

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

243

Rem. 316

T555

DE STICHTING DER
REMONSTRANTSCHÉ BROEDERSCHAP,
1619 — 1634.

**DE STICHTING DER
REMONSTRANTSCHĒ BROEDERSCHAP,
1619—1634,**

UIT EN MET DE OORSPRONKELIJKE BESCHEIDEN

MEDEGEDEELD DOOR HAREN

Hoogleeraar

JOANNES TIDEMAN.

EERSTE DEEL.

1619—1623.

**AMSTERDAM,
Y. ROGGE.
1871.**

Snelersdruk van A. Hoogenboom te Amsterdam.

943

Rem. 346

T 558

ANDOVER-PARSONS

Gelijk het godsdienstige leven het hoogste en belangrijkste in het leven der menschheid is, zoo kan het ontstaan eener godsdienstige gemeenschap tot het merkwaardigste behooren dat de geschiedenis te aanschouwen geeft. Allereerst is dit het geval, waar dat ontstaan de vrucht was van overtuigingen, wier onmiskenbare ernst zich deed blijken in een zwaren strijd die er met lijdzame volharding voor gestreden werd. En werd die strijd ook al veroorzaakt door een tegenstand, dien wij hebben af te keuren, ook deze kan zijn grond gehad hebben in overtuigingen en in eene gesteldheid van zaken, die het merkwaardige en belangrijke der zaak voor onze kennismeming niet weinig vermeerderen.

In alle opzichten is dit het geval met het ontstaan der Remonstrantsche Broederschap. Dat behoort reeds hierom tot het meest merkwaardige, hetwelk de zoo merkwaardige geschiedenis van ons vaderland, tot het meest belangrijke, hetwelk onze zoo belangrijke kerkelijke geschiedenis oplevert. Bovendien valt het te samen met den glorietijd onzer vaders, en behoort het tot den schoonen vrijheidstrijd dien zij toen streden, ja maakt daarvan een binnenlandsche episode uit.

En als episode van dien strijd op het belangrijk gebied van het godsdienstig en kerkelijk leven heeft zij te hooger beteekenis, en zien wij ook haar krachten ontwikkelen, karakters vormen, daden teweeg brengen, gebeurtenissen aanbrengen, die tot de opmerkelijkste en treffendste in onze geschiedenis behooren.

Deze zijn ten deele bekend, voor zoo ver zij uitvoerig zijn medegedeeld in een werk dat tot op onzen leeftijd

groote populariteit bezat, de Historie der Reformatie van G. BRANDT. Maar voor een ander deel bleven zij juist hierom vrij onbekend. Gelijk men weet, gaat het verhaal van BRANDT slechts tot in 1623, tot de ontdekking der conspiratie tegen het leven van Prins MAUTITS, terwijl het ontstaan der Remonstrantsche Broederschap eene geschiedenis van 15 jaren heeft, van de uitsluiting der Remonstranten door de Dordtsche Synode tot op de vestiging hunner Broederschap, in de stichting van hare kweekschool voltooid, 1619—1634. Maar omdat BRANDT van dat eerste tijdperk een zoo nauwkeurig, uit de bronnen zoo levend, in zijne schoone taal nog zoo leesbaar verhaal gegeven had, is het alsof hij lateren heeft in den weg gestaan om het te vervolgen. En hiervan bestond bovendien eene andere, veel afdoende oorzaak. Vol en mild vloeit de stroom der berichten zoo lang, tot na de conspiratie, de meer algemeene, geweldige vervolging dien van alle zijden vulde. Maar van dien tijd af worden de particuliere brieven, de pamfletten, de Kerkelijke Handelingen, de Staats- en Magistraats-stukken, die op de Remonstranten betrekking hebben, allengs minder talrijk en belangrijk en vormen allermint een doorlopend geheel. En hoopt men hiervoor ruime vergoeding te vinden in de archieven der allengs zich vestigende Remonstrantsche Gemeenten, uit welke men den inwendigen staat van zaken zal leeren kennen, in die hoop ziet men zich geheel teleurgesteld. Nog verkeerde men zoo spoedig niet in eenen toestand, die aan het bewaren, veel min het te boek stellen van schriftelijke bescheiden kon doen denken. Nog moesten er jaren verloopen eer die gemeenten tot een meer vast, in 1632 en 33 tot een geregeld en als één geheel aaneengesloten bestaan konden komen. En tevens weet men hoe weinig het ook toen nog, ja bijna tot op onzen tijd aan de kerkelijke gemeenten eigen was, voor het aanleggen en bewaren en ordenen van haar Archieven zorg te dragen.

Dat hebben zij blijkbaar ondervonden, die de handen aan 't werk sloegen om BRANDT's Historie, vooral met het oog op de Remonstranten te vervolgen. De niet onbekende SEB. CENTEN, Predikant te Hoorn 1726—56, die de Kroniek van Hoorn met aantekeningen, de Historie van Enkhuizen met een Vervolg uitgaf, teekende in 14 kwarto deelen aan, wat

hij in gedrukte werken die hem ten dienste stonden, voor de geschiedenis der Chr. kerk in 't algemeen, der vaderlandsche in 't bijzonder en allermeeest voor die der Remonstranten van 1623—1748 het belangrijkste achtte. Om het klein getal algemeen bekende werken die hij daarvoor bezigde is het eene, ofschoon niet onbruikbare, toch uiterst onvolledige verzameling van op zich zelve staande, niet verwerkte aantekeningen; en het gebruik van schriftelijke bescheiden liet hij, zelfs voor de geschiedenis der Remonstranten, geheel buiten zijne onderneming. Het tegendeel deed de bekende Rotterdamsche Leeraar ADRIAAN STOLKER, overl. 1835, die het schrijven van de geschiedenis der Remonstranten ten verfolge van BRANDT, een tijd lang als tot zijne levenstaak stelde. Hij maakte vooral zijn werk van het opsporen en ordenen van schriftelijke bescheiden, en maakte uit deze en tevens uit gedrukte bronnen zijne aantekeningen. Deze echter waren alleen voor hem zelve bruikbaar, en als rijpe vrucht van dien moeievollen arbeid liet hij, buiten zijne bekende gedrukte Monographien, in Handschrift niets na dan een verhaal dat in twee boeken het verhaal van BRANDT over 1623 ten einde brengt ¹⁾).

Ik voor mij dacht bij het ondernemen van dit mijn werk aan geen voortzetten of vervolgen van BRANDT's Historie, ook niet aan eene geschiedenis der Remonstranten gedurende den langen geboortetijd van hun kerkgenootschap. Het is mij — en men honde dit wel in 't oog — het is mij uitsluitend te doen om hetgeen de Titel uitdrukt, om de Stichting hunner Broederschap. Hoofdzaak was dus voor mij wat zij zelve hiervoor verrichtte, en wat in haren kring daarop van invloed was, hare inwendige geschiedenis gedurende de 15 jaren van haar ontstaan. Hiervoor moesten de officieele bescheiden, d. i. de Handelingen van de Constitueerende Vergaderingen der Broederschap, van de vergaderingen harer Directeuren, en de officieele brieven van deze mijne hoofdbron zijn. En het mededeelen van de belangrijkste van deze bescheiden zelve, die voor 't grootste gedeelte nog niet gedrukt, of als gedrukte pamfletten weinig in handen zijn, werd een nevendoeel dat ik beoogde. Het

---

1) De Rotterdamsche kerk bezit onder hare HSS. het werk van CRANTEN en de schriftelijke nalatenschap van STOLKER.

vele dat ik buiten de inwendige geschiedenis der Broederschap in het werk vermeldde, dient daar alleen om deze uit de omstandigheden te doen verstaan. Hierin moest ik meer in bijzonderheden treden, waar ik (na 1623) niet meer naar BRANDT kon verwijzen; en hiervoor, en zoo ook voor hetgeen in de Broederschap zelve voorviel, had ik nevens de officieele bescheiden vele gelijktijdige gedrukte schriften en vooral particuliere brieven en aantekeningen der Remonstranten te raadplegen.

Maar omtrent deze laatste ontstond door ontstanen rijkdom voor mij eene groote moeilijkheid. Terwijl ik reeds met het verzamelen en ordenen van mijne bouwstof verre gevorderd was, deed de Rotterdamsche kerk den schat harer Handschriften beschrijven, en dit belangrijk werk van de Heeren ROGGE en TIELE in 1869 in 't licht verschijnen. Dit maakte nu, in de eerste plaats voor mij, eene zoo rijke bron van bijzondere mededeelingen toegankelijk en bruikbaar, dat ik bepaaldelijk kiezen moest tusschen twee: òf voor een volledig gebruik van deze nog jaren lang met het bewerken mijner Monographie te wachten, òf mij te vergenoegen met kennis te nemen van hetgeen daaronder het meest belangrijk was te achten. Het eerste ontraadde mij mijn gevorderde leeftijd in verband met het afschrikkend voorbeeld van mijn ijverigen voorganger in dezen, den geleerden A. STOLKER, die zoolang in het verzamelen en raadplegen van deze bescheiden bezig bleef, tot de tijd om ze te bewerken voor hem voorbij was. Ik koos dus het laatste, maar laat daardoor van zelf voor hen die na mij komen zullen heel wat tot aanvulling, zeker ook wel tot verbetering over.

Uit de genoemde bronnen zal men hier en daar aantreffen wat de lezing niet veraangenaamt, als aantekeningen uit Bestuurders vergaderingen, verspreide berichten pro memoria opgeteekend, enz. Ik meende die niet te moeten achterhouden, omdat omtrent de geschiedenis der Broederschap nog zoo weinig uit de bronnen is medegedeeld, en hiervoor liever het aangename aan het nuttige moest worden ten offer gebracht. Overigens heb ik hier omtrent het werk niet meer op te merken. Immers, omdat ik alleen de Stichting der Broederschap wilde doen kennen, maar geen geschiedenis der Remonstranten, ook niet gedurende dat tijdperk geven, heb ik hier niet te vermelden wat voor deze laatste vroeger

en later is gedaan. Gaarne evenwel deel ik aan 't slot van het tweede Deel als laatste Bijlage een stuk van STOLKER mede, dat daarvan tot op zijnen tijd een uitvoerig en vrij volledig verslag geeft.

Maar een woord moet ik hier nog zeggen over eenige bronnen, die ik als bekende — wat zij toch waarschijnlijk niet voor alle lezers evenzeer zijn zullen — in mijn werk korthedshalve met zeer afgebroken titels vermeldde. Worden daar de

SOC. HANDEL. met het cijfer van bladzijden aangehaald, dan is daarmede bedoeld de duidelijk geschrevene en gepagineerde copie van de *Handelingen der generale en particuliere en Directeurs-vergaderingen van de Societeit der Remonstranten*, die de Amsterdamsche kerk in haar Archief bezit. Tot verbetering van de kleine onnauwkeurigheden in 't afschrijven begaan, kan het origineel geraadpleegd worden, hetwelk het Societeits-Archief bewaart. — Voorts beteekenen de volgende citaten datgeen wat hier er achter is gevoegd:

BRIEVEN RIEUW.: Brieven van verscheijde vermaarde en geleerde Mannen deser Eeuwe: voornamelyk van JACOBUS ARMINIUS, J. UYTENBOGAERT, HUGO DE GROOT, S. EPISCOPUS, N. GREVINCHOVIUS, C. NIELLIUS etc. te Amsterdam by JAN RIEUWERTSZ. — 1662. Zie Amst. Pamf. I. 1. 173.

EPIST. ECCLES.: Praestantium ac Eruditorum virorum Epistolae Ecclesiasticae et Theologiae etc. Amst. 1660. 8°. Editio secunda — repurgata et altera parte auctior, 1684 fol. Ed. 3^a, novo argumento locupletata, fol. 1704. Amst. Pamf. I. 1. 52.

UYTENB. KERK. HIST.: De Kerckelicke historie, — vervatende verscheiden — saecken in de Christenheyt voorgevallen van — 400 af tot — 1619, voornamentlick in dese geun. provincien. Gedr. 1646 fo. Tot Rott. 1647 fo. met een volkomen register; Ald. 1647 met het leven van den selven autheur. Amst. 1649, vermeerdert met Hist. aanteykeninge. — Beschr. door ED. POPPIUS. Amst. Pamf. I. 1. 104.

UYTENB. LEV. EN BED. Leven, kerk. bedieninghe ende zedighe verantwoordingh. d. i. naeck ende eenv. hist. verhaal van 't gene J. WTENB. over syne bedien. t'Utrecht ende in 's Gravenhage wedervaren is tot op syn vertreck uyt den lande — wederkomst ende daerna incluyt. Alles by hem

selven onpartydigh beschreven ende naergelaten. Bevestight met versch. bewysen enz. 1645, 46, 47. Amst. Pamfl. I. 1. 104.

UYTENB. BRIEVEN: Brieven en onuitgegeven Stukken van (en aan) JOHANNES WTENBOGAERT. Verzameld en met aantekeningen uitgegeven door H. C. ROGGE. Werken van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. 1868, 69, 71. 3 Deelen (wordt vervolgd.)

AMST. PAMFL.: Beschrijvende Catalogus der Pamflettenverzameling van de Boekerij der Remonstr. kerk te Amst. door H. C. ROGGE. 1863—65.

AMST. HSS.: De Handschriften die de Boekerij der Amst. Remonstr. kerk bezit, en die vermeld zijn in haar gedrukten Catalogus (door Dr. P. SCHELTEMA) en het Supplement.

ROTT. HSS.: Catalogus der Handschriften op de Bibliotheek der Remonstr. Geref. Gem. te Rotterdam. 1869.

BIOGR. NL. De Remonstr. Broederschap, Biographische Naamlijst van hare Professoren, Predikanten en Proponenten, met Histor. aantek. omtrent hare kweekschool en gemeenten, door JOANNES TIDEMAN, Pred. te Rotterdam 1847.

Doch vooral kan om den aard van dit werk ten slotte niet ontbreken wat ik hier en later voor het tweede Deel doe volgen, als uitvoerige opgave van den

INHOUD.

I. DE GRONDLEGGING DER BROEDERSCHAP, blz. 3—52. De Remonstrantie van 1610, blz. 3. De Unie van 1617 en hare Akte 6; over deze *dubieuse Unie* 13. De Rotterd. Vergadering van Maart 1619, blz. 19; hare Akte 25; de rechterlijke sententien 35; oordeel der geciteerden 37, gevoelen van UYTENB. over de zaak 38; haar grondslag 42. Opmerkingen 49.

II. DE OPRICHTING DER BROEDERSCHAP, blz. 55—124. Synodale sententie enz. 55. De afzonderlijke godsd. Vergaderingen der Remonstr. 58. Handelingen van den Staat met de geciteerden en de Pred. der Rott. verg. 60. Plakkaat tegen de afgezond. vergaderingen 64. De Remonstr. te Waalwijk 66; verblijf 67, bezoek 78, constitutie van hunne Verg. 79, correspondentie 80, advies aan GREVIUS 81,

het bevorderen van geschriften 81, de bediening der Gemeenten 84, de kollekten 86, de generale Verg. 89. Over deze Waalw. Vergaderingen 95. De Verg. te Antwerpen; hare Handelingen 99, Over deze 113. Ordre voor de predik. die in 't land gaan 119. Opmerkingen 121. Het verblijf te Antw.; aanteekening van UYTENB. 122.

III. DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP, bl. 127 tot het einde.

I. Langdurige voorbereiding 1619—1631. Eerste tijdperk 1619—1623, blz. 127—296. Aanvang der Commissie-bediening onder Directie 127. Overzicht van hetgeen verder te behandelen is 129. — *De voornaamste middelen die de Br. zelve tot voorbereiding van hare vestiging aanwendde* 130: de Societ.-Vergaderingen 130; de Directie 132; de Verzorging der Gemeenten 134; der geldmiddelen 136; schriftelijke werkzaamheid 156; het drukken 160; de Confessie 166; over deze werkzaamheid 176; de Requesten 179; proeve van een request 184. — *De gebeurtenissen vóór de conspiratie die hierbij 't meest in aanmerking komen.* Frederikstad: handelwijs der Broederschap bij 't ontstaan der buitenl. gemeente 188; haar ontstaan in verband met de vestiging der Broederschap 203. De Profeten 207: beteekenis der zaak voor de zich vestigende Broederschap 209. De vervolging en verdrukking 212: het tweede plakkaat, gevangenneming van predikanten, het in beslag nemen van de papieren van WITTIUS 215, van DWINGLO en gevangenneming van POPPIUS en NIELLIUS 220; invloed der verv. en verdr. op de Broederschap 222. — *Verrichtingen van de Broederschap zelve in dit tijdperk* 229: de Societ.-Verg. te Antwerpen 1621, blz. 229; Directie-verandering (de binnenlandsche Directie) 232; Vergad. en brieven van de Buiten-direct. 234; Bedekte namen 241; zaak van WELSING 242; geruchten van verlossing 244; van de Binnen-directie 247; moeilijkheden te Haarlem 248. — *De Conspiratie van 1623*, blz. 249: Slatius 252; eerste indruk van de zaak 255; het Utr. plakk. met het redres door dadelijkheden 256; de Broederschap geheel buiten en tegen de zaak 258; hare uitwerking voor de Broederschap 264, in haar zelve 267; 't Nijmeegsche en Utrechtsche accoord 274; de 17 punten van Gecomm. Raden 275; handelingen van de kerk 280; van de voorgangers der Remonstr., brief van v. d. BORRE aan de

gemeenten 283, Vergadering in 't land en Vertoog aan den Prins en de Staten 288; verdere geschriften 289; tweede en derde Vertoog 292; gunstiger verschijnselen in de treurige gesteldheid der zaken 294.

BIJLAGEN, blz. 299—368. 1. Commissie-brief en bedekt adres 299. 2. Staat van inkomen en uitgaaf 300. 3. Opening van den staat der onkosten 303. 4. Accoord en handeling met NARSIVS 304. 5. Brief over het stellen van eene Confessie 306. 6. Stukken betreffende Holstein 309, en iets omtrent Stade 329. 7. Handel. van de Gen. Verg. te Antwerpen 1621, blz. 335. 8. Naamlijst van 1621, blz. 344. 9. Alfab. lijst van Bedekte namen, 345. 10. Handel. van de Verg. der Binnen-direct. 1621, blz. 349. 11. Orde van bediening van 1621, blz. 355. 12. SLATIUS, blz. 356.

I.

DE GRONDLEGGING DER BROEDERSCHAP.

DE GRONDLEGGING DER BROEDERSCHAP.

De burgerlijke vrijheids-strijd tegen het buitenlandsch gezag van het Roomsche Spanje had in ons Vaderland nevens zich een kerkelijken vrijheids-strijd tegen het binnenlandsch gezag van het hier ingedrongen Calvinisme. Wij denken van zelf het eerst aan het reeds in 1572 verschenen geschrift van DIRK VOLCKERTSZ. COORNHERT: Van de toelatinghe en de decrete Godes; bedenckinge of de Heyl. Schrift ooc inhoud sulcx als meesters JOH. CALVYN ende THEOD. BEZA daarvan leeren. ¹⁾ En met en na dezen door krachtige mannen als COOLHAES (Leiden), HERBERTS (Gouda), WIGGERTZ. (Hoorn), GELLIUS SNECANUS, ARMINIUS, UYTENBOGAERT en anderen gevoerd, werd ook deze strijd in de eerste 40 jaren met toenemenden voorspoed gestreden. Dit blijkt onder anderen uit het beroepen van den nog jongen ARMINIUS tot predikant te Amsterdam, 1588. en na zijne 15 Amsterdamsche jaren tot hoogleeraar te Leiden, 1603, na zijn vroegtijdig sterven in 1610 door dat van CONR. VORSTIUS gevolgd. Daarvan getuigt ook ten deele de Remonstrantie van het laatstgenoemde jaar, naar welke de Remonstranten hunnen naam ontvingen. Ten deele; want de Remonstranten zagen zich door onvermogen tegen de kerkelijke overmacht ²⁾ gedrongen met hun geschrift zich

---

1) Werken van D. V. C., IIe Dl. blz. 526, en J. ten Brink, D. V. C en zijn Wellevenskunst, 1860, blz. 196.

2) Brandt, II, 126: „Deze dan hunne zwakheid kennende.”

tot hunne landsoverheid, de Staten van Holland en West-Friesland te wenden. Maar dat hunne partij meerendeels uit Holland 42 leeraars kon opleveren, die zich tegen over de kerkelijken daaraan waagden, en dat deze het deden met die vrijmoedigheid, met dat vertrouwen en met dien uitslag waarmede het geschiedde, bewijst dat hunne zaak uit hare kleine beginselen door haren strijd tot eene macht in het land, althans in een deel daarvan geworden was.

Doch was dat indienen der Remonstrantie tevens eene daad, met welke wij ons *hier*, bij ons onderzoek niet naar het ontstaan van het Remonstrantisme, maar — men houde dit wel in 't oog — naar de stichting van de Remonstrantsche *Broederschap*, hebben bezig te houden? Zeker was zij dit. Was zij dan een eerste stap tot afzonderlijke vereeniging der Remonstranten in de vaderlandsche Kerk, van welke de grondlegging dier Broederschap dagteekent? Zeker was zij dit nog niet. Wij verklaren ons nader.

Vóór de Synode van Dordrecht was niets van meer beteekenis in de geschiedenis der Remonstranten dan dat inleveren hunner Remonstrantie. Het geschrift gaf eene uitdrukking aan hun gevoelen door welke dit zich van nu af met bewustheid tot twee dingen bepaalde: vrijheid van het formulier gezag der kerk, vrijheid van goddelijke genadedwang in 't geloof. Het inleveren van het geschrift, dat zij zich tot de wereldlijke Overheid wonden, opdat deze hun de ongehinderde belijdenis van hun gevoelen, immers tot op eene wettige Synode zou verzekeren, het voegde eene derde zaak er bij: de erkenning van het oppergezag dier overheid in kerkelijke zaken. En dat men op deze wijze voor dat een en ander optrad, het maakte van nu af de aanhangers van het gevoelen der Remonstranten in aller oog tot eene bepaalde partij in de vaderlandsche kerk. Van zelf kregen deze dan ook den naam van Remonstranten. Ieder wist van nu af wat men daarmede bedoelde, al had ook spoedig weder allerlei verkeerde opvatting plaats. En de Remonstranten zelve verwezen, gelijk ons later telkens blijken zal, bij de stichting hunner Broederschap in hunne constitueerende vergaderingen en gemeene schriften naar de Remonstrantie, als de uitdrukking van hun gevoelen omtrent de punten in verschil, als hunne Remonstrantsche Belijdenis, gelijk na 1621 naar hunne

Confessie als hunne christelijke Belijdenis in Remonstrant-
schen geest.

Maar dit laatste gebiedt ons terstond hier wel te onderscheiden. Met het stellen dier Confessie verklaarden dus de Remonstranten zelve bij 't stichten van hunne kerkelijke gemeenschap, dat de Remonstrantie wel voor de uitdrukking van hun gevoelens als partij *in* de Nederlandsche Gereformeerde Kerk, maar niet voor de Belijdenis van hun Christelijk Kerkgenootschap te houden was. Daarbij willen wij niet hierop drukken, dat het stellen en indienen der Remonstrantie eene zuivere personeele daad der onderteeke-
naars was, niet eene officiële tot welke zij door eenige vereeniging van geestverwanten waren gemachtigd; want ook de geheele stichting der Broederschap en het aannemen der Confessie geschiedde, wij zullen 't later zien, personeel, ofschoon kollektief door de leeraars der Remonstranten. Maar, wat hier allermeeft afdoet: met de Remonstrantie bedoelden zij, *in* de Nederl. Gereformeerde Kerk voor hun gevoelens een ongeschinder bestaan te verzekeren, niet rondom dat gevoelens als eene afzonderlijke gemeenschap zich te vereenigen. Zij hadden geleefd in de hope, dat hun gevoelens, zoo echt Nederlandsch, het heerschend gevoelens der Nederl. Gereformeerde Kerk zou worden, en gaven zij die hoop nog niet op, zij wilden het nu althans als *in* die Kerk wettig bestaand door den Staat zien erkennen. En hierom juist was elke gedachte, veel meer elke bedoeling van eene eigene afzonderlijke kerkgemeenschap daaraan vreemd. Maar, toen zij later tegen al hun hopen en bedoe-
len in tot deze komen moesten, ja toen had de Remonstrantie door de Remonstranten negen jaren in de kerk vereenigd te houden, dit voorbereid, en werd zij van zelf een grondslag der nieuwe vereeniging tot welke men nu werd gedwongen.

Daarom moesten wij hier in de eerste plaats op haar wijzen, maar daarom ook hebben wij aan den anderen kant, terwijl wij haar inhoud, aard en strekking elders verklaarden, ¹⁾ ons hier niet meer met haar bezig te houden.

---

1) De Remonstrantie en het Remonstrantisme, 1851.

Maar dan eene andere Akte van zeven jaren later, de „Nadere Unie der Remonstranten, anno 1617, op den eersten Martii gesloten” ? 1) Toen waren zij op een ander standpunt gekomen. Reeds drie jaren achter hen lag destijds het tijdstip hunner hoogste verheffing, als de Resolutie der Staten tot den vrede der Kerken, 1614, 2) verbod in de hangende geschillen bij 't prediken, examineeren als anderszins in de gemeente hooger te gaan dan het gevoelen in de Remonstrantie uitgedrukt. De tegenstand der kerk, juist daardoor geweldig opgewekt en versterkt, maakte in 1617 reeds hun toestand zwaar en hachelijk. En welke was dan de Unie, die zij toen zullen gesloten hebben?

Uit de gedrukte en zelfs uit de tot hiertoe bekende schriftelijke bescheiden van dienzelfden tijd weten wij er niets van. Maar in 1631 en dus 14 jaren later verscheen een anoniem geschrift van 82 blz. klein kwarto met den titel: „Nadere Unie — ghesloten: Met eenige Annotatien tot verclaringhe ende beantwoordinghe van veele dinghen in deselve verhaelt. Hier is byghevoeght een Voor-Reden, waerin verthoont wort, dat de Remonstranten de eerste oorsaecke ofte autheurs zijn van de droevighe oneenigheyd ende scheuringhe in de Gereformeerde Kercken hier te lande ontstaen. Mitsgaders Eenighe Extracten uyt hare Schriften ende Brieven, dienende tot bewijs dat de Remonstrantsche Societeyt met grouwelicke ketterijen besmet is”; zonder naam van plaats of drukker.

Die titel geeft voldoende te kennen, van welke zijde het geschrift werd uitgegeven en de voorrede, annotatien en extracten, welke dienaangaande geen den minsten twijfel overlaten, zijn een, helaas! niet alleen staand, treurig bewijs hoe heftig en bitter men nog in 1631 aan die zijde tegen de Remonstranten wezen kon.

Maar om die nadere Unie zelve is het ons te doen. Wij laten ze hier volgen.

**Nader unie en verbindtenis der Remonstranten onder
elkander op den eersten Maart 1617 gemaakt.**

Nademaal eenige hevige en ongematigde predikanten onder

---

1) Zie Remonstr. en het Remonstr. blz. 51.

2) Zie Brandt: Hist. der Reform.

de Contra-remonstranten en velen die hen aanhangen, vergetende de vermaning des Apostels Ephes. 4 (daar hij wil dat de christenen, die een lichaam, een geest en tot eene hoop hunner roeping geroepen zijn, ook een Heer, een geloof en een doop en een God en Vader hebben, wandelen zullen zoo het hunne beroeping betaamt, met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid elkander verdragende in de liefde, naarstig zijnde om de eenigheid des geestes te onderhouden door den band des vredes, opdat zij naar de waarheid staande met liefde allezins opwassen in hem die het hoofd is, Christus) dagelijks meer en meer afwijken van de waarheid der Heilige Schriftuur, mitsgaders van den band der eenigheid in de gereformeerde kerken dezer landen oorspronkelijk onderhouden, niet alleen drijvende in 't stuk der predestinatie met den aanleve van dien zeer onstichtelijke en schadelijke leeringen, maar willen dezelve leeringen ons en anderen opdringen als noodzakelijk om juist zoo, als dezelve in hunne Contra-remonstrantie en andere hunner en eeniger Leeraren schriften verklaard staan, geleerd en geloofd te worden, alle christelijke gemeenschap afzeggende den predikanten die hen daarin niet volgen en anderen die hen daarin tegenspreken, makende van de formulieren der eenigheid, confessie en catechismus genaamd en bij menschen gesteld, andere regelen des geloofs, blijkende bij zekere Synodale resolutiën, welke willen dat men dezelve schriften zal onderteekenen niet alleen om de eenigheid der leer, maar om de gezondheid derzelve te betuigen; waarop voorts gevolgd is dat zij niet willen toelaten, dat men dezelve volgens de resolutie der Hooge Overheid resumeeren en revidereeren zoude, om naar den worde Gods gecorrigeerd en verbeterd te worden, arbeidende nog dagelijks om niet alleen de leeraren, maar ook de gemeene lidmaten (zoo wij verstaan) met onderteekening nauwer aan dezelve menschelijke schriften te verbinden, dezelve in weinig minder graad en waardigheid stellende dan de heilige kanonieke Schriften zelve; 't welk onlijdelijk is en t'eenemaal loopt op een Papischen grond, geheel en al strijdig tegen den eersten grond en voet der christelijke en loffelijke Reformatie in deze landen voor 40 jaren aangevangen, mitsgaders tegen de rechte kerkelijke en in Gods woord gefundeerde vrijheid, die zoodanige verbindtenis aan menschelijke schriften geens-

zins toelaat; pogende nevensdien d'autoriteit of hoogste opzicht over de publieke kerkelijke zaken, der Christelijke Hooge Overheden naar en onder Gods Woord competeerende, aan zich of aan de kerk (zoo zij dat noemen) te trekken. Zonder dat, noch de menigvuldige en ernstige vermaningen aan henlieden, zoo schriftelijk als mondeling, nu vele jaren achtereen, ook ten overstaan en in 't bijwezen der Hooge Overheid geschied, noch de presentatie van onderlinge verdraagzaamheid, bij de kerkedienaren Remonstranten menigvuldiglijk gedaan, en aan derzelver zijde zorgvuldiglijk onderhouden, noch ook de verscheidene christelijke resolutiën der H. Overheid iets bij hen hebben vermocht, om van zoodanige onchristelijke manieren van doen afstand te doen en naar waarheid en vrede te trachten; zulks dat zij lieden, daartegen alle dagen meer en meer verhardende, zooverre zijn geprocedeerd dat zij door 't geheele land in steden en dorpen afgezonderde kerken en vergaderingen buiten alle orde en regel ook tegen wil en dank der Hooge Overheid met grooten moedwil en tot groote ergernis der Christelijke Gereformeerde Kerken hebben aan- en opgerecht, met welke zij getracht hebben, ook dagelijks meer en meer trachten de publieke christelijke vergaderingen alom en in alle plaatsen, waar dezelve bij een of meer kerkedienaren Remonstranten worden bediend, te verstooren, de gemeenten tegen dezelfde hare leeraars en de christelijke bevelen der overheden tot onderlinge verdraagzaamheid strekkende op te maken en tot groote en ongelooflijke bitterheid te verwekken, om dezelfde leeraars met al degenen die, hunne onstuimigheid niet kunnende volgen, tot matigheid en onderlinge verdraagzaamheid genegen zijn, te verdrukken; zelve ook de predikanten, hunne en onze medebroeders uitsluiten, die hun gevoelen in de verschilpunten toestendig zijnde evenwel christelijke broederschap en gemeenschap met ons houden, dezelve als huichelaars en weifelaars scheldende en d'een met d'ander, zooveel in hen is, als verrotte leden afsnijddende.

Met alle welke onchristelijke manieren van doen zijlieden ongehoorde nieuwigheid plegen in de Gereformeerde Kerke Gods, die nooit verstaan heeft dat men om zoodanige differenten als deze zijn iemand voor een valsch leeraar houden of den band der christelijke eenigheid behoort te breken,

maar ter contrarie, zoo in 't regard van de Lutherschen als anderszins allen'thalve heeft gearbeid, dat dezelve christelijke eenigheid, niettegenstaande het verscheiden gevoelen over deze punten, onverbrekkelijk onderhouden zoude worden. Waartegen de Contra-remonstranten doende en procedeerende zoo voor is verhaald, zich zelve aan dat gruwelijke werk des vleesches, scheuring genaamd, van 't welk de heilige Apostel Gal. V. zeit, dat die dat begaan 't rijk der hemelen niet bezitten zullen, schuldig maken, autaar tegen antaar oprichten, 't lichaam van Christus verdeelen en tot nieuwe seeterij en vernaming van menschen oorzaak geven, even of iemand anders als Christus voor ons gekruizigd of dat wij in iemand anders als in Christus' naam gedoopt waren; welke onchristelijke manier van doen voormaals in de Corinthiers heftiglijk van den II. Apostel is bestraft geweest, zoo wij lezen I Cor. I en III, met ernstige vermaning deszelfden Apostels van acht te nemen op diegenen, die tweedracht en ergernis maken tegen de leer die wij van de Apostelen hebben geleerd en van dezelve afwijken. Rom. 16, 17.

Zoo is 't dat wij onderschreven Dienaren des Goddelijken Woords, om hiertegen te voorzien en onze Kerken en Lidmaten zoo veel mogelyk is bij de zuivere waarheid van Gods Woord en eenigheid en vrede te onderhouden, goed en noodig gevonden hebben ons in de naam en vreze des Heeren nader aan den anderen te verbinden in maniere en op de Artikelen hierna volgende.

I.

Dat wij geen anderen regel of richtsnoer des geloofs kennen, aan welken alle leeringen getoetst en geproefd moeten worden, als alleen de H. Schrift des Ouden en Nieuwen Testaments, geloovende dat alles wat den allereenvoudigsten christen absolutelyk noodig is om zalig te worden in ~~deze~~ H. Schrift of met zoo vele of met aequipollente woorden is uitgedrukt.

II.

Dat wij ons houden aan de Confessie en ~~Confessie~~ der Nederlandsche Kerken als Formulieren ~~van ons geloof~~ zonder dat iemand van ons bij zich zelve ~~daarin~~ eenige verandering of daartegen zal leeren; ~~mits~~

d'eenigheid der algemeene Christelijke Gereformeerde Kerk betrachten, in conformiteit van Gods woord en de overeenstemming van de Confessies der Evangelische Kerken in den jare 1581 in eene Harmonie te samen gevoegd.

III.

En alzoo niemand aan de voorn. Formulieren van eenigheid verder verbonden is of kan worden, dan voor zoover dezelve met de H. Schriftuur accordeeren, en derhalve allen tijd zijn en blijven examinabel aan dezelve H. Schrift, zoo houden wij dat dezelve Formulieren behooren geresumeerd en gerevideerd te worden in conformiteit van de Resolutie der Hooge Overheid dienaangaande genomen. Een ieder vrijstellende ten tijde derzelve revisie het bedenken, dat hij dan op dezelve zoude mogen hebben, onbezwaard voor te stellen, om aan de woorden Gods getoetst, beproefd en, waar het als dan noodig bovonden wordt, gecorrigeerd en verbeterd te worden.

IV.

Zoo iemand eenige leering daartegen strijdende mocht komen voor te dragen, hetzelve zal denzelven voor zijn persoon staan te verdedigen, zonder dat wij dienaangaande verstaan met hem gemeenschap te hebben.

V.

Latende evenwel vrij de onderlinge stichtelijke communicatiën over de punten die hedendaags tusschen verschillende gezindheden in controversie staan, om daardoor meer en meer in de kennis van Gods Woord en zijne waarheid toe te nemen en geoefend te worden.

VI.

Wel verstaande dat deze communicatie zal geschieden met alle discretie, zonder die onder d' eenvoudigen te verspreiden, of zonder onder pretext van dezelve eenige verandering in eenig punt der leer in te voeren.

VII.

Wat aangaat de punten hedendaags in controversie staande nopende de Goddelijke predestinatie met den aankleve van dien, daarin houden wij ons aan hetgeen bij de Remon-

stranten in hunne Remonstrantie voorgedragen, in de Conferentie verdedigd en bij de Ho. Mog. Heeren Staten van Holland en West Friesland in Januari 1614 geresolveerd is.

VIII.

Wel verstaande dat, aangezien wij ons nu voortaan tot ons groot leedwezen niet zullen kunnen houden binnen de limieten van de gepresenteerde en bij de Hooge Overheid geordonneerde verdraagzaamheid, zonder de waarheid Gods te kort te doen en onze consciëntiën te bezwaren, overmits de vreemde, nieuwe, ongehoorde comportementen der schismatieken, hiervoor verhaald, (gelijk hetzelfde ook aan de Hooge Overheid bij remonstrantie, in derzelver vergadering den 26 Januari lest leden overgegeven en gelezen, in alle onderdanigheid is vertoond geweest,) een ieder zal vrijstaan in 't leeren en voordragen derzelver differentiale punten, mitsgaders het wederleggen van 't contrarie gevoelen en aanwijzen der onstichtelijke ongerijmdheden daaruit volgende, zich te dragen naar 't geen hij naar gelegenheid zijner kerk zal dienstig en stichtelijk vinden, altijd in liefde en christelijke zachtmoedigheid degenen die tegenstaan onderwijzende, gelijk het den dienstknechten des Heeren betaamt, 2 Timot. 2.

IX.

En aangaande de Kerkedienaren, die van ons gevoelen in deze punten niet zijn en evenwel de inkruipende tyrannie der heerschinge over de consciëntiën mitgaders scheuring hatende, 't zelve gevoelen in ons willen verdragen om met naarstigheit geleerd te mogen worden, tevreden zijnde diesniettegenstaande oprechte broederlijke gemeenschap te willen houden, dezelve zullen van gelijken mede op gelijke mate in conformiteit van de Resolutie der Mog. Heeren Staten voorn. verdragen en christelijke eenigheid met hen houden, ons gevoelen in die kerk, waar die nevens ons dienen, zoo leerende dat denzelven zoo weinig oorzaak van vervreemding van ons als 't mogelijk is gegeven worde.

X.

Zullen zooveel in ons is niet toelaten dat iemand tot den dienst der kerk, Onderling- of Diakenschap gevorderd worde, van wien wij mogelijkerwijze niet verzekerd zijn

dat hij ons in manieren als nu gezeid zoude willen verdragen en oprechte christelijke eenigheid met ons houden.

XI.

Het hoogste opzicht eener Christelijke Overheid in publieke, uiterlijke kerkelijke zaken onder en naar des Heeren Woord wordt bij ons allen toegestaan en erkend.

XII.

De leer en opinie van 't ketterdooden wordt bij ons als onchristelijk en gruwelijk verworpen, in meeninge van dezelve naar ons vermogen te weeren en tegen te staan.

XIII.

Niemand van ons zal enig Boek aangaande de controverse over de religie uitgeven zonder onze gemeene toestemming, of immers dergenen die daartoe van ons gecommitteerd zullen worden.

XIV.

Wij beloven elkander trouw te blijven in deze onze gemeene christelijke zake, over dezelve gezamenlijk elkander de hand te bieden en met raad en daad in den Heer te assisteeren naar vermogen in alles wat d'een of d'ander dienaangaande mocht voorvallen.

XV.

De vergaderingen tot dien einde bij degenen die van ons daartoe gelast zijnde geleid en beschreven zullen worden, beloven wij naar vermogen waar te nemen en op dezelve te verschijnen, om daar te delibereeren en resolveeren in goede conscientie op 't geen voorvallen zal.

XVI.

De onkosten noodig tot onderhouding van deze eenigheid, ook alle zwarigheid die iemand deze aangaande mocht overkomen, zullen wij gezamenlijk dragen op den voet daartoe onder ons te beramen.

XVII.

Alles tot tijd en wijle toe de voorn. scheurmakers van hunne sekterij, scheurmaking en vermetel veroordeelen en verdoemen dergenen die van hen in de voorn. punten verschillen afstand doen, hunne voorgaande fouten erken-

nen, zich naar de voorn. Resolutie der Overheid tot perfecte onderlinge verdraagzaamheid voegen, mitsgaders tot de geresolveerde revisie der voorn. menschelijke schriften verstaan, en d'autoriteit eener Hooge Christelijke Overheid in kerkelijke zaken onder en naar des Heeren Woord behoorlijker wijze erkend zullen hebben.

XVIII.

Reserveerende aan ons allen tijd de vermeerdering, vermindering en verandering dezer Artikelen, om daarin te doen zoo wij naar waarheid en tot stichting zullen goedvinden.

Aldus gedaan den 1^{en} Maart 1617, in 's Gravenhage, bij JOH. UYTENBOGAERT, HERB. THOMBERGEN, NIC. GREVINCKHOVEN, TEOPH. RYCKEWAERT, BERN. DWINGELO, ISAAC NARRANUS, PETR. CUPUS, ISAAC WELSING, DAN. WITTIUS, JOH. GREVIUS, CHRIST. SOPINGIUS en JAC. TAURINUS, uit de respect. klassen van Zuid- en Noord-Holland mitsgaders de provincie van Utrecht daartoe gecommiteerd.

Wie maar eenigszins met de Remonstrantsche schriften van dien tijd en met de handelingen der latere constiueerende vergaderingen der Broederschap bekend is, kan nauwelijks twijfelen of hij heeft hier een Remonstrantsch stuk voor zich. Maar ook dit heeft kennelijk nog de bedoeling, zelfs de strekking niet om een van de Contra-remonstranten afgezonderd kerkgenootschap op te richten, maar om *in* de Gereformeerde Kerk zich te vereenigen ten einde met kracht het drijven der Contra-remonstranten *daar* te keer te gaan. Dit blijkt duidelijk uit Art. 8, 9 en 10, ja wordt daar als met zoo vele woorden (men zie ook Art. 2 en 17) gezegd. Maar dan toch reeds in 1617 eene poging tot zulk eene onderlinge vereeniging en verbindtenis, in welke, als men er later toe gedwongen werd, de eerste grondslag van eene afzonderlijke kerkgemeenschap kon gelegen zijn? En deze poging door vele der voornaamste Remonstranten van die dagen, als daartoe gecommiteerd door eenige klassen, in eene opzettelijk gehouden vergadering gedaan? En daarvan weten wij uit de geschiedenis dier dagen niets, niets uit de vele vertrouwelijke brieven der aanvoeders van de Remonstranten, welke ons ook uit dien tijd overig zijn?

Wij staan hier als voor een raadsel. Zou dan de Akte een onbeschaamd verdichtselsel zijn, vervaardigd tot bewijs van het in den titel beweerde, dat de scheuring in de kerk van de Remonstranten was uitgegaan? Maar algemeen bekend was immers de afzondering der Contra-remonstranten te Hoorn reeds in 1615, te 's Hage door ROSAEUS en te Zevenhuizen in 1616, waartegen de beruchte scherpe keur van Schieland verscheen, DE GROOT's gedwongene en door hem verzachte en toch voor hem fatale daad!, en de even beruchte Predikanten-vergadering te Amsterdam van 26 Juni 1616. ¹⁾ En hoe zou een Contra-remonstrant als de auteur der Voorrede en Annotatiën op de Nader Unie zoo geheel in den geest der Remonstranten hebben kunnen ingaan, dat hij eene zoo echt Remonstrantsche akte verdichtte en niet eene die veel meer grond gaf voor hetgeen hij bewijzen wilde?

Maar hebben ook de Remonstranten van 1631 bij het verschijnen van dit geschrift zich over die akte van Unie uitgelaten, zoodat zij ons uit de onzekerheid kunnen helpen? Nog in hetzelfde jaar verscheen een tegenschrift: „Antwoord op 't blaeuw Libel of Boecxken onlangs uytgegeven met den Titel N. U. d. Rem., a^o 1617 etc. Mitsgaders op het versiert verhaal by forme van Voor-reden voor, mitsgaders de vinnighe Annotatiën ende Extracten achter. Alles tot claere vertooninghe ende bewijs, dat niet de Remonstranten maer de Contraremonstranten of Calvinische Gereformeerde d'eerste oorsaeck ende Autheurs zijn van de droevige oneenicheyt ende scheuringe in de Gereformeerde Kercke ontstaen, 1631.” Het verscheen mede zonder naam van auteur of drukker.

Omtrent de Akte verklaart hier de Remonstrantsche schrijver: „Niemand onder de Remonstranten die nu leven gedenkt ooit authentiek schrift gezien te hebben met dezen Titel, welken de Schrijver waarschijnlijk heeft versiert, om de Remonstranten in nadenken te brengen, alsof zy de *Nader Unie*, die de Heeren Staten t' Utrecht hebben gemaakt anno 1579 hadden willen naäpen. Dan dat is gering; de Titel heeft niets kwaads. Ook zelf het Geschrift niet van voor tot achter. Het heeft eerst een Narré of Verhaal, daarna zekere artikelen. Daar is gansch niet noch in 't een noch in 't ander dies zich diegenen die dat mogen

---

¹⁾ Brandt II. 460.

hebben gesteld behoeven te schamen. De stellers of ontwerpers van 't zelve schijnen geweest te zijn Remonstranten die daarin spreken naar hun gevoelen, openlyk voorgestaan en verdedigd by monde en by geschrifte bl. 27. Te voren waren de Remonstrantsche leeraars te samen overeengekomen tot het overgeven van hunne Remonstrantie. Hebben sy sedert, ziende den schismatieken koers dien de Contraremonstranten namen zich daartegen in den Heere willen voorzien met de volgende Artikelen, wat is er in te berispen? Niets, bl. 35. Op 't 18 Art.: ('t slot „aldus gedaan den 1^e Maart a^o 1617 te 's Gravenhage by JOH. WYTENBOGAERT enz.) ware dit geschrift authentiek, men zoude niet zeggen *Gedaan by deze en die*, maar: *En was onderteekend*. — Dit slot is buiten stijl. Hierom en om andere redenen meer is dit schrift den Remonstranten suspect, hebbende meerder gelijkenis van een concept of ontwerp dan van een formeel instrument dat zijn volle leven heeft. Doch daaraan is weinig gelegen. Wy willen daarop niet excipieeren, maer, 't zelve latende in zijne waarde zoo het is, danken wy God dat hy der Remonstranten gemoederen, indien 't hun werk is, te dier tijd zoo heeft gedirigeerd, dat daarin niet is dat met reden kan worden berispt, of dat zich de Remonstranten naar gelegenheid hunner zaken te dier tyd behoeven te schamen. bl. 44.

Dat is eene veel beteekenende verklaring, althans — zoo zij komt van een der voornaamste Remonstranten, die vroeger en later kennis droeg van hetgeen er onder hen omging en daarin placht betrokken te zijn. Is er dan ook op goeden grond te gissen van wien het anonieme antwoord is? Inhoud, taal en stijl doen den deskundige terstond en bijna zonder eenigen twijfel aan UYTENBOGAERT denken. En aan hem is het ten allen tijde toegekend¹⁾; en reeds in de lijst zijner schriften, achter zijn „Leven en Kerkelijke Bediening” voorkomende, is het als zijn werk vermeld. Daaromtrent hebben wij dus voldoende zekerheid, en hiermede alle redenen om de hoogste waarde te hechten aan de verklaring, die hier omtrent de Akte is afgelegd door den man die 't meest van al de Remonstranten in alle hunne zaken betrokken was en wiens naam de eerste is die onder de Akte voorkomt. Dat hij in het Antwoord zijn eigen persoonlijk deel aan het

1) Zoo ook door Rogge, Amst. Pamfl. I, 1, 101.

arresteerden der Akte niet *uidrukkelyk* ontkent, vindt natuurlijk volkomen verklaring in de anonimiteit van zijn geschrift. En overigens is, wat de Akte zelve betreft, de verklaring van haar ontstaan, op welke UYTENBOGAERT ons van zelf brengt, wel de meest waarschijnlijke. Zij zal een Concept zijn, werkelijk door Remonstranten, 't zij leeraars, 't zij leden ontworpen om zich tot eene samenwerking te verbinden als in de artikelen is uitgedrukt, doch dat geen gevolg had, en dus de Akte, om met UYTENBOGAERT te spreken, geen „Instrument deed worden dat zijn volle leven heeft”.

En van het eerste kreeg ik onlangs eene vrij zekere bevestiging. Onder de HSS. der Amsterd. Kerk vond ik de volgende verklaring: ¹⁾

Wij ondergeschreeven Predicanten, sorteerende onder den Classe van der Goude, eene uytgenomen Lidt synde der Classis van Woerden, alle te samen de Remonstrantie, in den jaere 1611 (?) hare Moghenden overgegeven, ofte onderteekent hebbende, ofte andersints toestandigh: nadien wij op huyden den 20 February binnen ter Goude vergadert het Concept van Naerder Unie onder de Remonstranten hebben hooren lesen en in de vrese Godts punctueelyck overwoghen, hebben hetselvighe eenstemmighlyck met malcanderen geaprobeert, bereyt synde sulcks met onderteyckeninge onser handen (als die geeysst sal worden) te betuyghen; mits dat in achttinghe genomen werden eenige saken, die wy in 't gemelde Concept aenmerckenswaardigh geachtet hebben en welcker aenteyckeninghe wy neffens desen laten gaen; so nochtans, dat wy oock in die selvighe saken den Broederen, die tot onse name verschynen, vryheit geven om haer de meeste stemmen der andere Broederen, op beter redenen steunende, te conformeerden.

Tot verseeckeringhe van dese onse goede wille hebben wy dese Acte doen schryven en deselvighe ondergeteekent. Actum ter Goude, desen 23 Febr. 1617.

LEVINUS DE HOEDT.

ADRIANUS RADAËUS.

H. HERBERS.

EDUARDUS POPPIUS.

HERBOLDUS THOMBERGIUS.

D. WITTIUS.

ARNOLDUS NEOMAGUS.

JOHANNES VAN GALEN.

TYCKMAKERUS.

PIETER VALCK.

N. GEYSTERANUS.

HENRICUS AB HOLTHE.

1) N°. 158 en aldaar het 81^e H.S.

Dit stuk laat wel geen twijfel over of de zaak der Nadere Unie, ja een Concept daartoe strekkende is in eene vergadering van predikanten, meest uit de klasse van Gouda, eenige dagen vóór den datum dien de Akte der Unie voert, opzettelijk behandeld, en zij ¹⁾ hebben tot eene nadere vergadering, in welke het Stuk zou gearresteerd worden, uit hun midden broeders afgevaardigd. De namen van twee van hen, Thombergen en Wittius, vinden wij dan ook onder de akte terug. Toch blijft overigens juist het onderschrift van deze het meest bedenking wekken. Wist UYTENBOOGAERT, de eerste ondertekenaar, zich in 1631 de zaak niet te herinneren, dan verliezen reeds daarmede al de namen hier ter plaatse hunne waarde. Dit is te meer het geval omdat in de schriften der overige genoemden bijna geene vermelding van de zaak gevonden is. Alleen in een brief van WITTIUS aan UYTENB. trof ik dit aan: „Ik heb het gelezen en vooreerst uit de onderteekening van dezelve Nader Unie *bevonden* (!) dat ik over het maken van dezelve ben tegenwoordig geweest. Maar ik zoude niet kunnen zeggen, of ik copie daarvan gehad hebbe, die in 't plunderen van mijn huis onder mijne papieren gevonden mocht zijn ²⁾”. Vooral het arresteeren van zulk eene Unie door *gecommiteerden uit drie belangrijke klassen* kan niet geschied en toch te dien tijde zelf verborgen gebleven zijn. En een der ondertekenaars, GREVIUS predikant te Heusden, behoorde tot geene der genoemde klassen. Het ontworpen stuk, dat niet zal gediend hebben, zal, om als werkelijk gearresteerde Akte te verschijnen, door den uitgever, of door wien ook, in een slot buiten stijl, zooals UYTENBOOGAERT opmerkt, met namen van aan hem meest bekende Remonstranten zijn voorzien. Het kreeg dan ook in 't gebruik den naam van de *dubieuse Akte van Unie*.

Maar juist zóó als het stuk dan nu aan ons zich voordeet is het in de geschiedenis van wezenlijke beteekenis. Ge-

---

1) LEV. DE HOEDT en ADR. RADAEUS zijn mij onbekend. VALCK was ondertekenaar van de Remonstrantie. Zie Remonstrantie blz. 36. De overigen zijn bekende Remonstr. predikanten van Gouda, Berg-ambacht, Nieuwpoort, Brielle, Schoonhoven en Waddingsveen.

2) Rott. H.SS. 1864. Met het plunderen van zijn huis bedoelt hij zeker de huiszoeeking bij zijne vrouw in 1622 te Rotterdam godaan. Zie Brandt IV, 703.

heel in overeenstemming met hetgeen wij van den staat van zaken in 1617 weten, getuigt het als ontwerp van de behoefte die men onder de Remonstranten gevoelde, om zich tegen het machtiger en machtiger drijven der Contra-remonstranten te vereenigen. Er zijn predikanten geweest, b. v. die der Goudsche klasse, die hiertoe zulk eene unie wilden. Maar het ontwerp dat, in weerwil hiervan niet aangenomen, ontwerp bleef, getuigt tevens hoe zeer men, zoo lang er nog hoop was dat de goede zaak in de kerk zich zou handhaven, zoo lang er althans van formeele uitsluiting nog geen sprake was, schroomvallig alles vermeed wat sektarische aaneensluiting en afzondering kon bevorderen. (Zie het slot van de Inl. der Unie.) Wij zullen zoo aanstonds, als de uitsluiting werkelijk had plaats gehad, van eene vergadering die toen wel gevolg had door GREVINKHOVEN hoo- ren betuigen: „Ware zulk eene vergadering vroeger gehouden, de zaak zou zoo niet verlopen zijn.” Nog is hier opmerkelijk de gematigdheid der artikelen na de breede en krachtige opsomming der ernstige grieven in de Inleiding, en hoe het Remonstrantsch beginsel van godsdienstvrijheid alleen door de Schriften, en van kerkelijke vrijheid alleen door 't gezag der overheid en de gemeene orde bepaald, ook hier in 1617, en in den kring uit welken dit stuk afkomstig is, zich zuiver voordoet ¹⁾).

Omtrent den inhoud der Unie merken wij voorts nog alleen het volgende op. De 12 eerste artikelen bevatten enkel eene regeling van zaken, die voor de vrije be- lijdenis van het gevoelen der Remonstr. in 't midden van andersdenkenden noodig was. De zes laatste strekken wel tot eene geregelde aaneensluiting en samenwerking voor dat doel in de kerk, maar juist hierom volstrekt niet tot afzondering daar buiten. Wat de uitgever in zijne

---

1) WAGENAAR heeft, *Vaderl. Gesch. D. X* 144, eene werkelijke vereeniging der Remonstranten in 1617 met deze akte aangenomen, ja er bij- gevoegd „dat zij die lieten onderteekenen door de predikanten die gemeen- schap met hen houden wilden.” Hij haalt daarbij BRANDT II 513 aan. Maar erze heeft hiervan niets: Hij vermeldt integendeel de bedenkingen van UYTENBOGAERT tegen 't stuk. Toch heeft ook de ijverige kampioen voor de Remonstranten Ds. NOZEMAN van Rotterdam in 1755 de voor- stelling door WAGENAAR (1754) gegeven, gevolgd in zijn *Betoog der kwade trouw enz.* pag. 19, 20

voorrede en annotatien en extracten er heeft bijgevoegd, en dat verre het grootste deel van den inhoud van zijn geschrift uitmaakt, is blijkbaar het werk van iemand die sedert jaren van nabij bekend was met den loop der geschillen en met de geschriften der Remonstranten, en die de pen wist te voeren. Het bevat dan ook bijzonderheden b. v. omtrent de eerste separatistische vergaderingen der Contra-remonstranten en omtrent sommige Remonstrantsche leeraars, die aandacht verdienen, maar ons hier niet mogen bezig houden.

Doch zien wij dus vóór de formeele uitsluiting der Remonstranten uit de Gereformeerde Kerk, van hunne zijde niet alleen geenerlei poging tot afzonderlijke vereeniging buiten haar aanwenden, maar zelfs eene werkelijke poging tot nadere Unie ~~in~~ de kerk niet tot stand komen, het spreekt van zelf dat dit als een kenmerk van hunnen geest, onder den druk van hunnen toenmaligen toestand, alle onze opmerking en waardeering verdient. En het krijgt te meer beteekenis en waarde en rijst te hooger in onze schatting, als wij nu verder zien, hoe zij, zoodra die uitsluiting — nog niet plaats heeft, maar toch — niet meer twijfelachtig is, gereed zijn en de handen inéénslaan tot verzekering van hun nu gedwongen afzonderlijk bestaan. Wij komen hiermede tot de werkelijke grondlegging der Remonstrantsche Broederschap.

Het is het jaar 1619, de maand Maart. De nationale — thans zou men zeggen de internationale — Synode der Gereformeerde Kerk, te Dordrecht in November 1618 aangevangen en in Mei 1619 geëindigd, is in vollen gang en ver gevorderd is zij met de zaak der Remonstranten, de zaak waarvoor zij zamenkwam. Want terwijl de gedaagde Remonstranten zelve reeds voor bijna twee maanden (14 Jan.) uit hare zamenkomsten zijn verwijderd, kan haar Voorzitter thans in de 99^e zitting der Synode, de voormiddag-zitting van Donderdag 5 Maart, de leden gelukwenschen, dat men de behandeling der 5 Artikelen uit de schriften der Remonstranten heeft afgedaan. De voorlezing van een uitvoerig stuk van den beroemden DAN. PARÆUS van Heidelberg kan dit waardig en in denzelfden geest besluiten. Het is een scherpzinnig vertoog, waarmede de 70jarige geleerde,

wien het Hollandsch klimaat en het gure jaargetijde in verband met zijn leeftijd, blijkbaar met weerzin van de Synode verwijderd hielden, toch ook het zijne wilde toebrengen tot een afkeurend oordeel over de Remonstrantsche stellingen. En als daarna dat oordeel door de verschillende collegies over elk artikel afzonderlijk zal zijn uitgebracht — het geschiedde van 6 tot 21 Maart, — behoeven ten slotte nog slechts de Synodale Kanons te worden vastgesteld — het had plaats tot in de 131^e Zitting (den 18^{den} April). En zoo kon de hooge Kerk-vergadering op dien 5^{den} Maart met haar 107 Hoog Ed. Mog., Hoog Geleerde en Hoog Eerw. leden, in de bovenzaal van haar Doelen te Dordrecht, zich als bij eene genoegzaam afgedane zaak rustig en wel verzekerd nederzetten.

Maar ziet — juist daarom zetten op dienzelfden 5^{den} Maart 1619 in het naburig Rotterdam een 15, 16 leeraars en opzieners onopgemerkt in een burgerhuis zich neder, en wat zij dáár op dien en op den volgenden dag in stilte verichtten, maakte de te Dordrecht genoegzaam afgedane zaak voor een goed deel ongedaan.

Want beoogde en verwachtte de Synode, dat haar hoog gezag, door den Staat die haar daartoe zamenriep gehandhaafd, aan de godsdienstige verschillen in het land een einde zou maken door ééne leer in ééne Gereformeerde Kerk met autoriteit te verzekeren, wat dat klein gezelschap aanving was: den grond leggen van eene nu onvermijdelijk geworden afzonderlijke Kerkelijke Vereeniging der Remonstranten, in welke het Remonstrantsch gevoelen zou blijven voortbestaan.

Ook voor hen toch bestond er thans reeds, evenmin als voor de Synode zelve eenige onzekerheid meer omtrent den uitslag van hare beraadslagingen. Juist dit deed hen nu, nog staande de Synode, de handen in één slaan in 't gevoelen dat één hunner later dus uitsprak en wij zoo aanstonds reeds herinnerden: „hadden de Remonstranten veel vroeger zulk eene Vergadering gehouden, 't ware zoo niet met hen verlopen” ¹⁾. Maar, zoolang er voor hen nog eenig uitzicht was om met hun gevoelen verdragen te worden in de Gereformeerde Kerk, mochten zij daartoe niet overgaan. En ook nu nog was hetgeen zij begonnen in staat

---

1) GREVINKHOVEN in 't Gebesigeneerde enz.

de voor de Synode genoegzaam afgedane zaak iets te doen worden, welks handhaving aan Kerk en Staat te samen jaren lang de bangste zorg en de pijnlijkste inspanning van krachten kostte, en die zij, ondanks de willekeurige en voor niets terugtrekkende aanwending van alle hunne macht, ten laatste toch moesten laten varen.

Maar aan den anderen kant lag daarin dan ook voor de Remonstranten de onvermijdelijke zekerheid van een worstelstrijd opgesloten, die geen lid der vergadering zich een oogenblik verheelen kon; een worstelstrijd zoo fel en van zoo ongelijke macht, dat aan een goeden uitslag nauwelijks te denken viel. Zoo was de Rotterdamsche Vergadering van 5 en 6 Maart een daad van stouten moed. Dat zij die zoo tijdig deden, maanden reeds voor dat de Synode haar vonnis velde, maakte haar tot eene daad van kloek beleid. En terwijl zij daarmede voor de vrije godsdienstbelijdenis allen die hen volgen zouden met zich leidden op een weg vol bezwaren en gevaren, op welken zij allereerst eigene veiligheid en vrijheid waagden, was het een daad van geloofsijver, waardig dat zij daarvoor zelve eerst en meest vervolging en ballingschap en sommigen later de straf der eeuwigdurende gevangenis leden.

Doch, zoo zijn zij dan ook dubbel waardig dat wij hunne namen en wat zij in hunne vergadering verrichtten ons herinneren.

Die namen worden in de officieele, waaronder helaas! ook gerechtelijke stukken in deze orde en op deze wijze genoemd: ADRIAAN VAN DEN BORRE, HERBOLDUS THOMBERGEN, SAMUEL LANSBERGEN, WILHELMUS LOMAN, kerkedienaars te Leiden, Gouda, Rotterdam en Noordwijk, mitsgaders JOANNES VAN GALEN, PETRUS CUPUS en ADRIAAN SYMONSZ, gewezen kerkedienaars te Schoonhoven, Woerden en Charlois en van hun dienst verlaten, met NICOLAAS GREVINKHOVEN en CAROLUS RYCKEWAERT, gewezen kerkedienaars te Rotterdam en Utrecht, en insgelijks van hun dienst verlaten, THEODORUS BOOM, kerkedienaar te Beusichem, mitsgaders eenige (etteelijke naar BRANDT) ouderlingen en diakenen uit den Briel, Alkmaar en Hoorn.

BRANDT heeft ¹⁾ bij hunne namen uitdrukkelijk aangeteekend,

---

1) III. 480.

wat in den aard der zaak ligt, „dat zij op 't aanschrijven „van sommigen uit de hunnen zich te Rotterdam lieten vinden.“ Maar van wie die aanschrijving is uitgegaan weten wij niet, evenmin tot wie zij zich uitstreckte, of ook wie de vergadering hebben geleid. Juist om de strenge nasporing van dit alles, die van staatswege geschiedde, hield men het verborgen, terwijl er ook misschien voorzichtigheidshalve geen eigenlijk moderamen geweest is.

In 't rechterlijk verhoor dat CAR. RYCKEWAERT om de vergadering onderging, verklaarde hij niet te weten wie haar had bijeengeroepen. Hij zelf was niet beschreven en droeg van haar kennis door een brief van zijn Utrechtschen ambtgenoot FREDERICI. Hij ook betuigde toen dat niemand had gepresideerd. Hij zelf was eerst den tweeden dag verschenen, zoodat hieruit blijkt dat de vergadering langer dan één dag heeft geduurd; ook den 7^{den} en 8sten Maart, gelijk wij hooren zullen, had er correspondentie over de zaak tusschen de vergadering en de geciteerden te Dordrecht plaats. Om trent LANSBERGEN vernemen wij, dat hij de broeders kwam bezoeken zonder in alle handelingen te deelen ¹⁾). Voorts droegen meerderen dan die de vergadering bijwoonden van haar kennis. Waarschijnlijk de geciteerden van wier schrijven wij straks vernemen, zeker de Utrechtsche predikanten IS. FREDERICI, JOH. SPEENHOVEN, RUDOLPH V. ZIJL en NIEUWPOORT ²⁾). En als COITSIUS en LEFLERUS, gewezen predikanten van Nij-

1) UYTENB., Kerk. Hist. V, 63.

2) BR. heeft uit het verhoor van SPEENHOREN, half Juli 1619, het volgende: Men (de Heeren van den gerechte) wilde weten of hij CAR. RYCKEW. had helpen machtigen om naar Rott. op die vergadering te gaan? Hij antwoordde, dat R. daar niet was gezonden, doch daar wegens zijn koopmanschap te doen hebbende had men goed gevonden, dat hij zich in de verg. zou laten vinden, alleen om te zien en te hooren zonder iets te helpen besluiten. Men vraagde, wie nevens hem over dat stuk ten huize van RYCKEW. was geweest? Hij zeide ZYLIUS EN NIEUWPOORT. Men vraagde, wie den brief had geschreven, door welken zij ontboden waren te Rott. op die verg. te komen? Hij antwoordde, dat de brief niet was ondertekend, maar hij meende dat het de hand was van zijn medebroeder ISAACUS (FREDERICI). Men vraagde, wat er aan HARBOLDUS (THOMBERGEN) over de zaken te Rott. verhandeld was geschreven? SPEENH. antwoordde: Men heeft aan RYCKEW. gezeid dat hij, indien hij schreef, wel schrijven mocht dat zij het verhandelde te Rott., zoo als het lag, niet doelnijk vonden om in de Stad en Kerk van Utrecht zoo in 't werk te stellen. Zie ook Resolut. der Staten 's Lands van Utr. over SPEENH. en van ZIJL Utr. 1619.

megen, den 8sten Maart te Dordrecht kwamen, gaf men daar zijne bevreemding te kennen, dat zij niet te Rotterdam geweest waren en zij gaven onder anderen als reden op, niet dat zij van de vergadering, maar dat zij van de oorzaak der vergadering niet geweten hadden. Nog werd in 't verhoor over haar door RYCKEWAERT vermeld, dat GREVINKHOVEN hare akte stelde, en door de Alkmaarsche opzieners, dat GREVINKHOVEN meestal het woord voerde. Voegen wij hierbij zijle reeds tweemaal vernomene betuiging omtrent zulk eene vergadering, en dat het ook hoogst waarschijnlijk GREVINKHOVEN was die de Handelingen der Vergadering met eene breede voorrede onder den titel: „het Ghebesoigneerde” heeft in 't licht gegeven, en dat wij overal waar wij hem of UYTENBOGAERT of EPISCOPIUS met anderen aantreffen, reden hebben om hen aan 't hoofd der zaken te denken, dan is er voor mij nauwelijks twijfel overig of deze zaak is voor een goed deel zijn werk geweest, zoo al niet van hem uitgegaan. Na 't scheiden der vergadering schijnt THOMBERGEN de man geweest te zijn met wien men verder over de zaak correspondeerde ¹⁾.

Met GREVINKHOVEN treffen wij onder de predikanten de mannen aan, die nevens de geciteerden en UYTENBOGAERT tot de voornaamste voorstanders der Remonstrantsche zaak behoorden. En zeer trekken nevens hen die Ouderlingen en Diakenen onze aandacht. Zij kwamen uit plaatsen, den Briel, Alkmaar, Hoorn, waar het Remonstrantsch gevoelen veel ingang gevonden had, doch van waar de ijverigste predikanten niet verschijnen konden, omdat zij, THEOPHILUS RYCKEWAERT, ADRIAAN PYNACKER en DOMINICUS SAPMA, als geciteerden Dordrecht niet verlaten mochten. Waarschijnlijk dus traden zij in de plaats van deze als vertegenwoordiger van hunne gemeenten op. Hieruit dan ook verklaart het zich, dat wij van de wakkere Rotterdamsche opzieners — wij kennen DAMMASZ PESSER van de Scheepstimmerwerf aan 't Nieuwe werk — niemand aantreffen. Hunne gemeente was door GREVINKHOVEN en LANSBERGEN vertegenwoordigd. Maar dat die opzieners, tot van het verre Hoorn en Alkmaar toe opkwamen voor zulk eene gewichtige en

---

1) Bz. III heeft 480—90 het verhaal van de vergadering, en 749 en volg. dat van de gerechtelijke proceduren.

hachelijke zaak als hier de vergaderden samenbracht, het is een sprekend blijk van de ernstige toewijding en den kloeken moed die in den eersten tijd nevens de predikanten vele voorgangers in de gemeente bezielde, en waaraan de zaak der Remonstranten in de jaren der vervolging zoo veel te danken had. Ook hun aller namen zouden wij willen kennen. Maar dat zij, als geen predikanten, niet getroffen werden door het vonnis, dat weldra over deze wegens de Rotterdamsche Vergadering werd geveld, is de gelukkige oorzaak, dat de meesten hunner ons onbekend zijn. En alleen een rechterlijk onderzoek, waarin twee hunner, helaas! door onvoorzichtige mededeelingen dat vonnis mogelijk maakten, doet ons deze kennen. Het zijn de Alkmaarsche opzieners FONGER SIERKSZOOM en CORNELIS DIRKSZOOM, wakkere mannen, die aan het eind der maand den moed hadden voor de godsdientoefeningen van het Paaschfeest hunne huizen te leenen, maar die hierover vervolgd, bij het eindeloos ondervragen Heeren Gecommitteerde Raden achter het geheim der Rotterdamsche Vergadering deden komen.

Maar wat nu werd door die mannen in hunne Rotterdamsche Vergadering van 5 en 6 Maart 1619 verricht? Wij willen het uit hare eigene Handelingen hooren. Deze, gelijk wij reeds vermeldde, werden van hunne zijde, waarschijnlijk door GREVINKHOVEN uitgegeven met den titel: „*t Gebesoingneerde*, dat is 't gene in sekere heymelicke vergadering binnen Rotterdam by eenighe Remonstrantsche predicanten ende ouderlingen ende diaconen is verhandelt geworden in Martio deses jaars 1619, met een bygaende voorreden ofte discours, waerin vertoont werd met wat recht eenighe Remonstrantsche predicanten over de voorsz. vergadering in 's Gravenhage by den Hove van Holland worden gemolesteerd en ghebannen.” — Buitendien zijn zij ook van wege de Staten, waarschijnlijk uit de schriftelijke aantekeningen van welke men te Alkmaar meester werd, geheel en zelfs in enkele woorden juister uitgegeven onder den titel: *Ligue* ofte verbintnisse by eenighe Predicanten, meest van heuren dienst verlaten, op den vijfden Martii, tot Rotterdam beraemt ende aen de Kercken gesonden, om de Ingesetenen deser Landen in gestadige verdeeltheden ende scheuringe te houden”, waarbij zij voegden „de Sen-

tentie ter sake van dien by den Hove van Hollandt over eenige van henluyden ghewesen. Mitsgaders de Resolutie van de Ho. Mo. Heeren Staeten Generael daer op gevolgt, beyde in dato den 29 Julii 1619 en des volgenden daegs geexecuteerd. Ook UYTENBOGAERT heeft ze in zijne Kerkel. Historie meest naar de uitgave der Staten, BRANDT in zijne Hist. der Reformatie ¹⁾ meest naar GREVINKHOVEN opgenomen. Wij laten ze hier naar de Staten-uitgave in haar geheel en met de sententiën van het Hof en van de Staten-Generaal volgen:

Acte van 'tghebesoingneerde binnen Rotterdam, den vijftien Martij Anno 1619.

Also eenige Kercken-dienaers, Ouderlinghen ende Diacoen van verscheydene Kercken hier te Lande, diemen Remonstranten oft Remonstrantsghesinde noemt, bemerckten ende dagelick bevonden, dat de Contra-Remonstranten meer ende meer afweecken beyde van Gods Heylige Waerheyte, ende alle Christelicke ordre, liefde, vrede ende bescheydenheyte teghen de Remonstranten ende hare Ghemeynenten, drijvende niet alleen verscheyden grove, lasterlicke ende der godsalicheyte schadelicke opinien in 'tstuck van de Predestinatie met den aenkleven van dien, die sy inde Haeghsche Conferentie ofte gantsch niet, oft seer bedecktelicken hadden voorgesteld: Maer willende daer-en-boven noch haer ghevoelen den Remonstranten op-dringen als nootsaekelick, om alsoo ghelooft ende geleert te moeten werden, immers sonder eenighe teghen-spraecke in desen te willen lijden, hoe moderaet ende discretelick de selfde mochte gheschieden. Dat oock de autoriteyte van menschelicke schriften, te weten Cathechismus ende Confessie by henluyden sulcx is, datse ghenoechsaem gheacht werden als tweede regulen des Gheloofs, ende niet veel min als Gods woordt selve, blijkende by verscheyden prouven daer van by de Remonstranten voor desen ghegheven: ende sy tot voortplantinghe van dese en vele meer andere schadelicke opinien, (waer van wy eenighe hier nae als de principaelste verhalen sulden) den Overheyden oock soecken in te planten het ongoddelicke en Ziel-verderffelicke ghevoelen van Conscientie-

1) De eerste V, 47; de andere III, 481.

dwang, ende het straffen, alwaert oock metter dood der gener die by hare Kercken voor Kettters oft Perturbateurs van haren Kercken-vrede verklaert ende veroordeelt zijn, sonder dat noch soo vele ende langdurige onderrechtingen tot kennisse der waerheyt, die na de godsalicheyt is, noch so meenichfuldige ernstige vermaningen tot vrede ende onderlinge verdraechsaeemheyt, nu vele Jaren herwaerts aen hun ghedaen, noch oock selfs de solemnele Resolutien der Hooge Overheyden tot dien eynde verscheyde-malen ghenomen ende ghearresteert, yet by hun hebben mogen gelden: maer in tegen-deel dat sy van quaet tot arger gaende, so verde zijn geprocedeert, datse de Ghereformeerde Kercke hier te Lande tot een openbare droevige ende ergelicke scheuringhe ghebracht hebben, oprechtende deur 'tgantsche Landt afghesonderde Kercken, Consistorien, Classen, ende andere vergaderingen, tegen alle ordre inde Gereformeerde Kercke hier te Lande aengenome, verstoorende daer-entegen alomme deer sy konnen ofte moghen de vreedsame Gemeynthe der Remonstranten, soo verde, dat sy eerst nefens de selve ingekomen zijnde tot de publicque Tempelen, daer naer haest de selve alleene inhouden met openbare ghewelt, ende de Remonstranten daer uyt stooten, beroovende deselve van heure trouwe Harderen: ende voorts selve niet toe-latende eenighe publijcke vergaderinghen ende exercitien van haren Gods-dienst in Steden ende Dorpen: Waer uyt dan anders niet te wachten en is, dan een totale ruyne ende verstroyinghe van soo vele tot noch toe bloeyende ende treffelijcke Gemeynthen: Alles strijdende teghens de vrijheyt der Conscientie ende onses Vaderlandts, in 'twelcke verscheyden andere secten, jae Joden selfs, de vrijheyt van sodanige vergaderingen werdt toeghelaten, ende dat dan noch alles onverwacht het oordeel der Ghereformeerde Kercke, de welcke tot noch toe 'tgevoelen der Remonstranten noyt onlijdelick heeft verklaert; Jae selfs niet het oordeel des Synodi Nationalis, 'twelck by hare Ho. Mo. is te samen geroepen, om de swaricheyden uyt de vijf controverse pointen resulterende, tot ruste van de Kercken opt ghevouchlijkste neder te leggen, ende om de waerheyt vande Leere te verhandelen, ende te ondersoecken aen Gods woordt, ende daer op dan hare Ho. Mo. dispositie te verwachten. Daer teghen de Contra-Remonstranten alvooren sommige

vande Remonstranten recht voor 'taengaen, andere selfs geduerende de vergaderinge des Synodi Nationalis voorsz, van hare diensten hebben gesuspendeert, oft finalick ghe-deporteert: ende nu de sake so verde ghebracht, dat gheen Kercke der Remonstranten en is, die niet eenighe afbreucke in hare Dienaers en hebben geleden, of seer nae by is om te lijden: Oock so verre dat men eenige Contra-Remonstrants-gesinde, doch met den Remonstranten vredehoudende Dienaers, jae selfs mede gantsche Kercken-Raden niet en spaert, maer afset ende degradeert van hare diensten: Dat oock sulcx is, de gesteltenisse des Synodi Nationalis, als bestaende uyt loutere Contra-Remonstranten, ende onder denselven uyt de bitterste ende ghepassioneerste, die alreede hen allenthalven als formele partyen verklaert ende ver-toont hebben: ghelijck oock eenighe van de uytheemsche Doctoren met hare heftige ende gansch partydige Oratiën (die billick als sooveel condemnatiën te houden zijn) tegens 't ghevoelen der Remonstranten gedaen, sonder dat de ge-citeerde Broeders van der Remonstranten zijde, daarop in 't minste gehoort, ofte tot hare defentie toegelaten werden, niet jegenstaende sy sulcx wel ernstelicken versocht ende ghepresenteert hebben: Dat derhalven van de Synodus Nationael voorsz., niet te verwachten en is die vrucht, ende dat eynde, waertoe dieselve by hare Ho. Mo. is aengeleydt, maer in teghen-deel, nae alle apparentie meer onruste; scheuringe, slavernie in de consciencie, stijvinghe van dwa-lingen ende justificatie, moghelijk oock vermeerderinge van soo vele ongoddelicke proceduren die tegens de Remonstranten tot noch toe gepleecht zijn, ende noch daghelijcx gepleecht worden. SOO IST, dat de Kercken-dienaers, Ouderlinghen en Diaconen voorsz. om hier tegen soo veel in haer is, behoorlicke wijze te voorsien, ende de Kercken en Litmaten van de Gemeenten der Remonstranten, sooveel mogelick is, by de suyvere Leere der waerheit, die nae de godsalicheit is, te behoude, ende voor sodanigen uyttersten ruyne ende verstooringe, als de Contra-Remonstranten teghens deselve voorhebben, te behoeden: oock deselve aen malkan-deren in onderlinghe vrede ende eenicheit, sonder dewelcke sy niet bestaen en kunnen, vast te verbinden, goedt ende noodigh bevonden hebben, in den Name des Heeren bij den anderen te komen op den vijftden Martii Anno 1619, binnen

Rotterdam, en aldaer op alles rijpelijk te letten, te adviseren, ende sodanige voorstellen te doen, als sy ter saeke dienstich en noodich sullen achten: Mits daer van rapport te sullen doen aen haere mede-Dienaeren, Kercken ende Kercken-Raden na discretie: oock 't advijs van de andere Kercken der Remonstranten of haeres ghesinden daer op te hooren, voor ende alear dat yet van alles wai volgt, voor gheresolveert of arresteert werde ghehouden.

I.

Ende voor eerst, soo verklaren de Kercken-dienaers, Ouderlingen ende Diaconen voorsz, gheen ander regel noch richt-snoer des gheloofs, waer aen de gesontheit ende waerheyt van alle Leeringen moet beproeft worden, te kennen, dan alleen de H. Schrifte des Ouden ende Nieuwen Testaments.

II.

Volghens dien, dat niemant aen eenighe Menschelicke schriften of Formulieren verbonden en is, of behoort te worden, verder, dan voor soo veel de selve mette Heylige Schrifte accorderen: Ende dat derhalven de selve altijd examinabel zijn ende blijven: oock soo verre, dat het ten keure van gheen Kercken noch Synode en staet d'selve Schriften laten aen Gods woordt examineren, of niet: maer dat sy in gelegener tijdt ende plaetse nae behooren moeten geexamineert worden, dat is, een yeder vry ghestelt worden, sijne bedenckinge die hy over, of tegen d'selve heeft, voort te brengen, te debatteren, ende voor te staen, sonder dat hy daerom eenichsins werde beswaert, ofte ghehouden zy hem selven eenigher Menschen oordeel vorder te onderwerpen, dan nae dat hy selver gevoelen sal: dat hy oordeele na Gods Heilich woordt, waer aen oock de Rechters haer selven alleen in actu Judicij, sullen verbonden houden.

III.

Waeruyt, ghelijck als oochschijnelick blijkt, hoe verde dat wy in desen grondt de leere vant Pausdom verschillen: Soo verklaren ende protesteren wy oock voor God en sijne Ghemeynthe, dat wy 'tPausdom voorsz, noch directelick nochte indirectelick soecken in te voeren oft handhaven,

en datmen ons met sodanighe nastroijingen de hoogste in **j**urie aendoet.

III.

Ende wat aengaet de geschillen tusschen de Remonstranten ende Contra-Remonstranten uytstaende, nopende de goddelicke Predestinatie met den aenkleven van dien: Daer over verklaren de Broeders eendrachteliken, het ghevoelen der Remonstranten, sulcx 't selve in de vijf articulen begrepen, ende by deselve verdeedicht is, te houden voor schriftmatich ende noodich om inde Christelicke Gemeente geleert te worden: ghelijck sy het contrarie ghevoelen der Contra-Remonstranten in desen houden voor onschriftmatich, onstichtelick, strijdich teghens die eere Gods, ende de godtsalicheyt nadeelich, ende daeromme oock sorchgelijck, ende uyt haer nature schadelick om gheleert te worden.

V.

De proceduyren die de Remonstranten int ghemeyn, ende int bysonder by de gheciteerde Broeders voor de Synode gesonden, tot voorstant van haer ghevoelen, 't welck oock het onse is, houden sy voor goedt ende rechtmatich voor sooveel als hun deselve bekent zyn.

VI.

Daeren-tegen en kunnen sy den Synodum Nationalem tot Dordrecht, in sulcker ghestalte als nu d'selve bestaet, voor gheen bequaem Rechter erkennen, over de gheschillen tussehen de Remonstranten ende Contra-Remonstranten uitstaende, ofte oock over eenighe saecke der Remonstranten, daerom sy oock van deser ure aen alle Sententiën, die tot condemnatie oft eenigh naedeel der Remonstranten, 't sy in leere of ordre, mochten ghevelt worden: oock alle Ordonnantiën en Statuten by de Synodus voorsz. te ramen oft arresteren, voor soo vele als sy het werk des Synodi moghen zijn, voor nul ende van geender waerden verklaren.

VII.

Souden oock tot den Contra-Remonstranten of haer Gemeenten niet kunnen met goeder conscientie weder-keeren, voor ende alear dat neffens de reparatie van hare ongoddelicke proceduyren, tot scheuringhe ende verstooringhe

vande Kercke der Remonstranten aengewent: oock dese navolgende leer-poincten by henluyden oentlicken sullen zijn ghecondemneert ende ghebetert.

I.

Dat God absolutelick eenighe Menschen buyten Christum ter salicheyt verordineert heeft, ende anderen ter verdoumenisse, sonder oorsaecke daer toe te nemen uyt des Menschen eyghen werckelicke of dadelicke sonde, met alles wat uyt dese absolute ordonnantie nootwendelicke vloeyt tot nae deel vande godsalicheyt, en voetsel van godloosheyt: waar van breeder deductie sal gedaen worden inde justificatie vande welcke hiernaes gesproken werdt.

II.

Dat de Catechismus, Confessie oft eenigh Menschelick schrift van sulcker auctoriteyt zijn, dat de Revisie oft examen vande selve aen Gods woordt niet notelick en moet ghedaen worden, ter behoorlicker tijdt ende plaetse, selfs wanneer Kercken-dienaren ende Kercken sulcx versoecken, oft Overicheden bevelen, ten zy dan, dat sulcx de Synode oft Kercke goedt vinde: Oock datmen deselve sal onderschrijven, om daer door niet alleen de eenicheydt, maer oock de ghesontheyt in de leere te betuyghen.

III.

Noch dat de Overheyt vermach, ende oock behoort (so eenige Contra-Remonstranten hier te Lande drijven) hare Onderdanen met uytterlicke of lichamelicke macht ende straffe van boete, ghevanckenisse, ballingschap, jae de doot selfs te dwingen in saecken des gheloofs, die onder den Christenen gedisputeerd worden, het zy om haer yet te doen swygen, of belyden teghen haer ghemoet, hetzy om eenige middelen haer te doen aengaen ende ghebruycken, die in de ooghen van de Overicheit dienstich zijn, om tot kennisse der waerheyt te kommen, of andere middelen die den Onderdanen noodich houden ter godtsdiensticheyt nae te laten: hetzy om yet in 'tstuk van Religie tegens hare conscientien te doen of te laten: Behoudens niet te min dat wy verstaen, dat de Overheyt machtich is, ende behoort alle ongebondenheyt ende alles wat uyt hem selven tot beroerte van de Politie streckende is, te weeren.

· III.

Dat alle sorge ende poogen des menschen, ende alles wat voor 't geloove gaet, niet alleen niet proffijtelick, maer oock den mensche schadelick is.

V.

Dat de Mensche gerechtvaerdicht wort als hy noch goddeloos is: ende dat also de vergevinge der sonden gaet voor de bekeeringe.

VI.

Dat de mensche waerlick weder-gheborn is, die maer cen lust ende gheneghentheydt heeft tot yet goedts, sonder nochtans te doen het goedt dat hy wil, ende geneghen blijvende steets tot alle boosheydt.

VII.

Dat de Herborene mensche met de hulpe des Geestes, die hy van God ontfangen heeft, niet meer goedts doen en kan dan hy doet, noch meer quaets laten dan hy laet.

VIII.

Sullen oock voorts de Contra-Remonstranten gehouden zijn te condemneren, de thien Geldersche positiën, niet alleen int gros, ende soo die in ordre van woorden ende syllaben, alle aen malkanderen hanghen; maer oock stuck voor stuck elck artijckel op hem selven, alles in oprechticheyt sonder eenighe captie, dubbelsinnicheyt, of andere mentale bedenkinge, dan de woorden uyterlick, ende recht-sinnelick mede-brengen.

IX.

In welcke hare ghemeene Christliche saecke, de Broeders beloofd hebben, ende beloven mits desen, malkanderen ghetrou te blijven, ende met raedt ende daet, in de vreesse Godts de handt te bieden nae vermogen, in alles wat ter oorsaecke van desen hare gemeyne sake, d'een oft d'ander mochte overkomen.

X.

Oock de vergaderingen die tot voorstant ende voortplantinge vande selve sake mochten geleydt oft beschreven worden, by den ghenen die daer toe van wegen het ghe-

meene Corpus der Remonstranten sullen gelast zijn, naer-stelicken ende ghetrouwelicken waer te nemen, ende te helpen delibereren, resolveren etc. sulcx als de saecke vereysschen sal, ende in conscientie sal bevonden worden te behooren.

XI.

Wort goet gevonden, dat elck Predicant voor eerst sal blijven by sijne Kercke, tot dat de noot wisselinge vereyschte, oft dat eenige waren sonder dienst, diemen elders konde gebruycken, daer in dat elck een hem selven sal onderworpen het oordeel vande ghemeyne Broederschap, ofte der ghener die daer toe by de selve zullen gemachticht zijn.

XII.

De onkosten noodich tot onderhoudinge van de ghedepoorteerde Kercken-dienaren, ende anders, tot vorderinghe vande saken der Remonstranten, int gemeyn gesamentlicken te helpen dragen, op de voet daer toe onder ons te ramen.

XIII.

Verklaren voorts geresolveert te zijn, door Godes genade, de vrijheyte van hare vergaderinghen ende Gods-diensten te gebruycken, sonder haer selven daer van te laten ophouden, of afkeeren, nochte door aenbiedinge van gaige, noch van vrede, noch periculen, noch door Placcaten of Ordonnantien ter contrarien gemaect ofte te maecken, nochte door eenighe wereltlijke consideratien, soo langhe tot dat de Contra-Remonstranten de afschouwelicke poincten voorsz, sullen gecondemneert, ende hare onchristelicke proceduyren gebetert hebben, of elcx conscientie hem anders sal gebiedten te doen.

XIII.

Nopende de vergaderingen, ende exercitie van Gods-dienst te plegen, hetzy publijck, gelijk als de Mennoniten en Martinisten hier te Lande doen, hetzy heymelick, is goet gevonden: Dat daermen de Remonstranten geenige van hare Kercken-dienaers ende inde publijcke Tempelen laet, of oock een, of weinige alleen, die de Ghemeynte niet machtig en zijn ten volle te bedienen, dat zij aldaer haer selven sullen behelpen met openbaer voor-lesen ende heymelick

predicken: als oock met neerstige visitatie ende aensprake van de Gemeynthe, allesints arbejdende om de selve van de vergaderinge der Contra-Remonstranten af te houden, ter tydt toe dat over al, of immers seer nae bij over al, de Remonstranten gantsschelijck uitte openbare Tempelen sullen verworpen zijn. In welcken ghevalle de Broeders van meeninge zijn, hare vergaderingen ende predicatiën te beginnen, gelijk deselve by de Martinisten ende Mennoniten worden gehouden: ende dat op dien voet die alsdan sal worden beraemt.

XV.

Is mede goet gevonden, datter een justificatie van dit ons doen sal worden gestelt, tot welcken eynde een yeder van dese vergaderinge heeft aengenomen de Historie van de quade proceduyren tot suspensie, deportement etc. der Remonstranten inde respective Provinciën ende Classen aengeleyt, toe te senden den genen die met het stellen van deselve Justificatie belast is. Van gelijcken sal een Remonstrantie aen hare Ho. Mo. gestelt worden, by dewelcke aangewesen werde de onbillickheyt van sodanighe Placcaten, door dewelcke dat alreede de Remonstranten hare vergaderingen ende Godsdienst verboden is, of noch soude mogen verboden worden. Sal oock een schrift gemaect worden aende uytheemsche Theologanten op de Synode Nationael, daer in men de proceduyren van verscheyden Provinciale Synoden en haren Gedeputeerden etc. verhalen sal: En versoecken dat sy de selve proceduyren tot naedeel der Remonstranten, met haer advijs niet en willen stercken, noch approberen: maer liever voor de vrijheyt, ende tot behoudnisse van so vele, ende treffelicke Kercken ende Kerckendienaren hier te Lande, intercederen by hare Ho. Mo. by syn Excell. etc.

XVI.

Alles aldus inde vergaderinge der Broederen voorsz, voorgelagen, gedelibereert ende geadviseert met expresse beddinge: dat niemandt onder pretext van deze onse Societeyt of vrijheyt van Religie, die wy meynen te gebruycken, hem selven sal verstouten, tot aanrechtinghe van beroerten inde Politie: maer dat wy alle, ende een yeder van ons, hem selven gedragen sal als een goet Ondersaet toebehoort:

Gevende God dat God is; ende de Overricheyd dat haer toekomt. Tot welcken eynde oock de Kercken-dienaers hare Toehoorderen de schuldige ghehoorsaemheyd tegen hare Overheden, in alles wat niet tegen God, nochte de conscientie strijdt, neerstelick te sullen inscherpen.

XVII.

Ende also gheene Broeders noch uyt Gelderlandt, noch van Over-Yssel hier tegenwoordich zijn, salmen hun Cotype vant ghebesoingneerde toe-senden, ende daer-op oock haer advijs vernemen ende over-senden.

XVIII.

Zijn oock twee uyt den Broederen belast, de Justificatie ende Remonstrantie vooren gemelt, alomme te dragen aen de Kercken ende Kercken-dienaren, om haer advys daer op te verstaen, ende over te schicken aende gene die mettet stellen belast zijn.

XIX.

Alle de advijsen vande Remonstranten, aende welcke dese besoiingnen sal gerapporteert worden, salmen addresseren ende ter handt laten komen aen D. HARBOLDUM TOMBERGIUM ter Goude, die 'tselve sal communiceren mette geciteerde Broeders voor de Synode, ende die wederomme met andere na heur discretie: ende so daer eenich verschil valt inde advijsen, sullen de selve arbeyden om 'tselve ter neder te leggen, ende 'twerck onverhindert ten gewenschten eynde te brengen.

XX.

Men sal terstond Cotype van dese acten senden aen de Broeders de Remonstranten tot Dordrecht, om approbatie ende onderteyckeninge vande selve te verwerven, ende oock te versoecken, dat sy de selve elcx in hare Provincien ende Classen respective willen recommanderen.

XXI

Sullen oock voorts-aen in elcke vergaderinge diemen houden sal, eenighe belast worden, om de naeste reyse wederom de Broeders te beschrijven: Welverstaende datse de poincten van beschrijvinge over-senden, ende 'tgene daer op dienen

sal, sullen prepareren ende instellen ten besten dat sy konnen, om ghereet werck ter aenstaende vergaderinge te vinden, ende de selve soo kort te maken als mogelijk zal zijn. De naeste beschrijvinge sal gedaen worden door die van Leyden ende Rotterdam.

XXII.

Sal oock nae desen by den Broederen een bequaem middel gheraemt worden, om onder ons de eenicheyt in leere en ordre nae Gods woordt te onderhouden.

Ende is aldus de vergaderinge met dancksegginge tot God den Heere in vrientdschap ende goede vrede gescheyden.

SENTENTIE.

Also ADRIAEN VAN DEN BORRE, gheweest Kercken-dienaer van Leyden: HERBOLDUS TOMBERGIUS, Kercken-dienaer vander Goude: SAMUEL LANSBERGHEN, Kercken-Dienaer van Rotterdam: WILHELMUS LOMANNUS, Kercken-Dienaer van Noortwijk: Mitsgaders JOANNES VAN GALEN, PETRUS CUPUS ende ADRIAEN SYMONSSZ, gewesen Kercken-dienaers respectie van Schoonhoven, Wourden ende Charlois, ende van heuren dienst verlaten, den Hove van Hollandt bekent hebben, dat sy sonder eenighe last oft consent vande Overicheyt daer toe te hebben, met NICOLAO GREVINKHOVEN, ende CAROLO RIJCKQUERT, gewesen Kercken-dienaers van Rotterdam ende Utrecht, ende insgelijcx van heuren dienst verlaten, THEODORO BOMIÓ, Kercken-dienaer van Beusichem, mitsgaders eenige Ouderlingen of Diaconen van den Briele, Alckmaer ende Hoorn, in Martio lestleden tot Rotterdam eene particuliere vergaderinge hebben gehouden. Ende aldaer t'samen beraemt vele articulen, daer toe streckende, datse heur niet en souden houden aende verklaringe van de Synode Nationael; datse heur gesepareert souden houden vande ghemeene Kercke vande Landen; datse *aparte* vergaderingen souden maken ende onderhouden van *dey* meente van heur ghevoelen: datse particuliere *contributien* souden opstellen tot maintienement van heure *sake*, *ende* tot onderhoudt vande Leeraers van dien: datse *voorta* vergaderingen ende beschrijvingen souden maken, *Ende ghere-*

solveert dat alle de selve articulen ghesonden souden worden in meest alle de Provintien aende Classen ende Kercken van heure gesinthenen, omme by de selve aengenomen, bevesticht ende onderlinge verbintnisse tot onderhoud vandien daer op gemaect te worden: 'Twelk een schadelick complot is, streckende tot turbatie vande ruste vande Landen, ende omme de Kercken ende Gemeenten in gestadige verdeltheden te houden, mitsgaders oock tot groote verachtinge vande Hooge Overicheyt ende den bevelen der selver, ende daeromme in een wel-ghestelde regeeringe niet tollabel. SOO IST, dat 'tHof met rijpe deliberatie van Rade, ex officio, tot ruste vande Landen ende de Gemeenten vandien, belast ende bevolen heeft, last ende beveelt mits desen in den Name ende van wegen de Hooghe Overicheyt, dat alle de selve Persoonen gebracht, ende met Boden geleydt sullen worden buyten de limiten vande Landen van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht: Ende daer toe op Saterdagh toekomende sullen moeten vertrecken, sonder inde selve Landen weder te moghen komen, anders dan met voorgaende consent ende oorlof vande Heeren Staten vanden Lande ende desen Hove daertoe verkregghen, Op peyne van als Perturbateurs vande gemeene ruste daer over arbitraelijck aenden lijve gestraft te worden. Gedaen inden Rade, ende gepronunchieert den xix Julij Anno 1619.

In kennisse van my Griffier.

Ende was getheyckent,

A. Duyck.

RESOLVTIE.

De Staten Generael der Vereenighde Nederlanden: Ghesien de Sententie van het Hof van Hollandt, daerby 'tselve Hof belast ende bevolen heeft, dat ADRIAEN VAN DEN BORRE, geweest Kercken-dienaer tot Leyden: HERBOLDUS TOMBERGIUS, Kercken-dienaer vander Goude: SAMUEL LANSBERGEN, Kercken-dienaer van Rotterdam: WILHELMUS LOMANNUS, Kercken-dienaer van Noortwyck, mitsgaders JOANNES VAN GALEN, PETRUS CUPUS ende ADRIAEN SYMONSZ, ghewesen Kercken-dienaren respectieve van Schoonhoven, Wourden ende

Charloys, ghebracht ende met Boden geleydt sullen worden buyten de limiten vande Landen van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht; ende daer toe op Saterdagh naestkomende te moeten vertrecken: Ende met alle Consideratien rijpelijk naer behooren gheleth hebbende opte redene vant voorsz bevel, inde voorsz Sententie gheinscreert: Verklaren hare Ho. Mo. dat sy verstaen, dat de voorsz genomineerde Persoonen, niet alleene en sullen werden geleydt ende gebracht uytte voorsz. Landen van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht, maer oock uyt alle de andere Vereenighde Nederlanden ende het souverain resort vande selve, sonder daer inne weder te mogen komen, anders dan met voorgaende consent ende verlof van hare Ho. Mo. Op pene ter contrarie doende, als Perturbateurs vande gemeene ruste, anderen ten exemple, daer over arbitralick aen den lijve gestraft te worden. Gedaen ter vergaderinge vande Hoogh-gemelte Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, opten 19 Julij, int Jaer 1619. Geparapheert S. v. Haersolte v^t.

Onder stondt,

Ter Ordonnantie vande Hoogh-gemelte Heeren Staten-Generael.

Ende was onderteekent,

C. Aerssen.

Nadat de vergadering al het gestelde alzoo had aangenomen maakte men zich terstond gereed, om te voldoen aan hetgeen men in de laatste plaats bepaalde. Reeds den 7^{en} Maart werden de Handelingen met een brief van de vergadering door den ouderling en diaken van Hoorn te Dordrecht aan de geciteerden overhandigd. En terstond ook namen deze de zaak met al hunne belangstelling ter harte. Ondanks hunne vele bezigheden deden zij reeds den 8^{en} Maart een uitvoerig antwoord volgen. Dat schoon en merkwaardig schrijven heeft BRANDT ¹⁾ in zijn geheel bewaard. Die mannen, die voor de zaak reeds zoo fellen strijd in de Synode hadden doorgestaan, die meer dan iemand verzekerd waren

---

1) III, 490—95.

van den voor haar ongunstigen uitslag der Synodale beoordeeling, die zelve te Dordrecht in arrest gehouden voor zich niet anders dan het ergste duchten konden, zij spreken daarin uit het vol gemoed hunne blijde ingenomenheid met dat verrichte door de Rotterdamsche vergadering uit. Zij wekken, terwijl zij op al de zwaarigheden wijzen „van welke de zaak vol steekt”, zoo krachtig mogelijk tot volharding op. Over de eene hachelijke hoofdzaak, de godsdienstige vergaderingen deelen zij dit als hun gevoelen mede: „Hoewel wij wel wenschen, dat eenparige voet dienaangaande geraamd en overal „gehouden mocht worden, nogtans, dewijl de gelegenheid „der gemeenten zoo zeer verscheiden is, als ook de constitutie der steden en plaatsen mitsgaders andere omstandigheden zoo zeer varieeren, dunkt ons (onder correctie) voor „dezen best, dat men volge 't geen in elke plaats best te „practiseeren is. Daar de gemeenten groot en sterk zijn kunnen de publieke predikationen en godsdienst wel oefenen, „en wij achten, dat men het daar ook behoort te doen; „waar dit niet geschieden kan, dat men zich behelpe met „het lezen in 't openbaar en dat voorts de predikanten naarstig zijn in de visitatie der gemeente, orde stellen op de „bediening der sacramenten in 't heimelijk, en voorts met „degenen die de vrijmoedigsten zijn zekere vergaderingen en „predikationen aanvangen, en die mettertijd grooter en openbaarder doen worden, verwachtende wat genade God uit „den hoogen hemel verleenen zal.” Maar ééne zaak ontraden zij stellig, juist die welke het meest moest dienen om last en gevaar af te wenden: „Met vertoogen en supplicatien „aan de overheid achten wij, dat men in dezen tijd het stuk „verachten zoude. Remonstreeren zal men dreigen interpreteeren; door suppliceeren maakt men twijfelachtig 't geen „naar de rechten van den Lande en vaderlyke vrijheid elk „een toekomt; behalve dat men de zaken zoo lang sleept „tot dat de gemeenten verstrooijen ¹⁾.”

En hun aller geest was geheel de geest van den man, die door de tegenstanders niet zonder reden geacht en genoemd werd „het Hoofd der Remonstranten”, JOHANNES UYTENBOGAERT. Uit zijn ballingschap had hij reeds in de laat-

---

1) Zie verder hetgeen uit den brief is medegedeeld, Gedenkschrift, Aanteek. blz. 90, en den Brief der gecit. aan UYTENB. Brieven II, 1, 72 volg.

ste dagen van Februari een hoogst merkwaardigen brief geschreven aan de geciteerden, met welken hij van zijne zijde in de gedachte bracht en aanbeval, wat nu in de vergadering te Rotterdam tot een begin van uitvoering gekomen was. Om den afstand van Antwerpen en om den tijd die er tusschen het beschrijven en het houden der Rotterdamsche vergadering moet verlopen zijn, is het niet denkbaar, dat het schrijven aanleiding tot die bijeenkomst zal gegeven hebben. Maar zeker bevestigde het de Dordsche broeders in het gevoelen, dat zij aan de Rotterdamsche uitten. En het bekroonde het werk dezer laatsten reeds vooruit met de volle instemming van den even wijzen als kloeken leidsman hunner zaken.

De brief is uitgegeven in de „Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde Mannen deser Eeuw 1). Na op treffende wijze den geciteerden te hebben voorgehouden, hoe belangrijk voor het gansche vaderland hun strijd was, en hoe de toeleg der tegenpartij strekte om de Remonstranten overal uitgesloten, te dwingen om „of Polen (de Socinianen) of Rome te kiezen, ten ware iemand liever hadde zijn brood in Menno's braadpan te doopen,” gaat hij dus voort: „Het middel hiertegen is, dat van nu aan zoo vaste fundamenten als doenlijk is, gelegd worden tot onderhouding van de kerken en gemeenten in zoo vele plaatsen als men kan, opdat het overschot behouden worde in dit ons vaderland. Om hiertoe te komen moeten de verstandigste lidmaten en door hen de anderen wel en grondig onderwezen worden van de deformiteit der gereformeerde kerken die ze in de vijf punten èn in hunne booze en ongoddelijke proceduren doen blijken. Wat op de Confessie en Catechismus is aangemerkt behoort men den godvruchtigen en verstandigen wel in te drukken, opdat men niet meene dat het om het schrapsel van een nagel te doen is, meteen ook aanwijzende waarom men zich niet dient te incorporeeren met anderen, als Mennonieten, Lutherschen enz.” Zoo achtte ook hij, als de Rotterdamsche vergadering, besef van 't eigen Remonstrantsch beginsel als grond der afzonderlijke vereeniging het eerste noodige. En hij vervolgt: Als men merkt dat dit hechten wil, moest men denken om in alle steden ouder-

---

2) Amst. bij JAN RIEUWERTSZ. 1662, blz. 90—113.

lingen te stellen, en van de gesuspendeerden, die naar geene reconciliatie meer luisteren, godvruchtige, verstandige en voorzichtige dienaars her- en derwaarts te zenden, om de gemoederen zonder formeele predikationen te insinueeren van hetgeen in dezen noodig en oorbaar is, volgens instructie door de geciteerden hun mede te geven. Ook mocht men daartoe gebruiken eenige godvruchtige, kloeke, welbeproefde studenten, al zoude men hun in hunne vergadering de handen opleggen. De middelen van geld hiertoe noodig moesten wezen in voorraad, door de gemeente wéggelegd als een schat tot onderhoud der heiligen, die van hun traktement zijn of zullen beroofd worden om de zaak van CHRISTUS, opdat zij hun werk vlijtiglijk doen zonder zuchten. „Hier moet men de gemeenschap der Heiligen gedenken. En of op 't uiteinde eenigen met mij zouden moeten voortvluchtig worden, zoo moet van nu aan voorzien worden dat de blijvenden het werk bij de hand nemen, en dat de absenten met schrijven, adviseeren, sturen, raden, troosten, sterken 't beste doen.

Zal men dan eene nieuwe secte oprichten? Wij hebben 't niet willen doen, maar de gebreken der kerk in de kerk willen beteren en anderen tot ons trekken door goddelijke matigheid. 't En wil niet zijn. Babel heeft op dien voet niet willen geholpen zijn, zoo moet het op eene andere manier geschieden. Laat het vrij de Remonstrantsche kerk of gemeente heeten. Indien ons fundament is Gods waarheid, en 't wit ware godvruchtigheid, God zal het zegenen, en, gesteld zijnde, zullen kunnen met anderen in liefde spreken, om te zien of door christelijke moderatie wij dus met anderen en anderen met ons mochten vereenigd worden, en met behoudenis van het fundament, alle afgoderij uitgesloten, en toelating van verscheiden gevoelens in de reste de oefening der liefde en godzaligheid wat beter onder de christenen planten mochten. Maar wij moesten eerst een corpus stellen, dat vast aan één gebonden ware, doch zoo, dat de band ons niet binde dan aan 't geen volkomen zeker en buiten allen twijfel is in Gods woord, stellende in de rest orde provisioneel tot stichting, alzoo dat men daarin mag veranderen door beter gezicht en onderwijzing, zonder alsdan in die verandering ontsticht te zijn. Dit moet den lieden te voren wel ingescherpt zijn, opdat zij weten wat het vaste

onveranderlijke fundament zij, daarop zij staan zullen, en in de rest leeren vrijelijk profeteeren tot onderzoek der waarheid in liefde.

Ik spreek van mij zelve niet want ik ga, maar onder u zijn er die blijven zullen totdat de Heer komt, zullen 't zien en zich verblijden. Want zij mogen Christus dooden, begraven, in 't graf sluiten met een zwaren steen, 't zelve verzegelen, met een macht bezetten, en de eene exorbitantie politiekelijk en kerkelijk voor, d'andere na bij de hand nemen om de zaak, waartegen zij met zooveel furie ingespannen zijn, t'eenemaal te verpletten. Maar 't is verloren. Christus zal verrijzen. Maar dé Goede Vrijdag moet voorgaan; Paschen zal volgen. Wij hebben des Heeren geruchte gehoord, en hebben reden om te ontzetten. Want het volk moet voort; wij moeten in de gevangenis. Maar zijt verzekerd, de Heer zal zijn werk levend maken. — Maar eer 't geschiedt, zal de duivel (die presideert over de vergadering dergenen die zeggen dat zij joden zijn en zijn 't niet, maar zijn zijn volk) sommigen nog in de gevangenis werpen en zult verdrukking hebben tien dagen, maar weest getrouw tot in den dood. Hij de eerste en laatste, (die geweest is en leeft) zal u de kroon des levens geven bl. 95, 96. Alleen zeg ik dit weinige om te kennen te geven, dat ik geresolveerd ben door des Heeren genade den weg te gaan, dien Uwe Ed. mij wijzen en uw exempel te volgen, zoo zeer als gij genegen zijt om 't mijne na te treden, om elkander op gelijke baan van lijden hier en van verblijden hierna te ontmoeten. Dit wensch ik maar, dat ons werk een blijvende vrucht hadde tot Gods eere, onze verheuging in den Heer en veler menschen zaligheid. Daartoe dient wat ik heb voorgesteld Ik bid u houdt het mij ten beste, en doet dat gij doet in allen ernst, daarop lettende dat de gemeenten versterkt worden. Ik vermerk uit uw schrijven dat de gemeenten u bezenden om uwen wijzen raad te hebben, dat zij — ook zeer goed genoeg hebben in 'tgeen bij u is en wordt gedaan, en voorts wel geresolveerd om te houden wat zij hebben en voort te gaan tot meerder vordering. Die ijver moet waargenomen en gesterkt zijn in alle manieren. Maar men moet hun voor 1 niet verzwijgen, dat men door vele verdrukkingen moet ingaan in 't rijk der hemelen, en hun 2 vragen of zij wel

drinken willen den beker, dien hun meester gedronken heeft, en indien ja, 3 of ze van hunne tijdelijke faculteiten de bedroefde, afgestelde dienaars en andere dienstknechten van Christus, die hun 't geestelijke zaaijen van nooddrift willeu helpen verzorgen; 4 of zij ook wel weten waarom het ons te doen is en waarom het hun te doen moet wezen, te weten: niet om juist in deze of die opinie te prevaleeren, of eene wereldsche partijschap onder 't deksel van religie te voeden, of om iets dat wereldsch is, maar om een recht godzalig leven onder de menschen te planten, en alzoo een ruimen toegang te krijgen in 't rijk van Jezus Christus. Die hiertoe gezind zijn, moet men verder aanwijzen 5 dat het noodig is ten naastenbij 't getal te weten, eerst van degenen die men tot voorgang zou kunnen gebruiken, daarna tot volgers, hun altijd inscherpende, zich te wachten voor rebellie of wederspanningheid tegen de overheden" 1).

Van hooge waarde zijn ons deze ronde en stellige verklaringen van den man, die tot hiertoe de voorname leidsman van de zaak der Remonstranten geweest was, en die weldra weder de werkelijke oprichting hunner Broederschap tot stand bracht. Want terwijl wij tot dus verre de Historische bijzonderheden van de grondlegging der Remonstrantsche Broederschap in de Rotterdamsche vergadering van 5 Maart ons herinnerden, wenschen wij vooral op te merken, wat de mannen, die hiertoe den eersten stap deden, daarbij dreef, wat hen werkelijk tot die even bedenkelijke als gewichtige en hachelijke daad bewoog, en wat dus de wezenlijke grondslag der zaak geweest is. En wat ten dien opzichte uit de handelingen der Rotterdamsche vergadering, uit de voorrede die UYTENBOGAERT'S medestander GREVINKHOVEN aan zijne uitgave van die handelingen deed voorafgaan, en uit het aandringend oordeel der geciteerden ons toespreekt, dat sprak hij, die op aller denkwijs en geest zoo grooten invloed had geoefend, dat sprak UYTENBOGAERT met heldere bewustheid bepaald en duidelijk uit.

Bij het licht dat zijn schrijven er op werpt gaan wij het opmerken.

En dan blijkt nu dat de wezenlijke grond der zaak gele-

---

1) Ald. bl. 102, 103. Zie ook Brieven van UYTENB. II. 1. 54.

gen was in den nooddwang, die voor hen nooddwang was om hun godsdienstig geloof, om hunne waardeering van de godsdienstige gemeenschap, om hunne liefde voor 't vaderland en de vaderlandsche Hervormde Kerk. Niet moeilijk is het een en ander aan te wijzen.

De nooddwang. Dat voor de Remonstranten met de be-
lijdenis en prediking van hun gevoelen geen plaats meer
gelaten werd in de Nederlandsche Gereformeerde Kerk, is
bekend en 't is daarop dat de Rotterdamsche Vergadering
in de inleiding op hare handelingen als 't motief van deze
voornamelijk wijst.

GREVINKHOVEN rechtvaardigt de handelingen van die
vergadering in zijne brede voorrede vooral uit het vol-
gende: de dwang en het geweld door de Kerk en den
Staat beide den Remonstranten aangedaan; dat zij daardoor
feitelijk waren uitgestooten uit de kerk en hierin van de
Synode geene verbetering te wachten was; dat men het
daardoor ontstane verloop der zaak eindelijk, eer het te laat
ware, moest sluiten, en dat de eer der zaak er toe dwong.
Want wie kon gelooven, als men in 't land der vrijheid
predikanten zag vervolgen, dat zij dit ondergingen om hun
leer of religie? Men moest wel meenen dat het om vergrijp
in de politiek geschiedde. Zoo moest dan blijken dat het
hun waarlijk eeniglijk om den godsdienst te doen was.
UTTENBOGAERT, gelijk wij hoorden, hield het er voor dat
men de uitheemsche leden der Synode een zeer kwaad ge-
voelen omtrent de Remonstranten had ingedrukt, opdat deze
ook buiten 's lands in Duitschland, Zwitserland en Frank-
rijk geen plaatse vinden zouden, zelfs niet, waar zij het
kunnen beletten, om te mogen wonen. En toonde aan den
anderen kant zijne vraag: zal men dan eene nieuwe sekte
oprichten, dat hij al het bedenkelijke der zaak met zijn hel-
deren blik geheel inzag en met zijn vroom gemoed diep
gevoelde, uit de volle waarheid verklaarde hij dat het hun-
nes ondanks uit nooddwang geschiedde. „Wij hebben het niet
willen doen, maar de gebreken onzer kerken in de Kerk
te beteren. 't En wil niet zijn. Babel heeft op dien voet
niet willen geholpen zijn, zoo moet het op eene andere
manier geschieden.” Er was in den staat van zaken, zoo
als die bestond en met zekerheid nog meer te wachten was,
slechts tusschen twee te kiezen, of hunne zaak te laten ver-

loren gaan in een niet gestuit, toenemend verloop, of haar te redden in eene eigene kerkelijke gemeenschap.

En dat laten verloren gaan van hunne zaak mochten, konden zij niet, om de waarde die zij aan haar hechtten. Zij was naar hunne overtuiging datgene waarmede de godzaligheid en de gemeenschap in de Christelijke Kerk stond of viel. Wilde de Gereformeerde Kerk dat niet toelaten in haren kring, en de Staat hen daarom uitsluiten uit zijne publieke Kerk, zij moesten het zich getroosten. Doch die nood dwong dan hen, leeraars die tot het voorstaan van de godzaligheid en de gemeenschap der christelijke kerk geroepen waren, deze buiten de voor hen geslotene gereformeerde kerk te handhaven, maar veroorloofde hun niet die prijs te geven. Die overtuiging spreekt zich in de Handelingen der Rotterdamsche Vergadering onmiskenbaar uit.

Voor de geciteerden, die voor dat Remonstrantsch gevoelen te Dordrecht zoo veel geleden en gestreden hadden, en voor wie het door de Synode reeds genoegzaam was veroordeeld, voor hen is het daarom geene vraag meer, of men het nu in eene eigene kerkelijke gemeenschap zal handhaven. Zij gaan daarvan als van eene gegevene, van zelf sprekende zake uit, en dringen maar aan op het eene dat hiertoe allereerst noodig was, de persoonlijke prediking in de beroofde en bedreigde gemeenten.

En UYTENBOGAERT vooral is zich van dien grond, dien afdoenden, gebiedenden grond der zaak helder bewust, en daarvan ten volle overtuigd. „De Duivel,” schrijft hij, „brouwt een mysterie van ongerechtigheid in 't land, CHRISTUS het mysterie der godzaligheid. Dit vorderende door u, wil hij dat gij ook tegen *dat τὸ χάτερον* (het tegenhoudende) zijt. — Daarmede behoudt gij overal de gemeenten, die zich over Gods woord verblijden en ten eeuwigen leven geschikt zijn. Hiertoe moeten de verstandigsten grondig onderricht worden van de deformiteit der Gereformeerde Kerken en van de aanmerkingen op de confessie en catechismus, opdat men niet meene dat het om het schrap-sel van een nagel te doen is en inziet, waarom men zich niet met Lutherschen of Mennonieten moet incorporeeren. — Laat het vrij de Remonstrantsche kerk of gemeente heeten. Indien ons fundament — hiermede vooral spreekt hij den godsdienstigen en kerkelijken en daarmede voor hen afdoen-

den, noodzakelijke grond der zaak uit — „indien ons fundament' is Gods waarheid met ware godvruchtigheid, God zal 't zegenen” enz. Dit moet den lieden te voren wel ingescherpt zijn, opdat zij weten wat het beste, onveranderlijke fundament zij, waarop zij staan zullen en in de rest leeren vrijelijk profeteeren tot onderzoek der waarheid en liefde. Dan: dat vast vertrouwen, dat allen geresolveerd zijn te scheiden van Babel, met een „foei, foei” over haar gemis van liefde tot de waarheid, van billijkheid en vrijheid. En eindelijk en vooral: „Dit heeft ons God gegeven te zien, en opent ons de oogen dagelijks meer en meer. Laat ons toonen dat wij het zien, dewijl wij een beroep hebben, om ook te spreken en te straffen, spreken, straffen in ernst ook met macht en betoening van geestelijke kracht, waaruit een ieder zien mag, dat het ons om den hemel te doen is, en niet om de aarde, 't welk niemand van ons zal gelooven, tenzij wij het met rechte verzaking van ons zelve en de wereld, om gekruist den gekruiste na te volgen, bewijzen.” Ook nog in den „Zendbrief der Remonstrantsche Leeraren aan de E. Synode te Schiedam 1631, dien men niet zonder grond aan UYTENBOGAERT toeschrijft, komt als de reden der afzonderlijke vergaderingen van de Remonstranten voor: nadien uwe EE. — ons met uwe condemnatie uit de uwe gestooten, ende daarmede gedwongen hebt, of zonder uiterlijke oefeninge van godsdienst met de Libertynen (zoo men ze noemt) te leven, 't welk onze conscientien niet toelaten), of onze godsdienst apart te plegen, 'twelk wij, gedaan hebben.”

Tot hunne daad, den eersten grond te leggen van eene eigene, afzonderlijke kerkgemeenschap, bewoog hen dus de uitsluiting van datgeen wat zij voor het Christendom, voor zijn godsdienst en godsdienstige gemeenschap beide onmisbaar achtten. En tevens was er nog iets anders dat hen drong. Reeds in den aanvang der Handelingen wijzen zij er op, hoe datgeen wat de Contra-remonstranten tegen hen bedreven in strijd was „tegen de vrijheid der conscientie en „onzes vaderlands, in 't welk verscheidene andere secten, ja „joden zelfs, de vrijheid van vergadering werd toegestaan.”

In de Voorrede van GREVINKHOVEN betoogt deze vooral, hoe men „naar 's Lands privilegien en vrijheden alzo niet zou mogen handelen als men met de Remonstranten van wege

Kerk en Staat deed, zoodat men wel meenen moest dat predikanten, in dit land ten hove voor de vierschaar gedaagd, geconfiskeerd en gebannen, zich in 't politieke moesten vergrepen hebben, en dat de kerk door haar drijven de rechte fondementen legde om weder noodzakelijk te moeten keeren tot den Paus en zijn Synoden. En hij eindigt aldus: Zoo dat men nu vast al een nieuwe inquisitie en conscientiedwang in 't land gaat invoeren (daar men voor de vrijheid van religie zulk een langdurigen en bloedigen oorlog gedragen heeft, bl. 1). 't Begin is van de predikanten, de voortgang kruipt al vast voort tot de gemeente. De Remonstranten moeten 't eerste aanhouden, omdat die meest in den weg zijn. Maar wat vrijheid dat de Martinisten en Mennonieten en andere gezindheden hier te lande zullen houden, zoo deze factie der Contra-remonstranten voort mag domineeren, leert de tijd, en is uit deze beginselen, als ook uit de decreten van de Synode alrede wel af te nemen. Als tot een monsterke brengen wij hierbij de woorden, met welke de Synode hare sententie besluit: voorts is 't dat zij ernstig en ootmoediglich de Heeren bidt, dat zij deze heilzame leer — van de Synode uitgedrukt, in hunne provintien alleen en zuiver willen en gebieden gehoord te worden; dat zij verdrijven alle oprijzende sekten en dwalingen. Welke woorden voorwaar zoodanige zijn, dat alle gezindheden nu voortaan zoo wel op hun stuk hebben te letten als de Remonstranten, en dat zij voor een vasten regel moeten houden, dat het niet aan de Synode zal schorten, dat hun 't zelfde op hun dak te zijner tijd zal waaijen 't geen nu den Remonstranten overkomt. Alleen staat tot een besluit de Vader der barmhartigheid en de God aller vertroosting te bidden, dat Hij niet geheuge dat de hooge overheden immermeer naar zulk bloedig en tyrannig verzoek der Synode hunne ooren zouden willen verleenen, om naar der Synode believeen zulks uit te voeren. En daar benefens, dat alle vrome godzalige harten en oprechte patriotten niet door eenige schijnredenen, ja leugenen, calumniën, verdrukkingen en vervolgingen afgerukt worden van de goede gemeene zake, welke Godes en onzes gemeenen, lieven vaderlands is; maar veeleer dat zij neffens ons daarin mogen volharden, alles gewilliglich, met vreugde daarbij opzettende, denkende dat zij eenen Heer dienen, die hunnen getrouwen arbeid niet zal vergeten,

waartoe dan ons God al te samen helpe door JEZUS CHRIS-
TUS onzen Heer. — Amen.”

Hieruit blijkt overvloedig wat wij bedoelen. Terwijl in het voor gewetensvrijheid strijdend Nederland door eene misbruikte staatsmacht en eene verdoolde kerk de belijdenis van het Remonstrantsch gevoelen met geweld werd geweerd, gevoelden de voorgangers der Remonstranten zich ter liefde van dat vaderland en van geheel de vaderlandsche kerk gedrongen, de godsdienstvrijheid in de vrije Nederlanden te handhaven door het handhaven van de openbare belijdenis van 't Remonstrantsch gevoelen in eene eigene kerkgemeenschap ¹⁾. De verkeerde handelwijs dus van Kerk en Staat bracht het onvermijdelijk met zich. Maar van deze had vooral de Kerk de schuld. Zij had ten allen tijde in hare geschillen de overheid om haren machtigen arm ingeroepen. Bij 't ontstaan der vrijzinnige bewegingen in 't laatst der 16^e eeuw deden het de orthodoxen; daarna van 1610 de Remonstranten; bij het omslaan der politiek vooral sedert 1617 weder de kerkelijken. De natuurlijke aanleiding evenwel lag hierin, dat Kerk en Staat hier altijd nauw waren verbonden geweest, en dat ook de reformatie der Kerk met de politieke revolutie was tot stand gekomen. En nog moeten wij hierbij niet uit het oog verliezen, dat de Remonstranten de hoogste autoriteit in kerkelijke zaken aan den Staat toekenden en zij dus in dezen naar hun beginsel, maar de tegenpartij tegen hun beginsel handelden; en bovenal, dat zij nooit de Staatsmacht inriepen *tegen* anderen maar alleen tot bescherming van hunne aangetaste vrijheid en rechten.

Wij moeten evenwel hieraan nog het een en ander toevoegen.

Wat de Rotterdamsche vergadering thans werkelijk be-
doelde en feitelijk volvoerde, de grondlegging eener Remon-
strantsche broederschap, hadden de Remonstranten niet
alleen nooit gewenscht, maar *kon* voor hen niet iets anders
zijn dan waartoe zij alleen uit nooddwang kwamen. In de
Nederl. Geref. Kerk hun beginsel van vrijheid en verdraag-
zaamheid te handhaven, was het wat zij van de Staten

---

1) Men zie dit ook aangewezen in de Gedenkrede bl. 55 en gestaafd
in de Aanteek. bl. 87.

wilden, als zij met hunne Remonstranten (1610) dulding van hun gevoelen nevens het andere verlangden. Op dit laatste, en dan op het feitelijk volgen van hun beginsel bleven zij, ook ondanks den fellen tegenstand sedert der Staten resolutie tot den vrede der kerken (1614), hopen. GREVINKHOVEN zegt daarvan in zijne Voorrede: „al te langdurige patientie, verdraagzaamheid, en liefde tot den vrede „heeft de tegenpartij sterk gemaakt” en om dit woord hier nog eens te herhalen, „ware zulk eene vergadering (als de Rotterdamsche) veel vroeger gehouden, 't ware zoo niet met hen (de Remonstranten) verlopen.” En UYTENBOGAERT verklaart bl. 105 van zijnen Brief, wat hier als van hem gezegd, allermeeft afdoet: „In ééne zaak heeft mij de ervarenheid „wat geleerd, dat ik te voren niet dacht. Ik meende (Uwe „EE. mede) dat het zeer der kerken te beteren zou zijn in „de Kerk blijvende met onderlinge verdraagzaamheid. Ware „het nu te beginnen, ik zou het zoo niet aanleggen, maar „eene andere procedure gebruiken en mij regelrecht tegen „den logen opmaken en dien met anderen ernst bestrijden.”

Maar toen nu door de uitsluiting de nood hun werd opgelegd om eene eigene kerkgemeenschap te vormen, had deze van zelf iets dat hen moest aantrekken. Zij zouden daardoor veel minder te doen hebben met de wangevoelens der Contra-remonstranten en hunne harde en hatelijke bejegening, die zij hierom in de Inleiding op de Handelingen der Rott. Verg. zoo in 't breede uiteenzetten; vrijelijk het gevoelen belijden kunnen dat zij Art. 1 - 4 zoo gedetailleerd verklaren, en niet meer te maken hebben met het gevoelen dat zij Art. 7 en 8 zoo uitvoerig vermelden. Van daar ook bij UYTENBOGAERT terstond die aandrang om de ledematen „wel te onderrichten omtrent hetgeen de *scheiding* noodig en plichtmatig maakte; zijne hoop dat deze leiden mocht tot eene vereeniging, in welke men met behoud van het fundament en toelating van verscheiden gevoelens in de reste, de oefening der liefde en godzaligheid wat beter onder de christenen planten mocht”; bovenal de merkwaardige opmerkingen over „den band die het Corpus moest verbinden, met diens vastheid en rekkelijkheid, en met dat vaste fundament en die vrije profetie” van welke hij spreekt.

Dat fundament, de grondslag der Broederschap die in de Rotterdamsche Vergadering werd gelegd, was die van eene

in- en uitwendig vrije christelijke kerkgemeenschap. Naar het leerstellige der Handelingen zou in haar een christelijk geloof beleden en verkondigd worden dat, alleen door de Schrift bepaald, voor 't werk des heils het vrije onderzoek en de eigene aanneming des harten wilde; en de vrijheid der kerkelijke gemeenschap zou overigens alleen bepaald worden door de gemeene orde welke de Broederschap zich zelve stelde, en door hare gemachtigden deed handhaven. Dit kerkelijk beginsel, het behoeft geen betoog, was het echte kind van het Remonstrantisme, en als zoodanig altijd bewaard ¹⁾ is 't het eigenaardige der Broederschap, dat in die mate tot hiertoe eenig was in de Protestantsche kerk.

Verder verdient het natuurlijk zeer onze aandacht, dat reeds in 't begin van Maart, twee maanden eer de Synode formeel haar vonnis velde, de grondlegging der Broederschap plaats had. Maar wij wezen er reeds op, en de afdoende redenen die er voor waren doen zich als van zelf voor. Zij zijn bovendien in de Inleiding onzer Handelingen herinnerd. Vooral het geweldig doortasten der Hollandsche provinciale Synoden te Delft en Leiden in het schorsen en afzetten van predikanten, terwijl de Nationale Synode over hun gevoelen nog heette te beraadslagen; hier en daar het feitelijk sluiten der publieke kerk voor de Remonstranten; het verbieden van hunne afzonderlijke zamenkomsten — de Haagsche publicatie van 20 Dec. 1618, de Rotterdamsche van 29 Dec., weldra door de Alkmaarsche van 29 Mei 1619 gevolgd (Zie Brandt); — het geweldadig beletten van hunne godsdienstige vergaderingen dat hieruit volgde, en daarbij het reeds niet meer onzekere Synodale oordeel; dit alles maakte, dat wat vroeger in geloof, lijdzaamheid en hoop nog moest uitblijven, thans voor 't behoud der goede zaak geen uitstel meer gedoogde. Was eenmaal het Synodale vonnis dáár, en ving de Staat dan aan wat van dezen te wachten was, dan was het verloop niet meer te stuiten, van 't welk wij GREVINKHOVEN hoorden gewagen, en waarvan ook UYTENBOGAERT in zijn Brief met betrekking tot 's Gravenhage spreekt; en tevens waren dan de mannen, die het nu nog stuiten zouden, licht verwijderd of machteloos gemaakt. Maar

---

1) Hoe het met dezen grondslag verder in de Broederschap ging, zie Gedenkrede bladz. 58—64 en Aanteek. bladz. 95—118.

nu kon nog het moedig optreden van eene eigene Vereeniging de wegzinkende hope steunen, en voor angst en vreeze nieuwe geestdrift en ijver wekken.

Niet zonder beteekenis is ook de naam dien de Vereeniging bij hare grondlegging als van zelf zich gaf. Terwijl de naam van Remonstranten of Remonstrants-gezinden, (Inleiding der Handel.) door 't gebruik van negen jaren de gegevene benaming was, traden de grondleggers met dezen op. Terwijl zij voor de zaak eene vereeniging van kerkedienaars bedoelden, in welke allen, ook opzieners, gelijk in rang, gelijkelijk zouden samenwerken, gewaagden zij van hunne *gemeene Broederschap* (Art. 11). Terwijl zij zich tot handhaving van de vrije godsdienst-belijdenis aaneensloten en verbonden, spraken zij (Art. 16) van „deze onze Societeit of vrijheid van religie.” Nog eer zij zoo spraken, hoorden wij dan ook UYTENBOGAERT van de vereeniging van kerkedienaars en gemeenten zeggen: „Laat het vrij de Remonstrantsche kerk of gemeente heeten”. En dat sociale, de verbindtenis der kerkedienaars, vroeger feitelijk, vormelijk sedert 1632 door de sociale vereeniging der gemeenten gevolgd, werd in den tijd der vervolging en verdrukking zoo zeer de kracht der gemeenschap, dat zij zelve tot aan onzen tijd zich doorgaands de Remonstrantsche Societeit placht te noemen; terwijl haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid, en in verband daarmede hare kerkinrichting met het individueel-zelfstandig bestaan en het gemeenschappelijk bestuur tevens, dat zij vereenigt, haar rechte naam die van Broederschap wezen doet.

Voorts blijkt uit de Handelingen, waar de gemeenten zich bevonden voor welke de Societeit der kerkedienaars zich vereenigde. Uit acht plaatsen van Z. Holland, uit twee van N. Holland, uit eene van Utrecht en eene van 't graafschap Buren waren zij hier aanwezig; en naar Art. 17 zou men aan de broeders van Gelderland en Overijssel copie van 't gebesoigneerde zenden. Zeeland, Groningen, Drenthe en thans ook nog Friesland hadden dus geene gemeenten. Voorts weten wij dat in Overijssel alleen te Kampen, in Gelderland te Nijmegen en Tiel het Remonstrantisme sterken ingang gevonden had, ofschoon in de laatste provincie ook te Arnhem, gelijk te Buren en te Beusichem zich een kleiner, te Bommel een grooter getal aanhangers bevond, en dat dit

ook weldra in Friesland te Dokkum het geval was. Eindelijk werd de verhouding van Zuid- en Noord-Holland met betrekking tot het Remonstrantisme niet onjuist uitgedrukt door de acht plaatsen der eerste provincie tegenover de twee der laatste, die in de vergadering vertegenwoordigd waren.

Nog hebben wij op te merken, dat wat de Rotterdamse vergadering besloot alleen provisioneel aldus werd bepaald. Opzettelijk en uitdrukkelijk verklaarde zij dit vóór het eerste artikel dat zij vaststelde ¹⁾. Ook de verdere vergaderingen die voor de zaak gehouden zouden worden, zouden, Art. 10 „geleid en beschreven worden bij degenen die daartoe van wege het gemeene corpus der Remonstranten zelve gelast zullen zijn”. De onkosten voor de gedeporteerde dienaars als anderszins zouden gedragen worden, Art. 12 „op den voet daartoe onder ons te beramen”. Regelt men Art. 14 de wijze waarop reeds terstond de godsdienstige vergaderingen zullen gehouden worden, voor den nabijzijnden tijd van geheele uitsluiting verwijst men weder „naar den voet die alsdan daarop zal worden geraamd”. Voorts denke men aan het zenden van de copie der Handelingen aan de broeders van Gelderland en Overijssel tot advies, aan de geciteerden tot approbatie en recomandatatie, en wat Art. 18 en 19 omtrent de wijze van handelen met de justificatie en remonstrantie werd bepaald, en aan de twee laatste artikelen. De leden der vergadering die om haar te recht stonden en veroordeeld werden, beroepen zich dan ook bepaaldelijk op dat provisioneele tegen de beschuldiging van complot en ligue ²⁾.

Overigens blijkt uit 't geheel der Handelingen, dat men zich niets ontveiusde van de gevaren en bezwaren waaraan men zich en de gemeenten blootstelde, maar overtuigd was die niet te mogen ontzien, en bereid om daaraan moedig het hoofd te bieden. En merkwaardig is het, hoe men daarbij tegen ééne zaak uitdrukkelijk opkwam, de verdinking van een Roomschen geest Art. 3, en over ééne zaak

---

1) Zie ook 't mandaat aan RYCKEW. door die van Utr. gegeven, boven blz. 22 Aant. 2, en de nadere verklaring van hem omtrent het ondoenlijke van de zaak in hunne stad, ald.

2) Zie 't Gebesoigneerde.

zich kennelijk bekommerde, den tegenstand tegen de overheid en de beroerte in de politie, die zich zoo licht in de godsdienstige en kerkelijke beweging mengen kon, Art. 16. Wij denken hierbij van zelf aan het gevoelen der Remonstranten omtrent het oppergezag der overheid in kerkelijke zaken¹⁾). Dit bracht mede dat men het zich getroosten moest, als die overheid de publieke kerken hun ontzeide; maar hoe licht kon de menigte daartegen in verzet komen. En achtten zij het conscientie dwang, aan welken zij in de vrije Nederlanden zich niet onderwerpen mochten, dat de overheid hen beletten zou, *naast* die kerken in stilheid te vergaderen, zoo wilden zij toch en zochten ook altijd dit in te scherpen, dat lijdzaamheid en niet geweld daartegen hun wapen wezen zou.

Het vonnis der verbanning, dat de meeste predikanten²⁾ die aan de vergadering hadden deel genomen trof, bracht de regeerings uitgave ter Handelingen ons onder de oogen. De Z. Holl. Synode van Leiden zette hen als ligueuers, die zich zwaarlijk tegen de republiek en de kerken dezer landen verlopen hadden, van alle kerkelijke bedieningen af, verklarende daarenboven dat zij tegen zoodanigen ter gelegenheid kerkelijk zal procedeeeren en hen geheel van de gemeenschap der kerk afsnijden, ten zij dat zij hun leven beteren en de kerk van Christus, die zij op 't hoogst beoerd en geergerd hebben, behoorlijk satisfactie doen³⁾.

---

1) Gedenkrede blz. 56. Aant. blz. 85.

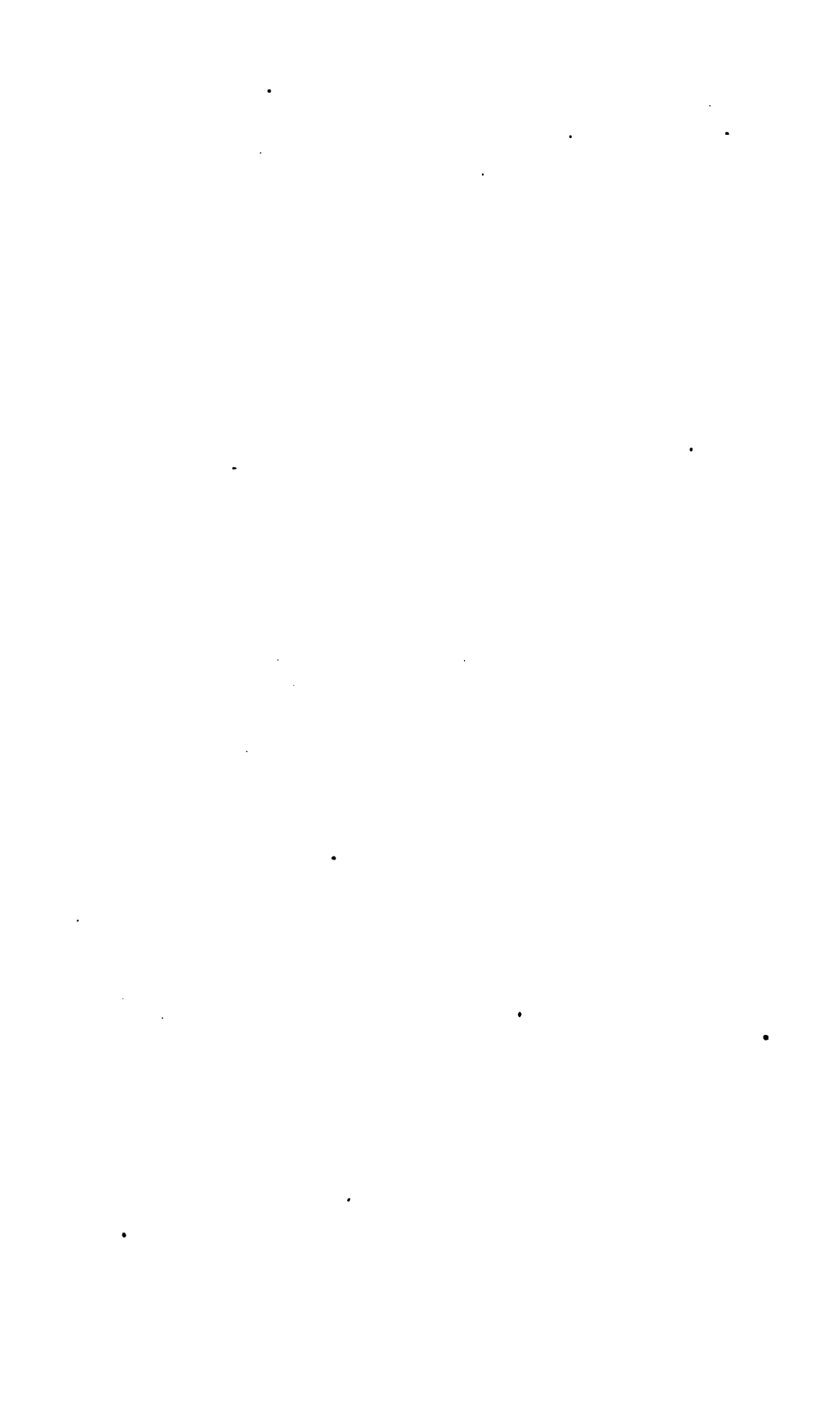
2) GREVINKHOVEN was reeds gebannen; BOOM en RIJCKEWAERT stonden, als predikanten in Gelderland en Utrecht niet onder de jurisdictie der Holl. Staten. Den laatsten trof weldra te Utrecht het zelfde lot.

3) Zie Handel. der Z. H. Syn. in de zaak der Remonstr. Uitg. Kist blz. 84, hetzelfde als Rott. HSS. 376. Het rond en mannelijk antwoord van CUPUS, toen het hof hem tot nadere opening omtrent de vergadering drong, weet met te vinden bij BRANDT III 753.

II.

DE OPRICHTING DER BROEDERSCHAP.

DE OPRICHTING DER BROEDERSCHAP.

Datgeen waarvan de Rotterdamsche Vergadering was uitgegaan, en waarvan ook UYTENBOGAERT en allermeeft de geciteerden te Dordrecht zich verzekerd hielden, geschiedde na twee maanden, en geschiedde toen zeker op nog hardere en strengere wijze dan de meesten het verwacht hadden ¹⁾. Door de Synode werd de volgende Sententie over de voorstanders en aanhangers van het Remonstrantsch gevoelen den 24sten April 1619 geveld en den 6^{den} Mei afgekondigd.

Zijnde dan tot nog toe door Gods genade de waarheid uitgeleid en bevestigd, de dwalingen verworpen en gecondemneerd en de onbillijke calumniën afgewischt. Zoo is 't dat deze Dordsche Synode — in Christus naam bidt, waarschuwt, vermaant en belast allen — dienaren der kerken in de Vereenigde Nederlanden, Doctoren, Rectoren en Meesters in de Universiteiten en Scholen, ja allen in 't gemeen, welken of de zorg der zielen, of de onderwijzing der jeugd bevolen is, dat zij laten varen de bekende vijf artikelen der Remonstranten, die valsch zijn en enkel schuilwinkelen van dwaling.

Doch alzoö eenigen die uit ons zijn uitgegaan onder den naam van Remonstranten, (welke naam van Remonstranten

---

1) UYTENBOGAERT had het nagenoeg verwacht zoo als 't geschiedde. Zie zijn Brief aan de gecitt. van Febr. 1619. RIEUWERTSZ., bl. 96 volg.

als ook van Contra-remonstranten de Synode wil en verstaat, dat met eene eeuwige vergeting behoort begraven te worden) uit eigene en bijzondere inzichten en raadslagen door onwettige middelen de discipline en orde der kerken gescheurd, — de Nederlandsche — kerken bestaan hebben — te beroeren, schadelijke dwalingen, zoowel oude te voorschijn te brengen, als nieuwe te smeden en — heftelijk voortestaan, de leer die tot nog toe bij de kerken is aangenomen met onbeschofte calumniën — te bezwaren, — met ergernissen, oneenigheden, bezwarenissen en kwellingen der consciëntiën alles alomme te vervullen; welke zware misdaden, — gelijk zij billijk in geen mensch behooren geleden te worden, alzoo behooren ze in de kerkendienaren met eene zeer strenge censuur, die van alle tijden in de kerk is gebruikelijk geweest, noodzakelijk gestraft te worden:

Zoo is 't dat de Synode — zich zelve harer autoriteit uit Gods Woord wel bewust zijnde, volgende de voetstappen van al de oude en nieuwe Synoden, versterkt met de autoriteit der Hoog Mog. Heeren Staten Generaal, verklaart en oordeelt, dat de kerkendienaren die zich in de gemeente hebben gedragen als hoofden der factien en leeraars der dwalingen, schuldig en overtuigd zijn de religie te hebben geschonden, de eenigheid der kerken gescheurd en zeer zware ergernis te hebben gegeven; en wat aangaat degenen die tot deze Synode zijn geciteerd, dat deze daarenboven schuldig en verwonnen zijn van onlijdelijke wederspanning tegen de bevelen der hooge overheid in de Synode gepubliceerd, en tegen deze eerw. Synode zelve. Om welke oorzaken de Synode vooreerst den voorsz. geciteerden ontzegt alle kerkelijke bedieningen en stelt ze af van hunne ambten, oordeelt ze ook onwaardig alle academische diensten tot den tijd toe dat zij door ernstige bekeering, die zij door contrarie woorden, werken en pogen genoegzaam zullen betoond hebben, de gemeente voldaan zullen hebben, en met haar waarlijk ten volle verzoend zijnde tot hare gemeenschap zullen worden opgenomen. — Doch de anderen welker kennis nog tot deze Synode Nationaal niet gekomen is, beveelt zij der Provinciale Synoden, Klassen en Kerkeraden naar de aangenomen ordre, welke met alle naarstigheid zullen bezorgen, dat de gemeenten geen schade noch voor het tegenwoordige lijden, noch voor het toekomende te vreezen hebben, dat zij

de aanhangers der dwalingen onderscheiden door den geest der voorzichtigheid, dat zij de hardnekkigen, de luitroepers en factieuze beroerders met ten eersten van hunne kerkelijke en scholastieke diensten, die tot hunne kennis en zorg behooren, afstellen, — dat zij wel naarstig toezien dat zij niemand tot den kerkedienst toelaten, die weigerig is de leer in deze Synodale decreten verklaard te onderteeke- nen en ze te prediken, noch ook iemand in den dienst laten blijven door wiens openbare dissensie en oneenigheid de leer, die in deze Synode met zoo groote eenstemmigheid der leeraren goedgekeurd is, geschend en de eendrachtig- heid der Leeraren, mitsgaders de rust der kerken wederom beroerd zou mogen worden. Daarbenevens vermaant deze Eerw. Synode ernstiglijk alle kerkelijke vergaderingen — dat zij tijdelijk alle nieuwigheid in de kerk uitspruitende tegenstaan, en ze als onkruid uit des Heeren akker uit- roeijen, dat zij acht hebben op de scholen en regenten opdat niet door de bijzondere gevoelens en opinien, der jonge jeugd ingescherpt zijnde, naderhand de gemeente en het vaderland eenige groote schade lijde.

Eindelijk de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal eerbaarlijk bedankt zijnde, dat zij — de kerk — door het remedie der Synode zijn te hulp gekomen, dat zij de vrome en getrouwe dienaren Gods in hunne bescherming hebben genomen. — Biddende verder — dat zij deze leer die ge- trouwelijk naar den Woorde Gods en overeenstemmig der Gereformeerde kerken bij de Synode is uitgedrukt, in hunne Provinciën alleen en zuiver willen toelaten en gebieden ge- leerd te worden, dat zij alle opkomende ketterijen en dwa- lingen weeren en de onrustige en turbulente geesten willen bedwingen, — dat zij ook de sententie volgens de macht en het recht der kerken, dat door de wetten des vaderlands is bevestigd, tegen de bovengenoemde uitgesproken willen stand doen grijpen, en door hunne autoriteit deze Synodale decreten vast en gedurig willen maken.

Hieraan werd den 17^{den} Mei nog toegevoegd het formulier van toestemming der vastgestelde leer, ter onderteekening door alle predikanten gearresteerd. Het luidde aldus:

Wij onderschreven Dienaren des Goddelijken Woords — verklaren — dat wij van harte gevoelen en gelooven dat

alle de artikelen en stukken in deze Confessie en Catechismus der Nederl. Gereform. Kerken begrepen, mitsgaders de verklaring over eenige punten der voorzeide leer in de Nationale Synode anno 1619 te Dordrecht gesteld, in alles met Gods Woord overeenkomen, beloven derhalve dat wij de voorz. leer naarstiglijk zullen leeren en getrouwelijk voorstaan, zonder iets tegen haar — te leeren of te schrijven; gelijk ook dat wij niet alleen alle dwalingen daartegen strijdende, en namelijk die in de voorz. Synode gecondemneerd zijn, verwerpen, maar ook — zullen helpen weren. En indien — wij — eenig bedenken of gevoelen tegen de voorz. leer of eenig punt derzelve zouden mogen krijgen, beloven wij dat wij het noch openlijk, noch heimelijk zullen voorstellen, maar het — den kerkeraad, klassis en synode zullen openbaren, om van deze geexamineerd te worden, bereid zijnde haar oordeel altijd gewillig ons te onderwerpen, op poene dat wij hiertegen doende, ipso facto van onzen dienst zullen zijn gesuspendeerd. En indien de Kerkeraad enz. zou mogen goedvinden — van ons te vereischen onze nader gevoelen en verklaring over eenig artikel van de voorz. Confessie enz., zoo beloven wij, dat wij daartoe altijd bereid zullen wezen op poene als boven, behoudens 't recht van appèl.

Soortgelijke formulieren van toestemming werden voor de rectoren en leermeesters der scholen en voor de professoren der theologie en de regenten der theologische collegiën vastgesteld. En zoo was er dan voor de Remonstranten geen plaats meer in de Nederlandsche Gereformeerde Kerk, noch bij het nauw aan haar verbonden publieke onderwijs, ja, zoo de Staat aan de bede der Kerk gehoor gaf, was er voor de voorstanders van het Remonstrantsch gevoelen geen plaats meer in het vaderland. En zoo was hun feitelijk en formeel de nood opgelegd om òf hunne zaak prijs te geven òf haar tegen alle gevaar en bezwaar in te handhaven in eene eigene afzonderlijke kerkgemeenschap.

Maar daarin zagen wij door de Rotterdamsche vergadering de voor haar niet twijfelachtige keuze reeds doen, en deze, terstond door de geciteerden en vooruit door UYTENBOGAERT goedgekeurd, vond, zoodra zij ter kennisse der overigen was gebracht, algemeene instemming en geene ons bekende

tegenspraak; ook niet van de weinige leden die weldra te Warmond en Rijnsburg liever in de vergaderingen der latere Collegianten het gevaar der Remonstrantsche vergaderingen ontgingen, noch van de leden en leeraars die toen, om het dreigen van Kerk en Staat, van hun gevoelen of van hunne bediening afstonden.

Alleen was er verschil van meening over de wijze of liever de mate van uitvoering die men geven zou aan datgene waarop alles aankwam, de afzonderlijke godsdienstige vergaderingen. Wat daarover schriftelijk in dien tijd is aange teekend heeft BRANDT uitnemend dus zamengevat ¹⁾. „Het voornemen van zooveel als mogelijk was de verstrooide leden van alle de gemeenten bijeen te vergaderen en te houden werd wel toegestemd, doch over de wegen die men daartoe zou ingaan had men verscheidene bedenkingen. Vooreerst hield men de huisbezoeken en de heimelijke kleine bijeenkomsten voor het tegenwoordige het bekwaamste middel tot stichting en opbouw. In de openbare, groote vergaderingen maakten sommige predikanten groote zwarigheid. Te zijner tijd, meenden zij, moest men die houden. Maar de vrees, dat het volk niet genoeg geschikt en bereid was om te lijden 'tgeen daarin mogelijk zou moeten geleden worden, deed hen duchten dat in de steden of dorpen, waar men de openbare vergaderingen met geweld zou willen stuiten en beletten, veellicht, als sommigen 't geweld met geweld mochten trachten te weerstaan, groote ongemakken zouden oprijzen. Dies vonden zij zich bezwaard om in zulke groote vergaderingen vooreerst te prediken; niet om hun eigen gevaar, voornemens zijnde zich zelve, als de nood vereischte, daaraan te wagen; maar om 't gevaar, waarin de gemeenten in geval van tegenweer zouden vervallen. Doch als het volk zich in de kruisschool wat meer zou hebben geoefend, en zich het weerloos lijden zou willen getroosten, dan waren zij bereid hun in gevaarlijke en groote vergaderingen ten dienste te staan en alles, ja ook het leven daarbij op te zetten. Anderen verstonden, dat men in sommige gemeenten zonder uitstel tot de openbare vergaderingen moest gewinnen.” Ook begonnen onder anderen de Remonstrantsgezinden binnen Alkmaar op zich zelf te verga-

---

1) III, 716 volg.

deren; zoo in Maart en April in de huizen der ouderlingen, die wij in de Rotterdamsche Vergadering aantroffen, en van een ander ouderling en in eene schuur. 1) En krachtig drong nu ADR. PIJNACKER, de eenige hun overgeblevene leeraar, uit Dordrecht, waar hij als geciteerde werd gehouden, bij hen aan „dat zij met de Contra-remonstranten geen gemeenschap behoorden te houden, maar schuldig waren tegen alle listige verzoeking in zich daarvan af te zonderen, en volstandig te blijven bij hunne leer, als de waarheid die tot godzaligheid diende” 2).

Dit alles, met de niet ongegronde bedenkingen die sommigen maakten, is een afdoend bewijs, dat men de zaak zelve wilde en dat dus de bedoeling der Rotterdamsche vergadering bereikt, de grond eener Remonstantsche Broederschap was gelegd. En spoedig zouden ook die bedenkingen veel van hare kracht verliezen, als men bemerkte hoe weinig op het ongestoorde ook van heimelijke, kleine vergaderingen te hopen viel.

Want de Staat zette nu beslist en met kracht en strengheid de verkeerde handelwijze door, die hij, naar de toenmalige betrekking van Kerk en Staat, van den aanvang af in de Remonstantsche twisten had gevolgd. Gelijk de Lands-regeering ten laatste de Synode had gewild, om met gezag een einde te maken aan de alles ontrustende twisten, zoo trad hij nu op om hiertoe datgene te verrichten wat de Kerk niet in hare macht had, en dat voor dit doel toch onmisbaar was. Want of de kerk nu al, gelijk zij reeds begonnen was, de leeraars die het Remonstrantsch gevoelen waren toegedaan afzette, wat zou het baten als deze buiten de publieke kerken dat gevoelen bleven, en te meer gingen voorstaan? Dit zou de Staat met zijne macht beletten. En dat men hiertoe besloten was bleek ook, zoodra de Hooge regeering kennis kreeg van de Rotterdamsche ver-

---

1) BRANDT III, 717.

2) Brieven, RIEUWERTSZ. 120—170. Den 21^e April vergaderde men ook te Leiden met geweldige stoornis en overheids verbod, BR. III, 708, en zoo elders; de Leidsche Remonstranten sedert te Warmond in den bogaard, ib. 716; de Woerdensche in verscheidene huizen, ib. 727; de Schoonhovensche reeds in Maart binnen de stad, ib. 728; ook die van Buren, ib. 739, enz.

gadering van 5 Maart. Op allerlei wijzen trachtte zij achter haar geheim te komen. En als haar dit den 27 Maart te Alkmaar grootendeels gelukt was ¹⁾, ontbood zij in Mei de meesten der predikanten, die de vergadering hadden bijgewoond voor 't Hof van Holland. GREVINKHOVEN vond in die oproeping, ook naar den raad zijner vrienden, niet zonder grond reden om, even als UYTENBOGAERT vroeger, het land te verlaten en begaf zich mede naar Antwerpen. De overigen werden, gelijk de geciteerden te Dordrecht, zoo zij te 's Hage in vrij arrest gehouden. Inmiddels werd in de Staten overwogen wat men met beiden doen zoude. Daarvan willen wij VAN DEN BORRE uit een brief aan EPISCOPIUS ²⁾ hooren: „Wij hebben nu terstond uit ADRIAAN SYMONSZ onzen medearbeider verstaan, die op staanden voet van Rotterdam arriveert, dat hij op gisteren had gesproken met zeker goed Heer wezende een lid van de vergadering van de Staten van Holland, dat er dezen voorleden dag is gesproken in dezelfde Verg. van het traktement dat men beide uwe WW (de geciteerden) en ons (de leden der Rott. Verg.) behoort aan te doen, en dat er zijn gesteld drie voorstellen: 1. van ons uit den lande te bannen, 2 van ons met een capitulum ad aures en een scherpe reprimande te dimitteeren, 3 van ons allen te kameren. ³⁾ 't Eerste dacht sommigen te hard; 't andere te zacht; over zulks scheen de inclinatie meest te loopen op 't 3e. Daar viel consideratie, dat de gemeenten zouden kunnen ons los eischen van alle kanten, en dat op zulk verzoek men ons konde los geven, mits alvorens doende belofte stille te zijn. Dat men anders met ons geen gedaan werk zoude hebben. 't Is van uwe W.W. en ons gezamenlijk voorgesteld, 't welk vaste verzekering geeft dat men ons beiden over een kam zal scheeren. 't Wordt gehouden voor een zeker advertisement, maar wij zijn evenwel geresolveerd hier te blijven en niet te wijken, maar het uiterste te verwachten, al ging het ook verder dan de voorsz. voor-

---

1) Men zie het omstandig verhaal hiervan bij BRANDT III. 717 volg.

2) Rott. HSS. 735.

3) Hiervoor vreesde UYTENB. het meest. Zie Brieven bij RIEUWERTSZ. bl. 176; Epist. Eccles. 356 en 357.

slagen doen. Bidden dat uwe W.W. ook alzoo willen doen. Men zal daardoor de onbillijkheid van degenen die ons zulks aandoen aan den dag doen komen; de gemeenten zullen door onze standvastigheid gesticht worden, en tot de liefde der waarheid door ons exempel geanimeerd. Uwe W.W. moeten voor zeker houden, dat het vluchten in degenen die niets politieks op de leden hebben, bij den gemeenen man, die den meesten hoop en menigte maken, door den band niet anders wordt geduid dan kleinigheid van courage, en bij eenigen nog wel slimmer. Immers laten wij uwe W.W. wat wij door Gods genade meenen te doen. Die wille uwe W.W. en ons met wijsheid en courage begaven tot zijnen naams eere, stichting onzer naasten en kwijting onzer conscentiën in Christus Jezus onzen Heer.”

Weldra deden de Staten Generaal ook de geciteerden te 's Hage komen, en den 3^{en} Juli voor zich verschijnen. Toen werd dezen een voor een de volgende verklaring ter onderteekening voorgelegd: „Ik ondergeteekende beloof en verklaar mits deze in goede conscientie en oprechtelijk, dat ik mij van nu af en voortaan zal onthouden van alle kerkelijke diensten en bedieningen en wat daarvan dependeeren mag, in 't heimelijk en in 't openbaar, directelijk of in directelijk, zoo wel in als buiten 'de steden, dorpen en plaatsen van de geunieerde Provintien en het ressort van die, maar dat ik mij burgerlijk in alle modestie en stilligheid als een particulier ingezet en zal comportereen en dragen, en mij naar de bevelen der overheid zal reguleeren en dezelve gehoorzamen.”

Bekend is het dat alleen H. LEO deze zoogenaamde Akte van stilstand teekende ¹⁾. Hij werd dan ook 5 Juli

---

1) Hij was pred. te Bommel, waar hij twee andere Remonstrantsgezinde leeraars nevens zich had. Zie Biogr. N.L. Bommel. Naar de Ep. Eccles. No. 356, schreef UYTENBOGAERT nog dd. 19 Mei aan EPISCOPUS van hem: Habes Niellios, Poppios, Leones etc.; denique omnes quorum fidem et industriam expertus es, qui procul dubio officio fungentur strenue (als zij naar den Haag werden opgeroepen) — Sit Leo leo — Iste vir multum potest, si leo est et vires explicit. LEO's betuigingen van blijvende toewijding aan de zaak der Remonstranten na het teekenen zie men BRANDT IV 46. 65. Toch ging hij later tot de gereformeerden en hun bediening over.

vrijgelaten. Maar voor de overigen volgde het bekende vonnis ¹⁾ van 5 Juli bij welks haastige uitvoering hun alleen werd vergund zelve op te geven, waarheen zij buiten de grenzen verlangden gebracht te worden. Dien ten gevolge werden reeds den volgenden dag 6 Juli elf van hen naar Waalwijk in de Langestraat in Braband, de twee predikanten van Kampen MATTHISIUS en GOSUINUS naar Niën-huis in 't Graafschap Bentheim, VEZEKIUS naar Huissen in 't land van Kleef gebracht. De elf eersten verkozen de eerstgenoemde plaats, gelijk uit hunne brieven blijkt, om hare nabijheid en goede gelegenheid voor communicatie met het vaderland. En nog geen veertien dagen later, 19 Juli, trof ook zeven van de predikanten der Rotterdamsche vergadering hun vonnis, dat wij achter de Handelingen dier vergadering reeds mededeelden. In dat van 't Hof werden ook GREVINKHOVEN, RIJCKEWAERT, BOOM en de Ouderlingen of Diakenen genoemd, maar ofschoon de woorden „zoo is 't dat *alle* deze personen gebracht zullen worden buiten de limieten enz.” ook hen konden gelden, betroffen zij hen niet, gelijk wij reeds boven opmerkten. In de uitbreiding van het vonnis door de Staten Generaal komen zij dan ook niet voor. De zeven verbannen werden den volgenden dag mede, maar zij buiten eigene keuze naar Waalwijk gevoerd. Over CAR. RIJCKEWAERT werd den 28^{en} dezer zelfde maand door 't Hof van Utrecht en den 3^{en} Aug. door de Staten Generaal een gelijk vonnis geveld, en reeds in den nacht te twee uren werd hij met zijne huisvrouw, zoon en dochter op een wagen Utrecht uit en eveneens naar Waalwijk gebracht. BOOM werd in zijn Graafschap niet gemoeid; en hij was dan ook, even als PASCHIER en HUTTENUS, een der weinigen die onafgebroken in 't land bleven en in de vergaderingen de eerste diensten deden.

Zoo tastte de Regeering, om aan de onrust een einde te maken, zelve die rechten en vrijheden harer burgers aan, voor welke zij hen nu reeds vijftig jaren in den strijd tegen Spanje had aangevoerd. Maar zij kon daarbij rekenen op den machtigen steun eener Staats-kerk, in welke eene vroeger onderliggende en nu bovendrijvende partij door die

---

1) BRANDT III. 691.

politiek van den Staat zich den weg tot wezenlijke alleenheerschappij zag gebaad, en tevens op die velen in den lande, die de langdurige twist en woeling moede, vrede zouden hebben met elken maatregel waarvan maar rust te hopen was. En de Remonstranten?.... OLDENBARNEVELD gedood 13 Mei; DE GROOT, HOGERBEETS in eeuwige gevangenis opgesloten; UYTENBOGAERT, GREVINKHOVEN, JOHAN DE HAEN, de depensionaris van Haarlem, en andere kerkelijke en politieke voorstanders uit het land geweken; EPISCOPIUS met al de trouwe geciteerden, VAN DEN BORRE met bijna al de wakkere mannen der Rotterdamsche vergadering uit het land gezet; de provinciale Synoden ijverig bezig met de overige Remonstrantsche of Remonstrantsgezinde leeraars af te zetten; de kerkeraden hier en daar mede afgezet of door het gemis hunner leeraars van zelf ontbonden. En bij en boven dit alles hadden de Staten-Generaal in April reeds de harde en hatelijke uitschrijving van den algemeenen vasten biddag ¹⁾ doen uitgaan; den 2^{den} Juli de decreten der Synode formeel geaprobeerd; alle machten in den Staat geboden ze te maintineeren en geenerlei verandering te gedoogen, en daags daaraan hun plakkaat tegen de afzonderlijke vergaderingen der Remonstranten uitgevaardigd, waarvan wij den hoofdinhoud hier moeten herinneren ²⁾.

„De Staten-Generaal enz. — ordonneeren, dat niemand zich zal mogen vervorderen in de Vereenigde Nederlanden eenige aparte vergadering te maken en aldaar eenige leer, tot stijving van de voorsz. vijf punten en wat daarvan dependeert, uitlegging, voorlezing of eenigerhande kerkelijke oefening, of ook uitdeeling van sacramenten te doen, of ook te verhandelen eenige punten, onder schijn van de Geref. religie, niet accordeerende met 't besluit van de Synode. — Dat niemand ook zich in die aparte vergaderingen zal mogen laten vinden bij dag of nacht in kerken, huizen, spijkers, schuren, schepen of eenige velden noch plaatsen. Dat niemand mede in zulke vergaderingen, 't zij beleid of bij occasie bijeen gebracht, zal mogen leeren of eenige oefening ten fine als boven zal mogen doen, noch huizen of andere plaatsen daartoe leenen of verhuren, op poene dat de beroepers

---

1) BRANDT III, 702.

2) BRANDT III, 783—89.

van zulke vergaderingen, de leeraars, lezers, administrateurs van de sacramenten, verhuurders of leeners van plaatsen en alle anderen die daar komen, zullen vooreerst verliezen alle hunne digniteiten, officiën, beneficiën, pensioenen, tractementen, voordeelen of diensten van gilden of anderen, die zij in eenige maniere genieten. Dat daarenboven de beroepers van zulke verg., of die daar werkzaam zijn, en de toehoorders die zich daar met eenigerhande wapenen zullen laten vinden, die hunne huizen of plaatsen daartoe laten gebruiken, elk telken reize verbeuren zullen eene boete van 200 gl. en voorts arbitralijk zullen worden gecorrigeerd, en ieder toehoorder 25 gl. En om klaarlijk te ontdekken wie in zulke verg. zijn geweest, zal ieder gehouden zijn nominatie te doen van de personen en hunne kwaliteit en verrichting aldaar. En bij weigering hiervan zullen zij verbeuren nog andere 25 gl. Verbieden mede wel expresselijk eenige deliberatieve verg. te houden tot handhaving van de nieuwe leer, op poene van verlies van digniteiten enz. als boven, en voor elke reize 300 gl. en arbitrale correctie. In welke poenen ook vervallen zullen allen die iemand tot zulke verg. hebben gedeputeerd. Wie ze bijeenroepen of hunne huizen of plaatsen daarvoor leenen, zullen verbeuren eens zoo veel. Verbieden ook tot onderhoud van de leeraars van voorz. vijf punten of tot stijving van deze leer eenige kollekten te doen op poene van verlies als boven en 300 gl. en voor degenen die daartoe contribueeren 100 gl. met arbitr. correctie, Dat men elk aan iets van deze zaken schuldig en annex zal houden tot dat hij nominatie der personen gedaan zal hebben. Alle welke boeten wij mits dezen verklaren dat geappliceerd zullen worden, d'eene helft ten profijte van den aanbrenger, en d'andere helft van den officier die de executie doen zal. Verklaren niettemin klaar en wel expresselijk onze meening niet te zijn, dat iemand zal worden onderzocht over zijn partikulier gevoelen of conscientie, of over zulke oefening als hij in zijn eigen huis in stilheid zonder anderen van buiten zal willen doen. Bevelende deze onze ordonnantie van stonden af overal te doen afkondigen en alle officieren, rechteren, hooge en lage, ze zonder eenige conniventie te achtervolgen, inzonderheid, dat zij al zulke vergaderingen als verboden conventikelen zullen weren of beletten, en tegen de

overtreders procederen tot de voorn. straffen, op verlies van hunne officiën."

Tegen over dat alles stond voor de Remonstranten in den lande tot steun en stut alleen ééne zaak, datgeen wat de Rotterdamsche vergadering begonnen had, de grondlegging eener Broederschap. En aan deze zou men de hand houden. Toen de mannen dier vergadering reeds in den Haag maar de geciteerden nog te Dordrecht gehouden werden was er tusschen hen schriftelijk gehandeld „van eenelijst te maken, begrijpende een zeker getal van predikanten, die zich bij onderteekening zouden verbinden, dat zij vast zouden staan om de openstaande en dienst begeerende gemeenten, elk in zijne orde en beurte te bedienen." 1) Hiervan kwam wel niet, om de spoedig gevolgde beslissing in het lot der geciteerden en der Rotterdamsche mannen. Maar de opgeworpen gedachte hield de zaak levendig, ging met beiden mede naar Waalwijk en sloot, zoo 't vandaar immer mogelijk was, verdere maatregelen voor het doel in zich.

En die eerste bannelingen vooral waren geen mannen, die daar aan de grenzen zouden werkeloos blijven voor de zaak, voor welke zij reeds zoo geleden en gestreden hadden, of die zich zelfs door de thans hopelooze bezwaren zouden laten terugbrengen van hetgeen zij in geloof en liefde met zoo veel moed begonnen, of met zooveel ingenomenheid hadden aangedrongen. En zoo werd de Rotterdamsche grondlegging der Broederschap daar te Waalwijk, en vooral in verband met het daar verrichtte weldra te Antwerpen, hare *oprichting*, die wij thans, vooral uit de Handelingen der aldaar gehoudene vergaderingen willen leeren kennen.

Den 17^{den} Juli (nieuwe stijl) kwamen de geciteerden, — POPPIUS, FREDERICI, NIËLLIUS met hunne vrouwen, de laatsts zelfs met twee zijner kinderen, — den 31sten de Rotterdamsche ballingen te Waalwijk, en toen RYCKEWAERT den 10^{den} Augustus het getal dezer laatsten vervulde, hadden de overigen reeds eene week te voren, 3 Augustus, gezette zamenkomsten en werkzaamheden voor de zaak der Broederschap aangevangen. Zij zetten deze te Waalwijk tot 13 September voort, en gedurende dien tijd nam hun aan-

---

1) Brief van v. D. BORRE, Rott. H.SS. 734, BRANDT III, 749.

Al door ballingschap en uitwijking gedurig toe, terwijl zij overendien herhaaldelijk bezoekers uit het Vaderland ontvingen.

Wij kennen de namen van 30 predikanten die af en aan, le meesten aanhoudend daar vereenigd waren. Van de geciteerden HOLLINGERUS, EPISCOPIUS, DWINGLO, CORVINUS, POPPIUS, THEOP. RYCKEWAERT, PYNACKER, SAPMA, SAM. NAERANUS, FREDERICI, CAR. NIËLLIUS; van de Rotterdamse vergadering, v. d. BORRE, THOMBERGEN, LANSBERGEN, LOMAN, VAN GALEN, CUPUS, SYMONSZ., CAR. RYCKEWAERT; voorts GREVIUS, COITSIUS, HUTTENUS, POLLIO, NEOMAGUS, SPEENHOVEN en VAN ZYL, den 4^{den} Aug. met soldaten tot in hun logies gebracht ¹⁾; eindelijk nog 12 Sept. IS. NAERANUS, PRINCE, ENGELRAVE, LA FAILLE benevens GREVIUS en POLLIO, die in 't land teruggekeerd nu met de vier anderen er waren uitgezet.

Uitvoerig is in de geschreven Handelingen aangeteekend wat als van dag tot dag met en door hen geschiedde. Maar juist die uitvoerigheid, welke ze den vorm van gewone Handelingen doet missen, en tevens dat de verschillende zaken niet de eene na de andere voorkomen, maar hier en daar verspreid, naardat ze zich voordeden, maakt ze voor mededeeling, zooals zij daar liggen, minder geschikt. De hoofdzaken breng ik bijeen en vermeld ze, zooveel er reden voor is met de eigene woorden der Handelingen. ²⁾

In de eerste plaats willen wij dan hooren wat zij omtrent het *verblijf te Waalwijk* en de *bezoeken* die men daar ontving doen vernemen.

Om kosten en om bezwaren te voorkomen logeerden zij en wie van buiten tot hen kwamen, zoo veel mogelijk, niet in herbergen maar in particuliere huizen en op gemeene kosten in elkanders logies. Zoo hadden ook de kleine dagelijksche vergaderingen (over welke later) ten huize van CORVINUS plaats, die, als een man van eenig vermogen, daarvoor licht de beste gelegenheid ten zijnent had.

En die bezwaren deden zich al spoedig voor. Den 7^{en} Aug. *gewaagde* ADR. SYMONSZ van eenige propoosten bij den

---

1) BRANDT III, 935—957.

2) Zij openen de Hand. der Generale en Directeursvergaderingen in het Societ Archief. I, 1.

schout van Waalwijk en den hospes van D. LANSBERGEN in zijn logement gevoerd, weinig in faueur van onze gemeene Broederschap; en is ieder gewaarschuwd op zijne propoosten wel te letten en anderen hier komende ook te waarschuwen." Men verstond mede, dat de pastoor der plaats in zijne predikatie tegen hun blijven en inwonen uitvoer, en dit te meer „door eenige bespottung onder den dienst verbitterd zijnde." Waarom de Br. verzocht werden „degenen, die hen komen bezoeken, te waarschuwen indien zij de kerk en het klooster willen bezichtigen, zich daarin stil en zediglijk te gedragen, zonder schandaal te geven"; zij zelve werden tevens gewaarschuwd „door het frequenteeren van de paapsche predikatie, de zwakken niet te willen ergeren." Uit het Vaderland werd hun zelfs door een zeker goed Heer uit Delft geraden, „om zich niet in eene opene plaats als Waalwijk te vertrouwen, maar in eene vaste stad, specialijk 's Hertogenbosch te begeven". Allerlei ongunstige geruchten omtrent hen in 't land verspreid maakten hunne vrienden niet zonder grond beducht, dat zij niet veilig waren voor aanslagen van hunne partijen. UYTENBOGAERT deelde te Antwerpen in die bezorgdheid, zelfs VORSTIUS en zij beiden wezen op Staden. De eerste kwam hierop bij herhaling terug en stelde in de plaats zelve onderzoekingen in 't werk en deelde schrittelijke voorwaarden mede, op welke zij er zich vestigen konden. De laatste gaf den raad „vooraf te zien met de Lutherschen te Hamburg een voet van accommodatie te beramen."

Zij zelve namen reeds 9 Ang. het volgende in overweging: Dewijl 't gezelschap hier te Waalwijk dagelijks grooter wordt en daardoor de gemeene besoignes verhinderd, ook ons blijven hier gevaarlijker gemaakt door het groot getal, is in deliberatie geleid; vooreerst, of men al te samen hier zal bijeen blijven of zich verdeelen in verscheidene plaatsen, houdende correspondentie met den anderen, en verdeelende 't geen tot vordering van de gemeene zaak dient gedaan, hetzij om het uitgeven der schriften die al reeds gesteld zijn ten dienste der gemeenten te bevorderen, of 't geen de nood vereischt nog verder te stellen en uitgeven. Na communicatie en overlegging van 't geen daarop loopt is bij de gemeene broeders goed gevonden, dat men deze gansche zaak met de broeders te Antwerpen (UYTENBO-

GABERT en GREVINKHOVEN) communiceere, om derzelver advies te verstaan, vindende ondertusschen best, dat men zich verdeele, vooral orde op 't beleid der gemeene zake gesteld zijnde om met harten en gemcederen een te blijven, en met gemeene handen 't werk naar elks gelegenheid te vorderen. Daartoe vooral zoude moeten vernomen worden naar de gezindheid der Magistraten en Bisschoppen van de steden, in welke men zoude meenen te vertrekken, en daarvan verzekerd zijnde, met gemeen advies zich te verdeelen, latende elk in zijne vrijheid te kiezen zulke plaatse als voor hem bekwaamst zij, en stellende orde op de onderlinge correspondentie. Op welk alles men goedvindt de meening en 't goed vinden der broederen van Antwerpen te verstaan, en ten zelfden einde eenigen met den eersten derwaarts te zenden. En zijn daartoe gecommiteerd D. HOLLINGERUS en D. THEOPHILUS (RYCKEWAERT), welken schriftelijk instructie zal mede gegeven worden om schriftelijk antwoord daarop te brengen.

In verband hiermede herinnerde men elkander Zaterdag 10 Aug. onder hetgeen tegen Maandag aan de orde was, ook als 3e punt, den voet van communicatie en verdeeling van de besoignen wanneer men van elkander zoude scheiden.

Donderdag 15 werd in de Vergadering gebracht een brief van GREVINKHOVEN uit Tilburg, in welken hij berichtte dat hij om ongesteldheid van UYTENBOGAERT met LANSBERGEN, (die zich dus naar Antwerpen begeven had), reisde naar den Bosch om daar met de broeders of hunne gecommiteerden „mondeling te communiceeren van de zaak van hem en D. UYTENBOGAERT overgeschreven, belangende onze securiteit en verblijven hier te lande”; waartoe EPISCOPIUS, CORVINUS SAPMA EN CUPUS derwaarts zouden gaan.

Reeds den volgenden dag zonden zij twee hunner CUPUS en SAPMA terug, die des Zaterdags 17 Aug. in de Vergadering overlegden een brief van UYTENBOGAERT met eene schriftelijke memorie, bevattende eenige „punten van deliberatie met twee missieven van D. MARTINUS VAN DER MEDEN, de een uit 's Gravenhage, de ander uit Rotterdam dienende tot verklaring van het 9e punt, roerende de opening van Staden. Die punten nam men terstond in overweging, en de twee gecommiteerden brachten het advies der Vergadering nog denzelfden dag weder over naar den Bosch.

Onderscheidene van die punten betroffen het verblijf der broederen te Waalwijk, en deze vermelden wij alle met het advies der Vergadering er bij.

1. Of de Broederschap noodig acht en geresolveerd is dezen aanstaanden winter te blijven op de grenzen van Holland, 't zij tot 's Hertogenbosch, Antwerpen, Waalwijk, of elders daar 't bekwaamst en zekerst is ten dienste van de kerken?

De broeders houden 't noodig en doenlijk dat men dezen aanstaanden winter blijve zoo nabij 't vaderland als mogelijk is, ter plaatse daar elk de gemeenten 't bekwaamelijkst zal kunnen dienen op den voet bij de Broederschap te ramen, en ook zijn familie voortestaan.

2. Indien ja, waarmede wij ons gaarne conformeeren, wat enz.

5. — of dan niet noodig is eerstdaags op meerder securiteit te denken van deze zijde?

de Broeders verstaan dat in alle manieren daarop dient gelet te worden.

6. Of deze niet zal moeten, niet alleen aan de subalterne Magistraten, geestelijk of wereldlijk, maar ook ten Hove verzocht worden, op wat forme er door wien?

De Verg. verstaat, dat de br. die tegenwoordig te 's Hertogenbosch zijn zullen preparatoor met de Magistraten van den Bosch en den Bisschop spreken, of in zijne absentie met den Plebaan communiceeren, vooral achtgevende op de derde vraag aan de Broeders van Antwerpen overgeschreven,

7. Of de Broederschap meent dat iemand, ook schoon securiteit hebbende van deze zijde, te Waalwijk zeker zoude wonen, indien de H. Staten zouden verstaan dat hij iets dede dat hun mishaagde, of gemeenschap had met anderen van welke zij die opinie hebben? Wij achten neen, en met een dat dien volgende geen derde collegie te Waalwijk noodig is, maar dat 's Hertogenbosch alleen of Antwerpen daarbij genoeg zoude zijn.

De br. verstaan, dat de Broederschap verdeeld zijnde in verscheiden collegies, en 't meerendeel tot 's Hertogenbosch of Antwerpen vertrokken zijnde, wel eenigen zullen tot Waalwijk kunnen blijven, dat ook het derde collegie in 't stuk van advertentie en communicatie

goeden dienst zoude kunnen doen, en dat men behoort te letten om 't faveur van den Heer van Waalwijk te behouden, die ons met alle beleefdheid ontvangen heeft, latende nogtans een ieder zijne vrijheid in 't verkiezen van woonplaatsen.

9. Of ook niet dient gelet met ernst op de opening alreeds gedaan van Staden, of mogelijk de nood ons zou dwingen dien weg in te gaan; of men dan niet zou dienen in alle gevallen te letten op eenige deputatie derwaarts, om de plaats te bezitichgen, met de Heeren te spreken, en te zien wat men van hun EE. zou kunnen verwerven en op wat conditien, die zij reciproce zouden willen stipuleeren, alles op ruggespraak, en op rapport te doen, zonder finalijk te besluiten?

De br. verstaan dat men vooreerst nog behoort nabij het vaderland te blijven; kunnen daarom nog niet goedvinden zoo verre woonplaats te zoeken zonder meerder nood, vindende ondertusschen goed, dat men met brieven onderhoude de intelligentie aldaar.

10. Of de Magistraat van den Bosch, geestelijk en wereldlijk, niet dient aangesproken, om hunne meening te vernemen eerst op eenige vergadering aldaar te houden, en daarna op de woning, alleen om te sondeeren wat apparentie daartoe is?

Men verstaat dat de br. binnen den Bosch nu bijeen zijnde zullen van onze woning aldaar spreken met degenen die 't aangaat; van vergaderinge te houden verstaan de br. dat men zoo vormelijk niet behoeft consent te vragen, maar bij gelegenheid daarvan opening te mogen doen naar discretie.

11. Van gelijken ook te Antwerpen ingeval het daar niet zou willen vallen of aangeraden ware?

De br. verstaan, ja, in voege voorsch.

CUPUS en SAPMA van den Bosch teruggekeerd, rapporteerden den 20sten Aug. onder anderen „dat EPISCOPIUS en BORRIUS (ook deze waren dus derwaarts gegaan) in den Bosch nog blijven zouden om met den Plebaan en ook den Gouverneur weder te spreken, of ook tot den Bisschop zelven te reizen.

Den 21sten berichtte EPISCOPIUS van 't geen hij met v. d. BORRE in den Bosch had uitgericht. De Plebaan had

aangeraden met den Gouverneur te spreken. Deze gaf te kennen „tot het verzoek wel geaffectioneerd te zijn, doch dat hij zonder den E. Bisschop niets kon doen, die absent was. Hij ontraadde de br. in die absentie tot hem zich te begeven.

Als zij dan den 26sten vernamen dat de Bisschop weder te huis was, verzocht de vergadering EPISCOPIUS en v. d. BORRE „op hunne voorgaande commissie te insisteren.”

Zij voldeden hieraan, en Woensdag 28 Aug. rapporteerde EPISCOPIUS: „dat hij en D. BORRIUS het verzoek van te mogen aldaar (den Bosch) te overwinteren den Bisschop had voorgedragen, van welken zij vriendelijk waren bejegend, maar alzoo de zaak was mixti fori, dat hij eerst met den Gouverneur daarvan moest spreken. Hetwelk geschied zijnde — verstond (de Bisschop) dat het noodig zou zijn de Aartshertogen te verzoeken, alzoo hij niet durfde over zich nemen om verscheiden consideratien. Beloofde ook in faueur van ons aan hunne Hoogheden te schrijven, en achtte noodig dat ons verzoek daar zoude bijkomen, doch dat het verzoek zoo zou worden ingesteld, dat men daarin geen zekere plaats zou designeeren, maar generatim verzoeken onder 't gebied van hunne Hoogheden te mogen verblijven, en meende dat men het wel zoude obtineeren.

De vergadering vond daarop goed dat deze zaak door CORVINUS, die nog denzelfden dag naar Antwerpen dacht te reizen, aan UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN zou worden medegedeeld en met dezen overwogen, en tevens UYTENBOGAERT te verzoeken „deze zaak te willen bevorderen te Brussel, of daar en zoo het zal noodig gevonden worden en, zoo het de zaak vereischt, dat D. CORVINUS Zijn E. daarin zal assisteeren.

Zondag 8 Sept. heeft CORVINUS, van Antwerpen teruggekomen, gerapporteerd 't geen bij D. UYTENB. en Zijn E. in 't stuk van onze woning te Brussel was gedaan. Aan een zeker persoon „bij hunne Hoogheden in goed aanzien zijnde, hadden zij de zaak van de zekerheid onzer woning ten hoogsten gerecommandeerd, en verzocht dat Zijn E. op 't gevoegelijkt gelieve te arbeiden, dat van hunne Hoogh. gunstelijk verworven mocht worden, dat zich de uitgezette predikanten te Waalwijk zijnde, elders in eenige stad onder het gebied van hunne Hoogh. staande, zekeren tijd tot

hunne verdere vrijheid en verzekering ter neder mochten zetten, met aanwijzing van de noodzakelijkheid onzer verhuizing, breeder in zekere memorie bij D. UYTENBOGAERT, op begeerte van den gemelden persoon schriftelijk ontworpen, gededuceerd." CORVINUS voegde er bij dat die persoon dit aangenomen, goede hoop op den uitslag gegeven en beloofd had met den eersten aan D. UYTENB. van alles bericht te geven.

Men besloot van een en ander mededeeling te doen aan de broeders die in den Bosch waren.

Reeds spoedig na hunne komst te Waalwijk hadden zij zich door den Burgemeester der plaats tot de hoogste Lands overheid, de Aartshertogen gewend met een request belangende hun blijven aldaar. Hierover werd in den Haag een Schepen aangeproken en hem voorgeworpen, dat het gerecht ten faveure der predikanten request ten Hove had gepresenteerd. Maar 't was door den burgemeester zonder het gerecht of den Heer der plaats gedaan. Het had deze uitwerking dat zij verwezen werden naar den Bisschop van den Bosch, en dat deze zijn officiaal zond om van elk met eigen handteekening te vernemen: „hoe langen tijd zij meenden noodig te hebben om hunne affaires te verrichten." De heer van Waalwijk, Johan van Leefdaal, kwam hun hierbij welwillend met goeden raad te gemoet. Het request werd gesupprimeerd, ook omdat daarin „eenige clausulen waren, die ten aanzien van de naburen konden offensie geven, 't welk hun niet diende." Zij gaven nu 12 Aug. aan den officiaal de volgende schriftelijke verklaring voor den bisschop mede:

„Gevraagd zijnde door den Edelen Heer Johan van Leefdaal, Heer tot Waalwijk enz. en Schepenen der Vrijheid van Waalwijk naar den tijd, dien wij meenen van noode te hebben om hetzij te Waalwijk, 't zij elders in de landen van hunne Hoogheden, daar 't de nood der zaken vereischen en gunstelijk zal toegestaan worden, tot verrichting van onze affaire te mogen verblijven, geven wij ondergeschrevenen tot antwoord, dat wij den preciesen tijd niet wel perfectelijk voor als nog zouden kunnen determineeren, maar, zooveel wij kunnen gissen van nu af, dat wij wel van noode zullen hebben den tijd van négen maanden tot den 1sten Mei des volgenden jaars 1620, verzoekende ootmoediglich dat ons ten minste zoo lang vergund worde vrediglich onder het

gebied en in de landen van hunne Hoogheden te mogen blijven. Actum tot Waalwijk, 12 Aug. des jaars 1619.

Hierop ontvingen zij 1 Sept. in hunne vergadering zekere Akte, gedaan uit naam van den Bisschop, bij welke hun werd vergund „den tijd van drie maanden binnen Waalwijk hunne residentie te mogen houden, mits geen executie doende, noch schandaal gevende.” De heer van Waalwijk trad zelf als verdediger voor hen op, toen het gerucht tot hem gekomen was „dat men in Holland en elders, zelfs onder de grooten, nanelijk mede in de vergadering van de HH. Staten Generaal, hen bezwaarde, dat zij in handen van den Bisschop van 's Hertogenbosch en van ZEd. zouden hebben eed gedaan, of belofte van stil te staan, 't welk zij in Holland niet hadden willen doen.” „'t Was wel waar,” schrijft BRANDT ¹, „dat de pastoor van Waalwijk den Bisschop had zoeken op te hitsen om den Remonstran zulk eene belofte af te eischen. Maar de Bisschop gaf hem geen gehoor.” Na hun dit gerucht bekend gemaakt en met eenigen daarover gehandeld te hebben, gaf de Heer van Leeftaal hun 1 Sept. de volgende schriftelijke attestatie af:

„Ik Jan van Leeftaal, Heer der Vrijheid van Waalwijk, verklaar, attesteer en doe kond voor de gerechte waarheid mits dezen, dat ik niemand van al de gewezene predikanten die de Ho. Mog. Heeren Staten van de geunieerde Provinciën hebben gelieft in de voorschr. Vrijheid te laten brengen, directelijk of indirectelijk in 't generaal of particulier eenigen eed of geiofte voorgelouden, veelmin afgenomen of door mijne officieren laten afnemen hebbe, en dat ik ook om 't zelve te doen of te laten doen van niemand ter wereld daartoe in 't minste last of ordonnantie af heb gehad; maar wel is waar, dat ik begeerd en de voorschr. predikanten heb afgeeischt hunne namen en sententie, om te weten hoe en waarom zij in de voorschr. Vrijheid werden ghracht. Verklarende voorts dat mijn Eerw. Heer de Bisschop van 's Hertogenbosch, als ik Zijn Eerw. zeide verstaan te hebben groote sprake in Holland te loopen, dat dezelve en ik ondergeschr. die voorschr. predikanten zekeren eed hadden doen doen, mij verklaard en geaffirmeerd heeft, dat hij 't zelve nooit niet gedaan of door iemand

---

1) IV : 38.

anders had laten doen, en, want het redelijk en behoorlijk is getuigenis der waarheid te geven, principaalijk daartoe verzocht zijnde, zoo heb ik dit met mijn eigen hand geschreven en onderteekend, alles zonder erg of list.”

De Romonstranten „besloten dan ook (6 Sept) dat het niet onprofijtelijk zoude zijn die akte met bijvoeging van eene korte voorrede in 't licht te geven, om daarmede alle calumniën en sinistre geruchten, achter onzen rug doorgaands in 't vaderland ons nagaande, te stuiten, waartoe verzocht is D. SAPMA, die ook op zich genomen heeft, de voorrede te stellen,” en den 10^{den} indiende wat weldra onder den titel van „*Leugenstrik*, enz.” in 't licht verscheen. 1)

Uit dit alles blijkt, dat het verblijf der Remonstranten te Waalwijk van de zijde der plaatselijke Overheid, der lands Regeering, en van het Hooge Kerkbestuur geen bezwaar ontmoette, en slechts een oogenblik van de plaatselijke kerkelijke overheid werd tegengestaan. Ja de handelwijze van den Heer VAN LEEFDAAAL, den Bisschop en de Aarts-Hertogen schijnt te getuigen, dat men dit verblijf eer bevorderen dan bemoeilijken wilde, waarbij men van zelf met BRANDT aan 'tvoordeel denkt dat de plaats er van had. De reden dus waarom zij er toch reeds spoedig aan dachten zich te verdeelen, en eenigen, VAN DEN BORRE, DWINGLO en PIJNACKER, met de daad hun verblijf naar den Bosch overbrachten, en UYTENBOGAERD vooral op verdere verwijdering aandrang, moet in iets anders gelegen zijn geweest. De moeilijkheid om in eene niet groote plaats voor zoo velen de noodige huisvesting te vinden kan hiertoe behoord hebben. Maar daarin waren hunne *veiligheid* en *zekerheid*, van welke telkens spraak is, niet betrokken. Deze moeten dus uit het vaderland zijn bedreigd geworden. Of altans om hun groot aantal, en om hetgeen zij te Waalwijk voor de goede zaak in 't land verrichtten, moeten zij grond gevonden hebben om van daar gevaar te duchten, zoodat zij ook hierom de algemeene Vergadering van uitgezeten en uitgewekenen, die zij tot meer vaste regeling der zaken reeds spoedig (17 Aug.) noodig achtten, van den aanvang af niet te Waalwijk, maar verder af te Antwerpen meenden te moeten houden.

En hieromtrent heeft BRANDT nevens andere lezenswaar-

1) Amst. Pamfletten, I, 1, 130.

dige bijzonderheden uit het verblijf te Waalwijk ¹⁾ het volgende bericht: „Hun verblijf aldaar was den Heeren Staten-Generaal zoo zeer verdacht, dat den 9den van Oogstmaand ter generaliteit werd goed gevonden aan de Bevelhebbers van 't krijgsvolk tot Heusden en Geertruidenberg brieven te schrijven van dezen inhoud: Alzoo hunne H. M. in 't zekere onderricht zijn, dat uit Holland en de andere provincien groote toeloop is tot Waalwijk bij de uitgezegde predikanten zich aldaar onthoudende, met welke dagelijks correspondentiën gehouden en gevoeld worden tot nadeelen prejudicie van den dienst en welstand van den Staat dezcr landen, waartegen noodzakelijk dient voorzien; dat hunne H. M. begeeren dat zij respectieve toekomenden Zondag en voorts van tijd tot tijd, als er eenige occurrentie van volk zal vallen, of zij dat dienstig zullen vinden, schielijk daarop zullen letten en goede acht doen nemen. En als zij daarvan onderricht zullen zijn, dat zij alsdan bij een bekwaam officier en soldaten, 't zij te paard of te voet de apparentste personen, die van Waalwijk zullen wederkeeren, op Hollandschen bodem doen aanhouden, en onderzoeken of zij geen brieven of andere papieren bij zich hebben, tracteerende van correspondentiën, en die voorts doen brengen binnen Heusden en Geertruidenberg respectieve in een huis of herberg, tot hunne kosten, en die laten ondervragen van waar zij zijn, waar zij wonen, en wat sij tot Waalwijk hebben gedaan, doende daarvan schriftelijke notitie houden, mitsgaders van wat conditie. Waarvan zij hunne H. M. terstond zullen hebben te adverteeren en derzelve antwoord te verwachten. Die andere slechte lieden zullen alleen hunne namen opgeteekend, en ondervraagd worden van waar die zijn gekomen, waar zij wonen, en wat zij aldaar hebben gedaan, en voorts laten vertrekken, ten ware dat uit de ondervraging redenen gevonden werden om die aan te houden, dat aan hun Commandeurs wordt geremitteerd; anders zullen zulke vermanen niet meer aldaar te komen, of met de voorschreven uitgezegde predikanten correspondentie te houden, bij poene van gestraft te worden volgens de plakkatens, zonder des te zyn in gebreke.

Op dit aanschrijven hebben bevelhebbers van 't krijgsvolk

---

1) IV, 29—39.

terstond orde gesteld op 't bezetten der wegen. Daar lagen nacht en dag ruiters en soldaten op de Hollandsche grenzen omtrent Waalwijk, onder deksel dat er verboden was geen hooi uit Holland naar Brabant te voeren, daar men op letten moest. Al wie van Waalwijk kwam werd aange- rand, voorts bezocht en betast of zij geen brieven bij zich hadden; men wilde enkel weten wat zij met de predikan- ten hadden gesproken. Des Zondags den 11den van Oogst- maandt na den middag heeft men een wagen, van Waal- wijk naar Utrecht rijdende, aangehouden en degenen die daarop zaten naar Heusden gebracht. Deze waren de gewe- zen Predikant KAMPHUIZEN, FRANCOIS VAN LIMBORCH, CHRIS- TIAAN BEKKER, een jonge vrouw en eenige burgers van Utrecht. Nadat men ze bezocht en ondervraagd had heeft men KAMPHUIZEN nog eenigen tijd in een herberg gehouden, doch de anderen terstond ontslagen, zonder de brieven, die de jonkvrouw behendelijk in haar rijglijf had geregen te vinden. Op den zelfden avond werd nog een wagen van Heusden tot Baardwijk door drie ruiters opgehouden. Zij vonden daar SAMUEL PRINS, voor dezen predikant tct Baard- wijk, de huisvrouw van GREVIUS, afgezet predikant tot Heusden, en twee burgers dier stad. Men bragt ze in een herberg, wilde hen bezoeken en gebonden in den nacht naar Geertruidenberg brengen. Maar de twee burgers zijn 't in den donker ontkomen, nadat men hen te vergeefs met een drinkpenning hadt gezocht te paaien. Toen zochten ze PRINS in den nacht naar Geertruidenberg te brengen. Hij weigerde te gaan, en de huisluiden zich tegen hun voorne- men stellende, vond hij gelegenheid om hen in 't gewoel t'outloopen. Men wilde hem wederhalen, maar de huislui- den kwamen met zoo groote hoopen op de been dat zij 't verhinderden, en PRINS begaf zich weër tot Waalwijk. ARNOLDUS NEOMAGUS en LUCAS MOLANUS, gewezen predikanten tot Bergambacht en Woubrugge, over Gansoijen naar Waal- wijk reidende, werden zelfs op 't veer van d'oude Maas in Brabant van de Heusder soldaten bezocht of zij geen brie- ven hadden. Ook dorsten anderen SPENHOVEN en ZIJLIUS, afgezette predikanten te Utrecht, zelfs in 't korenland te Waalwijk geld afpersen. SIMON GOULART, voor dezen predi- kant in de Walsche kerk te Amsterdam, werd op den weg tus- schen Heusden en Breda geplunderd. Tot Heusden heeft

men den burgeren die derwaarts gingen belast met de Remonstranten niet te spreken, dan goeden dag of goeden avond. Dus vonden zich de Remonstranten te Waalwijk in groote verlegenheid, zijnde geduriglijk omringd van soldaten en verspieders, altijd toeleggende om iemand van hen, als hij slechts een voet op den Hollandschen bodem zette, te betrappen. Velen oordeelden, dat ze zelfs binnen Waalwijk niet verzekerd waren en dat men ze misschien zou lichten en wegvoeren."

Wat nu verder nog de *bezoeken* betreft die zij te Waalwijk ontvingen, reeds uit de namiddagzitting van 5 Aug. hooren wij:

„Eenige studenten hier gekomen zijnde verklaarden van meening te zijn in 't proponeeren zich te oefenen, en mettertijd hunnen dienst bij de doleerende kerken te laten gebruiken; welken men goedgevonden heeft dat D. preses (EPISCOPIUS) aanzeggen zal, dat zulks hun voornemen den broederen aangenaam is, maar alzoo de staat der kerken in 't vaderland althans zeer onzeker is, dat men kwalijk weet wat te zeggen. Dat zij zich ondertusschen tot den dienst des H. Evangeliums willen bereiden, en verwachten wat genade de Heer voorts zal verleenen; want, zoo men de vrijheid van publieke vergaderingen kan behouden, dat men haast hunnen dienst van doen hebben zal. Dat ook de broeders zoo veel in hen is zorg zullen dragen, dat zij van onderhoud mogen voorzien worden, hoewel men niet zekerlijk alles kan beloven."

Het tweede bezoek, waarvan den 16 Aug. sprake is, was van „eenige goede en vertrouwde vrienden van Amsterdam" die plan hadden den volgenden dag ook Antwerpen te bezoeken. Men hield hen een dag op, ten einde met al de broeders in hunne vergadering te spreken. Men raadpleegde met hen over het geldelijk belang der Broederschap. En zij namen eene missieve van de Waalwijksche aan de Antwerpsche broeders mede, tot wier mondelinge toelichting, ook ter zake van 't verblijf men hen in staat stelde. Zij schijnen mannen van aanzien geweest te zijn, en geldelijke hulp te hebben aangebracht, want men besloot „dat men van nu voortaan zorg dragen zal, dat goede vrienden en personen van aanzien, uit het vaderland ons hier komende bezoeken, door gedeputeerden van wege de gemeene Broederschap wor-

den bedankt. D. BORRIUS D. SPENHOVIUS D. HERBOLDUS (THOMBERGEN) en D. POPPIUS zullen voor ditmaal de Heeren en goede vrienden van Amsterdam gekomen uit gemeenen naam van wege hunne liefde en weldadigheid bedanken, ook verzoeken daarin te willen continueeren.'

Een derde bezoek staat op 10 Sept. aange teekend op deze wijze:

Alzoo JAN WILLEMSE, uit Holland gekomen zijnde, verscheidene tijdingen medebracht, die men liever wilde bij eenige weinigen in 't particulier dan in 't gemeen in de volle vergadering geopend hebben, zoo zijn gecommiteerd D. preses (SPENHOVEN), D. EPISCOPIUS en D. LOMMANNUS om met den voorn. JAN WILLEMSE alleen en in 't heimelijk te spreken, nogtans alzoo dat bij de voorsch. drie gecommiteerden zullen mogen bijgevoegd worden de predikanten in de respectieve kerken, van welke iets particuliers zou mogen verhaald worden.

Naar 't rapport dat de gecommiteerden daarvan in den middag deden, schijnen het meest zaken van geldelijken aard geweest te zijn omtrent welke JAN WILLEMSE te berichten had.

Lang genoeg hield ons het *verblijf* der Remonstrantsche predikanten te Waalwijk bezig. Maar wat wij er van hoorden getuigt reeds van heel wat bemoeijng, van correspondentie met de br. te Antwerpen, in den Bosch, te Vrede met de Kampensche gedeporteerden, en in 't vaderland, en van heen en weder trekken naar Antwerpen en den Bosch. En welke waren nu hunne *werkzaamheden* die zij rechtstreeks voor de zaak de Remonstranten in het vaderland, en dus voor de stichting der Broederschap verrichtten?

Deze maakte van den aanvang af het voorwerp hunner overleggingen en zorgen uit. Daarom stelden zij terstond de volgende orde voor hunne zamenkomsten en verrichtingen vast, waarmede de Handelingen aanvangen:

„Alzoo 't getal der Broederen te Waalwijk tegenwoordig groot is en derhalve noodig, om alles bekwamelijk tot gemeene stichting te verrichten, dat in 't beleiden der gemeene bijeenkomst orde gehouden worde, is met gemeen advies goedgevonden, dat men tot hetzelfde beleid zal verkiezen een president, assessoren en scriba, die alle 14 dagen zullen worden veranderd, en met de genen, die hun

van de broeders toegevoegd zullen worden, de voorvallende zaken dagelijks zullen verhandelen op den voet en orde met gemeene adviezen te beramen, die ook voor extraordinaire incidenten of anders in gewichtige zaken de gansche Broederschap zullen bijeenroepen, staande ondertusschen elk een vrij, ja blijvende elk een verzocht zich dagelijks bij hen in de vergaderingen te laten vinden, om in 't gemeen alles te helpen ten beste sturen en dirigeeren. En zijn voor ditmaal bij de meeste stemmen verkozen tot President D. EPISCOPIUS, tot Assessor D. NIËLLIUS, tot Scriba DWINGLO. Waarna omtrent degenen die hun zouden worden toegevoegd in de namiddag zitting voorkomt: „De Vergadering heeft ook goed gevonden eenigen te deputeeren, die dagelijks zullen bijeenkomen om nevens preses en assessoren te helpen ramen en onderhouden orde op de bediening der kerken, zenden der predikanten, vorderen der collekte en 't geen daaraan hangt, en zijn voor deze 14 dagen gedeputeerd, HOLLINGERUS, CORVINUS, LOMANNUS, PLINACKERIUS, IS. FREDERICI, die 's morgens te 10 uren bij CORVINUS zullen vergaderen.”

Blijkbaar hadden zij reeds vroeger zaken besproken, want in de namiddagzitting las LOMAN het antwoord op een brief van UYTENBOGAERT voor, dat hem niet in de voormiddagzitting was opgedragen. Maar nu droegen zij aan een vast bureau de geregelde behandeling der zaken met volmacht tot het zamenroepen van al de broederen op, terwijl de bijgevoegde leden meer bijzonder voor de bedieningszaken schijnen toegevoegd te zijn geweest. Dit bureau werd 21 Aug. zamengesteld uit: NIËLLIUS pres., SPEENHOVEN ass., PLINACKER scrib., POPPIUS, VEZEKIUS, CAR. RYCKEWAERT, THOMBERGEN, CUPUS geassumeerden; den 3den Sept. uit SPEENHOVEN pres., POPPIUS ass., CUPUS scriba.

In de eerste algemeene Vergadering van 3 Aug., die deze Orde instelde, was verder de eerste zaak die men behandelde de *Correspondentie met het Vaderland*. SALOMON WITTIUS wilde niet minder dan voor een Pond Vlaamsch ter week aannemen de reis te doen tusschen Waalwijk en Rotterdam. Maar de vergadering vond 't best „om de groote onkosten te vermijden, dat die van Rotterdam d'ordinaire brieven door gewone schippers van hier, of bij gebrek van deze op Gorcum willen zenden; doch zoo daar iets voorviel dat

haast had, of 't welk men een schipper niet durfde toevertrouwen, dat zij dan iemand daartoe willen afhuren ten minsten koste."

Eene tweede zaak betrof een advies dat een hunner, **JOH. GREVIUS** verlangde. Hij was door de Z. Holl. Synode gedagvaard om den 6^{den} Augustus voor haar te verschijnen „en aldaar in handeling van zaken te komen tot rust der kerken dienende." Zou hij hieraan voldoen of niet? Daarom-trent wilde hij het gevoelen der Broeders kennen. Zij achtten **het** op zich zelf beter dat hij 't niet deed, ten einde niet **aan** de Synode een gezag toe te kennen dat zij over **gedeporteerde** predikanten niet had. Maar omdat zij beweerde op last en in commissie van de Staten te handelen, achtte **men** dat hij zou mogen gaan, en ten opzichte van het **teekenen** der Canons of van de Akte van stilstand handelen **zou** zooals hij in conscientie zou meenen te behooren." **Men** bleef dus als te Dordrecht ongenegen om het gezag te **erkennen** dat de kerkelijke autoriteit deed gelden, maar **eerbiedigde** het wereldlijk gezag, en liet overigens even **als** te Dordrecht en te s' Hage in de groote hoofdzaak elk **zonder** dwang of drang in volle vrijheid voor zich zelve **beslissen**.

Eene derde zaak die zij behandelden, was iets dat hen **bij** herhaling bezig hield en aan eenigen heel wat werk **verschafte**, het *bevorderen van Schriften* tot verdediging en **aanbeveling** van hunne zaak bij vrienden en vijanden, en vooral **bij** hen die tusschen beiden stonden. Gedurende den ganschen **tijd** der vervolging en nog lang daarna bleef dit een **voornaam** middel tot stichting en onderhouding der Broederschap, dat men met rustelooze inspanning en vaak niet **zonder** gevaar aanwendde. Thans maakte men reeds in de **middagzitting** van den eersten dag werk van het **zamensstellen** van zulk een geschrift. „Om de gemeente te **onderrichten** van de onbillijke proceduren der Contra-remonstranten werd goedgevonden, dat dienaangaande een traktaatje zal worden gesteld door **D. PYNACKERIUS**, waarin de **voornaamste** iniquiteiten, zoo bij de Nationale als Provinciale Synoden en Klassen gepleegd, zullen worden verhaald, uit **de** zekere documenten die men desaangaande van de **kerken** en kerkendienaren zal bekomen. En heeft zulks **aangenomen** **DS. PYNACKERIUS**." Zulk een geschrift van zijne

hand is echter niet bekend; maar wel van EPISCOPUS ¹⁾: „Onbillijke wreedheid der Dort. Syn. — tentoongesteld, opdat niemand der — Remonstranten gevoelen ten kwaadste oordeelo, voordat hij zal gezien hebben hunne schriften welke nu haast in 't licht zullen gebracht worden” (waarmede de Acta Synodalia der Remonstrantsche predikanten zijn bedoeld) 1619; en van DWINGLO „Nulliteiten, mishandelingen onbillijke proceduren der Nat. Syn. — afgeworpen ten dienste van alle bedrukte gemeenten” 1619 ²⁾.

In de vergaderingen van 7 en 8 Augustus werd gelezen en voor den druk voorgesteld het bekende *Antidotum* van EPISCOPUS tegen de Dordtsche Canons, dat sommigen van UYTENBOGAERT hadden verlangd, maar dat hij bij EPISCOPUS en de geciteerden herhaaldelijk aandrong ³⁾ en dat nu weldra, 1619, verscheen met den titel: „Antidotum en nader opening van het gevoelen der Nat. Syn. — tot onderrichting — dergenen die de Canones — mogen lezen. In 't Latijn; vermeerderd 1620 ⁴⁾.

Op Maandag 26 Aug. heeft de voorzitter (NIELLIUS) „in bedenking gegeven of 't niet dienstig en noodig zou zijn met den eersten eenige schriften tot onderrichting van de eenvoudigen en justifiatie van onze proceduren in 't licht te laten komen, alzoo het bij een iegelijk verwacht wordt; en indien het niet zoo haast zou kunnen geschieden, of niet ten minste iets tot excuus dient aan den dag gebracht waarom het tot nog toe is achterwege gebleven. En is bij de vergadering goed gevonden dat het bij D. praeses zal worden gedaan bij forme van Missive aan de uitheemsche Theologanten, en dat het der vergadering zal worden gecommuniceerd om met gemeene bewilliging uitgegeven te worden.

Is ook bij denzelfden voorgelagen, of niet dient iets gesteld te worden tegen de Sententien over ons, zoo bij de Heeren Staten als bij de Hoven geveld en door den druk bekend gemaakt. En is goed gevonden dat het behoort te geschieden zoo *modeste* als mogelijk, nochtans alzoo dat er

---

1) In 't Latijn: Synod. Dordr. crudelis iniquitas. Op Theol. II.

2) Zie Amst. Pamfl. I, 1 op de namen.

3) UYTENB. Brieven, II, 1, 96. 105 enz.

4) EPISC. Opera, II, 2.

niets in wordt nagelaten dat tot onze *justificatie* kan dienen. Doch gemerkt, dat te vreezen staat, dat zulk een schrift niet zal kunnen worden in 't licht gebracht zonder te offenseeren degenen die de voorschr. sententien hebben uitgesproken, en derhalven de auteur van 't zelve in perykel zou mogen geraken, is dienstig geacht den auteur zooveel mogelijk is te verbergen, tot welken einde D. praeses gelast is met den assessor en scriba iemand privatim daartoe uit de broederen, zoo die hier te Waalwijk als die elders zijn, te verzoeken; en alzoo 't zelve schrift nu al gesteld zijnde eerst zal moeten in de vergadering worden voorgelezen en derhalve de auteur wellicht zal worden bekend gemaakt, zullen alle leden der vergadering *prestare fidem silentii*, zullen ook de Broeders, elk voor zijn hoofd aanteekenen de observatien die zij hebben op de gemelde sententiën, om door den praeses behandigd te worden dengene die het werk zal stellen."

Den 28ten Aug. verzocht de voorzitter de meditatie over de sententien die men mocht hebben vóór zondag in schrift hem ter hand te stellen om dengene die de sententie zal examineeren daarmede te dienen.

Nog deelde NIELLIUS mede; dat wat hem was opgedragen te stellen bij forme van Missive aan de uitheemsche theologanten, onder de hand zoo wies dat het te groot zou vallen, en 't hem tevens om eenige *curis domesticis* ongelegen was daarin voort te gaan.

Dit excuus werd aangenomen en men verzocht nu EPISCOPIUS „te willen stellen eene *Epistolam excusatoriam* met de redenen waarom tot nog toe in deze materie bij ons niet is kunnen worden gedaan, mitsgaders ook opening van 't geen nog in den toekomenden tijd zal in 't licht worden gebracht." Hieraan heeft hij misschien in zijn zoo even vermeld geschrift „Onbillijke wreedheid" voldaan.

In dezelfde zamenkomst las CORVINUS eenen „Brief aan de gemeenten hem te schrijven opgelegd, die bij de vergadering is geaprobeerd", maar dien wij nog niet kennen; den 4^{den} September CAR. RYCKEWAERT eenen Brief aan de gemeente van Amersfoort, van welken hetzelfde geldt, ten zij die één is met den brief „aan de verdrukte gemeente te Utrecht, op den naam hunner gewezen Herders en Leeraars afgezonden en in 't licht gegeven om ook met lezen alle

andere gemeenten ten gelijken einde te dienen." Dezen heeft BRANDT naar zijne kantteekening vermeld uit de Akten der Remonstranten te Waalwijk van 11 Sept., terwijl er geene akten van dezen datum zijn. ¹⁾

Twee dagen daarna (6 Sept.) „is goedgevonden redenen te stellen, waarom de predikanten, die uit het land zijn gezet, bewogen zijn geweest de Akte van de H.H. Staten-Generaal niet te onderteekenen, om die den predikanten, nog in Holland zijnde en begeerig om die te zien, toe te zenden, en is daartoe verzocht Ds. POPPIUS, die 't ook aangenomen heeft", (niet bekend.) Nog werd in deze vergadering het besluit genomen omtrent de attestatie van den Heer van Waalwijk boven vermeld. Ook moeten wij bij deze geschriften voegen *de* (gedrukte) *Christelijke Vermaning* van de getrouwe herders (tegenwoordig uitlandig zijnde) aan hunne bedrukte gemeenten, dd. Waalwijk, 31 Juli 1619, den 5den Aug. gewijzigd en verkort door den schrijver, E. POPPIUS, aan zijne eigene gemeente te Gouda gericht, en als zoodanig nog te lezen bij BRANDT ²⁾.

Maar ook de groote hoofdzaak, die nog meer rechtstreeks tot de stichting der Broederschap diende, *de Bediening der gemeenten*, hield de Remonstranten te Waalwijk reeds van den aanvang af bezig. Wij hoorden hoe zij in hunne eerste zamenkomst hiervoor meer in 't bijzonder aan het moderamen vijf gëassumeerden toevoegden. En in de vergadering van maandag 5 Aug. werd een brief gelezen „uit den naam of van wege de gemeente van Tiel verzoekende aparte predicatie en daartoe een man van beleid, die de gemeente wel informeere van de redenen der afzondering, en aanwijzende personen, aan welke men de predikanten vrijelijk mag adresseeren." De brief was met eene onbekende hand in groote Romeinsche letters geschreven. COITSIUS en HUTTENUS (predikanten van Nijmegen en Buren) werden hier over geraadpleegd, en deze waren van meening, dat men iemand daar behoorde te zenden om den goeden ijver der gemeente te voeden.

Des namiddags is „bij provisie goedgevonden dat D. HUTTENUS VELSIIUM zal bewegen toekomenden zondag op Alk-

---

1) Br. gaf er een uittreksel van IV, 34, 35. Zie Amst. Pamf. I, 1. 120, II, 61.

2) III, 817—32. Amst. Pamf. I, 1. 106.

maar en van daar op Hoorn te gaan. HUTTENUS zelf zal gaan op Zoetermeer en SWERIUS (Ass. POLLIO) op Hoorn en van daar op Alkmaar en dan op Kampen. Men zal pogen LANGERAK te bewegen, dat hij naar Tiel ga. Den volgenden dag nam NEOMAGUS dit laatste aan en werd „mede op eenige andere plaatsen voor toekomstenden zondag orde gesteld.”

Den 8^{en} Aug. hoorde men lezen een brief van Ass. MATTHISIUS en THOM. GOSVINUS, met de geciteerden uit het land gezet en op hun verlangen gebracht naar Niënhuis, maar na omzwerfing thans gekomen te Vrede in 't Sticht van Munster. Die brief hield onder anderen in „aanbieding van hunne hulp tot dienst van de gemeene zaak der kerk.”

Onder de punten waarover men in de verg. van 17 Aug., naar aanleiding van de overkomst van GREVINKHOVEN en LANSBERGEN te 's Hertogenbosch (boven, blz. 69), beraadsluagde en besloot was het 2° de vraag: „wat dienst de Broederschap, dáár (aan de grenzen gedurende den winter) „blijvende, der Kerke meent te doen, en wat instrumenten zij hebben willig en bekwaam om dien dienst te doen, en op wat orde.” Het antwoord was: „de Broeders verstaan van nu af hunne kerken te dienen, 't zij met brieven aan particulieren, 't zij met schriftelijke vermaning aan de gemeenten (zoo als wij van CORVINUS en RYCKEWAERT hoorden). In 't verdere zal men acht nemen op 'tgeen de nood en tijd in elke kerk vereischen zal. Van de instrumenten die willig zijn zal men nader mogen spreken, wanneer de Broeders, die nog apparentelijk uit het land zullen gezet worden, gekomen zullen zijn, de orde uitstellende tot de generale bijeenkomst — de algemeene vergadering (boven, blz. 75), voor welke men 13 September van Waalwijk opbrak en zich naar Antwerpen begaf. De 3^e vraag was: „of de kerken ook gedisponeerd zijn, of zullen kunnen worden, om den dienst, 't zij heimelijk of openbaar aan te nemen en zich daarnaar te vcegen? En de Broeders hoopten van ja.” Nog werd bij het 15^e punt verlangd „de resolutie te vorderen op de zaak van SLATIUS, alzoó hij die begeert, en dat wij onder correctie geen suffisante redenen zien, waarom men hem niet zal tracteeren als andere leden onzer societeit, naar de middelen die voorhanden zijn.” Hierop werd verklaard: „de Broeders verstaan, dat men SLATIUS tracteeren zal neffens anderen voor zooveel de middelen zullen kunnen strekken.

Maar aangaande zijn dienst voor tegenwoordig te gebruiken, de Broeders zien niet hoe zulks zonder offensie en ergernis zou kunnen geschieden, dewijl hij vast bij allen die hem kennen gehouden wordt zeer ontractabel te zijn; wenschende dat hij zich zelf daarin breeke, opdat hij de kerken dienst moge doen." Om alles wat SLATIUS betreft bijeen te voegen, vermelden wij hier nog, dat de vergadering ook den laatsten dag 13 Sept. bleef bij deze resolutie. Voorts zou men „te Antwerpen vóór de vergadering in 't particulier met de BBr. over hem spreken om zijne onhandelbaarheid en eenige andere onbillijkheden, om tot de meeste rust der algemeene vergadering van te voren difficulteiten op te ruimen. Gaat dat niet, dan zal men hem over verscheidene zaken vermanen, belofte van beterschap afeischen, hem dan in de Sociëteit houden, maar aan elk de vrijheid laten om met hem zoo te handelen als hij 't veiligst zal achten. Dit zal ook naar den Bosch geschreven worden." — Als deze adviezen (natuurlijk niet het laatste) met die op de overige punten aan GREVINKHOVEN in den Bosch overhandigd waren om ze over te brengen naar Antwerpen, berichtten de afgevaardigden (boven, bl. 69) dat op het 2^e punt „'t advies van GREVINKHOVEN was: men moest van nu af orde stellen om zelf wederom tot de kerken te keeren."

In de vergadering van 10 Sept. werd nog aangediend, dat die van Hoorn gaarne waren voorzien van een bekwaam predikant om diens dienst te gebruiken in heimelijke predicatie, ook tot bezoeking der zieken, versterking der zwakken, doopen der kinderen. „Aan Sapma, hun leeraar, werd opgedragen uit naam der Verg. te schrijven, dat men op dat stuk eerstdaags zal letten."

Eindelijk kwam men in de laatste vergadering, 13 Sept. om een brief van de BBr. te 's Bosch nog eens op de wijze van de bediening der kerken terug. En, terwijl men weder de nadere bepalingen, ook omtrent die dienaars die daartoe in 't land wilden gaan, uitstelde tot de algemeene vergadering, verklaarde men tevens, „dat de Broeders die hier zijn, genegen zijn hun dienst te dien einde te laten gebruiken."

In nauw verband met deze hoofdzaak stond die der *Collekten* of inzameling en distributie van penningen. Onmisbaar was zij voor het onderhoud van zoo vele leeraars,

voor de kosten van correspondentie en reizen, en voor die van het drukken ¹⁾; en daaromtrent vernemen wij het volgende.

Den tienden Aug. werd aan de gecommiteerden die met de vrienden uit Amsterdam zouden spreken „opgedragen, met hen te handelen over de bevordering der collekte, ten einde alles op 't zekerste en secreetste zou mogen geschieden.” Van de vraagpunten over den Bosch uit Antwerpen gezonden was het 4e; hoe het met de collekte staat? wat alreeds ontvangen is? En wat verder te verwachten is met apparentie van vastigheid? En daarvoor verwees de Verg. van 17 Aug. naar „degenen die in den Bosch zijn, en de beste kennis daarvan hebben.” Als de eerste geassumeerden, die ook uitdrukkelijk voor de geldzaken aan het moderamen waren toegevoegd, defungeerden, deed FREDERICI verslag, berichtte van ontvangst van gelden uit verschillende provincien, en stelde met het oog daarop voor „dat het ontvangen, bewaren en uitdeelen der penningen ook aan eenige Broeders uit verschillende provincien zou worden bevolen, opdat elk zorg zou dragen voor de predikanten van zijne provincie.” Hierover werd gehandeld in de algemeene samenkomst der RBr. 28 Aug. Toen werd gewaagd van „miscontentement bij eenigen, omdat de predikanten van hunne stad of kennis nog niets genoten hadden, en van vermindering van collekte, of van particuliere inzameling door de bijzondere steden, waartoe dit zou kunnen leiden.” Daarop werd besloten „deze zaak te differeeren tot de algemeene vergadering (in Antwerpen), en aan FREDERICI en POPPIUS opgedragen eenigen voet voor de distributie te beraamen, en bepaald, intusschen uit de gelden bij den eersten voorhanden eenige uitreiking onder de Broeders naar exigentie van nood te doen geschieden.”

Omtrent dien voet van distributie stelden nu de beide Broeders den 30sten Aug. voor: 1. dat er drie beurzen of

---

1) Al deelden sommigen in dat onderhoud niet, en lezen wij van UYTENB. Epist. Eccles. No. 369 anni 1620. „Scripta-Synodica Latina, quae sub prelo sunt, excuduntur non totius Societatis impensis (non fert illas bursa communis, perquam tenuis alendis non omnibus (sua enim ut ego et alii, qui ne teruncium quidem ex ea vel acceperunt vel accipere cupiunt) at aliquibus fratribus), sed privatis quorundam fratrum impensis, non sine verisimili et insigni jactura, quam tamen ob piam causam communem subire parati sunt.

comptoren zouden worden gesteld, een over Z. Holland, een over N. Holland waaronder Amsterdam zou zijn begrepen, een over 't Sticht van Utrecht, uit welke de predikanten elk respectieve zouden worden verzorgd. 2. Wanneer iemand van de RBr. eenige penningen zoude mogen ontvangen tot het gemeen behoorende, dat hij die zoude mogen onder zich bewaren en bij avance tot zich nemen, mits het bekend makende aan dengeen die over de beurs van het kwartier, waaronder hij ressorteert, zal gesteld wezen, 3. dat in de uitdeeling een jongman zonder familie zal ontvangen en genieten de helft van 't geen zal toegevoonden worden dengeen die getrouwd is. 4. Dat degenen die familie hebben voor ieder kind zullen genieten het zesde part van hetgeen een jongman voor zijn deel zal ontvangen ¹⁾, 5. dat de betaling alle viereendeels jaars zal worden gedaan, mits dat regard zal worden genomen op degenen die nu lang voor dezen geen gagie hebben genoten, om dezen naar proportie te subvenieeren voor de eerste reis, 6. dat de betaling of uitdeeling van elk een zal worden ontvangen, ten ware dat iemand van vermogen zijnde gewillig daarvan afstand wilde doen, en zijn portie laten komen ten behoeve van de gemeene Broederschap, of dat hij het anderszins wilde besteden naar believen. En heeft de verg. raadzaam gevonden, dat stuk zoo geprepareerd te brengen tot de generale vergadering, en zijn de broeders verzocht elk daar nader op te denken, en 't zijne, zoo hem iets voorkwame, daarbij te voegen."

Omdat eenige broeders hun woonplaats zouden veranderen, zou er 2 Sept. eene distributie van penningen plaats hebben, die door eene commissie in tegenwoordigheid van elk die 't begeerde zou geschieden. Doch, naar 't bericht van FREDERICI, 3. Sept., had het geen plaats gehad om opgekomen difficulteiten. Deze werden weggenomen, en de distributie zou dien dag geschieden. PYNACKER, die met DWINGLO vertrokken was, zou 't overschot nemen van 't geen DWINGLO meer ontvangen had dan zijn aanpart bedroeg. PYNACKER was daarover ontevreden, en DWINGLO wilde wat

---

1) Weldra was dit laatste f 200, en toen kreeg elk kind f 25. Dit laatste zal thans wel niet hooger, maar het tractement van de ongetrouwden dus waarschijnlijk lager geweest zijn.

hij te veel had bij anticipatie houden. FREDERICI, die dit 12 Sept. berichtte, bracht uit den Bosch van VAN DEN BORRE *f* 480 mede. Toen was reeds 10 Sept. gerapporteerd dat te Waalwijk was gebracht *f* 1380, in verschillende plaatsen gecollecteerd. De Broeder, die zich in deze zaak met alle naarstigheid gekweten had, was hartelijk bedankt en verzocht in deze zoo christelijke zaak te continueren, en is hem boven de gemaakte onkosten eene zekere vereering toegevoegd.

Nog werd besloten dat, indien de predikanten die in 't Land gingen in zwarigheid raakten, hunne vrouwen of kinderen hunne quote zouden genieten. Voorts wenschten de gemeenten, die weldadigheid gedaan hadden en verder wilden doen, ook te weten of zij aan de predikanten die tot haar kwamen hunne onkosten zouden betalen, als tot nu toe, dan wel hen tot de gemeene beurs renvoijeeren? 't Werd aan hare vrijheid gelaten, ook om minder dan *f* 15 of 18, of meer zoo als tot nu toe te geven, of alleen de juiste reiskosten opdat de gemeene collekte geen schade lijde. De predikanten zouden aan de verg. te Waalwijk rekening doen van 'tgeen zij voor reiskosten van de particuliere gemeenten ontvingen. Omdat de gelden bij verschillende broeders inkwamen werd nog orde gesteld op 't inbrengen waar zij behoorden. En eindelijk vernam men door JAN WILLEMSZE, die uit Holland gekomen was (misschien den broeder die zich zoo naarstig gekweten had, en wiens mededeelingen eene commissie ontvangen had), het volgende. In den Haag was iets voor de collekte maar ook uitgave gedaan, en de rest zou men zelf overbrengen. Te Delft, Hoorn, Utrecht was op de zaak goede orde gesteld. Die van Rotterdam hadden goede hoop gegeven. Die van Leiden hadden ook geen bedenking, maar verlangden goede orde op de distributie. Te Alkmaar ging het slap. Schoonhoven, den Briel en Woerden waren nog niet aangesproken; maar dit zou eerstdaags geschieden.

Nog eene zaak is er, aan welke men te Waalwijk gelijk wij hoorden al spoedig dacht, en die men daar ten deele voorbereidde, eene algemeene, *Generale vergadering* der uitgeweken en uitgezette predikanten of der Broederschap. Hier ging dit van UYTENB. uit. Reeds toen de mannen der Rott. Verg. nog pas — zelfs één nog niet — te Waalwijk geko-

gekomen waren, schreef UYTENB. den 21^{en} Juli aan „de Remonstranten te Waalwijk” het volgende ¹⁾:

Siende dan dat wij lang te vergeeffs gewacht hadden naer tijdinge van uwe WW., ende hoochnodich achtende de onderlinge t'samenspraeeke op t'geen vorder te doen sal staen tot quijtinge onser consciencien voor God, ten opsien van onse hoochbedroefde ende swaerlick gedruckte gemeyn^ten, hebben wij goëdtgevonden tot uwe WW. op gemeyne costen aff te veerdigen bringer deses, onsen Broeder, uwe WW. bekennt, om uwe WW. ende de versch aengecomene Broeders (soe wij vermeynen) in onsen naeme hertelick te begroeten, genade ende vrede van God den Vader ende onsen Heere Jesu Christo toe te wenschen, neffens hertelicke ongeveynsde aenbiedinge van onsen geringen dienst aen allen int gemeyn ende yeder int besonder, naer ons vermogen in den Heere; ende u WW. alle voorders te doen verstaen, dat wij hoochnodich achten, dat wij tot overlegginge van onse voordersaecken voornoemt eerstdaechs bijeen komen, t'zij alle tegelijck, hoeft voor hoeft, off bij forme van deputatie. Aangaende de plaetsche onser bij-eencomste, wij wenschen dat deselve hyer mocht geschieden, om t'gevaer ende peryckel t'ontgaen dat wij beyde, immers een van ons, meer als andere (nae d'advertentien die men dagelicx krijcht) onderworpen zijn int reysen derwaerts ende weder herwaerts, gaen ende komen. Aen d'ander sijde overwegen wij, dat soe groten menichte van Broederen herwaerts comende, hyer zoude mogen misnuegen geven, om oorsaecken u WW. bekennt, wt hetgeene de lest aenwesende Broederen hyer zijnde hebben verstaen. Om welcke swaricheyt, mitsgaders oock de meerder costen te ontgaen, de vergaderinge beter vallen zoude bij forme van deputatie, indien men dezelve hyer zoude willen leggen, ende dan mosten oock de Broederen, die gedeputeert zijnde herwaerts comen zouden, komen in de stadt, bijsonder in ons logys, carptim ende stillichlick, niet uno agmine, daerop uwe WW. gelieven te letten, anders en is, de plaets aengaende, geen sonderlinge swaricheyt. Ende als men bij deputatie soude gaen, sal wel nodich zijn, dat de blijvende Broeders den gedep^{d^{en}} geven volcomen ende absolute last, om alles mede in haeren naeme aff te handelen, met

---

1) UYTENB. Brieven II. 1. 113.

belofte van alles sonder tegen-sprecken nae te komen; want vele rugspraecke te houden en lijdt noch de saccke noch den tijdt. Indien oock de Broeders niet goedt en vinden de saeck te verhandelen bij deputatie, om de gewichticheyt van dezelve, ende dat zij haer in so een stuck niet gaerne en souden laten beslnyten, sonder zelve te wesen over de volle deliberatie ende conclusie (gelijck wij bekennen dat zij daertoe redenen hebben), so zouden wij best achten dat de vergadering gehouden wierdt tot Waelwijck off daeromtrent, daer uwe WW. t'zelve zouden goetdvinden. In welcken gevalle wij niet beyde, maer alleen een van ons twee derwaerts en soude komen, met last van den anderen, om des gemelden perijckels will; ten ware uwe WW. heel nodich hielden dat hij mede quam ende bequame ordre wisten te stellen tot zijne verseeckeringe tot in de naeste stadt, ende bijsonder tegen zijn wedercomen van daer herwaerts. Op alle dit sullen uwe WW. gelieven rijpelic te letten ende kiezen dat dezelve best dunckt, alsoe wij dit stellen in uwer WW. handen, in meninge van derselver goetduncken hyerinne te sullen volgen, daervan verwitticht zijnde. Ende opdat voorts uwe WW. mogen weten op wat pointen voornemelic de deliberatie soude vallen ende, dat wetende, te voren overleggen wat last sij sullen willen geven denghenen, die sij souden willen herwaerts deputeren, indien zij de deputatie goedt vinden; off oock te voren met malcanderen daerover delibereren, tegen dat yemandt van ons derwaerts gaet, indien dit best gevonden wordt; dunckt ons, onder correctie, dat men datelick moet resolutie nemen in den naeme des Heeren op dese navolgende pointen. 1 Off nodich ende doenlick zij, dat de yver van de gemeynten, niettegenstaende t'generale placacet, met de bedieninge van Gods woordt gefoveert ende onderhouden werde, waerop (onder correctie) onse meninge is: jae. 2 Wat personen ende op wat ordre men daertoe zal gebruycken, twelck wij van uwe WW., als jongst wt het landt gecomen zijnde, gaerne willen verstaen ende ons gelijcke periculen met d'ander nae t'oordeel der gemeyne broederschap onderwerpen. 3 Wat middelen van gelde tot het gehele werck nodich zijn, waer ende op wat maniere deselve sullen zijn te vinden ende te distribuieren; daerop wij mede der Broedren oordeel sullen verstaen ende nae vermogen volgen. 4 Off niet datelick wat en dient wtgegeven tegen t'jongste

placaet; wij achten jae ende bidden uwe WW. tegen de bijeencomste wat te stellen, wij sullen oock wat doen ende doen verthonen. 5 Off niet datelick wat en dient gestelt tot onderrechtinge van de gemeynthe opt stuck van scheydinge, tot welken eynde wij sullen verthonen wat wij hebben, ende andere bidden t'haere daerbij te doen. 6 Off niet nodich is datelick een Antidotum gereet te hebben tegen de Canones; daerop wij gaerne willen vernemen wat de Broeders sullen hebben gedaen. Van andere particulariteyten die in de vergadering sullen voorvallen en spreekken wij niet, maer zal in de handelinghe alleen hem selve wijsen.

Nu bidden wij u, WW. Broeders, in Christi naem, dese saecken alle te behartigen, ende ons door brenger deses eene vaste wtbondige antwoorde te laten toecomen metten eersten, alsoe sulcx hoochnodich is, ende wij zeer verlangen.

Ook tot de vraagpunten later door UYTENB. ingezonden behoorde dan natuurlijk dit. Het achtste, den 17^{den} Aug. behandeld luidde aldus: „Alsoo wij ook achten hoognoodich, „dat om een goedt fundament te leggen tot alles wat wijders „van nooden sal sijn tot conservatie der kerken, ende ver- „troostinghe dergeener soo kerkendienaeren als anderen die „daeromme leyden, eene generale bijeenkomst der Broeder- „schap, indien 't mogelijk is, met den eersten gehouden „werde, te verneemen oft d' andere broeders dat ook niet „noodich en vinden, en hoe men daertoe geraken zal, op „op wat plaets, met wat securiteyt ende hoe te verwerven.”

Daarop werd geantwoord, dat men dit nut en profijtelijk vond, zoodat men met den eersten wenscht zamen te komen, tijd en plaats aan de Broeders te Antwerpen overlaat, maer wenscht dat zij op het stilst gevorderd, goed voorbereid, de voornaamste punten vooruit bekend gemaakt en de vergadering zoo tijdig beschreven worde, dat ook de Kampensche Broeders uit Vrede komen kunnen.

Den 28sten Aug. heeft D. Prof. EPISC. de vergadering gecommuniceerd zekere Missive van D. WTENBOGARDUS nopens het houden van de generale vergadering — 1°. dat Zijn E. noodig acht die metten eersten te vorderen, 2°. dat de plaatse zoude mogen sijn binnen Antwerpen, mits dat men den dag daartoe te beramen tijdelijk te kennen gawe, 3°. dat de pointen van bedenking mochten komen van ons, als die de meesten sijn in getale en welken

de zwarigheden best bekend waren, doch dat men capitatum vergaderende niet noodig hadde de punten te voren te communicereen, alzoo men eenen dag bij den anderen zijnde 't zelve konde effectueeren, 4°. dat men de Broederen van Kampen konde daarbij ontbieden, mits dat de uitschrijving bij ons geschiedde."

Hiermede heeft men zich blijkbaar vereenigd, want „de dag van 't houden der voorschr. vergaderinge is geraemt teegens Sondag aencomende in 8 daegen" (dus — 't was nu Woensdag — 8 September) onder 't goedvinden van D. WTENBOGAERT. Nog besloot men „om de saecken te beeter te prepareeren" UYTENB. te verzoeken „de punten van bedenkinge, die Zijn E. mocht hebben, aan de verg. overte senden, die reciproce wederom de haere hem sal laten toecomen."

Tevens werd, gelijk wij vroeger hoorden blz. 87, „de saeck der collecte en distributie van dien, om verscheyden consideratiën gediffereert tot de generale verg.; ook wat D. ISAACTUS (FREDERICI) ende D. POPPIUS daertoe hadden beraemt."

Maar „alsoo eenige Broederen, die te voren in 't arresteeren van de generale verg. of niet waren tegenwoordig geweest, of op alle omstandigheden niet genoeg hadden gelet, eenige zwarigheden over het houden van dezelve verg. motiveerden, als namelijk de groote onkosten — en de opspraak of calumniën die 't zelve werk zoude subject wezen bij den kwaadwilligen, en dergelijken, zoo is — bij meerderheid van stemmen geconcludeerd, dat de voorschr. verg. zoude voortgaan mits dat de onkosten zoo weinig zouden worden gemaakt als doenlijk zoude zijn."

Ook op Maandag 2 Sept. kwam men op die bezwaren van sommige broederen terug, en terwijl hier nu bijkwam „dat eenige Broederen met siekte gedetineert ende anderen met de cure derselver geoccupeert zijnde, ook mede dat nodich was dat eenige binnen Waalwijk de aencomende vrienden waernamen etc.", onmogelijk was dat ze allen capitatum zouden kunnen vergaderen, is na omvraging geöndevonden dat men de voorschr. generale verg. nog wat zoude opschorten."

Intusschen had POPPIUS 31 Aug. punten van behandeling in de gen. verg. opgegeven, die niet genoemd zijn, maar geoordeeld werden „saecken te sijn daer 't meest soude op

aankomen" en werd op de Broederen begeerd dat zij er over nadenken en elk daarbij zou mogen voegen wat hem goed voorkwam.

Den 4^{den} Sept. heeft de verg. „bij der hant genoomen 't examen van de gravamina die op de gemeene zullen moeten verhandeld worden, en haer advies daeroplaeten aanteekenen."

En daaromtrent komt in de Handel. van 12 Sept. nog voor: „De pointen, op dewelke in de gen. verg. naerder resolutie sal moeten genoomen worden, om verscheyden incidenten een wijle tijds niet geroert sijnde, sijn wedrom bij der hant genomen ende 't examen van dien geëindigt"

Eindelijk werd Vrijdag 13 Sept op een brief van de Bosscher broeders, die men weder ter hand nam, goedgevonden „haere WW. met den eersten te antwoorden, en met name dat de voet van bequaemst de gemeente te dienen sal moeten genomen worden in de generale verg. Wat de instrumenten aengaet die men in de bedieningh van de kercken soude mogen gebruiken, dat de broeders die hier sijn geneegen sijn (boven bl. 86) haeren dienst te dien eynde te laeten gebuyken, doch dat van d'andren, buyten dit geselschap sijnde, in de gen. verg. sal worden gehandelt, waertoe mede gerefereert wordt d'ordre des aengaende te beraemen, van gelijke ook 't stuk van de drukkerij.

Ende alsoo voorts van haere WW. wordt gevraecht, hoe de broeders van meijninge sijn sich te houden in 't stuk van D. D. VORSTIUS, verklaert de verg. eendrachtelick, dat sijn zijne E. houdt voor een vroom, geleert ende godsaligh persoon, bequaem om de 'gemeente Godts goeden dienst te doen, alsmede dat se zijne E. alle goede affectie ende gene- genheit toedraeght, maar hoe 't selve best sal kunnen ge- toont of bekend gemaect worden tot meeste voordeel van sijne E. ende minste nadeel van dese societeyt, sal naerder worden geleth in de gen. verg."

Wat men toen nog omtrent SLATIUS bepaalde en verklaarde hebben wij vroeger bl. 85 reeds vermeld. En ten slotte staat aangetekend „de broederen die morgen of overmorgen naer Antwerpen sullen reysen, sullen met D. WTENB. ende D. NICOLAO (GREVINKHOVEN) spreken aengaende de dag van de gen. verg. ende met den eersten de broeders alhier daer- van verwittigen."

Zoo deelden zij alles mede wat ons de Waalwijksche vergaderingen van 3 Aug. tot 13 Sept. 1619 en hare handelingen kon doen kennen. Het betrof haar personeel, de bezwaren aan het verblijf aldaar verbonden, de deelneming die men door bezoeken en brieven ondervond, de orde die zij stelden op hunne werkzaamheid, de behandeling der zaken die zij ter hand namen.

Maar nu dan, welke is de beteekenis en waarde, die wij voor de stichting der Remonstrantsche Broederschap aan deze Waalwijksche vergaderingen hebben toe te kennen?

Zeker allereerst en allermeeft deze: dat zij een zoo groot getal, ja bijna alle uitgezette en uitgewekene Remonstrantsche predikanten, ook die te Antwerpen en te Vrede, in werkzaamheid voor de Broederschap vereenigden en verbonden. Men stelle zich slechts voor, dat die predikanten heinde en verre waren verspreid, en dat zij dien ten gevolge wel misschien, althans in den eersten tijd, in eenige betrekking gebleven waren elk met zijne bijzondere gemeente, maar zich niet tot gemeen overleg voor de zaak der Remonstranten in het vaderland hadden kunnen vereenigen, en men gevoelt terstond hoe zeer die werkzame vereeniging te Waalwijk het eerste noodige voor haar behoud, het onmisbaar middel tot het ontstaan der Broederschap was. Door haar ontstond daar feitelijk, naar den geest en de bedoeling der Rotterdamsche vergadering eene Societeit, of Broederschap der predikanten, gelijk zij dan ook zich zelve noemde. En terwijl hierdoor aan de verlatene, niet onderling verbondene, van raad en hulp verstokene gemeenten in 't vaderland uitzicht en hoop gegeven, en langs dien weg bij haar moed en geneigdheid werd opgewekt, om zich aan die vereeniging harer leeraars aan te sluiten, werd zoo de grondlegging der Broederschap door de Rotterdamsche vergadering, die anders licht op niets ware uitgelopen, eene werkelijkheid. eene voortgezette en verder gebrachte werkelijkheid.

Waarlijk dit zegt niet weinig, en niets ontvalt hieraan, wanneer wij daartegenover opmerken, dat de Waalwijksche vergaderingen voor de verdere stichting der Broederschap nog weinig tot doortastende maatregelen of tot een vaste ordening en regeling van zaken kwamen. Zoodra zij daaraan komen zouden, was het als of zij een gemis ge-

voelden dat haar weerhield, dat de oogen naar elders deed heen slaan en de afdoening van gewichtige zaken tot later deed uitstellen. Van den aanvang af hoorden wij van schriftelijke en persoonlijke correspondentie met UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN te Antwerpen, en reeds spoedig zagen wij de gedachte aan eene generale vergadering opkomen, die men zich terstond daar te Antwerpen dacht.

Toch had men zich voor ordelijke afdoende werkzaamheid geconstitueerd; men had een vast moderamen van een afwisselend personeel en met toegevoegde broeders voor de gewichtigste zaken; men had algemeene bijeenkomsten der broederen; men ontving gelden en had een thesaurier. Erz evenwel, het eenige waarin men afdeed was het schrijven van schriften tot verdediging der Remonstranten, en ook van deze bleven er achter. Maar zelfs de vaste regeling van de collecte en hare distributie, die hun veel moeite baarde, stelden zij tot de generale verg. uit, en voor de ééne groote hoofdzaak, de bediening der gemeenten in het vaderland, waren zij slechts, meest door schiftelijke opwekking, provisioneel en naar tijdelijke aanleiding werkzaam. „Zij stelden — zooals BRANDT ook dit weder met volkomene juistheid heeft uitgedrukt — „Zij stelden orde op de bediening van eenige gemeenten binnen 's lands die door brieven of boden leeraars van hen verzochten.”

Van waar dit, terwijl zoo velen en wel met EPISCOPIUS en v. d. BORRE daar te zamen waren, en zij door zoo velen met persoonlijk bezoek en brieven werden opgewekt en gesteund? Ik kan het slechts uit ééne zaak verklaren, welke dat heenzien naar Antwerpen van zelf aan de hand geeft. Dat zij UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN, vooral dat zij UYTENBOGAERT niet bij zich hadden. Gelijk de moed en het praktisch beleid van GREVINKHOVEN ons in de Rotterdamsche Vergadering zichtbaar was, zoo waren de geestkracht, het helder inzicht en de „prudentie” van UYTENBOGAERT noodig, om op den daar gelegden grondslag het gebouw op te richten. En de Remonstranten waren voor hunne zaak zoo zeer gewoon geworden den goeden dienst van die geestkracht, dat helder inzicht en die prudentie te genieten, dat zij zelfs met een EPISCOPIUS bij zich, nu het op eene regeling hunner kerkelijke zaken aankwam, zonder UYTENBOGAERT of ten minste GREVINKHOVEN een gemis ge-

voelden dat hen belemmerde. Waar het te Dordrecht de uiteenzetting en verdediging van de leer der Remonstranten gold, zou licht EPISCOPIUS alleen voor de geciteerden volkomen genoeg zijn geweest. Hij was misschien meer zelfs dan UYTENBOGAERT de man om tegen over eene kerkvergadering als de Dordsche in zijne moedige en waardige houding daar te staan; ofschoon het mogelijk is, dat in de kerkrechtelijke quaestie, die de Synode ten aanzien der Remonstranten zoo lang bezig hield, hun recht voor de vergadering, het diplomatiek beleid van UYTENBOGAERT nog wel van goeden dienst had kunnen zijn.

Ook hier te Waalwijk zagen wij waarschijnlijk den invloed van EPISCOPIUS in de vrijheid van verblijf die de Remonstranten van de autoriteiten van plaats en land verkregen, en zeker daarin, dat het eene waarin men afdeed het schrijven van schriften was; gelijk wij in de voorloopige regeling der geldzaken het finantieel beleid van FREDERICI, POPPIUS en misschien ook CUPUS, den lateren thesaurier der Broederschap zien. Maar voor zooveel het er op aankwam, voor het behouden van de nu nog aan de goede zaak gewijde dienaars, en van de beroofde en bedreigde gemeenten in het vaderland de bediening van deze door afgezette en ten deele uitgezette predikanten op vasten voet onder een krachtig bestuur te regelen; voor zooveel het aankwam op „dat leggen van een goed fundament tot alles wat wijders van noode zal zijn tot conservatie der kerken en vertroosting dergenen, zoo kerken-dienaars als anderen die daarom lijden,” waarvan wij UYTENBOGAERT uit zijn dieper inzicht als van de taak der Generale Vergadering hoorden spreken; voor zooveel het hierop aankwam, verlangde men het helder regeerings-beleid en de vaste bestuurshand van den van alle heerszucht vrijen UYTENBOGAERT, ten einde zich met algemeene gewilligheid en met moed en vertrouwen daaronder te voegen.

En zoo kwam het na de grondlegging der Broederschap hier nog tot hare wezenlijke oprichting niet, maar bleef Waalwijk daarvoor, gelijk ik het elders noemde ¹⁾, als een station tusschen Rotterdam en Antwerpen. Doch tevens was het hiervoor eene tijdelijke vereenigings-plaats, waar men elkander, waar men de zaken, waar men de vele moeilijck-

1) Gedenkschrift, bl. 54.

heden aan haar verbonden door ernstige bemoeijng had leren kennen, en waar men de behoefte had leeren gevoel aan eene krachtige, vaste regeling, voor welke men zi naar Antwerpen begaf, geneigd om haar onder de leiding die daar te wachten was, met terzijde-stelling van aller bedenkingen tot stand te brengen.

Ook wij begeven ons dan nu naar dat Antwerpen. En leggen ons terstond in haar geheel de Handelingen der Vergadering voor, die daar van 30 September tot 4 October 1661 gehouden werd ¹⁾.

't Verhandelde,

Der kerkendienaren Remonstranten, die om der godliel waerheijdt wille wt de landen van Gelderlandt, Hollandt, Utrecht ende Overijssel gebannen, wtgeset ende wtgeset zijnde, nae voorgaende onderlinge over-een-draginge bijeengekomen zijn t' Antwerpen in den jare ons Heeren 1661 den 30 Septembris ende 1, 2, 3, 4 Octobris.

den 30 Septembris voormiddach sijn verschener

JOH. WTENBOGAERT.
EDUARDUS PDPIUS.
SIMON EPISCOPIUS.
JOHANNES SPRENHUVIUS.
CAROLUS RYCKEWAERT.
SAMUEL LANSBERGH.
PETRUS CUPUS.
WILHELMUS LOMANNUS.
MATTHEUS BURCHIUS.
BERNHERUS VEZEKIUS.
ASSUERUS POLLIO.

NICLAES GREVINCKHOVEN.
JOH. ARNOLDI CORVINUS.
EVERHARDIUS VOSCUIJL.
CAROLUS NIELLIUS.
ISAAK FREDERICXS.
JOHANNES VAN GALEN.
JOHANNES GREVIUS.
ADRIAEN SIMONSZ.
SAMUEL PRINCIUS.
ABRAHAMUS LA FAILLE.
PETRUS ENGELRAVIUS.

---

1) Omtrent deze Handelingen, even als omtrent de Waalwijksche en der andere Vergaderingen welke wij mededeelen, hier ééne opmerking. Het „ut est in autographie” dat ons voorkwam, bl. 95, wijst naar vermelde stukken en bescheiden tot die Handelingen behoorende. Van die verzamelingen is nog geene weder aan den dag gekomen. Waarschijnlijk zijn zij uiteéngeraakt en heeft meer dan eene uitgegevene of in HS. vorhandene Memorie, Brief enz. tot haar behoord.

CASPARUS SELCART.	GERARDUS VELSIUS.
BARTHOLOMEUS PREVOOST.	EGBERTUS STREDOM.
EGIDIUS SEYSTIUS.	POULUS LINDENIUS.
JOHANNES NEDERLAGE.	FRANCISCUS TAURINUS.

Waerbij naederhandt d' een vroeger d' ander spader gecomen zijn

ADRIANUS VAN DEN BORRE.	DOMINICUS SAPMA.
THEOPHILUS RYCKEWAERT.	SAMUEL NERANUS.
ISAACUS NERANUS.	NICOLAUS OOSTERHARN.
SIMON GOULART.	HENRICUS NIELLIUS.

Naedat bij de vergadering goedt genomen was tot bequaem beleijdt der zaecken eenen Presidem, Assessorem ende Scribam te stellen: sijn daertoe vercoren JOHANNES WTENBOGAERT, SIMON EPISCOPIUS ende NICOLAUS GREVINCKHOVEN, d' eerste om te presideren, de tweede om den presidi tot assistentie bij te sitten, de derde om 't ghene verhandelt soude worden aen te teekenen.

1.

Naedat het gebedt door den Presidem gedaen was, hebben de Broeders alle ende een ijeder hoofd voor hoofd op voorgaende omvraege verclaert dat zij persisteren bij de Bekentenissen over de verschil-poincten wt den naeme der Remonstranten in de eerste Remonstrantie, Haegsche conferentie, Synodo tot Dordrecht ende andere haere gemeijne Schriften gedaen: ende dat zij houden ter contrarie het gevoelen ter Contra-remonstranten ofte Calvinisten over deselve poincten vervatet in de Canones van de dortsche Synode, (die zij ook voor onwettelijk houden), strijdich tegen Gods woordt, ende van sulck gewichte dat de Remonstrantsche kercken recht ende wel doen, van de Contra-remonstranten wtgeworpen zijnde, niet wederom tot haer te keeren, maer dat zij haer van alle kerckelicke gemeenschap met deselve behooren te onthouden, ter tijd ende wijle toe zij haere onbehoorlicke proceduren sullen gebetert hebben.

2.

Tot onderhoudinge van de Gemeenten voorschreven is oock bij alle de Broeders eendrachtelick goedt gevondē ende ver-

staen, dat dezelve gemeenten nijet alleen door brieven (gelijck tot noch toe is geschiedt), maer oock met de levende stemme ende wtrechtinge der Sacramenten, 't zij heijmelick oft openbaer, nae gelegenheijt der gemeijnten, sullen bedient worden, ende dat dit geschieden zal niet alleen bij die broeders kerckendienaers die noch int landt zijn, maer oock bij die ghene die wtlandich zijn, en volgens dien dat d' Acte van stilstandt niet en behoort bij eenich kerckendienaer onderteekent te worden.

3.

Waerop omvfrage gedaen zijnde van eens ijeders genegentheijt om wederom int Landt te gaen ten dienst van de bedroefde gemeijnten aldaer, hebben alle ende ijegelijk die in dese vergadering zijn geweest soowel die lest aengecomen zijn als die daer waren van, aenbeginne, hoeft voor hoeft verclaert willich ende bereijdt te zijn om haer selven ten dienst van de voorschrevene bedroefde kercken int Landt te laten gebruijcken.

4.

Ende hoewel WTENBOGAERT, EPISCOPIUS ende GREVINCKHOFEN, alle periculen postponerende, hare gewillicheijt mede gelijc andere daerinne hebben verclaert, zoo heeft nochtans de vergadering om verscheidene ende gewichtige redenen goedt gevonden, deselve hyer inne te verschonen. Van gelijcken is om gewichtige consideratiën raedsaem geacht dat PORPIUS, CAROLUS NIELLIUS ende CORVINUS haer selven buijten landts houden zouden, tot dat de noodt der kercken anders soude vereijschen, om ondertusschen de kercken te dienen met goedt advis ende raedt, ende met schrijven voor de gemeyne saecke te arbeijden.

5.

Ende om de voorschreven bedieninge der kercken opt alderveijlichste te vorderen, ende daer inne te procederen met alle voorsichticheijt, is bij de vergadering goedt gevonden, dat de Broeders, die haere gewillicheijt verclaert hebbende ten dienste der kercken int landt, gelijck zij alle hadden gedaen, evenwel eenige consideratien hadden voor te stellen of ijjet te proponeren off te bedingen daerop zij zouden begeeren dat soude werden gelet, om met de meeste seckerheijt en

ter meeste stichtinge in de bedieninge gebruijckt te worden, 't selve niet en souden verclaeren oentlick voor de gehele broederschap, maer apart ende int bijsonder, alleen voor drie persoonen daertoe wt dese vergaderinge te deputeren, ende zijn hier toe gedeputeert WTENBOGAERT, EPISCOPIUS ende GREVINCKHOVEN, waerop dese drie, in een camer bijsonder vertogen zijnde, zijn alle de Broeders, hoofd voor hoofd, d' een voor d' ander nae gewilliglick voor hen verschenen ende alsnoch eendrachtelick persisterende bij haer goetwillicheijt om int landt te gaen, hebben sommige absolutelick verclaert te vrede te zijn te gaen daer ende wanneer men haer soude willen gebruijcken; sommige hebben versocht niet soo terstondt geemploijeert te worden, maer te mogen hebben een weijnich tijds om haer selven als oock haere huijsaecten te prepareren, eenige hebben exceptië voorgestelt op eenige plaetschen; eenige hebben verclaert niet gaerne te willen dienen in openbare vergaderingen, daer apparent perijokel mochte zijn van feijtelicke tegenstandt tegen dieghene die de vergaderinge souden willen verstoren of andersins, maer wel bereijdt te zijn ten dienst van de heijmelicke vergaderingen; welke insichten bij d' een ende d' ander sonder van malcander te weten alsoo voorgesteld zijnde, hebben zij deselve evenwel meest alle gestelt int oordeel van de vergadering of derselver gedeputeerden.

denselven dach 'snamiddags.

Nae overlegginge van 't geen tot bedieninge ende onderhoudinge der kercken van node was, is bevonden dat daertoe van noden was 't getal van negen en twintich persoonen: ende alsoo men bevondt dat ter noch wel sestien predicanten int landt waren bequaem om dienst te doen, is goet gevonden dat noch thien van de wtlandtsche daerbij verordent souden worden neffens drie ofte vier studenten: dewelcke datelick int werck treden, ende d' eerste beurte souden waerenemen alleen geduerende den tijdt van de eerste twee maenden. Ende om soo wel de besendinge ende bestellinge der thien wtlandtsche, neffens de studenten, te doen, als oock om die ghene die int landt zijn de meningee der vergaderinge te insinueren ende te kennen te geven, alles op 't vejlichste ende secreetste, sonder dat d' een van d' ander zall weten, oock om een ijegelick den tijdt van gaen ende de plaetsche

off plaetschen die hij bedienen zal aen te weijzen, lettende op de insichten, bedingh ende versoecken dies aengaende aen de drie voorn. gedep. gedaen, zijn deselve drie WTENBOGAERT, EPISCOPIUS ende GREVINCKHOVEN daartoe gedeputeert, met speciale last, om de broederen die sij achten dat voor eerst int landt sullen mogen worden gebruyckt voor hun te bescheijden, de plaetsche hun toegeleydt openen, ende tot het accepteren van soodanige last wt naeme van de vergaderinghe versoecken ende met bequame redenen induceren. Dit zal geschieden opt eynde van de vergaderinge. Ende aengaende 't gheen daer nae noch voorder sall moeten worden gedaen int senden van andere in de plaetsche van de eerste, tselve sal staen ter besorginge van 't collegie daer van hijer nae gesproken sall worden.

Den 1^{en} Octobris voormiddach.

7.

Alsoo noodich is dat tot onderhoudt der kerckendienaren, die van haere diensten ontset zijnde, ende d' Acte van stilstant geweygert hebbende te teecken, evenwel genegen sijn, (soo voor geseijdt) hun ten dienst der kercken naer 't goetvinden der vergaderinge ende op de ordre bij deselve geraemt en noch te raemen, te laten gebruijcken, mitsgaders tot bevorderinge van alles wat tot dit godlick nootsaekelick werck vereijst wordt, middelen van gelde gevonden worden, ende gheene gevonden en kunnen worden dan bij gewillige contributie der gemeijnte, die daertoe vermaent ende aengeporret moet worden op zeeckeren regul ende bequame ordre, zijn tot deselve ordre verscheyden voorlagen gedaen ende middelen beraemt, ende zijn voorts gecommitteert CAROLUS NIELLIUS, ISAAK FREDERICKS, SAMUEL LANDSBERGH ende WILHELMUS LOOMANNUS, om apart daerover te besoigneren, dies aengaende ijet bij geschrifte te ontwerpen, ende de vergaderinge daer nae voor te dragen, om bij deselve gexamineert ende goëdt gevonden zijnde, gearresteert te worden. Deselve sijn ook gecommitteert om in 't selve concept mede te vervaten zeeckere ordre ende voet op 't wtdeijlen van 't geen gecollecteert zal zijn.

8.

Sijn in de vergaderinge gelesen zeeckere brieven D. D. BORRII, DWINGLONIS, en PYNACKERI vervatende de beletselen die zij

hebben gehad om niet te kunnen zijn in den aenvanck van de vergaderinge, hopende noch te komen eer deselve scheidt.

9.

Is oock gelesen zeeckere brief van excuse D. HOLLINGERI die aengenomen is. Ende alsoo hij daer neffens oversondt zeeckere missive D. PALUDANI vervatende zeeckere excuse over zijne teekeninge van de Acte van stilstant, met verclaringe van zijne beswaernisse over deselve, ende versoeck om in dese societeyt mede begrepen te worden, alsoo hij met de broederen van een gevoelen was, ende de kercken Gods nog hoopte goeden dienst te doen, is geresolveert dat men hem ende andere vrome broeders, die de voorn. Acte hebben geteekent, mede in de societeyt aennemen ende als andere leden derselver tracteren sal, wanneer zij deselve ondertekeninge behoorlick sullen hebben wederroepen.

10.

Is oock door ISAACUM FREDERICI verthoont zeeckere memorie JOHANNISA LUCE, bij dewelcke hij versoeckt dat hij, als zijnde van de Contra-remonstrantsche Synode van Wtrecht gedeporteert van zijnen dienst, mede tot dese societeyt opgenomen ende als andere getracteert mochte worden, waer op goedt gevonden is ISAACUM te versoecken aen den voorn. LUCAM te sehrijven, dat de vergaderinge 't selve in bedencken houdt.

11.

Is gelesen zeeckere missive D. ASSUERI MATTHISII daer inne hij zijnen ende zijns collegen D. THOMAE GOSUINI dienst presenteert tot vorderinge ende opbouwinge der kercken met verclaeringe van te willen aennemen 't geen in dese vergaderinge besloten sal worden. De vergaderinge neemt de presentatie aen, ende last D. VOSCUYLIUM deselve broeder wt naame derselver, te bedancken, ende na 't sluyten van de vergaderinge 't gheen gebesoigneert zall zijn in 't gros te openen.

12.

Ende alsoo de bestellinge van den kerckendienst in 't Landt, met 't geen daer aen kleeft nopende de collectatie ende dis-

tributie van de ontfangene penningen etc. nodige ende continuele directie van node zall hebben, is eendrachtig goedt gevonden dat een collegie van broederen die hyer naer sullen worden genomineert binnen Antwerpen blijven zal, om sulx alles te verrichten, tot welken eijnde in dese vergaderinge zeeckere Instructie sal worden gestelt, nac de welcke 't zelve collegie zich sal hebben te reguleren.

13.

Is rapport gedaen aen de vergadering van de openinge comende wt Denemarken ende Staden om daer te mogen becomen vrij exercitie van religie in kercken ende scholen met verscheyden vrijheyden voor de commercie off negotie indien daer eenig aansienlick getal van coopluyden wilde comen wonen, ende gevraecht off daerop ijert vorder diende gedaen. Is geresolveert dat men dit beyde zal laten staen op zijn beloop voor alsnoch ende dat het Collegie te Antwerpen blijvende evenwel serieuselick daer op zal letten, om daer inne stil te staen off voort te gaen nae occurren van zaecken, oock om ijmant derwaerts te deputeren tot vordering van die saecke des noodt. Ende alsoo in sulck geval ende om meer andere oorsaecken schijnt nodich te zijn dat eenige Confessie off verclaringe onses gelooffs soude moeten werden geexibeert daer op soodanich exercitie soude moeten worden versocht ende vergonst, worden WTENBOGAERT, EPISCOPIUS, GREVINCKHOVEN ende CARO. NIELLIUS gecomm. om soodanige verclaringe off Cconfessie te stellen ende ter zijner tijdt der broederen gemeijn examen te onderwerpen.

14.

Op de vraege off niet goedt en waere een vereenigingh te maecken met de Luthersche, is goedt gevonden om verscheijden redenen ende verstaen dat het best is dat onse kercken vooralsnoch apart ende affgesondert van andere gehouden ende gevordert sullen worden, ende dat men evenwel derselver offensie in alle manieren sal soecken te vermijden, ende haer bij occasie mede tot onderhoudinge van christelicke eenigheyt aensoecken ende vermaenen.

15.

Op den voorslag van weder een nieu Request voor de

verdruckte kercken int vaderlant te stellen aen de HH. Staten ende zijne Exc., om vrijheyte van exercitie te verwerven ende surcheantie van executie der placaten is goedt gevonden dat noch wt te stellen totdat onse kercken int landt wat beter geformeert ende vaster voet genoomen zullen hebben: 't weelk sijnde, mogelick d'occasio haer schoonder presenteren zall. 'T collegie te Antwerpen residerende, wordt bij de t' gesamenlicke broeders versocht ende gelast sorge te draghen, dat tghene noodich gevonden wordt tot defensie van de gemeyne saecke int licht te geven metten alre-eerste werde gevordert, ende dat soo opt drucken als het distribueren der exemplaren goede acht genomen werde.

16.

WTENBOGAERT, EPISCOPIUS ende GREVINCKHOVEN worden bij de vergadering gelast te ontwerpen een Instructie voor de ghene die int landt dienen sullen, om deselve off mede te nemen van hijer, off deselve denghene die int landt zijn nefens haere Credentie toegesonden te worden, off immers naerstige lecture daer van doen hebben, opdat een ijeder deselve zijne memorie (alsoo het gevaerlick is soodanige schriften onder sich te hebben) wel indrucke ende sich daernaer reguleren. Deselve sullen oock eene Instructie ontwerpen nae de welke sich 't collegie sal reguleren, ende sullen deselve oock last hebben om de Credentien. die den gene die int landt dienen sullen, om den gemeyntē aen de welke zij zullen werden gesonden te verthonen, medegegeven off toegesonden sullen worden, te teijckenen.

17.

Alsoo allen Schoolmeesteren int landt dienende, van der Heeren Staten wege op poene van deportement, is belast de Confessie ende Catechismus, sommige oock so men verstaet de dortsche Canones te onderteecken; ende 't selve niet en dient dan om de schadelicke Calvinisterije de jonge jeucht in te planten, sullen de predicanten, die int landt dienen, vermaent sijn de vrome te waerschouwen dat sij haere kinderen bij de Calvinische Schoolmeesters niet ter schole en stellen, maer haere kinderen liever late leeren van meesters die bij de huysen gaen, oock haer daer in gedragen nae de vrijheyte die sij sullen bevinden dat den Mennisten, Papisten nez. sal vergunt worden.

18.

Dewijll sommige broeders klaegen dat in de gewoonlicke formulieren van Doop ende Avondmaal eenige dingen bevonden worden niet wel overeenkomende met Gods woordt ende de voordering der godsalicheijt, is goedt gevonden deselve te oversien, daer toe gecommitteert zijn EPISCOPIUS, POPPIUS, CORVINIUS ende NIELLIUS.

19.

Alsoo men verneemt, dat eenige die de Acte van stilstant van haere diensten, den Heeren Staten te gevalle, hebben geteekent, quade diensten doen bij de gemeijnten, oock andere broeders tot teecken en aensporen ende vermaenen, dat sij oock de lidmaten hijer ende daer 't houden van affgesonderde vergaderingen, die met perijckel vermengt zijn, affraden, is goedt gevonden dat wt naem van dese vergadering aen de selve broeders geschreven ende zij vermaent ende gebeden sullen worden daer van afstandt te doen, jae oock dat men se daerover, indien t noodich is, ernstelick sal bestraffen, ten waere zij soodanige reden van haer doen wisten te geven die weerdigh waere om daer op gelet te worden. Hiertoe wordt het Collegie te Antwerpen versocht ende belast, als oock om in druck te bevorderen de redenen waerom men soodanige Acte met goede conscientie niet teecken en mach dewelcke oock den voorn. broederen toegesonden sullen worden.

Eodem die namiddach.

20.

Alsoo men verstaet datter eenige studenten zijn die in studijs Theologicis eenen tamelicken progressum hebben, ende van seer goede apparentie zijn den kercken ter zijnder tijdt goeden dienst te sullen doen, die ter oorsaecke van onse gemeijne christelijke saecke wt het collegio Theologiae tot Leijden geset, off anderssins van haere maecenatibus verlaeten zijn, ende van haer zelve geen middel hebben om te leven, sall 't collegie tot Antwerpen deselve houden voor gecommandeert soo veel de borse zal mogen lijden, mits dat den broederen kerckendienaren van dese societeyt niet en ontbrecke.

21.

Aen 't zelve collegie tot Antwerpen zal staen de bewaringe van de penninghen die gecollecteert zullen wesen, die derhalven aen 't zelve collegie sullen worden geadressert. Op welck oock sal staen de wtdeijlinge van dezelve penninghen volgens de Instructie daervan te stellen bij deghene daer toe gedeputeert zijn uijt dese vergaderinge.

22.

Ende alsoo de Leere der Waerheijdt om dewelcke wij alle te samen lijden is eene Leere die nae de godsalicheit is en is bij alle de Broederschap eendragtlick verstaen. Dat ieder sich bevljtigen sal om de waere godsalicheit op aldersorgvuldichste te betrachten, mijdende alles wat eenigzins tot ergernisse mochte strecken, insonderheijdt dat men sich wachte van alle haesticheijdt, bitterheijdt, schernende ende schamperheijdt in woorden, van alle lichtvaerdige woorden ende manieren, van overdaet in spijsse, dranck, etc. zoo men aensien van haere eijge personen als deghene die hier toe gaen, soveel eenigshins moogelick is. Ende wanneer iemand hier inne comt te verlopen, zal deselve te verhooren die daervan kennisse heeft eerst in 't particulier verhoordelick ende niettemin ernstelick aengesproken ende verwondt worden: ende indien hij nae soodanige vermaninge niet wil lijsteren en wil, zal hij de gemeijne broederschap verhoort bracht ende door deselve tot regul ende beeterment gebrach of anders deser onser societijt onwaerdich verhoort geacht worden.

23.

Alsoo de zaecke en 't versoeck D. VORSTENBERG tot de vergaderinge van Waelwijck tot dese vergaderinge waer toe hij is referereert ende zijne W. daerop nieuwe vermaninge aen sommige broederen hadde gebrach, dat men te weten waervoor hij bij dese Broederschap is ende of hij niet mede als een lid: geacht is bij de broederschap nae deliberate gebrach is voor een medelidt deser societijt erkent sal worden getracteert sal worden, mits dat hij formeere met de gemeijne ordre conforme is.

gestelt off noch te stellen, sonder dat evenwel dese societeyt haer aennemem wil off treden in de defensie van alles wat bij zijne W. buiten de bekende verschillen die de Remonstranten hebben met de Contra-remonstranten mach zijn gedisputeert. Ende wat belangt zijner W. versoeck van deselve eenige attestatie mede te deijlen, wordt goedt gevonden voor als noch daarmede te supersederen totdat sij oordeelen sall dat de noot deselve vereijst. Ende opdat evenwel dese Resolutie der broederen niet ontijdeick en werde misbruijckt tot naheel deser vergaderinge bij sodanige die noch een vremdbt hedencken over den persoon ende 't gevoelen D. VORSTII mogen hebben, niettegenstaende alle zijne voor desen gedaene presentatiën ende verclaring zal zijne W. gebeden worden deselve nae Resolutie bij sich te houden secreet ende niet dan met alle voorsichticheijt ende ter noodt te gebruijcken.

24.

Is oock goedt gevonden dat eenige redenen sullen worden bij geschrifte gestelt daer mede hun de broeders die int landt zijn ende gaen in cas van apprehensie off anders sullen verweiren ende haer doen justificeren, hiertoe zijn gedeputeert BORRIUS, SAPMA ende RYCKEWAERT.

Den 2^{en} Octobris voormiddag.

25.

Sijn de broeders wel bijeen gecomen, maer alsoo de gemm. gelast tot haer respectieve besoignien daer mede besih waeren, en is niet voorder gedaen maer alle de reste wtgesteld tot naemiddach.

Eodem die naemiddach.

26.

Gevraecht sijnde wt wat personen 't Collegium t' Antwerpen resideerende ende gecommitteert tot de directie van alle saeken sal bestaen, is bij de Broederschap verclaert dat het sal bestaen wt de geeximeerde zes personen om int landt niet te gaen, ende voorts wt alle dieghenen die nefens hun t' Antwerpen blijven sullen off naemaelsm et ordre mochten komen te resideren.

27.

't Ontwerp van de ordre ende voet te houden in 't collecteren ende distribueren van de penningen dienende tot onderhoudt van de societeijt en de voordering van des Heeren werck int landt is den broederen voorgelesen ende bij deselve geaprobeert.

28.

Is mede gelesen d' Instructie voor het collegie dat te Antwerpen sal blijven resideren, mitsgaders de Instructie voor deghene die int landt dienen sullen, ende is alles geaprobeert.

29.

Van gelijcken sijn voorgelesen en geaprobeert de Redenen tot verdediging van 't wederkeeren int landt.

30.

Is gelesen zeeckere missive van JAN CORNELISSE CULEMAN gewesen kerckendienaer tot Lemuiden, bij denwelcken hij zijne absentie excuseert ende de vergadering dient van zeeckere advisen. D'excuse aengenoomen zijnde is voorts op de advisen gelet naer behoren.

31.

Is ook gelesen zeeckere missive van SAMUEL DE PLECKERE en JAN BLANCHART inwoonders tot Leijden, die versochten (alsoo sij meijnen door lange oeffeninge eenige gaven ten dienste der gemeijnte van den Heer bekomen ende eenige goede dienst alrede gedaen te hebben) commissie van dese vergaderinge om de gemeijnte voorder te moghen bedienen, ende alsoo sij haere ambachten daerom souden moeten verlaeten, dat hun voor haer dienst ijet soude worden toegeleght. Dit is bij de vergaderinge eerst gerefereert tot het collegie, dan alsoo de broeders van Leijden, BORRIUS ende ARNOLDI naederhandt verclaerden dat hyer eenen was op antwoordt wachtende, is goedt gevonden dat deselve broeders hun tot antwoordt schrijven souden, dat, alsoo in dese saecke vermits de swackheijt van de borse noch niet gedaen en konde worden, sij noch bij haer ambachten souden blijven ende evenwel in 't particulier 't beste doen, totdat men, naer

dat een maent twee of drie souden verstrecken sijn, sage haer de saecken schicken wilden: haer niettemin bedanckende voor 't voorgaende ende vermaenende int goede voort te gaen.

32.

Is ook gelesen eenen brief van JACOBUS WESTERBAEN met verhael van 't ghene int collegie tot Leyden was gepasseert ten aensien van de studenten den Remon^{ten} toegedaen, Dese brief ende stijll van schrijven heeft de vergadering zeer wel behaecht, ende is 't collegie gelast op zijn persoon te letten.

33.

Is wederom gevraecht of alle predicanten gehouden sulen zijn nootwendich te ontfangen haer aenpart van het tractement den broederen toegeleyt wt hetghene wordt ge-collecteert. Is verstaen bij de vergaderinge, dat alle de broederen recht hebben om 't selve te ontfangen, maer dat niemandt daertoe zal worden geconstringeert.

34.

Het collegie wordt gelast te schrijven aen D. TILLENUS tot Sedan tot onderhouding van correspondentie, ende dat men in memorie houden zal FRANCHOYS D'OR staende tot Sedan ende onse saecke toegedaen.

35.

Alsoo HENRICUS SLATIUS versocht binnen te staen om gehoord te worden, is goedt gevonden hem te renvoyeren aen het collegium, nae dat de vergadering soude gehouden sijn, al waer hij sal moghen worden gehoord, ende ist noodich mach het collegium den andere broederen daernae van haer weedervaeren verwittigen door missive.

Den 3den Octobris voormiddach.

36.

Dese voormiddach is meest geemploijeert om te sprecken int bijsonder met de broederen die naar 't landt souden gaen, elck zijne plaetsche aen te weijzen ende 't gheene tot haere reijse noodich was te bereijden: 't welck 's daechs te voren goedt ge-

vonden was alsoo te sullen geschieden, ende dat daeromme de broeders die buijten de vergaderplaets gelogeert waeren voor namiddach niet en behoefden te komen, maer dat hun die alleen bij de hand souden houden die binnen het hujs zijn gelogeert.

37.

HENRICUS SLATIUS hebbende verstaen zijn renvoy aen 't collegium, heeft sich daer over bij missive aen de vergaderinge beclaecht, ende alsnoch versocht in volle vergadering van alles gehooft te moghe worden. Sijne missive besloten den presidi behandigt sijnde is naer goetvinden van de aenwesende Broeders geopent, ende goetgevonden op namiddach der vergaderinge te communiceren.

Eodem die naemiddach.

38.

Sijn gelesen zeeckere missiven D. DWINGLONIS en PYNACKERI daerbij sij hun excuseren van op dese vergaderinge te compareren, sijn d' excusen aengenomen, ende dewijl de brieven aen WTENBOGAERT int particulier zijn gesonden, zal die int particulier antwoorden.

39.

Is der vergaderinge openinge gedaen van 't advis dat men heeft ontfangen aengaende de conniventie van de wouninge der broederen alhier te Antwerpen, hoe verre haer deselve streckt ende hoe sich een ijeder daer inne sal draegen, met vermaeninge dat doch een ijeder sich daer in stil ende modest drage, sonder eenige offensie of ergernisse te geven.

40.

HENRICUS SLATIUS ingestaen zijnde is gehooft int lange, ende nae ernstige deliberatie ende vermaninge tot de societijt als anderen aengenomen.

41.

Wordt bij de vergaderinge goet gevonden dat dese Acten sullen secreet gehouden worden, sonder copie daervan te geven, maer wel dat men de broederen die het begeeren mondeling verhael daervan zal doen, off oock extracten daer-

wt geven degene die deselve noodigh hebben over saecken hun aengaende. Ende is hiermede de vergaderinge met dancksegginge ende gebed tot God geeijndigt, also nochtans dat de Broeders den naevolgenden dach sullen wederkomen, om noch een maeltijt met malcander te eten, de reekening van 't verteerde te maecken, ende voorts te helpen resolveren op 't geen noch soude moghen voorvallen.

Den 4^{den} Octobris naemiddach.

42.

Is bij D. BORRIUM voorgesteld off niet goedt en waere dat wat naerder wiert gelet op de resolutie hijer voor genomen op 't collegie dat te Antwerpen blijven, ende de directie van alles hebben zall, om tot 't selve niet te admitteren alle broeders die haer binnen Antwerpen met ordre onthouden sullen, meijnende dat dat seer gevaerlick soude zijn, soo om de menighte der ghenen die te Antwerpen souden mogen blijven, ende alsoo mede in de vergaderinge souden komen, 't welck dickwijls vallende ende (gelijck lichtelick gebeuren kon) gemerckt zijnde, bij de Heeren alhier qualick soude mogen worden genomen, als omdat 't gene daar mocht worden verhandelt, bysonder over de secrete correspondentie die met deghehen die in 't landt gebruyckt worden, sal moeten worden gehouden te lichtelicker mocht komen wt te lecken, neffens dat het beter is voor die ghene die nu hyer blijven, ende evenwel naederhant int landt gebruyckt sullen worden ignorant te zijn van 't ghene int collegie sal worden verhandelt, als dat zij daervan wetenschap hebben, om in cas van apprehensie of anderssins te min te hebben te verantwoorden, is daer op naerder gedelibereert bij de Broeders die tegenwoordich waren, als WTENBOGAERT, EPISCOPIUS, GREVINCKHOVEN, BORRIUS, ARNOLDI, CAR. en HENR. NEILLIUS, ISAC NERANUS, LOMANNUS, GOULART, VOSCUYL, LINDENIUS, PREVOOST, STEDUM, CUPUS, SAPMA, MATTHEUS, GREVIUS, LANSBERGH, TAURINUS, VEZEKIUS, ENGELRAVEN, CAR. en THEO. RYCKEWAERT, FAILLJE ende POLMO, ende hoewel vele van advis waren dat men de ordinarisse directie der zaeck principalick soude laten bij de drie Broeders die de vergaderinge niet en verstaet dat int landt keeren sullen, en hebben dese evenwel 't selve niet willen over haer nemen, soo dat eyndelick bij de voorn. Broeders is geresolveert, dat

blijvende bij de voornoemde drie alleen de bestellinge der kercken, het collegie bestaan sal ordinarie wt de ses personen voorgenoemt, namelijk WTENBOGAERDO, EPISCOPIO, GREVINCKHOVIO, POPPIO, NIELLIO ende CORVINO, die dan de d' andere, mede te Antwerpen blijvende broeders, off alle off eenige sulle mogen tot hun roepen, nae dat zij achten sullen oorbaer te zijn naer vereysch der saecken.

43.

Is den broederen voorgedraghen zeeckere specificatie den presidi behandicht van den Borgemeester van Waelwijck aengaende eenige penn. bij hem (soo hij verklaert) verschoten int verwerven van consent voor de broeders tot Waelwijck om aldaer te mogen wonen, waer op geantwoort end geresolveert is, dat hoewel deselve Borgemeester daertoe gheen last en hadde gehad van de broederen, dewijl het nochtans verschoten penningen zijn, ende tot voordeel der broeders hijer is geschiet, dat men sal zijn beste doen om deselve penningen den Borgemeester te rembourseren soo haest men die sal kunnen missen wt hetghene tot Waelwijck is, tot welcken eijnde dezelve specificatie D. LOMMANNO mede gegeven is.

44.

De reeckeninge gemaect zijnde is bij allen goedt gevonden dat de verteerde costen wt de gemeijne burse betaelt sulden worden. Hijer mede is de vergaderinge naer dancksegginge tot God gescheijden.

In kennisse van ons,

J. UYTENBOGAERT.

S. EPISCOPIUS.

NICOLAUS GREVINCKHOVIUS ¹).

Reeds het opschrift en de aanhef dezer Handelingen doen ons terstond bemerken, dat wij hier in eene andere verga-

---

1) Uit de *Sententie* JON GREVII, bij welke deze tot eeuwige gevangenis in 't Amsterd. tuchthuis werd verwezen, en die 16 Mei 1620 is uitgegeven van wege de Regeering (Amst. Panfl. I. 2. 57) blijkt dat deze bekend is geworden met de handelingen der Antwerp. vergadering, ofschoon zij gebrekkig en niet nauwkeurig was ingelicht. Ook de commissie-brief van CORN. GREESTERANUS voor 't bedienen van Leiden is daar aan de *Sententie* toegevoegd.

dering ¹⁾ zijn, dan die wij te Waalwijk bijwoonden. Zij wordt ook door BRANDT ²⁾ „d' eerste Verg. der Remonstrantsche predikanten in hunnen ballingschap” genoemd. Wat aan haar hoofd staat geeft haar het karakter van eene officiële en generale, de gansche Broederschap der Remonstrantsche predikanten, zoo „uitgezette als uitgezeide” wettiglijk vertegenwoordigende vergadering. Zij is „na voorgaande onderlinge overeendraging” en dus met gemeen overleg voorbereid en tot een bepaald doel bijeengekomen. Zij werd geopend met gebed, en begonnen met hetgeen den eersten grondslag van alle afzonderlijke kerk-stichtingen uitmaakt, eene geloofsbelijdenis, eene formeele verklaring van het Remonstrantsch gevoelen, op omvrage hoofd voor hoofd, thetisch en antithetisch gedaan, met de reden van de afzonderlijke vereeniging er bij (Art. 1).

Ofschoon om de veelheid van zaken over vijf dagen verdeeld is zij, reeds blijkens het doorlopend cijfer der artikelen, ééne doorlopende vergadering, die dan ook tot den einde onder hetzelfde moderamen gehouden wordt.

Terstond is de ééne hoofdzaak, op welke het voor de stichting der Broederschap aankwam, de bediening der gemeenten, het eerste wat men ter hand neemt (Art. 2—6). Er wordt bepaaldelijk besloten tot de *persoonlijke*, openbare en heimelijke bediening, in Waalwijk reeds door GREVINKHOVEN aangedrongen, maar toen nog voorloopig hoofdzakelijk tot de schriftelijke beperkt. Er wordt uitdrukkelijk vastgesteld dat die bediening der gemeenten ook door de leeraren die uitlandig zijn zal geschieden, en men diensvolgens de akte van stilstand niet behoort te teekenen. Op omvrage verklaren alle de presenten zich daartoe bereid; hun wordt gelegenheid gegeven voor een Comité elk afzonderlijk zich daaromtrent nader met hunne consideraties te verklaren; men

---

1) Zij werd gehouden in 't huis van UYTENB., waar ook CUPUS logeerde. Brieven bij RIEUW. bl. 259. In 1625 noemde UYTENB. aan DE GROOR zekeren „ARNOUT DE WITTE, koopman te Antwerpen, juwelier, van d' Angsburgsche confessie, bij wien ik te Antw. een wijle tijds ben gelogerd geweest, gedurende bijkans den droevigsten tijd mijner ballingschap, en aan wien ik, zoo lang ik leef, blijf verobligeerd, van wege de troost en vriendschappen van S. E. in die mijne gelegenheid ontvangen” Brieven II, 2. 271.

2) IV. 40.

bepaalt het getal van hen die den eersten dienst in 't land bij commissie van twee maanden zullen vervullen, draagt de bezorging daarvan aan gedeputeerden op, en stelt weldra voor deze zaak en voor de collecte en distributie der penningen, ja, voor de zaken der Broederschap in 't algemeen, een blijvend collegie van Directie aan (Art. 12 en 26).

Voor dit collegie, dat te Antwerpen de directie van alle zaken hebben zal, Art. 26, arresteert men eene Instructie, alsmede voor degenen die in 't land dienen zullen 28, zoo ook hunne credentialen 16, eene orde op de finantien 7. 27., en reeds dadelijk gaat men over tot het in dienst stellen van hen die in 't land gaan zullen 36.

Men handelde verder over alle zaken die voor de stichting van de Broederschap thans in aanmerking kwamen; over vereeniging met de Lutherschen 14; het requestreeren om vrijheid van exercitie aan de Staten en den Prins 15; het schoolonderwijs aan de kinderen der Remonstranten 17; de formulieren van Doop en Avondmaal 18; de studenten 20 en 32; de tucht der zeden 22; de bezoldiging der predikanten 33; het aannemen van leden en mededienaars tot de tegenwoordige Broederschap 9. 10. 11. 22. 33. 35; een verweerschrift bij apprehensie voor hen die in 't land dienen 24; de stilstandteekenaars, die de afgezonderde vergaderingen tegenwerken, met de uitgave van redenen tegen het teekenen, te Waalwijk reeds besloten (boven, bl. 84) 19; over aanbiedingen van vrije exercitie in 't buitenland, en in verband hiermede over 't stellen eener Confessie 13.

Zoo had dat „leggen van een goet fundament” plaats, voor 't welk UYTENBOOGAERT eene generale vergadering der Broederschap aanbeval (boven, bl. 92), en hier werd dus met de daad na opzettelijke overweging en beleid, onder eene krachtige en wijze leiding door de Broederschap der Predikanten de Broederschap der Remonstranten opgericht. „Na 't scheiden dezer vergadering,” schrijft BRANDT ¹⁾ „begosten zich de zaken der Remonstranten in ordre te schikken.”

Zij die het deden waren, met UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN, degenen die te Waalwijk geweest waren, met uitzondering van THOMBERGEN, COITSIUS, HUTTENUS, NEOMAGUS, ZYLIVS, en van DWINGLO, PYNACKER en HOLLINGERUS die

---

1) IV. 47.

alleen schreven; maar tevens waren het **BURGIUS**, **SELKAR**, **PREVOOST**, **SEYST**, **NEDERLAGE**, **VOSKUIL**, **VELSIUS**, **STEDUN**, **LINDENIUS**, **FR. TAURINUS**, **GOULART**, **OOSTERHARN**, **HENR. NIELIUS**, terwijl ook **KUYLEMAN** en **MATTHISIUS** en **GOSUINUS**, Kampensche broeders, uit Vrode schreven en zich aansloten. De aanwezenden waren te zamen 38 personen.

Met den mannenmoed eener ernstige toewijding gaven allen zich voor eene bediening der gemeenten aan, omtrent welke niemand, allermint na de secrete resolutie van 't H. van Holland ¹⁾, zich met eenige oogluiking van de overheid kon vleijen, ja, die nu reeds te Rotterdam (1 Sept.) gevangenissen geopend, (4 Sept.) soldaten in 't geweer gebracht, en bloed had doen vloeijen, (23 Sept.) ²⁾. Met even bedachtzame als eerlijke wijsheid nam men de verklaring daarvan eerst aan nadat zij door elk afzonderlijk, hoofd voor hoofd met de consideratiën die zij hebben mochten, was bevestigd. Met even edelmoedig als verstandig beleid sloot men **UYTENBOGABERT**, **EPISCOPIUS** en **GREVINKHOVEN** van die bediening uit, alsmede **POPIUS**, **NIELIUS** en **CORVINUS** tot dat de nood der kerken anders zou vereischen. Met voorzichtige toegeeflijkheid en met krachtigen ernst tevens ging men omtrent de stilstandteekenaars te werk 9. 19. Met een edel vertrouwen op zijne goede zaak stelde men de aanbiedingen uit het buitenland, de vereeniging met de Lutherschen, het requestreeren om vrije exercitie ter zijde 13.—15. Met hoogen zedelijken ernst schreef men elkander het mijden van alle ergernis door haastigheid of bitterheid, door lichtvaardigheid van zeden en overdaad voor 22. Ten aanzien van personen, wier aansluiting bedenkelijk wezen kon, **JOH. LUCAE**, **VORSTIUS**, **DE PLEKKER**, **BLANCHART**, **SLATIUS**, handelde men even vrijgevig als bedachtzaam 10. 23. 31. 35. Het verweerschrift, dat men stelde om bij apprehensie door de dienaars in 't land gebruikt te worden, toonde hoe men met de zorgvuldigheid der liefde vooruit op alles was bedacht; terwijl de beraadslagingen over het Collegie van Directie getuigen, hoe weinig men van eenige zijde zich zelve zocht.

Maar bij dat alles zou men zich over ééne zaak kunnen bevreedmen. Terwijl men met zoo veel inspanning, overleg

1) BRANDT IV. 51.

2) BRANDT IV. 52, 53.

en zelfopoffering werkzaam is, om door 't behoud der gemeenten in 't land de goede zaak te behouden, wordt daarbij naar 't goedvinden dier gemeenten zelve niet gevraagd, en de Broederschap wordt gesticht zonder dat zij, die de eigenlijke Broederschap zullen uitmaken, daarin gekend worden. Voor elkander verklaren de leeraars hun Remonstrantsch gevoelen, maar er is geen sprake van dat ook de gemeenten in die verklaring zich zullen vereenigen. Tot persoonlijke bediening der gemeenten in openbare en heimelijke vergaderingen wordt besloten, maar of de gemeenteleden, wier veiligheid en goed daarin zoo zeer betrokken waren, dit verlangden, neemt men niet in overweging, evenmin als men bij het zenden van leeraren hare keuze vraagt. De gelden, die de gemeenten vooral zullen hebben op te brengen, worden niet voor haar onderhoud, maar voor de leeraars die haar bedienen zullen bestemd, en voor de kosten van het tegenwoordig en vorig verblijf van deze gebezigd. Bij de beslissing omtrent de aanbiedingen uit het buitenland, de vereeniging met de Lutherschen, het requesteeren bij de overheid worden zij niet geraadpleegd. Ook de voorschriften der zedelijke tucht worden alleen voor de leeraars gegeven.

Wezenlijke reden evenwel om zich hierover te bevreemden is er niet. Eerst in onzen tijd begint men — en het is nog slechts een eerst en zwak begin — in de Protestant-sche Kerk de leden der gemeente zelve in hare belangen te kennen. Destijds was dat geheel buiten de orde en iets waaraan niemand dacht. En werd het 13 jaren later bij de eerste kerk-orde der Remonstranten, gelijk wij later zien zullen, voor 't vervolg wel degelijk in beginsel toegelaten, thans bij de eerste regeling der zaken, op zoo verren afstand van de gemeenten, en bij den toestand waarin deze verkeerden, was het iets dat niet in aanmerking komen kon.

Ook aan het raadplegen van kerkeraden was niet te denken. De meesten waren of op hoog gezag, of met het verlies der Leeraars van zelf ontbonden door de scheiding der gemeenten in een Remonstrantsch en een niet-Remonstrantsch deel, of men moest ze, gelijk ons aanstonds uit de orde voor de predikanten die in 't land gaan en later uit de Kerkeorde van 1633 zal blijken, doen ontstaan. Maar vooral ook moeten wij dit in aanmerking nemen. Men wist

door de aangehouden correspondentie, door de bezoekers te Waalwijk, door de aanvragen om bediening en door de giften en gaven die men uit de gemeenten ontving, hoe vele van haar gestemd en gezind waren. Reeds uit Dordrecht schreven de geciteerden aan UYTENBOGAERT dd. 15 Febr. 1619 ¹⁾. „Onze gemeenten doorgaands in 't geheele Land worden meer en meer met ijver ontstoken, zoo in 't hooren van predikationen als in voorstand van waarheid; probeeren 't geen van ons is gedaan en doen ons zulks verstaan door bezendingen of door brieven, waardoor wij zeer gesterkt worden.” Weder 29 April. „Wij bevinden dagelijks dat de gemeenten overal meer en meer in ijver tot de waarheid ontbranden, en overzulks door onze standvastigheid versterkt worden. — Dit zullen wij hier nog bijvoegen, — dat wij gezind zijn en vele gemeenten met ons, niettegenstaande de plakaten van de hooge overheid door te breken tot afgezonderde exercitie vaa religie en vrijheid der conscientie te betrachten. Het wordt alrede aangevangē bij sommigen. Daar zijn predikanten die zich daartoe laten gebruiken; daar zijn gemeenten die hun dienst met aangenaamheid ontvangen ²⁾.” Hierbij neme men nog in aanmerking, dat van het hierarchisch beginsel nog zoo veel overig was in de Protestantsche kerk dat zelfs bij de Remonstranten de predikanten als de hoofden en vertegenwoordigers der gemeenten beschouwd werden; met wie dan ook (niet zonder hen) de opzieners, naar de Societeits-wetten een kerkeraad uitmaakten, Alg. Regl. XIII. 1, en die tot 1657 in de Grootte vergaderingen als vertegenwoordigers der gemeenten optraden, ja eerst in 1862 aldaar uitdrukkelijk als zoodanig door de opzieners vervangen werden. — De Broederschap die te Rotterdam ontstaan, te Waalwijk bevestigd, te Antwerpen werd opgericht, was dan ook met de daad eene Societeit of vereeniging van de leeraars der Remonstranten, maar die ter wille der gemeenten in het vaderland gevormd van zelf deze in gedachte omvatte, ja waarin van den aanvang af, te Rotterdam door de opzieners van den Briel, Alkmaar en Hoorn, die gemeenten begrepen waren. En dat men deze er niet meer uitdrukkelijk of rechtstreeks in betrok, liet haar, gelijk om

---

1) Brieven, RIEUW, bl. 88.

2) UYTENB. Brieven II. I. 70, 72 enz.

te mogen doen, dat sij veranderen de Naemen van personen en Steden.

VIII. Dat de Predikanten gedirigeert werden principalijk tot sterkinge van de Gemeinten in de Godsaeligheit ende tegen het kruis, ook afhoudinge van de gemeinten der Contra-remonstranten en andere gesinthen, voornamelijk omdat is deselvige de fundamenten der Godsaligheit, liefde ende aller christelijker deughden worden omgestoten.

IX. Dat sij de kinderen vrijelijk en sonder ommesien in de huisen gaen doopen, sonder daerom altijd vergaderingh te leggen.

X. Dat sij de Collecten en insamelingen van andere behoeften ernstelijk sullen recommanderen en bequame midelen met d' Opsienders voorslaen, daer door de kleinheartige hare vreesse en andere haere pretexten, om niet te contribueren, gevoeghlijk werden benomen.

XI. Dat sij neffens de Opsienders sullen goede acht nemen op de armen, dat die door gebrek van Aelmissen niet afkeerig en werden van de Gemeinten.

XII. Dat sij neerstig sijn in 't besoecken van de kranken, en bij deselvige d' occasie waernemen om de Collecten te recommanderen insonderheit als het luiden sijn van midelen ende vermogen.

XIII. Dat sij de Gemeinten wel ernstelijk vermaenen, dat sij niet en melden eenighe persoonen, die tot haer gesonden worden.

XIV. Dat soo haest iemant in perikel en gevaer van gevangkenisse gekomen soude sijn, 't selvige terstondt door de Opsienders aen de naestgelegene Gemeinten en ook het Collegie (van Directie) verwitticht werde.

XV. Die in eene Stadt sijn, dat die dikmaels bij den anderen komen, ende alles met onderlinge communicatie doen, en soo daer eenige merkelijke swaerigheit soude mogen voorvallen, advijs versoeken van de naestgelegene Kerken, en bij aldien het noot is, van 't Collegie selfs.

XVI. Dat sij alle acht of veertien daegen ten alderlangsten overschrijven aen 't Collegie de gestaltenisse ende gelegentheden der Kerken, die sij bedienen.

XVII. Dat sij de Ouders ernstelijk vermaenen dat sij haere kinderen niet en bestellen ter Scholen van Calvinistische Meesters, maer veel eer deselvige bij de huisen lae-

ten leeren, of haer draegen, gelijk de Mennisten en Papisten in dit stuk doen.

XVIII. Dat zij insonderheit met een goed en deftig leven de Gemeente stichten, met haere woorden en werken betoonen en betuigen dat zij regte dicipulen sijn Jesu Christi en voor belijders van sijne H. Waerheit die nae de Godtsaeligheid is, met recht gehouden moeten worden.

Onderscheidene zaken doen zich hier voor die onze aandacht trekken.

Om de orde in de Societeit der predikanten en tevens om 't gevaar aan de prediking voor de gemeenten en de leeraars beide verbonden, moest natuurlijk de wettige zending door de Directie naar Art. 1. het uitsluitend vereischte voor die prediking zijn, gelijk dit ook van tijd tot tijd tegen afwijking werd gehandhaafd. Zoo moest het ook om 't gevaar waaraan de predikanten zich zelve en de gemeenten door hunne bediening waagden, naar Art. 2. aan hen gesteld worden, vertrouwde personen als opzieners aan te stellen. Om dezelfde reden kon natuurlijk de toegang tot de godsdienstige vergaderingen naar Art. 5. niet vrij zijn, zelfs niet naar Art. 6. voor de verschillende kwartieren der grootere gemeenten, waarbij wel vooral aan Rotterdam, Gouda, Hoorn, en ook aan Utrecht, Leiden, Alkmaar zal gedacht zijn.

De huisdoop, ook later ¹⁾ ter wille der vrijheid in zulke zaken uitdrukkelijk toegelaten, werd nu vooral om de veiligheid vergund.

De zorg voor de armen en de kranken verdient natuurlijk in de omstandigheden in welke leeraars en gemeenten verkeerden onze opmerking, en tevens hoe zij om 't behoud van personeel Art. 11, en om het verkrijgen van inkomsten Art. 12 wordt aanbevolen.

Hoezer het der Broederschap ernst was met haar Remonstrantsch godsdienstig gevoelen blijkt sprekend uit het voorschrift omtrent den geest en de strekking der prediking Art. 8., omtrent het schoolgaan der kinderen Art. 17. en omtrent het leven der leeraars 18.

Eindelijk treedt hier in de correspondentie der kerken Art. 7., in hare onderlinge verwittiging bij gevaar Art. 14, en

---

1) Kerkorde van 1633.

in haar advies bij zwarigheden Art. 15, reeds nevens de Broederschap der leeraars die der gemeenten op; en wel op veel beteekenende wijze, als eene werkzame deelneming, in elkanders ongelegenheden tot onderlinge hulp en beveiliging.

Dat men het requestreeres om vrijheid van exercitie en opheffing der plakkaats nog uitstelde, was in overeenstemming met het besluit waartoe men reeds tijdens de Synode, bij correspondentie over deze zaak tusschen UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN en de geciteerden te Dordrecht, gekomen was. Zie Br. III. 753. Geheel was het ook in den geest van hetgeen wij uit het schrijven der geciteerden aan de Rotterdamsche verg. van 5 Maart op dit punt vernamen, boven bl. 38. Toch bleven toen niet weinigen van de Remonstranten, en waren sedert bij den aanvang der vervolging niet weinige van de gemeenten van een ander gevoelen. En wij weten dan ook (Br. 754) van requesten door onderscheidene gemeenten en vergaderingen vruchteloos ingediend; in Juni van Leiden, Rotterdam, den Briel, Woerden, Zevenhuizen, ook Amsterdam; in Juli van Schoonhoven, Nieuwpoort en Warmond, Br. III. 764.

Veilig waren de gebannenen te Antwerpen meer dan te Waalwijk, maar toch geheel ongestoord kouden zoo velen gedurende zulk een tijd ook aldaar niet vertoeven en vergaderen. Doch UYTENBOGAERT was de man, tot wien de wereldlijke en kerkelijke overheid zich met hare navragen en lastgevingen en aanzoeken wendde. En hij was de man, wien het door zijne wijsheid en waardigheid gelukte, ze voor de Remonstranten onschadelijk te maken. Daarvan hooren wij in zijne Kerk. Bed. en Verantw. bl. 118 het volgende:

„Eenige Remonstrantsche Predikanten, die na de Synode van Dordrecht de onderteekening van de Acte van stilstand — conscientie-halven hadden geexcuseerd, daarover gebannen, ten lande uitgevoerd ende gebracht waren te Waalwijk, vernomen hebbende waar ik was, kwamen ook alhier, 't welk mij en hun groote moeilijkheid veroorzaakte. Mij werd aangezeid dat H. Hoogheden ons binnen Antwerpen niet wilden lijdén omdat wij secrete vergaderingen hielden en predikten. Hierover werd ik in 't particulier eenige reizen ontboden voor den vicaris van den Bisschop genaamd DEB. RIO, die mij 't geen voorsz. (doch zeer beleefdelyk) te kennen gaf, en daarbij zeide dat H.H. dienaangaande aan den

Bisschop hadden geschreven en belast ons binnen drie weken te doen vertrekken. Ik antwoordde dat wij moesten gehoorzamen wanneer het H.H. zoo zoude gelieven, maar dat ik vertrouwde dat, wanneer H.H. wel waren onderricht van onze gelegenheid, zij ons gaarne toelaten zouden in stilligheid onder hun gebied te wonen onder 't benificie van Treves, als wij niemand schandaal gaven noch begeerden te geven, maar gedreven uit ons Vaderland genoodzaakt waren hier ons stil verblijf te houden voor eenen tijd. Verklaarde ook; dat wij niet hadden gepredikt, of eenige vergadering ten dien einde onder H.H. gebied hadden gehouden, — hetwelk H.H. zoo te zijn indedaad zouden bevinden, indien zij zelve geliefden zich wel daarop te doen informeren, 't welk mijne ootmoedige bede was. Men wilde weten hoeveel Remonstrantsche Predikanten in de stad waren. Ik zeide dat zij af en aan reisden in Holland. — Men nam informatie en bevond dat er eene Vergadering geweest en predikatie gedaan was van die van de Gereformeerde religie binnen Antwerpen, die om zich zelven te salveeren, hadden uitgestrooid dat het waren geweest Remonstranten; maar H.H. anders hebbende verstaan lieten ons voor dien tijd in vrede. Werden ons evenwel vele ongerustigheden aangedaan door kwade tongen, die dan dit dan dat overdroegen tot ons nadeel, 't welk wij bevonden meest te geschieden bij eenige Gereformeerden, die ons aldaar ongaarne zagen. Hierover wederom bij den voornoemden vicarius ontboden zijnde, leide Z. E. mij voor een acte van wege den Bisschop, die hij begeerde van mij te hebben onderteekend uit name aller Remonstrantsche predikanten toen te Antwerpen zijnde, waarbij ik voor allen zoude moeten beloven niet te prediken of eenige exercitie van religie te plegen in eenige manieren. Dit excuseerde ik, zeggende liever dadelijk te willen vertrekken dan zoodanige acte teekenen om verscheidene redenen, ook deze: dat men zoodanige acte geweigerd had te teekenen in ons vaderland ter begeerte van de overheid aldaar, en dat het daarom zeer opsprakelijk zoude zijn, dat wij nu hier aan H.H. zouden beloven 't geen wij onze Heeren Staten hadden geweigerd. Niet, dat wij hier van meening waren te prediken, zeide ik, maar om het gevolg van dien in ons land. Bad derhalve daarin geexcuseerd te zijn, zeggende

evenwel, dat wij wel wisten, waar wij waren en wat wettten en plakaten hier waren tegen alle heimelijke vergaderingen en exercitiën. Wierden wij bevonden daartegen te misdoen, dat ons niet onbekend was de straffe daartegen gesteld — welke straffe wij dan met patientie zouden moeten dragen, als wij daartegen deden, maar dat het wel vreemd zoude zijn ons te voren te doen beloven daartegen niet te doen. De heer vicarius voorn. contentement nemende in mijn zeggen en rondigheid, zeide hetzelfde te zullen rapporteeren. Ik vernam daarvan niet meer. Dikwijls hadden wij zoodanige algaraden of kwellingen, waarover niemand gemoeid werd dan ik, nu omdat iemand van de onzen eijeren of verboden spijs gegeten had op verboden tijden, dan om wat anders. Evenwel gehoord hebbende mijne excusen, liet men 't varen, mij toevertrouwende dat ik de waarheid zeide. Ik werd ook nooit in faute bevonden. Voorts moest ik van tijd tot tijd rekenschap geven van de predikanten die in de stad waren, overleverende telkenmale aan den vicarius voorn. of aan den pensionaris van de stad hunne namen en voornamen.”

Den 11^{den} April 1620 werd te Antwerpen, waarschijnlijk naar aanleiding van 't herhaald bezoek der Remonstranten, een plakkaat uitgevaardigd, gelastende op eene boete van 50 gl. dat alle vreemde predikanten zich moesten aangeven bij den schout, op eene boete van 100 gl. alleen zulke aangegevenen te herbergen, en ook dit aan te geven.

III.

DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP.

LANGDURIGE VOORBEREIDING.

1619—1631.

Nog zijn wij in hetzelfde jaar (1619) in welks eerste vierdedeel te Rotterdam de grondslag der Broederschap werd gelegd en in welks vierde vierdedeel, na de voorloopige werkzaamheid te Waalwijk, zij te Antwerpen werd opgericht.

Zoodra men hier tot de persoonlijke bediening der gemeenten in 't land besloten had ving deze en dus de instandhouding der gemeenten onder de buitenlandsche directie van UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINKHOVEN met hunne medestanders CORVINUS, POPPIUS en NIELLIUS aan. Waar de Remonstrantsche predikanten nog niet waren afgezet, had de bediening ook na het Synodale vonnis op de meeste plaatsen voortgeduurd. Maar sedert waren de provinciale Synoden ijverig aan het werk gegaan om de kerk van Remonstrantsche en Remonstrantsch-gezinde leeraren te zuiveren. En tevens had de Staat met zijn Resolutie van 2 Juli de besluiten der Synode bekrachtigd, en den volgenden dag het Plakkaat tegen de Remonstrantsche vergaderingen uitgevaardigd, dat op de meeste plaatsen den 20sten werd afgekondigd. Bekend zijn de geweldige verstoringen van deze die nu terstond te Rotterdam, te Leiden, Noordwijk, Schoonhoven en vooral te Alkmaar

plaats hadden. ¹⁾ In 't Remonstrantsche Gouda werd nu ook door 't openbaar gezag de Contra-remonstrantsche prediking in de publieke kerken met uitsluiting van die der Remonstranten ingevoerd, niet zonder een betoon van weerzzin aan hunne zijde, van 't welk de eerlijke BRANDT zegt: „tot zulk eene spoorloosheid kan men vervallen, als men de lessen der lijdzaamheid vergeet en 't geduld verliest”; dat men toch ook waarlijk niet zoo op eens heeft geleerd. Te Utrecht meende de Magistraat het plakkaat in October voor zijne stad nog te moeten verscherpen: „omdat in weerwil van het Landsverbod verscheidene ongeruste personen zich niet ontzien heimelijke vergaderingen bij avond en ontijden te beroepen en te houden, predikatiën van de afgezette predikanten te laten doen en collekten te verzamelen, houdende in 't uitkomen hunne aangezichten met sluyers bemomd, met mantels en schorteldoeken zoo bedekt, dat zij gansch niet bekend kunnen worden; ja dat meer is, dat eenigen — zich verbinden om, daarover achterhaald zijnde, op geen ondervraging door den Officier iets te antwoorden. Waarom de Magistraat dat antwoorden op alle gerechtelijke vragen gelastte op straffe van detensie, en op 't vermomd of bedekt uit zulke vergaderingen gaan eene boete van 25 gulden boven die van 't plakkaat stelde ²⁾.” Later hooren wij van 't Plakkaat der Staten-Gen. van Febr. 1620 tegen de gebannen en afgezette predikanten, waaraan het Hof van Holland in Maart zijne arbitrale orde van procederen tegen de overtreders der plakkatē, en in Juni zijne harde bepaling omtrent den zuiverings-eed bij de ondervraging toevoegde, nog in Juni 1622 vernieuwd ³⁾.

Bij tijds nam dus de buitenlandsche zendings-bediening der gemeenten een aanvang om haar voor een anders onvermijdelijk verloop te behoeden. Maar zij moest geschieden op scherpe ban en boete. Voor de geweldige vervolging daarom door Leeraars en Gemeenten, allermeeest in de eerste jaren geleden, en den moed, den ijver en de lijdzame volharding daarin door leeraars en gemeenten betoond, verwijzen wij naar het werk, door 't welk zij meest bekend zijn, de His-

---

1) BRANDT III, 767. 82. 92. 800. 801. 804. 35.

2) BRANDT IV. 120.

3) Ald. III. 809. IV. 196. 255. 57.

storie der Reformatie van BRANDT, wiens uitvoerig, en uit de bronnen geput en hierdoor levend verhaal van het eerste lijden en strijden der Remonstranten juist het tijdperk omvat waarin deze het hevigst waren, 1619—1623.

Het spreekt van zelf dat, zoo lang die staat van zaken duurde, geen vast en voor goed geregeld bestaan der Broederschap kon plaats hebben. En kwam er in de vervolging nu en dan eene tijdelijke verademing, als tegen 1621 en in 't laatst van 1622, werd zij na 1623 allengs meer plaatselijk, minder algemeen, en gingen er na het optreden van FREDERIK HENDRIK in 1625 van de hoogste lands-overheid geene nieuwe maatregelen van geweld tegen de Remonstranten meer uit, het duurde dertien jaren eer de oogluiking en duldning der Magistrates in die mate was toegenomen en verzekerd, dat men door eene vaste regeling van zaken de Broederschap kon vestigen. Dit geschiedde toen in 1632 de vaste bediening werd ingevoerd. En als deze in 1633 door de aanneming der Kerkorde, in 1634 door de stichting van de Kweekschool was gevolgd, was de vestiging der Broederschap voltooid.

Hiermede was dus hare stichting in den zwaren geboortetijd der Broederschap geëindigd, en hier staat dan ook van zelf de grens van ons verhaal. En wat wij uit dat 15jarig tijdvak, van de stichting der Predikanten-Broederschap te Antwerpen af tot de stichting van de Predikanten-Kweekschool te Amsterdam toe, hier onder de aandacht te brengen hebben is, dunkt mij, het volgende. Wij hebben *eerst* in 't algemeen op te merken welke de voornaamste middelen waren, die de Broederschap zelve, tot instandhouding der gemeenten en voorbereiding van hare vestiging heeft aangewend. *Daarna* moeten wij de gebeurtenissen herinneren die vóór de conspiratie van 1623, welke een zoó ongelukkig keerpunt werd, hierbij 't meest in aanmerking komen. *Daarop* heeft die conspiratie om hare gevolgen voor de Broederschap ons bezig te houden. *Voorts* moeten wij nagaan wat na de conspiratie tot op de vestiging der Broederschap ten haren opzichte, uit hare omgeving — regeering, kerk, volk, mannen van wetenschap en letteren — en vooral wat van haar zelve geschiedde. *Dan* nog hebben wij die vestiging — de invoering der vaste bediening, der kerkorde en de stichting van het Seminarium — te beschouwen; en *eindelijk* de

Handelingen der constitueerende Vergaderingen en andere meest officieele bescheiden medetedeelen, van wier inhoud wij gebruik maakten in ons verhaal.

Door het *eerste, tweede, derde, vierde* leeren wij *de langdurige voorbereiding van de vestiging der Broederschap*; door het *vijfde de vestiging zelve*; door het *laatste de meest nog ongedrukte Documenten, op de vestiging der Broederschap betrekkelijk*, kennen.

Om dan vooreerst de langdurige voorbereiding van de vestiging der Broederschap te leeren kennen hebben wij in de eerste plaats *de voornaamste middelen, welke zij zelve hiervoor aanwendde* na te gaan. Want terwijl wij reeds van zelf aan geen onopzettelijke, meer toevallige bevestiging van haar bestaan zouden kunnen denken, heeft al het voorgaande ons op het tegendeel voorbereid. Alles wat wij van hare grondlegging en oprichting hoorden maakt het thans tot de eerste vraag die wij hebben: welke maatregelen heeft zij verder in den strijd voor haar bestaan, dien zij te strijden had, zelve rechtstreeks en opzettelijk tot voorbereiding van hare vestiging genomen en gebezigd?

Zeker zouden deze bij elk eenvoudig, ordelijk verhaal der gabeurtenissen ons van zelf nu hier dan daar onder de oogen komen, maar dan verspreid, telkens afgebroken, alleen tusschen allerlei andere zaken in, niet in haren samenhang. En van hen ging zoo zeer de kracht uit, die alles staande en gaande hield en van stap tot stap naar eene ordelijke vestiging heenleidde, dat daarop als op de voedende stroom die door het gansche land heenloopt, vooral ons oog moet gericht zijn.

Zij waren: de *Societeits* (algemeene of gedeeltelijke Predikanten) *vergaderingen*; de van deze uitgaande *Directie*; de door haar verzorgde *Bediening der gemeenten*; de voorziening in de *Geldmiddelen*; de *Schriftelijke werkzaamheid*, en wat van deze een bijzonder onderdeel uitmaakte de *Requesten of Adressen*.

Over dit alles hier een woord.

Gelijk het door *Predikanten-Vergaderingen* was, dat de Broederschap op den grondslag door predikanten en opzieners te Rotterdam gelegd, te Waalwijk en te Antwerpen was opgericht, zoo waren het ook verder zulke vergaderingen der predikanten, die *de Societeit der Remonstranten* uitmaakten en

als hare leden zamenkwamen ¹⁾, van welke het hoofdbeleid der zaken uitging. Zij stelden het doorgaand bestuur der Broederschap aan, en gaven daaraan voor de bezorging der gemeenten, der geldmiddelen en der overige algemeene en bijzondere belangen hare volmacht en last; zij deden de voorkomende zaken af, of droegen hare afdoening aan de Directie op. De omstandigheden echter brachten in dit tijdperk nog maar zelden mede dat zij *generale* vergaderingen waren, tot welke al de predikanten konden beschreven worden. Zulk eene had er nog eenmaal in 1621 te Antwerpen, maar daarna eerst in 1630 in 't vaderland, de eerste binnenlandsche Societeits-vergadering, en sedert jaarlijks — met uitzondering van 1632, om het drukke werk van de vaste verzorging der gemeenten — plaats. Anders vervingen haar de Vergaderingen van de door haar gestelde Directie, wier handelingen en brieven dan ook tusschen die der Societeits-vergaderingen in het geschreven Actenboek zijn opgenomen. Maar bovendien werden er van tijd tot tijd naar verschillende aanleidingen *particuliere* of gedeeltelijke predikanten-vergaderingen gehouden. Zoo in het bange jaar 1623 na de ontdekking der conspiratie, toen reeds spoedig en bij herhaling eenigen het waagden bijeen te komen, die krachtig medewerkten tot behoud der diep geschokte zaak. Ook in October van dat jaar kwam een tiental zamen, maar als zij de inrichting van zaken in de Broederschap ook maar provisioneel wilden wijzigen, deed zich daartegen terstond een krachtigen tegenstand gelden. Toch werd hunne provisioneele regeling in 't volgende jaar weder door eene particuliere, maar nu meer officiële verg. de zoogenaamde *Vergadering in de schuilplaats* van 1624 gewijzigd ingevoerd. Sedert hielden de predikanten der klassen, in welke de gemeenten toen waren verdeeld, in 1625 tweemaal, daarna eenmaal 's jaars hunne vergaderingen, en de vier gedeputeerden der klassen weder de hunne, totdat in 1627 eene vergadering van de laatstgenoemden met de gewezen Buiten-directeuren, toen in 't land teruggekeerd, op nieuw aan deze de directie opdroeg. En zij riepen daarna nog in 1629 een 22 predikanten bij gedeelten in drie particuliere vergaderingen

---

1) Zoo heet het uitdrukkelijk Art. 1 van de Handel. der Antwerp. Verg. van 1621, die wij later mededeelen.

zamen. Deze vergaderingen brachten van den aanvang af, en hielden door dit gansche vestigingstijdperk heen, een vasten, ordelijken, wettig geregelden gang in de zaken. Krachtig steunden zij hen tegen wie de uitsluitings- en vervolgings-maatregelen het meest gericht waren, de predikanten, en hielden deze in 't gemeen belang werkzaam en vereenigd. En van haar gingen naar de moeilijke omstandigheden, waarin men zich voortdurend en nu en dan in bijzondere mate bevond, voorlichting, terechtwijzing, bestuur en bedwang, opwekking en versterking voor leeraars en gemeenten beide uit. Hare handelingen blijven dan ook verder, als tot hiertoe, het voornaamste van onze mededeelingen opleveren, de eene hoofdzaak rondom welke al het overige zich plaatst.

In nauw verband met haar stond natuurlijk *de Directie*, die zij in hare plaats stelden om in haren naam het doorgaand beleid der zaken naar hare verordeningen en besluiten te voeren. Wij zagen haar te Antwerpen ontstaan, hare opdracht krijgen en aldaar vestigen. Zoo bleef het tot in 1621, toen, tegen het ten einde loopen van het twaalfjarig Bestand (April), Antwerpen minder veilig en het binnenland, om het wegtrekken van de plaatselijke bezettingen naar het leger, wat meer veilig scheen te worden. Toen stelden de Directeuren naar de volnacht hun verleend een binnenlandsche Directie aan, op welke hunne taak overging, terwijl zij als adviseurs haar bleven steunen. De drie mannen, die hunne adjuncten te Antwerpen geweest, maar nu in 't land waren, POPPIUS, CORVINUS, NIËLLIUS, stelden zij thans aan 't hoofd en voegden hun ADRIAAN VAN DEN BORRE, DOMINICUS SAPMA, ISAAC FREDERICI toe; maar terwijl de anderen zich onttrokken kwam de zaak op POPPIUS, NIËLLIUS en v. D. BORRE neder. De Buiten-directeuren sloegen zich nu weldra in Frankrijk neder, maar GREVINKHOVEN moest maanden lang om huisselijke ongelegenheid te Antwerpen achterblijven en begaf zich spoedig daarna tot regeling der zaken naar Holstein, waar hij van Mei 1622 tot Febr. 1626 zich bestendig ophield ¹⁾. In 't eerste begin van 1623 raakte ook de Binnen-directie uiteen dóór de gevangenneming van POPPIUS en NIËLLIUS, en v. D. BORRE bleef alleen over, wien

---

1) UYTENB. Br. II. 2. 367.

SAPMA, FREDERICI en LOMAN ter zijde traden ¹⁾. Maar weldra werden nu, 1623 en 24, de klassikale vergaderingen ingevoerd, die als vier afzonderlijke deelen het geheel, de generale vergaderingen, vervingen en door hare vier klassikale gedeputeerden, benoemd voor twee jaren, de binnendirectie deden voeren. Reeds hoorden wij hoe dit tot 1627 duurde, en toen het bestuur der zaken weder aan de buiten- — nu binnenlandsche — Directeuren UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINKHOVEN werd opgedragen; maar om de gestadige ziekte en ongelegenheid van den laatste werd nu VAN DEN BORRE als vierde hun toegevoegd. Te zamen vervulden zij die taak tot dat in 1630 v. d. BORRE aan haar door den dood ontviel, en toen dit in 1632 ook met GREVINKHOVEN geschiedde, was de generale directie reeds in het vorige jaar opgedragen aan de zeven gecommiteerden voor de verzorging der gemeenten met vaste leeraars, tot wie in de eerste plaats UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS behoorden. Gelijk die verzorging der gemeenten, van 1610—1632 door bediening bij comissie, het eerst tot de instelling van zulk eene directie als iets noodzakelijks had geleid, zoo bleef deze altijd haar eerste, even moeilijk als noodig hoofdwerk. Daaraan paarde zich het niet minder moeilijk en noodig bijeenbrengen, beheeren en verdeelen der gelden tot onderhoud der zaken gevorderd. Voorts de uitgebreide en vaak omslachtige, uit het buitenland dubbel ongemakkelijke correspondentie, die de beide genoemde en verdere aangelegenheden der Broederschap eischten. En eindelijk de meest inspannende schriftelijke werkzaamheid voor het vervaardigen der talrijke publiek gemaakte schriften, die tot het verdedigen, het voorstaan, het aanbevelen der goede zaak bij de wereldlijke en kerkelijke overheden, bij de mannen van wetenschap en het volk, en in eigen kring moesten dienen, waarin de directeurs en om hunne betrekking en om hunne bekendheid met de zaken en om hunne gaven geroepen waren voor te gaan. Maar om dit alles dan ook kunnen wij de belangrijkheid van dat onmisbaar bestuur gedurende de 13 moeilijke jaren van 1619 tot 1632 nauwlijks hoog genoeg schatten. En door mannen als UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN, POPPIUS, NIËLLIUS, VAN DEN BORRE, met SAPMA, FREDERICI,

---

1) Brief van Buit.-Dir. van 2 Febr. aan hen; Soc. Hand. I bl. 207.

LOMAN en SAM. v. LANSBERGEN aan hunne zijde, gevoerd, deed het door al die werkzaamheid van hen een veelzijdigen invloed uitgaan, die door hun persoonlijk karakter versterkt, wel zeker het allermeeft heeft toegebracht om de Remonstrantsche Broederschap te doen tot stand komen, in stand te houden, voor allerlei afwijking en ontaarding te behoeven, en als een ordelijk en genoeg krachtig geheel tot hare vestiging te brengen.

De *Verzorging der gemeenten* moest in het ééne voorzien, waarop voor het bestaan der Broederschap alles aankwam: dat de Remonstranten, uitgestoten van de kerk, zich afzonderlijk vereenigden en ondanks den geweldigen tegenstand van den Staat in hunne godsdienstige vergaderingen volhardden. En mocht men daarvoor af en aan zich met leesvergaderingen behelpen, als die wij uit Kampen en Schoonhoven kennen ¹⁾, op den duur kon het alleen plaats hebben, wanneer er predikanten kwamen voorgaan. Daarvan was men te Antwerpen zoo overtuigd, dat hierom de bediening bij Commissie door de afgezette, uitgewekene, uitgebannene of altijd fel en zwaar bedreigde predikanten werd verordend. Die commissiën zouden door de Directie gegeven worden, bepaaldelijk door de drie Buiten-directeurs (de hun toegevoegden waren hiervan verschoond), en werden op twee maanden gesteld. Maar eene zekere bepaling hierbij is, als van den beginne af en steeds gevolgd, door eene historische aanteekening in de Handelingen der Directeurs-vergaderingen van 1629 bekend gebleven ²⁾. „De directeurs zouden aan de leeraars commissie geven om nu d'eene dan d'andere gemeente te verzorgen van twee maanden tot twee maanden, en die dan weder verplaatsende, naar dat het gevaar en de meeste stichting zulks vereischten, wel verstaande, dat van die orde vrij waren de leeraars die bij hunne eigene kerken bediening hadden, als daartoe geene commissie van doen hebbende, maar die mogende bedienen op en uit kracht van hunne beroeping, waarmede zij in den vrijen tijd beroepen waren geweest. „Waarschijnlijk werd hierbij te Antwerpen gedacht aan eenigen van de zestien leeraars die toen nog in 't land

---

1) BRANDT III. 547, 728.

2) Soc. Handel. I. 281. Van haar hooren wij vroeger 1627, en later, 1630 weder, ald. 396.

waren, en aan uitlandsche die het bepaalde voornemen hadden tot hunne gemeenten weer te keeren. Zoo vinden wij b. v. op de eerste bedieningslijst van 1621 DWINGLO te Leiden, HERBOLDUS (THOMBERGEN) en POPPIUS te Gouda, LANSBERGEN te Rotterdam enz. Het model van een commissiebrief deelen wij met een bedekt adres in onze Bijlagen mede ¹⁾.

Deze orde van bediening duurde tot 1621. Toen, bij de eerste verademing, nam men in de tweede Societeits-vergadering buiten 's lands te Antwerpen op eene bepaalde bedenkning in overweging: ²⁾ „of men voortaan denzelfden voet van commissie, tot den dienst der kerken te geven zal houden, dan of men de kerken volkomenlijk in hare vrijheid zal laten zoodanige predikanten te roepen en zoo lang te houden als haar believen zal” Maar eenstemmig werd tot het eerste besloten, „zoo wel bij oorlog, als 't doenlijk is, als bij continuatie van treves, wel verstaande, dat zij (de Directie) op den staat en de genegenheid van de gemeenten, zoo veel de gemeene stichting lijden mag, behoorlijk acht zullen nemen met alle discretie.” Aangaande den tijd van dienen is die ingesteld op 3 maanden, met vrijheid voor de Directeurs om met believen van de gecommiteerden of bewindhebbers der kerken, waar die zijn, dien tijd tot stichting der gemeenten te verlengen (Art. 7); hetwelk in de daarop gevolgde Directie-vergad. werd verklaard, als vrijheid gevende om ook, wegens gewichtige redenen, den termijn te verkorten. Tusschen de regels treden ons hier reeds de vele moeilijkheden, met welke men in die zaak van zelf te kampen had, duidelijk voor oogen. Eene enkele bepaalde proeve nog slechts. Zelfs eene gemeente als de Rotterdamsche deed reeds in 1620 het op zich zelf zeer redelijk, maar in die omstandigheden zeer onbillijk verlangen gelden, dat men geen commissie geven zou, zonder dat de gemeente alvorens het hare daartoe zegge, inzonderheid hoe vele en wat personen zij oordeelen zoude haar noodig en dienstig te zijn ³⁾.

In 1624, nadat de conspiratie-inquisitie had uitgewoed, kon de *Verg. in de schuilplaats*, wat den tijd der commissie betreft, weder een schrede op denzelfden weg voortgaan, en

1) Bijlage No. I, uit de Soc. Handel.

2) Art. 6 der Handelingen van 6—9 Febr. 1621,

3) *UYTENS. Brieven. II. 1, 145.*

dien op 4 maanden stellen. En in 1627 werd hij eindelijk gebracht op den termijn waarop hij tot de vaste bediening bleef, die van een half jaar. Maar ook nu geschiedde dit niet dan nadat, gelijk verder bij herhaling plaats had, „de Broeders, niet tegenstaande de continuatie van de vervolging en alle zwaarigheden en perikelen, zich tot den dienst willig en bereid hadden verklaard; en men verstaan had dat de bediening nog niet anders schijnt gepracticeerd te kunnen worden als op den ouden en gewonen voet van commissien.” Ook nu liet men de broeders die eigene gemeenten hadden vooral en eerst aan deze verbonden, maar voegde er bij: „wel verstaande van zulke gemeenten die gestadige bediening van noode hebben en zoodanige zijn, dat zij tot de goede zaak merkelyk contribueeren, en dat de broeders hun dienst, bij gelegenheid en des noods zijnde, ook in andere gemcenten zullen laten gebruiken. Voor de anderen zou in 't geven der commissien wel nauw getlet worden, dat onder de Broeders alle egaliteit, zoo veel naar billijkheid en ieders gelegenheid doenlijk is, onderhouden worde, en de commissie niet hier tegen hunnen zin daar tot hun prejudicie verlengd worde” 1).

In 1630 werd in de eerste Societ. Verg. binnenslands ook nog, na overweging van alles wat hierop in consideratie komen kon, tot de commissoriale bediening besloten, maar nu tevens aan de Directie opgedragen, naar alle gevoegelyke middelen en wegen omtezien, om zoodra de tijd zulks zal kunnen lijdē de kerken van eigen, ordinaris herders bekwaamelyk te voorzien. En gelukkig was er in 1631 geen nieuw bezwaar ontstaan om dat wat zoo was voorbereid nu te vervullen. Tot die vaste bediening werd toen in October formeel geresolveerd, maar zoo dat nog voor 't eerste halfjaar in de commissoriale zou worden voorzien.

Hier is zulk een algemeen overzicht van de verzorging der bediening voldoende; nadere bijzonderheden komen verder hier en daar op haren tijd voor. Anders moeten wij omtrent de andere belangrijke en zware zorg, welke wij noemden, die voor *de Geldmiddelen* handelen. Hier zijn de maatregelen en verordeningen altijd naar de omstandigheden zoo bijzonder en dikwijls tijdelijk, dat wij zoo veel mogelijk al-

---

1) Soc. Handel I. blz. 266.67.

les wat daaromtrent van 't begin tot het einde voorkomt moeten bijeenbrengen. UYTENBOGAERT schreef reeds 28 Juni 1619 uit Antwerpen aan EPISCOPIUS ¹⁾: „Om dit nu (het te gronde gaan der vergaderingen) te voorkomen, meenden wij dat men behoorde bijzonder een vast fundament van contributie te leggen, om te vinden de penningen, noodig tot zulk werk, namelijk d' onderhouding van den heimelyken godsdienst. U. W. zegt dat hij hoopt, dat het aan middelen van onderhoud niet ontbreken zal. Wij hopen 't mede, maar 't is maer hope. Middelertijd vernemen wij niet dat iewers iets daartoe gedaan wordt, dat vastigheid geeft om een gemeene burse te maaken. Daartoe diende alrede gearbeid en een vast fundament geleid. Is dat alrede gedaan, 't is wel en zal ons een groote gerustigheid zijn zulks te hooren. Zoo niet, zoo moet dat geschieden metten allereersten, anders is alles te vergeefs.” Wij herkennen daarin zijne verwonderlijke prudentie, die hem zich de zaken, zonder eenige begoocheling deed voorstellen geheel zoo als zij waren. En de hoofdzaak zelve deed zich natuurlijk zoo dadelijk ondervinden, dat zij niet was voorbij te zien.

Wij hoorden wat te Waalwijk en te Antwerpen daarvoor gedaan werd. In de Generale verg. van 1621. weder te Antw. gehouden verklaarden de Broeders eendrachtig, zoo aan de finantieële orde in 't algemeen als aan de distributie een goed genoegen te hebben, en zijn zij vermaand en gebeden de collekten bij de kerken te bevorderen, blijvende voorts allen te samen bij de orde in October voor een jaar genomen, te weten dat ieder ten bate van 't gemeen zou inbrengen wat hij buiten zijne gagie van iemand en onder wat pretext mocht ontvangen Art. 9. Terwijl eenige Broeders hunne mondkosten bij de Societeit hadden in rekering gebracht, zouden de Directeurs daarin handelen naar exigentie van zaken en personen, in acht nemende of zij door fout der gemeente, of door eigen schuld tot die kosten genoodzaakt waren geworden Art 10. Naar aanleiding van het sterven van IS. NAERANUS stelde men Art. 11 voor alle weduwen van predikanten de subsidie van het sterfkwartaal, van het half jaar gratie en van een pensioen van f 50 vast;

1) Brieven II. 1. 99.

dit laatste bij hertrouwen naar discretie, en voor elk kind, ook na het wegvallen van beide ouders jaarlijks twee pond vlaamsch, tot dat zij hun kost waardig zullen bevonden worden. „*Wel verstaande, dat de Societeit in dezen gelijk ook in alle andere beloften van tractement en orde van gagie, niet langer noch verder zal gehouden zijn, dan naar vermogen van de gemeene middelen.* Ten laatste heeft de Vergadering, Art. 30., op verzoek van GREVINKHOVEN, de broeders die ten tijde van zijne rekening, die hij eerstdaags meende te doen, te Antwerpen zullen zijn, gemachtigd om die op te nemen, te sluiten en hem te dechargeeren. De Directie bepaalde 3 Maart nader, dat dit geschieden zou op Woensdag aanst. ten huize van GREVINKHOVEN, ten overstaan van EPISCOPIUS, BORRIUS, (deze was dus toen te Antwerpen) CORVINUS, POPPIUS, LOMANNUS en CUPUS; wel verstaande, dat al de overigen vrijheid hadden daarbij te komen. Die decharge bevatten de Handelingen. Daaruit blijkt dat van October 1619 tot 12 Maart 1621 de generale ontvangst was geweest *f* 22572, 2 st., en de uitgave *f* 18512. 2. 2. Nog bestaat er eene Nota, bij welke GREVINKHOVEN ook werd gedechargeerd omtrent een post van *f* 250, die door een ander mede in rekening was gebracht, en die hij hierom op staanden voet uit eigen middelen had willen restitueeren. ¹⁾

Door de Directie werd 13 Maart afgewezen dat WITTIUS zekere schuld voor kleeren zou brengen ten laste van Utrecht. Maar aan JOHANNES LUCÆ, dien men niet voor de bediening zou bezigen, werd op verzoek van zijn broeder SIMON LUCÆ (BLJSTERUS) om zijn grooten nood toegelegd voor eens *f* 75. GREVINKHOVEN, op zijn verzoek ontslagen, werd door CUPUS hoewel ongaarne bij provisie als thesaurier opgevolgd ²⁾.

Voor de opbrengst, ontvangst en distributie der penningen bepaalde daarop de binnenlandsche Directie in Augustus van dit jaar 1621 het volgende: alzoo de gaven der gemeenten tot onderhoud der dienaren op vele plaatsen afnemen, of niet zorgvuldig ingemaand worden. is goed gevonden: de gemeenten op nieuw te quotiseeren, en in kwartieren af te deelen, over ieder kwartier een ontvanger te stellen, en ook elk kwartier zekere personen te assigneeren

---

1) Soc. Hand. I 76 en 81.

2) Resol. Direct. Verg. 13 Maart. Soc. Hand. I. 97.

die daar betaling zullen ontvangen (wel verstaande dat, zoo eenig kantoor, na gedane naarstigheit der ontvangers, insuffisiant mocht zijn, het van andere zal geholpen worden). Ten welken einde ook zekere Instructie is beraamd voor de ontvangers, die door hen aan de predikanten tot hun kwartier behorende, als zij komen geld ontvangen zal gecommuniceerd worden.

De gemeenten waren dus vroeger reeds gequotiseerd geweest, en naar deze quotisatie hadden zij voornamelijk de 22½ duizend gulden opgebracht, die wij GREVINKHOVEN zagen verantwoorden. De nieuwe quotisatie bedoelde vermeerdering van opbrengst, en deze zien wij met de lasten van elk kwartaal daartegenover uitgedrukt in de raming van dit jaar, die wij in den *Slaet van het incoomen ende wiggeef over alle de kerken alle vierendeel jaers* als Bijlage 1) mededeelen. Uit dezen blijkt, dat er zes kwartieren waren: 1. Amsterdam met Kampen, Weesp en Friesland; 2. Noord Holland; 3. Leiden met den Haag en Rijnlandsche Dorpen; 4. Gouda, met Z. Holl. steden en Zeven huizen; waarbij Dordrecht open bleef. 5 Rotterdam met Z. Holl. steden, Bleiswijk en Maaslandsche dorpen, Gelderland en wat uit Zeeland zou mogen komen, 6. Utrecht met de stad Utrecht, Amersfoort, Wijk, Bunschoten, Woudenberg. Amsterdam is hier op *f* 7200, Rotterdam op *f* 4000, Utrecht op 2600, Leiden op 2400, den Haag, Hoorn, Gouda, op 1600 in 't jaar gebracht; 't minste quotum is *f* 10 in 't kwartaal, en het geheele bedrag der raming *f* 31640. Daartegenover zijn in de lasten voor de predikanten zeer ongelijke sommen uitgetrokken, van *f* 50 tot *f* 125 in 't kwartaal. Die bevatten het tractement en de kindergelden, en komen overeen met hetgeen wij uit de later te vermelden Memorie van 1627 met zekerheid omtrent het bedrag der gagie van gehuwden en ongehuwden weten, terwijl het door het boven genoemde sterfkwartaal, of half jaar gratie wezen zal, dat „de weduwe VAN SPENROVEN nog ontfangt tegen *f* 100.” De bezoldigden maken hier een getal uit van 72, onder wie wij nog CONR. VORSTIUS en ook reeds JOHANNES LUCAE aantreffen, om wie dus het getal der bezoldigde *leeraars* een rond cijfer van 70 uitmaakt,

1) Bijlage No. 2.

terwijl UYTENBOGABT ¹⁾, EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN, CORVINUS, CUPUS, niet in de bediening der gemeenten werkzaam, ENGELRAVEN, REMAUT, KULEMAN, buiten'slands dienende, en voorts LANSBERGEN, MONTANUS, GOSUINUS, MATHISIUS, VOSKUIL niet voorkomen; een personeel dus van 13 dienaren die van de Societeit niet trokken ²⁾.

Uit de Handelingen van deze vergadering der binnenlandsche Directie blijkt nog het volgende: Ook JAN JANSZ. BONS had tot hiertoe zonder gagie gediend; maar „ter oorzake dat hij merkelijke schade in zijn huishouden geleden had,” werd hem nu op zijn verzoek het tractement der ongeschuwden toegelegd. De gemeente van Bommel verlangde van de Societeit wat nog resteerde van 't geen men zeide verschoten te zijn in de verlossing van REMAUT uit de gevangenis ³⁾. Men sloeg dit af „alzo de societeit geen middelen heeft, en ook geen reden is haar zulks te laste te leggen.” Voorts werd aan onderscheidene broeders opgedragen in onderscheidene plaatsen de opbrengst te bevorderen. Blijkens eene decharge aan FREDERICI op 3 Jan. 1622 gegeven ⁴⁾, had deze toen „den ontfang van de penningen ende hantreykinge, die ten behoeven van de verdrukte kerkendienaren uytgereykt werden binnen Amsterdam ende op 't leste ook binnen Utrecht”, en had hij als zoodanig zijne rekening alle vierendeel jaars overgezonden aan de buiten Directeurs. Onder CURUS zal hij de thesaurier der twee genoemde kwartieren geweest zijn. Uit een belangrijken brief van 5 Jan. 1622, waarin Buiten-Direct. over de licentie in de leer schreven, ⁵⁾ blijkt nog dat zij „den Binnen D. toezonden een vriendelijken broederlijken brief aan alle de leeraren gericht ten einde dezulken, die middel hebben om zich zelve zonder diminutie van hun kapitaal te onderhouden, in 't geheel of ten deele zoo veel uit liefde laten vallen als eenigzins doenlijk is, tot verlichting van de beurs.” Nog komt daar het volgende voor: „aangaande degenen die door kleinheid van

---

1) „Van 't gemeen heb ik al voorlang niet een staver.” Brieven II. 39 2 9. Hij leefde van 't geen zijne huisvrouw nog bezat, Br. IV, 62.

2) Zie Gedenkschrift blz. 137, waar PIJNACKER (PHILIPPUS), in 1621 waarschijnlijk reeds overleden, moet vervangen worden door KULEMAN.

3) Biogr. N. L. 272. BRANDT, III. 282.

4) Soc. Hand. I 157. 5) Gedenkschr. 59 Aant. 96.

gaven geen of weinig dienst kunnen doen, en evenwel van 't begin bij de sociëteit geweest en tot den arbeid gewillig zijn, wij zien niet, hoe men dezen hunne gagie in 't geheel of ten deele zal mogen onttrekken. 't Zou ergernis geven, en toch niet practicabel zijn; de compassie zou geven in weerwil van de sociëteit. Daar zijn er die gansch niet doen en evenwel veel trekken, en dien men 't nogtans om consideratien niet zou durven of willen onttrekken. Zij raden dus, aan die zaak niet te heffen. Aan de ongeregelden en scandalensen in leven geve men geen gagie, bijzonder in zoodanige schaarschheid. Maar daaraan moet voorafgaan naauwlettend, onpartijdig onderzoek, poging tot reparatie, voorafgaande aanzegging." Ook moet men bij de commissien de keuze der personen richten naar de landstreek „aangesien e. g. in Noorthollant seer onstigtelijk gehouden sal worden 't geen e. g. in Gelderland aangenaem, immers niet soo aanstootelijk soude zijn;" waarachtige ergernis altijd uitgesproken. Anders zal de compassie, al is het niet met den man, dan met de vrouw en de kinderen apart voor henden contribueeren, tot schade van de sociëteit, waarop dan aparte vergaderingen en scheuringen kunnen volgen. „Dat men dengenen die de tafel vrij hebben ter plaatse waar zij dienen, tot verkorting van de gemeene collekte (gelijk zulks geschiedt, wanneer de kerken de kleinigheid der collekten daarop nemen,) zoude naar adverant van hunne gagie korten, is niet vreemd. Als te Waalwijk de tractementen werden geregeld, werd aan die vrije tafel niet gedacht. Maar om de vrijheid der contributiën zal 't verder bezwaar hebben in de praktijk. 't Zal ook bezwaarlijk den dienaren af te nemen zijn, ten ware de kerken, hare collekten inbrengende, eene liquide som stelden en mede inbrachten, als besteed aan de tafel. Indien dan nog eenige de vrije tafel geven willen zonder het in rekeuing te brengen, zal ieder zoeken in die plaatsen commissie te hebben, 't welk jalousiën en andere inconvenenten verwekken kan. Toch is er geen reden dat een ongehuwde, de vrije kost gehad hebbende, voor welke hij vooral zijne gagie trekt, in deze gelegenheid der beurs die toch ter volle genieten zal. Wilde een iegelijk, met zijne conscientie te raden gaande, hetgeen hij boven zijn nooddrift uit het gemeen trekt ad pedes apostolorum brengen, 't ware licht om te doen. Maar dit oor-

deel Gode bevelende, zien wij niet wel middel de beurs te soulageeren dan door gelijke vermindering in 't algemeen, te doen over allen, die zich zelve niet kunnen bedruipen. Dat men degenen die op nieuw tot de societeit willen komen om gagie te trekken niet plat afslaat, maar uitstelt om de gelegenheid der beurs, achten zij mede goed, mits dat men daarin indifferenter ga, ten ware het menschen gold van zeer uitnemende gaven, geleerdheid etc.”

De provisioneele vergadering van 1623 vond weder groote defecten in de opbrengst der kerken. Eenige hadden in geruimen tijd niet, andere niet naar hare quote opgebracht, andere waren een half jaar en meer ten achteren. De milde opbrengst van eene plaats had de defecten niet kunnen dekken. De kantoren waren verachterd, en er was nog geen middel om het verschenene in te krijgen. Men achtte het daarom onmogelijk den Broederen te doen toekomeu wat hun was toegelegd, en noodig dat zij een kwartaal gagie als achterstal lieten staan. Ook verwachtte men in dien voor de Broederschap uiterst zwaren tijd nog meer verval, en stelde hierom voor, dat zij, die zich met minder konden behelpen, voor een tijd een gedeelte van hun tractement zouden laten vallen. En om hierin voor te gaan boden VAN DEN BORRE, LANGERACK en HUTTENUS $\frac{1}{8}$, CAR. RIJCKEWAERT en PREVOOST $\frac{1}{4}$ daarvan aan, mits dat niet strekte ten bate van wie het niet behoefden, en dat anderen naar hunne gelegenheid hen volgden. Nog verstond men, onder correctie, naar 't advies van de Buiten-directeurs, 4 Jan. 1622 dat „de genen, die buiten 't land, perikel in dienst zijn”, zich met eene subsidie behoorden te vergenoegen. En zoo moest men zich behelpen, ofschoon thans, sedert 1621 door gevangenschap op Loevestein, en door afval of uitwijking na de conspiratie, heel wat predikanten buiten dienst waren. Maar ook stond nu daartegenover een zevental weduwen met hare kinderen, die van HENDRIK NIRLIUS, ISAAC NAERANUS, JOHANNES SPRENHOFEN, HENDRIK HOLTHENUS, CONR. VORSTIUS, NICOLAAS OOSTERHARN, ANDREAS VOLCKERS ¹⁾.

---

1) Biogr. N. L. 217. 276, 312. BRANDT, IV, 652, 653. Epist-Eceles, 422, 630. Over de minder bekende twee laatst genoemden kan men zien BRANDT 343, 884. 85. 916. Wat ANDRIES FOLCKERTSZ aangaat „werd

Het thans voorgeslagene werd dan ook op dat punt door de officieele Vergadering van 1624 in werking gebracht, en het laatste kwartaal van 1623 voor het stilstaan der tractementen aangenomen. Zij die om extraordinairen nood en met advies der Broederschap zich buiten'slands onthielden, zouden $\frac{2}{3}$ van het hunne ontvangen, tot dat zij door eigen nering of bedrijf zich zelve konden helpen, Cap. 4 Art. 5. Maar niettegenstaande den nood besloot men **Is. WELSING**, wiens tractement **HOORN** had ingehouden, dit te laten volgen tot dat zijne zaak zou onderzocht wezen Art. 6. En voor de goede regeling van ontvangst, beheer en distributie richtte men in elk der vier thans geformeerde klassen een kantoor op, die van Utrecht, Rotterdam, Leiden (naderhand den Haag) en Amsterdam, wier ontvangers jaarlijks rekening doen zouden aan de klassikale gedeputeerden Art. 1.

Ook de klassik. Verg. van Rotterdam kwam in dit jaar weder op de broeders, die buiten 'slands zich in ledigheid onthielden, en evenwel uit de vruchten der weldadigheid, door den arbeid en het zweet der getrouwe dienaars voortgebracht, jaarlijks hun subsidiën genoten. Men zou hun dat onthouden, als zij hiertoe gesommeerd niet in 't land kwamen ten dienste der kerken Art. 9. Zoo ook zou men, gelijk wij reeds vroeger hoorden, hun die des zomers stil zaten van hun tractement korten Art. 10. Maar dat der ongetrouwden, waarop ook tot bezuiniging werd gewezen, achtte men sober genoeg om te verlangen dat ook zij daarvan zouden laten vallen Art. 13. Ook besloot men niet op nieuw een kwartaal te laten stilstaan, maar in tegendeel het achterstallige eerst te betalen, opdat de Broeders niet

---

in de Verg. te Keulen ter discretie **D. POPPII**, **DWINGLONIS** en **SAPMAE** gesteld, daerinne te doen alsoe sullen vinden te behooren, alleen dat se neerutelicken letten, also men hoort dat sijn huysvrouw vast hier en daer gegaan heeft, om extra ordinairis eenigh gelt te vergaderen, dat zij niet ordinairis ende extraordinarië tot beswaringh van de gemeenten te gelijk en trecke. **CENTEN**, (Vervolg op **BRANDT** Deel I. Rott. H. SS. No. 3) geeft uit dit jaar een lijst van 13 predikanten die geen tractement genoten. Maar de namen zelve, **GOSVINUS** (reeds in Jan. 1623 afgevallen) **VORNIJL** (spoedig hem gevolgd) **PHIL. PIJNACKER** en **SPEENHOVEN** in 1623 reeds lang dood, wijzen naar 1621, op welk jaar wij haar brachten. Over **SPEENHOVEN**'s dood, zie Epist-Eccles 397.

in schulden vervallen mochten tot verachting van hun dienst en oneere van de Societeit. Zelfs als de weduwe VAN SLATIUS groote klachte deed over hare armoede, en verzocht gelijk de andere weduwen getraceerd te worden, heeft men dit aanbevolen aan de gedeputeerden, om te doen 't geen de christelijke meedogendheid zal vereischen. En aan den anderen kant stelde men er orde op, dat kinderen, die, als de voorkinderen van CORN. GREESTERANUS, van hun moeders erfdeel leefden, niet trekken zouden 't geen de societeit aan de kinderen der dienaars had toegelegd. Nog werd bepaald, dat de verkiezing der ontvangers jaarlijks staan zou aan de vier klassen, en verkoos deze klasse thans SAM. LANSBERGEN. De Leidsche klass. Verg. van 1625 kreeg meer dan een verzoek om betaling van achterstal. En voor het voldoen van een van deze wilden de aanwezige broeders des noods elk een pond vlaamsch van hun contingent tijdelijk afstaan. Het groote bezwaar werd meer en meer dit, dat tegen over de vele vaste uitgaven der societeit nog niet anders dan onvaste inkomsten stonden, en dat men de giften en gaven terstond te zeer behoefde, om ze tot een fonds te kunnen opleggen. Van den aanvang af was men, maar vruchteloos op het verkrijgen van zulke meer vaste inkomsten bedacht geweest. En zoo ook wenschte men in de Verg. van de Directeurs met eenige gedeputeerden der klassen van Juni 1627, wel weder de collekten op een anderen voet te ramen, maar zag daarop nog geen kans, en moest maar weder op de vervulling van „den schuldigen plicht” der gemeenten hopen en over „egaliteit in de distributie” en betaling van achterstallen handelen. Maar in eene merkwaardige finantieële Memorie ¹⁾, waarschijnlijk van ditzelfde jaar, stelde men, als dien meer vasten voet, voor eene jaarlijksche verdeeling der geraamde behoeften over de gemeenten „waarbij dan naar de christelijke billijkheid de overvloed der eene het gebrek der andere mocht te hulp komen.” Weldra geschiedde dat zoo, maar toen bleek hoe weinig ook dit voldeed, omdat er altijd gemeenten te kort kwamen in hare opbrengst, en er dcorgaands onvoorziene uitgaven waren, zoodat er om beide deze redenen telkens weder eene buitengewone opbrengst moest gevorderd worden. Zoo rappor-

---

1) Bijlage N°. 3.

teerde THEOPHILUS (RIJCKEWAERT) in de Verg. van 9 Aug. 1627, dat al de gemeenten, die hij had aangezocht, hare bereide goedwilligheid naar vermogen tot de verzochte extraordinaire kollekte verklaard hadden, uitgenomen dat die van Nijmegen en Schoonhoven voor het tegenwoordige haar onvermogen hadden te kennen gegeven. Toen moest de zaak van de weduwe HERBOLDI (THOMBERGEN) uitgesteld worden, tot dat men de kollekte der kerken zal hebben ontvangen. In October was als extraord. subsidie ingebracht van Amsterdam *f* 300, 's Hage *f* 150, Hoorn *f* 300, Alkmaar *f* 100, Tiel *f* 162, Delft *f* 160, Bommel *f* 50, Rotterdam *f* 400, Utrecht *f* 200, met belofte van nog *f* 200. Uit de genoemde Memorie blijkt nog met zekerheid dat het bedrag van het tractement der gehuwden *f* 300 en der ongehuwden *f* 200 geweest is, en tevens dat velen bij dit sobere inkomen het eenige wat zij hadden reeds hadden moeten insmelten.

De Rotterdamsche HSS. bevatten nog eene rekening, kenmerkend van het Amterdamsch kantoor, gedaan door CHRISTIAAN GJESBERTZ (PREVOOST) over 't jaar van December 1627 tot November 1628 ¹⁾. De 4 hoofden, onder welke de ontvangst is gebracht, zijn 1. de *Collectes*. Als zoodanige komen 14 in Dec., 7 in Jan., 5 Febr., 3 Maart, 2 April, 1 Mei, Juni, Juli, 3 Aug., 2 Oct., voor. Het bedrag loopt van *f* 9 tot 57. Twaalfmaal komt afzonderlijk voor: „een kind doopende” en daarbij loopt het bedrag van 12 St. tot *f* 57.14. Het totaal is *f* 628.2. II, van *particulieren* te Amsterdam, waarvan het bedrag is *f* 2355. 8. 2, meest ingebracht door Fr. v. L. (FRANS VAN LIMBORCH). III van *Plaatsen onder dit Comptoir*, waaronder als rendanten voorkomen *Wormer, Dokkum, Leembaerden, (?) Monnikendam, Alkmaar, Haarlem*. IV *Collecten gedaan by andere Br.*, bij de WACHTER (EPISCOPIUS), bij COOLMAN (C. RIJCKEWAERT.) Het gezamenlijk bedrag is *f* 5369, 10, 12; dat der uitgifte *f* 5076, 16, 8., waaronder voor het $\frac{1}{4}$ tractement der ongehuwden komen STEDUM, LANGERACK, PREVOOST; en het $\frac{1}{4}$ der gehuwden met de kindergelden loopt van *f* 81.5 (LOEDING en A. POL, de laatste hier DEODATUS en NATHANAEL bijgenaamd) tot *f* 118.15 (HOLLINGERUS), terwijl het voor WALICH MAER-

1) N°. 137 dier HSS.

TENSZ. f 62. 10 is, en $\frac{2}{4}$ voor de weduwe VOLCKERS f 31,5, $\frac{1}{4}$ voor de weduwe VORSTH f 28, 5, 8. bedraagt. In de Vergaderingen bij gedeelten van Juni en Juli 1629 is door EPISCOPIUS en BORRIUS rapport gedaan van hun wedervaren in 't aanspreken van verscheidene kerken tot verrijking van hare weldadigheid, zoo om de benoodigde broederen te secouereeren als om een kweekhof van jenge studenten aan te fokken, en zijn de DD^{res} gebeden in dat aangevangen noodig werk aan te houden. „Ende gemerckt de tijden dagelijks kostelicker worden, ende de tractementen der broederen, insonderheynt huyshoudende luyden wesende ende met vrouwe ende kinderen belast, sober zijn, waardoor 't wel te wenschen soude wesen, dat er mochte eene generale vermeerderinge van de tractementen gevonden worden, ten eynde de broeders in desen deele sonder suchten haren dienst betreden mochten, evenwel nadien de contributiën der gemeenten niet konnen voor het tegenwoordige tot sulke generale vermeerderinge uytgestrekt worden, maer alleen tot de meest benoodigde, soo is” in de eerste generale Verg. binnen 'slands 1630, „oock dit stuck der trouwe en sorge der DD^{res} bevolen, om diegene, die sij weten seer benoodigt te wesen, na vermoogen der Burse te helpen enz.” Zoo werd dan ook in 1631 aan de Gecommitteerden tot de vaste bediening opgedragen de gemeenten er toe te brengen, dat elk predikant f 100 jaarlijks boven het gewone tractement zou genieten, buiten de vrije huishuur, die elke plaats gehouden is haren dienaar of dienaars te verstrekken. Denzelfden Gecomm., werd nog belast te arbeiden dat de tractementen van de Remonstr. weduwen verhoogd mogen worden. In hunne Instructie werd hun opgelegd, Art. 13, alvorens de kerken in voege als voorsch. te provideeren, zullen zij dezelve verzoeken te willen beloven, op 't stuk van de tractementen met de dienaren die haar zullen toegevoegd worden niet te handelen in 't bijzonder, tot nadeel van 't gemeen; maar dat zij de penningen, waarop zij voor de gemeene lasten zijn getaxeerd, zullen laten komen tot 't gemeen kantoor, en hare dienaren daaruit doen gageeren op den eenparigen voet bij de Sociëteit genomen. Voorts legde de vergadering bij het demitteeren van H. OOSTERHARN hem om 't verloop zijner zaken en de armoede zijner zuster bij welke hij woonde f 100 in

eens toe, om voor het verdere nader te zien. En als de Gecomm. bezig waren de kerken nog voor dat halfjaar bij commissie te voorzien, deelde UYTENBOGAERT hun eene Miss. van DAN. TILLENUS uit Parijs mede, inhoudende diens meening om bij zijne affijvigheid aan de societeit te legateeren eene merkelijke somme van penningen, mits dat UYTENBOGAERT zou adviseeren, op wat voet dit zou kunnen geschieden, om 't geld te doen komen in de rechte handen ¹⁾. Opmerking verdient nog de laatste aantekening op 23 Oct. omtrent voorschot aan de weduwe van TAURINUS, en eene restitutie van Utrecht aan de Societeit van f 50 jaarlijks van 't geen zij aan diens zoon hadden toegeleid.

Wel blijkt uit alle deze gegevens hoezeer de zorg voor het onmisbaar inkomen en voor de uitdeeling tevens reeds in dit tijdvak, gelijk later aanhoudend tot op de staatssubsidie (1816) toe, dus bijna twee eeuwen lang, behoorde tot de meest bezwarende zorgen der Broederschap en inzonderheid van haar Directie. Groot was het getal dienaars met hunne kinderen en weduwen, in wier onderhoud moest voorzien of te gemoet gekomé worden, in verhouding tot de vermogende leden der gemeenten op wie dit hoofdzakelijk aankwam, (men denke aan 23 $\frac{1}{2}$ honderd gulden van particulieren naast de f 600 der kollekten in de rekening van 1627/28). Jaar aan jaar, en dat zoo langen tijd, was die opbrengst en doorgaans steeds in ruimere mate noodig (in die genoemde rekening nog geen spoor van eenig eigen, vast inkomen der Broederschap). En intusschen oefenden af en aan allerlei oorzaken daarop een schadelijken invloed. Nu was het de keuze van den leeraar of de leeraars, die eene gemeente werden toegezonden, dan, als in 1621, de verandering in de Directie, als in 1623 ontevredenheid over de handelingen der provisioneele vergadering, of, als van 1623—1627 te Hoorn, oneenigheid in gemeenten. Steeds waren het de zware boeten die hier en daar om de verbodene vergaderingen velen werden afgeperst, dan weder gebeurtenissen als het in handen komen van de papieren van WITTIUS 1622, de conspi-

1) TILLENUS schreef als Hoogleeraar te Sedan 1611 een traktaat tot weerlegging van 't gevoelen der Remonstranten, CORVINUS beantwoordde het Amst. Pamfl. II, 2. 139. I, 1. 112, en T. trad tot het weerlegde gevoelen toe, en legde daarom zijn Professoraat neder. Hij stierf 1 Aug. 1633, oud 70 $\frac{1}{2}$ jaar.

ratie, of het verslappen van den ijver bij het verminderen der vervolging en het voortduren van uitsluiting en verdrukking. Van dit alles getuigen de brieven van dezen tijd, en als proeve van de zorg en moeite, die het, vooral der Directie baarde, deelen wij hier twee officieele brieven mede; den eersten 6 April 1620 uit Antwerpen door de Directeurs aan al de gemeenten gericht, den anderen door hen aan de predikanten in het vaderland opzettelijk over de vermindering der collekten geschreven 4 Jan. 1622 ¹⁾.

Alle Gemeentes die om de leer der Remonstranten nu ter tijd verdrukt en vervolgt worden in Gelderland, Holland, Stigt, Overijssel, etc.

Gelukzaaligheit.

Eerwaardige, Lieve, bijzondere Broeders in den Heere. Wij danken onsen God die uwe WW. het herte gegeven heeft, en uwe WW. die nog moeyte nog kosten nog perikelen tot nog toe ontsien en hebben om de weldadigheden en mededeelzaamheyd van uwe verdrevene en verbanne Harders en Leeraers te vervullen, hetwelk gelijk het een welriekende reuke is en een aangename offerhande voor den Heer, zoo heeft het ons verheugt als wij uwe overvloedige liefde gesien hebben. Maar als wij ook voorzagen, dat zonder continuatie en voortgang van uw WW. in dat goed beginne ons mettertijt ja zeer haast vele van onse lieve medebroeders zouden moeten ontvallen, zoo hebben wij uwe WW. bij exprssse missive in dato . . . . . daarvan tijdelijk gewaerschouwt en gebeden om tegens den aanstaanden Nood yets weg te leggen en dus eenig schat te vergaderen, opdat niet als wij, off eenigen van ons afgesonden tot uwe WW. komen zouden, dan eerst de verzameling geschieden zoude, maar dat alsdan yets in voorraad gevonden mogte worden; waertoe wij dan ook eenige uit het midden van ons hier en daar tot eenige gemeenten hebben afgevaardigt gehad, in hope en vertrouwen dat wij op de missive voorschr. de vrucht van onse aenmaninge en van uwe gewoonlyke mededeelzaamheyd zouden genoten hebben. Maer siende tot onser droefheyd, dat onse Broeders voorsz. wederom tot

---

1) Amst. HSS. N°. 133^b en Soc. Handel I. 154.

ons kwamen met ledige handen, en dat ook uit de goedwilligheyd van andere gemeentens niets werd toegebracht, dat tot vervulling van het gebrek onser medebroeders voor het laatste vierendeelsjaers, dat nu op den eersten deser maand vervallen is, zoudē strekken, zoo hebben wij andermaal noodig geagt uwe WW. uit het midden van ons met desen onsen L. en waarden medebroeder te besenden en door den selven tot uwer opwekkinge den hoogdringenden nood onder oogen te stellen, en met eenen aan te wijzen off door onderlinge bedenkinge met uwe WW. te beramen een bequamer voet en gevoeglijker middel om voor alsnu en over een toekomenden tijd de gemeene collecten op 't allerveiligste in het werck te stellen en te continueeren, ten eynde dat uw WW. door aenmerkinge en vreesse van eenig perikel (hoewel geen perikel uwe WW. behoorde af te schrikken van de behulpzaamheyd der geenen die met zoo grooten lijffs-perikel uwe WW. ten dienste staan) in dat goede werk niet en zouden opgehouden worden. Wij bidden uwe WW. in Christi name dat ons doen mitsgaders de klagt en het versoeck van ons allen bij desen onsen medebroeder uwe WW. voor te dragen, niet alleen ten goede te willen duyden, maer ook van al sulke kragt, agting en waarden te willen neemen, dat wij de vrugt derselven dadelijk en op het spoedigste mogten gewaer worden; want de behoudnisse van onse gansche Societeit en gemeene zake, die de zake Christi en onses Gods is, en niet min ook de bedieninge der kerken in het gemeen, en evenseer de welstand van U L. allen (die wij weten hoezeer dat ze uwe WW. ter herte gaen) dien ten hoogste vereyschen. Met meer redenen en willen wij uwe WW. hiertoe niet zoeken te bewegen, 't is onnoodig. Wij kennen en weten uwe goedwilligheyd. Ook de overdenking van voorgaande missiven en de levende stemme van desen onsen L. en waarden medebroeder zullen uwe WW. deselve overvloediglijk toedienen. Maar laat de nood uwe WW. gelden in plaats van vele redenen, wanneer wij uwe WW. versoecken en bidden ons hierin te gelooven, dat wij uwe WW. niet dan door hoogdringende nood in desen moeylijk en vallen. Hoe soober en gering van middelen de staat veler onser broederen zij, die tot het getal van over de tagtig toe met vrouwen en kinderen om uwe bedieninge wille verdreven zijn, (want indien

zij de bediening van uwe WW. wilden verlaten zij waren in 't land en het hare gebleven) en is uwe WW. niet onbekend, zulx te weten, dat haer onderhoud geen uitstel lijden en mag, maar prompte en daedelijke hulpe vereyscht, 't welk onbreekende, niets anders te verwagten is dan dat niet by haere, maar by uwe WW. schuld de bedieningen mede zullen moeten ontbreeken, en elk een ommezie om hem zelve en der zijnen nooddrift te besorgen, zonder op eenige commissie, ordre, onderlinge verbintnisse, ja ook niet op de bedieninge der kerken te kunnen oogen, alles niet alleen tot desordre, verstoringe en ontbindinge van onse gemeene societeyt, in dewelcke wij staen en moeten blijven staen, zoo wij onse gemeene zake met gemeender hand tegen de gemeene vijanden willen staende behouden, maer ook tot eene totale ruïne en ondergang van zoo vele groote, treffelijke, vierige kerken en gemeeynten, die tot hiertoe met zoo veel arbeysds en strijds en perikels zijn behouden en bedient geworden. 't Welk, gelijk het voor God te beklagen ware, zoo en ware ook bij uwe WW. nog voor God, nog voor de menschen te verantwoorden, want het dog bij zoo een groote menigte zelfs van rijken en magtigen onder U L. an middelen niet en kan ontbreeken. Broeders wy en zoeken onse nog onzer en uwer medebroederen verligtinge niet tot uwe beschaminge, maer dat uw overvloed (die wij weten dat onder U L. is) haer gebrek te hulp kome. Ontbreekt het aan ordre om buyten vrese van achterhaalt te worden de contributiën en collecten in het werk te stellen, ziet hier onse lieve waarde medebroeder tot uwe WW. afgesonden, welkers wijsheyd en beleid uwe WW. van de gelegenheyd deses gevaarlijken tijds dat is te besien zal kunnen helpen, raden en dienen. Maer zoo het tegen onse hoope en verwagtinge aan uw WW. goedwilligheyd zoude ontbreeken, gelijk wij dan wenschen zouden nimmermeer de gemeene zake bij der hand genomen te hebben, zoo waere alsnog onse wensch, hetzelfde tijdelijk hoe eer hoe liever te mogen verstaen, ten eynde wij de broeders die alreeds begonnen hebben en nog dagelijx meer en meer sullen beginnen, als recht is, na haer vervallen tractement te taelen, bij tijds hiervan mogten waerschonwen en ontslaen, zonder malkander langer in vergeefsche hoope en verwagtinge op te houden. Maar wij vertrouwen van uwe

WW. een beter, al ist dat wij zoo schrijven, want wij weten uwe liefde beyde tot de gemeijnte des Heeren en tot zijne H. waerheyd, als ook in het bijzonder tot uw trouwe Herders en leeraars, dat gij hun het verschuldigde tot nooddrift niet en zult laten ontbreeken, van dewelken gij het geestelijke zoo overvloedig ontfangt, met zeer veel arbeyds en gevaerlijkheys; des wij ons dan vertrouwen ook ons zelve verzecken, dien zoo lief als uwe WW. zijn de voeten dergeenen die u het Evangelium des vredes verkondigen, en zoo zeer als u ter herte gaat de onderhouding van ordre, eenigheyd en alles wat noodig is tot welstand van zoo veele dierbare kerken, die God met zijn bloed gekoft heeft, dat ook eens zeer groot zal wesen uwe goedwilligheyd en uwen ijver, om volgens dese onse aanmaninge en gansch vriendelijke beede van desen onsen medebroeder, dien wij tot dien eynde afgesonden hebben, en als het aanschijn der gemeenten te overyken die betooninge uwer liefde en onses roems in U L., opdat wij in denselven niet beschaamt in werden. Een ijder onder U L. geve gelijk hij in sijn herte vermeent, niet uit zwaarmoedicheyd of bedwang, want God heeft den blijmoedigen gever lief, en hij kan maeken dat alle genade overvloedig zij over U L. opdat gij in alle dingen alletijd uw genoegzaamheyd hebbende, tot alle goede werken overvloedig moogt zija. En die den zayer het zaad geeft, die geve u ook brood ten spijsen, en vermenigvuldige u zaad en vermeerdere de vrugten uwer goeddadigheyd, Amen. Weest alle hertelijk gegroet in den Heere. In Antwerpen den 6 April 1620.

Uw WW. dienstwillige Broeders in den Heer.

J. WTENBOGARTUS.

• SIMON EPISCOPIUS.

NICOLAAS GREVINCHOVIUS.

Copie van sekere brief aan de kerkendienaren in 't
Vaderlant, noopens de vermindering der Collecten.

Seer eerwaerdige, godsalige, seer beminde Broeders in den Heere. Geloofst zij Godt de vader onses Heeren Jesu Christi, die ons in kennisse syner salichmakende waerheit verlicht hebbende, gegeeven heeft niet alleen te gelooven, maar ook om de geregticheyt te lijden. Het sal den ver-

volgeren tot verswaringe des oordeels (indien sij hun niet en bekeeren) ende ons tot loff, eere ende prijs (indien wij ten eynde toe volherden), gedijen in den dag Jesu Christi. Wij verblijden ons oock sonderling over uwer W. godsaligen ijver, die oock uw leven ende vrijheit niet dierbaer en hebt, maer uwe selve ende alles wat in uwe hant is den Heere hebt toegeigent, u niet sparende ten dienste zijner arme Gemeinte, om die, oock in 't wterste gevaer, met Godts woort te spijsen ende den wech ter eeuwiger salicheit aen te wijsen. Hij die ghij dient is getrou, ende sal het u. W. rijckelick vergelden in dien dach. Middelertijt, alsoo ons allen toestaet 't werck des Heeren te vorderen, ende de beletselen nae vermogen wech te nemen, konnen wij niet naelaeten u. W. nae hertelijke groetenisse ende wenschinge van een Godtsalich nieuwe jaer met droefheit te kennen te geven, dat wij van de Broeders Directeurs die in 't Lant zijn verwitticht worden dat de collecten, die genoeg 't eenich menschelick steunsel zijn des kerkendienstes in 't Vaderlant, seer vervallen, niet alleen door verminderinge van veler Liberaliteit, maer oock door dien de goede luyden, met boeten ende breuken door de langdurigheit der persecutien moede ende traech gemaect worden. Wij en twifelen hier tegens niet aen u. W. goedt ende christelick devoir soo in de goede luyden tot haer schuldige plicht in desen vlijtelick te vermaenen, als oock met te helpen versorgen ende de hant soo veel mogelick is te houden door goede onderlinge vermaeninge, dat de Leeraers niemant door Leer off leeven en argeren ende alsoo tot soodanige traechheit oorsaeck geven. Evenwel vreesen wij dat dit niet genoeg en sal zijn, maer dat daerenboven noch eenige middelen sullen moeten werden bedacht om de burse, soo veel doenlick, te verlichten, waervan wij oock aen de voorn. Directeurs ons advijs op haere WW. versoeck hebben medegedeelt, ende alsoo onder anderen oock dit middel voorgeslagen is, dat die broeders die middel hebben haer selven in 't geheel off deel met het inkomen van hare eigen middelen ende inkomsten, sonder haer capitael te verminderen, te bedroopen, vriendelick ende broederlick souden werden versocht ende gebeden soo veel van haere geordineerde tractementen ten profijte van de gemeine burse te laten vallen als eenichsins mogelick soude zijn. Ende wij vernomen hebbende dat

yemant 't selve alreede wt Christelicken ijver heeft gedaen tot zijn groote eere ende loff, hebben wij goedt gevonden u. W. desen voorslach te kennen te geven, niet om yemant hier toe in sulcker voegen specialick te versoecken, alsoff wij haere gelegentheit ende middelen wisten, geensins, daer in en willen wij niet treden, maar om 't geen voorz. te kennen gegeven hebbende een yeder te bidden in hem selve te gaen ende, zijn eigen gelegentheit overleit hebbende, alsdan in desen te doen nae zijne middelen, godtvruchticheit, liefde ende ijver. De hope die wij alsnoch sien tot verlossinge is sober; evenwel is die in Godts hant, die deseIve oock buyten alle apparentie haest geven kan, alst hem gelieft. Daerentusschen moeten de vergaderingen nootelick in esse gehouden werden, ende consequentelick oock de middelen van onderhout, alsoo 't een sonder 't ander schijnt niet te kunnen bestaen. Dit is niet moogelick indien de lasten even groot blijvende, ja somwijlen vermeerderende, het inkomen vermindert. Om hierin eenichsins te voorzien bidden wij een yegelijk soo veel van 't zijn, off zijn recht in desen te willen missen ende Gode opofferen, als hij ontbeeren kan, gedenckende dat niemant sijne gagie tegenwoordichlick en geniet als arbeids loon, maer alleen om te kunnen over einde blijven ende leven ten dienste Godts ende tot vorderinge sijner waerheit. Dat ons dit, bijzonder nu, behoort genoeg te wesen, soude wij met vele reden wijtloopich aenwijzen, wanneer wij te doen hadden met lieden, off die dat sonder onse onderwijsinge niet en wisten, off noodich hadden door wijtloopige redenen ende vermaningen tot haer behooren geprickelt ende bewogen te worden. Geen van beiden en heeft in u. WW. plaetsche, en willen derhalven in de presuntie van u WW. hierinne te leeren niet vallen. Wij vertrouwen u WW. Godtvruchticheit, liefde ende ijver tot de gemeene saeck soo veel toe, dat wij seker houden, dat het u WW. genoeg sal zijn de gelegentheit voornoemt te verstaen, ende dat u WW. dat wetende van selve veel meer in desen sullen doen, als geport door onse vermaninge. Wij souden wel aen alle de Broeders der Societeyt in 't bijzonder desen aengaende hebben geschreven, maer alsoo 't selve ons niet wel doenlick en was, om de menichte der brieven, die wij in sulcken geval hadden moeten schrijven, hebben wij goet geacht dat desen eenen

brief genoeg soude sijn aldus met een generael opschrift aen allen broederen der Societeit ende ijder derselver in 't bijzonder, gesonden te worden open aen de broederen Directeurs in 't Lant, om bij hunne WW. verthoont te worden daer ende soo het behoort. Niet dat wij ons off ons schrijven, soo veel waerdig achten, dat daerop meer als op de saecke ende de noot selven, mitsgaders op veel grooter devoirs dan wij soudon kunnen doen, ende die bij anderen in 't Lant gedaen worden, soude behooren gelet te werden, maer om onse groote becommeringe in desen thoonende, u WW. neffens anderen ten hoogste te helpen bidden ende versoecken in Christi naem, dat deselve gelieven dit stuck in sonderlinge recommandatie te houden. Hiermeds etc. den 4 Januarij 1622, onderstont J. WTENBOGAERT, SIMON EPISCOPIUS ende is open aen D. GREVINCHOVIUM gesonden.

Wij voegen hieraan nog twee aanhalingen uit geschriften van UYTENBOGAERT toe, die eene levende voorstelling geven van het gebruik der gelden en de velerlei behoeften. De eerste is uit een brief van Rouaan aan VAN DEN BORRE van 1626 ¹⁾. „De groote pakketten waren beter vroeg gereed gemaakt en over zee gezonden, om 't groote port te ontgaan, 't welk voor uw pakket in port bedroeg acht en veertig stuivers. Niet lang te voren kregen wij nog een pakket te land, 't welke kostte vijf en vijftig stuivers. Onze beurs is lang ledig geweest, 't welk wij niet zeggen Broeder, alsof wij de correspondentie niet dat en nog veel meer waardig achten, maar om te bidden om 2 dingen; 't een, dat men met het overzenden van zulke en diergelijke dingen (zoodanige wij verstaan nog meer op handen te zijn) ook van de partij, als predicatie (van DOUCHER) en apologie van predikatie (die wij van elders al hebben) wat vroeger mochten hebben; 't ander dat ze mochten komen over zee als de pakken groot zijn en geen groote haast, omdat het port anderzins door 't sluiten van de passagien excessief zijn.” De andere aanhaling is uit het belangrijk, nu eerst onder UYTENBOGAERTS brieven uitgegeven: *Escript minuté pour servir d'apologie pour les Remonstrans au faict de la conspiration*, en dus van 1623. Daar heet het ²⁾: *Le dit Pla-*

---

1) Brieven II. 2. 375.

2) Brieven II. 2. 108.

cart fait une grande levée de boucliers de ce qu'il y a une Société, un Collège surintendant des directeurs, faisans des collectes etc. Nous ne desavouons point, que depuis que les Remonstrans ont esté forcez par l'importunité de leurs adversaires de se separer d'eux, on se soit travaillé a dresser quelque ordre, affin d'entretenir ce corps sous le nom de société, compagnie, eglise, ou tel autre nom, qu'on voudra; et n'est pas tant de nous applyquer à la gehenne pour nous faire confesser, qu'un tel corps à eu besoin de direction pour le general et le particulier mesmes des deniers, qui ne se peuvent amasser que par des collectes, n'y ayant nul fonds. — Le tout est de scavoir à quoy a esté employé ce peu de deniers, qu' on à recueilli des charites des gens de bien? De quoy si on est curieux, nous dirons bien, que ce n'à pas été pour l'envoyer à Dillenburg pour l'aider a faire amas de gendarmes, ni pour fomenter ceux, qui es années 1616, 1617 et 1618, refusans sans aucune neccessité vallable d'obeir à leurs magistrats, practiquerent le schisme et la faction, par laquelle on fraya le chemin au changement, qu'on vist bientost apres. Mais c'a esté pour subvenir aux neccesitez de tant de ministres chassez, entre lesquels il y en a eu chargez de grandes et bien nombreuses familles, outre les pauvres ausmones; neccesitez non controuvees et feintes, mais palpables, vues, sceues et cogneues par un chacum. Joint que les amendes pecuniaires, extorsions et continuelles mangeries des officiers au regard de ceux, qui ont esté trouvez avoir logé des ministres, ou contribuez à leur entretenement, ou assistez aux assemblées etc., ne pouvans plus estre supportées par les pouvres, ni mesmes de ceux de condition mediocre, on a esté contraint de les sublever d'ailleurs.

Den 6^{den} Aug. 1624 schreef Boom een beweeglijken brief aan eene klasse van gemeenten of de gemeenten in 't algemeen, waarin het heet: Alzoo kan ik UL. niet verbergen eene zaak, die zeer hooge bekommernissen en zware zuchten in de gemoederen van de trouwe arbeiders veroorzaakt, welke is, dat ul. mildadigheden tot hun onderhoud allengs zoo zeer vertraagd hebben, dat zij eindelijk bij eenige voor een ruimen tijd t' eenemaal hebben opgehouden, niet alleen tot naedeel van de voorsz. arbeiders, die hunne meubelen, ja alles wat zij in de wereld hadden verkocht hebbende, nu genoeg-

zaam met vrouwen en kinderen naar uwe milddadigheid vasten, en daarnaar met uitgestrekte halzen reikhalzen en verlangen; maar ook tot schade, ja totale ruïne van onze Goddelijke zaak, welke door de verdere hartsluiting in 't einde zekerder als zeker volgen moet, waardoor wij ons zelve tot een spot van onze vinnige partijen stellen en Gods ongenade over ons halen zouden ¹⁾).

Ten laatste noemden wij als een voornaam middel waardoor men krachtig medewerkte tot instandhouding der Broederschap en zoo tot voorbereiding van hare vestiging: *de Schriftelijke werkzaamheid*. In de eerste plaats moeten wij hiertoe bepaaldelijk rekenen de levendige *correspondentie* van de buitenlandsche en binnenlandsche Directie en van de meeste aanvoerders der Remonstranten. Een tal van uitvoerige brieven der Directeuren zijn bij de geschreven Handelingen der constitueerende Vergaderingen bewaard. Men denke voorts aan de brieven van en aan UYTENBOGABRT, die alleen uit den tijd zijner ballingschap in de uitgave van ROGGE twee Deelen vullen, en aan het groot aantal brieven van de voornaamste voorgangers der Remonstranten op hunne namen in den Catalogus der Rotterdamsche Handschriften vermeld. En deze uitgestrekte, ernstige briefwisseling was, even als zij een belangrijk deel van de werkzaamheid dezer mannen uitmaakte, een der voornaamste middelen, door welke datgene werd teweeggebracht en bestendig onderhouden wat in den zwaren strijd de groote kracht der Remonstranten geweest is, en hen eindelijk tot vestiging hunner Broederschap kon doen komen, hunne *lijdzame volharding*. Met die brieven werd men tot deze lijdzaamheid en volharding aanhoudend vermaand en op verplichtende wijze gewekt, gebeden en gedrongen door hen die zelve 't meest voor de goede zaak leden en deden, en zij steunden en sterkten daarin elkander ²⁾. En hieraan hebben wij zeker niet het minst die verwonderlijke gematigdheid en zelfbeheersching toe te schrijven, door welke ook in plaatsen als Rotterdam, Gouda, Hoorn enz., toen men daar de meerderheid uitmaakte, zoo

1) Rott. HSS. 722.

2) Zie b. v. al de brieven der Loevesteinsche gevangenen, en zulken als die van den vromen maar wankelenden MONTANUS aan UYTENB., om hem te danken voor zijn steun. Uytentb. Br. II. 2, 43.

zelden enig gewelddadig verzet tegen het langdurig, tergend geweld plaats had. Daaraan hebben wij het zeker niet voor het minste deel te danken, dat de gemeenten 13 jaren bij eene zoo lang gestoorde, altijd bedreigde en steeds nog onvaste, tijdelijke bediening vereenigd bleven, en bij al het gebrekkige en bezwarende, dat dit in zich had, de drukkende voorziening in de geldelijke behoeften zich getroostten. Maar men heeft ook slechts meer dan eenen brief in de verzameling van RIEUWERTSZ 1662, in die van ROGGE (UYTENBOGAERT), den brief van v. D. BORRE aan de gemeenten na de conspiratie, de Chr. Vermaning en het Troostrijk Nieuwjaar van POPPIUS ¹⁾, en de pas medegedeelde tot opwekking van weldadigheid te lezen, om nog levendig te gevoelen wat krachtige steun met dat aanhoudend schrijven werd aangebracht.

En nevens die brieven, zelve reeds voor een deel gedrukt, ging het aanhoudend uitgeven van allerlei *gedrukte schriften*. Wij hoorden hoe de Remonstranten te Waalwijk en te Antwerpen daarop bedacht waren. Te gelijker tijd schreef EPISCOPUS zijn *Antidotum of naerder openinghe van het ghevoelen des Nat. Syn. Ter onderrechten der ghenen die de Canones van het selfde Synode souden moghen lesen enz.* 1619, op welks uitgave UYTENBOGAERT zoo drong, dat hij haar reeds vóór de Frankforter mis van September verlangde ²⁾, en dat in 1620 als *Antidotum Contimens pressioem declarationem etc.* in 't Latijn verscheen. Toen had ook UYTENBOGAERT reeds gegeven zijn *Eenig — waarom van de uitvoeringhe der Remonstr. leeraars nyt de gheun. Provinciën*, 1619; en zijne verdere schriften van dit en het volgende jaar zijn in ROGGE'S Catalog. van de Pamfletten der Amst. Bibbl. te vinden ³⁾. Van GREVINKHOVEN verscheen in 1619 't *Ghebesoigneerde*, of 't verhandelde in de Rot. Verg. van Maart met zijne Voorrede, en *der Remonstranten Kerckgang*, d. i. redenen waarom de Remonstr. ges. hare afghesonderde vergaderingen niet behooren na te laten. En waren die hoofdlieden zoo werkzaam om met hunne geestverwanten het groote publiek omtrent de hoofdzaken, de uitsluiting en afzondering der Remonstranten, terecht te wijzen,

1) BRANDT IV. Gedenkschr. 90, volg. 93, 127, 129.

2) Brieven II. 1, 98.

3) I. 1, 93—95.

anderen, een DWINGLO, PASCHIER, NEOMAGUS, SLATIUS (*gepredestineerde Dief.*), enz. (zie hunne en anderer schriften bij ROGGE) deden het elk op zijne wijze met hen; en tot de Remonstrantsche Gemeenten zelve richtten zich een THEOPHILUS RYCKWAERT, aan zijne Brielsche gemeente, aan de Utrechtsche, ook in druk, een CAR. RYCKWAERT, en vooral de gemoedelijke ED. POPPIUS ¹⁾. Treffend door inhoud, geest en toon waren zijn *Christ. Vermaninghe* van de ghetrouwe herders (teghenw. uytlantsch) aan haar gemeenten gericht, zijn *Ghebedt der verdruckte en bedroefde ghemeente Jesu Christi* 1619, en zijn *Troostelick Nieuwejaar*, der Chr. gemeeynten der Remonstr. toeghesonden van wegghen haer herders, om voorstant van waarheydt in ballingschap verdreven, 1620 ²⁾. Hier sta iets van het tweede. Dus vangt het aan: „Heere, eeuwige, almachtige God, genadige, hemelsche Vader, vader van Jezus Christus onzen Heiland en Zaligmaker, wanneer droeffenis voorhanden is, heeft eertijds een uwer getrouwe Dienaren en Profeten gezeid, zoo zoekt men U; wanneer Gij tuchtigt zoo roept men tot U angstiglijk; gelijk als een zwangere vrouw, wanneer zij schier baren zal en haar bange is, schreit in hare smarten, zoo gaat het den mensche Heer voor uw aangezicht. Dit heeft nu waarheid in ons uwe Dienaren en Dienaressen, die naar den naam van Christus uwen Zoon genaamd worden. De kelk van bitteren weedom is ons ingeschonken; uw hand is zwaar op ons geworden; wij zijn zwanger en ons is 't bange zoodat wij kwalijk adem halen; ons hart slaat ons in den lijve; wij zijn gansch zeer bedroefd. Daarom komen wij nu in dezen tijd des grooten noods tot U; wij weenen voor U, onze harten zuchten; onze ooggen vlieten met water, en kunnen niet aflaten, zoo groot is onze jammer; zoo zeer zijn wij bedroefd. Maar och! of wij tot uwe hooge Majesteit met onze gebeden genakende, konden in goede conscientie met uwen dienstknecht HISKIA zeggen: Och Heer! gedenk toch dat wij trouwelijk voor U gewandeld hebben, en met een oprecht hart hebben gedaan wat U welgevult. Zoo zoude immers ons haast geholpen worden, en onze ellende zou een einde nemen. Doch is het

---

1) Amst. Pamfl. I. 1, 106.

2) Waarvan ik in de aanteeck. op mijne Gedenkrede, bl. 130, iets mededeelde.

verre van daar, Heer onze God! wij hebben grootelijks gezondigd, gelijk onze vadersen alzoo ook wij; wij hebben in velen mishandeld en onrecht gedaan; wij zijn goddeloos geweest en zijn van uwe wegen en rechten afgeweken. Daarom hebt Gij te recht niet verschoond; Gij Heer zijt rechtvaardig; wij daarentegen moeten ons schamen. — Gij hebt boven alle aardsche zegeningen, waarmede Gij ons vaderland verrijkt hebt, den ingezetenen des Lands uwe zaligmakende genade doen verschijnen en het Euangelium van Jezus Christus uwen Zoon laten verkondigen. — Gij hebt uit den lande geweerd dwang der conscientie en tyranny over lichamen, en verleend gewenschte vrijheid om uwen Godsdienst in volle vergadering onverhinderd te plegen. En alzoo onder den volke ingekropen zijn schadelijke leeringen, die met uw H. Woord niet overeen dragen, maar uwe en Christus uwes Zoons eere krenken en der ware godzaligheid ten hoogste schadelijk zijn, hebt Gij ons Leeraren verwekt, die door uw geest en woord verlicht zijnde, voor dezelve het volk hebben gewaarschuwd, en het licht des Euangeliums nog klaarder dan te voren op den kandelaar gesteld tot onze noodige onderwijzing en eeuwige zaligheid.” En aan het slot heet het: „Indien 't ook, heiligste God! uw wil is ons nog verder in den oven der ellenden te werpen, met lijden te drukken, ja het lijden nog zwaarder te laten worden, en uwe waarheid door den weg des kruises te bevorderen, zie hier zijn wij uwe dienstknechten en uwe dienstmaagden; maak het met ons zoo 't U behaagt. Maar behoed onze zielen daarvoor, dat wij door zwaarheid en langdurigheid des kruises ten geen tijde tot de schadelijke leer, die men nu uwe Gemeente zoekt op te dringen, vervallen, of ook gemeenschap houden in den godsdienst met degenen die dezelve zoo hard drijven, en daardoor zoo onbehoorlijke tweedracht en jammerlijke verstoring in de gemeente veroorzaakt hebben. Doe ons die genade, dat wij, onaangezien alle haat, bespotting en verdrukking ons vast houden aan de heilsame leer van uw heilig Euangelium, en navolgen diegenen die ons 't selve reinelijk naar Uwen wil verkondigd hebben en nog verkondigen. Geef ons dat wij met Christelijke lijdzaamheid het kruis verdragen, en laat onze gehoorzaamheid, door de ~~aan~~ des kruises smakelijk gemaakt zijnde, U te aangener offerande wezen; en help ons opdat onze lijdzaamheid hebbe

een volmaakt werk, opdat wij volmaakt zijn en in geen ding gebrekkelijk bevonden worden.”

Uit zoodanige proeven als die wij hier gaven en naar welke wij verwezen, moeten wij den toon en geest opmerken waarin de beste voorgangers der Remonstranten tot hunne geestverwanten en volgers spraken. Maar overigens is er voor ons geenerlei reden om hier aan eene volledige vermelding ook maar van de voornaamste hunner schriften uit dat 13-jarig tijdvak te denken. Wij hebben die in den genoemden Catalogus ¹⁾. En in ons verhaal komen de meest beteekenende te hunner tijd telkens van zelf onder onze aandacht. Maar hier hebben wij te vernemen wat omtrent die schriftelijke werkzaamheid in de officiële Handelingen voorkomt en naar aanleiding hiervan bij het eene allervoornaamste van al die geschriften stil te staan, en de beteekenis en waarde van dit deel der werkzaamheid van de Remonstrantsche voorgangers op te merken.

De distributie dier gemeene, dat is, op den naam der Societeit uitgegeven Schriften, moest door verkoop ook tot steun van de beurs, van het inkomen der Broederschap dienen. „En alzoo werd het” reeds in de Verg. van 1621 te Antwerpen „noodig bevonden, dat er orde gesteld werd op het distribuëeren van de gedrukte exemplaren en boeken, die tot voorstand van de gemeene zaak der Remonstranten uitgegeven worden” en „zijn al de Broeders verzocht dat zij de boeken, die hun met blijkende kennis van de Directeurs zullen toegezonden worden, willen distribuëeren en verkopen tot den prijs door de Directeurs gesteld en hooger niet, komende alles tot profijt van de gemeene Societeit, mits dat zij een exemplaar van elk voor hun moeite genieten zullen; tot welken einde ook is goedgevonden, dat, ter discretie van de Directeurs, zoodanige boeken op gemeene kosten van de Societeit gedrukt zullen mogen worden.” De Buiten Direct. schreven hiervan 5 Jan. 1622: „Als in onze vergadering te Antw. goedgevonden werd voortaan in 't land te laten drukken (in de Akte dier verg. is dat, gelijk met meer het geval is, niet uitgedrukt) werd gezegd, dat alles zou geschieden

---

1) Bepaaldelijk I. 1, de Bibl. der Remonstr. Schriften. Hier herinneren wij dan nog alleen de Fides imbellis van CASP. VAN BAERLE aan de Staten van Holland uit 1620, en te lezen in Epist. Eccles. 379.

tot voordeel van de Societeit, die de profijten daarvan zou trekken, en werd de resolutie te dier tijd op die consideratie voornamelijk genomen, tot groot misnoegen van den persoon, die tot dien tijd toe zich daartoe had geëmploijeerd; die nu zeer klaagt over de schade, die hij daarbij heeft geleden (SLATIUS). Wij hopen immers dat die resolutie gevolgd is en wordt, om geen oorzaak van misnoegen te geven.

In overeenstemming met deze regeling, naar besluit der Directie 13 Maart bij missive van CUPUS in 't land bekend gemaakt, werd door de Vergadering der binnenlandsche Directie van hetzelfde jaar de druk van boeken, die men verlangde, maar die op zich zelve het licht konden zien, afgewezen. En alzoo de *Nulliteiten der Dortsche Synode* aangevangen waren gedrukt te worden — zij, een werk van DWINGLO waren reeds in 1619 gedrukt ¹⁾; hier moet dus een tweede druk bedoeld zijn — en dat om merkelijke veranderingen niet kon volbracht worden, is de copie den auteur volgens zijne begeerte weder toegezonden. Van zulk een tweede druk weten wij dan ook niet. En sedert was er schier geene vergadering of ook over het schrijven en drukken van schriften werd gehandeld. In de Directie-verg. te Antwerpen van 3 Maart 1621 las UYTENB. zeker geschrift tegen de Canones en den eed van 't Synodus, gehouden te Alez in Frankrijk (dat daar de Dordsche leer en ijver tegen de Remonstranten overbracht), 't welk de Broederen welgevallende gedrukt zou worden op kosten van 't gemeen. Terwijl het in 't Fransch zou worden overgezet, zou GOULART de correctie waarnemen, en CORVINUS zou met den drukker spreken, om 't werk met den eersten te doen doorgaan ²⁾. In de provisioncele Verg. van 1623 werd besloten tot het overzetten van de Vertoogen aan de Staten na de conspiratie in het Latijn, om te dienen in plaats van eene justificatie tegen alle calumnien, die men tegen ons bij de uitheemschen heeft uitgestrooid. En, alzoo de gemeene zaak zeer gevorderd wordt door boeken, en er geen apparentie is, dat iemand de broederen zal willen dienen in 't uitgeven en drukken van

---

1) Amst. Pamfl. I. 1, 131.

2) Moet hieruit het aangeteekende door ROGGE, Catal. Pamfl. I. 1. bl. 95, aangevuld of veranderd worden? Men zie ook omtrent dit hierboven aangeteekende den Brief der Directie van 14 Mei 1622. Soc. Hand. I. blz. 180.

de Remonstrantsche schriften, en dus de uitgevers geen profijt mogen genieten voor hunne kosten en perikelen, zoo worden de broeders gebeden alom hun best te doen tot de distributie der uitkomende schriften; en de penningen, die daarvan komen, zal men bestellen aan degenen die de Societeit en de zaak in dat noodig werk dienen. Doch zullen alle degenen die iets zullen of mogen schrijven vermaand en gebeden worden, dat zij toch mijden alle hevige, bittere en tergende manieren van spreken, inzonderheid waar zij de overheid mochten raken. De Handelingen van de Vergadering in de schuilplaats (1624) bevatten ook een geheel afzonderlijk hoofdstuk (Cap. VI) „van het stellen, uytgheven ende drucken eenigher schriften”. Daaronder behoorde „een *Postil*, dat is verscheidene predicatiën over de Zondagsche Evangeliën, ten dienste van de Remonstrantsche gemeenten, waartoe men de buiten- en binnen Directeuren verzoeken zou zich, nevens eenige andere van de bekwaamste der Broederen naar hunne discretie, te bevljigten — maar dat wij niet kennen. Aangaande het stellen en uitgeven van nog eenige andere traktaten, waarvan bij sommige Broederen werd vermaan gedaan, als van Ziekentroost, — door POPPIUS in 1625 gegeven — Formulier van Doop- en Avondmaal, (zie boven, blz. 106), eenige traktaatjes tot opwekking der godzaligheid, Bewijs dat onze leer naar de godzaligheid is en onzer partijen de fundamenten derzelve genoegzaam omstoot, Historiën van 't gepasseerde in iedere plaats gedurende onze verdrukking, — door PASCHIER van dit jaar af jaren aan één ten deele gegeven — eene Latijnsche, niet bekende overzetting des eersten deels van het Historisch Verhaal ¹⁾ etc. werd gerefereerd aan de Klassikale Gedeputeerden. En alzoo mede gezeid werd dat er vele klachten vielen over het uitgeven van schriften op den naam der Remonstranten in 't gemeen, die niet van de Broederen te voren zijn gezien, veel min goedgekeurd, besloot men al de Broederen te vermanen dat niemand op den gemeenen naam iets uitgeve dan 't geen bij de gansche Broederschap, of ten minste hare gedeputeerden is goedgekend. In de Verg. der Gedeputeerden van 7 Aug. 1627 is mede besloten de broeders der Societeit te adverteeren, zoo daar eenig schrift van

1) Hist. Verh. van 't geen zich toegedragen heeft binnen Dordr. tuschen de Synode en de gecit., van DWINGLO 1623. Zie Amst. Pamf. 1. 1.

partijen tegen de Societeit uitkomt, daarvan de DDs. terstond te verwittigen, ten einde daarop, waar zulks noodig bevonden wordt, worde geantwoord. Item, dat men SAPMA verzoeken zal iets te stellen tegen het request van CLOPPENBURG tegen de vereeniging en accommodatie ¹⁾, en dat den Directeurs te communiceeren, niet bekend. Eindelijk dat iets in 't kort gesteld worde tegen de Mysteriën ²⁾ tot ontdekking van 't mysterie der boosheid daarin begrepen. En weder naar de bijna onleesbare Akten van de verg. der gecomm. tot Directie, Oct. 1627, werd door hen ook gehandeld over het in 't Latijn overzetten van de *Hist. van den oorsprong en voortgang* ³⁾, waarmee BORRIUS was aangevangen — maar dat wij van hem niet bezitten —; over het drukken van traktaten tegen KLOPPENBURG en RIPPERTUS ⁴⁾ en andere schriften, ook over de *Historie* die men van UYTENB. verlangde, zijne na zijn dood uitgegeven Kerk. Historie. 1646. Nog lezen wij in de Handel. van de eerste Generale Verg. binnen 's lands van 1630: „om beter ordre in vele saecken tot stichting der Gemeente noodich te onderhouden is voorgelesen seker geschrift daartoe dienende, daarvan een ieder des begeerende Copie gegeven sal worden; sullen ook de DDren den dienaren, die hare hulp hierinne versoecken mogten, de behulpelijke hant na vermoogen bieden.” En uit die van 1631 hooren wij weder van de Formulieren of Agenda en van een Handboekje. Maar bovendien werd toen, na verscheidene discussiën en debatten daarop gevallen, aan SAPMA, HUTTENUS en POLYANDER opgedragen, een betere orde op het drukken en distribuëeren der Remonstr. schriften tot eenig profijt van de Soc. te ontwerpen; en is dat ontwerp daarna gelezen en den gecomm. tot de bezorging der kerken in handen gesteld.

Nog weten wij uit onderscheidene brieven dat SLATIUS, dien men, gelijk wij vroeger hoorden, niet in de bediening der gemeenten meende te mogen gebruiken, te Antwerpen bij het drukken der boeken gebezigd werd, totdat hij tegen

1) Trouwhertige aanwijzing. Amst. Pamfl. II. 1. 61.

2) *Myst. des nieuwen Harminiaanschen Vrede-vaans*. Amst. Pamfl. I. 2. 80. 89.

3) der Nederl. Kerkverschillen; van UYTENB. Amst. Pamfl. I. 1. 96.

4) SIXRUS, Claer Vertoogh waarom de Geref. Kerk geenszins vermogh Remonstr.-gesinde personen tot de Geref. Kerk aan te nemen. Amst. Pamfl. II. 2. 84.

den raad der Directeuren van daar in 't land wederkeerde 1622. Ook blijkt uit eene *Memorie van zeker accoord gemaak met D. NARSIO in 1620* en eene „*Memorie van zekere handeling eeniger gedeputeerden met D. NARSIO gehouden op 5 Maart 1621*, dat deze voor den verkoop der Remonstr. schriften als colporteur binnen en buiten 's lands diende dat hij tot in Frankfort en Londen die schriften verkocht en daartoe een aanmerkelijk getal voor aanmerkelijke sommen (van 600 voor *f* 1260 wordt er *gewaagd*) insloeg ¹⁾). Maar reeds in Juli van het laatstgenoemde jaar kwam bij de Directeuren te Antwerpen, en in Aug. bij de binnenlandsche zijn verzoek in, om in de bediening der gemeenten gebruikt te worden; in Maart 1622, toen hij bij vergissing gevangen raakte, had hij zich reeds in Frankrijk tot de medicijnen begeven; en niet lang na zijne handige verlossing begaf hij zich buiten'slands ²⁾).

Als eene proeve van de moeilijkheden die het drukken der schriften vaak opleverde sta hier het volgende uit een brief van UYTENBOGAERT aan VORSTIUS dd. 14 Maart 1620 ³⁾. „Geen uwer schriften kan hier te Antwerpen uitgegeven worden. Al wat hier in 't Nederduitsch gedrukt wordt, geschiedt op kosten van een enkelen, voor men het voordeel en de schade komt. Maar deze wil zich aan uwe schriften niet wagen, eensdeele omdat hij zich alleen in 't Nederduitsche mengt, anderdeels omdat hij voor het Latijnsche niet dezelfde gelegenheid heeft. De Latijnsche Synodale schriften, die op de pers zijn, worden gedrukt niet voor rekening van de gansche societeit — de gemeene beurs gedooft het niet, (boven bl. 87, aant.) — maar voor de bijzondere kosten van sommige broeders, waarschijnlijk met aanzienlijk verlies, dat zij evenwel om de goede gemeene zaak bereid zijn te dragen. Ook zijn er meerdere andere beletselen, die 't niet noodig is hier aan te roeren. Zoo gij er dus werk van maken kunt, dat zij te Frankfort of elders gedrukt worden, raden wij dit zeer aan. Tegelijk zult gij dan moeten zorgen dat zij door anderen gebracht worden in den catalogus (van de Frankf. Mis); want wij weten nog

---

1) Zie Bijl. N°. 4.

2) Biogr. NL. 272. BRANDT IV, 704. 715.

3) Epist-Eccles, 369.

geen weg om onze gemeene schriften in dezen te doen opnemen.

Merkwaardig is nog in dit opzicht wat in een brief van VAN DEN BORRE aan EPISCOPIUS dd. 16 Sept. 1622 ¹⁾ voorkomt. „Aengaende 't opstellen van een drukkerije, daarvan hadde ick onlangs propoosten met Sr. DE MAN (UYTENBOGAERT). De costen souden soo groot niet zijn. Om 200 oft 250 gulden soude men een soo goede als de societeyt behoest connen oprechten. En sij soude haer selven in een jaer tijts (soo daer yet gedaen word) betalen. Maar 1. daer behoort tijt toe eer men 't al bijeen crijcht; en connen die stacken die nu bijna vaardich sijn wel soo lange toeven? 2. men moest daertoe hebben een naerstich ende oprecht vroom werckman; ende waer vindt men juist sulck een, die trouw is? 't is rara avis onder die soort van menschen. En crijcht men der geen die soo gestell is als de tijden ende onse staet vereyschen, soo sal men niet hebben als, trots moeite en groote costen, weynich werk. De broeders mogen 't voorts in ernst overleggen. Ende in gevalle de eygene druckerij niet op wort gestelt, can ick geen anderen wech bedencken als die ick aangewesen heb. De Hoornsche drucker is onvoorsien van letters, immers Grieksche. En te costelick. 't Is een schande, ja een rechte knevelarije soo veel te nemen als hij doedt.” Blijkbaar had hij veel te tobben met den druk, want, schrijft hij verder: „Onse man, die 't Examen met de C . . . in handen sijn gegeven, gaet soo langhsaem voort dat het een verdriet is met hem te doen hebben. Het Examen is (soo ick meene) gedaen, het andere is qualick begonnen.”

Den 3^{den} Nov. 1627 schreef GREVINKHOVEN aan CUPUS: „Te Hoorn en Leiden valt het drukken te kostelijk — wij sijn hier (Rotterdam) bez'g om zelf eene drukkerij op te richten, maar dat moet wat tijds hebben ²⁾.”

Bij deze mededeelingen sloeg ik in de Handelingen der constitueerende vergaderingen alles over, wat op het aller voornaamste der geschriften betrekking heeft. Dit moet ik afzonderlijk vermelden. Het spreekt van zelf dat ik be-
doel de *Belijdenis* van EPISCOPIUS.

1) Rott. HSS. 738.

2) Rott. HSS. 1210.

Wij herinneren ons wat in de Antwerpsche Verg. van 1619 aanleiding gaf om zulk een werk te erlangen. Het waren de openingen uit Denemarken en Stade om daar te mogen bekomen vrije exercitie. Want in zulke gevallen en om meer andere oorzaken scheen noodig te zijn, dat eenige Confessie of verklaring onzes geloofs wierd geexhibeerd, waarop zoodanige exercitie zoude moeten worden verzocht en vergund, en werden UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN en NIELLIUS gecommiteerd om zulk eene verklaring of confessie te stellen en te zijner tijd der Broederen gemeen examen te onderwerpen

Niet zonder tegenspaaak evenwel bleef dit besluit. VEZEKIUS was niet voor zulk eene concessie en wilde er niet aan gebonden zijn ¹⁾. JOHANNES GEBSTERANUS, zegt, men, was er tegen: maar van hem, die zich tot de Rijnsburgers voegde en zich buiten de gemeenschap der Broederschap hield, komt dat minder in aanmerking. Even zoo zou het wezen met DIRK RAFAELSZ CAMPHUYSEN, indien hij zijne bedenkingen niet had publiek gemaakt in *Waarschuwing over het stellen eener Confessie* 1620 ²⁾, en zij daardoor ook onder de Remonstranten invloed had geoefend. UYTENBOGAERT daarentegen had zulk een Belijdenis voor vrije vestiging der Remonstranten altijd noodig geacht. Van VORSTIUS hoopte hij daarvoor iets ³⁾ en aan hem schreef hij 30 Oct. 1620: EPISCOPIUS is er geheel in, en heeft het bijna ten einde gebracht, uwe voetstappen nagenoeg volgend ⁴⁾. Ook EPISCOPIUS had reeds 5 Aug. 1619 zijn brief aan PAULUS STOCHIUS geschreven in welken de grond van de Remonstranten aangaande hunne Belijdenis naaktelijk ontdekt wordt. En als deze met eene verdraaiende voorrede van DAN. HEINSIUS was uitgegeven, schreef hij in 1620 zijn *Noodige verantwoording der Remonstranten nopende het stellen van eene Confessie* ⁵⁾. Maar om de bedenkingen, vooral van CAMPHUYSEN, vonden de directeuren tegen

---

1) Brieven bij Recuw. 259.

2) Amst. Pamfl. I, 159.

3) Epist. Eccles. 368, 369.

4) Episcopus in eo jam totus est, et fere ad umbilicum perduxit tua fere secutus vestigia. Epist. Eccles. 385.

5) Beide Amst. Pampfl. I, 1. blz. 42.

het einde van 1620 goed en noodig, gezamenlijk een brief aangaande het stellen en bevorderen van eene Confessie aan alle Remonstantsch-gezinde gemeenten der vereenigde Nederlanden te richten, dien ze in druk gaven, en van welken de Rott. kerk onder hare HSS. als N°. 1925 een afschrift bezit door UYTENBOGAERT, den voornaamsten steller eigenhandig geteekend, dat wij in onze Bijlagen mededeelen ¹⁾. Zij herinneren daar het besluit voor een jaar genomen, en waarvan de vervulling lang was nagebleven om de vele zwarigheden der societeit overgekomen. Maar hierom strooiden de partijen uit, dat de Remonstranten zulk eene confessie niet eendrachtig konden stellen, noch 't ook zouden durven, om niet de vele vreemde dingen te ontdekken die onder hen schuilden. En aan den anderen kant achtten vele vrome christenen haar noodig en verlangden er maar om hieraan den mond te stoppen, en veler gemoed gerust te stellen. Zoo hadden zij 't werk ter hand genomen. De confessie was ontworpen, aan verscheiden broeders tot onderzoek in handen gegeven, en daarmede wilde men voortgaan, om haar, goed gevonden zijnde, in 't licht te geven. Maar nu was hun voor eenige dagen — zij schreven 15 Dec. — de *waarschuwing* in handen gekomen, wier auteur, die niets van hun werk gezien had, en van hun voornemen niet wel was geïnformeerd, de lieden zocht in te beelden, dat het stellen van eene confessie onnoodig, niet schriftuurlijk en strijdig was met de rechte christelijke vrijheid. Dat zoude de partijen licht gaan voorstellen als van de Remonstranten zelve gepracticeerd, om het stellen van eene confessie nog te ontgaan. Zij verklaarden hierom aan de gemeenten, dat noch de societeit, noch eenig lid van deze aan die *waarschuwing* deel had, dat zij de daarin aangevoerde redenen niet zoodanig vonden om van hun voornemen af te zien, haar biddende haar oordeel op te schorten totdat zij het werk zelf zouden gezien en was den rechten toetsteen beproefd hebben.

Door de gecommitteerden tot de zaak was blijkbaar hare uitvoering aan EPISCORUS opgedragen, en den 6^{den} Febr. 1621 was de Confessie met de Voorrede reeds door 29 broeders

---

1) Bijl. No. 5.

elk voor zich gelezen ¹⁾, zoodat men in de generale Verg., hiervoor hoofdzakelijk te Antwerpen beschreven, zonder nader voorlezing zich bepalen kon tot het bespreken van de aanmerkingen Art. 2. 3. Deze werden tot een referaat in handen gesteld van VCRSTIUS en EPISCOPIUS, Art. 4. en daarvan een gebruik gemaakt waarin degenen, die de nota's hebben gesteld, contentement genomen hebben Art. 13. En hierop is goedgevonden, Art. 14, dat de Confessie op den naam der Remonstranten, voor soo veel aangaat de broeders die hier tegenwoordig zijn, uytgegeven sal worden, daarvan een expres artykel ontworpen ende hier geëinsereert sal worden. Voorts heeft de vergadering Art. 15 UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS verzocht en gebeden, de confessie en voorrede in goet Nederduytsch over te setten en D. BORRIUM en andere bijwesende broeders te hulpe te nemen, indien 't noodig is. En om het advies en de approbatie der broeders die nog in 't land zijn insgelijks te bekomen, is aan het collegie van Directie aanbevolen, of te ontbieden, of eenige copie van de confessie in 't lant te senden, en eenige van de broeders in 't lant sijnde te versoeken tot hulp om anderen tot approbatie te induceeren en op hunne bedenkingen goede onderrichting te doen Art. 16. Den 9^{den} Febr. is voorgelezen het expres artikel boven vermeld en luidende van woord tot woord aldus:

„Allen die in deze vergaderinge zijn tegenwoordig geweest ende nog sijn, hiervoor met naam ende toenaem uytgedrukt, hebben naer omvraege aan een yder hooft voor hooft gedaen, verklaert dat sij het geschrift, ontworpen ende ingestelt door last van de vergadering in Oct. 1619 alhier in dese stadt gehouden — geintituleert:

Confessio sive declaratio sententiæ pastorum eorum, qui in federato Belgio Remonstrantes vocantur super præcipuis articulis religionis christianæ, vervattende de hooft-artikelen: de s. scriptura, ejus autoritate, perfectione et perspicuitate; de cognitione naturæ divinæ deque s. trinitate; de cognitione operum divinorum, de creatione, de providentia; de peccato et miseria hominis; de opere redemptionis, deque persona et officiis Jesu Christi; de fide, bonis operibus, deque decalogi expositione; de directione sive

---

1) Zie de bijzonderheden bij BRANDT IV. 434 volg.

abnegatione nostri ipsorum, deque tolerantia crucis; de precatione et speciatim de oratione dominica; de cultu et veneratione Jesu Christi mediatoris: de beneficiis ac promissis divinis; de comminationibus et poenis divinis; de ministerio verbi divini, de Ecclesia Jesu Christi, de notis Ecclesiae visibilis; de sacramentis aliisque sacris ritibus, de baptismo et s. coena; de disciplina ecclesiastica, de synodis; mitsgaders de praefatie of voorreden daer voor aengesteld, beginnende: Non est dubium pie Lector etc., geleesen ende rijpelijk in de vreesse Godts overwogen hebbende, consenteerende, accordeerende ende goetvinden, voor soo veel hare persoonen aengaet ende onvermindert het oordeel van andere kerken-dienaren remonstranten, die in 't lant sijn ende 't selve geschrift nog niet geleesen hebben, met de voorreden, onverscheyden ende onverdeylt in de Latijnsche tale, soo het nu gestelt ende in deese vergaderinge oversien is, sal mette eerste gelegentheyte ende nadat 't selve met bequaeme schriftuur-plaetschen aen de kant, op de materien in den text verhandelt passende verreykt sal sijn, in onser aller name omde als vervatende ons gevoelen over de voornaemste articulen der Christelijker religie in druk vervaerdigt sal werden tot sulken eynde ende gebruyk als in de voorrede in 't breede verklaert staet. Deselve hebben ook goetgevonden, dat deselve Confessie of declaratie mitsgaders de voorreden voorgenoemt eerst daags in 't Nederduytsch bequaemelijk ende duydelijk overgeset ende in 't licht verveerdigt sal worden, ten eynde als vooren.

Eindelijk (Art. 26.) op de vraag of men de Confessie zal uitgeven met eene declaratie aan de uitheemsche christelijke prinsen en potentaten, is dit aan 't oordeel der Directeurs gelaten.

Voor de goedkeuring der inlandsche broeders verkozen de Directeurs het toezenden van copiën, en tegen de helft van Maart beschreven zij tot het lezen der Confessie te Rotterdam 7. te Gouda 13, te Utrecht 12 hunner ¹⁾. „Op deze wijze, zegt BRANDT heeft men gehandelt om dat schrift, dat uit gemeene naeme sou uitgegeven worden, van allen

1) BRANDT IV, 437. schrijft 11; waarschijnlijk omdat hij éénen uitzondert, die ons hier vooral in 't oog valt, MARTINUS BARLINGENSIS, achter wiens naam staat „laicus." Zie de Naamlijst Soc. Hand. I. 77.

te doen goetvinden, 't geen ook, met eenige veranderingen of verbeteringen van kleinen gewichte werd te weeg gebracht." De belangrijkste van die aanmerkingen misschien werden nog den 24sten Febr. te Antwerpen door HOLLINGERUS en LOMAN ingebracht. Zij betroffen 1. in 't Art. der disciplina het woord *excommunicatio*. Dit werd verwijderd, en wat over 't geheel betrof de kerkelijke tucht tot opzegging van de christelijke gemeenschap, „waarvan gelijk er in de Confessie niet speciaal is gesteld, zoo is ook geoordeeld best te zijn, hetzelfde in het toekomende de voorzichtigheid der kerken in alle voorvallende zaken te bevelen, of tot de kerkenordering te zijner tijd te refereeren." De verdere aanmerkingen golden 2; het woord *Litaneorum*, waarvoor men *Supplicationum* koos, 3. het bijvoegen van een *Epilogus*, die door EPISCOPUS gesteld en door de vergadering werd gearresteerd. Ook H. MEILING verscheen nu, die mede tegen het begin van Februari beschreven maar „soo om sijne indispositie, als om 't perykel in de reise, die hij te doen hadde" niet gekomen was, en hij verklaarde „seer gaerne ende met blijdschap te hooren, dat de voorsch. Confessie was gesteld, daerbij doende het groot verlangen, dat veele van de gemeentes in 't Vaderlant daer nae hadden, ende dat hij aen nam, deselve met alle neerstigheyt geleesen hebbende, sijn oordeel ende goetdunken daerover bij de broeders in te brengen." Den 28sten Febr. voorgesteld zijnde, „hoe sig de broeders die met de Confessie nae 't lant sonden reysen, te draegen sullen hebben met het lesen door de stilstanttekenaars, is goetgevonden 't selve den soodanigen soo lang te weygeren, totdat ze bij alle de leeden der Societeit gesien, en op den naem der Remonstranten in druk sal uytgegeven worden, alsmede dat men hun, zulks verzoekende, de billijkheyt deser sake met alle beleefdheyt sal aendienē." In de vergadering der buiten-Directeurs, te Keulen den 18^{den} Mei gehouden, werd op een brief van POPPIUS geresolveerd, hem te doen weten, „1. dat het uytgeven van de Latijnsche Confessie moet worden uytgesteld totdat het duytsche exemplaar van de leden der Societeit, de Latijnsche sprake niet verstaende sal gelezen sijn, en dat het duytsche exemplaar, vermits de reise van D. WTENBOGARD (naar Frankrijk) en het ontbeeren van onse papieren tot nog toe niet heeft kunnen gereed worden.

Ten 9. wort niet ongeraden gevonden de gevangene broeders een exemplaar Confessionis toe te zenden, indien 't zelve zekerlijk ende met goede gelegenheyd kan geschieden, mits hen vermanende, 't zelve wel te bewaren; 10. de notulen eeniger broeders op de Confessie — den directeurs te gezonden, zullen wel bewaard en ter bekwamer tijd op dezelve gelet worden." In de Verg. van 9 Juli te Antwerpen werd uit een brief van SAPMA (later ook nog van H. MONTANUS) vernomen, dat in 't vaderland zeer naar de Nederduitsche Confessie werd verlangd, en besloten daarop te antwoorden, dat op de overzetting nader orde was gesteld, en dat „CORVINUS dat metten eersten zoude vorderen." „Is ook geleese het judicium HENRICI OSTERHARNII over de gestelde Confessie — en is bevonden geheel brusk, rou ende hart te weesen."

En in de Handel. van de Verg. der Binnenl. direct. Aug. en Sept. 1621 lezen wij: Alsoo de Duytsche Confessie ons van de Directeurs is toegesonden, hebben wij deselve gecopiëert ende daernaar de Latijnsche geconfereert. Is ook de copie van de Duytsche Confessie door eene expresse gesonden op Leyden, opdat deselve aldaar van de broederen, die de Latijnsche taale niet verstaan, soude gelezen worden. Is besloten, dat men de Duytsche Confessie sal doen drukken op kosten ende profijt van de gemeene Societeyt; en hebben NIELLIUS en HUTTENUS de zorg daarvoor op zich genomen. In den brief van 5 Jan. 1622 heet het aangaande de confessie: Wij verstaan dat sij in 't Nederduitsch is gedrukt en dat men kwalijk raad weet om de Latijnsche te doen drukken, waartoe nochtans voor dezen goede presentatie is gedaan geweest, die toen niet aangenomen werd. Nu hooren wij, dat men van meening is die wat verder van de hand te zenden om te drukken, maar twijfelen zeer, of dat wel lukken zal. Staat ook te bedenken, of wel niet iemand uit gierigheid of partijdigheid ons met eene Latijnsche translatie uit het Duitsch zou mogen prevenieeren, (zoo waren UYTENB. en EPISCOP. bij alles op alles bedacht!) 't welk ons groot nadeel zou kunnen doen. D. LUCIUS (FREDERICI) schreef ons eenigen tijd geleden van eene zeer bekwame, heel secrete gelegenheid, die Z. E. wist zonder te zeggen waar of hoe — Wij hadden verhoopt dat men ons met de eerste exemplaren zou hebben voorzien ('t kwam den auteur en vertaler wel

toe). — Wij hooren dat er wat op weg is over zee naar Holstein, schreven de buiten Directeuren, blijkens een brief van Rouaan dd. 9 Nov. 1621, en hopen „dat de Confessie vóór het voorjaar in 't licht zal komen, uit welke men de meening der Remonstranten op alles zal kunnen verstaan, zonder dat men alsdan met het excedeeren van de 5 punten of niet zal behoeven bekommerd te zijn. En in eene *Memorie voor D. NICOLAO GREVINGHOVIO, wanneer S. E. in 't lant van Holstejn sal sijn gearriveert*, dd. 5 Mei 1622: „Bij so verre iemand spreekt van de 5 punten niet te encedeeren, sal S. E. antwoorden, dat de remonstranten, nadien sij gedrongen sijn een corpus apart te maken, aan gene punten willen verbonden zijn, maar zich simpeljk begeeren te houden aan de Confessie.” Den 14den Mei 1622 schreven zij aan de binnen-Directeuren: „Wij hebben 12 Duytsche Confessien in quarto ende ses in octavo ende 8 Latijnsche ontfangen. 't Is te weinig.” Toen was dus de Hollandsche vertaling reeds voor eenigen tijd gereed gekomen, gelijk dan ook BRANDT verhaalt, dat UYTENBOGAERT, na zijn reizen en trekken om bij 't eindigen van 't bestand eene geschikte verblijfplaats voor de Directie te vinden, te Antwerpen teruggekeerd, in elf dagen de Belijdenis met de voorrede vertaalde, en dat den 14den Aug. 1621 had voltrokken. De hulp van CORVINUS schijnt dus wel ingeroepen, maar niet gebezigd te zijn; maar duister is het hoe EPISCOPIUS zelf, 24 Juli 1621, schrijven kon, dat v. d. BORRE geheel werd beziggehouden met het overzetten der Belijdenis ¹⁾. Die vertaling kwam nog voor 't einde van December 1621 in 't licht; de oorspronkelijke Latijnsche tekst, gelijk uit het vermelde schrijven van 14 Mei blijkt, zeker voor het einde van April 1622.

„Dit was het boek,” schrijft BRANDT ²⁾, „daer vrienden en vijanden soo seer naer hadden verlanght, doch uit verscheidene insichten, en dat met ongeloofelijken ijver wierdt gelezen en overwoogen ³⁾. De Remonstrantsche Gemeentens waeren daer volkomentlijk mede te vreden; veele van hunne

---

1) Epist. Eccl. 397 Pagius in transferenda Conf. totus occupatur.

2) IV. 649.

3) Brieven UYTENS. II. 2. bl. 3, uit 1622: wij hooren van haar niets dan dan alles goeds. Handel. der Z.-Holl. Syn. uitg. KIST bl. 146: bij velen zoo Pred. als Lidm. in handen; 151, allen luiden nog in handen.

partijen spraken der beleeft van, en bekenden, dat der Remonstranten leere soo quaedt niet was, als men se wel hadt afgeschildert. — Maer andre Contra-remonstranten spraken uit een anderen mondt. — In Vrankrijk, Engelandt, Dencmarken, Duitslandt en elders daer de Reformatie was ingevoerd vindt men vele Theologanten die daer loffelijk van spraken, als van een rechtsinnig, godvruchtig en sedigh werk, gerecht tot vrede. JOACHIM PRESCHELIUS, pastoor te Neurenbergh, vertaelde daerna dat schrift in 't Hoogduitsch. Veele Doopsgesinden t' Amsterdam, tot Hoorn, te Haerlem en elders begosten na 't uitkomen van die Belijdenisse in de vergaderingen der Remonstranten te koomen en vonden veel meer smaak in derselver predikatiën dan in die van hunne eigen vermaanders. Van sommige wordt aangetekent, dat d'afrek van dit schrift, op kosten van de Broederschap aangeleidt, soo groot was, dat de gantsche druk in 't Nederduitsch van achtentwintigh honderdt exemplaren in de tijd van vier weeken wierdt verkocht en voor 't gemeen omtrent f 700 gewonnen. — Daerop volgde terstond een tweede Druk, en de volgende uitgaven kan men vermeld vinden in ROGGE'S Bibliotheek der Remonstr. schriften ¹⁾.

Zeker is dit geschrift, in den tijd van de felste vervolging der Remonstranten — in October 1621 werd Loevestein tot eeuwige gevangenis geopend — een der krachtigste steunsels van de stichting der Broederschap, een der vermogendste middelē tot hare instandhouding en ter voorbereiding van hare vestiging geweest. De hoogst ongunstige vermoedens en geruchten, die omtrent de leer der veroordeelde en verdrukte partij van zelf in omloop waren en bij velen ingang vonden, werden door deze, in aller naam afgelegde belijdenis met de daad gelogenstraf. Door haar inhoud, vorm en geest moest zij hun, die tot een billijk oordeel over de Remonstranten in staat waren, de oogen openen en hunne achting winnen. Juist omdat zij geen strijdschrift, en niet zoo zeer de belijdenis van het eigentlijk Remonstrantsch gevoelen, maar de Christelijke belijdenis der Remonstranten

---

1) Amst. Pamf. I. 1. DE GROOT wilde er uit hebben wat tegen de Roomschen was. Ep. Eccl. 397. GREVINKH. had er veiligheidshalve geene plaatsen uit de Schrift bij geweld. VORSTIUS stond dit voor ib. 413. De censure van een Deensch godgeleerde vermeldt HOLLINGERUS. 1625. Rott. HSS. 1310.

was, oefende zij daarvoor te meer en te beter invloed. En van nog meer waarde misschien was zij voor de Remonstranten zelve. Zij bracht hen met hun denken en gevoelen uit den engen kring der praedestinatie quaestie in de wijdere levens-sfeer van de Remonstrantsche opvatting van godsdienst en christendom over. Zij kwam te rechtertijd om, gelijk UYTENBOGAERT bij 't overzien der Confessie het voorstelde, onder hen „onorde en verwarring te vermijden, en om 't lichaam der Broederschap te beter bijéén te houden in allerlei toeval.” 1) Want in gemeenen ijver voor het Remonstrantsch gevoelen vereenigd, gaf dit hun wel kracht tegen over de weerp partij, maar was er iets anders noodig, om eene christelijke denkwijs en geest in de eigene kerkelijke gemeenschap te voeden. Voor de minder ontwikkelden en kundigen onder hare leeraars, die van zelf niet weinigen waren — wij hoorden reeds van dezulken die 't Latijn niet verstonden — was er zonder zulk een leerboek onvermijdelijk gevaar, dat zij, afgescheiden van de leerboeken der Gereformeerde Kerk, in den strijd voor hun gevoelen, omtrent het Evangelie dat zij te bedienen hadden zich in allerlei oppervlakkigheid en dwaling verliëpen, en in hunne vrijheid tot losbandigheid — wij zien er weldra sporen van — en verdeeldheid vervielen. Bovendien voerde zij in den rusteloozen strijd, waarin velen vreemdden van alle studie welke niet de Romonstrantsche quaestie betrof, voor hun prediking en onderwijs eene rijke, recht bruikbare bron van kennis aan 2). En bovenal was voor het Remonstrantisme deze hare hooge waarde, dat zij allermeeft er aan toe bracht, om de Remonstranten allengs minder in een partij- en secten-ijver voor een speciaal gevoel en dan in eene eigenaardige opvatting van het Christelijk geloof en van de kerkelijke gemeenschap en hierdoor in een eigenaardigen geest te verbinden. In alle deze opzichten was ook datgeen van waarde wat haar anders, bij vergelijking met andere Confessies, om vorm en toon beneden de kan doen stellen. Zij heeft veel meer den vorm, en sl

---

1) Aanteek. van EPISCOPIUS bij BRANDT IV. 435.

2) Waarschijnlijk werd de Belijdenis vóór het verschijnen van het e Catechetisch leerboek, 1640, (zie mijn Overzicht van de Catech. Literat voor dat onderwijs, en zeker werd het later nog eens bij 't hooger c wijs aan de Kweekschool gebruikt. Gedenkrede, Aanteek. bl. 95,

veel meer den toon aan van een beknopt Leesboek van Bijbelsche godgeleerdheid, dan van eene eigenlijke Belijdenis aan leden der Gemeente op de lippen gelegd. Zeker is dat mede te verklaren uit de persoonlijkheid van haren vervaardiger, maar ongetwijfeld heeft het ook zijnen grond hierin, dat zij, aan wie nevens hem het bezorgen van zulk een geschrift werd opgedragen, UYTENBOGAERT, GREVINKHOVEN en NIJLIUS, daarmede even als hij veel van datgeen bedoelden, en daarvan veel van datgeen verwachtten, wat wij hier omtrent het nut en de waarde der Confessie in den eersten tijd uit haren aard en uit de gesteldheid der zaken hebben opgemaakt. Hoe veel beteekenis men haar reeds terstond in dit opzicht toekende blijkt uit de verklaring die GREVINKHOVEN in Holstein had te doen, blz. 172, en nog meer uit een merkwaardigen brief van de Buitendirecteurs, dd. 5 Jan. 1622. Bij eene klacht over iemands licentie in de leer schrijven zij daar: „dat hij dan nog de confessie tot zijn voordeel trekt, daerin doet hij ons allen ongelijk. Ook en heeft hij sich op de confessie niet te beroepen, indien hij hem aan deselve niet en houdt. Is ook absurd te seggen dat hij de confessie toestaet sonder aan deselve geobligeert te sijn; want dat men als waarheyt toestaet, daeraen is men als aan waarheyt verobligeert. Van gelijken is notoir abuys te seggen dat hij sulx hout volgens de praefatie, aengesien de praefatie wel seyt, dat de confessie geen regul en is nog van waarheyt nog van eenigheyt, daeraen iemant soude gebonden sijn, om alles niet vrij te moogen beproeven aen Godts woort, maer ook seyt se daerbij, dat sij is een verklaringe van 't gevoelen waerin wij alle eendragtig staen, en van 'tgeene wij voor genoegsame waarheyt tot saligheyt houden, waer uyt nootsakelijk blijkt, dat wij deselve gestant doen ende daerbij willen blijven, totdat wij anders uyt Godts woortsullen bevinden. Indien nu yemant meynt, dat hij sulx uyt Godts woort bevonden heeft, die en mag daerom niet seggen, dat hij aen de Confessie gants niet verobligeert en is; maer wel, dat hij sig selve van de confessie ontslaet, ende alsoo uyt de Societeyt scheyt, ten sij de Societeyt hem daerin wil dulden, 't welck hij dan eerst aan de Societeyt behoort te versoeken, ende daerover met deselve te handelen, sonder op sijn eygen goetdunken, sijnde bijsonder een die de kennis van de taelen ende andersins ontbreekt, als deese, sijn ge-

voelen te gaen dissemineeren, ende dat nog teegen de waerschuwung hem gedaen ende bij hem aangenomen" 1).

Ook zullen wij later zien, dat de Broederschap aan het hoofd van hare eerste kerkorde ook dit plaatste: „persisteert ook de Broederschap bij hetgeen sij — uitgegeven en verklaert heeft met den titel van Confessio." — En aan het hoofd van elke verzameling harer wetten (1683, 1700, 1736, 1808, 1833,) liet zij sedert die verwijzing staan, en behield haar nog in 1863 in de Voorrede van haar Algemeen Reglement.

Van de verdere schriften der Remonstranten komen ons bij de conspiratie en daarna de voornaamste van zelf onder de aandacht. Maar hier hebben wij nog de beteekenis en waarde van dit deel hunner werkzaamheid op te merken. Gelijk zij te Dordrecht van de meest bekwamen een afmatenden, soms overstelpenden arbeid had gevorderd, zoo nam zij gedurende dit gansche tijdperk een goed deel van de ingespannen levenswerkzaamheid der groote voorgangers in. Verbazend groot is het aantal schriften die zij leverden, gelijk een enkele blik in ROGGE'S Bibliotheek der Remonstrantsche geschriften doet zien. Daaronder waren er van heel wat omvang, die om het onderwerp heel wat inspanning van geest vorderden, en die om het scherpe oog der tegenstanders met de uiterste zorg moesten bewerkt worden, en niet talrijk, hoewel betrekkelijk groot, was van zelf het personeel dat in staat was ze te schrijven. Bovendien kostte het bezorgen van den druk heel wat moeite en was daaraan dikwijls niet weinig gevaar verbonden. Maar de nood werd hun telkens opgelegd, en geen oogenblik konden zij de noodzakelijkheid der schriftelijke werkzaamheid uit het oog verliezen, ook om den invloed dien zij hierdoor buiten 's lands oefenden 2). Dit sprak ons uit de voortdurende bemoeijing daarmede van de vergaderingen der Broederschap en haar Directie toe. Nog in 1654 hooren wij dat in de Handelingen der groote vergadering dus uitspreken: Boeken zijn er noodig tot verdediging der partijen en tot bevordering der Godzaligheid. En in 1626 schreef NIELLIUS er van 3): „Les predications de vive voix sont bien fort nécessaires pour

---

1) Gedenkschrift, blz. 59 en 96 volg.

2) Epist. Eccles. 636.

3) Ald. 635.

entretenir nos églises et empêcher que le peuple ne devienne profane par faute de bonne instruction. Mais les sermons ne sont ouïs que de ceux qui fréquentent nos assemblées et desia nous favorisent; et combien que la visve voix esmeuve plus que les escrits, si est ce, qu'elle s'esvanouit avec le son en l'air, et ne sert, qu'à peu de gens. Mais les escrits demeurent, et vont partout, peuvent proufiter en tous lieux et en tous temps. J'estime que les escrits imprimez de feu nostre bon POPPIUS ont plus avancé nostre bonne cause, que n'eust peu faire en cent ans sa visve voix (volgt het bewijs van de schriften der profeten en apostelen et de ceux qui les ont ensuivis). Pourtant seroit il fort a souhaiter que ceux, qui ont les dons nécessaires pour escrire avec edification, prissent la peine de rompre le credit de Triglandius et semblables. Icy me semble avoir lieu le ancien *Bonis nocet, quisquis parcit malis*. — La response courte, claire et très solide que nostre seigneur VICTOR (GREVINKHOVEN) a opposée à la briefve Remonstrance, que les Deputez du Synode ont fait devant trois ou quatre mois en l'assemblée des Estats de Hollande, a merveillieusement esté fructueuse et a ouvert les yeux a grand nombre de personnes, qui par la comment suspecter ces soufflets de sedition et docteurs de cruauté. In dezen zelfden brief vermeldt hij den invloed der Remonstrantsche geschriften in het buitenland en in dien van 25 Oct. No. 636 'schrijft hij daarvan: „Monsieur GOULART nous a escrit de Frederickstadt, qu'un des Ministres de Neurenbergues a escrit des lettres fort amiables a nos confrères, qui sont au pays de Holstein, ou il leur congratulate leur venue en ces quartiers la, et leur souhaite bonheur au bastiment de la nouvelle ville: adjouste aussi que les escrits de nostre Societé sont fort en estime entre les gens scavans en Allemagne, et notamment nostre Confession, que le dit Ministre, nommé JOACHIMUS PEUSCHELIUS, a translatée en langue Allemande, avec intention de la faire imprimer. En Angleterre il y a aussi plusieurs personnages de marque, qui approuvent nostre sentiment.” — Maar allermeest misschien blijkt de beteekenis dier geschriften uit het gewicht, dat de tegenpartij er aan hechtte. Wat was zij ten allen tijde op weerlegging bedacht! En hoort hoe in 1623 de kerk en klassis van Dordrecht haar verzoek aan de Staten Gen. om „consent tot het houden der Synode Nationaal, overeenkomi-

stig de aanbeveling van die van 1618 en 19," vooral oc aandrang met het volgende: „Boven dezen is al de wereld bekend, dat d' uitgezeide Remonstr. vele schriften uitgegeven hebben, als namelijk hunne Antisynodalen — Confessiën — Nulliteiten der Dord. Syn., met verscheidene andere trak-taten. — De zaak zelve en de hoogste nood vereischt dat tegen deze hunne schriften iets bestendigs en grondigs bij de algemeene kerken dezer landen (als welke zulks geza-menlijk aangaat) gedaan worde, opdat alle vrome liefhebbers der waarheid door 't lezen van der Remonstranten schriften niet misleid, maar daartegen in de heilige waarheid gesterkt, en de dolenden of misleiden op den rechten weg mogen gebracht worden."

En van zelf begrijpen wij de noodzakelijkheid en de waarde dier schriftelijke werkzaamheid. Vooral sedert 1610 (de Remonstrantie) was er een schriftelijke strijd gevoerd, die van geen van beide zijden kon gestaakt worden, of dit zou geworden zijn een prijs geven van de zaak die men voorstond. Allermint kon dat van de zijde der Remonstranten plaats hebben, sinds zij tegenover zich hadden de officiële, gemo-tiveerde uitspraak eener roemruchte Synode, die hun gevoelen voor goed veroordeeld en dat der weerp partij gehandhaafd had. Kon de vervolging wegens dat gevoelen hiervoor ijver en gehechtheid wekken, de niet altijd ongegronde en vaak scherpzinnige redeneeringen, waarmede hooggeachte mannen het bestreden, waren bij die vervolging en verdrukking maar al te licht in staat in eigen kring twijfel en afval te weeg te brengen, en vooral buiten dien kring instemming en toenadering te weerhouden. Dit laatste zoo mogelijk door schriftelijke weerlegging, verdediging en aanbeveling te keer te gaan, moest eene voorname zorg van de aanvoerders en voorgangers der Remonstranten zijn, omdat hunne Broederschap, in zich zelve thans nog te klein om een kerkgenootschap te wezen, in de verwachting van het toevloeyen van velen was gesticht, en hierdoor ook alleen het doel van haar bestaan, de zegespraak van het vrijheidsbeginsel in de vaderlandsche kerk kon bewerkt worden. Te meer was tot het een en ander eene volgehoudene schriftelijke werkzaamheid noodig, zoo lang het gevaar, aan de godsdienstige vergaderingen der Remonstranten verbonden, den invloed der Remonstrantsche predikers meer en meer binnen een engen kring beperkte.

En hadden er dan bovendien gebeurtenissen plaats, als het in beslag nemen van de papieren van WITTIUS te Rotterdam in 1622, de gevangenneming en harde behandeling van POPPIUS en NIËLLIUS in 't begin van 1623, de voortdurende inkerkering van predikanten op Loevestein, en vooral de ontdekking der conspiratie in Febr. 1623, dan waren geschriften als die, welke toen van de voorgangers uitgingen, dikwijls het eenige middel zoowel om de fel bedreigde en innerlijk geschokte Broederschap bij een te houden, als om het ongunstig oordeel ook van 't bezadigd publiek terechttewijzen en de goede zaak blijvend aantebevelen.

Als een bijzonder soort van schriften moeten wij hier nog afzonderlijk vermelden de talrijke *Requesten*, Adressen, Remonstrantiën, Vertoogen, of welken naam zij meer droegen, tot beveiliging of bevrijding der Broederschap meest bij de wereldlijke overheid ingediend, en tevens als verweerschriften voor 't publiek meestal in 't licht gegeven. Wij hoorden hoe men reeds in de Rotterdamsche Vergadering van Maart 1619 aan zulk een Request dacht, maar tevens hoe de geciteerden toen daarover oordeelden. Wij herinneren ons wat er omtrent eene Remonstrantie en justificatie in de Antwerpsche vergadering van dat jaar werd besloten: „Dan de gemeenten,” schrijft BRANDT ¹⁾, „die middelerwijl in den meesten nood waren vonden niet geraden zoo lang te wachten, maar zich elk voor zich zelve met verzoekschriften tot de Heeren Staten te keeren ('t was vóór het plakk. tegen de vergaderingen) en te onderstaan wat zij verwerven konden. Dus zijn er op den naam van de gemeenten te Leiden, Rotterdam, Briel, Woerden en Zevenhuizen verscheidene requesten aan de Staten van Holland, ten einde hun d' exercitie van hun godsdienst mocht worden toegestaan, overgeleverd, die den 21 Juni in de verg. werden gelezen.” Het Leidsche deelt BRANDT als proeve mede. UYTENB. vooral was er tegen ²⁾ en drong hierom op het gelijktijdig feitelijk houden der godsd. vergaderingen aan, opdat „de heeren gewaar werden dat het verzoek meer is om zonder molestatie te mogen vergaderen als om te mogen vergaderen. Want dewijl dat een bevel Gods is, zoo heeft men daartoe geen consent van menschen

1) III. 754.

2) Brieven II. 2. 41, „'twelk wij nooit hebben kunnen goedvinden.”

te verzoeken, maar wel mag men bidden, dat zij ons niet beletten in 'tgeen God beveelt, opdat zij God niet vertoor- nen. Zulk verzoek is eer eene vermaning van plicht of af- weering van kwaad, als begeerte van gunst ¹⁾. Hij stelde waarschijnlijk in 1620 den brief der Directeuren aan de Sta- ten-Gen. over de sententie JOH. GREVII en 't examen PRINCI en VEZEKII, door de Buiten-directeuren ingediend ²⁾; en na zijn eigene Treffelijke verantwoording aan Burgemeesteren der stad Utrecht, in 1621 zijn Brief dd. 20 Maart aan de Staten-Gen. nopende het uitgeven van (het oproerig libel van SLATIUS) den *Morgenwecker*. Maar wat het requestreeren der gemeenten betreft werd weder in de Alg. Antw. Verg. van 1621 „voorgesteld, of het raadzaam was de verdrukte gemeenten in 't vaderland daartoe op te wekken, doch is ver- staan dat men voor alsnog de gemeenten daartoe niet raden kan, en als zij er toe genegen waren, mochten vermaand worden, daartoe niet te procedeeren zonder voorgaande com- municatie, advies en goedvinden van de Directeurs.” Niet voor half 1626 werd zulk een adres uit naam en van wege de Remonstr.-gezinde leeraars en gemeenten aan de Staten van Holland ingediend. Maar intusschen had de conspiratie een dubbel *Vertoog* van de Remonstrantsche predikanten tot ontschuldiging noodig gemaakt, waarbij men tevens om vrij- heid van godsdienstoefening aanhield. Zij werden door v. D. BORRE gesteld en zij zijn het, tot wier overzetting in 't La- tijnsch wij reeds door de provisioneele verg. in 1623 hoorden besluiten. Daaraan werd toen de vraag toegevoegd: „Na- dien de predikanten door een gesteld vertoog en request het hunne hebben gedaan, of het niet dienstig ware, dat van wege de gemeenten ook wierd gerequestreerd om cassatie of moderatie der plakaten, en daarom de gemeenten werden gedisponeerd en geïnduceerd tot het presentereen van reques- ten.” De aanwezenden schijnen wel van dat gevoelen ge- weest, maar om het provisioneele der verg. tot geen besluit gekomen te zijn; want er volgt in de Acta: „de bres. van deze verg. meenen ook dat het vertoog of eene korte instantie mocht worden gezonden aan de vroedschappen van Holland tegen de naast komende Dagvaart.” En ook in de officiële ver-

---

1) UYTENB. Brieven II. 1. 83.

2) Amst. Pamfl. I. 1. 94 en UYTENB. Brieven II. 1. 141.

gadering van 1624 (in de schuilplaats) kwam men naar cap. VI, art. 2 van de acta op de zaak terug, en toen werd goedgevonden, dat bij provisie een request zal worden ontworpen bij den Preses (waarsch. v. D. BORRE), en dat het ontwerp met de Buiten-directeuren en de Broederschap in 't Land nader gecommuniceerd, en hun advies daarover verstaan zijnde, men verder arbeiden zal de gemeente tot het overleveren te disponeeren." In denzelfden geest werd in de Rott. klassik. verg. van dat jaar voorgeslagen, dat het goed zou zijn dat de Remonstrants-gezinden in de respectieve steden een request aan hunne vroedschappen overgaven, om van deze vrijheid van godsdienstoefening te verwerven, en werd bij de verg. verstaan, dat het zeer geraten was, en dat ieder predikant in zijne plaats de goede gemeente behoorde daartoe te induceeren; dat men ook v. D. BORRE zou verzoeken „het beste te doen om dat werk voort te stouwen." Maar van tegenovergesteld gevoelen was weder de Leidsche klassikale verg. van 1625, die op het bedenken, of het nu niet de rechte tijd is om een request of generale remonstrantie van wege de gemeenten tot afschaffing van de vervolging en vrijheid van exercitie der religie aan de Hooge Overheid te presenteeren," eenstemmig verstond, dat het nog geen tijd is, en dat men zulks overal de goede gemeenten zal dienen te vermanen, om met geduld een anderen tijd te verbeiden, die om zulks te doen meerder bekwaamheid zal mogen geven. Thans kan de bijzondere reden van dat gevoelen hierin gelegen zijn geweest, dat FREDERIK HENDRIK met zijn politiek van vereeniging en verzoening pas aan de regering gekomen was, en dat men meende niet door een ontijdig, te haastig verzoek het goede te moeten tegenwerken, hetwelk men daarvan verwachtte. Die bedachtzaamheid van de verg. op dat stuk blijkt ook nog uit Art. II van hare Handelingen: „Dewijl uit de resolutie van 't N. Holl. klassis verstaan wordt, dat de Br. aldaar goed vonden, dat men de Vertoogen (na de conspiratie) „met bijvoeging van het driede (dat als geteekend stuk dienen moest om de andere in behandeling te brengen, zie beneden), en expressie van namen zal doen herdrukken; en ook verscheidene Br. zijn, die daarin zwarigheid maken, zoo heeft deze verg. geadviseerd dat zij wel mag lijden, dat de voorschr. schriften gedrukt worden, mits dat de namen worden uitgelaten."

Intusschen hadden UYTENBOGAERT en GREVINKHOVEN niet verzuimd bij het optreden van FREDERIK HENDRIK met particuliere adressen zich tot hem te wenden, waarvan wij later vernemen. En nu volgde weldra het straks genoemde eerste *Request om vrijheid van religie met presentatie van Fredehandeling, uit naam en van wege de Remonstr. gezinde leeraars en gemeenten* den 7^{den} Juli 1626 bij de Staten van Holland ingeleverd met eene ampliatie en nader geteekend stuk. Deze stukken werden door UYTENBOGAERT gesteld, en wij leeren ze later kennen met de naaste aanleiding er toe en wat er mede geschiedde. Daar vernemen wij dan tevens van der *Contra-remonstr. Request* in tegengestelden zin, nog vóór dat der Remonstranten tot de Staten gebracht. En hieruit verstaan wij de aantekening in de Akten van 9 Aug. 1627. Art. 10: Is noch besloten dat men 't laeste Requeste der gemeeynten, die gerefuseert is, mitsgaders ook onze refutatie op der *Contra-Remonstr. Requeste* te samen sal soecken in 't licht te brengen.

De Handelingen bevatten voorts over Requesten niets meer; maar vele, algemeene en bijzondere, werden er nog ingediend voor een goed deel door UYTENBOGAERT gesteld. Zoo in 1627 of 1628 die onder de Rott. HSS. als N°. 84 en 85 bewaard; dat van eenige Steden en dorpen in Z. Holl. N°. 71; van de Remonstr. in Gelderland, Utrecht en Overijssel aan den PRINS N°. 86: het adres aan de Staten van Holland in 't Oprecht Verhaal bl. 97; het Amsterdamsche Adres aan den Magistraat Amst. HSS. N°. 154 en 158, Rott. HSS. N°. 192 en 193; een *aan de Amsterdamsche Magistraat* ROGGE Catal. 1. 97. In 1629: *Beantwoording van de Remonstrantie bij eenigen van den kerkeraad van 's Gravenhage tegen de Remonstr. overgegeven; Ernstig schrijven aan de Gedeput. der Z. en N. Holl. Synode* over hunne Remonstrantie ROGGE 98. In 1630 en 1631: *Brief aan H. Excell; Req. der Remonstr. leeraren aan de Staten van Holland*; ander Request van dezelfde *aan President en Raden van 't Hof* enz., allen tegen de beschuldiging van Socinianisme, door de Leidsche Professoren na de Apologie der Belijdenis van EPISCOPUS 1629 uitgestooid, en *Zendbrief van de Remonstr. leeraren aan de Synode tot Schiedam*; en uit 1633 *Eerbiedig vertoog aan de Magistraat van Leiden*, enz. enz.

In de meeste van deze stukken was ook uitdrukkelijk

over de gevangenen op Loevestein gesproken en op hunne vrijstelling aangedrongen. Overigens werd hiertoe in den geest van 't verhandelde door de eerste generale Verg. in 't Land 1630, onder aanvoering van UYTENBOGAERDT meest door persoonlijke intercessie bij den PRINS en de individueele leden der hoogere en lagere regeering gewerkt. Maar van 1628 tot 1631 dienden de gevangenen zelve de, meest voor hen door UYTENBOGAERDT gestelde requesten in, welke de Rott. Kerk als N°. 228. 40. 42. 43. 45. 46, de Amsterdamsche als N°. 158 enz. van hare HSS. bezitten, en die ten deele zijn uitgegeven in de Kronijk van het Utr. Hist. Gen. 1^e Jaarg. 23 en 24.

En die verschillende, bij allerlei autoriteiten, zoo veel jaren lang aanhoudend ingeleverde Vertoogen, zijn voor de zaak der Remonstranten van zeer groot nut geweest. Of schoon meestal niet beantwoord, en nooit door eene dadelijke uitwerking gevolgd, moeten zij een krachtigen invloed hebben uitgeoefend. Dat men het onrecht in het vrije, Protestantische Nederland den Remonstranten aangedaan, en de deugdelijkheid van hunne zaak telkens en telkens weder op zoo uitnemende wijze, als UYTENBOGAERDT dat verstonde, zich zag voorgesteld, het moet bij velen de oogen geopend, en hier twijfel, daar bedenking tegen het aangenomen en heerschend gevoelen, vooral tegen het geoorloofde der vervolging, ginds heimelijke, elders niet verholen instemming met de Remonstranten hebben verwekt. Die vertoogen waarmede men uit volle overtuiging voor de Hoogste Overheid was opgetreden, door den druk publiek gemaakt, werkten te gelijker tijd krachtig mede om de Remonstrantsch-gezinden te bevestigen in hunne overtuiging, voor afval en wankeling te behoeden en te bezielen voor hunne zaak. Met één deden zij buiten hunnen kring bij de natie, waar men er vatbaar voor was, allengs meer eene publieke opinie omtrent hen ontstaan, die den goeden indruk, welken die stukken hier en daar bij de mannen van Staat en Kerk en Stedelijke Overheid maakten, krachtig steunde. En zoo hebben de voorgangers der Remonstranten, UYTENBOGAERDT weder het meest, wiens talent, gelijk in de directie der Broederschap, zoo hier vooral haar diende, ook door dit deel hunner werkzaamheid zeker veel tot hare instaudhouding en de voorbereiding van hare vestiging toegebracht. Als proeve volge

hier, om het bijzondere en omdat het nog niet gedrukt werd, het Request door de Remonstranten van Gelderland, Utrecht en Overijssel aan den PRINS waarschijnlijk in 1627 ingeleverd Rott. HSS. 86.

Aen S. Princel. Excellentie.

Doorluchtige, Hoochgebooren Vorst, genadichste Heere D' inwoonderen van Uwer Excell. Gonvernementen van Gelderlandt, Utrecht, ende Overijssel, doende professie in verscheyden Steden der selve Provincien van 't Christ. gevoelen der Remonstranten, uwer Excell. onderdanichste ende ootmoedichste dienaren, verstaen hebbende dat hunne geloofsgenoten, d'ingesetene van Hollandt ende Westvrieslandt besich waeren om bij ootmoediche Requeste van de Ed. Grootm. Heeren derselver Provincie af te bidden die persecutien, met de welcke haere Godsdienstige vergaderingen ende derselver leeraren nu eenige jaeren lang gedrukt zijn, ende te versoeken dat sij deselve vrijheit van oefeninge haeres Godsdienstes, die anderen gesintheden hier te Lande buyten de publijcke Tempelen vergonst wordt, mede mochten genieten, oock van meening waeren, om te beter 't selve haer Christel. voornemen te bekomen, Uwe Excell. ootmoedelyck aen te soecken om derselver goeder-tierendste intercessie ende voorbiddinge, Connen bij soodanige gelegenheit, ende andersins door den perssenden noodt ende om haeren schuldigen plicht ende conscientien in desen genoeg te doen, niet ledigh staen Uwe Princ. Excel. ootmoedelyck te verthoonen, dat sij Remonst. in verscheyden Steden der bovengenoemde Provincien, als Nimwegen, Aarnhem, Bommel, Thiel, Bucren, Utrecht, Amersfoort, Wijck en Campen, mitsgaders eenige Dorpen sitten onder denselven persse, ende dat sij nu soo veele jaeren lanck swaere executien ende vervolgingen, d'een min d'ander meer, oock in eenige plaetsen met groote excessen geleden hebben, puerlijck ende alleen om 't pleeghen van haeren godsdienst, sonder oyt eenige turbatie, verstooringe, oft' onrust in de Politijc aengerecht, off haere Magistraten eenighe wederhoorichheid gethoont, off yet gecommitteert te hebben, dat naer 's Landts wetten straffbaar zij, ten waere men de verboden 't stuck van religie betreffende onder deselve

wilde begrijpen, hoedanige nogtans, zedert dat de wapenen voor 's Landts ende der Conscientien vrijheit gedraghen zijn, voor seer afschuwelijk bij een yder in dese Landen is gehouden; maer hebben sij Remonstr. ter contrarie soo in 't contribuieren tot sterkinge van des gemeenen Landts middelen, opbrengen van de gemeyne lasten ende andersins lun alle tijdt gedraeghen met soodanich respect, eerbiedinge ende gehoorsaemheyt haerer Magistraten, als (sonder roem gesproken) de beste Patriotten van 't Landt, yder nae sijne gelegentheyt. Dien volgens billijck waere, genadichste Heer (gesijdt met aller eerbiedinge), dat men den Remonstr. suppl. in desen (liete) soo wel als andere gesinthen liete genieten de behoorlijke vrijheit van conscientie ende oeffeninge haerer Religie, naedemael om deselve, neffens de conservatie der Privilegien, de gemeynten met soo swaere lasten van impositien ende contributien daghelijks meer en meer werden gedruckt, die deselve voornemelijk mede om de geseyde vrijheit soo geerne ende gewillichlijck draghen, oock niet tegenstaende veeler groote becommernissen over de besorginge van noodruft haerer familien ende huysgesinnen. Jac behoort (onder ootmoedige correctie) der Remonstr. suppl. in desen de voorn. vrijheit van Religionsoeffeninge meer als anderen gesinthen toegestaen te worden, overmidts sij, voornemelijk in de Stadt en den Lande van Utrecht, ten deele oock tot Nimmeghen, Bommel, Thiel en Campen veele jaeren lanck geen andere leere en hebben gehoort noch andere professie en hebben gedaen, dan in conformiteit van 't gevoelen der Remonstr., welck gevoelen oock al van den aanvang der Reformatie binnen de Stadt en den Lande van Utrecht publyckelijck geleert ende zedert ten tijde van voorg. regeeringe in de selve Provincie als oock in Overijssel op seeckere voet van onderlinge verdraechsamenheit gepractiseert is geweest, als eene heylsamen ende seer stichtelijke leeringe, gelijk se oock in der waerheit is, hoewel de Dordrechtsche Sijnodus anders geoordeelt heeft, aen welker Decreten als zijnde menschelijke niemants conscientie (selve nae de bekentnisse der pnblyke kercke) gebonden en is off kan worden, soo lange hij die niet en verstaet Godts woordt conform te zija, 't welck de Remonstr. geensins verstaen en kunnen: Nademael nochtans de tegenwoordige Regeeringe der

Remonstr. gevoelen in de publ. Tempelen niet meer geleert en wil hebben, soo schijnt immers de billijkheit ende vrijheit der conscientien te vereyschen dat niemant verhindert en werde de selve te hooren ende sijnen Godsdienst nae de selve te oeffenen in aparte vergaderingen, volghens 't gene de Gereform. die nu de publijke kercken in hebben selve als sij in voortijden onder de persse der vervolginge saten mede versocht ende verstaen hebben te behooren: Want de Remonstr. Suppl. in desen mede met anderen van haere gesintheit (al soewel als de Gereform. t' andere tijden hebben gedaen) voor Godt ende Uw Excell. in goeden conscientie verklaeren, haere vergaderingen niet te kunnen naelaten sonder Godt grootelijk te verthoornen, sijne ongenade op haere halsen te laden ende haerer zielen zaligheid die hun ten hoochsten behoort ter herte te gaen onverantwoordelijk te verwaerlosen, hebbende geleert selve uyt de Confessie der Gereform.: Dat soodanighe Christ. bijeenkomsten om geener Overheden oft Princen Mandamenten ende geboden en moghen naegelaten worden, al waer 't schoon dat de doot ende lijffelijcke straffe daer aen hinge.

Hierop ende op 't gene de Hollandsche Remonstr. aen de Ed. Mog. Heeren Staten der selve Provincie wijders tot aflegginge van verscheyden blaemen, daer mede de Remonstrants-gesinden in 't gemeyn t' onrecht worden beswaert, hebben verthoont, ende waervan de Suppl. verstaen dubbeld aen Uw Princel. Excell. geleverd te zijn, daer toe haer selve Suppl. in desen voor soo veel het hun mede raeckt, refereren; is het dat deselve Uwe Princ. Excell. in aller ootmoedicheit om J. Chr. wille versoecken ende bidden, dat het deselve gelieve der Suppl. langduurighe swarigheden alhier in 't korte voorgedraghen dermate ter herte te nemen dat sij door derselve ernstige ende genadichste intercessie ende voorbiddinge aen haere respective overheden, van deselve swarigheden ontslagen mogen werden ende hun alsoo de vrije oeffeninghe haeres Godsdienstes buyten de publ. Tempelen gelijk andere gesintheiden in den Lande toegelaten moge werden, om nae des Heeren Chr. bevel soo wel Gode dat Godes is als d'Overh. dat der Overh. is te moghen gheven. Uwe Princ. Excell. sal hier inne een seer loffelijk werck doen, voor haar

hebbende de waerdige exemplen, niet alleen van verscheden Chur. ende Vorsten van Duytslandt, die van de Gereform. geduerende haere persecutien tot gelijcke intercessie versocht zijnde, deselve niet en hebben geweygert, maer sal insonderheynt oock in desen volghen de hoochloffelijcke voetstappen van Uwer Princ. Excell. Heer Vader onsterfelijk er memorie die de vrijheit van conscientie voor d'inoonderen deser Landen alle tijdt ten hoochsten heeft beherticht, oock sijn Princel. bloedt voor de selve gestort, ende specialijk oock door sijne Vorstel. ernstige intercessie ende voorschrijven aen die van Middelburgh in den jaere 1577 den Mennous-gesinden, op haere clachten aen de selve sijne Excell. gedaen over de molestatiën hun in Zeelandt om yet haere religie ende conscientie betreffende wederervaeren, de volle vrijheit haerer consciënties heeft verworven: Uwe Excell. mach haer wel ten volle verseecken dat van de Remonstr. Suppl., in desen mogende de gesegde vrijheit genieten, niet anders te verwachten is (daer voor sijn lijff, goedt ende bloedt te pande setten willen) dan alle gehoorsaamheit ende onderdanigheit soo tot uwe Princel. Excell. als de H. M. Heeren Staten generael ende Particulier, midsgaders alle andere haere subalterne Overheden in alles wat haeren Godsdienst ende 'tgeene sijn Gode almachtich nae den selven schuldigh sijn niet teghen en is, maer ter contrarie dat sijn alles wat eenigsins tot rust ende vrede (die den Vaderlande van binnen, sonderling in dese gevaerlijcke tijden hoochnodig is) midsgaders totten gemeynen welstandt vereyscht wordt, yeder nae syn beroep ende vermenen in alle getrouwicheit sullen helpen vervoorderen, als sulx d'oprechte Patriotten toestaet. Dit doende etc.

Wij hebben zoo onder onze aandacht gebracht het voornaamste van hetgeen de Broederschap zelve in geheel het langdurig tijdperk harer vestiging rechtstreeks en opzettelijk als middel daartoe aanwendde. Wij moeten nu verder ons in de eerste plaats *de gebeurtenissen* herinneren, die 't meest daarbij in *aanmerking* komen. Maar onder deze was er eene van zoo diep ingrijpende uitwerking, de Conspiratie van 1623, dat zij niet alleen op zich zelve beschouwd moet worden, maar ook van zelf het overige voor onze beschouwing verdeelt in datgene wat vóór en wat na

de Conspiratie plaats had. Wij gaan dan nu over tot *dat wat voor de Conspiratie geschiedde*.

Onder datgene wat de vestiging der broederschap voorbereidde zou natuurlijk allereerst te rekenen zijn de stichting van elke gemeente die tot haar toetrad. Ja, zoo wij in den eigenlijken zin van zulk een stichten van gemeenten spreken konden, zou dit wel allermeeft behooren tot hetgeen de broederschap zelve rechtstreeks en opzettelijk tot hare instandhouding en vestiging verrichtte. Doch zeer weinige gemeenten zijn in dien eigenlijken zin gesticht. Zij bestonden bijna overal uit dat deel der vroegere gemeenteleden, hetwelk het remonstrantsch gevoelen was toegedaan geweest, en dat nu door de afwisselende bediening van toegezonden predikanten voor verstrooijing behoed, en hierdoor, alsmede hier en daar door een eigen kerkelijk bestuur werd bijeengehouden. Alleen de gemeenten van Berkel en van Boskoop waren in het vaderland nieuw gestichte. Maar van de eerste is eerst in 1641, van de andere in 1655 spraak, en dus na het gansche tijdvak waarmede wij in dit werk ons bezighouden.

Doch eene gemeente was reeds in 't begin van dat tijdvak in vollen zin eene nieuwe stichting. En van haar, *de Buitenlandsche gemeente*, kunnen wij natuurlijk hier niet zwijgen. Toch ligt het voor oogen, als voortvloeiend uit den aard der zaak, dat haar ontstaan allerminst de vestiging der Broederschap heeft kunnen voorbereiden. En hare stichting is door BRANDT in zijne Hist. der Reform. uitvoerig verhaald. Ik zelf heb haar in de Biogr. N.L. en in mijn boekje: Frederikstad aan de Eider en hare Holl. gemeente 1852 herinnerd, en in 1849 gaf haar toenmalige predikant J. J. VAN VOLLENHOVEN ons zijne Beiträge zur Gesch. der Remonstr.-reform. Gem. zu Friedrichstadt. Terwijl dan haar ontstaan hier niet ontbreeken kan noch mag, bepaal ik mij te haven opzichte, nog meer dan bij andere zaken, uitsluitend tot hetgeen de officiële bescheiden bevatten.

Vóór 1621 is er in de Handel. der vergaderingen alleen met een woord spraak van de „Openingen uit Denemarken en Stade,” die in de Antwerp. Verg. van 1619 aanleiding gaven tot het besluit, om eene confessie te stellen. Meer weten wij hiervan uit den brief van UYTENBOGAERT, dd.

26 Juni 1620, aan de Heeren Staten Generaal over de sententie tegen JOH. GREVIUS, (boven blz. 113). BRANDT heeft daaruit, IV, 44, het volgende kort en duidelijk medegedeeld: Men besloot „het vooralsnog te laten staan op zijn beloop. Want men verstondt, dat men 't Vaderlandt noch soo niet moght verlaeten, of ook anderen van de ingesetene daer-toe raeden, eer dat men 't uiterste had uitgestaen en geleden. Maer niettemin beval men den zes Directeuren op dit stuk ernstelijk te letten, om daerin stil te staen of voort te gaen, naer gelegentheit van voorvallende saecken; ook om desnoot iemant tot voordering van die saecke derwaerts te senden.”

In de Handelingen der Antwerpensche vergadering van 1621 komt daarop het volgende voor: Art. 22. „Is wijders openinge gedaen van de privigiën ende insonderheijt de presentatie van vrije exercitie der religie in Holsteijn door eenige van weegen sijne Doorluchtigheijt aan de Societeijt gedaen, ende daerbij verhaelt de antwoorde van de Directeurs der gemeene saeke daerop aen de voorsch. persoonen gegeven, die in effecto was, dat sijne Doorluchtigheijt soude believen te verclaeren, of eenige Remonstrants-gesinde, 't sij Leeraers of andre aldaer vrij ende vranck souden mogen koomen ende resideeren in eenige sijner vaste steeden, om alle gelegentheit te doorsien, ende met sijne Doorluchtigheijt of sijne raeden van alles naeder te spreken. (zie ook Art. 24.)

Intusschen was in de zaak reeds heel wat geschied. In Sept. 1619 was door den hertog het octrooi verleend voor den bouw en de regering eener stad aan de Eider, in November met eenige artikelen vermeerderd, waarover tot in de Staten van Holland (Maart 1620) en in 't vonnis van GREVIUS als een der vergripen van de Remonstranten gesproken werd ¹⁾ In October van dit laatstgenoemde jaar werd door den Heer van Wedde, WILLEM VAN DEN HOVE, die intusschen de zaak met geestdrift had aangegrepen, een nieuw octrooi verkregen, nadat de Hertog de zaak had laten rusten, omdat de Directeuren in haar niet handelden. De Heer van Wedde had dit stuk aan UYTENBOGAERT gezonden met ernstigen aandrang, om van de zijde der Di-

1) BRANDT IV, 135, 139, 209.

rectie de zaak te bevorderen. Vooral de gewezen pensionaris van Haarlem., DE HAEN, drong het aan ¹⁾, en zelfs kwam de kamerheer des hertogs GEBHART HEINSBEEK in December te Antwerpen tot haar om nader opneming van des hertogs genegenheid te doen. ²⁾

Het antwoord hierop, dat de Directeurs na zijn vertrek — hij vertrok terstond weder — hem nazonden, kennen wij door BRANDT: „alsoo de luiden met dewelke sij die saeke souden moeten beraetslaegen verre van der handt waeren, ook wijde en sijde verspreit, en niet mogelijk was in sulck een werk in der ijl iet te doen, soo hadden sij die te Antwerpen waeren, als sijnde in kleinen getalle, en veele van geen vermoogen om soodaenig werk aen te vangen, daerop voor als noch niet konnen besluiten, maer waeren van meening te verneemen wat genegenheit eenige vermoogende in den Lande daer toe haddan, en alsdan wijders ten meesten welstandt van de Remonstrantsche christenen te helpen raeden. Middelerwijl wenschten zij te weten hetgeen wij uit de Handelingen van 1621 als hunne vraag vernamen, „want het was niet waarschijnlijk, dat de goede luiden, al wierden sij nu in hun Vaderlandt swaerlijk gedrukt, het-selve lichtelijk souden verlaeten, om in onbekende landen andere gelegenheit te soeken en aldaer hun geldt te besteeden sonder alvoorens van alle gelegentheden dier Landen volkomentlijk onderrecht te sijn, en dat door hunne eigene landsluiden welker raedt sij ongetwijfelt liefst souden volgen.”

Uitvoerige aantekeningen bevatten nu de Handelingen der Directie-vergaderingen van 1—3 Maart 1621 te Antwerpen gehouden omtrent de zaak van Holstein. Wij deelen ze met andere stukken onder de rubriek Holstein als Bijlage mede. ³⁾

De heer HEINSBEEK was weder te Antwerpen gekomen om de Directeuren der Remonstranten en de andere Predikanten die daar waren mondeling van 's Vorsten genegenheit te verzekeren en op nieuw derwaarts te noodigen.” Hij was thans verzelde van den heer DE HAEN, den 24 Mei 1619 gebannen en naar Holstein geweken, die waarschijnlijk de

---

1) UYTENB. Brieven, II (blz. 159).

2) BRANDT 409 volg.

3) Bijl. N°. 6.

eerste aanleiding gaf dat het oog van den Hertog naar de Remonstranten, en dat der Remonstranten naar Holstein werd heengewend, en de zaak van hunne vestiging aldaar steeds zeer voorstond ¹⁾. Na verscheidene beraadslagingen en overleggingen met elkander en HEINSBEEK daarover gehouden, werd hem mondeling door UYTENB. aangediend: dat de broeders in deze zaak voorzichtiglijk hadden te gaan, om de goede Remonstrantsche gemeente in 't vaderland niet t'eenemaal moedeloos te maken, alsof alle hoop van vrijheid in 't vaderland te bekomen geheel verloren ware; dat men ook in die groote onzekerheid der tijden, nopende het bestand of oorlog tusschen de Spaanschen en de Vereenigde Nederlanden, niet zoo haast iets zekers kon concludeeren. Dat over zulks Z.E. gebeden werd ten beste te houden, dat zij alsnog Z.E. geen eindelijk antwoord konden geven, hopende nogtans iets met den eersten bij geschrift te stellen en het dan Z.E. te presentceeren. Hierop scheidde de heer HEINSBEEK uit de vergadering.

Ten gevolge van dit bescheid scheen het nu noodig dat er iemand van de Societeit naar Holstein werd afgevaardigd. NIELLIUS en CORVINUS werden hiertoe benoemd en als CORVINUS' difficulteerde werd LOMANNUS in diens plaats gesteld. Hunne instructie hield het volgende in ²⁾: Zij zouden den Hertog van den grond van de geheele zaak der Remonstranten ab ovo onderrichten. En merkwaardig is wat hun daartoe werd in den mond gegeven omtrent de Remonstrantie, het besluit door de Staten op haar genomen, de handelwijze van den Prins, de vermenging van het kerkelijke en politieke, de waardgelders en de Synode. Van de Remonstranten mochten zij met alle bescheidenheid doen verstaan, dat hunne zaak zuiver godsdienstig was, en zorgen te justificeeren de persoon en de actien dergenen onder de Remonstranten die 't meest in 't oog loopen. Hierna zouden zij komen tot de redenen die de Remonstranten hebben belet tot dadelijk vertrek te resolveeren, namelijk deze: 1°. de onzekerheid van den oorlog,

---

1) Zie vooral zijne brieven, Rott. H.SS. 1241—45.

2) Zij is uit eene minuut van UYTENB., op de Bibliotheek der Rott. Kerk, Catal. van H.SS. No. 228, door ROGGE uitgegeven, Brieven van UYTENB. II, 1, 169.

en 't besluit der laatste vergadering om in cas van treves te Antwerpen te blijven, 2°. de noodzakelijkheid van voor 't vertrek orde op alle zaken te stellen, 3°. dat de gemeenten om door dat vertrek niet te verflanwen moesten geprepareerd worden om de apparente utiliteit te verstaan die daaruit voor de Societeit zou ontstaan. En hiervoor was nader opening en bescheid noodig omtrent drie zaken: vrijheid van religie met scholen, drukkerij enz.; vrije directie hunner zaken in 't vaderland; bekwame gelegenheid om van daar die directie te voeren. Hiertoe dan de Commissie; te meer omdat men weinig apparentie zag, dat zich iemand lichtelijk zou laten bewegen, om 't land te verlaten en tot bouwen van een nieuwe stad op de Eider (waartoe men verstaat S. F. G. zeer te inclineeren) te begeven, zonder alvorens van alle gelegenheid wel onderricht te zijn, door zoodanigen, die alles zelf zouden hebben bezichtigd. De afgevaardigden zouden dan ook de meening van den Hertog op het bouwen van eene nieuwe Stad en de conditiën daarvan wél vernemen, ook de gelegenheid van 't heele land, steden, dorpen, wateren, rivieren, commoditeiten van negotie en commercie, leeftocht, lucht, hout en turf tot brand, lasten, gelijke vrijheid met de inwoners in 't stuk van trafieken, vrijheid van opbreken enz. En alzoo S. F. G. mogelijk spreken zal van eenig aantal familiën uit de Nederlanden derwaarts te brengen, dient daarop verklaard, dat de Remonstranten zich daartoe niet kunnen verbinden, alzoo het hun niet zou voegen, iemand daartoe te raden, om in toekomstige tijden geen verwijt te hebben, indien het dengenen, die dat zouden hebben gedaan op hun aanraden, niet beviel; maar dat evenwel niet is te twijfelen of velen zullen wel van zelf opbreken en volgen, wanneer de Directeurs de gelegenheid zoodanig zullen hebben bevonden, dat zij zich aldaar willen neerslaan, en de opportunitéit aldaar hebben doen kennen. En alzoo in 't Vaderland meer personen dan de Remonstranten zich bij de tegenwoordige regeering houden geoffenseerd, zouden afgevaardigden verneemen of denzulken ook aldaar vrije woning met exercitie van religie zou worden vergund. Collatie met de predikanten aldaar zouden zij nog beleefdelijk refuseeren. Voorts zouden zij van wege de Societeit zich tot niets verbinden, maar van alles rapport doen.

Den 6de April 1621 vertrokken NIELLIUS en LOMAN derwaarts. BRANDT heeft ¹⁾ uitvoerig hunne ontvangst te Gottorp en hun onderhoud met den Hertog en diens Raden verhaald. Zij waren er drie weken kosteloos in 't huis van den kamerheer HEINSBEEK gehuisvest. Bij de onderhandelingen bleek, dat de Hertog, die om 't voordeel van zijn land persoonlijk de zaak zeer verlangde, de kerkelijke Lutherse partij aan zijn hof en in zijne staten had te ontzien. Hierom ook vond het eerst weinig ingang als de afgevaardigden van anderen dan Remonstranten, met name van Mennonieten spraken, die misschien met het oog op de godsdienstvrijheid mede zouden willen overkomen. Op de zes artikelen in welke de afgevaardigden de slotsom van het onderhoud zamenvatteden, maakte de Vorst dan ook alleen ten opzichte der Mennonieten eenige verandering. Eerst in de gebouwde stad konden zij geduld worden en met bewilliging van den Vorst vrije godsdienstoefening ontvangen. Wij weten dat zij reeds in 1625 bij formeel octrooi ²⁾ vrije vestiging en exercitie verkregen.

In de Handelingen der vergadering te Antwerpen, 8 Juli 1621, komt van den uitslag der zending van NIELLIUS en LOMAN het volgende voor: Is mede opgelezen 't geboeigneerde van de gecommiteerde broeders met S. F. G. van Holstein, mitsgaders het discours D. LOMANNI op 't stuk van Holstein en bij zijne Ed. den directeurs schriftelijk toegezonden. Is in hunne besogne aangemerkt, dat het best ware nagelaten geweest 't geen aldaar den heer van Wedde aangaande verhaald werd.

Van gelijken is D. UYTENBOGAERT verzocht zekeren brief te ontwerpen op 't stuk van Holstein aan den heer GEBERT HEINSBEEK, dien aan het oordeel der broeders die naar Holstein geweest zijn te onderwerpen, en door hen te doen opzenden met verzoek er een brief bij te voegen. Die brief van UYTENBOGAERT is bewaard, alsook de brief tot geleddie van dien aan de gewozen gedeputeerden op Holstein geschreven ³⁾. In dezen laatsten verklaren de directeurs zich bekommerd, omdat zij niet zien hoe men aan de intentie van den Hertog zou kunnen voldoen. Hem was het blijk-

1) IV. 478 volg.

2) Rott. HSS. 233.

3) Soc. Hand. I. 122 en 119.

baar om de verbetering van zijn Land und Leute door het bouwen van eene nieuwe stad te doen. Daartoe de menschen derwaarts met zich te trekken betaamde hun niet, en alleen komende zouden zij dan op den duur welkom zijn? Zouden zij ook bij klachten van de Staten en bij oorlog om de autoriteit van den Koning van Denemarken in 't open land veilig wezen? Voorts konden zij de directie alleen op last van de gansche broederschap daar overbrengen, en hiervoor eene vergadering in 't land te houden was niet practikabel. Bovendien had de reize zoo te land als ter zee veel bezwaar. Om desniettemin de gunst van den Hertog te behouden, schreven zij inliggenden aan den heer HEINSBREEK, en zij vertrokken naar Frankrijk na het bestuur der zaken aan broeders in Holland te hebben overgedragen. In den brief aan HEINSBREEK deelen zij mede dat een van hen (UYTENBOGAERT) zich naar Parijs had moeten begeven en de beide anderen naar Keulen getrokken waren, hopende daar van de afgevaardigden naar Holstein mondeling rapport te ontvangen. Maar om de onveiligheid der wegen hadden deze over zee naar Holland moeten reizen en schriftelijk verslag inzenden. Om dit te lezen hadden de Directeuren zich weder te Antwerpen vereenigd. Zij danken nu voor de goede ontvangst van de afgevaardigden en de hulp door den heer HEINSBREEK hun verleend. Zij hadden ook te Antwerpen om het einde van 't bestand geen andere broeders tot overleg en raad meer bij zich. Zij zijn nu zeer bekommerd omdat de Hertog de verbetering van zijn land door den bouw der nieuwe stad verlangt, en al verbindt art. 5 der schriftelijke memorie hen daartoe niet, dit toch onderstelt. Daarin werden zij versterkt door de zending van een gecommiteerde van den Hertog, die de lieden hier is komen aanzeggen den termijn en tijd dat de kaveling zal aangaan, volgens wien straks zal begonnen worden te bouwen en te timmeren, en die weinig bijval vindende zeer aandringt op de overkomst der Directeuren, wie velen zouden volgen. Maar er is geene gelegenheid om daarover de broederschap te raadplegen, noch ook om door 't vaderland of over Keulen, Wezel, Lingen, Hamburg of over zee naar Holstein te komen. Zij bidden dus 't hun ten goede te houden, dat zij de zaak nog blijven inzien en dit bij den Hertog goed te maken.

Na den 24sten Aug. Antwerpen voor goed verlaten te hebben sloegen UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS zich in October voor den winter te Rouaan neder, terwijl GREVINKHOVEN om huiselijke bezwaren nog te Antwerpen werd opgehouden. ¹⁾ En reeds 9 Nov. schreven de eersten aan de binnendirectie een uitvoerigen brief die grootendeels over de zaak van Holstein handelt. ²⁾ De heer DE HAEN, nu Raad van den Hertog, had die zaak nog herhaaldelijk bij UYTENBOGAERT aangedrongen. Hij merkte in een brief op dat het, naar sommigen meenden, den Directeurs met haar geen ernst was en zij 't hoofd altijd naar Frankrijk hadden, en Holstein slechts voor geval van nood aanhielden. Dan had men de zaak zoover niet moeten laten komen; en daarmee was de goede intentie van den Hertog niet te behouden. Zoo al niet de Directeurs, dan mochten eenige andere van de voornaamste predikanten, in gevoelen de vijf punten niet excedeerende, propere middelen hebbende om bij provisie van te leven, en bekwaam om met de pastoren te confereeren tot bevordering der waarheid, zij mochten met de goede lieden, huisgezinnen en familiën op wie men tegen 't voorjaar hoopte, medekomen. De Hertog wilde eenige huizen doen bouwen om die aan minvermogenden te verhuren, de heer van Wedde een zoutkeet en eenige woonhuizen. Deze had ook uit Holland het rapport gebracht, dat tusschen de 20 en 30 familien nog dezen herfst zouden komen, dat de WACHTER's (EPISCOPIUS) broeder met DE HAEN erven wilde koopen. De jongste broeder van den Burgemeester (van Amsterdam) DE GRAEF zou ook de plaats en gelegenheid komen bezien. De pred. REMAUT, te Tonningen getrouwd, wenschte er eenig onderhoud en beroeping te bekomen. ENGELRAVE was er met zijne huisvrouw gekomen, van meening om bij succes van 't nieuwe werk zich er neer te zetten. Ook VOSKUYL had de plaats bezichtigd. En dewijl eenige kooplieden en anderen, van de zaak van Holstein

---

1) UYTENB. Brieven, II, 2, 258: Omdat hij van wege de krankheid zijner huisvrouw (ex puerperio), en de deerlijke dispositie (door den steen) van zijn eenigen zoon niet met ons reizen kan. Zie ook 41, en Epist. Eccles. 369 van UYTENB. en 397 van EPISCOPIUS, beide aan VORSTIUS uit 1620 en 1621.

2) In onze Bijlage No. 6.

niet wetende, maar ontevreden over den gang van zaken in 't vaderland, naar Zweden en Denemarken en elders zij begeven hadden, en anderen met het voorjaar zouden vergeen, moesten UYTENBOGAERT en de Directeurs de zaken daartoe helpen dirigeren, dat zoodanige personen zich Holstein zoo nabij aan het Vaderland vereenigden, om een corps van aanzien de vrienden in het land nog van goede dienst te zijn. De brief was van 30 Sept., uit Tonnings ontvangen 20 Oct. en beantwoord den 29sten. In dat antwoord hadden de Direct. van hunne zijde opgemerkt: zij hadden alijd gehandeld op 't goedvinden van de Societeit, en zij dus niet te verwijten, dat in de zaak te ver gegaan, of ien nagelaten was. Dat het hun geen ernst zou zijn, daartegen getuigde de persoonlijke en kostbare commissie der afgevaardigden en hunne eigene wederkomst te Antwerpen om kennis te nemen van het rapport van deze. Het oponthoud van de zaak verklaarden zij uit de omstandigheden, zoo ook uit hun trekken naar Frankrijk. Hier wachtten zij slechts op 't geen de Directeurs en de andere broeders in 't land tegen 't voorjaar op 't stuk van Holstein zouden resolveeren. Maar bedenkelijk moesten zij het confereeren met de pastoren achten, als daarvan de vrijheid van exercitie eenigermate zou afhankelijk zijn. — Na dit hun schrijven stonden nu den Directeuren in 't land vele dingen te considereeren. 1. of de staat van zaken het vertrekken buiten 's lands behoorde uit de gedachte te zetten en kon doen ontraden; 2. of ook de directie in 't land blijven zou; zoo ja, 3. dan van beide kennis te geven in Holstein, en 4. hoeder gemeenten te doen verstaan; 5. als in elk geval de directie geoordeeld werd buiten 's lands te moeten wezen, 6. waar dan, in Holstein of Frankrijk; waarbij onder het voor en tegen, dat hier van beide wordt opgenoemd, de lach in 't nadeel van Holstein komt; 7. of de komst der Directie alleen aan den Hertog zou voldoen, en of de zaak in haar geheel zou blijven zoo de nieuwe stad niet door Nederlanders werd gebouwd; 8. als er in 't land weinig hoop is op redres, tegen 't vertrek van een deel naar Holstein middelen te beramen dat het corpus niet gedissolveer worde; 9. indien men meent de zaak op haar beloop en het gaan of blijven aan iederte moeten overlaten, dan zou wel op het een als op het ander orde te stellen. Gingen er

ommigen, men mocht zien of daaronder ook eenige ver-
rogende kooplieden waren, zoo tot meerder aanzien van
e stad, als om den last van armen, die lichtelijk in menigte
onden komen toelooopen, op vele schouders te kunnen dra-
en. Ook moesten REMAUT, ENGELEAVE en anderen er niet
ontijdig de plaats innemen van dezulken, die geoordeeld
nochten worden van meer suffisantie. nutter en stichtelijker
e zijn. De zaak diende hoe eer hoe liever bij de hand ge-
nomen, opdat men tegen 't voorjaar zou weten waarnaar
zich te reguleeren.

Op allermerkwaardigste wijze spreekt zich hier weder in
zulk eene moeilijke zaak de wijsheid en prudentie der bui-
tendirecteuren uit. Kennelijk wilden zij van hunne zijde niet
rechtstreeks, niet officieel iets bevorderen, dat voor de Broe-
derschap in 't land, en allermeeest voor de ondernemers zelve
zoo bedenkelijk wezen kon. Doch aan den anderen kant wilden
zij ook niet te keer gaan wat uit zijnen aard iets zoo goeds
in zich had en in den uitersten nood zulk een welkome
toevlucht kon opleveren. Daarom wilden zij, de zaak niet
loslatende, haar haren eigenen, natuurlijke loop laten ne-
men, maar dezen ordenen in 't belang der Broederschap. 1)

Intusschen werd onder de ijverige aanvoering van den
heer van Wedde met den bouw der nieuwe stad een aanvang
gemaakt en de eerste steen van het eerste huis 24 Sept.?
1621 gelegd. En in 't begin van 1622 (brief van 5 Jan.)
hadden de buiten-Directeuren vernomen, dat in 't land veel
sprake is dat vele huisgezinnen uit verscheiden steden tegen
den uitgaanden tijd derwaarts of naar Stade en daaromtrent
gemunt hebben, waaruit naar hun oordeel lichtelijk eene
grootte verstrooijing van het corpus zou volgen, tenzij men

---

1) Hoe UYTENS. in 1620 er persoonlijk over dacht is 't best te zien
uit Epist. Eccles. 369, waar wij o. a. lezen: *Ut hinc aliqui migrant
in boreales partes, ecclesiam et scholam illic constituendi gratia, adeo
nondum consultum videtur fratribus, ut contra putent, non parum esse
Ecclesiis noxiam istius migrationis tam frequentem mentionem, maxime
si a Doctoribus et Pastoribus oriatur. Non putant Ecclesias a nobis sed
potius nos ab Ecclesiis, si migrandi stat sententia, excitandos — Disper-
sae sunt variis in locis tum Ecclesiae, tum Ecclesiarum pastores, sine quorum
samen suffragio in re tanti momenti, hoc praesertim tempore, tentare et
valut animi fracti et fugae signum dare, e Christi causa futurum minime
fidetur.* Het oordeel van Episcop. uit 1621, ald. 397.

het, daarvan zeker zijnde, met eenige goede orde beleide. Wij hooren, voegden zij er bij, dat de heer de EAEN met schrijven aan d'een en d'ander groote instantie doet en spreekt van de conditie van timmeren te remitteeren; ook dat die van Stade veel beloven. Gedurende den bouw der stad werd tot in Maart 1623 te Tonningen gepreekt. Hieraan schijnen de buiten-Directeuren 't nu goed en noodig geacht te hebben zich te laten gelegen liggen, misschien te meer om hun oordeel over de thans in Holstein aanwezige predikanten, hetwelk wij zoo even hoorden. En met hun goedvinden verklaarde GREVINKHOVEN in 't voorjaar van 1622 zich bereidwillig en genegen, met de eerste gelegenheid derwaarts zich te transporteeren, om, terwijl zij ten beste der societeit zich nog voor een tijd in Frankrijk onthielden, „na voorgaande onderhandeling met S. F. G. en met diens genadige bewilliging een goeden, grondigen, welgeordenen en stichtelijken aanvang der exercitie en oefening van de religie der Remonstranten in de landen en heerschappen van den Hertog, of in de plaatsen die hun daartoe vergund zullen worden, te leggen, en dit aangevangen hebbende of zelf daarin te continueeren, of zijn best te doen dat een ander of andere bekwame personen tot vordering van 't begonnen werk in zijne plaats treden.” Zoo staat het uitgedrukt in het credentiaal van 11 April 1622 door de Directie aan GREVINKHOVEN medegegeven naar Holstein. En in een ander stuk van denzelfden datum, hem toegezonden ¹⁾, wordt zijne zending voor het genoemde doel ook uitgestrekt tot Hamburg, Stade, 't graafschap Schouwenburg en daaromtrent, ja tot de koningrijken Denemarken en Zweden. In zijne lastgeving, 5 Mei 1622 daarbij gevoegd, werd hem in de eerste plaats opgedragen, uit de handelingen der Directeuren den Hertog te doen verstaan, „dat bij hen buiten, noch bij de broederen binnen geen tijd verzuimd was, en dat men van den aanvang af in alle oprechtheid had gehandeld en nog te handelen van meening was.” Voorts zou hij zijne besoigne gelieven te letten op de volgende punten:

Of de Hertog en zijne raden de Confessie hadden gezien, en op deze vrijheid van exercitie van religie met al daartoe behoort vergund zou worden.

1) Beide in onze Bijlage N°. 6.

Of die vrijheid tot de nieuwe stad bepaald of tot andere steden en plaatsen zou worden uitgestrekt.

Of in dit geval de godsdienstoefening dadelijk te Tonnin- gen of Gottorp of elders zou vergund worden, totdat men in de nieuwe stad kon komen en op wat conditiën zij als- dan hier zou plaats hebben.

Of men vastgaat in 't gebesoigneerde van NIELLIUS en LOMANNUS.

Of de protectie van al de Remonstrantsche leeraars, nie- mand uitgezonderd, ook tegen Denemarken en de Neder- landsche Staten vast en zeker is.

Indien de Hertog de vrijheid wil verbinden aan 't bou- wen der stad en de overkomst van bemiddelde lieden, daar- tegen te doen gelden, het afscheid der twee afgevaardigden, onderscheidene brieven van DE HÆBN, en het onvermogen der Directeuren, die zich daartoe niet kunnen verbinden maar het willen bevorderen.

Dat „het principaalste corpus der Remonstranten juist in Holstein te houden,” moet open blijven voor nader bevind van zaken en het advies der societeit.

Bij zoo ver iemand spreekt van de 5 punten niet te ex- cedeeren, zal ZE. antwoorden, dat de Remonstranten, nadien zij gedwongen zijn een corpus apart te maken, aan geen Punten willen verbonden zijn, maar zich simpelijk begeeren te houden aan de confessie.

Tot geene conferentie met de Lutherschen of anderen te verstaan, maar daartegen bedenking te maken.

De komst der Directeuren om redenen die worden opge- geven nog onzeker te laten.

Omtrent de lucht, leeftocht en zekerheid in Holstein, ook te Hamburg, in Schouwenburg, Stade en daaromtrent on- derzoek te doen.

Indien hij eenig aantal van Remonstrantsch-gezinden in Holstein vindt, een aanvang van kerkdienst te maken en bij vertrek dat aan een ander op te dragen. Zoo ook om zijne zwakte of om andere redenen, als 't noodig is, een of meer broeders zich te assumeeren.

Te doen wat noodig is opdat alle andere niet gecomit- teerde predikanten, die in Holstein komen, zijne orde, of die zijner geassocieerden volgen.

Nog werd aan GREVINKHOVEN eene Memorie gegeven aan-

gaande C. DIRCXS (CONR. VORSTIUS) in welke diens raad en hulp voor GREVINKHOVEN werd verzocht, en reden gegeven, waarom men gemeend heeft hem zelve geen commissie te moeten toeschikken ¹⁾. Blijkens het naschrift van een brief van CYTENE. en EPISCOP. aan de Binnen-directeuren dd. 17 Mei deden zij dit in de meening dat VORSTIUS reeds in Holstein was. Maar hij schijnt van Hamburg met GREV. derwaarts gecisd zijn, die den 8sten van Rouaan naar Quilleboeuf vertrokken, daar den 9^{den} sloop en terstond in zee ging naar Hamburg. Uit dien brief blijkt tevens dat zijn vertrek naar Holstein nog bijna was afgesprongen, omdat men te Rotterdam in de ongelegenheid, waarin men zich daar door de in beslag genomen papieren van WITTIUS bevond, hem zoo zeer begeerde. Maar om de goede gelegenheid op Hamburg en omdat, zoo deze niet waargenomen werd, de zaken in Holstein mochten komen te verlopen, en deze ook zonder groote offensie van den Vorst niet langer konden worden opgehouden, persisteerde men in Godsnaam bij de genomen resolutie. GREVINKHOVEN zou nu alle de gelegenheid daar en daaromtrent vernemen, de gevreesde disorde, waarvan zij vroeger geschreven hadden, zoo veel doenlijk voorkomen, naar gelegenheid orde stellen en hen van alles ten eersten advertieren. Zij hoopten dat hij, alles aldaar in tamelijkheid verricht zijnde, van daar nog zou kunnen tijdelijk komen ter plaatse waar zijn presentie zoo zeer werd vereischt en genoegzaam noodig was, zoo haast de tegenwoordige verbaasdheid wat gecesseed en de goede lieden wat beter geseceerd zouden zijn; voor welken tijd noch hij, aan wien zij zich in dezen meest hielden, noch zij konden zien, dat zijn komst aldaar zonder handgriepelijk gevaar en met apparentie van zonderlinge vrucht zou zijn. De binnen-directeuren mochten dit ten beste nemen, anderen ten beste doen nemen en met een de haastigsten om naar Holstein te gaan wat ophouden, hun doende verstaan dat GREVINKHOVEN voor als nog niet daarheen was om er te blijven, maar om alle gelegenheid te vernemen, opdat wij ons zelve niet in den weg zijn, maar alles doen met orde en goed fundament.

Voor het vertrek van GREVINKHOVEN gaf deze te Rouaan

---

1) Bijl. N°. 6.

nog zijn verlangen te kennen, dat aan VORSTIUS gelijke commissie met hem naar Holstein mocht gegeven worden. Men besloot hem zelven te autoriseeren om iemand anders en met name VORSTIUS tot zijne hulp te assumeeren. Bekend is het, dat deze reeds in October van het zelfde jaar in Holstein overleed. Uit een brief van DE HAEN ¹⁾ dd. Tonningen 24 Oct. 1622 aan H. DE GROOT blijkt, dat S. F. G. VORSTIUS aangenomen had tot zijn theoloog, om neffens andere zijne collegen in de nieuwe plaats Frederikstad de inspectie en directie te hebben over geestelijke, kerkelijke en schoolzaken, en ook te met tot dienst en bevordering van de aangevangen kerk en gemeente aldaar, neffens andere predikanten, zich voor (het) heilige predikambt te laten gebruiken; en inzonderheid, om ook lectiones et disputationes in theologicis en andere dergelijke exercitia met zijne professie overeenkomende te plegen ²⁾.

Hoe het verder met den bouw der stad en met de vestiging en bediening der gemeente in dit tijdvak ging kan men zien in onze Biogr. Naamlijst. Bij de ontdekking der conspiratie weken vele predikanten derwaarts. „Men moet zien, wat van dat loopen naar Frederikstad komen zal,” schreven UYTENB. en EPISC. 26 Mei 1623 aan v. d. BORRE, en aan SAPMA: „Wij hooren dat er velen naar Frederikstad zakken. Zoo de Broederschap zoude meenen dat wij daar meer dienst zouden doen, wij willen wel daarop letten. Maar als al de wereld de zaak in 't land ten beste geven wil, zoo is 't haast even veel waar wij zijn.” GREVINKHOVEN werd er in 1624 tot eersten leeraar beroepen door de regenten en gemeente der stad, en dit van de buiten-directeuren en, gelijk zij hoopten, ook door de binnen-directeuren en de heeren van Rotterdam goedgekeurd; doch dat niet lang duurde ³⁾. Voorts vinden wij in de particuliere brieven hier en daar bijzonderheden omtrent

---

1) Medegedeeld door H. C. ROGGE. Kerkhistor. Arch. 2 Deel 1859. Rott. HSS. 1241.

2) Zie over zijn sterven: Een bezoek op het Slot te Tonningen ten jare 1622 door H. C. ROGGE.

3) UYTENB. Br. II. 2 198. Vooral ook Br. van DE HAEN Rott. HSS. 1244. In 1627 scheen de stad eerst als neutraal gebied vrij te loopen van den oorlog; maar weldra wierp TILLY er 600 man bezetting in, die er deorlijk huis hielden. Brief van HOLLINGERUS. Rott. HSS. 1318.

Holstein en Frederikstad. Maar in de Handelingen der officiële vergaderingen, hetzij van directeuren of klassen op predikanten, wordt na 1622 over Holstein en Frederikstad alleen het volgende gevonden. Als in Febr. 1627 kerkmeesters der gemeente, na 't vertrek van GREVINKHOVEN, weder om de beroeping van een ordinaris predikant verzochten, besloot de magistraat het advies van de directeuren der Broederschap te vragen, en deze bevalen in de eerste plaats PALUDANUS, daarna SELCART aan, maar zij deden het uitdrukkelijk niet in qualiteit van directeuren ¹). Voorts lezen wij in de aantekeningen van de Directeuren-verg. van 1630 te Rotterdam op 1 Mei: Bij de DD^{ren} geweest D. P. (misschien PALUDANUS) uit Frederikstad, raadplegende met hen, wat persoon zij oordeelden allerbekwaamst om tot de bediening van de gemeente aldaar beroepen te worden ('t was na 't ontslag en den dood van SELCART, den eersten vasten predikant ²). Hem is bij hen geantwoord dat zij niemand wisten, die beter met bekwaamheid en reputatie die bediening zou betreden als A. v. BIERVLIET (DWINGLO, die thans in Glückstad werkzaam was,), in gevalle maar ter eener zijde de gemeente aldaar tot hem en ter andere hij tot die gemeente en bediening genegen ware. Hij repliceerde dat op hem wel was gedacht, maar dat de Stadhouder (Jonkheer ADOLPH VAN DE WAEL, Heer van Moersbergen) ³) tot hem geheel niet was gezind, gelijk hij ook meende dat BIERVLIET tot zoodanige beroeping niet genegen zou wezen uit zekere redenen, die hij verhaalde. Hem werd weder daarop gezegd bij de DD^{ren}, dat hun tegenwoordig niemand anders te voren kwam, dien zij met verzekerdheid wisten te recommandeeren, met vermaning dat men het stuk wel rijpelijk zou overwegen eer men tot beroeping zou komen, nadien er ten hoogste aan gelegen was, gelijk hij mede bekende, maar dat zij voor dien tijd niets naders daarop konden adviseeren. En het

---

1) Copie van hun brief aan de Ed. Erentf. Achth. Hoochgel. Voorsien. Heeren Stadhouder Raden en Assessoren in Frederikstadt bezit de Rott. kerk als 2009 van hare HSS.

2) Biogr. N. L. 329.

3) Biogr. N. L. 313. Zie over dezen, en over de wilckkeur en heerschucht die hem ten val brachten, en het Stadhonderschap niet weder deden vervuld worden UYTENB. Brieven II. l. 99 en GREVINKH's Brieven. Rott. HSS. 1218. 19.

was dezelfde zaak, die in de Generale verg. van 1631 den 16^{den} Oct. voorkwam, toen in hare Handelingen werd aangeeteekend: „Alzoo die van Frederikstad door schrijven van D. NICOL. GREVINKHOVEN aan D. UYTENBOGAERT verzocht hebben van hier met een bekwaamen kerkendienaar voorzien te worden, is dat mede gesteld in handen van de 7 gecommitteerden (toen benoemd voor de invoering der vaste bediening), om daarin te doen zoo zij naar gelegenheid best zullen vinden.” Maar in Mei 1632 werd C. GEESTERANUS, die in 1623 naar Holstein was geweken, door den kerkeraad beroepen.

Bevreemden kan het ons natuurlijk niet dat Frederikstad vroeger niet in de commissoriale bediening was opgenomen; ook niet dat wij in de eerste binnenlandsche Generale vergaderingen van 1630 en 1631 geen der predikanten, die zich te Frederikstad onthielden, aanwezig zien. Maar ook in de begrootingen is van die kerk geen sprake. Terwijl hare predikanten niet uit de gemeene beurs hunne bezoldiging ontvingen, werd blijkbaar voor de opbrengst ten behoeve van 't gemeen ook op haar niet gerekend. Maar om dat alles was zij in dit tijdperk een buiten-post, die slechts in zeer los verband stond met de Broederschap, gelijk dan ook in de kerkenorde van 1633 omtrent haar in haren exceptioneelen toestand geenerlei bepaling voorkomt.

Merkwaardig meer dan belangrijk was en bleef de stichting, en voor de vestiging der Broederschap heeft zij meest indirecte en negatieve beteekenis gehad. Toen dat heentrekken uit het land naar eene vrijplaats daar buiten begon, en namen als DE HAEN, VAN DAM, DE GRAEF, VAN DEN HOVE daarin betrokken raakten, toen zal dit bij de vervolgende partij wel hier en daar een indruk gemaakt hebben, die sommigen bedachtzaamheid en matiging aanried. Maar toen het weldra zeer weinig doorging, en het getal zoo klein bleef van hen, die 't vaderland, niet om werk en brood, die hun bij het bouwen der nieuwe stad werden aangeboden, maar waarlijk om der conscientie wille verlieten, toen werd die indruk zeker weder uitgewischt en licht bij anderen door een genovergestelden verdrongen. Zekere sporen evenwel zijn er van 't een, evenmin als van het ander nog voorgekomen. Ware in de hitte der vervolging de zaak door velen den lande aangegrepen, dan zou zij heel wat van de

meest bruikbare krachten aan de kleine zwakke broederschap hebben kunnen ontvoeren, en bij de overigen den moed en den ijver verdooven, en daardoor hare vestiging en haar heilzaam bestaan in de vaderlandsche kerk hebben tegen-gewerkt. Van daar dan ook de aarzeling, het uitstellen van de Directeuren der Broederschap, kennelijk weder vooral van UYTENDOGAERT, om de zaak terstond te bevorderen; en zeker is 't aan die wijsheid voor een deel te danken, dat zij in dat opzicht die bedenkelijke schade niet aanrichtte. Te meer is hiervoor de wijze terughouding der Directie van beteekenis, omdat zij ook uit Zweden voor Gothenburg en uit Denemarken en Stade aanbiedingen, ja in 1621 in Hamburg uitzichten had die, meer dan nu toch geschiedde, aangegrepen en opgevolgd, met die van Holstein een vervloeyen van de broederschap buiten het vaderland zouden hebben kunnen te weeg brengen. Ondanks de terughouding der Directie begaf een predikant zich naar Gothenburg en diende er van 1621—1629; een ander te Dantzig van 1622—1631; een in Glückstadt, onderscheidene in Oost-Vriesland ¹). Maar toen te Frederikstad de gemeente eenmaal bestond, en zij het in het vaderland nog steeds onthouden genot van vrije godsdienstbelijdenis deed smaken, werkte zij indirect door haar bestaan en door de correspondentie van hen die zich daar bevonden zeker mede om den ijver voor die vrijheid levend te houden en aan te wakkeren in de Broederschap, en dus in deze den grond van haar eigen bestaan te bevestigen. Zoo spreekt dit zich bij voorb. uit in den vermelden brief der Directeuren aan de Regeering der stad. Van de voortdurende correspondentie tusschen de stad en kerk aldaar en de societeit der Remonstranten zeggen zij „waer aen, gelyck wy meynen, dat den voortgang van de kercke aldaer gelegen is, soo verstaen wij oock niet min, dat onse gansche societeyt ende allen Remonstrants-gesinden, naest hare inlandische vryheyt, geen dinck meer en behoort ter herten te gaan, als de opcomste van die plaetse, die in de gansche werelt haere eenige rustplaetse is, daer sy ongehindert, onbeschroomt, int openbaer, onder de vleugelen van de aldergoedertierenste Prince, haeren godsdienst vry mogen oeffenen, ende een stil, gerust leven

leyden, met alle eerbaerheit ende Godtsalicheyt; die oock, nae haer de saecken onses vaderlandts laten aensien, ('t was 1627) (Godt dannoch kan 't ten beste keren) wel mocht worden de voornaemste, iae eenige herberge van veel duysenden verdruckte en verdrevene vroomen christenen. De Almachtige Godt wille haere poorten bouwen — tot vermeerderinge van het rycke Christi, door de voortplantinge van die leer der waerheit die nae de Godtsalicheyt is." Nog gaf de gemeente aan enkelen die buiten het vaderland verstrooid voor de broederschap verloren waren — als den Pensionaris DE HAEN, den Kampenschen Rector GUALTHERUS — gelegenheid om door vereenigde werkzaamheid, al was het ook buiten 's lands, voor de zaak der broederschap nuttig te zijn. Toen het groot getal van predikanten voor haar een bezwaar was, vonden niet weinigen, en daaronder enkelen bij wie zij 't minst verloor (ENGELRAVE REMAUT, Brief der Dir. van 1622), in de nieuwe stad een burgerlijk bedrijf¹⁾ bij 't welk zij toch nog in de evangeliebediening konden werkzaam zijn. Bovendien was die stichting van een nieuwe eigene stad in den vreemde, uit ijver voor de godsdienstbelijdenis ondernomen en volvoerd, eene daad, die in de Broederschap het gevoel van kracht moest opwekken, en buiten haar niet kon nalaten, vooral in 't midden van den vrijheidskrijg met Spanje, heimelijke sympathie voor de Remonstranten in vele gemoederen te verwekken. En toen nu het Friederichstadt van 25 huizen (1623) eene kleine Frieden-stadt geworden was, in welke Remonstrantsch-Gereformeerden en Martinisten en Mennonieten (later ook Roomsche Katholieken, Kwakers en Israëlieten²⁾ in vrijheid en in vrede hunnen godsdienst beleden, moet zij, als en om haren oorsprong en om den handel met haar het oog tot haar getrokken werd, in de eerste helft der 17^e eeuw eene stichting geweest zijn, die het beginsel waarin haar grondslag gelegen was en waarvan zij de verwerkelijking vertoonde in stilte ten voordeel der Broederschap voorsprak en aanbeval.

---

1) Zie het van SELKART, ENGELRAVE, PALUDANUS, GEESTERANUS Biogr. NL. 322.

2) Zie Frederikstad aan de Eider bl. 19 volgg. v. VOLLENHOVEN Beyträge.

Wat de gemeente na de vestiging der Broederschap in deze geweest is, blijft uit den aard der zaak hier geheel buiten onze beschouwing. Omtrent Stade, als plaats van buitenlandsche vestiging aan welke gedacht werd, deelen wij eenige aantekeningen mede in Bijlage N°. 6. Voorts teekenen wij hier uit de brieven vóór de vestiging der broederschap het volgende pro memoria op.

UYTENBOGAERT dacht er tusschen 1624 en 26 dikwijls aan zich in Holstein of te Hamburg te vestigen. Eenmaal zelfs 29 Aug. 1624, was hij geresolveerd „tegen morgen” ¹⁾. Onder 't geen hem tegenstond noemt hij de reize, de disorde onder de broeders, de wreede locht, ruwe spijs en 't stuurs volk. Onder hetgeen hij aanbeval het gezelschap aldaar en dat hij er om „de opene vrijheid meer dienst zou kunnen doen dan uit Frankrijk,” waar hij zich bovendien in zijn isolement tusschen Roomschen en Gereformeerden niet vinden kon. Zijn helder- en scherpsziende vriend VAN SORGEN ontraadde het hem bestendig ²⁾. Mei 1624 had hij vernomen dat er familien naar Frederikstad gingen en daar sterk getimmerd werd ³⁾. GREVINKHOVEN had er den dienst aangenomen in hoop op zijne hulp en die van EPISCOPIUS om er in de zaken een orde brengen „welke wij van alle kanten vernemen noodig te zijn.” Daar bijeen zijnde hoopten zij een vast collegie, school, drukkerij te mogen oprichten, om ook van daar de reliquiën onzer verdrukte gemeente in 't land door Gods genade te mogen conserveeren ⁴⁾. 't Ging daar zoo weinig wel, dat hij tegen 't einde van 't jaar weder meende de man niet te zijn, noch alleen, noch met anderen om het te beteren ⁵⁾. Uit 1626 vernemen wij door den gewezen Waalschen predikant GOULART, die te Frederikstad was, dat men zeer verschillend over den voortgang der stad dacht en sprak. Het getal inwoners nam eer toe dan af; dagelijks werden er nieuwe huizen gebouwd. „Maar velen die gehoopt hadden hier met één slag rijk te worden, keeren teleurgesteld terug en smalen op de zaak. Ik evenwel acht het met

1) Brieven II. 2 225 en van 195 tot den einde passim.

2) Ald. 195, 245, 206, 253. 3) 208. 4) 244.

5) 249. Ook 261, maar deze brief, No. 318, door ROGGE op UYTENBOGAERT's eigene aanwijzing tot 1624 gebracht, is kennelijk uit 1621, gelijk de inhoud duidelijk aanwijst, en ook zijne overeenkomst met het door ons medegedeelde blz. 195.

niet weinigen in 't belang van onze gemeene zaak, dat deze plaats bloeije en Holland door de onzen niet gemist worde ¹⁾." GREVINKHOVEN's hart was in Holstein niet. SELCART wilde wel dat hij zonder schade konde opbreken ²⁾

De Profeten.

Gelijk de uitwijking naar het buitenland van zeer belangrijken invloed had kunnen zijn op de vestiging der Broederschap binnenslands, zoo deed zich nog vóór hare stichting het begin eener afwijking in het binnenland voor, van welke dit in nog veel meerdere mate het geval had kunnen wezen. Ik bedoel het ontstaan van de zoogenaamde *Profeten*, later Collegianten, eerst te *Warmond*, weldra te *Rijnsburg*.

Hoe het daarmee toeging is uit BRANDT IV, 89 verv., uit het Leven van PASCHIER DE FYNE, uit diens Verhaal van de Rijnsburgsche Verg. 1671, en de Aanmerkingen daarop (van OUDAEN) 1672, de Historie der Rijnsburgsche Verg. enz. 1775, ³⁾ bekend en behoeft dus hier niet verhaald te worden. Voor ons doel is de herinnering voldoende dat de zaak reeds in den nazomer van 1619 te Warmond op aandrijven van de gebroeders VAN DER KODDE (wier broeder W. CODDAEUS Hoogleeraar te Leiden was), vooral van GYSBERT JACOBSZON aanving.

Daar was eene godsdienstige vergadering in een boomgaard met verstoring bedreigd geworden. Sedert was het Juliplukkaat tegen zulke vergaderingen verschenen. Tevens werd eene gemeente als die van Warmond, bij de nog niet geregelde bediening der gemeenten in 't land, niet iederen Zondag van eene predikatie voorzien. Om dit alles vond de voorslag daar ingang, dat men van tijd tot tijd bijeen zou komen om elkaar te stichten zonder predikant. Eén

1) Epist. Eccles. 441.

2) UTTENB. Brieven II. 2, 407. Over Frederikstad van 1622—26. zie vooral ook de brieven van DE HAEN, Rott. HSS. 1241—45. GREVINKHOVEN bleef er bij zijn tweede verblijf, 1630—1632, omdat hij er veel bezittingen had en zelf eene indijking had ondernomen, die hem duizenden kostte. Zie zijne brieven Rott. HSS. 1216—1219.

3) Dit werk werd geschreven door ELIAS VAN NIJMEGEN en tot 1804 vervolgd (in H.S.) door diens broeder, den bekenden kunstschilder, naar VAN RUYK, Besch. van Rott. I, Aant. blz. 11a. STOLKER, Brieven aan UREY, 1810, meent bl. 75 dat het meest uit de aantekeningen van WAGENAAR (zelf Collegiant) is opgesteld.

zou uit den Bijbel kunnen voorlezen en een gebed doen; en indien iemand iets kon voortbrengen tot stichting, die zou het mogen doen; de voorstellers zouden hiertoe helpen. Ook hierdoor zou men de gemeente bijeenhouden en vooral de predikanten van veel gevaar en zichzelf van 't verstoorren der vergaderingen en de boeten verschoonen. Maar toen zelfs na het tweede plakkaat van 1 Febr. 1620. tegen de Predikanten, van dezen nu en dan te Warmond kwamen prediken, en men toch van hun dienst geen gebruik maakte, maar voortging met zijne afzondering, ja hen in minachting zocht te brengen, toen bleek het, dat de voorstanders der zaak allermint het belang der predikanten bedoelden, maar meer hunne eigene veiligheid, en bovenal het stichten eener eigene congregatie met hunne zoogenaamde *vrije profetie*, naar welke zij zich *profeten* noemden. Om daarin den lastigen tegenstand der predikanten, vooral van PASCHIER DE FYNE te ontgaan verlegden zij nog in datzelfde jaar hunne Vergaderingen naar Rijnsburg, van waar zij *Rijnsburgers* genoemd werden, gelijk zij naderhand naar de collegiën, die zij oprichtten in de plaatsen waar zij aanhang maakten, *Collegianten* heetten. Zij vergaderden eenmaal 's maands, hielden dan avondmaal, bedienden eenmaal 's jaars den doop, maar met de Doopsgezinden alleen aan bejaarden en zij bij onderdompeling; nog waren zij met de Mennonieten tegen het wapen- dragen en het voeren van het overheidsambt; hadden evenmin opziensers als leer-aars; waren de praedestinatieleer der Remonstranten toegedaan, en hadden overigens eene vrije belijdenis, die zich later meest door een rationalistischen geest kenmerkte. Van de stichters worden blijken van geestdrijverij ten opzichte van bijzondere bedeling des H. Geestes vermeld.

De zaak zelve heeft alleen beteekenis in de geschiedenis der Protestantische kerkinrichting en gemeentebediening. Zij is daar nevens die der Kwakers te stellen als een uiterste van vrijheid en gelijkheid in deze dat nauwelijks meer kerkinrichting of gemeentebediening overliet. Ook bestond de vrije profetie hier reeds van den aanvang af meest slechts in naam, want doorgaans traden dezelfde of vaste personen en met te voren bedachte en bewerkte predikatiën op.

Maar ook daarover hebben wij hier niet te spreken. Alleen den invloed dien het ontstaan van de vereeniging der

profeten op het bestaan der Remonstrantsche Broederschap in den tijd harer vestiging had, hebben wij in aanmerking te nemen.

Met PASCHIER zien wij den afgezetten Predikant BATELIER en andere predikanten van die dagen en hooren wij later nog EPISCOPUS en MATTHIUS tegen de zaak opkomen. ¹⁾ En geen wonder. Om haren aard en hare oorzaken was voor den godsdienst dezèr afgewekenen zelve bezwaarlijk van haar veel goeds te verwachten, en voor de vestiging der Broederschap had dit afwijken in het land nog veel meer dan het uitwijken in den vreemde hoogst bedenkelijk, ja verstoorend kunnen wezen. In hunnen kring geachte en veelzins achtenswaardige mannen waren de voorgangers, en onder den eersten zwaarsten druk der vervolging gaven zulken het voorbeeld om deze te ontgaan door buiten de verbodene vergaderingen, op eene veilige en gepaste wijze in de onderlinge stichting te voorzien. Daarbij schenen zij eene gemeenschap te vormen, die in den geest der vrijheid door iets nieuws en schoons zich onderscheidde, het algemeen priesterschap verwezenlijkte, en in haren kring de door de Contra-remonstranten zoo hatelijk geworden heerschacht van predikanten voor goed onmogelijk maakte. Nog kon men op dien weg het altijd bedenkelijk verzet tegen 's lands overheid vermijden, en de zijnen in den Staat behoeden voor de drukkende gevolgen hunner Remonstrantsche gemeenschap.

Hoe licht kon zulk een voorbeeld velen aantrekken, den een om deze, den ander om die reden medesleepon, en bij de natuurlijke zucht tot zelfbehoud in 't barnen van het eerste gevaar den ijver voor het eene noodige, het bijwonen der Remonstrantsche vergaderingen, verslappen.

Des te meer opmerkelijk is het dan, dat dit betrekkelijk weinig geschiedde. Gedurende dezen vestigingstijd van de Remonstranten bemerken wij na den aanvang der zaak van de profeten bijna niet. En eerst als zij tegen de tweede helft der 17de eeuw hunne collegiën in groote steden hebben opgericht doen zij door enkele aanzienlijke en beroemde mannen weer van zich hooren. Aan de zijde der Remonstranten is dan ook in de constitueerende vergaderingen van hen vol-

---

1) BRANDT IV en de aangehaalde schriften.

strekt geen spraak, ook niet in andere officiële bescheiden van dezen tijd en weinig in de brieven. Van de predikanten die tot de Societeit der Remonstranten behoorden ging in dezen tijd niet één tot hen over. Want JOH. GREESTERANUS van Alkmaar, die de zaak der Rijnsburgers zeer was toegedaan, was nimmer Remonstrantsch predikant geweest. CAMPHUYSEN, die ook met de vrije profetie was ingenomen, had wel enkele malen in de vergaderingen der Remonstranten gepredikt — men denkt van zelf aan CAMPHUYSEN in ruiters-rok op de biertonnen te Rotterdam, den dag na 't afkondigen van 't eerste plakkaat 21 Juli 1619 — maar juist dit prediken maakte hem van het optreden zulke samenkomsten afkeerig. Ook had hij daarna ernstige bedenkingen tegen het stellen der Confessie, van welke in later tijd een nieuwen geloofsband voor de Remonstranten duchtte. Lid der Societeit werd hij daarom niet. Maar ook aan de Rijnsburgers sloot hij zich niet bepaaldelijk aan, en hij verklaarde uitdrukkelijk dat hij om zijne genegenheid tot hunne wijze van stichting „zich niet afscheidde van de „Remonstranten, die hem onder de gezindheden de liefste „waren, welke hij hier te lande wist.” Eerst na de prediking in de aangekochte hcedenmakerij te Amsterdam 1630 ging HERM. MONTANUS tot hen over, en nog later de gewezen Remonstrantsche student DANIEL DE BREEN, die vroeger op onderscheidene wijzen den Remonstranten goeden en kloeken dienst had gedaan.

Zeker verdient dit zeer onze opmerking en waardeering. Gelijk CAMPHUYSEN met recht beweerde, kon men juist door op te treden in de Rijnsburger vergaderingen het Remonstrantsch gevoelen ongestoord bevorderen. En toch niet een van hen, wie zelfbehoud daartoe 't eerst en 't meest dringen moest, zocht hierin een uitweg, noch onttrok zich hiervoor aan de gevaarlijke prediking in de Remonstrantsche samenkomsten. Dat moet geschied zijn, omdat met die samenkomsten het bestaan der Broederschap stond of viel, en

---

1) Hij hing de letterlijke opvolging der Schrift aan in zake van den wederstand, het geven van het gevraagde en den leeraarsstand. Zie Epist. Eccl. 380. Over hem kan men verder de schriften over de Rijnsburgers raadplegen, vooral OUDAEN, die hem bl. 31 een Fenix van geleerdheid en vroomheid noemt. Ook de Remonstranten stelden hem in deze beide opzichten hoog.

voor de verklaarde handhaving en bewaring van haar roelen in de vaderlandsche kerk het bestaan dier Broederschap des noods ten koste hunner veiligheid en vrijheid den. Misschien dacht men dan ook aan de profeten als 1 zoo gedurig in de generale en gedeeltelijke Soc.-vergaring de uitdrukkelijke verklaring wilde, van zich aan de de zaak der Remonstr. en de bediening hunner gemeenten blijven toewijden. Zeker zullen ook andere redenen hebben medegewerkt. Allereerst dat de predikanten in deze ijking niet deelden; dat men de Rijnsburgsche zaak niet dekeurde; daarbij, dat aan velen hunne betrekking van dikant te lief was om die vaarwel te zeggen. Voor anderen was licht het burgerlijk bedrijf, waartoe zij, als zij oplden predikant te zijn, voor hun onderhoud zich begeven oesten, een bezwaar. Anderen weder kan het drijven en geeren, dat ook te Rijnsburg bij de oprichters niet ontak; hebben tegengestaan. Ook deze redenen mochten gelmen. Maar dat zij genoegzaam waren, om bij zoo groot en eigend gevaar te weeg te brengen, dat niet een tot deze wijking zijn toevlucht nam, daarin moeten wij een achtgswaardig blijk van hunne toewijding aan de zaak van Remonstrantisme zien.

De leden der Remonstrantsche gemeenten zien wij evenmin, halve eenigen te Warmond en omstreken, deze verlaten om bij de Rijnsburgers te voegen, al mogen hier en daar kelen voor die veilige maandelijksche zamenkomst zich aan gevaarlijke vergaderingen der Remonstranten onttrokken ben. Ook bracht de aard der Rijnsburgsche vereeniging Orde leden der gemeenten noch noodzaak, noch verplichting dus geen reden mede om zich van haar los te maken. Als toen tegen 1650 te Rotterdam een eerste begin van n collegie der vrije profetie zich voordeed, waren de leden Remonstranten en Doopsgezinden die bij hunne gemeenten leven, en die in de Remonstrantsche kerkekamer tot onderlinge oefening en stichting zamenkwamen, als dat Vrijdagsche collegie, waarover weldra in den Rotterdamschen kerkeraad en de groote vergaderingen der Broederschap jaren lang zoo veel is te doen geweest. En terwijl de zaak in den eersten tijd niet dien ingang vond, dat zij aan de Remonstrantsche vergaderingen schade deed, — zelfs te Warmond bleef eene Remonstrantsche gemeente bestaan — en

terwijl de Collegies in die plaatsen waar Remonstrantsche gemeenten bestonden — Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Haarlem, Hoorn — eerst later werden opgericht, hebben wij hier met de zaak ons niet verder bezig te houden. Want op de kerk-inrichting en gemeentebediening bij de Remonstranten oefenden zij geen den minsten invloed dan in zoverre, als zij door het onbeduidende van de vereeniging der profeten te meer die gemeentebediening en die kerkelijke gemeenschap aanbeval, voor welke de Remonstranten leden en streden.

De vervolging en verdrukking.

Voor welke de Remonstranten leden en streden. Dit werd van zelf allermeeft het eigenaardige van de vestiging hunner Broederschap. En *de Vervolging en verdrukking* welke hun dat aandeden zijn natuurlijk datgeen wat het meest van invloed was op den toestand en op de gesteldheid der zich vestigende Broederschap. Wij zouden ze dus hier tot op de conspiratie van 1623 moeten verhalen, zoo wij er niet van ontslagen waren door het uitvoerig en volledig verhaal dat BRANDT juist tot op dat tijdstip er van gegeven heeft, en omdat voor ons de vestiging der Broederschap en dus hare inwendige geschiedenis de hoofdzaak is. Wij herinneren dan van de eerste slechts het een en ander dat ons den staat van zaken in dit tijdperk en de verrichtingen van de bestuurders der broederschap moet doen begrijpen, en merken den invloed der vervolging en verdrukking op.

Op den 1sten Febr. 1620 verscheen het tweede plakkaat tegen de Remonstranten, het strengste, zoo als BRANDT zegt, dat tot nog toe in deze landen sedert de Spaansche tijden was afgekondigd. Het betrof hunne Predikanten. Want nu de kerk haar leer had vastgesteld „behoorden daarmede de ongerustigheden voor eenige jaren ontstaan door de nieuwe artikelen over de predestinatie op te houden. Maar sommige predikanten, van hun dienst verlaten omdat zij zich niet vereenigden met de aangenomene leer, en vermaand om met onderteekende akte te beloven zich, ook met behoud van hun tractement, van alle kerkelijke bedieningen te onthouden, hadden dat geweigerd, en waren daarop het land uitgebannen op poene als bij de resolutie van 5 Juli 1619. En toch hadden eenigen zich verstout

weder in 't land te komen en in godsdienstige vergaderingen voor te gaan; anderen hadden in dit laatste hen gevolgd na de voorn. akte herroepen te hebben; en zelfs proponenten hadden het onderstaan. Daartegen hadden de Staten-Generaal bij hun plakkaat voorzien en thans statueerden zij daarbij: Dat, zoo wie iemand van de genoemde uitgebannen predikanten in handen deed komen, voor elk zou verceerd worden uit 'slands middelen met 500 karoliguld. (*f* 700), en de aangegrepenen als perturbateurs van de gemeene rust zouden gestraft worden met eeuwige gevangenis en ook zwaarder. Dat de predikanten die niet opgekomen waren om de akte van stilstand te teekenen of die herriepen, binnen driemaal 24 uren het land zouden verlaten op dezelfde poene, die ook gesteld werd op het doen der voorn. proponenten. Dat de magistraten geautoriseerd en gelast werden allen, zoo mannen als vrouwen, die de zaak der Remonstranten heimelijk of openlijk voorstonden met hunne familien uit hunne woonplaats te doen vertrekken, of door de hooge hand verwijderen, en wederkeerende als overhoorige arbitralijk te straffen. Dat elk die een gebannen predikant op eenige manieren ontving zonder hem te ontdekken, verbeuren zou telkens 300 Gl., half voor den aanbrenger, welke straf nog na jaren executabel was, terwijl alle ingezetenen gelast werden daartoe de hand te bieden. Iliertoe waren alle Officieren, de Justitie, de Magistraten gelast op straffe van verlies van hunne officiën. De boeten zouden niettegenstaande oppositie en appel en zonder prejudicie van dien worden geëxecuteerd. Dat eindelijk alle overheden hooge en lage dit plakkaat zouden publiceeren en executeeren zonder eenige conniventie; met bevel aan alle krijgsoversten en volk van oorlog om op verlies van hunne officiën hiertoe de goede hand te bieden ¹.)

In ditzelfde jaar werden dan ook vijf predikanten in verschillende provinciën gevangen, PRINCE te Goeree, GREVIUS te Heusden, ARSENIUS te Kampen, VEZEKIUS te Haarlem, REMAUT te Bommel. Maar tegen het einde van het jaar scheen het eerste geweld der vervolging wat te hebben uitgewoed. Het ten einde loopen van 't bestand met Spanje (April 1621) gaf kennelijk een zeer natuurlijke af-

1) BRANDT IV, 196—202.

leiding. En op meerdere plaatsen deden zich spoedig daarvan de blijken voor, zoo als BRANDT die uit 1620 van Hoorn en Gouda, uit 1621 van Hoorn en zelfs van Amsterdam vermeldt, waar REM BISSCHOP van zijne tijdelijke uitwijking buitens 'slands kon terugkeeren en vrij en stout in 't openbaar verkeeren. Wel werden in dit laatst genoemde jaar alweder drie predikanten gevangen, SAPMA te Amsterdam, BIJSTERUS te Rotterdam en H. WELSING te Gouda; maar 't ontkomen van den eersten door zijne trouwe, moedige gade, van VEZEKIUS te Haarlem door achteloosheid van zijn bewaarders, en het verlossen van WELSING door de twee latere conspirateurs van Leiden ABRAHAM BLANCHART en WILLEM PARTHY, alsmede van GREVIUS en PRINCE na twee mislukte pogingen door den ontkomen SAPMA zelve, het bleef zoo zonder ernstige nasporing en vervolging, dat sommigen der bevrijden in de plaatsen hunner gevangenneming zelve spoedig weder predikten, en de gemeenten op onderscheidene plaatsen een openbare dankstond hielden voor hunne verlossing. Kennelijk werd de magistraat hier en daar tot gematigdheid geneigd. En bij de oogluiking, die hierdoor plaats had, werd het stilstand teekenen door niet weinigen, als WITTIUS, MONTANUS enz. herroepen en namen de godsdienstige vergaderingen in talrijkheid en moed en ijver toe. Den 9^{den} Jan. 1621 schreef POPPIUS uit het vaderland aan UYTENBOGAERDT; de christelijke zaak groeit en bloeit onder 't kruis, tot verwondering van velen. Het getal der liefhebbers vermeerderd, en d'ijver wordt aan alle kanten gespeurd; hoewel in eenige plaatsen, de verdrukking zwaar zijnde, niet alle werkingen tot bewijs daarvan zoo dikwijls als men wel wenschen zoude gepleegd worden ¹⁾

Evenwel de verademing die dit gaf was nog zeer plaatselijk en tijdelijk. Hier stond zij in verband met het wisselend personeel der officieren en magistraten, daar zelfs met het wegtrekken der vendels soldaten naar het leger. En de hooge regeering bleef hard en streng. Op aanvraag der staten van Utrecht schreven de Staten Generaal 24 Juni 1621 eene scherpere uitvoering der plakaten voor, hetgeen, toen het hangende was, de Stichtsche Remonstranten zóó ontrustte, dat zij een biddag hielden (19 Juni) om

---

1) BRANDT IV. 478.

God in die verlegenheid eene genadige uitkomst af te bid- den. En reeds het ontvluchten der twee eerst ontkomen predikanten bracht de Staten van Holland in September tot het besluit. om Loevestein, als meer verzekerden ker- ker, tot eeuwigdurende gevangenis voor de Remonstrant- sche predikanten te bestemmen, waarheen dan ook BIJS- TERUS als eerste slachtoffer werd gevoerd ¹⁾.

In dezen staat van zaken werd het jaar 1622 voor de Remonstranten weder een noodlottig jaar. Van Rotterdam ging nu de storm uit, de stad waar hunne grootste macht zetelde, op welke dan ook het oog der partij zeer was ge- richt. In 't begin van 't jaar was het verhooren, gevangen zetten en beboeten van burgers, die ten aanzien van Remon- strantsche vergaderingen verdacht waren, hier weder aan de orde van den dag. Toch was daar aan den anderen kant wat voor die vergaderingen den moed en den ijver voedde, onder een magistraat die in datzelfde jaar, tegen de heftige predikatiën en vertoogen der strenge kerkelijken in, het beeld van ERASMUS in metaal op 't bruggewelf der Groote Markt deed plaatsen. BRANDT verhaalt: ²⁾ „op den dag der eerste leermarkt te Rotterdam, den tweeden van Lentemaand wierd daar des avonds eene vergadering ge- houden, die genoegzaam openbaar was, met open deuren daar lantaarnen in hingen, met zeer grooten toeloop van menschen van allerlei staat. Daar heeft men na 't voorle- zen gepredikt, d' aalmoezen met zakken met bellekens in- gezameld, en daarna overluid psalmen gezongen dat het klonk.” Dit evenwel was den magistraat al te stout, en op klachten in den Haag kwamen commissarissen van 't Hof orde stellen. Hiertoe was hun 't verhooren van vele, ook aanzienlijke personen niet genoeg, en om een meer afdoen-

---

1) Als een curiosum uit de vervolgings^g geschiedenis van dientijd teeken ik hier het volgende aan uit een Amst. HSS. N°. 169. In 1688 heeft CELIE FORMAN wonende op de Kipstraat (te Rotterdam) verklaard, dat haar moe- der SUZANNA in 't jaar 1620 van Ds. LANSBERGEN den ouden is gedoopt geworden aan den ouden Dijk bij Jaffa (buiten Rotterd.) op den kant van eene sloot, waarom het kind altoos Slootkantje genoemd geworden is tot haar dood toe. De Schout DUYN CLAESZ kwam met zijn dienaars om den predikant te vangen en de anderen op te teekenen. Het kind werd over de sloot aan iemand toegeworpen die er over gesprongen was, en de predikant en de overigen verborgen zich in de naast gelegene huizen.

2) IV, 701.

den slag te slaan lieten zij, waarschijnlijk ingelicht, onvoorziens op verscheidene plaatsen in de stad huiszoeking doen. Zelve deden zij die, verzeld van een sterke wacht, in het huis waar de vrouw van den afwezenden predikant WITTIUS woonde. Daar maakten zij zich van alle diens papieren meester, en onder deze van schrijfalmanakken, in welke WITTIUS, zoo als BRANDT het beschrijft „van langerhand en van dag tot dag had opgeteekend, bij wie hij in alle de steden, waar hij gedurende de vervolging was geweest, had t'huis gelegen, de huizen waar hij had gepredikt, de voornaamsten die in deze vergaderingen waren geweest, de kinderen die hij had gedoopt, de liefhebbers die eenig geld hadden verstrekt tot onderhoud der Remonstrantsche zaken, en wat som, met bijvoeging van ieders naam en den dag, uur en plaats wanneer en waar hij bij hen was geweest, bij wie hij ter maaltijd was onthaald, wie daarbij waren, wie met hem in schuit of wagen hadden gereisd, en wie hij had gesproken, in wier bijwezen, wat redenen daar waren gevallen, hetzij over kerkelijke of politieke zaken.” 't Schijnt, ofschoon men hem natuurlijk van erger verdacht ¹⁾, dat alleen onbedachtzaamheid en een soort van ijdelheid hem tot die onvoorzichtige handelwijs had gebracht, door welke hij nu onwillens de verrader van zijne broederen werd en meest van hen, die hem en zijn dienst met welwillende belangstelling hadden bejegend. Want wat der overheid door de moedige weigering van tallooze verhoorden tot dus verre meestal was onthouden, bezat zij nu op eens in ruime mate, onweersprekelijke aanwijzingen voor haar vervolgen en straffen van der Remonstr. ijver in onderscheidene streken en plaatsen van het land.

---

1) UYTENB. vroeg op 't eerste bericht: Is 't simpele onvoorzichtigheid? en zeide van hem: „die overal den neus wilde hebben.” Brieven II, 2. 5. en 8. WITTIUS schreef zelf nog in 1630. „Het is mijn ongeluk dat ik zoo zeer op der kwaadsprekers tongen ben en dat men zoo licht geloofst wat men van mij zeit; WITTIUS is omnis homo, capabel om allerlei te denken en te doen, tot geene zaken te goed. Patientie! Rott. HSS. 1853. Na 't opzeggen van den stilstand in 1620 werd hij zelfs verdacht onder de Remonstr. den verrader te spelen. BRANDT IV, 333. Amst. HSS. 133. Hij, sedert wakker vooral te Nijmegen werkzaam, werd hier in 1629 door een moordaanslag bedreigd die van den Burgemeester RENSEN uitging, en in 1631 bij vergissing voor een oogenblik gearresteerd. Rott. IISS. 1852 en 1861.

Van deze maakte zij dan ook terstond te Rotterdam zelf een ruim gebruik, en hier baarde de bekend gewordene zaak zulk eene verslagenheid bij de moedige gemeente, dat er langen tijd geen openbare prediking, noch binnen noch buiten de stad plaats had, en de heimelijke slechts nu en dan te nacht en ontij door weinigen met groote omzichtigheid en voorzorg werd bezocht. In weinig mindere mate was dit 't geval te Utrecht, waar WITTIUS zich lang opgehouden en dikwijls gepredikt had ¹⁾, te Schoonhoven, te Nijmegen, waar hij zich op 't oogenblik bevond, en waar niet al? Want wie was verzekerd, al was hij zelf nooit in aanraking geweest met den man, dat ook zijn naam niet gespeld was in aantekeningen, zelfs uit gesprekken in schuiten en op wagens?

Angst en aarzeling dreigde allerwege het eene te vervangen dat de goede zaak kon staande houden, moedigen ijver. En eerst en meest natuurlijk traden zij ter zijde en weken af en bleven werkeloos, die, zonder nog bepaald tot de Broederschap te behooren, haar waren toegedaan, en uit wie eenmaal haar aanwas te verwachten was; ja, hoe velen mischien deden zich uit vreeze nu als tegenstanders voor. De Binnen-directeuren, thans VAN DEN BORRE met NIËLIUS en POPPITS, die ten vorigen jare hadden kunnen besluiten in 't land te komen, schreven dan ook aan UYTENBOGAERT: „Wij vreezen, indien men hierop voortgaat met harde proceduren, dat alle liefhebbers de buidels zullen sluiten en veler gemoederen van ons afkeerig zullen worden en gansch afwijken; ja ons dunkt, dat dezès mans werk, zoo God ons niet merkelyk verlost, genoegzaam is om onze geheele zaak te gronde te werpen. — Nooit is onze nood grooter geweest. Nogtans moeten wij niet bezwijken, maar vertrouwen op Hem, dien wij dienen, en die de zynen weet te verlossen.”

De buiten-directeuren schreven aan WITTIUS: „Eerzame zeer lieve Broeder in den Heer. Gelyk wij ons hebben verblijd hoorende uwen arbeid tot vordering der waarheid die naar de godzaligheid is, die nu in ons vaderland zwaarlijk vervolgd wordt, zoo heeft ons eene uitermate

1) Zie BRANDT IV, 759. VORSTIUS nu al te zeer bedreigd week hierom over Amsterdam, waar VONDEL hem herbergde, naar Holstein om er eenige weken later te sterven.

„grootte droefheid toegebracht het achterhalen van uwer E.
„memoriën, mitsgaders 'tgeen daaruit is gevolgd, zoc ten
„aanzien van de goede gemeente van Rotterdam, die te dezer
„occasie ten uiterste is gedrukt, als andere, die nog zitten
„in grootte vreeze, niet wetende wat haar daarover weder-
„varen zal, vermits het grootte kwaad, waarmede zij worden
„gedreigd, neffens dat uw persoon daardoor (zoo wij ver-
„staan) in gevaar steekt van kwalijker getraceerd te worden
„als te voren, indien dezelve in handen kwame (dat God
„verhoede), en bovenal dat ontallijke goede lieden hierdoor
„zoodanigen schrik hebben gekregen, dat zij zich hoe langer
„hoe bezwaarder toonen de goede zaak met logeeren, con-
„tribueeren en anderzins de hand te bieden. Uit al 'twelk
„en andere toevallige zwarigheden meer niet anders, soo 't
„schijnt, te verwachten is (God beter 't), als een zoodanig
„verloop onzer Societeit en der goede zaak, dat (naar den
„mensch) niet zal te richten zijn; ten zij de oprechte voor-
„standers en liefhebbers en leden derzelve eerst allen in 't
„generaal, niemand uitgenomen, zich voor God verootmoe-
„digen met schreijen en weenen tot God, vergezelschap met
„ware betering des levens en wering aller ergernissen.
„Daarna dat een ieder in 't bijzonder, elk naar zijn ambt
„en gelegenheid, zich met oprecht hart en wakkere liefde
„(die niet ziet op 'tgeen haar eigen, maar eens anderen is)
„willig en bereid stelle tot alles wat met God eenigzins
„doenlijk is om staande te houden wat nog overeind is, en
„weder op te richten 'tgeen vervallen is.” Zoo schreven zij
nog den 10^{den} Augustus, terwijl de zaak in 't laatst van
Maart plaats had. Zij voegden er bij: „Dat wij hiervan
„dus spade na 't gevallen ongeluk aan u schrijven, geschiedt
„niet, als of wij eerst nu daarvan hadden vernomen — maar
„omdat wij hoopten, dat de zaak van binnen gevoegelijk zou
„worden gericht, en dat het kwaad noch zoo groot noch
„zoo langdurig zou zijn, als wij uit verscheidene brieven
„vernemen dat het is.” En BRANDT geeft den indruk en
de uitwerking van het gebeurde volkomen weder, als
hij schrijft: „'t Is bijna niet te beschrijven in wat ver-
„legenheid de Remonstrantsche zaak door die bekomene
„aanteekeningen van WITTIUS verviel. Wat onlust, ver-
„koeling, vervreemding, ergernis en gemor dat in velen
„verwekte.” Te Nijmegen kreeg de talrijke en krachtige

gemeente — zij had vergaderingen van 200, 300, 400 menschen — hierdoor den eersten zwaren slag, (den tweeden, die maar een zwak overblijfsel liet, vernemen wij weldra), daar de voornaamste lidmaten uit W's predikatie bleven en hem verwijderd wilden hebben, terwijl een ander deel hem handhaafde. Bij de huiszoeking te Rotterdam werd ook NARSS, ofschoon geen afgezet predikant en niet in de bediening der gemeenten gebezigd, maar in Frankrijk doctor in de medicijnen geworden, om zijn verkoopen van Remonstrantsche schriften, zie boven blz. 164, gevangen. En 't Hof van Holland gaf door zijn Bevelschrift van 15 Juni 1622 omtrent de manier van procederen tegen de Remonstranten aan de Bailluws en Schouten en Schepenen zoo ruime en vrije hand, dat voor de vervolgden schier geen bescherming van 't recht overbleef ¹⁾.

Gelukkig verkeerde men niet overal onder dienzelfden druk. Bepaaldelijk in Noord-Holland genoten de Remonstranten thans veel vrijheid. BRANDT heeft daarvan aangegevend wat ook om de cijfers voor ons beteekenis heeft: „Men predikte nu te Alkmaar des Zondags tweemalen, en dat op 't klokluiden der groote kerk. Te Hoorn werden des Zondags zeven of acht predikatiën gedaan, en telkens voor 150 of 200 toehoorders. Verscheidene ingezetenen van dorpen omtrent Enkhuizen, Alkmaar en Haarlem, inzonderheid die van Wormer, verzochten dat de Remonstranten somtijds in hunne huizen zouden prediken. Maar men had geen predikanten genoeg om zoo vele plaatsen te bedienen. Want al had men over de 70 leeraars onder de Remonstranten, men had ook plaatsen daar men, de gemeenten bij gedeelten bedienende, drie, vier en vijf leeraars in eene stad moest houden.” De N.-Hollandsche Synode van Augustus van dit jaar verstond dan ook, dat bij de magistraten der respectieve steden zou worden aangehouden, dat de conventikelen der Remonstranten, die men bevond dagelijks toe te nemen, mochten worden verhinderd. En BRANDT ²⁾ voegt er later bij: „te Utrecht schenen”, na herhaalde angst en vrees wegens de aantekeningen van WITTIUS, „de Remonstrantsche zaken al struikelende, vallende en weder opstaande

1) Zie 't stuk bij BRANDT IV. 756.

2) Zie IV. 738 en 762.

nog voort te gaan. Ook werden te Amersfoort en te **Wijk** bij Duurstede hunne vergaderingen gehouden zonder belet. Te Arnhem in Gelderland, waar hun getal klein was, liet men hen in stilte begaan; ook te Tiel, waar zij ongelijk sterker waren. Te Bommel zaten zij, toen de dagen op 't langst waren, t' eenemaal stil." Te Rotterdam schepten zij weder moed, te meer toen de griffier POTS, bij zijn ijverig werken voor de vervolging van 't Hof door een ongeluk getroffen, overleed en vervangen werd door „een heer van groote bescheidenheid en gematigdheid in 't stuk van religie," FRANÇOIS CRIEP. En hier was men in September van dit jaar (1622) reeds weder de vrees zóó te boven, dat men eene morgen-vergadering, in de reeds als vast lokaal gebruikte loods in de Wijnstraat gestoord, terstond buiten stad voortzette, en des avonds in de Wijnstraat hervatte ¹⁾.

Hoe weinig evenwel, bij den onveranderden geest der regering en der kerkelijken, in eenig gewest of een plaats nog op blijvende verademing te rekenen was, bleef in 't zoo even gelukkig geroemde Noord Holland, te Haarlem. Ook hier werd uit den Haag de onvoorziene huiszoeking bewerkstelligd, bij welke DWINGLO naakt ontvluchtte en zijn papieren, gelukkig niet van bedenkelijken inhoud, in den laten moest. Bij het stooren eener vergadering kwam MONTANUS te nauwer nood. En in Januarij 1623 kwam hier de gevangenneming plaats, die 't allermeest de Broederschap in droefheid dompelde, door de langdurige, harde bejegening van zoo waardige mannen verslagenheid en verbittering in haar teweegbracht, en haar van de uitsteken diensten van twee harer voornaamste voorstanders beroofde. Men denkt van zelf aan de gevangenneming van POPPIUS en NIËLLIUS, de hooggeachte mannen, die met CORVINUS in 1619 nevens UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINCKHVEN buiten 't land gehouden werden om hun bezit en dien-

1) UYTENB. Br. II. 2. 9. Tot Rotterdam schept men weer moed en predikt al even gauw, maar men gaat onzichtiger. — De persecutie te Rott. wat in stilte zijnde begint men nu te Utrecht. — D. VORSTIUS scherp gezocht, zoo in de stad binnen als op 't huis te Capel buiten. Men zeit eenige brieven van hem gevonden zijn onder WITTIUS papieren rakende de regering. — De goede man is in groote benauwdheid niet ver van daar, niet wetende hoe hij uit het land komen zal," blz. 8. Zie boven blz. 217 aant. 1.

niet te zeer in 't gevaar te wagen en deze voor de generale directie der zaken en het schrijven te genieten, en die, des niettemin in 't land gekomen, sedert 1621 met v. d. BORRE de binnenlandsche directie voerden. De droefheid, verontwaardiging en wrevel over hunne gevangenneming werden nog versterkt door den langen duur van hun hard en dreigend proces, dat, ook door de tusschenkomende ontdekking der conspiratie verlengd en verzwaard, eerst den 25sten Mei de slotpoort van Loevestein achter hen deed sluiten, waar POPPIUS reeds den 9^{den} Maart 1624 de gevangene werd, wien de dood aan zijn kerker ontvoerde, maar daardoor ook op 47-jarigen leeftijd voor goed aan de zaak der Remonstranten ontnam.

Genoeg voor ons doel van de vervolging en verdrukking in dit tijdperk en van hare rechtstreeksche uitwerking. Van haar mocht de vroomme MONTANUS, ook voor 't vangen van POPPIUS en NIËLIUS, aan UYTRNB. schrijven: Ik heb, 't is waar, nevens andere broeders mijn best gedaan om in deze zware tempeesten ons pericliteerend schip te helpen redden en voor schipbreuk te bewaren. Is daar nu zoo veel goeds uit ontstaan, dat wij nog niet geheel en al te gronde geslagen zijn, maar nog eenigzins in hope van de gewenschte haven te bezeilen vloten (vloten, drijven), laat den oppersten stuurman, die zijn genadig oog in 't zijl houdt de eer en de lof daarvan geheelijk toegeëigend worden, en laat ons met PAULUS zeggen: niet wij, maar de genade Gods die met ons is. Want waarlijk, als ik overdenk in wat staat wij geweest zijn, wat een vloed van menigvuldige ergernissen op onze goede zaak gestort is, hoe onze partijen, die occasie tot onderdrukking der waarheid waarnemende, haar van alle kanten furieuslijk besprongen hebben, en nog bespringen; wat eene groote verslagenheid en benauwdheid in ons geweest is, hoe onze gemeenten overal geperturbeerd en verstoord worden, en hoe weinig wij in allen dezen voorzien waren van zoodanige gaven, als er tegen zulke zware slagen vrij nodig waren, zoo dunkt het mij een mirakel te zijn, dat wij nog eenigzins staande gebleven zijn en wederom beginnen als met halven schoot te laveeren. Meent U.W. evenwel dat den matrosen daarvan ook iets toekomt, zoo meenen wij wederom, dat de schippers en stuurlieden inzonderheid daarvan niet

moeten uitgesloten worden. Hebben wij wat uitgestaan in het arbeiden en ontvangen van de baren, die ons om d'ooren sloegen, uwe W. hebben mede niet stil gezeten, ons met raad en daad bijstaande, en de aanvallende buijen der wederpartijen met hunne kloeke pennen vrij wat verbrekende 1).

Maar nog een oogenblik moeten wij hier bij de vervolging en verdrukking stil staan om haren invloed op de zaak der Broederschap op te merken.

Het eerste waaraan wij hierbij te denken hebben is natuurlijk dit, *dat zij duizenden verwijderden van de Remonstranten*. Had de ommekeer van zaken vooral na de verandering der regeering reeds heel wat Bemonstrantsch-gezinden van de Remonstranten vervreemd, zoodat deze bij de grondlegging hunner broederschap over het verloop hunner zaken moesten klagen, natuurlijk had dit thans in zeer vermeerderde mate plaats. Er was een groot getal van minder of meer Remonstrantsch-gezinde leeraars en leden der gemeenten, die na de uitspraak der synode zich naar deze voegden. Er was een ander tal van leeraars die de akte van stilstand teekenden of afgezet geen partij kozen voor de Remonstranten, en een groot getal van leden die hen in dit laatste volgden. En terwijl de verdrukking en de achterstelling in den Staat niet een voorbijgaand kwaad was, maar blijvend voortduurde, nam hierdoor het een en het ander getal gaande weg toe door hen wier moed en hope in hunne afwachtende houding of zelfs in hunne toewijding aan de zaak, als na de conspiratie, werden afgemat.

Die vervolging en voortdurende verdrukking had dan ook de uitwerking, dat zij *de kracht der Remonstranten zelve verzwakte*. De boete en gevangenis deden hier en daar aan kleine burgers een schade in hun bedrijf en bestaan, die zij niet te boven kwamen. Het bannen en het wijken uit het land, ofschoon door veler moed en blijvende bemoeijng voor de goede zaak minder schadelijk gemaakt, deden toch heel wat krachten voor goed, en in de gevangenschap heel wat krachten tijdelijk aan haar ontvallen. Men denke behalve aan DE GROOT, aan mannen als VORSTIUS en DE HAEN aan hen die zich te Frederikstad in Gothenburg, Dantzig, Glückstadt en in Oostvriesland ves-

---

1) UYTENB. Br. II. 1. 43, brief van 24 Dec. 1622.

tigden; aan de Loevesteinsche gevangenen van wie de eerste BRJSTERUS 10 jaren, de laatsten, GEESTERANUS nog 7 jaren, BOOM nog 3 jaren van alle bemoeijng voor de zaak der Remonstranten waren afgesloten; aan mannen als CORVINUS, GREVIUS, WESTERBAEN, BERTIUS, NARSIVS, CAMPHUYSEN en anderen, die in het vaderland of in den vreemde tot andere studien en werkzaamheden overgingen, ja, als JOH. GEESTERANUS en later H. MONTANUS tot de Rijnsburgers, al BERTIUS 1621 tot de Roomsche Kerk zich voegden ¹⁾. En terwijl de Remonstrantsche predikanten, van de staatsbezoediging verstoken, uit het sober onderhoud der Broederschap in de verzorging van de hunnen moesten voorzien; terwijl zoo vele Remonstranten, uit ambten en bedieningen verwijderd, daarmede hunne werkzaamheid, hun invloed en ten deele of geheel hun middel van bestaan verloren, werd ook langs die wegen aan den welstand en de kracht der Broederschap een diep ingrijpende schade toegebracht.

Daarbij werd door de voortdurende verdrukking de *aanwas der broederschap geweerd*. Wij hoorden hoe hare grondleggers daarop hunne verwachting hadden, als er maar eerst eene baoederschap bestond en dien ten gevolge aan vele plaatsen haar gevoelen werd voorgestaan. Maar begon ook dit laatste, vooral sedert 1627 meer en meer op vasten voet te geschieden, het eerste had zelfs toen daardoor nog niet plaats. Eenig staan onder de predikanten de twee gebroeders CORNELIS en ARNOLDUS GEESTERANUS van Hoogblokland en Schelluinen daar, die bij de Contra-remonstranten behoorende, terstond na de uitspraak der synode tot de Remonstranten over gingen en de een te Frederikstad, de ander in het vaderland hunne zaak dienden. Uit de vaderlandsche gemeente hield allermeeest de blijvende uitsluiting der Remonstranten uit ambten en bedieningen dien aanwas tegen. Want al werd er nimmer een formeel besluit verkregen, dat dit omtrent alle ambten en bedieningen wettelijk verordende — Amsterdam beproefde het in de voorjaars vergadering van de Staten in Holland van 1620 ¹⁾, —

1) Zie over BERTIUS Br. IV. 302—309. Epist. Eccles. 378 en de Parijsche Oratie van BERT. zelve Catal der Amst. Pamfl. I, 1. 273, over CORVINUS de Handel. der Direct. Verg. van 1621.

2) Zie b. v. WAGENNAAR Amst. I. 476.

uit alle betrekkingen met welke de kerk toenmaals in verband stond, weerden hen hare formulieren; uit regeerings-betrekkingen waren zij verwijderd; en werd hierop onder FREDERIK HENDRIK reeds in 1625 met Remonstrantsch-gezinden als met NIC. VAN REIGERSBERGEN, SIMON VAN BEAUMONT en D. MEERMAN uitzondering gemaakt, en nam dit sedert toe, het bleve uitzonderingen, en de regel was: voor Remonstranten geen uitzicht op ambten en bedieningen. En die uitsluiting der Remonstranten, later nog ander halve eeuw de blijvendste hoofdoorzaak dat de Broederschap van kleinen omvang bleef en tot geen aanzien in den Staat kon komen ¹⁾, zij was nu reeds in haren vestigingstijd een groot beletsel van haren uitwendigen en inwendigen wasdom. Meer zelfs was zij dit, dan de geweldadige vervolging, die de geesten wekte die na 1624 blijvend afnam, en na 1628 vrij algemeen oogluiking nevens zich had. Want in een tijd waarmede de hogere en lagere regeerings-betrekkingen het ééne ideaal voor zonen van aanzienlijken huize waren, onthield aan die van de Remonstranten de toekomst die hen kon opwekken en bezielen, sloot hen daarmede van familie-verbintenissen af die aan het lichaam der Broederschap niet bloed in de aderen, kracht en luister konden toevoeren, dreigde voor hunne tijdelijke bestemming hunnen geest lusteloosheid en verslapping. Waarschijnlijk is het o daaraan toe te schrijven, dat wij van de eerste aanzienlij Remonstranten b. v. te Rotterdam, 's Gravenhage, Leid Amsterdam zoo spoedig vele namen in de gevestigde gemeenten missen.

En nog andere zaken, door welke de verdrukking in de Broederschap zelve een schadelijken invloed oefende, moge wij niet buiten onze aandacht laten. Daar is het langdurig *gemis van goede opleiding van haar aanstaande predikanten.* Van den aanvang af — wij hoorden het uit de Handelingen hunner eerste vergaderingen — hadden zij op deze noodige zaak het oog, en daarvoor de zorg tot welk zij in staat waren. Maar die zorg was in hunne omstandigheden uit den aard der zaak hoogst gebrekkig. En inmiddels werden in die 15 jaren, welke er tusschen hunne uitsluiting van 's Lands theologisch onderwijs en de oprichting hunner eigene kweek-

1) Zie b. v. BRANDT Gedichten III, 278 en volg.

school verlieden, heel wat van de eerste voorgangers oud of door lijden en strijden afgemat, ja een achttal — onder wie IS. NAERANUS, H. HOLTHENUS, ED. P'OPPIUS, FREDERICI, ADR. V. D. BORRE, NIC. GREVINCKHOVEN — door den dood weggenomen. Bij de vestiging der Broederschap moesten dan ook niet alleen, gelijk wij zien zullen, gemeenten onverzorgd blijven of door te veel combinatie gebrekkig verzorgd worden, maar was ook het getal van krachtvolle en recht geschikte predikanten te klein. — Dan is daar verder *de polemische richting*, in welke de geest van hare godgeleerden en predikanten zich zoo lang moest bewegen. De vrije, ook van eigen eenzijdigheid en vooroordeel vrije ontwikkeling van denkwijzen en gevoelens werd daardoor onvermijdelijk belemmerd, en de ware reine godsvrucht minder dan de altijd onzuivere godsdienstijver der strijdende partijen aangekweekt. — Maar bovenal hebben wij hier te denken aan den blijkbaar hoogstschadelijken invloed, dien geheel *de toestand en levenswijze*, waarin men de predikanten ten gevolge der voortdurende vervolging en verdrukking zoo lang laten moest, op veler ijver en levensoefening. Niet allen kon een edele krachtige geest daartegen bestand doen zijn. Hiervan hoorden wij de Handelingen der Soc. vergaderingen gewagen en nog meer getuigen de brieven der buiten directeuren daarvan met diepe droefheid en zorg. Wij voeren slechts het volgende uit 1622 aan. 5 Jan. FR. TAURINUS en (MARC.) NOTHEUS hebben wij nooit goed gevonden veel te gebruiken om de soberheid hunner gaven, houdende anders dezelve trouw en oprecht. De gelegenheid van den broeder (NICOL. JOANN.) VAN CAMPERVEEN is ons ook niet wel bekend geweest. Ons bedroefde en mishaagde uitermate zeer d'ongelegenheid dergenen, die zoo leeren, dat zij schijnen alles te willen in twijfel trekken. Dat is de weg om de geheele zaak in den grond te bederven, ja de broederen allen zoo veel als ten roof over te geven, ter wat plaatse die gevonden worden, indien onze partijen kwamen te gelooven dat wij zoodanige opiniën, als uw W. schrijven bij WOUTER CORNELISZ in zeker gezelschap, daar ook vrouwen en jonge dochters zijn geweest, heeft gedreven, zouden toestaan. Het waren, zoo als uit het verder schrijven blijkt, „opiniën van den persoon JESU CHRISTI.” En Directeuren achtten zijne handelwijze van zulk een gewicht,

dat zoo hij niet beloofde die in 't vervolg natelaten, men hem behoorde aan te zeggen „dat hij daarin de palen van onze confessie is te buiten gegaan, en derhalve dat hij zoodanig zijn doen en drijven alleen zal hebben te verantwoorden, zonder dat de societeit verder van meening is zich met hem en zijn doen te bemoeijen. Zij spreken verder, in verband met de gagie uit de schrale beurs der Broederschap over zulken die door kleinigheid van gaven geen of weinig dienst kunnen doen; over anderen, die gansch niet doen en evenwel veel trekken, over de ongeregelden en schandaleusen in leven, over SLATIUS die hun zoo veel moeite baarde, over eenigen die te Amsterdam niets bedreven en evenwel goede logiezen inhielden, waarmede anderen zouden kunnen worden geriefd, over GREVIUS wien om deze en andere oorzaken geraden zou zijn naar Norden te verreizen voor een tijd (waarheen de „zeer geleerde godzalige en begaafde man”, zoo als UYTENBOGAERDT Kerk. Bed. blz. 120 hem noemt, werkelijk vertrok), en komen eindelijk op de bedenkelijke zaak van WOUTER CORNELISZ nog eens terug. — 14 Mei. „Den brief bij u aan de broederen gezonden over de exorbitanties hebben wij gelezen; vinden dien broederlijk, deftig, omzichtig en wel gesteld. — 't Geen UE. schrijven van iemand, die zich wel lichtelijk resolveeren zoude in zijn gevoelen de magistratu of usu gladii, (meerderen, ook WOUTER CORNELISZ hadden destijds met J. GREESTERANUS bedenking tegen het voeren van 't overheidsambt in de chr. maatschappij, hetgeen ongunstig voor de zaak der Remonstranten kon worden uitgelegd) bedroeft ons immer zoo zeer, als ons recreëert de hoop die UE. geven, dat hij nog met reden zal kunnen tegen gehouden worden, en zal een van ons des te vlijtiger op uwe begeerte de hand slaan aan 't werk dat UE. zoo instantelijk van ons begeeren ¹⁾. Wij hooren groote klachten van vrome lieden, ja van onze beste en getrouwste vrienden over sommiger ergelijk leven, waarin zij achten nootelijk voorzien te moeten worden, overmits zonder de godzaligheid al de rest niet te beduiden heeft, en dat de lieden zich niet willen in gevaar stellen, als die niet beter be-

---

1) EPISCOPIUS deed het in zijn Tractatus brevis in quo exponitur an homini Christ. liceat gerere magistratum Oper. theol. I, en tegen sijn zin in Holl. vertaling uitgegeven 1639.

tracht wordt. — 't Is een zeer bedroefde zaak dat zelfs het kruis ons niet anders tenmen kan, en dat wij 't mes allenthalve op de keel hebbende, en wetende dat onze vrome heeren en broederen sommigen in zware banden, sommigen in andere gevaarlijkheden nacht en dag zuchten, wij nog zoo dartel zijn. 't Is een teeken, dat de vreeze Gods voor sommiger oogen niet is, en dat bij eenigen het evangelium niet gepredikt wordt met rechten ernst, noch tot zulken einde als 't behoort. Hier komt ons 't vertragen van de verlossing van daan, en is te vrezen dat ons al zwaarder plagen over 't hoofd hangen." Op de vraag hoe met hen te handelen die men in den dienst niet gebruiken kan, antwoorden zij: „alles overwogen weten wij niet anders hierop te adviseeren dan, malos male perdet et vineam locabit alius, dat is, dat men die om hun ergerlijk leven met stichting nergens gezonden kunnen worden ernstig vermane, en aanzegge dat men hun anders de beurs der societeit zal moeten sluiten, en over de genen die zoo continueeren dat dan ook dadelijk effectueere. Willen zij dan teekenen (de akte van stilstand) dat zij het doen en hunne consciëntie en eer met een op den tuin hangen, dunkt het hun goed. Maar met de genen die om soberheid hunner gaven niet stichtelijk gebruikt kunnen worden, en nogtans willig en behoeftig zijn, meenen wij dat men medelijden behoort te hebben, om de hand voor hen niet te sluiten, zoover de beurs reiken mag, en altoos voornamelijk acht hebbende op de genen, die in 't woord arbeiden en geen ander middel hebben om te leven, alsoo dezulken dubbele eere waardig zijn." — En 1 Aug. 1622, na hun leedwezen betuigd te hebben voor de kwade bejegening door de Binnen-dir. en inzonderheid door POPPIUS van sommige broeders onderzonden, heet het „wij bekennen dat dit al te overkomen ware, stonden de zaken tamelijk wel ten principale, en dat wij de noodige middelen en orde zagen om de goede zaak waarom wij lijden overeind te houden, en zoodanig kwaad te remedieeren. Maar hoe wij het overleggen, keeren en wenden, wij zien zoo weinig raads, dat wij nauw weten wat zeggen of doen, anders dan ons voor God verootmoedigen, onze zonden (die van deze zware bezoeken over zijne gemeenten oorzaak zijn) bekennen, en genade roepen en hulp begeeren van Hem die in den hemel woont, en als Hij wil

zoo wel ten goede veranderen kan, als Hij ons nu schijnt te dreigen met uiterlijken ondergang.”

Ook MONTANNS deed in denzelfden brief waaruit wij iets hoorden ¹⁾ niet onduidelijk blijken, dat hem den rechtvaardige en nauwgezette, en die omtrent kinderdoop en magistraatsambt zijne (doopsgezinde) denkwijze had, niet weinig in de Broederschap hinderde en bedroefde. „t Zal mij niet verdrieten mijn post te roer te staan, als ik maar bevind 1 dat onder ons alles aequabiliter toegaat, 2 dat de christelijke discipline ten dezen geoefend wordt en 3 de onderlinge verdraagzaamheid naar behooren gepractiseerd. Het eerste, opdat de een niet alzoo gestadiglijk in den arbeid gehouden worde, dat de anderen zich zelve onder dit of dat pretext daarvan geheellijk ontslaan. Het tweede, opdat de ongeregelden door de ergernissen, die zij aan de gemeenten geven, niet zoo veel omstooten en afbreken. Het derde, als degenen die verdere inzichten hebben als de confessie medebrengt hun gevoelen, zonder d' anderen te veroordeelen of van dezelve veroordeeld te worden, vrij en oprechtelijk mogen belijden, waarin ik meene het principaalste fundament van cnze christelijke zake gelegen te zijn, enz.”

Gelukkig dat tegen over dit alles ook het „*Zalig zijt gij* als zij u smaden en vervolgen en liegende alle kwaad tegen u spreken om mijnentwil,” hier bij anderen zijne volle vervulling vond. Wat werden de geesten door het onderzoeken, uitéénzetten, verdedigen van hetgeen zij als waarheid voorstonden, en het weerleggen van het tegendeel, zij het ook in wat eenzijdige richting, krachtig geoefend in een strijd die voor hunne zaak een strijd was op leven en dood. Wat werden in dien strijd krachten ontwikkeld, karakters gevormd, mannen geschapen, zooals alleen in zulke omstandigheden plaats heeft, UYTENBOGAERT, GREVINCKHOVEN, EPISCOPIUS, v. D. BORRE, POPPIUS, NIËLLIUS, PASCHIER DE FLINE, GEESTERANUS, SAPMA en anderen. Wat werden die leeraars tegenover hun gemis van rustige, veelzijdige studie in hunne zorgvolle, hachelijke bediening praktisch geoefend. Wat werd aller ijver voor de zaak, die zij waren toegedaan, bij

---

1) Blz. 221; UYTENB. II. 2. 45. Zie ook 350.

zoo hatelijken tegenstand gewekt en gesterkt. Wat kreeg die zaak, de zaak van vrijheid en verdraagzaamheid, het Remonstrantsch beginsel, wat kreeg het eene krachtige aanbeveling door de toepassing van het tegendeel, waarvan nu het ondeugdelijke, het onrechtvaardige en het toch altijd onvoldoende praktisch op zoo afschrikkende wijze bleek.

Verrichtingen der Broederschap in dit tijdperk.

Na zoo de voornaamste gebeurtenissen herinnerd te hebben, die van de oprichting der Broederschap tot op de Conspiratie 1619—23 bij de voorbereiding van hare vestiging het meest van beteekenis waren, zouden wij thans tot die conspiratie kunnen overgaan. Want van hetgeen de Broederschap zelve gedurende den ganschen tijd dier voorbereiding, en dus ook in dit tijdperk rechtstreeks en opzettelijk voor haar verrichtte namen wij in de eerste plaats kennis. Maar van de Directie en de bediening der gemeenten namen wij toen slechts een doorlopend, algemeen overzicht. Daaromtrent zijn bijzonderheden bewaard die, zoo verre zij tot dit tijdperk behooren, nog eerst een oogenblik onze aandacht vorderen. Er werd in deze jaren eene Societeits-vergadering gehouden; en er zijn Handelingen van Directeurs-vergaderingen, buiten- en binnenlands, en brieven daarop betrekkelijk. Met deze moeten wij ons nog bezighouden.

De Societeits-verg. — wij hoorden van haar reeds bij herhaling — werd weder te Antwerpen gehouden. Zij had daar van 6—9 Febr. 1621 plaats en wij kunnen hare Handelingen in onze Bijlagen mededeelen ¹⁾. Op voorgaande beschrijving kwamen 27 leden van de Societeit der Remonstranten zamen. Onder hen treffen wij ook VORSTIUS aan, maar miszen, met meerderen van de voornaamste voorgangers, B. DWINGLO, THEOPH. RYCKEWAERT, LOMAN, LANSBERGEN, PASCHIER, welken laatsten wij buiten's lands nimmer ontmoeten, althans niet op vergaderingen ²⁾.

Bij hetgeen wij omtrent de Directie, de verzorging der

1) Bijl. N°. 7.

2) Zie over hem te Antwerpen. v. VLOTEN Paschier blz. 43.

gemeenten, de geldmiddelen, de schriften en Holstein reeds uit deze vergadering hoorden, merken wij hier nog het volgende op. Zij was vooral belegd op 't stuk van de Confessie, gelijk wij dan ook omtrent deze hare beraadslagingen en besluiten vernamen. De drie buiten-directeuren deden verslag van hunne verzorging der gemeenten, Art. 5. Voor deze besloot men, Art. 8, eenige Broeders die zich te Steinfort, Aurich, Norden enz. ophielden, en zich daardoor genoegzaam t'onbruik maakten voor de gemeenten, aan te schrijven met verzoek zich in 't land of naderbij te begeven. En Art. 17: verstaande dat in eenige kerken buiten de commissie predikatiën gedaan werden buiten bewilliging der ordinariis dienaars en beleiders in loco, zou men schrijven dat de Broederschap zulk een doen niet toestaat, inzonderheid als 't dikwijls zou geschieden. Op nieuw maakte men bij POPPIUS en wie het met hem was opgedragen, Art. 18, werk van de agenda voor Doop- en Avondmaal. Voor de Directie achtte men bij continuatie van 't bestand Antwerpen de bekwaamste plaats, maar in cas van oorlog zouden eenigen persoonlijk, schriftelijk, of door anderen te zenden omzien naar eene geschikte residentie en vooral letten op Keulen of Parijs, Art. 19. Den drie Directeurs, wederom verkozen, werd volmacht gegeven, „overmits de menigvuldigheid der brieven, de gemeene Societeit betreffende, iemand uit de Broederschap tot een scriba te kiezen, en tot verlichting van hun last of in voorvallende zaken een of meerderen tot hun assistentie te nemen, blijvende voorts ook de andere drie gecontinuëerd, Art. 20. Deze laatsten POPPIUS, NIËLLIUS en CORVINUS vinden wij weldra in het land. Met het oog daarop zal wel tot het voorafgaande besloten zijn. En niet buiten verband hiermede stond het volgende Art. 21, dat, zoo de directie buitenslands niet kon gehouden worden, aan de Directeurs volmacht werd gegeven om eenige Broeders in 't land tot dezelve, 't zij geheel 't zij ten deele te verzoeken, die de Broederschap, als waren zij door haar gekozen, zou erkennen. De Directeurs verlangden hierbij nog, om den haat waaronder de directie als anderzins hen bracht, dat, zoo er in 't land meer vrijheid gegeven werd, men arbeiden zou om ook hen daarin te doen deelen.

Na het gerapporteerde omtrent Holstein (boven vermeld) is van gelijken aangediend, Art. 23, 'tgeen den Directeurs

bejegend was van wege den koning van Zweden, om tot Nieuw-Gothenburg den Remonstr.-gezinden vrijheid van woning te vergunnen, nog zonder uitdrukkelijke belofte maar met hoop van vrijheid van exercitie. Daarbij was reeds een paspoort voor een gecommiteerde van de Societeit tot het nader bespreken der zaak, door den laatsten gecommiteerde medegebracht. (Er was dus reeds meer dan eene persoonlijke bezending hiertoe geschied.) Maar het paspoort bevatte de clause, dat degeen dien men zenden zou tegen den Staat der geünieerde provinciën niet expresselijk zou hebben gedaan. De Directeurs hadden het een en ander beantwoord; wij weten niet, maar kunnen ons zonder moeite voorstellen, hoe; en de Verg. liet het daarbij berusten, maar vond goed na het bekomen van een absoluten pas een of meer uit de Societeit derwaarts te committeren door de Directie. In de Directeurs-verg. van 13 Maart — om de zaak nemen wij dit hier op — vernam men nu, dat JAN CORNELISZ KUYLEMAN, die in de Societeits-verg. niet was geweest, op verzoek van zeker Commissaris van Zweden, maar zonder kennis of last der Broederschap derwaarts was gereisd om met Z. Maj. over de vrije woning te spreken. De vergaderden verklaarden hierover hun ongenoegen, maar besloten op de vraag of 't nu niet oorbaar was een ander te zenden, bij het besluit der Gener. Verg. te blijven. KUYLEMAN ¹⁾ bleef te Gothenburg en bediende er het predikambt onder de Hollanders, die daar overkwamen. In de Dir.-verg. van 23 Juli kwam daarop eene vraag van hem om het tractement der Broederschap, en men besloot de binnenl. directie te adviseeren hem dat te geven, mits hij zich aan de orde en directie der broederen onderwierp, en met vermaning van in Zweden niets te ondernemen ter prejudicie der gemeene Societeit, en als hij daar eenig geld ontving, dat te laten korten op zijn tractement. Hij schijnt er tot 1629 gebleven te zijn; en hoe in 1624 en 25 de Z. Holl. Synoden daartegen ijverden bij en door den Zweedschen gezant behoort niet tot dezen tijd ²⁾.

Omtrent het buitenland werd in de Soc.-verg. nog de

¹⁾ Zie Biogr. N. L. blz. 348 volg. en over Gothenburg POTGIETER Het Noorden.

²⁾ Mem. zie het in hare Handel. uitg. KIST.

vraag gedaan, hoe de Directeurs zich te gedragen hadden als eenige uitheemsche kerken hen verzochten iemand uit de Societ. der Remonstr. tot haar dienst te gebruiken. En hun werd volmacht gegeven alsdan zulke broeders daartoe te verzoeken en te zenden. Het doet ons van zelf aan de vele Hollanders denken, destijds in het buitenland gevestigd, en die uit den aard der zaak meestal meer geestverwanten van de vrijzinnige partij dan van die der Staatskerk waren. Eindelijk kunnen wij niet nalaten hier het slot der Handel. op te nemen: Art. 28. Is tot een besluit van D. Preses (UYTENB.) eene dankzegging aan de Broederen gedaan voor hunne comparitie en de christelijke bescheidenheid, waarmede zij elkander in deze gansche vergadering en handeling bejegend hebben en in alles tot nog toe wel verdragen zijn; vernanende voorts de gansche Broederschap in dezelfde bescheidenheid, liefde, vrede en mannelijken voorstand van Gods h. waarheid en kerk te willen volharden, en de goede uitkomst van Gods hand te verwachten. Waarop Z.E. van de broederen wederom hartelijk bedankt is, en hebben allen verklaard van meening te zijn, deze zijne vermaning in alle getrouwigheid en oprechtigheid na te komen, biddende ook Z. E. en de directie der gemeene zaken voorts, als tot nog toe tot goed contentement van allen gedaan is, te willen continueeren. — En is aldus de Verg. met dankzegging tot God den Heere, door D. Preses gedaan, in goeden vrede gescheiden.

De Buiten-directeuren zetten na het scheiden nog een poos te Antwerpen hunne werkzaamheid voort, aan welke meerderen der Broederen, die zich af en aan daar ophielden, zooals v. D. BORRE 8 Juli, deelnamen. Eens hielden zij, bij afwezigheid van UYTENB. in Frankrijk, den 28sten Mei 1621 eene verg. te Keulen. Maar 24 Aug. verlieten zij Antwerpen voor goed, en vestigden zich (althans UYTENB. en EPISCOP.) in October te Rouaan.

Intusschen ving de Binnenlandsche Directie hare werkzaamheden aan, want ofschoon ook POPPIUS, NIELLIUS en v. D. BORRE inzonderheid bezwaar maakten om die taak te aanvaarden, toen CORVINUS, SAPMA en FREDERICI zich onttrokken, „omdat de zaak van CHRISTUS zonder orde en opzicht niet gehandhaafd kon worden,” raadpleegden zij schriftelijk al de Broeders, en als verre de meesten hun den last

oplegden, namen zij dien op zich. Uit latere brieven en handelingen krijgen wij den indruk, dat SAPMA en FREDERICI, misschien zonder hunne weigering in te trekken, althans in moeilijke oogenblikken zich daaraan ook niet onttrokken. Naar de aantekeningen van 9 Aug. 1621 bleef CORVINTS weigeren, en vond men best niemand anders in zijne plaats te kiezen. LANSBERGEN gaf toen schriftelijk het misnoegen te kennen dat sommigen hadden in een of twee der gestelde Directeuren, hetwelk hij niet geheel ongegrond achtte. Ook HOLLINGERTS deelde dat miscontentement. In 't volgende jaar verlangden de Binnen-directeuren dan ook zelve hun ontslag. De Buiten-dir. schreven den 14^{den} Mei 1622: Te vergeefs verwachten UE. van ons, dat wij anderen in uwe plaatsen surrogeeren, want wij niet weten, wie wij in dit verloop van zaken (door het in beslag nemen van de schriften van WITTICUS) surrogeeren zouden. Hier geldt het geen verzoek; de nood, die hier de stemme Gods is, wijet dat UE. nog moeten continueeren tot beter gelegenheid. Waarom wij UE. hartgrondig bidden om CHRISTUS wil voort te gaan en 't beste te doen tot dat God andere opening geve. POPPITS schreef 15 Juli aan UYTENB. ¹⁾: „Hoe wel ik nog geresolveerd ben in de bevordering der waarheid met verzuimenis van mijn eigen studie, gelijk geschiedt, voort te gaan en om geen perikel, zoo lang mij kracht en gelegenheid gelaten wordt, te bezwijken, nochtans het werk van opzicht over anderen mij niet dient (zijnde bekwamer en meer geneigd om de leiding van anderen te volgen en te gehoorzamen).” Alleen, gelijk men scheen te willen, bleef hij daarom niet. Maar bleven de anderen, hij zou 't ook doen. En juist hij moest, zelfs boven de anderen, van sommige broeders bejegeningen ondergaan, die de Buiten-dir. in hunnen brief van 8 Aug. 1622 geheel onchristelijk, onredelijk, onbetamelijk, ja injuricus noemden, zonder dat bij daartoe de minste oorzaak gegeven had, in plaats — voegden zij er bij — van erkenenis, eerbiediging en dankbaarheid die zij en wij, ook de geheele Societeit, zij inzonderheid die UE. dit herten leed aandoen, UE. schuldig zijn voor zoo goede, getrouwe diensten als UE. de Societeit ge-

---

1) Brieven II. 2. 12.

daan hebben en nog doen, midden in zoo groote gevaren en perikelen, met zoo grooten arbeid, vlijtigheid, zorg, bangstheid en bekommering.

Deze getuigenis alleen zou ons genoeg zijn om geene geringe gedachten te koesteren van de zorg en het werk der Binnenl. directie, al zien wij tevens de Buiten-directeuren heel wat meer dan adviseurs, ja feitelijk het hoofd der Directie blijven. Zelfs terwijl zij bepaaldelijk het geven van commissie aan de anderen overdroegen, beperkte men de meer tot de broeders die binnenslands gevestigd waren, en zonden zij bij herhaling geteekende commissie-brieven ¹ Ja, de Handelingen van de eerste verg. der Binnenl. directie in Aug. en Sept. 1621 gehouden, dragen tot opschrift Memorie van het gebesoigneerde bij de Broeders, die tot de provisioneele, gesubordineerde directie gesteld zijn; en zich zelve noemen zij daar: gesteld tot de provisioneel extra-ordinaire directie. Wij deelen dan ook eerst onze aantekeningen uit de Handelingen en Brieven der Buiten-directeuren van dit tijdperk mede.

Den 23sten Febr. 1621 werd gelezen een brief van C. RUKWAERT, behelzende wat hij omtrent *Hamburg* had vernemen. En ofschoon „zulks niet was, als de broeders wel hebben gemeend,” werd goedgevonden hem te versoeken Hamburgsche reis aan te nemen, om daar te letten op alles wat „tot vordering van de gemeene zaak onzer Societeit zou dienstig zijn. — Omtrent de residentie der Directie te *Keulen* verklaarde een genoegzaam aantal Broeders zich bereid aldaar zich te vestigen, zoodat UYTENB. tot zijne reis naar *Brussel* werd gedrongen om dit te bevorderen. Bij nadere overweging op 1 Maart kwam men nog wederom *Frankrijk* terug, dat UYTENB. vroeger reeds had uit de zinnin gezet, en werd hij verzocht van *Brussel* derwaarts te reizen.

Den Magistraat van *Antwerpen* zou men van wegen der Societeit met alle reverentie bedanken over het beneficiu van hospitaliteit, onzer Societeit tot nog toe zoo genadiglijk vergund (3 Maart). In de vergadering „gehouden binnen *Keulen* den 28 Mei 1621 werd besloten JOHANNES RODRIGUES

---

1) Zie de Brieven van Mei 1622 in de Soc.-Handel.

GRNUS (Zie Biogr. NL. blz. 247.) als hij de akte van stilstand zou hebben gerevoceerd tot Lid der Societeit aan te nemen. Naarstig zou onderzocht worden of 't waarachtig is van **MARTINUS** op Ameland, nopende zijn rijden met den wagen, herberg houden enz. tot wering van alle ergernis. **POPPIUS** zou aan **SAPMA** schrijven, om hiernaar te onderzoeken en alle ergernis te stuiten. Op verzoek van **POPPIUS** werd 8 Juli aan **CUPUS** opgedragen uit naam der Directeurs aan **MARTINUS** te schrijven. Dit geschiedde en **M.** diende eene apologie bij de Directie in, en hierop volgde het besluit der Binnenl. directie, dat wij later uit hare Handel. vernemen. Omtrent de bediening bevatten de Handel. te Keulen nog het volgende. Men was verwonderd dat **ARN. NEOMAGUS** Heusden tot nog toe onbediend gelaten had. Zijn bezwaar, dat men niet dan met convooi daar kon komen, liet men niet gelden. Men deed aanwijzing voor de bediening der plaats, zoo hij weigerachtig bleef. Den 23sten Juli werden deze klachten te Antwerpen herhaald met bijvoeging dat hij zonder commissie naar Amsterdam gereisd was om daar te prediken. Aan de Directeurs in 't vaderland zou geschreven worden dat niet te gedoogen. Nog lezen wij in de Handel. van Keulen: Indien de Duytsche Broeders te Leiden geen werk vinden in de plaatsen hun geassigneerd, wordt gesteld tot de discretie van **POPP.**, **DWINGLO** en **SAPMA** hun dienst te verzoeken of extraordinarie in de plaatsen van **D. SIMON LUCAS (BIJSTERUS)**, **SCOTENUS**, **LUDING**, **RYCK NEEF (PASCHIER)**, zoo lang hun ziekten duren, of voorts te Wijk bij Duurstede, indien de plaats onbediend is, of eindelijk te Heusden bij blijvende weigering van **NEOMAGUS**.

Te Antwerpen teruggekeerd hielden Directeuren in Juli en Aug. herhaalde vergaderingen, uit wier Handelingen wij het volgende nog aantekenen. 9 Juli. **POPPIUS** zou verzocht worden, naar 't verlangen van **SAPMA**, tegen het *Sulamid* der Contra-remonstranten te schrijven (ons onbekend). **UYTENB.** zou aan den Prins schrijven, om verbetering van de onbillijke proceduren der *Kampensche* Magistraten tegen eenigen van hunne burgers te verzoeken. **RODINGENUS Jr.** had commissie te Monnikendam. **DWINGLO** had in een brief gemeld, dat de collecten te Leiden zeer verminderden, en dat hem nagegeven werd verschil te hebben met de Directie. Dit

nageven zou men stuiten en tevens aan hem de hoop uitdrukken, dat het miscontentment, 'tgeen hij uit het al te zeer heimelijk houden van CORVINUS mocht genomen hebben, en waarvan hij mede mentie maakt, nu cesseert en dat zij den anderen voortaan in alles 't gemeen aangaande wel zullen verstaan. CORVINUS zelf had in brieven van 11 en 23 Junij te kennen gegeven, dat hij zich alsnog geheel verborgen hield. Hij zou verzocht worden daarin niet te continueeren, maar zich wat nader in 't bijzonder aan zijne collegen te openbaren. D. SAPMA zou verzocht worden 't stuk van de collecten binnen ter Goude, die naar zijn schrijven aan 't verslappen waren gekomen, wederom te doen wakkeren op den ouden voet. MONTANUS deed schriftelijk de vraag of men hem wel raden zou het overzetten van de uitlegging over het 9^e kap. tot de Romeinen, staande in Actis Synodicis Remonstrantium; hem zou geschreven worden, dat hij niet kwalijk zoude doen met de korte uitlegging in 't Nederd. over te brengen, maar dat de overzetting van de andere vergeefsche arbeid zou zijn, alzoo deze, immers voor een zeer groot deel, berust onder D. BORRIUS.

Merkwaardig zijn de hierop gevolgde drie brieven, door UYTENB. voor de Buiten-direct. bij 't overgaan van de directie op de Binnen-directeuren geschreven en den 10^{den} Juli gearresteerd, aan de drie oude hun in der tijd toegevoegde Directeuren, aan de nieuwe, en aan de kerken. — In den eersten langsten brief spraken zij van de zorg, bekommeling en moeite, met welke zij nu omtrent twee jaren de directie hadden gevoerd, en wat haat van de partijen zij daardoor hadden op zich geladen, die het verval der Remonstrantsche zaak als zeker hadden verwacht. Dat zij deze zouden behouden hebben wijzen zij af, maar kennen dit toe aan Gods genade en aan hunnen en anderer vrome christenen, zoo leeraren als anderen, goddelijken, bestendigen ijver. Zij herinneren het besluit der Generale verg. omtrent de continuatie hunner Directie met de volmacht om anderen in 't land daartoe te verzoeken. Daarvan zonden zij een extract toe en deelen mede dat hun de onmogelijkheid gebleken is om als voor dezen de directie te continueeren. Zij willen daarbij den ouderdom van den een, de merkelijke difficulteiten van den ander niet aanvoeren, noch ook, dat zij „vermerken dat sommige broederen

't beste contentement in hunne directie niet schijnen te hebben. Daarom zouden zij zich niet onttrekken, zich tevreden stellende met het getuigenis hunner conscientie en der voorsch. vergadering op hun rapport haar gegeven." Maar om de bovengenoemde reden hebben zij „opdat de directie niet stil sta, als te eenenmale noodig tot vordering der zake **JESU CHRISTI** en zijner verdrukte waarheid in het vaderland," van die volmacht gebruik gemaakt. Hen, (POPP., NIELL. en CORV.) beschouwen zij als tot de zaak blijvend gecommiteerd, en verzoeken hen zich tot de drie nieuw benoemden te voegen en met hen de zaak te regelen. Wel waren zij van 't geven der commissiën (voor de bediening der gemeenten) verschoond geweest, maar zij konden zelve wel verstaan dat zij dit stuk nu niet konden laten ledig staan. Zelve hadden zij in de Generale verg. tot de zaak mede besloten; 't zou dan „een groote inbreuk en zeer kwaad exempel voor anderen zijn, wanneer zij zich nu difficiël toonden. Anderen zouden hen daarin ongetwijfeld volgen en zoo zou de directie stil komen te staan, tot confusie en daardoor tot ondergang van het geheele werk." De schrijvers „verwachten geen rescriptie tot excuse, alzoo zij met den eersten naar Frankrijk vertrekken. Zoodra zij eene plaats gevonden hebben zoo na mogelijk aan 't vaderland, zullen zij hen daarvan verwittigen en zich ten dienste van de Societeit gereed houden, houdende zich tot eenen rugge in 'tgeen waarin men hun raad, advies en hulp mocht verzoeken." Voor 't geval dat zij bezwaard mochten zijn de commissiën te teekenen, zenden zij eenige geteekende in blanco toe. Het ordinaris beleid der dagelijks voorvallende zaken moeten zij hun en de nieuw benoemden opdragen. Wat zij zelve verder kunnen doen tot hulp daarin „'t zij met de waarheid tegen derzelve tegensprekers te verdedigen, 't zij met de collekte door goede vermaning aan de tragen te doen vorderen, 't zij ook met diegenen, die zich tegen de gemeene orde of hun beleid onwillig mochten toonen, tot betrachting van hun devoir op te wekken," willen zij verrichten. Ook in Frankrijk zullen zij niet nalaten 't beste te doen bij de genen die iets vermogen en onze zaak gunstig zijn. Zij richten zich op Frankrijk omdat zij, te Keulen niet kunnende subsisteeren, voor 't oogenblik geen nader opening zien; want in Holstein is de zaak nog niet gereed, en bovendien weten zij tegenwoordig geen middel

noch te lande noch ter zee om derwaarts te reizen. Omdat dit laatste in elk geval uit een Fransche haven zou moeten geschieden gaan zij te meer naar Frankrijk. Met leedwezen vernamen zij, dat hier en daar slappigheid en andere zwa-
righeden vallen op 't stuk van de kollekte. Daarover hebben zij aan de kerken geschreven, en andere disorders, die hun waren voorgekomen, trachten zij met particulier schrijven te beteren.

In den tweeden, korteren brief noodigen zij de nieuw benoemden de hun opgedragen taak te aanvaarden.

Met den derden, langeren geven zij aan de gemeenten kennis van de aanstelling der binnenlandsche directeurs meest met dezelfde woorden, met welke zij 't aan deze deden, ook ten opzichte van hun eigenen voortdurenden dienst en de redenen van hun vertrek naar Frankrijk. Zij bidden dat zij dit hun doen, als 't werk der Societeit voor goed kennende, de aangestelden in gelijk aanzien en waarde zullen houden als hen, waaromtrent zij, vooral om 't besluit der generale Verg. van haar geen rescriptie of excuse verwachten. Daarop doen zij de aanbeveling der kollekte volgen die wij vroeger mededeelden blz. 148 — In dezelfde Verg. van 10 Juli werd nog gelezen zekere brief komende van *Bommel*, waarin de directeurs verwittigd werden dat *REMAUT* (gewezen Pred. van 't garnisoen aldaar) „te Amsterdam met klagen, dat hij tot geen lid van de Societeit kon aangenomen worden, eenigen zoo verre aan de hand had gekregen, dat zij zich lieten verluiden, indien de Societeit weigerde *REMAUT* nevens anderen te tracteeren, dat zij hem dan zelve van tractement zonden voorzien.” *UYTEND.* werd verzocht aan hem te schrijven om alle onheilen, die geschapen zijn uit zulke dissensien te ontstaan, zoo veel mogelijk is te verhoeden. Tevens werd in dien brief verhaald „de sobere staat van zaken te *Bommel*, als dat dezelve genoezaam vergaet, dat er geen vergaderingen gehouden, noch kollekten vergaderd worden, alles uit oorzaak van de onbekwaamheid en 't kwaad bestier van *H. OOSTERHARN*, die mede beschuldigd werd refereren, waarvan ook een in de vergadering is gelezen, of liedekens te maken, met welke hij eenigen, niet van de geringste liefhebbers der Remonstranten gelijk als steekt en beschuldigt van ho-
vaardij en dat zij naar hoogheid staan etc, die ook bij avond

en ontij heimelijk in de huizen en door de deuren van eerlijke lieden gestoken werden. Aan PALUDANUS werd daar om commissie gegeven, met den eersten in de plaats van OOSTERHARN *Bommel* te gaan bedienen. Later 8 Aug. verklaarde men zich niet tegen de aanneming van REMAUT in de Societeit, maar verwees hem daarvoor naar de binnen-directie. (Naar een brief van 24 Nov. 22, maakte hij pretensie op f 78 subsidie per kwartaal).

Den 12^{den} Juli verklaarde CUPUS dat hij, bij 't vertrek der directeuren, naar 't Vaderland wenschte te reizen, daar hij nu binnens 'slands even goed de zaak kon dienen. De directeuren gaven te kennen, dat zij hem gaarne met hen zagen gaan naar Frankrijk. Maar hij wenschte vrouw en kinderen en vrienden weer te zien, die hij nu in 9 maanden niet gezien had, bereid om binnenslands met schrijven, als tot hiertoe, de goede zaak voor te staan.

De Verg. van 16 Juli nam kennis van een brief waarin SAPMA mededeelde, dat NIBLIUS een geschrift *op de klachten der afgewekene Francoisen* had gestaakt in 't vermoeden dat UYTENB. daarmede bezig was. Deze heeft hem vermaand daarmede voort te gaan (ons onbekend). Den 22sten Juli werden weder vele brieven gelezen door UYTENB. aan verscheidenden geschreven, en uit dien aan DWINGLO aangezekend de opmerking hier gemaakt, dat hij mede tot de directie zou verkozen zijn, ten ware men uit een vroeger schrijven van hem had gemerkt, dat hij van zulke belastingen afkeerig was, en vreesde dat hij, die in de generale Verg. niet geweest was, tegen de verkiezing van zijn persoon had mogen excipieeren. Niettemin werd hij verzocht de directeuren, des verzocht of nood zijnde, met raad en daad allezins te helpen; terwijl men de geruchten van dissensie tusschen hem en de Societeit, ja van cassatie van hem door de Societeit niet begrijpt, en ze houdt voor onwaarheid, gestrooid zonder fundament. 23 Juli: omtrent JOHANNES LUCAE, die aanhield om in de Societeit aangenomen te worden zou men aan hem zelve en aan POPPIUS schrijven, dat men daarin geen bezwaar vond, te minder omdat men verstond dat hij de broeders van Utrecht, die 't meest hadden gedifficulteerd, contentement had gedaan. RODINGENUS SEN." werd voor het overzien van zeker boek, dat hij vertaald had, naar de binnen-directeuren

verwezen; zoo ook CAMPERVEEN en WALENBURCH met hun
verzoek, de een om te Genemuiden, Rouveen enz., de ander
om te Woerden in commissie te blijven. 1 Aug: 1621
een brief van FREDERICI vond men goed hem te vermanen
in 't stuk van de tractementen toch geen verandering te
willen maken, en voorts in alle andere zaken te gaan met
discretie, op dat geene vervreemding of afkeerigheid in
eenige van de broeders veroorzaakt werd. Tot die vermaning
kreeg men te meer reden door een brief van D. V. W.
bevattende klachten van sommige broeders over de al te
grootte autoriteit die FREDERICI over zijne medebroeders
zocht aan te nemen, als dat het hun nauwelijks geoorloofd
is te prediken, of collekten te ontvangen, of iets de gemeen-
bediening aangaande te doen, tenzij kwanswijs met zijn be-
lieven. Men zou dezen daarom vermanen met zijne broeders
als met collegen goede correspondentie, familiariteit en vrien-
delijken en beleefden omgang te houden, ten einde alle ja-
loezieën te vermijden. Door POPPIUS en SAPMA zou men
tevens onderzoeken wat er van ware, en door hen het zie-
te remedieeren naar vermogen. Dezelfde D. V. schreef
„verstaan te hebben, dat de President (van 't hof) CROMHOUT
in de Z. Holl. Synode, die nu te Rotterdam werd gehouden
had geproponeerd, dat der Remoustr. gemeenten eenige vr-
heid mocht toegelaten worden, hetzij dat zij zich zouden be-
pen met de predikaties van de silentiarii, en die de akte van
stilstand hebben geteekend, hetzij dat men de uitgezette pr-
dikanten weder zou inroepen, die zouden willen verklaren
de tegenwoordige regenten wettelijk te zijn”. Is goed gevon-
den als de meening der buiten- Dir. aan die in 't land te
schrijven, dat men zich niet al te zeer verhaaste, maar al-
les van te voren wel en in de vrees Gods overwogen heb-
bende, daarin doe als met gemeen goedvinden tot Gods
eer en den besten welstand van de gemeenten allermeeft
zal bevonden worden te behooren. Op het inroepen der uit-
gezette predikanten met erkenning der regenten zal men
inzonderheid letten, alzoo men vertrouwt dat de gemeenten
zich met de silentiarii en stilstaanden niet zullen verge-
noegen.

Aan de Handelingen dezer vergaderingen (tot 16 Aug.)
is nog toegevoegd „zekere brief van Buiten- direct. gezonden
van Rouaan aan de Directeurs in 't vaderland 9 Nov. 1621,”

die hoofdzakelijk over Holstein handelt. Wat hierop betrekking heeft deelden mij vroeger reeds mede. Van hetgeen andere zaken betreft teekenen wij hier nog 't volgende aan. WELSHING, VEZEKIUS, SAPMA, GREVIUS, PRINCE waren allen uit hunne gevangenissen verlost. Van wege de geheele Societeit zouden de Binnen-directeuren de redders wel bedankt hebben, gelijk de Buiten-dir. deden bij dezen. Te Leiden waren buiten-predikatiën gehouden om God voor die verlossing der broederen te danken, waarop den 13^{den} en 14^{den} zwarigheden waren gevolgd. ADRIAAN SIMONZ (een der grondleggers van de Broederschap, boven blz. 21) met onderteekening landwinning gekregen hebbende, maakte er zijn werk van de societeit zoo lelijk te maken als hij kon ¹⁾. En, terwijl men hem nog 't laatste kwartaal had laten volgen, dreigde hij de Remonstranten nog wel anders te zullen bejegenen, indien men de betaling niet continueert. „Wij hooren dat REUSIUS (de student Biogr. NL. bl. 3.; zie BRANDT IV. 290) gebannen, en HENR. NIËLLIUS (broeder van CAROLUS, wiens weduwe EPISCOPIUS later huwde) overleden is. De Heer, die den laatsten in zijne rust genomen heeft, wil den eersten geleiden en eene betere verleenē!”

Bekend is het, dat men met elkander correspondeerde onder bedekte namen, van welke de Rotterd. HSS. onder N°. II eene lijst bezitten, die STOLKER in de Letteroef. van Juni 1828 aangevuld heeft publiek gemaakt. Ook v. VLOTEN heeft er in zijn Leven van PASCHIER aant. bl. 13 nog enkele namen bijgevoegd. Uit dezen tijd lezen wij nu in een brief van de Buiten-dir. 14 Mei 1622: „de bekende namen kunnen worden veranderd, waarop wij den nomenclator van U^E (de Binnen-dir.) zullen verwachten.” Wij weten hiervan verder niet. Maar vóór de brieven van 1622 vinden wij in 't eerste deel der geschreven Handelingen van de Societeits en Directie vergaderingen eene lijst van 85 namen, met een bedekten naam achter zeer enkelen. Onder deze komen voor ADR. SIMONZ, zie boven, SPENHOVEN die Juni 1621, H. NIËLLIUS die in 't laatst van 1621

¹⁾ Hij schreef eene Corte verantwoording tegen de menigv. lasteringen der Rem. Panfl. I, 1. 123; zie ook URTEMB. Brieven II, 2. 9.: had 't wel mogen laten. Die zal 't ons niet doen.

H. HOLTHENUS en VORSTIUS die in Sept. en Oct. 1622 stierven, maar niet meer Is. NAERANUS die reeds 14 Jan. 1621 overleed. Wij moeten dus in die namen het dienend personeel tusschen Februari en Juni 1621 vertegenwoordigd achten, maar zonder in allen namen van eigenlijke leeraars te zien.

Van eene hoogst betreurenswaardige zaak, die vooral in 't volgende tijdperk tot uitbarsting kwam, de zaak van WELSING toen te Hoorn, zien wij nu reeds den aanvang uit een brief door UYTENB. en EPISCOP. 4 Jan. 1622 aan de Binnen-direct., met name POPPIUS en NIËLLIUS geschreven en gelijk het onderschrift zegt „open gesonden aan D. GHEBR. VINCKHOVEN.” Wij lezen daar: „JOOST JACOBSZ (DWINCKHLO heeft ons bij den zijnen van den 30sten Dec. verwittigd van eene zaak die onze ziele doorwondt — zoo om 't kwaad zelf, indien 't daar ware, des wij — vertrouwen neen, als om de schrikkelijke ergernis en schade voor onze zaak, die daartuit volgen zal, indien daarin niet wel en wijselijk wordt gehandeld. 't Is eene zaak, om welke JOOST schrijft, dat de man die daar (Leiden) eene wijle tijds met groote vrucht nevens hem gehandeld heeft, (Is. WELSING zie Biogr. N. L. Leiden) van daar zou uitgestooten zijn met 't hoogste miscontentement der gemeente, onder eenen schandelijken naam, die hem, JOOST, ook ten hoogsten treft ten aanzien van zijne huisvrouw, zoo hij schrijft, als die men door wonderlijke, practiseerde calumniën adulterii met den anderen — 't zijn JUSTI woorden — rondelijk accuseert. 't Schijnt dat hij ook eenig nadenken op zijn collega heeft, die nu wel zes weken van daar absent is, als of die met zijne ooren te zeer onbedachtelijk te leenen, en de zaak voor hem, JUSTO, te verbergen niet voorzichtig genoeg had gehandeld.” Zij verzoeken hen, deze zaak bij de hand te nemen „zonder den derden (v. D. BORRE van Leiden?), omdat hij schijnt voor partij gehouden te worden”, maar met een bekwamen, onpartijdigen derden, doch DIRK JANSZ (SAPMA, later te Hoorn de man die voornamelijk tegen WELSING overstond, nu met v. D. BORRE en FREDERIC tot medirecteur verkozen) niet, om oorzaken.” Zij konden daartoe dezen brief aan partijen openbaren, en zoo te weten komen dat zij met

1) Wij deelen die lijst als Bijl. N°. 8, en als Bijl. N°. 9 eene door ons, zoo veel mogelijk, volledig opgemaakte, alphabet. lijst der Bedekte namen mede.

van tweeën en dien derden te vreden waren. Joost, die schreef naar elders te willen vertrekken, mochten zij bidden te blijven, tot dat de zaak afgedaan ware. Hierover komt in een brief van 24 Nov, 1622 nog 't volgende voor: Dat van D. JANSZ (SAPMA) en GREIJS (WELSING) ziet verder, en is zoo verward dat wij alzo weinig als UWW. raad aartoe weten. De goede God wil daarin zien, en de onchuld van 't principale stuk zoo aan den dag brengen, dat dat pretext weggenomen zijnde, de gemeente in eenigheid gehouden worde. Wij vreezen dat er nog eenige heimelijke oorzaken van vervreemding zijn, hoewel die zoo openlijk niet gemeld worden. 't Is een zwaar stuk, en vaaruit aan alle zijden meer zwaarigheid te verwachten is, en zij men aan de eene en de andere zijde leere zijn oordeel opschorten tot dat God dat nog verborgen is ontdekke, en middelertijd de een des anderen zwakheden overziende, vriendschap en eenigheid houde. Wij weten niet kan God te bidden en hem de uitkomst te bevelen." Later zullen wij helaas moeten terug komen op de zaak, die ooral van 1623—27 de gansche gemeente van Hoorn verstoorde, en waarin toen door allerlei commissiën de gansche Broederschap werd gemoeid.

Den 5^{den} Jan. 1622 schreven de Buiten-dir. aan die in 't land „wij hebben ook van elders eenige klachten gehad, dat eenigen te Amsterdam niets bedreven en evenwel goede Griezen inhouden, waar anderen zouden kunnen worden gediend (op SAPMA en HUTTENUS voor de 3 laatste maanden van 1621 aan Amsterdam toegeschikt Biogr. NL. 214 kan dat wel niet doelen), en dat GREVIUS (zie Biogr. NL. 224) die of andere oorzaken geraden zoude zijn naar Norwiche te verreizen voor een tijd. Indien D. GREVIUS enkel verwaarts wil, men kan Z.E. daarin kwalijk wet stellen, maar meenen niet, dat men hem dat behoort te raden, alzo wij achten dat hij in 't land goede diensten kan doen (Biogr. N.L. 350. Wij vernemen, dat hij zich in de gevangenis begeven heeft tot het studium van de civiele rechten (Biogr. N.L. 337), maar bidden Z.E. hartgrondiglijk dat hij zich daardoor niet late afwenden van met prediken de verdrukte kerk en zijne broederen te versterken tot dankzegging aan God over zoo groote onverwachte verlossing. Zoo zijn dienst te Amsterdam nuttig en buiten merklijk

gevaar gebruikt kan worden, 't behoort daar voor hem alogics niet te ontbreken, anders kan hem elders commissie gegeven worden. Zoo ook daar eenigen zijn die zondendienst de logiezen inhouden, die kunnen elders gebruikt worden, ten ware zij die commissie weigerden, in welk geval men hun geen gagie schuldig is."

In den brief van Nov. 1822 komt nog iets voor over ijdele hoop op verlossing die omtrent dezen tijd was ontstaan, en die wij nader bij de conspiratie te vermelden hebben. De Buiten-dir. schreven er van: „De ijdele hoop van verlossing meenen wij nu al verdwenen te zijn, en vreezen daaruit even dezelfde consequentie, die UWW. vreezen, wenshende om veel dat de lieden zich zelve daarmee niet geaasd hadden of van anderen geaasd waren. Wij zijn daarin onschuldig, gelijk wij voor dezen nog hebben geschreven, en willen daarin in 't minst niet bedacht worden. Ons zoude daarin ongelijk geschieden. Hebben ook nooit kunnen begrijpen (als wij somtijds iets van verre daar van hebben vernomen), dat die hope eenig waarschijnlijk, laten staan waarachtig fundament had. Wij houden evenwel dat God verlossing verleenen zal, dat is, dat zijne goedheid en waarheid deze onze goede zaak niet zal laten onderdrukken, maar dat hij haar in 't vaderland meer ruimte en vrijheid geven zal, indien wij, een ieder in 't zijne ons devoirs doende, de zaak met alle mogelijke vlijt en geoorloofde middelen aanhouden. Maar weten van den tijd en de manier niet te spreken. Willen ook niemand daarop troosten, maar vermanen een ieder dat hij alle menschelijke hope latende varen, alleen op God zie, en hulp van Hem verwacht, en middelertijd de hand aan den ploeg houde zonder terug te zien, voortgaande door dik door dun, en doorbreekende met de wapenen der gerechtigheid ter rechter en ter linkerhand door alle obstakelen, geene andere verlossing verwachtende als zoodanige, die strekt tot behoudenis en vordering der waarheid die naar de godzaligheid is en door dezelve tot eeuwige zaligheid. Die op wat anders zien, bedriegen zich zelve, ja stooten altemet terug door ongeloof wat altemet nabij is wanneer wij den Heer vertrouwden. De broeders dienen alomme vermaand dit de lieden wel in te scherpen, opdat zij zoo veel op de aarde niet zien dat zij den hemel vergeten. Indien wij

ook hierin iets goeds kunnen doen," — wij geven de plaats gaarne geheel, die evenzeer van de oprechte vroomheid als het helder inzicht en den onvermoeden ijver der groote aanvoerders getuigt — „met schriftelijke vermaning naar UW. oordeel, zullen daarin niet zuinig zijn. Die den lieden andere fantasieën in 't hoofd hebben gebracht, bijzonder si nostri sint ordinis (indien zij van onze orde zijn), zoo UWW. schijnen te kennen te geven, hebben zeer kwalijk gedaan. Toch meenen wij dat de lieden uit één woord een geheel boek gemaakt, ook altemet vleeschelijk genomen hebben dat geestelijk te verstaan was, en alzoo zich zelven meest met hunne eigene imaginatieën hebben gevoed, en dat zij de auteurs van deze hoop buiten hunne ongegronde opinieën kwalijk zouden weten te vinden. Middeltijd zien wij zeer wel wat kwaad het onbekwame spreken, en bijzonder het gissend en missend noemen van deze of die doen kan tot nadeel van vrome lieden, wier goedhartigheid hun lichtelijk kwalijk zoude worden geloond tot verderf van de zaak en der personen. Dient dus zoodanige ijdelheid gestuit, doch met zulk een onderscheid, dat het een met het ander niet ten eeuwigen dage heel desperaat gesteld worde. Want dat ware eene zonde des ongeloofs tegen God en een middel van geheele verzwakking onder de menschen."

Voorts hebben wij uit dit tijdperk een brief van de Buiten-directeuren d. d. 2 Febr. 1623, onmiddelijk nadat de nog onzekere tijding van de gevangenneming van POPPIUS en NIELLIUS tot hen gekomen was, geschreven afzonderlijk aan BORRIUS, FREDERICI en LOMAN. Die luidt hoofdzakelijk aldus: „Eerzame goede Vriend en Broeder in den Heer! Weinige uren geleden is ons gebracht de droevige tijding van de zwaarigheid, die twee vrome mannen, en in hunne personen aan 't geheele huisgezin overgekomen. — Terwijl wij nader verzekerdheid van alles verwachten, hebben wij goed gevonden dezen in der haast te schrijven, niet om 't papier met veel klagens te vervullen, (wat papier zoude daartoe genoeg zijn) maar om UE. hartgrondiglijk te bidden om vier dingen: Eerst, dat men ons toch met den allereersten van dit stuk — verwittige. Ten tweeden, dat UE. en de anderen toch niet bezwijken, maar gedenken het woord: „waakt, staat in 't geloof, houdt u als mannen, weest sterk, doet alle dingen in de liefde;" ook dit woord

„zoo dan weest standvastig, onbeweeglijk, altijd overvloedig in de werken des Heeren, dewijl gijl. weet, dat uw arbeid niet ijdel is in den Heer.” Ten derden, dat UE. gelieven met brieven en anderzins malkander te versterken, de vromen staande te houden en de tragen op te wekken, arbeidende dat alles op de zoo lang onderhouden voet en orde gehouden moge worden, immers bij provisie, en tot dat met gemeen advies anders zal worden geordonneerd, opdat het werk door dezen zwaren slag niet al overhoop en in confusie valle, gedenkende vooreerst, dat het den Heer dien wij dienen behaaglijk is, dat de gelegenheid der zaak zulks allenthalve vereischt, en dat den vromen helden die nu lijden geen meerder verkwikking toegebracht kan worden gedurende hunne banden, dan dit te inogen verstaan. Daar zijn wel zaken waarin mogelijk des eenen inzichten van des anderen verschillen, maar ons dunkt onder correctie hoog noodig te zijn dat die alle stille staan, immers voor dezen tijd, tot behoudenis van 't generaal. — Ten lesten, dat UE. met malkander gesproken hebbende, ons laat weten wat UE. van ons tot onderhouding van het werk des Heeren aldaar nut of noodig achten gedaan te hebben. Wij zullen daarop wachten en doen wat mogelijk en behoorlijk is. Ei, Broeders laat ons toch tot hiertoe niet ijdel geloopen hebben, maar orde houden en getrouw blijven tot den dood, en houden wat wij hebben, opdat niemand ons de kroon neme. Onze oogen zijn vol tranen, onze harten zijn overstelpt, onze vingers worden stram in 't roeren van de pen over een zoo bedroefde tijding van die twee dappere helden, god zalige mannen, getrouwe dienstknechten van JEZUS CHRISTUS enz.”

Wat eindelijk het verblijf der Buiten-directeuren te Rouaan betreft, schreven zij 14 Mei 1622: Alzoo VICTOR (GREVINKHOVEN) verreisd is (naar Holstein), wil best zijn dat de brieven over Amst. of Rotterd. directelijk herwaarts geschik worden onder couvert van Sr. REYNIER PIETERSZ. en CLAES DIRCKSZ., kooplieden tot Rouaan. Zij zijn te Amst. bij de vrienden en te Rotterd. bij HILLEBRAND PIETERSZ. wel bekend. — Wij zijn hier onder Z. Maj^{ts}. protectie, op resolutie van den Raad. — Op de exercitie (van den godsdienst) hebben wij niets anders dan dat men niet inquireeren zal wat wij in onze huizen en familieën doen. Men zeide ons dat

de oorlog niet toeliet dat men ons meer geve, maar dat wij meer krijgen zouden, ware het vrede ¹⁾).

Wij komen tot de Binnenlandsche directie. De genoemde Handelingen harer eerste Vergadering, die wij als Bijlage opnemen ²⁾, doen reeds terstond van de vele zorgen en werkzaamheden blijken, welke niet miuder dan op de buitenlandsche directie op haar kwamen. Wat de bediening betreft stelden zij toen daarop orde voor het laatste kwartaal van 1621. Die nog voorhanden „Ordre over de Bedieningen in October, November, December 1621,” nemen wij mede onder de officieele bescheiden op ³⁾. Voorts hadden zij te behandelen klachten en aanzoeken. Klachten, „over het ontijdelijk en onvoorzichtig drijven sommiger broederen van eenige haere opinien, gelijk mede over sommiger onstichtelijk leven.” En zij besloten „wie merkelyk sou comen te exorbiteeren sou men sonder bedieninghe laten stil sitten.” Aanzoeken om als lid der Societeit aangenomen en in de bediening gebruikt te worden kwamen van JOHANNES LUCAS, vroeger schoolmeester te Capelle, in 1620 om prediking buiten Utrecht uit het land gebannen ⁴⁾; JOANNES NARSIVS, gewezen predikant te Bommel. Biogr. Naaml. 271 volg.; PETRUS HERMANNI HARLINGENSIS en REMAUTIUS. De eerste werd afgevezen en om het te groot aantal predikanten en „dewijle hy by seer velen geen goet getuygenise van sijn leven” had. Den tweeden wilde men aannemen „met bijgaande vermaninge over de precipitantie van sijne sprake,” maar hem

---

1) Zie ook UYTENS. Brief van Oct. 1621 aan LAURENS REAAL RIEUW. blz. 321., sijn Leven en Bed., en Brieven II, 2. passim; vooral blz. 210 waar hij aan den op Loevestein gevangen CUPUS schrijvende 13 Juni 1624 zich ongelukkiger rekent dan hem. „Men stelle daartegen zoodanige vrijheid die wij hier hebben, en met hoedanig omzien wij die moeten genieten met zoo eene onzekere uitkomst.” En 243.: De Roomschen kennen ons niet of hoopten dat — 't ongelijk ons aangedaan ons tot hen zou hebben doen komen. Die hoop nit zijnde laten zij ons daar, ons houdende — erger dan d' anderen omdat, zeggen zij, wij geen religie hebben. D' anderen haten ons als de spinnen en doen ons met achter den rug lasteren — zoo veel kwaad als zij kunnen.

2) Bijl. No. 10.

3) Bijl. No. 11.

4) POPP. aan UYTENS. Br. II. 2. 14. 15 Juli 1628: Ons wordt geschreven dat J. L. landwinning en ook een vereering ten opzichte van sijn nood — verkregen heeft. In 1631 verzoende hij zich met de kerk. Hand. Z.-Holl. Syn. blz. 237.

tevens in bedenking geven „alsoo hij nog in verscheyde steden opentlijk wandelen mag,” (hij had zich zelf te Bommel ontslagen en was nog niet afgezet) of hem niet beter zoude zijn deze vrijheid nog te gebruiken, doende daarin tussemen zonder te prediken zoodanigen dienst als men goed vinden zal. Tot de aanneming van HARLINGENSIS was men niet ongenegen, maar men zou onderzoek doen naar zijne beoordeelde onderteekening van de Dortschsche canons. REMAUR was intusschen naar Holstein vertrokken. Zie Biogr. N.L. 271. 319 verv. Nog werd omtrent MARTINUS HARLINGENSIS op diens apologie aan de Directeuren besloten „dat men hem schriftelijk antwoorden sal, ernstelyck bestraffende hem in eenige dingen ende voorts vermanende tot meerder voorzichtigheit, daer ook bijvoegende, dat hij andersins hem selfen de Societeit onvruchtbaer maken soude ende oversulx haer de hant sluyten.” Zie boven blz. 234. Ten opzichte van ADRIAAN SYMONSZ. „moest onderzocht worden of hij deze voorgaande drie maanden was bezig geweest, de Societeit verlatende, consent van de Heeren Staten te verkrijgen om in stilheid in 't land te mogen wonen.” Zie blz. 241.

Ook uit het laatst van 1622 weten wij van ernstige moeilijkheden te Haarlem, die wij hier, ook als proeve van de zorge der Directie mededeelen. Uit brieven van NIELLIUS, die wij nog niet kennen, heeft BRANDT ¹⁾ er het volgende van bericht: „Behalven de twist met SLATIUS (zie later) vonder zich de Binnendirecteuren ook in groote verlegenheid door eenige onlusten te Haarlem, waar de predikant BERNARDU DWINGLO van eenige ijveraars buiten ordre werd ingedrongen om nevens een ander predikant, die de gemeente te dien tijd bediende, te prediken, en te veel meesterschap gebruikt over de gemeente. Hij beraamde eene nieuwe orde op het bestier der kerk, die zoo was ingesteld, dat hij zich zelven alle gezag aanmatigde. Want hij wilde niet toelaten dat men de voorvallende geschillen zoude vereffenen bij meerderheid van stemmen. Alles moest, verstond hij, bij toewijding en inschikking beslecht worden, en als men elkander niet kon verstaan, moest men de zaak stellen aan een enig persoon, die oordeel en ervarenheid genoeg had om d' uitspraak te doen. Hiertoe sloeg hij iemand voor, daar hij

1) IV. 873.

alles bij vermocht, en dien hij leidde werwaarts hij wilde. 't Was een oud man, de vader van den geleerden PETRUS SCRIVERIUS, die zich nooit ten avondmaal had begeven, maar van zware middelen en zeer milddadig in 't opbrengen van 'tgeen ten onderhoud der leeraren en der armen diende; waarover de predikant zich niet ontzag te drijven, dat men dien grooten voorstander macht zoude geven om d'opzieners der gemeente te kiezen, en om alle drie maanden leeraars naar zijn welgevallen van de Directeurs te ontbieden, en dat de Directeurs zouden gehouden zijn die te zenden. Deze en andere uitsporigheden veroorzaakten zoo veel ongenoegen, verdeeldheid en verwijdering van gemoederen in die gemeente, dat de Binnen-directeuren — na 't wisselen van verscheidene brieven geen ander middel vonden om de zaken daar tot stilte te brengen en verdere onorde voor te komen dan zich in persoon derwaarts te vervoegen. Dat geschiedde in 't begin van Januari 1623. — Deze onthielden zich te Haarlem ettelijke weken in 't huis van SIMON LE FEBRE zoo heimelijk als zij konden, en stelden zoo goede orde, tot herstelling van de noodige vrede en eendracht, als hun mogelijk was, tot op den 21sten van de maand. Toen vertrok v. D. BORRE des morgens vroeg te voet naar Leiden in zijne oude gemeente, tot zijn geluk; want hij ontging het ongeluk dat zijne medebroederen POPPIUS en NIELLIUS dien dag overviel." Het oponthoud te Haarlem werd de aanleiding, dat zij aldaar in handen kwamen. En zoo bleef VAN DEN BORRE alleen in de Directie over, en dat terwijl schier te gelijker tijd de gebeurtenis plaats greep die den allerbangsten en allerzwaarsten tijd voor de Broederschap aanbracht.

DE CONSPIRATIE VAN 1623.

Want ving dit jaar door die gevangenneming van POPPIUS en NIELLIUS van de zijde der tegenstanders weder zoo ontmoedigend en verstoorend aan, te gelijker tijd was men in den kring der verbitterden in den lande bezig zich toe te rusten tot eene daad, van welke als de schoone vrucht ook de verlossing der Remonstranten werd voorgespiegeld, maar die de Broederschap grooter schade berokkende dan ooit het

geweld harer vijanden heeft kunnen doen. Dit was zelfs in die mate het geval, dat zij, de *Conspiratie*, de geheel voorbereide, maar door verraad gelukkig nog voorkomen aanslag op het leven van prins MAURITS, een bepaald keerpunt in de geschiedenis der Broederschap uitmaakt, waarbij wij hierom afzonderlijk moeten stilstaan, ofschoon wij hoofdzakelijk alleen de gevolgen te bespreken hebben.

Het is de kracht der Remonstranten geweest, gelijk het hunne eer is, dat zij door de felste vervolging en de hatelijkste verdrukking zich zoo weinig tot gewelddadigen tegenstand lieten vervoeren. De voorvallen bij welke dit plaats had zijn zoo enkele, dat zij het als uitzondering slechts te meer in 't ooglopend bevestigen. Moeten wij dit zeker voor een deel hieruit verklaren, dat de allerlaagste, de meer woeste volksklasse weinig tot hun partij behoorde, nog veel meer zeker moeten wij het toeschrijven aan den raad en de vermaningen die van hunne voorgangers met woord en voorbeeld aanhoudend tot hen kwamen; en zoo mogen wij in de bewonderingswaardige lijdzaamheid met welke de als buiten de wet gestelden het tergendst onrecht en geweld verdroegen de schoonste toepassing van hunne leer der chr. verdraagzaamheid zien. Reeds hierom was het zeer te betreuren dat de even onzinnige als schandelijke aanslag, tegen 7 Februari beraamd en den 6^{den} ontdekt, uitging van mannen, die tot de politieke partij der zoogenaamde Remonstrantsche factie gerekend werden, en dat aan hen een Remonstr. predikant zich had aangesloten, en door dezen weder enkele Remonstr.-gezinden voor de uitvoering waren aangenomen. Maar zou het nog weinig beteekenen, als hierdoor in de geschiedenis alleen, en enkel voor het niet juist onderscheidend oog, tegenover de voortdurende proeven van groote christelijke lijdzaamheid, na langdurige terging eene enkele daad van wraakzucht scheen te staan; die naam van Remonstrantsch, en van Remonstrantsch predikant vooral, deed de snoode onderneming bij hare ontdekking bijna een doodslag worden voor het bestaan der Broederschap. En werd die vernielende uitwerking voor haar nog geweerd, zij richtte een schade aan die de Broederschap niet weder te boven kwam. Ja, dit is helaas! zoo waar, dat de conspiratie van 1623, nevens den aard van het Remonstrantisme als te weinig positief in leer- en kerkgezag voor den

toenmaligen volksgeest, en nevens de geweldige vervolging en langdurige verdrukking die de Remonstranten van ambten en bedieningen uitsloot, eene der hoofd-oorzaken is te achten van den kleinen omvang en de geringe stoffelijke kracht die der Broederschap bij hare vestiging eigen was.

Voor het feit zelf, dat met de wegvoering naar Waalwijk, de stichting van Frederikstad, en de gevangenis op Loevestein een der meest bekende uit de geschiedenis der Remonstranten is, verwijzen wij naar BRANDT, die aan haar grootendeels de drie laatste boeken zijner Historie der Reformatie heeft gewijd. Maar omtrent enkele personen moeten wij iets herinneren.

De eerste moteur was WILLEM VAN OLDENBARNEVELD, Heer van Stoutenburg, jongste zoon van den onthalsden advocaat; zelf van zijn gouvernement van Bergen op Zoom en van zijn ritmeesterschap bij eene compagnie te paard ontzet, daarmede van betrekking, werk en staat en van zijne tractementen, en door de confiscatie van zijns vaders goed van het inkomen beroofd dat hij hieruit trok, en zoo op 't oog en blik tot geldelijke verlegenheid gebracht.

De eerste, dien hij in de zaak medesleepte en die haar eerste jammerlijke slachtoffer werd, was REINIER VAN OLDENBARNEVELD, Heer van Groeneveld, de andere zoon van den advocaat, en zelf van 't houtvester-ambt van Holland en 't hoogheemraadschap van Delfland afgezet. Onder de overige aanleggers was ADRIAAN ADRIAANZOOM VAN DIJK, gewezen secretaris van Bleiswijk, DAVID KORENWINDER, Roomschgezind, gewezen secretaris van Berkel, ADRIAAN VAN DER DUSSEN, mede Roomschgezind, schoonzoon van wijlen ELIAS VAN OLDENBARNEVELD, HENRICUS SLATIUS, gewezen predikant te Bleiswijk, en onder de in de zaak betrokkenen CLAAS MICHZ. BONTBAL, gewezen secretaris van Zevenhuizen. Kennelijk staat ons daarin het wreed geweld en het harde onrecht door politieke verdrukking aangedaan, veel meer dan de kerkelijke vervolging voor oog en blik, als datgene wat de eerste schuld der jammerlijke wandaad draagt ¹⁾.

---

1) Omtrent de betrekking van de OLDENBARNEVELDEN tot de Remonstranten getuigt UYTEND. Brieven II. 2.; van de zoons: nous ne savons pas s'ils nous touchent en fait de religion 104. Nos assemblées n'ont été gueres empêchées de leur presence, au moins point de celle du plus

Omtrent SLATIUS herinneren wij ons, wat de Handelingen der Waalwijksche en Antwerpensche vergaderingen te zijnen opzichte bevatten, en hierdoor kennen wij zijne verhouding tot de Broederschap. Hij was een hoogst lastig en om zijn onstuimigen ijver en heftige wijze van handelen gevaarlijk lid. Steeds dreigde hij daarom reeds door zijne schriften meer kwaad dan goed te doen aan de Broederschap. Dienst heeft hij tot aanbeveling van haar gevoelen misschien gedaan door zijn nog bekend werkje „de gepredestineerde dief,” ¹⁾ dat, ofschoon wat grof doch niet zonder geest, tot in 1732 werd herdrukt. Maar vinnig en onwaardig was zijn „J. CALVINI tyranniën, scheldingen en leughenen 1616,” onder den titel: J. CALVINUS, vreedt, bittervals enz. ook in 1619 andermaal door een katholiek uitgegeven Het „Hemelsch Synodus” door NEOMAGUS geschreven, werd door SLATIUS voor de uitgave 1620 zóó veranderd dat de auteur het verloochende. Reeds in 1617 bestreed hij de Contra-remonstrantsche schuurpredikers met geweldige aanslagen, die hij aan de plaatsen hunner afzonderlijke vergaderingen te Bleiswijk en te Zevenhuizen deed aanslaan. Wij deelen uit de Amsterd. pamfletten verzameling een in onze Bijlagen mede ²⁾. Zijn Morgenwekker 1620 was een bepaald oproerig pamflet, waarover UYTENB. dan ook tot vrijwaring van de Remonstranten schreef aan de Staten-Generaal. In 1621 leverde hij aan de vergadering te Antwerpen een geschrift over, waarvan „neffens bijgaande querellen de substantie” was, dat hij verzocht ontslagen te worden van de societeit met attestatie naar consciëntie ten ware de directeurs hem gelijk met de andere broeders wilden bezigen en terstond eene commissie of bediening buiten of binnen's lands geven, in welk geval hij verklaarde bereid te wezen zijn lijf en leven te wagen tot dienst van 't gemeene vaderland. Men legde het ter zijde om er nader over te handelen. Maar gedurig trad hij in

---

jeune 105 ; van den vader, 104 : il ne s'adioignit jamais a aucune assemblée des nostres, comme assemblée des Remonstrans ou Arminiens, mai continua la profession de la religion dite reformée es mesmes-temple qu'il estoit accoutumé — et la ouir qui s'y presenterent en chaire, fussent Remonstr. ou Contre-rem.

1) Amst. Pamf. I, 1. blz. 137.

2) Bijl. 12.

dien geest met pretensies, met beroep op gedane beloften en meer en meer dreigend op. Daarvan schreven UYTENS. en EPISCOP. den 8sten Aug. 1622 aan de Binnen-directeuren: „wij zijn bezig met onze memoriën van de onderhandelingen, die wij te Antw. met hem hebben gehad, op te zoeken en die u toe te schicken en daarmede te betoonen dat hij noch op ons noch op de Societeit met recht of reden iets heeft te pretendeeren; dat wij in zijn regard alles hebben gedaan wat mogelijk was, ja meer, — ook dat wij hem U. E. niet toegezonden hebben.” Hij was dus toen in 't land; en hoe men dit had trachten te voorkómen, hoe hij, te Antwerpen bij de drukpers gebezigd, gedurig met giften was tevreden gesteld, en door schulden gedrongen bij herhaling met dat vertrek had bedreigd, zie men in hetgeen wij uit een brief van 10 Aug. in genoemde Bijlage opnemen ¹⁾. Hier nemen wij het volgende over uit het „Escript. Minuté par J. W. (UYTENS.) pour servir d'Apologie ²⁾”: quant a SLATIUS — nous ne nions point que cest homme, estant ministre a Bleyswyck, ne se soit déclaré estre de nostre sentiment es controverses de doctrine. — Nous ne nions point aussi qu'il n'ait esté privé de son ministere comme les autres a ceste meine occasion, et mesmes que n'ayant d'ailleurs moyen de vivre ni de nourrir sa femme et eufans, il n'ait eu sa portion des deniers, que la charité et compassion chrestienne des gens de bien fournissent a l'entretiennement des ministres expatriez. Mais aussi sommes nous contraints de dire, non pour le charger davantage, mais pour descharger nostre compagnie d'un si cruel blasme que celuy, qu'on va ietter sur icelle a son occasion, que depuis qu'il a esté exilé il n'a jamais esté employé au ministere par ordre de nostre compagnie, ni de ceux, qui' en ont eu la direction, quoy qu'il en fist des tres grandes instances et en prinst occasion de tres grands mescontentemens. Ausei est il retourné au pais non a la requisition d'aucune eglise, qu'on sache, ni par charge de la dite compagnie ou de directeurs d'icelle, mais par son

1) Soc. Hand. I, blz. 189—96. Men zie daarbij wat POPPIUS in Juli, UYTENS. in Oct. 1622 en Aug. 1623 over hem schreven, UYTENS Br. II. 2. 13 volg.

2) Pour les Remonstr. au facit de la Conspir. Brieven II, 2, blz. 81—117, met een „jamais publié,” van Uytenb.'s hand onder het opschrift.

propre mouvement, voire contre le conseil de ceux qui le cognoissoient aucunement et avoient occasion de craindre que son retour serviroit de peu d'edification. Aussi croions nous que ceux qu'il a hanté le moins depuis qu'il y est, ont esté les ministres qu'on appelle Arminieus, et nommement les plus gens de bien entre eux. Si la charité chrestienne ne nous defendoit d'eu publier les raisons, les plus passionnez iugeroient aisement, que c'est faire insigne tort d'imputer a tout le corps les fautes d'un membre, qui dedaignant le corpe a este delaigné du corps, ne tenant comme qu'a un petit filet qu'il ne s'en soit luy mesme ou n'eu ait esté separé du tout. Il faut cependant que nous tesmoignons que quelque rude et bravache que fust son naturel, nous n'ayons jamais remarqué eu luy chose qui donnast conjecture de siextreme et si detestable entreprise. — Dieu luy veuille toucher le coeur et avoir pitié de luy. ¹⁾

Als Remonstr. predikant tot lid der societeit aangenomen, maar nooit in de bediening gebruikt verliet hij vooral om schulden Antwerpen in Maart 1622 tegen den zin der Directeuren en begaf zich in 't land met niet verholen wrok en wrevel tegen de Directie en de gansche Broederschap in 't harte. Zal hij hierdoor in 't vaderland, bij zulken die er geneigd toe waren, licht hier of daar eenen voor de Broederschap ongunstigen invloed hebben uitgeoefend, bij meer onbevangen zal dit, als te blijkbaar personeele vete, met geheel zijn persoonlijkheid daaraan even licht de tegenovergestelde uitwerking gegeven hebben. En toen na de ontdekking der conspiratie, ja na de executie van al de veroordeelden Gecommitteerde Raden konden goetvinden in druk te doen verschijnen het „Klaer vertoogh” door SLATIUS tot bevrijding van den dood in zijne gevangenis geschreven, maar hoogst waarschijnlijk herroepen ²⁾, en waarin der Broederschap allerlei goddeloosheid en verkeerdheid werd ten laste gelegd, toen moeten zijn vroeger geblekene wrok en wrevel, in

---

1) Het stuk voert geen datum, maar de laatste woorden doen blijken, dat het vóór de executie van SLATIUS geschreven werd. Het is hetzelfde, voor de goede zaak der Remonstranten, bovenal met betrekking tot de conspiratie hoogst belangrijke stuk, waaruit wij zoo even iets over OLDENBARNEVELD en diens zonen aantekenden.

2) BRANDT IV, 1076. 77, men zie ook Amst. Pamf. I, 1. blz. III, en daar de aantekenen van ROGGE.

verband met alle zijne laatste handelingen, aan de beschuldigingen wel veel van hare kracht ontnomen hebben. Maar voor de hand der vijanden leverden zij scherpe wapenen op. En altijd was het vooral zijn deelnemen aan den aanslag, dat de verontwaardiging over het feit van den aanvang af en voortdurend tegen de Broederschap richtte. De vier mannen die den dag voor de volvoering, waarschijnlijk uit opgevatte achterdocht, te Rijswijk aan den Prins kennis gaven van een hun onbekenden aanslag tot welken men hen gehoord had, waren ook door SLATIUS persoonlijk voor de zaak in dienst genomen. Zijn naam was dus 't eerst op aller lippen; en door de eerste gevangenneming in de „herberg 't Zotje" terstond na de ontdekking ook die van zijn zwager CORNELIS GERRITS. En de vier mannen die de ontdekking deden waren Remonstrantsch-gezinden.

Genoeg, om reeds op den Biddag voor 'slands wapenen, die twee dagen daarna, Woensdag 8 Februari inviel, bij 't spreken over den gruwelijken aanslag van sommige kansels de Remonstranten in 't gemeen op haterlijke wijze in de zamenzwering te betrekken. En weder een dag later verscheen de eerste publicatie van het Hof van Holland, en in deze werden als reeds bekende „beleyders ende aendrijvers" met name genoemd, „HEN-DRIK DANIELSZ SLATIUS gewesene predikant tot Bleeswijk, ADRIAEN ADRIAENSZ van DIJK gewesene secretaris aldaar; CORNELIS GEESTERANUS gewesene predikant tot Gorkum (moest zijn te Hoogblokland in de klassis van Gorkum) ende GERARDT VELSUS, eertijds predikant te Rackangie (Rokanje)," de beide laatsten ook als Remonstrantsche predikanten bekend. Die publicatie, den 12^{den} door 't Hof naar alle provinciën uitgezonden, droeg ook hunne namen daar rond. Toen waren reeds door de Staten-Generaal aan hunne ambassadeurs, residenten en agenten in 't buitenland voor 't aanhouden der schuldigen brieven gezonden in welke de conspiratie werd voorgesteld als „beleidt bij eenige „Arminiaensche predikanten en anderen van die factie." Ja, den 14^{den} Febr. verscheen een Utrechtsch plakkaat tegen de Remonstranten, waarin weder dezelfde namen en tevens die van de beide zonen van OLDENBARNEVELD en NICOLAAS (moest zijn ADRIAAN) VAN DER DUSSEN van Rotterdam als de aanleggers werden genoemd. Bovendien kwam daarin zelfs

het volgende voor: „dat uit zekere informatiën klaarlijk gebleken was, dat der Remonstranten Societeit door hare Directeuren geraden was, tegen het gevoelen van sommige leeraars aan te nemen, dat de gemeente hare zaken niet anders dan met dadelijkheden kon en dus mocht redresseeren, a konden deze niet anders dan met groot perikel van den ondergang van 't land in 't werk worden gesteld, en dat zij eenigen van hare predikanten in 't land in dien geest ha aangeschreven; waaruit, als mede uit hetgeen al reed van de zeer gruwelijke en schandelijke conspiratie ontdekt is, zoo ook uit de professie en aangevangene machinatiën der latiteerende gewezene predikanten, en vele anderen van de Arminiaansche Societeit blijkelyk is, dat zij alle praktijken, listen en lagen hebben aangeleid om niet alleen — den staat der kerk en politie — op nieuw te turbeeren en 't onderste boven te werpen, maar ook in een onvermijdelijk bloedbad te stellen, en voorts door verscheidene brandstichtingen te ruïneeren; — zoodat de vijand door zulke zwarigheden van binnen de landen, steden en plaatsen van buiter te beter zou hebben kunnen — vermeersteren.” Eene nader publicatie van 't Hof noemde nog de beide BLANCHARTS Leidsche Remonstranten, en van lieverlede werden anderen dier gezindte toegedaan, gevat als in de zaak betrokken, o met haar bekend. De aanslag een zaak der Remonstranten dit moest dus in het gansche vaderland de algemeene meening worden, en dit te eer en te meer, omdat het beschuldigend geweten licht deed gelooven dat het lang getergd geweld eindelijk tot geweld was overgeslagen. Reeds in der Staten brief aan de gezanten sprak zich dit laatste aan 't slot in deze woorden uit: „doch naar de opening die wij hebben procedeert dit verraderlijk voornemen uit de voorschrevene arminianen, of zulken van hen lieden, die met zoo groote bitterheid zijn ontstoken, dat zij liever dezen Staat verloren dan hun t' onrecht geschepte leed ongewroken zagen.” Voorts werd door het proces tegen de gedaagden en de gevangenen die voor de Remonstranten ongunstige indruk levend gehouden; in de sententien over sommigen der veroordeelden werden de namen van UYTENBOGAERDT, GREVINKHOVEN, EPISCOPIUS en v. D. BORRE op eene wijze genoemd die de verdenking van de gansche Broederschap moest vermeerderen; en daarna van 27 Febr. en 29 Maart tot 3 Juli ga

de executie van dertien veroordeelden telkens ook de met hen veroordeelde Remonstranten als aan de publieke verachting prijs. Intusschen had rechtmatige verontwaardiging over de daad, en weezin en partijdige vijandschap tegen de Remonstranten, en de zucht om tegen hunne zaak partij te trekken van de omstandigheden, en wat niet al, zich op de kansels en in geschriften van allerlei aard en tot in spotprenten toe tegen hen uitgestort in een stroom van beschuldigingen, verdenkingen, verfoejing en smaad. En zoo weinig behoefde men te aarzelen om van de Remonstranten het ergste uit te spreken, dat nog in Juli de Synode van Gelderland verklaarde, dat zij tot redres hunner zaken door dadelijkheden hadden geresolveerd, en met de Jezüieten deze maxime sustineeren, dat het een particulier persoon geoorloofd is, een Prins, een tyran zijnde, te dooden ¹⁾. In Augustus voegden Gecommitteerde Raden daaraan nog toe de door hen geautoriseerde uitgave van SLATIUS *Claar vertoog met Brieven van J. BLANSAERT*, die ook tot bezwaar der Remonstranten strekten, en eene *Lijst van eenige* (15 naar 't schrijven der Buiten-dir. van 14 April. Soc. Hand. I. 243) *Remonstrantsche Predikanten, met welke SLATIUS zou hebben gesproken en met welke hij zou hebben verstaan, dat zij kennis hadden van eenige zamenzweering tegen den tegenwoordigen Staat*. Ja, hoe zeer men om 't gebeurde het publiek in staat achtte om alle kwaad, ook het omgerijmdste van de Remonstranten te gelooven, daarvan strekt ten bewijze de *Lijst van de Contribuanten der Arminianen aan den vijand*, die in 't licht verscheen als getrokken uit de schriften van den gevangen SLATIUS, en zelfs als nieuws uit Amsterdam van 18 Juli werd overgenomen in de *Hamburgsche weekelijksche Tijdingen*, No. 30. In haar was waarschijnlijk een staat van de driemaandelijksche opbrengst der gemeenten voor de Broederschap nagebootst met belachelijke verandering van namen en cijfers, en zoo bevatte zij als op 21 April 1823 toegezegde *maandelijksche* contributie aan de Spanjaarden: van Amsterdam *f* 2000, van Hoorn *f* 28000, van Enkhuizen ⁽¹⁾ *f* 200, Edam en Monnikendam *f* 150, Rotterdam en zijne dorpen *f* 2000, Leiden *f* 4000, 't Sticht van Utrecht

1) STOLKER Vervolg op BRANDT. Rott. HSS. No. 10. Z.-Holl. Syn. uitg. Kwt. blz. 157. 163.

f 4000 enz., te zamen de bespottelijke som van maandelijf f 48752.

Het scheen dat hunne zaak, nadat zij nu zoo lang i vervolging en verdrukking zich gehandhaafd had op eer wijze die achting en vertrouwen wekte, op eens met ee vernietigend oordeel was geslagen.

Wij behoeven thans niet meer aan te wijzen wat er uit on zekere eerste mededeelingen en vermoedens onwaars was i de beschuldiging der officieele publicatien, noch de pred kanten GEESTERANUS en VELSUS, en wie men later nog ve dacht en bedreigde, Is. WELSING en BERN. DWINGLO en ar deren van alle deelgenootschap aan de zamenzweering vr te spreken; en allerminst de lasterlijke voorstelling van z ken in het Utrechtsch plakkaat — zelfs door de Staten va Friesland in een dergelijk stuk overgenomen — te wee leggen. De genoemde predikanten werden later, GEESTERANT uitdrukkelijk door eene akte van purge 23 Juli 1635, mi schien ook DWINGLO,¹⁾ de anderen feitelijk door hen ongemoei te laten, door de Regeering gerechtvaardigd. En onbeken is het nog altijd waaraan men in Utrecht ook maar aanle ding heeft kunnen ontleenen om der Broederschap het be sluit omtrent „de remedie door dadelikheden” toe te dichte In een brief van UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS aan v. d. BORR dd. 17 Maart 1623 uit Parijs, lezen wij dienaangaande: „ma neffens dat het plakkaat van Utrecht affirmatiefelijk spreek van eenige vergadering, wij weten niet waar gehouden daar iets van onze zaken met dadelikhheid te redden zou zij gehandeld en besloten ²⁾ (’twelk wij echter niet hebben kun nen gelooven), zoo wordt ons heden wel sterk gezegd t zekeren brief uit ’t land aan iemand hier (maar niet aan on gezonden, dat de twee genoemde gevangen broeders (PC PIUS en NIELLIUS) zouden hebben bekend dat in zekere st. (men twijfelt of het zij Utrecht of Haarlem) eene vergadering zou zijn gehouden in hun beider tegenwoordigheid, dat hetzelve bij de meeste stemmen aldaar zou zijn beslote

---

1) Zie diens Adres uitg. door ROGGE Kron. Hist. Gen. 1866.

2) PASCHIER stelt het voor, Nieuwj. Gesch. bij v. VL. blz. 161, als ha het Plak. de stad Utrecht en eene vergadering van 24 predikanten genoem Met de sterkste nitdrukkingen verklaart hij de geheele zaak voor een ha telijk verzinsel. In ’t stuk zelf (Br. IV. 945) komt die plaats en dat cijf niet voor.

niettegenstaande de genoemde twee gevangen broeders geweest zouden zijn van een ander advies. Hoewel wij nu niet alleen van zoodanige vergadering voor dezen nooit hebben gehoord, weiniger dat men zulks zou hebben willen verhandelen of verhandeld hebben, weiniger dat zulks zou zijn besloten met zoodanige overeenstemming; ja zelfs niet gelooven dat men SLATIUS (zijnde zeer wel bekend) op zoodanige vergadering zou hebben toegelaten, en daarom geenszins kunnen gelooven dat zulks waarachtig of bij de voornoemde broeders bekend zou zijn, slaat ons evenwel dit affirmatief schrijven, komende op 't gezegde plakkaat, zoo voor 't hoofd, dat wij niet weten iets tot verdediging der onschuld van 't gemeene corpus voor te nemen, zoo wij geen bescheid hebben wat hier van zij." Ook in een brief aan SAPMA dd. 24 Maart schrijven zij daarover in denzelfden geest. Naar een brief van 4 April aan v. D BORRE en de broeders der Amsterdamsche vergadering, die na de ontdekking der conspiratie gehouden was, heeft men over deze zaak hun nog met geen woord geschreven. Maar in den naastvolgenden van 7 April verklaren zij: „Wij zijn nu zeer wel gerust in 't stuk waarover wij zoo zeer bekommerd waren aangaande de versierde vergadering, gehouden op 't stuk van dadelijkheid, en hopen het wel te doen klinken waar 't noodig is. 't Is eene groote bitterheid en injustitie dat zoo openlijk te durven stellen in een plakkaat, en daarop een zoo wreed dispositie te ordineren." De vermelding van SLATIUS in den eersten brief getuigt natuurlijk dat het onbekende schrijven uit het land hem als auteur van 't verhaal had genoemd. Hij, tijdens het uitvaardigen van 't Utrechtsch plakkaat nog niet gevangen, kan de zaak vroeger verzonnen hebben voor de mannen die hij voor een aanslag ten beste, zoo het heette, der gevangen Remonstranten in dienst nam. Maar hoe zij dan, niet in de Haagsche publicatie, maar wel in 't Utrechtsch plakkaat werd opgenomen blijft nog onverklaard.

Bij het scherpe onderzoek dat POPPIUS en NIELLIUS elk afzonderlijk omtrent deze zaak ondergingen betuigden beiden van zulk eene vergadering geen kennis ter wereld te hebben. En daar waren geene vergaderingen van predikanten gehouden, waarvan zij als directeuren 't beleid niet gehad hadden. Dus hielden zij zeker, dat er ook zulk eene vergadering niet was gehouden buiten hunne kennis.

UYTENB. verklaarde later het ontstaan van 't valsche b
weeren aldus: nous croyons au malentendu, qui peut est
en ce fait procede de ce que quelques uns des Remonstra
ont tellement eu en horreur tout port d'armes, qu'ils o
mesmes estimé que toute guerre — seroit illicite —
doubtans mesmes de tout usage de glaive — et que d'autr
ont contredit a ceste opinion comme erronée. — Peut estr
que quelqu'un, ayant oui parler de ceste dispute — de re
igion et de theologie, — et n'ayant pas bien compris p
ignorance, ou voulu comprendre par malice que c'est, e
a fait sinistre rapport etc. 1).

De Broederschap der Remonstranten had met de Cons
ratie volstrekt niets gemeen. Deze was eene daad in lij
rechten strijd met de erkenning van het gezag der overhe
ook in kerkelijke zaken, waaraan zij toen nog als een har
geloofsartikelen vasthield; met den eerbied voor de overhe
welken wij haar bij hare grondlegging en stichting nog z
uitdrukkelijk hare leden hoorden voorschrijven; tegen d
geest van kloekmoedige lijdzaamheid, van welke hare aa
voerders en voorgangers naast God alleen de zegepraal har
goede zaak verwachtten, die zij in alle hunne brieven z
krachtig inscherpten, en die blijkens het moedig lijden v
zoo velen in hooge mate haar eigen was. Die Broedersch
bestond toen nog slechts in de Societeit der predikante
en deze stond met den gewezen predikant van 't Remo
strantsch gevoelen SLATIUS, na diens vertrek naar 't lan
geheel in geene betrekking meer, en van zijne zijde stond
tot haar slechts in eene vijandige verhouding. Denkt m
bij die Broederschap aan de Remonstrantsche gemeenten, ge
vermoeden zelfs van eenige verstandhouding tusschen een
enkele gemeente en de zamenzweerders leverden de zoo scherpe

1) Brieven II. 2. 109, de meer aangehaalde Minute. Leest men de Aan
teek. 1. op blz. 802 van Deel III. St. 3. van ARENDS Gesch. des Vaderl.,
dan zou men op de vraag kunnen komen, of ook de daar opgegevene in
houd van de in handen gekomene briefwisseling van NARSUS, om dat:
„het herstel hunner zaken zou niet zonder een geweldigen schok in den
Staat kunnen verkroegen worden,” naar de bron der zaak heenwijst? Maar
BRANDT IV. 705. getuigt uit eene officieele attestatie van Burgeme. van Rott.,
dat in de papieren van NARS. niets was gevonden wat hem of anderen
kon bezwaren. Misschien heeft er in de genoemde Aant. eene verwarring
met de papieren van WITTIUS plaats, gelijk er in het voortreffelijk werk
omtrent de Remonstr. zaken meer onnauwkeurigheden voorkomen.

Onderzoekingen op. Het volk hoopte men na 't volvoeren van **den aanslag** in beweging te brengen, maar aan de **gemeenten** der Remonstranten werd daarbij niet gedacht. Bovendien, **dat** de aanleggers zoons van OLDENBARNEVELD en afgezette **ambtenaren** en onder hen twee Roomschen waren toont dat **de aanslag** in zijn oorsprong eene daad van personeele **wraakzucht** over de politieke, veel meer dan over de godsdienstige verdrukking was. Daarvan getuigen ook de vroeger **beraamde ondernemingen** van den Heer van Stoutenburg, die de toen onverklaarbare geruchten van verlossing voor **de Remonstranten**, zie blz. 244, zullen hebben doen ontstaan. En van veel beteekenis blijft in deze zaak het **oordeel** over zulke verlossing bij 't loopen dier geruchten in 't laatst van 1622, door de Binnen- en Buiten-directeuren **beiden** in hunne correspondentie uitgesproken, en door ons **g**ehoord en verder bij BRANDT ¹⁾ te lezen.

Hoe zeer zulk geweld als middel van verlossing in strijd **was** met den geest van hen die de Broederschap aanvoerden, en hoe zeer zij terstond bij het eerste bericht al de **jammerlijke gevolgen** daarvan voorzagen, moge ons blijken uit den brief den 17^{den} Maart 1623 door UYTENB. en EPISCOP. aan v. d. BORRE geschreven ²⁾. Daar lezen wij: wie zou **denken**, dat iemand die gezegd wordt van de onzen te zijn zich zoo verre zou verlooopen! Och God! is dat CHRISTUS **kruis** dragen in lijdzaamheid, en daarvan of gansch geene **tijdelijke verlossing** of deze niet dan door wettige middelen **verwachten**, gelijk onze Broederschap in 't gemeen altijd **verstaan** heeft. Och! hoe wel weten wij, dat U.E., die **twee vrome mannen** die in die zware perse te Haarlem **zitten**, en zoo veel anderen die wij wel kennen, laat staan **zoo veel** duizende vrome, godzalige zielen in 't land in **dezen** gruwelijken handel onschuldig zijn. Nogtans zullen **wij** allen te samen om sommiger wil dezen last moeten **dragen**; ja al waren wij de onnozelheid zelve, daartegen noch **rede** noch billijkheid plaats grijpen zal. bijzonder bij die- **genen** die zullen meenen nu te hebben de schoonste en **meest gewenschte occasie** ter wereld om te doen wat lang **gezocht** is, namelijk ons ten gronde te verpletten en gansch

1) IV. 860.

2) Soc. Hand. I. blz. 209. volg.

uit te roeijen. U.E. noemt de plichtigen aan dit stuk zee
wel ruwe, vleeschelijke menschen, en dat impatiente
wraakgierigheid, eergierigheid en gevaarlijkheid de raads-
lieden zijn geweest. Zoo booze, vervloekte raadslieden!
Wij zien zeer wel dat onze val irreparabel is, en zien ook
nog niet al de zwaarigheden die ons dreigen niet alleen binnen
nen, maar ook buiten lands. Want wij allen, ook de vroomsten,
en die van zoodanige aanslagen zoo onschuldig zijn als
't kind dat te nacht geboren is, geschapen zijn over één kame
kammę geschoren, over al stinkende ja tot een uitvaagsel
gemaakt te worden. Hoe wonderlijk zijn de oordeelen Gods!
Dezen alles niettegenstaande bekennen wij gaarne dat men
tot bewijs van der vromen onschuld en verdediging van
't corpus in 't gemeen iets behoort te doen. — Wij hebben
al wat gereed gehad, maar houden 't in omdat alle dagen
meer en meer, zoo de roep gaat, uitberst wat de zaak tel-
kemaal een ander en lelijker aanzicht geeft. — Zij bidden
derhalve om nader bericht, „zijnde anders genoodzaakt in
alles stil te staan,” en besluiten dan: Al dat U.E. verder
schrijft van de verandering die men speurt onder de lie-
den, en de zwaarste perikelen daar vele vromen zich in vin-
den, ook dat alle hope uit is etc. gelooven wij of wij het
zagen. Wij en de vrienden alhier zijn met U.L. ten uiter-
ste bekommerd en weten voor als nog weinig raad. Want
gelijk U.L. wel zegt, wil ons de Almachtige nederslaan wie
kan en zal ons oprichten; wil Hij ons verstrooijen, wie zal
ons bijeenhouden? Wij moeten ons onder zijne machtige
hand buigen. Hij zal der onschuldigen onschuld aanzien,
en hun geven zoodanige verlossing als 't hem gelieft. Hij
kan 't doen als 't hem gelieft. Schreijen, kermen, zuchten,
vasten en bidden tot den Heer is ons, en te zeggen, gij
CHRISTUS onze koning, wees ons genadig, bied uwe zaak
de hand en help de onschuldigen die u vreezen. Verander
deze schrikkelijke duisternissen in een liefelijken zonnenschijn.
Heere God, troost, laat uw aanschijn over ons lichten, zoo
zullen wij behouden zijn. — Behoeven wij de echte vroomheid
te doen opmerken van den geest die ook weder hieruit
ons toespreekt? Irreparabel achten zij den val, het verlies,
de vernedering der Broederschap. Daarin moest men zich
voegen, buigen onder de hand des Almachtigen; maar
desniettemin voor 't behoud der zaak, waaraan zij nooit

twijfelen doen wat tot verdediging der onschuld noodig was, **e**n biddend op den Heer vertrouwen. Hiervan getuigt ook **e**en uitvoerige brief aan SAPMA van 24 Maart. „U.E. zeit **z**eer wel,” heet het daar, „dat hoewel de oprechtheid onzer conscientien, als zoodanige schandelijkheid in 't allerminste niet bewust, ons genoegzaam vrijdt en een metalen schild verstrekt. Wij evenwel mede onder denzelfden goddeloozen hoop gesteld blijvende, worden gelijkelijk met een sop te samen overgoten, verfoeid en vervloekt. Ons heeft evenwel niet weinig verkwikt te verstaan, dat U.E., dat alles, ja zelfs ook de strenge vervolging die door 't gansche land ook over de onschuldigen gaat niettegenstaande, naar vermogen wat moeds zoekt te grijpen en de andere onze medearbeiders wat hart in te spreken op de gewisse rechtvaardigheid onzer zaken, en op onze in conscientie wel bewuste onnozelheid. Hoe sommiger verbaasdheid grooter en der gemeenten verstrooiing alom meerder is, hoe diegenen wie God 't zelfde gemoed heeft gegeven waarmede Hij U.E. en (zoo wij niet twifelen) ook andere (hoewel weinige) vrome, oprechte, voorzichtige mannen mag hebben begiftigd, meer (vertrouwen wij) zullen opwaken om hen tot een muur te maken, opdat het de Heer niet geheel verderve, ja bij gebreke van dien niet worde bewogen zijn toorn geheel over ons uit te gieten. — Wij dragen vrijelijk onze portie in dezen gemeenen storm — zonder dat wij daarom mogen of behooren te laten op christelijke, wettige, geoorloofde middelen te denken om te helpen het verlorene wederzoeken, het verbijsterde wederbrengen, het verwonde verbinden. — Ook weten wij zeer wel, dat men met zich te zeer te verhaasten niet moet in merkelyk gevaar werpen, maar dat met voorzichtigheid op alle occasiën gelet moet worden, ook om niet al te lang te wachten als alles verlopen is. — Och! hoe zeer hebben wij gewenscht den brief (van D. V. BORRE aan de gemeenten) die met 300 guld. voor den auteur en met 200 guld. voor den drukker vereerd is, te mogen zien. — Wij hebben mede wat onder handen ¹⁾, maar laten het niet te voorschijn komen eer 't geheele proces ten einde is, opdat wij geen misslagen slaan, anders in 't gros houdende dat wat zal moeten gedaan zijn tot voorstand van de on-

1) **Z**ijn: Escrit Minuté, UYTENB. Br. III, 2.

schuldigen, wanneer de geweldigen hunnen moed zullen hebben gekoeld over de schuldigen. Maar zullen ons niet verhaasten. — Nu W.L. broeder, hoewel onze God ons om onze zonden tot drek en vuilnis gemaakt heeft onder de volken. onze vijanden laat hunnen mond opsperren tegen ons, ons omringt met verstrikking en angst, onze oogen doet loopen als waterbekken, en zich met een wolk bedekt opdat daar geen gebed door kome, ons overschuddende daarentuscher met toorn, laat ons evenwel ons wezen onderzoeken en ons tot den Heer bekeeren, en onze handen en harten opheffen tot Hem die in den hemel woont, want hij verstoot niet eeuwiglijk, bedroeft wel maar ontfermt zich weder naar zijne groote goedigheid.”

Wij wilden in deze zaak de groote aanvoeders der Remonstranten hooren, ook om tegenover de sterke tegenpraak der Staats-stukken en der gelijktijdige geschriften van mannen als TRIGLAND en BAUDART ons hunne onschuld te herinneren. Wie hieromtrent meer behoeft, raadplege v. d. MEERSCH: De onschuld der Remonstranten enz. van 1754; NOZEMAN: De kwade trouw enz. van 1755. Overigens mogen wij hier bij de gansche zaak der conspiratie niet meer stil staan en moeten ons uitsluitend bij hare uitwerking voor de Broederschap bepalen. Die was in de eerste plaats deze, dat, gelijk EPISCOPUS in een brief aan FRANS VAN LIMBORCH dd. 5 Mei 1623 ¹⁾ het uitdrukte „onze goede zaak, die de zaak onzes Heeren JEZUS is en nu zoo schoon overal begon te staan, alle hare luister en glans” benomen werd. Daarbij greep onzekerheid, verlegenheid, moedeloosheid vele van hare voorstanders aan. Het vertrouwen en de ingenomenheid van hen die haar niet ongenegen waren was geschokt, en door argwaan of terughoudendheid vervangen. En natuurlijk nam de vervolging weder overal toe. Zij die daarin zelve vol ijver, zich nog soms door eigen gewetensbezwaar of het publiek oordeel gebreideld gevoelden, zij waren nu in dien ijver ten volle gerechtvaardigd, en door het lands belang en de algemeene verontwaardiging tot alle strengheid geroepen. En zij die al meer en meer tot matiging neigden, mochten en konden nu niet stil zitten, of zij waagden zich zelve in verdenking te brengen,

---

1) Amst. HSS. No. 81.

albanen aan het beleedigde publieke oordeel zich als trage, ontrouwe dienaars voor te doen, en wie over hen stonden schier te dwingen hen te ontslaan. In dit eene jaar werden dan ook van de Remonstrantsche predikanten weder, na POPPIUS en NIELLIUS, LINDENIUS te Kampen ¹⁾, RODINGENUS de jonge te Tiel ²⁾, CUPUS ³⁾ te Amsterdam, en in het volgende VEZEKIUS ⁴⁾ en GEESTERANTS mede te Amsterdam gevangen, LOMAN te Noordwijk scherp maar te vergeefs gezocht, DWINGLO's huisvrouw te Haarlem en hier en daar een tal van burgers op allerlei verdenking, zelfs een geneesheer te Abkoude, die beweerde niet tot de Remonstrantsche predikanten te behooren, ⁵⁾ gevangen gezet; terwijl het Hof van Holland op DWINGLO's hoofd boven de 500 kar-gulden van 't plakkaat nog f 500 stelde, en Is. WELSING te Hoorn in zijn huis gezocht en met de klok werd ingedaagd. En om de vinnigheid van 't grauw schenen de Remonstranten op verscheidene plaatsen hun lijf niet zeker. ⁶⁾

1) Brief van Buiten-dir. dd. 19 Mei. „L. is tot Kampen aangegepen, menende daar iets goeds te doen; heeft vrijheid van door eene kamer te gaan doch met een keten aan 't eene been.”

2) Door hem zelven met zijn ontkomen uit de gevangenis uitvoerig verhaald Rott. HSS. 1714.

3) Door hem verhaald Rott. HSS. 849.

4) Zie zijn verhaal ald. 1810.

5) UTTRECHT. Br. II, 2. 119: van LEURIUS zegt hij (v. d. BORRE), dat die te Abcoude nedergeslagen was als doctor en chirurgijn, en dat omtrent 12 of 14 dagen voor Christmesse de maarschalk aldaar hem uit huis haalde; dat LEUR. zich daarmede behielp dat hij assessor was al eenigen tijd voor het houden van de Synode, dat hem de akte van stilstand nooit was voorgeleid, en men niet bewijzen zoude dat hij van de Soc. is geweest, geld ontvangen of commissie gehad had; dat men hoopte, dat hij wel liber en vrij uitgaan zoude. 't Succes wist zijn E. nog niet. U.L. weet dat uit U.L. broeders lest bij mij overgezonden brief. — JOH. LEURIUS was Pred. geweest te St. Andries; en naar de bedieningslijst van 1621 had hij toen commissie voor Leiderdorp en Hazerswoude, en in den Staat van inkomsten en uitgaven van dat jaar staat hij uitgetrokken voor een tractement van f 100.” Zie ook Biogr. NL. blz. 124, waar hij als eerste Pred. van Woerden voorkomt. BRANDT IV. blz. 5. noemt hem onder de Geldersche Pred. die in 1619 hun ambt kwijt raakten of verlieten. In sommige verhalen omtrent den conspiratietijd heeft men van hem gemaakt iemand die zelfs tot de Remonstranten niet behoorde.

6) Als proeve, hoe licht Remonstrantsche predikanten bij den Rechter in zeer verklaarbare verdenking kwamen van bekend geweest te zijn

Nog erger dan dit was voor de Broederschap het ongunstig gevoelen over de Remonstranten dat de zaak zelf verwekken moest, en dat zoo zeer versterkt werd door geheel de houding die eerst de Staat en daarna de kerkelijken voortdurend aan haar gaven. „Bekend is het dat de conspiratie uit de Societeit is voortgekomen,” dit oordeel door TRIGLAND nog in zijne *Tweede Vermaning* uitgesproken, hoe moest het de meening van duizenden wezen „De conspiratie het bewijs hoe te recht men tegen de Remonstranten geijverd had,” die uitspraak van BAUDAR: hoe was zij van zelf de gevolgtrekking die men daarvoor maakte! „De Broederschap eene factieuse, daangerietuse Societeit,” hoe velen zeiden dit het Hof van Holland na, en hoe werd hierdoor de afkeer van het Remonstrantsch gevoelen nog van eene andere politieke zijde tot onverzoeplijken tegenzin gescherpt! Was het zoo met de vijanden en tegenstanders van de zaak der Remonstranten, de allen meer toegenomen menigte die om allerlei redenen van haar minder afkeerig was, gevoelde zich teruggestooten en tot een wantrouwen en kwaad vermoeden gestemd, die bij haar door geene belangstelling tot onderzoek gedreven, niet weder weken. Dan was er nog eene andere menigte, die voor de Broederschap groote beteekenis en waarde had, op wie voor hare toekomst grootendeels hare hoop was, zij die door denkwijzen en geest tot haar geneigd, door haar lijden en strijden zich meer en meer tot haar getrokken gevoelden. En van dezen vooral zagen de Remonstranten — hunne schriften uit die dagen zijn er vol van — de meesten thans als op eens voor hen verdwenen. Wantrouwen, onzekerheid en twijfel ontstonden bij velen; en hoe gevaarlijk was nu ieder blijk, iedere schijn zelfs van toenadering; te gevaarlijk voor hen die, niet tot de Remonstranten behorende, zich voor

---

met den aanslag, het volgende. Bij SLATIUS was een brief gevonden van CUPUS, in welken deze hem aanmaande tot „patientie voor een korten tijd om redenen die hij 't papier niet durfde toevertrouwen. Niet vreemd dat de Rechter daarbij aan de conspiratie dacht. En to bleek bij 't verhoor van CUPUS, toen hij in 1624 was gevangen genomen, dat daarmede geheel iets anders was bedoeld. Het beteekend Heb toch geduld met uwe vermeende grieven tegen de Societeit der Directeuren, die zich weldra zullen oplossen: want, zoo gij se roert, moeten uwe lelijke stukken te Antwerpen gepleegd aan den dag komen. Zie dat verhoor uit het Amsterd. Confessie-boek Rott. HSS. 27

hunne zaak niet te wagen hadden, eene zaak die nu toch onder dezen slag haar einde scheen te naderen.

Maar het allerergste was de onzekerheid en moedeloosheid die de Remonstranten zelve aangrepen. Onder den eersten indruk wist men in hunnen kring niet wat te denken. Drie hunner predikanten, en daarna nog een vierde en een vijfde in officieele stukken stellig genoemd; bovendien, zoo vele Remonstranten blijkbaar in de zaak betrokken, zoo vele nog verdacht. En dan het besluit der Sociëteit tot redres door dadelijkheden! En van dat alles was hun niets bekend geworden; het was buiten hen omgegaan! Met wie zouden zij dan nu nog veilig zich inlaten, met wie niet? En wat zouden nog voor velen hunner de noodlottige gevolgen zijn, die zij niet hadden kunnen voorkomen? In die onzekerheid scheen alle gemeenschap verstoord, alle vertrouwen geweken, alle kracht verlamd. Nu voor 't eerst stonden door het gansche land al de godsdienstige vergaderingen stil, en hielden alle inzamelingen op. De zwakkere broeders, die 't aanhoudend ter preeke gaan op ban en boete toch reeds moede waren, vielen nu onder de bedekking der conspiratie af, en kwamen niet weder. Men aarzelde predikanten te huisvesten, en deze wisten niet op wie zich te verlaten, noch wat hier of daar hun zelve en om hunnentwil anderen kon te duchten staan.

Onder de predikanten waren er die ontmoedigd nu allerlei bedenkingen hadden tegen het beleid der zaken in de Broederschap. Zoo, onder anderen, dat men niet door strengere discipline vroeger een SLATIUS had geweerd. Daarover schreven Buiten-dir. 24 Maart aan SAPMA: „Voorts bekenen wij gaarne met UE., dat onze compagnie beter van eenige bij UE. genoemden ontlast gehouden dan zoo in den grond bedorven ware, en dat eenigen onder ons zulks gaarne gezien hadden, biddende UE. te gelooven, dat wij ook 't zelve alzo gaarne gezien hadden als anderen, hadden wij kunnen zien wat ons van anderen niet geweest werd, namelijk het rechte middel. Ongetwijfeld had JUDAS al eenige niet zoo degelijke parten over zich eer hij apostel werd. — Is daar eene extraordinaris verborgenheid geweest, die sedert bekend geworden is, hier mag ook wel eenig zonderling beleid van boven geweest zijn, dat ons nog verborgen is. Wij hebben zoo nu zoo dan in sommigen gemerkt din-

gen, die ons menig zuchten hebben uitgeperst, maar de remedieën zijn in zulke gelegenheid altijd niet zoo gereed als iemand mocht meenen. Daar veel hoofden zijn, zijn veel zinnen, en als iemand op zijn accusateur en bewijs dringt, kan de rechter zonder hetzelfde kwalijk voort, al ware de boef die dat eischt in waarheid een driedubbele boef. Laat ons medelijden hebben met elkander. Velen kunnen wel in den grond even vroom zijn en gaarne zien, d'een zoo wel als d'ander, 't kwaad uit het midden geweerd, maar alle die hebben niet even scherp gezicht om het rechte middel te treffen. 't Zal voortaan veel beter te doen zijn als in 't begin, indien ons God genadiglijk een zaad laat overblijven en wij niet worden als Sodom en Gomorrha." Hierop doet ook wat aangaande FREDERICI voorkomt in den brief van 4 April, en dat wij te meer mededeelen om de opmerkingen over de discipline. „De weigering (misschien om deel te nemen aan de Directie, misschien om op te komen in de Amst. Verg.) en reden van LUTIUS sluiten niet. Daar is er meer dan hij, die alzoo zeer als hij op de godzaligheid en discipline van den clerus gedrongen hebben. Z. E. heeft geen reden te klagen van niet gehoord te zijn. Niemand heeft ooit gezeid, dat daartoe geen bekwame gelegenheid was omdat men onder 't kruis was, in zulker voege als dat wordt gesteld. Maar het dispuut is geweest over den vorm van die te exerceren in recht en billijkheid, zijde onze leden zoo verstrooid en nog niet wel aan een gebonden, ook zonder bekwam middel om de beschuldigten te hooren en dan op alles orde te stellen. Waar heeft men ooit zien discipline oefenen op 't zeggen van dezen en dien, zonder behoorlijk bewijs, en dat nog over zaken, die 't werk der godzaligheid niet zoo zeer raken als die sommiger humeuren wel in den weg zijn, en in welke anderen weder wat anders zochten te carpeeren naar de hunne. Ons is niet vergeten, hoe eenigen die op dit stuk loffelijk dreven zich evenwel terughielden in zaken, zonder welke de praktijk van 'tgeen zij begeerden onmogelijk scheen. En waartoe toch dit nu geallegeerd in deze droevige gelegenheid? Hebben zij die dit zeggen, of iemand anders wel iets, ja 't minste gespeurd in den ongelukkigen SLATIUS, of iemand anders die zich met deze vervloekte conspiratie gemoeid hebben, 't welk oorzaak kon geven tot oefening van discipline tegen hen, om zoodanigen

gruwel bij tijds door middel van ons corpus af te weren? Dat mag men vernemen van die dat zeggen; wij weten daarvan het allerminste niet. Andere gebreken raken dit lelijk stuk in 't minst niet. Waarom neemt men 't dan hierop? Heeft men ook niet gedaan al wat men naar gelegenheid kon, om SLATIUS en sommige anderen (hier onnoedig genoemd), en andere gebreken die met dezen gruwel geen gemeenschap hebben, te reprimeeren? Dat weten wij, UE. en die twee vrome Broederen die te Haarlem in banden zijn, allerbest. Maar sommigen achten niet wel gedaan (als dat zij zelve doen. Wij bidden D. LUTIUS en anderen om CHRISTUS wil hierover niet te klagen, maar (een beter gevoelen hebbende van diegenen, die hen in genegenheid en arbeid om alles op den besten en allerchristelijksten voet te brengen niet hebben geweken, en niet min dan zij om de zaak des Heeren hebben geleden en nog lijden) liever met UE. en anderen de hand aan den ploeg te slaan, om 't stuk staande en overeind te houden, 't verbijsterde weer te brengen, 't gewonde te genezen en 't vervallene weder op te richten, gelijk den vromen herderen betaamt, dan met wankelmoedigheid ergernis te geven, hun getrouwen arbeid onnut te maken, zich zelve ten spot te stellen, en nadenken te geven dat zulke voorgevens eer zijn gezochte pretexten en occasien tot scheiden als rechte gewichtige oorzaken."

Niet vreemd was het dat, ondanks deze welgegronde redenen om nu vooral stand te houden, de te onrecht beschuldigden van medeplichtigheid aan de conspiratie, GEESTEBANUS, VELSIUS en DWINGLO het land verlieten ¹⁾. Maar ook zonder zoo afdoende oorzaak werden zij door niet weinigen gevolgd, door PALUDANUS, TIJMAKER, SAM. NAERANUS ²⁾, SELKART, SEYSTIUS, WITTIUS, LA FAILLE, P'OLLIO en anderen. Anderen weder dachten nu aan stilstandteekenen. Dit hooren wij zelfs van mannen als MATTHISIUS, die daarvan werd teruggebracht, SAMUEL LANSBERGEN van Rotterdam, die eerst

---

1) Deze laatste misschien ook door de ergerlijke zaak met WELSIUS gedrongen, zie blz. 242. Zelfs omtrent v. D. BORRE kwam het gerucht tot de Buiten-direct., dat hij naar Holstein was geweken. Br. van 17 Maart 1623.

2) Volgens BRANDT. Maar reeds in November 1622 schijnt hij in Dantzig geweest te zijn, waar hij nog in 1631 sich ophield. Biogr. N. L. blz. 349.

stilstand aanbod, maar als die was afgeslagen scherp werd gezocht, en CAR. RYOKEWAERT. Stilstand bood ook WELSING aan, maar als het niet werd aangenomen hield hij zich verborgen en diende na eenigen tijd heimelijk weder. Zelfs FREDERICI verzocht van de Staten van Utrecht vrij verblijf in 't land met belofte van zijn dienst te staken, maar wederriep dit zoodra hij de rechte toedracht van de zaak der conspiratie kende. Dit gaf aanleiding dat de akte van stilstand op voorstel van die van Utrecht door de Staten-Generaal werd verscherpt. RUD. VAN ZIJL, ook van Utrecht, SOPINGIUS, VOSKUIL, wiens gewezen ambtgenoot te Kampen GOSVINUS hem reeds in Januarij was voor geweest, teekenden werkelijk stilstand en meerderen volgden, ofschoon de eerstgenoemde het later herriep. 't Was een verloop der zaken, zooals nog nimmer had plaats gehad.

Over dat stilstand teekenen schreven de Buiten-direct. dd. 4 April aan v. D. BORRE: „Zij zijn wie zij zijn, die dus tot het teekenen loopen, wij kunnen 't alzoo weinig prijzen als beletten, maar houden dat die dat doen zeer kwalijk doen. Men zegt van een plakkaat dat op handen is, waarbij men d' een en d' ander weder op nieuw zal persen tot teekenen op poene etc. Maar dat plakkaat is nog niet. Betaamt het den dienaren van CHRISTUS wel te loopen eer men ze jaagt? 2. 'T wordt (zoo UW. wel zegt) mogelijk veroorzaakt door dien dit leuteren gemerkt wordt om de lieden te stooten daar zij wezen willen. Is dat niet een schande en een roede gehaald op hunnen ja ons aller eigen rug? 3. Hoort men niet eerst te zien op de gemeenten? Indien die staan willen, zullen de herders loopen? L. (LANSBERGEN) heeft daar te Rott. zoo lang gearbeid; het is zijne eigene kudde. De eerste brieven die wij kregen van de ontdekking dezer ongoddelijke conspiratie spraken met eenen dat hij en S. (VAN SIJL of SOPINGIUS) verzochten te teekenen. Is dat niet een zeer ergerlijk werk! De lieden, die altemet met de knieën in 't slijk, met een (mogelijk) ongematigden ijver onder den blauwen hemel gingen zitten bidden, als P., zullen die nu eerst de hielen laten zien? Hoe is dat te verantwoorden? 4. Wat reden toch om te teekenen? Houden zij sedert het ontdekken dezer conspiratie in hun gemoed kwaad, wat zij te voren goed hielden, en waarom zij zoo veel geleden hebben? Dat men ons die reden zegge; men zal ze gehoord hebbende mogelijk prijzen. Hebben zij

de voorgaande perikelen uitgestaan op hope van eene haastige tijdelijke verlossing, om dan te zitten aan de rechteren slinkerhand, om daar uit te scheiden als zij die zouden zien failleeren; zoo hebben zij niet wel gedaan en geheel buiten de meening van de Societeit, die alleen op de religie, de vordering der godzaligheid, en de aangrijping des eeuwigen levens heeft gezien, zonder evenwel de tijdelijke verlossing te verwerpen, wanneer het den Heer mocht gelieven die door wettige geoorloofde middelen te geven. En dit is wel uitdrukkelijk in volle vergadering te Antwerpen verklaard geweest, met voorgaande aanwijzing van menigvuldige gevaren, die ons allen om de zaak van JEZUS CHRISTUS te verwachten stonden, opdat wij bij tijds daarop lettende des zouden gedenken en niet bezwijken als het daartoe komen zou; want het noch gedwongen, noch kinderspel was.

5. Mag men alzoo eene Societeit verlaten en elk zijns wegs loopen, ala de zwaarigheid komt, latende die vrome broederen, die daar in banden zitten te Haarlem en te Loevestein, ook anderen die in 't begin den meesten last gedragen hebben om de gemeene zaken (en daardoor om eer, naam, faam, goed en al hun welvaren geraakt) en daarna meer en meer irreconciliabel geworden zijn om den dienst der Societeit gedaan, willig daarin nog naar vermogen te continueeren, in ballingschap en ellende zitten, hulpeloos en troosteloos naar den mensch? Wij weten wel dat die met niet teekenen niet kunnen geholpen worden uit hunne zwaarigheid, maar dit is hunne hulp en troost, dat de zaak van CHRISTUS waarom zij lijden gehandhaafd worde, zoo lang daartoe eenig middel overig is. Wanneer de geheele gemeenten afvallen, logiezen en anderzins weigeren, dan is men eenigzins geconstringeerd, niet om te teekenen terstond de gewillige renunciatie van 't ministerium, maar tot vertrek of duiken voor een tijd, op hope dat dezelve gemeente, dit tempeest en d' eerste schrik over zijnde, den moed en d' ouden ijver hernemen zal, (gelijk UWW. schrijven tot onze zonderlinge groote blijdschap, dat op eenige plaatsen geschiedt) om dan weder in 't werk te vallen. Deze en dergelijke inzichten meer wenschten wij dat den vromen broederen mochten voorgedragen worden, opdat zij toch zoo niet jachten tot eene zaak die zoo onbehoorlijk, spottelijk en nadeelig is, en waarmede zij zich, zoo haastig loopende,

niet weinig bij de Heeren suspeet maken." En weder 5 Mei aan denzelfde; „Wij zien zeer wel 't kwaad van 't accoord (te Nijmegen, zie later) der eenen en van de jachting tot teekenen der anderen, vernemen ook wel den grooten aanstoot met het een en met het ander gegeven. Maar niemand kent den mensch, dan de geest die in hem is. Sommig land wil mogelijk wat braak liggen, om daarna weder bebouwd zijnde te meer en meer vruchten te geven. De vrees over zijnde, zullen zich ook mogelijk eenige bouwlieden bedaren en wederkomen, bijzonder als zij 't schip niet zullen zien geheel gëabandonneerd, maar dat er zijn die veld houden. Het gebeurde dan in de beste vouw slaande, moet men de gewekenen met zoetigheid en mettertijd wederbrengen tot hun devoir. Wij zijn blijde geweest weder den naam van RINDER (LOMAN) te hooren in uwen brief. Hij is getrouw en voorzichtig, dient geemploijeerd, en gebeden te gedenken dat het nu de tijd is om orde te stellen, niet te vinden. Och! hadden wij wat veel apostolische mannen!"

Vooral dat uitwijken en afwijken, vluchten en afvallen van predikanten, al was het voor een deel slechts tijdelijk, was natuurlijk de zwaarste en bedenkelijkste slag die de Broederschap treffen kon. En te meer dreigde het met verstooring, omdat reeds de inwendige gesteldheid der lang beproefde en telkens in hare leden zoo geweldig aangegrepene Predikanten-societeit niet gunstig was. Daarvan heeft BRANDT uit de laatste helft van 't vorige jaar eene juiste schets gegeven, die geheel overeenstemt met hetgeen wij vroeger blz. 225, 235, 242 volg. uit de Handelingen der verschillende vergaderingen en de Brieven der Directeuren vernamen, maar die wij hier herinneren moeten: „Ook vonden de Directeuren," toen nog v. d. BORRE met POPPIUS en NIËLLIUS, „zich genoodzaakt verscheidene (leeraars) stil te laten zitten. Eenigen om hunnen ouderdom, zwakheid of kleine gaven, sommigen om hun ergerlijk leven. Ettelijke gemeentens waren nog zoo kiesch dat zij geleerde en vrome lieden, die 't aan stem of welsprekendheid gebrak, weigerden te hooren, en om 't hooren van hunne eenig predikatiën gevaar telooopen of lijden uit te staan. 't Was aan de andere zijde te beklagen, dat het kruis sommige predikanten gebannen nog niet kon temmen. Eenigen van degenen die men om hun ongeregeld leven liet stil zitten waren nog niet tevreden met stil

te zitten en onderhoud te trekken; maar zij wilden in d' eene of d' andere gemeente dienst doen, omdat zij dienst doende bij de lieden die hen herbergden de kost hadden boven hunne gagie. Zij dreigden dan stilstand te teekenen, indien men hen langer stil liet zitten. 't Viel zeer bezwaarlijk, daar d' inkomsten van penningen schaarselijk toereikten, predikanten te houden die niet of, als zij gebruikt werden, kwalijk deden. Men vond dan niet naders, dan degeenen die om hun ergerlijk leven onnut waren, en (die men) om hunne voorgaande diensten of om vrouw en kinderen nog aanhield, ernstig tot beternis te vermanen, en aan te zeggen dat men hun, indien ze zich in 't toekomende niet anders gedroegen, de beurs der Broederschap zou sluiten. Wilden ze dan stilstand teekenen en hunne conscientie en eer op den tuinhangen, dat kon men hun niet verhinderen en zou 't moeten aanzien. Maar met degenen, die om hunne hooge jaren of gebrek van uitspraak niet gebruikt konden worden, en nogthans willig en behoeftig waren, moest men, verstonde de Directeuren, medelijden hebben en hen onderhouden naar vermogen ¹⁾. Middelerwijl bleef het lichaam met sommige onnutte leden belast. De vermaningen werden in den wind geslagen, d' ergernissen gingen haren gang, en eenigen, die geen last konden bekomen om in de gemeenten dienst te doen, namen 't mettertijd aan zich zelve om evenwel iets te doen, en dat doen strekte tot ondiens van 't gemeen. 't Was kwaad doen, en 't diende den kwaaddoeneren tot hun verderf, en 't kwaad loonde zijn eigen meester, met name éénen (SLATICUS). Dus had het teedre lichaam der Remonstranten behalve de toevallen en ongemakken van buiten ook zijne inwendige zeerten en kwalen. Onder welke ook te tellen is de uitsporigheid van eenige weinige loeraars, die dienst deden doch eenige bijzondere gevoelens te veel toegaven en deze zochten voort te zaaien, met name omtrent het Magistraats-ambt. Want sommigen hielden, dat het den christen t' eenemale ongeoorloofd was het zwaard als overheid te gebruiken" ²⁾. Hierbij kwamen nog ongeregelheden en

---

1) 't Is duidelijk dat hij de brieven heeft gebruikt waaruit wij het onze mededeelden.

2) IV. 739. 40.

verdeeldheden in gemeenten, zoo als bij den langdurig provisioneelen, niet vast geordenden en gespannen staat van zaken hier en daar nauwlijks konden uitblijven. Te Hoorn over WELSING, te Nijmegen en Bommel 1), en nu juist tegen den tijd der conspiratie te Haarlem onder 't heerschzuchtig drijven van DWINGLO deden zij zich voor.

En 't afvallen van zoo velen, waarvan wij hoorden, werd weldra door nog erger, door openbaren overgang van sommigen tot de Contra-remonstranten gevolgd. Te Nijmegen had dit door het bekende Nijmeegsch Accoord den 7^{den} Maart met drie afgezette predikanten die stilstand geteekend hadden, GER. LIVIUS, JOH. COITSIUS en HENR. LEPLERUS plaats. Niet zonder veel reden duchtte men in deze oogenblikken het aansteekende van dit voorbeeld. Het grootste deel der gemeente sleepten zij met zich ter kerk bij de Contra-remonstranten, en 't was na 't gebeurde met WITTIUS de voorname oorzaak van het verval der gemeente, dat in 1675 nog door de politieke omstandigheden werd vermeerderd. En ook elders vond het ongelukkig voorbeeld navolging. H. MEILING, gewezen predikant te Arnhem, verzocht aan 't Hof van Gelderland gelijken voet aangenomen te worden en landwinning te bekomen. Niet minder dan vijf Stichtsche predikanten, die mede stilstand geteekend hadden, volgden den 25sten April met het zoogenaamde Utrechtsch Accoord, P. BOSCH van Wijk JOH. BORNIUS van Overlangshoek, ASSUERUS JOANNIS van ter Eem en Baarn, WILH. RIDDERSBACH van Tuil en 't Was en ANT. HORNHOVEN van Werkhoven. En traden ook twee hunner, RIDDERSBACH en ASSUERUS JOANNIS, weldra weder uit het door de Utrechtsche Gedeputeerden verscherpt accoord, en moesten UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS 2 Juni 1672 over de anderen aan v. d. BORRE schrijven: „aan dat v. d. van Utrecht is niet veel verloren,” zij moesten er bijvoegen „maar d'ergernis is groot,” en aan de zaak der Remonstranten deed ook deze overgang voor de vestiging der Broederschap in 't Sticht niet weinig schade. Daarbij doet het weinig toe, of dit overloopen te Nijmegen, Arnhem en in Sticht meer post dan propter, meer na dan om de consp

2) „de Bommelsche ergernissen”. Brief van Buiten-dir. van 2 J 1623. Soc. Hand. I.

ratie geschiedde. Waarschijnlijk zagen de Buiten-directeuren goed, toen zij 19 Mei aan GREVINKHOVEN van „t stuk te Nymegen” schreven: „het schijnt verlooren, alzoo wij vernemen dat het al lang vóór dezen bloedigen aanslag in den meulen geweest is.” Dat het zoo spoedig na 't ontdekken der conspiratie volgde, plaatst het juist in dat licht waarin wij de meeste van de treurige gevolgen dezer heillooze gebeurtenis te beschouwen hebben. Waar de langdurige verdrukking den moed, de liefde, den ijver had verzwakt, daar bracht zij nu op zoo velerlei wijze den afval teweeg. Zoo hadden reeds in 't vorige jaar ADRIAAN SIMONSZ en NIC. BODCHERTS, weleer predikant te Alkmaar, na de een later, de ander vroeger de akte van stilstand geteekend te hebben, zich met de kerk verzoend. Nu deed dit nog JOH. SCHOTLERUS van Kampen bij openbare wederroeping en schuldbekentenis den 7den December. Van hem geldt blijkbaar wat van meerderen wordt gezegd: „geen anderen boden zich aan dan die in nood zaten.” En van al de laatstgenoemden zien wij tevens wat hier en daar dien overgang te schadelijker maakte, dat zij na hunne vroegere genegenheid tot de Remonstrantsche zaak haar thans door allerlei ongunstige getuigenis hatelijk maakten ¹⁾. SCHOTLERUS gaf onder andere redenen, waarom hij tot de Gereformeerde kerk wederkeerde, deze op: 1. dat sommige Remonstranten dreven, dat in het N. Testament geen overheid behoort te wezen; 2. dat daar geen ordinaris-leeraars behooren te zijn; 3. dat sommige Remonstranten in twijfel trekken de heilige Drieuldigheid, 4. de voldoening CHRISTI, 5. de erfzonde. Ja, hij ontzag zich niet, boven de dwalingen in de leer nog te noemen, de groote grouwelijke boosheid, ja goddeloosheid, tot welke sommigen van hare predikanten en vele anderen vervallen waren ²⁾.

Wat de Remonstranten thans bij al dit verlies in eigen kring nog verder van de zijde van den Staat bedreigen kon, staat ons voor oogen in eene hatelijke handeling, die aan hunne bitterste vijanden in de regeering wordt toegeschre-

1) STOLKER Verv. op Br. blz. 109. Rott. HSS. 10.

2) Het oordeel van EPISCOP. over 't verloop was: „de boom leidt half. 't Is bijna al dood wat er is.” Brieven RIEUW. 339, 40. Zie ook GREVINKH. id. 377; die 274 zich ernstig vrijpleit van deelgenootschap aan de conspiratie.

ven. Gecommitteerde Raden namelijk zullen — de zaak is eenigzins onzeker, maar niet als uitdrukking van hunnen geest — zullen nog tegen het einde van dit jaar, bij 't beschrijven van de December-vergadering van de Staten van Holland aan de Ridderschap en de Vroedschappen der steden gezonden hebben: *eenige Poincten, beraamt omme te letten ende dienende tot verzekering van den Staet van Landen tegen alle conspiratie*. Naar twee afschriften, onder de Rott. HSS. bewaard ¹⁾, werd in de zes eerste punten voortgezette scherpe inquisitie ten aanzien der conspiratie aanbevolen. Zij luiden:

1. Off men niet verder vlijtelyck ende behoorlyck onderzoeken ende informatie nemen sal, offer niet meer personen als d' alreede gejusticeerde ende geapprehendeerde aen de voorsz. conspiratie off aen andere diergelycke vaste off daer mede besmet sijn, ende indien als ongetwijfelick jae, of men niet sonder aensien van personen de hoofden van dien behoort te straffen naer gelegentheyt van saecken.

2. Praemium te stellen voor alle dieghene die eenige aen den dagh kunnen brengen ende bewijzen dat communicatie hebben gehadt van de grouwelycke conspiratie, met impuniteyt voor haer selve, indien sy consciï ofte complicen daervan geweest waren.

3. Oock scherp ondersoeck tegen alle deselve, soo veel uyt de informatien alreede in handen wesende of anders hier naer daervan eenige kennisse zal kunnen werden become, ende daertoe communicatie van voorsz. informatien te doen. Oock mede naerder ondersoeck op den genen, die met overtredinge van de publycke autoriteyt de raeroeff van de geexecuteerde hebben ghedaen, ende met naerder praemie voor den aenbrenger, opdat soo moetwilligh stuck nae behoren magh worden gestraft.

4. Te houden en verclaren voor quade patriotten alle dieghene die sustineren dat sulcke conspiratien met den dood niet souden wesen straffbaer.

5. Exacte inquisitie op de dorpen en d' inwoonderen van dien, die voorgenomen hadden bij de voorgaende conspiratie

---

1) Catal. No. 603. Onder hetgeen VEZEKIUS bij zijn verhoor te Amsterdam van 9 en 12 Jan. 1624 verklaarde komt ook voor: „had het Concept van Gecomm. Raden al eenige dagen gehad, zonder te weten van wien. Amsterdam Conf. Boek. Rott. HS. 276. Ziet dit op de Poincten, dat waarschijslij is, dan wordt hierdoor de zaak zeer bevestigd.

toe te lopen totte plaetsen, daer beroerte gemaceekt soude worden.

6. Neerstighe opmerk in de steden op de communicatien die met de gemiscrutenteeerde werden gehouden.

Hierop volgde dan :

7. Streng verbod van alle correspondentien met de gebannen predikanten, of anderen bij publieke sententie als misdadigen uit de Landen gebannen, als GROTIUS, UYTENBOGAERT (in éénen adem met de conspirateurs!), STOUTENBURG, VAN DER DUSSEN, CORN. JANSZ. en alle anderen.

8. Strikt verbod op alle bijeenkomsten, daar getrakteerd zal worden tot nadeel van de publieke regeering, of van de religie openbaarlijk aangenomen.

9. Nader en strikter orde te stellen tegen de predikanten, die uit de landen gebannen zijn en echter in vilipendie van de publieke autoriteit daarin komen en de gemeenten niet alleen verontrusten, maar tot afkeer van de overigheid en conspiratien verwekken; te weten, dat zij achterhaald wezende, met den dood gestraft zullen worden en zware pijnen gesteld, met bannissement van al degenen die hen logeeren, herbergen, huizen of hoven zullen, en voortaan tot onderhoud en steunsel van zoo eene factieuse en voor den staat van 't land dangereuse Societeit eenige penningen contributeeren en kollekteeren zullen, daartoe andere provincien alreede voorgestaan zijn, als Utrecht.

10. Dat derzelver predikanten vrouwen mede zullen doen vertrokken worden of ten minste verplaatst van de plaatse waar die gestaan, of laatst zich onthouden hebben.

11. Geen predikanten te laten inkomen, zonder voorgaande afzweering van de gruwelijke ontdekte conspiratie en van alle leeringen en propositien daartoe strekkende, en solemneele verklaring geen deel te hebben aan de goddelooze propositien door SLATIUS ontdekt, en dat zij zich weder begeven zullen tot het gehoor van Gods woord in de publieke kerken.

12. Nader en scherper verbod op 't drukken van allerhande seditieuse geschriften, en dat die of gene bij wie dezelve gevonden worden gehouden zullen worden voor auteurs, ten ware zij den rechten auteur wisten aan te wijzen, of ook den drukker, zoo dat die in handen mochten bekomen worden, en dat zij niet zullen mogen gestaan,

zeggende dezelve hun bij onbekenden gezonden te wezen, maar zoo dat geschiedt, dat zij die zullen moeten leveren aan den hoofd-officier, zonder die eenigzins te communiceren, deelen of verkoopen.

13. Orde te stellen, dat allen die van de religie geweest of nog zijn en zich onthouden van de publieke kerken, ook van alle publieke bedieningen zullen worden geweerd.

14. Orde op de kerkendienaren, om alle degenen die zich onthouden hebben van de kerken weder in liefde op te nemen, en 't gepasseerde met den mantel der vergetenheid te bedekken, indien zij zich weder tot de kerk willen voegen; zonder hen op hun particulier gevoelen te scrupuleeren, mits part noch deel hebbende aan de voorgaande conspiratie, of de godslasterlijke propositien bij SLATITS aan den dag gebracht.

15. Of men niet behoorde te formeeren en vorderen (volgens 't loffelijke exempel van de provincie van Gelderland een generalen eed over allen die in eenige of militaire, of politieke regeering, ambten, collegien, gerechten en hooften, of officiers van de schutterijen in de steden en platter lande dezer provincie zijn, waarbij dezelve en ieder derzelven den koning van Spanje met al zijnen aanhang enz. zullen afzweeren en verklaren te wezen hun ervvijand, dezelve mit gaders (!) de voorsz. Arminiaansche factie beloven te help weerstaan met lijf en goed, niet te attenteeren noch te do of ook gedogen iets geattenteerd of gedaan te worden, in eeniger manieren, directelijk noch indirectelijk, wat eenigzins zoude mogen strekken tot nadeel, of van de voorsz. religie die nu publiekelijk in dezer provincie kerken wordt en geadmitteerd is, of ook van den tegenwoordigen staat en regeering dezer lunden, of aan zijne vorst. den Prins van Oranje.

16. Of men niet nemen zal staatsgewijs eene resolutie men van nu voortaan niemand admitteeren noch nemen tot de bediening van eenige officien, ambten des lands in de(r) steden of dorpen diensten, noch ook in eenige gerechten enz., als die zijn van de ware Gereformeerde:

17. Dat alle degenen, die van nu voortaan tot publieke ambten zullen worden gesteld, bij eede zullen verklaren, te zullen maintineeren de religie tegenwoordig in den lande publiekelijk toegelaten en geexerceerd

Merkwaardig is onder die punten het 14de, die orde op de kerken-dienaren, om door toegevendheid omtrent lidmaten die zich weder met de kerk wilden verzoenen dit te bevorderen. Tegenover zoo harde onverdraagzaamheid van den Staat tegen de predikanten, zoo veel tegemoetkomende verdraagzaamheid omtrent lidmaten van de kerk verlangd! Het wijst mede op iets dat in den staat van zaken voor de Remonstranten hoogst ongunstig was, op de groote neiging tot die verzoening, die de Staat zeker niet zonder grond bij velen vermoedde, en het brengt ons op de handelingen der kerk na de conspiratie.

De Friesche Synode, in Juni te Franeker gehouden, drong thans als onafgedane zaak van 't vorige jaar de verwijdering van afgezette Remonstr.-gezinde dienaars te Franeker aan. Die van Overijssel (mede in Juni te Deventer) nam in overweging: hoe men voorzichtiglijk zou handelen met de afgezette Arminiaansche predikanten die in 't land kwamen, en maakte zeer bezwarende bepalingen voor hunne weder aanneming in de gemeente. Ook op deze zaak wees de kerk en klassis van Dordrecht in haar vertoog aan de Staten-Generaal als reden voor het houden der Nationale Synode, en zij deed het aldus: „Hierbij komt nog, dat door des Heeren zonderlinge genade eenige der afgezette Remonstrantsche predikanten in verscheidene provincien met de kerken zich beginnen te verzoenen.” Maar, „hoe nu en op wat wijze de voorz. predikanten eerst als leden der gemeente en daarna

---

te hooren, en het aan den Raad over te zenden om daarop gedelibereerd te worden

blz. 71^b. Zijn ingekomen concepten, 't een van wege de geomm. Raden voortgebracht, 't ander bij de geomm, van 't Hof overgeleverd.

De resolutie is: te hooren en over te schrijven om gedelibereerd te worden

blz 137^b. Bij de Staten zal nog gedelibereerd worden over de verzekering des Lands.

Resolutie: Hierop gelezen de Resol. gevolgd op het 25^e punt van Beschr. Bij dezelve alsnog te persisteeren.

Te Hoorn ontbreken in 't stedelijk archief de resolutiën der vroedschap van 1612 tot 1629.

UYTEND. schreef 22 Jan. 1624 aan ERISCOF. (Brieven II. 2. 119). „Voorts zegt hij (v. D. BORRE) dat van de overgeleverde punten der geomm. Raden gerucht loopt, dat de hh. meest inclinceren aan de (zoete) zijde, en dat het finaal arrest uitgesteld is tot — Februari.”

of en hoe zij tot den heiligen kerkendienst en tot leden der klassen en synoden behooren opgenomen te worden, dat is, dewijl hunne gelegenheid niet is eenerlei maar in omstandigheden veel verschillend, eene zaak *aller kerken* dezer landen.”

Intusschen maakten ook de Synoden van Z.-Holland en Gelderland soortgelijke bepalingen als die van Overijssel, bij provisie tot de Nationale Synode, onder welke de eerstgenoemde ook een vernieuwd examen opnam en tevens procedure naar de trappen der kerkelijke discipline tegen de hardnekkige predikanten die in 't land woonden. De Stichtsche Synode vereenigde zich ten aanzien van de reconciliatie der Remonstrantsche predikanten met die van Z.-Holland en Gelderland. Ook werd in de meeste dezer vergaderingen veel gehandeld over weerlegging van Remonstrantsche geschriften. Dit alles geschiedde in een geest die niets had van het conciliante, het tegemoetkomende dat Gecommitteerde Raden voor de reconciliatie der leden zouden hebben aanbevolen. Integendeel men bedoelde alleen volle satisfactie van de kerk die door 't verlaten van haar leer was beleedigd, en vorderde daarvoor eene schuldbelijdenis en eene goedkeuring van de proceduren der tegenpartij, bij welke de zaak en handelwijs der Remonstranten in 't hatelijkst licht werden gesteld. Was 't wonder dat, waar de hooge kerkbesturen zich zoo tegen de Remonstrantsche predikanten stelden, hier en daar een kerkeraad verder ging en in denzelfden geest met Remonstrantsche ledematen handelde? Daarvan gaf de voornaamste kerkeraad in 't land, die van Amsterdam, nog op den laatsten dag van dit noodlottig jaar een treurig voorbeeld. Toen werden tien (eenige weken later een elfde) geachte, ten deele zeer aanzienlijke burgers, mannen en vrouwen, na zeer hooghartige bejeging, om hun Remonstrantsch gevoelen openlijk in de Nieuwe kerk geexcommuniceerd. Zij waren ADRIAAN JACOBSZ. en GRIET JANSZ., zijne huisvrouw, JACOB LAURENTSZ. REAEL, JOOST BRASSER, REM. EGBZ. BISSCHOP en diens huisvrouw, JAN EGBZ. BISSCHOP, SAMUEL OLFERTSEN en huisvrouw, DIRK DIRKSZ. COMANS ¹⁾.

---

1) Deze ban heeft VOETIUS in zijne Polit. Eccl. III. 938 opgenomen, „opdat hij niet scheene de kennis van zoo welgesteld formulier aan de liefhebbers van de kerkelijke politie te misgunnen.” De geestige SAMUEL

Voor de Broederschap — hare onbezweken voorgangers e kenden 't zelve — was die hardheid en strengheid voordeelij Ware 't in den geest der kerk geweest in dezen tijd conliant de Remonstranten te gemoet te komen, voor leden e leeraars beide, die de vervolging moede, thans in de ontstetenis, onzekerheid en vreeze 't vertrouwen op hunne zaak verloren hadden, verzoenend de armen te openen, zeker zo dit 't verloop der Broederschap, dat nu feeds plaats had 't allermeest bevorderd, ja, welligt zóó hebben doen toen men, dat van de vestiging eener Broederschap later nauwlijks meer had kunnen sprake zijn. Maar de kerk, well als kerk dier dagen door haren tegenovergestelden, hiera chieken geest de Broederschap genoodzaakt had te ontstaar zij werkte thans door dienzelfden geest tot haar voortbestaa krachtig mede ¹⁾. Want men stelle zich den staat van zake voor zoo als die werkelijk was. Onmogelijk kon aan de meest Remonstranten dat geloof in hunne zaak en die liefde en ijve voor haar eigen zijn, welke hunne groote voorgangers b zielden. En daartegenover stond èn hunne uitsluiting va de kerk in welke zij waren geboren en opgevoed, èn va den staat in welken alle uitzicht op een eervol bestaan vo henzelven en voor de hunnen was afgesloten; daartegenove stond aanhoudend gevaar voor hunne personen, voor hun hui en bedrijf. En thans maakte de conspiratie hunne betrelking tot de Broederschap aan de eene zijde uiterst hachelij en gaf zij aan den anderen kant eene voor 't publieke oordee voldoende reden om zich aan haar te onttrekken. Wat zo er dan geschied zijn, zoo de kerk het terugkeeren wat miuder moeilijk had gemaakt dan zij met hare harde bepalinge en vooral met hare harde toepassing van deze op de terugkeerende predikanten, als in 't Sticht en te Kampen, deed

---

COSTER, de stichter van den Amsterdamschen schouwburg, zeide van: „Ik kom daar uit de nieuwe kerk. Daar heb ik gehoord dat me tien vrome, eelrijke en van leven onbesprokene luiden aan den Duivel heeft overgegeven. En de Duivel is een kwade gek; 'tgeen men hem gee wil hij geleverd hebben. En ik vrees van hunnent wege, dat zij hem d luiden niet zullen kunnen leveren. Gewisselijk om voldoening te hebbe zal hij hen zelve aantasten.” Zeer breed kan men de zaak besproke zien door UYTENB. Brieven II. 2. 128—187.

1) Van dezen haren calvinistischen geest schreef NIELLIUS Epist. Eccle 638: „qui renverseroit plutôt tout le dessus dessous, que de ne pouv faire le maître absolu partout ou les forces lui manquent pas.”

Maar werd in dit opzicht het verloop der Broederschap eenigermate door de kerk zelve gestuit, dat er ondanks alles wat haar trof en dreigde een krachtvolle kern overbleef, die van lieverlede van den schok hersteld, negen jaren later aan eene ordelijke vestiging der Broederschap kon doen denken, dat had zij aan iets anders te danken. Nog bezat zij de groote aanvoerders, die de zoo wel overtuigde en krachtige handhavers van haar beginsel waren, dat zij zelve niet konden wankelen, wat er geschiedde, en daardoor, zoo veel men er vatbaar voor was, rondom zich herzamelden wat uit een gespat, tot bezinning brachten wat verbijsterd, weder oprichtten wat ontmoedigd en bezweken was.

Nog was men onder den verpletterenden indruk der eerste publicatiën en geruchten, en onzeker omtrent de schuld dergenen wier namen zij noemden, als eenigen van de voornaamste predikanten die in 't land waren de hoofden bijeen staken, en beraadslaagden wat er te doen ware. En ADRIAAN VAN DEN BORRE, thans na het vangen van NIËLLIUS en POPPIUS alleen met het bestuur der zaken belast, gaf eene mannelijke leiding aan de verlegene en verbijsterde geesten in de verslagene gemeenten. Hij deed het in zijn *Brief van wegen de Remonstrantsche predikanten, geschreven aan hunne vervolgde en verdruchte gemeenten over de gruwelijke conspiratie, die gezegd wordt voorgenomen te zijn tegen den welstand van 't land en den Prins van Oranje* ¹⁾. Nog voelt men de ziele-smart van den oprechten vriend der Remonstrantsche zaak, waar hij in den aanhef van de schade en schande spreekt die haar nu overkwam: „Indien dit waarachtig is, help God! wat komt ons en onze Broederschap over. — Tot hiertoe is onze zaak geweest eene zaak puurlijk van religie en conscientie. — Onze glorie en roem zal zeer verduisterd worden, en onze aangezichten zullen vol confusie wezen; eene zaak die bitterder is dan de dood. De naam der Remonstranten zal hierdoor een brandmerk en eene onuitwisselijke schandvlek gekregen hebben. O! vleeschelijke passieën, wat zijt gij voor kwade raadgevers.” Men gevoelt de ernstige gegrondheid zijner opmerkingen, als hij daarna regenten en rechters wil doen bedenken, wat al verkeerde beweegredenen haar deel konden hebben aan het beschuldigen van de Re-

1) Amst. Pamfl. I. 1. blz. 109. BRANDT tV. 965.

monstranten, — het Utrechtsch plakaat met zijn verdich besluit tot dadelijkheden wees er op — hoe onzeker naar d' geschiedenis ook van den lateren tijd beschuldigingen van gevangenen waren, vooral die door pijn waren afgeperst, — hoe hunne eigene harde en hatelijke proceduren tegen d' Remonstranten tot misdadig geweld als hadden uitgetar „Het is vrij eene zware taak en daar zonderlinge krach des geestes toe wordt vereischt, groote, langdurige miserië en spijtige persiingen zonder schuld te verdragen. Het komt daarentegen,” — en op deze wijze grijpt hij de zaak zelve aan om bovenal 't gevaar van verkeerde beschouwingen te weren — „'t komt met de menschelijkheid overeen, over d' vervolgingen om der consciëntie wille ongeduldig, over geweld spijt en injuriën wraakgierig te worden, en alzoo, to verbolgenheid en eenigerhande soort van razernij weggerukt wezende, zich te resolveeren tot onbetamelijke en schrikkelijke stukken. Wereldsche menschen, en die alleen met vleesch en bloed te rade gaan zouden dit genereusheid en couragie noemen. Maar 't is enkel vleeschelijke genegenheid en duivelsche couragie, dewelke, hoe men ze ook zoude moegen noemen, — niet overeenkomt met de christelijke religie, gelijk ze ook geene christenen betaamt. Het is de schoonste victorie zich zelve te overwinnen en van zijne passieën meester te worden. — De wapenen der christenen die geen voorstand van overheden hebben, zijn niet zinkroers, pistolerponjaarden of ander materieel wapentuig, maar gebeden, tranen, geduld, ootmoedigheid, zachtmoedigheid, lankmoedigheid, en alzoo moeten zij in hope en stilzwijgen uit d' hemel van den Heer hulp verwachten. Zij moeten de overheden” — en zoo past hij hunne schoone leer en edele praktijk beide zonder weifelen ook op deze zaak toe — „zij niet ten de overheden, niet alleen die zich redelijk, maar die zich hard en wreed toonen, gehoorzaam zijn, doch alles wat niet tegen God en de consciëntie strijdt. wanneer 't gebeurt, dat de overheden met hunne gelofte of verboden iets voorschrijven wat zij oordeelen teger te zijn, zoo moeten zij zich daartegen niet verzetten met geweld, maar met het lijden en verdragen van onrechtvaardigheden, die hun van wege het betrachten van d' schuldigen plicht zouden mogen aangedaan worden, wende dat God hen tot het lijden roept, dat hij!

kruises van CHRISTUS deelachtig maken wil, 'twelk zij op zich moeten nemen en geenszins door onbetamelijke middelen van hunnen hals werpen." Dit vooral zet hij, als de beste verdediging der Remonstranten in dezen verder uitvoerig uiteen met beroep op hunne „schriften, predikatiën en gebeden, propoosten, samensprekingen en Belijdenis." Hadden nu eenigen, ook leeraars, gelijk hun nagegeven wordt, daartegen gehandeld, daarmede mocht men hen niet belasten. „Men mag geene gezindheid iets anders opleggen dan 'tgeen zij gevoelt en toestaat, alles wat daartegen strijdt is puurlijk personeel, niet gaande buiten de personen dergenen die het bedrijven." Waren zij Contra-remonstranten — zoo onverwikt was de schrijver ondanks den fellen schok in zijn Remonstr. gevoelen, dat hij niet kón nalaten ook hier dit vrij in 't breede aan te toonen — „waren zij Contra-remonstr. dan kon men aan hunne leer in deze zaak bezwaren tegen hen ontleenen. Wat ons aangaat wij beroepen ons op onze leer, die nog niet is beschuldigd dat zij iemand 't minste steunsel geeft om zulke heillooze en goddelooze feiten aan te rechten. En daarnaar willen wij geoordeeld zijn, zoo lang wij geene gemeenschap hebben met de werken dergenen die tegen de leer doen. — En 't is de meeste ongerijmdheid dat men ons naar eens anders boosheid richten zoude. Wil toch iemand dit moedwillig doen, zoo zullen wij onze onschuldige harten, monden en handen opheffen tot den grooten God, die de garant der onnoozelen is, *protesteerende* voor Hem, voor zijne heilige Engelen en de gansche Christenheid, dat men ons daarmede kracht en geweld aandoet, en dat wij daaraan noch part noch deel hebben, noch in der eeuwigheid aan zoo iets hebben zullen door zijne genade. En niet hooger of verder daarin kunnende doen" — zoo besluit hij — „zullen wij ons tot u keeren, geliefde broeders en zusters in den Heer, u in den naam onzes grooten Zaligmakers, die levenden en dooden zal oordeelen in zijne toekomst, biddende, dat gij toch onze goede heilige zaak om die heillooze en vervloekte aanslagen, die van sommigen onder ons nagezeid worden, niet wilt verlaten. — 't Is wel waar, dat wij van veel hope verstoken en zeer verachterd zijn door deze moordersche complotterijen (zoo zij waar zijn), maar wij moeten daarom de hand niet trekken van den ploeg, noch de goede zaak desert laten loopen, op-

dat het niet schijne, dat wij op 't zand hebben gebouwd, en op de hope van tijdelijke verlichting de waarheid hebben beleden, zoo wij nu het kruis, op nieuw ons drukkende, den rug toekeeren. — Wij moeten door eer, door schande, door voorspoed, door tegenspoed, dwars door alle verdrukkingen en tegenheid de belijdenis en beleving der waarheid handhaven." — Anderzins — wij outhouden ons 't genot niet van zijn christelijke maunentaal ook hier te hooren ¹⁾ — „is 't al te vergeefs en verloren wat wij tot nog toe gedaan en geleden hebben. Lsat er onderscheid komen tusschen de geweldigen, die 't kruis van CHRISTUS moede zijnde, of door andere inzichten gedreven zich niet met goddelijke, maar met duivelsche middelen hebben willen behelpen, en de rechte kruisbroeders, die bereid zijn alles om de waarheid te verdragen, tot dat hun God uit den hoogen hemel verlossing zal gelieven te verschaffen. God zal nog wel middel vinden om dit heerlijk werk van 't rijk zijns Zoons uit te voeren. 't Is nu tijd dat wij ter dege wakker en vlijtig zijn, nu de Satan zijn meeste macht betoont, om ons met dezen sterken vloed van laster en oneer te overstelpen. — Wanneer daar zware aanstoot gegeven wordt, dan moeten de vrome, oprechte harten allermeeest op hunne gangen letten, en daarnaar trachten dat zij den steen des aanstoots door contrarie comportementen verbeteren. — Zijn er uit ons opgestaan die zich kwade voorgangers en christenen hebben getoond, laat ons ons zelve goede voorgangers en christenen toonen. Wordt de blaam van de grove mishandeling van eenige weinigen ons allen te gelijk opgelegd, laat ons daarom ons zelve niet schamen vrome Remonstranten te wezen. — Wij hebben eene goede zaak, die voor God en zijne uitverkorene Engelen van goede reuke is, die met geene conspiratien tegen den Staat, geene moorderijen van prinsen gemeenschap heeft, noch in 't minst eenigen moed of voedsel daartoe geeft. — Gelieft het den Heer op nieuw ons met zwaarder kruis te laten drukken, laat ons ons zelve daar onder buigen. Zoo zal het ons tot profijt gedijen en wij zullen alzoo beproefd, gelouterd en uitverkoren worden in den oven der ellenden. In somma: laat ons maar het onze doen, de rest onzen grooten koning JEZUS CHRISTUS

---

1) Zie Gedenkschrift, blz. 58.

bevelende, die zijne zaak niet verlatende zijn tijd niet verzuimen, zijn werk niet laten steken zal."

Zulk een taal was licht en was kracht. Zij wees de verlegenen terecht. Zij gaf den verslagenen een hart in den boezem. Zij stemde de ontstemde gemoederen tot datgeen waarop thans alles aankwam, lijdend volharden. Daarmede hief die man, in 't midden van het vuur, onder de verwarde en ontmoedigde strijders het vaandel omhoog en bracht zóó tot staan en verzamelde wat nog een harte had. En in denzelfden gunst sprak nu van deze, dan van gene zijde de onbezweken kracht der aanvoorders in woord en daad gedurig tot voorgangers en gemeenten, tot volk en overheid. De Buiten-directeuren, UYTENBOGAERDT en EPISCOPIUS, hooren wij in Maart en April uit Frankrijk bij herhaling VAN DEN BORRE en wie hem te zijde stonden steunen en sterken, en onder de overige predikanten tot standhouden manen en dringen.

Eer zij bekend waren gemaakt met den Brief waarschuwen zij, ook ten aanzien van een verhoog tegen overhaasting, en vermaanden tot groote omzichtigheid (4 April). Maar toen zij een gedrukt exemplaar van den eersten ontvangen hadden, schreven zij 7 April): „wij zijn zeer verblijd geweest het gezien en gelezen te hebben; vinden 't uitermate wel gesteld en bekwaam, ook noodig in zoodanigen tijd als dezen; kunnen derhalve den auteur daarover niet genoeg danken, dankende ook van harte den goeden God, dat Hem geliefd heeft denzelfden daartoe op te wekken, en met zoodanige vrijmoedigheid en omzichtigheid, als wij daarin speuren en vereischt wordt, tot zoodanig werk te begiftigen en zijne pen zoo wel te besturen. Kenden wij den man en ware hij hier, wij zouden hem dienshalve omhelzen, tegenwoordig ten hoogste danken en bidden zoo voort te gaan in alles wat nog wijders te doen staat, om over eind te houden wat nog staat en weder op te richten wat vervallen is." Zij voegden er bij: „Wat ons heeft doen denken dat wij mede iets in de Fransche taal (UYTENB.'s Escrit Minuté) behooren te doen, is dat men daar en hier zoo sterk gestrooid heeft dat het ons beleid was, ja, dat wij in 't land naar eenige, of op de grenzen naar andere tijdingen geweest zijn omtrent den tijd dat deze vervloekte aanslag aangaan zoude. Ook is Mr. TRESSEL te Rouaan bij eenige Hugenoten nagezeid, dat zij aldaar weinig voor de ontdekking zouden gedronken

hebben op 't succes van dat lelijk stuk, waarover hij zijn man gevonden hebbende hem in rechten betogen heeft en reparatie verzocht van injurie. Nevens al 't welk het plakkaat van Utrecht, met de sententie van de eerste, zijnde in 't Fransch overgezet, hier openlijk tot nadeel onzer zaak zijn omgeroepen, en dat de Hugenoten dapper hun profijt daarmede zoeken te doen tegen ons."

Spoedig ook waagden de predikanten die in 't land waren in kleiner en grooter getal onder VAN DEN BORRE's leiding bijeen te komen, en in 't regelen der zaken, in 't beramen van wat tot bevestiging en herstelling dienen kon sterkten zij elkander, en wekte de zaak die hun dierbaar was hun moed en trouw en ijver op. Nu weder werd in een vrijmoedig en rondborstig *Vertoog* (28 Maart), op naam der Remonstrantsche predikanten door v. d. BORRE gesteld bij den Prins, de Staten-Generaal en de Staten van Holland, en door openbare uitgave voor volk en gemeente de onschuld der Remonstranten vertoond, de deugdelijkheid en het goede recht hunner zaak in 't licht gesteld, en het intrekken der plakaten en vrije ongehinderde oefening van hunnen godsdienst gevraagd ¹⁾. Over dit *Vertoog* schreven de Buiten-directeuren aan SAPMA dd. 14 April uit Parijs: „In onzen eersten (van 4 April) hadden wij op 't voornemen van een *vertoog* overtegeven wat gezeid, en zouden daarop nu (het gezien hebbende) mogelijk wat nader zeggen. Maar nademaal het al overgegeven is, ja was zes dagen eer wij van 't voornemen konden zijn geadviseerd, valt daarop geen verdere deliberatie. Wij meenden best te zijn, dat men daarin wat langzamer zoude gaan; vermoeden niet te min dat er redenen zijn geweest om zoo haast te loopen. Onze hoop van 't verzoek heel te bewilligen is klein, en de vrees van dat heel te weigeren niet groot; maar vermoeden wat anders, dat onnoodig is gememoreerd na gedane zaak (zij bedoelden waarschijnlijk dat er geen of een ontwijkend antwoord komen zou, zoo als geschiedde), liever hebbende God te bidden, dat Hij der Heeren harten naar zijne groote goedheid en wonderlijke wijsheid neige tot het beste, met bede dat het gevolg ons te zijner tijd geworden." Den 5^{den} Mei voegden zij er aan v. d. BORRE bij: In 't ver-

---

1) Br. IV. 1035. Amst. Pamfl. I. 1. 109.

toog hebben wij zoo groot misnoegen niet, maar wenschten eenige dingen wat anders gesteld, en niet zoo gehaast. Doch, wetende dat die naast den brand zijn de hitte best gevoelen, laten ons gevallen wat er gedaan is, en bidden God dat Hij het zegene, zonderling dat de vertooners niet worden geperst zich te sisteeren, om de zwarigheid die wij daar van vreezen. — Na 't Verfoog trachtten eenige predikanten, nogmaals te Amsterdam vergaderd, door een even ernstig als bezadigd schrijven van v. d. BORRE (23 Mei) de afvallige Nijmeegsche predikanten terug te brengen van hunnen overgang, en schreef PRAEVOOST tot waarschuwing zoo wel van predikanten als gemeenten zijn *Nijmeegsch Accoord* ¹⁾. Uit Holstein schreef GREVINKHOVEN (29 Juli) *Aan eenige Remonstrantsche lidmaten te Rotterdam* ²⁾, eene hartige verdediging der Societeit, met dringende vermaning tot standvastigheid, en 17 Aug. gaf hij op 't uitgegeven *Klaar Verloog* van SLATIUS diens herroeping met een brief van v. d. BORRE of van hem zelve ³⁾ in 't licht. Hierop deed hij nog volgen zijn *Naamscherm* der Remonstranten tegen de calumniën uitgestrooid bij den Hove prov. in Holland door 't uitgeven van het lasterschrift H. SLATIUS *Klaar Verloog* enz. ⁴⁾. Toen TRIGLAND tegen v. d. BORRE'S Brief aan de gemeenten zijne *Christelijke en vriendelijke vermaning aan alle afgedcaalde Remonstrantsch-gezinden* had gericht, om weer te keeren tot de gemeenschap met de Geref. kerken, trad een ongenoemde, die UYTENB. was, daartegen op met zijne *Trouwhartige aanwijzing van de bedriegelikheden — schuilende onder de vermaning van J. TRIGLAND* ⁵⁾.

Over dit geschrift van TRIGLAND schreven Buiten-dir. 5 Mei aan v. d. BORRE: „TRIGL.'s werk hebben wij overloopen. Wij zien wel dat er stoffe is tot antwoord, maar vindende bij ons min of meer dezelfde beletselen gemeld in uwer E. brief, weten kwalijk of wij ons daartoe zullen kunnen voegen, zullen 't evenwel op der broederen zoo ernstige begeerte bezoeken, zoo haast doenlijk, en zien wat God geven wil en dan nader advertteeren, hopende middelertijd het einde der

1) Amst. Pamfl. I. 1. 165.

2) Brieven RIJW. 171.

3) Amst. Pamfl. I. 1. 111.

4) Amst. Pamfl. I. 1. 111.

5) Zie den inhoud van beiden BRANDT IV. 105 volg.

zaak te hebben of immer wat klaarder gezicht daarin." En verder: „Wij wenschen en bidden God uit grond onzes harten dat hij den auteur des briefs aan de gemeenten beware als den appel Zijner oogen, en hem met een vurigen wagen als ELIZA in Dothaim omsingele. Hij moet zich niet weder blootgeven als toen hem die twee aan boord kwamen. U^E. zegge hem, dat wij hem op 't hoogste bidden zich voor te zien. Hij ware de man geweest en is 't nog, waar het hem geliefde, om TRIGL.'s Vermaning tegen zijn werk te beantwoorden, en bidden, is 't mogelijk, dat hij werk beginne, alzo wij vreezen dat die het hier doen zoude, dagelijks meer en meer verzwakkende in krachten der ziel en des lichaams, (kennelijk UYTENB. naar zijn eigen oordeel), zoo dezer zwarigheden halve als anders niet veel daarvan maken zal, al is schoon zijn wil goed: En of hij schoon wat dede, 't kan niet schaden dat daar ook wat gedaan wierd en dan het beste te kiezen. Zeg hem dat en groet hem indien U^E. hem kent ¹).”

Als daarna TRIGLAND ook het eerste *Verloog* der Remonstranten met zijne *Korte Aanmerkinge* had getracht te weerleggen en de Geldersche Synode hun, gelijk wij hoorden, niet minder dan der Jezuïten leer omtrent den tyrannenmoord had toegeschreven, stelden de Remonstranten weder door v. d. BORRE, hun *Tweede Verloog* aan den Prins en de Staten. Met uitvoerige verdediging tegen al de lasteringen waarmede men onophoudelijk voortging hen te bezwaren, drongen zij den inhoud van hun eerste, onbeantwoorde *Verloog* krachtig aan, en den waren grond van 't kwaad aanwijzende en dat bij den rechten naam noemende, besloten zij aldus: „De supplianten buigen hunne knieën voor zijne (Gods) hoogwaardige heerlijkheid, biddende dat Hij Uw H. Mog. en de andere Heeren Regenten zoodanige gedachten wil inspireeren, dat zij van 't stuk van conscientie geen stuk van staat maken, maar tusschen d'een en d'ander wel onderscheidende, hunne onnoozele onderdanen om werken van godsdienst, liefde en barmhartigheid nimmer meer mishandelen noch vervolgen ²).”

1) Dit laatste is kennelijk onkunde veiligheidshalve voorgewend. ~~z~~ daarvan meerdere proeven in 't schrijven van 7 April, en van UYTENB. aan LINDEMAN. Brieven RIEUW. blz. 436.

2) Amst. Pamfl. I. 1. 109.

Toen men dit tweede *Vertoog* op het eerste zou doen volgen deelden Buiten-dir., daartoe gedrongen, hunne bedenkingen 2 Juni uitvoerig op deze wijze mede: „Wij hebben 't overgeven (van 't eerste vertoog) van den aanvang af ontijdig geacht. Zoo veel 't vertoog van onschuld aangaat, dit kunnen wij begrijpen eenigzins noodig geweest te zijn, en vinden niet vreemd dat 't ander (het verzoek om vrije exercitie) daarbij gedaan wierd, omdat 't eerste te bloot gestaan zou hebben. Zonder dat inzicht van 't eerste zouden wij het om 't laatste alleen niet hebben kunnen goedvinden. Hierbij blijven wij nog, en houden de instantie nu minder dan voorheen geraten. D' instantie zal nu niet geschieden tot onschulds-vertooning (dat is nu eens wel en genoeg gedaan), maar zoude dezelve nu alleen op 't verzoek van vrijheid zien. Dit houden wij ongeraden, 1. omdat het niet verworven zal worden, 2. omdat het voor eene trotsche stoutigheid genomen zal worden, 3. omdat men zal willen weten wie de vertooners zijn, mogelijk willen dat zij zich zelve vertoonen (mits sauf conduit ad illum actum en zoo er niet meer is om met hen te handelen), 4. omdat zij die zich niet daar onder verklaren willen of vertoonen, suspect zullen gehouden worden van iets anders, 5. omdat het getal van diegenen die zich zelve naamkundig zullen willen maken mogelijk klein en bespottelijk zal zijn, 6. omdat ook anderzins gevaarlijkheid daarin gelegen is niettegenstaande sauve garde. Zou men niet een stok vinden om ZOET-WATER (v. D. BORRE?), DIRK (SAPMA), LUCIUS (FREDERICI) en diergelijken, ook d' onnoozelsten te slaan als zij willen? Wij meenen ja; zonder dat het noodig zij te zeggen wat stok het wezen zoude. Ziet maar om, gij zult hem wel vinden. 7. Het verschijnen en handelen kan licht eene nieuwe verdeeling maken onder de vertooners; de vorm van handeling is in hunne hand, niet de uwe. Te vergeefs zegt men van niet te doen buiten ons advies. Men zal daar niet van willen hooren, u ook dien noodigen tijd niet vergunnen; en dan kon ons advies mogelijk in allen geval ook den vertooners zelve niet gevallen. 8. Men zal 't vertoog dan wel anders ziften dan in TRIEL's Aanmerking is geschied. 9. Men zal examineeren welke die noodzakelijke punten zijn die men houden wil om in de rest verdraagzaamheid (te) oefenen, en bekentenis van dezelve eischen. 10. Mogelijk zal men u wat rekenings wil-

len doen geven van de duizenden daar 't vertoog zich o of beroept. 11. Hoort men ook geen acht te nemen op eenige ter die buiten zijn en weder komen kunnen? Somma: zij hebbe er middel om de Broederschap meer te verwarren onder een; e en in allen gevallo nihil op 't request. In TRIGL.'s Aanmerking ng is d' Apostille al geschreven. Dit zijn onze bedenkingen in 't kort op 't overgegeven vertoog. Een ander te stellen: is ongeraden; want 't eerste in handen zijnde moet het 2^e daaro -op gaan. Zoude men immers nog wat willen stellen, zoo moe est het maar eene memorie zijn, dienende om 't voorgaand -de verzoek te ververschen, daartoe niet veel façons behoef -ft. Conclusie: wij wenschen dat het geheel nagelaten worde, en gewacht wat de HH. op 't overgegevene van zelf zullen doe -g.' Wel zeer ten onrechte dus heeft STOLKER ¹⁾ het tweede ver -toog aan UYTENB. toegeschreven.

Dit werd den 15^{den} Sept. overgeleverd; maar 't naa -looze van 't geschrift — het was even als het eeer -ste veiligheidshalve niet onderteekend — werd gebezigd -als reden om het weder ter zijde te leggen. Daarom wa -g den de Remonstranten den 1sten December een derde *Ver* -toog in te leveren, ook weder door v. D. BORRE gesteld en nu met 31 namen van hen die in 't vaderland het meest bij de hand waren onderteekend ²⁾. Het diende alleen om *met* opheffing van de eenige reden waarom men de vorige *Ver* -toogen kon onbeantwoord gelaten hebben op deze nu *een* gunstig antwoord te verzoeken. En gaven zij het hieron

1) Vervolg op BRANDT, blz. 28. Rott. HSS. 10. Door v. D. BORRE vernam UYTENB. er nador van. Brieven II. 2. 120: 't Tweede *Ver* -toog — in nader achtning genomen bij de St-Gen., is zeer kwalijk gen -omen, als zijnde vol scherpe en spijtige woorden en redenen, en dat men oordeelt, dat de (overgevers) nog niet genoeg verdoemoedigd zijn; beho -oren nog meer geknieband te worden.

2) BRANDT Dagw. blz. 631 spreekt van 35. STOLKER Vervolg van *de* Hist. der Reform. Rott. HSS. N. 10 bl. 29 en aant. K. vond onder *de* copie van 't stuk dat hij mededeelt 33 namen. Deze zijn die *van* MONTANUS, LANGERACK, PRAEVOSTIUS, HUTTENUS, VAN DER BORRE, VAN SCHOTEN, BORS, WALENBURCH, CORNELISSE, LA FAILLE, VAN GALEN, BOOM, VAN DEB POLL, HARTSOECKER, FR. TAURINUS, MOLANUS, CAL RIJCKEWAERT, LANSBERGEN, VESEKIUS, CUPUS, LIESSELIUS, SESTICI¹⁾, SAPMA, RODINGENUS, H. WELSING, JOH. MEILING, VAN BACK, ARI. GEESTERANUS, BURGUIS, NEDERLAGEN, RODINGENUS JR., MONACHIUS. *Er* zijn hier slechts 32. En in 't Rott. HSS. N°. 129 komt de laatste *naam* niet voor en in de plaats van den voorlaatsten D. WITTIUS.

ook niet in druk, de daad zelve dat zoo velen van hunne eeraars met hunne namen voor de hooge Overheid op-raden als onbezweken handhavers van de zaak der Remon-tranten, en die daarover ook nu ondanks de conspiratie in 't aad de plakaten trotseerden, die daad alleen reeds moest unne zedelijke kracht voor hen zelve krachtig steunen en pwekken, en die in 't oog hunner tegenstanders verhoogden. Zij besloten het kloeke stuk aldus: „Zij lieden en hunne ge-neenten hebben nu een geruimen tijd aan elkander geproefd le strengheid van Uwe H. Mog. regeering tegen hen. Het gelieve Uwer H. M. hun ten langen leste eens te laten ge-nieten hunne goedertierenheid. Daar is niet waarin de-geenen die in hoogheid zijn gesteld God, den oversten heerscher over hemel en aarde meer representeeren, als wanneer zij over huune onderdanen in mededoogenheid en vaderlijke toegenegenheid regeeren, hetgeen boven al in materie van conscientie en godsdienst plaats moet hebben.” Aan dit alles zouden wij nog kunnen toevoegen de *Ver-laring* waarmede DWINGELO in October van dit jaar, en ooral de uitvoerige *Verantwoording* waarmede hij in 't vol-ende zijne onschuld deed blijken ¹⁾, en toen uit de afge-ropen proceduren geheel de zaak der Conspiratie met de andelwijs der partijen in 't volle licht stelde. Maar ge-oeg om ons te doen inzien, wat in dien hachelijken tijd al-ermeest tot behoud van het zwakke en reeds zoo afgematte ichaam der Broederschap heeft gediend.

In 't hevigste van den storm greep de eenig overgeble-ven stuurman met vaste hand het roer. Wie van de be-nanning hart in 't lijf hadden stelden zich aan zijne zijde. En zoo brachten zij het fel geteisterd scheepje door de ge-velldige branding heen. Terstond doen zich dan ook de blijken voor van den sterken indruk dien de krachtige hou-ling der voorgangers maakte. De verkoop van den *Brief* aan de verdruchte gemeenten werd door 't gerecht te Am-sterdam bij klokgelui verboden, en op 't aanbrenge van den schrijver *f* 300, van den drukker *f* 200 uitgeloofd. Toen het eerste *Vertoog* zou worden ingediend, werden vrouwen in den Haag bereid gevonden om het over te leveren ²⁾.

1) BRANDT 1055. 56. Amst. Pamfl. I. 1. 132.

2) Zie het verhaal daarvan Rott. HSS. 595.

Voor het tweede en derde bewees een jongeling van 16 of 17 jaar, SIMON GOULART, zoon van den Waalschen Remonstrantschgezinden predikant van dien naam daartoe zijn goeden dienst, en hij aangehouden en met Staten-boden van Arnhem naar den Haag geleid, en hier voor het volle Hof gesteld vervulde dien met even veel bedachtzaamheid als moed ¹⁾. En nemen wij in aanmerking, hoe bij de geweldige spanning, die na het ontdekken der Conspiratie maanden lang aanhield, de zwaarste, druk van 't ongunstigst oordeel op de Broederschap drukte, en hare eigene kracht door het geschokte zelfvertrouwen was verlamd, en door 't afwijken en afvallen van zoo velen verzwakt; bedenken wij daarbij, hoe zij in dien toestand ter prooije was van eene geweldige, machthebbende tegenpartij, die nu slechts met krachtige hand had in te grijpen om ongehinderd haar voor goed te verstoren, dan gevoelen wij van welke beteekenis en waarde in dit bange jaar het onbezweken, volhardend bestaan van hare groote voorgangers is geweest.

Gelukkig deden zich dan ook al spoedig weder meer gunstige verschijnselen voor. In een brief van 19 Mei berichtten UYTENB. en EPISCOP. aan GREVINKHOVEN het volgende: „Bij zijnen (H. DAVIDS, v. D. BORRE) laatsten adviseert hij dat LUCIUS (FREDERICI), zijn voorgaande request van teekening hebbende gerevoceerd, nu weder dapper aangaat, leerende met grooten ijver en de goede gemeente weder stichtende in plaats van voorgaande ontstichting. Dezelve H. D. hoopt ook dat dat Nimweegsche stuk zoo groot kwaad niet doen zal, gemerkt het zoo grof gaat, meenende dat het niet zal gevolgd worden dan bij zulken, die fracti calamitibus et victi manus porrigere volunt. Schrijft dat te Rotterdam het werk weder al wat begint te wakkeren, maar dat de nervus (de opbrengst) slap is en blijft. Meent, indien deze proceduren ten einde mogen loopen zonder nieuwe bezwaarnis over iemand van aanzien, (waarvan wij, God lof, niet hooren) en dat het plakkaat dat verwacht wordt niet exorbiteert, de zaken nog al tamelijk zullen gaan, ja al lengskens hernomen zullen worden. Indien ook 't plakkaat in hardigheid exorbiteert, dat dat in 't eerst vrij wat neerslachtigheid maken zal, maar daarna, hoopt hij, weder door

---

1) Zie Godenkschr. Aant. blz. 134.

moed grijpen. Men kan niet roemen (zegt hij), noch eigenlijk weten wat en hoe men doen zal in zulken gevalle, niemand kunnende van zijne standvastigheid voor het toekomende recht verzekerd wezen; maar zou evenwel hopen, dat het werk niet heel verloren loopen zal. Voorts zegt hij dat te Tiel het werk tamelijk gaat, alwaar RODINGENUS JR. 't beste doet; hoopt dat ALLARDUS (DE VRIES, Biogr. NL. 278) zich tot het Nijmeegsche niet zal laten verrukken. Dit alles — overleggende, weten wij geen anderen raad voor het tegenwoordige dan dien der profeten, — van in de kamer te gaan en de deur naar ons toe te sluiten, en een oogenblik te verbergen tot de toorn overga. Middeltijd dienen de Br. die bij u of daaromtrent zijn vriendelijk vermaand moed te houden en den Heer te vertrouwen, met goeden wille van Hem te dienen zoo haast Hij eenige goede gelegenheid geven zal.”

Maar toch bleef er in de gansche gesteldheid der Broederschap nog maar al te veel over dat voor geheel verloop en verval kon doen vreezen. Den 26sten Mei schreven de Buiten-dir. aan SAPMA: „Wij houden mede dat de zaken dus zonder directie niet loopen mogen, wenschen daarom dat men kennis name van perscnen die in 't land wenschen te blijven, en dat die bijeenkomende eenigen nomineerden. Wisten wij eenige zekere plaats om UE. wat nader te komen en naar vermogen te helpen, zouden ons niet verschoonen; maar kunnen niet bedenken. Rouaan en dit (Parijs) verschilt niet veel. Calais is wel veel nader, maar niet zoo gereed van ordinaris boden. De resolutie van standvastiglijk met de bediening voort te gaan, indien het verzoek (in 't *Verloog* aan de Staten) ontzeid wordt, is christelijk, en dienen UE. wel te weten hoe velen van dezelve resolutie zijn, op wie men staat maken mag. Wij wenschen dat wij van hier zoo sturen konden, dat het schip het aldaar voelde, maar zijn te verre; willen evenwel 't beste doen als tot nog toe. Wij hooren dat er velen naar Frederikstad zakken.” (Men moet zien wat van dat loopen naar Frederikstad komen zal, 26 Mei aan v. D. BORRE.) „Zoo de Broederschap zoude meenen dat wij daar meer dienst zouden doen, wij willen wel daarop letten. Maar als al de wereld de zaak in 't land ten beste geven wil, zoo is 't haast even veel waar wij zijn. — Wij bidden u met H. D. (v. D. BORRE) en hem met u goede

communicatie en correspondentie te houden, — bijzonder als er apparentie is dat nog eenigen in 't land blijven en wat goeds zullen willen of kunnen doen, waartoe wij den Heer om genade bidden." En 2 Juni aan v. d. BORRE: Gisteren ontvangen de uwe zeer bedroefde van den 18^{den} en 22sten. Hoe zijn wij toch aan dien geplekten man (SLATIUS) geraakt? Voor BARI(AEUS) te bidde is noodig, wij kunnen niet anders. Aan dat volk te Utrecht (zie blz. 274) is niet veel verloren, maar d'ergernis is groot. Zij willen enkel preeken, namelijk om te eten. Dus is God veler buik.

Hoogst merkwaardig is hierbij ook hun advies in dezen zelfden brief. Gedenkt 't advies van S. EUC. dat het best ware de predikanten in 't land houden en ergens de kost te geven. Onze geringe raad zou dan wezen 1. Dat men nog een tijd lang geen vergadering hield, waar het niet zonder merkelyk perikel geschieden kan, maar in stilte verwachtte; 2. dat niemand van de broeders meer uit het land vertrekke maar allen blijven, kunnende voorzien worden van zekere logiezen; 3. dat men de gemeenten onderling met brieven vertrooste, tot godvruchtigheid en standvastigheid vermane, tegen de Nijmeegsche, Utrechtsche en Bommelsche ergenissen wapene, ook afrade uit het land te trekken. Want 't land verlaten is de kerk discipeleeren, allen voorgaanden arbeid omstooten, ook alle verdere hoop in 't land benemen, dat men in generhande manier behoort te doen. De zaak is te goed en God is wonderlyk. 4. Dat orde op de directie en anderzins gesteld worde in alle stilte. Dit doende kan men de zaak in stilte wat inzien, of des Heeren toorn voorbijging."

Stilzittend afwachten, — waarlyk het moet wel een bedenkelijke staat van zaken geweest zijn, die de Buiten-dir. daartoe kon doen raden! Maar tevens lag in dat afwachten eene, ook nu niet prijs gegevene verwachting voor de goede zaak der Broederschap, die dat tijdelijk stilstaan van prediking en vergadering geheel iets anders zou doen wezen dan de handen in den schoot leggen en de zaak verloren geven.

als
wat
er
len
ten
Kt
riet
riet
kel

zen
est
est
en
est
e
—

B I J L A G E N.

B I J L A G E N.

Bijlage N°. 1 Blz. 135. (Soc. Handel. I. Blz. 147.)

**Copie van 't formulier van Commissien
op de welke de kercken in 't vaderlant
bedient worden.**

Eerwaardige, hooggeleerde, godtsalige, seer discrete Broeder in den Heere, Alsoo uwe W. haere goetwillicheit om in 't Lant te gaen ten dienste van de kercken Christi heeft verklaert; hebben wij onder geschreven, volgens den last ons * bij de vergaderinge alhier gegeven, bij desen wel vriendelick ende broederlick, uyt den naem derselver vergaderinge, uwe W. willen bidden ende versoecken, dat deselve gelieve haer metten eersten, des doonlick, binnen. . . . . ten eynde voorsch te vervoegen, om aldaer uwe gaven, die uwe W. rijckelick van den Heere sijn medegeedeelt, met de beste voorsichticheyt cloeckmoedelick in 't werk te stellen. Daer toe wij Godt hertelick willen bidden, uwe W. met sijnen H. geest te verstercken ende voor alle periculen te bewaren. In Antw. den. . . . .

Uwe W. Dienaers en vrienden
in den Heere.

*Estote prudentes sicut serpentes,
et simplices sicut columbae.
Cavete ab hominibus, estote fortes.*

Proeve van bedekt adres voor de correspondentie en communicatie.

„Dese naevolgende kercken is de weete gedaen, om haer tot

---

* Gegeven bij de vergaderinge Anno 1619 ende 21 te Antwerpen gehonden.

Amsterdam te adresseeren aen RUTGERT JACOBS WATERHALER woonende in de tweede kelder bij de haselaers brouwerije.

Leyden, Rotterdam, Gouda, Hage, Alkmaer, Hoorn, Uytrecht, Campen, Nieuwegen, Haerlem, Gorcum.

Bijl. N°. 2. Blz. 139. (Soc. Handel. I. Blz. 229.)

Staet van het incomen ende uytgaeff over alle de kercken alle vierendeel jaars.

AMSTERDAM.

Incomen alle vierendeel jaers.	Lasten alle vierendeel jaers.
Van de Stad van Amsterdam „ 1800.—	1 CONRADUS VORSTIUS. „ 106 : 5
van Campen . . . . . „ 200.—	2 HENRICUS MEILINGIUS „ 87 : 10
van Wesop . . . . . „ 25.—	3 SCHOTLERUS . . . . . „ 106 : 5
te samen 2025.—	4 NICOLAUS VAN CAM- PERVEEN . . . . . „ 100 : —
	5 MARTINUS HARLIN- GENSIS . . . . . „ 50 : —
hier blijft noch open Vricslandt.	6 JOHANNES GREVIUS. „ 87 : 10
	7 SAMUEL PRINCIVS . „ 106 : 5
	8 SIMON LUCAE . . . . . „ 100 : —
	9 CAROLUS NIELLIUS . „ 106 : 5
	10 HENRICUS WELSIN- GIUS . . . . . „ 87 : 10
	11 POLLIO. . . . . „ 81 : 5
	12 BROECKHUIJSEN . „ 50 : —
	13 LUDINGIUS . . . . . „ 75 : —
	14 DIDRICK BACK . . . . . „ 106 : 5
	15 CHRISTOPHORUS LAN- GERACK . . . . . „ 50 : —
	16 EGIDIUS SEIJSTIUS . „ 93 : 15
	17 JOHANNES LUCAE . „ 75 : —
	18 HOLTENIUS . . . . . „ 100 : —
	te samen 1568 : 15

NOORT HOLLANDT.

Incomen	Lasten.
Van de Stadt van Hoorn . „ 400 : —	1 DOMINICUS SAPMA . „ 81 : 5
van Alkmaer . . . . . „ 300 : —	2 ISAACUS WELSINGIUS „ 112 : 10
van Haerlem. . . . . „ 200 : —	3 RODINGENUS SENIOR „ 100 : —
van Monnickendam . . . . . „ 50 : —	4 RODINGENUS JUNIOR „ 50 : —
van Medenblich . . . . . „ 25 : —	5 VESEKIUS . . . . . „ 106 : 5
van Edam . . . . . „ 10 : —	6 WOUTER CORNELISSEN „ 93 : 15
te samen 985 : —	7 STEDUM . . . . . „ 50 : —
	8 JOHANNES MEILINGIUS „ 100 : —
	te samen 693 : 15

LEIJDEN.

Incomen		Lasten.	
van wegen de Stadt Leijden. „	600:—	1 ADRIANUS BOBBIUS. „	100:—:
van den Haghe. . . . „	400:—	2 BERNARDUS DWINGLO. „	87:10:
Noortwijk . . . . „	100:—	3 WILHELMUS LOMANNUS. „	87:10:
Hasersoude.	} te samen „ 100:—	4 JOHANNES SCHOTENUS. „	81: 5:
Warmont.		5 PASCHIER DE FIJNE . „	93:10:
Niecoop.		6 HENRICUS OOSTERHARN „	50:—:
Rijnsterwoude.		7 MOLANUS . . . . „	50:—:
Lemuyden.		8 WALENBURGH . . . „	50:—:
	te samen 1200:—	9 BLANCKHAERT . . . „	87:10:
		10 SAMUEL DE PLECKEBE. „	81: 5:
		11 JAN JANSEN van Leij-	
		derdorp. . . . . „	50:—:
		te samen 818:10:	

GOUDA.

Incomen		Lasten.	
van wegen de Stadt van		1 HERBOLDUS TOMBER-	
der Goude. . . . . „	400:—	GIUS . . . . . „	125:—:
van Goringhem. . . . „	100:—	2 POPPIUS. . . . . „	106: 5:—
van Schoonhoven . . . „	75:—	3 ARNOLDUS NEOMAGUS „	87:10:
van Woerden. . . . . „	50:—	4 TELJCKMAKERUS. . „	100:—:
van Niepoort . . . . . „	50:—	5 MATHEUS ADRIANI. „	100:—:
van Sevenhuijsen . . . „	50:—	6 ARNOLDUS GEISTE-	
	te samen 725:—	RANUS . . . . . „	50:—:
		te samen 568:15:	

hier blijft noch open de Stadt
van Dordrecht.

MATHEUS ADRIANI staet hier voor
100 guld., ende daer wert geseijt dat
hij gheen kinderen heeft; souden dese
568: 15 — soo veel minder wesen,
ende noch blijven 543: 15: —

ROTTERDAM.

Incomen	Lasten.
van wegen de Stadt Rotterdam . . . . . „ 1000:—	1 LA FAILLE . . . . . „ 100:—
Delft . . . . . „ 300:—	2 SELCAERT. . . . . „ 87:—
Briel . . . . . „ 150:—	3 VELSIVS . . . . . „ 50:—
Schiedam . . . . . „ 50:—	4 THEOPHILUS RIJCK- WAERT . . . . . „ 106: 5.
Vlaerdingen . . . . . „ 60:—	5 HUTTENUS . . . . . „ 75:—
Bleyswijck. . . . . „ 25:—	6 PALUDANUS . . . . . „ 87:—
Item Maeslant ende eenighe dorpen hier ontrent off	7 HOLLINGERUS . . . . . „ 106: 5.
Overmaes . . . . . „	8 NOTHUS . . . . . „ 81: 5.
te samen 1585:—	9 HARTSOECKER . . . . . „ 87:—
noch is tot voordeel van dit comptoir Gelderlant; als	10 LIJSELIUS. . . . . „ 81: 5.
Arnhem . . . . . „ 100:—	11 BOOMIUS . . . . . „ 100:—
Nimmeghen . . . . . „ 200:—	12 LEURIUS . . . . . „ 100:—
Bommel . . . . . „ 75:—	13 ANDRIES VOLCKERSEN „ 50:—
Thiel . . . . . „ 75:—	14 WITSIVS . . . . . „ 106: 5.
Bueren en } te samen . . . . . „ 40:—	15 GALENUS. . . . . „ 100:—
Beusechem }	16 NICOLAUS OOSTER- HARN : . . . . . „ 87 = —10:
490:—	17 CORNELIUS GEISTE- RANUS . . . . . „ 67 = —10:
voeght hierbij 1585:—	18 de Weduwe van ISAAK NERANUS. „ 25 = —:—
te samen 2075:—	19 ADRIAEN SIJMONSEN. „ 93 = —15:—
	te samen 1592 = —10.

hier blijft noch open voor die van Rotterdam 't ghene uyt Zeelant soude moghen comen.

UTRECHT.

Incomen	Lasten.
van wegen de Stadt Utrecht „ 650:—	1 de Weduwe van SPINHOVIUS ontfangt noch teghen „ 100 = —:—
Amersfoort . . . . . „ 200:—	2 CAROLUS RIJCKWAERT „ 93 = —15:—
Wijck . . . . . „ 20:—	3 ISAACUS FREDERICI . . . . . „ 93 = —15:—
Buschooten . . . . . „ 20:—	4 RUDOLPHUS ZIJLIUS. „ 93 = —15:—
Wouwenburgh. . . . . „ 10:—	5 SAMUEL NERANUS . . . . . „ 81: 5:—
te samen 900:—	6 MONACHIUS . . . . . „ 81: 5:—
	7 PREVOOSTIUS . . . . . „ 50:—
	8 FRANCISCUS TAURINUS „ 50:—
	9 LINDENIUS. . . . . „ 50:—
	10 NEDEBLAGEN . . . . . „ 50:—
	te samen 743:15. —31

Bijl. N°. 3. Blz. 144. (Soc. Hand. I. 269.)

**Memorie tot openinge van de Staet ende
gelegenheit der nodiger jaerlijxsche
onkosten ten behoeven van de societeijt
der Remonstranten.**

Moet gepresupponeert worden, dat tot bijeenhoudinge ende gedurige continuatie van de remonstrantsche societeijt de bedieninge des woorts in de gemeenten soo noodig is, dat die sonder deselve niet en kan staende blijven, maer t' eene mael vervallen moet.

Dog alsoo de geene, die tegenwoordig de gemeenten in den woorde bedienen, of namaels souden koomen te bedienen, niet alle te samen sodanige middelen en hebben, of schoon eenige hebbende, deselve in soodanige conjuncture van tijt niet sulx en konnen benificeeren, dat sij sonder subsidie van de gemeenten, haer ende haer familien van nootdruft souden konnen onderhouden, is meer als redelijk, ja geheel ende al nootsaekelijk, dat de selve van de gemeenten (als sijnde daertoe van Godts weegen verpligt) van noodig onderhout voor haer ende haere familien versorgt worden.

Ende alhoewel tot het voorseijde bij eenige gemeenten goede debvoiren voor deesen sijn gedaen, ook de predikanten haer soo nauwe beholpen hebben als jimmermeer moogelijk was, blijkende daer uijt, dat volgens d' ordre van de societeijt de selve elks niet meer, als drie hondert gl. den getroude voor haere huijshouinge, ende den ongetrouden twee hondert gl., mitsgaders voor ijder kint 25 gl. jaerlijx is toegeleijt geworden; op welk sober tractement in dese soo henaude, diere ende bekommerlijke tijden wel te bevreden is, dat sij haer niet en hebben konnen bedragen, sonder 't eenige dat se nog souden moogen hebben gehad daer inne te smelten, gelijk bij veele alreede geschiet is; nogtans en heeft alle 't voorseijde niet konnen dienen, nog genoegsaem weesen omme de noodige lasten van de societeijt, bedragende de somma van ontrent 18000 gl. uijt de ordinaire Collecten te bekoomen, maer heeft men somtijts nog de selve door extraordinaire subsidie, daer toe bij de Gemeenten gesogt ende geobtaineert, moeten suppleeren.

Dient derhalven bedagt, of niet eenigen vasteren voet ende bequamer ordre soude konnen beraemt worden, onder de gemeenten in 't gros, ende elk in bijsonder na sijne gelegenheit, om met meerder seekerheit voor het toekomde in deesen te gaen, ende vasten facit te konnen maeken; ten eijnde soo men immers de Dienaren voor het tegenwoordige niet wat meer en soude konnen toeleggen, ten minsten 't geene haer toegeleijt, ende weijnig genoeg is, soude moogen geworden. Waertoe mogelijk niet ondienstig en

soude schijnen te sijn, dat de gemeenten haer elk voor sig soudē evertueren ende sterck maecken, om jaerlijx sulke somme van penningen, aen de Directeurs van de Societeijt in der tijt, op bequame termijnen, te verstrecken, als tot voldoeninge van de voorseijde behoeften der Societeijt noodig soude weesen; gebrukende daer in onder malkandere dese Christelijke billigheijt, dat der eenen overvloet der anderer gebreck te hulpe soude koomen.

Wijders alsoo tot continuatie van de Societeijt overnoodig is, dat t' sijner tijt op eenig Seminarium t' onderhouden gelet werde, sal mede bij de selve gemeijnten dienen overleijt, wat middelen daer toe, bij yder gemeijnte, behalven t' geseijde ordinaire onderhout, soude konnen werden gevonden, en wort hierop vriendelijck versogt, dat ijder gemeynthe dese saeke behertigende, haer advijs ende meeninge ter bequamer gelegentheijt gelieve te openen.

Bijl. N°. 4. Blz. 164. (Soc. Hand I. 75.)

Memorie van seeker accoord gemaect met D. Narsio, den 20 Mey 1620.

Met D. NARSIO geaccordeert, dat wij tot reparatie van de schaede by hem geleeden, door 't te laet koomen van de exemplaren op de misse, als ook door 't verschiet van verscheydene onkosten by hem extraordinarie gedraegen ter oorsaeke van t' selvige laet koomen, hem de exemplare tot 600 toe by hem van de Societeijt gekoft ten prijse van twee en veertig stuyvers, sullen laten volgen voor 2 Gulden het stuk, ende nog daer en boven van de selvige exemplaren sullen in betaaling aannemen tot 128 toe voor drie Gulden 't stuk, bedragende t' same vier hondert vier en veertig Gulden, die hier als ontfangen gestelt worden, tot minderinge van de obligatie van 910 bij hem aen de Societeijt op den naeme van HANS VAN DER AST verleeden.

(Soc. Hand. I. 78.)

Memorie van seekere Handelingē eeniger gedeputeerde met D. Narsio gehouden op den 5 Marty 1621.

D. EPISCOPUS, D. GREVINKHOVIUS, D. POPPIUS, ende CUPUS koomende ter bestemder plaetse om met D. NARSIO volgende de resolutie op gisteren bij de gecomm. van de Societeijt genoomen,

te handelen, hebben sijne W. neffens D. LOMANNUM aldaer gevonden, ende aengehoort hebbende 't geene sijne W. hadde voor te stellen, bevonde 't selve principalijk te sijn 't geene volgt.

1. Dat hij koomende om eenige Exemplare Scriptorum remonstrantium te koopen, voor hadde alleen vier hondert te nemen, maer dat hij door aanradinge van de broeders sig hadde lacte beweege tot ses hondert toe, dog dat hij daer op niet en wilde insiatceren. Wort evenwel bij de broeders ontkent, ende van D. NARSIO niet beweesen.

2. Dat de broeders thien dagen genoomen hadden om sijne W. eenige defecte nae te senden, 't welk in ses of seeven dagen ten langsten hadde kunne ende behoore te geschieden, ende dat dit wel de principaelste oorsack sij geweest, waerom hij tot nog toe tot sijne penningen niet en heeft konnen komen. Daerop de broeders seijde, datter wel belofte was gedaen, om 't geene niet gereet en was, als sijne E.E. verreijde, met ten eersten nae te senden, maer wijders niet.

3. Dat men hem hadde toegeseijt, dat hij met het Antidoto ende andere remonstrantsche schrifte op kosten van de Societeijt nae Frankfoort gesonden soude worden, ende dat hij daerop reekeninge makende gemeijnt hadde sijne penninge, die hij in 't verkoopen van de boeken tot Frankfoort moste ten agteren staen, te inne, maer dat hem dit niet en was gehouden. Hierop wierde sijne W. berigt 't selve alsoo niet te sijn, maer wel indien men ijmant op kosten van de Societeijt derwaerts soude sende, dat sijne W. alsdan voor een ander soude werde geprefereert.

4. Datter was beloofd, men soude geen exemplaer ijnants verkoopen onder de drie gulden, maer dat het contrarie verscheijde maele was gepleegt. Daerteegen de broeders verklaeren, datter sulke belofte noijt en was geschiet, niet tegen staende altijt aen particuliere persoone deselve boeken 't stuk tot drie gulden verkogt waeren, maer dat naderhant, als de coop met D. NARSIO gemaekt nu al een jaer was verstrecken, aen eenige boekverkoopers, deselve in merkelyk aental aennemende, weijnige stuijvers min waere gelaeten als de drie guldens ende anders niet.

5. Bekende wel dat hem int leste accoort, dat hij met de broeders hadde gemaekt, afslag was gedaen van twee stuijvers op elken exemplaer, maer dat het selve in alles niet meer en bedroeg, dan 't geene hij aen verscheijde onkosten hadde moete dispendeeren, bij faute dat de broeders hem de defecten soo laet hadden naegesonden. Maer is sijne W. daerop tot antwoord gegeven 't geene hier booven § 2 is aengeteijkt.

6. Eyndelijke klaegde D. NARSUS soo over de groote schade die hij in Engelant, alwaer eenige exemplare aengehaelt ende sijne W. ontnoomen waren, hadde geleden, als over het perykel ende moyte, die hij reysende na Frankfoort, de oorloge daeromtrent opgeresen sijnde, om sijne schulde, van weegen de boeken gemaekt in te maene hadde moeten uytstaen, voegende daerbij, dat men behoorde te gedenken, dat hij meede als andere om de gemeene saeke te lijden hadde etc.; eyste oversulx uytstel ende eenige afslag van 't geene hij de broederschap over den coop van de boeken als nog schuldig was gebleeven. Hierop seyde de broeders, in dien D. NARSUS dit alleen allegerde, dat men dan en in sulke gevalle sijne W. alle moogelijke faueur soude kunnen bewijzen, maer dat se niet verstonden dat hij sijne schade op hunne schouderen schuyve soude, even of deselve door hunne schult waer toegekomen, dat hij ook wel wiste dat hem hondert en 28 exemplare in afeortinge van sijn schult waere afgenomen voor drie gulde 't stuk, die hij niet hooger als twee gulde gekoft hadde. Na dat was gedebateert, ende bij de broeders in deliberatie geleyt, is ten lesten geresolveert, dat D. NARSUS om sijn obligatie te voldoen uytstel sal hebben tot de toekomende herft mis, ende dat men sijne W. tot verval van sijne onkoste ex aequo et bono te gemoe sal koomen, sulx als tusschen hem ende de broeders ofte met overstaen van onpartijdige arbiters als dan goet gevonden sal worden, soo nogtans dat hij op sijn perykel syn penn. tot Frankfoort ende elders sal zoeken te inne, 't sij door hem selven of door ymand anders, sonder dat de broederschap in cas van gevangenisse, van siekte. of diergelijke extraordinaire swarigheeden, die sijne W. op de reyse soude moogen overkoomen, 't welk God genadelijker wil verhoeden, niet en sullen gehouden sijn, 't welk expresselij is bedongen, des aengaende eenige schaede te draegen. Waermede D. NARSUS te vreden en de vergaderinge gescheyden is.

Bijl. N°. 5. Blz. 167. (Amst. Pamfl. I. I. 94.)

Brief der Ghecommitteerde van de Societeyt der Remonstrants-ghesinde ghemeijnten der vereenichde Nederlanden aangaende het stellen ende bevorderen van een Confessie.

Eersame, seer Godsalige, Waarde, seer L. Broeders. Uwe W. kan niet onbekend sijn, dat de Societeyt der Remonstranten een jaar sijnde bij een vergaert, om veel ghewichtighe redenen

doen voortgebracht, resolveerden, dat men een Confessie, ofte **V**erclaringhe vant ghevoelen der Remonstranten in saecken van **R**eligie soude stellen, ende dat ter selfder tijdt eenighe wierden **g**hecommitteert, om daer van ontwerp te maecken, 't welck daer **n**ae den Broederen soude worden behandicht, om ghexamineert **t**e worden. Dit is een tijdt lanck nae ghebleven, door vele swa- **r**igheden ende beletselen der voorschreven Societeyt overgheko- **m**en. Daer nae vernomen hebbende, dat niet alleen de contra- **R**emonstranten, onse parthijen ende vervolgers, oorsaeck naemen **t**e roemen, dat de Remonstranten niet en souden kunnen noch der- **v**en eene soodanighe Confessie, ofte Verklaringhe eendrachtelijk **s**tellen; oft soo wanneer sulcx soude geschieden, men alsdan soude **o**ntdecken vele vreemde dinghen, die sij uytgaven onder deselve **t**e schuylen. Maar dat ooc ontallicke vrome christenen, t' stellen **v**an een Confessie, noodich hielden, ende seer daer nae verlang- **d**en, om daer door den voornoemden partijen ende vervolgheren, **t**e beter den mondt te stoppen, ende veler ghemoederen gherust **t**e stellen: Hebben wij noodich gheacht hetselve werck bij de handt **t**e nemen. Daer nae gesien hebbende hoe sinisterlijk men de Re- **m**onstranten over dit stuck, met 't uytgheven van de Sententie on- **s**es W. Medebroeders D. GREVIJ (den welcken, als onse andere **M**edebroederen ghevangen in den Heere, de goede Godt troosten **e**nde stercken wil) ende van M. EPISCOPII Brief, socht verdacht te **m**aken; hebben wij soo in onse missive aen de HH. Staten-Gener- **a**l, als andere schriften te kennen ghegheven, t'onghelijk dat **m**en ons dede, ende de goede meyninghe onser Societeyt, in de- **s**en deele opentlijk verclaert. Daerop wij voorts, door Godts **g**henaede, soo verre in dit stuck ghetreden sijn, dat deselve Con- **f**essie ende Verclaringhe al ontworpen, ende verscheyden Broede- **r**en om t'examineren, al in handen ghegheven is, in meeninghe **v**an deselve ook daer nae andere te communiceren, ende goet ghe- **v**onden sijnde, ter eeren Godts, ende tot ghemeijne stichtinghe **i**nt licht te gheven.

Terwile wij hier mede besich sijn, comt ons, maer weynigh dae- **g**hen gheleden, ter handen een seecker gheschrifte, onder den naem **v**an eenighe om de waerheydt verdruckte liefhebbers **v**an christelijcke ende rechte vrijheydt der conscien- **t**ie, uytghegheven met den Tytel van Waerschouwinghe over **t** stellen van een Confessie begrepen in seecker extrac- **t**en etc. Daer mede d'Antheur (die niet ghesien en heeft t'ghene **w**ij onder handen hebben, ende van ons christelijk voornemen **n**iet wel en is geïnformeert) de Liederen zoekt intebelden, dat **t** stellen van een Confessie onnoodich, niet schriftuerlijk is, ende **t**eghens de rechte christelijcke vrijheydt strijdt. Nu ist seer waer

schijnlijk dat de voorschreven onse parthije ende vervoorschreven Waerschuwinghe sullen soecken te mitot der Remonstranten naedeel, ende groote beswaristrojijende, dat sulcks der Remonstranten werck is, gheom t' stellen van een Confessie te ontgaen, ende alsoo be te wederroepen ende in te haelen, t'gheen dies aengaend voorschreven Missive aen hare Hoogh: Mog. als elders de voornoemde voor jaer ende dach ghenomene Resoluclaert. Daer over dan de selve onse parthije ende vvoorts lichtelijk souden roemen waerachtigh te sijn, met groote onwaerheyte van de Remonstranten hebben tot ontrustinghe van vele duysenden, die nae de Confesghen, midtsghaders tot groot naedeel onser christelicke

Om waerteghen, soo vele in dese gheleghentheydt do te versien, wij goet ghevonden hebben, uwe W.W. als andere Remonstrantsche Ghemeijnten, aen de welcke wlijcker voeghen mede schrijven, bij desen wel rondelijcken, dat de voorghenoemde Waerschuwinghe, noch noch van eenich lidt onser Societeyt, noch oock van der ghemeyner Remonstrantscher Societeyts wegghen en gheven. Ende dat wij de redenen in deselve aenghetog daenighe niet en vinden, dat wij daerom ons voorchristelijck voornemen in het stellen van een Confessieklaringhe onses ghevoelens, in saecken van Religie soudedienvolghende wij oock, met Godes hulpe gherosolveert mede voort te varen, ende metter daedt te bethooner selve onse Confessie niet en strijdt met Godes woordt, eenigher maenieren de christelijcke ende rechte vrijheydt scientie teghen, oft naedeeligh is, maer met beyde seer deert ende over-een-komt; oock dat de selve niet en een oorsaecke van scheuringhe maer van eenicheydt. Umiddeler-tijd broederlijck ende vriendelijck biddende, dit len ende een yeder dien het behoort, tot weeringhe van gherusticheydt kennelijcken te maecken, ten eynde sij deei opschorten, tot dat sij alles ghesien, ende aen de Toet-steen gheproeft sullen hebben.

Hier mede:

Eersaeme, seer Godtsaelighe, waerde, ende seer lieve in den Heere, willen wij uwe W.W. alle te samen de ende barmhertigheydt Godts in Christo Jezu bevelen, e bidden. dat hij uwe W.W. ende ons allen verleene v heydt in 't goede, om daer inne cloeckmoedelijck in liefde ende goede eenicheydt voortgaende, te sijner tijt eene l

verlossinghe uyt dese onse verdruckinghe te verwachten, tot eero van sijnen heylighen Naeme, ende onser aller zielen salicheydt.

Desen 15 December 1620.

Uwer W.W. gantsch dienstwillighe
Broeders ende Dienaers in den Heere,
De ghecommitteerde der Societeyt
der Remonstranten, in aller naeme.

J. WTENBOOGAERDT.
SIMON EPISCOPIUS.
NICOL GREVINCHOVIUS.

Bijlage N°. 6. Blz. 190. (Soc. Hand. I. 87.)

HOLSTEIN.

Also men hadde verstaen, dat de Heer GEBBE HEINSBEECK was aengecomen omme uyt den naem van zyne Forst Gen. de Hertoghe tot Holstein, den Broederen alhier residerende op voorgaende handelinghe aengaende de vrye residentie der Remonstranten onder 't Gebiedt van de hoochgemelde Hertoge naeder bericht te doen, is de voorsch. Heer HEINSBEECK met myn Heere de Pensionaris DE HAEN, als mede van dese sake specialiken kennisse hebbende tot dese Vergaderinghe geroepen ende op deselve verscheenen. Ende nae dat D. WTENBOGARDUS syne E. van wegen de Vergaderinghe hadde gewellecomt, heeft vorders versocht openinge van de voorsch. sake: daerop syne E. seker Geschrift van date den 3^{en} february onderteickent met de eigen handt ende gesegelt met het cabinet zegel van de hoochgemelte Hertoge der Vergaderinghe heeft overgelevert, 't welck uyt de Hoochduytsche in onse Nederlantsche tale overgeset zijnde, luyt van woort tot woort aldus;

Wij Frederick door Godts genade Erve tot Noorwegen, Hertogh tot Sleeswijk, Holstein, Stormaren, ende der Ditmarssen, Graeff tot Oldenburch ende Delmanhorst etc., Doen hiermeede cont ende bekennen, naedemael enighe tot Antwerpen sich onthoudende, der Remonstrantsche Religie toestaende personen, ons onderdanichlick hebben laeten berichten, hoe dat sij benefens andere meer, gesint sijn hun in onse forstendommen Sleeswijk, Holstein etc. mette huyshoudinghe neder te setten, ende hun herwarts te begeven, bij soo verre sij van ons ontfangen, beschuttet ende sonder becoringhe ende beswaernisse mogten gelaten worden, dat wij derhalven sulx alles rijpelick bij ons overwoogen ende daerop genadelick bewilligt hebben, als wij oock hier mede bewilligen ende

in cracht deses nochmaels bewilligen, dat de voorsch. van Antwerpen ende daer beneffens van meer andere plaetsen, op manieren voorsch. herwarts te comen geneichde persoonen, in onse voorgemelde forstendommen Sleeswijk, Holstein sich sekerlick begeeven, met de huijshoudinghe nedersetten, stil ende ingetogen houden, hare saken waerneemen, ende in sulcken gevalle niet verhindert oft beswaert, maer veel meer beschuttet ende ghehanthaeft sullen worden, gelijk zij dan uyt het mondelingh berigt des Eerbaren, onses lieven, getrouwen GEBERT HEINSBEECK sulx wjtfootpichlick sullen hebben te verstaen, Des t'oirconden hebben wij desen met eigen handt onderschreven ende ons vorstelick Cabinet-zegel met onse kennisse doen drucken. Aldus geschiet op ons Slot Gottorff den 3^{den} februarij 1621. onderstont het forstelicke zegel in rooden was gedruickt ende was onderteeckent

FRIEDERICH.

Dit geschrift, begrijpnde in effect eensdeels een Credentie voor den heere HEINSBEECK, eensdeels oock een verclaringhe van de goeder-tiere ne genegentheijt van sijne Forst. Gen. tot de Remonstranten, opgelesen sijnde, heeft de Vergaderinghe verstaen dat men op de sake letten, tot dien einde morgen nae den middach wederom bijeen comen, ende daer nae een antwoord bereiden soude, 't welck alsdan den voorsch. E. heere HEINSBEECK ter hant sal gestelt worden, ende alsoo sijne E. dit was aengedient, is daermede uijt de Vergaderinghe gescheiden.

Wort hier oock bij Memorie aangeteickent, dat de Heere HEINSBEECK verclaerde, dat sijne E de namen van de Remonstranten alhier tot Antwerpen residerende, Sijne Forst. Gen. van Holstein bij geschrifte hadde overgelevert, ende dat deselve S^c. Forst. Gen. op geen van alle de persoonen eenighe exceptie off difficulteit gemaeckt hadde.

Vergaderinghe gehouden den 2^{den} Martij 1621.

De Heere Pensionarus DE HAEN is wederom present geweest.

Gemerckt dese Vergaderinghe was geleit om het stuck van Holstein bij der hant te nemen, soo sijn voor eerst opgelesen de memorien, die den Heere HEINSBEECK, van de Gecommitteerde der Remonstrantsche Societeijt lestmael waeren medegegeven, waerop het Geschrift bij Sijne E. der Vergaderinghe overgelevert, van sijne Forst Gen. van Holstein den Remonstrantsgesinde genadelicken is vergunt. Ende off wel in het voorsch. Schrift Sijner Forst Gen. eenige woorden waren aengemerckt, ende met namen, dat eenighe Remonstrantsgesinde, soo tot Antwerpen als elders residerende sijne Forst. Gen. hadden laten berichten, dat se genegen waren nae Holstein ende onder 't Gebiedt van Sijne Hoochgemelte Forst. Gen. te vertrecken,

die soo breedt in de memorien niet en waren uytgedrukt, is nogtans daerop geconsidereert, off het in dese sake wel bequamelick anders hadde konnen gestelt worden, maer in allen gevalle, dat men in desen niet verder konde betrocken worden, dan de woorden, staande in de voorsch. memorien der Remonstrantsche Gecommitteerde, medebrengen. Voor de reste hebben alle de Broeders een seer goet genoeg gehadt in de verclaringhe die zijne Forst. Gen. doet van de gunstighe genegentheijt, die hij tot de Remonstranten draccht, waerover gelijk zij Godt almachtich niet genoeg en konnen dancken. die de herten van soo groote potentaten t' hunwaerts in haere uijterste droefheijt weet te keeren, soo houdense oock haer selven tot alle mogelijke gedienslicheijt aen sijne Forst. Gen. verplicht, ende hebben voorts geresolveert ten minsten twee uijt den haren te versoecken, om nae het Hertochdom van Holstein te reijzen, oculare inspectie van de gelegentheijt aldaer te nemen, ende met sijne Forst. Gen. volgens sekere instructie, die hare W. W. sal worden medegegeven, naeder te handelen, welck alles den Heere HEINSBEECK sal worden aengedient, om sijne E. alhier niet lange op te houden. Soo nogtans, dat men eerst met sijne E. eenighe saken dit stuck aengaende, sal communiceren, alsoo de Credentie van sijne E. alhier vertoont, duijdelicken inhoud dat sijne E. den Remonstranten mondelinghe van alles naeder bericht doen sal. Weshalven tegen morgen naemiddag ten drie uren wederom vergaderinghe geleit is, tot dewelcke de voorsch. Heere HEINSBEECK mede sal genoodight worden.

Vergaderinge gehouden den 3^{den} Martij 1621.

Naedat D. WTENBOGADUS uijt den name der Vergaderinghe aen den Heere HEINSBEECK excuse hadde gedaen, waerom de Broeders sijne E. bij hun te comen versocht hadden, ende niet selve in sijn E. Logijs gegaen waren, alsmede dat sij sijne E. op gisteren bij hun niet geroepen hadden, heeft daerop wijders verhaelt dat in de laetste vergaderinghe op 't stuck van Holstein ten deele was gelet, doch datter goet gevonden was eer men op alles finalicken soude concluderen, dat men alvoren eenighe bedenkingen, die op 't voorsch. stuck van Holstein voorgevallen waren, met sijne E. soude communicere omme daerop, volgende de Credentie sijne E. van sijne Forst. Gen. medegegeven, naeder van sijne E. bericht te worden. Ende is tot dien einde sijne E. eerstelicken voorgedragen het bedenken, dat de Broeders genomen hadden op de woorden van de voorsch. Credentie, inhoudende dat „eenighe tot Antwerpen sich onthoudende, de Remonstrantsche Religie toegedane personen sijne Forst. Gen. hadden laeten berichten, datse gesint waren hun onder 't Gebiedt van sijne Hoochgemelte Forst. Gen. mette hujschoupinghe neder te setten, welke woorden schijnen mede te

brenghen, dat de Remonstranten alhier tot Antwerpen residerende, als uijt haer selven ende sonder voorgaende openinghe des aen- gaende van sijne Forst. Gen. ontfangen hebbende aen deselve s: sijne Hoochgemelte Forst. Gen. verclaringhe souden hebben gedaen van hare gesintheit om tot Holstein ende onder 't Gebiedt van sijne Forst. Gen. metter woon te comen, In welcken cas sij verstaen souden des te stercker verplicht te zijn, om hebbende van sijne Forst. Gen. daertoe consent gekregen, hun selven derwarts te begeven. Maer dat de Heere HEINSBREECK wel wiste, dat dese geheele handelinge met sijne Forst. Gen. op d'aenbiedinghe bij sijne E. van wegen sijne Forst. Gen. (hoewel quansuys doe ter tijt 't selve voor een ije weder niet willende bekent staen) aen de Remonstrantsgesinde alhier residerende, gedaen, was aengevangen, waerop de voorsch. HEINSBREECK verclaerde, sijne E. wel bewust te zijn, dat de sake in maniere voorsch. was gelegen, tocstaende de consideratie die bij de Broederen op dit stuck waren genomen, als te weten, dat de Credentie sijne E. van sijne Forst. Gen. medegegeven, niet wel bequamelick anders konde ingestelt worden, dat sulx stili was, ende wijders niet.

2. Voorts alsoo sijne Forst. Gen. de titulen voert niet all en van Sleeswijk ende Holstein, maer oock van Stormaren, Ditmarsen, Oldenborch etc. ende nochtans vergunnende den Remonstranten rij- heit van woninghe, alleen mentie maect van Sleeswijk ende Hol- stein, is de Heere HEINSBREECK gevraegt, of sijne E. niet en wiste, waerom sulx was geschiet, ende off het den Remonstranten, bij soo verre eenighe derwaerts quamen te reijssen, niet en soude staen overal, daer 't haer best mogte aenstaen, onder 't Gebiedt van sijne Forst. Gen. residentie te kiesse. Waerop sijne E. bericht de dat eenigen van de plaetsen staende in den Titul van sijne Forst. Gen. geen vaste Steden, maer alleen open, hoewel groote ende heerlicke vleckken waren, eenighe alleen de solo titulo, staende onder 't Gebiedt van andere Forsten, maer dat het met Sleeswijk ende Holstein anders was gelegen, ende daerom in de vergunde vrijheijt specialicken ende met namen waren uijtgedrukt.

3. Wijders off het gebeurde dat d'een off d'ander haer selven tot Sleeswijk ofte Holstein, nederslaende, geen middel hadde om eenighe andere familien derwarts mede trecken, wierde den Heere HEINSBREECK te bedencken gegeven, off sijne Forst. Gen. 't selve niet qualick en soude nemen? Daer op sijne E. tot antwoord gaff, dat hij sulx van sijne Forst. Gen. noijt hadde verstaen, maer wel dat sijne Hoochgemelte Forst. Gen. te vreden was, sij waren dan weinighe, off vele, wie dat van de Remonstranten aldaer comen souden, deselve in sijne genadighe bescherminghe te ontfangen; Dat

sijne Forst. Gen. oock wel wiste dat niemant hiertoe gedrongen konde worden, maer van een ijeder vrijwillichlijken moste geschieden.

4. Alsoo de Remonstranten hun selven sonderlinge gedrukt vinden in 't stuck van de exercitie harer Religie, bedieninghe der Sacramenten, onderwijsinghe der jeucht, vertroostinghe der crancken, ende 't gene wijders daer aen kleeft, is deselve Heere HEINSBECK affgevraccht, of den Remonstranten hun tot Holstein nedersettende, **aldaer** invoegen, als verclaert is, vrije exercitie van Religie, (niet juist in de publieke, maer in particuliere, plaetsen, diese tot dien einde op haer eigen costen daer toe mogten bereiden,) soude vergunt worden, ende welcke in desen d'intentie van sijne Forst. Gen. **wesen** mogte? Seide sijn E. dat daeraen niet en was te twijffelen, **ende** dat sijne Hoochgemelde Forst. Gen. duijdelick genoegh verclaert hadde, sijne Forst. Gen. goede meeninge te zijn, den Remonstranten **aldaer** comende, vrije oeffeninghe haeres Godtsdiensts te vergunnen.

5. Ten lesten, alsoo veele duijssenden in Steden ende Dorpen **Onses** Vaderlants hun houden affgescheiden van de Contra Remonstranten ende van de Remonstrantsch-gesinde predikanten begeren **bedient** te worden, waertoe de voorn. predikanten haer selven oock **conscientie** halven, verplicht vinden, soo lange zij daertoe gelegentheit kunnen hebben, twelck sonder ordre niet en kan toegaen, **ende** salder ordre zijn, noodich is dat sulx bij sekere directie geschiede, weshalven cenighe personen sijn gecommiteert ende **gelaet**, om predikanten in 't Lant te senden, collecten aldaer te vergaderen, ende te distribueren, oock boeken nae gelegentheit van **saken** ende tot bescherminghe van haere onnooselheit tegen de **calumnien**, ende valsche beschuldighen van haere partijen, te **schrijven**, te doen drucken, ende in 't Lant te senden: Alles **tegen** de placaten ende ordinantien van de tegenwoordighe regerende H.H. Staten van de geunieerde provintien, is den voorn. **heere** HEINSBECK te bedencken gegeven, off sijne Forst. Gen. dese **directie** (sonderlinghe indien de voorsch. H.H. Staten daerover aen **sijne** Hoochgemelte Forst. Gen. quamen te elagen) wel soude gewogen **sijn** toe te laeten, ende geresolveert in desen deele den voorn. **H.H.** Staten niet te believeen? Daer op sijne E. verclaerde, dat **sijn** Forst. Gen. wel wiste dat de Remonstranten alhier tot Antwerpen niet ledich en saten, maer haere saken met alle vlijt **beneerstichden**, ende dat deselve sijne Forst. Gen. als oock eenighe van de **principaelste** Raetsheeren van sijne Hoochgemelte Forst. Gen. den **Remonstranten** toegedane, haer doen, des aengaende, meenichmael **hadden** gepresen, dat over sulx niet en was te twijffelen of sijne **Forst. Gen.** soude de voorsch. directie met de dependentie van dien **oock** onaengesien de oppositie der voorn. H.H. Staten, mede wel **onder** sijn Gebiedt toestaen ende gehengen.

Dit alles met den Heere HEINSBREECK in communicatie gel~~e~~ijde, heeft D. WTENBOGARDUS van wegen de verg. sijne E. aen-
gedient, dat de Broeders in dese sake voorsichtelicken en had~~d~~en
te gaen, om de goede Remonstrantsche Gemeinte in 't Vaderlan~~t~~,
niet teenemael moedeloos te maken, even off alle hope van t~~o~~t
vrijheijt in 't Vaderlant te comen verloren waer, alsmede, staen~~n~~ de
de groote onseckerheijt der tijden, nopende de Treves of oorl~~o~~ge
tusschen dese Landen ende de geunieerde provincien, niet soo ha~~a~~est
yet sekens konden concluderen, dat over sulx sijn E. gebed~~e~~nen
wiert ten besten te houden, dat se alsnoch sijn E. geen eindeli~~c~~ke
antwoort en konnen geven, hopende nochtans yet metten eers~~t~~en
bij Geschrifte te stellen, ende hetselve alsdan sijn E. te prese~~n~~te-
ren. Daerop de Heere HEINSBREECK uyt de vergaderinghe is gescheid~~e~~nen.

Ende is goet gevonden de handelinghe dit stuck aengaende ~~e~~nen
principale uijt te stellen tot de naeste verg. opdat ondertussc~~h~~en
een yeder sich hierop te beter mogte bedencken, ende met name ~~n~~ is
D. WTENBOGARDUS versogt sijnne bedenckinghen schriftelick t' ont~~w~~er-
pen, omme daernaer, voor de Broeders opgelesen sijnde, bij 't se~~e~~ lve
toe ofte aff' te doen, sulx als noodich sal bevonden worden~~n~~ te
behooren. Alleen is voor dese tijt bij een yeder in de vergaderin~~g~~he
verstaen, dat men niet en konde concluderen om nae Holst~~e~~in
metter woon te vertrecken, voordat men naerder bericht sou~~w~~de
sijn soo van de gelegentheijt des Lants aldaer, als insonderh~~e~~ijit
van de sekerheijt, die men soude konnen hebben om de direc~~t~~ie
van de gemeene sake der Societeijt aldaer te houden t welck ~~h~~oe
't gevoechlixte sal konnen geschieden, sal in de naeste Vergaderin~~g~~he,
die op morgen tegen thien uren is bestemt, overleit worden.

Alsoo D. CORVINUS alsnoch difficulteert de reijse nae Holst~~e~~in
aen te nemen, ende nogtans volgens, het bescheit den He~~e~~ere
HEINSBREECK medegegeven, noodig is, 'datter twee van de Societ~~e~~it
nae Holstein werden affgeveerdigt, is in de plaetse D. Cor~~v~~INI
genomineert D. LOMANNUS, ende in cas deselve dese commi~~s~~sie
quame te weigeren, sullen de directeurs selfs yemant anders daer~~e~~-toe
soeken te bewegen.

(Soc. Handel. I. 136.)

Uit „Seekeren brief gesonden van Rouaen se~~e~~nen
de Directeurs int Vaderlant (9 Nov. 1621). - (-).
.....
.....

't Voornaemste dat wij UEE. by deesen hebben te advertieren ~~u~~zen

dat de heer DE HAEN, nu Raet van S. F. G. geworden sijnde, en D. WTEENB. dikwils heeft geschreeven ende ook onlanx soo aen hem als aen D. GROTIUM, deselve sonderlinge inviterende, ook door st van S. F. G. derwaerts te koomen, met verklaringe dat S. E. niet anders heeft kunnen speuren dan continuatie van S. F. G. goede sectie ende genegentheyt op hoope ende vertrouwen dat de voorn. WTEENB. ende d' andere directeurs van S. F. G. volle satisfactie in les bekoomen hebbende niet en sullen laeten de saek daertoe te leyden, dat de voorsch. directie aldaer gedaen sal worden. Prijst vorders de gelegentheyt aldaer seer, seggende deselve in alles zodanig te weesen, dat deselve behoort dankelijk erkent ende aergenomen te worden niet alleen met woorden maer ook in der daet, ende geensins versuymt of verwaerloost; hoewel nogtans, voegt . E. daerby, eenige meenen ende het daervoor houden, dat iettegenstaende alle het gene voorsch. ende tot nog toe in de sake van Holsteyn gedaen ende gepasseert is, den directeurs deselve saek niet ernst soude sijn, maer het hoeft altijd ende alsnog nae Vrankrijk souden hebben ende de saeke van Holsteyn maer pro forma aen de hant ende in suspens gehouden souden hebben tot dat men soude sien hoe haer de saeken in Vrankrijk ende elders souden schicken tot de voorsch. directie aldaer; hetwelk voorwaer niet wel gedaen soude sijn, ende beeter geweest de saeke hier noyt egonnen ende soo verde niet hadden laeten koomen, alsoo daer eur ende in sulken gevallen ligtelijk groote alteratie ende veranderinge van de voorsch. goede affectie ende genegentheyt van S. F. G. soude kunnen worden gecauseert, hetwelke in alle manieren dient oorgekoomen ende verhoet. Dit alle sijn sijne E. woorden, waerbij an sijne E. nog dit voegt, dat wanneer WTEENB. ende d' andere directeurs beeter geraden mogten vinden de voorsch. directie alhier in Vrankrijk als daer te beginnen, hoewel hij meynt dat het daer eel bequamer soude vallen, ende volgens dien niet en souden seynen daer te koomen, als S. E. nogtans verhoopt ja, alsdan enige andere van de voornaemste ende principaelste predikanten, en opinie ende gevoelen niet excederende de vijf poinoten, en selfs ropere middelen hebbende, waervan bij provisie te kunnen leeven, ook bequaem ende suffisant omme de saeke ende 't gevoelen der lemonst. aldaer bequaemlyk te mesnageren, ende des noot ende laertoe versogt sijnde met goetvinden van S. F. G. met den pastoren daervan resolutelijk ende met fundament te moogen spreken ende confereren tot bevorderinge ende voortplantinge van de waerheyt aldaer, alsoo nae ick verstaet, seyt hij, andere genoeg in 't ant sijn, daermede de gemeynen gediend sijn ende van deselve onderhouden moeten worden, bewoogen mogten worden omme haer mede derwaerts te transporteeren met de goede luyden, huysgesinnen en familien, die teegens het voorjaer haer derwaerts metter

woon souden moogen koomen te begeeven, alsoo tegenwoordig al
een aanvank is van 't voorgenoomen ende beraemde nieuwe werk, tot
hetwelk S. F. G. meede gesint is eenige huysen te doen bouwen om
aen eenige van de onvermoogentste luyden, die vooreerst de kosten
niet souden kunnen vervullen om te timmeren, te verhuuren. Wijders
dat de heer VAN WEDDE voor 14 dagen was wedergekoomen uyt
Hollant ende beesig was om ter voorsch. plaets een soutkeet me
nog eenige woonhuysen te stellen, ende rapporteerde dat tusschen
de 20 ende 30 familien in Hollant geresolveert waren nog deeser
herfst te volgen, jtem dat Sr. de WACHTERS (EPISCOPUS) broeder
hem schrijft, dat in cas van voortgank vant voorsch. nieuwe werk
eede de Cooper van de erven niet geastringeert soude sijn juy
sels en binnen seekeren tijt te timmeren, maer nae gelegentheyt
de erven mogen houden onbetinnert of deselve weeder aen anderen
verkoopen, hij HAEN voor hem, de WACHTERS broeder, neffens hem
HAEN eenige erven soude moogen coopen; nog, dat de jongste broe
der van de Borgemeester GRAEF, soo sijne E. hadde verstaen, na
Sweedem was, in meeninghe van daer ook over Holsteyn te koo
men, de plaets ende gelegentheyt te besien ende daernae te resoll
veeren, gelijk ook verscheyde anderen in t Lant voorgenoomen
hadde te doen teegen het voorjaer; verder dat G. REMOUT gewees
predikant tot Bommel ende leest van weegen de Societeyt in t heyt
melijk de gemeente van Alkmaer bedient hebbende voor eenige tij
aldaer te Tunningen gekoomen was met MARYTGEN ADRIAENS, sijn
ondertrouwde vrouwe met attestatie van behoorlijke proclamati
te Alkmaer gedaen, waerop sij aldaer bij den pharheer waren ge
trout, in meeninge van, van daer na t Lant te gaen, ten waere hij
daer eenig onderhout ende beroepinghe konde bekoemen. Ook da
aldaer metter woon was gekoomen P. ENGELRAVEN met sijn huys
vrouw, in meeninge van bij 't succes van 't voorsch. nieuwe werk
hem ook aldaer ter neder te setten; gelijk S. E. ook mentie maect
van D. VOSKULIO, dat die daer ook geweest was de plaets besig
tigende; ten lesten seyt S. E. dat, alsoo men verstaet dat alreede
eenige coopluyden ende andere geen kennisse, schijnt wel, heb
bende van de goede gelegentheyt ende vrijheyt aldaer voor de Re
monstransgesinden, ende niet wel aenstaende de tegenwoordige re
geeringe ende proceduren inde vereenigde Nederlanden, uyt het Lant
soo hier soo daer in Sweeden, Denemarken ende elders sijn ver
troocken, ende apparentelijk nog meer teegen het voorjaer van daer
sullen koomen te vertrecken, onder correctie niet quaet waer dat
WTENB. ende d' andere directeurs van de Societeyt, volkoomen
kennisse hebbende van de goede gelegentheyt aldaer, mitsgaders
van de opregte sincere wille, meeninge ende goede affectie van
S. F. G. tot den Remonstrans gesinden, voor soo veel doenlijk, de
saken daertoe sagen te helpen dirigeeren, dat soodanige peraoonen

haer meest bij den anderen mogten houden en metter woon ter neder setten op een goede bequame plaatsche, het vaderlant soo nae als immers eenigsins doenlijk, omme alsoo in merkelyk getal een corps van aensien ende apparentie te formeren, om met sonderlinge goede correspondentie nae gelegentheyt de vrienden in 't lant nog eenigsins behulpelyk te moogen sijn ende dienen van goeden raet ende advys; waertoe sijne E. onder verbeteringe als nog geene beeter nog bequamer plaatsche of gelegentheyt en siet als die, onder de vleugelen ende favorabele protectie van S. F. G.

Dus verre sijne E. deese materie roerende. Den brief is geda-teert den leste Septemb. tot Tonningen, ontfangen den 20 Octo-bris, ende beantwoort den 29 derselver maent. Deeser antwoort somma, naer iterative danksegginge voor de continuatie van de affectie van S. F., G. is, dat den directeurs met sulke voorgeeven ongelijk geschiet, met sommier verhael soo uyt de twee memorien, HENSBECK 'op byde besendingen medegegeeven, als uyt het rapport der twee afgesondene broederen aengaende 't afscheyt in Holsteyn genoomen, mitsgaders uyt ons schrijven in Julio lestleeden nae 't gehoorde rapport aen den voorn. HENSBECK (eerst den voorn. broe-deren toegeschickt om bij hunne E. naer goetvinden voort gesonden to worden) gedaen, van alles wat met S. F. G. verhandelt is, dat wij ons nieuwers in en hebben verbonden, maer dat alles gehan-delt is op rapport ende goetvinden van de Societeyt, ende dat wij daerom niet en weten, wat wij qualijk begonnen of te verre hebben in laeten koomen, of wat wij hebben gedaen, dat beeter nae-gelaten waere, Seggende voorders dat 't geen in sulker voegen ge-handelt is, niet pro forma maer in aller ernst gehandelt is, soo uyt alle de handelinge ende merkelyk uyt de periculoose, moeyelyk ende kostelyke besendinge der twee broederen is gebleeken, neffens dat de directeurs de eene uyt Parijs d' andere uyt Cöln wederom t' Antwerpen gekoomen sijn, onder anderen, om dit rapport te hooren ende daerop der Societeyt meeninge te verneemen. Dat men nu deese resolutie der Societeyt tot nog toe niet en heeft kunnen bekoomen, seggen wij, geschiet te sijn niet als of men alleen pro forma handelende, 't stuk van Holsteyn suspens houden wilde tot dat men soude sien, hoe haer de saeken elders schicken souden, maer om dat men 't rapport der broederen die in Holsteyn ge-weest waeren niet konde hebben voor in Julio ende dat nog maer schriftelyk, omdat deselve broederen, vermits d' onveyligheyt der weegen tot Cöln, daer men meynde dat sij het rapport souden kunnen doen, niet koomen en konden; dat ook de directeurs 't rapport schriftelyk gehoord hebbende aen de broederen, die alle nae 't Lant verreyt waeren schriftelyke openinge van alles doen moesten om haere meeninge daerop te hooren, ende dat die vermits de scherpe vervolginge niet konden by malkanderen koomen,

ende dat de tijd daarmede verlopen was tot op 't leste Augusti, ten welken tijde de directeurs niet geraden vindende langer in Brabant te blijven om der oorlog wille, van daer vertoogen waeren. Aengaende van 't hooft in Vrankrijk ende elders gehad te hebben, om de directie daer te brengen, dat dat soo niet en is, en dat wij hebben geluystert nae alles wat ons is voorgekomen, ook van Sweeden; dat wij ook seer hebben gedacht op Cöln ende Vrankrijk, 't welk ons vrij stont, als nieuwers sijnde verbonden, maer dat wij 't hooft niet meer op d' eene plaets hebben gehad als op d' ander, maer alleen overleyt, waer het ons best soude dienen. Dat d' eerste reyse op Vrankrijk is aengenomen met S. E. goetvinden, niet om de directie daer te brengen, maer tot onse justificatie, tegen 't vermoedelijk voorstel van de ambassadeurs, die daer waeren, ook tot versoen van intercessie S. Ma^t. voor de verdrukte, ende met een om te verneemen of men in cas van noot daer soude moogen resideeren. Ende aengaende dese leste reyse, dat die niet is geweest om de directie hier te brengen, alsoo wij, siende dat dese plaets te verre ende t' ongeleegen was, ons, alvoreen uyt Brabant te scheyden, van de ordinaris directie hadden gedechargeert op eenige broeders in 't lant, die ook deselve hadden aengenomen, soo dat wij hier in effect geene directie en hadden; maer niet willende in Brabant blijven, ende moevende yewers sijn, geen naerder ende seekerder plaets en hadden weeten te bedenken tot onse winter residentie als dese, sijnde ons de weg na Holsteyn belet door den krijgh, ende, willende derwaerts reysen te water, in allen gevalle niet en konden als van hier, waertoe alsoo veele dingen vereyst wierden, die niet konden verwacht worden voor den winter, soo waeren wij genootsaekt hier te overwinteren, ende te wagen 't geen de directeuren ende andere broeders in 't lant tegen 't voorjaer op 't stuk van Holsteyn souden resolveren, om 't selve verstaen hebbende te sien wat onse gelegentheyd alsdan soude lijden. Hiermede ons dus van 't voorsch. argwaen bevrijt hebbende met goede reeden, soo wij vermeynen, belooven wij S. F. G. goede affectie, soo veel ons die bekend is, daer 't behoort te kennen te geeven, d' inclinatie in 't lant daer op te sondeeren, ende de resolutie der broederen te verstaen, alsoo wij niet en sijn gelijk anderen, die gaen mogen daer 't hun gelieft, ende daer sij meynen haer particulier voordeel te vinden, maer ons ten dienste van de Societeyt hebben overgegeeven, ende daerom op derselver resolutien moeten wagen, die wij dog soo haest sullen vorderen als doenlijk. Dat wij ook hoopen, dat de Confessie middelertijt in 't licht sal koomen, uyt dewelke men de meening der Rem^{ten} op alles sal kunnen verstaen, sonder dat men alsdan met het excedeeren van de vijf punten of niet sal behoeven becommert te sijn. Aengaende den voerslag van eenige van de principaelste etc. te beweegen, daertoe gaen

tot conferentie etc, dat wij niet een hoopen dat de meeninge zij, de vrije exercitie den Rem^{ten} toegeseyt in tweyfel te trecken, ingevalle men den pastoren daer in niet genoeg en dede, alsoo 't selve soo wel sou konnen gebeuren door haere als door onse schult, ende haer genoeg doende men soude mogen meynen dat de Rem^{ten} geen afgesonderde exercitie van nooden en hadden 't welk den Rem^{ten} ten hoogsten verdrieten soude, alsoo de vrijheyte van exercitie 't fundament is van alle de handelingen. Dat men anders voor de conferentie niet verveert en is, wanneer men in allen geval ende hoe deselve mogt uytvallen, van de exercitie verseekert blijft. Doch alsoo deesen voorslag maer wert gedaen, in gevallē wij daer niet souden koomen, ende 't effect van dien uytgesteld wort teegen 't voorjaer, dat wij daerin nog niet doen en sullen, voor ende aleeer wij de meeninge van de broederen, die in 't lant sijn, naerder op alles sullen hebben verstaen. — Hierop staen UE. nu veel dingen te considereren. etc. —

(Soc. Hand. I, 165.)

Copie van een seker geschrift D. Grevinghovia mede gegeven reysende nae Holsteyn.

Wij ondergeschreven als neffens onsen seer lieven ende waerden medebroeder D. NICOLAUM GREVINGHOVIUM gecommiteert tot de directie der Societeit der Remonstrants gesinden christenen, soo leeraers als toehoorders die tegenwoordelijk in de geunieerde provinciën om de belijdenisse der lieve waerheyte, die na de godsaligheyte is, seer hardelijk vervolgt ende verdrukt worden, aenmerkende de christmilde, onverdiende ende genadige aanbiedinge des doorluchtigen, hooggebooren Fursten ende Heeren, Heeren FRIEDRICH, Hertog zu Schleeswijk, Holsteyn und der Ditmarsen, Graef zu Oldenburg und Delmerhorst etc., bij de welke S. F. G. aldergenadigst verklaert heeft gewoogen ende geneegen te sijn den voorsch. Remonstrants gesinden christenen sijne voorsch. forstelijke landen ende herschaften genadelijk te openen tot een vrije herberge ende wooninge, ende hun daerinne te vergunnen vrije exercitie van hare Religie, ende siende dat voornoemde GREVINGHOVIUS bereytwillic ende genegen was sig met de eerste gelegentheyte derwaerts te transporteeren, om; terwijlen wij ons alhier in 't Coninkrijke van Frankrijk nog voor een tijt onse voorgenoomde Societeit ten besten onthouden, ende ons daerom voor als nog nae de voorsch. landen van Holsteyn niet persoonelick begeeven en

konnen, nae voorgaende onderbandelinge met S. F. G. ende me — t
der selver S. F. G. genadige bewilliginge eenen goeden, grontl — j
ken, welgeordenden ende stigtelijken aenvank der voorsch. exercit — ie
ende oeffeninge van de religie der Remonstranten in S. voorn. — n.
F. G. Landen ende heerschaften, of in de plaetschen, die hun —
daertoe vergonst sullen worden, te leggen, ende 't selve aen ge —
vangen hebbende ofte selve daerinne te continueeren, of — ijne
best ta doen dat een ander of andere bequame persoonen tot —
vorderinge van 't begonnen werk in sijn plaetsche treden, h — eb
ben goet ende raetsaem gevonden, gelijk wij meede, volgens s — ijne
E. begeerte goet ende raetsaem vinden bij deesen, denselven on —
sen L. ende waerde medebroeder tot het voorsch. christe — ijk
werk te vergesellschaften met deese onse tegenwoordige op — ene
schriftelijke verklaringe, met dewelke wij verklaeren, atteste — ren
ende getuygen dat de voorgenoemde onses medebroeders re — ijse
nae den Landen voorsch. geschiet ten eynde als vooren, niet all — een
met onse correspondentie, approbatie, goetvinden ende bewillig — inge,
maer ook op onse begeerte ende versoeck. derhalven wij bij — lee
sen hoog gemelte S. F. G. ootmoedelijk bidden, ook alle s — ijne
forstelijke raeden, pastooren, amptlyuden ende alle andere ge —
telijke of waerlijke persoonen, die deese verstoont worden e —
sullen moogen aengaen, versoecken den voorn. NICOLAUM G —
VINGHOVIUM te willen kennen ende houden voor een seer uy —
mende, vroom, geleert ende getrouw dienaar der Kerken J —
CHRISTI van de gesintheyt der Remonstranten in Hollant, g —
odsalig ende godvrugtig in leeven ende conversatien, die voor —
de leere der waarheyd, die nae de godsaligheyd is, veele gearb —
ende om deselve veele geleden heeft, ende hem daeromme —
geen voorsch. te willen bewijzen alle genaede ende gunst, ook —
vorderinge van dien doen alle bijstaat ende assistentie, als v —
sende een werk sonderling dienende tot vordering ende op bou —
winge van 't Cooninkrijke JESU CHRISTI, in waarheyd, ende ware —
godvrugtigheyd tot Gods eere ende veeler menschen saligh —
E. Ende sullen wij bereijt sijn soodanige genaede, gonste, hulpe —
assistentie met alle ootmoedige dienst nae onse geringe ver —
gen ende sonderling met onse gebeden totten Almagtigen God —
voor S. F. G. persoon, geluckige regeeringe te allen tijden te —
schuldigen. Bidden ende versoecken daer benevens allen o —
broederen Remonstrantsgesinden, soo leeraren als anderen —
haer uyt de vereenigde Nederlanden, om te ontgaen de wre —
persecuties. die aldaer tegen de Remonstrantsche Christenen ge —
pleegt worden, ende in swang gaen, in de voorsch. landen van —
Hollsteyn onder de bescherminge van S. f. G. alreeds bege —
hebben of nog begeven sullen, den voorn. GEBVINGHOVIUM in —
qualiteyt als vooren te respecteeren, S. E. in sijn goet voor —

men te seconderen, ende in alles wat tot eene goede, stigtelijke ende godsalige invoeringe des waren Godsdienstes aldaer noodig bevonden word, te gaen met S. E. kennisse, goede raet en correspondentie. Daer aen Gode dienst, onse christelijke saeke groot voordeel ende ons een sonderling welgevallen geschieden sal, 't welk wij alle tijt bereyt sullen sijn jegens de voorn. onse broederen dienstelijk te erkennen. Des t'oorconde hebben wij deese onderteekent binnen Rouaen, alwaer wij, sijnde van S. Co. Ma^t. van Frankrijk allergenadigst genomen in sijne Co. Ma^t. speciale protectie, nog^r voor deesen tijt ons verblijf hebben. Op den XI Aprilis 1622. Ende was onderteekent J. WTENBOGAERT, SIMON EPISCOPUS.

Copie van een ander geschrift bijna van gelijken inhoud den Voorn. Grevinghovia medetoegesonden.

Het verschil bestaat alleen hierin dat het transporteeren van GREVINKHOVEN naar Holstein hier ook wordt uitgestrekt „tot Hamburg, Staden, in de Graefschap Schonwenborg ende daer omtrent, mogelijk ook in de Coningrijken Denemarken ende Sweeden,” en dat het doel heet „omme te verneemen of ende hoedanige vrijheyd van exeercitie ofte oefeninge van religie de voorschreeve Remonstrantsche christenen in alle of eenige van de voorgenoemde of andere daer omtrent gelegene plaetschen souden kunnen bekoomen, om aldaer onder de bescherminge der respective overheeden woonende, God te mogen dienen nae sijn heylig woort endo alsoo een stil gerust leven leyden in alle godsaligheyt ende eerbaerheyt; ende voorts om goede gelegentheyt ende gunste daertoe gevonden, ook behoorlijk consent der respective overheeden daertoe verkregen hebbende aldaer eenen goeden aanvank te maeken enz.

Blz. 198. (Soc. Hand. I. 169.)

den 5 Mey 1622.

MEMORIE.

Voor D. Nicolao Grevinghovia, wanneer S. E. int Lant tot Holsteyn sal sijn gearriveert.

Sig te adresseren aen Mr. JOHAN DE HAEN raet van S. F. G., den Heere VAN WEDDEN ende S^a. HENSBEEK, ende deselve onsenthalven dienstelijk te begroeten.

Den voorn. DE HAEN, ook den Heere VAN WEDDE ende HENSBEEK, ist noot, te vertoonen dat wij alle derselver brieven wel

ontfangen ende beantwoort hebben, uytgenomen den lesten van dit oordeel
dito DE HAEN die nu beantwoort wort.

Dat wij 't selve, als van wegen S. F. G. ende van onsen goede Heere ende vrient, Heeren ende vrienden koomende, ook alle tijden in behoorlijke agtinge genoomen, ook van tijde te tijde den directeuren van de Societeit der Remonstranten binnen lants daer vermaand gesadverteert, ook de saeke na behooren in conformiteit soo vermaand gebesoigneerde met den Heere VAN WEDDE eerst, ende den voorzitter HENSBREEK nae, binnen Antwerpen, als ook 't afscheyt bij de geadep. broederen CAROLUM NIELLIUM en WILHELMUM LOMANNUM vermaand S. F. G. genoomen, mitsgaders van onse schrijven de saeke vermaand telijk behertigt ende niet nagelaeten hebben van alles wes mogelijc was int vaderlant over te schrijven, om op alles te verstaen a der Societeit meninghe ende resolutie, daer naer wij ons soude u hebben te reguleren.

Dat wij niet tegenstaende alle geseide debvoiren, deselve resolutie niet hebben kunnen bekoomen voor den 23 Aprilis der voorn. leden maent.

Dat voorn. directeurs binnen, dese haere lanksaemheyt excuseren, is dat haer E. E. niet gestadig op eene plaetsche bij den anderen en sijn of kunnen sijn, ende dat sij daerna onsen principalen brief dit stuk aengaende, al in November des voorleden jaer ontfangen hebbende, deselve den een den anderen hebben moeten toesenden, gelijk sij ook terstond gedaen hebben, stellende de andere deliberatie uyt tot de tijt haerer bijeenkomsten, die doe voor de deure was; ende hoewel tegen deselve tijd een van hun dier siekte verhindert wiert bij te koomen, wiert evenwel bij hunne E. E. goet gevonden, de natuere der saeke 't selve vereyschende, te verzoeken 't advys van de broederen in 't Lant; dat dit tijt heeft vereyst, soo dat hare E. E. hebben moeten wagten; dat hare E. E. eyndelijk siende dat sij geen andere advysen en hadden te verzoeken, als die hun toegekoomen waeren een advys geconcipieert, malkander toegesonden ende lestelijk gearresteert hadden; namelijk 't selve dat ons bij haere E. E. brieven van den 11 Aprilis ontfangen geschickt ende den 30te voornoemt ontfangen is.

Dat wij deese excusen wettig houden ende haere E. E. soo wel als ons van alle bedenken van eenige nalatigheyt of kleynagtinge van S. F. G. gunst ontschuldigt, 't welk wij verhoopen ook als oordeel bij S. F. G. ende derselver Raeden verstaen te sullen worden.

Dat wij bij 't advys ons overgesonden hooglijc worden bedankt van de vlijtige sorge voor de gemeene saeke ende de bevorderinge des selven, ende specialijc noopende de goede gelegentheyt, die ons

ende den onsen van S. F. G. tot Holsteyn in deese tijt der verdruckinge gepresenteert wort; daervan wij hunne E. E. soo langen brief vervatende seer dienstelijke openinge tot regte kennisse der saeken, ende tot naerder deliberatie over deselve noodig sijnde over te senden: op welken haere E. E. gaerne eerder souden geantwoort; maer dewijl eerst de genegentheyte ende het oordeel der gemeene broederschap moste gesondeert worden, niet eer heeft konnen geschieden; ende wijders, dat Haere E. E. goet genoegen hebben aen 't antwoort bij ons gegeven op de brieven van mijnheer DE HAEN, oordeelende dat 't geene geantwoort is, de waerheyt conform sij, ook niet wetende hoe of wat men anders antwoorden soude.

Dat haere E. E. koomende tot de principale saeke, aengaende de genegentheyte des volcx om nae Holsteyn te trecken, ende 't geene daer aen kleeft, als van de residentie der buyten-directeuren ende andersints, voor antwoort geven, dat sij niet en konnen vernemen dat de gemeente alle of eenige derselver in dien deele voor als nog gesint sijn te resolveren: dat de gelegentheyte in 't Vaderlant nog onseeker is: dat de placaten nog in vigeur sijn: dat de executien een tijt lang niet soo rigoureux in veele plaetsen vreesen sijn als te vooren, dat het haest ten quaden kan veranderen: dat het ook door Gods genade soude konnen beeter worden: dat soo lange de saeke in die termen staen niet gelooffelijk en is, dat de ingesetenen, haer vaderlant lievende, sullen resolveeren om te vertrecken, of haer 't selve door jmands aenradinge laten persuadeeren: dat het evenwel, soo geseyt haest kan veranderen, gelijk alreede bij eervarentheyte geleert wort, want nu wederom op nien swaere executien tot Rotterdam worden gepleegt, ende te vreesen is, dat deselve andere plaetschen ook sullen overkoomen; ende soo deese lange dueren wel geschieden konde dat veele haer tot vertreck bereyde soude, daer toe ook nog merkelyk gewigte bij brengen sal na dat dese Landen met swaer oorlog van den vijant aengetaet sullen werden of niet: derhalven gelijk haere E. E. niet en konnen met vaste reeden ontraden dengeenen die van selfs gesint sijn te vertrecken, haere E. E. haer ook niet voorsien en vinden van genoegsame stoffe om anderen sulx aen te raden, maer vinden goet ende noodig die saek nog voor een tijt op sijn beloop te laeten.

Voorts begeren haere E. E. dat 't geene voorsch. is, alsoo aen sijne F. G. door ons in de beste forme bekend gemaekt werde, op dat alsoo der broederen sinceriteyte ende opregtigheyte in allen haeren doen blijke, stellende de plaets onser residentie buyten tot onser arbitragie, vertrouwende dat wij soodanige plaetsche verkie-

aldaer tot Tonningen of Godtdorp, of in eenige S. F. G. stad of plaats de voorsch. religions oeffeninge te vergunnen in de huysen ter tijt ende wijlen de nieuwe stad tot wooninge bequaem soude sijn, mits conditie dat deselve als dan niet langer buyten maer alleen binnen deselve stad soude gepleegt worden: op wat conditien S. F. G. de voorsch. weldaet soude willen vergonnen, ende wat deselve daer voor van de Remonstrants gesinden soude willen bedingen.

Tot deesen eynde sal S. E. gelieven sorgvuldelijk in agte te neemen 't besoigneerde ende afscheyt bij NIELLIUM ende LOMANNUM van S. F. G. de voorleeden soomer genoomen, om te sien hoe vast men daerinne gaet, ook hoe ver ende naer men 't selve soude konnen kooome te besluijten.

Sal ook S. E. naerstelijk gelieven agt te neemen ende te verstaen of S. F. G. ende derselver Forstelijke Raeden volkoomelijk in de handelinghe der Remonstrantsche Leeraren, die uyten Landen gebannen ende geset sijn, sijn gecontenteert, en of de protectie derselver aller niemant uytgenoomen, vast en seeker gaet, sulcx dat sij niet alleen aldaer vrij ende seeker woonen, maer ook haere Religie ent geen daer aen kleeft, als insonderheyt ook de schoulen ende het drucken vrij ende ombekommert souden mogen oeffenen, sonder vreesse van daer over of uyt Denemarken of uyt de Nederlandsche provincien, of van elders in haere persoonen of andersins gemolesteert of verhindert te worden, ende in cas jmant jet tegen jnants persoon of andersins wilde attenteeeren, daer tegens wel ende seekerlijk bij S. F. G. beschermt soude sijn.

Indien S. F. G. geen vrijheyt soude willen vergonnen dan onder belofte van het timmeren van eene nieuwe stad, ende van genoegsame luyden van middelen ende andersins uyt het lant daer te doen koomen; te vertoonen dat sulcx strijt, teegen 't afscheyt der voorn. gedep. van de voorleeden soomer, teegen verscheyden brieven van mijnheer DE HAEN, ook is boven 't vermogen van de directeuren, ende dat deselve haer daerom tot sulcx in geener manieren souden konnen verbinden oft jet belooven te presteeren; maer dat, indien sij daer koomen, ende vrijheyt als vooren genieten, niet sullen laeten 't selve te doen verstaen ende recommandeeren daer 't noodig is, om dan voort een jeder te laeten doen soo sijne gelegentheyt ende goede wille gedragen sal.

Ingeval gesproken wort van 't principaelste corpus der Remonstrantsen juyt in Holsteyn te houden, sal S. E. vertoonen, dat men sig daer toe niet kan verbinden, maer dat men dat begeert open te houden tot dat de directeurs daer in loco sullen sijn, selve de gelegentheyt gesien, ende het advys der Societeyt wijders daer op gehoort sullen hebben.

Bij soo verre jemant spreekt van de vijf punten niet te excederen, sal S. E. antwoorden, dat de Remonstranten, nadien sijn gedrongen sijn een corpus apart te maken, aen geen punten en willen verbonden sijn, maer haer simpeljk begeeren te houden aen de Confessie.

Sal ook S. E. tot geene formele Conferentie metten Lutherschen of andere als van wegen de Remonstranten verstaen, maer indier daer op gedrongen wort, sal 't selve refereren tot het advys van de andere directeurs soo binnen als buytens lants van welkers weege Sijne E. bij provisie verklaren sal, dat sijn niet konnen sien waertoe deselve sal konnen dienen, indien S. F. G. geresolveert is den Remonstranten haere exercitie apart te accordeeren, ten waerem het accordeeren van de selve exercitie soude willen opschorten tot dat deselve Conferentie soude sijn gehouden, 't welk zeer bedenkelyk soude sijn, ende strijden met 't geen den Remonstranten aldaer is toegesaid.

Ende alsoo geen Syncrismus met deselve Luthersehe gemaek kan worden sonder soodanige Conferentie, kan deselve met gelijk redenen, immers voor ditmael geexcuseert worden.

Aengaende de komste van de directeurs derwaerts sal S. E. verklaren, dat sijn, soo veele haere persoonen aengaet noyt daertoe qualijk gesint en sijn geweest nog tegenwoordig en sijn, maer dar sijn uyt Antwerpen vertreckende in 't najaer des voorleden soomers geen naerder Residentie en hebben konnen neemen als in Vrankrijk tot Rouaen, om aldaer het naerder bescheyt dat hun noodig was uyt het lant te verwagten, geduerende welk verwagten hun eenige saeken sijn voorgevallen, waerom sijn goetgevonden hebben te reysen nae Parijs, om ook daer te Hove de geregtigheyt haerer saeke, soo veel doenlijk. kenbaer te maeken, ende haer van de protectie van S. Mt. soo lange sijn in Vrankrijk weesen soudent verseecken, ende voorder te sien of sijn met hulpe van de Heeren ende vrienden die in Vrankrijk sijn, de gemeene saeke tot verquickinge van de verdrukte in 't vaderlant soudent konnen ten besten recommandeeren, gelijk 't selve mijn Heere DE HAEN overgeschreeven ende bij S. E. gelaundeert, ook in verscheyden respecten noodig is geweest, ende nog tegenwoordig om daer op te vervolgen, noodig bevonden wort: sonder dat daer mede jet dat strijdig tegen 't geen met S. F. G. gehandelt is, gemeynt of gedaen, of ook eenigen tijt verlooren zij: want men het advys der Societeyt ende der binnendirecteurs niet soo haest en heeft ontfangen of men en heeft die ordre gestelt, die men met deese reyse D. GREVINGHOVJ een der directeuren nae gelegentheynt heeft konnen stellen, om naerder alle gelegentheynt te verstaen, welke gelegentheynt uyt het rapport ende advys D. GREVINGHOVJ die 't selve metten eersten, des doenlijk.

aan ons overschrijven sal, naerder verstaen sijnde, deselve directeurs, die middelertijt ook verhoopen wat goeds in dit Coningrijk verrigt te sullen hebben, op 't geen haer vorder op haer transport derwaerts te doen ofte te laeten sal staen naerder sullen kunnen resolveeren, 't welk alles sij vertrouwen nog deesen soomer, met Gods hulpe, geeffectueert te sullen kunnen worden: begeerende dat evenwel van haere komste derwaerts of niet, of weynig gesproken werde, soo om 't perykel als om andere goede redenen.

S. E. sal ook gelieven meteen eens te verneemen nae de gelegentheit ende seekerheit van Hamborg, graefschap Schouwenborg, Staden ende daer ontrent, of mogelijk de gelegentheit van Holsteijn in lugt, leeftogt, seekerheit of andersins niet soo bequaem gevonden en wiert.

Indien S. E. in Holsteijn eenig aental Remonstrants gesinden vint ende geraden agt daer eenigen aenvank van kerkendienst ende oeffeninge van religie met consent van S. F. G. te maeken, wort deselve gebeden 't selve te willen doen, ende selve daer niet blijvende, 't vervolg van dien jmant anders die S. E. daertoe bequaem oordeelt, met commissie of last daertoe noodig, als van onsen weegen daertoe te ordineeren.

Ingevallen ook S. E. hem selve alleen te swack vint, of om andere oorsaaken noodig, oorbaer ende profytelyk agt jmant of meer van de Lidtmaten ende broederen onser Societeyt, die S. E. in Holsteyn of daeromtrent soude moogen bequaem vinden, om neffens hem in 't geene voorgeschreeven ende in deese instructie begreepen is, gebruykt te worden, tot hulpe te neemen, om alles des te gevoeglyker aensienlyker ende vrugbarer te verrigten, sal 't selve mooge doen, ende den selven daertoe assumeeren ende associeren, gelijk dan deselve gebeden wort sig daertoe als van onsen weegen gelast te houden by deesen, ende den voorn. D. GREVINGHOVIUM in alles te willen assisteren.

Ende in gevalle van toeloop van verscheyde predikanten onser Societeyt in den Lande van Holsteyn of daeromtrent die haer jethet publyk raekende souden willen onderstaen te doen sonder daertoe gelast te syn door de directeurs binnen of van ons, sal S. E. deselve met alle vriendelykheit bidden ende obtesteeren van der Societeyt ende onsen weegen 't selve dog niet te doen, maer daerinne syns GREVINGHOVIJ ende syns of syner geassocieerden ordre te volgen, opdat alle confusie geschuwt ende de saeke der Societeyt daerdoor niet stinkende of ook onaengenaem gemaakt werde tot groot naedeel derselver.

Indien ook jmant nae soodanige vermaeninge of waerschouwinge niet soude willen luysteren, ende S. E. met of sonder syne ge-

associeerde apprehendeeren ende vreesen soude, dat deselve sooc voortgaende de Societeit eenig merkelyk naedeel souden koomen te doen door eenige mislydinge te Hove of andersins, wort syne E. by deesen gelast 't selve door goede bequaeme onderregtingen aen mijn Heer DE HAEN, of andere heeren ende vrienden of ook aan S. F. G. selve onderdaniglyk te doen, voor te komen ende te stuyten, sooveel mogelyk, met alle omsigtigheyt.

Eyndelyk sal S. E. gelieven ons soo haest ende soo dickwils als S. E. sal kunnen, pertinentelyk te doen verstaen alles wat hem aldaer bejeeenen sal, ons daer neffens dienende opregtelyk van syn advys op alles ende merkelyk op onse komste derwaerts of niet.

Blz. 200. (Soc. Hand. I. 176.)

**COPIE van nog andere Memorien voor
D. Nicolao Grevinghovic, aengaende
C. Dircxss.**

Syne E. ende W. hertelyk van onsen weegen te begroeten ende alles goets te wenschen in den Heere.

Deselve van onsen weegen vriendelyk te bidden hem GREVINGHOVEN synen goeden raet in alles wat voorvalle mogte, ende daertoe S. E. denselven begeeren ende versoeken mogte mede te deylen, ook te assisteren daer het S. E. noodig mogte agten.

Indien C. D. spreekt van eenige Commissie of Last, die deselve mogte meynen dat wy S. E. hadde behooren toe te schikken: daerop S. E. van onsen weegen vriendelyk te verklaren, 1. dat wy uyt syn schryven niet hebben kunnen verstaen dat hij die begeerde anders dan in cas GREVINGHOVIUS selve niet daer en quaeme. 2. dat wy niet en meynen dat de last ons by de societeyt t Antwerpen gelaeten soo verre streckt dat wy jmant binnen 't lant resideerende Commissie souden mogen geven: 3. dat wy hebben gemeynt dat ons sulx in seker ander aensien, 't welk wy dragen tot syn persoon niet wel soude passen; 4. dat tot kennisse gekoomen synde dat syne E. derwaerts waere gegaen als van wegen ende met last van de Remonstranten wy hebben gevreest dat eenige partyen, S. E. wel bekent, daerdoor hadden moogen wacker gemaect worden om met nieuwe misduydinge eenige syner voorgaende schriften eenige pastooren van S. F. G. gebied, ende door deselve S. F. G. selve eenige scrupulen int hoeft te brengen, die S. E. ende de Remonstranten in deese teedere beginselen onser saeken aldaer, daerop nu veel meer oogen ende discoursen vallen sullen, wanneer

men de saek der Remonstranten alhier evenwelijker sal koemen by der hant te neemen als vroesheit. seer nalieg eniden kunnen syn: daer niet soosser voort te vreesen sal syn. wanneer te stark soo sal, indien Godt soo schikt. besluten syn ende v. sel open: in welk beslyt S.E. ende W. niet vercoeren syn. maar daer merite in agtinge behouden sal worden. al tot dat syn persoen niet soo plublikeyk als van der Remonstranten wegen ende met derselver formele last getruykt wort. 5. Ook hebben wy niet noodig geagt S.E. ende W. eenig geschrift van arrestaten of andersins toe te schicken om alhier aan S.F.G. gesant te worden alsoo hy S.F.G. alreede genoeg is bekend. dat ook S.F.G. soo Mon^s DE HAEN schryft. met S.E. te vreesen. ende hem genoegsaem om daer te koemen ontboden heeft. 6. sal evenwel D. GREVINGHOVIUS ter noot. als van onsen weeten. enlanghe verklaringe van S.E. ende W. gelegenheyt kunnen dien als desaeke vereyschen sal, 't welk ook S.E. by deesen van ons versogten is gelast wort te doen.

Eindelijk omtrent Frederikstad nog deze aantekening. Onder de Amst. HSS. berat N°. 133: o. a. *Verhaal van Frederikstad, en Hist. Verh. van ons gheheel Polje, 1725. — omtrent de Gouw — ten laatste in Frederikstad 1622.* Zij zijn afkomstig van HERB. THOMBERGEN, maar bevatten omtrent Frederikstad niets anders dan dat THOMB., na eerst te Tonningen gewoond te hebben en meermalen bij den Hertog van Holstein geweest te zijn, zich in 1622 te Frederikstad neersloeg. daar een huis bouwde en er overleed 5 October 1625. 58 jaar oud.

Stade. Blz. 206.

Met een woord herinnerde ik dat de Remonstranten in den eersten tijd ook van elders uit het buitenland aanzoek kregen om zich aldaar te vestigen, of aanleiding om uit eigen beweging zich derwaarts te begeven. Het voornaamste van dien aard dat in officiele en andere bescheiden voorkomt, werd door mij medegedeeld in mijne Biogr. Naamlijst blz. 347—51. Maar omtrent twee plaatsen Stade en Glückstadt kwam sedert nog meer ter mijner kennis. Te Glückstadt evenwel nam de zaak eerst na de Conspiratie een aanvang, en haar vermeld ik daarom later. Hier sta dan alleen nog het een en ander omtrent Stade; maar dat ik ook te liever mededeel, omdat het ons op nieuw het oordeel althans van UYTENB. over geheel de zaak der buitenlandsche vestiging zal doen vernemen.

In een brief van UYTENB. dd. 28 Juni 1619 aan EPISCOPUS

schrijft hij, na 't verhaal van de wederrechtelijke verbanning van den heer VAN MOEBBERGEN (ADOLF VAN DE WAAL, later St houder van Frederikstad), het volgende, Brieven van UYTER II., 1, 100: Gaet, zoekt pardon (gelijk de heer VAN MOEBBER. daan had) van dat volk en staet op hare woorden. Dit m anderen dienen tot een spiegel. Seecker goedt vriendt ¹⁾ he vernomen off tot Staden seeckerheyde soude sijn voor mijn j soon. D'antwoordt die mij daarop geschreven wordt, luydt ald dat ick ende alle die daer sou begeeren te comen volcomen leydt sal worden gegeven, ende alle faveur bewesen worden, sich sullen bedencken; ende van den Bisschop oock sulcken leydt als begeeren sullen off willen hebben, hoewel niet ach nodich; voorts dat men daer sijnde all souden hebben wat souden begeeren. indien men verseeckeringe conde doen dat d meer personen off familien souden volgen. Men is oock tev den, soo ick daer begeerde te comen om naerder te handel mij een geleydtbrief onder der stadt Segel aldaer toe te send Een borgerm^r. aldaer wordt mij genoemt in den brief ende seyt mij seer toegedaen ende van herten gewogen te sijn. I heb ick u, waerde Broeder, willen overschrijven, omdat u met de vertroude Brs. aldaer overlegge wat verder daerinne doen soude sijn. Onses bedunckens dient het niet geneglige maer waergenomen. De middel soude sijn t'Amsterdam te nemen off daer niet eenich naerder middel (waer) om hyervan mijnen ende sommiger anderer naem aldaer te handelen, off mers d'intentie van de heeren naerder te vernemen, mits brief mede nemende van mij aen den Borgm^r. mijn vriendt, op alles te wesen volcomener geadviseert, oock van de gelegheyte van de stadt vivres ende all, ende bysonder opt openlic exercitie. Met het vernemen en sijn wij niet geëngageert, m soude alles dienen om te vaster te konnen delibereeren. E eer wij dat bescheydt terug krijgen, sal sich t'Hollands vo: men meer ontdekken. Dient oock vernomen off eenige fami wt onsen quartieren haar derwaerts souden willen voegen, in het in Hollandt niet dogen en wilde. T'en is mij noch niet g gen derwaerts te gaen, soo bij gebreck van geselschap ende verheyte van den wech, alsoo ick over Coln door Westphalen waerts soude moeten reysen, als andersins. — Oock willen u WW. int secreet niet verbergen (wij nemen oock dit om 't lang der zaak over) dat, hoewel ick hier (te Antwerpen) g sauvegarde versoecht noch doen versoecken en hebbe, oock aengaende met gheen gheestelick en hebbe doen spreecken, m wel door vrienden van verre doen vernemen hebbe, off mij

1) Misschien PAUL. STROCHIUS te Loiden, zie brieven RIEUW. 241- WAGENNAAR Amsterdam I. 474.

den **H**ove alhier gheen peryckel en soude sijn te verwachten, mij **d**oor verscheyden personen wordt aengedient, dat ick hyer niet **e**n heb te vresen, met vele vriendelicke aanbiedingen van verre **e**nde toeseegginge, soe ick hyer wil blijven, men mij in mijne **r**eligie niet molesteren en sall, oock soe verre dat mij nu verscheyde mael, doch ghisteren opt sterckste is (voorgecomen), dat **o**nder eenige grote, soe geestelicke als waerlicke, wordt **g**edeliberceert off men ons ende die van onse gesintheyt hyer **s**ouden willen comen wonen, hyer in dese stadt niet en soude **a**corderen vrije exercitie van religie op seeckere conditie; sonder dat **e**venwel die conditie off conditien worden geexprimeert. Off dat **w**aer off logen is weten wij niet — evenwel nemen wij in **b**edencken off niet goedt ware dit stuck wat naerder te sonderen. — Wij spreken maer van sonderen van verre ende hooren, **s**onder ons voorder in te laten.

Over dit laatste schreef hij 1 Juli, blz. 106, aan denzelfden weder: „**T**geruchte van vrijheyte hyer te verwerven neemt toe, ende schijnt **w**at **f**ondaments te hebben, hoewel wij dat noch niet sien en **c**onnen. **T**'is soo verre dat wij dencken dat wat naerder te stikken.” **E**n **d**an volgt daar over de buitenlandsche vestiging om welke **h**et **o**ns hier te doen is: Van Staden is hij onsen lesten vermaent, **e**nde dat ick aen den borgemeester (die geseydte wordt de saecke seer geaffectioneert te sijn) heb geschreven; 't is alleen in eventum; t' en maect gheen obligatie. Connen wij 't in 't landt houden, t' is best.

Daarop werd in de eerste Generale Vergadering te Antwerpen in ditzelfde jaar 1619, den 1sten Oct. (zie de Handel. bl. 104.) opening gedaan uit Denemarken en Staden om daar te mogen bekomen vrije exercitie van religie”, en het bekend besluit daarop genomen.

Van de Directie weten wij niet dat ooit wat Stade aangaat daarin iets is gedaan. Maar in de brieven van **U**YTENB., even als in de Epist. Eccles. blijft de zaak voor ons levend. Op 20 Nov. 1619 schreef **U**YTENB. in een p. s. aan **V**AN SOEGEN. „Gisteren komt hier tijding dat de koning van Denemarken Staden ingenomen heeft. Waar wil dat heen? Schrijft dat toch metten eersten. — Ons is oock wat daeraen gelegen, soe u weet. Brieven II., 1, 129. In 't begin van 't volgende jaar, 20 Jan. 1620, verklaarde hij aan **V**ORSTIUS Ep. Eccles. N°. 368: Mijn gemoed en misschien oock dat van anderen hangt reeds lang naar Stade; maar twee zaken stonden in den weg, de zorg onzer kerken aan mij met anderen opgedragen, en de onzekere veiligheid daar ter plaatse, wegens het verband met de Staten Generaal en de zwakheid der macht om degeen die aan hunne hoede zijn toevertrouwd te beschermen. Voeg er bij, dat zij die ons daar heen zoe-

ken te trekken, dat niet doen dan vooral op deze voorwaarde dat eenige honderde familiën ook uit de rijkere derwaarts worden overgebracht; en dit te beproeven was voor onze Societeit toehier toe niet geraten. Indien de onzen besloten hadden het Vaderland te verlaten, zouden er andere gedachten gevormd, andere raadslagen genomen moeten worden. Maar zoo als de zaken staan, dunkt het ons nog niet dat wij de onzen daartoe moeten aandrijven. — Maar wat U Eerw. aangaat, dewijl, gelijk gij zegt, het uw voornemen is in de naaste lente naar Stade te vertrekken, is dit nauwelijks een punt van overweging meer. Echter meen ik er nader over te moeten denken. — Op 't overige, U een medgezel te bezorgen, — eenige broeders van hier af te trekken en eenigen hier te laten, zie ik niet wat ik antwoorden kan. Dit is eene zaak van zeer groot gewicht, en die de gansche Societeit raakt, wier oordeel hierover thans niet kan vernomen worden.

Omtrent dezen zelfden tijd (laatst van Jan. 1620) schreef hij aan VAN SOEGEN (Brieven II., 1, 132.): Ik heb onlangs wat gezien van Stade, waarvan ik den schrijver danke, hem door U. E. biddend met den eersten in 't zeker te moogen verstaan, of de heeren daar nog van dezelfde meening zijn. De protectie zou nu wester vaster gaan, meen ik, door de bescherming van Denemarken. En ik wilde dien weg uit mijne rustplaats wel nemen, geliefde God, tegen den zomer.

UYTENBOGAERDTS „hangen naar Staden" werd kort hierna daar beantwoord. De Epist. Eccles. bevatten in den 370. Brief het volgend Latijnsch schrijven van Burgemeesteren en Raden der Stadesche Republiek aan hem van 10 Maart 1620. Eerw. en Zeer beroemde Man, Zeer Waarde Heer en Vriend! Nadat ons is bekend geworden dat U. E.W. in uwen tegenwoordigen toestand door den raad van andere vrienden zoo jegens ons en onze stad gezind is, dat zij niet zou weigeren haar veilig en gerust verblijf bij ons te kiezen, bieden wij u, naar die liefde en welwillendheid met welke wij altijd vreemden en ballingen omvat hebben, aan UW. alle diensten van humaniteit en gastvrijheid aan. En wij beloven oprechtelijk een veilige woonplaats, en voor u en de Uwen vrije macht in het oefenen van godsdienst, niet minder dan de Nederlandsche Natie tot hiertoe bij ons eene vrije en ongedeerde oefening van godsdienst gehad heeft. Want deze is de aard van onze republiek, dat aan elke kerk hare vrijheid wordt toegestaan buiten belemmering van anderen en ergernis, door ons onderling in liefde met goeden vrede te verdragen, zoo als dit aan uwe Natie niet onbekend is. Buitendien schijnt de gelegenheid van deze plaats en niet weinige andere redenen uwe vrienden te zullen bewegen, om ook hun handel en woning ons te vestigen. Zoodat wij ten zeerste hopen, dat ook eenige

vrienden UEW. vergezellen en volgen zullen, die de belangen van onze republiek en hunne eigene in deze plaats met groote vrucht en voordeel bevorderen kunnen. Want ook twijfelen wij niet, of CHRISTUS (CHRISTUS Opt. Max.) het gastvrij verblijf van zijne ballingen en leden met zijne hulp en zegen zal verwaardigen. Maar dewijl van dezen onzen gunstigen wil reeds voorlang aan hen niet minder dan aan Uw W. geen onduidelijke teekenen en bewijzen gegeven zijn, zullen wij ons thans van breedere vermelding onthouden. Overigens bidden wij God, dat Hij U. W. en hare vrienden ongedenkt beware, en, als 't zijne goddelijke voorzienigheid zo goeddunkt, hen bij ons een rustig en goed verblijf late genieten.

Gegeven te Stade onder ons Stadszegel 10 Maart 1620.

Den 27sten Mei deelde hij aan v. SORGEN de ontvangst en den inhoud van dezen brief mede en voegde er bij, Br. v. UYTENB. a. p. blz. 137: „Den Brief (daar ik te meer in verwonderd was, dat ik niemand om zoo verre te handelen, of zulk schrijven uit te brengen last had gegeven) hebbende gelezen, heb dien met eenigen onzer Societeit gecommuniceerd en hun advies gevraagd; die meenden de zaken noch daar noch bij Holland zoo gesteld te zijn, dat het geraden was de Societeit daarin te treden, achtende dat het genoeg was, dat ik in mijn particulier beleefdelyk antwoordende en HED. bedankende, de zaak daar lieten steeken. Ik ziende de kleine smaak van anderen heb niet verder willen porren, en de zaak voor een wijl in bedenken gehouden bij en voor mij zelven, zonder mij in 't antwoorden te verhaasten.” Thans evenwel zend hij dat antwoord ter bestelling door v. S. Het bevatte de allerbeleefdste dankzegging voor de goede gunsten met de verklaring, dat hij, zoo zijne indispositie en andere bezwaren hem niet weerhielden, reeds zou overgekomen zijn. Maar dat hij nu de zaak nog moest ophouden om zijne vrienden te tenteeren en om de rumoeren van oorlog in Duitschland. Aan v. SORGEN geeft hij daarbij te kennen, dat hij zoo handelt, omdat het te Stade meer om zijne volgers dan om hem te doen is, om den oorlog die hen omgeeft, en om de betrekking waarin de Staten-Generaal tot hen staan, die hen reeds bij den koning van Engeland hebben willen weren.

Even bedachtzaam als in den vorigen aan VORSTIUS liet hij zich in zijn volgenden aan dezen van 14 Maart 1620 uit, Epist. Eccles. 369. „Dat eenigen naar noordelijke streken verhuizen zouden om eene kerk en school te stichten scheen den broederen nog zoo geraden niet, dat zij niet integendeel dat dikwijls spreken van verhuizing niet weinig schadelijk voor de kerken achtten, vooral wanneer het van leeraars en herders kwam. Zij meenden dat als er gedacht werd aan verhuizen niet de kerken door ons maar wij door de kerken daartoe moesten aangespoord worden. — Ach, dat wij uwe, gij onze misschien tegenstrijdige redenen hooren konden. Zonder de

stemmen van de verspreide kerken en leeraars vernomen te hebben hierin iets te onderstaan en het teeken van moedeloosheid en vlucht te geven, schijnt allermint der zaak van CHRISTUS dienstig te zijn. Wat UEW. van Denemarken, Holstein, Zweden, Stade of zelf van Frankrijk hebt, weten wij niet, wij hebben niets. Voor een half jaar werd ons uit verscheidene plaatsen overgebracht dat onze de toegang openstond; nu echter is er overal over de zaak een diep stilzwijgen. En wij zien niet hoe wij aan die openbare bezending in naam van de kerken, of van hen die in haar zijn, een goed voorkomen zullen geven. Maar UEW. willen wij verzocht hebben, niet door veel woorden te maken over eene zoo twijfelachtige zaak den smaak daarnaar op te wekken, opdat er niet eene voor de zaak schadelijke verspreiding van leden ontsta. Wij hebben nog tot den bloede niet weerstaan. En niets kan den tegenstanders meer welgevallig zijn, dan dat zij ons ernstig over verhuizing zien denken; die zij ook verhinderen zullen, indien zij vooruit bekend en talrijk wordt; terwijl zij haar ligt zullen voorbijzien, indien maar weinigen en alleen armen het land verlaten. Maar als van de kerken zelve een begin van vlucht wordt gemaakt, en zij ons dringen, dan moet er anders worden raad geschapt. Niet tegen elke uitkomst zal men ons licht kerk en school en drukpers toestaan, naar wij althans meenen." In denzelfden geest schreef hij mede aan V. 21 Maart 1620. Epist. Eccles. N°. 371. Toch zien wij hem een jaar later nog naar Stade neigen in een brief van 6 Maart 1621 aan v. SORGER. Brieven II. 1. 165. „Dat UE. mij schrijft van Staden is mij zonderling aangenaam. Mij dunkt wel voor 't apparentste den keer derwaarts of daaromtrent te nemen om veel redenen. — Ik blijf hier niet." Het was bij 't eindigen van 't Bestand dat hem weldra naar Frankrijk deed gaan. En als hij met EPISCOPUS reeds te Rouaan zich had neergezet, en dus voor zich zelve geheel van Stade afzag, hooren wij nog eenmaal van deze plaats in een brief van beiden dd. 5 Jan. 1622. Daar — 't is de brief die voornamelijk over WOUTER CORNELIS handelt (zie boven blz. 175 en Gedenksch. blz. 96) — lezen wij aan 't slot: Middelertijd vernemen wij van elders, dat in 't land veel sprake is dat vele huisgezinnen uit verscheidene steden tegen den uitgaanden tijd derwaarts (naar Holstein) of naar Stade en daar omtrent gemunt hebben, waaruit lichtelijk eene groote verstroojing van ons corpus zoude volgen, ten zij men 't zelve, daarvan zeker zijnde, met eenige goede orde beleide."

Van de vestiging van Bemonstranten te Stade kwam dus niets. Maar dat de gedachten zoo bijzonder naar die streken heen waren is natuurlijk te verklaren uit de toenmalige richting van den handel, uit het Lutheranisme dat daar heerschte en uit het begeerlijke dat er voor die landen en plaatsen in was, zich uit de rijkverheid en rijkdom van Holland te voeden. Reeds veel vroeger

had men aldaar colonisatie uit Holland en Vlaanderen zoeken te verkrijgen; bepaaldelijk te Stade reeds in de 12de eeuw. Zie HOCHT Hist. Unters. über die Niederl. Kolon. in Nieder-Deutschl. 1791, die blz. 10 schreef: „In HARTWICH's (den Bisschop) zeiten, 1149, wohnten Holländer um Staden enz.,” en citeert de woorden van LINDENBERG, Script. rer. germ. sept. 180, „justitiam qualem Hollandensis populus circa Stadium habere consuevit.”

Bijl. N°. 7, bl. 229. (Soc. Hand. I. 61.)

'T verhandelde der Remonstrantsche predikanten van de geunieerde provincien, vergadert binnen Antwerpen den 6, 7, 8 en 9^{den} Februarij 1621.

Voormiddach.

1. Syn op voorgaende beschreyvinghe t' samen gecomen ende vergadert dese naevolgende broeders, alle te samen als leden van de Societeit der Remonstranten. D. WTENBOGARDUS, D. VORSTIUS, D. EPISCOPUS, D. GREVINCKHOVIUS, CAROLUS NIELLIUS, DOMINICUS SEPMA, EDUARDUS POPPIUS, ISAACUS FREDERICI, JOHANNES SPRENGHOVIUS, ADRIANUS BORRIUS, GODEFRIDUS PALUDANUS, CASPARUS SELCART, JOANNES ARNOLDI, CAROLUS RYCKEWAERT, JOANNES GALLENUS, SAMUEL NAERANES, HARBOLDUS THOMBERGIUS, SIMON GOULARTIUS, FRANCISCUS TAURINUS, ALBERTUS HUTTENUS, EVERHARDUS VOSCUILIUS, LUCAS MOLANUS, REINEBERUS LYSELIUS, PETRUS CUPUS, HENRICUS SLATIUS, CHRISTOPHOERUS LANGEERACK, HERMANNUS MONTANUS.

2. Ende, naedat by D. WTENBOG. summierlick verhaelt waeren d'oorseecken ende intentie van dese byeencomste, alsoeck 't gene boven 't stuck van de Confessie ofte Verclaringhe, in deselve was te verhandelen, is goet gevonden, alvoren yemant tot de directie van desaecken, als oock tot assistentie van denselven, ende aenteckenighe van alles te kiezen, ende syn daertoe by eendrachtighe stemmen vercoren D. WTENBOGARDUS als Praeses ofte director, D. EPISCOPUS als Assessor, ende GREVINCKHOVIUS als Scriba; ende is alsoo de vergaderinghe in Godes name tot het werck getreden.

3. Alsoo de Confessie ofte Verclaringhe met de Praefatie ofte Voorrede van dien by alle de Broeders, tegenwoordich synde, nu te overlesen was overlesen ende geexamineert, is voorgesteld off men deselve alhier wederom soude overlesen ende resumeren, dan off men, mits gevende elck in 't particulier contentement over syne

aenmerkingen, deselve van nu aen soude als gearresteert houden, om deselve tsyner tyt op den name der Remonstranten in 't licht te geven. Is goetgevonden alleen de aenmerkingen der Broederen op te lesen, soo over de Confessie als over de praefatie, onnoodich achtende met het resumeren van de reste, by allen eendrachtelicken alreede toegestaen, den tyt te verslyten: ende syn de aenmerkinghen voorsz. ten deele ingebracht by D. D. VORST. ende D. EPISCOP.

Naemiddach.

Omnes praesentes.

Laatomdevor- 4. Is goetgevonden, dat D. D. VORSTIUS ende D. EPISCOPUS der aenmerckin- voorts de aenmerkinghen der broederen op de Confessie sullen gen te exami- examineren ende daernaeb inbrengen; ondertusschen sal men voort- neeren. gaen tot de andere saecken.

Rapportvande 5. Alsoo 't voorleeden jaer was geresolveert, dat de directie der kercken, ende insonderheyt het geven van de commissien tot directie sedert de soonen daertoe gelastet, syn deselve, nae gedaen sommier rapport vergadering van van haer gebesoigneerde, by de gemeene broederen, over haere October. debvoir in 't uytvoeren van haeren last voorsch. hartelyck bedanckt.

Resolutie dat 6. Is by eenigen broederen in bedencken gegeven, off men de bedieninge der voortaan den selfden voet van commissie tot den dienst der kercken te geven, sal houden, dan off men den kercken volcomelyck kercken sal ge- in haere vryheyt sal laeten soodanighe predikanten te roepen, ende schieden op Com- soo langhe te houden, alst hun believen sal. Is eendrachtelyck goet missie gelyck gevonden, dat men by den ouden voet van commissie te geven, voorheen. blyven sal, laetende deselve ter directie der gener, die daertoe by de Societeit sullen gemachticht worden, soowel by oorloghe, soo 't doenlyck is, als by continuatie van Treves, wel verstaende, dat sy op den standt ende genegentheyt van de gemeente, soo vele de gemeene stichtinghe lyden mach, behoorlycke acht sullen nemen, met alle discretie.

De Commissien 7. Aaengaende den tyt van dienen op deselve Commissien, is voortaan te stel- best geoordeelt, dat elcke commissie sal gestelt worden op den tyt ten op drie maen- teuren sal staen, met believen van den Gecommitteerden of Bewint- den. hebbers in de respective kercken, daer eenighe syn, soo 't de stich- tinghe der Gemeinte soo vereischt, den tyt te verlengen, ende soo yemant, nae de drie maenden sal willen stil sitten, sal hy gehouden syn, twee off drie weken te voren, de directeurs daervan te ad- verteren.

8. Alsoo eenighe broeders hare residentie houden tot Steenfurf, doen Aurick, Noorden, etc. ende door de wytgeleghentheyte van de plaetse broe- haer selven genoechaem t'onbruyk maken voor de Gemeenten in 't ere re- Landt, is geresolveert, hun aen te schryven ende te versoeken, dat ouden sy of in 't Lant, of ontrent de Directeurs, hare residentie willen en de nemen, off ten minste hare persoonen in 't Lant tydelick transporter- che en, opdat men hun de commissien bequamelick toeschicken ende volgens d'ordre voorsch. haren dienst gebruycken moge.

9. Nopende de Collecten of Contributien voor de gemeene So- de de cieteit, mitsgaders de distributie derselve; hebben de broeders eendrachtelick verclaert, soe aen de ordre, als oock distributie derselve een goet genoegen te hebben, ende syn alle te samen vermaent ende gebeden, de selfde Collecten by de Kercken te willen bevorderen, nae vermogen, blyvende voorts alle te samen by de ordre in October over een jaer genomen, te weten, dat elck een sal gehouden syn tot profyt van de gemeene Societeit in te brengen, 't gene hy buyten syne ordinaris gagie van yemant soude mogen ontfangen, onder wat pretext dat mochte syn.

10. Alsoo 't gebeurt is dat eenighe broeders hare eigene mont- de de an de en der hy de niet defrai- de de JSAACI NEBANI, is goet gevonden, dat syne weduwe, ende voortaan alle andere weduwen, sullen trecken de volle gagie van hare overledene mannen, vervallen int vierendeel jaers, daer in sy overleden syn, ende noech een half jaer daer nae: ende dan voorts elcke weduwe, alle jaren vyftich gulden, totdat zy sal comen te houwelicken, in welken gevalle, de continnatie off het afsnyden van de vyftich gulden voorsch. sal staen ter discretie van de directeurs van de Societeit: aengaende de kinderen sullen deselfde elx hoofd voor hoofd trecken jaerliix twee pondt vlaems, totdat zy haren kost waerdich sullen bevonden worden, al waer 't oock schoon, dat haere moeder haer tusschen dien tyt quame te ontvallen: Ende in cas, dat de moeder voor de vader quame te sterven, sullen de kinderen vaderloos geworden synde, oock getraceert worden, als voren, wel verstaende dat de Societeit in desen, gelyk oock in alle andere beloften van tractement ende ordre van gagie, niet langer noch vorder en sal gehouden syn, dan nae vermogen van de gemeene middelen.

12. Ende alsoo het noodich werdt bevonden, datter ordre gestelt werde op het distribueren van de gedruckte exemplaren ende boecken, die tot voorstant van de gemeene saecke der Remonstranten wtgegeven worden, syn alle de broeders versocht, dat sy de boecken die hun met blyckende kennisse van de Directeurs sullen toegesonden worden, deselve willen distribueren, ende vercoopen tot soodanighen prys, als hun by de Directeurs sal aengeschreven syn ende hooger niet, keerende alles tot profyt van de gemeene Societeit, mits dat sy een exemplaar van elx voor haer moeite genieten sullen, tot welcken einde oock is goetgevonden dat, ter discretie van de directeurs voorsch. soodanighe boecken op gemeene costen van de Societeit gedrukt sullen mogen worden.

Op 't distribu-
eren van de boec-
ken der Societeit.

Den 7 Februarij 1621.

Voormiddach.

Alle de voorgaende praesent, wtgenomen D. GREVINCKHOVITS, die niet wel te passe en was.

Afhandelinghe
der aenmerckin-
gen op de Con-
fessie.

13. De Broeders syn voortgegaen in 't overlesen van de aenmerckingen by eenighe broeders op de Confessie gestelt, ende in wat maniere op deselve was gelet ende alles gedresseert, daer in die gene, die de notas hebben gestelt, contentement genomen hebben.

Naemiddach.

Wat voorders
met de Confessie
gedaen sal wor-
den.

14. 'T stuck van de Confessie aldus synde affghandelt, is goet gevonden dat deselve op den naem der Remonstranten, voor soo veel aengaet de Broeders, die hier tegenwoordich syn, wtgegeven sal worden, daervan een expres artyckel ontworpen ende hier geinsereert sal worden.

Commissie op't
oversetten der
Confessie int Ne-
derduytsch.

15. De vergaderinge heeft D. WTENBOGARDUM ende D. EPISCOPIUM versocht ende gebeden de Confessie ende Voorrede in goet nederduytsch over te setten, ende D. BORRIUM ende andere bywesende broeders te hulpe te nemen, indien 't noodich is.

Den 8 Februarij 1621.

Voormiddach.

D. NICOLAUS is wederom gecompareert, D. BORRIUS absent.

16. Alsoo de Confessie nu by allen broederen hier tegenwoordich synde, gelesen, geexamineert ende ingewillicht was, om op haren name, ende den name van de Remonstranten, soo vele

hun aengaet, in 't licht gegeven te worden, is gevraecht, hoe men voorts handelen sal met de andere broeders, die noch in 't Lant syn, om haer advys ende approbatie insgelyx mede te mogen becommen? Is nae rype deliberatie best gevonden, dat men sulx bevelen sal de discretie van 't Collegie der broederen residerende tot Antwerpen, om off te ontbieden, off eenighe Copie van de Confessie in 't Lant te senden, ende eenighe van de broeders in 't Lantsynde, te versoecken tot hulpe, om andere tot approbatie van de Confessie voorsch. te induceren, ende op hare bedenckingen, soo sy eenighe hebben, goede onderrichtinghe te doen.

17. De Broeders verstaende dat in eenighe kercken buyten commissie van de Societeit, verscheiden predicatien gedaen werden, sonder voorgaende weten ende bewillinghe van de ordinaire Dienaers ende beleiders in Loco, ende dat daerdoor misnoegen ende disordre veroorsaecht wert, hebben goet gevonden dat men aen deselve Dienaers ende beleiders schryven sal, ende denselven verklaren dat de broederschap alhier tegenwoordich, sulcken doen niet toe en staet, maer noodich acht, dat sulx insonderheyt als soodanich predicken dickwils soude geschieden niet sonder voorgaende kennisse ende bewillinghe van 't ordinaris Collegie of Dienaers, die daer met commissie syn, en behoort te geschieden.

18. D. POPPIUS voor desen versoecht synde nevens eenighe andere broeders, eenige Agendas ende formulieren van doop, avontmael etc. te stellen, heeft gerapporteert, dat hy alreede yedt over de bedieninghe van den doop ontworpen hadde; maer versoecht dat hetselfde met het ordinaire Collegie der Broederen alhier gecommuniceert, ende op 't vordere werck by deselve gedisponeert soude worden; Is goet gevonden D. POPPIUM nevens syn geassocieerde te bidden, dat sy tot de reste van 't werk metten eersten willen voortvaeren.

Namiddach.

D. BORRIUS is wederom gecompareert.

19. Is voorgesteld nopende de directie van de gemeene saecken der Societeit, hoe ende door wien ende van waer, dat men deselve voortaan soude continueren, 't sy in cas van continuatie van de Treves, ofte van oorloge; is goet gevonden dat in cas van oorloge, ende veranderinghe van de plaetse der directie, eenigen broederen sal last ende macht gegeven worden, om te schryven, selfs te reysen, of andere te senden, die nae eene bequame plaets sullen omhooren, ende alles doen wat tot het vercrygen van eene vrye residentie in soodanighe plaets ende directie nyt deselve sal noodich syn, ende sonderlinghe te letten op Coelen ende Parys; doch in cas

van continuatie van treves, verstaen de broederen geen bequamer plaats der directie te syn als Antwerpen, soo lang men die genieten kan.

Nominatiende
stellinge der di-
recteurs voor het
toecomende.

20. Ende syn daertoe, als oock voorts tot de gantsche Directie der gemeene saecke gelast ende gemachticht, die drie Broeders, die in October 1619 daertoe eenmael verkoren syn, namelijk D. WREN-
BAGARDUS, EPISCOPIUS ende GREVINCKHOVIUS, die oock met eenen macht gegeven is, om overmits de menigvuldicheyt der brieven de gemeene Societeit betreffende, yemant uyt de broederschap tot eenen ordinarium Scribam te kiezen ende hun by te voegen, gelyck oock in gevalle hun den last te swaer mochte vallen, of dat zy in voorval- lende saecken hulpe mochten van doen hebben, hun vry sal staen eene of meer tot haerer assistentie te nemen, blyvende voorts oock, de andere drie, boven de voorsch. gecontinueert in denselfden last, die haer in October 1619 gegeven is, ende is den last voorsch. by de voorsch. broeders respectivelick aengenomen, soo veel ende soo langh hun doenlick sal syn denselven wt te voeren, mits dat de gemeene broederschap wederom sal gehouden syn voor hun, als voor haer selven mede sorge te dragen, insonderheyt soo 't Godt belieffde binnen of buytens lants eenige vryheyt te geven, dat sy, overmits den haet, die sy op hun mogen laden, ter oorsaecke van dese directie, ende andersins alreede om der gemeene saecke wille mogen geladen hebben, daer van niet en sullen uytgesloten werden, maer dat de gemeene broeders met aller getrouwicheyt sullen arbeiden, ende daertoe oock de gemeenten induceren nae haer uysterste vermogen, dat sy geleycke vryheyt met hun allen mogen becomeen ende genieten.

Macht der direc-
teurs om andere
in haere plaats te
stellen.

21. Ende oft gebeurde, dat de broeders voorsch. de directie buyten 's lants, door de oorloghe, of anderssins, niet en souden kon-
nen houden, sal 't alsdan tot haere discretie staen eenighe van de
broederen in 't lant synde tot deselve directie 't sy int geheel 't sy
ten deele, te versoecken, ende sullen alsdan deselve directeurs in
gelycken aansien ende waerde by de gemeene broederschap erkent
worden, als de teegenwoordighe, niet anders dan als off sy by de
gantsche Societeit daertoe gemachticht waren: 't welck alles de broe-
deren tegenwoordich synde, hun aengaende, hebben ingewillicht,
ende belooft nae te comen, soo vele hun mogelyck wesen sal.

Aengaende Hol-
steyn.

22. Is wyders openinghe gedaen van de privilegien, ende inson-
derheyt de presentatie van vrye exercitie der Religie in Holstein,
door eenighe van wegen syne Doorl. aen de Societeit gedaen, ende
daerby verhaelt de antwoorde van de Directeurs der gemeene saecke
daerop aen de voorsch. persoonen gegeven, die in effecte was, dat
syne Doorlucht. soude believeen te verclaren, off eenighe Remonstrants-

gesinden, 't sy Leeraers off andere aldaer vry ende vranck souden mogen comen, ende resideren in eenige syne vaste Steden, om alle gelegentheyt te doorsien, ende met syne Doorlucht. of syne Raden van alles naeder te spreken.

23. Is van gelycken aengedient 't gene de Directeurs voorsch.
bejegt was van wegen den Coninck van Sweden, om tot nieuw
Gottenburch den Remonstrantsgesinde vryheyt van woninghe te ver-
gunnen, sonder nochtans, voor als noch vryheyt van exercitie van
haere Religie expresselick te beloven, gevende niettemin daertoe
goede hope, indien yemant van wegen de Societeit tot syne Ma-
jesteyt wierde gedeputeert, om van de exercitie der Religie te
spreken, waertoe oock een paspoort, by den laetsten gecomit-
teerden was mede gebracht, doch vervatende sekere clause, van
dat die gene, die men senden soude, tegen den staet van de ge-
unieerde Provintien, niet expresselick en soude hebben gedaen; Op
't eerste hebben de broeders verclaert aen de gegevene antwoordt
een goedt genoeghen te nemen, ende de saecke daerby te laeten be-
rusten, totdat naerder openinghe van syne Doorlucht. sal becomen
syn. Op 't tweede is goedtgevonden, dat men den Gecommitteerde
sal antwoordt nae schicken, in conformiteyt van de antwoordt ge-
geven aen die van Holstein, mutatis mutandis, ende voorts een
absolute paspoort te versoecken om buyten alle peryckel derwarts
te gaen ende te keeren: ende ingevalle men soodanigen paspoort
bekomt, alsdan een of meer wt de Societeit derwarts te commi-
teren, stellende dese commissie aen de Directeurs der gemeene
saecken.

24. Op de vraghe, oft gebeurde dat eenighe wtheemsche kerc-
ken versochten aen de Directeurs, om yemant uyt de Societeit der
Remonstranten tot haren dienst te gebruycken, hoe de Directeurs
haer selven daer in sullen te dragen hebben? Is goet gevonden dat
sy alsdan nae haere discretie, alsuleke broeders uyt de Societeit
daertoe sullen mogen versoecken ende derwarts seinden, als sy be-
quaemst daertoe sullen achten, sonder gehouden te syn, daerom
de gantsche broederschap byeen te roepen.

Den 9 Februarij 1621.

25. Is voorgelesen geweest het artijckel nopende het uijtgeven
van de Confessie voor art. 14 vermelt, 't welck bij de geheele broe-
derschap alsoo is goetgevonden, lujdende van woort tot woort
als volcht;

kel nopen-
wtgeeven
Confessie.

Alle die in dese Vergaderinghe sijn tegenwoordich geweest
ende noch sijn, hier voor met naem ende toenaem wt-
gedrukt, hebben naer omvraege aen een yeder hoeft voor

hoofd gedaen, verclaert, dat sij het geschrifte ontworpen ende ingestelt door last van de Vergaderinghe in Octobri anno 1619 alhier in dese Stadt gehouden, geintituleert

. *Confessio sive Declaratio sententiae pastorum eorum, qui in fœderato Belgio Remonstrantes vocantur super præcipuis articulis Religionis Christianæ, vervatende de hoofd articulen de S. Scriptura; ejusque auctoritate, perfectione et perspicuitate: de Cognitione naturæ divinæ deque S. Trinitate: de Cognitione operum divinorum: de Creatione: de providentia: de peccato et miseria hominis: de opere Redemptionis, deque Persona et Officijs Jesu Chrستي: de fide, Bonis operibus, deque Decalogi expositione: de Directione sive abnegatione nostri ipsorum, deque tolerantia crucis: de Precatione et speciatim de oratione Dominica: de cultu et veneratione Jesu Christi mediatoris: de beneficijs ac promissis divinis, de comminationibus et pœnis divinis: de ministerio Verbi divini: de Ecclesia Jesu Christi: de notis Ecclesiae visibilis: de Sacramentis alijsque Sacris ritibus: de Baptismo: de S. coena: de disciplina Ecclesiastica: de Synodis,* mitsgaders de Præfatie off Voor-rede daer voor aengesteld, beginnende, *Non est dubium, pie lector etc.*, gelesen ende rijpelijk in de vreesse Godts overwogen hebbende, consenteren, accorderen, ende goetvinden voor soo veel haere personen aengaet, ende onvermindert het oordeel van andere Kerckendienaren Remonstranten, die in 't Lant sijn, ende 't selve geschrift noch niet gelesen hebben, met de Voor-rede, onverscheiden ende onverdeijlt, in de Latijnsche tale, soo het nu gesteltt ende in dese Vergaderinghe oversien is, zal mette eerste gelegentheit, ende nadat 't selve met bequaeme schriftuurplaetschen aen de kant op de materien in den text verhandelt, passende verryckt sal sijn, in onser aller naeme ende als vervatende ons gevoelen over de voornaemste articulen der Christelijcker Religie in druck verveerdicht sal worden tot sulcken eijnde ende gebruijck, als in de Voorrede in 't breede verclaert staet. Deselve hebben oock goetgevonden dat deselve Confessie off Declaratie mitsgaders de Voorrede voorgenoemt eerstdaechs in 't nederduitsch bequaemelijk ende duidjelic overgeset ende in 't licht verveerdicht sal worden, ten eijnde als voren.

26. Op de vraeghe of men de Confessie sal uijtgeven met eene declaratie aen de wtheemsche Christelicke Princen ende Potentaten, is daer op goet gevonden, 't selfde te laten in naerder deliberatie ende discretie van de Directeurs.

Van eene dedicatie te stellen voor de Confessie.

27. Is oock voorgesteld, off men raetsaem vindt, de verdruckte Gemeenten in onse Vaderlant op te wecken, om bij Requeste aen de H. H. Staten etc. vrijheijt van de exercitie der Religie te versoe

ken? Is verstaen dat men voor als noch de Gemeinte daer toe niet raden en kan, ende als de Gemeenten daer toe mochten genegen sijn, dat sij door de respective broeders sullen vermaent worden, om daertoe niet te procederen, sonder voorgaende communicatie, advijs ende goetvinden van de Directeurs.

28. Is tot een besluit, van D. preside eene dancksegginghe aen de broederen gedaen, voor haere comparitie ende christelicke bescheidenheit, waermede sij malcanderen in dese gantsche Vergaderinghe ende handelinghe bejegen hebben, ende in alles tot noch toe wel verdragen sijn, vermanende voorts de gantsche Broederschap in deselfde bescheidenheit, liefde, vrede, ende mannelicke voorstant van Godts H. waerheit ende Kereke te willen volharden, ende de goede uijtcomste van Godts hant te verwachten: Waerop sijne E. van de broederen wederom hartelick bedanckt is, ende hebben allen verclaert van meeninghe te sijn, dese sijne vermaninge in aller getrouwicheit ende oprechticheit naer te komen; biddende oock sijne E. in de directie der gemeene saecken voorts, als tot noch toe goet contentement van allen bij sijne E. gedaen is, te willen continueren.

29. Ende tot meerder authorisatie van dese Acten voorsch. sijn tot onderteekeninghe van deselve, van wegen de gantsche broederschap gecommitteert en belast D. D. VORSTIUS, POPPIUS, BORRIUS, SPEENHOVIUS.

30. D. GREVINCKHOVIUS heeft versocht, dat de Broeders die ten tijde van sijne rekeninghe, die hij eerstdaechs meinde te doen, alhier tot Antwerpen sullen sijn, van wegen dese gantsche broederschap gemachticht mochten worden, om deselve sijne rekeninghe op te nemen, te sluyten ende hem te dechargeren, niet min of sij alle daer tegenwoordich waren geweest. Ende is hem sulx bij allen broederen geaccordeert.

Ende is aldus de Vergaderinghe, met dancksegginghe tot Godt den Heere, door D. presidem gedaen, in goede vrede gescheiden, den 9 Februarij 1621.

J. WTENBOGAERT. SIMON EPISCOPIUS.	NICOLAUS GREVINCHOVIUS.
CONRADUS VORSTIUS D.	J. SPEENHOVIUS.
A. v. BORRE.	EDUARDUS POPPIUS.

Bijl. N°. 8. Blz. 242. (Soc. Hand. 1. 148.)

ABRAHAMUS LA FAILLIE.	GUILIELMUS LOMANNUS.
ADOLPHUS BROUCKHUSIUS.	HENRICUS HOLLINGERUS.
ADRIANUS BORBIUS.	HENRICUS HOLTENUS.
ADRIAEN SYMONS.	HENRICUS MEILINGIUS — HUL-
AEGIDIUS SEYSTIUS.	DRICH ZEMEN.
ALBERTUS HUTTENUS.	HENRICUS NIELLIUS — JORIS POU-
ARNOLDUS GEISTERANUS.	WELS DE JONGE.
ARNOLDUS NEOMAGUS.	HENRICUS OSTERHARN.
ASSUERUS MATTHISIUS.	HENRICUS WELSINGIUS.
ASSUERUS POLLIO.	HERBOLDUS TOMBERGIUS.
BARTHOLOMEUS-PREVOSTIUS.	HERMANNUS MONTANUS — H. VAN
BERNHARDUS DWINGLO.	HOOGLANT.
BERNHERUS VEZEKIUS.	HENRICUS JODOCI BRUMSENIUS ¹⁾ .
CAROLUS NIELLIUS.	JOANNES WTENBOGAERT.
CAROLUS RIJCKEWAERT.	JOANNES ARNOLDI.
CASPARIUS SELKART.	JAN BLANCHERT ²⁾ .
CHRISTOPHORUS LANGERACK.	JOANNES CULEMAN.
CONRADUS VORSTIUS.	JOANNES GALENUS.
CORNELIUS GESTEBANUS.	JOANNES GREVIUS.
DANIEL WITTIUS.	JAN JANSZ BORSZ.
DIRCK BAX.	JOANNES LEURIUS.
DOMINICUS SAPMA — DIRCK JANSZ.	JOANNES NEDERLAGEN.
EDUARDUS POPPIUS — J. VAN 'T	JOANNES MEILINGIUS.
WYSTEINDE.	JOANNES SCOTENUS.
EGBERTUS STEDOM.	JOANNES SCHOTLERUS.
EDUARDUS VOSCUYL.	JOANNES MONACHIUS.
FRANCISCUS TAURINUS.	JOANNES SPEENHOVIUS.
GERARDUS VELSIIUS — BARTHOLO-	JEREMIAS TYCKMAKER.
MEUS VAN REENEN.	JOANNES RHODINGENUS, Pater —
GODEFRIDUS PALUDANUS.	JAN VAN DEN ELJKRN.
	JSAACUS FREDERICI — J. LUYTIENS.
	JSAACUS WELSINGIUS.
	JOANNES RHODINGENUS, filius.

1) Hij komt voor onder de afgezette Overijsselsche predikanten Br. IV. 11. Onder de Remonstranten hebben wij hem nooit aangetroffen.

2) Zie Br. IV. 476 en 903. volg. Bl. en DE PLECKER (volg. blz.) waren in de conspiratie betrokken. Alleen BLANCHART is enkele malen in de bediening gebezigd, maar bij de Remonstranten, zoo ver wij weten, niet in de Societeit aangenomen Biogr. NL. 339.

Ook VORSTIUS kan niet onder de dienstdoende leeraars gerekend worden. Dit een en ander maakt de beteekenis van deze Naamlijst onzeker.

LUCAS MOLANUS.	PHILIPPUS PIJNACKER.
MARTINUS HARLINGENSIS.	SIMON EPISCOPIUS.
MARCUS NOTHEUS.	SAMUEL LANSBERGEN.
MATTHEUS ADRIANI	SAMUEL NAEBANUS.
NICOLAUS GREVINCHOVIUS.	SAMUEL DE PRINCE.
NICOLAUS LOEDINGIUS.	SAMUEL DE PLECKER.
NICOLAUS OSTERHARN.	SIMON LUCAE — JAN VAN HAESTEN.
NICOLAUS HARTSOEKER.	SIMON GOULARTIUS.
NICOLAUS JOANNIS VAN CAMPER- VEEN.	THEOPHILUS RIJCKEWART.
PASCHIER DE FIJNE.	THEODORUS BOMIUS.
PAULUS LINDENIUS.	THOMAS GOSVINUS.
PETRUS CUPUS.	WOUTER CORNELIS — WILLEM JANSZ.
PETRUS ENGELRAVEN.	

Bijl. N°. 9. Blz. 243.

Alphabetische lijst van Bedekte namen in de
schriften der Remonstranten.

AL. ALLARDUS.	ALLARDUS DE VRIES.
ALPHAËUS.	FREDERIK HENDRIK.
ALPHAËNUM.	'sGravenhage.
ALPHEN. (JOOST, JOOST JACOBSE, B. DWINGLO. JUSTUS VAN)	
AST (HANS VAN DER) ALST.	JOH. NABSIUS.
AUGUSTIJN (JEAN) AUGUSTIJNSE, I. A. JOH. UYTENBOGAERDT.	
BETHLEHEM.	Haagsche Rem. Kerk.
BIKVELIET. } BRILLEMAN. }	B. DWINGLO.
BISMAN.	
BROEKHUIZEN. BROEKH.	SAM. NAEBANUS.
BUYMAN.	
CLEEF (ANDRIJS VAN, St. VAN) DE CAR. NIELLIUS. CLEVER, CLIVENSIS.	
CISMUS.	
CLIMMENDAEL.	H. MONTANUS.
COOLMAN, COOLMAN, KOOLMAN (ANDRIJS.)	CAR. RIJCKEWART.
COUREN.	FRED. HENDRIK.

CRAAN, CRANIUS, KRANIUS, KRAN.	RUD. ZIJLIUS.
CURIO.	ADR. V. SOBGEN.
DALEN, (G. VAN)	
DANIELS (E. of H. E. DAN.) ERICH.	} H. SLATIUS.
DARABENI (de Stekelige of Scherpe.)	
DAVIDS (H. of H. D. HENDRIK)	HENR. HOLLINGERUS.
DAVIDSONIUS.	
DAVIDZE (HERMAN) ook H. D.	ADR. V. D. BORRE.
DIRK, DIRK JANSZ.	DOM. SAPMA.
DIRKSZ. (C. of C. D.)	CONR. VORSTIUS.
DOMINICUS.	
ENDE. (RIJK VAN DEN)	P. DE FIJNE.
ERASMUS.	Rotterdam.
EUGENIUS.	NOBEL. Lid van de Staten.
EUODIUS.	H. WELSING.
ELJKE, (JAN VAN DER)	JOH. RODINGENUS S ^r .
FLANDRUS, DE VLAMING.	V. D. BORRE, maar ook UYTENB.
FONTAINE, FONTEINE. (MARINUS VAN DER)	ADR. V. D. BORRE.
FREDERIK DE MAN, FRED.	UYTENBOGAERT.
GELDER, (KAREL VAN) MR. VAN CAR. NIELLIUS.	
GELDER.	
GRATIANUS.	UYTENB?
GIJSBERTZ. (CHRISTIANUS.)	BARTH. PRAEVOSTIUS.
HANS, H.	JOH. UYTENB.
HAESTEN. (JAN VAN)	S. LUCAS BIJSTERUS.
HEINSBERGIUS?	
HERMAN. (zie DE VLAMING.)	V. D. BORRE.
HOOGLAND. (H. VAN)	H. MONTANUS.
HORTULANUS.	UYTENB.
HOUTEN. (VICTOR, V. VAN OF VANDEN)	NIC. GEEVINKHOVEN.
HOVE. (OOM VAN DEN)	JAKOB OEM VAN WIJNGAARDEN.
HUIGEN, (JOBIS)	ABB. LA FAILLE.
HULDRICH. (ZEMEN)	H. MEILING.
JAGER, (S. DE)	
JAN OOM.	UYTENBOGAERT.
JANSZ., (C.)	CONR. GEESTERANUS.
JANSZ. (D. DIRK.)	DOM. SAPMA.
JANSZ., (W. WILLEM)	WOUTER CORNEL. VAN WAARDEE.

JANSSEN, (CORNELIS)	
JOCHEM WILLEMZ. te Bommel?	
JOOST JACOBSEN.	} JOOST, JUSTUS, DWINGLO.
JOOST VAN ALPHEN.	
JORIS PAUWELSEN.	} H. NIELLIUS. } Schoonbroeders. P. CUPUS. }
JORIS PAUWELSEN DE JONGE.	
KOOLMAN (ANDBIES)	C. RIJCKEWAERT.
KRANIUS.	V. ZIJL.
KAASKOPER. (W) RINDER.	LOMANNUS.
L. S.	SAM. V. LANSBERGEN.
LIONS.	Leiden.
LUCIUS, LUTIUS, LUYTJENS.	IS. FREDERICI.
LIJ. (S. VAN DE)	UYTENB.
MAN van Credentie.	DIJK GERBITSEN MEERMAN.
MAN tot Nimwegen.	D. WITTIUS.
MEDEN. (HANS VAN) MEDEUS.	UYTENB.
MAGNUS.	H. DE GROOT?
DE MAN (FREDERIK DE)	UYTENB.
MARINUS. FONTAINE.	V. D. BORRE.
NEEF. (PIETER)	P. DE FIJNE.
NIEUWERVEEN. (S. VAN) NIEUWE- VEEN, NIJENVEEN.	UYTENB., vooral ook GEEVINK- HOVEN.
NIGER.	WITTIUS.
OLOFF.	
P. PAGIUS.	ED. POPPIUS, V. D. BORRE.
PAUWELSEN (JORIS) en J. PAUWEL- SEN DE JONGE. Zie J.)	
P. G. (de Heer)	
P. JORISSEN. (Zie J.)	CORVINUS.
PUGNAX.	VAN STRIJEN. Advokaat.
R. JUNIOR.	RODINGENUS. J ^r .
RAVENS. (S ^r .)	JOH. AEN. CORVINUS.
REKENEN. (BARTHOLOMEUS VAN)	GER. VELSUIS.
RINDER. (KAASKOPER.)	LOMANNUS.
RIJK NEEF.	PASCHIEE.
SALEM.	Amsterdam.
SCHIFFER (DIJK)	DOM. SAPMA.

SL. SLA. SLAT.	SLATIUS.
SOETWATER.	v. D. BORRE.
SOLITARIUS.	JOAN. MONACHIUS.
STAD VAN NIEUWERVEEN.	Utrecht.
STIERMAN, (MAARTEN ANDRIESEN.)	STEDUM.
SWARTIUS.	WITTIUS.
THEODORUS SYLVIUS.	CONR. VORSTIUS.
THOMAS.	THOM. GOSVINUS.
TIELMANS, PIETER TIELEMANS.	P. CUPUS.
TILIANUS.	PAUL LINDENIUS.
THRASYBULUS.	CONR. VORSTIUS.
TURNHOUT.	
URBANUS.	
VEENHUIZEN. (de Heer van)	Mr. REINOUT VAN BREDEBODE.
VICINUS, BUYERMAN.	
VICTOR. Sr. VICTOR v. D. HOUTE.	GREVINKHOVEN.
VIGILANTIUS.	S. EPISCOPIUS.
VLAMING. (H. DE, HERMAN)	v. D. BORRE, ook UYTENBOGAERT.
VLUGT. (VAN DER) V. VLUGT.	NIC. GREVINKHOVEN.
WACHTER (SIMON DE)	EPISCOPIUS.
WATERDALE, (W.) WATERDAAL.	S. VAN LANSBERGEN.
WESTEINDE, (J. OF JAN VAN, VAN 'T)	ED. POPPIUS.
WILLEMSE, (D.)	WILH. RIDDESBACH.
WILLEM JANSZ.	WOUTER CORNELISZ.
YsVOGELTJE. (Het)	PASCHIER.
ZEMEN. (HULDRICH)	HENR. MEILING.
ZEVENDER, J.	Jonkheer OTTO VAN ZEVENDER.

UYTENBOGAERDT gebruikte ook het cijferschrift, zie Rogge Brieven van WTENB. II. 2. blz. 197, waarvan v. D. BORRE naar 't schijnt den sleutel had, ald. 269. Dit cijferschrift werd mede door GREVINKHOVEN gebezigd, zie zijne brieven Rott. HSS. 1195, 1212.

Bijl. 10. Blz. 247. (Soc. Hand. 221.)

MEMORIE

van 't gebesoigneerde bij de Broederen, die tot de provisionele gesubordineerde directie genomineert sijn, gedurende haere bijeencomste in Augusto ende Septembri 1621.

Alsoo de Directeurs, haer genootsaecht vindende om van Antwerpen te vertrecken ende een ander verblijfplaets te soecken, seekere ses persoonen, namentlijk ADR. BOBRIUM, EDUARDUM POPPIUM, JOH. CORVINUM, ISAACUM FREDERICI, DOM. ZAPMA, CAROLUM NIELLIUM, tot provisionele extraordinaire directie der Gemeijnten, na luydt van haer brief, daarvan een copie hier neffens gaet, geteekent A. gesubstituert hebben: Soo is bearbejdet, dat deselve ses persoonen bij malcanderen comen souden, omme over dese opgelegde last onderlinghe te communiceren, ende sijn alle, uijtgenomen CORVINO, gecompereert. CORVINO is een brief van WTENB. tot desen eijnde geschreven, toegesonden; maer is van hem niet beantwoort.

De vijf bij malcanderen sijnde ende communicatie houdende, heeft ISAACUS FREDERICI ganschelijck gerefuseert dien last aan te nemen; DOM. ZAPMA heeft hem mede geexcuseert, verscheijden redenen daertoe allegerende. D'andere drie hebben haer ook in desen deele beswaert gevonden: Doch ter eener sijden bemerckende, dat de saecke CHRISTI sonder ordre ende opsicht niet konde (welck sij nochtans noodich achteden) gehanthaeft worden; ende aen d'ander sijden wel verstaende dat sij niet condon hun sennemen 't ghene d'andere drie neffens haer mede was opgeleght; hebben goet gevonden seeckeren brief aen alle ende yeder der broederen rontsomme te senden, ende haer advijs dese saecke aengaende te onderstaen. De copie van dese brief gaet hierneffens geteekent B.

Dese drie van verre het meeste getal der broederen soodanighe antwoort ontfangen hebbende, dat hun den last der gesubordineerde provisionele directie opgeschoven werde, hebben met malcanderen oock het advijs van eenige anderen hoorende, gedelibereert over 't ghene sij meenden tot bevorderinghe van de gemeene saecke te behooren.

De twee broeders die in Holsteijn geweest hadden, tegenwoordich sijnde, hebben aengedient, dat sij haer wedervaren den directeurs hadden overgeschreven; oock ten deele weder verhaelt; mede voorgelesen twee brieven van de directeurs; d'een houdende aen haer bejden, d'andere aen S^r. HEINSBEECK, dienende om continuatie te hebben van de gunste van sijne Vorstelijcke Genade; welcke bejide

sij met haer brief op Holsteijn hadden gesouden: eijndelijck hebben sij gevraecht, of yet meer in die saecke voor dese tijt om doen waere? Is geadviseert, neen.

Alsoo de gaven der gemeijnten tot onderhoud der Dienaeren op vele plaetsen afnemen, ofte niet sorchvuldich ingemaent worden; Is goet gevonden, de Gemeijnten op nieu te quotiseren ende in quartieren aff te deelen; over yeder quartier eenen ontfanger te stellen, ende oock elk quartier seeckere persoonen te assigneren die daer betalinghe souden ontfangen (wel verstaende dat eenigh comptoir, na gedaene neersticheijt des ontfangers, mochte insufficient sijn om de opgeleijde lasten te draghen, van andere sal geholpen worden). Ten welcken eijnde oock sekere instructie is beraemt voor de ontfangers, die van hun lieden, den predicanten tot haer quartier behoorende, als sij comen gelt ontfangen, sal gecommuniceert worden. De quotisatie gaet hierbij, geteekent C. Ingelijcx de instructie geteekent D. Het eerste vierendeel jaers dat na dese ordre sal betaelt worden, verschijnt den 1 Octobr. 1621.

Is oock ordre gestelt in de bedieninghe der Kercken voor het aenstaende vierendeel jaers, ingaende den 1 Oct^{br}. totten 1 Januarij 1622. Het register der persoonen ende kercken, die voor dese tijt malcanderen toegevoeght sijn, ende oock der predicanten die nu niet actuelijck gebruijckt worden, gaet hier neffens geteekent E.

B. DWINGLO antwoordende op den brief der Broederen boven gemeldet ende geteekent B, heeft betuijcht niet te hebben tegens de drie persoonen totte provisionele directie genomineert, ende welckers naemen onder de gemelte brief gestelt waeren; maer versochte antwoord op de gravamina bij hem gestelt op 't gebesoigneerde tot Antwerpen in Febr. 1621, voor aleer hij de directie soude connen toestaen. De Broeders hebben geadviseert, dat sij niet connen op de gravamina antwoorden, overmits sij die hier niet en hebben, maer in handen van de Directeurs sijn: Doch dat BORRIUS met DWINGLONX mondelinghe hier van spreken ende handelen sal,

Dewijle verscheijdene clachten ons voorgecomen sijn, over het ontijdelijck ende onvoorsichtich drijven sommiger broederen van eenighe haere opinien; gelijk mede over sommiger onstichtelijck leven; is goet gevonden, dat men de persoonen die hier aen souden moghen schuldich sijn, vriendelijck bidden ende ernstich vermaenen sal om haer voortaan voorsichtiger ende tot meerder stichtinghe der Gemeijnten te draghen; dat men oock aengaende soodanighe persoonen der gemeijnten, aen de welcke sij souden gesonden werden, advijs soude moghen te voorens saecken te weten; ende soo yemant merckelijck sal comen te exorbiteren, dat men die sonder bedieninghe sal laeten stil sitten.

JOANNES LUCÆ heeft instantelijk versocht, dat hij tot een lidt der Societeijt aengenoomen ende in den dienst gebruyckt soude worden. Doch alsoo dit versoek werde gedaen, eer de gesubdeleerde haer desen last aennaemen, dewijle sij noch het advijs der gemeene Broederen niet wisten; soo hebben sij een provisioneel antwoord beraemt, hetwelck daernaes geresumeert ende gearresteert is in dese forme; dat men hem schrijven soude, dat men niet can goetvinden sijne arbeit in de gemeijnte te gebruijcken; ende over sulx ook niet hem te ontfangen tot een lidt der Societeijt; dewijle alreede het getal der predicanten seer groot is, dat sij niet alle te wercke connen gestelt worden; ende oock dewijle hij bij seer vele geen goet getuijgenisse van sijn leven heeft. Dat men derhalven hem vermanen sal yet anders bij der hant te nemen, daer mede hij hem moge generen, met afradinge van sijn reijse die hij schijnt voor te hebben op Staden ende Holsteijn, als dewelcke hem alleenlijk tot costen sonder hope van profijt dienen soude; daerentusschen hem toesseghen, dat men noch, gelijk te vooren geschiet is, gedurende een half jaer subsidie hem geven sal, namelijk tegen 300 gulden 't s'jaers, soo het de beurse lijden sal connen. Dit heeft BOEBIUS aengenomen hem te adverteren.

JOANNES NABSIUS heeft mede versocht tot een lidt der Societeijt aengenomen ende in den dienst gebruijckt te worden. Is geresolveert hem aen te segghen, dat men hem geerne wil aennemen tot een lidt der Societeijt, ende oock hem na gelegentheijt gebruijcken; met bijgaende vermaninghe over de precipitantie van sijne sprake, mede hem te bedenken gevende, alsoo hij noch in verscheijden Steden oentlijk wandelen mach, of hem niet beter en soude sijn dese vrijheijt noch te gebruijcken, doende daerentusschen, sonder te predicken, soodanighe dienst als men goet vinden zal. Doch dit alles alsoo, dat men hem van geen gagie verseckeren can, dewijle de buijdel heel schaers is, ende de billickheijt eijst, dat die ghene, die de hitte daeghs van aenvangh der vervolginghe gedragen hebben, in de betalinghe voorgaen; maer indien middelen bij den buijdel sijn sullen, dat men hem 200 gulden, gelijk den ongetrouden 'sjaers toelagghen sal, mits verseckert sijnde, dat hij in volgende tijt, ten opsiene van sijn huijsvrouwe die selfs middelen heeft, niet sal in eenigerlijc maniere yet op de Societeijt pretenderen.

Dit is hem bij monde door C. NELLIUM ende POPPIUM aengedient; maer hij difficulterende om sijn recht van wegghen sijne huijsvrouwe alsoo t' eenemael wech te geven, ende verstaende dat men hem als noch geen commissie conde geven, heeft sijn finale antwoord uijtgestelt; ende alsoo staet dese saeke nog open.

PETRUS HERMANNI HÄBLINGENSIS hadde oock te vooren te kennen gegeven, dat hij wel wilde hem tot de Societeijt voegen, ende de

Gemeijnten onder 't cruïjs dienen. Is geresolveert, dat men aen hem schrijven sal ende onderstaen sijne eygentlijke meijninghe; oock te vernemen bij hem selven, of hij (alsoo sulcx geseijt wort) de Dortsche Canones onderteckent heeft, ende hoe? mitagaders soo ten opsiene van de onderteckeninghe geen swaricheijt ontstaet, betuijghen onse goede genegentheijt om hem te ontfangen ende te gebruijcken, met bijgaende bequame waerschouwinge van schaersheijt der beurse.

Belangende **REMAUTIUM**, die oock versocht hadde in de Societeijt ontfangen te werden, is de resolutie uijtgesteld, overmits hij naer Holsteijn vertrocken was, ter tijt toe dat nieu versoeck gedaen werde.

Alsoo **MARTINUS HARLINGENSIS** aengaende eenighe onstichtelijckheijt sijns levens van de Directeurs schriftelijck vermaent was, ende hij daer tegens een schriftelijke apologie gesonden hadde, is dese apologie gelesen, ende geresolveert, dat men hem schriftelijck antwoorden sal, ernstelijck bestraffende hem in eenighe dingen, ende voorts vermanende tot meerder voorsichticheijt, daer ook bijvougende, dat hij andersints hem selven de Societeijt onvruchtbaer maken soude, ende over sulcx haer de hant sluijten. Dit heeft **NIELLIUS** aengenomen te verrichten.

JOANNES ASTENIUS, gewesen schoolm^r tot Baertwijck, heeft onderstant versocht in sijne armoede. Is goet gevonden, dat men sijn saecke aen den predicant in den Haghe recommanderen soude, ende hem door yemant te laeten geven 16 guld., met bijgaende expresse waerschouwinge, dat dit van wegghen de Societeijt niet geschiet, ende dat hij de selvighe in volgende tijt over sulcx niet sal hebben te bemoeijen ofte yets van haer te verwachten.

Is nijt den name van **JAN JANSEN BORS** voorgesteld, dat hij te vooren aengegeven hebbende, dat hij geen gagie van de Societeijt voortaan begeerde, nu ter oorsaecke dat hij merckelijke schade in sijn huijshoudinghe geleden heeft, versoeckt yets te genieten: Is goet gevonden, dat hem toegeleijt sullen worden 200 guld. jaerlijcx, sijn eerste vierendeel jaers verschijnende den laesten Septemb. 1621; mits dat van 't selfde eerste vierendeel jaers afgetrocken werden 12 guld., die hij leerende tot Amsterdam ontfanghen heeft.

Is mede gehandelt van **ANDRIES VOLCKERTSEN**, ende verhaelt wat voor desen in sijne saecke gedaen was. Is 't voorgepasseerde goet gekent, ende geresolveert, dat hem als emerito voortaan toegeleijt sullen werden 200 guld. jaerlijcx, daarvan d'eerste vierendeel jaers sal veraschenen sijn den laetsten September 1621.

Is gesproken van 't versouck van de gemeijnte van Bommel volgens het schrijven PALUDANI; daer in versocht werde, dat de Societeijt wilde betaelen 't ghene noch resterende was van 't ghene men seijt verschoten te sijn in de verlossinghe REMAUTIJ uit de gevangnisse. Is besloten dit aff te slaen, alsoo de Societeijt geen middelen heeft, ende oock gheen reden is haer sulcx te laste te legghen; welck door POPPIUM haer aengeschreven is.

Alsoo den Broederen aengeschreven is, dat JOH. ARN. RHODINGENUS SENIOR het boeck Donneri overgeset heeft: mede haer toegesonden is het boeck Zepperi van vrede tusschen de gereformeerde ende Lutersche, getranslateert sijnde uijt het hoogduitsch, ende dese beijden aengaende versocht werde haer advijs ende hulpe om die te laeten drucken; Is geresolveert, dat wij geen gelegentheit weten om die te laeten drucken, ende alsoo dese boecken wel moghen opentlijk gedrukt worden, dat men elwaerts soude moghen gelegentheit soeken.

Is goetgevonden ADOLPHUM BROECKHUIJSEN aentespreken, ende uijt hem te verstaen de gelegentheit van Vrieslant, oock van den ontfangh aldaer; mede hem te vermanen van sijn schulden. Is ten deele door BORRIUM geschiet, ende sal noch voortaan bij gelegentheit door NIELLIUM gedaen worden.

NIELLIUS, ISAACUS ende LOUMANNUS hebben aengenomen met-JOANNE RHODINGENO JUNIORE te spreken van wegghen sijne gagie, die hij versoect, ende oock van de costen gedaen in sijn logijs.

ISAACUS heeft aengenomen den ontfangh tot Amsterdam te bevorderen ende in ordre te stellen.

LOUMANNUS is gebeden om den ontfangh tot Hoorn, Alckmaer, ende Haerlem te bevorderen, ende is hem daertoe een open credentie medegedeijlt; hij, geweest sijnde tot Hoorn, heeft van 't gebesoigneerde aldaer schriftelijck bescheijt overgelevert, daer aen de Broeders contentement genomen hebben.

BORRIUS heeft aengenomen het stuck van de Collecten in ordre te stellen binnen Leijden.

Alsoo de Duijtsche Confessie ons van de Directeurs is toege sonden, hebben wij deselve gecopieert, ende daernaer met de Latijnsche geconfereert.

Is oock de Copie van de Duijtsche Confessie door eenen expressen gesonden op Leijden, opdat deselve aldaer van de Broeders, die de Latijnsche tale niet verstaen, soude gelesen worden.

Is besloten, dat men de Duijtsche Confessie sal doen drucken op kosten ende tot profijt van de gemeene Societeijt.

NIELLIUS ende HUTTENUS hebben aengenomen op het drucken van de Duijtsche Confessie opsicht te nemen, de correctie te besorgen ende 't gheue voorder daertoe behoort.

Alsoo de Nulliteyten des Dortschen Sijnodi aengevanghen waren gedrukt te worden, ende merckelijke verhindernisse voorgevallen sijnde, 't selve werck niet conde volbracht worden, is de Copie den Autheur, volgens sijne begeerte, weder toegesonden.

Alsoo wij verstaen dat ADRIAEN SIMONSEN sijn gagie, verschijnende den laetsten Septemb. 1621, ende geseijt wort dat hij versoeckt, de Societeijt verlatende, consent van de Heeren Staten te verkrijghen, om in stilheijt in het lant te moghen woonen: Is goet gevonden, soo blijkt, dat hij dese voorgaende drie maenden met 't gemelte versouck aen de H. H. Staten besich is geweest, niet billijck te sijn, dat hem voor die tijt gagie van wegghen de Societeijt toegevoeght werde: Andersints, soo naemelijck 't voorgaende niet blijkt, can het hem gegeven worden.

FRANS JOCHEMSEN heeft versocht dat hem soude aangewesen worden, voor wien hij sijn rekeninghe soude moghen doen; Is goet gevonden, dat hij daertoe sal moghen nemen SAMUEL LANSBERGEN, JAN VAN GALEN ende LA FAILLE, ten sij dat hem believe oock daerbij te voughen andere, die daer bij der hant sijn.

Alsoo door de swagers REMAUTIJ versocht is, ordre in sijn saeke te stellen tot sijn contentement; Is goet gevonden, dat de selvighe sijne swagers schriftelijck ofte mondelinghe souden versocht worden te adverteren REMAUTIUM, dat hij aen de gesubdelegeerde Broeders schrijve wat sijn begeerte ende versouck is; opdat sij sulcx verstaen hebbende, daerop disponeren moghen tot meeste stichtinghe der Gemeijnste.

Bijl. N°. 11. blz. 247. (Soc. Hand. I. 232.)

**Ordre over de Bedieninghen in October, November,
December 1621.**

GELDERLANDT.		Gorinchem,	B. PRAEVOOSTIUS gecontin.
Arnhem,	HENR. HOLTENUS.	Briel,	THEOPH. RIJCKWAERT.
Niemeghen,	D. WITTIVS gecontinueert.	't Landt v. d. Briel,	} JAN BLANCKHAERT.
Bommel,	L. MOLANUS.	Voorne,	
Thiel,	De gem. heeft met groote in-	Middelhernisse,	} JOAN. GALENUS.
Heusden,	stantie HARTSOECKEER wil-	Schoonhoven,	
	len behouden.	Nieupoort,	} JEE. TIJCKMAECKER.
		Langerack,	
ZUIJDT HOLLANDT.		Woerden,	REIJ. WALENBURGH.
Dordrecht,	gecombineert met	's Gravenhaghe,	LOUMANNUS, NERANUS.
Rotterdam,			
Delft,	G. PALUDANUS.	NOORT HOLLANDT.	
Soetermeer, Berckel.		Haerlem,	HEEM. MONTANUS gecont.
Leyden,	} B. DWINGLO. J. NEDERLAGHEN.	Amsterdam,	} DOMINICUS ZAPMA. ALB. HUTTENUS.
Warmont,		PASCHIER DE FIJNE.	
Noordwijck,	WOUTER CORNELISSEN.	Monnickendam,	}
Leijderdorp,	} LEURIUS.	Edam,	
Häersroude,			Hoorn,
RIJNLANDT.		Medenblick,	JOAN. MONACHIUS.
Lemnyden,	} N. LUDINGIUS.	De Dorpen,	PAUL. LINDENIUS.
Rijnsaterwoude,			Alckmaer,
Nieuvevee,			
Seevenhoven,		VRIESLANDT. OVERIJSSEL.	
Noorden,	} NICOLAUS JOAN. CAMPER- VEEN.	Campen,	ARNOLDUS GEISTERANUS.
Nieucoop,			Geelmuyden,
Arleveen,	HERBOLDUS.	Camperveen,	
Swammerdam,	POPPIUS.	Kuynders,	
	TH. BOOMIUS.	Vollenhoven,	
Goude,	CORN. GEISTERA- } geconti- MUS. } nueert.		
	RODINGENUS JUNIOR.	STICHT UTRECHT.	
	SAM. LANSBERGIUS.	de Stadt Utrecht,	ISAACUS FREDERICI. CAROLUS RIJCKWAERT. RODOLPHUS ZIJL. MATHAEUS ADRIANI BURGIIUS.
	JOAN. GALENUS.		
Rotterdam,	ABRA. LA FAILLE.	Amersfoort,	} HOLLINGERUS.
	REIJ. LIESSELIUS.	Buschoten,	
	GERARDUS VELSIVS.	Wouvenburgh,	} JOANNES SCOTENUS. STEDUM.
		Beuren,	
		Beusecom,	
Dese dienen oock Dordrecht te versorghen ten waere dat het van der Goude geschiede.			
Schielandt,	AEIDIUS ZELSTIUS.		
Vlaedinghen,			
Maeslant,	} ASS. POLLIO.		
Schipluy,			

Bijl. N°. 12. Blz. 252. (Amst. Pamfl. I. 1. 138)

H E N R I C I S L A T I I

Post-Bode

**Aende Schuer-Predikers, die haer verstouten binna
Bleys-wijc te komen Prediken:**

**Over seker Libel, door een Snijder gensemt Sander
Beyer, tot haer-luyden verantwoordinghe (als hi
seght) gestelt, ende geintituleert: Antwoort
seker Faemroovende Laster-schrift, door Heer
c u s S l a t i u s uytgegeven, den 14. ende 15. May
int openbaer aengeslagen, etc.**

Het is, lieve ende seer waerde Mannen, al de Werelt ghesond
bekent, hoe ghy lieden vande Amsterdamsche Predikanten uyt
ghemaeckt ende herwaerts uyt-gesonden sijnde, ghesocht hebt
dese onligghende Dorpen en Heerlijckheden de luyden van een
Publycke Predikanten tot uwe factie af te trecken, doch niet, Gel
zij danc, met sulcken goeden Succes, als ghy l. u selven hadde
in gebeelt, al-hoe-wel ghy l. met de uwe gearbeyt hebt vele goet
herten met leughenen van andere, ende verbloemen van u oogen
dolinghen te verabuseren: Ooc hebt ghy u verstout met oogen
Seilen in sommige plaetsen in-te-vallen, ende in Schueren te Pa
diken. Dit heeft my beweegt, op den Predick-stoel ende int pu
ticulier, u lieden ghevoelen vande Predestinatie met-ten aenkleen
van dien, rondelijcken ten thoone te stellen: Maer eenighe van
uwe Adherenten, hebben my wel dorven heeten lieghen, voeghens
daer by, dat ick t' herte niet en zoude hebben teghens een van
haere Predikanten voet by steck te setten. Maer het teghens
van dien hebbe ick doen blijcken, overmidts ick Henricum Arnoldi
Predikant tot Delft, die my daer toe in mijn absentie, op de Voor
burghsche Kermis 1616. meesterlijck hadde ghesart, hebbe uyt ghe
daeght te compareren voor zijn eyghen Kercken-Raedt, doch dit
na dat ick, telkens 14. daghen verbejdende dry brieven aen hem
gheschreven hadde, t'selfde af-schref: ick weet niet wat-ten u
rotten uyt-vlucht voorwendende: Noch hebbe ick ontrent Pasch
voor-leden door twee van uwe Bel-hamels een van u Schuer-Pre
kers uyt-gedaeght, maer hy liedt het zijn Caproen hooren, en
ick kreegh gheen antwoorde. Niet-te-min is-men zoo stout,
een van u lieden, mede in de Heerlyckheyt Bleys-wijck is kon
Prediken op den tweeden Pinxterdagh. Nu was dan de tijt g
boren, om te bewijsen, dat ick t' herte wel hadde u lieden
de ooghen te sien, ende met aengeslagen brieven u lieden aen
segghen, t'ghene by den ghemeenen Man niet wel en smaect:
dat alle de inwonderen eens ten rechten mochten verstaen en wa

wat het voor een suyerheydt ende Heylighdom is, daar ghy lieden het gheheele Landt om op hollen soeckt te brengen: Ja ick daechde u lieden uyt (waert dat ghy lieden yets ontkende) om t'selfde in openbaer bespreck te bewijsen. Maer wat is hier op ghevolght? Niemandt van u lieden heeft eens gekickt, al-hoe-wel men mij achter den rugge stroyt datter eenige-al by my geweest zijn, maer t'herte niet en hebbe my te verantwoorden t'welcke eene onbeschaemde onwaerheydt is. Doch nu, alst een Maent gheleden is, heeft een arme Snijder t'hooft voorgesteeken, die als een moedich Campioen voor de Schuer-predikers tegens mij te velde wil treden, met schrijven, ende heeft een Libel uytgegeven, een antwoordt, zeght hy, op mijn schrift. Sijt ghy lieden nu niet dapper wel bewaert? Maer de Kinderen kunnen wel mercken, datmen tot een quaet proces, een quaet Procureur ghesocht heeft: Wat, ist vânt' malle? Meent ghy lieden dat ick, die u lieden niet en ontsie, nu de Priemen en Naelden van een Snijder zoude ontsien? Of ist al een treffelijck Latijnist? want ick sie dat hy in zijn Libel zeer fijn weet te allegeren de Latijnsche schriften van D. ARMINIUS ende VORSTIUS. Neen, neen daer schuylt wat anders. Daer moet een Predikant de voornaemste Autheur van dit werck zijn, gelijk dat uyt veel teeken blijkt, maer men heeft den Snijder voor opt' venster willen setten, als men selfs t'herte niet en heeft voor den dach te komen. Maer help! wat een loosen vondt is dit. Want nu heeft de Snijder veel grouwelijcke dinghen van u lieden ghevoelen uyt-ghebolt, een weynich heeft hy ontkent, ende een weynich ghesocht te verbloemen: Wil dit nu zo wel inden Man komen, dat ghy lieden daer door profijt doet, dan salt' een treffelijck man zijn, die zijn stuck wel verstaet, en daer Godt miraculeuselijcken door ghewrocht heeft. Maer valt het anders, zo datter yder mede komt te spotten, dan salt' een Snijder zijn een slecht jdioot, een particulier persoon, wiens Libel niemant aennemen wil te verdedighen. Ende aldus ben ick quansuys, waer ick my wende, ghehouden of gheslaghen: Want nu moet ick teghen een Snijder te berde komen, of den naem draghen dat ick niet en durve mijn stuck staende houden. Doch ick hope dat ghy lieden vallen zult inde graft, die ghy lieden selfs ghemaect hebt. Wel aen dan is u de sake ernst, zeght eens opentlic of ghy lieden dit Libel van Samuel tegens my wilt verdedigen of niet. Seght ghy ja, ick sal, ter naester reyse dat ghy lieden hier weder sult komen Prediken, U. L. selfs in u Timmer-Schuer komen besoecken, om werck te beginnen. Daer en is geen perijckel (als nochtans uwen Snijder in zijn besluyt wil voorwenden) om tot Bleys wijck tegens my te komen disputeren, immers zo weynich, alst voor u is hier te komen Prediken: Want ghy lieden noch de uwe behoeven niet te vreesen voor hare Beursen, Huysen ofte Kassen, want die van Bleys-wijck te rijck ende te vroom

zijn om haer selven tot plonderen, rooven of ghewelt te begeven, ghelijc de uwe tot Amsterdam ghedaen hebben. Ende wie is hier oyt u lieden int minste lastich gheweest, daer zelfs vande uwe t'spel wel ghesocht hebben, ende ghy lieden stokers ende toestanders zijt vande ghene die met gheweldigher handt, tegen 't verbodt vande Overheyt, de Mueren durven doorslaen, in presentie vanden Heere Dijk-Grave, ja Stadts-Huysen in nemen, met Wapenen komen, ende den mondt altijd vol dreyghens hebben. Seght ghy lieden dan neen, ende acht den Snijder mans ghenoech om u stuck teghens mij te verantwoorden; verclaert dan eens opentlic dat ghy lieden hem uwe saeke vertrouwt ende dat zijn Woort t' uwe sal zijn, en dan zal ick my teghen den Snijder stellen, of mondelingh, of schriftelijck, waer van ick hem dan de keure zal gheven. Maer voor al salt oock hoognoodich zijn, dat ghy luyden, daer benefens rondelijck sult bekennen, dat ghy lieden toestaet ende ghelooft dese navolghende

LEER-POINCTEN.

Die Samuel Beyer, der schuer-predikanten voor-vechter, in zijn Antwoort, etc. segt dat de schuer-predikanten toestaen ende ghelooven.

Pag. 1. 1. Dat God van alle eeuwigheyt aen, alle menschen, hoofd voorhoofd, door een onwederroepelijck decreet heeft ghepredestineert: het kleynste hoopken ter eeuwigher zalicheyt, den grootsten hoop ter eeuwigher verdoemenisse, namelijk als volght.

Pag. 2. 2. Dat God inde verkiesinghe, het gheloove of, eenighe andere goede qualiteyten, niet en heeft aenghesien als voorgaende conditien, ende waer door hij tot hare verkiesinghe zoude beweeght zijn, ende dat hij door gheen voorghesien geloove of goede werken is beweegt geweest om haer ter zalicheyt te verkiesen.

enz. enz.

20. God wil ende maect dat de Goddeloose in hare begerlijcheyt leven, voor zo vele God die inden mensche werckt, ende zonder zonde worden aenghemerct, hij werct de dinghen die zonde sijn, voor zo veel het daden ofte saken sijn: ende den quaden wille des moordenaers om een ander te dooden, voor zo veel de wille simpeljik een eygenschap ofte onafscheydelijke qualiteyt der zielen is. Ende t'gene God werct dat werct hij onwederstandelijc, om datter onfeilbaerlijck geschieden zoude, al wat hij van eeuwicheyt heeft geordineert ende besloten.

21. De zonden sijn dienstich, oft dienen tot uytvoeringe van de verwerpinge.

Dit is dan, na Samuel Beyers zegghen, u lieden ghevoelen ende leeringhe: ist waechtich, zo bekent het eens rondt uyt, son-

der veel doexkens daerom te winden: Ende dan zal de Lezer haest kunnen sien en oordeelen of mijn schrift een lasterschrift is. Ja dan zullen wij te spoediger en beter kunnen verhandelen t'ghene ick op zijn sot Libel te zegghen hebbe. Heeft Samuel u overloogen, ende roept ghij lieden dat het een hoop Blasphemien zijn, soo vraghe ick u. l. of ghij lieden selfs mij wel dan soudet raden, dat ick mij soude stellen teghens hem, als of hij een voorstander van u. l. ware. Jae ghij lieden behoordet ter plaetse daer hij woonachtich is, soo veel te maken, dat hij vande uwe kerckelijck ghe disciplineert wierde, gelijc men een Loogenaer ende Calumniateur behoort te doen. Doet ghij dit niet, ende blijft hij niette-min uwen lieven Broeder, zo gheeft ghij lieden dubbel oorsacc om te ghelooven dat zulcks u ghevoelen moet zijn: te meer, indien ghij lieden u van dese stucken niet opentlic en suyvert. Voorder zal ick mij reguleren nae de verklaringhe ende antwoorde die ghij l. op dit mijn schrijven sult doen, verhopende alle onpartijdige in alles volkomen contentement te zullen gheven. Bekomert u ooc niet veel, gelijc desen onnoselen Snijder, mij te bekladden van Socinianisterije, of dat ick van mijn dienst soude ghedepoteert zijn: Want dese openbare leughenen niet meer sulden gelooft worden, dan men gelooft dat Johan Wtenbogaert (ghelijc uwen Smout zeght) Helmichium predikant tot Amsterdam, met fenijn zoude vergeven hebben, ende dat D. NICOLAUS GREVINCHOVITS sulcken ongoddelijken mensche zoude zijn, gelijc uwe Smout t'selfde ooc in zijn laest-uytghegeven Boeck, (waer van wij u een staelken hebben toeghesonden) heeft gesocht de gantsche werelt wijs maken. Maer dit verwijt ende verwachte ic van u lieden gantsch niet, selfs al waerdt dat ick om Ketterije van mijnen dienst ware ghedeporteert gheweest, oværmits selfs een van u lieden, te weten, Pieter Pietersen van den Broeck tot Soeter-meer, schandelijck van zijn dienst is afgheset niet om eenich minste Leer-point, maer om sijn meuterijen, valsche loghenen ende onbehoorlijcken wandel, ghelijck de inwoonders daer ter plaetsen kunnen ghetuygen. Ja zulcke afghesette Santen zoude ick noch wel bij gheele Dosinen u kunnen aenwijsen. So rust dan u hoeft, te liever om dat al zulcke praet uwe Leerpointen doch niet een sier verschoont. Hier-mede wensche ick, dat de gheest onses Heeren Jesu Christi met u lieden zij, Amen. In Bleyf-wijck desen 14. Junij. 1617.

H. Slatius Predikant des H. Woort Godts tot Bleys-wijck.

Blz. 253. (Soc. Hand. I. 188.)

Copie van seekere brief aen de directeurs binnen in date den 10den Augusti 1622. Daer in gehandelt wort van Wittio, Slatio, Osterharn ende Nothous.

Eerwaardige, voorsienige, Godvrugtige, seer L. B. Broeders in den Heere Christo: Wy hebben uwer E. E. bedroefde brieven van den 27^{en} passato, den 8^{en} deeser, eergisteren beantwoort: wy voldoen nu 't geene wy daer hadden beloofd, ende sende U. E. E. vooreerst eenen openen brief aen WITTIIUM. U. E. E. gelieven die te lesen, ende indien U. E. den selven goetvinden ('t welk wy t' eenemaal stellen in uwer E. E. handen) te sluyten ende te senden. Op syn blyven aldaer of niet, dunkt ons (onder correctie) dat syne redenen al vry wat syn te pondereren, ende dat sy d'advertentie der geener, die geerne syn vertreck sagen, tamelyk wel wederleyt. De jongman daervan wy melden in den onsen aen hem is een soon van een van aansien aldaer, onse saek sonderlinge toegedaen. Spreekt van alles verstandelyk ende met goede kennisse. Wy vernemen daer uyt soo veel, dat hy daer sonderling aenge-naem is ende veel vrienden heeft, die veel voor hem soude doen. Getuygt sonderling veel goets van hem, ook van syn stichtelyk leven ende soberheyt aldaer. Soude dat soo syn, soo sien wy niet hoemen hem bequamelyk van daer soude nemen. Hy kan nieuwers meer uyt het ooge weesen, ende (soo hy selve meynt) met minder gevaer, als hy uyt het lant niet soude gaen, daer toe hem te willen perssen wy kleyne apparentie sien om redenen by hem geallegeert: Ende dewyle die hem geerne getransporteert sagen, selve bekenen dat men wat temporiseren moet, sullen sy mogelyk haer wel wat vorder laten bewegen tot langer blyven, eer dan d'andere om hem te laeten gaen. Schynt dan beter wat getenteert aen die syde, liever als aen d'andere om scheuringe te myden, bysonder indien sy de saek van herten meenen, ende vroom syn, gelyk wy gelooven, ende dan nog te meer indien waer is, dat W. schryft, namelyk dat sy van de bewinthebbers niet en syn, maer d'andere die aen syn syde getuygen. Om vast te gaen soudens wy niet vreem vinden (onder U. E. E. correctie) dat U. E. E. nog eens den expressen daer U. E. E. van melden, hadden derwaerts gesonden om alles te verstaen in seekerheyt. 'T rapport mag dan soodanig syn, dat U. E. E. persisteren by haer voorgaende advys van vertreck ende hem dat overschryven als mede synde ons advys neffens het uwe: of immers syn blyven van Septembri prorogeren tot October. U. E. E. konnen met waarheyt seggen dat dat ook ons advys is, alsoo wy in den onsen aen S. E. (soo U. E. E. sien) alreede hebben geseyt, dat 't geen U. E. E. hem schryven sullen, ook ons

gevoelen is. 'T mag ook soo goet syn, dat U. E. E. hem de Commissie vernieuwen, dog in allen gevalle van niet langer, ten ware het uwe E. E. om merkelyke insigten alsdan anders goetvonden, daervan hy sig in alle manieren soude moeten tot U. E. E. goetvinden gedragen, ook met Conditie van de twee pointen die wy in onse schryven mentioneren: 1. van sulke aanteekeninge na te laten. 2. van op d'een of d'ander manieren de gemeynten ende beschuldigde te contenteren. Wy en weten L. Broeders hierop voor ditmael niet anders te adviseren. Bidden daerom dit ons schryven ten goede te nemen. Wat E. DANIELS aengaet, wy hebben U. E. E. sommerlyk ons beduncken over syn doen geschreeven. Wy senden U. E. E. hier seker schrift ons overgegeven van hem den 9^{en} July 21, daer uyt U. E. E. syne pretensien sullen verstaen: wy en weten van geene andere. Tot naerder onderregtinge dient dat hy den 20 Feb. in de vergaderinge t' Antwerpen versogt van de Societeit hondert gulde by leeninge tot het herdrukken van seekere folien van 't Vrymoedig onderzoek, die tot Leyden waren aengehaelt: 'T wiert hem afgeslagen, soo nogtans dat hem vergunt wiert syn tractement totten 1^{en} July doe naest koomende te trecken by anticipatie, indien hy wilde. Den 12^{en} July is op syn versoeck den 9^{en} te vooren gedaen geoordeelt dat de redenen by hem geallogeert om sig van de societeit af te scheiden soodanig niet en waren, dat wy hem daerop konde ontslaen, dat wy ook niet geraden en vonden hem op Commissie tot bedieninge van de kerken int Vaderlant, als anderen uyt te senden om perykel dat voor hem te vresen stont. Dit wiert hem aengeseyt. ende met een, indient hem beliefd mede na Vrankryk te gaen, dat hem sulcx vry stont, dog op syn eygen kosten ende buyten last van de Societeit: Niettemin soo in 't regard van de 't agterheyden die hy leet over de quade betalinge van syne gedistribueerde boecken int vaderlant, als ten aansien dat de broeders, die int lant syn by de gemeynten worden gedefroyeert, 't welk hy tot die tyt toe had moeten derven, wiert beslooten hem voor eens toe te leggen uyt de gemeene middelen van de Societeit de somma van tachtentig gulden. Den 26 July versogt hy 1. dat hem de vyftig gulden mogten volgen die hem op BROUCKHUYSENS tractement vervallen 1^{en} July waren geassigneert; 2. dat hy mogt trecken syn verschooten penn. die hy hadde moeten betalen ter oorsaek van 't proces van 't paert daermeede hy D. GROTIUM op sommiger broederen versoeck had geconvoeyeert. Dit werde hem beyde geaccordeert, ende is hem 't gelt ter handen gestelt; 3. Is hy gewesen aen D. GREVINGHOVIUM aengaende de vorder onkosten ende swarigheyden die hy dit proces halven mogt koomen te drage alsoo D. GREVINGHOVIUS t Antw. bleef, deselve GREVENGH. heeft ook daerop tot syner voller ontlastinge ordre gestelt, soo men uyt S. E. breder

kan verstaen, indien U. E. E. aen hem desen aengaende gelieft te schryven; 4. versogt hy dat hy syn tractement dat in October soude koomen te vervallen genieten mogte sonder hem voor als nog af te trecken de 80 guldens hem in April lestleden, op de klagten die syn huysvrouw had gedaen aen de broeders van wegen haeren grooten noot geleent. Dit wiert hem mede bewilligt, met belofte dat men hem tegen die tyt soude laeten weeten, waer ende van wien, hy 't voorn. tractement soude hebbén te ontfangen; 5. Eyndelyk versogt hy dat de distributie van syn boeck lestelyck op syn kosten gedrukt ende leggende in 't vaderlant (voorsch. Vrym. Ouders.) ende dat qualyk onder de man koome konde aen eenige broeders in 't lant mogt worden gerecommandeert, om beter verkoft te mogen werden. Dit wiert hem geconsenteert ende is gedaen. Den 16 Augusti. klaegde hij weder dat hij sijn gelt van verscheyde gekochte boeken niet wel konde inkrijgen. Dat hij groote schade leet over seeker boek tot sijne kost gedrukt (V. O.) door dien het int lant bleef leggen, sonder dat hij middel sag t selve te distribueren, versoekende op nieuws dat t selve aen eenige andere broeders int lant mogt gerecommandeert, ende dat hij t wilde geven om 15 St. daer bij evenwel voegende dat hij niet en begeerde dat dese recommandatie op sijn naem soude geschieden: Dit is hem geconsenteert, ende voorts sijn hem de 80 gulden die hem in Aprili waren geleent uyt mededoogen sonderlinge tot sijn huysvrouw ende kinderen (die hij seyde ter oorsaeke voorsch. in grooten noot en de kommer te sitten) quijt gescholden. Nog versogt hij ter selver tijt, alsoo hij seeker boek onder handen had dat hij meynde te doen drucken, dat hem op sijn Contingent 'twelk den 1^{den} Octobris vervallen soude uyt de middelen van de Societeyt bij avance mogten werden uytgereykt agt of neegen ponden groot. Dan dewijle de middelen bij de borse sober waren sijn hem in voegen voorsch. toegeleyt alleen 36 guld. met vermaninge van t'selve boek van eenige der aanwezende broeders, namenlijk D. GREVINGHOVIO te laten leesen ende oversien. Den 16^{den} Octob. schreef hij op Rouaen ende dede groote klagten dat de broeders in t lant op 't versoeck nopende 't Vrijmoedig ondersoek eerst de week daer te vooren hadden geantwoort ende dat nog met een kale ende slappe antwoord van eenige dat sij haer best souden doen: Claegt ook dat men hem in Febr. daer te vooren uyt de zadel van het drucken hadde geligt (dit was de resolutie te dier tijt genoomen t Antwerpen) dat hij nu bleef sitten: Dat hij geen raet en wist om sijn eygen versch gedrukte (Wel bidden) in 't lant te distribueren. Dat eenige GORTIO int hoofd hadden gebragt sijn werk (de rijm van Waere Godtdienst) te kunnen doen drucken op winst. Deze noemt hij Thrasones. Item dat men hem daer weder aen het drucken wilde set-

ten van de Latijnsche Confessie, hem soo laetende (segd hij) met een hoop Urias briefkens. Begeert dat men hem met sulke Commissien niet en quelle, soo lang sijn eygen saeken ongeredt zijn. Seyt dat men hem hout als de veragste. Dat hij genoeg geklaegt heeft, wil voortaan swijgen ende doen dat in hem is. Begeert eyntelijk dat de Societeyt die nu soo groote profijten met drucken doet, ende hem heeft daer uyt geschopt sijn exemplaren aenvaerde op haeren kost ende perykel. Doet veele klagten ende toont groot misnoegen, ook dreygende met deze woorden, Ick hoope dat men mij niet en sal dwingen te doen 'tgeen van mij ongeern geschieden soude. Seyt voorts, Ick worde tegenwoordig versogt in t lant te koomen, ook niet van de geringste, maer dat hij het had afgeslagen, ende wilde eerst weten etc. Naer dat hij hier op ende merckelijk op Thrasones, Urias briefkens, was geantwoort, met vrage wie hem belooft had ende wat: Ook dat hij noemen soude, daer hij het opgeladen had, als of sijn hem ongelijk hadden gedaen op dat men die mogt vermaenen, ende hoeveel exemplaren hij nog hadde, ende of hij die niet minder konde geven als 15 St. Comt. daerop den 17^{den} Novembr. dese replyk in somma, Dat hij H. v. M. onder die Thrasones (Gnatones wilde hij segge) niet en hout: dat hij door t laden met de Urias briefkens verstaet dat men hem wil employeeren tegen hem selven: Dat het gansch ongelegen is te noemen daer hij quade opinie van heeft: Meynt ook dat H. v. M. de moeyte niet soude willen neemen om die te vermaenen om hem Contentement te doen. Dat doe sijn huysvrouw om sijn tractement gink hij op de rol niet en stont, soo dat P. geen ordinantie dorste geven sonder eerst naer Leyden ende Amst. te schrijven, dat hij missehien een Honorarius is geworden, daervan hij 't finael weten wil, alsoo dat de spil is daer t al op drayt. Dat hij nog 400 exemplaren heeft, behalven die sijn huivrouw nog soo hier soo daer sal bij een rapen. Dat hij ze niet minder als 15 St. konde geven. Dat hem leet ware dat H. v. M. (deese hadde hier van wat geroert om hem wat te vreden te stellen) jet daer toe soude doen, menende dat sulcx behoorde te geschieden bij die gene, die nu met het drucken soo groote profijten hadden gedaen. Dat waer was dat hij gesolliciteert wiert int lant te gaen, dat hij niet en seyde wat hij doen sal. Want het wel gebeuren mogt dat noot reden ende raet aen d een seyde stellen soude. Bidt dat HANS dit ten goeden houden wil ende sig verseekerd houden dat hij metter herten de gemeene saek toegedaen is, alhoewel hij in sommigen seer groot miscontentement heeft. Ende op dat HANS blijke dat hij de gunste van de partije niet en soekt sent hij hem de voorreden van sijn boecxkens, waer in hij sijn gemoet ende herte uytgestort ende geteekent heeft.

H. v. M. hierop antwoordende perst hem wat naerder op de Gnatonnes ende Urias briefkens, geeft te kennen dat hem jet mishaegt in sijne voorrede, ende dat hij niet en hadde gedagt dat der exemplaren van 't V. O. nog soo veel waeren, waer op E. DAN. schrijft aen H. op parijs 5 January 22. dat hij het met die woorden soo quaet niet heeft gemeent. Item dat hij geen reden sag, waerom H. uyt de voorrede vreesde dat het soude wesen Libertas libertate perit: Dat H. aengaende 't. V. O. niet en schrijft dat hem eenigsins kan helpen dat hij dickwijls had geseyt datter wel soo veel exemplaren waren, ende dat hij om een kleyne saek soo veel werks niet en soude maken, maer dat hij wel siet dat men hem niet en kan (soo men voorwent) helpen, dat hij daerom genootsaect is selve na 't lant te trecken om hant aen de ploeg te slaen. Indien de proceduren dan daer niet en vallen na wensch, dat men hem sulx sal ten goeden afneemen, denkende dat de noot hem daer toe perst. Dat hij meer niet en seyt, ende dat hij ook ten vollen geresolveert is metten eersten hem int lant te begeven, daer toe hij sig ook gereet maekt. Hier op te kennen gegeven hebbende een groote swarigheyt secker ander persoon aengaende (die dog na bij sijne eygen bekentnisse fout bevonden is) sluyt hij op t eynde, dat hij moet seggen dat hij seer geergert ende geschandaliseert is niet alleen daer in, maer in verscheyden andere actien die hem bekennt sijn, hoewel hij soo notoire proeven daer van niet en heeft; ende dat H. denken mag wat sijn miscontentement gemoet door sulke occasien niet wel en soude doen. Begeert dat H. niet en denke dat hij dreygt, maer sinceré spreekt, ende dat hij de reste sal verswijgen ende metter daet openbaren. Versoekt dat H. haestelijk wil antwoorden, of anders dat sal vertrecken sonder te wagten. H. v. M. oordeelt dat E. D. in allen geval geensins uyt Antw. diende te vertrecken eer dat stuk, dat hij geopent had, uytgetreden was, schreef hij onder anderen aldus: Ick ben hier tot Parijs voor een tijt ten besten der gemeyner saek, ende bij soo verre ons voornemen hier geluckt souden wij mogelijk hier wel soo een van doen hebben als U. L. is. Dan hier van ten naesten. Mij dunkt (onder correctie) dat het in allen manieren geraden is etc. 'T vordere gaet die andere saek aen. Daer nae: van U. L. gaen in 't lant heb ick U. L. voordesen mijn advijs geseijt, als ook d' andere: Ick kant voor als nog niet geraden vinden. Nu weyniger. U selve is daer aen gelegen dat U. L. dat uytreet voor u vertreck. U. L. excuse van dat Gnatonnes neme ick geerne aen. Mijn meening is ook niet gewcest eenige scherpheyt aen U. L. te gebruyken, is die geschiet ick bidde U. L. houde mij die ten besten. Ick meyne het met U. L. wel, ende wensche van herten U. L. te konnen helpen wil ook geerne daer in doen wat ick kan met alle gevoeglijkheyt, maer U. L. weet neminem obligari ad

Impossible. De goede wil van U. L. te helpen, heb ick, de magt ontbreekt mij, die sal ick houden, dese sal God geven alst hem gelieft etc. Waer op antwoord quam den 28^{en} ejusdem, dat hij sijn vertreck int lant nog wat soude uytstellen, soo om de vorst als om H. wenschen ende ten insigte dat die saek gewigtig was. Dat hij een paspoort had op eens anders naem ende dat hij in 't lant wesen most om sijn saeken te redden, want dat stuk van drucken hem soo swaer op 't hert lag dat ment nauwelijx soude gelooven, dat hij het most doen metten eersten, soude hij in sijn eer ende welvaren blijven, hij was in die necessiteyt gebracht dat hij niet en sag hoe sulx anders inde regte ploy gebracht soude worden, soo dat hem geen woorden of solaes konde helpen ten waere men hem d'exempelen afname ende gelt daer voor telde. Daer in most promptelijk worden voorsien. Den 16^{den} Febr: schreef hij wederom dese woorden, wat U. E. aldaer doet tot t gemeyne beste is mij qualijk om raden of ten waere t bevorderen van vrijheyt in Rel: exercitie ende drucken, maer wat ick daer soude konne doen kan ick niet verstaen dat men mij daer in eenig voordeel soude doen, Ick stelle niet meer mij selven in handen van sulken, die mij soo ligt daer uyt hebben geschopt onder dexel van profijt van de Societeyt. D. GORIV Apol hoor ick is geabsolveert, men is beladen met te laeten drucken, maer men soude gaerne mede wat profijt daer van streyken, ex ungue Leonem. Men weet wel dat hier Commoditeyt genoeg is, ende die occasie gaet men stil voorbij. Wat dit te segge is, verstaet ick niet, daer dog dat boek soo verwacht wort en noodig is. Ick hope eerstdaegs int Lant te trecken ende voortaan beeter op mijn stuk te letten sonder mij meer alsoo te laeten asen met woort ende wint. Den 24^{en} wast wederom: ende mij verlangt seer nae antwoord op mijnen lesten, daer ick nog niet van vernomen hebbe, want ick alle dagen ja uuren mijn gelt verwacht, dat ontfangen hebbende moet ick vertrecken, want ick niet langer hier kan of mag blijven. Den 10^{en} Martij schreef hij dat hij 't schrijven van H. v. M. wel had ontfangen, dat hij persisteerde bij 't vertreck, had hij sijn gelt gehad soude al vertrocke sijn geweest sonder te wagten op 't succes van de gewenste saek in Vrankrijk, die hij sig niet en had konnen inbeelden te konnen succederen. Dat hij hem daer op niet en verstaet dat men hem aen d' een sijde dwingt of nootsaekt te moeten gaen na 't Lant ende aen d' andere sijde met woorden ende schrijven afraet, ende dat het scheen dat men de spot met hem dreve. Item, ick gae na 't lant, weet niet wat doen, bevinde mij soo geconstringeert, dat ick sal moeten tot Lantwinninge ende onderteekeninge koomen, soo dat geschiet, sal 't qualijk afloopen. Dog daer sijnde sal ick sien wat God verleenen sal, want soo ick daer toe genootsaecht worde, sal men moeten denken dat men mij tot

het hoogste leet, spijt, affront ende veragtinge gebragt heeft. Om geen bloemkens meer om de kant te plucken, dat is de spil daer 't al op draaijt. Niet dat ick sulx soude doen of uyt wraekgierigheyt of uyt afkeer van de goede saek, maer (dat kenne God) uyt enkel noot om mijn schulden te betaelen ende vrou ende kinderen de kost te winnen. Men heeft mij soo veel spijs aen allen kanten aengedaen, ontrocken 't middel daarmede ick een stuyver had konnen winnen, ja men heeft mij ettelijke hondert guldens schade gedaen van waeren die nog onder mij sijn, soo dat ick 't langer niet en kan houden, al wat ick tot nog toe van de exemplaren aen U. E. heb geschreven is voor een doof mans dore, ende 't beste antwoord is geweest: Ick wist niet dat der exemplaren zoo veel waren, even als of ick om een kleyne saeke soo veel stanx sou willen maeken, ende dat men in grooter swarigheyt mij niet of wilde of konde helpen. Jae 't schijnt offer in 't Lant niet een rijk man of twee soude te vinden sijn, die d' exemplaren soude aennemen. Sijn seecker de saeken soo desperaet, tis tijt dat icker uytscyde, te meer om dat icker niet meer toe kan gedoen, ende niemant mijnen dienst en begeert, dan men gedenke dat ick bereyt ben geweest wat te lijden, te doen ende uyttestaen voor de saeke, daer ick nu de spae sal moeten steeken, hetwelk mij ten hoogsten spijt. Och hoewel wenschte ick noyt aen de Christallijnen spiegel hadde geweest ende dat ick mij in 't gat van 't drucken niet en hadde gedrongen. Sijn lesten aen ons was den 17^{en} Martij, daer in hij seyt te wagten alle daegen nae gelegentheyt ende 't weder. Dat ick vertrecken wil, seyt hij, is niet nieu Ik hebbe 't selve U. E. E. over lange gewaershout, ick had gehoopt dat men mij soude gesogt hebben bij tijt te ontlasten van de schade, kosten ende moeyten of immers dat men mij wat middel soude hebben aengewesen ende ter hant gestelt om een stuyver te winnen, maer alsoo ick in alle mijn hoopen ende menen bedrogen werde, ben ick genootsaekt mijn ancker te ligten ende te vertrecken, te meer omdat ick dagelyx bevinde dat men met mij ende 't mijne in 't lant omspringt soo men wil, ende dat ick geen eynde van mijn saeken en kan krijgen soo lang ick absent ben. Schijnt dat mij Hemel ende aerde tegen is, soo dat ick naeuwelijx weet wat ick doen sal, nogtans moet ick de kost hebben ende mijn schulden moeten betaelt worden. daer weten de broeders geen raet toe des moet ick selver uytzien.

Uyt dit alles (soo breet verhaelt tot volle onderrigtinge) konnen U. E. E. sien niet alleen dat wij de vonken, die om U. E. E. overvliegen, ook al overlange gewoon sijn, maer ook wat sijne pretensien sijn, wat kennisse wij van sijne saeken genoomen hebben, ende of hij van ons tot uwe E. E. gerenvoijeert is. Sijne pretensien spruyten uyt de resolutie genoomen in Febr. op het drucken, 't welk niet ons maer der geheele Societeyt werk is geweest, onder

welke vele seer smaeden dat men hem hadde gebruykt tot sijn groot voordeel, dat men alles hadde behooren te doen tot profijt van de Societeyt. Wat het succes van die resolutie sij geweest, weten U. E. E. Wij en konden geen kennisse van sijne saeken nemen anders dan sijne klagten hooren, in de welke hij (als ook daer nae in sijne brieven) noyt partije heeft willen noemen, hooren daer in te voorsien soo wij konden ende behooren, Dit is geschiet nae vermogen soo uyt onse resolutien is te vernemen, bij den welchen wij meer sijnen noot te gevallen hebben gedaen, dan vele van de Societeyt mogelijk lief is. Wij hebben hem dickwijls verklaert dat wij niet konden verstaen, dat de Societeyt in hem gehouden was sijne schade halven. Hij bekent selve dat hij tot het drucken niet versogt, maer sig ingedrongen heeft, meynende groot voordeel te doen. Eenige mejnen ook dat hij groot voordeel gedaen maer qualijk huis gehouden heeft: In allen gevalle most hij soo wel de schade als de bate hebben, hij heeft alles gedaen op sijn eygen perykel. Ende als het V. O. agterhaelt was heeft H. v. M. hem gewaerschout dat hij het niet soude herdrucken uyt vrese van schade, alsoo met het leesen ende voort leenen van de exemplaren die alrede onder de man waren 't soet soude afsijn, eer het 2de soude uytkoomen. Hij meynde anders ende gink daarmede voort. Wij en konden d' exemplaren in 't Lant niet distribueren nog doen distribueren, maer wel recommanderen, 't welk is geschiet. Tot het aennemen van soo vele exemplaren ende tot sulken prijs ende hadden wij nog last nog middel. De somma was te groot. Nog heeft men al gedaen wat men konde, ende soude nog meer gedaen hebben, selve H. v. M. in sijn particulier (hoewel ongehouden) had hij met een kleyntie te helpen geweest. U. E. E. sien ook dat wij hem in 't lant niet en hebben gerenvoijeert, maer ter contrarie hem geraden hebben daer uyt te blijven, ook in meninge van hem hier werk te geven hadden wij kunnen. Hij schreef selve dat hij wilde ende most in 't Lant gaen, ons daer mede ende met sijn wederroepen tegen sijn conscientie (soo hij seyt) dreygende, om soo 't schijnt, ons gelt uyt te persen, als of wij seer daer voor gevreesst hadden onsen halven. Hier en is hij bedroogen geweest, want wij hem onsen halven niet en vreesen, wij sagen wel dat hij daer sijnde quaet soude doen, maer geen middel wetende om sijn noot te stelpen, mosten wij hem laeten gaen; Is dat aen U. E. E. renvoijeren? Aen hem te schrijven sijn wij niet van mening, U. E. E. sien watter al schrijvens ende wrijvens tusschen hem ende ons is omgegaen, weten ook U. E. E. sijnent halven niet te adviseeren dan dat wij mogen lijden, ja versoeken indien U. E. E. verstaen dat hij gefondeert is ende middel hebben hem te helpen 't selve doen. Indien niet, hem dat aenschrijven inde bequaemste forme, ende hem God bevelen: hem laetende voort doen dat hij wil ende dat hij kan, want daer is anders geen remedie. De man deert

ons, maer nog meer de Societeyt, die met sulke lieden geplaegt is. Ons verdriet ook ten hoogsten de swarigheijt die U. E. E. nu met hem hebben, maer U. E. E. sien dat wij wel degelijk onse portie hebben gehad, hoewel wij hem soo veel hebben te gemoet gegaen als wij konden. Wij en sijn ook niet vrij, maer verwagten dat hij ook tegens ons alle het quaet uyt spouwen sal dat hij kan, indien hij de desperate gedreygde wegen (soo wij meynen) ingaet. Wat sullen wij doen. Wij setten daer tegen eene goede consciencie ende de resolutie van hem teregt te staen, daer regt is voor ons: meer kunnen wij niet. Aengaende OOSTERHARN ende NOTHEUM, ons advys is, onder correctie, dat U. E. E. hunluyden eik apart eenen deftigen brief schrijven ende vermanen tot haer debvoir. Die licentie t' sijn in hun of in anderen staet ons niet aen. Willen sijn hun niet houden binnen de behoorlijke palen, dat se doen dat hun goet dunkt, men kan de saek soo niet houden staende. Aengaende EUDITUM: men hoort hem niet te verschoonen, maer ront daermede door te gaen, indien daer genoegsaem blijk is. Dat ontbrekende en soude U. E. E. handelinghe niet vrij sijn van ongeregthicheyt, hem te willen noteren van soo een swaer stuk op suspicie. Dat hij vermaent worde in ernst van de dingen daermede hij suspicie geeft, om die te meyden is billijk, ende of hij ende ALPHEN schoon onse ordre niet kennen en willen, soo eyst nogtans sulx de Christelijke liefde. Helpt het niet, patientie: Want wij geen autoriteyt of middel en hebben vorder te gaen. Aen d' ander sijde behoort D. JANSS (onder correctie) soo precys niet daer op te staen van met hem niet te willen dienen, ten waere hij sig wilde sterk maeken tot bewijs. Dat niet willende of konnende, wat wil hij doen? U. E. E. dwingen tot een ongefondeert vonnis tegen sijn medebroeder met een dreygement van anders daer uyt te scheyden? Dat en sluyt niet, ende die dat doet, geeft oorsaek te denken, dat hij wil doen nae 't spreekwoort, qui vult deficere ab amico quaerit occasionem. Wij sullen middelertijt D. JANSS schrijven verwagten. De collecten aengaende seggen U. E. E. wel dat het met resolutien niet en is te helpen, kunnen wij wat goets bij eenige van magt ende onse kennisse int Lant wij sullen 't niet laeten. Ons voorts refererende tot ons voorgaende schrijven van den 25^{en} July ende de 3 deser, daer op wij U. E. E. hertgrondelijk bidden wel te willen letten, willen wij desen eyndigen, God biddende U. E. E. in syne H. bescherminge te willen opnemen ende uwen H. dienst te segenen tot syner eeren ende welstant syner gemeynthe. Sijt van ons hertelijk gegroet, die dese met sijn hant geschreven heeft, doet u allen ook seer dienstelijk groeten. In Rouaen den 10^{en} Augusti 1622. onderstont, uwe E. E. dienstw. medediaeners ende broeders inden Heere J. WTENBOGAERT, ende SIMON EPISCOPIUS.

VERBETERINGEN.

Eerst toen het grootste deel dezer bladen was afgedrukt, werd om het te breed uitloopen van het werk tot de splitsing in twee Deelen van nagenoeg gelijken omvang besloten. Dien tengevolge ontbreekt op blz. 127 onder het opschrift: LANGDURIGE VOORBEREIDING 1619—1631, wat daar voor dit Eerste Deel had moeten bijgevoegd worden: EERSTE TIJDPERK 1619—1623. Men gelieve dit uit de Inhoudsopgave in gedachte in te vullen. Zoo ook plaatse men op blz. 188 na den 2^{en} regel als opschrift Frederikstad, gelijk in dezelfde Inhoudsopgave voorkomt.

Verder wil de lezer de overgeblevene drukfouten, die zich zelve corrigeeren, wel verbeteren zonder dat ik ze vermeld.

Als verbeteringen die ik heb aan te brengen teeken ik aan:

Blz.	19,	reg.	3	v. o.	DAV.
	„	41,	„	8	wacht.
	„	48,	„	1	Remonstrantie.
	„	79,	„	2	„ assessor.
	„	87,	„	13	„ Broederen.
	„	98,	aant. reg. 3:		Het „ut est in autographis” dat in de Waalw. Hand. blz. 29 voorkomt.
	„	104,	reg. 17		occurrentie.
	„	110,	„	2	hoe haer.
	„	164,	„	22	voor wien.
	„	169,	‘)		Harlingensis.
	„	193,	reg. 5 v. o.		geleide.
	„	197,	„	7	„ Sept. (zonder ?)
	„	206,	„	13	het aanbeval.
	„	214,	„	8	Is. WELSING.
	„	227,	„	12	„ over de.
	„	253,	„	15	„ mesme; aant. 2, faict.
	„	272,	„	5	„ van hunne predikation eenig.
	„	287,	„	10	geest.
	„	296,	„	12	S. Exc.; reg. 23, dissipceren.
	„	317,	„	13	iterative.
	„	335,	„	18	Sapma.

**DE STICHTING DER
REMONSTRANTSCHÉ BROEDERSCHAP,**

1619—1634.

**DE STICHTING DER
REMONSTRANTSCHÉ BROEDERSCHAP,
1619—1634,**

UIT EN MET DE OORSPRONKELIJKE BESCHEIDEN

MEDEGEDEELD DOOR HAREN

Hoogleeraar,

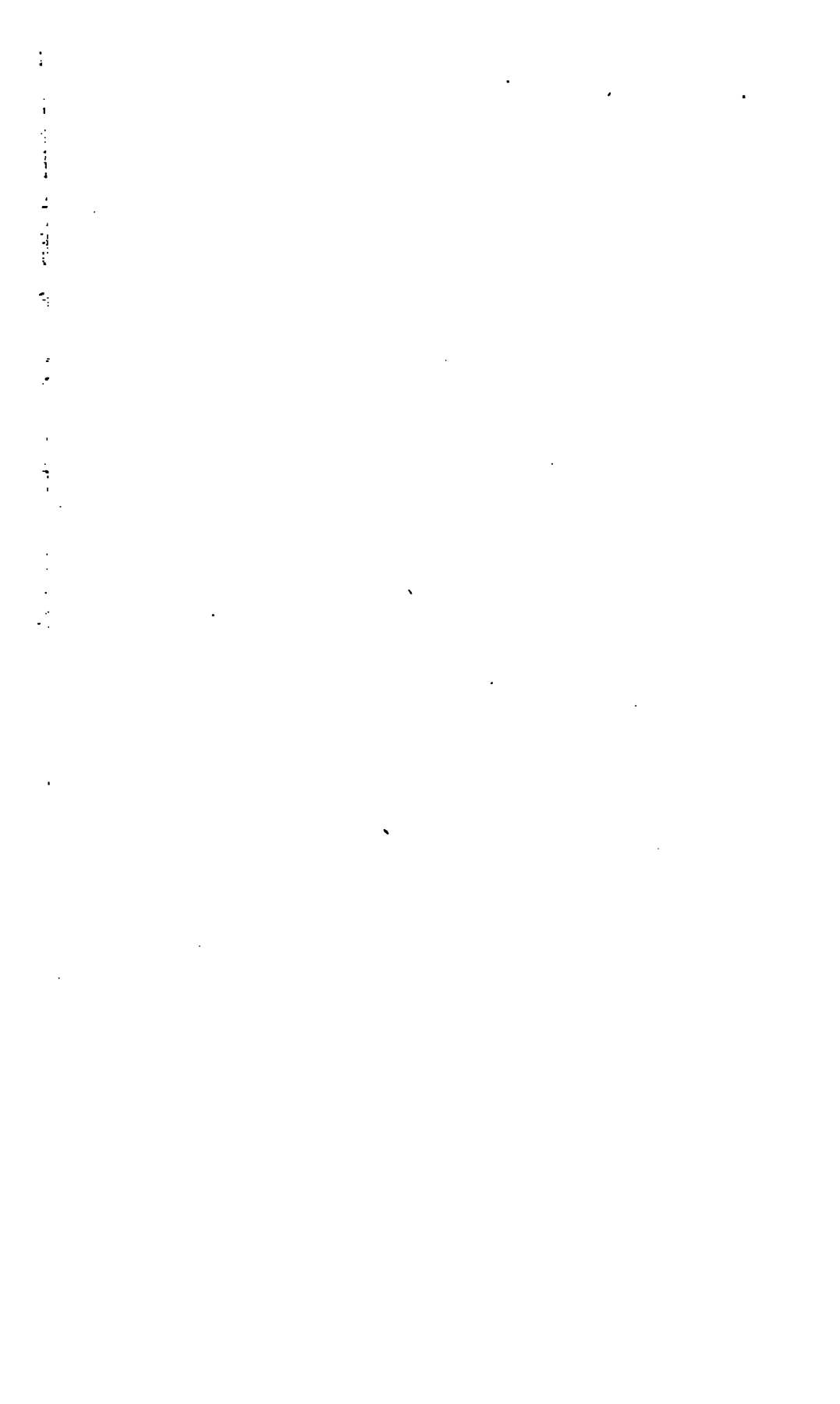
JOANNES TIDEMAN.

TWEEDE DEEL.

1624—1634.

**AMSTERDAM,
Y. ROGGE.
1872.**

I N H O U D.

III. DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP.

1. Langdurige voorbereiding. Tweede tijdperk 1624—1631, blz. 3—273. WAT NA DE CONSPIRATIE MET DE REMONSTR. GESCHIEDDE VAN DE ZIJDE DER WERELDLIJKE OVERHEID. De Staten van Holland; de renovatie der plakk., eeuwige edicten, houding van Rotterdam 4; het Hof 7; de Prins in de Staten 8; verdere handelingen van deze 9; de Remonstr. met hunne requesten naar hunne magistr. verwezen 10. Het optreden van Fr. Hendrik 14; zijn besogne met Gedep. van de Staten 17. De Provinc. Staten in 't gemeen 19. De Staten Gen. 20. De plaatselijke Overheid; te Rotterdam 22; Amsterdam 24; Gouda 26; Hoorn, Woerden 29; Schoonhoven, den Briel 30; Delft, Alkmaar, 's Hage 31; Leiden 32; Utrecht 34; Nijmegen 35; Kampen, Arnhem 36. Geweld op verderen afstand 37. Volksbewegingen 38. WAT VAN DE ZIJDE DER KERK GESCHIEDDE 42. De Z. Holl. Synode 43. Kerkeraden en Predikanten 49. Geschrift van Pauw 51. Voorslagen tot hereeniging; v. Dongen 52, Hanekop en Hornhoven 59, Rotterd. Concept 60; andere schriften 61. De mannen der wetenschap en der letteren. Leidsche Professoren 62; de Dichters 64; Vondel 65. De verhouding van den Prins tot de Remonstr. 66.

WAT TOT VOORBEREIDING VAN DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP DOOR HAAR ZELVE GESCHIEDDE. 1624—1627; De Predikanten- of Sociëteits-Vergaderingen, blz. 74; die van Maart 1623, blz. 75; van Mei, van Oct. 76; protest tegen de laatste 79. Verg. in de schuilplaats 80; hare

klassificatie der kerken 80; discipline 81; palen der verdraagzaamheid 82; klassik. Gedeputeerden 84. Klassik. Vergaderingen, te Rotterdam 1624, blz. 85; Leiden 1625, bl. 86; Verg. van klass. Gedep. en van Gecomm. ter directie 1627, blz. 87. Schriftelijke werkzaamheid; Dwinglo, Uytentb. 89, Episcopus, Paschier de Fijne 90, diens Zilveren Naald 92, briefje daarbij 97. Glückstad; privilegiën van 1624, blz. 98; Dwinglo aldaar 99; privilegiën van 1631, blz. 101. Blik naar Frankrijk en Engeland 102. Staat van zaken in de gemeenten; Rotterdam 104; den Haag 106; Gouda, Delft, Hoorn, Amsterdam, Alkmaar 108; Nijmegen, Leiden 109. Bezwaren en verliezen in eigen kring 110; dood van Rem. Bisschop, Poppius, Thombergen, Rodingenus, Pijnacker, Frederici 111; schandaal van Prince; zaak van Welsing 112; oordeel van Uytentb. 113. Terugkomst der buiten-Directeuren 1626; D. Tresel in 't land 117. Grevinkhoven's werkzaamheid alhier 118; conferenties over vereeniging en adviezen van Praevoost, v. d. Borre, Liesselius, C. Ryckewaert, Lansbergen 121; ontwerp van Grevinkh. 125; adres aan Am. v. Solms 130. Eerste gemeenschappelijk request van de leeraars en gemeenten 132; Uytentb.'s brief 1625 en adres 1626 aan den Prins 140; Episcop. keert in 't land terug 143; Uytentb., daartoe van wege de Broederschap verzocht 144, onderstaat het ook 145; zijn schuilen in het land, eerste prediking 147. Waarde van de terugkomst der Dir. 149, bovenal van Uytentb. 152; schriftelijke werkzaamheid van hem en Episcop. 153. Voortgezette handeling over hereeniging; Advies van Uytentb. aan den Prins 156. Remonstr. voorslag tot vereeniging 159, Contra-Rem. aanmerkingen 161. Brief van Uytentb. 164, zijne korte Aanm. op 't Concept van Duyck 166; Contra-Rem. Annotatiën 167; Uytentb.'s bredere Aanm. 169, Contra-Rem. bedenkingen op de amnestie 170. Verdere bijzonderheden uit 1627 bl. 171; Uytentb.'s weerlegging 171. Requesten van zes kerken 172. Geldersche zaken 173. Pred. Verg. 174. 1628; Voortgezet requesteeren; generaal request 175, en verantwoording van eenige kerken 178. Staat van zaken 182; Gouda, Rotterdam, Schoonhoven 183; Woerden, Nieuwpoort, Waddingsveen, Nieuwkoop 185; de vele gemeenten met vaste, ingerichte vergaderplaatsen 186;

's Hage en Amsterdam 188; Utrecht 190. Brief aan de officieren. Gevangenneming van Boom 190; andere verliezen 191. Amsterdamsch request aan den Magistraat 192. Tegen-requesten door Uytenb. weerlegd 194. 1629 en 1630; Staat van zaken 195; Bestrijding en verdediging door Uytenb. 196, diens onderhoud met Kromhout 197; verlies van Corvinus 198; verdrukking 199; Amsterdam in de Staten; Dokkum, Rotterdam, Gouda, Amsterd.'s kerkbouw 201; Synode te Schoonh. 203; Brief van Episc. 205; over Grevinkhoven 205; huwelijk van Episc. 206; Arnhem, Haarlem, den Briel 207; Nijmegen 208. Societ. Verg. en Directie, dood van v. d. Borre 208; Vergaderingen van 1629; handelingen van Directeuren 209. Eerste Generale Verg. in 't land 1630 blz. 211; bezoeken van Directeuren 214; v. d. Borre sterft 215; handel. van Directeuren 217, vooral te Utrecht 218. Over het Socinianisme 220. Nieuwe aanval en verdediging 222; Beschuldiging van Socinianisme, het boekje de Pace etc. 223; verdediging van Uytenb. ook bij den Prins en de Staten 224; request 226. Opdracht der Apologie van Episcopus 228. De zaak zelve 229; de Apologie 230. 1631; Voortgezette tegenstand en verdediging 236, Brief van de Remonst. Leeraars aan de Schied. Synode 207. Loevestein 243; iets van den toestand der gevangenen 244; van hunne lijdzaamheid 248; hoop op verlossing 252; werkzaamheid 256; deelneming van de Broederschap 258; ontkoming 261. Societeits-Verg. 264; Besluit tot de vaste bediening, gecommitteerden hiertoe en Instructie ald; verdere handelingen 265, en van Gecommitteerden 266. Bizonderheden; Leo, Kromhout 267; Amsterdamsche resolutie 268; kerkenbouw 270; te Alkmaar 271.

2. DE VESTIGING ZELVE, 1632—1634, blz. 274—346. Dwinglo en Uytenb. over de vaste bediening 274. Hare invoering 276; Gouda 277; Hoorn, Alkmaar 278; Nieuwpoort, Oudewater, Nieuwkoop, Vlaardingén, Rotterdam 279; nergens nog finale verbindtenis 281; Briel, Maasland, Leiden, Utrecht, Arnhem, Bommel, Nijmegen ald., Hoorn, Noordwijk, Warmond 282; Amsterdam 283; Rotterdam en Batelier ald., Haarlem, Alkmaar 285; den Haag, Ouwens, Batelier, Velsius 288. Th. Ryckwaert, Burgius; baten en lasten der Broederschap 289. Tabell. overzicht van de gemeenten met hare pre-

dikanten en kerken 291. Dood van Grevinkhoven; verdere bijzonderheden uit 1632; Grevinkh. 294; Boom 297; Oudewater 298. Stichting van 't Athenaeum te Amsterdam 299. 1633; Societeits-handelingen 301; geldelijke behoefte en schriften 302; directie 303. Formulieren en kerkorde; Formul. 304; kerkorde 307; over deze 310. Verdere bijzonderheden 312; Amsterdam, Leiden 313, Leidsche Courant 315; Haarlem; Tilenus 319. 1633 en 1634; Tiel, Dokkum, Nijmegen, Sapma, strijdschriften 320. 1634; Soc.-Verg. en Uytenb.'s Kerkhistorie 321. Het Seminarium 328; vóór 1627 blz. 329; sedert 1627 blz. 332; Thombergen 336; J. H. Ouwens 337; G. Vorstius 340; sedert 1630 blz. 342. Episcopus 343. Aanvang van het onderwijs 346.

BESLUIT 347—351.

BIJLAGEN blz. 355—497. 1. Renovatie der plakk. 355. 2. Conferentie van de Staten van Holl. met den Prins 357. 3. Miss. v. d. St. Gen. aan de Vroedsch. v. Utrecht en Akte van 't Utr. Hof 359. 4. Extr. uit de offic.'s rol te Alkmaar 360. 5. Vondel 364. 6. Handel. Pred. Verg. Oct. 1623, blz. 372. 7. Acta van de Verg. in de schuilplaats 376. 8. Acten van de Rott. classic. Verg. 1624, blz. 388. 9. Die van de Leidsche, 1625 blz. 395. 10. Memorie van 't verhandelde in Rott. 1627, blz. 399. 11. Handel. Rott., Aug. 1627, blz. 401. 12. Bedieningslijst 1627, blz. 404. 13. De Remonstr. en Nederl. te Glückstad 405. 14. Stukken betreff. de zaak van Welsing 423. 15. De Amsterd. Remonstr. van 1628, blz. 431. 16. Memorie van de Verg. bij gedeelten 1629, blz. 439. 17. 't Verhandelde in de eerste Gen. Verg. in 't land 1630, blz. 441. 18. Bedieningslijst 1630, blz. 447. 19. Socinianisme, Aanteekening en Brief 448. 20. Loevestein, stukken betr. de reconciliatie en de verlossing 451. 21. Handel. Gen. Verg. 1631, blz. 457. 22. Handel d. gecombineerde Verg. van 1632, blz. 473. 23. De kerkenorde 476. Ampliatie van de Instr. der Direct. 487. 24. Prospectus van A. Stolker 490.

III.

DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP.

1.

LANGDURIGE VOORBEREIDING.

Tweede tijdperk 1624—1631.

Zoo kwam de Broederschap het zware, voor haar zwaarste jaar 1623 door; fel geteisterd en daardoor verminderd en verzwakt, maar door de ernstige inspanning van hare beste krachten behouden, en in deze misschien versterkt.

Doch nu duurde het nog volle acht jaren, eer zij den tijd kon gekomen achten om als eene gevestigde kerk-gemeenschap hare zaken op een vasten voet te regelen. Want hoe dringend zij het ook meer en meer verlangde, en hoe dikwijls zij het opzettelijk in overweging nam, kon zij naar wijs beraad eerst in 1631 besluiten, hiervoor allereerst de tijdelijke, onvaste, commissoriale bediening der gemeenten door den vasten dienst van eigen leeraars te gaan vervangen.

Hoe heeft zij in dezen nog zoo langdurigen tijd zich hiervoor staande gehouden, gereed gemaakt, voorbereid? Dat moeten wij in dit gedeelte van ons onderzoek nagaan. Terwijl het ons om de stichting der Broederschap te doen is, maakt daarbij weder datgene wat in haren kring plaats had, en vooral wat door haar gemeenschappelijk werd verricht, de hoofdzaak uit op welke wij de aandacht te vestigen hebben. Maar dit werd natuurlijk ook nu weder grootendeels bepaald door hetgeen er met haar geschiedde. En

zoo moeten wij, zonder aan een volledig of nauwkeurig verhaal van dit laatste zelfs maar te denken, het voornaamste van hetgeen uit de omgeving der Broederschap haar bejegende in enkele bijzonderheden opmerken. Daarbij gaan wij zooveel mogelijk de handelingen van de wereldlijke overheid, van de kerk, en van anderen afzonderlijk na.

Vooreerst dan :

Wat na de conspiratie met de Remonstranten geschiedde van de zijde der wereldlijke overheid.

De plakkaten tot handhaving van de vastgestelde religie door het weren van de Remonstranten, die de Staten Generaal hadden uitgevaardigd, en die voor de parate executie door de ordre van procedure van het Hof van Holland in 1620 en 1622 waren gevolgd, maakten over 't algemeen nieuwe verordeningen van dien aard overbodig.

Maar na het optreden van FREDERIK HENDRIK kwam de vraag op, die weldra luide en als een bepaald gevoelen werd uitgesproken: of die plakkaten niet tot de daden der vorige Regeering behoorden, en als zoodanig thans hunne geldende kracht verloren hadden? ¹⁾ Dit hield, met andere redenen, van zelf en op aandraag der Synoden in 1626 en 1627 de Staten van Holland geruimen tijd met de renovatie der plakkaten bezig. Naar aanleiding van een request van de gedeputeerden der Z. en N.-Hollandsche Synoden en van predikanten en kerkeraad in den Briel werden zij 3 Juli 1626 voor eeuwig edikten verklaard ²⁾ en tot eenparige *renovatie* alomme in de provincie besloten. Maar dit eenparige stuitte nu af op Rotterdam. Reeds den volgenden dag rapporteerden de gecommiteerden op de zaak der Remonstranten, dat zij het allen omtrent de renovatie eens waren, behalve die van Rotterdam, die om de gelegenheid van hunne stad geen infractie der plakkaten maar toch zachtere middelen behoorlijk achtten. Deze werden vermaand hunne principaleu tot conformiteit te bewegen. Tevens zou men serieus aan de Magistraten schrijven over de

---

1) Rott. HS. N°. 75.

2) Zie Rott. HS. N°. 67.

executie der plakkaten als eeuwige edicten. ¹⁾ Maar 17 Juni 1627 werd gerapporteerd dat ook deze brief niet was gepubliceerd te Rotterdam om de gelegenheid der stad, te Schiedam omdat daar geene aparte vergaderingen waren.

Intusschen was er heel wat met Rotterdam gehandeld, dat enkele andere leden der Staten aan zijne zijde gekregen had tegenover de difficiële leden in de zaak der Remonstranten ²⁾. Men had eene bezending naar den magistraat gedaan, en Zijne Exc. om schriftelijken aandrang daarbij verzocht, Mei 1627. De gedeputeerden der Synoden zouden de Stad intusschen, op verlangen van den magistraat, bij leening voorzien van begaafde leeraars die konden concurreeren met de Remonstranten, om langs dien weg de gesteldheid van zaken te veranderen. De Prins evenwel oordeelde de executie der plakkaten niet goed, omdat zij den Remonstranten te meer animositeit zou geven. Hij achtte beter de religie en de regeering vast te stellen, 18 Mei. Bij herhaling werd Rotterdam verder serieus aangesproken en vermaand tot haar devoir. Maar 2 Aug. verklaarde de Stad „de macht niet te hebben om den brief te publiceeren noch de plakkaten te executeeren, en niet raadzaam te vinden de sterke hand te gebruiken, en zoo eene stad in een bloedbad te stellen. Nu maakte Leiden (ook Haarlem, Enkhuizen en Schoonhoven ³⁾ in de Staten vergadering bezwaar omtrent de geconsenteerde middelen (opbrengst voor den Staat) in hare stad, buiten beter orde tot het weren van de proceduren der Remonstranten tegen de aangenomene religie, waarop Rotterdam zich behoorde te accommodereen, 8 Aug. Zoo werd ook 28 Febr. en 1 Maart 1628 door de difficiële leden gezamenlijk consent voor den oorlog geweigerd, zoolang niet orde gesteld was op 't maintien van den godsdienst. De Vergadering besloot nog in Sept. 1627 te onderzoeken, of

---

1) Dit en wat volgt uit de Handel, der Staten is ontleend aan de gedrukte Resolutiën met het Register. Maar daarbij zijn geraadpleegd de Aanteekeningen, kennelijk uit de geschreven Handelingen gemaakt, Rott. HS. No. 75, van welke wij twee als Bijl. No. 1 mededeelen.

2) EPISCOP. schreef aan UYTENB. 4 Aug. 1626: dat 18 steden verstaan zouden hebben tot surchance van de renovatie voor dezen tijd. Alleen Leiden, Briel, Alkmaar, Monnikendam en nog eene verstonden ter executie. De adel hield er zich buiten. De Prins was tegen de renovatie. Br. UYTENB. II, 2, 413. 3) Rott. HS. 75.

met de admissie der Remonstranten tot het Avondmaal de rust van stad en kerk te Rotterdam is te treffen. Maar de raadsheer v. d. MEER, in de Synode (thans te Dordrecht) gedeputeerd, berichtte dat zij nopende de Remonstranten tot het Nachtmaal te admitteeren niet goed gevonden had breeder te elargeeren dan in de Synode te Leiden was gedaan ¹⁾ In Aug. 1628 bepaalde zij dit tot de ignoranten en dubitanten. Rotterdam nam 2 Oct. 1627 aan, door alle devoir de gebannen predikanten te weren. Gelijk de Verg. reeds 9 Juli besloten had, dat het Hof van tijd tot tijd eenige der voornaamste Remonstranten voor zich ontbieden en mulcteeren zou, werd dit 6 Oct. dus uitgebreid: In de steden die niet machtig zijn de coventikelen te weren, zal het Hof hen die de vergaderingen bijwonen te 's Hage citeeren en beboeten, en tegen de niet compareerenden procedeeren bij mandement crimineel. Gouda protesteerde daartegen, tenzij Rotterdam het goedvond. Rotterdam vond het goed, waar de Magistraten het verzoeken. ²⁾ 22 Juli 1628 werd er aan toegevoegd: de steden die niet bij machte zijn de plakkatens te executeeren zullen hiervan advertteeren.

Hoogst belangrijk was natuurlijk deze houding van Rotterdam en hare krachtige volharding, gepaard met toegewendheid zoo ver het kon (de gebannen predikanten). Zij was gegrond in de treurige ervaring bij vroeger gepleegd geweld opgedaan, en in het klaarblijkelijk belang van de handelsstad in welke de Remonstranten de meesten waren, en die dan ook niet weinig Remonstrantschgezinden in de regeering had.

Op die houding doelde het woord van UYTENBOGAERT ³⁾ uit

1) Zij had tusschen hardnekkigen en gezeggelijken onderscheiden, en dat onderscheid nauwkenig bepaald. Hand. Z. H. Syn. uitg. Kist bl. 85 volg.

2) Hoezeer dit als eene verscherping van de vervolging de Remonstrontruste, blijkt b.v. uit een brief van LIESSELIUS aan C. RYCKEWAART, Rott. HS. 1400, waar hij schrijft: „Wij verstaan dat het Hof van Holland zich zelf aanneemt de executie van de plakkatens, citeerende te dien einde de burgers uit verscheidene steden voor zich om de geldboeten uit te persen. Ik versta mij deze dingen niet. Onze zaak wordt met wonderlijke mysteriën gedreven.” Toch werden langs dien weg soms ook vervolgd aan strenge maatregelen onttrokken. UYTENB. Brieven II, 2, 78. De brief is van 16 Juni 1626. Toen was het dus reeds begonnen of beëindigd. Eene proeve van het bezwarende van deze wijze van handelen uit Woerden zie Rott. HSS. 179.

3) Br. 26 Dec. 1626. Rott. HS. 1996. Zie ook Br. (Rogge) II, 2, 397.

dezen tijd „dat Rotterdam alleen de goede zaak nog omhoog hield.” En terwijl van de hoogere Regeeringscollegien de Staten van Holland datgene waren met hetwelk de Remonstranten het meest te doen hadden, was het ons belangrijk zulk een blik in hunne handelingen te slaan. Wij zetten dit dan ook voort, om te vernemen wat de resolutien uit dezen tijd nog meer omtrent de Remonstranten bevatten.

Nog in de laatste dagen van Prins MAURITS, 26 Maart 1625, namen zij het algemeen besluit, dat het Hof tegen de proceduren der Remonstranten bij autoriteit van den Stadhouder zou remedieeren, tot conservatie van de rust van de steden en plaatsen in het politiek en van de aangenomene religie, en dat de rechters en officieren de contraventeurs behoorlijk zouden straffen. Ook een jaar later, 6 April 1626, werd het Hof in denzelfden geest gelast, en bij herhaling hooren wij aan dat Hof gestrengheid aanbevelen, en klachten inkomen tegen „de slappigheid der officieren.” Tot voorbeeld: 30 April 1627. Op de klachten van die van Woerden over de stoutigheid der Arminianen en de slappe officieren zal het Hof zulks prompt weren; hetzelfde wordt in de vergadering aan twee Raden aangezeid. Die stoutigheid was zoo, dat zij in de stad wel eens een heelen oloop kon verwekken, te meer omdat de procedures daartegen bij 't Hof niet vorderden. 1) Op 22 Juni kwamen er weder gelijke klachten in, in weerwil van de bezending van twee commissarissen van het Hof. 2. Aug. het Hof heeft te Schoonhoven een Notaris, volgens de plakaten van zijn ambt vervallen en bij sententie afgezet, daarin hersteld. 12 en 15 Aug. 1628, besloten de officiers tot strengheid te vermanen. 16 Juli 1629. De officier te Warmond schijnt met de verboden conventikelen der Arminianen te conniveeren. — De Justitie dus, die van het Hof uitging, en op welke met de magistraten het voor de uitvoering der verordeningen tegen de Remonstranten aankwam, neigde kennelijk in dezen tijd tot matiging en oogluiking. Zij had nu ook zoo lang, en in den conspiratie-tijd zoo geweldig hare harde en hatelike taak moeten vervullen. Vandaar ook dat uitdrukkelijk voorschrijven aan 't Hof, om contraventeurs uit de steden en plaatsen voor zich te roepen. Vandaar het krachtig dreigen met

---

1) Rott. HS. 75.

weigering van consenten bij het niet gestreng weren der Remonstranten. De Staten zelve behoeften nu nog, althans in 't eerst van dezen tijd wat de meerderheid betreft, die bedreigingen minder. Maar van het Hof lezen wij uitdrukkelijk in brieven van die dagen dat het den Prins (FREDERIK HENDRIK) begon naar de oogen te zien. ¹⁾ Merkwaardig is in verband hiermede de gezindheid van den Prins. Toen gecomm. Raden in 't voorjaar van 1626 een punt van Beschrijving ontworpen hadden tot executie der plakaten, „waarop alzoó zij door hunnen Secretaris WOLFF het advies van den Prins verzochten, zeide hij, dat die akte harder was dan de plakaten zelve. En als de Secretaris zeide, dat het zijn meesters zóó noodig vonden tot conservatie van de rust in 't land, repliceerde hij wel toornig, hij zou dan ook denken op middelen die hem zouden goed dunken om 't land in rust te brengen. Daarmede ging de Secretaris heen en bleef het goede voornemen van h. gecomm. Raden zonder effect.” ²⁾ Later werd op 1 Maart 1628 in de Staten het gevoelen van den Prins gebracht, dat maintien door het weren der Remonstranten aan de justitie moest gelaten worden; maar tevens was het besluit der Staten, om dat overlaten te doen zijn conform aan de Hoven, Magistraten en Officieren te schrijven. En eindelijk hooren wij reeds in 1626 door D. TRESEL, gewezen eerste klerk der Staten Generaal en in 1619 voor twee jaren gebannen, bij herhaling een onderhoud over accommodatie hebben met den President van 't Hof KROMHOUT ³⁾. Ja dezen, vroeger een der Rechters over de gevangenen Heeren, zien wij in 1629 door PASCHIER voor gevangenen Remonstranten te Leiden aanspreken ⁴⁾, en in 1630 zelve eenige Remonstrantsche advokaten bij zich ontbieden, en met hen in 't breede handelen over accommodatie van de kerkelijke differenten (toen in 't bijzonder met betrekking tot het Socianinisme), en door hen van UYTENB. hiertoe eenig geschrift begeeren ⁵⁾.

---

1) Br. van NIELLIUS, Rott. HSS. 1512.

2) Brieven van UYTENB. II, 2, 369. NIELL. Rott. HSS. 1537. Gecom. Raden, onder de politieken de hardste tegenstanders, deden in 1627 een scherpen brief aan de Magistraten tot executie der plakaten uitgaan. Rott. HSS. 1401.

3) Dat wij kennen uit de Brieven van TRESEL, door ROGGE uitgegeven. Kron. Utr. Gen. 1867. 4) v. VLOTEN 242. 5) Leven en Bed. 167.

Het voornaamste dat wij verder van de handelingen der Staten in de zaak der Remonstrantea gedurende dit tijdperk vernemen, is het volgende. Den 11 Maart 1626 kwam er een vertoog in van de beide Hollandsche Synoden over de vermetelheid der Arminianen; en een rapport van gecommitteerden van Gouda, over den moedwil der Remonstranten en het outweldigen van een gevangen Predikant, alsmede van twee commissarissen van het Hof, daar gekomen tot informatie en tot straf der culpabelen. Men besloot conform hierin met allen ernst tot rust te procedeeën, en in gelijke desordres voor het toekomende te voorzien. Den 31^{en} Mei werd geresolveerd, aan den Bailjuw en Burge-meester te Rotterdam te gelasten, naar UYTENBOGAERT, DWINGLO en WELSING te informeeën, en zoo ze daar waren hen te vatten, den eersten als bezwaard met eene sententie niet om religie maar om delict, de laatsten als consciï van den voorgenomen moord des Prinsen. Lang nog werden ook de gevangenen op Loevestein hard behandeld, en bij 't indienen van requesten van hunne vrouwen, als tijdens de pest in 1625 en bij ziekte van CYPUS 1626, in de Staten Verg. hard beoordeeld. Eerst in 1627 ging van den Commandant een advies tot meerdere vrijheid uit, waarin de Staten 24 Juni consenteerden, zoo de Prins het niet gevaarlijk achtte voor het Fort, en mits dat zij buiten lasten van 't land wel bewaard bleven ¹⁾

In 1626 werd de vraag ópgeworpen of het oorbaar zou zijn, de Remonstranten weer in 't land te roepen en hun vrije exercitie toe te staan? De partij voerde als gronden daartegen aan: 1°. zij geloofden de 12 Artikelen niet; 2°. gelooven dat God niet overal maar in zekere plaatsen is; 3°. loochenen de H. Drievuldigheid; 4°. houden Christus voor een creatuur, bij glorificatie God en Gods Zoon genoemd; 5°. den H. Geest voor niet zelfstandig maar eene gave van God; 6°. Christus lijden exemplair, geene voldoening; 7°. den doop van geen waarde; 8°. geen verrijzenis des vleesches; 9°. leeren alleen te gelooven wat men met de rede kan begrijpen, en verklaren 10° de H. Schrïft maar als continueele allegorie en dus niet naar de letter te verstaan; 11°. dat de eeuwige straf is tegen Gods natuur; dat

---

1) Aanteek., Staten van Holland, Rott. HS. 75.

zij niet langer duurt dan de verbranding; 12°. het eeuwige leven van de ziel alleen, niet van 't lichaam; 13°. dat jonge kinderen niet onsterfelijk zijn, daar 't geloof en 't gebruik daarvan dit doet worden. Tevens adviseerde eene commissie op gravamen 1 van de Synode: „alsoo men verstaat dat er sprake is van moderatie met de Remonstr. als Remonstr., of 't niet noodig ware nomine Synodi alle klassen en hare leden daartegen te waarschuwen, als zijnde ten prejudicie van de canons der Dordtsche Synode. Werd ook gevraagd hoe men zal handelen met een concept van moderatie en den auteur daarvan”; Commissarissen op de Synode zouden verklaren dat, zoo daarmede de Heeren van Rotterdam werden bedoeld, deze betuigd hadden, geen verdragen van de Remonstr. als zoodanig gemeend te hebben, en men de zaak hierbij moest laten. Men besloot tegelijk voor dezen keer met elken Commissaris uit het Hof nog eep uit de Staten, en van wege Z. Exc. een uit IJsselstein te voegen, gelijk ook is geschied. ¹⁾

In Aug. en Sept. 1627 beval men het Hof bij herhaling de gelegenheid der zaken te Woerden te verstaan en daar en te Schoonhoven en elders de stoutigheid te weren. Op den 25 Juli kwam er eene supplicatie van de Remonstranten in, strekkende tot vrije exercitie buiten de publieke kerken. Door den Secretaris nam men het geschrift aan, maar, terwijl men verklaarde bij de vroegere resolutiën te blijven, nam men tevens het belangrijk besluit: hen voor verdere supplicatiën met onderteevende Requesten van de Staten naar hunne respectieve Magistraten te verwijzen. Drie dagen later kwamen de Preses, Scriba en Assessor van de Z. H. Synode zelve in de Vergadering. Zij deelden mede, dat de Synode het weren der Remonstr. artikelen voor noodzakelijk, en daarom de admissie van die ze aanhangen tot het avondmaal niet tolerabel had verklaard. Men droeg aan het Hof op, zijn advies op de Remonstrantie tegen de insolentie der Remonstranten schriftelijk in te dienen. Na twee dagen reeds kwam nu een request van de Remonstrantschgezinden, verzoekende dat zeker geschrift tegen dat van Delft (de Z. H. Synode), hetwelk aan de Staten was gezonden, ook aan 't Hof mocht gezonden worden. Werd geresol-

---

1) Rott. HSS. N°. 7 op 1626.

veerd: dat men „het lange geschrift” zonder apostille weder zou uitgeven (teruggeven), ondienstig oordeelende debat tusschen dezen en de Synode te laten maken, dewijl de verzoeken strekken tegen de plakaten en tot turbatie in der religie. Te gelijker tijd nam men het besluit, geen Synoden meer te laten houden zonder voorafgaande opgave van de gravamina die zij behandelen zouden aan de Staten. Maar 19 Sept. weigerden Alkmaar en Hoorn te adviseeren op de punten van beschrijving, tenzij men terugkwame op dit besluit. Den 29 dier maand kwamen twee Predikanten, twee Ouderlingen en twee Diakenen van 's Hage, klagende over de stoutheid der Remonstranten in 't houden van vergaderingen. Het Hof zou gehoord worden en de regeering der stad, om te vernemen of hun de wil of de macht ontbrak, en gecommiteerde Raden, of zij hun devoir deden. De conventikelen zou men in den Haag niet lijdén. 1629. 3 Maart. Verhoog der Synoden tegen vele passeerende zaken om de Remonstranten te stijven in hun drukken en uitgeven van lasterlijke boeken. Ook de oprichting van de Sociëteit der Remonstranten was een grief. Daarbij verlangde men ¹⁾ een nieuwen ambtseed tot verbindtenis aan de ware religie, en sprak van zachter middelen tegen de Remonstranten. Men besloot het stuk aan het Hof te verzenden om advies. Dit luidde: de ambtseed was onnoodig; tegen de vergaderingen was genoeg voorzien; van de zachter middelen (tot welke zij zelve wel mochten vermaand worden) mochten zij nadere opening doen; de Predikanten mochten tegen de zonde en tot gehoorzaamheid aan de overheid en tot de liefde vermanen, en zóó ook de Remonstranten winnen. Zeker wel eene sterke proeve van hetgeen wij omtrent de meerdere billijkheid en gematigdheid van 't Hof opmerkten. De zachter middelen der Synode bleken te zijn, de Remonstranten uit alle bedieningen, en hunne boeken en vergaderingen te weren. Den 13 Juli werd gelezen een brief van het gerecht te Leiden, zeer klagende dat hunne burgers ontrust werden met de conventikelen der Arminianen die te Warmond gehouden werden. Zij allegeerden dat zij hunne boeten aldaar aan den officier (boven blz. 7) voldaan hadden, om zoo de causatie van den officier in de stad

---

1) Zie UYTENB. Ernstig schrijven. Amst. Pamfl. I. 1. 98.

te ontgaan. De Heer van Warmond werd hierop (10 Aug.) gehoord, die meende dat de zaak alleen aankwam op de quaestie wie van de officieren de preferentie (van de boeten) had. Hij verdedigde bij deze gelegenheid zijne verdraagzaamheid met de schoone verklaring: hij wilde gaarne een goeden naam als zijne vaders nalaten bij zijn onderzaten, en een goed exempel geven aan zijne kinderen.

In Januari 1630 bracht Cats als Raad-pensionaris ¹⁾ in de Staten-vergadering eene akte tot het vaststellen der religie, waarover hevige disputen vielen. Amsterdam was daarbij aan 't hoofd der oppositie. Rotterdam steunde haar krachtig. UYTENB. heeft in zijn Memoriaal ²⁾ iets van de disputen aangeteekend, dat wij daaruit mededeelen. „1630. 23 Jan. Akte van CATS, geprojecteerd om de rel. vast te stellen, wordt in de Staten gedisputeerd, Nobels zeggende: . . . . . is, en dat 't nieuwigheden zijn om de zaken zwaarder te maken. Schagen addit: dat ze was erger dan de tirannie van Alva, inquisitie, conscientiedwang; dat men weder een gesteld Hof zou moeten oprichten, om daar te toonen hoe gereformeerd men was. Dordr. wilde zich nader bedenken. Haar(lem) en Lei(den) was d'akte nog te slap. Amst. dat d'akte pernitieus was, geen last daarop te handelen. Wilde geen copie nemen, ook niet rapporteeren, want men zou ze toch niet aannemen. Leiden: Men ziet nu wel wat gij in den zin hebt. Amst.: niet anders dan de religie te maintineeren, getrouw te blijven in oorlog en treves, goed en bloed bij 't land op te zetten, evenwel zulke akte niet in te willigen, zulke verbindtenis niet te maken, in geener manieren. Quidam ex Noordh (olland.): Men ziet wat gij voor hebt, die alreede 2 predikanten hebt uitgeleid. Amst.: Cloppenburg niet uitgeleid, is zelf gegaan. Tot Smout hebben wij reden, die wij hebben verklaard, denken hem niet te lijden. Noordh.: En of gij de religie woudt exstirpeeren? Amst.: Als wij dat doen, en 't land aan den vijand willen brengen, spreekt dan, nu niet. Rotterd. . . . . geen copie. Niet in deliberatië leggen. Wij hebben meer gedaan

---

1) De Pension. Duyck was in Sept. 1629 gestorven, en CATS nam de betrekking waar tot PAUW die aanvaardde, April 1631. Zie WAGEN. Vaderl. Hist. 41^e en 42^e Boek.

2) Rott. HB. 365.

dan iemand tegen de Remonstranten; 14 menschen zijn er dood gebleven. 't Is niet praktikabel. Zullen 't niet doen. Berckel. Wij hebben moderate predikanten begeerd. Men heeft ons de hand niet geboden. Nu is 't verlopen. 't Moet nu zoo blijven. Noch pred. vangen, noch anderen. Broekh.: Men kan de pred. wel vangen zonder oproer. Puyck (Burgemeester van Rotterdam): wilt gij dien weg in, zoo mocht gij tot Rotterdam komen andere Magistraten maken. Ik blijf er niet in, komt gij tot Rotterdam regeeren. Broekh.: Ik heb te Rott. niet te doen. Alle de rest neemt copie. Alph. (aeus, bedekte naam van den Prins in de schriften der Remonstranten) kwalijk tevreden dat CATS hem d'akte niet eerst had gecommuniceerd, zeggende dat het was een knuppel, geworpen onder de hoenders om alles te verwarren. Alph. oordeelt dat het de Remonstr. erger zullen hebben met de treves dan met d'corlog. De doleanten van Amst. worden van de Staten gerenvoyeerd aan de hunnen, mits dat zij mogen weder komen, zoo zij meenen reden te hebben." Dit slot zou doen twijfelen of de aanteekening de zaken wel geheel juist weder geeft.

Op 3 Juni wordt nog verhaald dat, als CATS wilde concludeeren, Vlam. (de Vlamingh van Outshoorn, een der Burgemeesteren van Amsterdam) had gezeid: wij verstaan niet, dat in zaken, de privilegien, de autoriteit en gerechtigheid van de steden concerneerende, eenige overstemming plaats heeft. Zullen 't niet lijden, al zouden wij wat anders doen. Zoo gij concludeert, wij zullen 't op U verhalen. Dordt hielp Amsterdam. CATS wierp de pen van zich, zeggende: zoude ik Amst. en mijn meesters van Dordt op den hals halen, ik scheid er liever uit. Men had onder couvert vanwege de Remonstranten een request gezonden met bede, dat hij 't wilde presentereen. Hij deed 't niet. Men zeide het Alphaeus. Die vraagde het hem. Zeide niet ontvangen te hebben.

Een half jaar later hooren wij CATS namens den Prins voorstellen, dat eenige notabele Deputaten uit de verg. met Z. Exc. zullen confereeren, onder anderen over de groote licentie der Remonstrantsche vergaderingen, en de leden zullen ook hiervan rapport doen aan hunne principalen. En 14 Juni zijn geëxhibeerd eenige Extracten uit zeker traktaat onlangs uitgegeven, geinscribeerd: Anonymi Dissertatio de

Pace Ecclesiae, alsmede uit de Apologie der Remonstranten tegen de Censure van de Theol. faculteit; mede geëxhibeerd eene Miss. van 4 Juni aan Z. Exc. van JOH. UYTENBOGAERT uit den naam der Remonstr. Leeraars, met een vertoog van deze, geteekend door zes hunner tot ontschuldiging der Remonstranten. De zaak betrof de toen sterk gedrevene beschuldiging der Remonstranten van Socinianisme, van welke wij later hooren. Hier is het ons vooral om 't besluit te doen. En dit was alleen, dat het traktaat, werkelijk Sociniaansch, maar van een Poolsch auteur, verboden werd, met intrekking der exemplaren, procedure tegen Auteur en Drukker, en dat op het ingegevene door de Remonstranten voor als nog geen apostil zou gegeven worden.

Genoeg. Uit het medegedeelde blijkt, dunkt mij, het volgende. In de jaren 1626 tot 1630 was de tegenstand tegen de Remonstranten nog weder krachtig werkzaam. Van daar dat de Staten van Holland aanhoudend met hunne zaak werden gemoeid. En ook zij waren den Remonstranten verre van gunstig. Maar het voorbeeld van Rotterdam, nu door Gouda, dan door Delft gesteund, en door Amsterdam gevolgd, ¹⁾ en de ervaring, dat in de plaatsen waar de Remonstranten de meesten (Rotterdam, Gouda, Hoorn), of talrijk (Woerden, den Briel enz.) waren, de plakkaten niet meer waren te executeeren, en het onrustig en onredelijk drijven der partij deden de Staten van lieverlede het Hof volgen, en zonder iets ter gunste der Remonstranten te doen, minder gehoor en gevolg geven aan de harde eischen van hunne tegenstanders.

En dit werd zeker nog door iets anders bevorderd, waaruit tevens van eene andere zijde de weer opgewekte tegenstand te verklaren is. Het is, de vernieuwing die er in de Regeering had plaats gehad, dat MAURITS door FREDERIK HENDRIK was opgevolgd. Dit geschiedde, gelijk men weet, in 't voorjaar van 1625. En hiervan was de beteekenis voor de Remonstranten niet, dat een persoonlijk vijand van hun gevoelen door een persoonlijk vriend hiervan aan 't hoofd der regeering was vervangen; maar wel, dat in de plaats van een Stadhouder, wiens politiek, in verband met zijn aard en met zijn toestand, herstel van rust door 't voorstaan van de boven-

---

1) *Episcop. aan UYTENB.* reeds uit 1626, *Brieven van UTT.* II. 2, 406.

drijvende partij, ook met geweld tegen de onderliggende medebracht, een Stadhouder was getreden, wiens politiek, in verband met zijn aard en met den tegenwoordigen staat van zaken, het uitslijten der verbittering tot verzoening en vereeniging der partijen door haar zelve wilde.

Er trad daarmede dan ook evenmin een nieuw regeeringspersoneel als regeeringsstelsel op. En terwijl reeds Prins MAURITS in zijn laatsten tijd meer en meer op zijne wijze had doen blijken, dat hem het drijven der kerkelijken begon tegen te staan ¹⁾, bespeurde men in 't eerst zoo veel verandering niet. Maar van lieverlede werd het blijkbaar dat er een andere geest van het Hoog Bewind uitging. Met een woord vernamen wij reeds van den invloed welken ook dit had op het Hof, en daardoor op de waakzaamheid en gestrengheid der plaatselijke justitie tegen de Remonstranten. Dit deed de partij, die toch reeds van FREDERIK HENDRIK geen steun verwachten kon, beseffen dat alles thans dubbel op haar eigen volharding en ijver aankwam. Van daar in 1626 en vervolgens de blijkbaar bij vernieuwing opgewekte beweging. En tevens zag en hoorde men nu af en aan zaken als deze: de schoonzoon van OLDENRARNEVELD, VAN DER MIJLE, in 1624 met vergunning van de Hollandsche Staten in den Haag teruggekomen, ging op verlangen van den Prins, tegen den zin der Staten-Generaal, achter de lijkstatie van den overleden vorst, en met hem MATHENES en VAN ZEVENDER. Ook nu bleef de Prins nog de godsdienstoefening in de hofkapel houden en ging niet in de kloosterkerk ²⁾. NIC. REIJGERSBERGEN, de zwager van DE GROOT, werd nog in ditzelfde jaar Raadsheer in den Hoogen Raad. Ook mannen als SIM. VAN BEAUMONT, D. MEERMAN, DUIJST en anderen kwamen weer in betrekkingen. HOGERBEETS mocht zijne gevangenschap op Loevestein verwisselen met gijzeling op het huis ter Weer te Wassenaar, en dit geschiedde op intercessie van den Prins ³⁾.

---

1) Men denke b. v. aan zijn gezegde tot militaire officieren: „laat voortaan de burgers met vrede, doch indien de Arminianen in uwe wachthuizen komen prediken, weert ze daaruit,” reeds uit 1622 door BRANDT IV. 703 vermeld; en zie verder STOLKER, Prins MAURITS geen vijand enz. 1827. blz. 35—54.

2) Brieven UJTB. II. 2. 326 en STOLKER Prins MAUR. 56.

3) Reeds Prins MAURITS wilde hem geheel ontslaan, Br. van v. d. BOREL. Rott. HSS. 745, en STOLKER Prins MAUR. 37 en 83.

ten het volgende. Den 9den Maart besloten de Staten het plakkaat tegen de vergaderingen der Remonstranten volgens voorgaande resolutie (van Juli 1626) alom te renoveeren, „doch dat men 't zelve nog alvorens met Z. Exc. zal communicceeren.” En den volgenden dag rapporteerde de Raadpensionaris „nopende 't geen Z. Exc. op huden hem heeft verklaard op 't maintiennement van den staat van de religie, hier publiekelijk aangenomen, en op het maintiennement van de regeering. Item mede tot gerustheid van degenen, die in eenige zaken van 't Land als rechters of anders geëmployeerd zijn geweest, mitsgaders op de deputatie te doen van degenen die met Z. Exc. communicceeren zullen op de renovatie van 't plakkaat enz.” Toen is geresolveerd, te committeeren de Edelen, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen en Edam met den Raad Pensionaris, om met Z. Exc. in communicatie te komen tot wegneming van allen argwaan en bedenken, en tot gerustheid van de leden in 't maintiennement van de religie en de regeering, en de defensie van degenen die den Staat van 't land ergens in gediend hebben, als rechters of anders. Na het houden der besoigne op den 19den werd nog denzelfden dag daarvan rapport gedaan, en zou dat op morgen punctueel geëxamineerd en in schrift gebracht worden, opdat de leden er copie van mogen nemen en met hunne principalen communicceeren ¹⁾. Dit stuk kennen wij als Resumé van den Pensionaris ²⁾. Daarnaar kwam het verhandelde hierop neder. I. De aangenomene religie voor altijd tegen alle verandering, van wie en van welke kwaliteit ook, vast te stellen; de Remonstr. noch in de publieke kerken noch in andere publieke plaatsen toe te laten; hiertoe of alleen Staatsgewijze te besluiten of de regeerders en ambtenaren formeel (door een eed) te verbinden. II. De hooge en lage regeering vast te stellen met maintien der religie; de regeering der steden met alle macht van 't land te verdedigen tegen alle factien, al ware 't ook onder pretext der religie; daarbij is gemoveerd, iets te statueeren tegen de predikanten die de magistraten daarin weerspreken, en een middel te vinden om de gemoederen tot beter eenig-

1) Aanteek. uit de Handel. der St. Rott. HS. 75.

2) Bijl. N°. 2.

heid te brengen. III. Na de vaststelling (als boven) is niet noodig geoordeeld iets te verklaren tot gerustheid van de geemploijeerden; maar is daarbij gerveerd van eene generale amnestie, zonder infractie op publieken last, tot beter vereeniging der gemoederen. IV. Ook om dit laatste later te resumeeren of bij de vaststelling, die de plakaten corroboreert, de renovatie en publicatie van 't plakkaat tegen de vergaderingen van noode wezen zal ¹⁾). Den 1sten April delibereerde men hierover. Er was eenstemmigheid op 't handhaven van de religie en de regeering, maar dispariteit van adviezen „op de forme en maniere hoe 't zelve zekerlijk te doen.” Den 3^{den} bracht de hervatte deliberatie niet verder. Den 30sten verzochten Gedep. van de Holl. Synode, serieuze executie van de plakaten zonder eenige andere conferentie of besoigne daarop te maken; en toen hernieuwde men de resolutie omtrent het handhaven der religie en het weren van de molitie der Remonstranten daartegen en de executie, ja renovatie der plakaten. En terwijl men daarbij om de rust in 't land geen nieuwen eed noodig achtte, verklaarde men om dezelfde reden verdere conferentie met Z. Exc. niet dienstig, te meer omdat zij de Remonstranten slechts te stouter had gemaakt. Maar hierop betuigde Delft tegen de renovatie der plakk. niet te hebben, „bij aldien 't zelve met Z. Exc. als Stadhouder werd gecommuniceerd.” En nu zette Rotterdam hare exceptie wegens de gelegenheid der stad voort. En verder kwam men niet ²⁾).

UYTENBOGAERDT en NIELLIUS en v. D. BORRE getuigen uitdrukkelijk dat de zaak van den Prins was uitgegaan, ³⁾ en zij schijnt de eenigheid der gemoederen door accommodatie bedoeld te hebben met het oog op den oorlog, en hiertoe eene poging geweest te zijn. Merkwaardig is nog in dit opzicht de wijze waarop namens den Prins in de Statenverg. van 16 Mei 1627 over de zaak gerapporteerd werd, toen Z. Exc. de renovatie der plakaten om de animositeit der Remonstr. ondienstig oordeelde. Hij klaagde daarbij „over de preciesheid van eenige kerkelijke personen, die de gemoederen van dwerse leden ontrusten, en met allerlei geschrif-

---

1) Rott. HS. N°. 73 drie copien, en eene in N°. 80.

2) Aant. St. v. Holl. Rott. HS. 75.

3) Aanmerk. op de Annot. op de Besoigne. Rott. HS. N°. 73 en 1533.

ten ten ergste gaan geduiden 't geen ten goede voorgenomen was in de laatste conferentie met hem, als of men daarmede de religie wilde veranderen, leverende daartoe over 't zelve geschrift, met vermaning dat het in de verg. gelezen werd ¹⁾." Maar de Prins zette de zaak niet door. Wij komen bij het verrichte door de Remonstr. zelve op haar terug.

Van de provinciale Staten hebben wij thans nog alleen het volgende te vermelden. — Door de Staten van Holland werden in 1624 de Theol. Professoren te Leiden gëautoriseerd om de Confessie der Remonstranten te weerleggen ²⁾. Zij namen op 21 Sept. 1626 de resolutie: Den gewezen predikant van Berg-Ambacht ARNOLDUS NEOMAGUS, geteekend hebbende d'akte van stilstand, is toegelegd voor een jaar drie honderd Pond, te betalen de helft gereed en de wederhelft over 6 maanden. En van zulk eene mildheid om dat teekenen te bevorderen vinden wij meer proeven ³⁾. In hetzelfde jaar 1626 vaardigden zij een plakkaat uit tegen het Latijnsche grafschrift op OLDENBARNEVELD dat verschenen was, en stelden daarbij *f* 1000 op het hoofd van den auteur ⁴⁾. Wel verboden zij in 1627 even eens de *Tien-Redenen* tegen het toelaten van Remonstr. tot de kerkelijke gemeenschap van RUPERTUS SIXTUS ⁵⁾. Maar in October van het vorige jaar hadden zij in Rijnland, Schieland en Delfland de publicatie doen verschijnen, met welke daar ten platten lande werd voorzien tegen het vergaderen van de Remonstr. op de grensscheidingen der Schouts-ambten, waardoor zij bij het overvallen van den eenen schout op het gebied van den anderen konden ontkomen ⁶⁾. — De Geldersche Staten deden 13 Mei 1628 een plakkaat tegen de Remonstr. uitgaan, en vorderden attestatie van avondmaalsviering van de ambtenaren, nadat de Geldersche Landdag de magistraten vermaand had, alleen raadsleden van de ware religie te admitteeren ⁷⁾. En in 1629 vernieuwden de Friessche Sta-

1) Aant. St. v. Holl. Rott. HS. 75.

2) STOLKER. Aanteek. Rott. HS. N°. 12.

3) Br. van NIELL 20 Juli 1629. Rott. HS. 1539.

4) Plakk. Boek van Holl. II. 133.

5) Amst. Pamf. II. 1. 84; tot in 1650 voor de vierde maal uitgegeven.

6) Kerk. Plakk. Boek. II. 140.

7) Rott. HSS. 87.

ten voor hunne provincie nog het scherpe plakkaat van 1623 na de conspiratie ¹⁾. De provinciale Hoven waren het die in 1626 den advokaat VAN DEN ANDEL en den DROST VAN LIEBVELD te 's Hage, in 1627 den Notaris en Secretaris van Woerden VAN LEEUWEN wegens het bijwonen van Remonstr. vergaderingen suspendeerden; in 1629 CORVINUS uit Holland ²⁾, en den proponent OUWENS uit Friesland verbanden, en aan den magistraat van Amsterdam de akte van non prejudicie gaven, op welke deze CUPUS, VERZEKIUS, GEESTERANUS naar Loevestein konden brengen ³⁾. Bekend is het ook hoe onverzettelijk de Holl. Staten waren, toen in 1631, bij de spanning over de terugkomst van DE GROOT, Amsterdam en Rotterdam eene generale amnestie voorstonden, en Delft mede in last had zich bij de zachtste, moderaatste en facielste adviezen te voegen ⁴⁾.

Wat al het vermeldde van de Staten en den Prins getuigt, is wel in weinige woorden zamen te vatten. Eene allengs grootere minderheid in de Staten matigde meer en meer hunne resolutien tegen de Remonstr., en Rotterdam weldra door Amsterdam gevolgd komt daarvoor in de eerste plaats de eere toe. De Prins hield zich zorgvuldig buiten publieke en officieele begunstiging van de eene of andere partij, maar met de kennelijke bedoeling om langs dien weg te beter zijn doel, verzoening te bevorderen, en dus van zelf meer in den geest en ten voordeele der Remonstr. dan van hunne tegenpartij handelend. En het Hof vooral volgde hem ⁵⁾.

Met de STATEN-GENERAAL hadden de Remonstr. in dit tijdperk van zelf rechtstreeks minder te doen. Hunne verordeningen tegen de Remonstr. godsdienstige verg. en de predikanten gemaakt, en na de conspiratie verscherpt duurden voort, en in hun collegie waren zoo vele provincien vertegenwoordigd die met de Remonstranten niet

---

1) Rott. HSS. 88 en 71 bevatten Copie dier stukken.

2) Hij werd met Staten boden naar Emden gebracht PASCHIER bij v. VLOTEN 240.

3) WAGEN. Amst. II, 483. Het archief der stad bezit nog die akte in de zaak van GEESTERANUS Invent. II, blz. 168.

4) BRANDT. Leven van DE GROOT 404 volg.

5) Allerlei feiten die dit een en ander bevestigen kan men vermeld vinden bij STOLKER Prins MAURITS blz. 54 en volg.

te maken hadden. Alleen zien wij UYTENBOGAERDT terstond na zijn terugkomst in het land 1626 zich tot de St. Gen. wenden met zijn verzoek om zich ter purge te stellen, en dan hooren wij daarop het antwoord van 9 Jan. 1627 „het verzoek van den suppliant wordt afgeslagen”, maar zonder dat wij er aanleiding aan zien ontleenen om hem te vervolgen. Ook met de vervolging der andere, door de St. Gen. uit het land gebannen en teruggekeerde predikanten, bemoeien zij zich niet, zelfs niet als de Holl. Synoden bij de provinciale Staten het verlangen uiten om daarin de Generaliteit te mengen. Toch weten wij uit 1627 van eene Miss. van de St. Gen. aan de vroedschap van Utrecht, geschreven om deze in haren strijd met de provinciale Staten tegen het aan Remonstranten verleend appel te steunen ¹). Maar, kennelijk door den magistraat daarin betrokken, konden zij hun eigen werk in de plakkat en ook bezwaarlijk verloochenen. En dat ook onder hunne leden allengs meerderen thans liever verzoening dan vervolging wilden, bleek mede hieruit, dat zij het waren van wie in 1631 het voorschrift aan het Hof van Gelderland uitging, om reconciliatie van de Loevesteinsche predikanten met de kerk door de Geldersche en Zutphensche predikanten, op den voet van 't Nijmeegsche accoord, te beproeven; maar welk voorschrift op bezwaren van de zijde der aangeschreven predikanten werd ingetrokken ²).

Met deze machten in den Staat moesten wij in de eerste plaats ons bezig houden, omdat het lot der Remonstrantsche Broederschap van haar vooral afhankelijk was. Hare eigenlijke tegenstanders, de kerkelijken, konden haar bestrijden, en van hunne gemeenschap weren; maar haar afzonderlijk bestaan naast zich beletten, dat kon alleen de Staatsmacht, tot welke zij daarom zoo aanhoudend hunne toevlucht namen. En hadden de Remonstranten 't allermeest te doen met de Magistraten en Officieren in de plaatsen hunner woning, belangrijk moest natuurlijk de invloed aijn, dien de provinciale

---

1) Wij deelen het stuk, met eene akte van 't hof om te procederen tegen aanzienlijke personen die de Rem. verg. hadden bijgewoond, uit de Amst. HSS. mede als Bijl. N°. 3.

2) Amst. HS. N°. 158. waaruit wij later meer mededeelen.

Staten op de eersten, dien 't Hof óp de laatsten oefenden. Zoo kunnen wij reeds uit hetgeen wij tot hiertoe vernamen een zekere slotsom opmaken. En dan is zij deze: dat wij na het zware jaar 1623 in dit tijdperk voor de Broederschap een tijd van verademing zien komen, die nog wel altijd slechts een zware en telkens weer gestoorde ademhaling overliet, maar toch, omdat zij nu voortduurde en toenam, haar in staat moest stellen hare verzwakte krachten te verzamelen en te versterken, en zóó hare vestiging voor te bereiden; ofschoon zij aan den anderen kant haar nog slechts toeliet daarin langzaam, als van stap tot stap bedachtzaam voort te gaan.

Maar nu dan hare plaatselijke ervaringen in dit tijdperk? Daaromtrent moeten wij weder herinneren dat wij geene geschiedenis der Remonstranten van 1619—1634 schrijven, en het ons hier dus volstrekt niet om een volledig verhaal van hunne plaatselijke vervolging of duldning te doen is. Wij vermelden daarvan alleen wat noodig is om den toestand der Broederschap in dit opzicht te doen kennen. Maar terwijl wij daarvoor hier niet als vroeger naar één bekend werk, BRANDT's Historie der Reformatie verwijzen kunnen, moeten wij meer dan in het vorige tijdperk bijzonderheden vermelden, met verwijzing naar de bronnen waaruit zij nader gekend kunnen worden. Toch onthouden wij ons van elk omstandig verhaal.

Zou Rotterdam, als de hoofdzetel der Remonstranten hier altijd van zelf in de eerste plaats onze aandacht tot zich trekken, zij doet dit te meer om hetgeen wij van de houding harer regeering in de Staten van Holland vernamen. Wij weten, hoe weinig die na hare vernieuwing door Prins Maurits vroeger had gearzeld de Remonstranten met geweld te keer te gaan; nog uit 1622 denken wij aan de huiszoekingen (WITTIUS) en daaruit voortgevloeide strenge inquisitie. Gelukkig verminderde het weldra toen de ijverige griffier POTS door „een Heer van groote bescheidenheid en gematigdheid in 't stuk van religie” (FRANC. CRIEP) werd vervangen. Tevens gaf de Erasmus-strijd — tegen en voor de oprichting van het metalen standbeeld van den nieuwen „Sant” ¹⁾ — wat afleiding, zoodat verder in 1623 weinig ver-

---

1) Het geestig request, hemzelve daarbij in den mond gelegd, schijnt door den Remonstr. predikant H. HOLLINGERUS vervaardigd te zijn.

storing van de vergaderingen plaats had. 't Scheen dan ook in 1624, schrijft PASCHIER, als was de vlam der vervolging wat getemperd. Het buiten prediken was weder door het binnen prediken in kleine vergaderingen en in verschillende buurten vervangen. Maar toch drong toen 22 Maart Schout DULLAERT des avonds op 't Haringvliet, met de pieken zijner dienaars tusschen de deur, eene kleine vergadering binnen, waarbij PASCHIER, door zijn stout spreken den schout geheel verbijsterend, als altijd gelukkig ontkwam ¹⁾. En op den biddag werd weder een zeer kleine vergadering op 't Steiger gestoord. Maar hoe weinig de Magistraat dit geweld goedkeurde of bevorderde, bleek op zeer merkwaardige wijze, als de regeeringsleden, door aanzienlijken daarover aangesproken, om de ontsteltenis en verontwaardiging die het had teweeggebracht, deze baden de burgers zulke openbare vergaderingen af te raden als PASCHIER nog aan den avond van den biddag op de Vlasmakkt met psalmgezing gehouden had, en stil in hunne huizen te vergaderen; zij zouden dan de Schouten belasten dergelijke ontsteltenis niet meer aan te richten ²⁾. Wij hooren dan ook door UYTENB. uit 1625 het volgende: „Den Officier werd de toegang tot eene vergadering van over 400 bij dag geweigerd. De Burgemeesters gehaald hebbende sloeg men de deur met voorhameren op, maar niet durvende inkomen, bad Burge-meester PUYCK de vergadering beleefdelijk te willen scheiden; niemand zou te kort geschieden. 't Is zoo geschied.” ³⁾ Hierna lezen wij nog slechts uit 1626 van verstoring, die toen op den tweeden Paaschdag plaats had en van eene zoo aanzienlijke vergadering, dat men zeide: de Schout zou wel 50 duizend gulden aan boeten hebben in te zamelen ⁴⁾; die daarom in dezen tijd hier maar niet meer werden ingevorderd. Te Rotterdam was over 't geheel de vrijheid het grootst, zoodat men reeds handelde over 't bouwen van kerken ⁵⁾. Toch kwam niet alleen hiervan niet, maar werd

---

1) Zijn leven bij v. VLOTEN blz. 125 volg. Brieven van UYTENB. II 2, 188. 2) Leven v. VL. bl. 133. UYTENB. Brieven II, 2, 357.

3) Brieven II, 2, 335.

4) Vervolg op BRANDT van D. v. D. HOEVEN. Rott. IIS. N°. 9.

5) Br. van WITTIUS. Rott. IIS. 1841. STOLKER Aanteeken. Rott. HS. N°. 12.

veeleer nog in 1630 een aankoop tot kerkstichting door den Magistraat scherpelijk verboden ¹⁾).

Ook in de eerste handelsstad, het machtig Amsterdam, had van den aanvang van dit tijdperk af en bij toeneming gematigdheid bij den Magistraat de overhand. Reeds in 1622 waren hier weder eenige toleranten in de regeering gekomen, zoodat het toen bij de tegenpartij met groote overdrijving heette: de gansche Vroedschap is Arminiaansch geworden ²⁾. Toen werd ook het plakkaat tegen DE GROOT'S Verantwoording van de regeering van Holland te Amst. even als te Dordrecht en Hoorn niet afgekondigd. Wel had hier nog in 1623 de gevangenneming van CUPUS, in 1624 die van VEZEKIUS en GEESTERANUS en hun, voor de beide eersten hard en ruw, ³⁾ vervoer naar Loevestein plaats. Ook werd in 1623 eene vergadering ten huize van JOOST BRASSER, zwager van REM BRISCHOP, den 19 Dec. gewelddadig verstoord. En 26 Aug. 1624 schreef UYTENB. aan DE GROOT: Uyt het landt en heb ick niet, dan dattet t' Amsterdam, daer het voor desen veylichst plach te wesen voor den onsen, nu alleronveylichst is, door de graacheyt van twee Schouten, die, boven de tweemaal 500 gulden voor d' apprehensie CUPUS ende VESEKY, zynde verleckert met een ver-eering van noch elck een 100 gulden hun toegeleydt bij de Magistraat aldaer, dangelix op de jacht sijn, hebbende de voorleden dage in de knip gehadt noch twee van den onsen, ten ware zy boven hun eygen verwachten wonderlick ontkomen waren ⁴⁾. Maar toch strookte dit weinig met den geest die meer en meer in de vroedschap heerschend werd. Ten bewijze herinneren wij uit 1627 het bekende schimp-

---

1) Aanteeken. van BRANDT, Zie v. VLOTEN 269. In de Beschr. van Rotterdam door Lois 1746 komt op 1628 de naieve aanteekening voor: Op dit jaar begonnen de Remonstr. wederom in de stede int particulier te prediken, en predikten hier in de Wijnstraat in een pakhuis. Dit was toegelaten door particuliere inzichten, sedert de dood van Prins Maurits, en daar werd verboden hen geene hostiliteit te toonen. blz. 133.

2) WAGEN. Amst. 2e Deel II, 481.

3) Uitvoerig verhaald door STOLKER, Gesch. der Chr. Kerk — in en sedert 1623. Eott. IIS. N°. 9 en 10. uit de Aanteek. van G. BRANDT. Zie ook Brieven van WTENB. II, 2. 118. Wij hooren het henzelven verhalen Rott. HSS. 849. 1810. 306. PALICH. v. VLOTEN, Aant. bl. 49.

4) Brieven II, 2. 207.

dicht, tegen de verkiezing van de Vroedschap versche-
nen, dat met cijfers en namen spreekt :

Dit zyn de Quanten
Die oprechten zullen d' Arminiaansche Santen ,

volgen 14 namen, onder welke die van al de vier Burge-
meesters, ORTGENS (van Waveren), GEURT DIRKSZ (van Beu-
ningen), ANDRIES BICKER, BAS, van een der Schepenen,
OVERLANDER (Heer van Purmerland), en zelfs van den Schout
(Dr. Jan ten) GROOTENHUIS.

Dit zijn de waggelmutsen,
Die door de Vromen zijn geraakt op 't kussen ,

volgen 9 namen, onder welke die van 5 Schepenen, HOO-
KAMER, REYNST, VINCK, TULP (Dr.), RAEPHORST.

Wilt niet langer waggelen maar vast staan,
En spannen mette vromen saam
En helpen naar mijn vermaan
Datter op Vrouwendag geen Arminianen komen aan.
Dit zijn de Vromen.

volgen ook 9 namen, onder welke slechts een van een Sche-
pen, SCHELLINGER, maar verder van PAUW, JAN GYSBERTSZ.
DE VRY, J. W. BOGAERT enz. ¹⁾

Ook toen in 1626 het opgezette graauw, om een Remou-
strantsche vergadering te storen, zoo geweldig het huis op
de Oude Schans aanrandde, ging de overheid eindelijk ge-
weld met geweld te keer, zoo dat er dooden vielen, en

---

1) De genoemden waren dus aan 't bewind toen de verkiezing zou
plaats hebben. En deze bracht, blijkens de naamlijsten bij WAGENAAR,
Amst. VII D. 1 B., VAN BEUNINGEN en OVERLANDER uit de Quanten (de)
VLAMINGE (VAN OUDSHOORN) uit de Waggelmutsen, en niet één uit de
VROMEN op de Burgemeesters kussens; en uit de laatsten alleen SCHEL-
LINGER onder de Schepenen. Zelfs zulk eene waarschuwing baatto dus
niet. Het schimpdicht werd meest bekend uit den brief van REIGERSB.
aan DE GROOT dien hij verloor, en waarover zoo veel te doen werd gege-
ven in de Staten van Holland. Zie de Resolutien. — Ook reeds in 1626
was de verkiezing gunstig. UYTENB. Br. II, 2. 362.

strafte daarna den aanvoerder der oproerigen gestreng ¹⁾. In 1628 zien wij zelfs geweldige versterking van een Remonstr. verg. op de Lastaadje door den magistraat voorkomen ²⁾, en als men met het teekenen van requesten daartegen de burgerij in hevige beweging bracht, dit scherp verbieden; waarin de Prins, dien men wegens de beroerte verzocht had in de stad te komen, de overheid steunde. Ook in het daarop gevolgde Schutters-oproer — wij spreken er evenals over de beroerte van 1626 later over bij de volksbewegingen — handhaafde zij in 1629 tegen de weerpartij van de Remonstranten de orde en haar gezag tot ontschuttering en verbanning toe, en zette die zelfs tegen de heftigheid der kerkelijken zóó door, dat de Predikant KLOPPENBURG de stad verliet, of haar werd uitgewezen, ADR. SMOUT als predikant van Amsterdam werd afgezet, en de magistraat zitting nam in den kerkeraad. Eindelijk bekroonde de regeering van Amsterdam haar rechtvaardig, moedig, vrijzinnig bestuur in dit tijdperk door twee groote daden. Den 5 Sept. 1631 nam zij hare beroemde resolutie met welke verklaard werd, dat het uitvoeren der plakaten tegen de Remonstranten onbestaanbaar was met de rust der stad ³⁾, en dus het goede voorbeeld door Rotterdam reeds voor 4 jaren gegeven, nu door de groote Hoofdstad met een nog meer stellig besluit werd gevolgd. En toen had dezelfde magistraat reeds voor 2 jaren, 1629. begonnen den grond te leggen voor zijn Athenacum Illustre en had later den Remonstrantsch-gezinden G. J. VOSSIUS en den Remonstrant CASP. BARLAERUS, beiden indertijd te Leiden afgezet, tot eerste Hoogleraren beroepen; waarop wij later terug komen.

Op Amsterdam moest om de belangrijkheid der plaats na Rotterdam allereerst onze aandacht zich vestigen. Anders weten wij dat daar de Remonstranten niet de meesten, noch zelfs talrijk waren. Maar tot de plaatsen waar dit zeer sterk het geval was behoorde GOUDA, „het nest der ketters,” naar FESTUS HOMMIUS. Merkwaardig is dan ook vooral wat in

---

1) WAGENAAR, Amst. II, 490.

2) Ook in 1625 zou dit geschied zijn, door dien de heeren zelve de verg. waarschuwd. UYTENB. Brieven II, 2. 326.

3) Zie haar bij WAGENAAR Amsterdam, Bijl. C op zijn II D. XIV B. Wij deelen haar later mede.

lit tijdperk hier met hen geschiedde, en wij weten er veel van door een gelijktijdig verhaal, misschien eigenhandig van den baljuw die hier al dien tijd tegen hen ijverde ¹⁾). Hij, ANTONIE CLOOTS, vroeger, gelijk meer Schouten, zelf Remonstrant, was daardoor in eene aanhoudende worsteling niet slechts met de Remonstranten, maar ook doorgaands met de vroedschap. Toen hij in 1620 zijn ambt aanvaarde, vond hij de eersten zeer stout en overmoedig, maar hij beteugelde hen in acht maanden, hoewel hij met zijn assistenten bij de eerste verstoringen van hunne vergaderingen gevaar voor zijn leven liep. De boeten beliepen f 11000, waarvan hij er wel 6 kwijtschold. Zoo bleef de stad in rust tot in 1625. Maar in 't volgende jaar werd een Remonstrantsgezinde tot burgemeester gekozen, en de beteugelden roerden zich weder. Streng werden de boeten ingezameld. En te Rotterdam, waar dit reeds niet meer geschiedde, hadden men de stoutmoedigheid zich voor de Goudsche broeders bij hun magistraat zich daarover te adresseeren. Uit de Statenvergadering hoorden wij van klachten en ernstige maatregelen. Het Hof gelastte CLOOTS den predikant WOUTER CORNELIS te apprehendeeren. Maar deze werd hem ontweerdigd, en hij zelf kwam in gevaar. Den 22sten April verscheen nu de publicatie van het Hof tegen het pretext dat de plakكاتen verouderd en in non-observantie zouden gekomen zijn, en in een bijgevoegd schrijven aan den magistraat werd voor het innen der boeten gijzeling in de plaats van verkoop der goederen gesteld. Maar op 't verzoek aan den Prins om 't garnizoen tegen de Remonstranten te bezigen antwoordde deze met algemeene belofte van defensie ²⁾). En als een Remonstrant, JAN DE SMIT olieslager, voorging met de gijzeling ijdel te maken, door maar niet op te komen en het hem voorgeslagen accoord met CLOOTS niet te voldoen, geraakte deze in miscrediet bij 't Hof en de Rekenkamer en werd de vorige wijze van executie hersteld. Op 't hoog bevel tot executie der plakكاتen (Juli) besloot de vroedschap daarin te handelen naar discretie, en de schepenen waren ongezind

1) Summier verhaal van — saccken binnen — der Goude — gepasseert — sedert A. C. — het bailliu ende schoutampte aldaer heeft geaenveert (1620), tot — 1633, dat hij deselve — wederom heeft gequiteert. Rott. HSS. 168. Zie ook STOLKER HSS. 11, en diens Prins MAURITS bl. 44.

2) Zie Amst. Pamf. II. 2. blz. 79.

om bij den verkoop der goederen te assisteeren. Dit maakte de Remonstranten zoo stout, dat zij eene publieke plaats in gereedheid brachten, waar zij sedert in groote menigte vergaderden. Intusschen eindelooze verwickeling tusschen den Schout en de Vroedschap; in welke het Hof en de Staten door vruchtelooze tusschenkomst hem steunden. Ook de kerkeraad mengde zich daarin met klachten over de stoutheid der Arminianen. Maar tegen CLOOTS verschenen pasquillen en bij herbaling werden aan zijn huis de glazen ingeslagen. Bij de magistraatsverkiezing van Januari 1628 werden de misnoegden voorbijgegaan. Daarop verscheen een geschrift ¹⁾: „Redenen waarom verscheidene Magistraatspersonen binnen — der Goude al over eenige jaren gmoveeerd zijn geweest en — meer en meer — worden om te helpen verhinderen den voortgang der Remonstr. zaken enz.” en daarin komt onder anderen het volgende voor: „Wat kan men verwachten van eene factie, die zoo hoog meent geledeerd en zoo geweldig geinjureerd te zijn, en te allen tijde zoo vinnig en hevig heeft geproceerd ook zelfs al vóór de gemeente injuried? Eene factie van zoo grooten aanhang, die op veel plaatsen, specialijk binnen Gouda de meeste is geweest, en nog zoo diep is ingeworteld in 't binnenste van den Staat en de Kerk? Wat kan men anders gelooven van zulk eene factie, dan dat zij gedurig practiseert op wederwraak, en machineert van weder boven te komen? En zoo zulks ook kwame te geschieden, lieve God! wat ware er dan anders te verwachten als allen 't halve een deerlijk bloedbad, verandering in de regeering, verstorning en verwoesting van de kerk en de gemeente Gods, en met één woord den ondergang van de Unie?”

Hoe spreekt ons daarin het, misschien onbewust besef toe van het onrecht dat men pleegde, en van de macht van het lang gekrenkte recht die men vreesde! Geen wonder dat men ook daartegenover zich sterk voelde. In 1627 breidde men zijne vergaderingen ook tot Bloemendaal uit; en aan de Waddingsveensche brug richtte men daarvoor weldra een ledig staand huis in. Het Hof ontbood den eigenaar in Juni 1628 voor zich, en gelastte den Bailluw het huis te ontleiden. Hij volbracht dit, maar boette het kort daarop bijna

---

1) Amst. Pamfl. II. 2. blz. 80.

met zijn leven. Toen aan de brug vertoevend, werd hij door HULBERTSZ. VAN EIJK aangerand en worstelend in een diepen moddersloot geworpen, waaruit hij, dewijl er niemand in de nabijheid was, zich ter nauwernood redde. De schuldige werd daarvoor door 't Hof voor 25 jaren uit het land gebannen met confiscatie van al zijn goed. Maar de Remonstranten gingen schier onverlet met hunne vergaderingen voort, terwijl de vroedschap onderling en met den schout twistte en streed. Daarom werd CLOOTS nog eenmaal, 't was in 1631, door den kerkeraad, met bedreiging van hem 't avondmaal te ontzeggen, gedrongen om een zijner tegenstanders een proces van injurie aan te doen. Maar „ofschoon hierin — zoo luidt het — triomfeerend, kon hij toch ook verder geen goede diensten hewijzen, zóó omdat zijne partijen hem altijd bleven tegenwerken, als omdat in 't collegie van den magistraat de twistende oneenigheden zoo zeer van tijd tot tijd werden gevoed, dat er nauwlijks vergaderingen werden gehouden, die men met rust en vrede eindigde,” weshalve hij in 1633 zijn ontslag vroeg en eervol verkreeg.

Te HOORN „een Sodom van vrijgeesterij” naar BOGERMAN, met Rotterdam en Gouda het sterkst Remonstrantsch, had men in 1626 reeds twee jaren onder de regeering der *zachten* — de meer aanzienlijke stads-partij — zoo veel vrijheid genoten ¹⁾, dat men het huis de Roo-hand met eene mouterij daarachter had gekocht (Sept. 1625), en begonnen was die tot kerk in te richten ²⁾; maar thans, nu de *harden* of de *boeren* weder aan 't bestuur gekomen waren, werden op klachten aan den magistraat door commissarissen van 't Hof de banken uit die plaats weggehaald, en het stads slot er aan gehangen ³⁾. Van latere eenigzins belangrijke vervolging lezen wij niet.

Hoezeer de Magistraat te WOERDEN, waar de Remonstr. ook velen waren ⁴⁾, zich tegen hen weerde, bleek ons reeds

---

1) Gunstige berichten ook omtrent Hoorn vindt men uit 1625 in de brieven van NIELL. v. d. BORRE vooral van LANSBERGEN, Rott. HSS. 1492. 742. 1385.

2) Br. UYTENB. II, 2. 363.

3) Br. van WELSING Rott. HSS. 1830, v. d. HOEVEN Vervolg en STOLKER Aant. en de daar aangehaalde Br. van MONTANUS Rott. HSS. 1453. VELIUS kronijk van Hoorn 331. In 't archief der stad ontbreken de resol. der vroedschap van 1612—1629, zie ons 1^e Deel blz. 280 en dus, gelijk ons later blijken zal, tot den tijd van de vestiging der gemeente.

4) Zie uit 1616 BRANDT III. 727.

genoegzaam uit de Handel. der Staten. — Het een als het ander was ook te **SCHOONHOVEN** het geval ¹⁾. In 1625 moest hier een om zwakheid van hoofd ontslagen knecht van **UYTENB.**, **JAN GIJSBERTSZ.**, die als van zijne maagschap zijn familie naam voeren wilde, om een onbeduidend stuk schrifts van zijn meester, diens tafelboekje, dat hij verloren had, van Januari tot Mei eene harde gevangenis doorstaan ²⁾. En als men de zaak in appel wist te brengen bij 't Hof, had in den Haag, om den naam van **UYTENB.**, alleen een Roomsche advokaat (v. W.) den moed zijne zaak te bepleiten. De bailluw beweerde dat **UYTENB.**, schuldig aan misd. van gekw. majesteit, vijand van 't Land enz., door den gevangene (zwak van hersenen!) onderhield d' Arminiaansche factie, verradersche aanslagen enz.; concludeerende, dat de gevangene zou worden gebracht tot scherper examen en arbitraire correctie, verbannen voor 25 jaren en beboet met f 600. Het einde was dat de arme knecht, wiens ongeval zijne moeder inmiddels het leven kostte, f 300 moest betalen ³⁾. In 't begin van 1627 had hier vervolging met ernstige verstoring der vergaderingen plaats ⁴⁾, en ook weder in 't begin van 1628, toen de vergaderden van 't eene huis in het andere werden gejaagd. Toen, of kort daarop werd **BOOM** hier gevangen en naar **Loevestein** verwezen, en daarop ving de stoutmoedige prediking van **PASCHIER** aan, onder anderen de door den schout bijgewoonde, maar niet ernstig gestoorde in den oliemolen buiten de **Lopikkerpoort**, bij welke hij het gezang in de vergaderingen deed aanvangen ⁵⁾. De gevangenneming van **BOOM**, waartegen het volk zich had doen gelden, bracht hier meerdere vrijheid aan. — In **DEN BRIEL** had **LA FAILLE** in 1623/24 't winterleger gehad met geen klein perikol ⁶⁾, maar sedert had er vóór 1626 in langen tijd geen vervol-

---

1) Uit 1618, 27, 28 en later bevatten de **Rott. HSS.**, zeker door den gewezen **Schoonh. predikant STOLKER**, meer bescheiden omtrent deze plaats dan omtrent vele andere N°. 180—85.

2) In het land deed dit het gerucht omgaan dat **UYTENB.** zelf in handen was.

3) **UYTENB.** Leven 148. Brieven II. 2. 266. 71. 73.

4) Brieven van **UYTENB.** v. **D. BORRE**, **EPISCOP.** **Rott. HSS.** 2010. 754. 1018.

5) Leven, v. **VLOTEN** 228 **Beschr. van Schoonh.** 559.

6) **UYTENB.** Br. II. 2. 194.

ging plaats gehad. Doch in dat jaar werd op den Hemelvaartsdag weder eene vergadering met soldaten (waarover de Prins zijn ongenoegegen betuigde) gestoord ¹⁾. In de tweede Remonstrantie van de Gedeput. der. Holl. Synoden aan de Staten van dit jaar werd de stad dan ook, met Rotterdam, Gouda en de Veenen, genoemd als een der plaatsen waar de Remonstranten het stoutst waren ²⁾. In 1629 vergaderde men er ongestoord tegenover het huis waar de Amsterdamsche pred. KLOPPENBURG woonde ³⁾. Uit DELFT hooren wij in 1628 dit bijzondere, dat er de vergaderingen uitdrukkelijk verboden werden „om het te klein getal van leden,” hetgeen de beweging die ze veroorzaakten niet waard scheen; uit ALKMAAR van versterking in 1627, van condemnatie van Remonstr. nog in 1629 ⁴⁾.

Maar vooral zien wij op 't voorname terrein van den strijd, in Holland nog naar DEN HAAG en LEIDEN en buiten Holland naar UTRECHT, KAMPEN, NIJMEGEN, als plaatsen van bijzondere beteekenis. — Daar in de HOFSTAD, als onder de oogen van de Staten en het Hof en den Prins, hoe hielden de Remonstr. het daar met den Magistraat? Uit 1625 hooren wij van een predikant AEGID. SEYST (reeds in 1628 gestorven) die hier eenige weken gevangen zat ⁵⁾. Toen hield PASCHIER zich hier op, en bezocht bij herhaling, eens met den Oud-Burgemeester VAN DUJN, HOGERBERTS op 't Huis ter Weer ⁶⁾ en was met v. d. BORRE bij zijn sterven. In 1626 had hij hier commissie, en ging er heen om de plakaten te breken, gelijk de Raadsheer die hem te Delft aansprak om de plakaten te maken. Hij preekte er doorgaans in 't Jan-Hendrikstraatje, waar de versterking plaats had bij welke hij met den advokaat VAN DEN ANDEL over een muur ontkwam. Maar hij predikte 's avonds weder, en vele voorname Remonstr. werden voor 't Hof ontboden, en VAN DEN ANDEL en VAN LIESVELD van hunne ambten ontzet (boven, blz. 20). PASCH. predikte daarna in de Vlamingstraat, waar de

---

1) NIELL. Rott. HSS. 1516.

2) Copie van eenige Requesten Amst. Pamfl. I. 1. 96.

3) PASCHIER, Leven v. VLOTEN 248.

4) Br. van HOLLINGERUS en UYTENB. Rott. HSS. 1312. 1417. 2017. 40. Uit 1627 deelen mij eene pleidooi voor geincrimin. Remonstr. Bijl. N°. 4 mede.

5) v. d. HOEVEN op dat jaar.

6) Leven, v. VLOTEN 210.

Schout ging zien of er weer „canaille” uit Leiden bijeenkwam, gelijk de Burgemeester dier stad den Prins had gezegd, maar zoo veel namen van aanzienlijke Hagenaars opteekende, dat de Prins de lijst naast zich nederlegde, en de boeten niet werden ingevorderd ¹⁾. In dien tijd ontmoette PASCHIER hier zijn „goeden leermeester v. d. BORRE” nog vermomd, „hebbende een boeren pij aan met een half piekje in de hand en eenige roode bloemen op zijn hoed steken” ²⁾. In 1627 zocht CORVINUS hier admmissie als advokaat (hij had zich op de rechtsgeleerdheid toegelegd). En in dezen tijd kwam die klacht der Haagsche kerkelijken tot de Staten, op welke zij onderzoeken zouden, of der regeering de wil of de macht ontbrak om de Arminiaansche stoutigheid te weren (boven, blz. 11). In 't begin van 1628 werd van hier de geweldige naar Noordwijk gezonden om daar UTYENB. te vatten ³⁾, en werden in de stad ook weder op Hemelvaartsdag en tweemaal op Pinksteren de vergaderingen gestoord ⁴⁾, en in 1629 daarmede bedreigd ⁵⁾. Wel aanhoudend was dus hier de vervolging, maar niet zoo ernstig en ijverig dat daarin de nabijheid der Hooge Regeering meer bijzonder merkbaar is.

Verder van die Hooge Regeering in het ongelukkige LEIDEN was het anders. Daar bediende v. d. BORRE meer bestendig de gemeente en die op de dorpen in den omtrek. Ook was hier het gezin van PASCHIER gevestigd, en daardoor hebben wij in de Brieven van den eersten en in het Leven en de Traktaten van den laatsten vooral omtrent Leiden veel bericht ⁶⁾. Niet PASCHIER alleen vermomde zich hier, maar ook de Schout en de zijnen deden het ⁷⁾. Van hier uit werd in 1624 te Rijnzaterwoude het huis van den pred. NIC. LOEDING des nachts overvallen en doorzocht ⁸⁾. In 1625 werd een arm burger van zijn bed gelicht om eene vergadering ten zijnen huize, die niet had plaats gehad. Toen hij dit laatste bewees, werd hij toch

---

1) Leven, v. VLOTEN 227.

2) Leven, uitg. 1713. blz. 49.

3) Memoriaal. Rott. HSS. 365. Leven en Bed. 163.

4) UTYENB. L. en Bed. 164. Brief van A. HOGERBEETS Amst. HSS. 1336.

5) Br. van UTYENB. van Maart Rott. HSS. N°. 2040.

6) Ook in de Korte beschrijv. van de vervolgingen enz. van 1625—1679 uit echte bewijsstukken opgesteld door C. VAN ALKEMADE. Rott. HSS. 170.

7) Leven, v. VLOTEN 102. 245.

8) Ald. 168.

met *f* 50 beboet en gebannen, omdat hij van eene vergadering zou geweten hebben, en als hij niet kon betalen in een vochtig kerkerгат geworpen. Appel bij 't Hof had men niet; dat wei-gerde de stad bestendig op grond van hare Bourgondische privilegiën ¹⁾. Vreeslijk was vooral het geweld dat de Leid-sche Remonstranten na de Amsterdamsche beroerte in April 1626 hadden door te staan, toen vier huizen geplunderd werden, de vroedschap geen appel op 't Hof wilde vergun-nen, tal van burgers, één met honderde guldens, beboet-te, velen weken lang in kerkers deed zuchten, en ver-scheidenen uit de stad bande ²⁾. In 1630 werden bij zekeren v. MIERIS om eene vergadering de glazen ingeslagen, en hij met *f* 200 boete en de kosten tot verbanning uit de stad verwezen. Bij de overigen die aan de verg. hadden deel-genomen kwamen de hellebardiers in huis. Goederen, die men in de plaats van geld aanbod, werden afgewezen, en evenzeer de pogingen tot appel. Ook de beroemde SCRIVERIUS moest toen *f* 25 betalen, waarvoor hij den eischers een por-tret van Prins MAURITS aanwees en boeken toewierp. En voor deze jaren hebben wij slechts naar PASCHIER's *Brief van een Leidsch student* uit 1629, en naar zijn *Leidsche Patroon* van 1630 te verwijzen ³⁾, om ons voor een levend en ui-gewerkt tafereel van eene vervolging te plaatsen. zoo als in dit tijdperk gelukkig alleen te Leiden zich heeft voorgedaan. Maar wij weten dan ook ⁴⁾: „Drie mannen waren het voor-namelijk die het vuur der vervolging te Leiden wakker aan-bliezen en onderhielden, dat elders reeds allengs zoo gelukkig scheen te zullen dooven. „Drie zijnder”, als een krachtig hekeldicht uit die jaren schreef,

Drie zijnder die 't u doen, o Leidsche Batavieren,
Drie maken dit rumoer met razen en met tieren;
BROCHOVEN en Schout BONDT, de Preekers van de kerck,
Dat zijn de Stokers van dit wreed en felle werck.

---

1) Toch gewaagt UYTENB., naar 't schijnt, van dit appel als doorgedaan, waarop de officier den man ontsloeg Br. II. 2. 362.

2) Brieven van PASCHIER, CUPUS, NIELLIUS' uit dit jaar onder de Rott. HSS., b. v. 858. 60. 1514—16.

3) Bij v. VLOTEN 231. 251.

4) v. VLOTEN. 230.

JACOP VAN BROECKHOVEN de Leidsche Burgemeester, MR. WILLEM DE BONDT, en onder de preekers met name FABRICIUS die, vroeger monnik, tot het hervormd geloof was overgegaan, „een lichte monnik,” gelijk VONDEL zong:

die zijn kap hing op den tuin,
Stelt Leiden nu de wet en maakt zich 's volks tribuin,
En trekt 't gezag aan zich met eenen burgemeester,
Zoo boos als onbeschaamt, elck siddert er, elck vreest er.

En zoo min als preeker en burgemeester kwam ook de Schout bij hem vrij. „Schout BONDT” zingt hij:

die grazelt vast en blinkt in 't gouden leder,
En, als een tiger op d' onnozelheit verwoest,
Parst wijn uit tranen — —
Der schaemle burgers.”

Ofschoon in veel mindere mate dan te Leiden, was ook te Utrecht in dit tijdperk de vervolging doorgaans nog zwaarder dan elders. Bij eene verstorning op 20 Oct. 1625 gingen de vrouwen tusschen de gevelde speren der diefleidens uit, en de mannen door een venster over een muur. Eenigen werd het geweer op de borst gezet ¹⁾. Voor eene vergadering van 20 personen, ten huize van een schoenlapper zonder predikant of voorlezer gehouden, werden de boeten scherp ingeyorderd ²⁾. Toch vernam UYTENB. aan den anderen kant weder: te Utr. zijn al eenige grooten die zich in de vergaderingen laten zien. 't Komt al hierop, van hier en daar een boete bij occasie intevorderen, en de stille vergaderingen wat door de vingeren te zien ³⁾. In het volgende jaar trokken Staten en Vroedschap partij tegen en voor de poging van DUNGANUS, den Utr. Pred. v. DONGEN, met zijne *Redenen van Consideratie* en zijn *Salvaties* ⁴⁾ om de Remonstr. terug te brengen tot de kerk. Daaraan sloot zich het schorsen van de invordering der boeten van 't vorige jaar door de Staten op 't appel der Remonstranten aan,

1) UYTENB. Br. II. 2, 328. Het uitvoerig verhaal geven de brieven van v. ZIJLL. 2117, 18. Rott. HSS.

2) Br. van v. ZIJLL. Rott. HSS. 2117, 18, 19. v. D. BORRE 752.

3) UYTENB. Br. II. 2, 342. 4) Amst. Pamfl. II. 1. 82.

en dit scherpte den ijver der vroedschap tegen deze zoo , dat zij den Prins, gelukkig te vergeefs, om den dienst der soldaten vroeg (boven blz. 16, en bl. 21 's Prinsen raad aan de Remonstranten 1). In 't begin van 1627 werd de advocaat GERARD VAN WASSENAAR door de vroedschap geapprehendeerd en op Hazenberg voor vijf dagen op water en brood gezet, omdat hij voor zekeren HALING, die wegens een Remonstrantsche vergadering gevangen zat, request had gepresenteerd aan 't Hof van Utrecht. En hierop volgde een jarenlange tweestrijd tusschen dat Hof en den Magistraat, waarin zich de Staten, de Prins en de Staten-Generaal mengden, de laatsten om de vroedschap te steunen. Het was van deze hoofdzakelijk weder een gebruik maken van de stedelijke privilegien om alle beroep op hooger rechtbank in de vervolging te weren 2). In 1626 stierf hier FREDERICI, en werd met openbare statie begraven 3); maar in 1627 was er een aanslag om C. RYCKEWAERT te vangen 4). Uit het volgende jaar hooren wij van verstoring van vergaderingen op de Paasch- en Pinksterdagen 5). Ja in 1629 werd nog de vergaderplaats opgebroken, en het derde van de boeten voor f 1400 verpacht 6).

Buiten Holland en Utrecht, weten wij, was in Overijssel Kampen, in Gelderland Nijmegen de plaats waar het Remonstrantisme 't meest ingang gevonden had. En had het in de laatgenoemde stad veel aanhangers verloren, eerst door de verandering der Regeering in 1618, daarna door het in handen komen van de papieren van WITTIUS 1622 (1^e D. blz. 218), en ten laatste nog door 't Nijmeegsch accoord na de conspiratie 1623 (1^e D. blz. 274), toch waren de overgeblevenen nog talrijk en ijverig genoeg om

---

1) Ook HORNHOVEN van Eemnes, die een voorslag tot verzoening van de Remonstranten deed, werd door de Staten voor afzetting uit zijn leersambt behoed. Zie STOLKER, Prins MAURITS 123.

2) Zie de 15 Akte-stukken Amst. HSS. N°. 133^b, die als 't eind van den strijd vermelden, dat de vroedschap in 1644 publiceerde: dat geen burger eenige akte zou maken zonder haar consent, op poene van te moeten vertrekken uit de stad en hare vrijheid, of anders arbitrairlijk gestraft te worden als infracteur van stads privilegien. Zie onze Bijl. No. 3.

3) UYTEM. Br. II. 2. 363. Br. v. ZIJLL. Rott. HSS. 2119.

4) Br. van v. ZIJLL. Rott. HSS. 2127. 28.

5) Br. van CORNELISZ (WOUTER). Rott. HSS. 837.

6) Br. v. ZIJLL. Rott. HSS. 2147.

hunne weerpartij tot heel wat tegenstand te bewegen. De Rotterdamse Handschriften geven uit het laatst van 1625 de mededeeling dat BIESMAN en BIEL, vroeger afgezette regenten, het woord hadden van den Prins „waarop zij weder een van de onzen daar hebben doen komen. 't Was er vroeger wat heet" ¹⁾. Maar tevens bevatten zij uit hetzelfde en het volgende jaar meerdere requesten aan den Prins en aan de stedelijke regeering over gestoorde vergaderingen, gevangenschap en boete, en weder uit 1627 „pertinente historie van de verstoring gedaan door Burgemeester KELFFKEN", en allerlei stukken betreffende proceduren tegen verschillende Remonstrantsche burgers ²⁾, die dikwijls met veel hardheid werden bejegend. Uit 1629 lezen wij van een aanslag van Burgemeester RENSEN tegen WITTIUS ³⁾, die nog in 1631 op den wal bij vergissing werd gevangen genomen in de plaats van zekeren Jezuïet ⁴⁾. Te Kampen eindelijk, waar de vervolging 't langst, langer zelfs dan te Leiden heeft geduurd, was zij ook in dit tijdperk drukkend en soms scherp. Bekend is de harde bejegening die de gewezen Predikant van Soest, de vroomme PAUL VAN DER LINDEN, hier in 1623 onderging, en die op Loevestein uitliep ⁵⁾. Ook in 1627 gevoelden de Remonstranten alhier zich gedrongen, met die van Utrecht en Gelderland zich om verlichting tot den Prins te wenden ⁶⁾. En nog weder in 1629 hernieuwden zij dit voor zich zelve ⁷⁾.

Genoeg, wat de Magistraten van die plaatsen betreft in welke de Remonstrantsche aanhang 't meest van beteekenis was. Van de minder beteekende zij Arnhem, waar de Remonstranten zeer weinigen waren, tot eene proeve. In 1630 waren zij daar tien jaren ongestoord geweest. Maar toen werden op instigatie van de kerkelijken en van een raadsheer (VAN ESSEN), die de zaak inzonderheid dreef, weder bij herhaling burgers om Remonstrantsche vergaderingen in de

1) Brieven van UYTENB. II. 2. 335.

2) N°. 213—16, en tevens Br. van WITTIUS N°. 1840—46.

3) Br. 1848, 49 en 1852, van CUPUS 874, vooral 363: Verklaring van J. v. RIJSWIJCK. 4) Rott HSS. 1861.

5) PASCHIER. Leven v. VL. 99. 6) Zie het Adres 1^e D. blz. 184.

7) Rott. HSS. N°. 223. Zelfs in 1631 werd de Remonstr. pred. van Kampen, VOSKUIJL, die de akte van stilstand geteekend had, zoodra hij daar gezien werd, op 't stadhuis gebracht en uit de stad gezet. Br. van WITTIUS. Rott. HSS. 1864.

boeten beslagen. PRAEVOOST, die destijds de gemeente bediende, schreef dat bij 16 personen voor de boete het goed uit het huis, bij twee lieden van omtrent 70 jaren het bed onder het lijf was weggehaald. D. GODEFRIDUS (CORNELII, gewezen pred. te Velp) was om eene Vergadering te zijnen huize met f 200 beboet. En onder de geëxecuteerden waren er, die bij den laatsten overval des vijands in 't herbergen van soldaten en gekwetsten zich zoo ijverig en welwillend hadden betoond, dat Burgemeester DIBBITS hun had verklaard: het zou niet onbeloond blijven ¹⁾. Ja, v. d. BORRE voegde er bij ²⁾, dat van 't stadhuis eene proclamatie was gedaan, bij welke de soldaten werden geanimeerd om de vergaderingen te storen en den predikant te vatten. Hierover, als strijdig met de verklaarde intentie van den Prins, verzocht hij MATTHIJSUS Sr. FREDERIK te spreken, opdat den commandant wierde gelast zijn soldaten van zoodanige vergaderingen en zaken af te houden. UYTENBOGAERDT teekende hierbij aan ³⁾: ALPH(AEUS, de Prins) heeft hierop gezeid: Soldaten gebruiken in Gelderland tot executie der plakkaton, in een frontier-stad! Laat ze dat eens verzoeken."

Van de vervolgingen die door het aansteekend voorbeeld en den besmettenden invloed op verderen, ja op zeer verren afstand in dit tijdperk plaats hadden, zij het voldoende het volgende te vermelden. In Zeeland, waar men met geen Remonstrantsche vergaderingen te maken had, werd in 1626 buiten Veere het huis of slot van den Raadsheer REIGERSBERGEN, als vermeende schuilplaats van DE GROOT en van UYTENBOGAERDT geplunderd ⁴⁾. Ja, in Frankrijk was de laatste met EPISCOPIUS in 1624 voor de Hollandsche vervolging niet veilig. Toen zij in de maand Augustus hun verblijf van daar naar Hamburg of Holstein ⁵⁾ wilden overbrengen, werden zij op de reede van Havre door een Amsterdamschen schipper verraden, en weldra door den kapitein

---

1) Br. dd. 3 April. Rott. HSS. 1673.

2) Br. van 8 Febr. Rott. HSS. 775.

3) Memoriaal op 3 Juni. Rott. HS. 365.

4) v. d. BORRE. Rott. HSS. 752. D. v. d. HOEVEN op dit jaar. BRANDT heeft dit in zijn Leven van DE GROOT niet vermeld.

5) Dat UYTENB. dit nog onzeker liet, om eerst de zaken in Frederikstad wat meer van nabij aan te zien, blijkt uit zijn brief bij ROGGE II. 2. blz. 246.

van een Hollandsch oorlogschip in hun schip gezocht. Alleen door de eerlijkheid en trouw van hunnen Hamburger schipper ontgingen zij een lot, dat hen het zachtst op Loevestein zou gewacht, maar de Broederschap daar van hun dienst zou beroofd hebben op een tijd, waarin zij dien voor de voorbereiding van hare vestiging het minst kon ontberen ¹⁾ Hen zelve dwong het gebeurde nog twee jaren in het voor hen ongeschikte land hunner ballingschap te vertoeven ²⁾.

Maar die plunderingen te Veere en te Leiden moeten als
Volksbewegingen

ons nog een oogenblik met soortgelijke ons doen bezig houden die, elders voorgevallen, daar voor de kennis van den staat van zaken in dit tijdperk van veel-beteekenis zijn. Tot haar zullen wij wel te brengen hebben wat UYTENB. 1624 door zijne huisvrouw vernam: „dat in den Haag een stellige gemaakt was op 't Hof, om tegen de kermis, die toen was, dat spel te spelen van SLATIUS en BARNEVELD; dat de Prins dat niet gewild en de stellige had doen afbreken ³⁾.” Maar vooral hebben wij te denken aan de volksbewegingen tegen de Remonstranten die van 1626 tot 1629 Amsterdam ont-rustten, en als de *Amsterdamsche beroerte* van 1626 en het *Schutters oproer* van 1628 bekend zijn. Uitvoerig zijn zij door WAGENAAR en anderen verhaald ⁴⁾. Wij kunnen met het volgende volstaan. Het heftig prediken, dat vooral de Fransche predikant JEAN DOUCHER en de Nederduitsche LE MAIRE, KLOPPENBURG en SMOOT tegen over de gematigheid der regeering stelden, had deze reeds er toe gebracht den 30sten Jan. 1626 eene keur met f 600 belooning tegen eene Apologie voor zekere predikatie van DOUCHER uit te vaardigen. Van zelf werden de Remonstr. hierdoor aangemoedigd om hunne vergaderingen minder in 't geheim te houden, maar nu bleek het op den 2^{den} Paaschdag, hoezeer de lagere volksklasse door

1) UYTENB. Lev. en Bed. 146. Brieven van UYTENB. II. 2. 227.

2) Minder doet het af, dat in het conspiratie-jaar GOULART reeds uit Calais wijken moest. BRANDT IV. 1081. 3) Brieven II 2. 380.

4) Amsterdam II. D. 14. B.; en vooral de *Amsterd. beroerte* van GREVINKH. 1626, en *Oprecht verhaal enz.* en *Onderzoek der Amst. requesten en Waarschuwing enz.* van UYTENB. uit 1628, Amst. Pamf. I. 1. 112 en 97.

het geweldig prediken was bewerkt. Het huis op de Oude Schans waar de Remonstr. vergaderden werd leeg geplunderd, en eer er voldoende krijgsmacht was aangerukt om het geweld te keeren, was men begonnen het af te breken en had het dak reeds vernield. Na vruchteloze waarschuwingen moest men tot kruid en lood de toevlucht nemen; er vielen twee dooden, en drie der belhamels werden gevat en weldra streng gestraft. Maar den volgenden dag kwam het volk weder op de been, sloopte het huis, trok met de afbraak gewapend de stad door en bedreigde ook andere huizen, zoodat gezeten burgers zich vereenigden om tegen hen de sluizen te bezetten. En toen zoo de groote stad twee dagen in formeele beroerte was, en de opgewondenheid zich door het land verspreidde, zoodat zij ook te Leiden de reeds vermelde plundering te weeg bracht, toen bleek het, hoe de Overheid op den weg van geweld waarop zij zich begeven had kon genoodzaakt worden, zich krachtig te keeren tegen hen die, bij hare matiging en vertraging, daarop met woestheid volgden. Een veertig of vijftigtal kooplieden zouden verklaard hebben, naar Rotterdam te zullen vertrekken, zoo men hunne huizen niet tegen het grauw beschermde ¹⁾. De Amsterdamsche regeering vaardigde dan ook eene afkondiging uit (17 April), in welke zij op straf van geesseling en bannissement voor die beneden de 18 jaar waren, en zwaarder straf, tot den dood toe, voor de overigen, allen buiten de overheid verbood zich met de afgezonderde vergaderingen te bemoeijen ²⁾.

Bij de volgende Magistraats-verwisseling, 1627, werd nu een personeel gekozen, waarvan naar het pasquil (boven blz. 25) slechts een klein deel tegen de Remonstranten was. De Regeering voorkwam dan ook 8 Maart 1628 de vroeger vermelde verstoring op de Lastaadje, en verbood 1 April het teekenen van requesten welke men hiertegen wilde indienen, en alle zamenrotting en insolentie. De Prins, om de spanning die er plaats had, uitgenoodigd om in de

---

1) Br. UTT. II. 2. 380 en Rott. HS. No. 7. Zie ook 't oordeel van UTTERB. over de beroerte. Brieven II. 2. 273.

2) Rott. HS. 751 is een herderlijke brief bij deze gelegenheid door den Directeur v. D. BORRE, 16 Juli, aan de Amsterdamsche gemeente geschreven.

stad te komen en aldaar 10 April verschenen, werd door de Contra-remonstranten over de stoutheid der Remonstranten aangesproken, maar gaf den wijzen raad, niet te zien op het verledene maar op het toekomstende.

De meer gematigde geest der regeering drong nu ook door in de schutterij. Maar om deze reden werd in October 1628 door schutters geweigerd den eed te doen aan kapitein VAN VLOOSWIJK, bekend als voorstander der Remonstranten. Zij, met ontslag bedreigd, zochten met eenige gewetensvragen over de handelwijze door hen te volgen, door den predikant KLOPPENBURG gesteld, steun bij gedeputeerden der Hollandsche Synoden en bij de Theologische faculteit te Leiden. Van daar kwamen adviezen die hen stijfden in hun verzet. Toch werden zij ontslagen en de oproerigsten met boete en verbanning gestraft, daaronder ook eenige aanzienlijken, en een van deze voor zijn leven. Gedeputeerden en de Faculteit namen nader advies bij de Friesche faculteit, en de eersten nog bij de Groningsche Synode. Allen stemden met hen in, en een tal van smadelijke en oproerige geschriften over *den Schulterserd* ging tegen de regeering uit. Deze verbood ze bij publicatie, en toonde zich zoo misnoegd, vooral op den predikant KLOPPENBURG die zich sterk in de zaak had geroerd, dat deze uit de stad week, te Leiden vertoefde, en daarna te Brielle waarschijnlijk ambteloos maar niet werkeloos leefde. ¹⁾ Doch ook hiermede was de beweging niet geëindigd. Het heftig preeken tegen de Remonstranten werd nu meer en meer heftig preeken tegen den magistraat, en op den Biddag (Mei) van 1629 ontzag Smout daarin ook de hooge regeering en den Prins niet. Het Hof liet zich bij den magistraat daaraan gelegen liggen. Maar Smout herhaalde het op grove wijze op den Biddag van Augustus. Nu riep de magistraat hem tot verantwoording. Doch staande de procedure ging hij (in November) in zijn oproerig prediken weder zoo ver, dat hij 7 Jan. 1630 gelast werd binnen 24 uren de stad te verlaten. De Kerkeraad trok zich nu de zaak aan, maar de Magistraat beantwoordde het met 't besluit om naar zijn recht zitting te nemen in den kerkeraad, en verscheen ter voorbereiding hiervan collegialiter in het

---

1) Zie ook de stukken in het Rott. HS. 192.

consistorie. Daarover bracht TRIGLAND met anderen de kerk in Holland, Zeeland, Gelderland, Overijssel en tot in Zwitserland in beweging. En de Prins moest eindelijk tusschen beiden komen, en dezen *Amsterdumschen twist* in 't laatst van 1630 daarmede eindigen, dat de Magistraat een jaar lang geen gebruik zou maken van zijn recht van sessie, en dat SMOUT predikant zou blijven en traktement genieten, maar niet in Amsterdam; en ondanks herhaald tegenstreven van de Noord Hollandse Synode in 1631 bleef het hierbij, ofschoon de zaak nog jaren lang bezig hield.

En had de Magistraat van de groote hoofdstad toen niet zoo krachtig het geweld gestuit van eene volksmenigte, aan wier opgeruide kerkelijke ijverzucht zich allerlei bedoeling van anderen aansloot, het voorbeeld van Leiden toont, wat dan op de meeste plaatsen de Remonstranten had bedreigd. Zelfs te Amsterdam konden zij na de beroerte aan 1626 moeilijk meer huizen krijgen voor hunne godsdienstige vergaderingen ¹⁾. Na de eerste zware regeeringsvervolging van 1619 tot 1621, en de justitiewoede van het conspiratiejaar 1623 te hebben doorgestaan, zou nu juist de aanvang van beider matiging hen hebben overgeleverd van eene macht, tegen welke niets ware bestand geweest. De meeste requesten der Remonstranten van 1626 en 1627 aan de Staten en den Prins wijzen dan ook rechtstreeks of van ter zijde op dit gevaar. En aan den anderen kant was dat krachtbetoon van de overheid den Remonstranten zelve nuttig, door soortgelijke bewegingen, tot welke het lang gerekt geduld van hunne partijangers onder het volk, bij de aangevangene matiging hier en daar in 't klein dreigde over te slaan, in de geboorte te smooen. Te Gouda toch had zich bij herhaling feitelijk en gewelddadig verzet vertoond, waarvan wij hoorden. Ook te Amsterdam schijnt de vergaderde gemeente op de Oude Schans de eerste kleine menigte der verstoorders op onzachte wijze te hebben afgewezen ²⁾. En te Schoonhoven werd bij het gevangennemen van BOOM in 1628 tegen de gevangenis, en aan de personen en huizen van regenten de ontevredenheid en weerzin van het

---

1) Rott. HS. 12.

2) WAGENAAR.

volk met dadelijkheid getoond ¹⁾). En is dit waarlijk niet vreemd, noch hard te veroordeelen, toch was het juist het tegendeel van datgeen waardoor de Remonstranten het zoo verre hadden gebracht, en waartoe zij dan ook altijd door hunne groote voorgangers werden aangespoord, lijdzame volharding.

Wat van de zijde der Kerk geschiedde.

Al het opgemerkte deed ons bijna overal en altijd achter de wereldlijke macht eene andere zien, van welke eigenlijk de tegenstand en belemmering uitging. En deze trad eindelijk in de volksbewegingen onverholen voor onze oogen. Van zelf leidt ons dit met ons onderzoek naar haar henen, naar de kerkelijke Overheid, zooals wij in de Staatskerk de Predikanten met hunne Kerkeraden en Synoden noemen moeten. Zij waren natuurlijk de verklaarde weerp partij der Remonstranten, aan wier zijde in het vorige tijdperk de wereldlijke overheid nevenpartij geweest was, en dit thans ten deele, maar al minder en minder bleef.

Wat geschiedde dan in dit tijdperk met de Remonstranten van de zijde der Kerk?

Weer antwoorden wij niet met een volledig, maar door het voornaamste te vermelden met een voldoende verslag. Zelfs uitvoerig behoeft dit hier niet te wezen om voldoende te zijn. Van te voren reeds begrijpen wij, dat wij hier te doen hebben met hen, door wie de tegenstand werd onderhouden en aangevuurd. De Kerk, d. i. de in en door den Staat georganiseerde gemeenschap der Gereformeerde Kerken, met hare door Staatsgezag vastgestelde leer, en haar door den Staat erkend of benoemd bestuur, zij kon de handhaving van het werk der Dordtsche Synode, en dus ook het weren van de uitgeslotene Remonstranten als hare taak en roeping beschouwen. Uit den aard der zaak was in dit tijdperk de meerderheid der leden van hare lagere en hoogere kerkbesturen nog van harte die taak toegedaan, en met ijver voor die roeping beziel. En hadden zij de macht niet om het afzonderlijk bestaan der Remonstranten, die zij uit hun eigene gemeenschap konden weren, naast deze te beletten, van zelf wendden zij zich hiervoor tot de wereldlijke macht die dit op zich genomen had; en zagen zij haar

---

1) Zie de Stukken betreffende Schoonhoven. Rott. HS. 182.

thans hierin bij toeneming vertragen en verslappen, des te meer nam hun aandrang toe. Dit ligt zoo geheel in den staat der zaken, dat het bijna overbodig is het uit de feiten aan te toonen, en wij geneigd zouden zijn alleen bij den merkwaardigen tegenstand te verwijlen, dien de kerk daarbij van lieverlede in eigen kring vond en verwekte. De voornaamste middelen evenwel die men aanwendde moeten wij, om de beteekenis die zij voor de Remonstranten hadden, opmerken. Maar daartoe zal genoeg zijn, de ons meest bekend geworden Handelingen der Z.-Hollandsche Synode in de zaak der Remonstranten te doorloopen ¹⁾ en daaraan het een en ander van elders en van de verichtingen van bijzondere Kerkeraden en Predikanten toe te voegen. Met eene Nationale Synode toch hadden de Remonstranten na de Dordtsche nimmer meer te maken. Maar de Z.-Holl. provinciale Synode vertegenwoordigt dien kerkelijken kring, met welken zij het meest te doen hadden, en aan haar sloten zich meest de overige aan ²⁾.

Zeker onder de uitwerking van de ontdekte conspiratie, die ook niet weinige Remonstrantsche predikanten deed wankelen, handelde de Brielsche Synode van 1623, daarin door de Geldersche voorgestaan, over de reconciliatie, de wederaanneming van dezulken tot het lidmaatschap en tot den kerkdienst. Zij vorderde voor het eerste een merkelijken tijd van trouwen kerkgang, openbare schuldbekentenis voor de gemeente, herroeping van hunne schriften. Van het tweede sloot zij bepaaldelijk uit gedeporteerde predikanten, stilstand-teekenaars die toch gepredikt hadden, die kennis hadden gehad van de conspiratie, en die mede tot redres door dadelijkheden (D. I. blz. 256) hadden geresolveerd en den tyrannenmoord veroorloven. Voor de overigen bepaalde zij langer of korter proeftijd, naar mate zij meer of minder openlijk tegen de leer der Kerk waren opgetreden, onderteekening der formulieren, casu quo een nieuw examen, en uitsluiting van de plaatsen waar zij de kerk weerstaan

---

1) Men vindt ze in het Rott. HS. No. 376; gelijk men weet, zijn ze uitgegeven door Prof. KIST, in Deel VII van het Archief voor Kerk. Gesch. 1836, en toen afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

2) Men zie, b. v. wat N.-Holland betreft, het Register op de Handel. der N.-Holl. Synoden van 1623—33. Rott. HSS. No. 387.

hadden. In 1624 maakte men dit door Deputaten der verschillende Synoden te 's Hage tot een eenparigen regel, maar toen reeds met verzachting van de openbare schuldbekentenis en de herroeping. Men had ondervonden dat deze gestrengheid het doel had voorbijgeschoten; want zachtheid heerschte anders daar niet, waar men — het oog was zeker op UYTENBOGAERDT — wie onder de misdaad van gekwetste Majesteit stonden, nog bepaaldelijk uitsloot, en bij de Staten informeerden zou, of zij die hun stilstand-teekenen gebroken hadden als meinedigen te beschouwen waren. In 1628 voegde de Delftsche Synode hierbij, dat men de gebannen predikanten burgerlijk dood te achten, en tegen de ontrouwe stilstandteekenaars naar orde der kerk bij trappen had te procederen. Dit laatste was in 1623 ook reeds besloten omtrent de predikanten hier nog in 't land wonende en zich hardnekkig betoonende. Toen wenschte men tevens reeds in de plakaten het interdict te verwerven tegen het wonen van gewezen predikanten in de plaats van hunnen dienst. Streng wilde men de zuiverheid der leer en het gezag der verordeningen tegen de Remonstranten handhaven; maar met de toepassing maakte men het minder bekende predikers, als JOH. LUCAS in 1630, soms lichter.

Omtrent de aanneming van Remonstrantsche lidmaten verklaarde de Dordrechtsche Synode van 1627 de bepalingen der Leidsche van 1619 nader in dien zin, dat het geheel of gedeeltelijk blijven in de 5 artikelen hen uitsloot. Daarmede ging zij zoo ver, dat zij voor het toekomende alle verdere gravamina over deze zaak afwees, op straffe van censuur. En deze Synode, met die van Delft 1626, van Schoonhoven 1630, Schiedam 1631 de heftigste, kante zich scherp tegen alle *moderatie* met de Remonstranten. Aanleiding had in de Synode van 1626 gegeven het Concept daartoe strekkende, van HORNHOVEN in de provincie Utrecht uitgegaan (over wien later). Nu werd eene *Akte van nadere verbinding* daartegen vastgesteld, dus luidende: Wij — dienaren des Godd. Woords — beloven dat wij — zullen handhaven de Canones Syn. Nat., en ons nooit zullen inlaten om met iemand in 't particulier, hetzij kerkelijke of politieke personen, zonder weten of consent der klassis van een concept of voet van moderatie of accommodatie met de Remonstranten aan te gaan, te spreken of te adviseeren ter praejudicie van

de voorsch. Synode, — op poene — van censure naar gelegenheid van zaken, ook tot suspensie en deportement toe. Hare onderteekening werd voorgeschreven, en in 1628 werd gerapporteerd dat zij in de klassen bijna door allen en ook in N.-Holland en Utrecht, in 1629, dat zij door allen was geteekend. Zeer verstaanbaar hooren wij in die akte den tegenklank van datgeen wat, van den Prins uitgegaan, de conferentie uit de Staten met Z. Exc. op 19 Maart had doen houden, en waarin wij later politieken en Remonstranten in dien tijd zullen werkzaam zien. Men drong dan ook bij de Utr. Synode op ernstige procedure tegen HORNHOVEN aan, en zou met den auteur van een soortgelijk Concept van moderatie, te Rotterdam aan de Vroedschap overgeleverd, procedeeën naar bevind van zaken ¹⁾.

Tegen de stoutigheid der Arminianen weerde vooral de Delftsche Synode van 1628 zich krachtig. Op klachten uit Gouda over hetgeen daar en te Schoonhoven en Nieuwpoort plaats had, deed men elke klassis den volgenden dag hare bezwaren schriftelijk inbrengen, en nam die op in eene *Gemeene Remonstrantie*, welke nog in dezelfde week, voor het scheiden der Staten bij hen door GJSB. VOETIUS met drie andere gedeputeerden werd ingeleverd. Van de Staten kreeg men ten antwoord dat zij het stuk aan 't Hof zouden ter hand stellen. Ook bij dit collegie en bij den Prins maakte de Synode nu werk van de zaak. Maar eenige heeren van 't Hof kwamen thans behoorlijke attestatie en certificatie van sommige particuliere zaken in de Remonstrantie vragen. Hierop gaf men ontwijkend antwoord. In de volgende Synode had men nog geen dispositie. Men diende een nieuwe Remonstrantie in. Toen kon, door 't haastig scheiden der Staten-vergadering, daarop geen finale resolutie genomen worden. Met de deputaten der andere Synoden drong men de zaak aan en zou zich adresseeren aan de Staten-Generaal. Hiertoe verzocht men voorschrijving van de Prov. Staten. Doch het adres bleef achter, en ook op lateren aandrang bij de Staten had men in de Synode van 1631 nog geene apostille. Maar de eerste Remonstrantie is voor de kennis

---

1) Nog tot in 1809 is er een voorbeeld dat men den proponenten de belofte afnam van in geene onderhandeling met de Remonstr. te treden. Zie STOLKER Brieven aan UPELJ, blz. 136.

van de Remonstrantsche zaken zoo belangrijk, dat wij haar alleen niet als Bijlage mededeelen omdat zij, in de Handelingen der Synode opgenomen, in 't Archief van Kist te lezen is, maar later van haar een ruim gebruik maken. Hier vermelden wij slechts wat de Synode aanvoert als de gronden van haar verzoek, dat de „seditieuse moedwilligheid der Arminianen” worde te keer gegaan: Deze strookt weinig met hunne telkens herhaalde verklaring van tevreden te zijn, als zij maar in klein getal en in stilheid mochten vergaderen. Zij is inzonderheid bedenkelijk nu men bezig is den vijand het hoofd te bieden. Zij is onbestaanbaar met de handhaving der ware Geref. religie, altijd in der Staten Biddagsbrieven te recht als het fundament van de Regeering en het Vaderland voorgesteld. Verijdeld wordt al het voordeel van den bloedigen krijg tegen Spanje, wanneer door toelating van deze seditieuse factie, door welke de Sociniaansche, Pelagiaansche en andere gruwelen meer door het land worden verspreid, de ware religie wordt gesubverteerd. Men heeft geen recht meer om eenige dwaalgeesten te weren. Men staat bloot aan de begeerte naar wraak, die reeds eenigen van deze lieden een moord tegen den Prins heeft doen voornemen. — „En alzoo de zaken van de Geref. Kerk zoo ver nu zijn vervallen, dat zij in sommige plaatsen nu moeten duiken en haar als onder het kruis drukken, dagelijks gedreigd worden, dat men haar wel uit de publieke kerken met geweld stoten, en bovendien nog schrikkelijke dreigementen van de oproerige Remonstrantsch-gezinden moeten hooren, namelijk, als zij het hoofd boven zullen gekregen hebben, dat zij de Gereform. predikanten niet zullen gevangen stellen tot Loevestein, maar het hoofd afhouden; zoo verklaart de Synode — onschuldig te willen zijn van de onheilen en bloedstortingen die te vreezen staan” en bidt daarom dat de Staten deze zwaarigheden behartigen en toch *eenmaal* tijdelijke remedien bij de hand mogen nemen. — Zeer verstaanbaar weder spreekt hier eene hatelijke verbittering, opgewekt aan de eene zijde door de vrees van een beschuldigend geweten, en aan den anderen kant door den vermeerderden moed van het zich vrijer voelend, lang getergd geduld.

In denzelfden geest, maar met niet meer gevolg ijverde de Schiedamsche Synode van 1631. Bij het handelen over „het stuk der Remonstranten” werden de gedeputeerden ge-

last, de magistraten in de steden aan te spreken, en de **gedeput.** van Zeeland (waarschijnlijk uitdrukkelijk genoemd omdat men daar streng gereformeerd was, en tevens uit zich **zelf** nauwlijks aan Remonstr. denken zou) en van de overige **provinciën** aan te schrijven om gezamenlijk bij de Staten **aan** te houden, en zoo geprepareerd ter Generaliteit te **komen**. Bij die gelegenheid werden de conventikelen, in den **Haag** onder de oogen der Hooge Overheid en te Noordwijk in **een** Landsgebouw gehouden, geallegeerd. Tegen het eerste **moest** terstond een Request aan Gecommitteerde Raden door **gedeputeerden** gepresenteerd worden. Maar wat was het **antwoord**? De Vergadering scheen te onvoltallig om iets te doen, en mede dat men wachten zou tot nader gelegenheid. Nu naar de Staten zelve. En het antwoord? Zij **waren** bezig met groote en gewichtige zaken van het land, en **dus** moest deze zaak uitgesteld worden. Men houdt aan. **Antwoord**: de zaak uit te stellen tot dat de Prins uit het **leger** te huis was. — Wel bevestigd en versterkt dit wat wij **boven** omtrent de hooge Regeerings-collegien hebben **opgemerkt**.

Belangrijk was nog in de Synode van 1628 de discussie **over** de vraag, of de Nationale Synode alleen over de **waarheid** of ook over de noodzakelijkheid der 5 Artt. had geoordeeld. **Men** meende dat zij naar het verlangen der Remonstranten **zelve** ook het laatste had gedaan, en kwam tot de volgende **resolutie**: „Alzoo zeker Gravamen tot deze Synode is **gebracht**, te kennen gevende dat verscheidene bedenkingen **over** de noodzakelijkheid en het gewicht der vijf Remonstr. **artikelen** gecomoveerd worden, verzoekende dat daartegen orde **gesteld**, en alzoo dezelve afgesneden mochten worden; zoo **is** het dat deze Vergadering — verstaat dat men in dezen **zal** blijven bij het judicium — der Synode Nat., namelijk dat **de** vijf Remonstr. Artt. in de Geref. kerk niet tolerabel zijn, **conform** het beslotene te Leiden 1619, te Gouda 1620, te **Dordrecht** 1627, — en dat hiermede alle verdere **bedenkingen**, die over het gewicht en de noodzakelijkheid der vijf **Remonstr. Artt.** gecomoveerd zijn of nog zonden mogen worden, **afgesneden** en voorkomen zullen wezen. En hebben de **Staten** van Holland deze resolutie op 4 Aug. geexamineerd **en** zich laten welgevallen.” Wij hooren weldra nader van **de** hier duidelijk blijkende aanleiding tot dit besluit, van

Buiten de Handelingen moeten wij nog dit vermelden. Bij het aanvaarden der regeering door FREDRIK HENDRIK werd de Prins namens de Synoden van Holland en Utrecht begroet. Daarbij beweerde men voor hem, dat de overheid den onderdanen niet moest toestaan hunne valsche religie noch openlijk noch privaat te oefenen; en merkwaardig was het, hoe men hiermede, in schijn voor 't belang der wereldlijke overheid ijverende, achter deze zich verschool. Ook in 1626 dienden gedeput. van de Holl. Synoden een uitvoerig bezwaarschrift bij de Staten in, en daar zijn hunne grieven onder andere deze: dat rijken en aanzienlijken in de vergaderingen der Remonstr. kwamen om nu langs dien weg in de regeering te geraken, dat zij begunstigers in de rechtbanken hadden, dat te Rotterdam en Gouda de verbannen predikanten openlijk op de straten gingen, dat men beweerde dat de Prins op hunne zijde was. In 1627 drongen zij bij de Staten aan dat er geen officieren dan van de ware religie mochten zijn, gelijk zij in 1629 daartoe den nieuwen ambtseer verlangden (boven bl. 11). Ook handelde men in 't eerstgenoemde jaar over de onwettigheid van den doop bij de Remonstr. toegediend en van de huwelijken door hen gesloten ¹⁾; en gedeputeerden spoorden toen de Staten weder zeer nadrukkelijk aan tot het verbieden van de Remonstr. schriften, en ook zij noemden toen de Verantwoording der wett. Reg. van DE GROOT als de bron der conspiratie ²⁾.

Na deze Synodale verrichtingen behoeven wij hier nauwelijks nog die van bijzondere kerkeraden of predikanten te vermelden. Van die van Amsterdam vernamen wij ook reeds genoeg uit hetgeen REM. BISSCHOP van hen te lijden had, uit de excommunicatie van 31 Dec. 1623, uit de beroerte van 1626, en de handelingen na het schutters oproer. In 1627 ondersteunde de kerkeraad 16 April bij den magistraat de remonstrantie der Synode tegen den *gepretendeerden* godsdienst der remonstr. en hun *geveinsde* vrede presentatie (in hun eerste request van 1626). Daarbij haalde men de zaken van 1616 op, en beweerde dat de Remonstr. de 5 Artt. met geweld hadden willen invoeren. Te Rotterdam wilde men in

---

1) REGENB. Hist. d. Rem. 1624—1705. Rott. HSS. 5.

2) Aldaar en UYTENB. Wederlegging, Amst. Pamf. I. 1. 97.

1627 de kerk — wij hoorden het vroeger blz. 5 — met be-
gaafde predikanten voorzien, maar stuitte herhaaldelijk bij de
geroepenen op ongenegenheid, zoo lang de gebannen predi-
kanten aldaar geduld werden. BOCARDUS wilde komen als
men goed vond, dat hij personen tot de kerk trok die
in 't gevoelen der 5 Artt. stonden maar leerzaam en tuch-
tig waren en niet besmet door Pelagius of Socinus. Doch
de kerkeraad kon dit niet toestaan ¹⁾). In 1627 vereenigde
zich deze kerk met die van Gouda, Schoonhoven, Woer-
den, Nieuwkoop, Waddingsveen, en dus met die van vijf
zeer Remonstrantsche plaatsen in eene remonstrantie aan
de Staten, ²⁾ en in het volgende jaar weder met negen kerken
Schoonhoven, Woerden, Nieuwpoort, Zoetermeer, Bleis-
wijk, Zevenhuizen, Waddingsveen, Zevenhoven, en Nieuw-
koop in een soortgelijk bezwaarschrift ³⁾). Evenzoo werden
uit onderscheidene plaatsen afzonderlijke adressen van dien
aard ingezonden, als in 1626 van den Briel 12 Maart, in
1627 een van Amersfoort om executie van de plakaten, in
1628 van den Haag, en nog veel meerdere ook bij de
plaatselijke overheden ingediend.

Bekend zijn de predikanten die zich in dit tijdperk 't
meest als ijverige Contra-remonstranten deden kennen; met
de Amsterdamsche DOUCHER, KLOPPENBURG, SMOUT en TRIG-
LAND, vooral FABRICIUS te Leiden, ROSAEUS te 's Hage ⁴⁾), AR-
NOLDI v. D. LINDE te Delft, NIJENRODE te Rotterdam, RUPER-
TUS SIXTUS te Hoorn enz., een tien- of twaalfstal in Holland
naar UYTENB. ⁵⁾). Zij hadden dan ook ruim hun deel aan
de Contra-remonstrantsche handelingen hunner kerkeraden en
synoden. Wij vermelden hier slechts de schriften die van
hen en van enkelen hunner geestverwanten met namen ver-
schenen. Van TRIGLAND kwamen nog in 1623 zijn *Eerste*

---

1) Aant. uit de Verg. der St. Rott. HSS. 75.

2) Zie het stuk Rott. HSS. 71.

3) Zie het stuk Oprecht Verh., van UYTENB. Amst. Pamfl. I. 1. 97.

4) Bekend is de handelwijs van dezen ten opzichte van het huis van
UYTENBOG., en hoe hij in Sept. 1626 brieven van dezen aan zijne huis-
vrouw, die hem in handen kwamen, aan Gecomm. raden overleverde, Lev.
en Bed. 157. Brieven II. 2. 402.

5) Lev. en Bed. 163. Een achttal naar den pred. van Rijswijk v. LEEUWEN.
Brieven van D. TRESSEL. „Nog maar een 20 tal naar een zeggen van
den Prins.” UYTENB. Lev. en Bed. 164, Memoriaal op Mei 1628.

en *Tweede Chr. Vermaning* met zijn *Korte aanmerk. op het verloop der Remonstranten* na de conspiratie, strekkende om hen door dwang en met afstand van hun gevoelen terug te brengen tot de kerk; waarbij hij op onbeschaamde wijze (2de Verm. 144) zich voor 't publiek achter den magistraat verschool. VORTIUS gaf *Proeven van de kracht der godzaligheid tegen het lasterschrift van TILLENUS, de leer der Synode van Dordr. enz.* 1623, en zijne *Meditatie van de ware praktijk der godzaligheid* den Remonstr. tot onpartijdige proeve voorgesteld, van hetzelfde jaar; ARNOLDI v. d. LINDE *Van den Conscientiedwang* 1629, waarin hij de gewetensvrijheid voorstond, maar tevens betoogde dat de plakaten met haar niet streden. KLOPPENBURG trad met drie geschriften tegen de *Enge Poort* van POPPIUS op 1626 en 27, en met eene *Trouwheertige aanwijzing* — waarom het van de zijde der Remonstr. als van die der Geref. kerken onmogelijk is te treden in vredehandeling 1627; RUPERTUS SIXTUS met *het Claer Vertoog* waarom de Geref. kerken gezins vermogen Remonstr.-gezinde personen tot de Geref. kerk aan te nemen 1627.

Hierbij kunnen wij van min bekenden voegen: URBANUS *Waarachtige vertooning* van hetgeen te Amst. in 1627, 28, 29 is gepasseerd tot waarschuwing van alle onpartijdige Christenen 1630; M. BOERHAVE in 't zelfde jaar *Aanhangsel van de Haagsche Conferentie*, waarin hij nog eens de waarheid van de argumenten der Contra-remonstr. betoogde, en van TEECKMAN nu nog eens *Noodige bedenkingen* op het tweede artikel der Remonstr. 1630 ¹⁾).

Buiten den kring der predikanten doet zich hier nog voorzeker geschrift, aan den Amsterdamschen burgemeester PAUW toegekend, *Over de middelen van demping der Arminianen*, en waarvan wij in eene weerlegging van 1628 den inhoud aldus vinden opgegeven ²⁾). De twee middelen — door den discoureur voorgesteld om te remedieeren in de slappigheyt der Magistraten in 't executeeren der Placcaten tegen d'Arminianen, zijn. 1. Dat men na 't exempel van Gelderland, alle de magistraten, niet alleen die nu zijn, maar oock die namaels comen sullen, de handhavinge van de ware religie

---

1) Zie Amst. Pamfl. II. 1, op hunne namen.

2) Amst. HSS. No. 161.

specialijcken van de ordinantien tegen de Arminiaensche secte, in het aannemen van hare magistrature doe besweeren, om haar te meer daertoe in conscientie te verbinden, ende opdat het geene dat op de eenen tijt tot bevordering van de religie wert goet gevonden, niet op d'ander tijt door veranderinge van personen geretracteert en worde.

2. Dat men, om niet bedrogen te worden van den magistraten die haer houden en veinsen als off se de religie seer waren toegedaen, ende nochtans deselve in 't herte vijandt zijn, nootsakelijck niet alleen in borgeren conversatie, maer oock in politycke regeringe, ja in alle Collegiën ende principelijck in de vergaderingen van de Heeren Staten, goede en nauwe acht slaen moet op de woorden, advysen, actien ende menēen van alle particulieren, insonderheyt publycke personen, die hun in schijn verthonen van de religie te sijn, ende met hare actien anders bewijzen, opdat haer geveynstheyt, dobbelheyt etc. bekent, en diegeene die de religie ende 't vaderlant van harten meenen, daer deur (off veur) gewaerschout mogen worden etc., ende dat men bij wegen van onderlinge nauwe correspondentie door alle steden ende leden van alle collegien malcanderen moet adviseren, hoe men derselver actien bij tijds voorcomen en weeren sal.

Deze allen wilden wegneming van de scheuring en verdeeldheid door de Remonstr. van hun gevoelen te doen afstaan en vrijwillig of gedwongen hunne afgezonderde vergaderingen te doen eindigen. En aan de wijze waarop TRIGLAND vooral hiertoe ijverde sloot zich in 1626 de Utrechtsche predikant VAN DONGEN aan, die zijne poging, eerst tot de Remonstr. in 't gemeen uitgestrekt, daarna tot in 1629 en later bij de Utrechtsche gemeente voortzette. In 't eerstgenoemde jaar schreef hij *Redenen van consideratie om de Geref. gemeente bij elkaar te houden*, waarin hij de argumenten door de Remonstr. vroeger tegen de eerste afzondering der Contrarem. aangevoerd, thans uit hunne eigene schriften tegen hunne afgezonderde vergaderingen richtte. De Utrechtsche Remonstr. predikant C. RYCKEWABRT trad hiertegen op met *Consideratien van eenige Lidmaten van de ware Geref. kerk, op 't boekske van C. v. D.*, en wees uit de geheel veranderde omstandigheden de onbillijkheid van deze handelwijs aan. v. DONGEN antwoordde hierop met *Salvatien van 't Geschrift*,

onlangs uitgegeven tegen de Remonstr. afgezonderde vergaderingen ¹⁾. NIELLIUS schreef er van: Or, par ce qu'on luy (TRIGLAND) a laissé passer ses mensonges sans en découvrir le venin et l'ineptie (hij klaagt namelijk dat de weerlegging van UYTENB. reeds in 1624 gereed, maar eerst in 1627 gedrukt, nog niet verschenen was), nostre brave Donganus a Utrecht a voulu faire encore plus que luy, et nous convaincre par noz propres écrits, en quoy il a esté si nonchalant, que sans penser que Triglandus fut un si effronté menteur, il a transcrit de son livre un passage fort grossièrement falsifié, pour montrer qu'a bon droit on nous tient en des prisons perpetuelles ²⁾. De Haagsche vriend van UYTENB. (OEM VAN WIJNGAERDEN) stelde de *Consideratie* voor, als dienende om de overheden wat op te wekken tot executie van de plakkaten tegen de Arminianen ³⁾. Aan den anderen kant keurde de N.-Holl. Synode ⁴⁾ de particuliere handeling, in welke v. DONGEN over de zaak met de Remonstr. treden wilde, af, deed hem zijne misslagen in dit opzicht vriendelijk onder 't oog brengen, en verordende dat geen partij iets zou doen ter prejudicie van de gemeene kerken. Toch liet v. D. zich hierdoor niet afschrikken. Hij zette in 1628, gelijk wij reeds hoorden, meer bijzonder met de Utrechtsche Remonstranten zijne handeling voort. Toen zond hij aan hunne Vergadering de volgende niet uitgegevene *Presentatie*:

Presenteer ik ondergeteekende te bewijzen, dat deze afgezonderde Vergadering eene onwettelijke schismatieke vergadering is;

Dat dezelve noch uit den woorde Gods, noch uit de privilegien van ons land, noch uit gezonde rede kan beweerd worden;

Dat de leeraars van dezelve geen goede conscientie kunnen allegeeren, veel min eenigen dringenden nood, waarom zij die vergadering mogen onderhouden stijven of drijven;

Dat er ter contrarie werkelijk reden is waarom deze Verg. zich met de publieke gemeente der Geref. kerk behoort te vergenoegen en hare vergadering niet te verlaten;

---

1) Amst. Pamfl. II. 1. 82. en I. 1. 120.

2) Epist. Eccles. 636.

3) UYTENB. Brieven II. 2. 369.

4) Register Rott. HSS. 337.

Dat diegenen, die zich in dezen tegen het gebod en het believeu onzer Chr. overheid zetten of stijven laten, zich in dezen deele onchristelijk dragen en naar alle recht, ten minste om merkelijke, zoo politieke als kerkelijke onrustigheden en oneenigheden te voorkomen, mogen belet en tegengestaan worden.

Een schriftelijk antwoord van de Utrechtsche Remonstranten wees op het bevreemdende, dat zij, die eerst zelve de afzondering gemaakt en daarna tot haar genoodzaakt hadden, nu tegen haar optraden; op 't gevaar voor de Remonstr. in persoonlijke conferentie gelegen; op hunne genoeg bekende genegenheid tot vereeniging en vrede; op de verdraagzaamheid als het middel hiertoe; op 't nuttelooze van eene conferentie, om welke v. D. en allerminst de Geref. kerk toch wel niet van haar gevoelen zou afstaan.

VAN DONGEN antwoordde: van hem had men niet te vreezen dat hij zulk eene conferentie zou bezigen om de Remonstranten in zwarigheid, veel min in handen der Justitie te brengen; de zaak kwam bij hem voort uit medelijden en genegenheid om de scheuring en verdeeldheid te doen ophouden; en welke de uitslag der conferentie ware, altijd zou de waarheid er bij winnen ¹⁾. Van de zaak kwam toen verder niet, maar in 1629 ging van v. D. weder een voorslag tot accommodatie en bevordering van vrede tusschen de Contra-rem. en Rem. in Utrecht uit. Die luidde als volgt: Zoude onzes oordeels de zaak tusschen de Contra-rem. en de Remonstr. kunnen gevonden worden, indien de Rem. in 't stuk der leer met de Contra-rem. daarin konden eens wezen, dat de Harmonie der Gereform. Confessien noch gekrenkt, noch gewraakt werd; dat de eenigheid, die deze kerken hebben met andere Geref. kerken in 't gansche Christendom, niet gebroken werd; dat over de verklaring van de vijf bekende artikelen geen Sociniaansche, Pelagiaansche, Arriaansche, noch Pausselijke dolingen in de kerk gebracht werden. Den 26sten Febr. berichtte hij, dat hij dit schrift met zijn collegen (van wie een afwezend was) had overwogen, en zij allen daarin zich vereenigden, zoodat, als de Remonstr. op dien voet eene presentatie aan de Staten of de Gedeput. der Synode doen

---

1) Rott. HSS. 946 en 47.

wilden en daaraan behoorlijk voldoen, het aan hen niet haperen zoude.

Verscheidene leeraars der Remonstr. gaven daarop door C. RYCKEWAERT schriftelijk ten antwoord: dat hunne vijf artikelen en hunne verklaring of Confessie strookten met al het in den voorslag gestelde, en zij altijd afkeerig geweest waren en nog waren van de opgenoemde dolingen. Dat zij dus met hartelijken dank aan God zich verblijdden in den voorslag, mits de Contra-rem. rond en openlijk verklaarden zich van harte te verstaan tot de onderlinge verdraagzaamheid, als het eenige middel om scheuring te voorkomen en te heelen, en daarmede de vervolging te desavoueren, en te doen wat in hun vermogen is om die te doen cesseeren. Bij de stukken die ons dit een en ander doen weten ¹⁾ komt tevens voor een Request van de Utrechtsche Remonstr. aan de Staten dier provincie, waarin zij, na uitvoerige herinnering van den vroegeren staat van zaken in de stad en het gewest, toen tweederlei Geref. belijdenis door onderlinge verdraagzaamheid in vrijheid en vrede werd gevolgd, uit hetgeen met en ten gevolge van de Nat. Synode had plaats gegrepen hunne afzonderlijke vergaderingen rechtvaardigen. Daarbij verwijzen zij naar den geannexeerden *Voorslag*, nu onlangs van Contra-rem. zijde gedaan, verklaren hun gevoelen daarover, en verzoeken dat de Staten „volgens hunne autoriteit zoodanige middelen, hetzij van onderlinge conferentie onder zeker en vrij geleide, mitsgaders billijke en gelijke conditien van wederzijde tusschen de Rem. en Contra-rem. leeraars gelieven te procureren, hetzij anderzins zulks daarin te statuereen als zij goed en noodig zullen vinden. Of zoo zij 't zelve voor als nog niet wel doenlijk achten, dat zij dan den Rem. gelieven te vergunnen, hunne stille bijeenkomsten tot godsdienstige en christelijke oefening der religie, zoo niet bij consent, dan ten minste bij gedurige oogluiking zonder vexatie of molest te gebruiken.

Of dit Request, waarvan wij alleen het concept in kladschrift kennen, is ingeleverd, bleef mij nog onbekend. Over de zaak hooren wij in de brieven UYTENB., EPISCOPIUS, VAN ZIJLL spreken ²⁾ op eene wijze die weinig vertrouwen, nog minder

1) Rott. HSS. 101.

2) Rott. HSS. UYTENB. 2038. 39. 45. EPISCOP. 1028. 30. VAN ZIJLL 2147. RYCKEWAERT 1736.

verwachting en, als eene speciale handeling betreffende die de Utrechtsche Rem. van de overigen zou afzonderen, allerm minst ingenomenheid doet blijken.

Toch kon v. DONGEN zijne zaak nog niet opgeven. In 1630 schijnt hij zijne vroegere *presentatie* herhaald te hebben ¹⁾. En hierover vinden wij in de brieven van v. D. BORRE ²⁾ het volgende: 25 Mei 1630. SOLITARIUS (MONACHUS) kwam bij mij, die mij zeide dat hij daags te voren bij den heer VAN DER HORST was ontboden, die met hem gesproken had van 't stuk van accommodatie met de kerkschen, dat zijne Ed. gedurig in 't hoofd lag, werwaarts ook de gedachten van Alphaeus (den Prins) zich strekken, zoo hij verklaarde. De intentie van Z. Ed. was, nademaal de Remonstr. in zeker Req. of Remonstrantie aan de Staten van Holland, sedert eenigen tijd overgegeven, hadden gezeid: wanneer hetzelfde stuk den Heeren Regenten ernst ware, dat zij (Remonstr.) dan wel eenigen voorslag zouden doen, die zij meenden dat tot d' accommodatie zonderling zoude dienen en dezelve faciliteeren. Dat het dan niet vreemd zoude zijn dat ze zulke presentatie zouden verrichten En nadien men ergens beginnen moest, zoo meende Zijne Ed. dat zulks in deze provincie best geschieden zoude, en met de meeste hope van vrucht. Het welk dan voor die van Holland en Gelderland een goede voorgang zoude wezen. Zijn Ed. hield dan daarop aan, dat wij alhier Remonstrantie zouden mogen presenteeren, waarin zulke aanbiedingen mochten worden herhaald, waarop, naar zijne Ed. bedenken, zoude worden verzocht advies van de Synode, die zulken ophef niet zoude kunnen geheel afslaan, waardoor men dan aan 't werk zoude kunnen komen en wel wat goeds door de Regenten van deze provincie kunnen doen, nadien het eerste Z. Exc. goed was. Zijne Edelheid was van voornemen om bij Alphaeus tegen aanst. Maandag te reizen, en had uit die oorzaak begeerd dat men deze zake zoo wilde behartigen, dat hij eenig bescheid van genegenheid der Remonstr. alhier tegen alsdan mocht medenemen. Hierop had Solitar. hem bejegend en gezeid, dat de Remon-

---

1) Rott. HSS. 203.

2) Rott. HSS. 778; de lezing is hier en daar slechts bij gissing bepaald.

str., hadden zij zulks aangeboden, hunne aanbieding zouden gestand doen, maar dat hij niet konde indachtig zijn, hoe en wanneer zulks geschied was. Dat Dunganus laatstmaal eenigen voorslag had gedaan strekkende tot dezen fine, waarop bij de Remonstr. was geantwoord in conformiteit van denzelfven voorslag, waarop Dung. de replieke nog schuldig was En dat men namaals had verstaan, dat hij, daarover gecensureerd wordende in de klasse, had tot zijn onschuld gezeid, zulks van hem gedaan te zijn om de Remonstr. onder elkander te verdeelen; hetwelk te kennen gaf dat bij de Contra-rem. met geen oprechtheid hierin werd gehandeld, maar alleen op begriip en om de Rem. te verstrikken. Zijne Ed. moest bekennen dat hier wat aan was, en dat hij ook zulks aan Dunganus had gezeid, hem aanwijzende dat hij niet konde 't gevoelen van de Remonstr. verdraagzaam stellen, of hij moest de Canones Dordr. verwerpen, als door welke 't gevoelen onverdraaglijk was verklaard; dat hij, C. Dung. daarop had geantwoord, dat de Canones 't gezeide gevoelen niet hadden gecondemneerd dan voor zoo veel het met de dolingen van Pelagius en Socinus was geïnfecteerd, waarvan gezuiverd wezende het wel verdragelijk zoude zijn, en de Canones voorsz. ongekwetst. Solit. had ZEd. d'absurditeit van deze exceptie aangewezen. — En in allen gevalle dat hier het eene gemeene zake was; dat het niet geraden was hier of in eenige andere provincie iets daarover te bestaan zonder voorgaande communicatie met Directeurs, om niet ingewikkeld te worden in eenig particulier tractaat tot scheiding of nadeel van 't geheele corpus. ZEd. stond zulks wel eenigermate toe, maar hadde wel gewild dat — hij eenig bescheid aan Alphaeus hadde mogen mededragen. Hij kwam zich met mij beraden wat verder te doen stond. Mij dacht, dat hij wel had geantwoord en dat hij op dien voet mocht vervolgen, uitstel nemende tot dat de zaak zoude zijn gecommuniceerd, van welke communicatie men ZEd. wel zoude bescheid doen hebben, en dat, ware 't mogelijk, terwijl hij nog in Alphaeano (den Haag) zoude wezen.

1630, 28 Mei. Solitarius heeft met den heer v. H. weder gesproken op Zondag avond en hem gezeid 1. dat de Remonstr. geheel en al tot den vrede genegen zijn, als wier hartelijke wensch is, niet alleen met de Contra-rem. te

overkomen maar ook met andere gezindheden in 't Christendom, immers die van 't Pausdom zijn gescheiden, wanneer maar de fundamentalia salva mogen blijven. 2. dat de handeling met Dunganus begonnen, zijnde van hem aangevangen en op zijne propositie van onze zijde geantwoord, bij hem was blijven steken, die nogthans, indien 't hem ernst was, had behooren te repliceren, om te bezien hoe na men met dit werk had mogen komen, of ten minste eene nadere opening uit zijne repliek had kunnen worden bespeurd. 3. dat de zaak zijnde gemeen, met die van Holland mocht zijn alvorens gecommuniceerd, om geen gebroken werk aan te vangen dat men naderhand zoude moeten laten steken. Hij zeide voorts, dat hij met Zijne Edele had debat gehad op de gepretendeerde zuivering van de Pelagiaansche en Sociniaansche dolingen, en bevonden dat dezelve den zin niet had gevat gelijk hij 't uit Zijne Ed. woorden had begrepen. Want Zijne Ed. zulks niet had zoo verstaan, dat in de 5 Artt. die gezeide dolingen steken, maar in andere pointen, bekennende voorts, dat het eene vuile captie zoude wezen, indien men zoo tegen de 5 pointen zoude willen aangaan, als deze naar Zijne Ed. meening mochten daargelaten worden prout jacent, en daarop verklaring van verdraagzaamheid of contra gedaan.

Ook nu kwam van de zaak niets, en evenmin van accommodatieplannen die, naar aanleiding van de Utrechtsche zaak, in 1629 te Nijmegen opkwamen en in 1631 werden herhaald ¹⁾. Daar had men in den zin, WITTIUS als vierden predikant te doen beroepen, en wel op den voet van de tolerantie van 1614 ²⁾.

Maar naast en tegenover zulke voorstellen en eischen tot wegneming van de scheuring vertoonde zich ook in de Gereformeerde kerk eene meer bepaalde neiging tot matiging en verzoening door verdraagzaamheid. De meeste gravamina die de Synode tot besluiten daartegen brachten, hebben het voorkomen, dat zoo iets in de klassen en kerkeraden en gemeenten aanleiding gaf om ze te stellen. Van daar de ontkenkende en afwijzende vorm dier resolutien, en

---

1) Zie de Brieven van UYTENB., EPISCOP. en WITTIUS. Rott. HSS. 2049. 72. 77. 1045. 1850. 1854 en volg.

2) Rott. HSS. 1857.

drukkelyk hoorden wij het verdraaglyk houden van de artikelen, moderatie met de Remonstranten en het verhandelen over reconciliatie van hunne predikanten zelfs en straffe van censuur verbieden. Ook weten wij van enkele handelingen van zulke gematigden iets meer ¹⁾. Beroemd zijn die van HANEKOP en HORNHOVEN ²⁾. De eerste, pred. te Amsterdam, bestrafte openlyk van den predikstoel de beroerte van 1626, prees de handelwijze van den magistraat, keurde de kerkelyke tucht tegen de Remonstranten, en weersprak de noodzakelykheid van de leer te Dordrecht hunne artikelen vastgesteld. Hij werd dan ook gevangengenomen om van den kerkeraad zijn ontslag te vragen, en weerde hem daarop van het avondmaal. De Haarlemse Synode ontzette hem van zijn dienst, en om na zes maanden buiten Amsterdam weder beroepelyk te zijn, moest hij voor de vergadering de uitdrukkelijke verklaring afleggen, dat hij in alle punten der religie stond in eenigheid met de Geref. kerk, inzonderheid ten aanzien der vijf Artt. Daar dit nu werd de bepaalde aanleiding dat de vraag omtrent de *noodzakelykheid* dier Artt. in de Delftsche Synode werd gesteld; en te Amsterdam werd van eenige lidmaten vermonstreerd om H. van censuur te bevrijden ³⁾. HORNHOVEN, eertijds Remonstr. predikant te Werkhoven, maar in 1623 met de kerk verzoend en sedert 1624 pred. te Emnes, viel in hetzelfde jaar 1626 in eene Remonstrantie aan den Prins, de Generale en de Prov. Staten van Utrecht ⁴⁾ medede en eendracht aan, en als middel: dat eenige predikanten uit alle de provincien de Dordtsche Canons zouden verklaaren en verzachten, of door gezonde uitlegging zou verklaren, dat de gemoederen konden bevredigd worden.evens de Utr. Synode trok zich dit terstond ook de Z. Holl. aan, en bad de Staten daarin orde te stellen. Deze

1) STOLKER schreef, Prins MAURITS 122. „IRENEUS PHILALETHIUS (WILHELM TEELINCK pred. te Middelburg) was, voor zoo veel ik weet, de eerste die zekeren voorslag deed tot onderhandeling over vereeniging, in de Voor- en Dedicatie van zynen *Derden wachter* aan FREDERIK HENDRIK.” OGGE schryft Pamfl. II. 1. 237. dit werkje van 1623 aan EWOUT TEELINCK toe.

2) Ook uit de Gesch. der Nederl. Herv. kerk van YFET en DERMOUT II. I. en Aant. 394.

3) D. v. D. HOEVEN Rott. HSS. 7.

4) Amst. Pamfl. I. 1. 166.

raadpleegden de Theol. faculteit van Leiden. Zij achtte ¹⁾, dat het voorgeslagen middel de waarheid te kort zou doen en de scheuring licht nog vermeederen, en verklaarde zulke voorstellen van moderatie ondienstig voor de kerk. En door de Utr. Synode werd H. gecensureerd ²⁾, terwijl hij een harder vonnis alleen ontging door schuldbekenenis en be-tuiging van personeele instemming met de leer der kerk. De Remonstranten waren even weinig met zijn voorslag als met hem zelven ingenomen ³⁾.

Omstreeks den zelfden tijd als HORNHOVEN zijne Remonstrantie gaf ook een Rotterdammer een Concept van moderatie. Men zeide het was van een Regent, en door de Z.Holl. Synode, die zich ook daarmede terstond inliet, werd kennelijk met zekere onderscheiding van den auteur gesproken. Omdat het schriftelijk gesteld was en, hoewel uit blinden ijver, niet om de partijen of zaken der Remonstr. te stijven, achtte zij het genoeg dat hij bij gelegenheid door de deputaten vriendelijk werd aangesproken. Maar in 1627 hoorde men van dezen, dat het concept aan de Rotterd. vroedschap was gezonden, en dat de auteur er geen leedwezen van had, maar daarin meende voort te gaan, en hoopte de vruchten er nog van te zien. En men deed hem weder aanspreken

---

1) Amst. Pamfl. I. 2. blz. 71.

2) Handel. Z. Holl. Syn. blz. 195.

3) Zie bv. Epist. Eccles. 635, waar dit oordeel van NIELLIUS voorkomt: J'estime, qu'aurez vue le jugement que les theologiens de Leyde ont fait d'une pauvre Remonstrance d'un certain HORNHOVIUS, Min. de la Prov. d'Utr., que je connoy fort bien, et que je scay n'estre point capable de quelque chose de grand. Aussi ay je tenu l'ouverture qu'il a fait pour pacifier nos différens avec l'adverse partie, assez mal fondée et impracticable. Neanmoins cette sienne Remonstrance, assez mal bastie, a couru par le pays, et l'on a fait imprimer a l'encontre d'icelle en Flamand le jugement ou avis des quatre Professeurs de Leijde, avec encor une preface bien aspre et trenchante, en laquelle non seulement le pauvre HORNHOVIUS est baffoué avec grand mépris, et son avis rejeté bien long comme sot et dommageable, mais aussi l'avis d'autres plus estimez que lui est rejeté de mesmes avec une censure magistrale du bon IRENAEUS PHILAETHIUS, qui a par cy devant avec si grand zele avancé le Synode Nat., et publié toutes ces Querelas Ecclesiae qu'avons vu courir par le pays. Cestuy ci semble maintenant avoir eu quelque inclination a reunir ce qu'il a si ardemment aidé a dechirer, de quoi on lui donne une bonne censure en passant. — Je croy que l'auteur de cette préface, écrite d'un stile magistral, est notre TRIGLANDUS, ce grand clabauder, et depuis quelques années la principale trompette de schisme et de sedition etc.

met last, om bij volharding met hem te handelen naar de kerkenorde. Uit dit jaar hebben wij hier nog te herinneren den bekenden *Vredevaan* voor alle liefhebbers van 't Vaderland aan de St. van Holland, waartegen de bittere en grove *Mijsterien van den Harminiaanschen vredevaan* verschenen; uit 1629 *Raedt aen de gescheurde Christenheyt*, aanwijzende de oorzaken en de middelen er tegen, beide niet van Remonstranten, maar wel van Remonstrantsgezinden onder hunne weerp partij; uit 1630 *Voorslach* van middelen tot vereeniging, dien men toeschrijft ¹⁾ aan den Waalschen pred. FABRICE DE BASSECOUR, vroeger ijverig Contra-remonstr. Hij wilde dat men bij de prediking aan beide zijden binnen zekere palen zou blijven, die ten opzichte van de leer der predestinatie werden aangegeven. Hiertegen verschenen weder in 1631 de vinnige pamfletten, *Weerslach aan den slager van den Voorslag*, en *Klein proefken van der Armin. godloosheden en wulpsche genade*.

Weinig baatten dus de besluiten der Synoden om het ter sprake brengen van reconciliatie en moderatie te weren. Zij waren, gelijk wij reeds opmerkten, slechts de reactie tegen eene meer en meer doorbrekende denkwijis en gezindheid, die in dit tijdperk uit de Regeerings collegien gevoed zich niet meer liet keeren. Doch de weg waarop de voorstanders van vereeniging haar wilden, was een onmogelijke weg. Die vorderde verloochening van het bijzonder gevoelen en het eigen bestaan aan de eene zijde (TRIGLAND, VAN DONGEN), of zamenvoeging in eene met loven en bieden verzachte leer, die geen grondslag van vereeniging wezen kon. Maar dat de kerk daartegen haar weg van reconciliatie zoo zwaar en eng maakte, heeft zeker veel toegebracht om velen, die anders licht, ook door het maatschappelijk voordeel verlokt, aan de gematigde partij in de Geref. kerk zich zouden hebben aangesloten, bij de Broederschap te houden, en anderen die met den dwang en de tucht der kerk niet wilden te maken hebben, aan haar zich te doen aansluiten. Zoo streefde men zijn doel niet slechts

---

1) En wel met recht, want over dit werkje aangeklaagd, moest hij schuld-bekentenis doen om met de Waalsche kerk gereconcilieerd te worden, Register Handel N. Holl. Syn. Rott. HSS. 387. Zie over BASSECOUR, BRANDT II. 263. III. 133. „Sed dicunt animam habere venalem,” UIJTENB. Br. II. 2. 433.

voorbij, maar werkte het rechtstreeks tegen. En toch, het moet erkend worden, kon men op het ingenomen standpunt der kerk moeilijk anders handelen. Dit vorderde bovenal handhaving van de zuiverheid der vastgestelde leer, en met deze de hand lichtende, veroordeelde men — gedurig wordt dit in de Remonstrantiën der kerkelijken uitgesproken — al de proceduren tegen de Remonstr., nu zoo vele jaren lang en zoo geweldig en zoo scherp gevoerd. En kon dat eene meederheid doen, die nog altijd den eenmaal gelegden grondslag en het ingenomen standpunt met hoofd en hart was toegedaan?

De mannen der wetenschap en der letteren.

Die meederheid had gedurende het gansche tijdperk de Theol. faculteiten, vooral die van Leiden tot haar steun. In 1625 verschenen de *Athenae Batavae* van den beroemden J. MEURSIUS, die ofschoon hoogleeraar in de letteren, toen reeds naar Denemarken vertrokken, en vroeger de hoog begunstigde leermeester van OLDENBARNEVELD's zonen geweest zijnde, thans in dit werk, zooals aan UYTENB. werd geschreven, de politieke en kerkelijke Remonstranten dapper uitstreek ¹⁾. Bij eene theolog. disputatie werd in dat zelfde jaar voor de faculteit de thesis verdedigd: dat het de plicht is der overheid, de vergaderingen te beletten van hen die de ware religie niet volgen. WALAEUS trad in 1626 met zijn Antwoord op de Censuur van de Anatome Arminianismi van MOLINAEUS door CORVINUS op, scherp, norsch en bitter naar UYTENB. ²⁾. Over HORNHOVEN's voorslag tot herziening en verzachting der Dordsche Canons was het oordeel der faculteit in 1626 o. a., dat dit der waarheid zou te kort doen. In dat jaar gaf zij eindelijk de sedert 1622 door de Z. Holl. Synoden van haar verlangde Censuur van de Belijdenis der Remonstranten, met goedvinden van Gecomm. raden volbracht ³⁾, en in het volgende deed haar medelid WALAEUS haar ⁴⁾ in de volkstaal verschijnen met die opdracht aan de Staten Generaal, in welke

---

1) Brieven II. 2. 330.

2) Brieven II. 2. 365.

3) Zie de Handel. der Synode van 1622. 23. 24. 25. In de eerste heet het, dat de Confessie overal in handen is.

4) Mede op verlangen van de Synode, 1626 Art. 9.

de beschuldiging van Socinianisme, tot hiertoe meer als vermoeden geuit, bepaaldelijk tegen de Remonstr. werd uitgesproken ¹⁾. EPISCOPIUS verdedigde in 1629 zijn werk in de beroemde *Apologie* met hare bekende aanspraak aan de Remonstr. predikanten, op welke wij later terug komen. Daartegen kwam de Faculteit weder op met haar (*Specimen*) *Proeve van lasteringen en vreemde leeringen* uit de *Apologie* 1630; toen UYTENBOGAERDT hiertegen zijn *Korte noorlooper* op de Proeve enz. had uitgegeven, deed zij weder haar (*Responsio*) *Antwoord op den voorlooper der Remonstr.* verschijnen 1631, in de geleerde en in de volkstaal beide; en als tegen de Proeve een nader *Antwoord (Responsio)* van EPISCOPIUS gekomen was, voegde ook de Hoogleraar in de letteren en staatkunde, HEINSIUS, bij al deze schriften zijn *Monsterken van de ontrouwheid en leugenen der Remonstranten* 1630. WALAEUS had intusschen 1627 dispuut gehouden over de vier in geschil staande Artt. *der Remonstr.*, en dit het licht doen zien met eene uitnoodiging aan de Remonstr. tot de gemeenschap der kerk, behoudens de waarheid, waartegen EPISCOPIUS met een (*Examen*) *Onderzoek* opkwam. De Faculteit eindelijk stijfde door hare theologische consultatie over den schutterseed in 1629 KLOPPENBURG en de mannen van 't verzet in de schutters-zaak te Amsterdam ²⁾. Toch waren hare leden, ofschoon allen verklaarde voorstanders van de rechtzinnige leer, niet hoofd voor hoofd zoo heftig en scherp, als sommige van hunne gemeenschappelijke handelingen en de meesten van hunne gemeenschappelijke schriften zouden doen vermoeden. Van POLYANDER, den Senior, schreef BARLAEUS aan UYTENB. ³⁾ dat hij zou verklaard

1) De titels Amst. Pamfl. II. 1. blz. 31 32 en 35.

2) Zie de titels van alle deze schriften Amst. Pamfl. I. 1. blz. 41. II. 1. 34. 35. I. 1. 101. I. 2. 81. I. 1. 40. I. 2. 77.

3) Ep. Eccles. N°. 482 Sparsus hic. (Leidae) fuit — rumor, D. POLYANDRUM nonnullis intimae admissionis (ut putabat) amicis dixisse: Quicquid mollius leniusque scriptum reperitur in Specimine a se profectum esse, reliqua asperiora collegarum esse. Rogavit itaque — per D. VOSSIUM — ne, si forte haec res ad aures vestras pervenerit, ejus in responso vestro meminisse velitis, ne collegarum suorum invidiae ac odiis, quorum jam semina jacta, miser obiciatur. — Putat D. VOSSIUS recte vos facturos, si haec parte ipsi parcatis. — Nostis Pamphili mores indolemque. Videtur mitescere et magnatum consiliis nonnihil attendere. Hoc scio, non bene ipsi cum tetrico ac ferreo professore (RIVETUS) convenire.

hebben: wat er in de *Proeve* (van lasteringen) zachter was, was van hem, het overige scherpere van zijn collegen. En **BARLAËUS** voegde er bij: Gij kent den aard van **PAMPHILUS**. Hij schijnt zachter te gaan en te letten op de raadgevingen van machtigen. **WALAEUS** was uit zijn aard bescheiden, zelfs nederig en gematigd. Te Leiden komende, weigerde hij het huis van **ARMINIUS** te betrekken zoo de weduwe het daarom zou moeten ruimen. Hij wilde vroeger **ROSAEUS** met **UYTEND.** verzoenen. De kerkelijke twist en zijn naaste omgeving te Leiden maakten hem zoo hard en onrechtvaardig tegen de Remonstr., als hij in de Opdracht der Censuur, in de waarschijnlijk door hem gestelde Proeve, en in zijn Antwoord op den Voorlooper zich toonde ¹⁾.

Maar had zoo de tegenpartij der Remonstranten de officieele geleerdheid vóór zich ²⁾, daartegenover stond een ander deel der geleerden, als **VOSSIUS**, **ERPENIUS**, **SCRIVERIUS** en zoo vele anderen. En vooral waren de geletterden, zooals de Muiderkring, al trokken zij geen partij voor de Remonstranten, over het geheel in hunnen geest. Maar bovenal geldt dit van de „dichters en poëten,” zooals wij deze in de overblijfsels der Rederijkerskamer en vooral in de Amsterdamsche (**COSTER'S**) Akademie werkzaam zien. Zij ook inzonderheid gevoelden voor de vrije beoefening van hunne kunst behoefte aan eene vrijzinnigheid, welke de geest der overheerschende partij niet gedoogde. Gelijk hunne voorgangers zich geroepen hadden gevoeld, in hunne zinnespelen als anderzins de verkeerdheden van hunnen tijd, en onder deze bovenal die van willekeurige regenten en heerschzuchtige geestelijken ten toon te stellen, zoo achtten zij dit nog eene taak en bestemming van hunne vrije kunst. En als dan nu, gelijk zoo dikwijls in den strijd dier dagen, door zulk een willekeur en heerschzucht onrecht en geweld werd gepleegd, liet het prikkelbaar geslacht — vatum irritabile genus —

---

1) Zie over hem **BORSIUS** in het Nederl. Arch. van kerkgesch. Dl. VIII. „Te vergeefs heeft men van dien man beleefdheid en moderatie verwacht”, schreef **UYTEND.** Br. II. 365.

2) Ook in de andere faculteiten toch, nevens de theol., was de Akademie in 1619 gezuiverd en gereformeerd. En een **MEURSIUS** en **HELMARIUS** zagen wij uit deze reeds optreden.

vaak ernstig en waardig, dikwijls geestig en scherp, soms grof en onhebbelijk aan de losse tong den vrijen loop. Dat maakte hunne „wereldsche kunst”, die voor vele strenge kerkelijken toch reeds een steen des aanstoots was, voor hen tot eene rots der ergernis, tegen welke men openlijk van de predikstoelen ijverde en beveiliging der gemeente van de overheid verlangde. En dit bracht van zelf het „Dicht-koor” aan de zijde van hen die voor vrijheid en verdraagzaamheid leden en streden, of liever met hen tegenover den gemeenen tegenstander.

Wij mogen hier, waar wij ons vergenoegen moeten met een algemeen overzicht van hetgeen met de Remonstranten in dit tijdperk geschiedde, daarvan geene proeven geven. Maar uitdrukkelijk moeten wij één man noemen, die volstaan kan voor allen, en wiens beroemde naam en groote geest met zijne oprechte vroomheid dit vordert. Men begrijpt dat wij JOOST VAN DEN VONDEL bedoelen. En meer dan aan eenig ander zijn wij aan hem hier eene opzettelijke vermelding schuldig. Want gedurende meer dan 20 jaren van zijn 60jarig dichter-leven, ten deele den tijd zijner volle kracht, trad hij, en na den dood van Prins MAURITS gedurig voor dat gene op wat wij de zaak der Remonstranten mogen noemen, of juist ook hij vooral tegen datgene wat hen vervolging en verdrukking deed lijden ¹⁾. Dat hij het zoo dikwijls deed met den geesel van zijn geestig en scherp, en soms ook grot hekel- en schimpdicht, hebben wij niet buiten den tijd te beoordeelen. Onder de dichters behoudt hij ook in dit opzicht nog zijne eere, en beschaamt hij zelfs het proza van vele pamfletten. En wat den dienst betreft door hem op die wijze aan de goede zaak bewezen, late men niet te haastig het, non tali auxilio, non defensoribus istis ²⁾ gelden. Het hekel-dicht heeft ook zijn recht en zijne waarde, — waar de huid hard en grof is zijn scherpe sporen noodig — en VONDEL's bestrijding van het onrecht en geweld der politieke en kerkelijke overheersching viel grootendeels in een tijd, die aan de eene zijde zulke prikkels nog maar al te zeer behoefde, — men denke aan de Amsterdamsche beroerte

---

1) Wij geven hierom in Bijl. N°. 5 eene volledige herinnering van hetgeen ten dezen opzichte uit zijne dichtwerken in aanmerking komt.

2) Niet door zoodanige hulp en zulke verdedigers

en de vervolging te Leiden — en die aan den anderen kant de oogen liet openen voor het onbestaanbare dier overheersching met de Nederlandsche vrijheid, met Reformatie en Christendom. Nemen wij dit in aanmerking, dan hebben wij het niet gering te schatten dat de Remonstranten, vooral van 1625 tot 1634, toen er iets goeds mede te winnen was, den dichter VAN DEN VONDEL zoo aanhoudend als mede-bestrijder van hunne partijen nevens zich hadden. Toch ware het te wenschen geweest, dat de adel van zijn geest hem ook daarbij voor alle afdalen tot het lage en gemeene had behoed. En kunnen wij het aan het tegendeel niet toeschrijven, dat wij van VONDEL als medestander nauwlijks gewag, en van zijne anti-hierarchische gedichten bijna geen gebruik zien maken in de Remonstrantsche strijdschriften dier dagen, — slechts een paar malen vermeldt UYTENB. zijn Palamedes ¹⁾ — dit zal dan vooral te verklaren zijn uit de twee volgende oorzaken. Vooreerst deed de losse uitgave van elk dier gedichten deze, naar de weinige overblijfsels te oordeelen die er zich van voordoen, buiten Amsterdam en den kring der geletterden minder bekend worden, en dus vooral minder ter kennis komen van de verspreide, zwervende Remonstrantsche schrijvers. En ten andere zullen deze laatsten gevoeld hebben, dat zij VONDEL minder onder hunne medestanders dan onder de tegenstanders van hunne partijen te rekenen hadden.

Genoeg hebben wij van de onderscheidene machten in Staat en Kerk vermeld en hier en daar over haar opgemerkt, om ons den toestand der Remonstranten in dit tijdperk voor te stellen. Maar bij ééne zaak moeten wij nog een oogenblik stilstaan, eer wij tot het verrichte door de Remonstranten zelve overgaan. Zij is de verhouding van Prins FREDRIK HENDRIK tot hen. Hoorden wij van 's Prinsen daden, zeer uiteenlopend is over deze het oor-

---

1) b. v. Brieven II. 2. 341: Fray, zoo 't schijnt, gedaan en vry stout. NIELLIUS schreef er van aan VEZEKIUS 1627. „Ik heb altijd geoordeeld dat Palamedes een zeer fraai poema was, maar dat het imprudenter en intempestive was uitgegeven. Men heeft daardoor hen die een kwade conscientie hadden niet alleen buiten propoost geïrriteerd, maar ook hun oorzaak gegeven om zich met de kerkelijken geheel tot alle extremeiten te verbinden, gelijk zij bij het bevorderen der Synode gedaan hebben. Rott. HSS. 1536.

deel der tijdgenooten. De Contra-remonstranten, die alle redenen hadden om van hem, den veelgelijkenden zoon van LOUISE DE COLIGNY, den leerling van UYTENBOGAERDT, die vroeger weinig schroomvallig was in betoon van genegenheid tot de Remonstranten, na de verandering der regeering weinig goeds voor hunne zaak te verwachten, zij schreven nu alle matiging in vervolging en uitsluiting die er allengs meer bij hoogere en lagere regeerings-collegien plaats had, aan den Prins toe. Den Remonstranten daarentegen, die zich om zijne vroegere handelwijze veel meer van hem beloofd hadden dan hij nu betoonde, viel hij jammerlijk tegen, en zij spraken van ontrouw aan zijn beginselen uit zwakheid en vreeze. Maar hoe oordeelde hierover de man die onder de Remonstranten den Prins 't best kende, en dieper en scherper zag dan anderen, UYTENBOGAERDT? Bekend is het hoe hij den 22 Juli 1626 uit Parijs tot zijne huisvrouw zich uitliet, en dat, in onderschepte brieven geschreven en daardoor veel besproken, licht aan dat ongunstig oordeel veel voedsel gaf: „het schijnt dat hij de onzen maar met schoone woorden heeft opgehouden, totdat hij tot zijn voornemen aangaande het gouvernement zoude gekomen zijn, — of hij het ooit recht gemeend heeft, weet God ¹⁾.” Uit de verklaring die hij zelf spoedig daarvan gaf ²⁾, en bij welke hij op allerlei wijze de scherpe kanten van dit oordeel afslijpt, is, dunkt mij, duidelijk, dat hij in het geheel vertrouwelijk schreef, en in een dier zwaarmoedige buien die hij zelf zich toe-kende ³⁾, niet naauwlettend zijne woorden had gewogen, en sterker gesproken dan hij wilde, meer gezegd dan hij bedoelde, maar toch het gevoelen geuit dat in den grond het zijne bleef, zoo lang hij uit de verte, en onder den indruk zijner hem meer en meer ondragelijke ballingschap de zaken beschouwde. Aan zijn trouwen vriend, den advokaat VAN SORGEN in den Haag schreef hij een jaar vroeger over zijne wederkomst in 't land: Ik merk dat velen hopen, maar zie niet op wat fundament. 't Hervatten van de vervolgingen sedert het

---

1) Rott. HSS. 1989. Brieven van UYT. II. 2. bl. 397, 98. STOLKER. Prins MAUR. bl. 62, die veel dat opmerking verdient tot rechte verklaring heeft opgemerkt; en de daar gecit. AITZEMA Zaken, v. Staat I. 517, Letteroef. 1824. Mengelw. blz. 26, 27.

2) Brieven II. 2 blz. 428 en STOLKER a. pl. 3) Brieven 423.

overlijden van den Prins toont, dat de regenten niet 't minste willen toegeven, laat staan, dat mij en mijns gelijken het wederkomen vergund zou worden. En al ware daar eenige genegenheid bij eenigen, de clamanten zullen die verdempen. Met disordre en tumult verandering te weeg brengen is voor God ongeoorloofd, ik kan 't niet toestaan. — Met ordre? Wie zoude het doen. En hoe? Ik geloof dat de tegenwoordige Gouverneur 't gemoed zoo bitter niet heeft, maar of zijn wil zoo ver zoude gaan, twijfel ik zeer, en den wil schoon hebbende, waar is de macht? Ik hoor dat zijn instructie hem verbindt tot manutentie van alles zoo het nu is, dat hij zich ook zoo humble draagt tot de tegenwoordige regenten als hij kan; neffens dat hij wat ander werk heeft. En waarom zou hij het doen? Ik kan 't niet zien ¹⁾. Over de ontworpen remonstrantie om vrijheid van exercitie, verlossing van de gevangenen, repatriëren van de gebannenen aan v. d. BORRE schrijvend ²⁾, zegt hij: 't Zal alles naast God aankomen op d'inwendige inclinatie van den Prins. Daar zijn er, ook GROTIUS, die meenen dat het stellen van secretarissen en de heele constitutie van 't Hof niets goeds voor ons presageert. Dan deze dingen bewegen ons zoo zeer niet. ZExc. kan 't wel doen, ons evenwel gunstig zijn en goed doen. Zoo ging het ook verder bij hem op en neer, maar altijd op denzelfden grond. „Ik en meer hadden beter gehoopt, maar eenigen krijgen andere opinie. ³⁾ Ik zeide bij mijn laatsten dat ik nog wat uit 't land had ontvangen; maar niet veel troost. Van den Vriend niet, maar van anderen, die wel eene generale hoop behouden van den Man, maar verwachten de vruchten niet zoo haast als zij en anderen hadden gemeend. De

---

1) Brieven II. 2. blz. 297.

2) 11 Juli 1625. Brieven 309. Omtrent dezen tijd schreef ook GERTERANUS aan VEZEKIUS op Loevestein. Rott. HSS. 1155: UE. schijnt in den uwen zoo vol moeds te zijn, niet anders dan als of Prins HENDRIK den aanvang van zijn gouvernement nemen zoude om ons vrijheid van godsdienst te verwerven. Voorwaar hij kon dien van geen gelukkiger zaak beginnen. En weet ook van een daar hij zelf mee gesproken heeft, dat hij een liefhebber is van vrijheid der consciëncien, en deze proceduren wel dapper improbeert. Maar dat hij binnen een jaar of twee niet zal onderstaan voor onze vrijheid — te spreken, — twijfel ik niet.

3) Brieven 330.

Heer van Rysenborch zegt den **Man** gesproken te hebben en zulk contentement ontvangen, dat hij het niet wel uitspreken kan, maar 't moet zijn tijd hebben, de predikanten maken den haan. ¹⁾ De **Vriend** heeft goeden moed, ofschoon het wat aanloopt ²⁾ Als wij alles overleggen, dunkt ons dat men hier en daar iemand in 't particulier zal zoeken te (be)vor(deren) en mogelijk somtijds wat conniveeren, over den coetus van de reste niet ³⁾. De woorden des vriends zijn deze: hier spreekt men diverse van den Prins; de **Armin.** hopen op hem, d'anderen durven nog niet heel veel kwaads van hem zeggen; hij heeft in diverse steden weder **Armin.** gezet en anderen van de Kerk voorbijgegaan. 't **Appel** van de confiscatie der goederen van de kinderen van **Hogerbeets** is af, door zijn faueur. t' **Utrecht** zijn twee **Armin.** in den adel beroepen, en men zegt van **Rysenburch** en **Sandenburch** eerstdaags. **Douza** en den griffier **Fr. C(riep)** weet ik dat de **Pr.** veel gebruikt. Ik denk dat zij hem voorhouden illud *Cic. ex Plat.: tantum contendere in republ., quantum probare tuis civibus possis, vim neque parenti, neque patriae afferre oportere* ⁴⁾ Schijnt in allen gevalle dat **C(ousyn,** de Prins) wil orde stellen eer hij met zijn spitsbroederen vertrekt; wat hiervan worden zal, leert de tijd. Hij krijgt nu wat meer en beter aanraders dan hij gehad heeft ⁵⁾. Den 7^{den} (Mei 1626) was onze vriend bij hem (**GREVINKHOVEN**) gekomen, zeggende dat **C(ousyn)** dapper gestoord was op de **Vlaming's** (v. d. **BORRE**) stuurlieden (ik meen, hij de **Leidsche** overheden verstaat), en gezegd had, wel te zien dat men met dat volk een anderen cours moest gaan enz. — Het schijnt dat men wel dienst van hem (**GREVINKH.**) zou willen trekken, maar op zijn eigen hasard, daar hij geen grooten zin in heeft, wenschende maar om een woord of twee aan eenigen dat zijn blijven **C(ousyn)** aangenaam is: maar 't wil er niet uit ⁶⁾. Mijne huisvrouw schrijft — dat in den **Haag** een stellige gemaakt was op

1) Brieven II. 2. 342. De vriend is naar blz. 367 **OEM VAN WYNGAARDER**, die thans aan 's Prinsens zijde was; **RYSENBURG** het lid van de **Ridder-schap van Utrecht**.

2) Brieven 348. 3) 352.

4) Van Febr. 1626 aan **DE GROOT**. Brieven 362. 5) 368.

6) Brieven 378.

't Hof, om tegen de kermis, die toen was, het spel te spelen van SLATUS en BARNEVELD, maar dat de Prins dat niet gewild en de stellage doen afbreken had ¹⁾." Eindelijk in den reeds genoemden onderschepten brief: dit verdriet en bedroeft mij zonderling, — dat de Prins geen ander medelijden toont met onze gevangen broeders (op Loevestein) om die te verlossen ²⁾. Maar weder een weinig later, Juli 1626: Cousyn geeft vast elk een goed woord en moed. Hier zegt men, dat de Prins van Oranje eenige burgers, die bij ZExc. geweest waren om zeker request ZExc. te recommandeeren, zoude gezegd hebben, dat zij nog wat patientie moesten hebben voor 3 of 4 maanden. Dit hebben de lieden niet kunnen zwijgen, elk een spreekt er van en maakt er vreemde commentaren op. ³⁾. De Pr. doelde waarschijnlijk op de onderhandelingen over accommodatie, van welke wij later hooren, en waarvan hij veel verwachtte. Ja men schreef aan UYTENB., dat de Prins voor zijn vertrek (naar 't leger) uiterlijk was geresolveerd, en wel ernstelijk en met groote woorden had verklaard: het kon zoo niet langer, hij zou er een einde aan moeten maken. Hij moest in zijne absentie ge-waarschuwd worden, als men de plakaten wilde vernieuwen. ⁴⁾ In Dec. 1626, toen UYTENBOGAERDT eenige maanden zelf in 't land was geweest ⁵⁾, verlangde hij dat men hem een verhaal zou geven van de zwaarigheden onder 's Prinzen gouvernement den Remonstr. overkomen. Want de Prins zeide: Hoe! klaagt men nog over mij? Heb ik niet alreede met zoetigheid veel te weeg gebracht? Prediken zij niet vast overal? Worden zij van iemand gemolesteerd? Is er iemand gedurende mijn gouvernement gevangen enz.? Wat willen zij hebben? Ik weet het wel. Zij willen dat ik met geweld den kerker te Loevestein opbreke, de Remonstr. openbaarlijk doe prediken, en de afgezette weder opzette. 't Welk ik wel doen kan als ik wil, maar wen ik 't deëd, zou ik het land in groote confusie stellen, en varen als mijn broer." En nog in Maart 1627 klaagde UYTENBOGAERDT over „de slappigheid van Dien, die veel doen konde voor de Remonstranten en de gevangenen." ⁶⁾ En willen wij ook

---

1) Br. II. 2. 380.   2) Ald. 401.   3) Ald. 407.

4) Ald. 411.   5) Rott. HS. 1995.

6) Rott. HS. 2008.

enkele anderen hooren; v. d. BORRE schreef 18 Aug. 1626¹⁾ over den Prins het volgende. Te Utrecht door (zes) aanzienlijken aangesproken voor de Remonstr., antwoordde hij: de vervolging deed hem leed. Niets was meer in zijne gedachte dan de herstelling van vrede in 't politieke en 't kerkelijke. Maar kon men niet bij de tegenpartij te kerk gaan, aannemende van de prediking wat men kon? Men beriep zich daartegen op de conscientie. Hij wees op de plak-katen, wier afschaffing de staat van 't land nog niet ge-doogde. Indien gij dan zulks moet en wilt doen, vervolgde hij, maakt het zoo klein en secreet als 't mogelijk is, vertrou-wende dat de magistraat u met beleefdheid zal bejegenen. NIBLLIGS zeide in zekeren brief uit welken ik het aantee-kende: J'ay des le commencement preveu, que, comme le feu Prince MAURICE n'eut jamais voulu faire pour nous ce-qu'el eut pu, de même celui ci ne pourrait cequ'il von-droit; en hij oordeelde nog Mei 1627²⁾: Ma prudence es affaires de ce monde est du tout nulle, mais si ay je aucu-nement preveu, passé deux ans, que noz grandes esperances, que noz gens avoyent si fermement ancrées en Mr. le Prince, nous tromperoient a la fin. Car que pourrait il faire pour nous quand il vaudroit beaucoup, n'ayant nul appuy de dehors, tout contraire au dedans? Les juges de feu le Seigneur advocat se tiendront a leur advis par neces-sité collez et unis avec les Ministres, et je connoy l'esprit calvinistique, qui renversera plus tost tout le pays en ruine, que de rien quitter de la domination et maistrise, qu'il s'est aquis avec tant d'effort.

Zou niet dit een en ander, in verband met hetgeen wij vroeger van den Prins vooral in de Staten van Holland zagen, ons genoegzaam in staat stellen om zijn regeerings-beleid ten aanzien der Remonstr. zaak juist te vatten? Om zijne begeerte naar eendracht en vrede, en om zijnen hiermede in verband staanden zin voor vrijheid en verdraagzaamheid beschouwden hem de Remonstranten schier van zelf veel te veel als een der hunnen. Als ambteloos burger zou hij dit ook hebben kunnen wezen; maar zelfs dan zou hij wel een voor-ganger in hunnen geest, maar daarom nog niet een voorstan-

1) Rott HS. 752. Zie ook NIBLL. Ald. 1519.

2) Epist. Eccles. N°. 637.

der van hun godsdienstig gevoelen geweest zijn. Dit lag niet in zijn aard, en kwam dus evenmin als het beschermen van het afzonderlijk bestaan der Broederschap in aanmerking voor zijn regeeringsbeginselen of regeeringsbeleid. Hij wilde gelijk zijn Broeder vrede in het land, én voor den innerlijken welstand van den Staat, én voor zijn kracht tegen over den vijand, waarbij voor hem om zijn karakter, nog meer dan voor MAURITS, als derde te voegen is, de rust zijner eigene regeering. Maar meende MAURITS dat te zullen, en alleen te kunnen teweeg brengen door een geweldig uitroeijen van de eene der strijdende partijen, dit kwam thans, bij het feitelijk, door alle geweld heen volhardend voortbestaan der Remonstranten, niet meer in aanmerking, evenmin als het lag in den aard van FREDR. HENDRIK. Doch wat hij dan nu beoogde gaf de gesteldheid van zaken zelve aan de hand. De strijd had thans reeds zoo lang geduurd, en na de conspiratie had de heerschende partij zoo geweldig uitgewoed, dat zich meer en meer de voor teekenen van verslapping en neiging tot rust vertoonden. In de politiek allereerst zou men elkander weldra kunnen verstaan, en in het kerkelijke zou het dan volgen. Dit wilde de Prins bevorderen. En om deze hereeniging van Remonstranten en Contra-rem. die hij wenschte, verlangde hij het afzonderlijk bestaan der Broederschap niet, en kon hij er niet aan denken, nieuwe en zoo geweldige beroeringen te verwekken, als ontstaan zouden zijn, wanneer hij de onderdrukte partij openlijk in recht en eer had willen herstellen, en aan de onderdrukkers de geweldige wapenen ontnemen, hun door de Regeering zelve in staats-sententien op synodale vonnissen, en in plakkat en justitie-verorderingen verleend.

En waarom ook, kon hij met UYTENBOGAERDT vragen, zou hij dit? Daarvoor zag hij even als MAURITS veel te weinig het onbestaanbare der godsdienstige vervolging en verdrukking met de politieke vrijheid in, al verklaarde hij ook soms zijnen, door hem niet begrepen, vader te willen volgen ¹⁾. En daarvoor was ook die vrijheid zelve nog veel te veel van een aristokratisch gezag-voeren in den Staat als in de Kerk doortrokken. Zoo kon hij onbezwaard bij 't aanvaarden van

---

1) Brieven UYTENB. II. 2. 419.

het bewind den ambtseed afleggen, die het maintien van regeering en religie in zich sloot. Zoo werd zijn regeeringsbeginsel met de daad datgeen wat UYTENB. als Platonisch-Ciceroniaansch voorstelt: „naar zoo veel te streven, als men zijne burgers kan doen goedkeuren; geweld niet aan te wenden.” En van zelf kwam dan ook de begunstiging der Remonstranten, op welke zij zoo zeer gehoopt hadden, over het geheel hierop neder, dat hij, gelijk weder UYTENB. het uitdrukt, hier en daar iemand in 't particulier zocht te bevorderen, somtijds wat te conniveeren, maar over den coetus van de reste niet. Doch hierin deed hij waarlijk meer en ging hij met de daad verder, dan de teleurgestelde Remonstranten doorgaands erkenden. Ons bleek dit genoegzaam uit hetgeen wij van zijne handelingen in de Staten van Holland, met het Hof, en hier en daar in de steden vernamen. En nemen wij daarbij in aanmerking, hoezeer de Prins ook in deze begunstiging te worstelen had met de Regenten van 1618, met de Rechters van OLDENBARNEVELD en de gevangen Heeren, met de door den Staat gearresteerde besluiten der Synode, met de hierop gegronde plakaten, met de hiervoor nog altijd gestemde meerderheid in de regeerings-collegiën, en bovenal met de hiervoor ijverende kerkelijken, dan mogen wij hem den lof van eene milde, voor de Remonstranten gunstige toepassing van zijn regeeringsbeginsel niet onthouden. Een Vorst, die voor de heistelling van het gekrenkte recht van een deel zijner onderzaten, als krachtig hervormer zonder omzien optrad, was hij niet, maar wel een Vorst die de krenking van dat recht aliengs zoo zocht te matigen, dat zij als onrecht hare scherpste kanten verloor. En, afgezien van den persoon, die de man niet was voor zulk eene hervorming, is het zelfs nauwlijks eene vraag: of het thans voor haar reeds de tijd was; of haar te beproeven niet enkel zou geweest zijn, het land, en de Remonstranten licht het meest, aan vermeerderd onrecht wagen ²).

---

2) Deze beschouwing van de zaak is niet in strijd met die van WAGENAAR, Vaderl. Hist. XI. blz. 8, noch van STOLKER, *Prins MAURITS geenszins de vijand, zijn broeder F. H. de vriend der Remonstr.*, vooral blz. 112 en volg.

WAT TOT VOORBEREIDING VAN DE VESTIGING DER BROEDERSCHAP DOOR HAAR ZELVE GESCHIEDDE.

Van zelf is het ons hier meest om de gemeenschappelijke en officieele verrichtingen der Broederschap te doen. Deze deelen wij zooveel mogelijk volledig en met de aktenstukken zelve mede. Maar, gelijk wij tot hare toelichting en verklaring vooraf moesten letten op hetgeen uit de omgeving der Broederschap — Staat, Kerk, volk, mannen der wetenschap en letteren — met haar geschiedde, en dus haren toestand bepaalde, moeten wij nu met hetzelfde doel ook het oog vestigen op hare eigene innerlijke gesteldheid, zoo als die uit de kennis der bijzondere personen, zaken, gemeenten moet worden opgemaakt. Hiervoor evenwel behoeven wij weder niet al de bronnen te raadplegen, die bovendien voor eene volledige kennis toch onvoldoende wezen zouden; met het noodigste kunnen wij ook daarvoor volstaan.

Allereerst hebben wij dus kennis te nemen van

De Predikanten- of Societeits-vergaderingen.

Na de ontdekking der conspiratie op 6 Febr. 1623 moeten — wij hoorden er vroeger van — eenigen van de kloekste aanvoeders der Remonstranten reeds spoedig gewaagd hebben, tot gemeenschappelijk raadplegen en handelen bijeen te komen; en verder moeten in de volgende maanden bij herhaling zulke vergaderingen gehouden zijn. Van tijd, plaats en personeel hebben wij tot nog toe weinig bepaalde aanwijzingen, maar gelukkig weten wij meer van hare handelingen. BRANDT gewaagt ¹⁾ van eene vergadering, reeds in het eind van Februari of 't begin van Maart „door ettelijken van de voornaamste predikanten die in 't land waren heimelijk te Amsterdam gehouden, om te overleggen wat hun in dien stand

---

1) IV. 965.

van zaken te doen stond tegen het groot verloop dat zij bemerkten, en nog verder te ontmoet zagen. indien zij op de beschuldigingen van hunne partijen tegen hen uitgestrooid stilzwegen." Uit brieven van de Britten-directeuren, geschreven aan v. d. BORRE op 17 Maart in antwoord op den zijnen van 21 Febr., en aan SAPIA den 24 Maart op den zijnen. den vorigen dag ontvangen, blijkt. dat v. d. BORRE toen zeer naar zulk eene vergadering verlangde, SAPIA van haar als voorgenomen, maar door telet nog verhinderd. had geschreven ¹⁾. Ook Directeuren had „het niet weinig verkwikt. dat S. ook alle vlijt had aangewend om ten minste met eenige weinigen eerstdaags te spreken, en rijpelijk te overwegen of niet een bekwaam middel zou kunnen gevonden worden, om dezen verschrikkelijken slag wat te breken:" en zij betuigen, dat zij „zulks hoog noodig achten, indien men niet wil schijnen zoo veel te vergeefs geleden te hebben." En tijdens dit schrijven had de vergadering waarschijnlijk reeds plaats gehad; want 4 April verklaren de Directeuren aan v. d. BORRE en eenige andere broeders, die na de ontdekte Slatiane conspiratie te Amsterdam vergaderd waren geweest ²⁾: „De bijeenkomst daar U.W. van schrijft is ons zeer lief om te hooren. Want hoe klein die geweest zij, de communicatie verkwikt, geeft altijd wat, en zal door Gods genade goed doen. Het niet komen van RINDER (LOMAN) moet wat geëxcuseerd zijn in deze gelegenheid. Wij hopen dat hij opdonderen zal. De weigering en reden LUTU (FREDERICI), onder correctie, sluiten niet." Zoo kennen wij reeds een viertal personen die in de zaak betrokken waren, en zij zijn de mannen die in 't land aan 't hoofd der zaken stonden. In ditzelfde schrijven wordt ook van den „Zendbrief aan de Gemeenten" en het „Vertoog tot vertooning van onze onschuld" gewaagd, van welke wij vroeger hoorden (Deel I, blz. 283 en 88), die door v. d. BORRE geschreven al spoedig zijn uitgegeven, en waarvan het laatste afzonderlijk aan de Staten-Gen., de Staten van Holl. en den Prins gericht, de dagteekening van 28 Maart draagt ³⁾. Zoo

1) Soc. Handel. Brieven UYTENS. II. 2. N°. 285 en 86.

2) Soc. Handel. UYTENS. Br. No. 287.

3) Amst. Pamfl. I. 109.

4) Bij het eerst later vermelden van dat Vertoog spreekt Br. blz. 1032 weder van eenige pred. te Amst. vergaderd, van wie dit uitging.

schijnt het, dat de bedoelde Verg. wat later dan BRANDT meende in Maart gehouden is, en zij te gelijk tot het uitvoerigen van de beide stukken besloot ⁴⁾. Zij was dan ook in den allereersten tijd na de ontdekking van het gruwelijk feit, en onder de eerste openbare officieele beschuldiging van de gansche Broederschap nauwlijks gewaagd en nauwlijks uitvoerbaar, zoodat het belet, waarvan wij hoorden, ons weinig bevreedt, en het wegblijven van een en het weigeren van een ander broeder ons slechts te meer den moed doet achten, dien de ernstige, heilige liefde voor de zaak den overigen verleende. En de Brief aan de gemeenten vooral was daarvan eene vrucht, wier waarde voor het behoud der Broederschap wij onder den eersten indruk der geruchten, beschuldigingen, nasporingen, afvalligheden en uitwijkingen uit het land niet hoog genoeg kunnen schatten.

In de verg. van welke dit schrijven uitging kon men dan reeds kennis gehad hebben van den afval der drie predikanten die 8 Maart het Nymeegsch accoord sloten en daarop openlijk met de Kerk werden verzoend. En ook tot hen hebben „eenige predikanten te Amsterdam vergaderd zich door een broederlijk schrijven van v. d. BORRE ¹⁾ gewend, om hen tot terugkeer te bewegen. Maar deze brief is van 23 Mei, en daarin wordt ook het accoord vermeld dat op het voorbeeld van die van Nijmegen door vijf Utrechtsche predikanten eerst 24 April werd aangegaan. Wij hebben hier dus kennelijk eene nadere vergadering, waarschijnlijk in Mei en weder te Amsterdam gehouden. En zeker weten wij van nog eene latere uit datzelfde jaar, in October ²⁾, want van haar zijn geschrevene Handelingen over ³⁾.

Tien broederen namelijk kwamen toen „uyt liefde voor de goede saeck” te Amsterdam bijeen, om „sonder dat sij haer *de minste autoriteyt* over hare medebroederen toemeten, gesamentlick te overleggen bij wat middel 't werck weder best bij der handt genomen ende voorts gedirigeert mochte worden.” Van die vergadering hoorden wij na de conspira-

---

1) Bij Br. 1011. Amst. Pamf. a. p.

2) Deze ligt reeds buiten den tijd dien de Historie van Brandt omvat.

3) Rott. HSS. 129, en STOLKER Vervolg op BRANDT Rott. HS. No. 9, die een aaneengeschakeld verslag van deze vergad. geeft. Wij deelen de Handel. als Bijl. N°. 6 mede.

tie. En vroeger hebben wij in 't algemeen vermeld wat zij *provisioneel* omtrent de bediening en de directie, in bijzonderheden wat zij omtrent de geldmiddelen en de schriftelijke werkzaamheid verordende. Hier dus alleen nadere bijzonderheden omtrent de beide eerste en omtrent andere zaken. De verg. berekende dat er 38 predikanten in 't land of bij de hand waren, die „haer tot bevordering van 't werck des Heeren ende sterkinge der ghemeenten sullen laten gebruycken” (de namen in de Handelingen). Zij overwoog, „wie buyten reproche zijn, en met soodanige gaven 't zij van kennisse, bequamicheyt in 't leeren, voorsichtich beleydt ende goet leven versiert, dat se de gemeenten met stichtinge soudē mogen dienen.” Omtrent een ongenoemden, wien een zeer kwaad gerucht naging, verordende zij onderzoek. Aan de Directeuren werd opgedragen, „eenige genoemde personen, soo binnen als buytens Landts zijnde, ernstelick te vermanen, dat sij haer sorchvuldichlicker voor alle ergernissen die sij gheven met tabacken, lichtvaerdige cledinghe, propoosten, gelaet verwachtten, — ende eerlicken en deftelicken, gelijk het luyden die lijden om waerheydt die nae godtzalicheyt is, ende insonderheydt den leeraren ende voorgangeren betaemt, wandelen, opdat sij met haer goet exempel de gemeenten, en met name de luyden die haer in hunne huysen ontfangen, mogen voorlichten ende den wech des levens wijsen.” Men onderzocht „hoe vele en welke kercken desen winter te bedienen sullen zijn,” en besloot, om de ongelegenheid van vele, tot combinatiën. Vooral ook hield men zich met de Directie bezig, en vond „na veel keeren ende wenden” geraten: dat 1. de gemeenten in zes klassen werden verdeeld (men zie ze in de Handelingen). 2. de predikanten in elke klasse vergaderen zouden om elkaar met raad en daad te helpen, en elk half jaar (dus twee vergaderingen) eenen deputeeren, om met de drie broeders „die men de gemeene inspectie beveelen soude” de belangen van 't gemeen en van de kerken te dienen. 3. drie broeders werden „gedeputeert, die — tusschen de bijeenkomsten der klassen — letten op de correspondentie binnen ende buiten 's landts, op te voorvallende necessiteyten ende swaricheden, van wie jaarlijks een zou aftreden met vrijheid van continuatie,” terwijl thans een van de broeders die tot Leiden in de bediening is (v. D. BORRE), een te Amsterdam (HOLLINGERUS?), en

een te Rotterdam (LANSBERGEN) daartoe voorgeslagen, het aannamen voor dezen winter.

Van de offers, die men in den geldsnood van de reeds minder bezoldigde dan sober gesubsidiëerde predikanten vroeg, en zich zag aanbieden, vernamen wij vroeger, alsmede van het overzetten der Vertoogen tegen de conspiratie in het Latijn. Wij mogen zeggen, op alles wat op 't oogenblik noodig of dienstig wezen kon was de vergad. bedacht en stelde zij orde, en niet onbelangrijk was de wijziging die zij in den vorm der directie bracht. Deze bleef als tot hiertoe door de gemeene Broederschap aan drie leden opgedragen, maar hun gaf men uit de zes klassen, in welke men de gemeenten verdeelde, zes mannen tot raadpleging in dezen hachelijken tijd ter zijde, die elk aan den staat van zaken in hunne klasse konden ontleenen wat thans meer dan ooit bij de directie moest in 't oog gehouden worden. Die verdeling in klassen werd, gelijk bepaaldelijk is uitgedrukt, verordend, om de predikanten die in dezelfde ommestreek werkten elkander steun en hulp te doen verschaffen. Maar ofschoon hiertoe hoofdzakelijk om den nood ingevoerd, was zij tevens een eerste stap tot meer geregelde ordening van de Broederschap der gemeenten; gelijk het toevoegen van zes raadslieden aan de Directie, en het herhaaldelijk zamenkomen van de predikanten van elke klasse tot beleid hunner zaken een eerste stap was in eene nieuwe richting, van het meer aristocratisch beheer, hetwelk de omstandigheden zoo hadden meegebracht, tot het meer democratische dat later volgen zou. Maar het bleef altijd nog, gelijk uit de gesteldheid van zaken voortvloeide, uitsluitend predikanten-beheer. De wensch, dat de Vertoogen tegen de conspiratie voor 't buitenland in het Latijn vertaald zouden worden, had zeker zijn grond in 't belang dat dit hebben zou voor de gemeente in den vreemde, en voor de vele predikanten die thans in 't buitenland zich ophielden, en die bedreigd konden worden door het nasporen van degenen die in de conspiratie betrokken waren, dat de gezanten der Staten daar hadden te doen. Daarbij kwam, dat men altijd hoogen prijs stelde op eene rechte beoordeeling door de protestantsche kerk buiten het vaderland, en misschien ook, dat men thans weder meer dan ooit aan de mogelijkheid van een meer algemeen uitwijken naar den vreemde dacht. 't Belangrijke van het offer, dat de predikanten van hunne reeds

zoo geringe gage brachten, behoeven wij zelfs niet te doen opmerken; maar zeer verdient nog onze aandacht de ernst dien men maakte met het waardig en deftig leven der leeraars, en de hooge waarde die men aan hun voorbeeldig leven hechtte. In verband hiermede is ook de vrijmoedigheid merkwaardig met welke men over de geschiktheid der broeders voor de bediening oordeelde. Zelfs de meest zorgvolle en vervallen staat van zaken deed dus in 't minst niet de hand lichten met zulke zaken. Jammer dat er zoo veel reden was voor het tegendeel.

Maar dewijl de bijeenkomst, om licht te denken redenen, zeer geheim, en zonder voorkennis der overige predikanten gehouden was, waren eenigen van deze, toen zij van haar en hare handelingen kennis kregen, zeer ontevreden. Ook niettegenstaande de uitdrukkelijke betuiging der vergaderden, van „zich geenerlei autoriteit toe te meten en slechts provisioneel te handelen,” achtten zij dat handelen van zoo weinigen onvoegzaam en onwettig. „Waarom heeft men na 't vangen van POPP. en NIELL., althans na de executie der conspirateurs, niet twee andere Directeurs door de gemeenten doen aanstellen? Waarom het stilstaan der vergaderingen bevorderd, ja een broeder die daarin toch vooring bestraft, en hem elders commissie geweigerd? Wat spreekt men van orde stellen, terwijl enkel de gestelde orde door 't stellen van twee nieuwe Directeurs ware uit te voeren geweest? Men is blijven zitten kijken, in de plaats van aan 't werk te gaan. Het beraad waarvan de Director (v. d. BORRE zeker, van wien dan hier vooral blijkt, dat het houden der Verg. van hem is uitgegaan) spreekt, heeft hij niet gehouden met degenen die hij had kunnen raadplegen. Zijn handelwijs smaakt niet naar gelijkstelling, naar grootachting van allen, maar naar uitneming van personen, met kleinachtig van sommigen;” waarbij zij éénen, waarschijnlijk v. d. BORRE, gedurig den Inspector noemen. En zoo spraken niet eenige minder beteekenende broeders, maar een HOLLINGERUS, LA FAILLE, BOOM, ¹⁾ HARTSOEKER, POL-
LIO. Wij waardeeren den moedigen ijver van welken hun beklag getuigt. Misschien ook was het goed, dat zulk een „handelen van weinigen”, zelfs om den drin-

1) Onder het HS. staat Th. BOCSIM.

genden nood niet zonder tegenspraak bleef. Maar toch was deze voor hen, die er zich kennelijk met de beste bedoeling aan gewaagd hadden, hard, en kon het ontstaan van tweespalt thans vooral bedenkelijk wezen. Het protest werd met *Consideratie* beantwoord, maar hierop weder een *Antwoord* gegeven waaruit wij het bovenstaande weten ¹⁾. Gelukkig deelden anderen de bedenkingen niet, en werd het verschil door de spoedig gevolgde Vergadering van 1624 van zelf geeindigd. Maar het geeft eene proeve te meer van de vele moeilijkheden en bezwaren, die het beleid der zaken ook in de Broederschap zelve ontmoette ²⁾.

Die vergadering van 1624 was de „Verg. in de schuilplaats”, naar het onderschrift van hare Handelingen — „ter schuilplaats onder Gods heilige protectie” — dus genoemd. Zij werd van 26—29 Mei te Rotterdam ³⁾ gehouden, en bestond weder uit een tiental predikanten, maar nu uitdrukkelijk „bij de Broederschap in 't land genomineerd en bijeen geroepen;” van wie zeven haar werkelijk hebben bijgewoond, v. D. BORRE, HOLLINGERUS, LANSBERGEN, VAN GALEN, BOOM, PRAEVOOST, SAPMA, terwijl C. RIJCKEWAERT, MONTANUS, HUTTENUS niet verschenen. Uit hare Handelingen, in 1625 uitgegeven en in onze Bijlagen ⁴⁾ opgenomen, vermeldden wij vroeger reeds alles wat tot de geldmiddelen betrekking had, en het hoofdzakelijke van de overige maatregelen tot instandhouding der Broederschap.

Maar bij onderscheidene belangrijke zaken daar besproken en besloten moeten wij hier nader onze aandacht bepalen. Zóó eerst en vooral bij de classificatie der kerken die zij verordende. Deze toch brengt ons den toenmaligen staat van zaken in de Broederschap als aanschouwelijk voor de oogen Zuid-Holland was de zetel van het Remonstrantisme, en Rotterdam was er het hoofd. Buiten dat geweest waren er alleen gemeenten in Noord-Holland, Gelderland, Utrecht, Overijssel, Friesland; en elk der beide laatste gewesten had er slechts ééne, Kampen en Dokkum; ook ontstonden daar later geene andere meer, en evenmin in de niet genoemde provinciën. Maar

---

1) Rott. HS. 130, bijna onleesbaar.

2) Zie over het protest ook URTEB. Brieven II. 2. 120. 194. 196.

3) Rott. HS. 6: WALAEUS noemde in zijne overzetting van de Censure verkeerdelijk Delft.

4) Bijlage N°. 7.

Zuid-Holland bevatte er in zijne twee klassen meer dan al de overige provinciën in hare twee klassen te samen; en daar bijna alleen bestonden zij ook op de dorpen. Toch kon Gelderland met het kleine Utrecht eene klasse vullen, want aan de drie gemeenten van deze laatste provincie, Utrecht, Amersfoort, Wijk, voegde het zes gemeenten toe, Arnhem, Nijmegen, Tiel, Bommel, Buren en Beusichem, Rhenen en Veenendaal. Evenwel de meeste waren zoo klein, dat zij na de vestiging spoedig verdwenen. Amsterdam, met drie gewesten in eene klasse gevoegd, treedt niet op den voorgrond. Bij de regeling van de bediening der kerken Cap. V. krijgt Hoorn alleen 3 predikanten, even als Rotterdam met Bleiswijk, en het Sticht van Utrecht. Als weldra niet meer vermelde gemeenten komen er voor, in Gelderland Herven, in N.-Holland Wormer en Schoorl, Monnikendam en Medenblik. Omtrent de zamenkomsten der predikanten van elke klasse werd thans bepaald, dat zij tweemaal 's jaars, en er bij gevoegd dat zij, vooral wat tijd en plaats betreft, na communicatie met de opzieners der gemeenten zullen gehouden worden, Art. 3. De meerdere vestiging der zaken begon dan nu te gedoogen ook aan die opzieners eenigen invloed te geven, en zoo een eersten stap te doen om het gemeente-element in de predikanten-societeit allengs meer te doen gelden. Vier klassikale gedeputeerden zouden voortaan d'ordinaire directie waarnemen, en alles verrichten wat voor dezen bij de gemeene Broederschap den Binnen-directeuren was opgelegd geweest, en hun bij de klassen respectieve zou worden opgeleid en bevolen, Art. 4, in alle gewichtige zaken gaande met advies en communicatie der Buiten-directeuren, Art. 5, en om de twee jaren aftredende, Art. 6. Zoo werd het bestuur der zaken meer onmiddelijk en aanhoudend tot het lichaam der Broederschap zelve gebracht, en een stap nader tot haar zelfbestuur gedaan.

Na de bediening handelde de Verg. in de tweede plaats (Cap. 2) *van de discipline*. En dat dit bij de onvaste, telkens verwisselende bediening maar al te zeer noodig, en hoe zeer het daarmee ernst was, getuigt de aanhef van Art. 1.: „Alzoo de ware godzaligheid, het rechte wit en oogmerk onzer leere, niet min wordt bevorderd door eenen deftigen en godvruchtigen voor-wandel dergenen die anderen het woord

des Heeren voordragen, dan door hunne leer zelve, en uit verscheidene klachten en rapporten vast wordt vernomen, dat daarin hier en daar vrij wat gebreks wordt gespeurd, waaruit dan geen kleine ergernis en verzwakking der gemeente zouden zijn ontstaan; is gansch noodig en goed bevonden, dat bij de klassikale gedeputeerden op het leven, handel en wandel en comportedement der dienaren, (is 't nood) bij onderzoeken der gemeenten en personen daar ze hebben gediend en gelogeerd zijn geweest, naarstig acht zal worden genomen, opdat zij in tijds en behoorlijk alle zoodanige ergernissen, waardoor vele onze partijen inzonderheid groote stof en occasie wordt gegeven van ons en onze christelijke zaak zeer leppig en kwalijk te spreken, zoo veel doenlijk zijn zal, mogen geweerd worden, ten einde een iegelijk blijken mag, dat ons leven of praktijk, ook in dien deele, van onze openbare Confessie of verklaring, voor de gansche wereld dezen aangaande in het 24 Cap. van de kerkelijke discipline gesteld en gedaan, niet verschilt." Herinnering hiervan bleef, tot op de laatste herziening der Societeitswetten in 1861, in deze bewaard. En tot beveiliging tegen lasterlijke geruchten werd verordend de getuigenis, die elk predikant kon vorderen van hen bij wie hij had gediend en gelogeerd, Art. 2, en waarvan nog herinnering overig is in het certificaat van dienst dat de predikanten jaarlijks in de groote vergadering overleggen. Het valt weder van zelf in 't oog, hoe veel het beteekent dat in dien tijd zoo ernstig en krachtig aan deze zaak werd de hand gehouden.

Niet minder is dit het geval met de uitvoérijge verklaringen en voorschriften die de Verg. in de derde plaats (Cap. 3) gaf *over de palen der onderlinge verdraagzaamheid en der vrijheid in profeteeren*. Zij stelde voorop: Nademaal d' onderlinge verdraagzaamheid, mitsgaders ook de vrijheid in het profeteeren een stuk is bij de Remonstranten altijd in hooge achtting gehouden, en door verscheidene schriften en boeken bij hen voorgestaan en verdedigd; ook daarenboven nu een stuk hetwelk de Societeit der Remonstranten gelijk als eigen is, waardoor zij van alle preciese gezindheden in de Christenheid zijn onderscheiden; ook volgens hun eerste oogmerk zonderling dienstig tot nadere onderrichting in de h. waarheid, alsmede tot vermindering en bevrediging der verschei-

den gezindheden. — Maar ook onder hen klaagde men aan de eene zijde over te nauwe beperking van eenige artikelen, waardoor men „van de Societeit weder maakt eene nieuwe preciese secte,” van den anderen kant over te groote ruimte „tot drijving van allerhande ergerlijke pointen, strekkende tot groote confusie en onzekerheid der eenvoudigen in vele notabele stukken de Christelijke religie aangaande.” En omdat hieruit scheuring ontstaat, en de tegenpartij die tot nadeel van hunne goede zaak der h. waarheid kon bezigen, verklaart zij wat in de voor- en narede der Confessie omtrent de vrijheid van profeteeren was gezegd, wat nader in 10 artikelen, die van behoudende strekking, ten doel hadden, in het fundamenteele en noodzakelijke ter zaligheid en in de substantie en grond der artikelen (Art. 1) vereenigd te houden rondom de Confessie (Art. 4), en voor wezenlijke afwijkingen van deze te doen bedenken dat „des eenen gevoelen den anderen geen maat of regel zij” (Art. 3), dat vriendelijke conferentie alleen mag worden aangewend Art. 3 en 6, dat men met matiging en bedachtzaamheid zich behoort uit te laten (Art. 7), niet te spoedig in zulk een afwijkend gevoelen zich vast te zetten (Art. 8), de noodzakelijkheid der afwijking moet bewijzen, en dat alsdan niet de Societeit die zulks zoo niet verstaan kan, maar zoodanig broeder door zulk zijn verstand afzondering maakt, en daarover God en de wereld van afzondering rekenschap te geven heeft (Art. 9). Die bepalingen trekken onze opmerkzaamheid te meer, na hetgeen wij reeds uit 1622 van de Buiten-directeuren hoorden; hunne verklaring omtrent het eendrachtig staan in de Confessie, de betuiging van hunne droefheid en mishagen over degenen die zoo leeren dat zij schijnen alles te willen in twijfel trekken, en hunne ingenomenheid met den brief over de exorbitantiën door de Binnen directeuren geschreven, Deel I. 225. En hier werden thans door een zestal anderen, — alleen BOOM verklaarde over dit gewichtig punt der onderlinge verdraagzaamheid enz. zijn advies nog op te schorten tot de eerstkomende vergadering der broederen — door v. d. BORRE, HOLLINGERUS, LANSBERGEN, SAPMA, VAN GALEN en PRAEVOOST, geheel in denzelfden geest voorschriften en verklaringen gegeven, maar altijd met minnelijke conferentie alleen, zonder eenige uitsluiting als middel van bedwang aan de zijde der Broederschap. Evenzoo verklaarden zij zich in Art. 10

ten opzichte van eenige weinigen die bezwaar hadden over den kinderdoop, zoodat zij conscientie maken zouden dien te bedienen. Aan den éénen kant zien wij hier de Confessie feitelijk in de plaats der Remonstrantie getreden, en voor de denkwijis in het fundamenteele of noodzakelijke officieel als band der vereeniging erkend. Maar aan den anderen kant zien wij in de aanwending van dien band de vrijheid zoo zeer ontzien, dat de Broederschap haar van ieders geweten verwacht en verlangt, en haar bij dat geweten aandringt, maar zich zelve verder evenmin het recht als den plicht toekent om haar tot iemands uitsluiting te bezigen, terwijl zij om gebreken in geschiktheid of gedrag wel leeraars van de bediening uitsloot ¹⁾. Nog is hier het 3^e Art. van Cap. VII van veel beteekenis om ons den toenmaligen staat van zaken in de Broederschap van hare ongunstige en gunstige zijde te doen kennen. Men moest verklaren en in de Handelingen neerschrijven: „dat men in dien zwaren nood vast dagelijks afval bespeurde, niet hier en daar van eenige particuliere lidmaten, maar ook van medebroederen, ook zelfs van dezulken die langen tijd de zwaarigheden hadden helpen uitstaan, zoodat men bijna nauwlijks wist, hoe men met elkander stond en wat men aan elkander had.” Maar ook besloot men daarom, van al de Broeders eene ronde en oprechte verklaring, als te Antwerpen in 1619, van hunne gezindheid en hun voornemen ten opzichte van de goede zaak voor den Heer te vorderen, en gingen de aanwezenden in de pertinente betuiging voor, dat zij door Gods genade nog bij de bekende waarheid en hare handhaving persisteerden.

Hieraan hebben wij uit de Handelingen nog alleen het volgende toe te voegen. De taak der vier klassikale gedeputeerden wordt dus omschreven: zij zouden hebben orde te stellen 1. op de commissien en de bediening der kerken 2., op den staat, ontvang en uitdeeling der kollekten, 3. de correspondentie zoo binnen als buiten 'slands 4., de communicatie van alle zaken de Broederschap betreffende, in alle gewichtige zaken zoo veel mogelijk met advies van de Buiten-directeurs ²⁾. En terwijl vóór de eerste verkie-

1) Zie Gedenkschrift blz. 59, Aant. blz. 98. Hier Deel I, blz. 227.

2) Er staat, kennelijk als drukfout, Binnen-dir. De druk is op meer plaatsen onnauwkeurig. b. v. Cap. I. 1624 m. z. 1621, en vocabit, m. z. vacabit.

zing door de klassen wel eenige maanden verlopen zouden, is tegen het dreigend verloop der zaken noodig geacht uit de Verg. vier broeders bij provisie te benoemen, en hebben v. d. BORRE, HOLLINGERUS, LANSBERGEN en SAPMA zich laten bewegen die provisioneele benoeming aan te nemen. Voor de bediening besloot men nog, de resolutie van 1621 tegen het prediken buiten weten van de beleiders en broeders in commissie te vernieuwen, en op klachten over het onnoodig stil zitten en het reizen van sommigen, dat niemand der broederen zal stil zitten of buiten 't land vertrekken dan met goedvinden der Gedeputeerden.

Nog in datzelfde jaar vingen nu de Klassikale vergaderingen, en die van hare Gedeputeerden aan. Van hare handelingen evenwel zijn nog slechts enkele door het catalogiseeren van de handschriften der Rotterdamsche kerk bekend geworden. Het zijn die van de vergaderingen der 2de klasse gehouden te Rotterdam 31 Oct. — 6 Nov. 1624, der 3de gehouden te Leiden 6 en 7 Juni 1625, en der klassikale gedeputeerden gehouden te Rotterdam 9 Aug. 1627. Bij deze is nog te voegen de verg. der Directeurs en eenige gedeput. Broeders uit elke klasse van Juni 1627, in de Handelingen der directeurs en generale vergaderingen Deel I bewaard. Wij deelen ze in de Bijlagen mede ¹⁾.

In de eerstgenoemde Rotterdamsche vergadering kwam eene verklaring in van de Utrechtsche broeders FREDERICI en CAR. RIJCKEWAERT, dat zij om redenen, aan klassikalen gedeputeerden bekend gemaakt, tot het houden der klassikale vergaderingen niet konden verstaan. De overige broeders oordeelden zulk een niet erkennen van de gemeene orde, en zulk een handelen op zich zelven zoo bedenkelijk, dat men daar tegen des noods Utrecht van andere leeraars zou voorzien. Toch duurde de uitzondering, welke wij ook nog in andere gevallen te Utrecht zullen zien plaats hebben, tot in 1626, toen LIESSELIUS uit Alkmaar namens gedeputeerden aan RIJCKEWAERT hunne blijdschap betuigde over 't toetreden van Utrecht ²⁾. Art. 2. van Cap. 2. der Handelingen van 1624, over de discipline, werd beter geregeld en verscherpt; zoo ook Art. 10 van 't 3de Cap.,

---

1) Bijl. No. 8, 9, 10, 11.

2) Rott. HSS. 1400.

omtrent de leeraars die bezwaar vinden in den kinderdoop. DWINGLO ontried men nog in 't land te komen, terwijl men aan zijn verzoek om gunstige attestatie zou voldoen. Broeders die zich of voortdurend, of des zomers buiten 't land hielden, of hunne commissien niet aanstonds volgden, zou men ook in hun traktement tot meer ijver dringen. Ook tot deze vergadering kwam de Hoornsche gemeente om advies in de ergerlijke klachten tegen ISAAC WELSING, (Deel I, blz. 242) die haar van 1623—27 verstoorden, en terwijl men haar naar de gedeputeerden der klasse verwees, gaf men aan dezen ruime volmacht tot een eind-oordeel in deze jammerlijke zaak. Ook hier vernieuwde men hoofd voor hoofd de verklaring, dat men de goede zaak niet wilde verlaten, maar geresolveerd was haar in weerwil van alle dreigementen voor te staan. En men verkoos LANSBERGEN tot klassikalen gedeputeerde.

In de Leidsche klassikale vergadering van 1625 werd WOUTER CORNELISZ, nadat de gedeputeerden reeds met hem gehandeld hadden, ernstig aangesproken over separatistisch op zich zelve handelen, vooral te Gouda; en heeft hij „de goede vermaning plaats gegeven, en in oprechtheid (zoo hij zeide) bekend, dat hij was verrukt geweest buiten de palen van zijn schuldigen plicht, zoo in de scheuring, als in de reden op welke zij gefundeerd was, en dat hem zulks van harte leed was. En is hierop WOUTER CORNELISSEN met handtasting weder met de Br. verzoend Art. 1. De jaarlijksche zamenkomsten der klassikale vergaderingen werden hier, om het perikel en de kosten, op ééne gebracht Art. 2. De twee gecommiteerden in de zaak van WELSING verzochten en verkregeu om haar groot gewicht de hulp van nog twee broeders Art. 4. Om het listig aftrekken van broeders door de partijen vermaande men elkander tegen alle private handelingen, maar met het geheele lichaam alles te doen en te laten Art. 7. Terwijl men nog over de attestatie van DWINGLO sprak, werd verklaard, dat men de reden van zijn dimissie nog niet verstond Art. 9. 1) v. D. BORRE werd, ondanks zijn aandrang op ontslag, weder tot klassikalen gedeputeerde benoemd

1) UYTENB. Brieven II. I. 186, van 1621, zegt hij: „immers soo lang ik in de Societeit nog ben.” Uit den brief blijkt, dat hem heel wat in die Societeit tegenstond.

Art. 9. En eindelijk is *censura morum* gehouden, en bij de presenten niet bevonden dat bestraffing waardig was; ook niet bij de absenten, maar heeft ieder aangenomen, dezulken van wie dat het geval mocht zijn broederlijk te vermanen Art. 13.

De Handelingen van zulke vergaderingen werden bij de klassen rond gezonden. Dit blijkt uit het reeds genoemde schrijven van LIESSELIUS aan RIJCKEWABRT, bij 't welk hij de Leidsche akten aan Utrecht zond met belofte dat de N. Hollandsche zouden volgen; ook uit de aantekeningen van de vergadering der Buiten-direct. waarschijnlijk weder met de klassikale gedeputeerden van 9 Aug. 1627. Daar werd over de resolutien en bedenkingen der klassen op de Rotterdamsche handelingen gesproken, waarbij CAR. RIJCKEWABRT heeft aangediend, dat de klasse te Utrecht niet gehouden is om moeiten, kosten en perikelen te schuwen, en voornamelijk omdat het maar op één of ten minste twee aankwam die bij de hand niet waren (d. i. waarschijnlijk, die niet in de stad maar in de provincie of in Gelderland dienst deden). UYTENROGAERDT gaf hier zijne bezwaren te kennen om als directeur der Societeit gebruikt te worden, maar is door instantelijk aanhouden zoo ver gebracht, dat hij de zaak in bedenking houden en intusschen in den dienst der Societeit blijven zou, mits dat BORRIUS, om elkander te gevoegelijker te assisteeren, zich voor zekeren tijd te Rotterdam ten dienste van de gemeenten wilde onthouden. Op voorwaarde dat een ander zijne plaats te Leiden zou vervullen nam v. d. B. dit aan. Uit deze handelingen blijkt dus tevens, dat ook na het overbrengen van de directie op de gewezen Buiten-directeuren de klassikale vergaderingen en de verkiezing van klassikale gedeputeerden nog bleven voortduren.

Nog zijn er in HS. bijna onleesbare aantekeningen over van de acta der gecommiteerden tot directie October 1627 ¹⁾. Zij hielden des namiddags hunne vergaderingen, alsoo men om redenen 't voor middags niet goed vond. Omtrent de bediening komt daarin onder andere het volgende voor. ISAAC MRILING wenschte voor 't winter halfjaar te Arnhem geplaatst te worden, als dienstig voor zijne particuliere affaires. Hij was 't zomer halfjaar absent geweest (te Borculo),

1) Rott. HSS. 135.

om die particuliere zaken en om ziekelijkheid. Terwijl zoo zijn koopmanschap in boter, ossen en vleesch hem hoofdzaak scheen geweest te zijn, kon men hem zijn zin niet geven, maar zou men in tegendeel zijne absentie in aanmerking moeten nemen voor zijn traktement. POLLIO achtte zich door zijne assignatie op Bleiswijk en Soetermeer gevilipendeerd, en nam dit zoo hoog op, dat hij verklaarde een man sui juris (van eigen rechten) te zijn. Men moest hem herinneren, dat hij in de beste plaatsen van 't land was gebruikt geweest, als den Haag, Alkmaar, Rotterdam enz., en dat de zaak met zulk eene handelwijze niet kon staande blijven. De regeling der bediening voor dat halfjaar deelen zij in de Bijlagen mede ¹).

Uit de acta der Leidsche klass. verg. (1625) blijkt nog, dat men in elke klasse zich vrij achtte om redenen niet twee-, maar eenmaal 's jaars bijeen te komen Art. 2, en niet goed vond voor eene geregelde opvolging van de vergaderingen der verschillende klassen haar in de vrije tijdsbepaling te beperken Art. 3. Opmerking verdient ook het besluit Art. 7. omtrent het gemeenschappelijk handelen tegen verleiding tot afval door de partijen, en vooral het volgende in de Memorie van 't verhandelde te Rotterdam 1627: „Dewijl het niet genoeg is dat de Broederen die tot nog, onaangezien al hunne ongelegenheden en perikelen, de gemeenten zoo trouwelijk en standvastelijk bediend hebben, als nog daartoe tot bevordering van waarheid, godzaligheid en christelijke vrijheid willig en 'bereid zijn, ten zij dan de gemeenten ook van hare zijde geresolveerd zijn dien dienst ten einde voorschr. voortaan te gebruiken, en alle noodige christelijke middelen, zoo veel haar mogelijk en doenlijk zal zijn, te emploijeeren, en voornamelijk eenige vrome en godzalige personen te bewilligen tot voorzorgers of opzieners in dezelve gemeenten, daar 't bekwamelijk geschieden kan; is bij de verg. goed gevonden, 't zelve der gemeenten voor te houden en tot dien einde zekeren brief aan de gemeenten alom te zenden.

Eer wij van de handelingen der verdere vergaderingen in dit tijdperk kennis nemen, brengen wij uit de jaren in welke de nu vermelde plaats hadden, 1624 tot 1627, de

---

1) Bijl. No. 12.

voornaamste andere verrichtingen en voorvallen onder onze aandacht.

Daaronder doet zich allereerst weder eene

Schriftelijke werkzaamheid

aan ons voor, die onze opmerking verdient. Van DWINGLO'S *Verantwoording* ten aanzien der Conspiratie, en van UYTENB.'s schriften tegen TRIGLAND hoorden wij. ¹⁾ Zijn *Goed en Christelijk bescheid* ²⁾ tegen diens *Tweede Vermaning*, ofschoon reeds in 1624 geschreven, kwam eerst in 1627 in 't licht, waaromtrent het volgende dienen moge als kleine proeve, op hoeveel ongelegenheid men daarbij vaak stuitte. Den 17^{den} Febr. 1625 schreef UYTENB. aan Rem. Bisschop ³⁾: Voorts alzoó ik uit U. E. broeder verneem, dat er geen apparentie is van dat tegen TRIGL. te drukken (want al achtte ik 't zoo waard, dat ik 't wilde doen op mijn kosten, zoo heb ik de middelen niet), zoo zoude wel mijn begeeren zijn dat de copie gezonden werd aan (VAN WOU ⁴⁾) — Ik zoude het niet doen om daar gedrukt te worden, waartoe gansch geen apparentie is, ook zou ik dat niemand willen vergen, maar ik zoude zien of het met lezen en leenen van hand tot hand op die plaats, daar ik veel kennis en liefhebbers heb, eenige vrucht mocht doen. Op 9 Aug. 1626 schreef NIELLIUS nog: „Notre bon Nestor avoit passé deux ans dressé une response a la deuxieme admonition; laquelle étant ici (Loevestein) euvoyié on n 'a point inprimée' ⁵⁾. En sedert raakte zij zelfs in 't ongereede. In 1627 eindelijk schreef UYTENB. aan CUPUS: met een heb ik op — begeerte herzien 't *goed Bescheid*, dat zoo lang achter de kist gelegen had, en verzuimd is geweest, op TRIGL'S. 2e vermaning, dat nu mede naar de perse is gezonden ⁶⁾. Nog was UYTENB. in 1622 begonnen zijn Apologie, gelijk hij zelf zijn „Leven en kerkelijke bediening” noemt, te stellen en zond hij die reeds in 1625 aan van SORGEN, maar om eerst

1) Deel I, blz. 293 en 289.

2) Amst. Pamfl. I. 1. 97.

3) Brieven II. 2. 269. en ook 390.

4) Boekdrukker te 'sHage: zijn naam en woonplaats staan in cijferschrift, met de bijvoeging — het komt hier voor de eerste maal voor — „VLAMING (v. D. BORRE) zal UE. dat wel nitleggen.”

5) Epist. Eccles. N°. 635.

6) Rott. HSS. 2010.

uitgegeven te worden na zijn dood ¹⁾). Intusschen moest EPISCOPIUS de pen opnemen tegen een gewezen broeder. BODECHERUS, vroeger Remonstrantsch predikant, maar die zich tot de Contra-remonstranten had gevoegd, tastte nu met beschuldiging van Socinianisme de Confessie aan. Met zijn *Bodecherus ineptiens* (de beuzelaar) zette de verontwaardigde auteur hem op onzachte wijze te recht. Voor de verdediging en aanbeveling van het gevoelen der Remonstranten in het buitenland schreef hij, ook in 1624, zijn latijnschen *Brief* van 18 hoofdstukken aan den franschen hoogleeraar (MERCIER?), die een *Examen* van CAMERO's gevoelen over Gods genade en 's menschen vrijen wil bevatte. En in 't volgende jaar had hij op de repliek van CAMERO reeds weder zijne uitvoerige *Responsio* gereed, die hij evenwel om den dood van C. niet het licht deed zien. Dit geschiedde na zijn eigen dood 1648. Van POPPIUS verscheen in 1624 een *Aanhangsel* van zijn beroemd en voortreffelijk werk de *Enge poort* (1616), nog in 1630 met dit Aanhangsel herdrukt, en waaromtrent allermeest het oordeel van NIELLIUS geldt: j'estime, que les escrits imprimez de feu nostre bon P. ont plus avancé nostre bonne cause, que n'eust peu faire en cent ans sa visve voix ²⁾. En vooral ook was het van deze jaren af, dat PASCHIER DE FLIENE aanhoudend in zijne geestige traktaten den vrolijken ernst van zijn populairen humor uitstortte. Daarmede zwaaide hij een geeselslingerde hij een slinger, die de tegenpartij thans misschien meer nadeel deed dan de zwaardslagen van menig streng betoog. Want raakte hij daarmede ook den eigenlijken vijand zélven weinig, des te meer deed hij hem afbreuk bij die steeds toenemende menigte (Zie ons 1e Deel, blz. 177), die tusschen de eigenlijke Contra-remonstranten en de Remonstranten staande, door den langen duur van 't strijden en vervolgen hiervan afkeerig werd. Hen, daarvoor meer en meer vatbaar, deed hij het praktisch onware in de leer die alleen gelden mocht, het kwaad der geestelijke heerschzucht en de willekeur en het onrecht der vervolging levendig gevoelen. Dat een man het deed, die zelf ieder oogenblik door die vervolging bedreigd, daaraan zich gedurig blootstelde met denzelfden vrolijken moed waarmede hij haar ten toon stelde

1) Brieven II. 2 blz. 5. 252. 331. 372.

2) Epist. Eccles. 635. De geschriften zelve Amst. Pamf. I. 1. 107. 106.

in zijne schriften, dat gaf aan deze eene dubbele kracht, die bovendien niet weinig werd vermeerderd door „den bevaligen schrijfstijl, die zoo ongemeen klaar, krachtig en levendig is” 1). En moesten de voorstanders dier vervolging tegen over zulk een moed het machteloze en ijdele van hun ijver gaan beseffen en hierdoor in eigen kracht verzwakken, onder de Remonstranten moest hij op allerlei wijze opwekkend en aanprikkelend werken. Voor ons zijn natuurlijk die schriften een rijke bron om uit allerlei bijzonderheden de vervolgingsgeschiedenis en de gesteldheid van zaken rondom de Broederschap in deze jaren te leeren kennen. Ook uit de Broederschap zelve vernemen wij door zijne vrije onverholen mededeeling niet weinig, ofschoon hij anders uit den aard zijner persoonlijkheid minder deelnam aan haar bestuur, en onder dat bestuur, waaraan hij trouw zich hield, de zaken op zijne eigenaardige wijze beschouwde en behandelde. Om den ernst en den christelijken geest van zijn vrolijk vernuft is hij in de geschiedenis der Remonstranten eene schoone figuur, die tuschen het eindeloos verhaal van hun lijden en strijden, van hunne zorgen en moeiten ons verkwikt, en als profetie van eene goede uitkomst ons bemoedigt. En wij behoeven hier nauwlijks bij te voegen, dat PASCHIER, gelijk door zijne schriften, zoo nog veel meer door zijn stoutmoedig prediken — hij, die steeds in 't land bleef, en hoe dikwijls bijna in handen altijd nog ontkwam — in de bangste jaren vooral onberekenbaar veel heeft toegebracht om de zaken staande en gaande, en om het vertrouwen te houden in de beklemde harten. Van dien stouten moed hebben wij hier geene proeven te vermelden, omdat zij bekend zijn uit zijn eigen levensverhaal — achter de derde en volgende uitgaven van het eerste deel zijner Traktaten, 2) — en behalve door BRANDT tot 1623, nu ook door de Monographie van Dr. v. VLOTEN 3). Ook voor de titels zijner in deze jaren gegevene schriften mogen wij naar den Catalogus der Amst. Pamfletten, en voor den inhoud tevens naar 't werk van v. VLOTEN verwijzen. Zoo ook vermelden wij verder de vele geschriften der Remonstranten alleen, wanneer hiervoor eene

---

1) Voorrede Trakt. 2^e Deel.

2) Ds. HUSSEM te Boskoop bezit eene eerste uitgave van deze (1694), achter welke het Leven, gedrukt te Vrederijkstadt, reeds voorkomt.

3) PASCHIER DE FLIJNE naar zijn Leven en Schriften. 1853.

bijzondere reden is. Gedurig valt daarbij in 't oog, dat zij schriften der tegenpartij uitgeven, ten einde die bij meer gematigden zich zelve te doen weerleggen, en aan hunne daarbij gevoegde wederlegging te meer kracht bij te zetten. Maar van PASCHIER mag hier toch eene enkele proeve niet ontbreken. Zij zal ons tevens menige historische bijzonderheid vermelden. Ik neem ze uit zijn „Zilveren Naald”¹⁾ van 1624, en voeg er een onuitgegeven briefje aan toe, waarmede hij een exemplaar van dat geschrift waarschijnlijk aan C. RIJCKEWAERT zond.

„Mijne vrome landslieden en wijdvermaarde Hollanders.” — zoo vangt P. zijn traktaat aan — „Wijd vermaard zijt gij door kloeke daden in vroeger dagen van u betoond, om van uwe en uwer nakomelingen halzen af te weeren het onlijdelijk juk van gewetensdwang. Daarin hebt gij oude Haarlemmers u zoo manhaftig gedragen. — De trouwe Leidenaren hebben zwarten hongersnood geleden. — Om dit zware juk van zich af te wenden hebben bijna alle trouwe landslieden geleden: moord, in hunne goede vrienden; berooving, in hun goed; en ballingschap, in hun lijf, toonende al te zamen, dat zij die parel der vrijheid voor het beste sieraad des lands hielden. — Toen waren de harten, ja de zielen der Hollanders aaneen verbonden; toen zag men de Rotterdamsche inwoners, de Delfsche burgers, en de Leidsche mannen eendrachtelijk als helden gaan, om, uit rechte liefde, hunne lieve vrienden, die in Haarlem belegerd waren, te ontzetten. — Alle handen hielpen toen 's lands wallen sterken, alle tongen baden, en alle harten wenschten om 's lands welvaren. Van dien tijd af is ons de Herder Israels genadig geweest en heeft zijne hand tegen onze vijanden gekeerd. —

Maar o Hollanders! nu zijt gij veraard, en het schijnt dat de vreemdelingen u een vreemd hart in 't lijf geduwd hebben; want nu ontrooft gij elkander de vrijheid, die ons gemeenschappelijk van den goeden God gegeven was; nu verdrukt, nu jaagt en plaagt gij elkander. — Gij drukt zelfs

---

1) *Silvere naalde, om van de oogen der Hollanders af te doen de vliessen, die naest eenige jaren op hare ongen gegroeyt zijn, door het innemen van die ziel verderfelicke spijsse, die den Satan, door sijne dienaren, al over veel jaren onse trouwe voorvaderen, als ghesonde medicijne heeft aenghespresen.* Gedr. te Frederikstadt, bij HANS GOETHALS. Wij nemen wat wij er uit mededeelen over uit v. VLOTEN blz. 134 volg.

op elkanders schouders dat juk, dat onze vaders nooit hebben kunnen dragen, ja, voor hetwelk zij den dood, als veel lichter zijnde, gekozen hebben. De Joden, die onzer aller Zaligmaker verachten, laat gij hunnen godsdienst te midden uwer koopsteden ongehinderd plegen, maar Kristenen, die door de genade Jezus hopen zalig te worden, en dat nog uwe eigene landslieden, uwe medeburgers, uwe burens, ja zelfs uw eigen bloedvrienden verstoort gij in hunnen godsdienst en mergelt ze door geldboeten uit.

Zouden geboren Hollanders dien helschen brand in 't land zien ontsteken zonder te spreken, zoo zouden de steenen op de straten zelf roepen. Daarom, alzoo nu de wijzen zwijgen en de verstandigen stil zitten, zoo barst mijn tongriem los; zoodat zelfs ik, eenvoudige bloed, moet spreken, ja roepen. — Word ik er om gehaat bij de predikanten, die, naar hun eigen woorden, onnut zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad, en die van nature genegen zijn God en hun naasten te haten, het zal misschien bij de trouwe Hollanders, en ook wel bij de regenten des lands goed worden opgenomen; vooral wanneer zij bedenken, dat het een geboren Hollander zegt, die ook goed en bloed in Holland te verliezen heeft; die ook al wat tot welvaren des lands heeft gegeven en nog geeft, die om 'slands zegen bidt.

Zoo verstout ik dan mij zelve en spreek U aan, mijne trouwe landgenooten en vooral U, die het roer van het Hollandsche schip, daar wij allen in zijn, in handen hebt. Overdenkt eens, wat schadelijken raad ingegeven hebben de kinderen der profeten, die door hunne schadelijke preeken de Israëlieten ten lande uitgesproken hebben (Klaagl. II. 14). Zijt gij niet alreede zoo verre gebracht, dat gij geworden zijt als hunne dienaren, ja, als beulen, om hunne kerkelijke vonnissen met uw zwaard ten uitvoer te leggen? — Zij hebben door hunne kerkelijke macht hunne medebroeders, het geheele land door, van de stoelen gestooten; want tusschen Haarlem en Leiden, daar 5 dorpen liggen, heeft er maar één mogen blijven; tusschen ter Gou en Leiden, daar 4 dorpen zijn, is er niet één gebleven; van Schoonhoven tot Kuitenburg toe hebben allen moeten vluchten; te Leiden heeft men drie predikanten afgestooten, maar te Woerden, Schoonhoven, Den Briel, Rotterdam, Ter Gou, Alkmaar, Hoorn, Utrecht, Kampen zijn allen gevlucht, en in de geheele Zeven

gewesten heeft niemand, hoe vroom hij dan ook wezen mocht, mogen blijven, dan die hun afgod, te Dordrecht gesmeed, met gevouwen handen, als een beeld van den hemel gezonden, wilden aanbidden, en hem bekennen te zijn een werk, dat van de werken des heiligen geestes niet een hair verschilde. Dit hebben de oude Hollanders nog voor hunnen dood in Holland moeten zien, tot groote ontsteltenis van alle vromen, die zulks hier te lande nooit gezien hadden; om deze onbarmhartige en onredelijke oordeelen der kerk ten uitvoer te leggen, hebben de Heeren des lands zich als dienaren gesteld, hebben zij der Kerk hun zwaard geleend. — De soldaten, die vroeger gebruikt werden om het gewetensdwangjuk van der inwoneren hals te weeren, hebt gij die niet den predikanten geleend, om er meê te verjagen of te temmen allen, die zij niet machtig waren door het zwaard van Gods woord tegen te staan? — Om het herbergen en andere werken van barmhartigheid, die de Almachtige God zelf gebiedt en in den dag des oordeels belooft te beloonen, hebt gij den inwoneren zeer zware boeten afgenomen, ja met geweld afgedwongen, en om eene preek te hooren, hebt gij vromen lieden, 25, ja 50 gulden afgeperst, zedende hun de huizen vol soldaten, of leggende hen in den kerker gevangen, tot zij den laatsten kwadrantpenning betaald hadden. Ja, als de luiden te krank waren om te gaan, hebt gij ze niet met eene slede uit hun huis laten halen en naar het raadhuis doen slepen? — Gelijk te Rotterdam geschied is waar — DUYN CLAESZ., de Dijkgraaf van Schieland, die gemeenlijk een leidsman der booze soldaten was, — door de predikanten zoo hoog is verheven geworden, dat zij hem ouderling van hunne kerk hebben gemaakt, omdat hij Gode daardoor een aangename dienst had gedaan, en nu wel waardig was in 't hek onder den preêkstoel te zitten, als een rechte voorstander van die op den preêkstoel staan. Hoe is 't mogelijk dat nieuwe predikanten de oude Hollanders zoo kunnen betooveren? — Zij zouden ook wel willen de Heeren bewegen, om weder op te richten de galgen en staken, die hunne voorvaders afgebroken hebben, om daaraan als ketters te dooden, die tegen hunne Dordtsche leer zouden durven kikken; maar dat scheen nog wat te schrikkelijk in de oogen dergenen, die nog niet geheel van den Hollandschen geest vervreemd waren. — Maar zoo hebben zij even-

wel op eene andere wijs het landverderfelijk ketterdooden ingevoerd, beginnende vooral van de Remonstranten. De waarheid van 'tgeen ik zeg kunt gij zien, zoo uit de plakkaaten tegen de afgezette en uitgebannen predikanten gemaakt, als ook uit de ten uitvoerlegging daarvan. Het plakkaat houdt, dat alle predikanten, die boven hunne verbanning weder in 't land gevonden worden, gestraft zullen worden; hoe? — met eene geldboete? — Och neen, dat ware veel te zacht, maar met eene eeuwige gevangenis en nog zwaarder. Wie verstaat niet, dat het woord: nog zwaarder, beteekent het zwaard, de koorde, of het vuur?

Wel Hollanders waar komt gij toe? Lieve landgenooten, staat een weinig stil en ziet toch, wat gij daarmede uitricht! Gij maakt eenige rijke Schouten, gij wordt van uwe predikanten voorstanders der waarheid genoemd, omdat gij hunne leer, die zij met Gods woord niet vast maken kunnen, met ijzeren banden en sterke boeijen helpt binden; maar om de waarheid te zeggen, gij verheugt de vijanden en gij bedroeft de vrienden; gij bereidt u een eeuwige schandvlek, en gij breekt des lands wallen stukken, zoodat de vrienden er uit beginnen te loopen, en de vijanden er in komen. Zijn de vliezen nog zoo dik op uwe oogen, dat gij uw eigen schande niet zien kunt, zoo laat mij ten minste toe, vrijmoedig te zeggen wat ik gewaar word.

Ik zie, dat, van dien tijd af, de harten, die te voren eenig waren, zoo verdeeld zijn en met zulken bitterheid tegen elkander ontstoken zijn, dat de een den ander, als een openbaren vijand, mijdt. — Ik zie dat, die te voren hun bloed voor den Prins en de Heeren des Lands gestort zouden hebben, nu met onlust in 't land wonen, en verlangen, als een hond, die aan banden ligt, om van de banden van gewetensdwang verlost te worden, Ik zie velen naar Dene-marken, Holstein en andere plaatsen, daar men den schoonen appel der vrijheid aanbiedt, de oogen slaan. Ik zie, dat de Heeren des lands meer gevreesd dan geliefd worden. Kortom, ik zie nog veel meer dan ik durf zeggen, maar evenwel dit moet ik nog zeggen, ik zie merkelyk, dat, van dien dag af, dat men dat vervolgen en verdrukken heeft aangericht, de zegen uit deze landen weggenomen is. Daarom dan, wilt gij des Heeren zegen verkrijgen, zoo moet gij eerst nalaten die dingen te doen, om welke

de Heer zijn rijken zegen van deze landen weggenomen heeft, en, om dat te beter na te laten, zoo bedenkt deze zes dingen:

1. Dat gijl. uwen nakomelingen eene eeuwige schande bereidt, daar zij nog lang na uw dood zullen moeten hooren, dat hunne voorouders vervolgers geweest zijn van hun eigen landgenooten, waarvan het slot Loevestein een gestadige getuige blijven zal.

2. Bedenkt dat er niets is, waardoor de harten der onderdanen meer van hun oversten worden afgekeerd, dan hardigheid.

3. Bedenkt dat al degenen, die het vervolgen om sake van godsdienst tegen gegaan hebben, daardoor bovenal een eeuwigen lof verkregen hebben, ziet **OBADJA**, **GAMALIEL**, **NICODEMUS** en **JOZEF** van Arimathea.

4. Bedenkt, dat zij nog geen ware Hervormden mogen genoemd worden, die nog het allerschadelijkste leerpunt des Pausdoms behouden, dat is dat men de lieden om zaken van godsdienst vervolgt.

5. Bedenkt dat nooit waar Profeet, getrouw Apostel, noch recht kind Gods iemand om sake van godsdienst lijden aangedaan heeft; ziet eens den Bijbel van voren tot achteren door.

6. Bedenkt, zoo gij Kristenen zijt, dat de Heere **JEZUS** de Kristenen nergens gelijk bij wolven en beeren, maar bij schapen en lammeren, niet bij raven en arenden, maar bij duiven en tortelduiven, niet bij dorens, maar bij vijgeboomen en wijngaardranken.

Wilt gij een 7de hebben? Bedenkt, dat wie iemand om sake van godsdienst vervolgt, en dat doet, beter wetende, voorwaar aan groote boosheid schuldig is; niet beter wetende, zoo zijn zij in denzelfven staat waarin **PAULUS** was vóór zijne bekeering.

Ik bid u dan, mijn lieve landgenooten, bedenkt deze redenen, laat af van het vervolgen, en toont, dat gij nog eenige dropelen bloeds van de oude Hollanders in 't hart hebt! Hebben wij door Gods genade te zamen de gewenschte vrijheid verkregen, laat ons toch elkander tot geen slaven maken! Heeft de Heer ons van het Spaansche juk verlost, laat ons elkander met geen Geneefsch juk belasten. — Zoo onredelijk als het is den dorschenden os zijn voeder en den

arbeider zijn loon te onthouden, zoo onredelijk is het ook, hen van de gewetensvrijheid te beroven die voor 's lands welvaren wenschen en bidden, en tot dat einde, zonder morren, zoo veel schatting geven, en ook niet weigeren persoonlijk tegen 's lands vijanden te velde te trekken. Zijt gij redelijk, deze redenen zullen u overtuigen, dat gij tegen reden uwe trouwe landzaten zoo onderdrukt en hen berooft van het allerzoetste, dat een mensch in dit leven wenschen kan, dat is de vrije oefening van zijn godsdiens.

PASCHER's briefje ¹⁾ luidt aldus.

Goede vriend. Ik sture u hier een hondert zilvere naelden teghen drie gulden en vijf stuvers het hondert, want om datter wat extraordinaire kosten op gevallen zijn, moeten sij meer dan eenen halve stuver 't stuk kosten. Het gelt kont gij bestellen in 't huys dat ik 't lest sag, kont gij het int leste van de week sturen het sal wel geleghen kommen. Want ick niet langher dan dese weke hier en sal blijven dewijle mijn patent (zeker zijn commissie) op een ander plaetse hout. Ick sal nu teghen het nieuwe jaer wat nieuws van u verwachten. Al waert maer eenen *Beliams ezel die over de onbillicke handelinghe zijns meesters met eene menschelicke tonghe klaeght*. Want mij dunkt dat het goet ware, datter alle maenden wat tot stijvinghe van onse goede sake gemaekt worde. Gij wijse luyden en behoort niet te swijghen nu de slechte bl(oeden) beginnen te spreken, ofte anders zullen de ezelen selfs beginnen te spreken ja te schrijven. Voorkomt dan die schande met u tijdelick spreken. Groet de vrienden, ende blijft den vriendelicken Godt bevoolen.

Uwe vriendt

R. V. E. (RIJK VAN DEN ENDE.)

Glückstad.

En nu moeten wij — het is voor de afwisseling en verscheidenheid niet kwaad — moeten wij nog eens het oog naar het buitenland wenden. Niet om ons weder met de pas aangevangene, en althans in het begin van dit tijdperk nog weinig toegenomene stichting aan de Eider, Frederikstad, bezig te houden; maar om een oogenblik elders in die

1) Amst. HSS. 170^b.

zelfde streken, in Deensch-Holstein te vertoeven. Reeds in de eerste generale vergadering te Antwerpen, 1619, hoorden wij (Deel I blz. 104) van openingen uit Denemarken en Stade, om daar te mogen hebben vrije exercitie in kerken en scholen, met verscheidene vrijheden voor de negotie zoo daar eenig aanzienlijk getal van kooplieden wilde komen wonen. Toen besloot de Broederschap dat voor 't oogenblik op zijn beloop te laten, maar er de aandacht op gevestigd te houden. Waarschijnlijk werd met dat *Denemarken* toen reeds, gelijk nog in het schrijven van DE HAEN, vermeld in den brief der directie uit Rouaan 9 Nov. 1621 (ald. 316), Glückstad bedoeld. Want deze plaats was CHRISTIAAN IV in 1616 beginnen te bouwen, met oogmerk om er tegen den dreigenden oorlog eene vesting van te maken, en tevens met den wensch om door begunstiging van den handel, voor welken zij aan de Elbe, tegen over Stade en zes of zeven mijlen beneden Hamburg, goed gelegen was, haar eene mededingster van deze laatste stad te doen worden. Hij wilde haar bevolken, en ten gevolge van de handelsvrijheden en andere verleende immuniteiten, waaronder waarschijnlijk ook godsdienstvrijheid, kwam er, vooral sedert den aanvang van den vesting- en havenbouw, 1620, spoedig eene tamelijke bevolking zoo van inlanders als van vreemden, en in 1624 vinden wij onder deze ook Remonstranten. De handschriften der Rotterdamsche kerk bevatten ¹⁾ het *Translaet van Privilegien*, 22 Juli van dat jaar bij name aan hen verleend. Want bij deze „doet CHRISTIAAN IV — koning van Denemarken enz. — Hertog van Sleeswijk-Holstein enz. — voor zich en zijne erven kond: Nadien wij in — ervaring gekomen zijn, dat eenigen, zoo kooplieden als andere lieden van degenen die men in Holland Arminianen of Remonstranten noemt, niet ongenegen zouden zijn, zich in Holstein — en aldaar in Glückstad — neder te zetten, dat wij derhalven — de navolgende artikelen en vrijheden — genadiglijk bewilligd en vergund hebben.” Waarschijnlijk heeft dit met het uitwijken om de conspiratie-inquisitie in verband gestaan. De tijd doet hieraan van zelf denken, en reeds in het 1ste Artikel, dat omschrijft wie in de privilegiën kunnen

---

1) N°. 232.

deelen, lezen wij: „doch die weinige personen uitgenomen, welke beschuldigd worden, dat zij met hunne hand een assassinaat aan den Prins van Oranje verrichten wilden.” Wij hebben voorts het bewijs dat vóór het einde van dit zelfde jaar 1624 een vrij aanmerkelijk getal Remonstranten zich te Glückstad bevond. Van een honner predikanten, die in de publicatien en sententien van 1623 als medeplichtigen aan de conspiratie waren genoemd, BEN. DWINGLO, bevatten dezelfde handschriften een brief van daar ¹⁾, uit welken blijkt dat hij, na zich tot hiertoe in Eiderstedt te Toningen te hebben opgehouden, in 't laatst van Januari 1625 te Glückstad gekomen, „alwaar *ons* vrijheid en goede verzekering van den Koning met goede privilegien zijn vergund,” werd aangezocht om aldaar den predikdienst „onder de *onzen*” op zich te nemen, „zijnde de vergadering eerst voor kerstmis begonnen, en alreeds over de honderd sterk.” Daarvan, meende hij, zou vooreerst wel niet veel komen, maar er was goede apparentie voor 't vervolg. Intusschen wilde hij er zich als notaris „onder de *Hollanders*” nederzetten. In een brief van een Remonstrant aan een Remonstrant — zijn broeder JOHAN DW., in 1619 als secretaris van Vlaardingen afgezet, maar thans, blijkens het onderschrift van den brief, in die betrekking hersteld — mochten wij in die *ons* en *onzen* wel Remonstranten zien, maar die daarop volgende *Hollanders* lieten het toch onzeker, of wij ook in 't algemeen aan laudgenooten meer dan aan geloofsgenooten van Dw. te denken hadden. De thans ontdekte privilegien echter, in welke, het gansche stuk door, zoo bepaaldelijk van de Remonstranten sprake is, hebben die onzekerheid weggenomen. Toch zullen — wij krijgen later het bewijs — ook wel andere Nederlanders om de handels-privilegien met hen zich derwaarts begeven hebben.

Zij deelden er in de gevaren en werkelijke bezwaren van den dertigjarigen oorlog. J. v. GALEN, gewezen pred van Schoonhoven, getuigt er van in een brief aan EPISCOPIUS ²⁾: „TILLY is met een vliegend leger Hamburg gepasseerd, naar Glückstad zoo men meent. Om de versterking en de

---

1) No. 981, door ROGGE openbaar gemaakt in 't Kerk-hist. Archief van KIST en MOLL. 2e Deel.

2) Van 14 Sept. 1627 Rott. HSS. 1119.

ligging der stad zal hij aan haar zoo licht niet raken. Daar ligt een kolonel MORGANI met de Engelschen." En hij voegt er bij: „De weduwe PIJNACKER (gewezen pred. te Alkmaar) is er nog. DWINGLO schijnt in Hamburg te zijn." Maar 24 Oct. schreef HOLLINGERUS: ¹⁾ BIRRVLIET (DWINGLO) is van Glückstad op Emden gevlucht met PIJNACKER's weduwe en van daar zijn ze te Norden gaan wonen ten huize van doctor CORVINUS. Hij klaagt nog al even sterk over kwade betaling, en bidt dat men hem bedenke. P. SCHUURING te Amst. schrijft dat hij f 600 ten achteren is. Van DWINGLO bevatten dezelfde handschriften ²⁾ nog een brief weder uit Glückstad dd. 20 Febr. 1628. Ook hij spreekt daar van de weduwe PIJNACKER, die hem 1 Maart geld had geleend, dat zij nu „om het verloop van haar zaken door de overvallen des oorlogs" zelve behoefde. Hij was van Hamburg, op raad van VAN SORGEN en op het verzoek der weduwe, 2 Januari hier gekomen om haar huis te beschermen. Hij vond dit vol Limburgsche soldaten, verkreeg van den Gouverneur DURANT dat het benedenste gedeelte ontruimd werd, en had daar voor de weduwe eene nering opgericht die al redelijk ging. Maar hij zelf was door den Hollandschen commissaris HARTMAN in groote ongelegenheid gekomen. Deze had van den Gouverneur verlof verzocht om DWINGLO wegens de conspiratie gevangen te nemen en naar Holland op te zenden. Dit grondde zich natuurlijk op de beschuldiging in de sententien van 1623 en op de exceptie in het 1ste Art. der privilegiën. Maar de Gouverneur had bewijs van de beschuldiging gevorderd, en hierop had de commissaris de zaak laten steken. Een treurig blijk, gelijk wij er omtrent KUILEMAN in Zweden en ten aanzien van UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS te Havre hebben aangetroffen, hoe ver de Hollandsche vervolgings-ijver zich uitstreckte. DWINGLO hangt voorts in den brief een droevig tooneel op van de jammeren des oorlogs in de half afgebrokene en verbrande stad, aan allerlei wanorde en schaarschte van levensmiddelen en ziekte ter prooi.

Die oorlog schijnt dan ook het verdere uitwijken naar Glückstad, zoo van Remonstrantsche als andere Hollanders, spoedig verminderd te hebben. Althans uit 1631 bezitten

---

1) Rott. HSS. 1318.

2) N°. 952.

de Rott. HSS. weder een copie van nieuwe, vermeerderde privilegiën ¹⁾, met welke de Koning dat zocht te bevorderen; doch nu zijn deze niet weder aan de Remonstranten, maar aan „de Nederlandsche Natie vergund”, ja worden in den aanhef ook de vorige privilegiën onder dezen titel vermeld; en in het 20ste Art. wordt nu over de Mennonieten gehandeld. Dit bewijst, wat wij boven vermoeden, dat „de onzen” in DWINGLO’s brief van 1625 reeds toen slechts een deel van de daar tevens vermelde „Hollanders” zullen hebben uitgemaakt, en dat dit deel sedert voor het grooter geheel meer terug trad. Door de geschiedschrijvers en de plaatsbeschrijvingen weten wij dan ook, dat te Glückstad eene Gereformeerde gemeente heeft bestaan, hoogstwaarschijnlijk van Hollanders, en tot welke daar de Remonstranten kunnen behoord hebben, gelijk deze ook te Frederikstad Reformirten heeten, als ook eene vergadering van Mennonieten, uitdrukkelijk als Nederlandsche vermeld. Van DWINGLO is ons nog bekend, dat hij onder de Nederlanders in Glückstad geruimen tijd het predikambt heeft bediend, en daarna met treffelijke getuigenis van den magistraat in ’t vaderland is teruggekeerd ²⁾. Van wanneer en tot wanneer dat heeft plaats gehad weten wij nog niet, maar wel, dat het in de 20 jaren moet geduurd hebben. De betaling, om welke hij in zijn brief van 1628 vraagt, kan aan dien toen reeds aangevangen dienst doen denken. Daarop moet dan ook betrekking hebben zijn aandrang „om dispositie op zijn voorgaand verzoek om huishuur zoo ten aanzien van den voorledenen als den tegenwoordigen tijd,” van hem schriftelijk in de Gen. Verg. van 1637 op 26 Augustus ingebracht. Zijn verzoek aan ’t Hof van Holland om eene akte van purge wegens de hem te laste gelegde medeplichtigheid aan de conspiratie schreef (deed?) ³⁾ hij, als „geweest bedienaar des H. Evangelii in de Nederlandsche gemeente te Glückstad aan de Elve,” maar het stuk heeft geen jaartal. In 1650 nam de Gen. Verg. het besluit, dat men Dw. zou *verzoeken* RYCKEWAERTS Vervolg op de Kerk-

---

1) No. 235.

2) Biogr. NL. bl. 83.

3) Onzeker is het of hij het werkelijk heeft ingeleverd. Zie het verzoek, Kron. Utr. Gen. 1866.

historie van UYTENBOGAERT voort te zetten. Hij zelf was dus toen niet tegenwoordig. Zoo komt hij ook op de naamlijst van de aanwezende en afwezende leden der Gen. Verg. van 1652 niet voor. Voor 't vervolgen van de kerkhistorie besloot men toen, zonder Dw. meer te noemen, den zoon van RIJCKEWART te verzoeken de boeken rakende het gemeen, die zijn vader onder zich gehad had, in handen te stellen van de directeuren. En in 1660 wendde men zich voor het voortzetten der historie tot G. BRANDT. Toen zal DWINGLO dus zeker overleden zijn geweest. Hij schijnt na zijne terugkomst in 't land, misschien in 1648, buiten bediening der gemeente te Haarlem geleefd te hebben, en daar nimmer om de conspiratie gemoeid te zijn.

Na zijn verzoek om purge hooren wij in de Broederschap van Glückstad nimmer meer. Van eene eigene gemeente van Remonstranten aldaar hebben wij misschien alleen uit 1624 vernomen. DWINGLO schijnt er van 1628 af reeds eene gemengde Nederlandsche gemeente bediend te hebben, en terwijl wij bij zijn vertrek, 20 jaren later, niets van zorg voor hare vervulling bij de Broederschap bespeuren, was het Remonstrantsch bestanddeel toen reeds zeker gering; en waarschijnlijk loste zich de gansche gemeente al spoedig in de Luthersche landskerk op. Als Remonstrantsche buitenpost was zij dus veel meer tijdelijk en van minder aanbelang, dan die aan de Eider. Maar gedurende het gansche tijdperk, dat ons hier bezig houdt, heeft er iets van bestaan.

In de Bijlagen ¹⁾ deel ik de hier vermelde brieven en bescheiden, met nog enkele andere zaken mede.

Na dezen uitstap zouden wij gaarne nog een enkelen blik naar buiten slaan, nu naar het zuiden en het westen. Want in dit tijdperk vertoonde zich ook in Frankrijk en in Engeland eene werking van datzelfde wat bij ons Remonstrantisme heette, en vooral in Frankrijk eene bestrijding daarvan die zeer onze aandacht zou verdienen. En schreven wij eene geschiedenis van dat Remonstrantisme, wij zouden te minder kunnen nalaten van die verschijnselen kennis te nemen, omdat zij in beide landen door de nawerking der Dordtsche Synode, en in Engeland tevens door de brie-

---

1) No. 13.

ven en schriften, in Frankrijk zeer bepaald ook door den persoonlijken invloed van de twee groote aanvoerders der Remonstranten, UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS, werden gewekt en gesterkt. Deze met hunne geestverwanten te Rouaan en te Parijs, GROTIUS, D'OR, TILENUS, TRESSEL, bevorderden de vrijere geestesrichting zeer. De Synode van Charenton met den weifelenden DE COURCELLES, en de voorgenomene poging van UYTENB. en EPISCOPIUS om hem in zijne zaak te steunen zouden als proeve kunnen dienen. Maar op de stichting der Broederschap, tot welke wij ons te bepalen hebben, heeft de zaak zoo weinig betrekking, dat wij haar alleen vermelden om haar niet geheel voorbij te gaan ¹⁾. En zoo wenden wij ons weder naar het binnenland.

---

1) De Epist. Eccles. et Theol. en de Brieven van UYTENB. uit zijne ballingschap, vooral van 1621—26, bevatten er niet weinig van. MONTANUS schreef 22 Juli 1625. Rott. HSS. 1452: Te Oxford domineert het preciese gevoelen van de absolute predestinatie alleen, maar te Cambridge wordt het gevoelen van de gecondit. predest. ook geduld, gelijk mij een zeker studiosus, die ons in alle de collegien leidde, verklaard heeft, zeggende dat er wel 25 zoo Baccalaurii als Doctores Theologiae waren, die hetzelfde hadden en ook mede op stoel voorstelden, doch zonder d' anderen te weerleggen, en die evenwel op hunne beurten (volgens d'ordre die zij daar hebben) zoo wel prediken als d' anderen. Te Cambr. zijn de exercitia in al de faculteiten en scientiae frequentiora dan te Oxford; daarom ook, zooveel ik oordeelen konde, de studiosi aldaar doorgaands doctiores waren dan te Oxford. Voorts, in Engeland heeft het hooge gevoelen doorgaands de overhand, zoo veel ik heb kunnen merken, alhoewel hier en daar van het andere ook wat geroerd wordt. Onder anderen is er een RICHARD MONTAGU, die van sommige predikanten Arminianismi beschuldigd zijnde, zich schriftelijk daartegen verantwoord heeft door een boek, geintituleerd *Apollo Caesareus*, in 't welk, zoo veel ik begrijpen kan, (want het in 't Eng. geschreven is) hij al wat meer zeit dan hun lief is om te hooren. Doch ik verstond daar, dat de voorgaande koning JACOBUS utriusque parti stilzwijgen opgeleid heeft, en de anderen belast dat zij M. niet verder zouden persen. Anderzins zoo was het geschapen, dat die quaestie in Engeland wat meer geventileerd zoude hebben geworden, als sommigen misschien gaarne zouden zien. — It is remarkable, lezen wij bij J. J. TAYLOR in *A. Retrospect on the religious life of England* sec. ed. 1853. p. 67, it is remarkable, that the Synod of Dort, to which the Anglican Church had sent representatives in the interest of Calvinism, and which finally condemned the Arminian party, was soon followed by the rapid spread of Arminian principles in England. Possible that change was promoted by the revived study of the old Greek theology. Maar, — These anti-Calvinistic tenets were so generally entertained by the supporters of the arbitrary measures of the Star-chamber and the Court of High-Commission, that any manifestation of them was supposed to indicate a feeling unfriendly

Staat van zaken in de gemeenten.

Wat wij vernamen van hetgeen in deze jaren van de mannen van wetenschap en letteren, van het volk, van de Kerk en de Regeering, vooral wat er van de plaatselijke Magistraten met de Remonstranten geschiedde, heeft ons reeds grootendeels dien staat van zaken voor oogen gebracht. Wij hebben daaraan slechts uit de gemeenten zelve bijzonderheden, hier uit de jaren, tot welke wij ons ook bij de Soc.-vergaderingen vooreerst bepaalden, 1624—1627, toe te voegen.

Uit de meeste Remonstrantsche plaatsen kregen wij den indruk, dat de gemeenten reeds in den laatsten tijd van MAURITS en in den eersten van FREDRIK HENDRIK met toenemenden moed gebruik maakten van de vrijheid, die haar met gedurig bedwang oogluikend werd gegund. Wij hebben daarvan hier nog het volgende te vermelden. Van Rotterdam getuigt PASCHIER uit 1624, na verhaald te hebben van zijne prediking op de Vlusmarkt en van het verzoek der Heeren om zulke openbare vergaderingen niet te houden: 1) Ieder stemde daarin toe en beloofde zijn best te doen, gelijk men vervolgens ook deed. Het gemeene volk nam echter voor, zich wat meer vrijheid te veroorloven en wat grooter vergaderingen dan vroeger te houden. Zekere REVERT HUYGEN liet er terstond zijn koorzolder toe gebruiken en DIRK JANSZ. PESSER, de Brouwer in den Zwarzen Leeuw, gaf er vervolgens zijn moutzolder toe ten beste. Toen dit alles zonder stoornis geschiedde, huurden zij later

---

to civil and religious liberty, and was often brought as a charge against individuals, by zealous members of the House of Commons. Arminianism and tyranny were believed to have some secret affinity with each other. Erastianism (p. 14 Note) and Calvinism, which had been the distinguishing marks of the Anglican Church in the last age, now took refuge in Parliament. En p. 112: Calvinism prevailed among the popular leaders of the Commons — while the Bishops brought the aid of their Greek patristical learning to the support of Arminianism. Calvinism was viewed by the people as the sign of an earnest personal religion, and of attachment to the cause of freedom and reform. Arminianism was regarded with suspicion, as clinging to outward observances, tinged with a spirit of servility, and secretly sympathising with Rome. — In 1627 had DAATSELAAR uit Engeland het bericht „dat het daar zeer kwalijk staat; groote oneenigheid en vrees van binnen; maar alle prelaten Remonstrantsch, waartegen men de gemeente opruit, gelijk hier is geschied.” NIELL. aan VEZKE. Rott. HSS. 1536.

1) v. VLOTEN. 133.

op de Wijnhaven een spijker van JASPER JORISZ., en toen deze weldra te klein viel, huurden ze het pakhuis van HANS VAN DER ELST, dat veel grooter was, gebruikten vervolgens beide plaatsen samen, alwaar zij openlijk psalmen begonnen te zingen. In 1626 durfden dan ook de Rotterdamsche Remonstranten van hunnen magistraat vrije exercitie vragen bij een adres, waarin zij verklaarden cautie te willen stellen tegen alle tumult. En toen spraken de Rotterdamsche leden in de Staten-vergadering van wel 2000 communicanten en 6000 hoorders bij de Remonstranten in hunne stad ¹⁾. Ook aan UYTENB. had dan reeds in Oct. 1625 ²⁾ iemand geschreven „dat het God lof, met de goede zaak in 't land nu redelijk toegaat, en dat men niet hoort dat de Calvinisten nu ergens met hunne tyrannische (sic vocat) proceduren voortgaan; noemt specialijk Briel, Utrecht, Rott., daar 't staakt, zeggende van de laatste plaats, dat de Heeren aldaar onder elkander oneens zouden zijn in de zaak. En hieraan kon UYTENB. vóór het einde van dat jaar nog de volgende mededeeling aan DE GROOT toevoegen ³⁾: Te Rott. heeft men genoeg gepredikt openlijk in groote vergaderingen. Velen waren loven ontboden bij burgemeesteren en te gelijk in schepens-kamer. Eenigen kwamen, eenigen niet. Men zocht de comparanten te persuadeeren, op toezegging van de vervallen boete kwijt te schelden, dat zij zouden beloven noch hunne huizen tot vergaderingen te leenen, noch in deze te verschijnen; doch te vergeefs, en men liet ze gaan naar huis op beraad. Het slot van een groote schuur bij den magistraat hermaakt zijnde en van den officier bewaard op den predikavond, is evenwel daarna geopend, en daarin voor meer dan 2000 menschen gepredikt; nog waren er honderden weggegaan eer de schuur geopend werd, dat wat spade geschiedde. Dat er wierd goedgevonden, (om redenen die men secreet hield) zoodanige vergaderingen te continueeren en de kleine af te schaffen op 't verwachten van de wederkomst van een man uit den Haag, die nader bescheid brengen zou. De Calvin. niet wetende wat (te) denken dat d'Armin. dus aangingen, was een Burgemr. bij Duyck (den Pensionaris der Staten) geweest klagen, die hem aan den Prins geweest zou hebben; maar de burgemr. had den gang derwaarts ge-

1) Rott. HSS. 7.

2) Brieven II. 2. 322.

3) Ald. 346.

spaad. EPISCOPIUS beschreef in Juli 1626 den staat van zaken, dien hij bij zijn terugkomst in het land hier gevonden had, aldus: Hebben (hij en HUGO v. D. BORRE, de zoon) de broeders en vrienden allen te samen gevonden in goede dispositie, welgemoed en genoegzaam in volkomen vrijheid hier wonende, wandelende en hun godsdienst plegende zonder zich in kleding of habiten te deguiseeren, schout of schoutendienaars te mijden, in somma genoegzaam zonder vreeze en publiekelijk als anderen zich vertoonende, in zulken voegen, dat ik mede hun exempel en nodiging volgende, hierop en nader tot nog toe heb gegaan zonder onderscheid bijna van plaats of tijd, met of zonder hen. En in Aug. kon hij er bijvoegen: „op dezen bededag is hier achtmaal op acht verscheidene plaatsen gepreekt” 1). In den Haag stond het, zeker in verband met de weldra te vermelden pogingen tot accommodatie, in 1626 minder goed dan vroeger. 't Grauw, schreef EPISCOPIUS 11 Aug., is op de been geweest, om het huis van dien man, die ons request (zie beneden) aan de gecommiteerde raden heeft gepresenteerd, of te plunderen, of in brand te steken, 't werd hun belet 2). Maar aan den anderen kant was wat wij vroeger van de hoogere regeerings- en rechtscollegien uit deze jaren hoorden, daar vooral van dubbele beteekenis; en thans vernemen wij bovendien, dat de president van 't Hof KROMHOUT goed gedaan had in de zaak van UYTENB.'s knecht, en belofte van hetzelfde aan den stervenden HOGERBREETS voor diens kinderen deed 3), zoodat UYTENB. 1626 er aan dacht zich tot hem te wenden voor die van Loevestein 4). Uit 1627 lezen wij: op Vrijdag voor Paschen den 2^{den} Apr. is eene vergadering gestoord door den geweldige van den Raad van Staat door instigatie van R(OSAEUS?) ten huize van ABRAHAM DE KINDER. Hij kwam in stilligheid, als de deur open ging, tot in de kamer midden in de vergadering, midden onder de predicatie, zeggende: Goeden avond, 't heele gezelschap! PRAEVOSTIUS zeide, goeden avond vriend, meenende dat hij een was die dronken zijnde (gelijk hij was) daar kwam om te hooren. En willende verder zeggen: ga zitten en hoor toe, zoo kwam de geweldige hem voor en zeide: Ik belast van wege de

1) Leven van EPISCOP. UYTENB. Brieven II. 2. 404 en 416.

2) UYTENB. Brieven II. 2. 420.

3) Brieven II. 2. 318. 321.

4) AITZEMA Saken van Staat enz. I. 517 volg. UYTENB. Br. II. 3. 399.

hooge Overheid, dat zich niemand roere tegen de justitie. En gij vriend! sta op, gij moet met mij gaan. PRAEVOOST zeide tot het volk: Vrienden houdt u stille en maakt geen moeite, ik zal liever met hem gaan, en staat op. En terwijl hij door 't volk drong, om met den geweldige te gaan, zoo werden de twee brandende kaarsen gelijkelijk uitgedaan, en PRAEV. werd stillekens weggeholpen. De geweldige vreezende voor zijn lijf, riep al dat hem niemand zoude aanroeren of leed doen; en raakte ook eindelijk met zijn twee bandieten onbeschadigd ten huize uit, blijde zijnde dat hij de heele huid daarvan droeg, en zeer gestoord zijnde op een wel gehabitueerd soldaat, die daar in de vergadering zijnde, hem hard toegesproken en een schrik aangejaagd had. Den 3^{den} Apr. rencontreerde de president KROMHOUT ABR. DE K. op 't Hof en vraagde of hij ontboden was voor de Gecomm. Raden? Verstaande, neen, zoo belaste hij hem te volgen voor den Raad provinciaal. Daar komende werd vriendelijk gevraagd: Of hij gisteren avond eene vergadering ten zijnent gehad had? Zeidde, ja. Wie die beleid had? Niet te weten; zijne huisvrouw hebbende krank en kraams geweest had eenige vrienden bijeengeroepen, om wat goeds te hooren en God te danken. Waarom hij niet een predikant van de kerk had daarbij geroepen? Die zoude daar niet willen komen, hij was ook met hen niet vermaakt. Wie daar geweest was? Niet te weten, ook geen verklikker te wezen, houdende der Heeren discretie te groot daartoe, dat zij zulks op hem zouden begeeren. Daarop is hij gedimiteerd onder belofte, dat hij ontboden zijnde wederom zoude compareeren. Den 7^{den} Apr. was hij wederom ontboden, maar door tusschenspreken van H. (de Prins?) met den president bleef zijne comparitie achterwege ¹⁾. Natuurlijk verdient het ook zeer onze aandacht, dat het lijk van HOGERBEETS in den Haag eene „treffelijke begrafenis” kon ten deel vallen ²⁾. En datzelfde had op andere wijze met de begrafenis van POPPIUS en FREDERICI plaats. Terwijl men nog in 1622 te Rotterdam, Alkmaar en Delft uiterst verlegen was met de lijken van predikanten die daar onverwachts kwamen te overlijden, en het eene heimelijk in een slaapbank begrөөf ³⁾, werd nu POPPIUS

1) Rott. HSS. 165. 2) UYTENB. II. 2. 323. REGENB. Rott. HSS. 6.

3) Zie b. v. BRANDT IV. 653. 654 en 849. Biogr. N. L. 66. Over de begrafenis van POPP. Rott. HSS. 344.

„te Gorkom eerlijk begraven met omgankenis van de magistraten” ¹⁾, en zonder dit laatste had hetzelfde met maar openbare plechtigheid te Utrecht in 1625 met RICHT plaats. Uit Gouda hoorden wij bij de handelingen Hof en Magistraat reeds genoeg om de vrijheid te krijgen die de Remonstr. daar namen, en den zelfs al te vermoed dien zij toonden. Te Delft kwamen 1626 vijf monstr. gezinden in de regeering en onder hen de van afgezette VAN DER DUSSEN ²⁾. Te Hoorn toonde men zeer ontevreden, als commissarissen van 't Hof, overmen op klachten die bij den magistraat waren ingebrengd het in orde brengen van het voor kerk gekochte huis. Febr. 1626 stoorden. In die nieuwe predikplaats was wel duizend bijeen geweest, terwijl drie à vier hond er niet in konden. Driemaal achtereen was er in gedrukt. De predikanten moesten hen neerzetten. Men behon dan ook in particuliere huizen bij grooten getale voor 's namiddags en 's avonds vergaderen ³⁾. Zelfs te Amsterdam, de stad van welke GOULART 1626 aan Cromschreef, dat de Contra-rem. uit haar vooral als het eigenaardig hunner hierarchie de Remonstranten wilden weren ⁴⁾, waren deze in dit jaar zoo stout, dat zij op de Heeren- en Keizersgrachten met lantaarnen deden staan voor de huizen van zij vergadering hielden ⁵⁾. Uit Alkmaar werd in 1626 geschreven: De ordinariisse beurten van ons zijn deze; de Zondags voor en na noon en weder des avonds, op den voo van de kerkgangers; maar ziet, in plaats van Zondag voormiddags op ééne, zoo hebben wij dat moeten veranderen en op twee plaatsen te gelijk vergadering leggen, dewijl men het volk op ééne plaats, hoe groot zij ook ware daar wel 500 menschen in konden, niet wist te laten. In de week wordt er tweemaal wat gedaan, des Dinsdags en Donderdags avonds. Op de Christ-dagen leerden wij (twee dagen elk tweemaal, en Zondag daaraan d'een tweemaal d'ander eens. Op den eersten Christ-dag na noon waren er op d'eene plaats over de 400 en d'ander over

1) UYTENB. Brieven II. 2. 195 en 200.

2) Rott. HSS. 1453.

3) Brief van MONTANUS. Rott. HSS. 1453. „Men zeide dat den predikanten van goeder hand was geraten, dit werk maar te laten varen weldra tot wat beters te komen.”

4) Epist. Eccles. 441.

5) Rott. HSS. 7.

200 lieden geteld, mannen en vrouwen behalve de kinderen. — Ware 't dat de bijeenkomsten zoo ongehinderd mochten voortgaan. ook wat gelegener plaatsen bekomen worden, daar zouden er vrij almeer zich openbaren en wat meer lieden van aanzien (ik spreek naar de wereld) bijkomen. — De armen-buidel was stijf honderd gulden ten achteren, die nu in een maand al vrij meer te boven is gekomen ¹⁾ Van Nijmegen uit dezen tijd ook nog iets. Daar voerden de voorstanders der Remonstr. in de regeering, **BIESMAN**, **BIEL**. enz. deze taal: Men had de Remonstr. nu lang genoeg vervolgd, men moest hun nu ongehinderd hunne stille vergaderingen laten, of zij zouden zich met recht verweren en zonder geweldige executie geen boete betalen. De plakATEN der Staten Gen. had men zonder consent der stad niet mogen publiceeren. Wilde men de Remonstr. meer achteraf zien vergaderen, men zou hun dan de Marienburgsche kerk geven. En toen schreef hun predikant, **WITTIUS**, na eene nieuwe storing aan de Directeuren: „Wij zullen eindelijk moeten betalen, en dewijl ik den man van het huis verzekerd heb dat wij hem kosteloos zullen stellen, op uw beloften aan mij gedaan, — gelieven U.E. te zorgen dat de toegezeide 300 Gl. mogen worden gereed gemaakt, opdat de goede lieden, — die — niet meer kunnen, buiten schade gehouden worden. Eenigen van de principaalsten hebben voor jaar en dag merkelijke somme van penningen verschoten” ²⁾. Te Leiden bleven zij onder de zware verdrukking; en misschien staat hiermede in verband wat wij uit 1624 en later door de Handelingen der Z.-Hollandische Synode van de omstreken der stad, bepaaldelijk van Hazerswoude vernemen. In het genoemde jaar werd door een predikant en ouderling van daar in de Haagsche Synode vertoond, „hoe dat uit andere plaatsen de Remonstranten met groote menigte kwamen onder den schijn van Mennisten en aldaar vergadering bij honderden waren houdende, daar nochtans voor weinige jaren nooit Mennistenvergadering in het dorp geweest is, alzoo daar boven de

---

1) Rott. HSS. 836, Brief uit 1627 van **MAARTEN ANDRIESEN STIERMAN**, d. i. niet **WOUTER CORNELISZ**, gelijk de Catal. der Rott. HSS. stelt, maar **STEDUM**, zoo als in verband met den brief zelve uit de bedieningslijst van dit jaar in onze Bijl. blijkt.

2) Rott. HSS. 1840 en 43.

vijf of zes Mennisten niet aanwezig, en deze nog in twee secten gedeeld zijn. In den beginne waren die vergaderingen belet geweest door het Hof, maar nu waren zij weder zeer sterk, en roemden dat zij consent hadden van den Prins en het Hof. Men trachtte daartegen te voorzien. Maar nog in de Dordtsche Synode van 1627 gaven die van Leiden te kennen, „dat in hun ressort, onder den naam van Mennisten, Remonstr. vergaderingen gehouden werden, waartegen de hulp der Synode werd ingeroepen ¹⁾).

Doch tegen over zoo veel moed en ijver bij de gemeenten was er in deze zelfde jaren, nevens de blijvende belemmering van buiten, niet weinig verlies, bezwaar, hinderenis in eigen kring. Bij de ontdekking der conspiratie hoorden wij reeds van het afwijken, uitwijken, afvallen van heel wat predikanten. Ook BARLAERUS, sedert de uitsluiting nooit krachtig en ijverig, — hij teekende stilstand — en nu te Leiden op straat, ofschoon niet ernstig, aangerand, werd met vrees geslagen, ging een tijdlang bij de Contra-remonstranten ter kerk, en verviel daarop tot groote zwaarmoe-digheid ²⁾). CORVINUS, gelijk wij vroeger hoorden, trok zich meer en meer terug en ging tot rechtsgeleerde studien over, zoodat hij in 1627 toelating vroeg om zich als advokaat te 'sHage te vestigen ³⁾). Met BLJSTERUS waren na POPPIUS en NIELLIUS nu LINDENIUS, CUPUS en VEZEKIUS op Loevestein gekerkerd, en in 1624 onttrokken Gecommitteerde Raden ARNOLDUS GEESTERANUS op dezelfde wijze aan den dienst der Remonstranten ⁴⁾). De studenten DE BREEN, REU-

---

1) Handel. in de zaak der Remonstr. blz. 174 en 201.

2) Zie BRANDT IV. 955. Hij zelf schreef 1629 aan EPISCOPIUS: „Causam communem, uti benigne judicas, non descrui animo, non affectu, nec, uti debebam, vobiscum juvi. Si Pergama dextra defendi possent, etiam hac defensa fuissent. Vis causam silentii? Unam allegabo, ἀνδραγαθίαν, non fatalem illam, sed domesticam, uxorem et liberos, qui compedes ne te quoque in isto stadio remorarentur, tute, velut tantorum malorum praesagus, prudenter cavisti. Epist. Eccles. 468. 3) Rott. HSS. 276.

4) Hoe dat met CUPUS, VEZEKIUS. GEESTERANUS te Amsterdam geschieden kon, in weerwil van den geest der stedelijke regeering en de privilegiën der stad, blijkt uit de „acte van non prejudicie gegeven aan den magistraat door gecomm. raden van Holl. aangaande het vervoeren van den Remonstr. predikant ARN. GEESTERANUS van hier naar Loevestein”, nog in 't stedelijk archief aanwezig (Invent II Deel blz. 168), en uit de volgende resolutie van dezelfde Raden omtrent CUPUS en VEZEKIUS

SIUS, JAC. WESTERBAEN traden niet in de bediening der Broederschap ¹⁾. En heel wat anderen, die op verschillende wijzen haar steunden en sterkten, ontvielen haar door den dood. HOGGERBEETS stierf weinige weken na zijne overbrenging op het huis ter Weer in 't bijzijn van v. D. BORRE en PASCHIER 1625. ²⁾ ERPENIUS, de trouwe vriend van hem en van DE GROOT, en den Remonstranten toegedaan, in 1624, slechts 40 jaren oud. Den 1 Jan. 1626 P. C. HOOFT, schoon minder nog dan de beide vorigen tot de Remonstr. behoorende, maar in den Amsterdamschen Raad juist daarom te meer een veelbetekenend voorstander van vrijheid en verdraagzaamheid. De nog overgeblevene van de moedige voorloopers der Remonstranten, CORN. WIGGERTZ in 1624 ³⁾. Den 16 April 1625 de krachtige, ijverige en veel vermogende voorstander hunner zaak te Amsterdam REM. EGBZ. BISSCHOP ⁴⁾. En van hunne predikanten POPPIUS „onze lampe, de vroomme ziele, die geleerde man, die godzalige held,” den 9 Maart 1624 op Loevestein ⁵⁾; de ijverige en hooggeschatte HERB. THOMBERGEN van Gouda, RODINGENUS de vader, PHILLIPPUS PIJNACKER 1626 ⁶⁾, en ook ISAAC FREDERICI van Utrecht 1625, reeds vroeg en vooral na de gevangenneming van POPPIUS en NIBLIUS dee-

---

(Resol. Boek. in 't zelfde Archief.): Den XVII Januarij, present enz. — is aen Burgemeest. ende regeerders der stadt Amstelredamme gegeven de naevolgende acte van non prejuditie:

De gecomm. raden van de Staten van Holl. ende W. Vriesl. versoecken de heeren Burgemeesteren ende reg. der St. A., dat sij willen goetvinden, dat de twee Arminiaense predikanten, namentlijk PETRUS CUPUS en BERNARDUS VEZERIUS aldaer gevangen, uyt de voorsz. stadt sullen mogen werden vervoert naer den Huyse van Louvestein, onder behoorlijke acte van non prejuditie, belovende mits desen, dewijle het transport van de voorsz. stadt op den voorn. Huyse van L. geschiedt tot dienste ende rust van den Lande, dat hetselve de voorsz. stadt in hare privilegien, jurisdictien, gerechtigheden ende deuchdelicke possessie nyet sal prejndicieeren, nu nochte in toecomende tijden, ofte dat hetselve bij jemant sal mogen werden getrocken in consequentie.

1) De eerste gaf in 1624 onderwijs te Noordwijk aan een jongeling bij wien FR. v. LIMBORCH hem een tweeden aanbeval. Amst. HSS. 158. N°. 59 van de verzameling.

2) v. VLOTEN PASCHIER 214. 3) Zie BRANDT, en ROGGE *Coolhaas*.

4) Zie over hem BRANDT, UYTENB. *Leven en Bed.*, *Leven van SIM. EPISCOPIUS*, en den schoonen troostbrief van dezen, medegedeeld in *Gelooft en Vrijheid* 1870, 4e stuk.

5) UYTENB. *Brieven* II. 2. 185. *Epist. Eccles.* 688. 35. Rott. HSS. 1298.

6) *Epist. Barlaei* I. 171.

lende in de zorgen van de directie ¹⁾. Geen wonder, dat wij uit 1625 hooren klagen over schaarschheid van predikanten, wier getal in 1622 70 en bij de vestiging in 1632 50 was. Daar kwam thans ziekte bij, en bij sommigen die losbandigheid in leer en leven, bij anderen die onverdraagzame vrees voor afwijkende gevoelens, bepaaldelijk omtrent het zwaard dragen en den kinderdoop, waartegen de Verg. in de schuilplaats moest voorzien ²⁾. Een ergerlijk schandaal richtte SAMUEL DE PRINCE aan. Hij, die voor de goede zaak gevangenis in 't Amsterdamsche tuchthuis had doorgegaan, verviel tot een kwaad leven, en hierdoor in geldverlegenheid geraakt, dacht hij het ellendig redmiddel uit, dat hij Prins MAURITS aanbood voor duizend gulden eene nieuwe conspiratie te ontdekken ³⁾. Maar, als hij Juni 1624 zijne bewijsstukken voor een zak — legpenningen in de plaats van — geld zou inwisselen, werd hij gegrepen. Men zegt, dat hij gepijnigd v. D. BORRE, BOOM en GREVINKHOVEN als zamenzweerders noemde, maar dat men de onwaarheid spoedig begreep, en hij alleen op voorspraak van vrienden zijner vrouw zware geeseling ontging. Op Loevestein gebracht ⁴⁾, zal hij in 1626, bij eene poging om van daar te ontvluchten, in de rivier verdronken zijn ⁵⁾. En in deze jaren vooral werd eene der belangrijkste gemeenten, die van Hoorn, door de jammerlijke zaak van ISAAC WELSING, van welke wij vroeger hoorden (Deel I, blz. 242), maar die wij hier weder vermelden moeten, verdeeld en beroerd. Hij was een man, om zijn be-

---

1) UYTENB. Brieven II. 3. 363.

2) Veel beteekenend is ook in dit opzicht de uitvoerige brief van NIELL. aan EPISC. Febr. 1625. Epist. Eccles 634., waar hij o. a. schrijft: *Maintenant qu'il nous est permis de dresser en publicq une Eglise, je pense qu'il importe merueilleusement, que des l'entrée on travaille en la crainte de Dieu et avec toute la diligence, qui est aucunement possible, de dresser un ordre Ecclesiastique, par lequel la licence debordée soit tenue en bride, aussi bien que la tyrannie empeschée et forclose.*

3) „Wat zotter aanslag voor een man dien het aan 't verstand niet ontbreekt.” UYTENB. Brieven II. 2 222. BAUDART's Memorien. Over zijn kwaad leven. Rott. HSS. 1154. 56.

4) V. D. BORRE aan VEZEKIUS. Rott. HSS. 744: *Mij jammert dat U. L. en die andere vrome getuigen met het gezelschap en het bijwonen van dien vleeschelijken mensch S. P. zult befaamd worden. Men heeft U. L. willen brandmerken als luiden van een slag met dien boeve.*

5) Rott. HSS. 11. en brief van Cupus 860.

gaafdheid, en om zijn trouwen ijver en kloeken moed hoog geacht ¹⁾. Den 11^{den} Juni 1621 te Gouda gevangen en naar den Haag gebracht, weigerde hij standvastig door eenige mededeeling iemand in gevaar te brengen. Reeds in den nacht tusschen 1 en 2 Juli werd hij door DWINGLO van de gevangenpoort verlost, en sedert was het te Leiden juist zijn verkeer met diens huisvrouw waaruit ergerlijke geruchten ontstonden. Deze volgden hem naar Hoorn, en 't schijnt dat hij hierdoor verbitterd, zich smadelijk over de Sociëteit der Remonstranten heeft uitgelaten ²⁾. Een en ander deed een gedeelte van kerkeraad en gemeente, aan wier hoofd SAPMA stond, tegen hem optreden. De Broederschap werd er 1624 in gemoeid, en hare gecommitteerden spraken 18 Sept. 1625 eene vormelijke sententie met vonnis van suspensie tegen WELSING uit, die door WITTIUS te Hoorn van den predikstoel werd afgekondigd. Maar, wel verre dat de zaak hiermede geëindigd was, deden telkens nieuwe incidenten, ook geldquaestiën haar en de kerkelijke proceduren nog bestaan in 1627. In 1628 hooren wij in de Broederschap het laatst van WELSING, die in 1629 stierf ³⁾.

Waarlijk, ook met het oog op dat alles bevreedt het ons niet, als de brieven van UYTENB. uit deze jaren dikwijls getuigen van zijne „melancholieke overvallen” ⁴⁾. „Velen,” scheef hij aan v. SORGEN in Mei 1624 ⁵⁾, „velen zijn flauw en treden terug, zegt gij. Ik hoor het en zucht.” Aan zijn schoonzoon LINDEMAN schreef hij opzettelijk om hem onder het oog te brengen, dat hij, was hij het gevoelen der Remonstr. togedaan, geen deel mocht nemen

---

1) BRANDT IV 474. UYTENB. Brieven II. 1. 185.

2) v. D. BORRE spreekt Rott. HSS. 744 van hem als een geweldig heftig man.

3) Rott. HSS. 1832 en 2141. Die HSS. bevatten als N°. 361 eene verzameling van stukken tot de zaak betrekkelijk, waaronder ook een adres van W. aan zijn kerkeraad van 2 Maart 1623 en de sententie. Maar zij laten veel van den loop en afloop der zaak in 't duister. Ook zijn daarbij aantekeningen van commissoriale beraadslagingen die wel niemand zal kunnen lezen. Wij deelen 't voornaamste mede in Bijl. No. 14. Men zie ook de brieven van SAPMA, WELSING, v. ZIJLL. Rott. HSS. 1760 en 61, 1830 en 31, 2146.

4) II. 2. 433. GREVINKH. Rott. HSS. 1260.

5) Brieven II. 2. 248.

aan de godsdienstoefeningen der Contra-remonstr¹⁾. Van de „claarheit des lichts”, van wier „beginselen” HOGEBREETS gewaagde, zag hij nog weinig²⁾. Zeer was hij teleurgesteld in de verwachting dat het, ook ten regarde van hem, in de zaak van zijn knecht en neef (boven blz. 30) aan geen patronen ontbreken zou³⁾. Aan accommodement, ook afgezien van hem zelve tot wien het zich wel niet zal uitstrekken, begint hij (1626) te twifelen. De Lenteurs zijn te groot en men geeft partij te groote ruimte om te contramineeren; exempel aan de nieuwe plundering van den 13^{den} April te Amsterdam (boven blz. 39)⁴⁾: Hij denkt er bij herhaling ernstig aan, ja besluit er eenmaal toe om naar Holstein, althans naar Hamburg te gaan (Deel I. 206). Nog in 1624 ging hij het cijferschrift gebruiken dat wij reeds aantreffen⁵⁾, en nog in het laatst van 1625 en in 26 schreef hij soms op geheimzinnige en verdraaide wijze⁶⁾. En allerdonkerst zag hij de zaken in, toen hij te Parijs kennis kreeg van een brief van BRASSER dd. 1 Aug. 1626 uit Amsterdam, „waarin Z. E. zoo desperaat schrijft van onze zaken, niet alleen t' Amst. maar door 't geheele land, uitgenomen Rotterdam dat nog een weinig tegenhoudt ('t was bij het handelen over de renovatie der plakaten in de Staten), zoo hij schrijft”, zoo dat hij niet alleen den moed van weder in 't land te komen ten eenemale verloor, maar ook alle hoop voor die vrome broeders op Loevestein, en niet zag hoe het d'anderen die nog in 't land zijn daar langer zouden kunnen harden, maar zullen genoodzaakt zijn om een goed heenkomen te zien tegen den tijd⁷⁾.

Maar die melancholieke tijden gaan af en aan ook weder voorbij. Dan, zooals na 't ontslag van zijn knecht, schrijft hij weer bemoedigd: „Ik ben God lof nog tamelijk kloek en gezond. — Wil Hij ons dan ook 't heil van Jeruzalem in ons vaderland laten zien bij mijn leven (zoo velen hopen), ik wil gaarne mede tot vordering van 't zelve met eenigen raad, indien die bij mij is (daden kan ik niet), alles (doen) wat tot godzaligen vrede dient⁸⁾. 't Moet God bevelen en ver-

---

1) Brieven II. 2. 254, bij RIEUW. 429.

2) Brieven II. 2. 317.

3) Ald. 286.

4) Ald. 373.

5) Ald. 193.

6) Brieven ald. 34.

Ald. 7) 396.

8) Ald. 315.

wacht zijn mettertijd. De gemeenten moeten middelertijd (Juli 1625) in stilligheid en modestie met wat meer vrijmoedige, nogthans zedige oefening gehouden worden; konden de Remonstr. (als het daartoe gekomen zal zijn naar voorgaand wijs overleg) geprotecteerd worden door eenig aantal van 2, 4 of 6 treffelijke, aanzienlijke mannen, ware te wenschen ¹⁾. En gelukkig weten wij, ook uit hetgeen wij van de nog altijd drukkende omgeving der Remonstranten hoorden, van niet weinig verschijnselen van dezen tijd die, in weerwil zelfs van zeer vele bezwaren en verliezen in eigen kring, reden gaven tot dien moed. De kloeke VAN SORGEN wees er UYTENB. bij herhaling op. Deze schreef zelf aan DE GROOT (Sept. 1625): D' executiën van de plakkatens geschieden niet, en d' onzen gebruiken veel vrijheid in 't prediken ook met kennis en oogluiking ²⁾; en (26 Oct.): Sedert mijn lesten heb ik uit het land niet dan de continuatie van de hope op 't cesseeren van de executiën, en het wenschen dat wij daar mochten zijn;" en dan de volgende mededeelingen: dat het antwoord van den Prins aan de klagende Utrechtschen was geweest onder anderen dit, dat hij zelf niet wel volkomen vrijheid kon bezorgen, maar over andere zaken aan de Staten van Utrecht moetende schrijven, ook deze zaak recommandeeren zou; dat die van de stad intuschen met de executie voortgingen, en om de boeten te consequereen de erfhuistafels voor de deuren brachten en de panden uit de huizen er op brachten om ze te verkoopen, maar alzoo niemand gevonden werd die een heller daarvoor wilde bieden, waren zij re infecta gescheiden, de panden daarlatende, waarop vreemde commentariën worden gemaakt; en dat sedert de vergaderingen aldaar even sterk continueeren, en meest bij avond. Te Leiden is weder wat onderzoek gedaan, maar te vergeefs. Te Amsterdam werden in 1626 een paar Burgemeesteren bij den Prins ontboden en keerden aangemoedigd in hunne goede gezindheid terug; en wel gaven de Heeren op 't sterk aanloopen der predikanten de schouten last om zekere vergadering te storen, maar te vergeefs, doordien dezelve, zoo in 't secreet geschreven werd, van de Heeren zelve was gewaarschuwd ³⁾. Ja, aan

---

1) Brieven II. 2. 310.

2) Ald. 321.

3) Brieven II. 2. 406 en 325.

GREVINKHOVEN zeide UYTENB.'s Haagsche vriend (OEM. VAN WIJNG.) Maart 1626, „dat de nering met besloten winkel niet meer zou verhinderd worden.” En hij zelf meende dat partij hare laatste kracht nu toonen wilde ¹⁾.

Met het oog op al wat wij na het conspiratiejaar vernamen mogen wij dus zeggen, de Broederschap hield zich staande, ja richtte zich ondanks uiterlijken druk en innerlijk bezwaar al moediger op. En was dit zeker voor een deel te danken aan haar binnenlandsch bestuur, waarvan wij hoorden, het werd even zeker niet weinig bevorderd door het gelukkig behoud van de buitenlandsche Directeuren, uit wier brieven, zoo gemeenschappelijke als bijzondere, vooral uit die van UYTENB., ons gedurig bleek, hoe zij op zoo verren afstand met alles bekend, in alles deelden, en gedurig met hun raad en steun en opwekking de Broederschap dienden.

Toch dreigde haar in 1626 juist na, ja om den aanvang van FREDRIK HENDRIK's regeering, nog weder een kwade tijd. Wij hoorden reeds: „de partij wil hare laatste kracht toonen,” die nog zoo spoedig niet zon zijn uitgeput; en wij zelve zagen in de Synoden en ten gevolge daarvan in de Staten en de overige regeerings- en rechtscollégien de werking van haren nog eens gespannen en maar al te wel gericht ijver. Dubbel gelukkig dus, dat de Broederschap ook tegen dezen nog de liefde, de wijsheid, de werkzaamheid van haren UYTENBOGAERT, de vaste kracht en ijver van haren v. d. BORRE, de geleerdheid, de schrandereheid en welsprekendheid van haren EPISCOPIUS, den practischen takt en den bij velen, aanzienlijken vooral, veel vermogenden invloed van haren GREVINKHOVEN, en aan hunne zijde den wakkeren steun van mannen als de RYCKEWAERTS (CAR. en THEOPH.), PRAEVOOST, v. LANSBERGEN en PASCHIER, zelfs door hunne brieven uit Loevestein van NIELLIUS en CUPUS bezat ²⁾. De eerste was nu toch reeds bij de 70 jaren oud, de tweede misschien er over, en waren van de anderen enkelen een menschenleeftijd jonger, hoe veel hadden zij niet geleden en gestreden! Maar zij waren zoo met het Remonstrantisme opgegroeid, dat het hun een levensbeginsel geworden was. Van daar

---

1) Br. II. 2. 368 en 378.

2) Zie de karakteristiek dier groote voorgangers Gedenkschr. blz. 74 en Aant. 150.

dat, welk verschil, ook reeds naar aard en leeftijd, hen onderscheidde, ééne, van zelf begrepene hoofdzaak allen altijd klaar voor oogen was, op één van zelf beoogd doel hun aller streven altijd gericht, één van zelf erkend middel om dat doel te bereiken, lijdzame volharding, door allen met woord en voorbeeld werd aanbevolen. Van verschil hierin geen spoor. En zoo was daar aan het hoofd der zaken eene schoone samenwerking van veelsoortige krachten, eene rijke vereeniging van kennis en ervaring, van beproefde liefde en helder inzicht, van bezadigdheid en kracht, van moed tot lijden en geduld tot volharding, die onder de hoog geachte en volkomen gewilde leiding van UYTENB.'s voorzichtige wijsheid uitnemend werkte.

Uitnemend, — het zegt waarlijk veel — zelfs terwijl die leiding van zoo verren afstand, nu sedert 1621 uit Frankrijk geschieden moest. En werd dit voor UYTENB. met ieder jaar meer bezwarend, zoodat hij gedurig zich zelf voor onmachtig en onnut ging verklaren; en had het voor GREVINKHOVEN in Holstein schier opgehouden te bestaan, het was dan bij den strijd die nu weder, en nog eens, gelijk wij zien zullen, in 1630 te strijden viel, voor het behoud der Broederschap, om haar nog door den laatsten tijd vóór hare vestiging heen te brengen, eene uitkomst, ja vervulling van eene wezenlijke behoefte, dat het jaar 1626 de drie mannen die zoo veel voor haar waren, allen den een na den ander in 't vaderland tot haar bracht. Die

Terugkomst der Buiten-directeuren,

gelijk wij hen ook na het overgaan der directie (I. 232) moeten blijven noemen, mag ons zijn als de aanvang van eene laatste periode in den stichtingstijd der Broederschap vóór hare vestiging; en wat wij vernemen zullen van hetgeen sedert door hen en onder hunne leiding geschiedde, zal het niet weerspreken.

De mede-banneling, die deelgenoot van UYTENBOGAERT'S en EPISCOPIUS' Rouaansche leven geweest was, DANIEL TRESEL, ging dezen voor. Als eerste klerk der Staten-Generaal in 1619 te gelijk met den Heer VAN MOERSBERGEN en JOHAN DE HAEN, maar hij voor twee jaren gebannen, keerde hij in Maart 1626 van Rouaan, waar UYTENB. bij hem inwoonde,

tijdelijk in 't vaderland terug ¹⁾). Hij vond hier toen bij sommigen neiging tot accommodatie met de Remonstranten en tot het herstellen van vrede in de kerk, en hij zelf was daartoe ijverig bezig met den predikant VAN LEEUWEN te Rijswijk — dien hij later evenwel minder vertrouwde, — met den president KROMHOUT en met den Prins zelven. De president meende dat „de gezamenlijke Remonstrantsche predikanten behoorden te verzoeken in 't land te mogen komen, om in minnelijke conferentie met hunne partijen te treden, met presentatie van zich gedurende den tijd van een jaar stil te zullen houden, terwijl men intusschen arbeiden mocht om hen te vereenigen.” Tegen dat langdurig stilstaan had TRESEL gewichtige bedenking. KROMHOUT sprak ook de politieke gecommiteerden ter Synode over de zaak aan, en VAN LEEUWEN vertelde zelfs dat FESTUS haar was toegedaan ²⁾); maar die kerkelijke vergadering, weten wij, bestrafte integendeel de auteurs van concepten van moderatie, HORNHOVEN en den Rotterdamschen ongenoemde. En TRESEL keerde naar Rouaan terug.

Maar reeds vóór hem had GREVINKHOVEN den moed gehad, hij vroeger in Rotterdam zoo zeer de kwade man, en sedert bij verstek gevonnisd, uit Holstein in het vaderland te komen. Dit moet reeds in 't begin van Februari zijn geschied, want toen hij tegen Augustus naar Frederikstad terugkeerde had hij hier bijna zes maanden doorgebracht ³⁾). Hij hield zich meest te Rotterdam en 's Gravenhage op, en werd eens tusschen deze stad en Delft door een Contra-remonstrant herkend ⁴⁾). Zeer werkzaam voor de goede zaak, gaf hij acht op alles wat hij rondom zich zag geschieden, en wendde ijvrig zijn talent van schrijver aan. Wij kennen uit dien korten tijd zijn *Amst-rdamsche Beroerte*, dat is waar verhaal van den oproer, die Paaschmaandag 11. binnen Amsterdam is voorgevallen; eene *Verantwoording* van de Acta der Verg. in de schuilplaats tegen hatelijke bedenkingen in dit jaar verschenen; *Vertoog van den Contra-Rem. Joabs-kus*,

---

1) UYTENB. Brieven II. 2. 370 en 81.

2) Brieven van D. TRESEL van Juni en Juli 1626 uit de Rott. HSS. (No. 1800) uitgegeven door ROGGE in de Kronijk van 't Hist. Gen. te Utrecht. 1867.

3) Epist. Eccles. blz. 669. Biogr. N. L. 320.

4) Rott. HSS. 11. Epist. Eccles. blz. 953.

d. i. ontdekking van de geveinsdheid die zeker Contra-rem. heeft gepleegd onder deksel van een *Vermaانبrief* (uitg. in dit Jaar) aan de Remonstr. gemeente in den Briel. Het eerste noemde UYTENB. „een schrift gehant en getand,” en voegde er bij: daar zijn God lof nog helden in 't veld. Had-den zij maar d' ellebogen vrij om te mogen doen drukken wat noodig is tot verdediging der onnozelheid tegen de calunnie! De Contra hebben voor eenige jaren zoo niet geschermd met de penne. ¹⁾ Van GREVINKHOVEN'S verblijf hier te lande verklaarde NIELLIUS ²⁾: La venue de Mons. GR. en ces quartiers à merveilleusement servi au bien public de notre sainte cause, et sa présence nous y est extrêmement nécessaire. — C'est un rare personnage et un instrument du tout nécessaire pour le present. Il ne peut partir d'ici sans très grand dommage de nos affaires. Il importe plus que je ne saurois dire, qu'il y ait ici quelqu'un, qui veuille en commun sur toutes les occasions qui se presentent, et qui serve de bon conseil et donne avis sur toutes occurrences aux grands, qui ont en haine la tyrannie; lesquels ne veulent point parler avec tous. — Ce personnage a la capacité fort grande, le jugement exquis et prompt en ses conceptions, a la dextérité requise pour manier les affaires, et le credit et l'oreille de ceux qui peuvent beaucoup.” EPISCOPIUS schreef, zoodra hij zelf in 't land terug was, 21 Juli 1626: „VAN DER VLUCHT (GREVINKH.) heeft mij een memorietje hier gelaten, naar 't welk ik mij heb te reguleeren; dan ik wenschte wel, dat ik hem zelven had mogen spreken. Hij heeft wel gewrocht en veel gedaan, terwijl hij hier is geweest. 't Ware te wenschen dat hij had kunnen gemitteerd worden om hier te blijven. Ik meen, dat hij 't zou hebben kunnen doen, al ware 't ook, dat hij geen winst van COUSIJN (den Prins) hadde ³⁾.” De treurige toestand van zijn eenigen zoon was

1) Brieven II. 2. 433. De vermelde geschriften zie Amst. Pamfl. I. 112. en I. 2. 59 en 80. EPISCOPIUS drukte zich over de *Amst. Ber.* aldus uit: „'t heeft handen en voeten en gaat lustig te paard.” Brieven II. 2. 408. De *Vermaانبrief* zou het „wanschapen Monster” van de dwalingen der Remonstranten ontleden, en begon daartoe met als den eersten oorsprong te noemen hunne „veelvuldige zonden, moedwillige darselheden en gepleegde goddeloosheid, mitsgaders hunne geestelijke onwetendheid en kleinachting van den uiterlijken godsdienst,” blz. 1.

2) Rot. ISS. 1517. dd 21 Junii 1626.

het die hem, maar gelukkig tijdelijk, terugriep. In 1627 en later was hij weer in 't land. En van het vele dat hij thans, naar de veel beteekende getuigenissen die wij hoorden, nog buiten zijn schrijven deed weten wij het een en ander.

Naar den indruk dien UYTENB. uit GREVINKHOVEN'S brieven ontvangen had, was deze niet van den Prins ontboden ¹). Die meening schijnt dus bestaan te hebben. Maar op verlangen van den Prins stelde hij een ontwerp tot vereeniging ²). Vooraf had hij bij herhaling een onderhoud met den edelman-extraordinair van FREDRIK HENDRIK, OEM. VAN WIJNGAARDEN, den vriend in UYTENB.'S brieven. Deze had zelf een geschrift bij den Prins ingeleverd waarin hij aanbeval, eerst de politiek te reformeeren, dan de kerk. GREVINKH. had daarover met hem wat redens: 1. dat hij (de Prins) al hulp genoeg had aan 't kruis op de zijde ('t zwaard); 2. niettemin dat hij daartegen niet had, als 't niet al te lang marde, en dat onze nering daarentusschen onverhinderd mocht voortgaan. Hierop zeide OEM — wat wij vroeger hoorden — dat de nering met besloten winkel niet meer zou verhinderd worden. — Voorts sprak hij van eene amnestie die moest voorgaan; daar was zijn COUSIJN (de Prins) niet af te brengen. — Hij was er mede bezig; — zij moest dienen tot securiteit van eenige ongerusten wie de *δίκη* na-jaagt (b. v., gelijk wij later hooren zullen, de rechters van OLDENBARNEVELD en de gevangen Heeren). Dien hoek te boven zijnde, zoo was 't al gewonnen, en dan zou 't effect van JAN OOM'S (UYTENB.'S) request aan den Prins van zelf komen, alsmede van die te Louvre (Loevestein). 't Schijnt in allen gevalle (boven blz. 69), dat C. (de Prins) wil orde stellen eer hij met zijne spitsbroeders vertrekt. Wat hiervan worden zal leert de tijd ³).

Maar van heel wat wijder omvang was de zaak, dan wij uit de brieven van den afwezenden UYTENB. van dezen tijd zouden opmaken. Van den Prins, gelijk wij reeds bemerkten, ging zij uit. Hij hield *de verdeling ruïneus voor de Kerk en d'n Staat* ⁴). Daarom wilde hij vereeniging der partijen. Hiervoor had DE GROOT reeds in 1625 op verzoek van REIGERSBERGEN en den Prins het ontwerp van amnestie geleverd,

---

1) UYTENB Brieven II. 2. 369.   2) Ald. 378.   3) Ald. 368.
4) Woorden aan REIGERSBERGEN bij BRANDT, Leven van DE GROOT 351.

dat den weg moest banen om de afgezette regenten van 1618 met de tegenwoordige in de regeering te brengen, en waarbij tevens de hoop op accommodatie met de Remonstranten werd uitgesproken ¹⁾). Spoedig echter bemerkte hij, dat hij, dit op 't gebied van den Staat niet in zijne hand had, maar des te meer wilde hij het nu op 't gebied van de Kerk beproeven; en wij staan thans, een jaar na de aanvaarding van zijn be- wind, voor den aanvang dier pogingen van welke wij vroe- ger met een woord gewaagden (boven, blz. 17). Zelfs dat wij hem wel tegen de renovatie en executie der plakaten zich zagen kanten, maar nimmer hunne opheffing voorstaan, had hierin waarschijnlijk zijn grond. Door die opheffing toch zouden de Remonstr. als eene afzonderlijke gemeenschap blij- ven bestaan, en hij achtte vereeniging noodig. Over deze, of hare voorbereiding althans, wilde hij nu de gedachten der voornaamste Remonstranten en van gematigde Contra- remonstranten verstaan. Daartoe was er drukke conferentie, in welke van Remonstr. zijde GREVINKHOVEN thans persoonlijk, en door zijne mededeelingen en raadpleging UYTENB. en EPIS- COPIUS, de klassikale gedeputeerden en anderen, en van 's Prin- sen zijde vele politieke heeren betrokken waren. Zij ge- geschiedde met de uiterste geheimhouding, zoodat in de brieven de politieken versierde namen droegen, onder welke wij sommigen moeilijk herkennen ²⁾). Van de zijde der Remon- stranten, die zich weinig van de zaak beloofden ³⁾, kennen wij eenige adviezen, door UYTENBOGAERT verzameld, en die wij hier uit zijne copie laten volgen ⁴⁾).

Advies van PRAEVOSTIUS.

De middelen tot vereeniging kunnen, ons bedunkens, deze

---

1) BRANDT *ald.* 334.

2) Bijv., SIMON v. BEAUMONT, Pension. van Middelburg, naderhand van Rotterdam, heet *Schooneberg*; DIEK MEERMAN, *man van credentie*; FREDR. HENDR. zelf *de goede Heer*; voorts herkennen wij JAN DULST VAN VOORHOUT, OEM VAN WJUNGAARDEN, en schuilen onder de na- men *Freese, Sesemans, Wits* enz., misschien de heer van Kenenburg OTTO VAN ZEVENDER, de Heer van Veenhuizen REINOUT VAN BREDE- RODE, VAN DER MIJLE, REIGERSBERGEN. Zie Rott. HSS. No. 11 en STOLKER PRINS MAURITS, blz. 119.

3) Zie de laatstaangeh. schriften en Rott. HSS. No. 2001, waar ook het advies voorkomt dat UYTENB. 10 Jan. 1627 aan DULST voor den Prins over het stillen der misverstanden gaf.

4) Rott. HSS. 64.

zijn: Daar de Contra-rem. hun oordeel hebben uitgesproken over de 5 Art., en wij insgelijks onze bedenkingen tegen Conf. en Catech. hebben kenbaar gemaakt, niet alleen in de Syn., maar nu ook in onze Conf., zoo dunkt mij, daar beide partijen meenen de waarheid te hebben en die niet zwijgen kunnen, — dat de Contra-rem. zich moeten verklaren, of zij ons gevoelen dulden willen, niet alleen om geloofd maar ook om geleerd te worden. Zoo niet, waarom niet, binnen welke grenzen zij dan zouden willen dat wij ons gevoelen leerden? Aan den anderen kant zouden wij moeten verklaren, wat wij van de Contra's eischen om met hen in goede conscientie ons te vereenigen, en op wat manier wij zouden kunnen toestaan dat zij hun gevoelen verkondigden nevens het onze; — hiertoe zou eene onderhandeling noodig zijn, daar de eene partij niet gissen kan wat de andere al of niet zal goedvinden.

Als dit niet werd goed gevonden, omdat het aanleiding zou geven tot allerlei quaestiën, of om andere redenen, zou men kunnen goedvinden, dat alle „speciale verclaringe” achterwege bleef, dat men ook de confessien „ongeroert” liet, alleen op den voorgrond stellende enkele Artt. „uit beider Conf., die de noodtsaekkelickste ende principaelste in de Christ. Religie geacht worden”. Of ook (en dat zou 't gemakkelijkst gaan), men kon beide Conf. aannemen zoo als ze daar liggen, „als vervattende in sich sommierlick die dingen die ter salicheyt nodich sijn, ende als in de fundamentele stucken geen dolinge begriipende.”

Wat aangaat de 5 Art., men kon, een ieder zijn gevoelen latende, met het oog op de prediking „een formulier van accoort” maken, waarnaar ieder zich zou hebben te gedragen. Zoo zou de Syn. van Dordt van de Rem. noch aangenomen noch verworpen worden, en bij de Contra's in eere blijven als vervattende een breeder verklaring van hun gevoelen in de Conf. begrepen, en de vrede zou toch getroffen kunnen worden.

Gesteld, dat men zulk een formulier niet zou kunnen vinden, of dat men het over de punten in quaestie niet eens zou kunnen worden, dan zou men nog aldus kunnen handelen.

Dat men 1. overeenkwam om alle uitersten te vermijden die door beide partijen als onwaarheid worden verworpen,

zoo als in de Resol. van de Staten van 1614 is uitgedrukt.

Dat men 2. het gevoelen van de tegenpartij „in goeder conscientie naar waarheyte ende de beste kennisse, die men daarvan heeft” zou voorstellen, zonder hatelijke consequentiën te maken, maar „op het bequaemste ende sachtste”. Wanneer men zijn gevoelen had uitgesproken over eenig punt in quaestie, dan moest men er dadelijk bijvoegen: dat men het zóó opvatte „behoudens het gevoelen van een ander”. oock moest men zijn oordeel over die onderwerpen niet uitspreken „als sijnde in alle deelen precis ende noodsaeckelick ter salicheyt, maar nae ons verstant de waarheyte aldernaest sijnde”. Men had meer op „stichtinge dan op „disputerij” te letten.

In plaats van het prediken over den Heidelb. catech. zou men kunnen stellen het uitleggen van zekere schriftuur plaatsn, jaarlijks vervolgende, zoo als men dit in iedere kerk het best zou oordeelen, ten einde de gemeente de voornaamste punten der religie te verklaren.

Aan de formulieren van doop, avondmaal, enz. zou niemand gebonden moeten zijn.

Voor beide partijen moeten professoren aan de universiteit zijn: proponenten kon men tot den dienst toelaten als ze slechts beloven wilden „den beraemden voet van vrede nae te komen.”

Als enkelen gewetensbezwaren mochten hebben tegen een door het meerendeel der pred. vastgesteld accoord, dan zou men deze niet vervolgen, maar „vrij ende vranck” in het land laten wonen, ja ze een subsidie toeleggen, tot zij in hun eigen onderhoud zouden kunnen voorzien.

Advies van v. d. BORRE.

Hij verhaalt eerst dat hij overgekomen zou zijn, doch dat de kou hem teruggehouden heeft om zijn longen en borst, enz. Dan: Wij zijn met ons vieren ¹⁾ bij elkaar geweest om te spreken over eene „Inleydinge tot accommodatie”. Maar — we hebben geen nieuwen weg kunnen vinden; al wat we zeggen kunnen zal maar eene repetitie zijn van hetgeen reeds vroeger gezegd is. Wat mij betreft,

---

1) Zeker de vier klassikale gedeputeerden.

ik zou tot inleiding stellen, dat wij in 't algemeen onder de evangelische kerk begrepen zijn. Wanneer iemand blijft bij de „evangelische confessiën, dan moet men hem verdragen. Men zou kunnen accommodeeren op den grondslag van de Harmonie van de evangelische confessien, aan de welke wij ons houden.” Men zou ook accoord kunnen presentereeren op 't advies van MELANCHTON, of eene accommodatie uit de leer van de oude kerk in de eerste eeuw na Chr. Men zou niemand mogen veroordeelen wiens gevoelen in de oude kerk niet was veroordeeld. Meer zou ik niet weten te zeggen. 't Is absurd, dat men van ons, die altijd tolerantie in de controversiën hebben aangeboden, nu, nadat men ons uitgeworpen heeft, nieuwe voorstellen tot vrede wil hebben. Die aanbieding moest eerst komen van hen die ons veroordeelden. Maar men wordt menigmaal „geforceert tegen reden”, en men moet letten „op het aandringen van den aansienlijke persoon” (De Prins).

Gedat. 29 Apr. 1626, even als 't volg.

Advies van R. LIESSELIUS.

Hij is zeer voor moderatie, als het maar geschiedt op een bekwame wijs, *salva conscientia*. Daartoe acht hij noodig: 1. Een amnestie tusschen de partijen. 2. *Tolerantia mutua*, maar moet de tegenpartij eerst verklaren dat zij ons gevoelen dan tolerabel acht, ook in predikanten, anders is 't onmogelijk om te onderhandelen. 3. Terugroeping der gebannenen, ontslag der gevangenen, ophouden met vervolging, verstoring van vergaderingen, enz. 4. Minnelijke conferentiën tusschen beide partijen, én over de geschilpunten én over de formulieren van eenheid, 't zij dat ieder bij zijne bijzondere Conf. wil blijven, 't zij dat men uit beide eene derde wil maken die van beiden kan worden goedgekeurd.

Advies van CAR. RIJCKEWAERT.

Hij meent dat er vooral op dient gelet te worden, dat, gelijk de Rem. altijd genegen zijn geweest tot onderlinge verdraagzaamheid, ook de Contra's moeten verklaren dat zij daartoe genegen zijn, zonder welke verklaring alle pogingen tot vereeniging vruchteloos zullen zijn. Als dit funda-

ment gelegd is, zouden door al de broeders van de Societeit ter eener, en door al de pred. der Contra's ter anderer zijde voorstellen gedaan kunnen worden tot eenigheid, 1. met behoud der Conf. en vrijheid om volgens deze te leeren, maar „sonder invectiven tegen malcander”; 2. met orde te stellen aangaande de betwiste punten, „hetzij door er over te zwijgen en alleen te leeren wat bij beiden in confessio is, 3. hetzij door eene splinter nieuwe Conf. te maken, blijvende de vrijheid om de zaken in scholis te verhandelen.”

Advies van S. LANSBERGEN.

Geen accommodatie als door onderlinge verdraagzaamheid. Daar de Rem. hierop altijd nadruk hebben gelegd, zoo vertrouw ik dat zij er nog toe genegen zijn, en dus het gevoelen der Contra's zullen willen dulden, mits dat deze hen wederkeerig dulden. De Contra's moeten eerst verklaren, of zij ons gevoelen nu „lijdelick” houden of niet. Zoo niet, dan is alles afgedaan. Zoo ja, dan zouden we kunnen zien op welken voet we elkaar kunnen verdragen. Dit kon geschieden door een van deze 4 middelen: 1. Het „smeden” van een nieuwe Conf. uit de hunne en de onze, die „onser beyden” zou zijn; of 2., ieder zal vrijheid hebben om zijn gevoelen gematigd, zonder schelden voor te stellen; 3. of, dat beide partijen niet anders over hun gevoelen zouden spreken dan met enkel woorden van de Schriften; 4. of, dat men een „formulier van verdrach” zou maken, waarbuiten men in de geschilpunten niet gaan zou.

GREVINKHOVEN voldeed aan 't verlangen van den Prins en gaf zijn ontwerp, als request aan dezen in Juni 1626. Wij kunnen er kennis van nemen door de publieke uitgave in het Tijdschrift de Godgeleerde Bijdragen ¹⁾. Hierom en om de uitvoerigheid van het stuk deelen wij het niet in zijn geheel, maar om de belangrijkheid toch in een breed uittreksel mede. Gr. begint met de opmerking, dat hij bij voorstellen tot vrede in gesprek met N.N. (OEM v. w?) vooraf wilde doen gaan inroeping van de uitgezeide en loslating van de gevangen Remonstr., met eenige conniventie

---

1) Waar de heer Rogge het in 1866 mededeelde.

omtrent hunne stille vergaderingen. Daardoor zou het nu latiteerende corpus der Remonstr. apparenter en van meer consideratie worden voor de Contra-rem., en zou de Prins tijd hebben om eerst in 't politieke tot redres en alsdan in eenige kwaliteit en aanzien tot de vredehandeling met partij te komen. En nog persisteert hij bij dat rechtmatig, fier en wijs gevoelen. Verder wenscht hij dat de Prins „in serieuze opmerking neme, dat vereeniging tuschen de Remonstr. en Contra-rem. veel zwaarder zal toegaan dan den Remonstr. vrijheid van hunne religie, is 't niet in alle steden, dan immers daar zij de sterksten zijn te geven.” Dit is de rechte weg tot latere vereeniging. En de staat des lands gedooft deze vrijheid niet slechts, maar vereischt haar waar de Remonstrantsch-gezinden de meesten zijn. Haar weigerende zou men bovendien, om vrede te hebben, dwingen moeten tot vereeniging met de Contra rem., al ware 't dat deze daartoe niet wilden verstaan dan op de onbillijkste conditiën.

En wat dan voorts den weg tot den vrede betreft, moeten naar zijne meening weggenomen worden de oorzaken der scheuring. De eerste is, dat de Contrarem. niet naar de vroegere resolutiën der Staten de Remonstr. hebben gevolgd in 't verdraaglijk houden van hunne leer, ofschoon van den aanvang af nevens de andere in de kerk geleerd. „Waar 't de Remonstr. gelaten hebben, daar meen ik dat men 't nu wederom hervatten moet; want indien partijen wederzijds verklaren dat zij haar gevoelen met goede consciëntie niet verwerpen kunnen, noch ook t'eenemaal verzwijgen (want ook zelfs de Remonstr. 't gevoelen der Contrarem. nooit verdragelijk hebben geacht, dan dat het nevens 't hunne mocht geleerd worden), zoo moeten zij of van elkander gescheiden blijven, of tot onderlinge verdraagzaamheid verstaan.” De Contra-rem. moeten beginnen met van hunne zijde de Remonstrantsche leer der predestinatie tolerabel te verklaren, of redenen geven waarom zij dat niet kunnen, die de Remonstr. dan wel zoo weerleggen zullen, dat de Contrarem., zoo zij niet van allen vrede vervreemd zijn, hun ten minste eene conditioneele, gematigde vrijheid zullen toestaan. De grens dier verdraagzaamheid zou moeten zijn: „dat partijen zich zullen houden aan de Nederlandsche Confessie en Catechismus ter eener, en de Confessie der Re-

monstr. ter anderer zijde, als formulieren van de gemeene eenigheid in dezen. En waar deze Confessiën wederzijds zouden schijnen te discrepeeren, daar moest men d'eene uit d'andere suppleeren of naar d'andere interpreteeren, volgens 't exempel van de Harmonie der Evangelische Confessies, te Geneve gedrukt en bij de Gereform. kerken in Nederland geaprobeerd. Maar heeft de Dordtsche Synode de Belijdenisschriften der Gereform. reeds zoo verklaard, dat daarmede het gevoelen der Remonstr. met eenen als onlijdelijk veroordeeld is, en persisteert men daarin, dan is „alle hoop en middel tot vereeniging afgesneden. Doch hiermede strijdt dan, dat men Remonstr. lidmaten in die kerk heeft aangenomen. En, zoo lidmaten, waarom dan ook geen leeraars? Ook hebben de Dordtsche kanons sommige zaken veroordeeld die de Remonstr. niet voor de hunne erkennen, en op andere punten zich dubbelzinnig uitgelaten. Nadere verklaring zou dus ondanks die kanons tot vredehandeling kunnen leiden, waartoe men voor die quaestieuse punten een gemeen formulier zou kunnen stellen, waaraan elk, behoudens zijn particulier oordeel over de kanons, in prediken en schrijven zich zou houden. Of wil men ook dat niet, dat men dan „alle extremiteiten — in 't leeren vermijde, en als men 't gevoelen van de anderen wil voorstellen, dat zulks niet geschiede calumnieslijk of met onwaarheid, noch door consequenties in plaats van hunne eigene bekentenis, maar oprechtelijk, naar waarheid, op de bekwaamste en zachtste manier, en met de uitdrukkelijke verklaring, dat men zijn gevoelen wel leert als naar zijn verstand en conscientie 't naast aan de waarheid en 't stichtelijkst zijnde, maar het niet drijft en het contrarie gevoelen niet als onlijdelijk of zielverderfelijk verdoemt. En wat boven de bekende quaesties gaat, moet men zich met elks Confessie te vrede houden, en bij nadere verklaring die men verlangt, elkander van weerszijde gelijke vrijheid en evenveel recht geven in 't vragen en antwoorden.

Voorts de vereeniging aldus getroffen zijnde, wijst het zich zelf, dat er ook Professores Theologiae van wederzijden behooren gesteld, en de studenten en propenten zonder onderscheid tot den kerkendienst gepromoveerd te worden, mits belovende, dat zij den beraamden voet van vereeniging ook zullen nakomen en onderhouden.

Uit eene andere oorzaak is de scheuring bijna ongeneeslijk geworden, „uit de harde proceduren van bannen, panden, vangen enz., want hierdoor de harten zoo zeer van de Contra-rem. vervreemd zijn, dat er vele duizenden, die 't verschil in de leer weinig verstaan of ter harte nemen, alleen om dezer proceduren wil tot geen broederschap met de Contra-rem. verstaan kunnen. Zoo is 't noodig, dat aan de scheuring dit voedsel onttrokken worde.”

Ons zullen alle deze voorstellingen wel bevestigen in de meening, dat het vruchteloos was vereeniging in de leer te zoeken, en dit door eenig formulier van eenigheid te verzekeren, en dat verdraagzaamheid alleen het middel wezen kon. Maar belangrijk is het ons op te merken, hoe een man als GREVINKHOVEN, kennelijk om aan het verlangen van den Prins te voldoen, zich toch afmatte om ten opzichte van de quaestieuse en bedenkelijke punten het middel tot vereeniging in eene bepaald geformuleerde leer te vinden. Van de gansche zaak kwam niets. De conferentiën leidden tot geen resultaat, ook omdat men van Remonstr. zijde altijd als bepaalde voorwaarde stelde: loslating der gevangenen, veiligheid der gebannenen, en vrijheid van godsdienst-oefening. Hierop reeds moesten zij afstuiten ¹⁾. Maar zeker hebben zij meêgewerkt, om de invloedrijke voorstanders van eendracht en vrede die er in betrokken waren in hunnen ijver te versterken.

Voor onze kennis van den toenmaligen staat van zaken is nog het slot van het Request merkwaardig: „Niet dat ik Uwe Exc. verzoeken wil, tot eenige feitelijkheid en hazard van zijne autoriteit en van de publieke rust deze conniventie te doen practiseeren binnen Amsterdam, Leiden, of elders daar de oproerige Contra-rem. verre de sterksten en de magistraten, immers ten meerderen deele, partijdig zijn. 't Zal voor dezen tijd genoeg zijn, dezelfde conniventie te procureeren in die steden en plaatsen daar de Remonstrantsgezinden verre de meesten zijn, als in den Briel, Rotterdam, Gouda, Schoonhoven, Hoorn, Alkmaar, Utrecht, Nijmegen, Tiel, Amersfoort enz., alsmede onder de huisluiden in 't Veen.

---

1) Men zie over de zaak EPISCOPIUS Rott. HS. 1013. Brief van 4 Aug., GREVINKHOVEN 1205, Brief van 14 Aug.; en Brieven van Hooft No. 138, uit welken blijkt, dat ook ANDRIES BICKER ijverig in de zaak werkzaam was.

In welke plaatsen de Remonstrantsch-gezinden wel zoo sterk zijn, dat men voor 't grauw ter oorzaak van hunne bijeenkomsten niet te vreezen heeft; en overzulks, als maar de officieren hen met hun werk (in) alle stilheid voort laten gaan, zullen zij mettertijd wel zoo veel voet in 't land krijgen, dat d'andere steden, als Leiden enz., daarna van zelf uit vrees van verlies in haar burgerij en vermogen wel tot moderatie komen zullen. Ondertusschen zal ook Uwe Exc. tijd en gelegenheid hebben om hier en daar bij occasiën de Collegiën beter tot moderatie en vrede te disponeeren en op de nominatie van nieuwe Heeren, Edelen, Vroedschappen, als ook van Burgemeesteren en Schepenen te letten, en door dezen weg allengs onkwetselijk tot het gewenschte einde te komen." Van dit laatste geldt weder in ruime mate mijne eerste opmerking, en het kon alleen in de pen komen van een man die met den Prins, meer dan wij tot hiertoe van GREVINKHOVEN wisten, op vertrouwelijk voet was. Hij raadt den Prins niet als MAURITS op eens de regeering te veranderen; maar bidt hem tevens, „zich over de Amsterdamsche en Leidsche beroerten niet zoo te ontzetten, dat hij de goede zaak der Remonstranten zoo verre zou abandonneeren, dat ook in de genoemde sterk Remonstrantsche steden niet over hunne vergaderingen zou geconniveerd worden, want zulks tot onrust en merkelyk gevaar van de steden voorsz. strekken zou." En hebben in de tumulten kwaadwillige Contra-rem. hunne macht willen toonen en zich zelve formidabel maken, zoo hebben zij ter contrarie daarbuiten, waar men hen niet durfde volgen, hunne onmacht in 't land doen blyken. In plaatsen als Amsterdam en Leiden kon dan de Prins hen met de Remonstr. vergaderingen laten geworden naar de plakaten, maar in de andere conniveerende vorderen en maintineeren, „bijzonderlyk indien de raad provinciaal Uwe Exc. daarin secondeere, gelijk ik vertrouwd dat geschieden zal. En zoo doende zal allengs de weg gebaad worden om tot eene vruchtbare vredehandeling met de Contra-rem. te komen, als zij zien zullen, dat de Remonstrantsche gemeenten al te veel wortelen geschoten hebben in zoo vele steden, dan dat zij ze machtig zullen zijn uit te roeijen, en dat de Remonstr. ook onder de H. Regenten hunne patronen mettertijd krijgen zullen, — daar nu de gansche last bijna alleen aankomt op Uwe Exc., zijnde

een groot deel van Regenten, ja zelfs van hooge Collegien, het goede en loffelijke voornemen van Uwe Exc. partijdig en vijandig."

Hiermede heeft hij zijn „particulier en slecht advies" gegeven. Zijne medebroederen, „wanneer hun zoo veel vrijheids mocht gebeuren, dat zij met malkander veilig mochten zamenkomen en adviseeren", zouden den Prins van een kloeker en bondiger kunnen dienen. Hij zou 't zijne ter eerster gelegenheid met UYTENBOGAERT communicceeren, „wiens grauwe haren, uitnemende wijsheid, (die Uwe Exc. in dezen tijd ten hoogste dienstig zou zijn, en nu bijna als onnut in de aarde ligt begraven) en overgroot verlangen om in zijn lieve vaderland zijne ziele Gode op te offeren, mij jammerden in 't diepst mijns harten. — God wille hem vertroosten en Uwe Exc. bekwame occasie verleenen om zijne prinselijke affectie aan hem, als een van zijne en zijner vrouwe moeder H. G. oudste en trouwste dienaren, met effect te mogen bewijzen enz."

Ofschoon het niet bekend is dat ook daarin de hand van GREVINKHOVEN werkzaam was, is het hier de beste plaats om een ander Request of Adres te vermelden, omtrent dezen zelfden tijd, in April of Mei 1626 door de Remonstrantsche Predikanten aan AMALIA VAN SOLMS, 's Prinsen doorluchtige echtgenoot, ingediend. Als van de Remonstrantsche predikanten in 't gemeen werd het zeker niet buiten overleg met de Buiten-directeuren ingeleverd. En mij dunkt, het stuk zelf ¹⁾ heeft in stijl en woordenkeus en in de wijze van de Prinses toe te spreken te veel wat ons het pas vermelde request herinnert, om niet aan GREVINKHOVEN als auteur te doen denken.

De Remonstranten gevoelden hoe veel hun gelegen was aan een rechtvaardig, niet ongunstig en medelijdend oordeel, een goed gevoelen over hen van de Vrouw, die door zoo nauwe banden gehecht was aan den Prins, op wien zij hunne hope stelden. Zij wenschten daarom tegen de kwade rapporten omtrent hen, die tot de Prinses kwamen of zouden komen, van hunne zijde de vreemde Vorstin bekend te maken met den oorsprong, den gang en den tegenwoordigen staat van het kerkelijk verschil, dat hen zoo zware ver-

---

1) Mede door den heer ROGGE in de genoemde Bijdragen uitgegeven, blz. 879.

volging en verdrukking lijdende deed. Hieraan is dan geheel het Adres gewijd, dat zij aanvangen met als versmadden en verstooten zich op haar medelijden te beroepen: „want, gelijk God uit den hemel op de ellendigen ziet, alzoo is 't recht Prinselijk zich over de verdrukten en verstootenen te erbarmen.” Zij eindigden het stuk, in tegenstelling met de Contra-remonstranten, bij name de Gedeputeerden der Hollandsche Synode in hunne laatste remonstrantie, met hunne gehechtheid aan den Prins te betuigen, en de intercessie der Prinses bij den Prins te verzoeken, „ten einde zij door 't beleid van Zijne Exc. eenmaal van alle vervolging ontslagen zijnde, dezelfde vrijheid in hunnen godsdienst met andere gezindheden hier te lande genieten mogen, of ten minste dat zij bij conniventie onverhinderd hunnen godsdienst te samen mogen plegen.” En zij dienden het in niet lang voor de eerste beveling der Prinses, die den 27sten Mei plaats had, waarom zij besloten met de bede, „dat het God almachtig believe — Uwe Exc. eene blijde moeder te maken van een jongen Prins, in wien zijn H. grootvader H. G. in merite, zijn oom H. G. in renomné, en zijn vader in grootmoedigheid en goedertierenheid mogen leven, en hij als een spruit van dien edelen stam moge opwassen tot een grooten en vasten boom, onder wiens schaduw wij en onze nakomelingen mogen schuilen. Amen.” Ook zal het wel door dat aanstaande moederworden van de Prinses reeds zijn ingegeven, als zij vroeger in 't adres, bij de voorstelling van het predestinatie-verschil, van de Remonstranten verklaren: „Daarom zij ook niet houden dat eenige kinderen, veelmin nog kinderen van geloovige ouders ter eeuwige verdoemenis geboren worden, gelijk de Contra-remonstranten zulks gevoelen tot bedroefing van alle moederlijke harten die kinderen ter wereld mogen voortbrengen. Want wat moeder zou niet liever onvruchtbaar zijn en blijven, dan kinderen baren die absoluut ter eeuwige verdoemenis mochten geschikt zijn?” Zoo lieten zij ook niet na elders in hun adres aan de Duitsche vorstin te betuigen: „dat zij bij de oude Gereformeerde leer gebleven zijn, want hunne leer in de Augsburgsche, Saxische en voornamelijk Anhaltische Confessie gansch klaar is uitgedrukt. — Zelfs is de Nederlandsche Confessie hunne leer niet tegen, en de Heidelbergse Catechismus spreekt gansch in dezen deele voor de Remonstr. en tegen de Contra-rem.”, waarvoor zij

als bewijs *Antwoord* 6, 37, 84 uitdrukkelijk aanhalen. Tevens bieden zij aan de Prinses een exemplaar van hunne eigene Confessie aan ¹⁾.

Maar ook een ander, nog veel meer beteekenend Adres werd in dezen tijd van GREVINKHOVEN's verblijf in 't land overgeleverd. En daarmede vooral moeten wij ons hier bezig houden; want het was het eerste gemeenschappelijke Request om vrijheid van Religie, met presentatie tot vredehandeling, uit naam en van wege de Remonstrantsch-gezinde leeraars en gemeenten, den 7 Juli 1626 bij de Staten van Holland ingediend. Zeker zal dan ook dit niet buiten hem zijn omgegaan. Maar het stuk zelf — een kort Request met eene breede Ampliatie of deductie — schijnt van UYTENBOGAERT te zijn. Reeds een jaar te voren zond deze met EPISCOPIUS, op verlangen van v. d. BORRE en de broeders, aan den eersten een Concept, waarschijnlijk aan den Prins gericht, en wat zij daarbij schreven wijst kennelijk op het nu ingediende, en doet ons den geest en inhoud daarvan kennen ²⁾. „Vindt men beter niet aan den Prins maar aan H. M. te suppliceren, men kan het doen — mutatis mutandis. — Doch laten wij ons bedenken, dat dat breed verhaal tot bewijs van onschuld tegen de plakaten (in de Ampliatie) zoo wel niet vallen zou aan de Staten als aan den Prins, die, als Prins nieuw in de regeering, kwanswijs op nieuw van alles dient geïnformeerd. Indien men goed vindt — dit of iets anders — over te geven aan den Prins, dient de zaak eerst wel gecommuniceerd met eenige vertrouwde Heeren. — Daar zullen mogelijk al wat consideratiën vallen. Eerst, uit wiens naam? Wij vinden het dus best: de Leeraars moeten spreken en de Gemeente dient nu mede te spreken. Hier zijn ze alle beide. 't Narré en de motieven kan men veranderen naar gelegenheid; het dunkt ons aldus niet kwaad. 't Is een korte apologie van

---

1) In den Brief van NIELL. dd. 19 Apr. 1626, Rott. HSS. 1510, wordt dit laatste aan GREVINKHOVEN toegeschreven, en hiermede dus zijn vermoedelijk auteurschap van 't Adres niet weinig bevestigd.

2) Het hier volgende schreven UYTENB. en EPISCOPIUS 10 Juli 1625, UYTENB. Br. II. 2. 307. Terwijl wij het Request zelf grootendeels opnemen in den tekst, verwijzen wij voor de Ampliatie naar de uitgave die wij straks vermelden.

alles. Niemand wordt getoucheerd als de predikanten, d'auteurs van de plakkaaten indirectelijk, maar men kan dat niet voorbij, zal men iets zeggen tot onschuld. Daar is niet één scherp woord onzes wetens. De kwade proceduren van de Contra's en bijzonder hunne mouterijen (te Amsterdam) worden geperstringeerd, niet met hen te beschuldigen, maar met te zeggen dat wij zulks niet hebben gedaan. 't Politiek mijden wij overal zoo veel wij kunnen. — De verzoeken zijn drie: vrijheid van exercitie, verlossing van de gevangenen, het repatrieeren van de gebannenen en uitgezetten. Drie zware punten; dan 't eerste is meer verzocht, d'andere 2 nooit. Ons dunkt evenwel, dat men ze niet voorbij kan. Vrijheidsvergunning brengt mede, dat die schuilen mogen openbaar wandelen, ook het wederkomen van alle uitgezetten door weigering van onderteekening. Willen zij van geen gebannenen hooren, dat zou eigenlijk en alleen op mij (UYTENB., die hier vergeet dat hij met EPISC. schreef) aankomen; mogelijk mede op N. GR(EVINKHOVEN), maar dewijl dit maar is gedaan bij 't Hof, en maar spreekt van Holl. en Zeel., ook niet van crim. l. maj., zoude de minste zwarigheden hebben. 't Mijne 't meest, quia per judicium a general. constitutum ejicitur in perp. extra omnes provincias, met confisc. van goederen en met het cr. matis. Nooit (wij mogen ook dit niet weglaten) zoude dit kruis mij zoo zwaar vallen als dan, als ik alleen ware geëxcipieerd. Want waar zoude ik blijven? Wie zou niet zeggen dat er iets anders bij mij moest schuilen? Evenwel, indien 't de reste, dat is 't gemeen, beletten zoude, dat niet nalaten. Wij meenen evenwel dat het zoo, in generale termen met het woord gebannenen, dient — verzocht. De gevangenen mag men niet voorbij. Men is 't schuldig. Nog twifelen wij, of sommige broeders al te vreden zullen zijn met het quiteeren van tempelen en aanklevende voordeelen, waaronder het traktement begrepen is. Maar hoe kunnen wij anders verzoeken, de regeering zoo staande? 't Is dus godlijkst, eerlijkst en lichter om te verkrijgen. Ook dienen wij geen voet te leggen om te doen denken op middelen van accoord met dat volk (hier vernemen wij tevens zijn oordeel over de onderhandelingen tot vereeniging), daar de voorgaande gepresenteerde verdraagzaamheid of andere, die toch nu niet praktikabel is, ons onze vrijheid besnijden, ja willen binden en in slavernij bren-

gen zoude." Later ¹⁾ schreven zij nog aan v. d. BORRE: „Aangaande 't generaal requestreeren, wij meenen voorwaar, dat die daarop dringen redenen hebben, bijzonder wanneer zij de zaken zoo zouden blijven steunen, hoewel wij daar ook niet tegen hebben dat men lette op den raad van STOL (?), indien deze op eenige redenen steunen, waarvan UE., die met hem gesproken heeft, best kan oordeelen." En zij voegden er bij: „wat dat voor een missive zoude zijn, die de Binnen-directeuren in hunnen naam zouden overgeven, of wat voor een request bij hen te voren zoude overgegeven worden, of hoe dat in zijn werk zoude gaan, en wat vrucht daaruit zou te verwachten zijn, kunnen wij niet wel begrijpen, doch gedragen ons gaarne tot 'tgeen daar bij de wijsten goedgevonden wordt." Hiervan kwam dan ook niet.

Doch zeer verdient nog onze aandacht wat omtrent de reden van het requestreeren in de Voorrede van het door de Remonstr. uitgegeven Request ²⁾ voorkomt: „In plaats van naar de plakkaten tegen de Remonstr. te procedee-ren, begon men wederom in sommige plaatsen zonder — form van proces hun het grauw op het lijf te jagen enz. — In andere plaatsen begon men een nieuwen voet van procedee-ren tegen hen opteheffen en hen tegen 't privilegium de non evocando voor het Hof provinciaal te betrekken ³⁾, aldaar met moeilijke en kostbare reizen en detentien uit te mergelen en moede te maken. De Remonstr.-gezinden dit overwegende, — porden dagelijks hunne leeraars om een request aan de HH. Staten tot vrijheid van exercitie hunnes godsdienstes te presentee-ren, en meenden dat men dit, opdat het te meer van consideratie zou wezen, door notabele personen uit alle gemeenten hier te lande behoorde — te doen behandigen. De leeraars verstaande dat — men hun de vrijheid van zelf niet zou komen t'huis brengen, hopende ook dat de langheid van tijd — de gemoederen tegen hen — wat zoude verzacht en vermurwd hebben, resolveerden gezamenlijk tot het stellen en inleveren van zoodanig request." Hieruit mogen wij dus opmaken, dat de zaak van de gemeenten zelve was uitgegaan, en dit zal dan zeker met de tijds-

---

1) 26 Dec. 1625 UYTENB. Brieven II. 2. 353.

2) Copijen van eenige requesten — van wege de Remonstr.-gezinde leeraren en gemeenten aan de Staten van Holl. enz. overgegeven. Amst. Pamf. I. 1. blz. 96. 3) Boven blz. 6.

omstandigheden hebben te weeg gebracht, dat ook de Buiten-directeuren, die, vooral UYTENB., vroeger dat requestreeren tegen hielden, het thans bevorderden. ¹⁾

Maar hoe ging het nu met het indienen? Daarvan verhaalt de genoemde Voorrede het volgende: Wat gebeurt? Terwijl (de leeraars) het geconcipeerde met de gemeenten communicceeren, verstaat men dat de Contra-rem. wederom in de dagvaart der Staten een request tot vernieuwing en scherper executie van de plakaten hadden ingeleverd, ja dat de Pensionaris DUYCK het al in de Verg. gelezen had, en men daarover ijverig besogneerde. Wat zouden nu de Remonstr? — Bidden nadat de schrappraai gesloten was? Wierd dan goedgevonden te doen wat men kon, als men niet vermocht wat men wilde. Zoo werd het Request met de Ampliatie bij forme van een besloten Missive aan de Staten (gelijk vóór dezen door de benauwdheid der tijden ook wel was geschied), door een eerlijk vroom en onbesproken burger van den Haag ²⁾ gegeven aan den kamerbewaarder van de Staten, die het den Pensionaris in de Verg. in handen gaf. Daags daaraan ging dezelfde burger met twee anderen ten huize van den Pensionaris hem het request recommandeeren. Daar vernamen zij dat het, wjl het niet geteekend was, als een chartabel niet zou gelezen worden. Wat raad? Zij willen het stuk bij den secretaris gaan lichten, om het door eenigen te doen teekenen. Maar intusschen wordt de eerste burger voor eenige gecommiteerde Raden ontboden, daarna ook de andere, en dewjl hij op veel vragens en dreigens wel bekende het request van een predikant ³⁾ ontvangen te hebben, maar diens logies niet verklikken wilde, werd hij op de gevangen-poort gebracht; waar hij 14 dagen zat, en toen ontslag kreeg, als hij de kosten en *f* 150 boete aan de Geref. diakonie van 's Gravenhage betaald zou hebben. Hij daartoe onmachtig, wendt

---

1) Dit wordt ook bevestigd door den brief van PRAEVOOST aan RIJCKEW. over het request, Rott HS. 1667; en PASCHIER schreef er van, 5 Mei. Rott. HSS. 1601: eenige grooten meenen dat het request niet vruchteloos wesen zal, om de aanbieding van vrede waartoe de Prins en vele Heeren schijnen te neigen. — Het Hof van Holland presenteert ook aan de Staten eenige voorslagen te doen tot hetzelfde einde.

2) HUBERT HENDRIKSZ, kleermaker. Rott. HS. 7.

3) Hij noemde PRAEVOSIUS.

zich met een verzoek om kwijtschelding of om betaling bij termijnen tot de Staten. DUYCK houdt het request terug. De man werd eindelijk naar de diakenen verwezen. Deze hielden zich aan de sententie der gecomm. Raden, maar lieten zich ten laatste onder borgtocht tot het stellen van termijnen bewegen ¹⁾. De Remonstr. intusschen, vernemende dat gecomm. Raden hun request lieten liggen (ofschoon zij wisten dat aan eenigen van de Staten copie gezonden was), vonden geraden een klein requestje tot bevestiging van het voorgaande, met onderteekening van de predikanten die 't naast bij de hand waren, in te geven, gelijk geschiedde. Dan wat was 't? Al mede om niet. Men heeft niet kunnen verstaan dat gecomm. Raden het request ooit in de verg. der Staten gebracht of gelezen hebben."

Het onderteekende stuk voerde de namen van acht moedige mannen, van WALENBURCH, LA FAILLE, BOOM, LANSEBERGEN, PRAEVOOST, STEDUM, POLLIO, VERHORST. Was het uit wijze voorzichtigheid dat wij onder hen VAN DEN BORRE missen? Dit weten wij niet; maar van het korte Request zelf, moeten wij hier het voornaamste mededeelen.

Het geweld, door eene nooit moede wordende vervolging nog pas (Amsterdam) gepleegd, noodzaakt hen het goede recht van hunne godsdienstige vergaderingen voor hunne Hooge Overheid te betoogen. „Dat de Suppl. niet lijden als *doodslagers of dieven of kwaaddoeners enz.*, is zoo notoir, dat zij zich des ook op uwer Grootm. getuigenis durven beroepen. Zij wijken in godvruchtigheid, eerbaarheid, gerechtigheid, vreedzaamheid voor niemand van uwer Grootm. onderdanen. Zij protesteeren ook, en verklaren voor den Almagtige, dat zij onder 't pretekst van hunne bijeenkomsten niet zoeken eenigen oproer, invasie van publieke plaatsen of ambten, of iets dat tot krenking of verandering van den tegenwoordigen staat, 't zij in 't politieke, 't zij in 't kerkelijke zoude mogen strekken, maar alleen hunnen God naar hunne consciëntie met alle stilligheid en modestie gezamenlijk te dienen, bereid zijnde voorts uwe Grootm. en alle respectieve overheden alle trouw, eer en onderdanigheid in alles, niets uitgenomen, te bewijzen. Hunne actiën tot hiertoe kunnen

---

1) En nog kwam het grauw tegen zijn huis op de been, zie boven blz. 106.

uwe Grootm. hiervan genoeg verzekeren. Zij hebben nooit inlandsche beroerte veroorzaakt, nooit enig teeken van tegenenheid tot den gemeenen vijand getoond; zij hebben geen hoofd dat een vriend van den vijand of vijand van dezen Staat zij (wij hebben hier natuurlijk een terugslag op de beschuldiging door de kerkelijken tegen hen ingebracht, het laatste met het oog op UYTENBOGAERT). Uwe Grootm. zijn naast God hun hoofd. Niettemin, indien ook zonder reden enig nadenken tegen hunne bijeenkomsten mocht overig zijn bij uwe Grootm., de Supplianten zijn bereid om zoodanige orde, als 't uwe Grootm. believeu zal op hunne vergaderingen te stellen, gaarne te ontvangen en natekomen, ook alles wat uwe Grootm. tot behoorlijke cautie tegen alle geweld, oproer of iets dergelijks zullen vereischen, intewilligen en gewillig te presteeren, in voege dat de Supplianten niet kunnen zien (onder behoorlijke reverentie gesproken), dat zij anders dan als Christenen, of om eenige oorzaak dan alleen om der conscientie wille lijden, of dat er schijn van eenige reden zij, waarom men uit politieke inzichten of redenen van Staat rigeur tegen hunne bijeenkomsten zou gebruiken, meer dan tegen de bijeenkomsten van eenige gezindheid hier te lande, onder welke toch geene is die sedert de Reformatie ooit in de publieke tempelen was ingevoerd, en bij publieke autoriteit in dezelve gemaintineerd, dan alleen de Supplianten nevens de Contra-remonstranten, wien zij dan ook op 't bevel van uwe Grootm. dezelve tempelen terstond hebben ingeruimd, zonder ook als nog naar dezelve wederom te staan. Zullen deze, die zoo veel hebben ingeruimd, zoo goedwillig uit hunne possessie geweken zijn, en zulks doende meer rekkelijkheid en gehoorzaamheid aan uwe Grootm. bewezen hebben dan eenige andere soorten van gezindheden hier te lande, zullen die nu allenthalve meer dan anderen verschoven zijn, zonder eenige plaats of 't minste hoekske te mogen vinden in 't gansche land om hunnen stillen godsdienst gerustelijk te plegen? Zullen zij alleen moeten missen 't hoogste goed hier op aarde, dat doorgaans d'anderen genieten, te weten de vrijheid van hun religie, die de martelaren en getrouwe getuigen van JEZUS CHRISTUS liever hebben gehad dan hun leven, voor welke der Supplianten, ja ook uwer Grootm. vrome voorouders goed en bloed hebben opgezet, en onder

't beleid van dien grooten Prins **GUILIELMUS van Nassau**, den vader (naast God) onzer vaderlandsche vrijheid, principalijk den oorlog tegen den koning van Spanje aangeheven en gelukkiglijk gevoerd hebben, gelijk ook nog dezelve gevoerd wordt, zoo wel tot kosten, lasten en perikel van de Supplianten, als van andere ingezetenen, die in geene kwaliteit van rijkdom, afkomst, aanzienlijkheid, noch in menigte, noch in contributiën de Supplianten te boven gaan, en nietemin doorgaans de vrije oefening van hunnen godsdienst alom genieten, zelfs ook de Joden inclus. Maar wat vruchten, wat vergelding van zoo vele zware lasten die de Supplianten dragen in dezen neringloozen tijd, en zoo goedwillig dragen als iemand, ook bereid zijnde lijf en leven tegen den gemeenen vijand op te zetten? Wat zullen zij wederom hiervoor genieten, indien zij de vrijheid van hunnen godsdienst missen moeten?"

Wij hebben hier in een kort bestek schier al de gronden bijeen, op welke voor de Remonstranten zelven geheel de stichting en handhaving hunner afzonderlijke kerkgemeenschap, als door Godsdienst en Christendom vooral in Nederland gewettigd, rustte, en met welke zij die van den aanvang af bij Staat en Kerk verdedigden. En welk een mannelijke geest die ons uit alles toespreekt! Wat edele vrijmoedigheid! De vrije moed van 't blank geweten. Wat volle overtuiging van de zuiverheid hunner zaak! Wat levendig besef van het in Nederland onbestaanbaar onrecht hun aangedaan, bij godsdienstigen eerbied voor de bestaande orde van zaken en voor hetgeen daaruit als recht ten aanzien der publieke tempelen kon worden afgeleid. Wat gewilligheid om hierin bij zoo veel gemis en zooveel lasten en bezwaren zich te voegen! En wat de vereeniging met andere kerken aangaat, daaromtrent komt verder het volgende voor: „Wat belangt de kerkelijke gemeenschap te houden met de Contra-remonstranten, of wel de Supplianten willig zijn met hen hierover in conferentie te treden, en te beproeven of niet eenige billijke voorstellen tot vereeniging mochten te doen zijn, zoo kunnen zij evenwel niet zien, hoe dat of eenige vrade met hen te treffen, of christelijke en godsdienstige gemeenschap in goede consciëntie te houden zij, zoo lang als zij noch van 't opdringen hunner gevoelens als noodzakelijk, noch van 't

condemneeren van der Supplianten gevoelen als onlijdelijk in de Gereformeerde kerk dezer landen, noch van hunne harde en onchristelijke proceduren tegen de Supplianten ophouden, maar zoo langer zoo meer toenemende in alle bitterheid zich zelve verstouten om ook uwe Grootmog. bij solemneelen requeste tot executie van de plakكاتen te animeeren. Hoe kunnen de Supplianten hunne vervolgers als hunne medebroeders in CHRISTUS erkennen? En wanneer de Supplianten ook nog al wilden tot hunne partij wederkeeren, zoo kan en zal ze de partij niet ontvangen, zoo lang zij bij haar oordeel persisteert, of de Supplianten zouden ten minste met stilzwijgen (van) de belijdenis van hun eigen gevoelen moeten afgaan, en 't contrarie aannemen niet alleen voor waarachtig maar ook voor noodzakelijk ter zaligheid, 't welk zij geen van beide behoudens goede conscientie kunnen doen. Aangaande d'andere gezindheden hier te lande, daarmede is 't ook zoo gesteld, dat of de Supplianten zich zelve daartoe met goede conscientie niet kunnen begeven, of al konden en wilden zij zulks doen, dat zij behoudens de vrijheid van hun belijdenissen niet zullen ontvangen worden." En weglaten mogen wij niet het roerend slot dat hierop volgt. „Resteert dan, dat de Supplianten als een hoop vrijgeesten elk zijns wegs zullen moeten gaan, zonder predikatie, doop, avondmaal, of eenigen gemeenen godsdienst te houden (waartoe God nimmermeer gehenge dat zij door rigeur van uwe Grootm. zouden gedrongen worden, want zulks niet zonder groote zonde tegen God te begaan zoude kunnen geschieden, noch zonder den Supplianten te ontnemen 't geen hun God, de natuur, de Nederlandsche privilegiën en alle rechten gegeven hebben, en 't geen zij noodig houden tot hunne eeuwige zaligheid), of dat hun nevens andere gezindheden de vrijheid van hunnen godsdienst worde toegelaten, waarom zij uwe Grootm. bij dezen gansch ootmoediglijk bidden en smeken. En alzoo tot oefening van hunnen godsdienst hun met eenen ook noodig is de dienst van hunne leeraren, zoo is ook niettemin hunne ootmoedige bede, dat uwen Grootm. gunstiglijk believe de ballingen van hunne droevige banden te ontslaan, den latiteerenden veiligheid, en hun allen, die nu om hunner diensten en leere wille lijden, vrijheid te verleenen om in hun lieve vaderland nevens anderen te mogen vrij en vrank verkeereren, en

hunne diensten onverhinderd voltrekken in de vreeze Gods, met alle stilheid en schuldige gehoorzaamheid, eer en trouw tot uw Grootm., 't welk doende enz."

't Is hier in waarheid de voorzichtigheid der slangen met de oprechtheid der duiven. Zij noemen alles rond en bij name wat in den staat van zaken, zoo als die is, zich aan hen voordoet. Daarvan verheelen, bedekken, ontzien zij niets. En hoe treffend maakt dit het onafwijsbaar, onverbiddelijk trilemma: dat de Staten òf hen dwingen tot het meest onnatuurlijke, onware en onmogelijke, namelijk zich te vereenigen met degenen die hen zoo als zij zijn uitsluiten, en, zoolang zij zelve blijven die ze zijn, hen niet kunnen, niet mogen ontvangen, òf op eigen geweten nemen dat zij hen noodzaken een losse hoop van vrijgeesten te worden, òf hun de gevraagde vrijheid geven.

Maar lang, ofschoon om het gewicht der zaak zeker niet te lang, hielden deze Requesten ons oog van EPISCOPUS en UYTENB. afgewend, van wier terugkomst in het land wij ook hooren zouden. Wij komen thans hiertoe.

Reeds spoedig na 's Prinsen aanvaarding van het bewind schreef UYTENB. om hem geluk te wenschen met zijn huwelijk en zijne verheffing, en tevens de zaak der verdrukte Remonstranten aan zijne rechtvaardigheid aan te bevelen ¹⁾. Daar heette het: „Waarover U Exc. allerootmoedigst geboden wordt, haar te laten welgevallen, dat een uwer Exc. oudste dienaars in 't woord des h. Euangeliums, die in den publieken dienst der kerk getrouwelijk (zoo hij zonder roemen vermeent) zijn leven als versleten hebbende, ten leste met droevige ballingschap en confiscatie zijner armoede geloond is, en nu bij de zeven jaren lang in vreemde landen met groot ongemak en zwaarigheid zwervende, de grijze haren met den ouderdom van omtrent 70 jaren bekomen heeft, dezelve U Exc. te voeten valle en in den naam onzes Heeren JESUS CHRISTUS bidde om betamelijke vrijheid der gezeyde gedrukte waarheid, om verlossing der vrome gevangenen op Loevestein, en om de vrije, onbeschadigde wederkomst dergenen wien het vaderland door bannissement als anderzins gemelder oorzaak halve ontzegd is. Ik sta toe,

---

1) UYTENB. Brieven II. 2. 299. dd. 23 Juni 1625.

adigste Heer, dat deze bede om eenige inzichten groot zwaar schijnt; nochtans is zij in zich zelve (onder U . genadigste correctie) billijk. Indien nochtans hare im-
tuniteit geacht wordt te boven te gaan U Exc. vermo-
en, zij is tevreden met U Exc. goeden wille, ernstige en
poreuse intercessie aan diegenen die daar mede in te
eken hebben en vermogen. — 't Is zoo gegaan, Gen.
er, dat — niet weinigen — gevoelen 't knagen huns ge-
eds, hetwelk hun dicteert dat het zoo niet gaan mag. —
al bleve schoon sommiger verstoktheid in dezen zonder
voelen, de zaak is evenwel in zich zelve goddelijk, chris-
jk, billijk, dat er niet resteert, dan dat U Exc. moed
ijpende in den Heer, eene goede resolutie neme om alles
r hare hooge wijsheid en vorstelijke dapperheid te be-
en tot Gods eere en de inwendige rust des vaderlands.”
t hem zelve betreft, „hoewel zijne jaren en langdurige
ctiën hem voortaan tot veel radens en dadens onbekwaam
ten, — indien nochtans Uwe Prins. Exc. kwame te oor-
en, dat zijn geringe dienst eenigzins mocht strekken tot
ordering van behoorlijke rust en vrede in dezen, hij zou
geenszins verschoonen om de rest zijner weinige dagen
toe te besteden.”

eds in den aanvang van 1626, 8 Jan., deed hij, daartoe
verhaling uit het vaderland gedrongen, een tweede Adres
gen, nu bepaald dienende om voor zich vergunning tot
gkeer in het land te vragen ¹⁾. Daarin schreef hij:
is nu in 't achtste jaar, genadigste Heer, dat ik uit mijn
e vaderland ben verstooten, uit het gezelschap mijner
deren, verwanten en vrienden, beroofd en ontbloot ge-
g van alle menschelijke hulp en troost, moerende nog
sen de sobere middelkens, die mij een deel hadden mo-
dienen om den nood des hongers en kommers te weren
deze mijne oude, ongevallige, rust en gemak eischende
en. De Heer weet met hoe vele bezwaarlijke zwervingen
sukkelingen herwaarts en derwaarts in vreemde landen,
hoe scherpe en gevaarlijke aanvechtingen, gedurige
llingen en prikkelende bekommelingen dit mijn balling-
p doorgaans is vergezelschap, bijzonder mij beklemd
lende tusschen twee soorten van religiën, mij en mijns

gelijken even vijandig, Catholijke en Gereformeerde (zoo genaamd), onder welke ik met mijne familie genoeg alleen moet wonen, welker haat tot ons, al zwijgt men schoon tot hunne dingen, zoo groot is, dat ik groote reden heb te twifelen, of zij (ook de laatsten) mij en den mijnen hunne gemeene grafplaatsen zouden willen vergunnen, opdat ik andere indigniteiten passeere." En na nog eens zijn dienst en leven vrijmoedig tegen alle beschuldigingen en lasteringen verdedigd te hebben, besloot hij aldus: „'t Verhaal mijns verdriets dient niet in 't minste om iemand in 't generaal of in 't particulier eenige moeiten aan te doen om zulks als mij is wedervaren, al ware mij schoon geoorloofd iets zulks te begeeren, en ik apparentie zag daartoe te geraken, waarvan ik weet het eerste onchristelijk en het laatste ijdel te zijn. Het dient alleen om Uwe Exc. ootmoedig te bidden, voor mijn dood, dat is haast (alzo ik naar loop der natuur niet veel meer jaren, mogelijk maar weinig maanden te tellen heb), van dat miserabel ballingschap te mogen zijn verlost, om in vrijheid mijn vaderland te zien, mijne vrienden en verwanten te mogen omhelzen, mijne ziel in hunne en mijner broederen tegenwoordigheid, tot hunne stichting en mijn troost mijnen Schepper (als die ure zal zijn gekomen) op te offeren, en mijn lichaam de vaderlijke aarde en begraving (te) bevelen. Indien 't ook Gode mocht gelieven mij 't leven en de krachten, die Hij mij tot nog toe door eene zonderlinge genade geconserveerd heeft, nog eenige jaren te vergunnen, en Uwe Exc. mij nog eenigzins nut en oorbaar mocht achten ten dienste van 't gemeen des lands of der kerke, Uwe Exc. zal mij in zulken gevalle in den Heer gewillig en gereed vinden naar mijn vermogen. Is 't ook zoo, dat Uwe Exc. voor als nog geen middel ziet om mij mijne volle vrijheid te doen genieten, bid ik evenwel ootmoedig, dat mij geoorloofd zij onder Uwe Exc. protectie in alle stilligheid in 't land te komen, om mij ter zulker plaatse en in dier voege te houden en te dragen, als Uwe Exc. mij voorschrijven en ik zonder kwetsing mijns gemoeds zal kunnen presteeren, met vast voornemen en verzekering, die ik Uwe Exc. en allen wie het zoude mogen aangaan doe mits dezen, dat mijne tegenwoordigheid aldaar niet ondienstig zijn, weiniger tot iemands, weiniger des vaderlands onnut strekken zal."

Wij voelen hier de smart der ballingschap, door den langen duur slechts verzwaard, door de liefde voor vaderland en vrienden bij het naderen van den dood verscherpt, maar ook zóó niet in staat het oude hoofd met kwetsing van conscientie te buigen. De brief evenwel bleef zonder antwoord, en de man die wist en ondervonden had, hoe tegen hem als „t hoofd der Remonstranten”, gelijk men hem en niet ten onrechte plagt te noemen, de tegenzin en tegenstand 't meest gespannen waren, gaf zelf zich de vervulling van zijn dringend verlangen nog niet. Maar, hoezeer 't ook zijn ballingschap nog verzwaarde, zijne huisvrouw durfde hij in April naar 't land te doen vertrekken, terwijl hij zelf opbrak naar Parijs, om daar of te Hamburg de zijnen met zich, of, „naar de gelegenheid die zijne huisvrouw in 't land zou vinden of vernemen”, hier zich met de zijnen te hereenigen. Daarop was hij weldra ook van EPISCOPIUS verlaten. In overleg met hem en de broeders in Holland keerde deze werkelijk naar 't vaderland terug ¹⁾. Op den twaalfden Juli nam hij afscheid van UYTENBOGAERT, 'twelk hij met deze woorden aantee kent: „'t Was een droevig adieu van mijn wijsten en trouwsten vriend, dien God bewaren wil, en in vrede wederom mij laten zien in 't vaderland.” Zij herhaalden nog in later brieven dat afscheid; UYTENBOGAERT in een van die met deze woorden: Wat ik in UE. moet missen in der waarheid zal ik nu niet zeggen. God weet wat gevoelen ik daarvan heb. Wij moeten 't beiden zoo laten gaan, want de Macedonische man roept om hulp. De Heer wil dat UE. daar ga en dat ik blijve, willende nu ten dienste van de zijnen employeeren de vele ponden en rijke gaven die Hij UE. tot dien einde heeft medegedeeld, en dat ik, als uitgediend hebbende en voortaan onnut, blijve zijn laatste komst verwachten in eenzame treurigheid. Ga dan in des Heeren naam, animae dimidium (helft mijner ziele). De Heer die u roept zal u bewaren en uwe reize voorspoedig maken.” En 't geschiedde alzoo. Den 25sten Juli te Havre scheidde hij, en door kaper noch Hollandsch oorlogschip ontmoet, kwam EPISCOPIUS reeds den 28sten des avonds te Rotterdam, waar hem terstond al de dankbare blijdschap en genegenheid zijner vrienden omringde. En met UYTENBOGAERT geschiedde gelukkig niet naar zijne

---

1) Leven van EPISCOPIUS door v. LIMBORCH, blz. 298.

sombere profetie bij 't droevig scheiden. Zijne eenzame treurigheid duurde zelfs niet lang meer. Na herhaalden aandrang van bijzondere personen werd hij eindelijk, 12 September door zes der voornaamste voorgangers, EPISCOPIUS v. D. BORRE, LANSBERGEN, LIESSELIUS, C. RYCKEWABBT, PRAEVOOST, namens de Broederschap verzocht en gebeden tot hen in 't land te komen. Hij zelf deelt den inhoud van dien brief geheel mede in de volgende aanteekening ¹⁾. „In 't begin van September werd ik door verscheidene ernstige brieven van eenige voorname Remonstr. Leeraars geroepen en verzocht van wege de gemeene Broederschap, mijne affairen daarnaar te willen disponeeren, dat ik hun nog voor den aanstaanden winter mocht bijkomen, alzoo zij dagelijks zagen en hoorden (schreven zij), dat lieden niet alleen van onze orde maar ook anderen oordeelden, dat mijne tegenwoordigheid bij deze gelegenheid in 't land meer van noode was dan ooit voor dezen, en dat dagelijks dingen voorvielen waarin ik de goede Christelijke zaak der Remonstranten zou kunnen uitnemende hulp en dienst doen; daarbij voegende, dat men hoe langer hoe meer vernam, dat de bitterheid van verscheidene onzer partijen door verloop van tijden en zaken meer afnam dan vermeerderde, dat ook zelfs eenige regenten zoeter wegen jegens de onzen ingingen dan voor dezen, waaruit zij hope concipieerden (zeiden hunne brieven) van nog meer verlichting voor den toekomstigen tijd, en dat zij daarom nu niet zoo beschroomd waren mijne wederkomst, naar welke zij lang hadden gewenscht, te verzoeken, als voor dezen in aanmerking van de scherpigheid der vervolging, en inzonderheid door overweging van den haat, dien de regenten ongelijk grooter tegen mij dan tegen iemand van hen hadden gedragen; allegeerende nog daarbij, dat mij ontwijfelijk wel indachtig was, dat ik in onze vergadering te Antwerpen nevens de andere Buiten-directeurs overbodig getoond had mijne genegenheid om mede in 't Vaderland te komen, wanneer men zoude oordeelen dat mijn dienst aldaar noodig zoude zijn. Deze en andere gewichtige redenen meer deden mij, na vurige en ernstige gebeden tot God, in Zijnen en Christus naam resolveeren, eerstdaags uit Frankrijk te schei-

---

1) Leven en Bed. 159. De brief Rott. HSS. 1014.

den en naar 't vaderland te reizen, zoo bedektelijk als ik konde, om 't perikel, dat mij in 't reizen en bij het eerste aankomen in 't land had mogen ontmoeten, te ontgaan zoo veel doenlijk was, in meening voornamelijk van, in 't vaderland weder gekeerd zijnde, te doen eene zaak die mij lang in 't hoofd gelegen en waarom ik God den Heer dikwijls in mijn ballingschap had gebeden, om die nog tot zijne eer en wegneming aller voorgaande calumniën en blamen mijner partijen, ook tot justificatie niet alleen van mijn persoon en actiën, maar ook van onze geheele Christelijke Remonstrantsche zaak vóór mijn sterfdag te mogen verrichten, 't welk was, mij vrijmoediglijk te presenteeren tot purge." UYTENB. toch was niet alleen van kerkelijke berfoering, maar ook van politiek vergrijp beschuldigd, en op grond daarvan met crimineel vonnis bij verstek veroordeeld tot bannissement ten eeuwigē dage uit al de Vereenigde Nederlanden en confiscatie van al zijne goederen ¹⁾. Hij deelde zijn voornemen aan zijne hoog gewaardeerde vrienden HUGO DE GROOT, DAN. TILLENUS en FRANCOIS D'OR mede, vertrok den 14^{den} September van Parijs, en verder heimelijk en met de uiterste omzichtigheid over Rouaan naar Quilleboeuf, waar hij den 19^{den} des avonds in 't donker sloop ging. Den 21sten in zee gestoken ontzeilde hij een Duinkerker, en kwam den 26sten des avonds te Rotterdam. Daar vertoonde hij zich slechts aan eenige weinige broeders en vrienden, en hield er zich zoo stil, dat zijne huisvrouw, op weg naar Utrecht te Rotterdam in 't zelfde huis gekomen waar hij logeerde, hem bij verrassing aantrof. Dit hield hij tot den 7^{den} December vol. Eerst toen begaf hij zich naar den Haag ²⁾ en volvoerde terstond het voornemen waarmede hij in 't land gekomen was. Bij request aan de Staten Generaal verzocht hij zich ter purge te stellen van alle defaulten en sententiën tegen deze gegeven. Maar, ofschoon zijn rechtsgeleerde vrienden beweerden, en in een bijgevoegd advies aan de Staten betoogden, dat hij daarmede vroeg om een

---

1) Zie het mandement crimineel UYTENB. Brieven II. 1. Bijl. B.

2) Een brief van 6 Dec. hierover handelende, Rott. HSS. 1995, is een sprekende proeve van zijne schroomvallige voorzichtigheid. Bij een anderen van dezelfde maand 1997 gaf hij den Prins kennis van zijne komst.

hem toekomend recht, werd het verzoek afgeslagen ¹⁾. Hij bleef zich voorts heimelijk te Rotterdam ophouden, verscheen in de vergaderingen der Remonstranten niet, en verwisselde gedurig, vaak in den nacht, van huis en straat, ja van stad. Hem, ouden man, ²⁾ bezwaarde dit zoo, dat hij nog misschien zich naar Hamburg of Frederikstad zou begeven hebben, indien de lucht aldaar het niet voor zijne vrouw had ontraden. En het bedenkelijke van zijn wederkomst in 't land woog bij hem in die mate, dat hij, om alle misduiding tot nadeel van de goede zaak en van zijn naam en eer te voorkomen, de redenen die hem er toe bewogen hadden opteekende, ten gebruike waar 't noodig wezen mocht. Het stuk is onder de Rott. HSS. bewaard ³⁾. Daarin verwijst hij eerst naar zijne *Remonstrantie* van Nov. 1618 aan de St. Gen. en zijne *Schriftelijke Verantwoording* van 19 Maart 1619. ⁴⁾ En voorts vermeldt hij als hoofdreden: — dat al de andere gebannen leeraars op ban en boete waren weer-gekeerd, en men hem ook terug verlangde, niet om te prediken, maar om met raad en advies te dienen vooral in 't accommodeeren en wegnemen der verschillen, waarvan gesproken werd en waartoe presentatie gedaan was. Dit achtte hij eene roeping die hij moest volgen, zonder daarmede zich met eenige schuld van temeriteit te belasten. — Verder drong hem het groot verlangen om den Prins te spreken, en bij en door dezen iets goeds uit te richten voor de goede zaak. Ook de begeerte om zich te zuiveren van het hem aangewreven crimen laesae majest. dat in het proces tegen zijn neef te Schoonhoven schandelijk was misbruikt; voorts de ontsteltenis van zijne huisvrouw wegens het onderscheppen en overleveren van zijne brieven aan haar door ROSAEUS; het groot bezwaar op zijn hoogen leeftijd aan een verder eenzaam verblijf in Frankrijk verbonden; en — dat

---

1) Wij herinneren ons hier dat GEESTERANUS in 1635 zulk eene akte van purge ten aanzien der conspiratie verkreeg, Deel I, blz. 258, en DWINGLO er een adres voor stelde, boven blz. 101. Hoe DUYCK in den Haag UYTENB. wilde doen zoeken, zie Leven en Bed. 160. Hoe hij zelf door geheimzinnig schrijven dat wilde verijdelen zie, b.v. in zijn brief Rott. HSS. 2000.

2) Brieven van April 1627 aan CUPUS Rott. HSS. 2010.

3) N°. 366.- 4) Amst. Pamfl. I. 1. 93.

hem memorien waren in handen gesteld van eenige Contra-rem. kerkelijken die wel gezind waren tot het wegnemen der geschillen, en aan ZExc. waren vertoond, terwijl men meende, naar 't schein ook de Pres. KROMHOUT, dat hij daarin ten goede kon werkzaam wezen. Eindelijk had hij in 't land vele schamele vrienden, die zijn hulp in vele voorkomende zaken noodig hadden. In den brief aan den Prins deelde hij nagenoeg datzelfde mede.

De regeering geloofde dat hij in 't land was, maar deed hem niet ernstig zoeken, doch allerlei geruchten werden omtrent hem uitgestrooid, terwijl hij intusschen steeds bezig was om zijne broeders tot ijver zonder verzet aan te manen. Eerst in October 1628 verscheen hij te Rotterdam des avonds in de godsdienstoefening, en op Kerst-tijd aan het avondmaal. In 1629 werd hij en GREVINKHOVEN nog met gevangenneming bedreigd ¹⁾, en eerst in 't laatst van dat jaar begon bij zich meer bepaald in den Haag op te houden, waar zijne huisvrouw van den aanvang af zich had neergezet, maar hij ook nu nog af en aan zijn logies verwisselde, doch tevens in kleine huisselijke vergaderingen voorging. Zoo predikte hij ook 18 Juni 1631 in de zaal van zijn gastheer te Noordwijk, terwijl hij te Rotterdam en Amsterdam nog het optreden in de gewone vergaderingen der Remonstranten had afgeslagen. Niet voor 17 Sept. 1632 verscheen hij te 's Hage in de Remonstrantsche vergadering, waar hij toen, omdat het biddag en geen predikant aanwezig was, uit nood zou gepredikt hebben, maar nog om de terugkomst van MATTHEIUS zich ontsloeg. Op 't gerucht was eene groote menigte ook van Contra-remonstranten toegestroomd. En nu ook ontzag zelfs de kerkeraad der Amsterdamsche gemeente zich niet hem uit te noodigen, zich althans voor een tijd bij hen met der woon neer te zetten en hunne gemeente te stichten ²⁾. Dit moest hij wel afwijzen, maar weldra stond hij te 's Hage als peter bij een doop, en vertoonde zich nu ook vrijelijk in 't openbaar, — eerst 6 jaren na zijn terugkomst! Gedurig aangezocht, liet hij zich eindelijk bewegen om, weder bij nood en op een biddag, den 16^{den} Dec. 1632 werkelijk te 's Hage op te treden; hij was toen bij de 76 jaren oud. De kerkeraad

---

1) Rott. HSS. 2040.

2) Brieven van 23 Nov. 1632, Rott. HSS. 1555.

der Geformeerde gemeente klaagde hierover in de Staten van Holland; deze schreven aan den Haagschen magistraat tot informatie; UYTENBOGAERDT maakte eene remonstrantie voor zijnen kerkeraad en eene voor zich zelve benevens een afschrift van zijne preek ter inzending gereed; maar ze bleven rusten, omdat de magistraat niet voornemens was in de zaak iets te doen. De preek kwam daarop, buiten weten van UYTENBOGAERT, met zijn naam en den titel van *Cygnæ Cantio* (Zwanenzang van JOH. U.) uit.

Sterk getuigt het van de hoogst belangrijke plaats die UYTENB. vroeger in Kerk en Staat had vervuld, dat hij, na eene achtjarige uitlandigheid, bij den tegenwoordigen staat van zaken nog zes jaren, zeker niet zonder reden, al was het ook tevens uit overgrootte behoedzaamheid, zoo schuilend en zich verbergend in 't land moest omgaan. Maar hij zelf heeft ons ook reeds herinnerd onder welk soort van vonnis hij lag. En zijne vrienden, al hadden zij reeds sedert de helft van 1625 op zijne terugkomst aangedrongen ¹⁾, waardeerden hem te hoog om hem tot een meer openlijk verkeer te raden. Hoe EPISCOPIUS over hem dacht is reeds te lezen in den Brief der Geciteerden van 1619 ²⁾: „Wij, die vele jaren met UE. familiaarlijk geconverseerd en uwen uitgang en ingang gezien hebben, — weten dat UE. onaangezien uwen ouderdom en veelvoudige occupatiën de eerste en meeste altoos in den arbeid geweest zijt. — Het is uwe naarstigheid dat de gemeene goede zake zoo verre geholpen is; het is uw raad en voorzichtigheid dat zij wel beleid is. Wij kunnen den goeden God niet genoeg danken, dat Hij ons zoo nobile organum tot hulpe bijgevoegd en tot een voorganger gegeven heeft.” DE GROOT „meende te zien dat, als 'er met UYTENB. iets gebeurde, ook het kleine lichaam der Remonstranten, dat hij lief had, niet lang bijeen zou blijven ³⁾. GREVINKH. schreef aan UYTENB. zelve: „Naar mijne rekening ware onze Sociëteit zonder uwe directie al lang in confusie gevallen en verdeeld” ⁴⁾. Hij en EPISCOPIUS, hoe hoog geschat zij ook waren, en hoe gespannen ook tegen hen de tegenstand was geweest, behoeften dezelfde omzichtigheid niet. EPISCOPIUS zagen wij dan ook

---

1) Brieven II. 2. 297.

3) Ep. Append. 618.

2) Brieven II. 2. 73 volg.

4) Rott. HSS. 1218.

te Rotterdam terstond vrij en openlijk verkeerem, ¹⁾ en hij kwam niet alleen in de godsdienstige vergaderingen der Remonstranten, maar heeft ze ook spoedig nu en dan met predikatiën bediend ²⁾.

Het weder optreden van de groote voorgangers en aanvoeders der Remonstranten viel nog zamen met het aftreden van krachtige en ijverige voorstanders van de zaak der Contra-remonstranten. Van deze waren in 1625, behalve Prins MAURITS, door den dood weggevallen, de heftige bestrijder van BELLARMINUS, ARMINIUS, BERTIUS, GROTIUS, het driftigste lid der Dordtsche Synode, SYBR. LUBBERTUS, hoogleeraar te Franeker, en HERMAN FAUKELIUS, pred. te Middelburg, een der assessoren van de Synode en der vertalers van den Bijbel; terwijl ook het buitenlandsche lid der Synode ABR. SCULTETUS, hoogleeraar te Heidelberg, eerst een gematigd, daarna een hevig tegenstander der Remonstranten, en met de beide vorigen steller der Dordtsche kanons, in December van dat jaar overleed. En werd zoo aan de eene zijde verloren, nog veel meer werd door die terugkomst aan den anderen kant gewonnen. Niets kon onder de Remonstranten meer het geruststellend, bemoedigend besef versterken, dat er een gunstiger staat van zaken was aangevangen, dan de zoo spoedig op elkaar gevolgde en thans gedoogde terugkeer van hunne erkende, en daarom meest geduchte en bedreigde aanvoeders. Dat zij die mannen weder bij zich hadden, door wie zij 't meest gebracht waren tot den toestand waarin zij zich thans bevonden, die daarbij, ondanks hunne eigene hopelooze verwijdering, nooit hadden opgehouden aan 't behoud hunner zaak te gelooven, en die hiervoor hen altijd tot lijdzaam volharden hadden opgewekt, dat moest een steun geven aan hun eigen vertrouwen, die voor het lang gerekt geduld van leeraars en gemeenten van overgrootte waarde was. En 't was nu die wel meer gunstige, maar altijd nog hachelijke, hier en daar nog zware en telkens weer dreigende tijd, in welken voor de eindelijk goede uitkomst alles hierop aankwam, dat men met geduldig volhouden, met even bezadigd als krachtig voortgaan, met voorzichtig gebruik maken van tijden en gelegenheden, van

---

1) Boven blz. 106. *UTRECHT. Br. II. 2. 405.*

2) *Leven 296.*

stap tot stap naderde aan het doel, maar van alle ongeduldig, overmoedig haasten zich onthield. Hoe een GREVINKHOVEN, nadat hij hier gedurende zijn tijdelijk verblijf persoonlijk den staat van zaken had leeren kennen, over het terugkomen der Directeuren dacht, kunnen, en willen wij dus gaarne van hem zelve hooren. Den 12den Juni 1626 schreef hij uit Rotterdam aan EPISCOPIUS ¹⁾: „'t Perikel, immers in deze stad (Rotterdam), heeft niet te beduiden; — maar alzoo ik nu hier ben geweest over de 16 weken, daar ik maar 6 of 7 weken meende te blijven, zoo is 't dat ik nu tot de mijnen wederkeer. En niettemin beken ik, dat hier hoog noodig is iemand te hebben die op 't gemeen acht neme, en in den Haag bijna gestadig zitte, tamquam in specula (als op een uitkijk), om op alles te letten en elks klachten te ontvangen; ook de machinatiën van de partij, die hier gestadig her-omzweeft, praesenti consilio (met vaardigen raad) en naar advies van de goede Heeren die hier zijn wedersta, terwijl de andere br^e. vast hier en daar in 't werk zijn; 'twelk dan niet alleen mijne opinie is, maar ook aller broederen doorgaans. Verleden maandag was de klassis van dit kwartier alhier vergaderd, en alzoo onder andere dingen mede over dit stuk rijpelijk werd gedelibereerd, zoo is 't dat de broeders eendrachtelijk en instantelijk op mij begeerd hebben, dat ik U W. gansch vriendelijk zoude verzoeken en bidden om, zoo haast als mogelijk zal zijn, in deze kwartieren te willen komen, om den last voorschr. aan te nemen tot grooten dienst en nut van 't gemeen. Indien ik nadenken hadde, dat het met U W. merkelyk perikel geschieden zoude, ik zoude niet een woord daarvan willen roeren. Want ik wel weet, hoeveel ons allen en onze goede zake aan U W. gelegen is. Maar menschelijker wijze te spreken, als men maar eenige voorzichtigheid gebruikt, is het hier wel te houden voor iemand die niet gestadig aan één huis gebonden is, gelijk ik met mijne familie hier zijnde gebonden zou wezen, overmits de zwakte van mijne huisvrouw en de indispositie van mijn zoontje. — Zoo veel wil ik wel rondelyk verklaren, indien ik in uwen staat ware, ik zoude niemand om sauvegarde willen moeien. Maar alzoo de zomer ons, mijns achtens, de maat stellen zal, — immers ik mij nog niet

---

1) Rott. HSS. 1201.

inbeelden kan dat onze partij ons zoo stillekens tot volkomen vrijheid zal laten komen, maar ter contrarie dat zij met requesten, predikatiën en boekjes etc. zal aanhouden om ons te onder te houden, en te hinderen dat wij onzen voet op den eersten trap niet zetten, — zoo houd ik ook noodig in alle manieren, dat hier iemand is die op hare machinatiën lette en dezelve promptelijk tegensta naar vermogen. Br. DE VLAMING (v. D. BORRE) is hier de eenige nevens mij met wien de vrienden in den Haag willen corresponderen, want met anderen alhier zijnde nieuwe kennis te maken, daar willen zij niet aan; 'twelk om veel redenen wille in U W. regard geen plaats heeft noch hebben zal, maar zullen U W. gaarne hooren, antwoorden en met U W. gansch vrij spreken. — Sinjeur DE VLAMING is mans genoeg, alleen dat het hem aan courage en wakkerheid ontbreekt. Het minste windeke smijt hem over boord, en daar zit hij dan met de handen in den schoot, waarmede het hier niet te doen is. Ook is hij te langzaam in al zijne dingen, daar somtijds prompte remedie vereischt wordt, die ook wel te vinden is, als men maar waakt, en met de vrienden in den Haag correspondeert; in summa, 't werk schikt zich schoon, als 't maar bij de hand genomen wordt. In allen gevalle is 't noodig dat het iemand bij de hand neme. En elk een oordeelt niet alleen dat uw persoon hier de bekwaamste is (nevens Sr. v. D. MEDEN (UYTENB.)), dien men voor wat tijd nog oorbaar vindt te verschoonen), maar ook dat het U W. toekomt. Altijd mag U W. vastelijk gelooven, dat hier excepto VLAMINGIO (uitgezonderd v. D. BORRE) niemand is enz." Uit Frederikstad voegde hij er 14 Aug., na de terugkomst van EPISCOPIUS nog bij ¹⁾: Derhalve met ernst bij U W., als ook FRECKX, DUIJST enz. dient overlegd, of de zaken zoo staan dat men hem (UYTENB.) ontbieden mag of niet, zoo niet, of men dan ook dezen winter iets meent te doen, en of dat zonder hem kan en behoort gedaan te worden, en hoe men hem dan derwaarts krijgen zal? Deze dingen moeten rijpelijk overleid worden, of anders voorzie ik dat men d' aanstaanden winter niet verder komen zal als men den verleden winter gekomen is, en de winter gepasseerd zijnde, zoo is 't saizoen voorbij, en C (OUSLUN, de Prins)

---

1) Rott. HSS. 1205.

begint dan om andere dingen en preparatien tot zijn reis te denken.

Hoe gelukkig dan, dat juist nu die mannen, voor wie men in de hoogste mate ontzag, achting en vertrouwen had, niet meer uit de verte met altijd onzekeren raad en zwakkeren invloed, maar van nabij, midden uit de zaken zelve aan haar bestuur hunne krachtige hand en wijs beleid konden wijden. UYTENBOGAERT zelf gevoelde dit diep toen hij van zijn eerst verblijf in 't land aantekende ¹⁾: „Ik liet daar intusschen niet na de goede Remonstrantsche verdrukte zaak de hand te bieden en te helpen, zoo veel ik konde, zoo met hier en daar wat raads te geven, en haar met schriften tot wederlegging van de schriften harer partijen voor te staan, als met den een en den ander altemet naar gelegenheid te vermanen tot modestie en zedigheid in woorden en werken, en zonderling tot gehoorzaamheid der overigheid in alles wat niet streed tegen den wille Gods; ook dat men zich in cas van verstoring hunner godsdienstige vergaderingen zonderling moest wachten van allen feitelijken tegenstand, ja van iets te zeggen of te doen dat de officieren en overigheden met reden mocht offendeeren en vergrammen. Dat men ook 't ongelijk, dat iemand generalijk of particulierlijk was aangedaan of nog mocht aangedaan worden, met alle geduld en lijdzaamheid moest dragen, en alzoo met weldoen stoppen de onwetendheid der dwaze menschen, ook om de onverstandigste, bitterste partijen met christelijke, deugdzame, vreedzame en stichtelijke conversatie te overtuigen. Hiertoe, en tot standvastige belijdenis en handhaving der waarheid die naar de godzaligheid is, waarom zoo veel was uitgestaan en geleden, strekten meest alle mijne propoosten.” En hij voegt er iets bij dat ons nog van eene andere zijde de bijzondere waarde van zijne tegenwoordigheid in 't land, ook die van GREVINKHOVEN, maar vooral de zijne doet bedenken: „En alzoo mij menigmaal ter ooren kwam, ook somtijds, zoo men mij zeide, van hooger hand, dat ik, als de oudste van jaren onder de Remonstranten, zonderling behoorde te arbeiden tot accommodatie der differenten en vrede der kerken, heb ik ook somwijlen iets dienaangaande bij geschrifte gesteld, en eenige middelen die mij daartoe be-

---

1) Kerk. Bed. 163. 63.

kwaam dachten, ook met communicatie van eenige mijne medebroeders, voorgeslagen, die ook somwijlen Z. Excell. en anderen vertoond en, zoo men mij rapporteerde, niet onaangenaam zijn geweest; maar daarop is niet gevolgd, principaalijk door de ongezeggenheid, die men doorgaans bemerkte in sommige Contra-remonstrantsche predikanten die onder de anderen 't meeste aanzien hadden, die men ook somtijds zeide 't getal van 10 of 12 in Holland niet te boven te gaan, die eenigen, ook mijne politieken, met namen en toenamen wisten te noemen, en aan welken zij meenden dat het stond dat men geen wegen van vrede zocht in te gaan." UYTENBOGABRT'S vroegere betrekkingen, ook met de hoogsten en den hoogste in 't land, en de achting voor zijn persoon hun daardoor bijgebleven, maakten hem van zelf tot den man met wien men van die zijde handelen wilde en door wien men gehandeld wilde hebben. En hoe zeer hij, reeds spoedig na zijne terugkomst in het land, in en buiten de Broederschap met het terrein waarop hij te werken had ten volle bekend was, en van alles wat daar geschieden moest den draad in handen had, blijkt bij het inzien der eerste brieven die hij toen wisselde ¹⁾.

Ook wat zijne schriftelijke werkzaamheid betreft, die hij hier maar als in 't voorbijgaan vermeldt, behoeft men den Catalogus der Remonstr. Geschriften van blz. 96—102 slechts op te slaan, om het bewijs voor zich te hebben, dat er sedert geene zaak van eenig aanbelang voorkwam, of UYTENB. was daar om beschuldigingen af te wijzen, verkeerde voorstellingen te weerleggen, de gedachten terecht te leiden, als verdediger van de goede zaak op te treden. Ook EPISCOPIUS liet de pen niet rusten. Nog te Rouaan had hij reeds tegen de Censuur der Confessie door de Leidsche professoren zijne *Apologie* begonnen, en hij werkte aan dit veel omvattend, veel eischend en belangrijk geschrift door tot het in 1628 was voltooid. Maar het kwam eerst later in 't licht, en daar staan wij er dus bij stil. Intusschen drongen de Amsterdamsche predikanten en ouderlingen in 1627 bij hunnen magistraat op de vernieuwing en executie der plakaten aan in eene „*Remonstrantie*, — vervattende — bedenkingen tegen de voorstellen — bij

---

1) Rott. HSS. 1992—99.

eenigen tot herstelling der Arminiaansche factie beraamd, — aanwijzende met eenen, welke de beste en zekerste middelen zijn door welke de verdeelde gemoederen wederom vereenigd, en intusschen de leer der waarheid en de rust der kerken behouden en bevorderd mochten worden.”¹⁾ Daartegen schreef hij, maar voltooide het niet en gaf het dan ook niet uit: *Plakkaatzuchtige Godsdienst der Contra-rem., inzonderheid Amsterd. predikanten.* Misschien ontraadde hij zelf zich de uitgave, of liet hij die althans gaarne vervangen door UYTENB.'s *Verloog der Rem.-gez. Christenen aan de Magistr. tot Amst. 1627*²⁾. Maar als er meer geschriften verschenen in welke redenen werden aangevoerd waarom de Remonstr. vergaderingen moesten geweerd worden, vatte EPISCOP. de zaak beter van de andere zijde aan, en gaf zijn *Vrije Godsdienst*, of zamenspraak tusschen een Remonstr. en een Contra-rem. over de vrije godsd. vergaderingen der Remonstranten, met wederlegging van DOUCHER's *Predikatie en C. DUNGAN's Salvation. 1627*³⁾. Dit geschrift maakte veel indruk; maar ook als scherpe medicijn. Kennelijk was de schrijver nu nog onder een zelfden indruk als die hem het andere, onvoltooide geschrift in de pen gaf. En meermalen schreef EPISCOP. scherper⁴⁾ dan UYTENB. met al zijne krachtige vrijmoedigheid deed. Maar hij was ook zoo veel jonger dan deze, en de redenen der partij waren voor een zoo schrander hoofd even onuitstaanbaar als zij hatelijk waren. EPISCOP. zelf schreef daarover aan UYTENB. na 't uitgeven van zijn *Rechte Remonstr. Theologant*⁵⁾: „Daar is hier en daar of wat te veel zouts of wat te weinig in. Ik heb geoordeeld, dat de onbeschaamde en onbescheidene menschen met zout dienden gewreven en geprikkeld te worden, opdat zij zien zouden dat wij ons voor hunne stoute en grove manier van schrijven niet ontzetten, maar hun ook wel durven zeggen 'tgeen dat zij voorhebben. Want door flauw schrijven zijn zij niet tegen te houden. Hier intusschen meen ik dat niet misdaan is tegen de liefde en vrede, dewijl wij de onderlinge verdraagzaamheid niet te min op den ouden

1) Amst. Pamfl. I. 2. blz. 73.

2) Ald. I. 1. blz. 97.

3) Ald. I. 1. 43.

4) Men kan hem op dit punt hooren verdedigen door v. LIMBORCH in *Leven van EPISCOP.* blz. 341.

5) 1638. Amst. Pamfl. I. 1. 44. Zie het extract. Amst. HSS. 136a.

voet blijven daarin presenteeren." Door dat stoute en grove kenmerkte zich weder niet weinig het *Verloog van de Holl. Synod. Gedeputeerden*, in dit jaar tegen de Remonstr. bij de Staten ingeleverd, en geteekend door hunne bittere tegenstanders ROSAEUS, VAN DER LINDE, GRUTERUS, BROCARDUS en BARTHOOLDUS, en door den Amst. kerkeraad ondersteund. UYTENB. gaf het uit met den titel: *Copie van het derde Request*, overgeleverd bij de predikanten die men Contra-rem. noemt; daarbij consideratie tot vrede, die verdraagzaamheid en onderling overleg tot toenadering in gevoelens aanbeval, 1628 ¹). Van Remonstr.-gezinde zijde, maar onbekend door wien, werd nog in 1627 een *Vredenaan* opgestoken, voor alle liefhebbers van 't vaderland den Staten toegereikt ²). Het geschrift bevatte eenige voorstellen tot vereeniging. Als zoodanig werden aanbevolen: revisie van de besluiten der Dordtsche Synode; een algemeen protestantsch Concilie; intusschen schorsing der voorn. besluiten, en een voet van verdraagzaamheid te beramen, b. v. naar de Resolutie der Staten van 1614, de bekende res. tot den vrede der kerken op den grondslag van die van Mei 1611, naar welke ook in UYTENB.'s *Consideratie* verwezen was. Daartegen verschenen de grove en bittere *Mysteriën des nieuwen Harminiaanschen Vredevaans*, allen Regenten des Vaderlands tot opmerking voorgesteld, 1627 ³), waarin de *Vredevaan* aan een der voornaamste Remonstr. theologanten werd toegeschreven, ten onrechte volgens UYTENB., die tegen de *Mysteriën* een geschrift begon maar niet voltooide ⁴). En met hunne namen traden twee ijverige kampioenen voor de zaak der Contra-remonstranten tegen de vereeniging op; KLOPPENBURG met *Trouhartige aanwijzing van theolog. redenen*, waarom het van de zijde der Remonstr. als van de zijde der Geref. kerk onmogelijk is te treden in vredehandeling; RUPERTUS SIXTUS, *Tien grondige en bondige redenen*, waarom de Geref. kerk de Remonstr. met hunne dwalingen niet door het Avondmaal tot de gemeenschap der kerk mag aannemen ⁵).

1) Amst. Pamfl. I. 1. blz. 97.

2) Ald. II. 2. 89.

3) Amst. Pamfl. I. 2. 80.

4) Rott. HSS. 83. Hij begon 't waarschijnlijk op verlangen der vergad. van Aug. 1627. Zie Bijl. N°. 11.

5) Amst. Pamfl. II. 1. blz. 61 en 84. Tegen 't geschrift van KLOPPENBURG verzocht de verg. van Aug. 1627 SAPMA iets te stellen. Bijl. N°. 11.

Voortgezette handeling over hereeniging.

Het verschijnen van de meeste dezer geschriften stond in verband met hetgeen er in 't begin van 1627 van de zijde van den Prins gaande was. Wij hoorden vroeger (boven blz. 4), hoe de Holl. Synoden toen door hare klachten over de stoutigheid der Arminianen en haar verzoek om handhaving der plakkaten aanleiding gaven, dat over renovatie van deze in de Staten verg. gehandeld werd. En als nu de onderhandsche conferentiën met GREVINKHOVEN c.s. en de politieken van 't vorige jaar niet tot een resultaat geleid, maar toch accommodatie hadden voorbereid, wilde de Prins thans beginnen om de verwerkelijking van zijne wenschen door de Staten vergadering te zoeken. Hij schijnt daartoe tevens voorstellen tot vereeniging van Remonstr. en niet-Rem. zijde verlangd te hebben. Althans nog eer de conferentie van gecommitteerden der Staten verg. met den Prins op 19 Maart plaats had, van welke wij vroeger hoorden (boven blz. 16), vernemen wij van een *Discours* of *Advies* van UYTENB. aan zijne Exc., beroerende middelen tot stilting der misverstanden in 't land over de religie, overgeleverd in Januari 1627, van een Remonstrantschen *Voorslag* tot vereeniging, zijne Exc. overgezonden in Febr. 1627, en na de conferentie vinden wij een *Voorslag* tot vereeniging met Contra-remonstr. aanmerkingen uit het begin van Mei ¹⁾. Wij laten den hoofdinhoud der drie stukken hier volgen.

Advies tot intercessie voor de Remonstranten aan den Prins.

De schrijver stelt twee zaken voorop: dat de Prins de vervolging en de daartoe strekkende plakkaten niet voor gced houdt, en dat hij de preteksten waarmede men de vervolging verschoont niet gelooft. Daarop beveelt hij voor de vrije exercitie der Remonstranten, met verlossing van de Loevestein-

---

1) Het eerste komt voor Rott. HSS. 76; het tweede, mede van UYTENB., 77 ald., en achter de *Copie van het derde request der Contra-Rem., als zekere Consideratie dienende tot vrede en vereeniging der gemoederen in ons lieve Vaderland*, Amst. Pamfl. I. 1. 97; het derde Rott. HSS. 82.

sche gevangenen en het veilig inkomen der gebannenen aan, 1. Dat de Prins met vigoureuse intercessie voor de gëaffigeerden zijne autoriteit interponeere, ten einde de plakaten afgedaan en de vervolging cesseeren moge, met concessie of immers toelating van de vrije exercitie. 2. Niet, wat men hem als 't verlangen der Remonstr. voorhoudt, met geweld de gevangenis van Loevestein te openen, de Remonstr. in de publieke tempelen te herstellen, en in de regeering te brengen. Wat middelen tot accommodatie en vereeniging betreft, refereert hij zich tot het advies door hem en EPISCOPUS uit Frankrijk gegeven, dewijl om de onbuigzaamheid der partij daarin voor 't oogenblik niet te doen is. Het eerste aan de Staten Generaal en particulier met eene goede resolutie levendig, klaar en ordelijk te vertoonen, is het middel dat ZExc. kan en mag (om niet te zeggen) behoort aan te wenden. Dit kan geschieden met maintien van de religie en de regeering, uitdrukkelijk beloofd voor hen die zich in waarheid hierover bekommeren, met de verzekering van te weeg te brengen bij de Remonstr. dat zij de vrijheid niet misbruiken. Wat het verachten van de Geref. religie aangaat, moet men opmerken, dat de leeraars die ten Hove loopen om in de plaats van 't geestelijke zwaard het stalen zwaard te zoeken, haar verachten. In elk geval zal ZExc. zoo zijn geweten bevrijden ten aanzien van den conscientie-dwang, dien Keizer Maximiliaan de grootste zonde noemde tegen God, de harten van duizende vrome ingezetenen, niet Remonstranten alleen, winnen, en aan vele Regenten moed geven om ook zelve te handelen, althans de zaak in ernstige overweging te nemen. Zeker zou het voor den Prins aangenamer zijn als deze voorgingen. Maar ieder in 't particulier is daartoe te klein. De Prins heeft krachtens zijne kwaliteit en autoriteit den sleutel om hun den mond te openen, en zoo recht den weg te banen tot chistelijke bescheidenheid, en vervolgens tot de verzochte vrijheid. Alleen d'opinie dat ZExc. de vervolging niet favoriseert, en 't krijgsvolk daarvoor niet bezigen wil, heeft velen zachter doen gaan — ZExc. moet considereeren, dat de zaak niet tusschen beiden blijven kan. Aan beide zijden worden daardoor de gemoederen ontrust en ontstemd, en de Remonstr. kunnen het der partij nooit stil noch klein genoeg maken; al gingen zij op wollen sokken, nog zou-

den zij te hard gaan; en tegen de calumniën tegen hen ingediend kunnen zij zonder gevaar dikwijls niet optreden, of krijgen geen gehoor. En ZExc. maakt het zoo doende geen van beiden naar den zin. — Dat de Prins zou willen doen waarnaar de predikanten jagen, tegen de Remonstr. die op zijne goedertierenheid en uit vele zijner woorden en werken zoo goede hoop hebben gevormd, kan in zijne gedachte niet opkomen. Ook is hun getal in sommige plaatsen zoo groot, dat de executie der plakكاتen zonder main forte van 't krijgsvolk voor de regenten bedenkelijk wezen zou. — Geen bekwaamer middel dus dan het afdoen der plakكاتen, dat zoo veel zwaarigheid niet in heeft, omdat zij in zich zelve ongoddelijk zijn, en op den duur niet geëxecuteerd kunnen worden, al maakt men ze tot eeuwig edict. Gama-liëls raad is de beste. Had men in den aanvang naar de resolutie tot onderlinge verdraagzaamheid willen luisteren, alle zwaarigheid ware voorkomen en de scheuring geweerd geweest. Nu heeft men wel veel staatzuchtigen in de kerk gekregen, maar weinig harten gewonnen. Groote Keizers en Koningen hebben met groote schade geleerd, dat men eene groote menigte van onderzaten de oefening hunner religie kwalijk kan beletten, en hebben zich daarom niet ontzien hunne edicten (als in Frankrijk dikwijls) te revoceeren, zonder eenige diminutie van hunne autoriteit. In een vrij land, waar men de wapenen aangenomen heeft en zware lasten draagt om de vrijheid, van welke die van de religie 't voornaamste deel is, wil het al veel bezwaarlijker vallen. — Kan de religie der predikanten niet buiten het zwaard, dan is zij zwak en valsch. — Vernemen zij Uwer Exc. en der Magistraten resolutie tot accommodatie, dan zullen zij meer bij huis blijven, en studeeren, en zich op den Bijbel meer dan op den vleeschelijken arm verlaten om hunne schapen wel te voeden en met het leven voor te gaan. Zij moeten in toom gehouden worden, want onder hen zijn onrouwige die kwalijk rusten kunnen. De gemeenten van ons land — zijn van nature afkeerig van persecutie. — De diversie van neringen, waar vele vreemden naar haken, — zou door deze toelating van vrijheid afgesneden worden. — Ook zal 't vaderland in beter correspondentie gehouden kunnen worden met de geëllieerden, dan nu bij zoo oproerige predikationen als over Rochelle.

De vijand zal in zijne hoop op deze dissensiën worden gefrustreerd. — De manieren van Uwe Exc. Heer Vader, die hem bij grooten en kleinen zoo liefstallig hebben gemaakt, die ook bij Uwer Exc. Heer broeder zijn gevolgd geworden tot de laatste handelingen toe, zullen vast blijven tot conservatie en verzekering van Uwer Exc. autoriteit, die den vaderlande ten hoogste nut en noodig is.

Remonstr. voorstel tot vereeniging, S. Exc. overgesonden ult. Febr. 1627.

De partij der Remonstr. is niet met geweld te dempen.

Een bekwame weg tot accommodatie ware dus 't beste.

Maar de beslissiën der Synode met de approbatiën der Staten laten hierop geen hoop, tenzij de remonstr. 't hoofd in den schoot leggen, waarop geen apparentie is.

Er ware iets te hopen, als de Contra-rem. zich wat buigzaam stelden. Maar zij willen hun voordeel behouden op de partijen die zij geheel willen t'onder brengen.

Aan accoord valt dus niet te denken, tenzij de Contra-rem. te bewegen waren om zelve een voorslag te doen.

Dan moest de overheid een stille bijeenkomst van Remonstr. predikanten tot beraad consenteeren.

Maar welke voorslag dan? Geen bekwamer dan onderlinge verdraagzaamheid.

Die ervaring gaf den Staten van 1614 hunne resolutie tot den vrede der kerken in.

De experientie van het tegendeel, nu na de Synode opgedaan, zou de Contra-rem. nog tot haar moeten bewegen, mits wat gevoegd naar de tegenwoordige gelegenheid.

't Is abuis te meenen dat verdraagzaamheid met zulke religie-geschillen niet praktikabel zou zijn.

Zij bestaat hierin, dat men de 5 Art. van wederzijden voor tolerabel verklare om in de Geref. kerk alhier geloofd en geleerd te worden, met zulke moderatie in de wijze van leeren als partijen zullen bepalen.

Hiertoe zou men vooreerst moeten bezoeken, of de partijen elkander op de verklaring over de geschillen in hare respectieve confessiën kunnen dulden, zonder condemnatie of schuldig weerleggen van den ander.

De gevolgtrekkingen uit het wederzijdsche gevoelen moes-

ten of geheel nagelaten, of alleen tot waarschuwing worden voorgesteld.

Had dat zwaarigheid, dan beproeve men op de quaestieuse punten een gemeen formulier te stellen voor 't leeren en schrijven, maar waarbij elk zijn particulier gevoelen en zijne confessie behoude, en 't formulier hiervan eene nadere verklaring geve tot bewaring van vrede.

Hierbij zou men elkander zeer te gemoet gaan, indien de Contra-rem. hunne meening over eenige Synod. Canons wat nader wilden verklaren.

Kan men zich hierin niet vinden, dan kan men elk zijn gevoelen puntelijk leeren, en vrede houden op deze conditiën: 1. dat men van weerszijde zich hoede voor extremiteiten; 2. dat men het gevoelen van partij naar hare bekentenis voorstelle; 3. dat men zoo ook doe met de gevolgtrekkingen; 4. dat men zijn gevoelen niet als precies noodzakelijk, het tegengestelde als uitsluitend van de zaligheid leere. En dat men zich onthoude van alle invectieven en drijving, alles richtende tot stichting.

Wat punten buiten de 5 Art. betreft, zou men één van deze twee wegen mogen inslaan: dat een ieder zich daarin aan zijne confessie houde, of dat men van weerszijde vrijheid hebbe om elkander daarvan verklaring aftevorderen bij suspicie. Maar om het bedenkelijke van den tweeden weg is d'eerste verkieslijk, met eenparige orde tegen degenen die de palen der confessie te buiten gaan.

Verstaat men dat voor beiden maar eene confessie moet wezen, dan beproeve men de hoofdzaken der confessiën in zoo ééne bijeen te brengen.

Of men zie beide confessiën te onderschrijven in 't gros, zoodat men in 't fundamenteele dat ter zaligheid dient accordeere.

Of naar 't model der Harmonie van de evangel. kerken te Genève, in welke verschillende confessiën door zekere annotaties zijn tot één gebracht, make men van beide confessiën ééne, bij 't min of meer aan iedere zijde nagaande of het strijdt met de fundamenten of het eendrachtig gevoelen der kerken, dan of het meer het particulier gevoelen van deze of die kerk is, latende dit particulier, en in de reste eene eenparige confessie stellende, suppleerende uit de eene wat in de andere ontbreekt, en alles met bekwame

interpretatiën accommodeerende tot eenigheid, dat mogelijk zoo difficiël niet zou vallen als men meent onder de vrede-lievende en kerkelijke gemoederen, latende in de academiën disputeeren.

Contra-Rem. aanmerkingen op zekeren voorslag tot vereeniging.

1. De oneenigheid en scheuring dient geremedieerd. Op de zachtste wijze aangelegd zal dat 't best de gemoederen winnen.

2. De oogluiking en de afschaffing der plakk. verergert het kwaad slechts. Maar men zoek de gemoederen door een bekwaam middel te bevredigen.

3. Onze leer, confessie, synode, eenheid met de Geref. kerken moet daarbij ongekreukt blijven.

4. Men moet arbeiden om de predikanten, die buiten 's lands zijn en die hier schuilen, te winnen; dan volgen de gemeenten.

5. Den Rem. buiten 's lands die 't meeste gezag hebben moet men door d' een of ander in den mond geven, dat ze vrijheid vragen om in 't land te komen, mits presenteerende zich met de publ. kerk te vergelijken, zoo veel eene goede conscientie en de gronden der reformatie het toelaten.

6. De uitlandigheid moede, in 't land altijd in gevaar, en de gemeenten waggende, zullen zij wel willen, en men kan hun beloven dat zij, op billijke en redelijke satisfactie aan de overheid en de kerk, komen mogen; mits, zoo lang men de reconciliatie beraamt, zich in stilheid zonder ambtsbediening gedragende, terwijl de H. M. in hun onderhoud voorzien.

7. In 't land gekomen, zullen zij gedurende de onderhandeling zich onthouden op plaatsen door de Regeering hun aangewezen. Zullen ook de pred. die in 't land zijn op gelijken voet, ook van onderhoud, zich stille houden.

8. Om tot reconciliatie te komen, moet men niet te scherp gaan in het onderzoeken van alle hunne gevoelens, maar nemen het principale om dat met onze leer te vergelijken of overeen te brengen, en elkander in minne te verdragen.

9. Belofte van onze zijde om de controversen op 't zedigste tot stichting voor te dragen, zonder refutatie op den

predikstoel; met belofte van hen om even zoo met de Belijnis, Catechismus en Canons té doen.

10. Zij en wij niet veel te spreken over de artikelen, om nieuwe alteratie te voorkomen en de geheugenis der oude disputen te doen slijten.

11. Wanneer zij bij het verklaren van teksten iets er van zeggen moeten, dit te doen zonder de Schriftuur te eenzijdig te gebruiken.

Aangaande 't 1e art., dat zij daarvan spreken naar onze Confessie Art. 16, hetgeen zij zelve toestaan, of naar de Haagsche Confer. bl. 34 (de infralapsarische predestinatie tot zaligheid door 't geloof, tot verdoemenis om de zonde).

Aang. 't 2^e art. mochten zij prediken, dat CHR. in de wereld gekomen en gestorven is om zondaars zalig te maken, of met den Catechismus, om den toorn Gods voor het gansche menschelijke geslacht te dragen; maar d'eenzijdigheid mijdende, ook in andere manieren van spreken de Schrift volgende; en dat zij in de nadere verklaring zullen bekennen, dat niet alle menschen door den dood van CHR. dadelijk zalig worden.

Art. 3 levert geen zwaarigheid; mits men d'eigene woorden mijde, om het in vergetelheid te doen geraken.

Art. 4. Mochten de Rem. zwijgen van de wederstandelijke genade, de onzen niet het tegendeel leeren of van hen vorderen. Genoeg is het dat men blijve bij de woorden in 't art. En is er verklaring noodig, men bezige die van de Haagsche Conf. 233 en 37 en 27, 230, 274.

Art. V. Behooren de Rem. zich te vergenoegen met vermaning en waarschuwing tot volstandigheid, zonder de ge loovigen in twijfel te brengen aan hunne verkiezing.

12. Zoo de Rem. hiertoe verstaan, zou de reconciliatie onder goedvinden der kerken kunnen gevonden worden op deze wijze: of, dat men dezen voorslag zende aan de Gedeputeerden der Synoden, om ze in elke van deze te overwegen en haar advies te zenden aan de Staten harer provincie; of, dat men dien zende aan de Prov. Staten, om door hen aangenomen en gebracht te worden tot de Gedep. der Synoden, met ernstig verzoek om dien in alle de Synoden te doen overwegen; of, dat de Synoden op middelen van reconciliatie denken, en Gecommitteerden tot de Synoden daarbij dezen voorslag in overweging brengen.

13. Meent men dan nog van de Rem. nadere verzekering in de leer te behoeven, zal men, als de zaak zoo ver is, met Gedep. der Synoden wel een goed expediënt beramen.

14. Licht zijn er onder de Rem. die meer ruimte willen. Dan geeft dit onder hen verdeeldheid. Daaraan is onze kerken veel gelegen. En niet langer zijn wij het, maar zij worden het die den vrede niet willen.

15. De Synode wordt alzoo niet te niet gedaan. Want de Rem. leeren zoo doende niet wat zij condemneert; en wat zij verdedigt wordt in de kerk behouden, en de eenheid met de andere kerken bewaard.

16. Onze kerken bewege men er voornamelijk toe, omdat men zoo doende maar een weinig toegeeft, en vele lidmaten wint die thans haar lasteren; en dat men overigens zal zorgen niet dan orthodoxe professoren aan de academiën en orthodoxe jonge predikanten te krijgen, opdat, als de Rem. leeraars allengs uitsterven, de vorige rust en vrede zij teruggekeerd.

Fundamenten van desen voorslag aan de zijde van de Remonstr.

1. Zij verklaren in de Haagsche Conf. dat zij de Contra-rem. voor broeders houden;

2. Ook dat zij geen ander different met hen hebben dan het bewegen tot de godzaligheid;

3. Ook dat zij den Contra-rem. hun hoog gevoelen kunnen laten, mits niemand daartoe dringende, en 't volk alleen leerende tot stichting.

Aan de zijde der Contra-rem.

De Haagsche Conf. heeft de Staten verzocht, beide partijen te gelasten hun gevoelen niet te drijven, noch het andere hatelijk te maken.

Principale reden van verzekering aang. de Rem. in de leer.

Dat zij in de Haagsche Conf. verklaard hebben, het gevoelen der Samosat. en Socinianen omtrent de triniteit, persoon van CHR., voldoening door zijn dood, rechtvaardigmaking t' eenemaal te verwerpen, en te dien opzichte eenstemmig te zijn met de leer der kerken.

begin Mei 1627.

Op deze laatste Aanmerkingen bestaan nog weder Aan-

merkingen, waarschijnlijk van UYTENB. ¹⁾, die wij, ofschoon allezins de aandacht waardig, om de beide andere stukken van zijne hand hier kunnen voorbijgaan. Maar uit April van dit jaar bezitten wij een brief van hem aan CURPUS ²⁾, die ons bij elkaar het een en ander dat wij vroeger hoorden herinnert, en eenige zaken bij welke wij nog moeten stilstaan onder de aandacht brengt. Uit dezen nemen wij hierom het volgende over: „Ik heb voor 't gemeen hier en daar zoo wat gearbeid. Ben tweemaal daarom in den Haag geweest, om te verrichten door verscheidene geschriften 'tgeen ik liever had gedaan door mondelinge aanspraak ³⁾, waartoe ik tot mijn groote droefheid niet heb kunnen geraken. ⁴⁾ — Al is er conniventie voor anderen, ja al werd schoon den onzen volle vrijheid vergund, waartoe zeer gearbeid wordt (waarvan ik evenwel niet verwacht voor als nog), zoo hoor ik wel zoo veel, dat ik van geen goeden reuk ben om die mede te genieten ⁵⁾. En nademaal de broeders hebben gewild dat iets gesteld zou worden tegen de vinnige *Verificatie*, is gedaan dat uitgegeven is. In de laatste dagvaart (der Staten) was eene vinnige *Remonstrantie* tegen ons overgegeven ⁶⁾. Daar werd straks eene *Refutatie* op gesteld ⁷⁾ bij forme van Request, met billetjes gezonden rondom aan de Gedeputeerden van de steden, om te verkrijgen dat zij mocht worden gelezen. 't Is evenwel niet geschied. Op de besogne bij Zijne Exc. gevallen was (onzes oordeels) een zeer vreemd *Concept* gemaakt ⁸⁾, op 'twelk terstond *Korte Aanmerkingen* ⁹⁾ werden gesteld voor eenige steden, om die de oogen te openen, en den slag die voorgenomen was alzo te breken. Immers er wierd te dier tijd geen resolutie genomen, maar, uitgenomen de *Resolutie van de publieke aangenomene religie en de tegenwoordige regeering te maintineeren*, werd voorts alles in statu gelaten tot de naaste Verg., die nu gaat beginnen.

1) Rott. HSS. 82.

2) Rott. HSS. 2010.

3) Hij kon den Prins niet persoonlijk te spreken krijgen. Leven en Bed.

4) Hij bedoelt zijn verzoek om purge.

5) Daarom dacht hij, immers voor den zomer, aan Holstein en Frederikstad.

6) Zie wat wij vroeger blz. 4, 10, 49 uit de Staten-Verg. en van de Synoden hoorden, en Amst. Pamf. II. 2. blz. 85.

7) Door UYTENB, zijne Wederlegging, Amst. Pamf. I. 1. 97.

8) Het Resumé van DUWCK, boven bl. 17 en Bijl. 2.

9) Rott. HSS. 73 en 81.

Middelertijd is 't al op de been tegen ons wat er is, met prediken tegen ons op 't vinnigst, met tegen ons te remonstreren in de vroedschappen ¹⁾, en met particuliere akten van verbindtenissen in de klassen van nimmermeer tot eenige accommodatie met ons te verstaan ²⁾. De Regenten zijn gedeeld in drie adviezen: 't een, executie rigourens van de plakaten; 't ander, accommodatie van gemeenten zonder predikanten, die men daarna apart zou zien te contenteeren, indien zij wel willen; 't derde, de plakaten laten in vigeur, in naam, maar elke stad de executie te bevelen, die goed vinden tot harer inwoners gerustheid. Tot vergunning van volle vrijheid dorst nog niemand zijn mond opendoen. En dewijl het eerste advies absurd is en gelijk aan petitio principii (mitsdien dat van aanvang geweigerd en niet praktisch is), zijn eenigen, doch weinigen, die inclineeren tot een voet van accommodatie, om van twee weder één te maken, waartoe men ook zegt dat Z. Exc. geheel inclineert; maar men ziet het obstakel zeer groot aan de zijde der partijen, ook van 't Israel dat alleen wonen wil. Dit loopt zoo overhoop. Wat hieruit nu gebrouwen zal worden, meent men dat de tijd haast leeren zal, wanneer de steden nu bijeen zullen zijn. Middelertijd is van deze gemeente ³⁾ aan de vroedschap alhier request gepresenteerd tot vrijheid, dat beleefdelyk ontvangen maar onbeantwoord is. Eenige kerken meenen voorts gedeputeerden te zenden in den Haag tegen d'aanstaande week, om aldaar een *Request Generaal* tot vrijheid te presentereen van wege de Hollandsche kerken. Uw lieve vriendinne (C's echtgenoot) is ook niet stil met hare zuster voor u en de anderen, zijnde nog gisteren daarvoor in den Haag geweest. De Duivel rust middelertijd ook niet met de harde proceduren, 't gerecht, de versche versterking in den Haag, Haarlem en Schoonhoven, waar het leelijk toegegaan is. Aldus rollen en buitelen wij, gëagiteerd en geworpen van 't een op 't ander in vele sukkelingen. En wat zal nog het einde wezen? God weet het. Dit zie ik in alle dezen, dat weinigen zijn, ook onder degenen die goed genoemd worden, die ons recht meenen.

1) De Amsterd. Remonstrantie, waartegen UYTENB. zijn Vertoog schreef, boven blz. 49 en 154.

2) Zie wat wij uit de Synoden hoorden, boven blz. 44.

3) Rotterdam. Rott. HSS. 154.

Want allen zoeken dat van hen, niemand dat van JEZUS CHRISTUS is.”

Zulk een schrijven geeft ons midden uit de zaken zelve 't best een indruk van haren gang en gesteldheid, en brengt ons tevens datgeen voor oogen waarbij wij nader hebben stil te staan. Daar is vooreerst, DULCK's *Concept* van de conferentie met den Prins !). Wij herinneren ons den inhoud en den geest genoeg om te verstaan wat daaromtrent verder is mede te deelen. Het had kennelijk ten doel: door verzekering van het bestaande in de religie en de regeering de tegenstanders der Remonstanten gerust te stellen, ook zonder vernieuwing van het geweld tegen de Remonstranten. Bij dit laatste moeten wij bedenken wat sterke en herhaalde aandrang daartoe uit de Synoden en klassen tot de Staten kwam, en hier nog altijd bij velen ingang vond; bij het eerste aan de eenheid, die de Prins in de plaats der „ruïneerende” verdeeldheid wilde. Maar juist hierom kon het aan geen der partijen voldoen, ter wier kennisse het blijkbaar werd gebracht. Want wij hebben van beide kanten aanmerkingen er op die het stuk op den voet en naar de letter volgen, en al het voorkomen hebben van bestemd geweest te zijn om bij den Prins of de Staten voor de verdere behandeling der zaak te dienen. De *Korte aanmerkingen*, die UYTENB., naar 't schijnt, weder 't eerst gereed had om „den slag, die met het vreemd concept dreigde, te breken,” komen hierop neder.

Art. I, eerste lid: *Nu noch immer verandering toe te laten in de publieke religie, door wien ook*. Hiermede werpt elk souverein zich een strik om den hals, en 't is meer dan een pausdom, dat aan den Paus met of zonder Concilie nog de gelegenheid tot verandering overlaat. Wat men ook taste dat verkeerd zij moet men behouden, en elke klacht daartegen afwijzen. — Ook de kerk wordt hiermede verstrikt, zelfs boven den Dordtschen eed, die nog onderzoek op bedenkingen toelaat. — Het art. renverseert de Gereform. maxime dat de Kerk kan dolen, hetwelk pauselijk, en als op menschen bouwend goddeloos is en een fundament van atheïsterij; of houdt men vast dat de Kerk kan dolen, dan is 't onbillijk en tirannisch de aangenomene religie zoo vast

---

1) Boven blz 17 en Bijl. 2.

te stellen. — 't Zou justificatie zijn van al wat de Paus tegen de Gereform. heeft gesustineerd, en van de vervolgingen van den Koning van Spanje, en een grond van gedurige scheuring in de religie, wanneer elk zijn religie op die manier wilde vaststellen. — Hierbij is *de eed*, vermeld in 't derde lid, uiterst bedenkelijk.

Art. 1. 2^e Lid. *Den Remonstr. geen publieke plaats te gunnen.* Verstaat men dit van de bestaande plaatsen, dan is 't onnut, als reeds opgesloten in 't gebod. Maar 't verder trekkende, gedooft men hen alleen in particuliere huizen bij klein getal; 't geen is, hen geheel te niet doen, hun weigerende wat anderen, tot de Joden toe, is vergund. — Bij vernieuwing der plakaten (Art. 4.) ware dit geheel te vergeefs, niet dan wat schijn, terwijl zelfs geen woord van 't toelaten der Remonstr. in particuliere huizen wordt gezegd.

Art. 2. 1^e Lid. *Maintien der regeering.* Hier moet wel gelet worden op het maintien der religie dat er aan verbonden wordt. Want hiermede worden alle Remonstr. gezinden uitgesloten (van de regeering), tenzij ze hypocrieten worden.

2^e Lid. *Iets statueeren tegen weerstrevende predikanten.* Men zal dus de pred. vrijelijk laten spreken tegen de magistraten die hun ambt niet oefenen, maar niet tegen degenen die alles doen wat de predikanten willen.

3^e Lid. *Sprekende van moderatie.* Is pro forma, want wordt omgestooten door al het voorgaande.

Art. 3. 2^e Lid. *Amnestie.* Te letten op: Zonder infractie van 't geen bij publieke last en orde is gedaan. Daarbij worden GROTIUS en al de gebannen en gevangen predikanten uitgesloten.

Art. 4. *Vernieuwing der plakk.* Die in alle gevallen genoeg gerenoveerd, ja verscherpt zijn, zoo dat Concept (wat God verhoede) plaats grijpt.

Van Contra-rem. zijde gaf men de volgende *Annotatiën op de Besogne met den Prins* ¹⁾.

In de Conferentie enz. Dat Holland afzonderlijk buiten de Generale Staten de religie vaststelt, is inbreuk op de Unie. Zoo kan er verschillende bepaling in de verschillende provinciën, ja steden komen.

---

1) Rott. HS. 73.

Dat men bij formele enz. Is onnoodig om de bestaande resolutiën en daarop gemaakte plakATEN. Er schijnt iets anders onder te schuilen. — De publ. religie moest zijn, die te Dordt geapprobeerd. Ook de Rem. stellen de hunne als de aangemene voor. — Hier wordt meer werk gemaakt van de tempelen dan van de religie. De overheid moest waken tegen verdere inbreuk op deze door de nieuwe sekte. — Bedektelijk worden hier aan deze de particuliere huizen, ja de publieke die zij reeds hebben, vergund, tegen de plakk. en de unie. — Worden de plakk. goed geëxecuteerd, dan is er geen verdere macht in 't land tegen de Armin. noodig, en zoo niet, dan komt die macht te laat. Misschien is dit het dessein.

Hier is bij gemovert enz. De nieuwe belofte abrogeert de oude; en staatsgewijze kan men ook de eerste weer abrogeeren.

Dat men mede de Regeering enz. Door het voorgaande voet gevende aan de sekte, stelt men ook de regeering los. Want welke magistraten zal men met de macht van 't land defendeeren? D'Arminiaansche, die de religie niet handhaven en de plakk. niet uitvoeren? Of hen die 't wel doen? Vooraf dient de stand der regeerders onderzocht. — Ook moet verklaard worden, van wat factiën men hier spreekt, of van die der Armin., of van de voorbarige ijveraars en 't gepeupel dat hunne vergaderingen stoort. Hier aan doet denken het: *Onder wat pretext enz.*

Daarbij is gemovert enz. Dit strekt alleen om de vrijmoedige predikanten den mond te sluiten. Tegen hen bestaan andere middelen en kerkelijke censuren. Men executeere de plakk., en men zal God en de overheid, de kerkeraden en de predikanten op zijne hand hebben.

Item om in deliberatie enz. Die middelen zijn door de Synode en de Staten Generaal gegeven. Vrijheid voor de Arminianen onderhoudt de verdeeldheid. Zijn hunne predikanten en vergaderingen geweerd, en hondt men goed toezicht op de publieke en ook op de particuliere scholen, dan gaat alles goed, Anders moet men tot eene nieuwe moderatie komen, die voor ééne meer scheuringen maakt, als wij in de tijden van de Remonstr. factie gezien hebben.

De religie en de regeering enz. „Als de Armin. door occasie van dese losse vaststellinge der religie ende regeeringe

het hoofd weder boven kregen, ende na haeren wraeckgierigen aert, haer aen de goede luyden wilden wreken, wat sullen sij tot hare bescherminge hebben?"

Doch is daarbij gemoveert enz. Zonder die infractie is eene amnestie, die de Armin. consenteeren, onmogelijk. Men lette op het volgende:

Is mede verstaen dat men naerder enz. Duidelijk strekt dus alles om de renovatie der plakk. te ontgaan, en ze te doen vergeten. Men wil buiten de wettelijke middelen gaan die kerkelijk en politiek zijn gearresteerd. Men wil voor de Armin. de religie en de regeering op schroeven stellen. Derhalve noodzakelijk een geheel andere cours moet genomen worden.

De Armin. zijn van de geveinsdste en gevaarlijkste vijanden van de ware religie en van hen die haar willen handhaven; met veel crimineele daden hebben zij 't land in gevaar gebracht; noch continueeren zij daarin; zij hebben getracht den band der unie te ontbinden door elke provincie en stad souverain te maken; daartegen hebben de Staten Gën. hunne maatregelen genomen in de zwarigheden bij die lieden veroorzaakt. Zoo is noodig, dat dit zeer loffelijk werk met alle macht bij alle leden der regeering voorgestaan, en daartoe van hen een nieuwe eed tot handhaving van de religie en de unie verlangd worde, tot wering van de Armin. stoutigheid, en dat tegen de plaatselijke conniventie renovatie en executie der plakk. plaats hebbe, en zij die zich hierin naar conscientie kwijten met alle macht van 't land beschermd worden, „om also met te meerder eendracht ende couragie den gemeenen vijandt in den name des Heeren tegen te gaan.”

Op deze *Annotatiën* gaf UYTENB. weder breedere *Aanmerkingen* ¹⁾ naar welke wij hier kortheidshalve alleen verwijzen, omdat zij in het eerst volgend Deel van UYTENB.'s Brieven zullen worden uitgegeven. Meer bijzonder voor den Prins voerde hij aan: „De vergaderingen der Remonstr. te dulden, de predikanten in 't land te laten komen, de plakaten buiten werking te stellen zal wel niet het middel wezen om de gemoederen in één godsdienstig gevoelen te vereenigen, maar wel om burgerlijke eendracht en vrede te herstellen, zoo als

---

1) Rott. HS. 73.

die vroeger in weerwil van verschillende gezindheden bestond, en elders bestaat. Zou men daarmede de religie en regeering op schroeven stellen, dan moet dit in Frankrijk, Duitschland, Polen nu het geval zijn, waar men eertijds zulke plakaten had, maar ze nu gerevoceerd heeft." Merkwaardig is nog hoe hij hierbij, zeker voor den Prins en de Staten beiden, sterk en met vele woorden opkomt „voor het recht en de reden dat Holland voor zich over de religie en de regeering handele. Erkent men dit niet, dan zijn de Prins, die deze besogne eerst heeft geëntameerd, de Staten, die er in getreden zijn, de Pensionaris die haar gesteld heeft, schuldig aan crimen l. maj." En weer staat hij dan aan 't slot de souvereiniteit der provinciën elk in de hare voor. „Deze is hier niet als in Frankrijk (waar de provinciën geincorporeerd zijn onder eene kroon) ineengesmolten en verdeeld onder zoo vele provinciën, noch overgegaan op hare gedeputeerden en de Generale Staten. Juist dit zocht KAREL DE GROOTE, en daartegen hebben deze landen zich verbonden en den bloedigen oorlog aangegaan (om andere oorzaken mede)."

Ook op de amnestie, van welke in het Concept was gevaagd, zijn *Bedenkingen* ¹⁾ van Contra-rem. zijde over. Dat daarin nog altijd weder de conspiratie herhaaldelijk wordt bijgehaald, is genoeg om den geest te doen kennen. En voorts lezen wij daar: De Amnestie kan gaan aan weerszijden, of aan ééne zijde. Dit laatste is ongeraden. Want vergeven de Remonstr. als de geoffenseerden, dan worden al de vorige handelingen van den Prins enz. veroordeeld. Wordt den Remonstr. als de offendeerenden vergeven, dan nemen zij 't niet aan. Wat te doen is bestaat hierin: de Societeit, die eene politieke niet godsdienstige zaak is, te verstrooien en de plakaten te executeeren. Conscientiedwang is hierbij niet in 't spel, en anders maakt men de Remonstr. maar stout. 't Is genoegzame moderatie, als men stille, leerzame Remonstr. ongehinderd laat leven. Te Leiden en Haarlem ziet men hoe goed dit werkt; te Amsterdam hoe kwaad het andere."

Opmerking verdient het eindelijk nog, dat UYTENB. in de gelegenheid was de Annotatiën der Contra-rem. op het Con-

---

1) Bott. HS. 73.

cept te weerleggen. Het toont dat er eene weerkeerige mededeeling van elkanders opmerkingen en bedenkingen plaats had, of, wat waarschijnlijker is, omdat wij van zoo iets aan Contra-rem. zijde geen bewijs hebben, dat UYTENB. zich kennis wist te verschaffen van 't geen door partij werd ingediend. Ook hieruit blijkt dan, hoe zeer hij in de zaak gekend en betrokken was. Maar overigens weten wij reeds uit de Staten vergaderingen, dat zij tot niets bepaalds leidde ¹⁾, en dat men, zonder den tegenstand van Rotterdam en wie haar steunden, eenvoudig voor het maintien van religie en regeering, waartoe men besloot, tot renovatie der plakkaten zou zijn overgegaan.

Verdere bijzonderheden uit 1627.

In den brief van UYTENB. aan CUPUS hoorden wij van iets dat gesteld was tegen eene vinnige *Verificatie*, van eene *Refutatie* op eene vinnige *Remonstrantie* in de dagvaart overgegeven, en van eenige kerken die gedeputeerden wilden zenden naar den Haag voor het presenteeren van een *Generaal Request*. Het eerste betrof een geschrift, dat dienen moest om de klachten der Holl. Synoden over de stoutigheid der Arminianen, in hare eerste (1626) en tweede (1627) Remonstrantie bij de Staten ingediend, door hatelijke verificatie aan te dringen. Het tweede had betrekking op die laatste Remonstrantie zelve. UYTENB. gaf het een met het ander uit in zijne *Wederlegging van 't fameux Libel, gëintituleerd Remonstrantie nopende de stoutigheden — met de Verificatie van dien en tweede Remonstrantie, met tegenstelling van eene Contra-remonstrantie*, in form van Request aan de Staten daarachter gevoegd ²⁾. De zamenkomst van gedeputeerden van eenige kerken der Remonstranten te 'sHage voor het presenteeren van een Generaal Request schijnt te hebben plaats gehad. NIELLIUS ³⁾ vernam er van, dat een of twee burgers uit de steden, uitgenomen Amsterdam, daarvoor waren bijeen ge-

---

1) Als proeve, hoe de meest doorziende mannen over de besognes van den Prins dachten, kan o. a. dienen de brief van PRAEVOST. aan EPISC., Rott. HSS. 1668: „zoodat de effecten van de besogne des Prinsen alhier (Amsterdam) nog niet anders zijn zullen dan verharding en verstokking.”

2) Amst. Pamf. I. 1. blz. 97.

3) Aan VEZEKIUS Mei 1627, Rott. HSS. 1537.

weest. Maar na raadpleging met „hoogen en lagen” vond men niet goed voor als nog zulk een request in te dienen. Aanleiding er toe was onder anderen de tweede Remonstrantie der Holl. Synoden geweest, met welke deze waren opgetreden tegen „den gepretendeerden godsdienst der Remonstranten en hunnen geveinsden vredehandel,” en waarin zij weldra gesteund werden door het adres der Amsterdamsche kerkelijken aan hunnen magistraat. In dit laatste haalde men zijn grieven tot van 1616 uit het gebeurde met GESSELIUS te Rotterdam enz. op, en beschuldigde men ook een Remonstr. predikant van Soetermeer van een vreeslijk wraakgebed ¹⁾. Maar bleef het algemeen request der Remonstranten hiertegen thans nog achter, die van zes Z. Holl. steden en dorpen, *Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Nieuwkoop*, en *Waddingsveen* traden tegen de beschuldigingen der Contra-rem. Synoden en predikanten op met een request van 18 Mei ²⁾. Aan 't slot baden zij de Staten, als hunne gemeene vaders, om commiseratie voor zoo veel duizenden hunner trouwe onderdanen, die bereid zijn voor hen en het lieve Vaderland goed en bloed op te zetten, ten einde zij door de renovatie en executie der plakكاتen tegen hunne christelijke vergaderingen toch niet langer mochten bezwaard worden in hunnen onnozelen godsdienst, maar liever daarin nevens andere gezindheden hier te lande hen te willen bij conniventie tolereeren en tegen alle insolentiën maintineeren, niet opdat de scheuring perpetueel blijve, maar bij provisie tot dat de Staten zullen beraamd hebben eenig bekwaam middel tot vereeniging der Supplianten met de publieke kerken dezer landen. Van dezelfde plaatsen kwam daarop in September een tegen-adres van de kerken, d. i. de Contra-remonstranten ³⁾. Het verzocht voorziening tegen de stoutigheden der Arminianen, en dewijl het ten dien einde daarvan proeven aanvoerde uit Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Nieuwkoop en Waddingsveen, is het ons belangrijk voor de kennis van

---

1) Hij zou gebeden hebben, dat God wilde wreken het bloed der heilige mannen, wier bloed en doodsbeenderen nog om wrake riepen. Rott. HS. N°. 6. De onwaarheid hiervan is door UYTENB. betuigd in *Monster* van honderd leugen, Amst. Pamfl. I. blz. 97.

2) Rott. HSS. N°. 71, in den catalogus niet juist genoemd „Req' van de gemeene Remonstr. gezinden van Holland.”

3) Ald. het eerst vermeld in den catalogus.

den staat van zaken in die plaatsen. Ten aanzien van het eenzijdige, dat hierin licht zich voordeed, zien wij ons terechtgewezen door hetgeen de Remonstranten dierzelfde plaatsen in een nieuw request aan de Staten daartegen inbrachten ¹⁾; en zoo zijn de beide stukken ons van niet geringe waarde. Ook de Remonstr. buiten Holland, die van Gelderland, Utrecht en Overijssel wendden zich waarschijnlijk nog in ditzelfde jaar, gezamenlijk tot den Prins met het request, dat wij als proeve van zulke requesten Deel I. blz. 184 reeds mededeelden ²⁾.

Wat de Geldersche Remonstranten betreft stond het indienen van dit request misschien ook in verband hiermede, dat de Landdag te Zutphen den 5^{den} Mei 1627 eene resolutie ³⁾ nam van dezen inhoud: „Alzoo het landschap in ervaring komt, dat in eenige plaatsen der provincie zwaarigheid ontstaan is van ongeruste lieden, die niet zoeken dan den fel bezochten Staat te troubleeren met het houden van verboden conventikelen, zoo is 't dat de Staten voor de welvaart der landen, die vooral bestaat in de conservatie van goede eenigheid en vermindering van scheuring en zonderling in 't stuk van religie, hebben geresolveerd te doen schrijven aan alle steden en officieren van dit Landschap, dat zij de plakكاتen tegen de conventikelen op nieuw zullen publiceer en de overtreders zonder eenige conniventie straffen. En dewijl onlangs gebleken is, dat de auteurs van deze bedroefde en kittelige scheuring begonnen zijn aan te houden op restitutio in integrum, zoo worden gecommiteerden ter Staten Generaal gelast, daarin nimmer te bewilligen. En worden de Magistraten der provincie bij deze occasie verzocht en vermaand, bij 't kiezen van nieuwe Raadspersonen zonderling te letten, dat geen anderen worden geadmitteerd, als van de ware Gereform. religie, en die willig zijn den voet van getrouwheid, in 1621 gearresteerd, na te komen en de plakكاتen te helpen executeeren.”

In 1623 — wij mogen dit hier wel met een bijvoegen — ging 13 Mei een Geldersch plakkaat tegen de Remonstranten en Pausgezinden uit. Het was vernieuwing van die van 1619 en 1620 tegen de Remonstr., en van die van 1612 en 1622 tegen de Pausgezinden, op grond dat in eenige

---

1) Rott. HSS. 71. Het tweede stuk in de verzameling.

2) Uit het Rott. HS. 86.

3) Rott. HS. 71.

steden door dezulken verbodene vergaderingen gehouden werden. Ook weten wij nog uit eene aanschrijving van Kanselier en Raden van Gelderland dd. 9 Juni 1628, en uit eene attestatie van predikanten en ouderlingen te Nijmegen van den volgenden dag, dat men in dezen tijd, naar landschaps resolutie van 1621, van zijne hooge ambtenaren het bewijs vorderde van deelneming aan het Avondmaal ¹⁾.

Nevens dat veelvuldig requestreeren, en de drukke bemoeijng van UYTENB. en anderen met de zaak der her-eeniging, en hunne schriftelijke werkzaamheid had er nog in dit jaar weder eene belangrijke Predikanten Vergadering plaats. Uit de vroeger vermelde historische aantekening in de Handelingen der Vergadering van 1629, en uit de acta der Verg. te Rotterdam van Aug. 1627 ²⁾, weten wij, dat zij eene zamenkomst van de gedeputeerden der klassen met de in 't land teruggekeerde Buiten-directeuren was. Zij werd op 16 en 17 Juni te Rotterdam gehouden, en hare Handelingen deelden wij in de Bijlagen reeds mede ³⁾. Zij bracht in het bestuur der Broederschap deze verandering, dat, ofschoon de klassikale verdeeling der gemeenten en haar klassikaal bestuur behouden bleef, ⁴⁾ het algemeen bestuur der klassikale gedeputeerden ⁵⁾ weder door dat der drie eerste Directeuren werd vervangen. Deze lieten zich daartoe bewegen, „mits dat om de gestadige ziekte en ongelegenheid D. NICOLAI (GREVINKHOVEN) hun nog een vierde, D. BORRIUS, tot de gedurige directie zoude bijgevoegd worden, die daartoe als de oudste van ons gezelschap, en voordezen dien last in alle naarstigheit en getrouwigheid lang gedragen hebbende, verzocht en gebeden is geworden, en eindelijk op het aanhouden der broederen daartoe mede verstaan heeft.” Zij conditioneerden daarbij wel uitdrukkelijk, dat de Broederen der Societeit de orde, die nu met hunne bewilliging en goedvinden geresolveerd is, zouden willen achtervolgen. En stilzwijgend geschiedde de opdracht der directie aan die mannen niet voor een tijd maar voor goed,

---

1) Rott. HSS. 88.

2) Zie Deel I. 131 en 134 en hier Bijl. N°. 11. 3) Hier Bijl. N°. 10.

4) Gelijk blijkt uit de akten der Verg. van 9 Aug. 1627 Bijl. 11. Later evenwel bespeuren wij van dat klassik. bestuur nauwelijks meer.

5) De Utrechtsche klassis wilde die gedeput. behouden. Rott. HSS. 2132 Zij committeerde LACHTEROP tot deze vergadering.

zoodat zij elk voor zich de vrijheid bedongen om zich van die taak te ontslaan, en voor de Broederen der Sociëteit om andere orde op 't bestuur te stellen. Nog maakte men van de klassikale inrichting dit gebruik, dat de Directie gemachtigd werd tot communicatie met broeders uit de klassen en met de klassen zelve.

Deze nieuwe inrichting der zaken was de hoofdzaak met welke de Vergadering zich bezig hield. En hoe zij overigens zorgde voor de bediening der gemeenten, in weerwil van de continuatie der vervolging, na hernieuwd overleg nog altijd door bediening in commissie, maar nu ook met hulp van opzieners, waar dit kon, en voor de inzameling en distributie van gelden, — dat hoorden wij vroeger; het laatste ook uit de belangrijke Memorie tot opening van den staat — van de Sociëteit der Remonstranten, aan hare Handelingen toegevoegd, Deel I. blz. 136 en 144 en Bijl. N°. 3. 1).

1628.

Voortgezet requestreeren.

Krachtig ging ook in dit jaar het requestreeren door, en onder de ingediende adressen zijn er die om oorsprong en inhoud onze bijzondere aandacht verdienen. Zoo werd in Juli van dit jaar weder een Generaal Request van den volgenden inhoud ingeleverd 2).

„Toen de Chr. religie verbasterd was, hoopte men dat de Kerk zelve haar zou verbeteren. Maar het tegendeel had plaats. Men moest nevens haar vergaderen. Zij duldde 't niet. Maar 's lands overheid alhier gunde aan de verschillende gezindheden de vrijheid van conscientie, die vrijheid van godsd.-oefening vereischt, gelijk het leven het voedsel. Op dien grond vragen de Remonstr. ontslagen te worden van de vervolging van hunne Vergaderingen.

Hunne vroegere requesten zijn gesupprimeerd of niet gelezen, zoodat hunne partijen gedurig hare lasteringen inbrengen, gelijk in 't bijgaande wordt aangetoond, maar zij zich niet verantwoordten konden, hoewel zij, niet weinigen en aanzienlijken, als anderen het hunne bijdragen voor

---

1) Gaarne teekenen wij hier nog uit dit jaar 1627 als bijzonderheid aan, dat de Remonstr. een legaat van f 304 ontvingen van de Wed. JOH. v. OLDENBARNEVELD, te Utrecht overleden. Rott. HSS. 2135.

2) Rott. HSS. 84, hetzelfde als 79. Wij deelen den inhoud verkort mede.

't land in deze zware tijden, ook ondanks de persecutiën.

Wat de Remonstr. geweest zijn, goeds gedaan, daarvoor geleeden hebben, gaan zij zwijgend voorbij. Zij smeken om hunnen godsdienst buiten de publieke tempelen, gelijk andere gezindheden, te mogen oefenen, 't welk zij verklaren niet te mogen nalaten om God en hunne zaligheid.

De partij zegt dat de Remonstr. vroeger 't verschil niet zóó gewichtig noemden, dat het de scheuring wettigt. Maar zij verklaarden dit met limitatie, en de partij zelve heeft het zóó gewichtig gerekend, dat zij daarom de Rem. uitgeworpen heeft, en nog tot hunne afzondering dwingt.

De Remonstr. hebben dus alle goede redenen voor hun verzoek.

Zulk een verzoek is hier niet nieuw. De Gereformeerden zelve hebben vroeger de voorbeelden in hunne requesten aangevoerd. Deze behoeven nu niet van minder kracht te zijn.

Men heeft zich veel meer te verwonderen, dat de predikanten hunne opkomst vergetende, thans zoozeer ijveren voor de verdrukking der Remonstranten, zoo grijpen naar 't stoffelijk zwaard tegen hen die nog ieder oogenblik willen opkomen met het geestelijk zwaard, en die niet zoeken dan God in stilligheid te dienen. De Staten begrijpen hoe zulk eene vervulling van het leeraarsambt verschilt van die hunner voorgangers.

Dat de toorn Gods om de sekten over 't land komt, kunnen zij niet bewijzen. J. C. heeft niemand belast, degenen die God door CHR. aanroepen, en om 't verschil in enige leerpunten apart vergaderen, te vervolgen. Dit is niet uit God maar uit de menschen, die als de Pauselijken liever uit plakكاتen en met de wereldlijke macht dan uit den Bijbel disputeeren. Uwe voorzaten hebben zelfs de Joden toegelaten, en van Gods toorn is niets bemerkt. De godsd. der Remonstr. kan in geen geval gesteld worden onder de valsche, tegen welke de profeten met Gods toorn dreigden.

Zij bedoelt niets anders dan de eere Gods, de godzaligheid en de zaligheid der zielen. De Synode heeft anders geoordeeld. Maar zij zelf moet als Gereformeerde bekennen, dat zij heeft kunnen dolen. En de Rem. houden dat zij heeft gedood. De Geref. weten ook wel, dat er geen sprekend Rechter is, wiens uitspraak men bij verschil van uitlegging volgen moet, maar dat men elkander leeren en de conscientie moet vrij laten in 't aannemen of verwerpen.

Dit hebben ook STEPHANUS van Polen en CHRISTINA van Saxon met hun voorbeeld aanbevolen. De eenige weg is, dat men in CHR. geloovende naar de Schriften in disputabele punten elkaar verdraagt, en dit als 't kan in ééne gemeenschap (dat de Rem. oorspronkelijk hebben begeerd, maar de Contra-rem. geweigerd), of als 't niet kan in verscheiden vergaderingen.

Gods toorn komt niet hierover, maar over degenen die de waarheid en gerechtigheid niet onderhouden. De leeraars zijn daarmede thans zoo spoedig in de weer. Zou dan de overheid hierom maar terstond rustige, vrome onderdanen op 't lijf moeten vallen, en de Heer zijn vuur van den hemel zenden naar de humeuren van gepassioneerde menschen? Veeleer zou het te vreezen zijn voor hen, die in zijn recht tredende over anderer geloof willen heerschen. Ieder godvruchtige erkent hierin het verderf van Europa en de oorzaak van oorlogen en verwoestingen.

Van anderen kant weder beweert men, dat het hier geene zaak van religie maar van politiek geldt. De oude beschuldiging van den tijd der profeten af gedaan. De Remonstr. protesteeren er tegen voor God en hun geweten. Zij zeggen met Tertullianus: zoo men hen factie noemt, behooren zij zeker onder de geoorloofde. Zij wijzen op hun zoeken om scheuring te voorkomen, op hun doorgaand gedrag, op hunne lijdzaamheid zelfs onder de vervolging. Dat van hen geene invasie in de publieke tempelen of het stadhuis zal uitgaan, daarvan mogen de Staten zich wel verzekerd houden, daarvoor willen de Suppl. lijf en goed te pand geven, alle schuldigen in dit opzicht overgeevende aan de straffe. Ja van hen zal door hunne vergaderingen geen onrust uitgaan. 't Geweld onlangs te Amsterdam aangehitst en bedreven hebben de Remonstr. niet gepleegd, maar geleden. Niet altijd kunnen zij weren dat de getergden door de verstoring der vergaderingen iets zeggen of doen dat beter ware nagelaten, als misschien onlangs te Schoonhoven. Maar waar men conniventie oefent heeft geen onrust plaats.

Ten slotte beroepen zij zich op WILLEM I; daarop, dat het dreigen van den vijand wel rust en vrede van binnen vordert; dat geweld zaken als deze niet bedwingt maar doet toenemen; op al hun lijden, met name van die op Loevestein; en vragen om vrijheid ook van deze en andere gebannen. Zij willen vrede en liefde bevorderen; en zij

verzoeken dat ook de Remonstrantie van eenige kerken worde aangenomen.

Die *Verantwoording* van eenige kerken, voor welke zij aan 't slot van hun Request ook gehoor vroegen, moest dienen om de beschuldigingen te weerleggen, in een *Verloog* van de kerken, d. i. de Contra-rem., dierzelfde plaatsen in Maart bij de Staten ingebracht. Zij voegden er nog eene andere korte *Verantwoording* bij tot voorloopige weerlegging van eene bittere *Remonstrantie*, omtrent denzelfden tijd door de Synode van Delft tegen hen ingediend. En uit deze vernemen wij bijzonderheden omtrent de wijze waarop het *generaal request* tot stand kwam. De Delftsche Synode had bij de Staten onder andere als haar zwaarste grief ingebracht, dat de Remonstr. „eenen geruimen tijd achtereen gedurende zich niet ontzien hebben binnen Rotterdam bij schoonen dage te houden extraordinarisse Vergaderingen van uitgezeide predikanten, afgezette ouderlingen en diergelijke personen meer, tot een groot getal toe, uit meest alle de gëunieerde provinciën te zamen geroepen, in welke gezeid worden verscheidene zaken tot nadeel van 't land: en de kerken en tot voordeel van hunne geformeerde Sociëteit en vermeende Republiek geresolveerd te zijn, en onder andere, dat er bij hen orde gesteld is, dat zij in alle plaatsen publiek zouden prediken, psalmen-zingen etc. Waarop gevolgd is dat zij niet alleen hunne predikatiën in die plaatsen wederom hebben beginnen in te stellen, daar zij in eenige jaren herwaarts niet gepredikt hebben, maar ook aldaar gepoogd in te voeren, waar men voor dezen nooit van eenige Remonstranten geweten heeft, zelfs tot in de stad van Enkhuizen toe.” Hieromtrent nu wezen de Remonstr. in hunne *Verantwoording* de Staten aldus terecht: „De beklagden zeggen waar te zijn, en zij bekennen 't gaarne, dat in April, den 11^{en} der maand, eenige eerlijke, ook aanzienlijke burgers en inwoners dezer landen, doch niet in groot getal, zich hebben laten vinden in de gezeide stad, puurlijk en alleen om te doen even 't zelfde dat zij nu doen, nam. om Uwe Ed. Gr. Mog. te presentereen dezelfde Request of Supplicatie die bij deze gepresenteerd wordt; waartoe zij ook ter zelfder tijd naar 's Gravenhage zijn verreis, maar waren genoodzaakt wederom naar huis te gaan ongedaner zake, omdat Uwe E. Gr. M. Vergadering, door 't vertrek Zijner Prins. Exc. naar Amster-

dam eenige dagen als gestaakt zijnde, de hoogtijd en 't scheiden derzelve te na op handen was. Zij waren te Rotterdam bij elkander driemaal, telkemaal ongeveer twee of drie uren hoogstens. — In die uren is niets anders gedaan dan de Req. die Uwe Ed. Gr. Mog. hier zien op zeker bewerp te stellen, lezen, corrigeeren en arresteeren. — Orde om te prediken in deze of die plaatse, heimelijk of openbaar, met zingen van psalmen of niet, is er niet gesteld, een enig woord is er niet van gesproken. Is daarna iewerts iets geschied, 't is uit deze vergadering niet gekomen, en van Enkhuizen hebben de beklaagden in 't minste niet gehoord. Daar waren ook eenige ('t is waar), doch zeer weinige, aanzienlijke en vrome lieden uit Gelderland en Utrecht, alleen om zich nevens de Hollanders te presentereen (als in eene gelijke zake) bij Zijne Prins. Exc., om derzelve gunstige intercessie te verzoeken aan hunne respectieve overheden, nademaal de Suppl. van meening waren, dezelve mede te verzoeken aan Uwe Ed. Gr. Mog. — Al de besogne, aldaar gevallen, hebben Uwe Ed. Gr. Mog. nu in handen in deze bijgaande Supplicatie of Verdediging, die daar nevens wordt gepresenteerd; want dezelve aldaar mede werd gearresteerd, ten deele mede gecorrigeerd uit monde van eenige presenten, die kennis hadden van eenige particulariteiten daarin geroerd. Zij vergaderden zoo *bij schoonen dage*, dat zij niet bijeen kwamen dan alleen 's namiddags te 3 of 4 uren, zoekende, om, zoo veel doenlijk was, onaan gemerkt uit en in te gaan, verscheidene straten, omwegen en deuren; niet om 't licht te schuwen, — maar om zoo veel mogelijk de oogen van deze scherp-vogels (welker bek en klauwen zij wel kennen!) te ontgaan.”

En wij weten nog iets meer, dan zelfs hieruit blijkt. De Amsterd. HSS. hebben de volgende officiële oproeping van de Directeuren bewaard ¹⁾.

Eersame, vrome, voorsienige en seer beminde Broeders
in CHRISTO!

Dese dient om Uwe E. E. te adverteren, dat de Remonstrantsche Gemeeynten van Hollandt bij ons verschreven zijn te compareren in 's Gravenhage, tegen den X^{en} Aprilis nieu-

---

1) Catal. 83.

wen stijl eerstcomende 's avondts, om bij Requeste te versoeken vrijheyte van exercitie, waerop wij Uwe E. E. hebben willen in bedencken geven oft niet goet en ware, dat een off twee gequalificeerde persoonen, van Uwe gemeynte daer toe te deputeren, haer mede alsdan in den Haghe verwoechden, om neffens de voorsz. gedeputeerden van Hollandt, mitgaders van Utrecht, Aernhem, Nimwegen, Bommel en Thiel, die mede geadverteert zijn, haer oock te presenteren bij Sijn Excellie als Stadhouder, ende derselver intercessie aen de respective overheyden daer onder yeder resorteert te versoeken. Wij souden 't selve (onder correctie) seer goet en gevoegelijk achten.

Indien dit dan mede alsoo bij Uwe E. E. voor goedt ingesien wordt, gelijk wij vertrouwen en gantsch nut en oirbaerlick vinden, sullen Uwe ghedeputeerden haer gelieven ter voorsz. daghe te laten vinden ten huuse van DAVID DE LA FAILLE, cruidenier, woonende aen de markt, die de selve verdere aenwijsinghe sal weten te doen van d'andere ghedeputeerden, die hun dan voorts onderrichten sullen van 't gene nodich wesen sal.

Hiermede eyndigende.

Eersame vrome, voorsienige en seer beminde Broeders in CHRISTO, zijt te samen de genadighe bescherming Godes bevolen; in Rotterdam desen 2^{en} Aprilis 1628.

Uwe E. E. dienstwillige Broeders, in der tijt gedeputeert tot Directie van de zaecke der Remonstranten, en in aller naem

SIMON EPISCOPIUS.

Kennelijk hebben wij hier de oproeping zoo als zij aan de Remonstr. van Overijssel en Friesland was gericht. De beschrijving tegen 10 April te 's Hage voor het overleveren van 't request, terwijl men eerst den 11^{den} te Rotterdam zamenkwam om het te arresteeren, kan te verklaren zijn uit oponthoud dat deze laatste bijeenkomst onder vond, of uit zorg voor tijdige vereeniging. En het doel van de gansche zaak was blijkbaar, eene veel beteekenende demonstratie van de gansche Broederschap bij den Prins. Deze werd, gelijk wij hoorden, verijdeld door diens afwezigheid, en zij schijnt later, wat ook niet zoo licht ging, niet weder beproefd te zijn. Maar in de Vergadering der Staten

van Juli werden nu te gelijk de drie stukken (Gener. Request, Verdediging der bijzondere kerken, Weerlegging van de Delftsche Synode) ingediend. Omdat de Rem. in het laatstgenoemde wegens de kortheid van tijd slechts enkele der beschuldigingen van de Synode hadden kunnen bespreken, stelden zij nog eene bredere Wederlegging. En deze deden zij den Pensionaris DUWCK behandigen, met een klein bijgevoegd Request om het stuk aan de H.H. Staten te exhibeerren. Maar, „benevens dat ZEd. degenen die het verzochten vrij onhebbelijk heeft bejegend, heeft hij de gezeide Weerlegging zóó bij de Staten weten te recommandeeren, dat zij noch gelezen, noch aan het Hof gezonden, maar geheel vruchteloos is gebleven.” ¹⁾

De andere stukken echter bleven, ofschoon afgewezen, niet vruchteloos. De Remonstr. ontvingen de navolgende Apostille of Resolutie dd. 25 Juli 1628:

„Is gelezen de voor-verhaalde Requeste van de Remonstrantsch-gezinden, waarbij zij na eene lange deductie ²⁾ verzochten: onbekommerd buiten de publieke kerken exercitie van hunne religie te mogen doen, hunne predikanten daartoe vrij in 't land te mogen komen, en die gevangen zijn te hebben gerelaxeerd; mitsgaders nog twee lange deductiën, ingesteld tot wederlegging, gelijk zij voorgeven, van twee klachten tegen hen gedaan, d'eene op den naam van diverse kerken hier te lande, en de andere van wege de Synodus tot Delft vergaderd. Waarop gedelibereerd wezende, verstaan en geresolveerd is, dat gebleven zal worden bij de voorgaande Resolutie, als dat de Suppl. elk in den zijnen, zich met onderteekende Requesten zullen moeten adresseeren aan hunne respectieve Magistraten, die vermogen zullen dezelve ter vergadering te brengen, om particulierlijk daarop te doen en resolveeren naar behooren, zonder dat hiermede verstaan wordt eenige innovatie in de plakaten tegen de conventikelen toe te laten.” ³⁾ Belangrijk was die verwijzing naar de Magis-

1) PASCHIER wilde (1627) dat men met minder ongeloof en meer aandrang in de wijze van 't indienen requestreeren zou. — Men maakte het afslaan den Heeren te gemakkelijk. Rott. HSS. 1623.

2) Niet ten onrechte hooren wij de Remonstr. Requesten meermalen van omslachtigheid beschuldigen. Maar de billijkheid zou dezelfde klacht over de Contra-rem. doen verwachten. Ook v. D. BORRE maakte bij EPISCOP. bedenking tegen dit gebrek, even als tegen de veelheid der stukken, Amst. HSS. 158, N°. 70.

3) Rott. HSS. 95.

traten (boven blz. 10), omdat daarmede de hoogere, machtigere overheid de zaak der Remonstranten eenigzins uit handen gaf, en zij haar meer tot eene zaak van plaatselijke beslissing maakte, niettegenstaande zij de gunstige stemming van de voornaamste magistraten kende. Overigens behoorde het tot het velerlei onrecht, waaraan men was gewend geworden, dat de Staten hunne vergaderingen geopend lieten voor de aanklagers, maar ze sloten voor de aangeklaagden, en hing het van de plaatselijke gesteldheid af, of de maatregel als te Rotterdam, Amsterdam, Gouda voordeelig, of als te Leiden en Haarlem nadeelig voor de Remonstranten wezen zou. Ook de onderteekening was bezwarend, maar werd uit den aard der zaak toch doorgaans gevorderd ¹⁾).

Staat van zaken.

Wij hebben onze nauwkeurige kennis van deze gansche zaak te danken aan UYTENB., die al de genoemde stukken met de resolutie te samen uitgraf in zijn bekend *Oprecht*

---

1) V. D. BORRE schreef er aan CURUS het volgende over, Rott. HSS. 760: Dit van de *onderteekende* Requesten is ons suspect geweest van eersten aan, en nu nog suspecter geworden, wanneer wij hebben verstaan dat het van niemand van de steden was geadviseerd, maar bij DULJCK en VAN DER WOLFF daarin gefikt, en dat het de steden, als 't opgelezen wierd, hebben laten glisseeren. Het heeft geen nood in die steden waar de magistraten tot eenige moderatie inclineeren, maar wel in d' andere — gelijk te Leiden en Haarlem, daar men lichtelijk eenige van de teekenaars zal uitkippen om die te ondervragen over onze vergadering van April van 't verleden jaar, wie daar geweest zijn, en of FREDERIK (UYTENB.) 't beleid niet gehad heeft? — 't Request is op gisteren door gedeputeerden van de kerken te Rott^m, Delft, Hage aan DULJCK overgeleverd. D. heeft hen zeer ongestuimelijk bejegend, zeggende dat ze de HH. moede maakten met hun requesten; dat hun stuk maar eene factie (was); dat om den ondersten steen boven niet zoude geleden worden onze vrije oefening van godsdienst. Indien wij de Geref. kerk waren, zeer wel, dat dan onze zaak wel zoude gaan, maar waren wij eene andere sekte, dat het land geen sekten meer als er zijn zoude toelaten enz. Hiertege gingen de onzen weder dapper aan, zeggende: dat zij zoo wel landzaten waren als de anderen, en zoo wel, ja onberoemelijk meer contribuueerden tot de defensie van 't vaderland als de Contra-rem., en overzulks dat men met geen reden noch bescheid ons mocht onzen godsdienst weigeren. WILLEM EENWOUVS voerde het woord, die 't stuk, zoo velen van Uw WW. weten, wel verstaat en ook zijn woord degelijk wel doen kan. Daar werd zeer gedrongen dat hij (DULJCK) deze stukken aan de Staten zoude en behoorde over te leveren, alzoo het ten uiterste onbillijk zoude zijn der onderdanen requesten nie

Verhaal. 1) En de inhoud der niet medegedeelde requesten verdient, met die der wederzijdsche kerken van 1627, nog nader onze aandacht, wegens de bijzonderheden die zij omtrent onderscheidene gemeenten bevatten. In 1627 waren het de zes kerken van Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Nieuwkoop en Waddingsveen die ze vermeldden; thans, met de Delftsche Synode en hare wederleggers, de tien kerken van Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Nieuwpoort, Zoetermeer, Bleiswijk, Zevenhuizen, Waddingsveen, Zevenhoven en Nieuwkoop. De hoofdzaken zijn de volgende: Te Gouda hielden de Remonstr. veelvuldige, talrijke vergaderingen aan verschillende plaatsen, ook in de week. In nog meerdere mate had dit te Rotterdam plaats, waar „zij zich van niets onthouden wat dient tot een formeelen kerkdienst, als daar is predikstoel, avondmaal, doop, kollekte als in de publieke tempels”, en de vrouwen met boeken en stoven buiten de huik gedragen opgaan; waar vele en niet de geringste der uitgebannen predikanten, EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN, LANSBERGEN, de beide RIJCKEWAERTS, WITTIUS, BOOM, LA FAILLE, SELKART, SCHOTENUS, LANGERAK, POLLIO, HARTSOEKER, PASCHIER woonplaats hebben, en dagelijks niet gedeguisseerd over de straten gaan; waar oproerige en schandelijke geschriften, als de *Vrije godsdienst*, verspreid en aangeslagen worden. Hiertegen brachten de Remonstr. behalve het betamelijke van hun doen alleen in de onjuistheid van die naamlijst (SELKART bediende Frederikstad, en C. RIJCKEWAERT had zijn familie te Utrecht, PASCHIER te Leiden enz.), en dat er „nooit predikstoel in eenige plaats was geweest. De predikanten staan voor een lessenaar, meer niet.”— Te Schoonhoven, waar de Armin. eenige jaren niet hadden gepredikt, hielden zij gedurig conventikelen in een vast huis, en hadden een gebannen pred. in de stad gebracht (1627). En nu (1628) hadden zij zich alzoo verstout, dat zij op den jongsten biddag de stads wallen hadden ingenomen, openlijk

te willen aannemen noch hunne klachten hooren. Na lang bulderen kwam hij ten laatste zoo ver, dat hij zeide: hij zoude die inleveren aan de Heeren.

1) Opr. Verh. vervattende versch. stukken, zoo van wege de Contrarem. tot bezwaring der Rem.-gez., als van wege de Rem.-gez. tot verzoek van de vrije oef. van religie en tot hunne verdediging aan de HH. St. v. Holl. overgegeven. Item hetgeen bij de HH. St. daarop is gedaan, al te samen in dit loopende jaar 1628. Amst. Pamf. I. 1. blz. 97.

gepredikt, voor de predikatie den eersten psalm gezongen, „die niet gaat in der goddeloozen raad enz.,” dat zij preeken in een ledigstaanden oliemolen, en menschen van den publieken tempel tot zich trekken. Ook werd de regeerende burgemeester op publieke straat van hen niet ongemolesteerd en ongescholden gelaten, met verwijting in 't openbaar; de vroedschap bij dag openlijk op 't lijf geloopen, met steenen geworpen, in officio gaande geslagen, en schandelijk nagekretten; 's Heeren sloten en deuren van de gevangendoort met boomen opgelopen; tegen den officier het mes getrokken en daar benevens zijn glazen ingeslagen, ja bij nacht der burgemeesteren en schepenen deuren met onreinigheid besmet; behalve dat die gebannen zijn weder inkomen, en die om de boeten in de gijzeling zitten weder uitloopen. Hiertegen voerden de Remonstr. aan: Dat, van de wallen, luidt als of zij de stad hadden willen innemen; en wat was de zaak? Om naar 't bevel der overheid mede den biddag te vieren, trachtten zij in zeker huis, staande in een bolwerk, te vergaderen, maar door den officier belet, deden zij het daar omtrent achter 't huisje van een lijnbaan. De eerste psalm werd gezongen, omdat de gemeente geen boeken bij zich had, en zij dien psalm uit het hoofd kende, en het gansche zingen geschiedde om de gemoederen, door het verjagen gealtereerd, wat te stillen. Den oliemolen heeft men hun niet te benijden, waar niemand zitten kan zonder zich te besmetten. De onbeleefde bejegening van sommige regenten, die hun ambt weinig tot contentement van de gemeene burgerij bedienen, heeft men den Remonstranten niet te wijten, die, vijand van zulke zaken, ze straffen in hunne vermaningen, maar ze niet kunnen weren bij al hunne hoorders, bijzonder bij occurrentie als de apprehensie van hunnen getrouwen leeraar en medeburger (Boom), tot de hoogste ongesteldheid der geheele gemeente. Van het verhaalde omtrent den burgemeester, de vroedschappen en den officier was dit de waarheid, dat na de verstoring in April des vorigen jaars zeker persoon, wiens dochtertje zeer schoufrierig van de soldaten getrakteerd was, bij occasie den burgemeester daarover aansprak, en als deze zich wegens afwezendheid bij de storing verontschuldigde, hem verweet, dat hij evenwel met andere Heeren in de herberg had gezeten waar tot de verstoring was geresolveerd, maar tus-

schen twee personen dronken was naar huis gebracht. Het opbreken van slot en deuren was veroorzaakt door eenige jongens, op 't gerucht dat de gezeide leeraar, hun medeburger, in een vuile, stinkende kluis zou worden geleid, waarbij ook (zoo men zegt) zeker matroos, den Remonstr. onbekend, om een slag van den officier af te weren zijn mes zou hebben getogen. Ook het inslaan der glazen en het besmetten der deuren, dat de Remonstr. zoo menigmaal ondervinden moesten, mag de officier wat hen betreft onderzoeken en straffen ¹⁾. — Te Woerden, openbare prediking in 't aangezicht, ja met stoute afwijzing van den officier. Te Nieuwpoort, prediking bij lichten dag in een daartoe geprepareerd huis van banken voorzien, de predikant bij dag op straat, hebbende veeltijds bij zich eenige gewapende mannen die op hem passen, en heeft tot ordinaris toehoorders een burgemeester en schepen en meer anderen van de regeering, ook burgers van Schoonhoven en huislieden van Langerak. In de dorpen der klagers, ondanks de eeuwige edicten tegen de insolentie der Arminianen, niets gedaan van de officieren, zelfs conniventie van deze, voorgevende zich te conformeeren met die van Rotterdam. Te Waddingsveen, prediking bij het publieke klockelui door DIRK JANSZ. BAX, afgezet pred. van Moordrecht; te Zevenhoven, van JAN CORNELISZ (KUILEMAN), afgezet pred. van Leimuiden, dicht bij de kerkdeur. Zoo ook te Nieuwkoop, waar de Armin. pred. bij dag voorbij des officiers huis gaat zonder gemolesteerd te worden, en de gedaagde wegens de vergadering schijnt met den officier bij forme van collusie te spelen. En hier staat te vreezen, alzoo er maar één weg is, dat de Ledematen en Arminianen elkander ontmoetende wel lichtelijk mochten in contentie en uit contentie in een bloedbad geraken, gelijk van 't eerste al eenige

---

1) BOOM schreef kort na zijne komst op Loevestein over Schoonhoven: Dat het werk daar door mijne gevangenis niet stuit, maar meer en meer weder aanwast, ook zoo zeer dat men hoopt haast wederom op den ouden voet te zullen ingaan, is prijselijk en mij ook lief om te hooren geweest; en zal mij nog liever wezen, als ik de daad verneem, 't welk, als ik vertrouw. haast geschieden zal. Is er wel iemand die dat nog zoude willen verhinderen, al ware het ook zoo, dat men den godsdienst met zingen begon en besloot, gelijk in verscheidene plaatsen alreeds geschiedt, en in andere plaatsen resolutie genomen is om dat eerstdaags te beginnen. Rott. HSS. 723.

apparentiën gezien zijn. Hieromtrent hebben de Remonstranten allen op te merken, dat de magistraten van Nieuwpoort bereid zijn de notoire onwaarheid van dat gaan met gewapende mannen te certificeeren, en dat het verhaalde van de dorpen hen niet bezwaart. 't Is waarlijk niet vreemd, dat de officieren mettertijd moede worden van de Remonstr. wegens gods. vergaderingen te kwellen, door welke zij geenerlei onrust in de gemeente zien ontstaan. 't Is integendeel eene bezwaarlijke zaak, te sevieeren over vrome lieden omdat zij God dienen naar hunne conscientie, 't welk, — voegen zij er moedig en recht te passe bij — 't welk de Remonstr. doet hopen, dat Uwe Ed. Mog. te meer zullen worden bewogen hun ootmoedig verzoek van vrijheid te accordeeren, en d'onbeleefdheid der predikanten, die d'officieren, hunne beschermers, over zulke christelijke civiliteit en discretie pogen verdacht te maken, te refreneeren.

Geeft ons dit een en ander reeds eene vrij klare en levende voorstelling van den staat van zaken in het meest Remonstrantsche gedeelte des lands, in Z. Holland, nog sterker sprekend is het volgende, dat de Delftsche Synode aanvoerde ten bewijs hoe het, ondanks haar waarschuwen en dringen, bij gebrek aan eene vaste orde tot wering der Arminiaansche factie, van kwaad tot erger was gegaan. Uit het verhaal van eenige klassen was haar gebleken, dat in verscheidene steden en dorpen, als Delft, Gouda, Rotterdam, Gorkum, Brielle, 'sHage, Schoonhoven, Woerden, Nieuwpoort, Zoetermeer, Zoeterwoude, Warmond, Leiderdorp, Oestgeest, Hazerswoude (doch alleen onder deksel van de Mennonieten vergadering, boven blz. 109), Oudewetering, Zevenhuizen, Bleiswijk; Waddingsveen, Nieuwkoop, Zevenhoven, Zwammerdam, Aarlanderveen, (waaronder eenige plaatsen zijn, waar men eenige jaren herwaarts van de Remonstr. factie niet heeft geweten, maar zij onlangs het hoofd dapper heeft beginnen op te steken) tot oefening van de Remonstr. religie bijzondere plaatsen zijn gedestineerd en gebruikt worden, toegerust met banken en stoelen en voorts wat daaraan kleeft. In welke alle zondagen, en op verscheidene plaatsen ook in de week, op het gelui van de publieke kerk de Remonstr. gezinden in grooten getale zamen komen, zich derwaarts vervoegende langs de principale straten, en zonder eenige omweg te

gebruiken, de vrouwen hare stoelen en boeken aan de armen dragende zonder eenige vrees, zoo publiek en vrij als die van de Gereformeerde religie doen, en aldaar niet alleen hunne predikaties doen, maar ook de sacramenten gebruiken, en de publieke vroedvrouwen verzoeken hunne kinderen ten doop te brengen, en dat met gevolg van vele vrouwen naar 't gebruik der plaatsen, mitsgaders de psalmen overluid zingende, en dit in sommige plaatsen zoo nabij de kerk, dat de pred. en toehoorders daardoor geturbeerd worden. Dat ook de lidmaten onzer kerken door hen gesolliciteerd worden om bij hen ten gehoor te komen, zelfs ook niet ongemoeid latende degenen die in den dienst van 't land zijn, — zoodat al in verscheidene plaatsen groote apparentie van handdadigheid geweest is, en nog meer te vreezen staat, alzoo van d'andere zijde van de vrome lidmaten en patriotten der kerken verscheidene propoosten gehoord worden, als namelijk, dat zij niet langer kunnen verdragen de stoute lasteringen en dreigementen der Remonstr., en bij foute van wering door publieke autoriteit zelve zich daaraan zouden mogen komen te vergrijpen.

Over dat groot getal van reeds aanvankelijk gevestigde gemeenten zeggen de Remonstr. in hun tegenschrift alleen: „al ware 't zoo breed als 't uitgemeten wordt”. En enkele van de daar genoemde, Zoeterwoude, Leiderdorp, Oestgeest missen wij verder op de bedieningslijst van 1630 en later. Maar toch; in het gewest waar de meeste Remonstranten waren, maar dan ook de tegenstand der kerk het sterkst was, een twintig gemeenten, waar men genoegzaam openbaar, zondags en in de week, tot eene geregelde, wel ingerichte godsdienstoefening aan vaste plaatsen opging! Met het oog op het noodlottig jaar 1623, en de nawerking daarvan in 1624, geeft het ons een verrassend bewijs, hoe zeer sedert, in den korten tijd van 3 à 4 jaren, de zaak der Remonstranten was vooruit gegaan. En gemeenten, zoo „aanvankelijk in vaste possessie”, waren nu ook buiten Z. Holland die van Hoorn, Amsterdam, Alkmaar, Amersfoort, Utrecht, Nijmegen, Tiel. Natuurlijk heeft men zich die meer vaste en ingerichte plaatsen van zamenkomst nog meest te denken als zolders, schuren of particuliere huizen, gelijk wij van Amsterdam, Alkmaar, en zelfs Rotterdam weten, en nog slechts op enkele plaatsen, als Hoorn, Nieuwpoort,

's Hage, Woerden misschien, als eigenlijke kerkhuisen. Ook werd de vrijheid der oogluiking, van welke men zoo openlijk gebruik maakte, aan de meeste plaatsen, om van Leiden, Kampen, Haarlem zelfs niet te spreken, nog af en aan gestoord of met de boeten gestraft, gelijk wij uit de jaren 1627 en 28 van Schoonhoven nog pas hoorden, van Utrecht, Alkmaar, Woerden, van Monnikendam voor 't eerst, bij name weten. ¹⁾

Uit een paar brieven van EPISCOPIUS aan CUPUS van dit jaar, geven wij nog enkele proeven van de gesteldheid der zaken in 's Gravenhage en Amsterdam, en laten iets omtrent Utrecht volgen. — 20 Juni 1628. Hetgeen onze oude Nester (UIJTENB.) verhaalt dat staat nu wat stil met deze vurige en groote vergaderingen, die aldaar ('s Hage) nu gemaakt worden en 't geheele Hof in alarm houden, de lieden zijnde uitermate geresolveerd, niettegenstaande d'eene verstoring op d'andere gedaan. Wat d'oorzaak zij, kan men niet gissen. Den 18^{den} dezer is er wederom gepredikt voor den middag. De officier van 't Hof kwam eerst, en daarna kwam de Bailluw van den Haag, vergezelschaft met 2 zijner substituten. Dan alzoo hij den eersten bezig vond met teekenen, zoo ging de leste, 't heir in 't gros overgezien hebbende, weer terug, Daar zijn er wel honderd geteekend, elk zeggende: teeken mij mede, ik ben die, die, woon daar, etc. De dienst werd daarmede niet geturbeerd; zijn openlijk ingegaan en uitgegaan, een heele straat langs met heele troepen, tot dat zij zich daarna verdeelden, elk zijns weegs. In de straat was veel volks om te zien, lieten de lieden tusschen beiden doorgaan, zonder iets te zeggen, uitgenomen een kwaadspreker of 2, die den mond wat veel roerden. De officier heeft rapport gedaan aan den H. president, die vraagde, waarom ZEd. niet meer had geteekend? Antwoord: hij kon maar meest teekenen in 't uitgaan, en in plaats van één te kunnen teekenen ontslipten hem zes. Gevraagd, hoe sterk zij waren geweest, zeide dat zijn dienaars dat best zouden zeggen, als die best daarop hadden kunnen letten terwijl hij teekende. Een van dezelve gevraagd zijnde, antwoordde dat er wel eens

---

1) Zie b. v. van dit laatste Rott. HSS. 1668, over Utrecht Br. van NIELLIUS Rott. HSS. 1532, over Alkmaar Brieven van HOLLINGERUS ald. 1311, en boven bij de vervolging door de magistraten.

zoo veel geweest waren als in de groote kerk. Die er geweest zijn, zeggen van 500 of 600. Wat geschieden zal, leert de tijd, — Zoo verre is 't, dat, mocht dit voort gaan, zij in getal eene van de groote kerken niet wijken zouden. Men hoort dat er wel zoo veel achter blijven alser geweest zijn, zonderling die wat uitsterken (?). Ik twijfel niet, of men zal daar hard tegen aan gaan. De Heer BROECKHOVEN is daar expresselijk geweest om daar tegen dapper te arbeiden, heeft den gecommiteerde van Leiden die in 't collegie is belast, rond uit te verklaren dat Leiden niet een stuiver zal contribueeren, zoo dit niet gestuit wordt. GLARGES van Haarlem heeft zulks ook gezeid. Summa, men is er zeer ontsteld. Anderen meenen, zoo het werk bij 't Hof of de Gecom. R(aden) niet wordt gedaan, dat alles uitgesteld zal worden tot op de (dag)vaart, die den 4 of 5den Juli wezen zal. — Te Amsterdam gaat de weg wederom maar stillkens. Willen de HH. van Amsterdam nu wat iuffer uit den mond spreken op de dagvaart, dat zoude veel goed doen.

10 Oct. 1628. In den Haag is 't al op de heen wat eenig gezag heeft om de vergaderingen te verstoren. Dan de gemeente schijnt geresolveerd te wezen om voort te gaan met dezelve, niettegenstaande allerlei oppositiën, citatiën, condemnatiën etc. 't Zal een groot stuk wezen indien zij 't daar kunnen opzeilen.

Die van Amsterdam beginnen op hun stuk met ernst te letten. 't Was tijd. Daar was een pot te vuur, die zorgelijk was, en die van de kerkelijken dapper gestookt werd. Want het gaat daar gansch niet naar hun zin. Voorleden vrijdag is de Raad vergaderd geweest. De Burgem. hebben voorgesteld, dat het noodig was tot rust en verzekering van hunne stad meer soldaten aan te nemen. De resolutie is gevallen, dat Burgem. doen zouden zoo zij tot rust van de stad zouden bevinden te behooren, de compagniën vermeerderen, eene nieuwe oprichten zoo zij zouden geraadzaam vinden, zonder hun een getal voor te schrijven. Daar op hebben de Burgem. terstond nog 300 soldaten aangenomen, zulks dat nu beide de compagniën 800 man sterk zijn; en men houdt dat hiermede hunne autoriteit buiten alle bedenken verzekerd is. — Dat doet ons hier weer goeden moed scheppen ¹⁾.

1) Rott. HSS. 1023, 24.

De Utrechtsche Remonstranten, in 1628 bij herhaling, en met het weghalen der banken uit hunne vergaderplaats gestoord, zonden in Juli eene commissie tot de Vroedschap om er tegen te remonstreeren, op grond van de hun gegevene verklaring van de Heeren, dat zij in alle stilligheid vergaderende geen zwaarigheid hadden te verwachten. MONACHIUS, die het aan RIJCKEW. schreef, voegt er nog bij, dat men zeer verlangt te vernemen hoe het in den Haag met de zaken staat. Dat zal te Utrecht de markt maken. Hier vergaderde men toen nog ten huize van iemand, die zelf bij de vroedschap pogingen deed om van die vergaderingen bevrijd te worden. Men verliet daarom dit huis, en de Ritmeester MOERSBERGEN bood zijn stal aan, dien de Mennonieten voor hunne vergaderingen gebruikten. Maar van hen kon men om 't gevaar nauwelijks consent verwachten. Op de presentatie van v. DONGEN om in openlijke conferentie de onwettigheid der Remonstr. vergaderingen te bewijzen, meende men niet te moeten zwijgen, maar tot schriftelijke conferentie zich te bepalen. ¹⁾

Bij zulk eenen staat van zaken moest het den Rem., gelijk zij zelve betuigen, wel zeer tegen vallen, als zij, na nu toch van de Staten v. Holl. antwoord, al was het in minachtenden toon en afwijzend, maar toch voor 't eerst en meer terechtwijzend dan dreigend, antwoord op hunne supplicatiën ontvangen te hebben, den 14 Aug. van die Staten weder een scherpen brief aan al de officieren der provincie zagen uitgaan ²⁾, met welken dezen, uitdrukkelijk op grond van hetgeen de Contra-rem. in hunne requesten hadden aangevoerd, scherper executie der plakaten tegen de Remonstr. vergaderingen werd gelast. En wij vernemen misschien de uitwerking hiervan, als wij EPISCOPIUS op vragen van „scrupuleuze lieden”, uit Amsterdam door FR. v. LIMBORCH tot hem gebracht, kortelijk voor zijn doen, maar voor ons vrij uitvoerig en tevens zeer be-

---

1) Uit Brieven van MONACHIUS, Rott. HSS. 1450. Over de vervolgingen van dit jaar te Utr. zie ook de brieven van RIJCKEWABERT, Rott. HSS. 1731. 33; over v. DONGEN, boven blz. 52.

2) Zie boven, handelingen der Staten. Den brief vindt men Oprecht Verh. blz. 76, 77. Men zie ook RIJCKEW.'s korte brief aan de Rem. om hen met kloekmoedigheid te ondersteunen tegen den brief der Staten, Amst. Pamfl. I. 1. 120.

paald, in twee brieven van Mei van dit jaar de noodzakelijkheid hooren betoogen van de godsdienstige vergaderingen in 't algemeen, en van de aparte, van de publieke kerk en andere sekten afgezonderde vergaderingen der Remonstanten in 't bijzonder ¹⁾). Merkwaardig is ook de brief door UYTENB. in October van dit jaar aan VAN SORGEN, STRIJEN en eenige andere advokaten in den Haag geschreven. Terwijl hij zelf in die maand te Rotterdam voor 't eerst waagde de godsdienstige vergaderingen der Remonstr. bij te wonen, wekte hij thans op nadrukkelijke wijze de genoemde mannen op, om daarin, en in het geheele voortaan van de goede zaak, zonder aanmerking van tijdelijk belang meer ijver te betoonen. ²⁾ Een juichtoon over den brief der Staten hieven de Contra-rem. aan in het *Discours*, waartegen UYTENB. met zijn *Nieuwe heilige Ligue* optrad. ³⁾ Dat *Discours*, aan PAUW toegeschreven, hebben wij boven blz. 51 en 52 doen kennen. Te Rotterdam en Schiedam (boven blz. 5), weten wij, werd de brief der Staten niet afgelezen. Te Amsterdam voegde men er eene clause bij, tegen de predikanten die op den predikstoel te dezer zake de officieren licht zouden aanranden, met bedreiging van deportatie. ⁴⁾ En op de meeste plaatsen lieten de Remonstranten zich ook door zulk een Brief niet meer afschrikken, zoodat de bedachtzame NIELLIUS schreef: ⁵⁾ Of onze lieden zoo prudenter doen als fortiter, dat zij terstond na het aflezen van den brief met groote vergaderingen bijeenkomen, en dat in 't gezicht, als ten spijt van de officieren, weet ik niet.

Maar des te meer was het hun een even onverwachte als zware slag, die ons reeds uit Schoonhoven werd herinnerd, als thans, na jaren van rust in dit opzicht, nog weder een hunner predikanten gevangen werd. En hij, THEOD. BOOM, behoorde tot degenen die reeds hadden deelgenomen aan de Rott. Vergadering van Maart 1619, en weder aan de hachelijke vergaderingen van 1623 en 1624, en was een

---

1) Rott. HSS. 1020. 21.

2) Ald. 2032. Wij deelen den brief niet mede, omdat die weldra in het IIIe Deel der Briefwisseling van UYTENB. zal verschijnen.

3) Amst. Pamfl. I. 1. 97.

4) NIELLIUS. Rott. HSS. 1538.

5) Aldaar.

der weinigen die, van den aanvang af in 't land gebleven, den eersten last der bediening en de eerste hitte der vervolging met onbezweken moed en ijver hadden doorgestaan. Daarbij werd hij hun geheel en zonder uitzicht ontnomen, dewijl ook hij nog weder, 4 jaren na zijn laatsten voorganger **GEESTERANUS**, daar gebracht werd waar ook hem

Geweld van wallen, dubbele gracht,
Ontruste honden, wacht bij wacht,
Beslagen poorten, ijzren boomen,
Geknars van slotwerk, breede stroomen,
En de onvermurwbre kastelein
Verzekerden op Loevestein,
. . . . .
. . . . . buiten duchten
Van in der eeuwigheid t'ontvluchten 4).

In dit en het vorige jaar verloor de Broederschap nog door den dood, van hare politieke vrienden **JOHAN DE HAEN**, den grooten voorstander der buitenlandsche vestiging in Holstein, en **OTTO VAN ZEVENDER** Heer van Kenenburg, Lid der Staten, beide in 1627 2), en van hare predikanten **AEG. VAN SEYST** en **SIMON GOULART**, gewezen Waalsch pred. te Amsterdam, nog in 1626 te Frederikstad werkzaam, beide in 1628. In 1627 stierf ook **D. RAFSZ. CAMPHUIJSEN**, die, ofschoon na de prediking te Rotterdam (op de bierton, **BRANDT III. 793**) niet bij hen gebleven, toch geestverwant en door zijne gedichten bevorderaar was van hunne zaak.

Opmerking verdient nog in dit jaar het gebruik dat wij terstond voor eene belangrijke gemeente zien maken van de verwijzing der Remonstr. naar hunne Magistraten. Te Amsterdam had het plaats. Waarschijnlijk in verband met de vergaderingen voor het requestreeren, te 's Hage tegen 10 April beschreven, en te Rotterdam den 11^{den} en volg. gehouden, werd 12 April door acht aanzienlijke burgers, **JAN EGB. BISSCHOP**, **ABR. JAKZ. VAN NOORT**, **JOOST BRASSER**, **REYNIER**

---

1) **VONDEL. v. LENN. III. blz. 145.**

2) Hiernaar moet verbeterd worden de tijdsbepaling van den dood van **DE HAEN** in mijn Biogr. N. L., en Frederikstad aan de Eider. Men zie **Rott. HSS. 12.**

SCHAEP, ANTHONY DE LANGE, Dr. J. VAN HARTOGVELT, FR. VAN LIMBORCH en DIRCK JOOSTEN, zoo voor zich zelven als uit naam van de Remonstr. gemeente een Request om vrije exercitie bij de stedelijke regeering ingeleverd. Daarop was in Juli het indienen van het Generaal-request aan de Staten gevolgd, en als dit nu 25 Juli met het verwijzen naar de magistraten was beantwoord, dienden de vier eerstgenoemden eene kopie van het gen. request met nader adstructie bij de Amsterdamsche Vroedschap in. En wat, behalve de daad zelve en het personeel dat wij hier aan 't hoofd der beweging zien, voor ons deze zaak nog meer belangrijk maakt is dit, dat wij de namen kennen van 247 Amsterdamsche Remonstrantschgezinden, die hen uitdrukkelijk machtigden om in hunnen naam dezen stap bij de regeering te doen ¹⁾. Ook de tegenpartij, die in ditzelfde jaar aan den Prins had verklaard dat de Remonstranten alhier geen vijftig aanzienlijke huisgezinnen telde ²⁾, was kennelijk door dit groot getal van namen getroffen. Men beweerde daarom dat het niet allen Remonstr. waren die geteekend hadden, maar een hoop libertijnen enz. Doch PRAEVOOST, destijds in Amsterdam, verklaarde aan EPISCOPIUS dat dit zonder fundament was ³⁾. Daarmede verzekerde hij niet dat ze allen formeel tot de Remonstr. gemeente behoorden. Maar deze was ook te Amsterdam, gelijk wij weldra vernemen zullen, nog niet zóó zeer als elders eene geconstitueerde gemeenschap. En terwijl het eerste request van de acht mannen uitdrukkelijk mede uit naam der Remonstr. gemeente sprak, was het zeker niet zonder grond dat de vier in het laatste adres spraken voor hen, „die geneigd waren tot de vrije exercitie van de Chr. religie naar 't gevoelen der Remonstranten.” De Fransche namen b. v. in de lijst der committenten kunnen lichtelijk een wel aangesloten maar niet, althans ten opzichte van allen, inge-

---

1) Wij deelen de Naamlijst met onze opmerkingen, en de beide Requesten uit de Amst. en Rott. HSS. als Bijl. No. 15 mede. De volmacht, met de namen van hen die haar gaven, komt ook voor bij WAGENAAR, Amst. I. 497, en werd uitgegeven in 1754 in het geschrift van VAN DER MEERSCH, *Onschuld der Remonstr.* blz. 54, aant. 20, Amst. Pamfl. I. 1. 61.

2) WAGENAAR, Amst. I. 496.

3) Br. van 1 Sept., Rott. HSS. 1669. WAGENAAR las verkeerdelijk in dezen brief eene bevestiging van dat beweren, Ald. 498.

sloten deel der gemeente, dat der Waalsche Remonstr. hebben vertegenwoordigd. PRAEVOOST bracht bij dezen zelfden brief van den bekenden vriend van UYTENB., ABRAHAM ANTHONISZ. ¹⁾, het verlangen over, dat nu van de Directie een Gemeen-request zou ontworpen worden, hetwelk, gewijzigd naar den staat van zaken in de verschillende plaatsen, overal met zulk eene onderteekening zou worden ingeleverd.

Ook de Amsterdamsche Contra-rem. lieten 't in dit jaar aan geen requesten ontbreken. UYTENB. wederlegde er meerdere tegelijk in zijn *Onderzoek* van de Amsterd. requesten ²⁾. Daar noemt hij ze adressen „van allerlei soort van burgers, van predikanten en ouderlingen, van participanten van de W. Indische Compagnie en van andere kooplieden, tot vijf in getale ³⁾, adresseerende de eerste drie aan den Magistraat, de laatste aan Zijne Prins. Exc., neffens ook eenig aantal Brabanders, die men zeit Zijne Exc. mede iets mondeling te hebben vertoond, ook gepresenteerd ettelijke duizenden te sisteeeren die gelijk verzoek zouden doen als in de Requesten.” Hij zegt er verder van: Alle die ressorten te doen werken en alle die registers te doen spelen op éenen toon, is niet wel mogelijk zonder heimelijke bijeenkomsten en veel omloopens bij d' een en bij d' ander, — doende de goede lieden gelooven dat de religie in groot perikel was. Zulk

1) Hij was het, die in 1622 bij 't bouwen van zijn huis op den hoek van de Warmoesgracht in 't steenen slotstuk van zijn kelderboog het hooft van OLDENBARNEVELD deed bijtolen, en in wiens woning GREESTERANUS in 1624 werd gevangen. WAGEN. I. 482. UYTENB. teekende in zijn *Memoriaal* Rott. H.S. 365 op 13 April 1633 van zich zelve aan: Uitgeschilderd door REMBRANDT voor ABRAHAM ANTHONISZ. Misschien is het schoone portret van UYTENB. dat de Amsterd. kerk bezit daarvan eene copie, of dat wat zich op 't Museum van het Trippenhuys bevindt. Over het door A. verlangde request zie ook den belangrijken brief, Rott. H.S.S. 1403.

2) Tot verdediging der onschuldigen en onderrichting der misleiden, van Juni 1628., Amst. Pamfl. I. 1. 97. BARLAEUS bracht van sommige stilstand-teekenaars een beklag bij UYTENB. in over hetgeen uit dit geschrift tot minachting van hen kon worden afgeleid. De oude man trok zich dat zeer aan, en verdedigde zich uitvoerig. Zie de beide Latijnsche brieven Amst. H.S.S. 158, No. 68 en 69. No. 72 aldaar is een brief aan EPISCOP. uit 1629, houdende een soortgelyk beklag van vier predikanten over de beleedigende wijze waarop JAN CORNELISZ (KUIJLMAN) in predikatiën over hen gesproken had.

3) Amst. Pamfl. I. 2. 73.

is gebleken. Want men heeft geloopen door vele herbergen, en aldaar opgeroepen al wat men bijeen krijgen konde om den hoop van de teekenaars te vermeerderen, het eerste Request zijnde geteekend van vele meest geringe lieden van allerlei ambachten, niet alleen meesters, maar ook en wel 't meeste deel knechts, die men tot het teekenen bracht hen doende verstaan dat d' Arminianen de kerk wilden innemen en hen daaruit smijten. 't Amsterdamsche Oude-mannenhuus zoude van dit omloopen mede kunnen getuigen." En als 't fundament van al de requesten geeft hij te recht dit op: dat de Overheid de religie, die zij eerst bekend heeft de eenige waarachtige te zijn en als zoodanig in haar gebied heeft aangenomen, schuldig is te handhaven, en alzoo dit niet geschieden kan (naar zulker theologanten voorgeven) met toelating van andere godsdiensten, welke die waarachtig gewaande eenigzins tegen zijn, dat ze dan gehouden is die andere met plakaten en anders op 't lijf te vallen en te weren.

1629 en 1630.

Waren de jaren 1619—1621 voor de Stichting der Broederschap vooral belangrijk door de buitenlandsche Societeitsvergaderingen en de buiten- en binnenlandsche Directie, en die van 1623—1625 door de behoudende werking van deze laatste en de zelfwerkzaamheid der klassen, die van 1626—1628 waren het om de nu doorwerkende politiek van den nieuwen Stadhouder, de terugkomst der Buiten-directeuren, de onderhandelingen over vereeniging, en de requesten. Maar door dit een en ander, en tevens door den langen duur der verdrukking, was nu dan ook eene oogluiking aan de zijde der regeering, en een stout en vrij gebruik maken van deze aan de zijde der Remonstr. ontstaan, waardoor eene geregelde vestiging hunner Broederschap zich in 't verschiep kon gaan vertoonen, en binnenlandsche Societeitsvergaderingen konden plaats hebben die van zelf, en al meer en meer eene hoofdzaak voor onze kennisneming worden.

Staat van zaken.

Doch eer wij met deze ons bezig houden, hebben wij van

velerlei te hooren dat ons den staat van zaken in deze jaren kan doen kennen.

Nog in December 1628 hadden de Synod. Gedep. van N.- en Z.-Holland met eenigen van den kerkeraad van 's Gravenhage eene remonstrantie bij de Staten ingezonden. Terwijl zij daarin weder tegen de stoutigheden der Arminianen (ook de Haagsche, van welke wij vernamen) op executie der plakaten aandrongen, deden zij het thans met opzettelijk tegen het gedurig beklag der Remonstranten te betoogen, dat die executie geen conscientiedwang heeten mocht. Zij werden dus vooral ook op dit punt in 't begin van 1629 door UYTENB. in eene gelijke remonstrantie aan de Staten „uit naam der Remonstr. leeraars en christenen” beantwoord ¹⁾. Intusschen wendden zich de Synod. Gedep. op den laatsten Febr. 1629 weder met eene remonstrantie tot de Staten ²⁾. En nu richtte UYTENB. zich tot de Gedeputeerden zelve met een geschrift, dat, rijk aan historische herinneringen, dienen moest om, gelijk het op den titel ³⁾ is uitgedrukt, „alle hunne blamen te weerleggen, te vertoonen dat de religie met zulke middelen als zij voor hebben niet wordt vastgesteld, en te beantwoorden de propositie van Mr. ROUSE in 't Parlement van Engeland.” Deze namelijk had aldaar de Arminianen voorgesteld als Jezuïeten in opinie en praktijk; en de Contra-rem. hadden nu zijne beweringen ten dien opzichte gretig overgenomen en verbreed. Wij voor ons moeten hier onze verbazing uitspreken, niet zoo zeer over dat eindeloos gewijzigd herhalen van bezwaren en eischen, als over het eindeloos gewijzigd weerleggen van deze. Het eerste werd afgedrongen door het voet voor voet verliezen van den grond, dien men zich als eenig eigenaar had zien toewijzen, door het slag op slag in de scheede blijven van die wapenen, door welke de toegestane grond van de indringers zou gezuiverd worden; en de schriften der klagers en eischers hadden ten minste af en aan andere schrijvers tot auteurs. Maar aan de andere zijde dwong thans een soortgelijke aandrang niet zoo zeer, en hier was het altijd en al-

---

1) Beantw. van de Remonstr. nopens den consc. dwang, Amst. Pamfl. I. 1. 98.

2) Ook eenige particuliere kerken deden het in Maart. Zie Advertissement vóór 't Ernstig schrijven, Amst. Pamfl. I. 1. 98.

3) Ernstig schrijven aan de Gedep. — over hunne Remonstrantie, — den 28 Febr. 1629 overgegeven. Aldaar.

tijd weder dezelfde man, die niet moede werd telkens op **andere** wijze te zeggen wat nu honderd malen en door hem **zelve**n reeds zoo dikwijls was gezegd, en toch bij hen voor **wie** het eigenlijk noodig was geen ingang vond; en die **man** was een vervolgde en gejaagde balling van 72 jaren. **Nooit** verflauwende ijver voor de zaak die hij voorstond, **gewekt** door de veroveringen die vooral ook zijne aanhoudend **verschenen** geschriften voor haar hadden gemaakt, en daarbij de **vaste** overtuiging dat lijdzaam volharden onmisbaar bleef tot **den** einde, kunnen het alleen verklaren, maar dan ook **doen** beseffen wat de zich vestigende Broederschap in dit opzigt mede aan haren UYTENBOGAERT had. In deze twee geschriften vulde hij toch maar weder een honderd kwarto bladzijden uit zijnen rijken en op alles gevatten geest; en hij voegde er in ditzelfde jaar nog een groote twee honderd in vier andere traktaten aan toe ¹⁾).

Belangrijk nog was in 1629 UYTENBOGAERT'S correspondentie met den president van 't Hof KROMHOUT. Deze had doen blijken dat hij een weg wenschte te zien aanwijzen, dien men tot vereeniging of accommodatie kon inslaan, en op begeerte van eenige advokaten schreef UYTENB. daarover aan hem een brief ²⁾, wiens „summa” in 't volgende jaar door hem zelve aan v. d. BORRE aldus werd medegedeeld ³⁾: „Dat de voornaamste weg daartoe was in dien men liet lijde fundamente en maximen in de Reformatie oorspronkelijk aangene men, bijzonder deze drie: 1. Dat de H. Schrift was d'eenige

---

1) Zie de Amst. Pamfl. I. 1. blz. 98. Drie hadden betrekking op het Amsterdamsch Schuttersoproer: *Copie* van het advies der Leidsche Hoogleeraren over den Schutterseed, met een Brief, bevattende consideratiën daarop; *Aanspraak* aan dezelve den over hunne Verantwoording op die Consideratiën; *Onderrichting* op de Missive van P. v. H. aan de Staten-Gen. en den Prins, die al de oude grieven, van de scherpe keur van Schieland 1617, den landverrader BARNEVELD, de Arminiaansche conspiratie enz. herhaalde om den oproerigen geest tegen de Remonstr. te voeden. De zaak der Arminianen werd hier kortweg voorgesteld als door OLDENBARNEVELD afkomstig van Spanje en strekkende om in eene democratische regeering door tweedracht te heerschen. Vreemde combinatie zeker! In een vierde geschrift bewoog UYTENB. zich weder eens op politiek terrein; 't was een *Discours*, waarin de voor- en nadeelen van den aangeboden 34jarigen wapenstilstand, Trêves of Vrede, overwogen werden zonder tot bepaalde beslissing te komen. Dit laatste maakt het auteurschap van UYTENB. wel wat twijfelachtig.

2) *Leven en Bed.* 167.

3) *Sec. Hand.* I. 365.

regel des geloofs en des levens, die in de fundamenteele en noodzakelijke punten ter zaligheid zoo klaar was, dat daar geen uitlegging toe van noode was. 2. Dat alle menschen zoo in hun particulier als in hunne Synodale en andere vergaderingen konden dolen. 3. Dat nu in de wereld geen sprekende Rechter van God was gesteld om de religiegeschillen, in zake des geloofs aangaande de verscheidene uitleggingen der duistere plaatsen van de H. Schrift, te decideeren en de conscientien daaraan te verbinden." Waarom hij 1) verdraagzaamheid als het ware accommodatie- of vereenigingsmiddel noemde. Maar dit voldeed den President voor zijne bedoeling niet.

Wij herinneren ons voorts uit hetgeen wij vroeger aantekenden, dat in dit jaar CORVINUS te Leiden gevangen genomen, gebannen en naar Embden werd gebracht²⁾. Hij, reeds lang niet meer werkzaam voor de zaak der Remonstranten, was van nu af daarvoor geheel verloren³⁾. Alleen in 1632 hooren wij nog eens van hem, als UYTENB. door de Directeuren werd gemachtigd „in zijn privé hem uit te noodigen tot het uitgeven van zijn boek tegen WALAEUS".⁴⁾ En CORVINUS, met POPPIUS en NIBLIUS een der drie die in 1619, als meest bedreigd en meest van waarde vooral voor het schrijven, aan de zijde der Directeuren buiten het land gehouden werden, schijnt zelfs niet lang voor zijn sterven, dat in de eerste dagen van 1650 plaats had, tot het Roomsch-catholicisme te zijn overgegaan⁵⁾. Tegen

---

1) Lev. en Bed. a. p.

2) Brieven in de Rott. HSS. No. 844. 45 en 1027. 1029, boven, blz. 20.

3) EPISCOPIUS schreef van hem 8 Maart 1629: CORVINUS' zaak heeft nog al zwaarigheid. De resolutie, nu in de Staten gerenoveerd, dat geen gebannen predikant in 't land mag komen zonder de akte van stilstand te teekenen, heeft zijn stuk zeer verergerd. — Ik wenschte dat hij in de zake Gods kordater en in de zijne wijselijker gegaan had. Alle doctores juris zijn geen practici. Ik vrees dat het nog op een teekenen met hem aankomen zal. Daarmede leit al zijne wijsheid en eere in de assche, doet hij 't. Rott. HSS. 1027. PASCHIER: C. heeft wel beloofd niet te prediken, maar geen stilstand willen teekenen. 't Scheelde niet veel of men had hem naar Loevestein gebracht. 22 Maart 1629, Rott. HSS. 1605. Zie ook den brief van CUPUS. Rott. HSS. 875.

4) Dat niet verschenen is. Zie Biogr. N. L. 351 en Rott. HSS. 267.

5) Het Amst. HS. 158 bevat als N°. 88 zijne R. C. geloofsbelijdenis op 't sterfbed, 24 Dec. 1649 afgelegd. Zijn voorganger in dit opzicht, P. BERTIUS, overleed in dit jaar 1629; ook de Raadpensionaris, dien wij zoo dikwijls weinig gunstig in de zaak der Remonstr. zagen handelen, DUWCK.

WITTIVS had te Nijmegen in dit jaar een aanslag plaats, maar aan welken hij ontkwam (Deel I, blz. 216, boven, blz. 36). UYTENB. en GREVINKHOVEN werden in den Haag bedreigd. En behalve te Leiden, Kampen, Utrecht, Alkmaar, zien wij thans ook nog op sommige dorpen (Warmond, Zevenhuizen) verdrukking en verstoring plaats hebben, terwijl wij ons de vernieuwing der plakaten in Gelderland en Friesland herinneren. Maar aan den anderen kant weder weten wij, hoe de Begeering van Amsterdam in dit jaar den onrustigen, woeligen geest die daar de Remonstranten bedreigde krachtig bedwong en meester bleef. Ook in de Staten bood zij nu de partij der vervolging moedigen tegenstand, waarvan EPISCOPIUS ons iets moge verhalen. Aan CURUS op Loevestein schrijvende uitte hij den wensch, Gave God dat wij mondeling — mochten confereeren, — maar voegde er verder bij: De apparentie hiertoe scheen onlangs groot te wezen, maar daar is nu op de dagvaart, ter occasie van 'tgeen te Amsterdam is gepasseerd, zoo dikke en donkere wolk tusschen gekomen die deze apparentie en hope wel niet geheel weggenomen, maar niet weinig verachterd heeft. Daar zijn nogtans groote en goede redenen die ons doen gelooven dat hierna wel een beter zonnenschijn komen zal, die ons wederom wat licht en mogelijk vaster hope geven zal. De partijen zijn zeer ontsteld, en waren als dolle en uitzinnige menschen, dat hun 't stuk, dat zij te Amsterdam meenden genoeg vast te hebben, zoo ganschelijk ontzet en uit de handen genomen is, Hinc ille dolor et furor (van hier die droefheid en woede). Zij hebben eene Remonstrantie ¹⁾ overgeleverd zoo vol gal en bitterheid, dat het te verwonderen is, doch in substantie niet anders vervattende als 'tgeen zij in hunne twee of drie laatste voorgaande gesteld hebben gehad, uitgezonderd dat zij het zeer geladen hebben op D. GROTIUS' boek ²⁾, en daarbij de Heeren van Amsterdam een steek geven over 'tgeen tot nadeel van de kerkelijken staat in hunne publicatie ³⁾, ook iets slaande donkerlijk op die-

1) Zie Amst. Pamfl. 1. 2. 86.

2) Ordinum pietas, Wettelijke verantwoord. van de Staten van Holl., reeds in 1622 uitgegeven, maar hier als de bron van al de onrust in 't land opgehaald.

3) Na 't Schutters-oproer, waarop veel van 't volgende slaat. Zie hier boven blz. 40; de public. bij WAGEN. I. 503.

genen, die correspondentie houden met hen die crimen laes. majest. begaan hebben; 'twelk men meent dat op REIGERSBERG slaat. Zij schijnen daarin ook te willen verdedigen de consultatie, gegeven bij de theologi van Leiden en bij de gedeputeerden van beide de Synoden geadstrueerd en geapprobeerd. De gedeputeerden van Amsterdam op de dagvaart zeyden in 't omvragen voor hun advies, dat zij die (consultatie) wilden communiceren met hunne principalen, en bij provisie verzochten dat zij gesteld werd in handen van den Fiskaal. om 't recht van de overheid te bewaren; dat Neef (de Prins) daarop vertogen zij. Men meent dat zij weer gekomen zijnde nog wel wat anders zullen zeggen, alzo zij ten uiterste zijn geresolveerd in 't allerminst niet toe te geven, niettegenstaande al het bulderen en razen van de anderen. — Men heeft met eene ongeloofelijke onstuimigheid er toe gearbeid om die van Salem (Amsterdam) daartoe te brengen, dat zij 1. de waardgelders, die zij hebben aangenomen boven het ordinaris getal, zouden afdanken; 2. dat zij dadelijk 't ingenomen krijgsvolk zouden naar hunne garnizoenen doen vertrekken; 3. dat zij desisteeren zouden van te deputeeren eenige raadspersonen in de kerkelijke vergaderingen; 4. dat zij BOGAERT met een ander van de uitgezeiden zouden in hunne eer herstellen, en dat zij intrekken zouden de publicatie waarin eenigen beschuldigd waren van machinatiën, alzo die niet zijn gebleken. Hiertegen hebben die van Salem zich couragieuselijk gesteld, en alleen verklaard aangaande 't ingenomen krijgsvolk, dat zij tevreden zijn dat te doen vertrekken zoo haast 't den Prins zou gelieven, maar in de rest geen wetten te zullen noch willen ontvangen van iemand. Hiermede de partij niet door kunneude, zijn zij gevallen als verwoede menschen op de Remonstranten, en hebben gewild dat men zoude den Prins verzoeken om de steden te willen assisteeren met soldaten tegen de Arminianen, gelijk hij die van Salem had geassisteerd. Daarop zijn eenigen naar Zijne Exc. gedeputeerd, die 'tzelve zeer bekwamelijk en kordaat afgeslagen heeft, zeggende: niet te kunnen zijne soldaten gebruiken laten om iemand in zijne conscientie lastig te vallen; maar indien de Remonstr. iets zouden willen attenteeren tegen de raadhuizen of tegen de geautoriseerde religie, dat hij die gaarne zoude willen gebruiken laten tegen dezelve, gelijk hij die ook had laten ge-

bruiken voor die van Salem tegen degenen die de magistraten alleen van 't kussen zochten te helpen. Dat hij te genereus was om een provoost-generaal te wezen, etc. Daarmee was ook die ophef geweken. Doch om die woedende meuschen eenigzins te gemoet te gaan, is er geoordeeld dat er weder eene Misse, te weten die van 1626, zoude rondom gezonden worden tot executie van de plakaten. Doch, zoo ik versta, zal er aanschrijven geschieden aan de officieren en niet aan de steden. Een blaas met boonen! Imperium verbis etc. 't Papier zal 't ons niet doen, als 't rapier alleen in de scheede blijft. — Vele goede Heeren meenen dat alles nog wel gaan zal. — Indien die van Salem alleen hun stuk wel weten staande te houden, gelijk mij van alle kanten geschreven wordt dat zij 't wel zullen doen, zoo zie ik dat wij den hoek wel boven zullen komen met Gods hulp en salvo Principe (met behoud van den Prins) ¹⁾.

Omtrent de Remonstranten zelve vernemen wij bovendien uit deze jaren nog andere, niet weinig gunstige zaken. Uit 1629 hooren wij, bij de vervolging op welke de kerkelijken te Dokkum aandongen, van den weerzin en de achteloosheid waarmede, naar de getuigenis van LACHTEROP ²⁾, de magistraat daaraan voldeed; van gunstige resolutie ten opzichte der Remonstranten door de vroedschap te Rotterdam genomen ³⁾; en de belangrijke Goudsche gemeente zien wij thans door het aanstellen van een kerkeraad, van onderlingen en diakenen, tot een meer gevestigd bestaan komen ⁴⁾. Ja, tegen het laatst van dit jaar kon de Amsterdamsche gemeente er reeds aan denken een gebouw te zoeken om dat geheel tot kerk in te richten. Ofschoon, zooals wij weldra van Directeuren zullen hooren, in vergelijking met Rotterdam „nog nieuw en kort eerst aangevangen”, en voor de inrichting harer zaken hun raad nog behoevende, was zij door den stand van vele harer leden en begunstigers aanzienlijk, door hun fortuin vermogend. Men kocht op de keizersgracht eene hoedenmakerij. Op eene andere plaats zal het nog gewest zijn dat EPISCOPIUS den 30sten December 1629 te Amsterdam predikte. Toen werd de predikatie, eer zij ten halve was volbracht, van eenige onrustige menschen gestoord,

1) Rott. HSS. 1027.

2) Zie zijne brieven, Rott. HSS. 1070—73.

3) Rott. HSS. 1027. 1029.

4) Ald. 1027.

en hierom afgebroken; doch twee dagen daarna, op den eersten dag des volgende jaars, hervat, werd zij zonder eenige hinderenis voltrokken ¹⁾. EPISCOP. deelt uit dezen tijd omtrent de gemeente nog het volgende mede: „Te Salem (Amsterdam) beginnen de zaken, God lof!, wel te gaan. De spijker wordt ingehouden van de onzen. 't Getal van de toehoorders waast dagelijks aan. De eerste zoldering, die zeer groot en ruim is, is al te klein geworden. COOLMAN (C. RIJCKEWABRT) deed een zondag het beste, maar de tweede zoldering moest bijstaan, zouden de lieden geaccommodeerd worden. Daar was wel een groote menigte van menschen voor den spijker, maar er geschiedde geen insolentie noch overlast. Als de predikatie geëindigd was, verdween al het volk, dat men niet een mensch bijna zag. 't Is nog al vreemd. 't Grauw moet het gewend worden, zoo zal 't metter tijd slijten. Wij hebben orde gesteld, dat de naburige dienaars van Hoorn en Utrecht bij beurten aldaar komen zullen om die gemeente de hand te bieden. Want daar is ons 't meest aan gelegen. Wij zullen metter tijd om hulp roepen met den Macedonischen man, want de oogst wordt groot en de arbeiders die ons helpen kunnen zijn weinige ²⁾.” Het gekochte gebouw werd, even als de vijf jaar later gebouwde Rotterdamsche kerk, ingericht naar 't model der veel grootere Gereformeerde kerk van Charenton, aan UYTENBOGAERT en EPISCOPIUS uit hunne ballingschap bekend. Reeds op den laatsten Januari hield MONTANUS hier de eerste predikatie. Op Zondag daaraanvolgende EPISCOPIUS de tweede, over Hebr. X. 24. 25 ³⁾; toen zonder eenigen toeloop van onrustig volk, alzoo het regenachtig weder was. Des Woensdags, den 6den, werd weêr gepredikt; daar kwam wel eenige toeloop van volk voor de deur, maar die verdween weder haast. En van dien tijd af heeft men voorts openbare vergadering gehouden, en de hoedenmakerij veranderd in een kerk ⁴⁾. GREVINKHOVEN predikte er in Maart met grooten toeloop, en eenige jongens die daarbij moedwil bedreven werden gestraft ⁵⁾. Toen had het gerucht geloopt, dat de plaats den Remonstr. door de Heeren ont-

---

1) Leven van EPISC. door v. LIMBORCH, blz. 302.

2) EPISCOPIUS aan CUPUS, 19 Febr. 1630, Rott. HSS. 1036.

3) Nog te lezen in zijn Predikatiën 1663, blz. 635.

4) Leven van EPISC. ald.

5) Brief van PRAEVOOST, 13 Maart 1630, Rott. HSS. 1672.

nomen was. Op den 8sten September 1630 werd het kerkgebouw door EPISCOPIUS ingewijd, predikende over I Cor. VI. 19. 20, „den geestelijken Tempel” 1). En zoo was, om van Frederikstad niet te spreken dat reeds in 1624 zijne kerk kon bouwen, na Hoorn en misschien deze of gene kleinere gemeente, de betrekkelijk niet talrijke en niet vroeg gevestigde gemeente van Amsterdam nu de eerste die zulk een kerkgebouw bezat 2). Die van den Haag vergaderde wel reeds in 1619 op de Laan, de plaats der tegenwoordige kerk, maar af en aan ook elders, als in de Vlamingstraat 3). Nog in 1630 waren er propoosten aan 't Hof om het auditorium der Haagsche Remonstr. te demolieeren, maar Commissarissen, gezonden om de plaats te bezichtigen, rapporteerden zóó van de kleinheid, dat het er bij bleef; en in 't volgende jaar zullen wij hooren van eene vaste plaats voor hare godsdienstige vergaderingen. Omtrent den verderen kerkenbouw in de Broederschap deelen wij wat wij er van weten bij de vestiging zelve mede.

Wat de Z. Holl. Synode van 1630, die van Schoonhoven, tegen de Remonstr. deed, hoorden wij vroeger 4). Als gravamen van de klassen kwam o. a. het volgende in: Alzoo men weet dat tot beslissing der kerkelijke zwarigheden voorgeslagen worden „moijenneurschappen”, bestaande uit particuliere politieke Heeren en kerkelijke personen of professoren der H. Theologie, bij de H. overheden te convoceren, of het niet noodig ware dat aan de H. Mog. daar tegen worde geremonstreerd.” Blijkens een schrijven daarover van UYTENB., werd daarmede bedoeld dat wat de Prins had voorgeslagen. De Synode vermaande werkelijk de predikanten, zich tot zulke „moijenneurschappen” niet te laten gebruiken. Bij omvraag in de klassen verzekerde zij zich nog, dat er geen predikanten waren die de 5 Art. der Remonstr. achtten duldelijk te zijn. En als gravamen werd ingebracht, dat de Remonstr. ongedoopte personen, van Menniste ouders geboren, voor hun huwelijk zonder

---

1) Predik. blz. 850.

2) Bekend zijn VONDEL's verzen op den bouw en de inwijding van deze kerk. Zie onze Bijl. N°. 5.

3) Rott. HSS. 165 van 1627.

4) Over haar kan men raadplegen onderscheidene geschriften vermeld Amst. Pamfl. L. 1. 100, L. 2. 78. 79. 86.

nader onderzoek doopten, tot schade van de kerk die hen alleen bij onderzoek aannam ¹⁾.

Uit dezen tijd is er ook een opstel dat aan **FESTUS HOMIUS** wordt toegeschreven. Het handelt over het dulden der Remonstr., en zal naar het opschrift „het gevoelen der moderate predikanten” daarover hebben uitgedrukt in de volgende stellingen: ²⁾

„Men moet onderscheid maken tusschen de predikanten, die eigenlijk Remonstr. genoemd worden, en tusschen de lidmaten, naar de Leidsche Synode van 1619 Art. 78.

De predikanten kunnen wij met de Syn. van Dordt. niet in den kerkdienst dulden, ten zij ze hare Canons ondertekenen. De Remonstr. zelve hebben, Synod. Rem. 1624 Cap. III. Art. 4 en Censur. Profess., erkend dat geen lichaam, geene gemeente kan bestaan wanneer in de vergaderingen alles in twijfel zou worden getrokken. En in hunne Apologie hebben zij ook onlangs op dien grond verklaard, met ons geene gemeenschap te kunnen houden zonder gevaar voor hunne zaligheid. fol. 18^b.

Aangaande de lidmaten die nog in eenige Remonstr. dwalingen steken, maken wij met de Leidsche Synode Art. 78 groot onderscheid tusschen de hardnekkigen en de gezeggelijken.

De eersten zijn niet aannemelijk in de gemeenschap.

De anderen, met onderscheid tusschen hen die de in de Synode achter elk Art. verworpene Pelagiaansche en Socin. dwalingen nog aanhangen, die wij met de Delftsche Synode van 1628 Art. 14 niet bij ons kunnen dulden, en tusschen hen die alleen nog maar zwaarigheid hebben omtrent sommige punten der predestinatie en zich aanhoudend daarin leerzaam betoonen; deze willen wij met de Leidsche Synode aannemen.

En dit is de duldung die ons Rom. 14. 1 en Hebr. V. 1. 2. wordt voorgeschreven, en die ook ten allen tijde bij ons is gepractiseerd, blijkens de Contra-remonstr. van 1610 en van 1617, en door de Leidsche Faculteit in haar oordeel over 't boekje van **HORNHOVEN** is aanbevolen.”

Over den staat van zaken in 1630 vernemen wij uit de Brieven der Remonstr. nog het een en ander. **EPISCOPIUS** schreef aan **CUPUS**, 10 Febr: „Men schrijft mij van Salem (Amsterd.)

---

1) Rott. HSS. 182, welk nummer verschillende andere belangrijke stukken omtrent Schoonhoven van 1626—1630, gelijk het voorgaande van 1627 bevat.

2) Rott. HSS. 73. vergel. met 1041 en 2069.

dat de predikanten allen bijna op de been wederom zullen zijn, om in deze vergadering van (de) Staten rumor in casa te maken, en te klagen over de Arminianen en de conniventie der officieren in 't uitvoeren van de plakkatēn. VICTOR (ГРЕВИНКЪ.) heeft daarover een zwaar hoofd, doch dat zijn wij wel gewend. De oude vriend (УЙТЕНБ.) weegt het zoo zwaar niet maar schijnt goeden moed en courage te hebben, doch bedroeft zich dikwijls alleen daarin dat wij binnen onze Societeit zoo niet gesteld zijn als hij wel wenschte. Komt ons verderf uit ons zelve niet, van de partij meent hij dat 't niet komen zal. Hare proceduren maken haar zeer gehaat bij hoogen en lagen, en doen ons veel meer goed dan wij dikmaals ons zelve doen. Dan ik troost mij altijd daarmede, dat het altijd zoo gegaan is, zelfs in der Apostelen tijden. — Eén ding vrees ik alleen als het laatste wee dat ons drukken zal, 't welk is, dat ik meen dat het wel daarnaar geleid wordt om ons kwanswijs in de schaapskooi weder te brengen, en ons als een hoop gemuitmakers hier en daar onder het staande vaandel te steken, om alzoo ons te verderven en eindelijk uit te laten sterven. Daarheen zie ik dat de politieken hellen overal bijna, en velen onder de partij. Eenige hard-krijters zijn er nog tegen, maar als die zien dat zij het schip te Salem en elders kwijt zijn, zoo zullen zij 't met de anderen over den boeg wenden. Wij dienen ook het niet directelijk tegen te spreken, maar kwanswijs, als of wij daar niet vreemd van zijn, 't zelve te avoueren. Te meer, om door dien weg de plakkatēn niet te krijgen, Uwe W. ontslaging te faciliteeren, en onze vrijheid van te vergaderen en in 't land te verkeeren te beter te vorderen. Maar wat is 't? Ik kan daaruit geen goed zien, maar wel onze ruïne en verderf." — En na van УЙТЕНБ. 's verblijf in den Haag gesproken te hebben, en van het vermoeden dat deze aan prediken dacht, laat EPISC. volgen: „Gisteren kreeg ik een brief die aldus begon: „Gisteren avond, zoo ik stond op 't uitgaan om Actor 20. 7, — ontving ik U. E. schrijven." Wat dunkt U. E. is dat niet om ergens te gaan leeren? Vide textum et intelliges (zie den tekst en gij begrijpt het). Dat doet hij daar al somtijds, en in tamelijk aantal van de gequalificeersten. Gave God, dat VICTOR (ГРЕВИНКHOVEN) deed als deze oude trouwe man. Ik zag onze

partij onder den voet met Gods hulp 4).” — Herinneren wij ons hier hoe wij vroeger, blz. 151, GREVINKHOVEN over v. D. BORRE hoorden oordeelen, dan kunnen wij niet nalaten aan het, oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld wordt, te denken. Maar gelijk wij toen zeker niet in gebreke bleven v. D. BORRE's hoogen leeftijd in aanmerking te nemen, zoo moesten wij daar en hier GREVINKH.'s ziekelijkheid niet uit de gedachten verliezen. Doch tevens gevoelen wij weder, om al hetgeen wij door EPISCOP. hoorden vermelden, van hoe groote waarde voor de zaak der Remonstr. het bezit van mannen als UYTENB. en EPISCOP. in dezen tijd nog was.

Als teeken van dien tijd mag ook gelden wat in 1630 met EPISC. zelven geschiedde. Zijn vrij verkeer in 't land deed hem tot een huwelijk komen, en den 3den Dec. 1630 werd dit te Rotterdam, op zijn gedeeltelijken naam van SIMON EGBTZ., en, in weerwil van de bekendmaking van zijn persoon door den stads-secretaris, ongehinderd op 't stadhuis voltrokken 2).

Omtrent Arnhem schreef CHR. H. OUWENS, toen hij in 1630 de gemeente bediende: „Hier komende heb ik een reis of vier nu in 't eene dan in 't andere burgerhuis dienst gedaan. Weinig voor nieuwjaar heb ik zelf een kamertje gehuurd van eene vrouw die mij niet kende, haar niet openbarende waartoe ik de kamer wilde gebruiken. Op nieuwjaar hebben wij daar onze vergadering eerst gehouden, en zoo voort iederen zondag des morgens en donderdag 'savonds. Hinc turbatus Herodes et tota Hierosolyma (Matth. II. 3). ESSEN, DAMMAN en ELLARDUS hebben dat met alle mogelijke macht gezocht te verhinderen. De pred. en kerkeraad zijn de magistr. tot vijfmaal toe met klachten aan boord geweest en zoo lang moeilijk gevallen, tot dat zij de banken en vrouwen-predikstoelen uit de gemelde kamer hebben genomen en met een stortkarre weggevoerd. Van de vrouw des huizes eischen zij f 200 tot boete. Zij ontschuldigt zich, dat ik de kamer heb gehuurd en dieswegens meester daarvan ben; porro nihil habet quod det (voorts heeft zij niets om te geven). Donderdag na deze haspeling hebben wij weer andere banken daarin gedragen en gepredikt. Des Zaturd. zijn in de boete van f 25

---

1) Rott. HSS. 1036. 2) Met MARIA J. D. PESSER, wed. van H. NIELLIUS.

gecondemneerd ENGELBERTUS (VAN ENGELLEN), GODEFRIDUS (CORNELI), ELBERTS, met nog 3 burgers en des ontvangers, DIRK VAN DUNS, vrouwe. Heden is afgepubliceerd, zoo iemand een Armin. predikant in handen weet te leveren daar zijn 500 Gd. aan verdiend. Ziet, hoe lief heeft mij dit volk! — Maar ik begeer de gemeenschap der zonen dezer wereld niet. Morgen, gelieft het God, zullen wij in mijn kamer de plakk. wederom gaande maken om in possessione te blijven, ten zij de mag. de deur verzegelt." Aan 't eind van 't jaar schreef hij: Voorgaanden Zondag heb ik weër aangevangen (na ziekte te prediken), daar onze fiscaal is komen luisteren; 't welk aangezeid zijnde, heb ik een jong gezelschap uit de vergad. tot hem geschikt, die hem in de herberg leiden en een gelag ten beste zou geven. Daar, terwijl ik preekte, vroeg hem de onze: waarom woedt gij zoo, dat den predikanten toch zeker mishaaft? Hij betuigde: zij en de kerkeraad zijn het die mij dwingen, en mij van de gedeput. de commissie hebben te weeg gebracht om zoo veel soldaten tot verstorning van uwe verg. te gebruiken als ik begeere. — Waarvan hij hem ook copie heeft bezorgd. Hiervoor is hem van den onzen een rijksdaalder vereerd. Hij zou 't wel zoo bestieren dat de zaak geen last zou lijden, als hij nu en dan wat kreeg en wij 's avonds bijeenkwamen. Dat wij deden. Maar op nieuw-jaar doen wij 't weer bij dag. 1) OUWENS werd scherp gezocht, zoodat PRAEVOOST die hem opvolgde zeer omzichtig wezen moest.

Van Haarlem berichtte PASCHIER (1630 of 31): De Heeren hebben den man bij wien wij vergaderen met boete en gevangenis bedreigd. Zij zouden onze bloede lieden wel vervaard maken. Om wat te wijken, hebben wij onze banken en stoelen naar de oude vergaderplaats overgedragen. En van den Briel, 9 Nov: De zaken gaan hier tamelijk wel; daar schort ons maar een grooter plaats. De zolder, die den heelen zomer ledig gestaan heeft, werd over 8 dagen half opgemaakt; maar alzoo het volk toen nog niet allen daarop mochten, zoo hebben zij die nu geheel toegesteld, en hebben die ledige plaats weder met nieuwe banken vervuld. Evenwel moesten 11. Zondag nog eenigen buiten blij-

---

1) Rott. HSS. 1573, aan HANS DE VLAMING (Mons. et père tres honoré, UTENB.) 24 Jan. en 25 Dec. 1630? N°. 1574, en PRAEVOOST. 1670—73.

ven, niettegenstaande wij na 't zingen van den psalm wel een kwartier uurs bezig waren met de lieden te schikken ¹⁾. Uit Nijmegen eindelijk meldde de Heer BIESMAN, Jan. 1630 ²⁾: Onze zaken alhier gaan, Gode lof! wel, en naast Rotterdam hebben wij hier een goede vrijheid, beginnen goeden animus te krijgen, en hebben ons tegen Paschen met grooter en bekwamer plaats moeten voorzien.

Sociëteits-vergaderingen en Directie. Dood van v. D. BORRE.

Maar vooral hebben nu in deze jaren de Sociëteits-vergaderingen weder onze aandacht tot zich te trekken. De eerste, van 1629, was nog geene Generale. Kennelijk waagde men het in de eerste helft van dit jaar nog niet zulk eene vergadering te beschrijven; maar de toen vergaderden meenden haar in den winter te houden. Doch „alzo de vijand middelertijd op de Veluwe kwam, — en mitsdien onze bijeenkomst in zulke gemeene perplexiteit zoude hebben mogen calumnie subject wezen (mij dunkt, er spreekt ons weder UYTENB.'s prudentie uit toe), zoo is zij door de Directeuren uitgesteld tot beter gelegenheid.”

Thans waren het drie particuliere vergaderingen, welke door 22 predikanten bij gedeelten, achtereenvolgens den 20sten Juni, 3 en 11den Juli 1629 te Rotterdam gehouden werden ³⁾. Benevens de directeuren verschenen in de eerste 6, in de tweede 9, in de derde 4 broeders, met wie nog 3 beschreven waren. Ook nu oordeelde men, „bij deze gelegenheid van tijd en zaken de ambulante bediening bij assignatie van half jaar tot half jaar nog geraden,” maar tevens, dat men „om in de manquementen te voorzien in alle kerken opzieners zou stellen, die acht zouden geven op de gelegenheid hunner kerken, opdat de leeraars met hunnen raad hun bedienings werk mochten richten.” In verband hiermede zouden de Directeurs met alle gevoegelijke midelen arbeiden, dat geen broeders, gelijk men hier en daar wilde, zich reeds vastzetten in eenige plaatsen. Op verzoek van broeders die stilstand geteekend hadden zou men

---

1) Rott. HSS. 1607 en 1610.

2) Ald. 709.

3) UYTENB. Leven en Bed. 164. De Handel. in Bijl. N°. 16.

trachten te weren, dat in predikatiën of geschriften hate-lijk van hen gesproken werd. Nog werd den Direct. opgedragen, te denken op middelen „tot soulagement en verlossing van de gevangenen op Loevestein.” Maar als zij aan wie dit een en ander weder werd aanbevolen, het verlangen uit-ten dat de last der directie nu eens op anderen mocht over-gaan, „zou men dat in behoorlijke achting nemen.”

Ook van hetgeen hierop door Directeuren in October en November 1629, en in Maart en April 1630 is verricht hebben wij aantekeningen. Zij hebben meest betrekking op moeilijkheden die zij hadden met bijzondere gemeenten, als Alkmaar, Utrecht, Gouda, van welke zij de beide laat-**ste** plaatsen persoonlijk bezochten, en met bijzondere leer-**aan** als WOUTER CORNELISZ, OOSTERHARN en MONACHIUS. Wij nemen daarvan alleen het volgende over. — De meeste moeite baarde hun de vaste verbindtenis die sommige ker-**ken** en leeraars nu reeds wilden aangaan, en die de direc-**teuren** voor de gemeene orde, voor het behoud eener Sociëteit en Broederschap en om de billijkheid jegens anderen niet mochten gedoogen. Voorts waren zij — waarop wij later terug komen — thans zeer bezig om de middelen voor een Seminarium te verkrijgen en kweekelingen daarvoor aan te nemen. Ook hierbij konden zij niet dan met veel moeite de gemeene orde handhaven bij kerken die, als de Utrechtsche, wilden opbrengen voor jongelieden die aan **haare** kerk in 't bijzonder geaffecteerd zouden wezen ¹⁾. OOSTERHARN betuigde nu over zijn scrupel tegen den kinder-**doop** heen te zijn. Als zij te Utrecht in November 1629 **eene** vergadering der notabele gemeente-leden des avonds in 't kerkgebouw deden beleggen, vonden zij daar wel 70 **personen** vereenigd. Gouda genoot genoegzaam openbare **vrijheid** door oogluiking, maar had eenige jaren herwaarts **wenig** opgebracht. Thans, November 1629, had men daar **ook eene** Zondag-avond predikatie in den wintertijd inge-**steld**, en verlangde in de plaats van LOMAN hulp voor de

¹⁾ Daarbij komt de volgende Nota voor: Post intelleximus, fuisse **factos inspectores** (te Utrecht) qui dicerent, si dispensationem pecuniae **non acciperent**, dominos fore, cum alioquin servi sint futuri. Exstitisse **etiam** qui pronuntiarent in terminis, erogationem et porrectionem argenti, **quae nos argueremus**, caudam vel sequelam post se trahere.

bediening bij die van LANGERAK „die zoo wat stiet in zijne predikatiën,” dat hem te meer hinderen zou, nu hij om de bevalling zijner vrouw „metter winkel zoude moeten bezig wezen, het kind wiegen en anderzins gedistraheerd worden.” Men wilde thans f 700 'sjaars opbrengen voor 't gemeen, en werd om f 900 verzocht. Gouda onderhield de weduwe van haren POPPIUS. Te Utrecht brachten de directeuren met aandrang den opzieners onder 't oog, dat de leeraars behoorden tot den kerkeraad, en geene vergaderingen van dezen zonder hen gehouden, maar ze door hen geleid moesten worden. Nieuwkoop en Zevenhoven hebben f 250 's jaars toegezegd. In 1630 had ook Alkmaar WOUTER CORNELIS reeds tot haren ordinaris leeraar beroepen, en deze schreef, dat hij „van Alkmaar niet mocht, eensdeels om zijn krankhoofdigen zwager, die zonderling aan hem hing, anderdeels om zijne huisvrouw, die met de waterzucht en tering getroffen was naar 't oordeel van de doctoren.” Hier ging bij 't verzoek, om een van vijf genomineerde Broeders, „of iemand van dat slag,” nevens hem te assigneeren ten einde onorde te voorkomen. Hij wilde zich voegen naar de gemeene orde, maar niet in 't stuk van verplaatsing. Als proeve van de wijze waarop de Direct. in zulke zaken handelden, sta hierbij eene aantekening van 17 Nov. 1629. Door de opzieners van Utrecht werd beweerd, „dat men inzonderheid acht behoorde te nemen op die leeraars die in tijden van groote zwarigheden en gevaar getrouwe diensten aan eenige gemeente of gemeenten hadden gedaan, om die namelijk vóór anderen aan zulke gemeenten te affecteeren. Hiertegen werd van de Direct. gerepliceerd, dat er verscheidene dienaars waren, die in de zwaarste tijden aan de gemeenten getrouwe diensten hadden gedaan, alle perikelen overziende, die evenwel niet wilden noch begeerden aan die gemeenten zich te affecteeren. En of al schoon eenige gemeenten zulks zouden bestaan te doen, dat in zulk een geval het ambt der dienaren was haar te vermanen en te onderrichten dat ze zulks niet behooren te doen, gemerkt daardoor de gemeene orde zou worden verbroken. Dat het geenszins betamelijk was dat iemand zich aan eenige plaatse zou gaan vaststellen tot zijn particulier gemak, latende daartusschen zijne medebroeders, die niet min getrouw waren dan hij, herwaarts en derwaarts in 't onzekere omzwerven. Dat

zulks zoude zijn een notoire eigenbaatzucht, waardoor de gemeene Broederschap ten laatste gesteld zou zijn te vervallen. Dat al de dienaars het gemeene wit behooren voor oogen te hebben van de gemeene zaak, zijnde eene zaak van waarheid, godzaligheid, vrijheid der consciëntie en vrede onder de christenheid. Dat de gemeenten zoo wel als de dienaren behooren te volgen het beleid der directeuren, aan wie, alles overwogen hebbende, toestaat te besluiten aangaande de bedieningen wie zij tot meeste stichting oordeelen te dienen. Indien men een anderen weg ingaan wil, dat vele broederen daaraan zich stooten, die ook openlijk zeggen, zoo verre als zij daarop zouden willen toelleggen, dat zij ook wel volk zullen vinden in de eene of andere gemeente die hen zullen beroepen, en dat zij zoo zich zelve zullen kunnen voorzien van bekwame en vaste plaatsen; maar dat met het zoeken van 't particulier het gemeen zou schade lijden. Dat de gemeenten wel voor hebben de gemeene zaak te bevorderen, maar dat den Direct. inzonderheid toekomt te letten op wat voet en manier zulks allerbekwaamst geschieden kan, als die de naaste kennis hebben van de gelegenheid, zoo van al de kerken in 't gemeen als van de dienaars." Het gold hier MONACHIUS, die zich voor vast aan Utrecht had laten verbinden. De Directeurs hielden eerst afzonderlijk, daarna te samen hem alles voor wat hierop liep, en met name, „dat de opzieners de gemeene orde hun voorgesteld niet hadden tagengesproken maar met hun stilzwijgen genoeg geaprobeerd, waardoor hij te meer behoorde op 't stuk te letten en zich ook naar de gemeene orde te voegen, zullende bij weigering oorzaak wezen van de rupture der orde, en bij gevolg van de dissolutie der Sociëteit, die met hare dissolutie het verlies van de goede zaak na zich zou gesteld zijn te trekken." Dit laatste erkende hij, maar niet dat zijn doen daartoe zou leiden, en men kon hem zelfs zoo verre niet brengen dat hij heeft willen tijd nemen tot beraad.

Den 21sten Maart waren directeuren in den Haag te samen, en besloten zij de geheele Broederschap bijeen te roepen tegen 15 April des avonds, om 's anderen daags de Vergadering aan te vangen. En op den 16^{den} April 1630 werd nu te Rotterdam die Vergadering geopend en den 17^{den} en 18^{den} ongestoord voortgezet, de eerste Algemeene bin-

nenlandsche vergadering der Remonstrantsche Sociëteit, elf jaren na de eerste, negen jaren na de laatste buitenlandsche, in 1619 en 1621 te Antwerpen gehouden.

Benevens de drie directeuren werd zij door 30 Predikanten bijgewoond, onder wie wij, buiten hen die te Frederikstad (PALUDANUS, REMAUTIUS, CORN. GREESTERANUS; SELKART was in Maart 1630 overleden) en elders buitenslands (GREVINKHOVEN, DWINGLO, SAM. NARRANUS, KOENERDING, CORVINUS) zich ophielden, en de zeven Loevesteinsche gevangenen, al de ons bekende namen, met uitzondering van JOH. MEILING ¹⁾ en WOUTER CORNELISZ, aantreffen. De Sociëteit telde dus nu een 50 tal leden. Onder deze vinden wij thans voor 't eerst D. DANIEL en POLYANDER. De eerste is DANIEL JOANNES SNECANUS, gewezen Pred. en Rector te Sneek, in verband met welk laatste wij de letter D. vóór DANIEL geschreven waarschijnlijk voor een wetenschappelijken titel van den geleerden man te houden hebben. POLYANDER was vroeger als bursaal uit het Staten-collegie gezet omdat hij weigerde de Dordt. Canons te teekenen ²⁾. Uit de Handelingen ³⁾ der Vergaerden wij vroeger mede wat betrekking had op de maatregelen door de Broederschap tot voorbereiding van hare vestiging aangewend (Deel I. blz. 130 volg.). Hier nog het volgende. Ook nu hernieuwden de aanwezenden hunne verklaring, dat zij de goede zaak, voor welke zoo veel gedaan en geleden was, wilden handhaven, en tevens na veel beraad hun besluit, dat de vaste bediening der gemeenten nog niet aanvangen, maar die bij commissie zou voortduren. Thans evenwel werd hierbij aan directeuren opgedragen, voor die vaste bediening naar middelen en geschikten tijd om te zien. Dat Alkmaar en Utrecht reeds een vast beroep gedaan hadden, „is van zoodanige consequentie geoordeeld, dat, tenzij daarin werd geremedieerd en dezelve kerken werden gebracht tot billijke en behoorlijke onderhouding van de gemeene orde, lichtelijk daaruit zou kunnen volgen eene geheele ontbinding van alle orde onder de gemelde Sociëteit en diensvolgen van de Sociëteit zelve.”

---

1) In dit jaar evenwel in commissie aan gemeenten toegevoegd, zie de Bedieninglijst Bijl. No. 18.

2) UYTENB. Br. II. 2. 427 en Biogr. NL. 240, en over SNECANUS ald. 85.

3) Bijl. No. 17.

Van daar de lastgeving van deze vergadering aan de Direct., om gezamenlijk, bij persoonlijk bezoek der gemeenten, de zaken daar en te Gouda naar de gemeene orde zoo mogelijk te regelen. Voorts werd ook nu gehandeld over „'t aanfokken van eenige bekwame jongeluiden in studiiis.” En nademaal door de vrijheid, die den Remonstrantschgezinden in vele plaatsen wordt vergund bij oogluiking van de magistraten, de ijver onder 't volk zal toenemen, en dat „vele gemeenten, waar vóór dezen geen bediening van onzentwege is geweest, dagelijks met groote vurigheid aanhouden om bediend te mogen worden, is gehandeld van eenige bekende leeraars op nieuw in den dienst te gebruiken, die zich zelve tot de bediening des evangeliums met en onder ons bereid en gewillig presentereeren,” en werd aan de Directeurs daartoe volmacht gegeven. „De Vergadering heeft ook naar haren schuldigen plicht in hooge achting genomen de gelegenheid van hare waarde en trouwe medebroeders die, op Loevestein van wege de verkondiging der waarheid gevangen wezende, daar vast zoo vele jaren aan elkander blijven zitten, verslijtende hunnen besten tijd in die droevige detentie, met groote incommoditeit van hunne familiën, en inzonderheid met irreparable schade van hunne kinderen, die onder hunner ouderen opzicht en beleid niet kunnen worden gestileerd in eenig handwerk of exercitie;” — en men besloot niet officieel maar indirect werkzaam te zijn tot hunne verlossing. „En alzoo men verstond dat nu en dan, ook bij hooggeplaatsten, gesproken werd van accommodatie met de leeraars der publieke kerk, hebben allen verklaard, „dat zij den vrede der kerken ten hoogste wenschen, en God bidden dien te mogen zien genieten tot zijne eer en stichting der gemeenten in de godzaligheid. — Daartoe gesommeerd, zou men dien gaarne en met blijdschap aannemen op den voet van onderlinge verdraagzaamheit, — en niettemin blijvende bij de rechte fundamenten van de Reformatie mitsgaders bij de Belijdenis, — ter nood uitgegeven.” Maar omdat aangaande den voet van verdraagzaamheit niet dan met toestemming van geheel de Broederschap iets kon worden bepaald, besloot men: „wanneer dit stuk met ernst zou worden gevorderd, zou eerst en vooral vrijstelling van alle gevangenen en ballingen worden verzocht, en zou niemand hierin handelen

dan met gemeene correspondentie” 1). Nog is „om beter orde in vele zaken tot stichting der gemeenten te onderhouden voorgelezen zeker geschrift daartoe dienende (eene voorlopige kerkenorde dus), waarvan ieder des begeerende copie gegeven zal worden, en tot welks uitvoering de Directeurs des verzocht den dienaren de hand zullen bieden naar vermogen.” Die Directeuren eindelijk werden, in weerwil van hun herhaald verzoek, om ontslag, weder gecontinueerd.

Midden uit de Broederschap hebben wij hier de uitdrukking van datzelfde, waarvan wij bij de herinnering der gebeurtenissen den indruk ontvingen. Bij het houden van eene vergadering als deze, en het regelen van het daar behandelde gevoelde men, dat men verre gevorderd was op den weg tot een eigen vast bestaan en een gevestigden staat van zaken, maar dat er nog altijd volhardend geduld, ijverige inspanning van krachten, en wijze voorzichtigheid noodig was om daartoe wel te geraken; en dat men vooral in de broederschap zelve, bij hare naderende vestiging, ontijdig en afzonderlijk handelen moest weren door handhaving der gemeene orde.

Hiertoe dan ook begaven de drie Directeuren, UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en v. d. BORRE, zich al spoedig, 16 Juli, op de visitatiereis die de vergadering hun gezamenlijk had opgedragen. En 't was op dezen tocht, dat VAN DER BORRE aan de Broederschap door den dood ontviel. Uit hunne aantekeningen, nog in HS. bewaard, weten wij daarvan het volgende: „Na Gouda, Utrecht, Amsterdam en Hoorn bezocht te hebben, waren zij te Alkmaar gekomen. Toen zij te Amsterdam waren had v. d. BORRE daar nog 21 Aug. gepredikt, maar op 26 Aug. heet het nu: „D. BORRIUS begon 's nachts te voren zich niet wel te gevoelen, kwam evenwel mede in de vergadering, die gehouden werd dezen dag 5 uren. 27 Aug. D. BORR. voelt zich nog niet veel beter; is evenwel bij de volgende actie. Gedurende deze actie kreeg D. BORR. weder een groote alteratie, die hem deed scheiden uit de vergadering, en bij 't vuur gaan. En heeft D. BORR. dus verre 't gepasseerde van alle de voorgaande zaken in zekere latijnsche Memorie beschreven, waaruit ik deze akte gesteld heb. Sedert vinden wij van ZEd. niet geteekend; 'twelk

---

1) Het groote bezwaar tegen de Utrechtsche handeling op den voorslag van v. DONGEN, boven blz. 56, 57 en 58.

geen wonder is, want zijne ziekte vermeederde, en hij verreisde op Amsterdam, alwaar hij in den Heer ontslapen is weinige dagen hierna, tot groote ondienst van de Societeit en onze groote droefheid." Dit laatste verstaan wij. In 1580 predikant geworden had v. d. BORRE de bediening nu 50 jaren vervuld. Wij hoorden hem dan ook bij zijne verkiezing tot Directeur in de Handel. van 1627 noemen „den oudste van ons gezelschap", en er bijvoegen: „die voor dezen den last in alle naarstigheit en getrouwheit lang gedragen heeft." Toen getuigde PASCHIER ¹⁾ van hem: „terwijl wij te Leiden predikten ging de oude v. d. B. mij in die ijver en naarstigheit zoo kloek en wakker voor, dat ik mij zou geschaamd hebben hem niet na te volgen." LANSBERGEN noemde hem na zijn sterven „die vroomme, zoo geleerde man, die vreedzame ziele, die trouwe huisknecht JESU CHRISTI," en voegde er voor UYTENB. bij: „U W. derft nu genoegzaam uw ééne hand." ²⁾ Wij herinneren ons, dat wij hem in de Rotterdamsche vergadering van Maart 1619 en in de Waalwijksche en Antwerpen-sche aantroffen, en hoe wij hem als binnenlandsch Directeur van 1621 af en vooral in 1623 bij de conspiratie werkzaam zagen. Reeds in 1610 was hij de eerste onderteekenaar, misschien ³⁾ de ontwerper der Remonstrantie; in 1618 met CUPUS bij de geciteerden te Dordrecht tot hunne hulp. In Juli 1619 schreef UYTENB. ⁴⁾: B. heeft ons uit den Haag geschreven een zeer kordaten brief, vol geestelijke bewegingen en teekenen van heilige, mannelijke, christelijke resolutie, die ons zeer heeft vermaakt, te meer daar hij bevorens scheen wat langzaam te gaan." Na de ontdekking der conspiratie kregen Buiten-directeuren reden om te vreezen dat v. d. B. zich naar Holstein begeven had ⁵⁾. Doch naar een brief van 7 April was het in den vorigen maar zóó gesteld, „om (bij 't mogelijk in handen raken van den brief) gevaar te schuwen." Toch schijnt hij aan vertrek gedacht te hebben. Want 19 Mei 1623 schreven de Buiten-directeuren uit Parijs: „Wij zijn van harte

---

1) Leven blz. 61.

2) 14 Sept. 1630. Rott. HSS. 1887.

3) Zie Remonstr. en het Remonstr. blz. 31 volg.

4) Brieven II. 1. 104.

5) Societ. Handel I blz. 211. Brief van 17 Maart 1623.

verblijd dat UEd. niet meer van vertrek spreekt." Aangaande zijne huisvrouw heet het 2 Juni: „UE. heeft God grootelijks te danken dat haar gezelschap uwe conscientie geen strikken leggen wil." Misschien behoorde zij niet tot de Remonstranten. In de brieven lezen wij van twee zijner zonen, HUGO en LAURENS, van wie in 1624—26 de laatste bij en onder het toezicht van UYTENB. te Rouaan, de andere te Parijs zich ophield, deze gehuwd ¹⁾). GREVINKHOVEN, hoorden wij vroeger, kon het minder met den bedaarden, bedachtzamen v. d. B. vinden. Omtrent zijne begrafenis schreef BARLAËUS ²⁾): „Te Amsterdam heb ik te gelijktijd aan de uitvaart van den Eerw. BORR. deelgenomen, dien wij met groote statie hebben uitgedragen. Ik verwonderde mij dat in die stad (zich) zulk eene menigte menschen bevond die zich daarbij geschikt gedroegen. Onder de eersten voerde ik den rouwtrein aan. Want deze eer was men den vreemdeling schuldig. Achter mij volgde hij die in alle opzichten de eerste was, EPISCOPIUS, en anderen van dezelfde orde als de overledene. Alles is rustig en zonder beroering afgelopen. Mij scheen ook dit een teeken van de vrijheid op welke wij hopen.”

Gelukkig dan dat de Broederschap haren v. d. BORRE tot dezen tijd behouden mocht. En zeker was het nog „tot hare ondiensst” dat zij hem verloor. Want hoeveel geduld en beleid en volharding er nog altijd noodig was, dat gevoelen wij, wanneer wij ons herinneren wat ernstige tegenstand nog in het jaar 1630 bij vernieuwing van de kerkelijken bij de Staten van Holland, en door hunne Synoden in de gemeenten uitging. Ook bedenke men, dat Spanje thans over een nieuw bestand handelde, en dat daarover niet alleen de gevoelens in 't land verdeeld waren, maar ook dit niet buiten de kerkelijke verdeeldheid omliep. De Staten lieten zich door het een en ander 19 Jan. 1630 bewegen tot eene nieuwe resolutie tot het maintien van de religie en de regeering. En sprak men niet van Contra-rem. zijde van allerlei

---

1) UYTENB. Brieven II. 2. 196. 230. 310. 355. 374. 389. Men zie ook over een zoon v. d. BORRE's brief uit 1630. Rott. HSS. 778. LAURENS stierf 1629 te Utrecht als apotheker in 't gasthuis. Rott. HSS. 2141.

2) Aan JAC. LE PETIT, adv. en bewindhebber der O. I. Comp. te Utrecht, Rott. HSS. 689.

nieuwigheid in de religie die bij de Trèves te verwachten was ¹⁾? Maakte men niet de opmerking, dat de meeste steden waar de Remonstr. de meesten waren dat bestand voorstonden? Schreef men niet, „dat de Trèves dienen moesten om d'Arminiaansche factie weder op de been te helpen, en dat de Remonstranten op hunne luimen lagen om in de Trèves gelegenheid te vinden tot revanche van affronten, die zij meenen mochten hun aangedaan te zijn?" ²⁾ En nog altijd bleef de afkeer van het Remonstrantisme, of thans misschien meer van de Remonstrantsche Broederschap, aan echt Contra-remonstrantsche zijde zoo groot, dat UYTENBOGAERT met zijn *Voorstand van de vrijheid van conscientie* ³⁾ had op te treden tegen ARNOLDI VAN DER LINDE, die in zijn *Conscientie-dwang* dezen veroordeeld, en toch tot vervolging van de Remonstranten als oproermakers in Kerk en Staat had aangezet (boven blz. 51).

Hier moeten wij ten laatste nog uit de handelingen der Directeuren na de Gen. Verg. van 1630 het volgende vermelden. Rotterdam verzocht voor 't aanstaand zomerhalfjaar om PRAEVOSTIUS, „als zijnde een persoon van goede geleerdheid en zonderlinge bekwaamheid om 't gemeene volk te onderwijzen, en hen te brengen tot nader verstand van de hoofdstukken der christelijke religie, zijnde een groot deel van hen zoo onervaren daarin, dat zij kwalijk onderscheid weten te maken tusschen God en CHRISTUS." ⁴⁾ Is hun geantwoord: dat D. PRAEVOOST nootelijk te Amsterdam moest blijven, wanneer maar zijne stem aan 't auditorium aldaar kon voldoen; dat men de goede beginselen van de vergaderingen dier gemeente moest favoriseeren, terwijl de vergaderingen te Rotterdam door de continuatie van eenige jaren genoeg schenen gestabilieerd en in vaste possessie, voor zooveel men bij oogluiking van de magistraten in pos-

---

1) Project uit de adviezen van de leden der Staten van Holl.; van UYTENB., Amst. Pamf. I. 1. 99.

2) (UYTENB.) Discours op en tegen de conscientieuse bedenkingen enz., mitsgaders de consideratiën op 't vaststellen van de religie en de regering. 1630. blz. 18. 19. Amst. Pamf. ald.

3) Ald. blz. 101.

4) Wij denken hierbij van zelf aan het later door hem gegeven, en lang gebruikte Catechisatieboek, Onderwijs in de Chr. Religie. Zie Overzicht van de Catech. Literat. der Remonstr. blz. 27 volg.

sessie komen kan. En aangaande de onwetenheid van 't gemeene volk, dat die beter kon worden bejegend door particuliere en familiare aanspraak dan door predikatiën.

POLLIO maakte bezwaar om in de bediening van Vlaardingen en Maasland te continueeren, „allegeerende zijne gescheften die hij in den Haag had wegens het sterfhuis van zijn vader, item de bezwaarlijkheid van alle weken dan naar d'eene dan naar d'andere dier plaatsen te gaan, hetwelk zijne zwakheid kwalijk kon lijden, en geliet zich ten naastenbij, alsof hij veeleer uit de Broederschap zou scheiden dan die continuatie aangaan, aanhoudende om in den Haag, Delft of Gouda geassigneerd te worden, of om te mogen rusten. Hem is aangewezen dat hij niet mocht rusten, gemerkt dat er door den drang van 't werk des dienstes meer arbeiders van doen waren dan voorheen; en dat het licht was de voorsz. gemeenten te bedienen uit Rotterdam voor een die daar woonde.”

Den 13den Mei ontvingen DD. een brief van ZIJLIUS, waarbij hij deed weten, dat de opzieners van Utrecht niet wilden dat hij of MONACHIUS (in commissie) naar Rotterdam gaan zouden, omdat dit te voren met hen niet was gecommuniceerd door de DD. Dit werd bevestigd door een brief van de opzieners zelve, „die ongaarne zouden zien, dat door dit middel de bekende resolutie, bij de gansche gemeente genomen (van de beroeping op MONACHIUS gedaan), gecontramineerd en hunne macht, die zij verstaan dat hun competeert, geinfringeerd werd; hoog noodig achtende de DD. te adverteeren, dat zij in zoodanige manier van procedereen geen contentement hebben, ja zich hard bedroeven dat over deze zaak nieuw dispuut gemaakt wordt, alzoo zij aanmerken wat zwarigheid zulk eene quaestie in hunne stad als ook elders zal veroorzaken tot verachtering der goede zaak. Waarom zij ook verzoeken tegen zoodanige resolutie niet te attenteeren tot prejudicie van de gemeente en tot miscontentement van zoo vele gekwalificeerde personen, die niet alleen deze resolutie genomen maar ook met onderteekening herhaaldelijk hebben geratificeerd, begeerende in cas van weigering en bij continuatie van de commissie aan alle onheil en disorde uit deze zaak spruitende onschuldig te wezen.” De Directeuren antwoordden terstond, dat zij den brief met verwondering en met niet minder droefheid gelezen hadden, dien

persoonlijk zouden beantwoorden, en intusschen baden dat God hun een beter inzicht gave. Als v. d. BORRE daarop voor de andere Directeuren naar Utrecht ging, en persoonlijk zocht te verwerven dat de opziensers een hunner leeraars slechts voor korten tijd naar Rotterdam zouden laten gaan, „waar de gemeente reeds op Pinksteren de kleine Loge onverrichter zake had moeten verlaten omdat er geen leeraar was,” bleef de kerkeraad dit weigeren tenzij eerst hun beroep op MONACHIUS zou worden geaprobeerd; dan zouden zij het toestaan. Wilden UYTENB. en EPISCOPIUS overkomen om dat beroep te niet te doen, dan mochten zij beter wegblijven, daar zij toch niet zouden uitrichten. De zaak te laten zoo als die was zou de beste weg tot vrede zijn. Ook het voorstel van v. d. BORRE, om haar in haar geheel te laten zoo lang het leenen van een der leeraars zou duren, baatte niet. En tot Loevestein drong de zaak van 't beroepen van MONACHIUS te Utrecht en van WOUTER CORNELISZ te Alkmaar door, en deed van daar het beklag hooren, dat men reeds handelde alsof men volle vrijheid had, terwijl zij gevangen bleven ¹⁾.

Intusschen bleven UYTENB. en EPISCOP. nog te Rotterdam, omdat, gelijk zij aan v. d. BORRE 22 Mei schreven, „de HH. Staten van Holland wel waren gescheiden, doch in meening van binnen 10 à 12 dagen weder te vergaderen, en dat zij dan wel dienden hieromtrent bij de hand te zijn, om te letten op 'tgeen zou mogen voorvallen, alzoo onze partijen zeer bezig waren en wat zonderlings tot ons nadeel schenen voor te hebben, ook om te vernemen of wij wat zouden kunnen doen tot voordeel van de Loevesteinsche broeders, alzoo eenige goede vrienden meenden dat daartoe nu eenige goede occasie zoude mogen voorvallen.”

In dien tusschentijd deed zich nog eene andere zaak voor. Zij was de handeling van en met VAN DONGEN, en bepaaldelijk wat daarover tusschen MONACHIUS en den Heer v. d. HORST was voorgevallen. Maar door ons werd dit vroeger

---

1) Over haar schreef NIELL.: Passé 7 ans (Deel I, 248) une semblable rupture, que ceux de Harlem vouloyent faire a l'ordre de nostre société en appellant Mr. DWINGLO, fut occasion de nostre emprisonnement. Rott. HSS. 1544.

reeds medegedeeld, blz. 56. volg. 1). Breede aantekeningen komen hier ook nog op 28 Mei en vervolgens voor over de beschuldiging van Socinianisme, met welke wij ons aanstonds afzonderlijk bezig houden. Hier lezen wij daaromtrent: dat FREDRIK (UYTENBOGAERT) in deze zaak zeer bekommerd was, omdat de kerkelijken schenen een generaal complot gemaakt te hebben om de Rem. overal te overvallen; dat WALAEUS in Zeeland hetzelfde gerucht had gestrooid; dat het ook al was in Frankrijk; dat het eene kleine zaak ware en dat men de calumnie lichtelijk zoude stuiten, mocht men met de Heeren zelve spreken, maar nu moest men alles doen door anderen, en als door eene pijp die dikwijls 't geluid niet recht gaf of uitdrukte." Op 18 Juni is uit een brief aan v. D. BORRE vermeld: „dat 't Request aan de HH. Staten (in zake van de Socinianerij) overgegeven was en gebracht ten huize van den R.-Pension., maar dat dit niet was geleverd. Dat daarop request was geleverd aan Z. Exc., met onderteekening van UYTENB.'s brief aan Z. Exc., gedaan bij verscheiden broeders die verklaarden dien te approbeeren, 'twelk aangenomen was geweest, en dat Z. Exc. het request aan den R.-Pens. (die verklaarde dat het eerste request niet was overgegeven) had geleverd om het den HH. Staten te presenteeren. Dat ten zelven dage als ons request aan CATS was gegeven, ook der professoren extracten waren biinnengeleverd; dat daarop terstond ook ons request wel te pas geleverd en gelezen wierd, doch onder weinigen na 't scheiden der vergadering, omdat eenige steden daar zeer tegen riepen en het request geenszins gelezen wilden hebben, zeggende dat het een groote stoutigheid was dat wij zulke requesten tegen de plakكاتen dorsten overleveren en dan nog teekenen, toonende alzoo openlijk dat wij tegen de plakكاتen in 't land waren. Dat dit niet behoorde geleden te worden" enz.

2 Juli. Van Rotterdam was toegeleid alleen voor dit jaar f 1400. Voor 't continueeren verlangde men mededeeling van 'tgeen anderen contribueerden. De opzieners van Gonda verklaarden 16 Juli bij 't bespreken van de opbrengst, met hoe

---

1) Wat wij aldaar uit 't jaar 1626 door de Brieven van v. D. BORRE. Rott. HSS. 778. vernamen, doet blijken dat de hier vermelde Heer v. H. is VAN DER HORST.

veel bezwaar zij de som van *f* 700 konden bijeenkrijgen, vermits die meest kwam van gemeene lieden, alzoó de rijken weinig gaven; dat men het moest inhalen met één, twee, drie guldens teffens, en dat er geen 41 familiën waren die elk een pond groot konden opbrengen. Den 20 Juli kwamen de Directeuren gezamenlijk te Utrecht en handelden met MONACHIUS. Toen dit op 't stadhuis bekend was geworden, kregen zij eene waarschuwing, die hen aanstonds van logies deed veranderen. MONACHIUS wenschte om zijne vrouw en kinderen en geringe middelen te Utrecht te blijven. Hij had daarom reeds in 1627 bij 't resumeeren der gemeene orde bezwaar gemaakt, maar wilde zich voegen mits hij zich niet ten spot stelde, niet de gunst der Utr. kerk verloor, en deze voorzien werd. Later stelde hij zijne geheele zaak in handen van de kerk die hem beroepen had. De kerkeraad, hierop bijeengeroepen, deelde mede, dat op 29 Nov. 1629 ten huize van den maarschalk RIJSENBURG eene vergadering van ongeveer 30 notabelen was gehouden, waar, omdat Gouda met MONACHIUS handelde, de eerste propositie tot zijne beroeping was gedaan, en met weinig tegenspreken, ook niet van de leeraars, daartoe was besloten. De leeraars verklaarden hun zwijgen daaruit, dat de zaak onverwacht, zonder orde en met animositeit was behandeld. Zij en de vier tegensprekers vereenigden zich met de akte van accommodatie die de Dir. ontworpen hadden. Toen men deze met den kerkeraad besprak, werd naar aanleiding hiervan omtrent ZULIUS herinnerd, dat hij in vorgaanden tijd uit verslagenheid en vrees de kerk verlaten had, maar geteekend hebbende toch gemeenschap met de onzen onderhouden, de huizen voor de godsdienstige vergaderingen gezocht, de kerkeraadsvergaderingen in zijn eigen huis geleid, en de klasse van 1627 gepresideerd had, zoodat door de gemeente was verklaard, dat zij meer dienst van hem had gehad dan wanneer hij de akte van stilstand herroepen en haar als ordinaris leeraar had gediend. Die herroeping had hij op haar verlangen tot Paschen uitgesteld. De schriftelijke onderhandeling, op de mondelinge gevolgd, leidde tot niets, zoodat de Dir. 1 Aug., „ziende dat deze lieden telkenmaal, van d'een en d'ander, zoo zij met reden vermoedden, opgemaakt zijnde, terugweken en tot geene redelijke accommodatie wilden verstaan,” besloten een afscheidschrift aan v. D. BORRE achter te laten en

te vertrekken. De weinigen die met hunne accommodatie zich hadden vereenigd vermaanden zij tot vrede, en zich sonderling te willen wachten van eenige afsondering te maken, maar alzoo de zaak op haar beloop te laten totdat God eenige andere opening gawe. Om zelfs allen schijn van vereemding weg te nemen predikte EPISCOPUS nog te Utrecht; „maar niemand van de opziensers sprak hem aan om hem eens te bedanken voor zijn arbeid en dienst.” Na hun vertrek had v. d. BORRE nog vele klachten over hunne autoriteit en weinige inschikkelijkheid te hooren. Reeds in 1628 had C. RIJCKEWAERT zich veel in deze zaak gemoeid tot bevordering van rust en vrede ¹⁾. Te Amsterdam vonden zij den 16 Aug. een kerkeraad van acht opziensers. Deze raadpleegden hen over het bedienen van den doop in de huizen of in 't openbaar, en, zoo in 't openbaar, voor of na de predikatie, over 't oprichten eener gemeente, alzoo daar nimmer gemeente geweest was der moderatie toegedaan, hoe men de nieuwelingen bekwamelijk ten H. avondmaal zou opnemen, en over het stellen van ordinaris opziensers. EPISCOPUS predikte er des Zondags, v. d. BORRE des Woensdags. Te Alkmaar bracht men het den 27 Aug. tot eene accommodatie, die door al de partijen werd onderteekend.

Nieuwe aanval en verdediging.

UYTENBOGAERT was ook doorgaans, zoo als hij zelf schreef ²⁾, „doch omtrent dezen tijd bijzonder zeer bezig om te zien of men, door intercessie van ZExc. en anders, de Broeders die zoo lang te Loevestein gevangen gezeten hadden zoude kunnen bekwamelijk verlossen. Maar 't geliefde God nog niet.” En vooral had hij thans met rusteloozen ijver het onde maar nog krachtige hoofd te bieden aan een nieuw dreigend gevaar, waarop wij vroeger en daareven wezen. In de Censure der Belijdenis, door WALAEUS in 't Hollandsch uitgegeven, was wel erkend: „de Remonstranten gelooven met ons dat JEZUS CHRISTUS is uit natuur de waarachtige en eeuwige God”, doch met de bijvoeging: „indien zij gevoelen met het harte wat zij betuigen met woorden.” En van de argumenten die zij er voor aanvoerden werd wel verklaard:

---

1) Rott. HSS. 1731.

2) Leven en Bed. 166.

„dewelke in waarheid hunne kracht en sterkte hebben,” doch weder met de bijvoeging: „als men slechts niet voorbij gaat meer andere, die van gezonde theologanten altijd gehouden zijn geweest onverwinnelijk.” Zoo was daar op indirecte wijze hun beleden geloof in dit opzicht, betwijfeld, en hierbij vooral daarop gedrukt, „dat zij het tegenovergesteld gevoelen van SOCINUS en zijne volgers niet met een anathema verwierpen.” In verband hiermede had men eene *Anonymi Lissertatio de pace et concordia ecclesiae, edita per Irenaeum Philalethum* 1630, waarin betoogd werd dat eene denkwijls als die der Socinianen niet uitsloot van de zaligheid, aan de Remonstranten, en bepaaldelijk aan EPISCOPIUS toegeschreven. Nog werd de beschuldiging van Socinianisme door de Leidsche Professoren in dit jaar herhaald in hunne *Proeve van lasteringen* tot antwoord op den *Voorlooper* der Remonstr. (boven blz. 63), alsmede in eenige *Extracten* uit de *Apologie* (van EPISCOPIUS), overgegeven aan de Staten¹⁾. Hierop werd door UYTENBOGAERT dit aangeteekend²⁾. „Straks daaraan — kwam uit een boekje de *Pace* etc. waarvan men strooide D. EPISCOPIUS auteur te wezen, en werd gezegd, dat de E. Heer Professor RIVET D. EPISCOPIUS en al de Remonstrantsche leeraars bij deze occasie zeer lelijk had afgemaald ten Hove als Socinianen. Kwamen ook uit den Haag twee personen van kwaliteit expresselijk te Rotterdam mij zeggen ('t werd mij ook van anderen geschreven), dat ZExc. zeer te onvreden was over dit gerucht, en dat ik metten eersten aan Z. Exc. moest schrijven wat mijn gevoelen was van de H. Drievuldigheid, want hij zich op mij verliet, zoo zij zeiden. Ik schrijf, toon den brief aan D. EPISCOPIUS den 26sten Mei 1630, en zend dien den 27sten, die daarmede, zoo men mij zeide, was gecontenteerd. Doch alzoó hij van meening was mijn brief verder te communicceeren, werd mij geboodschaft de begeerte van Z. Exc. te zijn dat ik de substantie van dien, mijne meening simpeljk vervattende, zou stellen in een korter missive en deze hem doen behandigen. Nog werd ik verzocht persoonlijk te komen in den Haag, alzoó daar waren vrienden die mij wilden en moesten spreken. Hierop kwam ik

---

1) Aanwezig onder de Rott. HSS., als No. 112.

2) Leven en Bed. blz. 166 volg.

in den Haag den 30sten, en stelde aldaar eene andere missive aan ZExc., vervattende eenvoudig mijn gevoelen over 't voorsz. artikel. Stelde ook eenige requesten aan de Heeren Staten over 't zelfde stuk, die D. EPISCOPUS en eenige andere Remonstrantsche leeraars, ook die op Loevestein gevangen waren, teekenden. En aangezien men veel sprak van Extracten, bij de Professoren van Leiden getogen uit de Remonstrantsche Apologie, die men zeide aan de HH. Staten Generaal en 't Hof te willen overgeven, stelde ik daartegen eene korte memorie om den slag te breken bij provisie, tot dat het volle antwoord op alles zoude volgen. Mijn korte Brief aan Z. Excel. werd met zijn goedvinden met mijn naam als auteur gedrukt en uitgegeven. De andere Requesten werden daarna mede gedrukt en uitgegeven, nadat de kopiën daarvan eerst ZExc. en andere Heeren waren medegedeeld schriftelijk. Dit geschiedde in de maand Juni niet zonder mijne groote zorg en moeite; waarmede die calumnie eenigzins werd gestuit. En zeide een persoon van kwaliteit daarna, *dat de slag der Contra-remonstranten met myn brief aan Zijne Exc. gebroken was*, immers voor dien tijd." Wij hebben hieraan nog het een en ander toevoegen. Reeds in Mei gaf UYTENB. te dezer zake drie *Brieven* uit, *geschreven aan Heeren van kwaliteit* in 'sGravenhage tot wederlegging van zekere grove calumniën, tot nadeel der Remonstranten uitgestrooid, zoo 't gerucht gaat, bij eenige Professoren der Theologie te Leiden ¹⁾ Omtrent het genoemde boekje de Pace komt daar in den 3den Brief dd. 26 Mei het volgende voor: „Indien 't mij, die mede onder de Remonstranten word geteld, geoorloofd is UE. te verklaren wat ik daarvan weet, zoo betuig ik bij dezen met waarheid in oprechte conscientie, dat ik 't zelve boekje niet heb gelezen, (diens)volgens den inhoud niet weet, ook dat ik gansch geen kennis heb door wien het gemaakt of uitgegeven zij; mede, dat ik nooit gehoord heb, ook niet geloof dat het uit de pen of hersenen van iemand der Remonstranten gekomen zij. Hebbende ook verstaan dat 't zelve den Professor EPISCOPIUS, als of die daarvan auteur of uitgever ware, van iemand is toegeschreven, heb ik ZEd. 't zelve ook in presentie van

---

1) Amst. Pamf. I. 1. 99.

anderen gevraagd, die mij tot antwoord gegeven en heiliglijk verklaard heeft, niet alleen geen auteur of uitgever daarvan te wezen, raad of daad daartoe gegeven te hebben, maar ook dat hij niet wist wie d'auteur of uitgever was; zich verzekerd houdende, dat het van de Remonstranten niet komt, directelijk noch indirectelijk, die ook zouden hebben willen d'editie behoorlijk verhinderen, wanneer zij daarvan hadden geweten en het in hun vermogen ware geweest. Dit zeide ZE. mij in zulke manieren, dat ik reden heb vastelijk te gelooven dat het is gedraafd uit eenen anderen hoek en van buiten komt, van zulken die met de Remonstranten geen gemeenschap houden noch deze met hen." Dit werd ook bevestigd, toen het in 1630 hier bekend geworden boekje bleek de tweede uitgave te zijn van een werkje van den Poolschen edelman SAMUEL PRZYPCOVIVS ¹⁾. En de op UYTENB'S. brieven gevolgde, met zijn naam uit gegeven *Brief aan den Prins* van 4 Juni ²⁾ begint dan aldus: „Verstaan hebbende van goeder hand dat Uwer Pr. Exc. niet zoude onaangenaam zijn, van mij zijnen ouden, ootmoedigsten dienaar onderschreven, door een briefje rondelijk en zonder omwimpeling onderricht en verzekerd te worden van mijn gevoelen over de punten waarin men de Remonstranten, zonderling nu sedert eenige weken herwaarts, zoo hatelijk zoekt te bezwaren, en te gelijk Uwer Excell. Princelijk gemoed te ontrusten, tot geen klein beletsel in derzelve gedurige zorgen tot den vrede der kerk mitsgaders d'inwendige rust des l. vaderlands." Hij spreekt daarop zijn gevoelen over de drieëenheid, bijzonder over den Zoon van God zeer bepaald en in bijzonderheden uit, en voegt er met

---

1) Amst. Pamf. II. 2. 33. Bij No. 112 der Rott. HSS. komt de volgende aantekening voor: Intelligo ex libellis quibusdam, huc ad amicum quemdam missis, Dissert. de pace etc. turbas nunc istic dare et Remonstrantibus ab adversariis odiose imprimi. Atqui libri istius conditor est vir et sua et majorum virtute illustris, S. PRZYPCOVIVS, eques Polonus et familiaris RADIVILII principis, qui eum juvenis, studiorum gratia in Academia Lugdunensi agens, in amici cujusdam gratiam concepit et in ejus sinum ita deposuit, ut pro derelicto propemodum eum habuerit. Auctorem probe novit REINHOLDUS ADARNUS, junioris RADIVILII, quem nunc Lugduni vestri agere nonnemo mihi retulit, ephorus; utpote antagonista illi nonnullorum voto jam destinatus. Hunc professores illi, si tanta eos sollicitudo sic exagitat, interrogare et poterant et adhuc poterunt.

2) Amst. Pamf. I. 1. 99.

verwijzing naar de Belijdenis bij: „niet twijfelende of al de Remonstrantsche leeraars zijn van 't zelfde gevoelen." Het Request aan de Staten van Holland werd den 7 Juni ongeteekend, gelijk bij de uitgave in een voorbericht aan den Lezer geschreven is, „aan den E. Heer Pensionaris van Dordrecht, CATS, — van wien het in Contra-remonstr. stukken van dezen tijd heet dat hij den Remonstranten favorabel was — gezonden bij missive, waarin ZE. hartelijk gebeden werd hetzelfde ter vergadering van hunne Groot Mog. te willen presenteerē, met excuse dat het op die manier was gezonden, als geschied ter nood om 't perikel waarin iemand om 't presenteerē in persoon (zoo voor dezen is gebeurd) had mogen vallen. Maar als zij na dagen wachters reden hadden om te vreezen dat het stuk als ongeteekend mocht worden genegligeerd, hebben zij goedgevonden het dubbel van 't zelve Request, van zes hunner leeraren die naast bij de hand waren, — UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS, HUTTENUS, LANSBERGEN, MATTHISIUS, LOEDING, — onderteekend, Z. Pr. Excell. toe te schikken, op dat derzelve Z. Exc. inzonderheid, als onzen genadigsten Stadhouder, der voorsz. leeraren onschuld en onnoozelheid in dezen mede volkomen zou blijken." Omtrent dit laatste heeft het voorbericht in zijn aanhef nog dit: Lang voor dezen heeft men den Remonstrantschen leeraars nagegeven dat zij waren Socinianen, loochenende de godheid van JEZUS CHRISTUS onzen Zaligmaker. Maar nooit is 't land zoo zeer met die calumnie vervuld geworden als nu onlangs, sedert de Apologie der gezeide Remonstranten is uitgegeven tot verdediging van hunne Confessie tegen de Censure van de HH. professoren der theologie te Leiden, die (zoo treffelijke en lofwaardige personen verklaren) dat gerucht voorname-lijk hebben gestrooid.

De onderteekening, het inzenden bij CATS, en de missive aan den Prins voorkwamen het geheel veronachtzamen van het stuk, maar, om den tegenstand van sommige leden, werd het niet gelezen, en terwijl de Extracten uit de Apologie van de Professoren door de Staten tot advies in handen gegeven werden van 't Hof van Holland, werd het Request der Remonstranten daar niet bijgevoegd. Hierom adresseerden deze zich zelve aan 't Hof met toezending van hun request, en met eene nieuwe

missive aan den Prins, waarbij zij nog de volgende akte van adhaesie voegden: „Wij ondersz., gevangen op den huize Loevestein om gedaan te hebben, tot voorstand der waarheid die naar de godzaligheid is, 't geen onze conscientiën ons hebben naar den woorde Gods getuigd niet te mogen van ons nagelaten worden; gezien hebbende zekere Missive van JOH. UYTENBOGAERT aan Zijne Pr. Excell. in dato den 4den Juni, en de verklaring die dezelve daarin doet van de H. Drieëenheid, de godheid en persoon des zoone Gods JEZUS CHRISTUS en andere punten, mitsgaders de requeste daarop uit naam der Remonstrantsche leeraars gevolgd aan de Ed. Groot. Mog. HH. Staten van Holland en West. Friesland, bij zes onzer waarde medebroeders onderteevend, verklaren bij dezen onder de signatuur van onze eigene handen, dat wij metter harten gelooven en metter monde of penne belijden (gelijk wij allen tijd geloofd en beliden hebben) 't geen in de artikelen, in de gezegde Missive vervat, uitgedrukt is. Approbeeren diensvolgens van harten de voorgemelde Missive en Requeste. Gedaan op den huize Loevestein, plaats onzer gevangenis, dezen 20 Juni 1630. En was onderteevend, CAROLUS NIELLIUS, PETRUS CUPUS, BERNHERUS VEZEKIUS, SIMON LUCAS BIJSTERUS, THEODORUS BOOMIUS, PAULUS LINDENIUS en ARNOLDUS GEESTERANUS ¹⁾). De *Korte voorlooper* op de *Proeve van lasteringen* door de Professoren gaf UYTENBOGAERT in der haast, om nog voor de vergadering der Staten daar tegen op te treden ²⁾). De beschuldigingen, aan het boekje de *Pace* en aan het niet anathematiseeren van de Socinianen ontleend, zijn weder de voornaamste die de Remonstranten hier afwijzen, terwijl zij hun geloof aan de Drievuldigheid op nieuw belijden; en omtrent andere ketterijen hun toegedicht naar de Apologie en de leer der oude Gereformeerde kerk verwijzen. En na dit voorposten vuur bleef de geregelde verdediging niet achter. Uitvoerig gaf UYTENBOGAERT haar in zijn *Repliek der Remonstranten op het antwoord der Professoren tegen den Voorlooper*.

Omtrent de hoofdzak die het hier geldt, de beschuldiging

---

1) Zie beide deze stukken (van UYTENB.) Amst. Pamfl. I. 1. 100, en het laatste met de authentieke handteekeningen ook Rott. HSS. 241.

2) Men zie ook zijne Concepten van requesten uit dezen tijd enz. Rott. HSS. 108 en 112.

van Socinianisme, moeten wij het volgende opmerken. Wij herinneren ons met UYTENBOGAERT, „lang voor dezen ¹⁾ heeft men den Remonstrantschen leeraren nagegeven dat zij waren Socinianen,” en in zoo verre behoort de zaak reeds tot een vroeger tijdperk dan wat wij behandelen. Ook weten wij, hoe later, vooral in 1653 de beschuldiging weder en in die mate werd hernieuwd, dat de leden der Groote vergadering van 1654 hoofd voor hoofd verklaarden, niemand onder hen van Socinianisme te beschuldigen, en als zoodanig behoort de zaak weder tot een later tijdperk dan waartoe wij ons te bepalen hebben. Maar in hare zoo langdurige geschiedenis was ook deze phase belangrijk, èn om de personen van wie thans de beschuldiging uitging, èn om de personen die haar thans wederlegden, èn om den bedenkelijken indruk dien zij een oogenblik maakte. En willen wij allereerst nagaan wat van haar in de Censuur der Professoren en wat tegen haar in de Apologie van EPISCOPIUS voorkwam, zoo heeft de laatste ons dit gemakkelijk gemaakt door het korte overzicht van het een en het ander, waarmede hij het gemakkelijk maakte voor de Gedeputeerden der Staten van Holland, aan wie zijn uitvoerig werk openlijk door de Remonstranten werd opgedragen. Het doet ons tevens de noodige kennis nemen van dit laatste, zeker een der meest belangrijke geschriften die van de Remonstranten zijn uitgegaan.

In de opdracht dan heet het van den hoofdinhoud der beschuldiging: Zij bestaat voornamelijk uit twee deelen. Het eene betreft de Belijdenis zelve, het andere de Belijders. Van de Belijdenis beweren uwe theologanten dat zij niet weinige noch geringe dwalingen bevat, die zij zeggen dat aan Pelagius of aan de Semipelagianen of Massiliensen of aan Socinus zijn ontleend. De Belijders maken zij tot de auteurs en kweekers van de nu onlangs ontstane scheuring en afzondering. En hun leven tasten zij wel niet openlijk aan, maar, als of dwaling al-

---

1) Ook in 1627 wilde men reeds van wege den Prins verklaring van de Remonstr. omtrent het Socinianisme Rott. HSS. No. 12. En uit den tijd van de directie te Antwerpen (1619—21) deelen wij in Bijl. No. 19 een bewijs mede, hoe de Socinianen zelve werkelijk toen reeds het oog hadden op de Remonstranten. Rott. HSS. 303.

tijd goddeloosheid onderstelde, knagen zij er aan en aarzelen zelfs niet hier en daar het vermoeden van majesteits schennis en verraad tegen hen op te wekken. — De hoofdinhoud van het antwoord is de volgende: Hatelijke benamingen zijn geen bewijs van dwaling, veroordeelde gevoelens niet altijd veroordeelingswaardig; en uwe theologanten hebben er zich voornamelijk op toegelegd, de Belijdenis te veroordeelen niet door bewijs van dwaling, maar door vergelijking met hen wie de oudheid vroeger en het gemeen gevoelen nog voor dwalenden houdt. En toch is er geenerlei reden om de gevoelens in de Belijdenis uitgedrukt aan de genoemde auteurs ontleend te achten. Wat zij op vele plaatsen van de noodzakelijkheid der voorkomende genade stelt, wijkt hemelsbreed van Pelagius en van de Massiliensen of Semipelagianen af. En wat de leerstellingen van SOCINUS betreft, uwe theologanten zelve bekennen dat de Remonstranten in de artikelen der Triniteit, Godheid van den Zoon en den H. Geest met hen instemmen. Beweren zij dan nu dat de Remonstranten, bij hetgeen waarin zij vroeger van de Gereformeerde kerken afweken, ook in het fundamenteel artikel der reformatie, de rechtvaardiging, dichter bij SOCINUS dan bij de Gereformeerde kerk kunnen schijnen te staan, — zoo erkennen zij dat de overige fundamenten der Reformatie, die zij door SOCINUS verstoord achten, bij de Remonstranten ongeschonden zijn gebleven. En leveren wij in het 2e. hoofdstuk der Apologie het evident bewijs dat de Remonstranten in de rechtvaardiging de ware leer des Gereformeerde kerk handhaven, zoo volgt daar uit dat uwe theologanten zeker hen voor rechtzinnig houden moeten. Overigens wijzen deze nergens openlijk, nergens rechtstreeks eenige nieuwe of oude ketterij in de Belijdenis aan. Maar overal zijn het gissingen, onderstellingen, gevolgtrekkingen, vermoedens, met welke zij niet verder komen dan tot hun honderdmaal herhaald „t schijnt” (videtur).

In de afwijzing der beschuldiging tegen de Belijders behoeven wij EPISCOPUS zelfs niet te volgen. En de geheele zaak is voor ons duidelijk. De professoren der Leidsche Hoogeschool waren nu vijf jaren lang door de Synoden telkens en telkens weder tot het weerleggen der Belijdenis gedrongen. Op de vijf artikelen was de strijd uitgeput en

bijna niet meer aan de orde. Maar het tegendeel was nu het geval met het Socinianisme, wegens de overal verspreide Unitariërs en Unitarische schriften. En het spreekt van zelf, dat hier licht punten van toenadering bij de Remonstranten waren aan te wijzen. Wij weten ook hoe de Unitariërs van hunne zijde door EPISCOPIUS, door REM. BISSCHOP, door UYTENBOGART en later, in 1662, door NAERANTS gemeenschap met de Remonstranten zochten. Deden zij dit voornamelijk om de verdraagzaamheid op welke zij bij hen konden rekenen, zeker ook deden hunne theologische en christologische en anthropologische gevoelens hen neigen tot de Remonstranten, meer dan de Remonstranten tot hen. En geen beschuldiging tegen deze kon thans meer ingang vinden dan die van Socinianisme. In zoo verre heeft ook het oordeel van Aitzema over de beschuldigers waarheid: „zij wendden het thans over dezen boeg.” En hierbij verliezen wij niet uit het cog, dat toenaderen tot PELAGIUS of SOCINUS, van toenmalig Contra-remonstrantsch standpunt gezien, als gewichtige reden van bedenking en tegenstand heel wat meer beteekende dan voor ons. Doch juist de geheele beweging die hierdoor ontstond schijnt aan de Poolse Unitariërs aanleiding gegeven te hebben, om nadere aansluiting met de Remonstranten te zoeken. Althans uit 1632 is er een Brief daartoe strekkende, tot wiens overbrenging RUARUS opzettelijk herwaarts kwam, maar — op welken niet werd geantwoord. Wij deelen dien in onze Bijlagen mede ¹⁾.

Doch met de *Apologie* van EPISCOPIUS zelve moeten wij, als in dit jaar verschenen, thans nog meer opzettelijk ons bezig houden. Terstond na het verschijnen der Censura te Rouaan begonnen, was zij naar v. LIMBORCH reeds in 1628 voltrokken, doch kwam evenwel niet in druk voor 't jaar 1630 ²⁾; „want dewijl het een werk was, geschreven tot verantwoording van de Confessie der Remonstranten in 't gemeen, zoo vond EPISCOPIUS niet goed dat in druk uit te geven zonder eerst het oordeel der voornaamsten onder hen te hebben ingewonnen. In Mei werd het gezonden naar Loevestein, en aldaar door de zeven gevangen

---

1) In dezelfde Bijl. No. 19. De brief is onder de Rott. HSS. No. 1451

2) ROGGE, Amst. Pamf. I. 1. 41, brengt dit reeds tot 't jaar 1629.

predikanten uitgeschreven om te kunnen gedrukt worden (d. i. waarschijnlijk om in verschillende afschriften rond te gaan, ten einde de druk met aller instemming zou geschieden). Eenigen, met name D. CAR. NIELLIUS, stelden hunne bedenkingen die zij hadden. Aldus wandelde het door verscheidene handen eer het konde onder de pers gebracht worden." ¹⁾ UYTENBOGAERT schreef, nadat het nu nader beschaafd was, den 4^{den} Febr. 1630 aan EPISCOPIUS zelven dit oordeel over het werk: „Ik heb het gelezen met groote verwondering en aangenaamheid. 't Is zulks dat ik niet zie, wat partij daarop zal kunnen zeggen. Zij zullen 't pogen, maar aan den steen heffende zullen 't evenwel moeten laten liggen. Vele dingen gaan evenwel boven mijn begrip en buiten het bereik van mijn oordeel, als ongeoeffend in vele dingen. Ik wenschte dat het uit ware om vrij daarin te studeeren, want ik daaruit nog veel te leeren heb." Het is een der meest uitgebreide geschriften van den schrijver — met de dedicatio en de praefatio bij de 650 blz. 4°, — en tevens een der belangrijkste. Geleijk de Censuur de 25 hoofdstukken der Belijdenis het een na het ander had nagegaan, zoo doet hij ook hier weder met de Censuur. En ofschoon hij, blijkens de praefatio aan de Remonstrantsche predikanten ²⁾, de geleerdheid der toenmalige Leidsche professoren in de theologie niet hoog stelde, deed hij het met al zijne grondigheid en scherpzinnigheid en uit eene belezeneheid, die te meer beteekent om de *librorum defectus et adjumentorum necessariorum inopia* (gemis van boeken en hulpmiddelen), die hem te Rouaan belemmerde, en om welke hij in 't woord „aan den lezer" *parcitatē rerum ac testimoniorum* (de soberheid van zaken en getuigenissen) verontschuldigt. Van eene edele onbeschroomdheid en vrijmoedigheid in 't geen recht en plicht medebracht getuigt het voorts, dat EPISCOPIUS de Remonstranten, in wier naam hij schrijft, hunne apologie openlijk aan de gedeputeerden en raden der Staten van Holland doet opdragen. „Dat hadden ook de Censoren gedaan en dus de zaak voor dit gerechtshof gebracht. Nu was

---

1) Leven van S. Episcop. Andere oorzaken van vertraging zie in het woord aan den Lezer vóór de Apologie zelve.

2) Aanteek. van v. LIMB. Leven van EPISCOF. 301, Introductie van de Apologie zelve, blz. 2.

het dan de roem der republiek, dat de Staten het ongeoorloofd achtten aan de andere partij het oor niet te leenen, ook in zaken van godsdienst. En mocht God, de Vader der barmhartigheden, aan de bestuurders van Staten en Kerken eenmaal dien geest van zachtmoedigheid en liefde geven, dat zij met opheffing van partijschap hun overleg en zorg er op richtten om, behoudens de noodzakelijke waarheid, vroomheid en vrede onder de christenen te herstellen. Zonder twijfel zouden duizenden, wien zoo veel kwaads en haats en scheuring verdroot, zulk eene heilige bedoeling met hunne gebeden ondersteunen, en in groot aantal onder de opgerichte vaan der eendracht zich scharen."

Maar bovenal merkwaardig is de praefatio ad reverendos, clarissimos, doctissimos viros, Fratres ac symmystas, pro veritate et bona conscientia partim proscriptos, partim incarceratos, partim afflictos oppressosque in Belgio Foederato (aan de eerw. hooggel. gel. mannen, broeders en mededienaars, die voor de waarheid en het goed geweten ten deele gebannen, ten deele gevangen, ten deele gekweld en verdrukt zijn in de Vereenigde Nederlanden). Treffend spreekt reeds deze qualificatie, zóó aan 't hoofd der Voorrede onmiddelijk op de Opdracht aan de Staten volgende. De breedte (35 blz. 4°) praefatio zelve dient om belangstelling te wekken voor het al weder, en thans zoo uitvoerig en grondig bespreken van de honderdmaal herhaalde zaken. Daartoe karakteriseert EPISC. op meesterlijke wijze de verschillende redenen, om welke verschillende soorten van menschen van dien strijd niet weten willen. Sommigen halen de schouders op over hen die zich zelve daarvoor aan zoo veel ellende blootstellen. Anderen staat het aanhoudend terugkomen op dezelfde zaken tegen. Anderen zijn afkeerig van 't strijden over den godsdienst, omdat men toch van God niet weet. Anderen willen er voor zich wel over denken, maar niet over spreken; dat bedreigt hunne rust te zeer. Anderen vreezen daarvan scheuring, en zij willen vrede al is 't niet den waren vrede. Anderen, en zij behooren tot de betere soort, vreezen daarvan schade voor den godsdienst zelve. Anderen eindelijk, en zij zijn de besten, zijn van ons gevoelen niet afkeerig, maar achten de zaak in quaestie van zoo onzekere beslissing, dat zij 't verkeerd vinden zich voor haar zoo veel arbeid, ja ban en boete en kerker te getroosten.

Terwijl hij dit een en ander weerlegt, komt vooral bij het laatste en voorlaatste sterk uit, dat wij in ERIS-COPIUS den godgeleerde voor ons hebben, die de zaak der Remonstranten vooral van godgeleerde zijde beschouwt, en voor wien daarom de theologische quaestie bovenal groote beteekenis en waarde heeft; en tevens doet hij ons hier zijne opvatting van het Remonstrantsch gevoelen geheel kennen. „Treden wij telkens voor hetzelfde op, het is nu eenmaal onze taak daarvoor te staan, te arbeiden, misschien te sterven. En een zoo vroom, lofwaardig en uitnemend werk moet ons niet verdrieten (p. 1.). Belacht men ons daarom, ook onder smaad moeten wij voor de eer van God, voor het nut van anderen en voor een goed geweten strijden. Willen wij vrede, niet elken vrede moeten wij willen, maar den redelijken, vrijen, waren en oprechten, niet het zich getroosten van de slavernij van velen onder de tirannij van weinigen. Die ware vrede is gelegen in de zamenvoeging der gemoederen, die in de Schrift tegenover het eigenlijke schisma wordt gesteld, die niet door dwang of gebod te verkrijgen is, die zelfs niet bestaat waar geen vrijheid van verschil, en vrije en gematigde belijdenis van dit verschil plaats heeft. Waar op eene niet vrije overeenstemming wordt gedrongen, lijdt de godsdienst onder onkunde of huichelarij. Godsdienst die niet uit het vrije gemoed voorkomt is geen godsdienst (blz. 5). Lijdt deze mede onder ijdele twistvragen, niet onder die welke met de godzaligheid in 't nauwste verband staan. Wie zal iemand voor een vriend van vrome waarheid of van ware vroomheid houden, die 't te veel moeite acht de waarheid die naar de godzaligheid is van de enge kluisters van verkeerde meeningen te ontdoen? Wie zal 't voor vroomheid rekenen, de godsvrucht die onder 't juk van onvrome dwalingen zucht niet met de hulp van betere redenen daaraan te ontrukken en in vrijheid te stellen (blz. 6)? Wij moeten weten dat en waarom wij godvruchtig zijn. Ook onze prediking is door-gaans vruchteloos zoo wij niet grondig de waarheid leeren, die de ziel der vroomheid is. Maar grondig kan men de waarheid niet leeren als niet de controversen zoo behandeld worden, dat de hoorder begripe dat wij ze verstaan en nauw-keurig beoordeelen (blz. 9) (het karakter zelfs van zijne eigene prediking is hierin uitgedrukt). Van de hedendaagsche quaesties nu acht ik die gewichtig, welke de leerstel-

lingen betreffen die *noodig* en die *nuttig* zijn tot zaligheid. De eerste zijn die welke wij naar den plicht, ons in 't evangelium van JEZUS CHRISTUS voorgeschreven, noodzakelijk houden en doen moeten om de eeuwige zaligheid te erlangen, en zij bestaan in geloof aan de goddelijke beloften, gehoorzaamheid aan de goddelijke voorschriften, en eerbied voor de Schriften ook ten opzichte van 't overige dat zij bevatten. Het nuttige is dat wat uit zijn aard boven andere zaken dient om dat geloof, die gehoorzaamheid, dien eerbied bij ons op te wekken. Onze quaestie nu raakt niet een bijzonder dogma, maar geheel den godsdienst. Zij is de eerste en meest algemeene, want zij is deze: of alle dingen die zijn en gebeuren, inzonderheid de deugden en ondeugden, afhangen van eene fatale en onvermijdelijke voorbeschikking van alle zaken, handelingen, uitkomsten en dus van eeuwig behoud en verderf, bij name voor elk voorwerp verordend. Waar die fatale noodzakelijkheid heerscht, daar is vroomheid niet onze deugd. En geene quaestie is lichter te besluiten, want aller stem zegt, waar geene vrijheid is daar is geene belooning of straf. Ook steunt ons gevoelen niet, zoo als met de drieëenheid enz. het geval is, op enkele plaatsen der Schrift, maar op alle hare beloften en bedreigingen, waartegen slechts enkele duistere plaatsen overstaan (blz. 22). Zoo acht ik ons gelukkig, en roem ik in den Heer JEZUS, dat dat Hij ons heeft verwaardigd en bekwaamd om eene zoo rechtvaardige, zoo nuttige, zoo duidelijke, zoo lichte, zoo zekere, zoo veilige waarheid voor te staan (blz. 25). En dank zij U, Heere JEZUS!, wij zien sedert eenige jaren vrucht van onzen arbeid. Het zaad, door den dauw uwer lijdzaamheid, ja door uw bloed bevochtigd, is opgeschoten; en veel hooger en overvloediger zou dit geschied zijn, zoo niet de onzinnige en bloedige raadslagen van weinigen aller onschuld hadden bevlekt (blz. 26). Zeker hebben wij bij de bewerkers van onze ellende weinig uitgericht. Hun belang brengt mede, dat zij niet schijnen de waarheid en de onschuld veroordeeld, en zonder reden het vaderland en de kerk beroerd te hebben. Maar vele anderen zijn er van wie er goede hoop is, omdat wat hen nog weerhoudt niet uit eene slechte bron voortkomt. Onze plicht is het te zorgen dat wij hun niet ontbreken, dat zij door ons geen reden hebben om in de dwaling te blijven, maar om van haar uit te gaan en zoo

te ontgaan aan 't gevaar voor hun eeuwig heil, dat met de dwaling verbonden is (blz. 27). Wel is er nog iets beters dan kennis, de godsvrucht en heiligheid die hare vrucht zijn. Maar naar de vrucht moet de leer niet beoordeeld worden. Zij geeft waardoor men vroom kan worden, en naar deze hare eigene kracht, niet naar de uitwerking of de uitkomst is zij te waardeeren. Die is 't waard dat wij haar zoo dapper en standvastig, met verlies van levensonderhoud, fortuin, vaderland en vrijheid hebben voorgestaan (blz. 29). Daaraan moeten wij liefde en medelijden voegen. Laat ons met ons vereenigen al wat één is met CHRISTUS (blz. 30). Boven alles hebben wij ons aan vroomheid en vrede gewijd. En vroomheid heft, zoo al niet de dwaling, althans den zin voor dwaling op, en onderscheidt tusschen zonde en zwakheid. Hebben wij dan hen lief wie tot hiertoe bijna alle sekten onverzoenlijk hebben gehaat, maar veroordeelen wij die sekten bij welke schier alles geoorloofd is behalve van haar te verschillen, en wijken wij van degenen die anderen vervolgen (blz. 34).

Opmerkingen behoeven wij hieraan niet toe te voegen. Maar eene vraag dringt zich aan ons op. Om wie zal het voornamelijk geweest zijn, dat EPISCOP. hier dit alles zoo uitvoerig, ernstig en warm betoogde? Waren het de Remonstrantsche predikanten zelve, dan moet naar zijne meening voor hen in dezen tijd eene krachtige opwekking noodig zijn geweest om in het onderzoeken en voorstaan van de leer der Remonstranten niet te vertragen. Ik vermoed echter, dat hij vooral bedoelde onder hun adres het aangewezenen voor te houden aan allen, van wie hij wenschte dat zij aan zijne weerlegging van de censuur der professoren belangstellende aandacht zouden wijden.

In dit jaar gaf EPISCOPIUS, daartoe vroeger uitgenoodigd, nog de formulieren voor den Doop (der kinderen) en het Avondmaal. Maar wat hiermede en voor die gansche zaak geschiedde, bespreken wij opzettelijk bij de vestiging der Broederschap.

1631.

Eene zeer bijzondere belangrijkheid had ook nog het laatste jaar, waarbij wij in dit gedeelte van ons werk hebben stil te

staan. Het bracht het einde aan van het hardste overblijfsel der vervolging, en het begin van de goede vrucht der volharding in de naaste voorbereiding van de vestiging der Broederschap.

Voortgezetste tegenstand en verdediging.

Toch duurde ook nu de gewone tegenstand nog op haterlijke en harde wijze voort. Thans had van Contra-remonstr. zijde de uitgave plaats van de (dubieuse) *Akte van Unie* (1617), ten einde uit deze nog na 14 jaren te doen blijken, gelijk wij vroeger hoorden (Deel I. blz. 6), dat de Remonstr. de oorzaak waren van de scheuring in de kerk en van de onrust in het vaderland. Maar terstond weder was hun onvermoeide voorstander, UYTENB., gereed ter weerlegging met zijn *Antwoord op't — libel — Nadere Unie* enz. ¹⁾. Zelfs in Friesland werd nu nog weder de proponent OUWENS te Dokkum gevangen en voor 5 jaren gebannen ²⁾. NICOLAUS VEDELIUS, hoogleeraar te Deventer, zond thans zijne *Arcana* (Geheimenissen van het Arminiauisme) in 't licht, waarin hij „voor den vrede der kerken van de Vereen. Nederl., voor de waarheid van den Chr. godsdienst en voor de eer van den eeuwigen God, tegen hen die Remonstr. genoemd worden, en onder pretext van vrede, waarheid en de eere Gods vermenging van alle godsdiensten en libertinisme trachten in te voeren en den weg tot atheïsme banen,” uit de Confessie en Apologie der Remonstr. wilde aantoonen wat hun godsdiensten geloof was. Het geschrift werd door de Leidsche faculteit juist om de aanwijzing van die confusie van alle sekten en invoering van vrijgeesterij aanbevolen ³⁾. En vooral was de Z. Holl. Synode, dit jaar te Schiedam vergaderd, weer heftig tegen de stoutigheid der Remonstranten. Haar eerste gravamen luidde: „Nadien, nietteghenstaende voor desen in den Synode gelet is op de Exorbitantiën der Remonstranten, ende over de selvighe aen hare Ho. Mo. uyt den name van alle Synoden der Veree-

---

1) Amst. Pamf. I. 1. 101.

2) Zie 't verhaal van de vervolging en verbanning door hem zelven gegeven, Rott. HSS. 1575.

3) Amst. Pamf. II. 1. 59. Reeds in 1632 verscheen eene vermeerderde, en in 1634 een derde druk.

nichde Provinciën is gedoleert, ende nogthans daer op gheen effect is ghevolght, maer dat deselve Exorbitantiën meer en meer incruypen, waerdoor de Gereformeerde kercken niet alleen ten hoochsten ghekrenckt, maer oock haeren onderganck werckelick wort ghedreycht: Soo werd ghevraegt, of niet de Synode die saeck op het alderernstigste behoort te hervatten, ende door alle moghelicke middelen, selfs staende de Synode te tenteren, dat die schadelicke secte ingebonden ende ghestuytet mach worden." Ook hiertegen kwam weder terstond UYTENB. op met een *Send-Brief* der Remonstr. leeraren aan de E. Synode te Schiedam ¹⁾, en uit dit treffend geschrift moeten wij nog eens iets mededeelen ²⁾, om de wijze waarop hier de medebroeders worden toegesproken.

Het begint aldus: „Eerzame, geleerde, voorzienige, lieve, mede-christenen en broeders! Wij allen, uit wier naam deze aan U geschreven is, wenschen U Gods geest, om in 'tgeen gij voor hebt te beraadslagen en te besluiten in deze uwe vergadering niet te gaan buiten des Heeren CHRISTUS woord, maar dat alleen te hebben tot een regel van al uwe overleggingen, doen en laten, opdat gij Hem, den Rechter der levenden en der dooden, van alles goede rekening geven moogt in dien dag. Voorts bidden wij U niet kwalijk te nemen dat wij U komen bezoeken met dezen brief. Het geschiedt uit een oprecht hart en t' uwen beste; dat weet de Heer die de harten en nieren kent. Wij hebben gezien een gravamen enz." En na het gravamen vermeld te hebben vervolgen zij: „Wij hadden gehoopt, dat gij eens moede zoudt zijn geworden de hooge overheden dus geduriglijk aan te loopen tot onze verdrukking, gelijk gij nu wederom schijnt voor te hebben. — Wij bidden U in CHRISTUS naam, mannen Br. ziet toe en overlegt wel wat gij doet! De Heer hoort en merkt het en zal U daarom voor zich te recht roepen. Laat uwe vooroordeelen en de groote partijschappen, waarmede gij nu zoo vele jaren tegen ons ingenomen zijt, toch eens varen; overweegt alles wat nader in de weegschaal der billijkheid naar des Heeren woord. Wat hebben wij U,

---

1) Amst. Pamf. ald.

2) Wij maakten er vroeger gebruik van, om van de Remonstr. zelve de redenen tot het stichten hunner afzonderlijke kerkgemeenschap te vernemen. Zie ook Gedenkschr. Aant. blz. 87.

of diegenen die U tot deze vergadering hebben afgeschikt, te kort gedaan, dat zij dus gestadig bezig zijn met het onophoudelijk woelen, jaar uit jaar in, tegen onze godsdienstige vergaderingen om die te verstoren en te beletten, zoodat gij bijkans niet een — dagvaart, — niet eene vergadering, niet een collegie, hoog of laag, ook niet de hoven van justitie dienaangaande laat ongemolesteerd, zijnde voorts uwe gedeputeerden doorgaans bezig om de Heeren regenten 's lands, ook in 't particulier bij alle occasiën, te solliciteren — tot onze bezwaren is.

U. E. zeggén in hun — gravamen, dat *voor dezen in de Synoden is gelet op de Exorbitantiën der Remonstr. en over dezelve aan hunne Ho. Mo. uit den naam van alle de Synoden — is gedoleerd.* Dat hebben wij wel vernomen tot onze groote droefheid, en zijn daardoor genoodzaakt geweest — daarop te stellen en uit te geven onze verontschuldiging, — nefens punctueele wederlegging van het Schoonhovensche Vertoog, ¹⁾ — in welke onze schriften wij meenen alle uwe en anderer beschuldigingen klaar — te hebben beantwoord en afgeleid, zonder dat wij daarop eenige replique hebben vernomen tot deze ure toe.

Evenwel komt gij nu wederom, en schijnt — zeer kwalijk te vreden te zijn dat op dezelve doleantiën geen effect is gevolgd. Wat effect, Mannen Br., (houdt ons dit vragen ten beste) zou dat wezen? Buiten twijfel is het 't geen bij de gezeide doleantiën — wordt verzocht, namelijk (dit zijn de formeele woorden), *parate executie der plakkaten, om die strictelijk geëxecuteerd te zien met prompt en expedit redres.* Hierom is het dat de Gedeput. van de Synoden der geün. provincien, en uit hun naam GILLIS BURS en SEB. DAMMAN, *bidden* (zeggen zij), *als of alle particuliere kerken met één hart en moed hunne Ho. Mo. baden*, ook zoo dat zij de — *parate executie* mochten zien voor hun vertrek uit 's Gravenhage, meenende *dat men dan een einde zal zien* (zeggen zij) *van hunne langdurige landverdervende onrust.* Dit (zeggen zij) *eischt de hoogdringende nood*; dit is hun *zuchten* en hun *smeeken*; daarop is het dat zij — met hart en ziel en gemoed God voor den zegen hunner Ho. Mo, regeering

---

1) Om hetgeen dit en het volgende van dat Vertoog doet hooren nemen wij ook dit gedeelte hier over.

dagelijks aanroepen. Namelijk, op de *promte, parate, stricte executie der plakكاتen zonder langer uitstel*, noemende dat een *billijk, noodwendig verzoek*, — en een *godvruchtigen ijver voor de leere Gods en welstand der kerken van CHRISTUS*.

Daarop klaagt het grav. geen effect gevolgd te zijn; zijnde dat effect, zoo veel wij — kunnen begrijpen, dat men overal in steden en dorpen de plakكاتen vernieuwe, de godsd. vergaderingen der Remonstr. dadelijk verbiede en doe ophouden, de plaatsen waar die gehouden worden sluite, verspare of afbreke en ten gronde werpe, of tot andere gebruiken emploijeere, de Remonstr. predikanten dadelijk doe om een goed heenkomen zien, ten lande uit met vrouw en kinderen in eeuwige ellende en ballingschap; dat men ten dien einde overal scherpe huizoeeking doe om in eeuwige gevangenis op te sluiten die tegen de plakكاتen in 't land gevonden en achterhaald zullen worden; dat men belette — kollekte van penningen ten behoeve van dezelve gebannen of gevangen predikanten — op de straffen als in de plakكاتen, ja al zouden zij van honger en ellende vergaan en bederven; dat, indien men hiertegen evenwel de godsd. vergaderingen om God te gehoorzamen (zoo de Remonstr. meenen te behooren) onderhouden wil, — dat men dezelve dadelijk aanvalle en de huizen inbreke, dezelve verg. verstrooie, al zou men er ten dikste inschieten, doodslaan en plunderen, gelijk voor dezen op eenige plaatsen is geschied. Voorts dat men de boeten en breuken, — tegen de overtreders — gedecreteerd, ten scherpste met citeeren, dagvaarden, achterafleiden, panden, randen en diergelijke rigoreuse middelen executeere en inne. Zoo men dan nog mocht vreezen, dat in sommige steden de menigte over welke deze executie zou moeten vallen te groot en te veel zou zijn, dat men soldaten en 't lontrecht daartoe gebruike. Zoo dan nog eenige steden zwaarigheid maken mochten zoodanige executie in den haren toe te laten, hetzij uit overtuigende conscientie dat het niet behoort, of om geen onrust en zware ongevallen onder hare burgeren te verwekken, dat hunne Ho. Mo. dan denken op middelen om die daartoe te constringeeren. Wat hierop zoude mogen loopen, — staat ons niet toe verder uit te breiden; hebben 't liever aan alle wijze, godvruchtige regenten te bedenken te geven, en ons zelve, als 't daar-

toe komen zoude (dat God verhoede!), met christelijk geduld te wapenen, God te bidden en hem voorts d'uitkomst te bevelen.

Is dat dan het effect, Br., dat gij gaarne zoudet zien? Ja, want — van parate executie der plakكاتen — kan — geen ander effect verstaan worden. De lieve, barmhartige God behoeve 't vaderland voor zulke effecten, ook onze vrome overheden, hooge en lage, dat zij u zulke bloedige verzoeken en wreede effecten niet toestaan. Waar zouden wij zijn, Mannen Br.? In Spanje onder de inquisitie? In wat tijden zouden wij leven? In de tijden des Hertogen van Alba? Uwe taal is bijkans de taal van die lieden gelijk, Uw doen is bijkans het doen van die tijden. 't Is waar, dat de plakكاتen — op hunner Ho. Mo. naam voor tien of elf jaren zijn uitgegeven; maar wij vertrouwen, dat het verloop van zoo vele jaren voor hun Ho. Mo. oogen heeft doen verdwijnen vele schemeringen, suspiciën, inzichten en overleggingen die hen te dier tijd meest mogen hebben bewogen, en dat de effecten ophouden zullen, daar de oorzaak of niet zoodanig was als men meende, of opgehouden is. De lieden, Mannen Br., tegen wie Gij de gezeide plakكاتen gaarne zoudt zien gëeffectueerd, waren nooit en zijn geen verraders, geen rebellen, geen wederspanningen, geen muitmakers, geen oproeders, geen vreemdelingen, geen sackins, geen fielten, geen booswichten, in summa, geen lieden op wier kwaliteit en burgerlijk leven iets te zeggen valt, maar zijn getrouwe, gehoorzame onderdanen, ingeboren burgers en inwoners des lands, verre de meesten veel vrome, oprechte Hollanders, die zich altijd eerlijk, vreedzaam, civielijk en burgerlijk hebben gedragen en nog dragen, ook onder zich hebben niet weinige lieden van goede kwaliteiten, gelegenheden en middelen, bereid en willig die nevens hunne medeburgeren, ook de allergetrouwste liefhebbers van 't vaderland, tot behoudenis van 't zelve tegen den algemeenen vijand op te zetten zonder goed of bloed te sparen. Zij — bidden alzoo getrouwelijk — voor den zegen van hun Ho. Mo. regeering, als gij of die in uwe Remonstrantie spreken, zouden mogen willen of kunnen doen. 't Land waarin zij wonen is hun vaderland zoo wel als het Uwe, mogelijk ook ten respecte van vele anderen met ouder brieven en beter titelen. Hebben ook daarin zoo veel te verlie-

zen als huns gelijken (alles gezeid zonder roem). Waarom wilt gij dan wederom solliciteeren, en de goede Heeren zoo dicht en geduriglijk aanloopen om d'executie der gemelde plakكات tot versterking hunner godsdienstige vergaderingen, en zoodanige vervolgingen als voor is gezeid?"

Te recht begreep UYTENB., dat zulk eene uitgewerkte voorstelling van het hatelijke en onbestaanbare der vervolging thans voor veien zou kunnen zijn het eenige wat zij nog maar behoefden om tegen deze met weerzin vervuld te worden. Wat hij verder tegen de zoogenaamde exorbitantiën der Remonstr. aanvoert gaan wij dan ook voorbij, en wij voeren uit het treffende stuk nog alleen het volgende aan. „Indien dan in — het noodwendig verdedigen van zoo veel vrome, onschuldige, onnoozele menschen, leeraars en anderen, die niemand eenig leed gedaan hebben of begeeren te doen, ook eenige exorbitantiën waren gepleegd, en iets uit de pen gevallen dat mogelijk nutter ware gezwagen, ware dat zoo kwalijk te nemen als het somwijlen bij U en anderen is genomen geweest? Wat hebben d'Uwen niet gedaan in zoodanige gelegenheid? Dan wij willen ons hier met Uwe of der Uwen zeer kwade exempelen niet verdedigen; maar bidden liever, is 't zake in dien deele eenige exorbitantiën bij iemand van de onzen voor dezen mochten zijn gepleegd, dat men ons zulks ten goede houde, verhopende ons hoe langer hoe meer daarvan te wachten, en dat onze defensie en tutela zoo inculcata zal zijn als eenigzins mogelijk is, mits dat men ons in allen gevalle niet kwalijk afneme dat wij, genoodzaakt zijnde ons tegen uwe blamen te verdedigen, ficum (een vijg) ficum noemen en Uwen handel zijn rechten naam geven, mits ook dat Gij zoodanige naamschendingen en faamroovingen der Uwen niet verschoont (zoo zij telkenmale doen) met de *Narreën der plakكات*, maar gedenken dat de Heeren die deze hebben uitgegeven daarin kunnen zijn geabuseerd, gelijk den koningen, potentaten en overheden dikwijls is geschied, en dat wij in dezen deele hebben geappelleerd en nog appelleeren ab iudice male informato ad melius informandum (van een slecht ingelichten tot een beter intelichten rechter). Dat de Geref. kerk door de godsdienstige vergaderingen der Remonstranten gekrenkt en met ondergang bedreigd wordt, is niet alleen onwaarheid maar ook onmogelijk, nademaal der Remonstr.

doen strekt tot merkelijke stijving en vordering van eene rechte, christelijke reformatie in leer en leven. Dit geloof Gij niet; 't is nogthans de pure waarheid, die Gij genoeg zien, ja met handen tasten zoudt, waren uwe oogen niet verblind door passiën, en uwe harten bezeten met vooroordeelen. Wij hebben hier reden met hartelijke droefheid en heete tranen te roepen: Och! Br., of Gij zaagt wat tot Uwen vrede dient, maar 't is nog verborgen voor Uwe oogen. Wij zouden hiervan breeder schrijven, — maar de brief lijdt zulk breed discours niet. Wij zullen 't openen als 't U zal gelieven, zoo Gij ons in vrede laat. Gij hebt niet gewild dat wij de reformatie met en nevens U zouden vorderen, hoewel wij dat zeer gaarne hadden gedaan. — Laat ons dan ten minste toe dat wij die vorderen buiten u, met de bekwaamste middelen die wij weten naar Gods woord, en vordert Gij haar door die wegen die Gij naar 't zelfde woord acht de beste te wezen, zonder elkander te vervolgen of hatelijk te insecteeren, maar in plaats van dien voor elkander (te) bilden. Gij wilt het evenwel daarop niet laten aankomen, maar wilt het zwaard gebruikt hebben. Overlegt toch, wat zwaard. Des Geestes? Dat is Gods woord, zegt PAULUS. Ja Mannen, ja, och ja, gebruikt dat zwaard vrij; biedt den Remonstr. hier de spitse met leeren, straffen, vermanen, en de Remonstr. te vervolgen zoo verre als 't punt van dat geestelijk, goddelijk rapier reiken kan. hun gevende mede hun best te doen en behoorlijke vrijheid om zich onbeschroomd te mogen verweren met hetzelfde zwaard, zoo zij kunnen. Handelt daarvan vrijmoedelijk in uwe Synode, en neemt daarop goede resolutiën. Hierom behoeft gij 't land met loopen en draven in den Haag aan de souvereine en andere Collegien aldaar geen kosten aan te doen, noch de Heeren zoo veel 'te bemoeien. Gij hebt dit zwaard, of behoort het te hebben bij u zelve. Dit is *arena nostra*, ons veld; hier zijn wij in ons eigen element. Laat ons dan hiermede elkander bestrijden, — zoekende de overwinning niet over elkander maar voor de waarheid, opdat CHRISTUS — in dezelve triumfeere tot der menschen zaligheid. Veroorlooft ons Br., dat wij U — vragen wat onrust men te Amsterdam, Rotterdam, 'sGravenhage, elders waar de Remonstr. hunne godsd. vergaderingen in stilheid door goedertierene oogluiking der magistraten houden, ge-

waar wordt, sedert dat de voorgaande verstoringsen derzelve hebben opgehouden? Gansch geene, alles is in stilte als Gij maar stil zijt. De goede burgers zijn met elkander weltevreden, krijgen van elkander allengs beter opinie dan te voren, de liefde begint allengs te groeien en te wassen en te doen verstaan, dat men elkander in 't gemoed en d'oefening van den godsdienst zoo niet behoort te bezwaren. Wij begeeren daarom niet, dat gij zult zijn als stomme honden die niet bassen kunnen. Bast vrij, waarschuwt uwe gemeenten vrij voor 't geen gij meent haar schadelijk te zijn, maar bijt niet om als met de tanden te verscheuren en te vernielen wie in eenvoudigheid hunne zaligheid zoeken zoo wel als gij, al gaan zij juist niet hooren uwe stem, omdat zij niet gelooven dat het Gods stem is."

Loevestein.

Werd hier door UYTENB. bij „'t effect der doleantiën" van de Synoden nog in Juli 1631 gewezen op opsluiting in eeuwige gevangenis, en dus op Loevestein, reeds op den 20sten van diezelfde maand zien wij de daar opgeslotenen ontkomen en aan de Broederschap hergeven. Het waren, gelijk men weet, SIMON LUCAE BIJSTERUS, reeds in 1621, CAROLUS NIELLIUS in Mei, PAULUS LINDENIUS in Juni, PETRUS CUPUS in December 1623, BERNHERUS VEZEKIUS, ARNOLDUS GEESTERANUS in 1624, THEODORUS BOOM in 1628 daar gekerkerd, waar POPPIUS, tegelijk met NIELLIUS gevangen, reeds 9 Maart 1624 was gestorven. Wij mogen hier, waar het om de stichting der Broederschap te doen is, ons niet begeven in een verhaal van hun lot en leven op Loevestein 1).

1) Het is te kennen voor een klein deel uit BRANDT. Hist. d. Ref. IV; verder uit de brieven van NIELLIUS in de Brieven van Verm. en Gel. mannen bij Rieuwertsz., de Epist. Eccles. et Theol., de brieven van en aan UYTENBOGAERT II, vooral uit de Rott. HSS. No. 237 — 50 en de in de Kron van 't Utr. Gen. Jaarg. 23 en 24 uitgegeven Requesten der gevangenen, uit de vele brieven van CUPUS, NIELLIUS, GEESTERANUS, VEZEKIUS uit den tijd hunner gevangenis op hunne namen in den Catalogus der Rott. HSS. vermeld, uit het Amst. HS. No. 1334, *Loevestein*, Verzameling van authentieke stukken door VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, en de *Aanteekening* van ARN. GEESTERANUS wegens zijn gevangenneming te Amst., vervoer naar, verblijf op en vlucht van Loevestein, 1624—1631, door JAC. SCHELTEMA uit dit HS. eerst in de *Schouburg* 1805, daarna in zijn *Gesch. en Letterk. Mengelw.* III. 3. 1823 medegedeeld. Ook zie men H. C. ROGGE, *Bezoeken op Loevestein in 1624 met pl. 1859.*

Wat zij in en na hunne gevangenschap voor de Broederschap waren en de Broederschap voor hen was is ons de hoofdzaak, die wij met enkele bijzonderheden aan officieele en andere bescheiden en brieven ontleend hier mede deelen.

Van die bijzonderheden, van wier vermelding wij ons in deze zaak niet geheel onthouden kunnen, mogen wij het volgende herinneren. — Langen tijd werden de gevangenen in hunne reeds harde gevangenis hard behandeld, met gunstige uitzondering op bijzondere aanbeveling voor POPPIUS, NIELLIUS en GEESTERANUS. Wel had alleen BUSTERUS een jaar de ondragelijke bejegening van den karakterloozen Gouverneur van 't slot PROUNINK te verduren gehad, maar ook de welwillendheid van zijn opvolger Jonkheer MARCUS DE BLJE, commandeerende de compagnie van den Heer VAN LANGERAK, was onvermogen om de hardheid van de voorschriften der Staten weg te nemen. Slechts acht stuivers ontving hij voor 't onderhoud van ieder daags ¹⁾. Eerst in 1624 werd op lang bidden en smeecken 10 Juli aan de vrouwen der gevangenen toegestaan eenmaal in de maand hen te bezoeken; daarna met hare kinderen bij hen te worden opgesloten met verlof van eenmaal 'smaands het slot te verlaten. Maar reeds 20 Aug. trok men ook dit weder in en werden de vrouwen voor een tijd weer verwijderd, uitgezonderd die van NIELLIUS, die wegens ziekte niet vervoerbaar was ²⁾. Bij de ziekte en het sterven van POPPIUS had alleen CUPUS, die toen zijn kamer deelde ³⁾, bij hem mogen wezen; van de overigen zelfs NIELLIUS niet, die vroeger de kamer met hem bewoonde. Van hen zelve wilden de Staten voor 1627 geenerlei verzoekschriften; de vrouwen moesten ze indienen ⁴⁾, en wij treffen haar daarvoor bij herhaling zelve in den Haag aan ⁵⁾. Ook als in 1625 de pest in het slot doordrong, werd hierom

1) „En daar nog wel alle dagen een stuiver voor onkosten af moet.”
PASCH. v. VL. 141.

2) Epist. Eccles. 633, van 3 Jan. 1625.

3) Uit eene Aant. van J. BRANDT, zie v. VLOTEN, PASCHIER. Aant. blz. 49.

4) „Eens heeft D. POPP. zal. eene korte supplicatie naar den Haag willen zenden, maar ons werd gezeit dat de Hll. Staten van onse personen geen schriften wilden ontvangen.” NIELIUS 5 Juni 1626, Rott. HS. 1515.

5) EPISCOPIUS aan CUPUS 1628, Rott. HSS. 1023, en vooral Aant. van GEESTER. bij SCHELTEMA.

geen verlichting verleend, en een smeekschrift van de vrouwen, waarmede zij voor hunne mannen verplaatsing naar eene andere gevangenis, of althans de vergunning vroegen om bijeen te komen in elkanders kamers, in de Statenvergadering, smadelijk bejegend. Ook over een verzoek van CUPUS dat hij als ziekelijk de lucht mocht genieten liep het 1626 hoog in de Staten ¹⁾. Eerst in 1627 kwam er verlichting. Toen kregen de gevangenen, weder op request van hunne vrouwen, verlof om overdag twee aan twee in

---

1) LINDENIUS was er toen mede „soer deerlick aen, kan spijs noch dranck inhouden. Men meent dat hij er 't leven niet sal deurhalen.' UYTENB. Brieven II. 2. 413. Treffend is in een brief, die misschien de verlichting aanbracht, hun personcel en hun toestand voor den Prins dus beschreven: „Op Loevestein worden tegenwoordig zes leeraars ('t was in 1627, en dus zat Boom er nog niet) gedetineerd; de zevende POPPIUS z. g. is er in 't andere jaar zijner gevangenis in groote miserie overleden, nalatende zijne weduwe met vijf kinderen. Daar zitten nog (er volgen de bekende namen), — allen in 't beste van hun leven, d'oudste NIELLIUS hebbende 50 jaren, d'andere 40 min of meer, de laatste (GEESTERANUS) zijnde een jongman van 32 j. SIMON (BIJSTERUS) is daar nu in 't zesde jaar, d'andere meest allen in 't vierde jaar, d'eener dieper dan d'ander. SIMON heeft eene huisvrouw met 6 levende kinderen, d'oudste van 14 j.; NIELLIUS' huisvrouw en dochterke zijn onlangs deerlijk verdronken, — hij blijvende vader en moeder van 3 kinderen; een ieder denke wat een affictie voor dien treffelijken man. — Cupus heeft zijn huisvrouw met 6 levende kinderen, waarvan 't jongste nog 'smoeders borsten zuigt. VEZEKIUS heeft neffens zijne huisvrouw 5 levende kinderen, waarvan 't oudste nauwelijks haalt 16 jaren.

Deze allen krielen onder elkander elk met zijn familie in ééno kamer, sommigen twee in een kamer, allen besloten, zonder uitzicht of lucht dan van verre door verdubbelde traliën, verder geen gezicht hebbende dan tegen den wand. Eén vierkant dient tot woonhuis, keuken, morskeuken, slaapkamer en al; hier moet men koken, eten, slapen, studeeren, waschen enz., om 'swinters te stikken van den rook en 'szomers te versmelten van de hitte. — Man, vrouw en kinderen zitten hier elkander deerlijk aan te zien, consumeerende de fleur hunnes levens, onnut tot Gods en hunner naasten dienst, hunne goede, vele en rijke gaven die de Heer hun daartoe heeft verleend hun zijnde belet door grendelen, sloten en wachten. — Hun tractement is 8 St. daags, waarvan de helft in den loop blijft aan vrachten, over en weder varen om noodige behoeften boven d'importen, die zij mede betalen moeten." Er volgt eene opsomming van de kwalen aan welke dat leven hen doet lijden, en van den kwaden invloed op hunne kinderen. Een tijd lang stonden zij ook aan de hinderlijkste kwellingen door 't kwaad humeur van den Luitenant bloot, aan wien de Majoor (de Commandant of Gouverneur) hunne bewaring had opgedragen. Rott. HSS 1545. Men zie ook den merkwaardigen brief van CUPUS aan den Rotterd. Burgem. VAN BERCKEL, Rott. HSS. 873.

elkanders kamers te vertoeven, en op advies van den Commandant de vergunning om van een soldaat verzeld buiten 't eigenlijke huis in 't fort en op de wallen te gaan. Van 't verlof om maandelijks het slot te verlaten maakten de vrouwen meest gebruik ten einde zich te Gorkum van leeftocht en andere benooidgheden te voorzien, en waarschijnlijk op zulk een tocht was het, dat in 1627 de huisvrouw van NIELLIUS met zijn eenig dochtertje door 't omslaan van het schip uit achteloosheid van den schipper in de rivier verdronk ¹⁾).

Voorbeeldig is de lijdzaamheid waarmede, voor zooveel wij weten, elk der gevangenen, roerend de rustige tevredenheid met welke vooral de vrome en werkzame NIELLIUS, van wien wij uit zijne eigene brieven het meest weten, dat alles, hij meer dan acht jaar, doorstond. Wij willen het uit hunne brieven opmerken, maar moeten om het naar waarde te schatten ons vooraf nog de personeele bezwaren voorstellen die voor hen uit hunnen toestand voortvloeden. Hiervan getuige b. v. een request aan de Staten, misschien in 1629 door UYTENB. voor de gevangenen gesteld ²⁾). Dankende voor de verlichting in 1627 toegestaan, zeggen zij: „Gelijk nu zulke verzoeting van hunne langdurige banden grootelijks heeft geholpen tot mindering van hunne indispositiën en kwalen, beginselen van waterzucht, graveel, scheurbuik, kwade magen, stramheid van leden en anderzins, die bij foute van de vrije lucht te mogen scheppen d' eene des eenen, d'andere des anderen lichaam was treffende, — zoo zouden de suppl. kwalijk kunnen uitdrukken met wat vreugdegeschrei en dankzegging naar den hemel, ook niet zonder tranen, item met wat gelukwenschingen over Uwe Gr. Mo. regeering zulke verzoeting bij hen is ontvangen geworden. Maar alzo desniet-tegenstaande der suppl. conditie, door bewaring van soldaten en door eene zoo bekrompene en nauw bepaalde verlichting als zij nu genieten, nog evenwel bezwaard blijft met zeer vele incommoditeiten, en met name, dat zij met een groot

1) Zie zijn aandoenlijk vromen brief aan A. HOGERBEETS door mij medegebeeld in Waarh. en Liefde Dec. 1870.

2) Als zoodanig medegebeeld door ROGGE, Kron. Utr. Gen. Jaarg. 24, uit de Rott. HSS. Het berust ook onder de Amst. HSS. 1334. Om taal en stijl zou ik het licht niet aan UYTENB. toeschrijven, en om hunne eigene berekening van den duur hunner gevangenschap tot 1628 brengen. Dezelfde optelling van jaren nagenoeg komt voor in het request Rott. HSS. 238, in den Catal. tot 1628 gebracht.

hartzeer en gestadig blijvende smart (als ieder bij zich zelve genoeg kan bevroeden) moeten aanzien, dat hunne jonge kinderen, zoo haast als zij van de hand afloopen en ter schole gaan, onder 't gezelschap van de soldaten en soldatenkinderen moeten ommegaan, ook hun ruw spreken en doen moeten hooren en zien, waardoor zij in hunne zeden verwilderd en bedorven worden, en die wat ouder worden, bekwaam om op ambachten gesteld of tot de studiën geapliceerd te worden, buiten hunner ouderen opzicht moeten leven, en derzelve directie derven in 't gevaarlijkste van hunnen tijd, en wanneer zij die meest zouden van doen hebben ¹⁾; — Zoo is 't dat de suppl. UE. Gr. Mog. — verzoeken, — naar hunne gewoonlyke goedertierenheid aan anderen gepleegd, — eenmaal zich mede gelieven te ontfermen over de hoogbedroefde suppl., die nu sommigen over de 4, anderen bij de zes, ja zeven volle jaren lang in stricte gevangenis opgesloten hebben gezeten, — en derzelve droevige banden zoo te willen aanzien met meedoogende oogen, dat zij van dezelve eenmaal gansch en al mogen ontslagen en verlost worden, of immers in eenige ruimere palen van bewaring ommeschrijven, het ware dan van Gravezande, Noordwijk, Beverwijk, of elders — waar zij de gedurige vrije lucht mochten genieten, en op hunne kinderen wat meer en nader letten. 't Welk de suppl. niet alleen om redenen hiervoor vermeld, maar ook te meer — verzoeken in opzicht van d' incommoditeit die denzelven ter plaatse van hunne residentie voorkomt. Want behalve dat hunne huisvrouwen en andere van hare familie, tot verrichting van hare huis-affairen ter naastgelegene stad varende, zoo vuile, ontuchtige propoosten van de soldaten en der soldaten-vrouwen hooren, en oneerbare actiën tot hare grootste — schaamte zien moeten, dat zulks van eerbare oogen en ooren niet is te dragen, zoo is ook de plaats — in zich zelve zeer ongelegen om af en aan te gaan, inzonderheid bij wintertijd, niet alleen voor hunne vrienden — met wie zij, — d'opvoeding van hunne kinderen en voorts andere hunne huiszaken aangaande, te spreken en te doen hebben, maar voornamelijk ook voor hunne huisvrouwen, die alles aldaar tot hunne huishouding noodig ten allerduurste, ook met excessieve moeiten dagelijks bestellen

---

1) Zie daarover ook NIELL. Rott. HSS. 1549.

moeten, ja somwijlen met zeer groot perikel, in voege dat een van de suppl. op één tijd door 't omslaan van de ordinaris vrachtschuit zijne huisvrouw en eenige dochter verloren heeft, en andere van der suppl. huisvrouwen meermalen gelijk perikel nabij zijn geweest, waardoor — (zij) in 't gemeen, doch inzonderheid eenige, zoo groote apprehensie van eenig ongeluk te water gevat hebben, — als of zij, bij manier van spreken, zouden moeten in den dood gaan. — En hooren wij nu, na deze vermelding van zoo veel kwalen, moeilijkheden, lasten en gevaren, hoe een NIELLIUS over zijn toestand zich uitliet. „Ik ben gewoon, schreef hij aan HOGERBEETS, in stilheid te moeten doen het zeer weinige dat ik doen kan. Dit is de oorzaak dat ik mij moet berooven van het alleraangenaamste gezelschap mijns zoo lieven, waarden medebroeders (POPPIUS), 'twelk ik anders om geene oorzaak ter wereld zou willen doen. Maar zonder gedurig lezen en overdenken is mij 't leven bezwaarlijk, en onder de kinderen kan ik mij niet gewennen iets met aandacht te mediteeren.” Als hij daarop een afzonderlijk vertrek kreeg, was hij daar eenige weken geheel alleen, zonder zelfs iemand te hebben die zijn eten bereidde of zijn huisraad schoon hield. En daarvan betuigde hij: „Ik gevoelde mij zeer tevreden in dien kluisenaarstoestand, en zou voor mij zelve er niet toe gekomen zijn om dien vaarwel te zeggen. Alleen zou ik die eenzaamheid willen deelen met een wetenschappelijk man. Maar ik mocht een ander toch niet met mijne vrouw en kinderen belasten. — Wanneer ik aan onzen HOGERBEETS schrijf, besteed ik soms geheele dagen aan het stellen van godgeleerde en geschiedkundige verhandelingen. Ik zou mijne dagen wel eens zoo lang willen maken.” Toch onttrok die lust tot studie zijn hart niet aan hetgeen daar buiten lag. Zeer stelde hij de schriftelijke gedachtenwisseling met zijne medegevangenen op prijs: „Ik bemin die vrije en oprechte gemeenschaps-oefening door brieven die onder ons bestaat ¹⁾.” Hoogst welkom waren hem de brieven van buiten die hem op de hoogte der zaken hielden, en zij deden hem in alles

---

1) Vooral HOGERBEETS had voor deze den weg gebaad. Hij was onuitputtelijk in het vinden van middelen tot geheime correspondentie, vooral met NIELLIUS die zijn kamer onder de zijne had. Zie bv. Brieven van HOGERBEETS. Rott. HSS. 1292 en 96.

deelen. Diepe deernis betuigde hij „zoowel met het lieve vaderland als met de gansche christenheid, wier verwarden en bedroefden staat van wege de vervolging, bloedige oorlogen en veelvoudige scheuring geen christelijk hart zonder innerlijke beweging en tranen kon aanschouwen.” Als hem geschreven werd dat aan de gevangenen op zekere voorwaarden groote beloften zouden gedaan worden, verheugde hij zich „dat hij met zijne strijdgenooten noch om hunne vrijheid, — noch om eenig — aardsch voordeel of gemak iets zouden doen dat tegen hun geweten streed, of waardoor aan de zwakken onder hunne medebroeders ergernis zou gegeven worden.” En toen hij Cupus over de slotbrug den gemeenschappelijken kerker had zien binnenbrengen, en dus nog in den eersten tijd zijner gevangenschap, waarin deze het zwaarst vallen moest, schreef hij hem: „Ik geloof dat uwe gevangenschap, evenzeer als de onze, daar gij die met een gerust geweten ondergaat, zeer dienstbaar kan zijn aan de eere Gods, die machtig is te zijner tijd het licht uit de duisternis te voorschijn te roepen, en ons lijden veel vruchtbaarder te doen zijn dan den arbeid dien wij anders zouden besteed hebben om onze naasten te stichten en te vermanen. Hij zal te zijner tijd doen openbaar worden, wat nu nog in onze gevangenis verborgen is, ja ik houd mij verzekerd, dat onze vijanden, ons vervolgende zooals zij sedert eenigen tijd gedaan hebben, onze goede zaak meer bevorderen dan benadeelen; zoodat, wanneer onze uitwendige mensch zich onderdrukt gevoelt en besloten tusschen de engte van vier muren, het gerucht van onze standvastigheid en christelijke lijdzaamheid wijd en zijd verspreid zal worden, om eene zaak, die men niet anders dan door wreedheid en onbillijk geweld (de wapenen van de leugen) kan handhaven, te schande te maken. Wat ons zelve aangaat, wij zijn opgeleid in de school der waarheid; welk een geluk en eene vreugde moet het ons dan zijn vervolging te verdragen om recht en overtuiging, ons geheele hart daarbij richtende tot God, wetende dat onze lichte verdrukking, die zeer haastig voorbijgaat, een gansch zeer uitnemend gewicht der heerlijkheid in ons werkt, wanneer wij niet alleen op de zichtbare, maar op de onzichtbare en eeuwige dingen zien. De duur van dit ons leven, vergeleken bij den prijs der eeuwigheid, is niet zoo veel als eene enkele penning bij de onmetelijke schatten die alle

vorsten der aarde ooit hebben bezeten. En deze onze gevangenis is veeleer ons een eenzaam toevluchtsoord om tot de ware vrijheid des geestes te komen en ons te beschermen voor velerlei onaangenaamheden, dan een slavernij of toestand die op zich zelve lastig en ellendig is. De dikke muren, de grachten, de schildwachten verhinderen onze vrienden wel ons te bezoeken, en sluiten ons af van het onderhoud en het gezelschap met menschen, die toch dikwijls vervelend, laf en geesteloos zijn, terwijl de slaven der wereldsche ijdelheid hen aangenaam noemen; maar al verhindert men ons in de wereld te verkeerem, men kan ons toch niet berooven van den omgang met JEZUS CHRISTUS, onzen Verlosser, en van de aangename vertroosting zijns geestes welke rijkelijk verspreid is in de geschriften der evangelisten en apostelen. Door deze geschriften gedurig te bepeinen met ootmoedige en vurige gebeden tot God kunnen wij gelukkig de verveling te boven komen, en onze droefheid in vreugde, onze tranen der smarten in tranen van blijdschap doen veranderen ¹⁾." Wil men iets van anderen, men hoore **GEESTERANUS** aan **LYSB. PHILIPS**, de weduwe van **REM. BISSCHOP**: „Mijn oordeel aangaande deze eenzaamheid heeft Uwe E. wel verstaan, laat dit dan uwe droefheid verminderen. — Ik bevind best, hoe krachtig zij de genadige bijstand van den geest Gods en 't onsterfelijk goed om alle zwaarigheden van buiten door te komen, (ver) mits ons, maar weldoende, niet kan ontnomen worden het waarachtige middel om een gerust en zalig leven te leiden, alzoo dat zelfs deze verdrukkingen tot nuttigheid in 't particulier strekken kunnen; want alle ding helpt tot goed dengenen die God liefhebben. Rom. 8. 28. Zoo zijn hunne lichamelijke ziekten tot geestelijke gezondheid, hunne ballingschappen tot verlaten der wereld, hunne gevangnissen nakingen tot God. De Heer dan nog kan ons allen gezamenlijk verlossen, dat wij zonder schrik of schroom zijn woord hanteeren in volle vrijheid, welke ons dan al veel zoeter en smakelijker zal zijn dan of wij onze vrijheid nooit hadden gemist; want dat de liefelijkste vreugde is die op vorige droefheid volgt." Men

---

1) Dit een en ander is uit de brieven van welke **ROGGE** gebruik maakte bij zijne Bezoeken op **Loevestein**. Men zie ook den schoonen en belangrijken brief van **NIELL**. dd. 3 Juni 1628 aan **UTTENB.** Epist. Eccles. 638.

hoore VEZEKIUS: „Des Heeren wille geschiede en zijn naam zij altijd en in alles gebenedijt. Ik ben daar ook wel in te vreden en gerust. Het zij verre van mij dat ik eenigzins zijnen wil zou willen tegenstreven. Tweemaal gevangen te zijn valt zwaar, maar mijne voorgaande gevangenis heeft mij geleerd, dat ik het nu te lichter kan verdragen. Ik heb bevonden en bevind alsnog dat God getrouw is en niemand bezoekt boven zijn vermogen. — Het is mij ook geen kleine troost, dat mij niet veel besonders overkomt, 'twelk niet van anderen die beter zijn dan ik — is uitgestaan. Ben ik gevangen, dit heb ik met den Heer CHRISTUS gemeen en ben daarin zijns lijdens deelachtig geworden. Overkomt het mij voor de tweedemaal, ik ben, gelijk Uwe W. wel schrijft, het alleen niet. Het is aan PETRUS, PAULUS en andere getrouwe getuigen meermalen gebeurd, niet alleen dit, maar hebben nog daarenboven geeselingen en andere smaadheden moeten verdragen. — De strijd is nog niet tot den bloede. Zoude men niet zoo weinig willen lijden om tot de eeuwige rust te willen komen, daar de leidsman en volmaker onzes geloofs, JESUS, — den Vader is gehoorzaam geworden tot den dood, ja den dood des kruises enz. 1).

Bij zulk eene stemming moest wel van dat Loevestein veel goeds in de Broederschap uitgaan, en voor later tijd veel goeds voor de Broederschap op dat Loevestein worden gekweekt. Hoe moesten de vele brieven die de gevangenen schreven, gelijk wij uit menig antwoord, vooral van UYTENB. en EPISCOPIUS aan CUPUS en NIELLIUS hooren, de voorstanders van de goede zaak daar buiten, ook bij eigene ontmoediging, tot geduldige volharding dringen en aanhoudend in deze steunen en sterken. Hoe moest, wat van hunne christelijke lijdzaamheid aan het groote publiek en aan hunne tegenstanders bekend werd, het eerste van weezin tegen de vervolging vervullen en de kracht der laatsten door diepe beschaming verzwakken. Hierdoor staat die zin en stemming der Loevesteinsche gevangenen in nauw en bepaald

---

1) GEESTER.'s Brief is van 19 Apr. 1625, Amst. HSS. 11c. VEZEK.'s Br. van 29 Jan. 1629, Rott. HS. 1813. Bekend is het huwelijk door GEESTER. met zijne even edele als schoone SUZANNA VAN OOSTDIJK op Loevestein 22 Dec. 1627 gesloten. en men leze vooral zijn eigen verhaal daarvan in zijne Aanteek. bij SCHELTEMA.

verband met de stichting der Broederschap, en moesten wij ze hier uit enkele proeven doen kennen.

Voorts spreekt het van zelf dat na het optreden van FREDRIK HENDRIK, vooral toen in 1626 en 27 van hem officiëuse en officiële conferenties tot accommodatie · uitgingen, de hoop op verlossing der gevangenen bij herhaling werd verlevendigd. Van NIELLIUS lezen wij ¹⁾: „(In 't begin van 't jaar) schreef men mij van goederhand dat ik alle mijne papieren verzenden zoude, en dat men mij in zeer korten tijd van hier zoude halen door een middel daar ik niet van weten mocht. — Daarna, als die eene hoop van onze verlossing was gemist, zoo heeft men ons doorgaans weer nieuwe hopening gefluypt, en altijd in verwachting gehouden tot in April toe.” Van EPISCOPUS aan CUPUS ²⁾: „Geweld te gebruiken is niet van noode en ongeraden. Ons kan worden geprocureerd vrije exercitie en Ul. ontslaging met een bloote en vigoreuse intercessie, — als de Prins wil en durft. 't Is een eerlijke en 't is een zekere, 't is een lichte weg voor een zoo genereus gemoed. — En hiervan hangt 's lands welvaren, der vrienden vreugd en der vijanden schrik. Weinigen zijn 't die het verhinderen, — velen arbeiden daartoe. — Wat de Prins voor heeft weet God. Ik wenschte dat GRATIANUS (UYTENB.?) maar zijn pols tasten mocht; — velen hebben groote hope van den man. Ik heb ze lang gehad en heb ze mede nog, maar word moede. — Aut nunc, aut numquam (Nu, of nooit).” Ja, hij uitte voor denzelfde de hoop dat hij hem wellicht voor Kerstmis zelf spreken mocht ³⁾. NIELLIUS schreef in Maart 1627 aan zijn medegevangene, VEZEKIUS: „VAN DEN BORRE laat mij en ons allen groeten, en zeggen dat hij eerst recht goede hoop begint te krijgen van onze aanstaande verlossing. De Prins wil de oneenigheid wegnemen vóór den oorlog; daartoe het voorstel van DULCK in de Staten, door den Prins

---

1) dd. 5 Juni 1626. Rott. HSS. 1514. Tot in Frederikstad was in dit jaar reeds het gerucht doorgedrongen dat de gevangenen weldra door een mandaat der Staten van hunne banden zouden bevrijd worden. GOULART aan CUPUS. Epist. Eccl. 441.

2) dd. 28 Nov. 1626. Rott. HSS. 1015.

3) Brief van CUPUS, dd. 20 Dec. 1626, Rott. HSS. 862.

hem ingegeven ¹⁾." En in Mei: „hij zou Loevestein niet met Gravezande willen ruilen, vooral om 't grauw van Delft en den Haag; maar hij zal niet staan op 't blijven ²⁾." Boom uitte zich niet lang na zijne komst op Loevestein (1628) aldus: „de goede God — verleene ons eenmaal eene zalige uitkomst onzer zwarigheden, hetwelk ons de gemeene geruchten, die vast van alle kanten tot ons overvliegen, beginnen te beloven en in den aanst. zomer te noodigen. Ik kittele mij altemet met die geruchten, — en houde het voor geen schelmstuk zulks zich in te beelden. Zoo het dan ook niet geschiedt, zoo zal ik patiënteeren en God dien ik mij overgegeven heb om kracht bidden ³⁾." Af en aan natuurlijk verflauwde en vervloog die hope weer: „Quant a nostre delivrance," schreef NIELLIUS in 1628 ⁴⁾, „je n'en ay jamais sceu concevoir si grande esperance, que mes autres confrères par deça." Maar toch voegde hij er bij: „Laquelle (votre liberté et la nôtre) me semble, sous humble correction, qu'on pourrait bien acheminer peu a peu, sans eclat ni sans acte formel qui contrevinst aux maximes, qu'on a voulu tenir selon le temps qui a couru." En: — wat wij om de bijzonderheden geheel opnemen — C'est une chose un peu malconvenable, qu'il nous faut icy estre parmi les soldats, l'un desquels estant superlativement yvre, menaça devant peu de jours Mr. VEZEKIUS de luy fendre la teste avec son espée, sans qu'on luy eust donné la moindre occasion d'aucun mescontentement. Nous n'en voudrions point faire plainte, pourceque des le lendemain il envoya demander pardon. Mais cependant il est facheux de vivre entre telles gens. Puis le Gouverneur aussi se comporte envers nous souvent fort discourtoisement. Nous souhaiterions fort quelque bon changement de place qui peust servir d'acheminement a nostre delivrance, s'il plaisoit au bon Dieu nous l'ottroyer. J'entend que Mr. Noble (Nobel) de Rotterdam auroit fait ouverture de quelque con-

---

1) Rott. HSS. 1533.

2) Ald. 1536.

3) Rott. HSS. 723, waarin als P.S. voorkomt: van Schoonhoven onvoorziens scheidende kon ik mijn mantel niet bekomen, zulks dat ik mij moest behelpen met een tabberd die mij in de Schoonh. gevangenis gebracht werd. Ik bid u, (C. J. PELT, lakenkooper te Schoonh.) zeg dien goeden man wien zij toekomt, dat mijne huisvrouw dien zal te recht brengen.

4) 3 Juni aan UYTENB. Epist. Eccles. 638.

seil, qui seroit de requerir nostre sortie en donnant pleige de nous représenter derechef, quand Messieurs les Estats nous demanderont. Qu'on pourroit alleguer, que nous avons, qui plus qui moins, nos petites necessitez domestiques, qui concernent noz enfans et familles. Je doute que cela n'aura pas grand poids. Cependant, si Messieurs nous vouloyent laisser sortir sous caution de sistendo, ceux qui seroient respondans pour nous pourroyent paraprès requerir avec le temps d'estre dechargez de leur obligation. Et Messieurs ne sembleroient pas tant de desdire de leurs actions precedentes, en nous relaschant sous telle caution. Par adventure que cela ne s'obtiendroit pas du premier ni du deuxiesme coup, mais reiterans la mesme requeste et tachans de la faire recommander, aucuns pensent qu'on l'obtiendroit. Je n'escri point cecy de moy mesmes, ni que j'en aye guerres d'espoir; mais quelque amy de dehors nous estant icy venu faire ceste ouverture, M^r. VEZEKIUS et quelques autres m'ont fort prié de vous en toucher quelque mot en passant." Er werd dus toen weder — het request der gevangenen waaruit wij hunne persoonlijke bezwaren hoorden stond er mede in verband — gedacht aan verplaatsing, en tevens werd dan van voorwaardelijke vrijlating onder waarborg gesproken. Nog later, Februari 1631, dacht men aan voorloopig ontslag van eenige der gevangenen met geldelijken borgtocht dien vrienden en begunstigers zouden hebben opgebracht, en aan conferentiën op welke zij zouden kunnen vrijgelaten worden ¹⁾.

---

1) Brieven van EPISCOPIUS, Rott. HSS. 1049—52, van NIELL. 1549, 50. Uit de laatstgenoemde brieven eene proeve, in welken geest zulke voor-
slagen tot hunne bevrijding door de gevangenen werden opgevat.

„Zoo zien wij dan ook wel dat men zal moeten bij trappen gaan om tot ons uiterste voornemen te komen, waartoe het verzoek om verplaatsing ons mede wel dunkt het treffelijkste te zijn; en de plaatsen van Gra-
vezande of Beijerland staan ons mede wel aan, en de eerste zoude ons om eenige redenen wel zoo lief zijn. Op het instellen en overgeven van een deemoedig nieuw request, daarin vonden wij mede goed alle de punten bij de goode Heeren en UEd. voorgeslagen, uitgenomen alleen het derde, dat wij zouden van zelf presenteeren ons te verbinden niet te mogen gaan nit de jurisdictie van de plaats in welke men ons zoude willen confineeren. Hierin vinden wij onder correctie deze zwaarigheden, die wij UEd. bidden te overwegen, en indien UEd. ons dezelve weet te benemen, zullen wij gaarne in alles het onze om een beter geven, alzo daar niemand op aarde leeft aan wiens oordeel wij meer houden, noch wiens goeden raad wij liever zouden volgen dan van UEd. Dat weet degoen

Dit laatste doelde op het volgende. „Ook nu weder hadden de vrouwen om ontslag voor hunne mannen gerequestreerd, en wel bij Mevrouw de Prinsesse, die zij verzochten „om bij haren Heer en Man en eenige leden van de HH. Staten te willen intercedeeren, 't welk van hare Hoogheid werd onderstaan. Dit werd zoo ver in achtung genomen, dat bij de Heeren Staten generaal geresolveerd werd, om met eenige van de voornaamste leeraars in de publieke kerk tot mondelinge conferentie te komen op eene vrije plaats, waartoe van de Staten Kuilenburg en Vianen en de personen van den Professor WALAEUS met den Regent FES-

---

die alles weet. Vooreerst dan, zoo dunkt ons, onder verbetering, dat zulke verbindtenis bijna in substantie en door consequentie equipollereen zoude de onderteekening van d'akte van stilstand, want wij toch inderdaad ons zelve ultro daarmede verbinden zouden onze gemeenten geen dienst te mogen doen, en zouden daar even zoowel als hier tamquam inutilia terrae pondera (als onnutte lasten van deze aarde) ons leven moeten verslijten. Wat wij hier uit louter dwang doen, daar hebben wij voor God niet van te verantwoorden, maar dat wij zulks ultro zouden gaan presentereen dunkt ons bezwaarlijk, en zoude vermoedelijk veel warme liefhobbers der waarheid ontstichten. Ten tweede, daar zal dan minder apparentie wezen om ooit de overheid te bewegen dat zij uit mededoogenheid ons van die bezwaarlijke verbindtenis zoude ontslaan, dan daar nu is dat zij zich eens over onze veeljarige gevangenis zoude ontfemen. Men zal zeggen, dat wij hebben 't geen wij zelf hebben begeerd, en dat wij maar zoeken 't land in roeren te stellen. In summa, zulk confinement zal ons niet minder tot een eeuwig stilzwijgen verbinden, zal minder stichten dan onze gevangenis, en zal ons meer verhinderen alle mogelijke middelen van volle vrijheid te mogen zoeken. Indien men kon de HH. bewegen ons eeuwig uit het land te bannen op zoo hooge straffe als hunne H. M. gelieven zouden daarop te stellen, dat zoude ons veel dragelijker dunken dan zulke belofte te moeten doen. Stellende nochtans dat alles tot UEd. rijper en beter oordeel, 't welk wij ons gaarne zullen onderwerpen. Dat de Heeren nog eenige cautie of borgtocht van ons eischen dat wij niet ontwijken zouden, dat ware wat anders. Want zulke borgen zouden bij gelegenheid mogen aanhouden om ontslagen te worden, en indien iemand van ons zulk een borg voor zich niet wist te vinden, die moest hier blijven wanneer hij zijn best te vergeefs gedaan had om zulks te bekomen. Want daarmede ware hij voor God en voor de menschen onschuldig. Wat de andere artikelen belangt, wij zijn weltevreden dat het Request ingesteld worde in zoo deemoedige, reverente, bewegelijke termen als mogelijk is. Wij willen ons gaarne tot der aarde toe, en nog lager indien 't mogelijk ware voor de hooge overheid des lands vernederen; alleen dat men onze conscientie niet perse tot iets dat ongoddelijk, onchristelijk of onstichtelijk is." Deze brief, aan UYTENB. geschreven, is met NIELL. door CUPUS, VEZEKIUS en BYSTERUS in aller naam onderteekend. Rott. HSS. 1549.

TUS HOMMIUS werden voorgeslagen. Werd ook van gemelde Heeren Staten geschreven aan den Hove van Gelderland ten einde uit die provincie ook eenige leeraars mochten gedeputeerd worden. Doch deze wisten dat te weerhouden, voorgevende dat de uitspraak van 't Synodus nationaal daardoor zou gekrenkt worden, ja illusoir gemaakt. Wilden wij ons conformeeren met het Nijmeegsch accoord, dan zoude de zaak bij hen toegestaan worden, maar anderzins niets" 1).

GEESTERANUS getuigt uit de ervaring der vrouwen bij het indienen der requesten: „Vele van de Heeren hadden 't gaarne gedaan, maar zagen geen middel om zulks te obtineeren. Eenige anderen sloegen het plat af, maar zeiden tot onze vrouwen, zelfs die voor heen de hardste geweest waren: „zaten uwe mannen daar niet, zij zouden daar niet komen; maar dat zij door onze resolutie zouden afkomen, dat wil en zal niet zijn.” SCHAFFER, gedeputeerde van Groningen, zeide: „Zag ik ze heen gaan, ik zoude er niet naar omzien.”

Hun zelve, meerendeels nog niet bejaard, viel dit het hardst, dat zij — wat EPISCOPIUS reeds te Dordrecht als het zwaarste zich voorstelde 2) — dat zij voor de Broederschap tot werkeloosheid waren gedoemd. Van hen ging het dan ook uit dat UYTENBOG., en EPISCOPIUS vooral, meermalen hun schriftelijk werk aan hen zonden om het voor rondzending of voor de pers te copieeren, maar tevens met het verlangen dat zij het zouden nazien en waar het noodig of dienstig was verbeteren 3). Met dit doel, weten wij (boven blz. 231), werd ook de Apologie der Belijdenis hun toegezonden, en werd (boven blz.

---

1) Naar de Aanteekening van GEESTERANUS, blz. 214. De zaak betrof reconciliatie van de Loevest. predikanten met de kerk. Wij deelen eenige stukken hierop betrekkelijk in onze Bijl. No. 20 mede. De Geldersche Predikanten voeren daar voor hunne aarzeling wat betere redenen aan dan G. hun toekent. Wij voegen daar nog hij een brief van EPISCOP. aan CUPUS, die misschien op 't afspringen van deze zaak, of van eene later nog door hen bereide uitkomst doelt. Zeker zouden de Loevesteiners op den voet waarop men de zaak wilde haar hebben afgewezen. EPISCOP. schreef 2 April: „Van de Geldersche conferentie is niet veel te wachten.” Ook WALAEUS dacht er zoo over, en meende dat zij met de coryphaëen en direct. der Remonstr. moest gehouden worden. De Leid-sche Curatoren verboden FESTUS zich met de zaak te moeien.

2) UYTENB. Brieven II. 1. 67.

3) Bijv. EPISCOPIUS' Brieven van 1628 en 29 aan CUPUS, Rott. HSS. 1022, 1027, 1033.

227) hunne adhaesie aan UYTENB's. verklaring over het Socinianisme voor den Prins verlangd. Meermalen ook werd Loevestein gebezigd als middel om voor de algemeene zaak iets goeds te doen. Zoo schreef VAN DEN BORRE 22 Sept. 1628 namens de Directie aan de gevangenen: Men is bezig aan de magistraten te requestreeren, en daar zijn „eenigen die wel zouden wat willen in volle vergadering over deze materie discoureeren, maar niemand zoude 't gaarne eerst te berde brengen, maar wenschten dat hun van elders occasie werd gegeven. Wij zijn hier bezig te bedenken hoe men de zaak best zoude mogen dienen. — Onder anderen dunkt ons een zeer glimpig middel, dat bij Uwe WW. mocht een request worden gesteld en geteekend, en dat twee of drie van Uwe WW. huisvrouwen, die best uitmogen, hetzelfde mochten komen presenteeren, want alzoo het zoude slaan aan d'eene zijde op het generale Request aan d'andere op de particuliere Requesten aan de magistraten, als die alle Uw WW. relaxatie of verlichting mede hebben verzocht, zoo zoude met het overleveren van hetzelfde de mond van de Heeren die wat zeggen willen kunnen geopend worden. Men moet zoo altijd proeven wat geoorloofd is. — Wanneer bij de matronen 't stuk ware geëntameerd, 't req. gepresenteerd en rondom gerecommandeerd, zoo zoude dan de zoon van onzen waarden NIELLIUS, KAROLUS, kunnen voor een kleinen tijd te 's Hage resideeren om somwijlen de Heeren aan te spreken en te vernemen naar 't succes. Zoude mede wel dienen een req., van gelijken geteekend, aan Zijne Exc. geleverd om dezelve te danken voor hare intercessie, ja vigoureuse intercessie tot bekoming van de verlichting, — met ootmoedig verzoek om dezelve wederom aan te leggen tot Uw WW. verlossing of ruimere verlichting. Om Uw WW. wat te dienen hebben wij denzelven willen verzenden deze bijgaande ontwerpen aan de Staten" ¹⁾). Overigens hield men hen door eene trouwe briefwisseling ²⁾ zoo zeer op de hoogte, dat het vooral de Loevesteinsche correspondentie is, uit welke wij vele bijzonderheden van de laatste groote helft van dit tijdperk vernemen. Hierdoor

---

1) Rott. HSS. 76.

2) Men zie b. v. in den Catal. der Rott. HSS. het aantal brieven aan en van NIELLIUS en CUPUS.

deed de Broederschap hen, een zeven-tal mannen die zonder uitzondering tot de uitnemendsten behoorden, juist om hunne afzondering en opsluiting te sterker aan zich verbonden en voor later tijd geschikt blijven voor hare bediening. Tevens wendde zij van den aanvang hunner gevangenschap af, door particuliere tusschenkomst en, sedert zij in 1626 het requestreeren gepast achtte, te gelijk door zulke intercessie ¹⁾ en door requesten, aanhoudende en nooit afgeschrikte pogingen tot hunne verlossing aan. Van dat jaar af geen verzoek om vrije exercitie, of het was tevens verzoek om hun ontslag ²⁾; geene onderhandeling over accommodatie en vereeniging of dat ontslag werd op den voorgrond gesteld. Bovendien vloeide hun uit de Broederschap behalve in brieven in boeken en gaven niet weinig tot hun „soulagement” toe, gelijk wij ook bij herhaling van bezoek op Loevestein door afgezette en dus daar vooral ernstig bedreigde predikanten lezen, als van VAN ZIJLL in 1627 ³⁾ en zelfs van GREVINKHOVEN in 1629 ⁴⁾. En hier laten wij thans volgen al wat van deelneming in 't lot der Loevesteinsche gevangenen in de officieele Handelingen der Broederschap ⁵⁾ voorkomt.

In de Vergadering der Broederen bij drie gedeelten, 1629, werden allen gebeden te denken op bekwame en voegzame middelen, die daar zouden mogen strekken tot soulagement en verlossing van de gevangenen op 't huis

---

1) B. v. die van UYTENS. „bij een groot persoon”, na welke er in 1627 eenige verlichting kwam. Rott. HSS. 1538. 39.

2) Zie de Requesten, op den naam van UYTENS. vermeld in den Catal. der Amst. Pamfl. I. 1., en die in den Catal. der Rott. HSS. No. 238 en der Amst. No. 133^b en 158 voorkomen. Ook terstond nadat de Remonstr. met hunne supplicatiën naar hunne resp. magistraten verwezen waren, werd door de Loevest., als geen magistr. hebbende dan de Staten, bij deze gesuppliceerd Rott. HS. 238. PASCHIER meende altijd, gelijk hij in 1626 schreef, dat de gemeenten gelijkelijk het moesten verzoeken. Rott. HSS. 1601.

3) Br. van hem van 14 Juli, Rott. HSS. 2136.

4) Br. van CUPUS dd. 5 Oct., Rott. HSS. 878. Gr. kwam daarbij in gevaar door herkend te worden, NIELL. aan UYTENS. Sept. 1629: Vous aurez ja entendu — le danger ou a icy esté nostre bon VICTOR, qui nous a montré beaucoup de cordiale affection. — Le soldat, qui le reconnoit icy, est le plus honneste de toute nostre garnison. Rott. HSS. 1540.

5) Men zie deze in de Bijlagen.

Loevestein. Als bij de toenemende oogluiking der overheden in 1630 het getal van leeraars voor de bediening der gemeenten niet genoegzaam was, „immers niet zoo lang onze getrouwe medebroeders tot zeven toe te Loevestein in detentie zouden gehouden worden”, besloot men ook hierom eenige bekende leeraars aan te zoeken om hen in den dienst te gebruiken. En belangrijk vooral was de volgende resolutie toen genomen: De Vergadering heeft ook naar haren schuldigen plicht in hooge achting genomen de gelegenheid van hare waarde en trouwe medebroeders die, op Loevestein van wege de verkondiging der waarheid gevangen zijnde, daar vast zoo vele jaren aan elkander blijven zitten, verslijtende hunnen besten tijd in die droevige detentie, met groote incommoditeit van hunne familiën, en inzonderheid met irreparable schade van hunne kinderen; weshalve hun staat der gemeene Broederschap te meer behoort ter harte te gaan om met den gevangenen te wezen als mede gevangen naar de les der Apostels, en diensvolgens alle mogelijke geoorloofde middelen te bedenken die tot hun soulagement en verlossing zouden mogen dienen. Is daarom goedgevonden dat elk broeder van deze vergadering, bediening hebbende in de steden, wedergekeerd zijnde bij zijne gemeente, de notabelen derzelve zal aanspreken, en verzoeken dat eenigen van hen zich willen vaardig houden om op aanmaning van DD^{ren}. zich te laten vinden daar zij zullen worden bescheiden, en nu d'een nu d'ander aan te houden bij zulke collegiën der overheden als goed gevonden zal worden, en alzoo door gestadige instantiën en aanhouding de verlossing derzelve gevangenen, is 't mogelijk, te verwerven; dragende in 't verzoeken en vervolgen dezer zaak geene andere kwaliteit als van fauteurs, vrienden en religions-verwanten derzelve gevangenen. En wat belangt d'onkosten die tot dit vervolg zullen moeten gedaan worden, zullen dezelve kerken, die hare gedeputeerden op aanmaning van DD^{ren}. als voren zullen employeeren, met een verzocht worden ze te dragen. Ook als men daarna handelde over „de accommodatie of vereeniging dezer Sociëteit met de bedienaars der publieke kerk, over welke men zeide dat gesproken werd ook bij grooten in de regeering zijnde,” besloot men hierop onder anderen: „dat men eerst en vooral aan de hooge Overheid

ootmoediglijk bidden zal en verzoeken, dat alle gevangenen en ballingen om dezer zake wille vooraf in vrijheid mochten worden gesteld, om hierover met malkander en de geheele Broederschap in onderlinge communicatie vrijelijk te mogen treden.”

De bovenstaande resolutie omtrent eene zamenkomst van afgevaardigden der kerken voor de zaak der gevangenen werd dan ook op de bezoekreis, die de Directeuren weldra in de broederschap deden, hier en daar aan de gemeenten voorgesteld. Zoo in Juli te Gouda (Handel. blz. 360), waarbij ons blijkt, dat het doel was het presenteeren van een request aan de III. Staten, en dat men 'sHage tot plaats der zamenkomst had bestemd, terwijl DDen. zouden zamenroepen als de tijd hun daarvoor 't bekwaamst scheen. Gouda nam dit aan. De Directeuren toch hadden (blz. 358), naar aanleiding van eene intercessie van den Koning van Engeland bij Z.Exc., die de loslating van iemand, TOSSELLUS ¹⁾, te Haarlem had bewerkt, „onderzocht of ZExc. niet zoude willen doen gelijke intercessie bij de H. M. Heeren Staten Generaal tot verlossing van onze gevangen broederen op Loevestein, mits daartoe presenteerende request aan hunne H. M. en ZExc., dien wij hadden verstaan daartoe niet ongenegen te zijn, oordeelende dat er rechtvaardige redenen waren voor de gevangenen.”

Op dezelfde bezoekreis werd te Amsterdam door de opzieners aldaar onder de punten die zij met de DD. wenschten te bespreken ook voorgesteld, wat middel en raad daar was om de gevangen Broeders op Loevestein eens verlost te zien. De behandeling van dit en de vorige punten werd

---

1) Dit zal moeten zijn *Torrentius*, omtrent wien STOLKER op 1627 heeft aangeteekend: J. S. T. te Haarlem gevangen, gepijnigd en gevonnisd. AMSINGH, Haarlom p. 454, SCREVELIUS, Harl. 345. 86. 291. Lib. VI. Zijn vonnis bracht mede, dat hij 20 jaren op zijn eigen kosten geconfinieerd zou worden waar men 't goedvond. Hij werd losgelaten op voorspraak van groote lieden, onder anderen van den Ambass. van Engeland, en hij vertrok derwaarts, doch kwam terug te Amsterd. waar hij geboren en schilder was geweest en gestorven is. Zie BRANDT Dagw. op 30 Aug. WAGENAAR Amst. Zijne vreeslijke marteling is verhaald Rott. HSS. 197. Een dronken waard uit het Serpent te Delft had hem beschuldigd, dat hij God had gelasterd door op de gezondheid van den Duivel te drinken. STOLK. Aant. Rott. HSS. 12.

evenwel tot de terugkomst der DDren. uitgesteld. Te Alkmaar met WOUTER CORNELISZ handelende over zijn ontijdig zich vast-zetten aldaar, voerden zij daartegen ook aan „het groot ongelijk, dat men den gevangen broeders aandeed op Loevestein met zulk innemen der kerken terwijl zij nog gevangen zaten en geen beroeping krijgen konden.” Ook de gevangenen zelve klaagden hierover in hunne brieven. „Was dan de tijd der vrijheid reeds aangebroken, terwijl zij nog gevangen bleven?”

Eindelijk vinden wij in de Handelingen der 7 Gecomm. tot de vaste voorziening der kerken op 21 April 1632 in een rapport van RUCKEWABERT, dat hij die van Utrecht had vermaand tot het opbrengen van hun achterstal en voor de verlossing van de broeders uit de Loevesteinsche gevangenis. Te gelijk deden die van Utrecht door D. NIELLIUS verklaren, „dat zij tot de penningen, verschoten voor de verlossing der gevangen Loevesteinsche predikanten, niet konden doen.” Den 7^{den} Aug. arresteerden gecommitt. een brief aan Alkmaar, in welken onder anderen herinnerd werd, „dat zij nog niet een penning gegeven hadden tot de verlossing der gevangen Broeders op Loevestein.”

De gedurige verijdeling van der gevangenen gedurig opgewekte hoop op die verlossing, en de ondervinding van het vruchteloze van zoo vele werkelijke pogingen door anderen daartoe aangewend, deden hen, in verband met den hun bekend gemaakten staat van zaken in 't land, eindelijk besluiten zich zelve die verlossing te verschaffen. Maar hierbij was NIELLIUS in eene groote moeilijkheid, die hem nog den dag vóór de uitvoering terughield. Hij had onvoorzichtig aan den Luitenant met handslag beloofd, zich zonder zijn weten niet te verwijderen ¹⁾. Hoe zij het aanleidden is vooral uit

---

1) Brief aan UYTENB., Rott. HSS. 1550. Waarschijnlijk door UYTENB. tot het ontvluchten aangespoord, betooft hij zijne ongeschiktheid voor den publieken dienst, en vervolgt dan: *Et toutesfois cette cause seule n'eust pas esté suffisante pour me faire demeurer icy, car encor devant peu de jours j'estois pleinement resolu d'accompagner mes frères, et j'ay souhaisté sincerement ma delivrance. — Mais je vous declare sincerement, qu'en recherchant mes papiers j'ay trouvé un memoire de certains propos que j'ay eu icy avec nostre Lieutenant, incontinent apres que par son intercession nous eumes obtenu l'eslargissement pour pouvoir sortir de*

de door SCHELTEMA medegedeelde Aanteekening van GEESTRANUS genoegzaam bekend geworden ¹⁾. En nadere bijzonderheden zijn mij nog niet voorgekomen. Alleen deel ik in de Bijl. een brief mede van NIELLIUS aan CUPUS over „onze man van Loevestein, die ons meest geholpen heeft om aan de wal te geraecken en seckerlyck uyt te komen”, en over diens geldelijke belooning en die van een ander te Gorkum. Hier moeten wij ons vergenoegen met de herinnering, dat zij onder begunstiging van ongedachte omstandigheden in den nacht tusschen Zaterdag en Zondag 19 en 20 Juli 1631 het moedig stuk gelukkig ten uitvoer brachten ²⁾. Den 20sten tusschen 12 en 1 uur kwamen de vluchtelingen behouden te Rotterdam en ten huize van EPISCOPIUS aan. „D. LANSBERGIUS, uitgegaan zijnde om te prediken, ontving nevens anderen de tijding, kwam terstond ons zien en verwelkomen; daarmede in de Vergaderplaats verschijnende excuseerde zijn later bijkomen met ons blijde inkomen, dankende God met zingen en spreken. Toen de Commandeur eerst tegen den middag van de ontvluchting werd verwittigd, zond hij terstond een Vendrig, zijn eigen zoon, naar den Haag. Daar verwekte de zaak in de vergadering der Staten groote stilte. De Raadpensionaris PAUW sprak eerst en zeide: Mijne Heeren, indien iemand van ons daar gezeten hadde, die zoude 't zelfde almede onderstaan hebben. Als gemelde Vendrig verhaalde dat hij mij — GEESTRANUS is het die zoo schrijft — aan een huis binnen Rotterdam zag, maar dat hij mij weggaande niet dorst volgen en aantasten, zeide een van de Gedeputeerden uit die stad: Gij hebt wijselijk ge-

---

nos chambres. Comme il faisoit beaucoup de scrupule de nous permettre a parler tous ensemble, je luy promis alors sincerement et en bonne foy, que je ne voudrois jamais abuser de son benef. ice pour sortir d'icy sans son sceu. Il me demanda s'il se pouvoit assurer la dessus. Je lui donnais la main qu'ouy. — Et la dessus des le lendemain il nous permit toute la maison pour promener ensemble.

1) Ook door de Gesch. der Vereenigde Nederl. van LE CLERC XI. B. blz. 531—33, en WAGEN. Vaderl. Gesch. XIe Deel.

2) Merkwaardig is het, dat CUPUS in een brief aan UYTENB. van Dricon. 1631 in bijzonderheden mededeelde hoe het gesteld was met de bewaking der gevangenen. Zie v. VLOTEN, PASCHIER, Aant. blz. 67. en Rott. HSS. 888.

daan, want hadt gij dat willen attentereen, men zoude u (het was toch aan het water) haast de voeten gespoeld hebben. Voegde nog bij deze woorden: Zijn zij afgetrokken tot Rotterdam, zij zijn wellekom in onze stad."

Geen spoor dan ook van eenige poging om de ontvluchten weder in handen te krijgen. Hunne vrouwen, eerst natuurlijk opgesloten, werden op haar Request aan de Staten ontslagen. Wij weten niets van bestraffing van den commandeur noch van de omgekochte soldaten. De President KROMHOUT ontbood zelfs den Remonstr. Advokaat PAATS, om hem te verzoeken zijn best te doen dat de Remonstr. niet, gelijk hij verstaan had hun voornemen te zijn, over de gelukkige verlossing eene generale en formeele dankzegging deden ¹⁾). De ontvluchte predikanten behoefden zich zelfs, naar het schijnt, niet meer dan de anderen schuil te houden. „Maar — teekende GEESTERANUS nog aan — de afwijking bekwam den een en ander onder ons, om 't gaan in den regen, het zweten daarop en wederom in de opene schuit, niet wel. De meesten voelden in 't eerst vrij wat alteratie. Ik kreeg 3 à 4 weken daarna eene continueele periculouse koorts, dat de doctor bijna despereerde. Ds. VEZEKIUS kreeg een groote loop, waarvan ZE. stierf den 3den November in 't zelfde jaar."

Twee hunner kwam dus de gevangenis op den dood te staan. De overigen werden allen mede opgenomen in de vaste verzorging der gemeenten, en bedienden deze, ook de voornaamste, Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Leiden nog vele jaren. Voorts had hun tragisch lot op Loevestein gedurende de tien jaren hunner opsluiting zeker veel toegebracht, aan de eene zijde om den ijver en de getrouwheid der Remonstranten te sterken, aan den anderen kant om tegen de geweldige vervolging van deze inteneemen en tot zachtere gevoelens van billijkheid en rechtvaardigheid jegens hen te stemmen. En de Broederschap hield hare Loevesteinsche martelaren in eere, vooreerst door hunne plaatsing in de gemeenten, en ten andere door, beginnende met de weduwe van POPPIUS, aan elk hunner weduwen een jaargeld van f 200 te verstrekken.

---

1) UYTENS, Leven en Bed. blz. 171.

Sociëteits-Vergadering.

Wij kunnen ons voorstellen, met welk eene vrcugde de ontkomen Broeders werden weergezien en begroet in de Generale Vergadering, die hen allen, buiten de kranke GEBESTERANUS en VEZEKIUS, den 15^{den} October van dit jaar te Rotterdam in 't midden van 37 predikanten bracht; en met welk eene dankbre blijdschap zij zich, allen voor 't eerst, in zulk eene algemeene vergadering der Broederen in 't vaderland zelf bevonden. Wij mogen het er dan ook voor houden, dat de aanwezigheid van hen die men nu weergekregen had, die men nu reeds drie maanden ongedeed, vrij en veilig weder had, wier hoog geschatten dienst men nu mede voor de bediening dër gemeenten kon bezigen, maar nauwelijks nog weder in de hachelijke en bezwarende zwervende bediening mocht gebruiken, wij mogen het er voor houden, dat hunne aanwezigheid niet weinig heeft toegebracht om de vergadering thans te doen komen tot het groot en moedig besluit, dat zij een jaar geleden nog slechts durfde voorbereiden, en waarin de Vestiging der Broederschap, met al de gevolgen die deze voor haar hebben zou, lag opgesloten. Immers vond men nu, „na het voor en tegen nog eens wel gepondereerd te hebben, met het oog op de vermindering van de harde vervolging en de perikelen”, vrijmoedigheid om de commissiorale bediening nog slechts voor een laatste half jaar te doen voortduren, maar dan — gelijk wij meermalen hoorden — door de vaste bediening der gemeenten te doen vervangen. Daartoe droeg men aan zeven gecommiteerden op in dat half jaar zoo veel mogelijk de kerken met haar eigen dienaars en de dienaars met hun eigen kerken te voorzien. Zij wien men deze zware taak opleidde, waren UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS, (GREVINKHOVEN was in de laatste jaren weder uitlandig ¹⁾), NIELLIUS, CUPUS, MATTHISIUS, C. RIJCKEWAERT, S. LANSBERGEN, en ook de „oude vriend” nam haar op meer dan 74 jarigen leeftijd nog weder op zich, ja hij was het, die toen reeds de Instructie gereed had naar welke gecommiteerden hunne taak volvoeren zouden, en die door de vergadering gearresteerd bij hare Handelingen in onze Bijlagen ²⁾ te vinden

1) Biogr. NL. 50 en 321.

2) No. 21.

is. Naar deze zouden zij, alle particuliere consideratiën ter zijde stellende, alleen letten op de meeste stichting, zoo veel mogelijk de gelegenheid en genegenheid van gemeenten en dienaars in aanmerking nemen, en om de schaarscheit van leeraars en van middelen op combinatiën bedacht zijn, terwijl, alles gedaan en beproefd zijnde, de finale decisie aan hen zou staan. Bij die verordening, weder eene schoone proeve van UYTENROGAERTS nog onverminderde prudentie, werd aan de kerken en leeraars beide ruime gelegenheid gegeven om hun eigen verlangens in te brengen Art. 6—12, het traktement uit het gemeen kantoor op eenparigen voet verzekerd Art. 13. 14, gezorgd voor de bediening dier kerken die nog niet van vaste leeraars konden worden voorzien Art. 17, enz. De vergadering belastte nu ook de zeven gecommitteerden met de generale directie en dus met de commissiorale voorziening in den dienst voor het eerste halfjaar.

Wat verder over de geldmiddelen en schriften in deze vergadering werd besloten vermeldden wij vroeger, gelijk wij het later met de formulieren doen. Hier sta alleen nog het volgende. Weer treffen wij onder de 42 aanwezige leeraars éénen voor de eerste maal aan, (WILHELMUS) ISFORDING, voormaals pred. te Elst, die bij zijne afzetting de akte van stilstand teekende, maar dit later in Febr. 1631 opzeide en, ofschoon gehuwd en vader, de Broederschap voor studentengagie diende ¹⁾). Voor het onderricht in den godsdienst begeerde men ook een klein Handboekje, en men wendde zich hiervoor tot UYTENBOGAERT, die het op zich nam maar eerst in 1640 aan de Broederschap schonk ²⁾). Voorts vond men zich verplicht HENRICUS OOSTERHARN, wegens de klachten en kwade geruchten van welke hij zich niet kon zuiveren, verder van den dienst der gemeenten uittesluiten. Daarentegen zou men aan SAMUEL NAERANUS te Dantzig te kennen geven, dat men hem gaarne de gemeenten in 't Land zou zien bedienen; ook aan GODEFRIDUS ENGELBERTI (denzelfden als GODEFRIDUS CORNELII, gewezen predikant van Velp Biogr. NL. blz. 267) te Arnhem, wanneer hij naar

---

1) Biogr. NL. 91. In 't Memoriaal van UYTENB., Rott. HSS 365, staat: ISFORD. presenteert zijn dienst voor *f* 200 'sjaars.

2) Zie mijn Overzicht van de Catech. literatuur. blz. 16, volg.

zijn voornemen zijne teekening van de akte van stilstand den Hove van Gelderland zou opgeschreven hebben; en aan N. CUNERDINGIUS (I. A. KONERDING Biogr. NL. 117), gewezen Bursaal te Leiden. Voor de ware stichting die naar de godzaligheid is namen de broeders nog aan, in de gemeenten die hun geassigneerd zouden worden te arbeiden om de kerk-tucht, volgens de instelling van JEZUS CHRISTUS naar Matth. 18, allengs in oefening te brengen, waarvoor door de Directeuren iets ontworpen en hun gecommuniceerd zou worden. Onderscheidene van deze besluiten, vooral het laatste, getuigen wel van een veranderd, van een tot vastheid gekomen bestaan der gemeenten.

Na de vergadering waren gecommitteerden terstond van 17—23 October voor de commissoriale voorziening in den dienst werkzaam, en daarbij deden zich o. a. deze zaken voor. Amsterdam zond nu reeds een schriftelijk aanzoek om vaste bediening. Zij wenschte dat EPISCOPIUS in den aanstaanden zomer zijne residentie binnen Amsterdam zou nemen — waarschijnlijk wel ook met het oog op de bediening der gemeente maar tevens op het reeds lang gewenschte Seminarium, — en dat drie andere predikanten die zij noemde haar zouden worden verzekerd. Zij „allegeerde voor reden de groote van hare gemeente, en dat dezelve meest contribueerde, ook de vele bezoeken van zieken en anderen die daar noodig waren, neffens, dat zij meer predikatiën zoude moeten aanstellen dan voor dezen.” Ook den Haag verlangde reeds toezegging „voor altijd”, en wel grootendeels van dezelfde personen als Amsterdam (NIELLIUS en GRESTERANUS). Deze laatsten werden nevens HUTTENUS (mede door Amsterdam begeerd) en LANSBERGEN ook voor goed door Rotterdam gevraagd, en tegelijk werd door haar van de gecomm. verlangd, „daartoe te willen arbeiden dat D. EPISCOPIUS zijne residentie voortaan mocht blijven houden tot Rotterdam, alzo zij denzelven in geene manieren konde, noch begeerde te missen, als wezende d' oudste kerk van de meest contribueerende en die meest had geleden, ook in verscheiden respecten van zeer groote importantie was.” Voorts verschenen nog van Maasland drie huislieden die met grooten ernst eene wekelijksche predikatie verzochten, met belofte van jaarlijks f 200 op te brengen. Met dankzegging zeide men hun toe te zullen doen wat mogelijk was, „bizonder indien

D. VEZEKIUS, die zeer krank is, in 't leven blijft." Opmerking verdient hier nog wat omtrent WITTIUS en de kerk van Nijmegen in de Handel. staat aangeteekend. De laatste scheen zeer tot den eerste genegen, maar voor de Broederschap kon zij slechts f 400 jaarlijks opbrengen, dat door de broeders veel te weinig werd geoordeeld. In 1621 bracht zij nog het dubbele op, en wij hebben dus hier in cijfers voor ons den ongunstigen invloed, dien de ontdekking van de Almanakken van WITTIUS 1622 en van de conspiratie, en ten gevolge hiervan het Nijmeegsch Accoord op den toestand der gemeente hadden uitgeoefend.

Bizonderheden.

Het merkwaardigste uit dit jaar is hiermede vermeld, en wel mochten wij het daarom een goed en belangrijk jaar noemen. Toch hebben wij nog enkele bijzonderheden mede te deelen. De eenige der geciteerde Remonstranten die in 1619 de akte van stilstand teekende, H. LEO, en die lang nog zijne gehechtheid aan de Broederschap bleef betuigen, werd in dit jaar met de kerk verzoend en weldra pred. te Buren ¹⁾. Toen de pres. KROMHOUT door den advocaat PAATS openbare dankzegging voor de verlossing der Loevesteiners zocht te voorkomen, verzocht hij hem tevens te trachten naar vrede, zeggende, indien UYTENB. daarin wilde arbeiden, dat dit het beste werk zoude zijn dat ooit geschiedde. „Dit verstaan hebbende,” schrijft UYTENB. ²⁾, „liet ik ZEd. bedanken van de goede opinie die hij van mij had, en zeggen, dat ik altijd daartoe gearbeid had en nog arbeidde, zoo ZEd. wel wist uit den brief dien ik voor jaar en dag aan sommige advokaten had geschreven, die ook ZEd. vertoond was, dan dat het faalde aan de Contra-rem., die niet in 't hoofd hadden dan de persecutie en executie der plakaten, zoo uit verscheidene hunne Remonstrantiën, nog onlangs overgegeven, bleek, en dat

---

1) In de Z.-Holl. Synode werden in 1631 tegen dit laatste nog wel wat bedenkingen gemaakt. Zie Hand. blz. 241, maar ook 246. Over deze zaak komt ook veel voor in de Remonstr. brieven, b. v. NIELL. Rott. HSS. 1559.

2) Lev. en Bed. 171.

daarom deze in ernst vermaand moesten wezen tot vrede ¹⁾". De magistraat van Amsterdam nam thans, 5 Sept, ten aanzien der plakkaten de resolutie, die wij reeds vroeger vermeldden, maar hier om hare hoogst merkwaardige consideratiën geheel mededeelen. Zij luidt aldus: ²⁾

De Heeren Burgemeesters hebben den Raad voorgedragen, dat ter jongste vergadering der Heeren Staten dezer provincie door de Gedeputeerden der Synoden van Zuid- en Noord-Holland groote sollicitatiën gedaan waren tot executie der plakkaten tegen de Remonstranten gemaneerd ³⁾, en voornamelijk dat hun toegelaten mocht worden zich neffens de gedeputeerden der kerken van de andere provinciën te adresseeren aan de ho. mo. Heeren Staten-Generaal, om derzelve macht hun van God gegeven (gelijk de predikanten spreken in het request ten dien einde in de gemelde vergadering overgeleverd, in den Raad alhier gelezen) daartoe te mogen emploijeeren; Dat ze ook na 't scheiden der voorsz. vergadering de Heeren gecommiteerde Raden verzocht hadden, de plaats waar de Remonstr. hunne bijeenkomst in den Haag zijn houdende onvruchtbaar te maken; die ook zulks gepoogd, doch om eenige redenen nog niet geëffectueerd hadden. En alzoo deze zaak ter aanstaande dagvaart naar alle apparentie weder op de baan zal komen, dewijl de kerkelijken in hunne voorsz. sollicitatiën blijven continueeren, en 't werk daardoor zoo prepareeren, dat het schijnt dat men zal zoeken met de meeste stemmen daarop resolutie te nemen;

Dat ze daarom den Raad bij manier van advies voordroegen, of hij meent dat de dienst van 't land de renovatie en executie der plakkaten kan lijden; en dewijl de magistraten van verscheidene plaatsen, zoo ze zelve verklaard hebben, niet machtig zijn om de voorsz. vergaderingen te weren, of 't den Lande oorbaar is, daartoe de macht van dien (zoo 't de kerkelijken noemen), dat is, de militie te emploijeeren, en of men niet behoort in tijds dienaangaande zulke resolutiën te nemen, die men verstaat ten meesten dienste des

---

1) Eene merkwaardige proeve van de moeilijkheden die in dit jaar een Remonstr. (te Utrecht) ondervond bij 't sluiten van zijn huwelijk met eene geref. vrouw geeft Rott. HSS. 1640. 2) WAGEN. Amst. 14e B. Bijl. C.

3) Zie het Gravamen der Synode van Schiedam.

Lands en der Religie te zullen strekken. 't Welk in omvraag gebracht en daarop rijpelijk gedelibereerd wezende, is verstaan: dat het renoveeren en executeeren der plakكاتen eene zaak is der politie en niet der kerk. Dat de judicature en executie van dien niet den Heeren gecomm. Raden, die geen jurisdictie in dezen deele hebben, maar den magistraten der steden waar de conventikelen gehouden worden competeert. Dat d'ervarenheid niet alleen van d'eerste christen-tijden, maar ook van deze landen, zoo in 't begin van den oorlog als na dezen genoeg geleerd heeft, dat de gemoederen der menschen in zaken des geloofs door geestelijke wapenen moeten geleid, maar door geen plakكاتen gedwongen konden worden. Dat het onstichtelijk en contrarie het beroep der predikanten is, de magistraten tot executie van plakكاتen tegen christ. geloovigen die in gevoelens van hen verschillen aan te manen. Dat zij door zoodanige sollicitatiën hunne eigene vergadering doen afnemen, en de publieke Kerk daardoor afbreuk doen. Dat men gezien heeft dat, zoo lang men in 't houden der voorsz. bijeenkomsten geconiveerd heeft, het land en inzonderheid deze stad in rust, vrede en eenigheid geweest zijn; dat ze integendeel, zoo lang de executiën duurden, in continuëele beroerte en mouterij gestoken hebben. En zijn diensvolgens de gedeputeerden gelast, de predikanten die ter vergadering dienaangaande nieuwe sollicitatiën zouden mogen doen naar huis te wijzen; en de voorsz. en andere consideratiën ter vergadering voor te stellen en aldaar te doen examineeren. Doch even verre zij merken dat men met meerderheid van stemmen den predikanten zoude mogen toestaan om hun voorsz. verzoek ter Generaliteit te mogen doen, zullen de gedeput. de Vergadering voordragen, dat zulks der Souvereiniteit en Hoogheid van 't Land ten hoogste prejudiciabel en nadeelig is, en verzoeken dat dezelve gelieve in serieuze bedenken en deliberatie te nemen of in de tegenwoordige gelegenheid van tijd zoodanige renovatie en executie dienstig zijn. En bijaldien men echter daartoe met pluraliteit van stemmen zou willen resolveeren, zullen ze de overstemming zien te weren, daartegen protesteeren en de protestatiën doen registreeren. Indien men ook zoude meenen met meerderheid van stemmen, en tegen dank en wil van den magistraat van den Haag en van 't Hof (een 'twelk de indicatuur en 't recht van dien toekomst)

de gecomm. Raden tot demolitie van de plaatse der Remonstr. te lasten, zullen ze zoodanige overstemming mede niet gedoogen, en in geval van doordringing daartegen als voren mede protesteeren en de protestatie in actis doen insereeren. Wat vooral de renovatie en executie der plakaten belangt, daartegen zullen ze de voorverhaalde en andere consideratiën bijbrengen en, indien men evenwel daarmede door wil, van dezer stedewege verklaren, dat men verstaat dat het de rust en vrede dezer stad zoude troubleeren, en dat men daarom, en om alle onheilen die daaruit zouden mogen ontstaan te mijden, alhier geen renovatie noch executie van dezelve zal doen, noch gedoogen gedaan te worden. Zullen verder zijn Pr. Exc. hunne consideratiën en protestatiën en de ongelegenheid daaruit te rijzen representeeren, en denz. gedienselijk verzoeken, dat zijne Doorl. niet gelieve zich tot de executie van dien te laten bewegen en emploijeeren.

Zeker had de strijd, dien de Amsterdamsche Begeering juist toen naar aanleiding van de zaak van SMOUT met het consistorie en de Synode voerde over haar zitting in den kerkeraad, zijn deel aan deze resolutie. Maar niets ontnemt dit aan hare groote beteekenis, als officieel protest van de machtige, belangrijkste stad van Nederland tegen de verdrukking onder welke de Remonstranten leden, en waarin de hoofdstaad zelfs voor de hofstad zich partij stelde. Ook dit verklaart ons het gelijktijdig uitgaan en vrijblijven van de Loevesteinsche gevangenen, en het besluit tot vestiging der Broederschap door de vaste bediening.

Het verwondert ons dan ook ten laatste niet, dat wij na den Amsterdamschen kerkbouw van het vorige jaar in dit jaar van het bouwen van meer kerken hooren. Die van den Haag kochten thans hunne vaste plaatse in de Laan, waarvoor zelfs de Fiskaal GRASWINKEL, ofschoon geen lid der Broederschap, f 150 schonk. Bij het inrichten van 't gebouw raakte in Juni het gemeen daarover op de been, en door de predikanten werd de magistraat en het Hof er in betrokken — zooals reeds de Amsterdamsche magistraat ons deed hooren, — maar men liet het werk in stilte voortgaan ¹⁾. Te Hoorn werd

---

1) WILLEM DE GROOT, de broeder van HUGO, is ouderling der gemeente geweest, en MARIA VAN REIGERSBERG, die sich hier neerzette en stierf, schijnt aan haar of de Broederschap f 4500 gemaakt te hebben.

de kerk in de Ramen in dit jaar volbouwd, veel gelijkende op die van Amsterdam, waartoe 50 leden bij de / 10,000 opbrachten. Zij werd den 19 October door Dom. SAPMA ingewijd ¹⁾. Waarschijnlijk bouwde thans ook de landgemeente van Waddingsveen hare kerk, die wij in 1632 daar aantreffen ²⁾. En wij hebben uit dit jaar eene merkwaardige „Memorie van 't geen gepasseerd is belangende het timmeren der Remonstr. vergaderingplaats binnen de stad Alkmaar” ³⁾, die ons van den staat van zaken aldaar eene zoo levende voorstelling geeft, dat wij ze hier nog doen volgen als een veelbeteekenend besluit van den langdurigen voorbereidingstijd van de vestiging der Broederschap.

Alsoo de Bewinthebbers der Rst. gemeente bevinde dat de twe plaatsen, die zij nu eenyge jaren hebben gebruyckt, voor tegenwoordigh houden onbequaem te zijn, om oorsaecke dat d' eene veel te cleen is, en d' ander zeer onbequaem om redenen dat men aldaer bij avont niet en connen in predycken, en daer beneffens is de weduwe die het huys toe quam gestorven, en dat die plaets nu vercoft zal worden, en eenyge vryenden zijn, zoo wij verstaen, die daer gadinge in hebben voor haer selven, zoo dat wij de selve nyet wel zouden connen becoomen; waer over bij de Rst. bewinthebbers is geresolveert een nyewe plaets te timmeren; gelijk zij alreede daer toe een erff hebben gecoft, ghelegen achter de roode gans, waer over dat eenyge onser voor de Heeren Burgermeesteren zijn ontbouden, en haer voorgehouden dat zij de nyewe gecofte plaets souden verlaten, en daer niet op timmeren, versoeckende dat wij dat selve haer belooven souden naetelaten, en daer niet te timmeren, hebben daer op geantwoort, dat selve wel te willen doen soo de Heeren ons geliefden een ander plaets te gunnen, 'tsij hier ofte daer, daer wij conden geacommodeert werden, ofte dat wij de gorterije, die wij langst in gebruyck hebben ghehadt, mochten vergrooten, is bij de Heeren geantwoort: wij seggen u van geen plaets anders, dan alleenlijk van de plaets achter den roo gans om die te verlaten; wat anders geschiet van de plaetsen die ghij hebt om die te vergrooten, can geschie-

1) Biogr. NL. 245.

2) Ald. 190.

3) Amst. HSS. 158. N°. 79.

den met oochluyckinge ofte op genaed ofte ongenaed, soo men seyt; waer op wij de Heeren belooffden de plaets achter de roo gans te verlaten. Waerover de voorsz. Bewinthebbers wederom resolutie hebben genomen, ende hebben de voorn. gorterijs gecoft voor omtrent drye duysent gulden, en zijn van meeninge gheweest om daer noch een cap aen te timmeren, ende d'ene muyer om het werck te vergroeten alreede uytgesmeeten, en het gheheele werck nu op stutten stont, sijn alsdoen wederom voor de Heeren ontbooden, ende sijn gecompareert; hebben de Heeren geseyt, als dat sijn wel wilden dat wij het timmeren nagelaten hadden, ende rieden ons dat wij het noch wilden nalaten; is bij ons gheantwoort dat wij het nu nyet en conden nalaten, dewijle het huys alreede op stutten stondt ende groote onkosten daer om gedaen waren, baden de Heeren op 't hoochste, dat haer gelieve 'tselve met oochluyckinge te laten geschieden; waer over dat ons in 't minste geen verbot en is ghedaen.

Is daer nae bij de Bewinthebbers wederom andere resolutie genoomen, om de Heeren te beeter te contenteeren, dat op plaets daer wij een cap meenden te timmeren, nu alleenlijck een loods ofte afluyf souden maecken, verhoopende dat de Heeren dat wat beter souden neemen als het timmeren van een cap, en sijn daer mede eenyge tijt voortgegaen, tot dat wij wederom voor de Heeren sijn ontbooden gheworden, en is toen ter tijt bij den presydent Burgem. Pauw geseyt: mannen, wij hebben u hier ontbooden van weegen het timmeren, en heb verstaen, deur dien ick lang uytgeweest heb, dat de Heeren burgemeesteren u geraden hebben van nyet te timmeren, en wilden wel dat ghij het nyet begonnen en hadde, en ghij gaet even wel met het selve voort; is bij ons geantwoort: Jae burgemr., 't is waer, ende hebben den presydent het voorgemelde in 't lange verhaelt, hoe dat wij verscheyden malen van het meerder tot het minder sijn ghewecken, ende hebben de Heeren wederom gebeden 'tselve met oochluyckinge te laten geschieden, opdat wij mede eenyge vrijheyten mogen genyeten benefens onse nabuyrige steeden; is doen bij den presydent gevraecht: mannen, als ghij deese plaets gemaect hebt sult gij dan de andere plaets aen de vesten verlaten, te weeten, de blaewe moolen, is bij ons geantwoort, Jae wij, burgemr. Heeft noch wederom geseyt, als deese plaets gemaect is sult ghij u

dan met dese plaets alleen behelpen, is meede geantwoort jae, het welcke tot meermalen is gevraecht, en bij ons geantwoort ja, waer over dat burgemr. ABRAM AASPERTSZ. eenyge dagen daer nae de vroetschappen heeft doen vergaren buyten weten van de andere Heeren, en daer zoo veel te weege gebracht, dat de arbeytsluyden verbooden is aen de gemelde plaets nyet meer te arbeyden, die doen ter tijt al onder het dack was, op poene van haer burgerrecht, waer over dat op den derden November laestleeden de vroetschappen weederom vergadert zijn geweest, ende twee van de onse voor haer ontbooden, en hebben de voorgemelde reedenen in 't lange wederom verhaelt, ende gebeden ons te vergunnen de minste vrijheyte benefens andere steeden, dewijle wij alle lasten geerne willen dragen benefens andere ingesetenen nae onse vermoogen, waer op bij haer resolutie is genomen, die ons des anderen daechs is aengeseyt, als dat wij het nyeuwe gemaecte werck binnen den tijt van een maent mosten afbreecken, en de gorterije te maecken als sij te vooren geweest is, op poene van dien binnen vier en twintich uyeren daer nae uyt de stadt te gaen, en nyet weeder in te coomen sonder consent.

II.

DE VESTIGING ZELVE.

1632—1634.

't Was een door allen vurig gewenscht, door velen bij herhaling reeds voor lang gewild besluit, waartoe men in Oct. 1631 eindelijk gekomen was, de kerken van eigen dienaars en de dienaars van eigen kerken te voorzien; en dus de buitengewone bediening door de gewone, de tijdelijke en afwisselende door de vaste bediening te vervangen, het zich vestigend bestaan der Broederschap in het gevestigd bestaan te doen overgaan.

Van de Antwerpensche vergadering van 1621 af hoorden wij telkens in de generale en particuliere vergaderingen de vraag stellen, of men daartoe niet komen zou, maar haar telkens, met het oog op de omstandigheden, ontkennend beantwoorden. In datzelfde jaar 1621 drong bepaaldelijk DWINGLO bij UYTENBOGAERT er op aan, en merkwaardig is wat deze hem 3 Juli uit Antwerpen antwoordde: ¹⁾ „Uwer E. consideratiën van de gemeenten met ordinaire leeraars te voorzien, vind ik niet zonder alle redenen, en mag zeer wel lijden, dat UE. zijn advies vrijelijk opene, 't welk ik ook niet debatteeren wil, maar wensch dat alle de redenen die daarop loopen, pro en contra, eens wel voorgesteld, rijpelijk overwogen, en dan gevolgd ware daar 't meeste gewicht is. Mij gedenkt, dat dat stuk gemotiveerd werd, ook bij

---

1) Br. II. 1, 186 volg.

mij, in de vergadering alhier gehouden in September 19, maar dat vast allen die daar waren zwaarigheid daarin vonden, om veel redenen die toen werden voorgesteld. 't Werd ook wederom vernieuwd in onze laatste bijeenkomst, maar de aanwezende broederen persisterden bij 't eerste, uitgenomen dat de commissien van 2 op 3 maanden zouden worden gemaakt, en dat men, bij forme van exceptie, inzicht nemen zoude op die kerken en dienaren die, te voren door wettig publiek beroep aan malkander verbonden zijnde, ook nu malkander konden en wilden ten dienste staan ¹⁾). Indien de gelegenheid sedert wat anders heeft geleerd en verandering vereischt, daar wil ik niet tegen zijn, alleen is mijn wensch, dat het na onderlinge rijpe overweging en met orde geschiede. Ik meen, dat er kerken zijn daar het praktikabel is, ook daar 't niet is; men kan ze alle kwalijk op één leest schoeien, zoo Uwer E. omzichtigheid ook wel bevroedt. De tegenwoordige praktijk heeft hare inconveniënten, ik beken 't, maar de andere zoude ontwijfelijk, immers op vele plaatsen, ook de hare hebben. Wanneer weinig kerken met hare ordinariisse, of d'ordinariisse met hunne kerken wel voorzien zijn zullen, waar blijft men met de anderen? Ik beken, dat d'onnutte last behoort afgesneden te worden; maar l. Broeder, wie zal van dezens of diens onnuttigheid oordeelen? Wie zal ze onderscheiden? Wie zal ze afsnijden? Zoude ook kunnen gebeuren, dat veel vrome lieden, die wel van goeden wille zijn maar geen zonderlinge bekwaamheid hebben en evenwel om de gemeene zaak lijden moeten, door zoodanig afsnijden ten hoogste zouden worden bedroefd en tot uiterste armoede gebracht. Men hadde beter sommige niet aangenomen, want turpius ejicitur etc. Maar hoe kon men 't afweren? Daar zijn er die wel hebben gezeid, dat zulke en zulke kerken niet een heller contribueeren zouden, wanneer men zulke en zulke niet mede wilde aannemen. Dit zeg ik niet, w. Broeder, om Uwer E. gevoelen te debatteeren, geenszins, want ik beken dat het zijne redenen heeft, maar om te beter op alles te doen letten, waartoe ook meer andere redenen dienen aangemerkt, die mij nu niet voorkomen. Ik vrees wel met UE. dat de last groot, ja genoeg ondragelijk valt; men

---

1) Men zie boven Deel I, blz. 134.

moet dien evenwel niet van den hals smijten, maar malkander helpen dragen, zooveel wij kunnen. Zoo veel mij aangaat, ik wil U. E. advies in achtting nemen, en met de Broeders (EPISCOPIUS en GREVINKHOVIUS) daarvan spreken, zoo haast wij nu bijeen zijn, 't welk ik hoop eerstdaags te zullen geschieden."

Wel moeten dus de omstandigheden de zaak blijkbaar ongeraden, ja ondoenlijk gemaakt hebben, dat men in al de jaren die er sedert verliepen, ondanks den telkens herhaalden aandrang van sommigen, en in weerwil dat een UYTENBOGAERT haar zoo beschouwde als wij daar hoorden, haar telkens afwees, en dit om zich al weder met de gebrekkige commissoriale bediening te behelpen, en zich alweder al haar ellende te getroosten. Maar zoo was het dan ook te meer eene zaak van groote beteekenis, als men eindelijk er toe komen kon, en om de verlossing der Loevest. gevangenen met het oog op deze vrijheid had, om tot de invoering der vaste bediening te besluiten. Bij de wijze bedachtzaamheid der Bestuurders kon alleen een veranderde staat van zaken in 't vaderland, op welken men voor de toekomst vertrouwen mocht, daartoe brengen. De overtuiging dat deze gekomen was sprak zich dan ook in de moedige daad op eene wijze uit, die den moed der Remonstranten en Remonstrantschgezinden krachtig moest opwekken, en dien hunner tegenstanders even krachtig nederslaan. Daarmede maakte men zich gereed om eindelijk de vrucht te plukken van dertienjarige lijdzaamheid en volharding, en de Broederschap uit haar lijdend ontstaan te doen overgaan tot een handelend bestaan, met al de hachelijke plichten en zorgen, die dat in haren toestand en in hare verhouding tot Staat en Kerk nog zou medebrengen.

1632.

Invoering der vaste bediening.

Men had besloten na één half jaar, tegen den zomer van 1632, de zaak te doen aanvangen. Er zou heel wat voor bereiding noodig zijn, bovenal om Gemeenten en Leeraars tot die schikkingen te bewegen, door welke alleen de zaak op haren tijd in vrede zou kunnen tot stand komen. Hoe zeer men dit inzag, getuigt de Instructie der Gecommitteerde

teerden, met al de voorschriften voor eene onpartijdige, billijke, zooveel mogelijk minnelijke, maar ten slotte afdoende schikking die zij bevat. Gelukkig ging dat half jaar voorbij, zonder dat in of buiten de Broederschap zich voordeed wat tot nieuw uitstel noopte. En 12 Febr. 1632 vingen gecommitteerden hun bezwaarlijk werk aan. Toen waren zij daarmede te Rotterdam bezig tot 3 Maart, later weder van 20 April tot 1 Mei, eindelijk van 3—20 Augustus, en nog werd in 1633, bij ampliatio van de Instructie der voormalige Gecommitteerden, nieuwe lastgeving omtrent de zaak aan Directeuren verstrekt.

Van 't verrichte door Gecommitteerden in hunne onderscheidene Vergaderingen bestaan schriftelijke aantekeningen in het 1° Deel van de Handel. der Soc. Vergaderingen. Maar de kennismeming van alle hunne onderhandelingen met bijzondere kerken en personen zou weinig de moeite van het overschrijven en lezen beloonen. Wij vermelden dan hier alleen wat ons daarvan om verschillende redenen eenige meerdere opmerking schijnt te verdienen. Daaruit zal tevens blijken hoeveel moeite die verzorging der kerken met eigen leeraars in had, en dat gecommitteerden nog heel wat andere zaken te behandelen hadden.

. 12 Febr. Is verschenen C. LANGERACK; heeft aangediend dat de Baljuw van Gouda, waar hij woonde en zijne huisvrouw eenige nering deed (langzamerhand waren meerderen zich gaan vestigen), hun moeite aandeed, om hun die nering te verbieden, uit kracht van eene Goudsche keur door hem voorgebracht. Eenige goede vrienden rieden hem zich in rechten daartegen te stellen, te meer omdat het geacht werd te geschieden uit haat tegen de Remonstrantsgezinden en hunne leeraars in 't gemeen. Hij vroeg raad, en of de Broeders hem de onkosten van 't proces, immers ten deele, zouden vergoeden. Men antwoordde, dat dit was eene civiele en particuliere zaak, waarin men niet te raden had; dat men ook niet kon treden in die kosten, maar niet ongenegen zou zijn op zijn verzoek bij behoefte hem te helpen. Tevens zou UYTENB., mits LANGERACK zich te Gouda nader op alles informeerde, zien of de Baljuw niet uit 's Hage door intercessie kon worden gestuit, en of L. bij verlies van zijn proces niet kon appelleren op het Hof,

poort, die klaagden over de verplichte absentie van hun leeraar **TJOKMAKER** ten behoeve van de nieuw aangekomene gemeente te Oudewater. Daarop verscheen ook **TJUCKMAKER** zelf, die verklaarde dat hij gisteren te Oudewater wel voor 120 menschen den dienst had gedaan. Men zou de zaken daartoe zien te beleiden, dat die van der Goude, Schoonhoven en Nieuwpoort, en de predikant **WALENBURG** daar beurt houden, maar Nieuwpoort twee beurten vervullen zou. — Zijn gecompareerd vier mannen van Nieuwkoop, vertoonende de grootte en ijver van hunne gemeente, als hebbende een gehoor van wel 800 menschen. Zij verlangden hunnen tegenwoordigen dienaar **POLYANDER** te behouden, en niet **WOUTER CORNELISZ.** te krijgen; niet als of zij op zijn leer of leven iets te zeggen hadden, maar om andere oorzaken. Na den middag zijn onder de broeders verscheidene debatten gevallen aangaande de verzorging van Amsterdam, Rotterdam en 's Hage, als de voornaamste kerken of waaraan meest was gelegen.

Den 17^{den} namidd. is ook gehandeld met **EGBERTUS STEDUM**, of zijne gelegenheid niet zou zijn tot Vlaardingen, en daar tweemaal elken Zondag te prediken. Het een en ander verlangde men daar zeer. Hij zou met zijne huisvrouw spreken. Den volgenden dag heeft hij verklaard, dat hij zou zien die van Vlaardingen in beide stukken te contenteeren.

Den 19^{den} voorm. werd finalijk gehandeld over de kerk van Rotterdam, en verklaarde men, dat **EPISCOPIUS**, zoo lang hij te Rotterdam blijft resideeren, zich mede daar zal laten employeeren (gelijk hij tot nog toe gedaan heeft), tot dat **GREVINKHOVEN** zou gekomen zijn. Den volgenden dag verschenen **UYTENB.**, **CAR. RYCKERWAERT** en **MATTHIUS** aldaar in den kerkeraad, en stelden dezen het geresolveerde voor. Daartegen was bedenking. Ook wilde men **EPISCOP.** houden als **GREVINKH.** niet kwam. Zij antwoordden dat hij in dit stuk niet tot hunne directie stond. Zij zouden hun niet tegen zijn, als zij 't zelve met **EPISCOP.** konden vinden. Den 25 kwamen nu gecomm. van den kerkeraad in goed aantal tot de gedeput. en drongen nader op 't behoud van **EPISCOP.** Deze verklaarde niet van meening te zijn zich aan eenige kerk te verbinden, en van zins om tegen Mei metterwoon naar Amsterdam te vertrekken; maar dat hij op 't aanhouden van zijne medegedeputeerden dit wilde uitstellen

tot eenige maanden na Mei, ten dienste der gemeente van Rotterdam. Men zou de opzieners van Amsterdam verzoeken dit goed te vinden.

Den 21. 22. 23 „wesende Saturday, Sunday ende Maendag is niet gedaen, soo omdat het tijt was om te studeren ende te prediken, als om d'absentie D. MATTHISII.”

24, Dinsdag, is ISFORDING verschenen, die van Noordwijk ontboden voorl. Zondag niet te Rotterdam had kunnen zijn. Hij is met eenen verzocht nu zijne gaven aldaar te laten hooren, hetwelk hij aannam, en diensvolgens denzelfden dag des avonds predikte.

Den 26sten heeft UYTENB. verklaard, dat hij „bekommerd hoe de kerk van Rotterdam, aan welke zooveel gelegen was, zou worden voorzien, presenteerde, dat, hoewel hij nu een heel oud man en onbekwaam was tot prediken, evenwel zich naar zijn vermogen somwijlen te Rotterdam wilde laten employeeren (na 't vertrek van EIPSCOP. en als GREVINKH. niet kwam), indien hij mocht aangenaam en 't voor hem binnen Rotterdam zoo veilig mocht zijn als voor anderen, nademaal het hem in den Haag, waar hij anders als in zijn eigen kerk liever zou dienst doen, gansch niet veilig, ook voor de Sociëteit ongeraden was. De broeders hebben die presentatie dankelijk aangenomen, als eene extremiteit, tot welke zij hem ongaarne zouden persen.” Den volgende dag nam UYTENB., in verband met de verzorging van Rotterdam en Amsterdam, nog eene deputatie naar deze laatste plaats aan, zoo haast doenlijk, zoodra hij weder in den Haag zou zijn. HUTTENUS, die verklaard had tot den dienst der kerk van Rotterdam gansch niet gezind te zijn, betuigde ten laatste 1 Maart den ordinaris dienst aldaar te willen aannemen, mits hij eenige maanden als bij leening zou mogen gaan tot Nijmegen, zijne vaderstad en aan welke hij zeide grootelijks verbonden te zijn, om de zaak der Remonstranten (die de Broeders wisten daar in misverstand geraakt te zijn) aldaar wat te rechten. Ook nu nog had men moeite met Rotterdam. CAR. RYCKEWAERT werd gecommiteerd naar Utrecht, Amersfoort, Wijk, Buren, Arnhem, Nijmegen, Bommel, Tiel en Gorkum, ten einde met die kerken te spreken over hare bediening en het onderhoud van 't gemeen; LANSEBERGEN ten zelfden einde naar Gouda, Delft, Schoonhoven, Haarlem, Alkmaar, Hoorn en Amsterdam.

Den 2den Maart hebben gecommiteerden, ziende dat het vooreerst nog onmogelijk was, zelfs de voornaamste kerken als Amsterdam, Rotterdam, 's Hage, Alkmaar, Hoorn en dergelijke voor goed te voorzien, goed en noodig gevonden: niemand finale commissie toe te schikken anders dan met reserve van mogelijke verandering op 't advies van de Generale Directeurs of Inspecteurs in der tijd (wel verstaande na voorgaande communicatie met de dienaars en kerken en rijpe overlegging van redenen).

3 Maart heeft ABR. LA FAILLE verklaard, dat zijne gelegenheid niet was de woning, die zijne vrouw in den Briel genomen had om wat nering te doen, op te breken en te Maasland te gaan resideeren. Hij verlangde, dat de Sociëteit hem zijn Brielsche huishuur zou bezorgen, en de kosten van zijn heen en weder reizen tusschen den Briel en Maasland. Hierin kon men niet treden, maar gaf casu quo uitzicht op eenige subsidie.

In zulke zich opeenhoopende en afmattende bemoeiingen waren de gecommitt. dan nu, met korte tusschenpoozen, reeds bijna 3 weken, meest voor en na den middag werkzaam geweest. Hoe stond een UYTENBOGAERT, de 75-jarige, en die zoo veel geleden had, het door! En na een rust van nog geen 7 weken hervatten zij den 20sten April dien arbeid reeds weder. Allereerst rapporteerden toen de beide leden, aan wie lastgevingen op verschillende kerken was verstrekt. LANSBERGEN had te Leiden met D. MATTHEUS (ADR. BURGUS) gesproken over het vergaderen bij dag, maar deze had nog wat gedifficulteerd, evenwel tevreden zijnde dat het wierd aangevangen bij iemand anders van buiten daar komende. 27 April besloot men die van Leiden te raden „desen somer te willen patienteren.” — C. RYCKEWAERT had te Utrecht ook gesproken over de opbrengst tot verlossing van de Loevesteinsche gevangenen. Men verklaarde de penningen daartoe verschoten niet te kunnen opbrengen. Te Arnhem had hij D. ENGELBERTUS (VAN ENGELEN) nog niet gereed gevonden om de geteekende akte van stilstand op te schrijven. Te Bommel had men verklaard geen zin te hebben in HARTZOEKER, en WELSING van Amersfoort niet te kennen, maar BIJSTERUS te begeeren.

Als twee gecomm. van Nijmegen het misnoegen betuig-

den dat daar bestond over het plaatsen van WITTIUS te Gouda, verklaarde W. zelf den volgenden dag, niet te zullen gedooogen dat HUTTENUS, naar den laet der Vergadering, te N. de ontevredenen zou gaan appaiseeren, maar dat hij zelf hier van de eer verlangde, en hiertoe nog een maand aldaar zou blijven. Hem is aangezegd met Mei den dienst te Gouda aan te vangen. WITTIUS bracht den volgenden dag 't bezwaar in, dat zijn persoon, naar ontvangen waarschuwing, door den magistraat te Gouda niet zou worden geduld. Hierop zou men nader letten. Gedeputeerden van Gouda verklaarden, aldaar van deze zaak niet gehoord te hebben. Den 24 April betuigden zij nader na onderzoek, dat er naar hunne meening niet aan was; den 26sten, niet te kunnen verstaan dat W. zijne huisvrouw vooruit naar Gouda zou doen komen om vrijheid van woning voor haar te verzoeken. Zij zagen nu liever van WITTIUS af. Deze werd thans door gecomm. op Nijmegen gedirigeerd. De eene helft van den Goudschen kerkeraad verzocht de gecomm. uit de gedane nominatie hun twee dienaars te geven; de andere helft hun eene nominatie te geven uit welke de kerkeraad twee dienaars zou kiezen. Den 27sten berichtte W. dat TLUCKMAKER uit den mond van een schepen, bij wien hij at, had vernomen, dat op 't stadhuis weder over de zaak van WITTIUS zou gehandeld worden, om hem er uit te houden, maar hij zou toonen wie hij was. Latere informatiën stelden dit weder in een ander licht. Er was over W. niet gehandeld. Den 1sten Mei wilde Gouda WITTIUS en WITTIUS Gouda weder.

Den 27sten verzochten die van Oudewater een eigen leeraar en, was 't mogelijk, een eenloopig gezel. Na den middag besloot men Vlaardingen en Maasland te combi-neeren onder bediening van LA FAILLE.

Zoo komen wij tot de laatste reeks van vergaderingen, aangevangen 3 Aug. 1632. Op dien dag werd LINDENIUS als derde pred. aan Hoorn toegestaan, op voorwaarde dat de kerk haar achterstal en jaarlijks *f* 1600 voor 't gemeen betaalde, met vrijheid om LINDENIUS anders weder van daar te roepen. — Den 4den Aug. verzocht ISFORDING, die tot nu toe op de gagie van een student (*f* 200) had gediend, als gehuwde *f* 300 te mogen ontvangen; Noordwijk en Warmond hadden tijdens zijne bediening reeds meer dan vroeger opgebracht, en dat zou nog wel klimmen. Hij verlangde

voor goed te Noordwijk te blijven, ook omdat zijn zoon daar goedkoop onder den rector ZWAARDEKROON, die er woonde, kon studeeren. — Toen drongen die van Amsterdam op de komst van EPISCOPIUS weder zeer aan, en tevens op de beloofde Agenden of *Formulieren*, „alzo hunne kerk inzonderheid, om redenen die zij verhaalden, zonderling daaraan gelegen was.” Rotterdam daarentegen pleitte weder voor 't behoud van EPISCOPIUS (nu GREVINKHOVEN was overleden), op grond „dat die hier woonde, en dikwijls met zonderlinge aangenaamheid en groote vrucht alhier was gehoord, en tot wien al de lidmaten, groot en klein, van wege zijne uitnemende gaven zonderling waren gezind, met apparentie van nog veel meerder en grooter toeloop en aanwas (wanneer de plaats, met wier gebouw men nu bezig was, zou wezen voltimmerd en tot behoorlijk gebruik gebracht). Zij begeerden hem dus tot eigen dienaar, verlangende dat de Broeders daarvoor in aanmerking nemen zouden het groot getal der toehoorders en communicanten van deze kerk, mitsgaders 'tgeen deze gemeente voor de zaak der Rem. in goed en bloed had geleden, meer dan Amsterdam of eenige andere die na waren aangekomen.” — Bij de vele deliberatiën over en weer met den afgevaardigde van Amsterdam en die van Rotterdam over deze moeilijke zaak gevoerd, verklaarden de laatsten onder anderen dat zij, als EPISCOP. van hen moest heengaan, wel verlangden „een persoon die nog in de Sociëteit niet was, namelijk D. WATELIER, voortijds kerkedienaar te Kralingen, nu wonende te Leiden, van wien zij zeiden gehoord te hebben een treffelijk getuigenis van uitnemende geleerdheid en bekwame gaven, ook vromigheid in 't leven, en die scheen wel genegen te zijn zich in dienst te laten gebruiken indien hij werd verzocht.” Gecomm. betuigden ook zelve reeds over WATELIER te hebben gesproken en dit nader te zullen doen. Dit deden zij terstond, ja schreven onmiddelijk aan WATELIER, hem verzoekende zoo spoedig mogelijk in hunne vergadering te willen komen. Tevens werd aan Amsterdam toegezegd, dat EPISCOP. zich metterwoon aldaar zou komen vestigen, aan 't einde van Maart of uiterlijk tegen Mei 1633, waarvan formeele akte onder geheimhouding buiten den kerkeraad gegeven werd. De Formulieren zouden met den eersten worden vaardig gemaakt.

Den 6den Aug. verzocht UYTENB., die met MATTHISIUS naar

den Haag wilde wederkeeren, „zeer ernstig en beweeglijk, dat de Broeders hem van het terugkomen in de Vergadering en meteen van de Directie mochten ontslaan, zoo om zijn ouderdom als zijne andere zwaarigheden en bezwarenissen, — alzo de fascherijen en kwellingen die in deze directie steken hem voortaan in dezen zijnen ouderdom, die ruste vereischte, niet dragelijk waren.” Men kon hiertoe niet besluiten, en UYTENB. liet zich bewegen vooreerst tot de terugkomst van MATTHIUS te blijven.

Den 7^{den} Aug. betuigden andere afgevaardigden van Rotterdam omtrent WATELIER, dat de kerkeraad niet bedoeld had hem juist in de plaats van EPISCOPIUS voor Rotterdam, maar voor de Broederschap in 't gemeen, 't zij hier, 't zij elders, te vragen. Als hij daarop verscheen gaf men hem in dien zin het verlangen der Vergadering te kennen. Hij antwoordde dat hij, verstaan hebbende dat de Sociëteit der Rem. hulp van doen had, het studium theologicum, dat hij nu zoo vele jaren buiten dienst niet zeer had geoefend, weder bij de hand genomen had; dat hij ook niet ongenegen was zich te laten hooren en, bekwaam geoordeeld zijnde, gebruikt te worden, maar dit niet in 't openbaar diende te geschieden, opdat het hem te Leiden geen bezwaar zou maken met zijn discipelen. Men vond goed dat hij den 20sten als 't mogelijk was zou terugkomen en zich in 't heimelijk doen hooren. Dit geschiedde. Hij werd met besloten deuren, na verwittiging van de Rotterd. opzieners, in de kleine plaatse gehoord. De opzieners, naar hun gevoelen gevraagd, hadden goed genoeg gehad en oordeelden dat Z.E. zijn stuk wel verstond, niet twijfelende of hij zou, nog een weinig geoefend, tot den dienst zeer bekwaam wezen. Zij wilden evenwel niet dat men reeds nu in naam van den kerkeraad met hem zou handelen, doch ook niet dat men hem aan eene andere kerk vast zou verbinden. De gecomit. zeiden hem aan dat zij allen een goed gevallen hadden gehad in zijne propositie, God daarvoor dankende, en verzoekende dat hij in zijn goed voornemen van de Remonstr. gemeenten ten dienste te staan wilde continueeren, en zich ten dien einde altemet een weinig oefenen, totdat men zage voor welke kerk men hem op 't stichtelijkst zou mogen gebruiken. Tevens wenschte men dat hij tot nadere communicatie zich nog eens te Rotterdam of 'sHage tot de Broe-

ders wenden zoude. Hij nam dit aan, maar voor defraïement niet meer dan de reïskosten, een rijksdaalder.

Den 7^{den} Aug. verzocht een gedeputeerde van Haarlem, nadat men achtereenvolgens van twee andere predikanten had moeten afzien, dat die van Amsterdam mochten be- wogen worden die van Haarlem bij beurten te bedienen. „Daertoe de nieuwe vaert nu seer goede commoditeyt was.” Men wees het ondoenlijke hiervan aan, en verlangde dat die van Haarlem bij POLLIO zouden blijven die hun was geac- cordeerd. De afgevaardigde zeide dienaangaande geen last te hebben. Men drong hem den weezin tegen den man, dien zij eerst begeerd hadden en die in de heetste tijden getrouwelijk had gediend, te verklaren. Hij had geen last, en betuigde dat P. zijn vriend was, doch geperst zijnde ver- haalde hij (doch zeer modestelijk) eenige dingen die aan de gemeente van Haarlem misnoegen hadden gegeven, zoodat er niet waren boven twee of drie die hem begeerden, en te vreezen was dat, als hij daar kwam, de gemeente, die al- reede klein was, daardoor merkelyk afbreuk zou lijden. Hierop zijn die van Haarlem door middel van hun afgevaar- digde vermaand hunne zaak den Directeuren over te geven. Nog werd aan NIELLIUS opgedragen, bij 't terugkeeren naar Amsterdam te Haarlem de notabele leden bijeen te roepen, en tot tevredenheid met den dienst van POLLIO te induceeren. De schriftelijke credentie hield alleen in, dat zij verzocht werden geloof te geven aan 't geen hun van wege de Di- recteuren door N. werd aangezeid. Den 17^{den} besloot men op verslag van NIELLIUS, aan LACHTEROP commissie te geven op Haarlem, en POLLIO in reserve te houden met SCHOTENUS, om hen bij gelegenheid te gebruiken te Veenendaal en ook te Rhenen, waar eenige beginselen aanvangen zich te ver- toonen. — Aan die van Alkmaar werd onder anderen voor- gehouden, dat zij nog geen penning hadden gegeven tot de verlossing der gevangenen op Loevestein. Den 17^{den} werd daaraan toegevoegd het besluit, om WOUTER CORNELISZ. te transporteeren naar Nieuwkoop, „'twelck van outs sijne gemeente is, en dat tegen Bamis eerstkomende.”

Intusschen waren van de zeven gecomm. UYTENB., EPISCOP. en NIELLIUS alleen gebleven. Zij scheidten tot na den Biddag.

Als zij den 17^{den}, allen zonder NIELLIUS, weder zamen waren, las UYTENB. het Testament voor bij 'twelk TILLENUS

zeker notabel legaat wilde bespreken tot onderhoud van eenige Remonstrantsche studenten, met begeerte dat UYTENB. met eenige experten zoude willen adviseeren, om te weten of het zoo zoude kunnen. Men vond veel bezwaar in de operatie van het testament. UYTENB. zou Haagsche rechtsgeleerden er over raadplegen en daarna TILLENUS nader adviseeren.

Na den middag had men weder brieven van Amsterdam te behandelen. Daar verlangde men CAR. RYCKEWAERT als deren dienaar. De gecomm. verwezen hen naar Utrecht, aan welke kerk R. was geaffecteerd. Zij zouden er niet tegen zijn als men 't met die kerk wist te vinden. Op 't verlangen van Amsterdam, dat de akte van de laatste resolutie in hunne zaken (den 4^{den} Aug. aan hun afgevaardigde voorgelezen) hun in originali geteekend mocht worden overgezonden, wenschten gecomm. beschouwd te worden als „luyden met eeren, die men bij haer woort behoort te gelooven.”

Den 18^{den} is de Vergadering meest bezig geweest met het maken van den Staat van „ontfanck en uytgeef”, en is bevonden, dat de lasten veel meer zijn dan de baten, en wel zoo zeer, dat men niet ziet hoe de zaken staande te houden, tenzij de kerken „ander devoir doen in 't opbrengen van de quoten en achterstallen,” waartoe alle ernstig vermaand zullen worden. Alzoo men verstond dat het met de gemeente van Woerden niet wel is, werden CUPUS en LANSBERGEN gebeden eens met gelegenheid derwaarts te gaan en naar de zaken te vernemen.

Den 19^{den} heeft EPISCOPUS de Agenden of Formulieren der bediening van Doop en Avondmaal voorgelezen. Met dankzegging werden zij ontvangen, maar men begreep ze niet publiek te moeten maken voor de aanstaande groote Vergadering, die men meende dat voor half October te Amsterdam of Rotterdam moest gehouden worden, waarop de Directeuren nader met elkander zouden adviseeren.

Tot zoo verre loopten de aantekeningen van de vergaderingen die de gecommiteerden tot invoering der vaste bediening bepaaldelijk voor deze zaak hielden. Van het vele hoofdbreken en de eindelooze moeite die het met zich bracht hebben wij niets meer te zeggen, na de enkele woorden daarover die wij hier en daar niet konden terughouden. Onze lezers hebben van zelf daarvan een diepen

indruk. Maar dan ook zeker van het onuitputtelijk geduld, van de groote bescheidenheid, van de niet aftematten zucht der gecomm. om alles naar aller wensch te schikken. Daarbij gaven zij zoo mogelijk ook aan personeele wenschen en verlangens gehoor, maar lieten de belangen der kerken 't meest gelden, en namen zij, waar het de hoofdkerken betrof, wijselijk in aanmerking hoe veel deze voor het gemeen belang der Broederschap beteekenden. Toch paarden zij aan dit alles, ook tegen over deze laatste kerken eene waardige vastheid, die niets had van stijfhoofdigheid of zucht om gezag te oefenen, maar die vertrouwen moest inboezemen en hier en daar een eind maken aan eindelooze bedenkingen en bezwaren.

Tevens blijkt, wat hunne wijze van handelen betreft, dat zij de kerken het initiatief lieten nemen in hare nominatiën of verzoeken; dat zij nevens schriftelijke conferentie den last van persoonlijke onderhandeling niet ontzagen, en hiervoor hunne vergaderingen zeer onbekrompen openstelden, ja aan twee hunner eene bezoekreis en aan anderen herhaaldelijk hier en daar onderhoud met personen en kerken opdroegen; ook, dat zij als Directeuren heel wat zaken van anderen aard behandelden, maar die in verband stonden met de bediening der gemeenten, en zelfs voor particuliere belangen hunne particuliere tusschenkomst niet weigerden.

Kindelijk zien wij uit de aanzoeken der kerken, dat met EPISCOPIUS, ARN. GEESTERANUS, CAR. RIJCKEWAERT, NIELIUS en HUTTENUS behoorden tot de hoogst aangeschrevene predikanten wier bezit de hoofdkerken elkaar meest betwistten, en LINDENIUS, LOEDING en SOPINGIUS tot die op wie de andere gemeenten meest hare hope hadden. GREVINKHOVEN, LIANSBERGEN, SAPMA werden daarbij met anderen blijkbaar meer beschouwd als uit den aard der zaak aan hunne eigene gemeenten toebehoorende. Tegen over de voorkeur aan de genoemden geschonken verdient het opmerking, hoe weinigen de predikanten waren tegen wie eigenlijk bezwaar werd ingebracht.

Afgedaan was overigens de groote zaak met deze herhaalde vergaderingen der gecommiteerden op verre na nog niet. Wij vernamen hun besluit reeds op 2 Maart genomen, om aan niemand nog eene definitieve plaatsing te geven. Wij hoorden van predikanten die men nog in re-

serve hield, en dit had met meerderen plaats dan van wie wij in dit uittreksel uit de aantekeningen hoorden. Ook niet weinige kerken wierden nog slechts bij commissie voorzien. En als de Directeuren, dat is nu nog de ge-committeerden, den 29sten September en volgende dagen weder eene vergadering hielden te Rotterdam, hoofdzakelijk om de ontvangsten en uitgaven te regelen, hadden zij op nieuw heel wat bemoeiing voor de bediening der gemeenten, waarvan wij het volgende hier opnemen.

's GRAVENHAGE verzocht toen een ander bekwaam kerkedienaar in de plaats van MATTHIUS, die zijn afscheid genomen had en naar Hamburg vertogen was ¹⁾. Bij monde van UYTENB. gaf de kerk den 30sten Sept. als haar verlangen te kennen, verscheidene kerkedienaren bij leening te mogen hooren om te zijner tijd uit hen voorzien te worden. UYTENB. zou daartoe op verzoek der Directeurs „een biljetten stellen van diegeenen, die hij soude begeren gehoord te worden.” Tevens werd het kantoor van 's Hage in de plaats van MATTHIUS aan GEESTERANUS gerecommandeerd. — Den proponent CHRISTIAAN OUWENS zou worden aangeschreven, in eene vaste plaats, bv. Leiden, bij de hand te blijven, om gebruikt te worden in de plaats der genen die den Haag bij beurten zouden bedienen. BATELIER verlangde een vast besluit ten zijnen opzichte, opdat hij zich wat mocht oefenen, zijne discipelen (studenten die hij in huis had) mocht laten gaan, en zich buiten Leiden transporteeren „alsoo hij proponerende niet wel en sou kunnen blijven binnen Leyden buyten peryckel.” Men besloot hem als Remonstrantsch predikant aan te nemen en te tracteeren, en dat hij zich mocht neerzetten te 's Hage, om hem te gebruiken tot oefening waar 't oorbaar ware, tot dat men hem een eigen kerk assigneerde, dat in 1633 reeds de Haagsche werd. GERARDUS VELSIUS (Deel I, blz. 269) raadpleegde de Directeuren uit Frederikstad (waar wij niet weten dat hij ooit in de bediening werkzaam was, zie Biogr. NL. blz. 319 verv.) over zijn terugkomen in het land. Men onthield

---

1) Waarschijnlijk om het huwelijk dat hij er sloot met eene rijke weduwe. BRANDT, Leven van DE GROOT blz. 452. DE GROOT woonde 1633 bij hem in. Hij keerde eerst 1637 terug.

zich van raad, maar wilde hem, vond hij 't geraten, „behulp doen na vermogen en de eijsch der christelijke liefde.” Tevens legde men hem *f* 100 voor eens toe. **THEOPH. RIJCKEWAERT** was niet van meening langer in den Briel te blijven, „maer wat anders bij der hant te nemen.” Men liet hem dit niet toe, doch zou hem vriendelijk schrijven en verzoeken daar nog te blijven tot dat de Direct. nader op alles zullen hebben gelet Biogr. NL. 202. **MATTHEUS ADRIANI** verklaarde dat de dienst te Leiden hem alleen te zwaar viel, verzocht daarom getransporteerd te worden, of in eene kerk daar nu het meeste perykel was een tweeden dienaar tot hulp te ontvangen. Men zou daarop letten in de aanstaande Grootte Vergadering. Van deze was reeds vroeger als noodzakelijk sprake, en zij werd nu „aangestemd gehouden te worden binnen Amsterdam, nadat de kerken hare resolutie aangaande de geproponeerde contributie zullen hebben overgeschreven, waartoe de tijd ongeveer geraamd is tegen acht dagen voor November.” Nog zou **UTENB. CORVINUS** te Norden aansporen tot het uitgeven van zijn boek tegen **WALÆUS** 1), en hem van andere dingen vermanen.

Maar terwijl deze vergadering hoofdzakelijk was bestemd om in de geldelijke behoeften der Broederschap te voorzien, hadden de Gecommitteerden na het vertrek van **MATTHIUS** tot hunne assistentie geroepen **SAPMA** en **BURGIUS**, en tevens de kerken van Amsterdam, Rotterdam, Delft, Gouda, 's Hage, Hoorn verzocht afgevaardigden te zenden „met last om t' aanhooren t'geene deselve soude worden geproponneert.” Zij kwamen, en hunne namen staan aangeteekend in de Handelingen die wij als Bijl. 22 mededeelen.

De Directie overlegde wat zij den afgevaardigden zoude voorstellen en **UTENBOGAERDT** legde hun eene raming van de uitgaven en inkomsten der Broederschap voor, die wij in de Handelingen vinden. Daaruit bleek, dat er voor het traktement (tot *f* 400) van 50 predikanten en de verdere daar uitgetrokken posten noodig was *f* 27215; ter-

---

1) **CORV.** had in 1622 gegeven *Censura Anatomæ Arminianismi* van **P. MOLINÆUS**. Daarop schreef **WALÆUS** in 1625 eene *Responsio*. Hier tegen schijnt **CORV.** een wederantwoord geschreven te hebben, dat niet in druk verschenen is.

wijl de opbrengst die der gemeenten was opgelegd, maar door vele niet werd voldaan, niet meer bedroeg dan *f* 23150. De particuliere lasten der kerken, van huishuur voor hare predikanten en anders waren hierin niet begrepen en moest elke kerk die voor zich nemen. Op verzoek der afgevaardigden maakte daarop de Directie voor het te kort een omslag over de hier vertegenwoordigde kerken. Die beliep voor haar te samen boven hare gewone opbrengst, tot *f* 16700, een supplement van *f* 2900 (beide voor elke kerk afzonderlijk opgegeven in de Handelingen). Het nog resteerende zouden Directeuren zien te vinden op den omslag over andere kerken, zoo in steden van geringer vermogen als ten platten lande.

De afgevaardigden zouden alles rapporteeren aan hunne principalen, hun best doen voor de inwilliging der *taxe* en der verhooging, en den Directeuren bescheid laten weten binnen tien of twaalf dagen.

In den omslag der verhooging over de mindere kerken, voor zoo ver die in de Handelingen is uitgetrokken, verdient onze opmerking, dat Leiden gelijk met Hoorn en Gouda op *f* 200, Vlaardingen, Tiel, gelijk met Haarlem elk op *f* 50, Schoonhoven, Bommel, Gorkum, Vriesland, Waddingsveen met Oudewater en Moordrecht op *f* 25 zijn gebracht. Daaruit is eenigzins over de betrekkelijke belangrijkheid dier gemeenten te oordeelen. Bij Leiden denke men aan de vervolging.

Voor de vaste bediening mocht UYTENBOGAERT om zijn hoogen leeftijd niet in aanmerking komen, en wij vernamen hoe hij in weerwil van zijn ouderdom en zwakheid zich voor tijdelijke hulp te Rotterdam aanbood. Wij hoorden dat EPISCOPIUS met het oog op 't Seminarium aan geene gemeente werd verbonden, maar tot op de komst van GREVINKHOVEN met LANSBERGEN en CUPUS in de bediening der Rotterdamsche gemeente wilde deelen. Doch GREVINKHOVEN nam ondanks zijn verblijf in het buitenland en zijne ziekelijkheid de bediening van deze zijne voormalige gemeente weder op zich.

En zoo kunnen wij hier, uit hetgeen van het werk der Gecommitteerden voor de invoering der vaste bediening is aangeteekend, de gemeenten die zij van eigen dienaars voorzagen met de dienaars die zij haar toewezen in een tabel-

larisch Overzicht ons voor oogen brengen, waarbij wij de jaren van den bouw harer kerken, voor zoo veel wij die kennen, tevens aanteekenen. Wij houden de volgorde van onze Biograph. Naamlijst, naar welke wij hier verwijzen, en vermelden dus eerst de Z.-Hollandsche, dan de N.-Hollandsche, daarna de Utrechtsche, eindelijk de Geldersche, Friesche en Overijsselsche gemeenten.

Rotterdam	GREVINKHOVEN, LANSBERGEN, CUPUS, tijdelijk met EPIS- COPIUS en HUTTENUS.	1632—1635 de gr. kerk, 1645 de klei- ne.
's Gravenhage	A. GEESTERANUS, BATELIER, MAT- THISIUS.	1631 ¹⁾ . In 1635 de te- genwoordige kerk.
Delft	NIC. LOEDING.	
Gouda	WITTIUS, SOPINGIUS.	
Leiden	BURGIUS, en in 1633 SIM. LUCAE BIJSTERUS.	1671 ²⁾ :
Noordwijk met Warmond	ISFORDING.	
Nieuwkoop	WOUTER CORNELISZ. } voor beide	
Zevenhoven	NICOLAAS JAKOBSZ. } de gem.	
Zwammerdam	WALIG MARTENSZ. (72 jaar oud, gewezen krank-be- zoeker).	1635 ³⁾ .
Woerden	JOHANNES LEURIUS.	
Moordrecht	DIRK JANSZ. BAKS.	
Schoonhoven	THEOD. (DIRK) BOOM.	
Nieuwpoort	JEREM. TUCKMAKER.	Voor 1647 ⁴⁾ .

1) Deze werd te klein en te slecht bevonden, zoodat de Remonstanten, die nu vele aanzienlijke en deftige burgers onder zich hadden en talrijk waren, in 't laatst van 1635 ter zelfder plaats eene geheele nieuwe kerk, de tegenwoordige begonnen te bouwen. DE RIEMER Beschr. van 's Gravenh. I. 420. 2) Zie het belangrijke Rott. HSS. 170.

3) Door zekeren VAN LOO, Schout en Rentmeester van den Heer van BREDERODE, met diens toestemming voor de Remonstr. gebouwd. Getuigenis, van zijne dochter, huisvr. van Dr. N. STOCHIUS, Rott. HS. 170 op 't jaar 1666.

4) Want toen stierf FREDRIK HENDRIK, en met zijne vergunning werd hier op zijn grond de kerk gesticht, de eenige die aan de openbare straat werd gebouwd (Nieuwpoortsche traditie van 1853).

Oude Wetering	REIJN. ANDRIESZ. WALEN-	
en Hazerswoude	BURG ¹⁾ .	
Bleiswijk met	EGBERT A STEDUM.	1632.
Zoetermeer		1634 te Zeg- waard.
Waddingsveen	CHRISTOPHOR. V. LANGERACK.	1631 ²⁾ .
Vlaardingen		
met Maasland	ABR. LA FAILLE.	
Brielle	THEOPH. RIJCKEWAERT.	
Gorkum	JOHANNES HENRICI OUWENS.	
	Zevenhuizen werd eerst	
	in 1640 van een eigen	
	Leeraar voorzien, en van	
	hare kerk in	1644.
	Berkel onstond 1641,	
	kreeg hare kerk	1650.
	Boskoop komt eerst in	
	1655 voor. Tot 1798	
	stond hare kerk onder	
	Waddingsveen.	
Amsterdam	NIELLIUS, PRAEVOOST.	1630.
Haarlem	NIC. LACHTEROP.	1647 ³⁾ .
Alkmaar	JOH. POLYANDER, tijdel. ook	
	JAN CORN. KUIJLEMAN.	1631.
Hoorn	DOM. SAPMA, LIESSELIUS,	
	LINDENIUS.	1631 ⁴⁾ .
Utrecht	CAR. RIJCKEWAERT, v. ZIJLL,	1629 in het
	MONACHIUS.	Rietsteegje.
Amersfoort	SAM. NAERANUS.	
Rhenen en Ve-	} HENR. WELSING, GODEFRIDUS	
nendaal met		
Wijk bij Duurst.	} CORNELII en JOH. MEIJLING.	

1) „De kerk en pastorie werden door ordre van de Societeit gebouwd’
Biogr. NL. 160.

2) In 1632 was er eene kerk. Zij werd vervangen door eene andere
in 1662, deze door eene derde in 1815, deze door de tegenwoordige 1836.

3) In 1637 had men op 't Klein Heiligen Land een huis gekocht
maar werd van 't verbouwen en vergaderen aldaar afgeschrikt.

4) Reeds in 1626 kocht men „de Roo-hand, maar werd daar in den bouw
verhinderd.

	en	
Buren en Beusechem.	(de vorigen.)	
Bommel	DAN. JOH. SNECANUS.	
Arnhem	ENGELB. ARG. VAN ENGELEN.	
Nijmegen	ALB. HUTTENUS, bij leening van Rotterdam tot 1634.	
Tiel	HENR. HOLLINGERUS.	
Dokkum	GUERN. VORSTIUS als proponent.	
	Te Kampen bleef om de verdrukking de commissiedienst voortduren, en huurde men eerst een vast lokaal.	1674.
Frederikstad	Genoot van 1624—27 den dienst van GREVINKHOVEN, en sedert dien van CASP. SELKART als eersten ordinaris Leeraar tot 1632, toen CORNELIS GREESTERANUS, de broeder van ARNOLDUS, dezen opvolgde.	1624.

Zoo vereenigd de Broederschap bij de invoering der vaste bediening een 40 tal gevestigde met enkele nog minder geconstitueerde Gemeenten en, met hen die in 't buitenland vertoefden, een 50 Leeraars. Hoe groot het getal leden dier gemeenten was weten wij niet, ook niet van eene enkele. Van zelf denken wij hierbij terug aan hetgeen ons uit den eersten tijd der vervolging is bericht omtrent de 70 Predikanten, en omtrent de plaatsen waar de Remonstranten de meerderheid der bevolking uitmaakten, Rotterdam, Gouda, Hoorn bij name, en aan hetgeen de gebannen Remonstr. toen zelve, en dus misschien wat hoog gekleurd, aan TILLENUS schreven ¹⁾ van de gemeenten, „die noch in aantal

1) Epist. Eccles. 373.

weinige, noch in aanzien gering, noch in leden-tal zwak, noch in zucht en ijver voor de goede zaak koel, maar vele, zeer groote en talrijke en van ijver brandende waren, en die men door de vervolging zelve in getal en ijver nog zag toenemen." Vergelijken wij met dit laatste wat wij van den omvang hunner nu gestichte kerken weten, dan zien wij deze, altijd nog „op accrès" gebouwd, daaraan niet beantwoorden. Maar nemen wij aan den anderen kant den langen duur der vervolging en vooral der verdrukking in aanmerking, en brengen wij de harde jaren van 1619 en 20, en de ongelukkige gebeurtenissen van 1622 (WITTIUS) en 1623 bovenal (de conspiratie), en nog weder van 1630 (het Socinianisme) in rekening, dan zien wij waarlijk in het overblijfsel, dat zich thans tot een gevestigd kerkgenootschap kon vereenigen, een schoone kroon en rijke vrucht van de lijdzame volharding der Remonstranten, en van den onbezweken moed en de wijze leiding hunner groote voorgangers.

Dood van GREVINKHOVEN, verdere bijzonderheden uit 1632.

De drie eerste Directeuren mochten allen het nog beleven, maar een hunner, GREVINKHOVEN, het niet met eigen oogen aanschouwen. Want terwijl hij voor het aanvaarden van de bediening zijner vorige gemeente te Rotterdam uit Hamburg werd gewacht, stierf hij aldaar in Mei 1632.

In Mei 1601 predikant te Rotterdam geworden ontviel bij de Broederschap nog vóór den ouderdom. Toch had zij reden tot dankbaarheid voor zijn betrekkelijk langdurig bezit. Want reeds uit 1621 hebben wij vermelding van zijn ongezond gestel ¹⁾. Wij hoorden dat in 1627 „om die gestadige ziekte en ongelegenheid D. NICOLAI" v. D. BORRE als vierde nevens hem „tot de gedurige Directie werd bijgevoegd." Ook naar een brief van Nov. van dat jaar ²⁾ was hij toen weder ziek geweest. Daarbij voegde zich herhaald ziek zijn van zijne vrouw en gedurig pijnlijk lijden van zijn kind ³⁾ (een zoontje dat aan den steen leed), dat „huijscruijs", dat hem reeds in 1621 te Antwerpen terughield als UYTENBOGAERT en EPISCOPUS naar Frankrijk gingen, waar

1) EPISCOP. Epist. Eccles. 397 dd. 24 Juli 1621: Non raro illi accidit quaed pituita aut melancholia ipsi molesta est. 2) Rott. HSS. 1210.

3) Bitterlijk deed hem dit klagen in 1628, Rott. HSS. 1211.

hij 30 April 1622 tot hen kwam ¹⁾, dat hem in 1625 ontslag van de bediening te Frederikstad deed verlangen ²⁾, en dat wel weder zal bedoeld zijn met „de ongelegenheid D. NICOLAI” in 1627 vermeld.

Des te hooger moest men de vele en groote diensten schatten, door hem reeds vroeg aan de zaak der Remonstranten en van den aanvang af aan de Broederschap bewezen. Hoe zeer hij vóór de Synode door beide partijen als de groote voorstander van het Remonstrantisme te Rotterdam werd beschouwd, zie men bij BRANDT ³⁾. Wij meenden in de zoo recht tijdige grondlegging der Broederschap door de Rotterdamsche Vergadering van Maart 1619 vooral zijn werk te zien. Uit de brieven van dien eersten tijd weten wij hoe hoog hij geschat werd door UYTENBOGAERT, wiens rechterhand hij was tot dat EPISCOPIUS te Antwerpen kwam, en door dezen laatsten die hem nevens UYTENBOGAERT den „tweeden held” noemt ⁴⁾. Ofschoon 17 Mei 1619 gedagvaard voor het Hof, meende hij half Juni nog „in 't Land te blijven, was 't niet in Holland dan daar omtrent” ⁵⁾, maar spoedig werd hij met confiscatie van goederen gebannen). Wij behoeven voorts niet te herinneren wat wij uit de Handel. der Antwerpensche Vergaderingen van 1619 en 21 omtrent hem, haren Scriba en den eersten Penningmeester der Broederschap, vernamen. 't Was zeker zeer in 't belang der nieuwe stichting te Frederikstad dat hij in 1622 met de zijnen naar Holstein vertrok, en van Mei 1624 tot Aug. 1626 de eerste meer vaste leeraar der buitenland-sche gemeente was. Reeds van Februari tot Augustus 1626 was hij tijdelijk, vóór December meer vast in 't Vaderland terug ⁶⁾. Gelijk hij in Holstein gedurig door de beide andere buiten-Directeuren werd geraadpleegd, en ondanks zijne verwijdering in de algemeene schatting zijne plaats in het Driemanschap bleef behouden, zoo werd hij na zijne terugkomst en in weerwil van zijne ziekelijkheid weder terstond met de beide anderen tot de Directie geroepen. Als een

---

1) Epist. Eccles. 404. Soc Hand. I. 178 Br. van 14 Mei. 2) Biogr. NL. 320.

3) III. en Biogr. NL. 49. 4) UYTENB. Brieven II. 1. 49.

5) UYTENB. Brieven II. 1. 75; ofschoon wij hem later over Gr.'s werkeloosheid hoorden klagen.

6) Zie Epist. Eccles. 443, en zijne brieven onder de Rott. HSS. No. 1201, 02 en 06.

man van grooten invloed bij de hoog geplaatsten in den lande, ook bij FREDRIK HENDRIK, zagen wij hem toen vooral werkzaam in de officieuse onderhandelingen over accommodatie die van de Prins waren uitgegaan, en hoorden wij hem in zijn Request aan den Prins, en waarschijnlijk ook in dat der Predikanten aan AMALIA VAN SOLMS blz. 125 volg. met even groote rondborstigheid en vrijmoedigheid als verstand en takt de zaak der Remonstranten voorstaan. En gelijk hij dit vroeger ook door andere geschriften deed, die wij op hunne plaats vermeldden, zoo gaf hij mede in datzelfde jaar 1626 nog drie geschriften, waaronder „de Amsterdamsche beroerte” en „de Contra-remonstr. JOABS kus,” ten einde het geweld en de geveinsdheid der partij ten voordeele van de zaak der Remonstranten te doen werken. In 't laatst van 1626 schreef hij uit Frederikstad: Hij had wel willen blijven in 't land als men hem, die het in den mond gaf, behoorlijke proposities had gedaan. Hij had reeds te veel schade geleden door het verkoopen van zijn huis voor f 1400, door te timmeren te Fredrikstad, door te dienen op eigen kosten; ook was hij door zijn sukkelen en huiselijke ongelegenheden verzwakt naar lichaam en geest en courage, zoodat hij alleen aan rust kon denken. Toch zou hij bereid zijn als 't noodig ware, bv. als men na de terugkomst van C. (de Prins) in den aanst. winter tot onderhandeling met de partij mocht komen. Dan moesten, niet alleen hij, maar allen tegenwoordig zijn, en moest men hen die over zee zijn tijdig doen komen. Op die zee had hij eens een tempeest doorgestaan. Hij klaagt over draaiingen in 't hoofd, waartegen hij dagelijks medicineert, en die alle alteratie hem de dood doen wezen. Toch wil hij liever onder den last bezwijken, dan de goede zaak verlaten. Hij hoopt te Frederikstad te overwinteren. Intusschen pakt zijne vrouw 't goed om de oorlogs-geruchten. En is hij eens zoo van daar gescheiden dan kan hij met eere niet wederkeeren. Omtrent weerlegging van v. DONGEN's Salvation die men van hem verlangde zegt hij: „dan 't is onder ons 't oude gebruik, den langen weg te zoeken en op anderen den last te schuiven. Zulke schriften behooren terstond met een heete penne doorgestrekten te worden.” Van Vlam. heeft hij ondervonden hoe lief hij zijn gemak heeft. Hij zelf wordt naar 't oordeel der medici met apoplexie bedreigd. Hij zal het

preeken staken. In 't land flauwt men, vooral om de boeten, en de contributie is slecht, vooral van de rijksten ¹⁾ Voor 't einde van Nov. 1626 was hij in 't land terug, maar ziek en zwak van lijf ²⁾. In 't laatst van 1627 schijnt hij meer geregeld den dienst te Rotterdam op zich genomen te hebben, dien hij tot Paschen 1628 vervulde ³⁾. Hij stierf aan een hardnekkigen aanval van zijne kwaal, den steen, in Mei 1632 ⁴⁾. Wat hem in 1628 bewoog om 't Land weder te verlaten is uit zijne brieven duidelijk. Het waren zijne tijdelijke aangelegenheden. Hij had buiten Frederikstad eene bedijking ondernomen, en bezat daar twee huizen ⁵⁾. Maar dat hij zich daarmede aan de goede zaak niet onttrok blijkt overtuigend hieruit, dat hij vier jaren later, en dus voor zijn zwakkelijk lichaam op gevorderden leeftijd, nog bereid was zich voor de vaste bediening aan zijne voormalige Rotterdamsche gemeente te verbinden. Gestorven eer hij dat vervullen kon, ontving hij te Hamburg de begrafenis der hoog geplaatsten, en daarbij het bewijs hoe hoog een HUGO DE GROOT hem schatte, als deze hem mede ten grave bracht, „gaande naar de wijze van dat landt als naeste bloedvriend in 't eerste paer tusschen twee Burgemeesteren”. — Veel verloor dan de Broederschap in den man die als Rotterdamsch leeraar en als lid der Directie haar nog van veel dienst had kunnen zijn. Maar te danken had zij, dat ook hij bleef gespaard tot zij haren zwaarsten tijd had doorgestaan. Zie voorts over hem blz. 118 volg.

Nog werd in dit jaar de laatste der Loevesteinsche gevangenen, THEODORUS BOOM, als predikant van Schoonhoven door den dood aan de Broederschap ontnomen. Wij herinnerden ons vroeger zijn trouwen, ijverigen dienst (boven, blz. 191) ⁶⁾. In hetzelfde Schoonhoven, hem nu in April als eigene gemeente toegewezen, was hij in 1628 gevangen, en toen bleek daar uit 't geweld door het volk gepleegd hoe zeer men hem genegen was.

Wij weten voorts uit 1632 van hardheid tegen de

1) Brieven van hem Rott. HSS. 1205—1207.

2) Br. van EPISCOP. aan CUPUS Rott. HSS. 1015.

3) Rott. HSS. 1210 en 11.

4) Rott. HSS. 1065. Men zie over hem de getuigenissen van NIELLIUS, UTENB., EPISCOP. Rott. HSS. 1539, 2094, 1065.

5) Rott. HSS. 1016, 10.

6) Rott. HSS. 1065.

Remonstr. vergaderingen te Gouda, en hoe LORDING, te Delft van Socinianerij verdacht, werd bemoeilijkt ¹⁾. Doch merkwaardig vooral is de wijze waarop nog in dezen tijd te Oudewater, van waar wij iets hoorden van een „klein beginsel”, doch waar nimmer eene gemeente ontstond, door den Gereformeerden kerkeraad bij de Regeering der stad werd geremonstreerd tegen de godsdienstige vergadering der Remonstranten. De predikanten LYDIUS en VAN ABEMA, die het stuk ondertekenden, zeiden van de zaak: De Remonstr. alhier nog weinigen in getal, hebben door nalatigheid van degenen wien 't toestond te weren publiekelijk bestaan te leeren en te doopen en, van dag tot dag in stoutigheid toenemende, eene kamer gehuurd hebbende die met banken en een predikstoel voorzien, niet in een hoek van de stad, maar recht in 't oog van allen die naar de publieke kerk gaan, vanteerende daarbij, zoo zij nog zulk een stap doen, dat zij haast in de kerk tot hun believen zullen wezen. Suppl. beroepen zich om dit te verhinderen op het besluit der Synode tegen de seditieuse en oneerlijke, schadelijke factie der Remonstr., op de plakكاتen tegen de complotten en schadelijke conspiratiën om de gemeenten dezer landen in gestadige partijschappen en ongerustigheden te houden en tot meer ongehoorzaamheid tegen hare wettelijke overheden te verwekken, en dezelve landen daardoor zwaker tot hunne eigene defensie te maken, en hen uit te zonderen van alle andere geref. kerken, mitsgaders ook om daarmede een deur te openen voor allerhande schadelijke sekten en ongeriemde nieuwigheden, tot oneere van de landen en van den godsdienst in andere Koningrijken, Churfurstendommen en Republieken. Zij stellen voorts de leer der gebannen Remonstr. met aanhalingen uit hunne Apologie voor als: 1. strijdende met de eere Gods en 2. tegen den welstand der kerken. Ten bewijze dat zij de kerk bedroefd en getroebleerd hebben herinneren zij, hoe men Slatius' pasquil (waarschijnlijk zijn Gepredestineerde dief, 1619) in hunne gemeente bij de straten uitriep, hoe de goede burgerij in den Haag in gevaar hares levens was (?), en wat door PUPPIO (waarschijnlijk in zijn Enge poort, 1616 en 1630) van de leer met calumnie werd uitgestrooid. De vrede der politie

---

1) Rott. HSS. 437, op dit jaar.

werd door hen geheel weggenomen met hunne Rotterd. vergadering van 5 Maart 1619, van wier Handelingen onderscheidene artikelen worden aangevoerd. Nog strekte tot perturbatie van de religie hunne pernicieuse maxime, dat elke provincie in 't zijne alleen toekwam de macht om over de religie te disponeeren, en dat zij 't aannemen van 't nieuwe krijgsvolk buiten de gewone voet en orde voorstonden, en hen wilden bij eede verplichten om vooral de Staten van de particuliere provinciën te obedieeren, ook tegen de Generaliteit en Z. Excellentie. Eindelijk werd hun aanslag tegen 't leven van den Prins nog eens opgehaald, met herinneringen uit de sententiën tegen BONTBAL en BLANCHAART ¹⁾. — Waarlijk, wel een sprekend bewijs hoe het eenmaal aangenomen gevoelens der partijschap onbeweeglijk blijft voortbestaan. UYTENB. schreef er een antwoord op ²⁾. Doch intusschen werd 8 Juli aan HARTSOEKER vormelijk de stad ontzegd ³⁾.

Maar des te liever laten wij door dit jaar nog ten slotte ons oog van het onbeduidende plaatsje naar de meest beteekenende stad heenleiden, waar de magistraat na heel wat tegenstand eene schoone zaak tot stand bracht op eene wijze, door welke hij niet schroomde ook den Remonstranten openlijk een kroon op 't hoofd te zetten. Wij bedoelen de stichting van het Athenaeum Illustre te Amsterdam, met VOSSIUS en BARLÆUS aan 't hoofd. Om dit laatste, en om de Kweekschool die de Remonstranten weldra als aan de zijde der Leerschool oprichtten, mogen wij er hier met een woord van spreken.

In 't laatst van 1629 kwam bij de wethouders de bepaalde wensch naar zulk eene stichting op, en nog voor 't einde van 't jaar werd door de vroedschap tot haar besloten ⁴⁾. Zij zou dienen „voor de voorbereidende studiën, philosophie en historie, ten einde de studenten niet zoo vroeg het ouderlijke huis behoeften te verlaten, de studie niet zoo veel moest kosten, en om Amsterdam ook den lof der geleerdheid te doen hebben ⁵⁾.” Men zou twee professoren beroepen en het gewezen Agnietenklooster-kerkje voor de openbare lessen inrichten. In 't volgende jaar beriep men VOSSIUS en BAR-

1) Rott. HSS. 189.   2) Ald. 190.   3) Rott. HSS. 336.

4) Resol. Vroedsch. 11 Dec. WAGEN. Amst. 2e Dl. 14° B. 522.

5) Volgens Vossius Epist. Op. IV. 106 zullen de verregaande ongeroemdheden, tweegechten enz., onder de Leidsche studenten in den laatsten

LAEUS van Leiden, in 1619 als regent en onderregent van het Staten-Collegie afgezet, de eerste wel in 1622 tot hoogleeraar in de welsprekendheid enz. aangesteld, maar vooral om zijne *Historia Pelagianismi* niet weinig in de Synoden van Arminianerij, ja Socinianerij beschuldigd, de andere een der Remonstranten. Het spreekt van zelf dat dit tegenstand vinden moest. Om dezen te verzwakken werd de uitvoering verdaagd. Maar reeds in Mei (1630) verscheen een scherpe *Brief van eenige Zwitsers* ¹⁾ aan de prof. in de Theol. te Leiden, die terstond vertaald werd uitgegeven. Tegen de vrijheid en stoutheid der Armin. factie, tegen de Amsterdamse proceduren in de zaak van SMOUT, en tegen de nieuwe proceduren in de zaak van 't Athenaeum traden zij voor de bedreigde kerk der Verecnigde Gewesten op. „Want naardien deze — zoo schreven zij — van Academiën, die door de gansche wereld vermaard zijn, en van zeer bloeiende scholen rijkelijk zijn voorzien, zoo kunnen wij ons bezwaarlijk verbeelden, dat deze nieuwe Academie, zoo anders het gerucht niet valsch zij, nergens anders toe dienen zal dan tot een snooden winkel, niet van rechtzinnigen, maar eerst van Arminianen en daarna van Socinianen, en vervolgens een kweekschool worden van de gedrochtelijkste gevoelens, welke die looze menschen zich tot hiertoe geschaamd hebben te openbaren. En zoo zou al de vrucht der Dordtsche Synode verloren gaan.” Van Remonstr. zijde werd dit geschrift, nadat de tweede druk verschenen was, door UYTENB. met een Antidote (tegengif) ²⁾ beantwoord. De vroedschap hield de zaak eenvoudig verder aan, maar nu kreeg zij met tegenstand van de Leidsche Academie te doen. Deze trad met hare privilegiën op; maar — die liet men onaangetast, want men stichtte geen Academie. Dan moest men in de Latijnsche scholen, niet in een afzonderlijk lokaal onderwijzen; maar — dat diende men aan den magistraat te laten. Dan was 't onvoegzaam hoogleeraren van Leiden naar Amsterdam te roepen, vooral omdat de Staten, in welke Amst. een zoo groote plaats innam, die hoogleeraars aanstelde; maar — dan moest men de zaak door de Staten doen beelissen. Doch hiertoe liet men de gelegenheid voorbijgaan ³⁾, en zij kwam voor het

1) Missive van de loeraars en prof. der vier steden in Zwitserland (Zurich, Bern, Bazel en Schafhausen, mitsg. ook de stad Genève). *Amst. Pamf.* I. 2. 87.   2) *Amst. Pamf.* I. 1. 101.   3) Uit den voor

Hof van Holland en den Hoogen Raad ¹⁾, die beiden in 't voordeel van Amsterdam beslisten. Intusschen was aan VOSSIUS de hooge jaarwedde van *f* 2500 met *f* 900 huishuur toegelegd, was hij en BARLAEUS reeds te Amsterdam door den magistraat verwelkomd; en de Doorluchtige School werd den 8sten Jan. 1632 door VOSSIUS, den 9den door BARLAEUS met hunne inaugureele oratiën geopend ²⁾.

Zeker een der sterkste proeven van den geest die thans bij de regeering der belangrijke stad de heerschende was. En voor de Remonstranten de beste waarborg dat zij te Amsterdam op een ongehinderd bestaan konden rekenen, was zij tevens om het beroep van VOSSIUS en BARLAEUS eene eerste, veel beteekenende erkenning en vereering, die hun tot openbare aanbeveling strekte, en hun den moed en de hoop niet weinig moest versterken. Ongetwijfeld heeft zij dan ook medegewerkt, om hen in den tijd toen deze zaak werd doorgezetz tot de vestiging hunner Broederschap te doen komen, en nadat zij was tot stand gebracht, die in de stichting hunner Kweekschool te Amsterdam te doen voltooijen.

1633.

Wij keeren tot hetgeen voor ons het voornaamste is, de
Sociëteits-handelingen

van dezen tijd terug.

't Was reeds de laatste September 1632 toen de Directeuren met hunne geassocieerden en de afgevaardigden der voornaamste kerken hunne laatste zamenkomst eindigden; en was toen besloten de Groote Verg. te Amsterdam bijeen te roepen, maar was tevens bepaald dat dit geschieden zou als de kerken hare resolutie op 't voorgestelde tot

---

de zaak belangrijken brief van VOSSIUS aan DE GROOT van Febr. 1631, Epist. Eccles. N°. 494. Zie ook de Brieven van BARLAEUS aan UYTENS. ald. N°. 488 en 490, die nadere bijzonderheden bevatten. BARLAEUS huurde reeds in Januari 1631 „aedes commodas et amplas in de Spinhuys straat. Meas inhabitavit Syndicus PAUWIUS, VOSSII, quae ampliores sunt, JACOBUS ROLANDI. Quam dispares domini!"

1) April 1631 naar de Resolutiën der Vroedschap.

2) VOSSIUS gaf er in Febr. aan den Bisschop van Londen kennis van, en voegde er bij: *magno doceo auditorum confluxu, non adolescentum modo, sed virorum gravium doctorumque, in quibus et complures qui ad clavum Reip. sedent. Ep. Eccles. N°. 507.*

onderhoud der leeraars enz. aan de Directeurs zouden hebben overgeschreven, niet vreemd is het dan, dat die verg. in dit jaar niet meer gehouden werd. Zij had plaats van 5—8 April 1633. Doch van haar, even als van de verg. van 1634, de laatste die wij hier te vermelden hebben, zijn geene Handelingen maar alleen Extracten van de Handelingen bewaard ¹⁾).

Het eerste dat in die Extracten van 1633 voorkomt betreft weder *de geldelijke behoefte*. Er waren kerken die nog op geen quotum gesteld waren; aan de Directeuren werd opgedragen dit te doen en zoo veel mogelijk de tijdige opbrengst aan te dringen. Elk predikant zou zijn traktement zoeken bij de kerk die hij bediende. En bedroeg het meer dan haar quotum, hij zou dat meerdere ontvangen van het Sociëteitskantoor waarop hij geassigneerd was. Maar geen predikant zou daarboven van zijne kerk ontvangen zoo lang zij nog ten laste der Broederschap was. Tevens werd omtrent 't genot van het kindergeld de billijke bepaling gemaakt dat het zou ophouden met het huwelijk. Aan den anderen kant wilde men mild zijn jegens de weduwen, maar dan ook door eigene persoonlijke opoffering, niet ten koste van 't gemeen. Er waren weduwen van leeraars die boven het gewone pensioen, andere die alleen dit laatste genoten. Om deze te ontmoet te komen bewilligden allen, jaarlijks *f* 6 van hun traktement te laten vallen, waaruit dan iedere van deze weduwen in 't volgende jaar *f* 25 zou kunnen ontvangen; en hiertoe werd ook door EPISCOPIUS, UYTENB. en CUPUS, hoewel zij geen traktement van de Sociëteit trokken, beloofd vrijwillig elk een pond groot te contribueeren.

Nevens de geldelijke behoefte bleef ook nu bij de gevestigde Broederschap de behoefte aan geestelijke bevestiging, aanbeveling en steun door het *uitgeven van Schriften* behartiging vinden. De verspreiding en lektuur der schriften die de gemeene Broederschap gaf, wenschte men door netter druk en goedkooper uitgave te bevorderen. Voor dit laatste zou men de proef nemen met ze voor rekening der So-

---

1) Wij deelen ze hierom niet als Bijlagen mede, maar nemen ze in ons verhaal genoegzaam op. Zij zijn te vinden Soc. Hand. 2e Deel. Waar de oorspronkelijke Handel. gebleven zijn, van wier bestaan de Extracten zelve getuigen, is nog een raadsel.

ciëtit te blijven uitgeven, maar elk geschrift dat eene kerk verlangde haar voor hare rekening te verstrekken. En met betrekking tot deze, in de geschiedenis der Broederschap, vooral in den tijd harer stichting, zoo belangrijke aangelegenheid, de uitgave van Schriften, werd ook nu nog een verlangen geuit dat zeer onze aandacht verdient.

„Alzoo der Vergadering voorgekomen is,” lezen wij in de Aanteek., „dat verscheidene boeken, ook historiën, nu en dan uitgegeven zijn, ook in vreemde talen, bij welke van de goede en christelijke zaak der Remonstranten vilein en schandelijk met openbare, tastelijke logenen en onwaarheden wordt gesproken, en nooit eenige Remonstrantsche historie daartegen is uitgegeven, om de posteriteit van de waarheid der zaak wel en waarachtelijk te instrueeren, tot Godes eere, voorstand der waarheid en onnoozelheid, mitsgaders der goeder nakomelingen onderrichting, is Ds. UYTENBOGAERT van al de Broederschap zeer ernstelijk verzocht, gebeden en gelast, zoo eene Remonstrantsche Historie te willen stellen; ook met resolutie van ZIE. met een Amanuensie te voorzien tot kosten van de Sociëtit.” Wel toonde dit dat men een juist oog had op de rechte middelen tot bevordering der goede zaak, dat men daarin voor geene groote en bezwaarlijke ondernemingen terugdeinsde, en in zijn ijver den moed had den rechten man, ondanks 76-jarigen leeftijd, daartoe aan te zoeken. Gaarne hooren wij dan ook de belangrijke zaak uit de Aanteek. van het volgende jaar ons weldra nog eens herinneren, en deelen daar, tevens uit de latere jaren haren verderen loop mede.

Van zelf moest men thans ook weder handelen over dat geen, waaraan men door het gansche stichtings-tijdperk heen voor den goeden gang der zaken in de fel bestredene en nog zwak vereenigde Broederschap zoo veel had te danken gehad, haar *Directie*. Nog moesten er kerken van dienaars, en dienaars van kerken voorzien worden. Zou men dit weder aan eenige speciale Gecommitteerden, of met de gemeene belangen op nieuw aan eene Generale Directie opdragen, of zou men het klassikaal bestuur herstellen, en door dit de zaken doen behandelen die in de particuliere kerken niet konden worden afgedaan, en het overige aan de Generale Vergaderingen brengen? Men besloot voor dit jaar nog weder tot het tweede en tevens, met de algemeene belangen ook de verdere be-

zorging der kerken aan die Directie op te dragen. Weder verlande men drie Directeuren met macht van assumptie, waartoe al de Brⁿ. bereid waren zich te laten gebruiken, en men verkoos UYTENB., EPISCOP. en CUPUS. Zij echter, en vooral UYTENB., weigerden om redenen dien last langer te dragen. Deze redenen schijnen vooral gelegen te zijn geweest in de eindeloze, en vaak ten slotte niet aftedoene moeilijkheden aan de bezorging der kerken verbonden. Want dezen last trachtte men door eene Ampliatie van de Instructie der zeven gecommiteerden van October 1631 te verlichten. Zij bestond uit 13 artikelen ¹⁾ en diende voornamelijk om voor de vaste verzorging en, waar dit nog noodig bleef, voor de tijdelijke verzorging der kerken aan de Directie een meer afdoend gezag te geven, waaraan al de Brⁿ. zich uitdrukkelijk onderwierpen. En dit verzekerde gelukkig aan de Broederschap den verderen goeden dienst der herkozen Directeuren.

Maar was dit eene wezenlijke behoefte voor de nog pas gevestigde vereeniging der gemeenten, belangrijk was tevens wat nog in deze vergadering voor de orde bij de godsdienst-oefeningen en vooral wat voor de geheele regeling der kerk-inrichting in de Broederschap geschiedde.

Formulieren en Kerk-orde.

Voor het eerste schonk EPISCOP. thans de door hem gestelde Formulieren voor den (Kinder-) Doop en het Avondmaal. Reeds in de Verg. van 1619 te Antwerpen „klaagden sommige Broeders, dat in de gewoonlijke Formulieren eenige dingen bevonden werden niet wel overeenkomende met Gods Woord en de vordering der godzaligheid. En is goedgevonden dezelve te overzien, waartoe gecommiteerd zijn EPISCOPIUS, POPPIUS, CORVINUS en NIELLIUS.” Onderling schijnen zij het weder aan POPPIUS te hebben opgedragen, want in de tweede verg. te Antwerpen, 1621, bleek, (24 Febr.) dat deze naar vroegere opdracht daarvoor, maar alleen aan 't Doopformulier, iets gedaan had. Hij zou (13 Maart) met VOSSIUS en EPISCOP. de aantekeningen der Brⁿ. overzien en daarin met de anderen doen tot de meeste stichting. Veel werk was er dus niet van gemaakt, en sedert rustte de zaak,

1) Zie haar achter de Kerkorde, Bijl N°. 23.

waarschijnlijk om den nog weinig geregelden staat der gemeenten, en misschien ook om het verschil van gevoelen omtrent den kinderdoop, dat geruimen tijd bij sommigen der Brn. bestond. In 1624 werd voor het stellen der formulieren, dat eenigen verlangden, naar de klassikale Gedeputeerden verwezen. Maar nog in 1630 verzocht Amsterdam van de Directeuren hen daartoe te helpen, en weder in 1631 drong men het van die zijde aan. Toen evenwel kon men antwoorden, dat de formulieren zoo haast mogelijk zouden gereed gemaakt worden; want wat in de Generale Vergadering van dat jaar, die tot de vaste bediening kon besluiten, aangaande de zaak was goedgevonden, was ten uitvoer gelegd. Het luidde aldus: „Alzoo de verscheidenheid die men verneemt in het bedienen van den Doop en het H. Avondmaal, zoo dezelve hier en daar geschiedt in de Remonstrantsche gemeenten, bij velen gehouden wordt aanstootelijk te zijn, is best en stichtelijk gevonden, dat 'tzelve voortaan geschiede op een eenparigen voet. En naardien men verstaat dat D. professor EPISCOPIUS eenige Agenden dienaangaande heeft ontworpen in geschrifte, is ZE. gebeden dezelve dezer vergadering te communicereen, opdat zij daarop resolveere tot gemeene aanneming van eenparige Agenda of Formulieren die bediening aangaande.” En reeds den volgenden namiddag las EPISCOPIUS voor wat hij had gesteld, dat den Broederen zeer wel behaagde, uitgenomen dat zij het, vooral het formulier van den Doop, wenschten verkort te zien, en daarbij gevoegd een voor den Doop dien bejaarden, „als dikwijls geschiedt”, mochten begeeren. EPISCOPIUS nam dit aan, en wat hij dan nu in 1633 inleverde heeft al het voorkomen van die verkorte formulieren te zijn (nog zonder dat voor den bejaarden doop); want met kleine correctie werden zij aangenomen „om in alle kerken eenpariglijk gevolgd te worden, overmits de Agenden, die in de openbare gereformeerde kerken worden gebruikt, naar de gelegenheid der Remonstrantsche gemeenten niet zoo bekwaam gevonden worden, en het schijnt aanstootelijk te zijn dat elk predikant een formulier op zijne hand gebruiken zoude. En is EPISCOPIUS voor dezen zijnen arbeid en getrouwen dienst van de Vergadering bedankt.” Nog werd goedgevonden dat elk lid der Vergadering daarvan eene kopie mocht nemen, maar die voor zich zou houden, opdat zij niet

door vreemden gedrukt mocht worden, maar men ze met de gebeden bij het Handboekje (den Catechismus dien men in de verg. van 1631 en weder in deze vergadering van UYTEN had begeerd) behoorlijk ingeleid het licht zou doen zien.

Toch staat in de Handel. van 1634, dat D. EPISCOP. toen nog gebeden is, „de Form. van Doop en Avondmaal, nu inzonderheid van het laatste wat te verkorten, blijvende almede het lange gesteld in zijn geheel, om gebruikt te worden bij hen die het verkiezen, gelijk ook beide, de lange en de korte, met het Handboekje gedrukt zouden worden. Ook in 1636 hooren wij dit verzoek omtrent de beide formulieren herhalen; en in de Verg. van 1638 berichtte EPISCOP. dat hij aan het verlangen had voldaan.

Wat den inhoud betreft onderscheidden zich de Formulieren van die welke bij de publieke kerk bestonden vooral hierdoor, dat zij missen wat in deze uit de leer der erfzonde, der drieëenheid en der voldoening meer op den voorgrond trad, en dat in 't geheel het leerstellige meer beperkt, het praktische meer is uitgebreid; dat het geven door God en ontvangen door den mensch hier meer een aanbieden en aannemen, een werken en medewerken geworden is, en dat de gansche handeling in de h. plechtigheden hier meer van Gods zijde een betuigen, van onze zijde een getuigen of belijden, dan een daad van geven en ontvangen is. Merkwaardig is nog de verklaring van de zelfbeproeving voor het Avondmaal, naar welke de Apostel daardoor „niet verstaat een simpel onderzoeken, maar zulk een onderzoeken waardoor men ook bevindt dat ons werk Gode behaagt,” dus het als beproefd of proefhoudend erkent ¹⁾. Overigens vertoont zich het raadplegen van de Geref. formulieren tot in de vergelijking van de onderlinge gemeenschap aan het Avondmaal met het „ééne meel en één brood uit vele koornkens, en den éénen wijn en drank uit vele beziën.”

Was deze gave van EPISCOPUS de eindelijke vervulling van eene, bij de bediening der afzonderlijke gemeenten blijkbaar destijd lang gevoelde behoefte, de gave die UYTENBOGAERT in deze Vergadering schonk was de tijdige voor-

---

1) Hetgeen nadert tot de opvatting onder ons door prof. v. HEWEL voorgestaan en door prof. PRINS gevolgd. Uitlegk. Bijdr. III, en de Maaltijd des Heeren enz.

ziening in eene nu ontstane, algemeene, zeer wezenlijke behoefte der Broederschap. Naar 't verzoek hem vroeger door zijne mede-directeuren gedaan gaf hij haar een ontwerp van Kerk-ordening. Wij deelen het zoo als het werd aangenomen in onze Bijl. mede ¹⁾. Reeds bij de grondlegging der Broederschap had de Rotterdamsche Vergadering van 5 Maart 1619 als Art. 22 van hare Handelingen vastgesteld: „Zal ook na dezen bij de Broederen een bekwaam middel geraamd worden, om onder ons de eenigheid in leer en orde naar Gods woord te onderhouden.” Sedert had de bij de stichting ingevoerde Directie voorloopig genoegzaam in die eenigheid van orde, en de in 1621 aangenomene Confessie met hare Voorrede in de eenigheid van leer voorzien. Maar zoodra de tijd naderde dat men aan de vestiging van eene vereenigde Broederschap der gemeenten kon gaan denken, schijnt zich de behoefte aan meer dan dat te hebben doen gevoelen. Althans, wat de bediening en opbouwning der gemeenten betreft, spreekt ons dit toe uit de aanteekening in de Handel. der eerste Gen. Verg. in 't vaderland, 1630: „Om beter orde in vele zaken, tot stichting der gemeenten noodig, te onderhouden, is voorgelezen zeker geschrift daartoe dienende, waarvan een ieder des begeerende kopie gegeven zal worden. Zullen ook de DD^{res} den dienaaren die hunne hulp hierin verzoeken mochten de behulpelijke hand naar vermogen bieden.” Maar nu door de invoering der vaste bediening de gemeenten gevestigd, en van zelf als eene Broederschap van gemeenten gevestigd werden, was haar groote stichter en wijze leidsman en trouwe voorstander gereed met haar eene uitmuntende regeling van hare gemeene belangen voor te slaan. Van artikel op artikel brachten de Broederen hoofd voor hoofd hun gevoelen over haar uit, en met kleine wijziging, op hunne begeerte door den steller terstond daarin gebracht, werd zij eenparig aangenomen met het besluit, dat elke Kerk van haar eene kopie zou nemen.

Zij was, naar Art. 1, gegrond op „de orde die tot nog toe in de Sociëteit naar hare gelegenheid ten beste mogelijk is geweest te onderhouden, op de orde door den Heer in zijn H. Woord gesteld, en op de erkenning dat men

---

1) Bijl. No. 23.

in andere dingen iets veranderen moet naar de gelegenheid der omstandigheden van tijd en plaats en personen, opdat alles gericht zij tot stichting der gemeenten.”

Overeenkomstig het eerste was zij eene kerkordening die van de eigenlijke Sociëteit der Remonstanten, de Predikanten-sociëteit, uitging, aan welke deze zich ten beste der gemeenten verbonden, en aan welke iedere gemeente die vrijelijk tot de Broederschap toetrad zou verbonden zijn.

Zij stelden dan ook hier den grondslag hunner Sociëteit voorop, Art. 2. 3. Voor de leer der waarheid die naar de godzaligheid is zouden de leeraars vast en onbewegelijk zich blijven houden aan de H. Schrift, bijzonder des N. Testaments, gelijk zij ook persisteerden bij de Confessie, die zij als de verklaring van hun gevoelen in vrijheid en verdraagzaamheid zouden volgen.

Voorts werd, Art. 4—8, de bediening van den Doop en het Avondmaal voorgeschreven met het gebruik der aangenomene Formulieren, maar nevens den kerkdoop de huisdoop veroorloofd met aanbeveling van den eersten voor bejaarden, de bepaling van de avondmaalstijden aan de leeraars en opzieners overgelaten, en het huisbezoek na en voor het avondmaal verordend.

Voor het verdere dienstwerk der Leeraars, Art. 9—18, zou de nu ingevoerde vaste bediening zoo veel doenlijk blijven, doch met vrijheid van tijdelijke en blijvende verplaatsing en met verwijzing, bij geschil hierover, naar de Directie. In hunne leer zouden de leeraars op 't fundament des geloofs vooral het christelijke leven inzonderheid de liefde bouwen; in 't wederspreken alle hevigheid en scherpheid mijden; niet door verwijdering van hunne gemeenten deze schade doen lijden; met of zonder opzieners de zieken en ook de gezonden bezoeken; naastig tot gehoorzaamheid aan de Overheden vermanen, en in het woord en den wandel den geloovigen een exempel zijn.

De volgende Art. 19—25 bevatten voorschriften omtrent de mededienaars, Opzieners en Diakenen. De dienst der eersten zou strekken om de dagelijks voorvallende zaken met orde, bekwaamheid en met mijding van alle heersching over de kudde te doen behandelen. Zij vormen met de leeraars een Collegie („gelijk reeds bij vele Remonstrantsche gemeenten in gebruik is”), dat opzicht houdt op alle

kerkelijke zaken, de leeraars helpt, de gelden voor hun onderhoud en huishuur en voor de behoeften der Broederschap verzamelt en verantwoordt. Zij moeten verstandige, rekkelijke, vrome, onbesprokene mannen uit de aanzienlijksten der gemeente zijn, die mede ten avondmaal gaan, en gekozen worden door het geheele lichaam der gemeente, of naar de gelegenheid van iedere kerk op eene voordracht van het reeds dienend collegie. Zij vergaderen iedere acht of veertien dagen onder praesidium der leeraars, in alle zedigheid en bescheidenheid als in de tegenwoordigheid Gods, en houden aantekening van het verhandelde. Nevens deze Medeopzieners of Helpers zullen waar het kan Diakenen gesteld worden, of collecteurs der penningen tot onderhoud van den godsdienst en de armen, verkozen als de Opzieners, en werkende naar eene orde door den kerkeraad met hen te stellen, en rekening doende aan dezen. Bij gewichtige kerkelijke zaken, als het beroepen van leeraars, roept de kerkeraad de Diakenen als ook andere notabele leden (is 't nood) tot zich.

Voor de discipline over leeraars, medeopzieners, armenbedienaars en andere leden houdt zich de kerk-orde, Art. 26. 27, aan de voorschriften van Matth. 18, 15—17; waarbij opmerking verdient, dat de leden der gemeenten hier uitdrukkelijk ook als leden dezer Sociëteit of Broederschap voorkomen. Ja, in de Ampliatie der Instructie voor de generale Directeurs (zie boven blz. 304 Bijl. 23) heet het Art. 7. uitdrukkelijk: „zullen ook — arbeiden dat de gemeenten en medeopzieners derzelve tot het bewilligen en aannemen van dezelve ordre (deze kerkordening), voor zoo veel dezelve ordre de gemeente en medeopzieners raakt, bewogen worden.”

Voorts handelt zij over de Generale Directie Art. 28—32, de kantoren 33—37, de Sociëteits-Vergaderingen 38—40. Voor de eerste zullen jaarlijks door de gemeene Broederschap 3, 5 of 7 leeraars belast worden met het generale beleid der Remonstrantsche kerken en zaken in 't gemeen, die de kerken mogen visiteeren of doen visiteeren en de zwaarigheden afdoen, die acht nemen op het Seminarium, zorgen voor het weerleggen van de schriften der partijen, en voor het onderhoud der Leeraars, Weduwen, Studenten en der Broederschap door de gemeenten. Voor de ontvangst dier gelden bestaan 4 kantoren, te Amsterdam, Rotterdam,

Utrecht en 'sHage, bediend door leeraars. Op deze assig-neeren de Directeuren de belanghebbenden tot betaling naar de gemeene orde. Die kantoren doen jaarlijks reke-ning en verantwoording aan de Directeuren, die wat er, ook door het niet trekken van leeraars, overschiet zullen be-zigen voor de buitengewone lasten der Sociëteit. Daarom zullen zij ook in de generale beurs incasseeren wat bij Tes-tament of anderzins der Broederschap ten goede komt. Zij roepen al de Predikanten dezer Sociëteit of Broederschap ten minste eenmaal 's jaars bijeen, „daarbij ook, Art. 38, eenige gedeputeerden aller of eeniger kerken, indien zij zulks noodig of geraden vinden.” In die vergaderingen doen zij verslag van hunne directie, brengen zij in behandeling het-geen de gemeene Sociëteit aangaat, en wat in hare gemeene orde moge te veranderen zijn. Aan haar of hare gecomit-teerden doen zij rekening. Door haar worden zij jaarlijks of gecontinueerd of vervangen.

Ziet daar de kerkinrichting die, den 6den April 1633 in de Broederschap ingevoerd, in grond en wezen gebleven is tot op dezen dag. Met de verandering der tijden werd zij naar eisch ook in hoofdzaken veranderd; maar dit betrof alleen den vorm, die met behoud van het beginsel veran-deren kon, den vorm der belijdenis, den vorm der directie, den vorm der administratie. De eerste, altijd aan de Schrift en aan de vrijheid en verdraagzaamheid gebonden, kon fei-telijk allengs meer van de Confessie worden losgemaakt, aan welke zij in naam tot op onzen tijd, 1861, bleef gehecht, omdat zij van den aanvang af aan haar niet als aan een re-gel van geloof verbonden was, maar als aan eene verklaring van gevoelens voor hen die buiten de Broederschap waren, en als aan een richtsnoer tot bedachtzaam gebruik der vrij-heid voor hen die hare leden waren. De directie, altijd van de generale vergadering der Broederen uitgegaan en aan haar verantwoordelijk, kon zonder van aard en wezen te ver-anderen in hare uitvoerende macht allengs meer tot dat toe-zicht en die zorg beperkt worden, tot welke zij, behalve de buitengewone zaken (de vaste of commissoriale verzorging der kerken en de geschillen in deze), reeds van den aan-vang af was bepaald. De administratie, naar de toenmalige behoeften en belangen meer verdeeld, kon zonder wezenlijke verandering geconcentreerd worden, omdat zij toch reeds haar

aan de generale Vergadering verantwoordelijk hoofdkantoor bij de directie had. Zelfs de grootste verandering die spoedig, 1657, plaats greep, dat nevens de predikanten de Gemeenten door hare afgevaardigden in de Grootte Vergaderingen mede optraden tot bestuur der gemeene zaken, was door de Kerkorde zelve Art. 38 reeds aangeduid, en bij behoefte aanbevolen aan de directie. En dat zóó eene inrichting werd getroffen, wier grondslag meer dan twee eeuwen blijven en de Broederschap in eenheid en orde dragen kon, terwijl hare vormen ongehinderd zulke veranderingen konden ondergaan, het is zeker eene uitnemende proeve van het helder inzicht en de diepe wijsheid van den man, aan wien de Broederschap zoo veel te danken had, en die dat inzicht met klare bewustheid uitsprak in de grondstellingen, Art. 1, van welke hij uitging.

Omdat hij die grondstellingen volgde, ontnam dan ook de waarde die zijn werk blijvend hebben zou niets aan de bruikbaarheid die het allereerst voor het oogenblik zelf hebben moest. De kerkinrichting was geheel door den bestaanden staat van zaken als van zelf gegeven. De predikanten hadden tegen de vervolging en verdrukking ten beste der gemeenten eene Sociëteit gevormd; deze bleef ook nu op den voorgrond staan, en sloot slechts de gemeenten aan zich vast, aan den tijd overlatende hoe zij bij meer zelfstandigheid meer zelfstandig in haar zouden optreden. In die Sociëteit hadden de predikanten, voor de eenheid en orde in de bediening en voor de medewerking der gemeenten, de behoefte ondervonden aan eene directie aan welke zij zich zelve onderwierpen; die bleef dan ook nu bestaan, terwijl de tijd zou leeren hoe men haar bestuur had te wijzigen. Van de stichting der Broederschap te Waalwijk en vooral te Antwerpen af waren het Generale predikanten-vergaderingen geweest, die met gemeen beraad alles wat op de gemeene belangen betrekking had naar eene gemeene orde regelden en leidden; en nu die generale vergaderingen in den laatsten tijd ook in het vaderland hadden kunnen gehouden worden, werden zij tot den levenden grondslag van de vrije gemeenschap en het vrije zelfbestuur der Broederschap gemaakt. En zoo was de kerkinrichting der Remonstrantsche Broederschap die, welke geheel bij haar Remonstrantsch beginsel voegde. Trachtte dit laatste in 't godsdienstig geloof en leven

de vrije, zelfstandige afhankelijkheid van God te bewaren, de eerste zocht in haar kerkbestaan de vrije zelfstandigheid van leeraars en gemeenten met de afhankelijkheid der wezenlijke gemeenschap te vereenigen. Zoo verbond zij in haar Belijdenis aan de Schrift, maar met individueele vrijheid van onderzoek, aan de Confessie, maar alleen tot een bedachtzaam gebruik der vrijheid. Zoo schreef zij de bediening van Doop en Avondmaal voor, maar liet de plaats, den tijd, de wijze aan leeraars en gemeenten over; verordende zij den dienst van Mede-opzieners en Diakenen, maar liet in de wijze van verkiezing vrijheid naar de gelegenheid van tijd en plaats. Zoo gaf zij hare algemeene voorschriften voor den dienst en het leven der leeraars, maar mengde zich in de verdere regeling van hunne bediening niet. Zelfs liet zij groote ruimte voor nadere bepaling van de plaats, den tijd, de wijze waarop de Generale Vergaderingen zouden gehouden worden, van het finantieel beheer, en zelfs van het getal directeuren dat men jaarlijks kiezen zou en van hun bestuur. En ging zij hier en daar in hare bepalingen verder dan de gemeene orde ons thans schijnt te vorderen (de Confessie, de formulieren, het huisbezoek voor en na het avondmaal, de dienst der mededienaars en de wijze hunner verkiezing), men bedenke dat zij in deze zaken te doen had met leeraars en gemeenten die, lang aan zelfstandigheid ontwend, thans voorschriften behoefden en zelve verlangden (de formulieren) die zij later zouden kunnen ontberen.

Genoeg, om ons de waarde te doen erkennen van eene kerkordening, die steeds den grondslag bleef uitmaken van de sedert vastgestelde Sociëteits-wetten, gelijk zij die nog is van het Algemeen Reglement dat thans het samenwerken in de Broederschap regelt; eene kerkordening, die op uitnemende wijze het genootschappelijk en het zelfstandig bestaan der gemeenten vereenigde, en die veel heeft toegebracht om de nooit verdeelde eenheid in het lichaam der Broederschap te bewaren, en in haar eene samenwerking en zoo een ijver der liefde levend te houden, door welke de kleine, weinig vermogende Broederschap twee eeuwen lang zich zelve alleen staande hield.

Verdere bijzonderheden.

Bij deze belangrijke Handelingen der Broederschap zelve

hebben wij nog het een en ander te voegen, dat in dit jaar met bijzondere gemeenten en personen geschiedde. De Amsterdamsche kerkeraad, dien wij nog kort te voren de Directeuren hoorden raadplegen over de bediening van den doop in zijne gemeente, hetzij in 't openbaar of in de huizen, en zoo in 't openbaar dan voor of na de predikatie, had thans den moed bij formeel afgekondigde resolutie den publieken kinderdoop in de kerk in te voeren des namiddags na den zegen. Te Leiden had men in de twee laatste jaren wat meer vrijheid gebruikt. Men vergaderde toen in een afgelegen deel der stad, de Kamp of Vrouwenkamp, waar men banken en stoelen en een slechten predikstoel had gebracht ten huize van zekeren ELINGH. Maar 19 Jan. 1633 werd daar de Verg. weder gestoord met stukslaan van stoelen en banken, en de eigenaar van het huis met *f* 200 beboet, terwijl hem, hierin weigerachtig, de stad werd ontzegd, en meerderen die de verg. hadden bijgewoond om dezelfde reden de stad moesten ruimen. Reeds den 20sten wendden de Remonstr. zich hierover tot de Vroedschap met een kort request, den 27sten door een meer uitvoerig gevolgd, waarschijnlijk door BURGUS gesteld; en hiervan moeten wij nog eens den hoofdinhoud mededeelen, waaraan wij, om de merkwaardigheid, een Couranten-artikel van die dagen toevoegen.

In 't Request merkten zij op, dat zij altijd „niettegenstaande hun groot aantal in stilheid bij avond en te ontijde in kleinen getale hadden vergaderd,” meenende daarmede „niet in strijd met het plakkaat van Juli 1619 te handelen, omdat dit naar den klaren tekst niet doelde op dergelijke stille godsdienstige vergaderingen, maar op zulke die dienden om te maken verbonden, complotten en soortgelijke conspiratiën.” Desniettemin in hunne vergaderingen op verscheidene tijden en plaatsen verhinderd, hadden zij zich gewapend om „met volkomen geduld te verdragen alles wat bij iemand tegen die vergaderingen werd geattenteerd.” Maar als nu „de Remonstr. in meest alle omliggende plaatsen bij conniventie vrijheid verkregen,” waren zij, op gelijk recht vertrouwend, nu eenige maanden geleden hunne verg. weder gaan houden binnen de stad „in zekere geringe huiszinge op zoodanig achtererf,” dat wel geen bekwamer plaats te vinden was waar men minder aanstoot aan anderen geven kon. Daar hadden zij nu eenigen tijd aaneen genoegzaam

openbaarlijk, zonder eenige onrust te verwekken, onder coniventie van de overheid hun godsdienst geoefend. Maar nu eenige dagen geleden had de officier dit gestoord tot merkelijke onrust van de genoegzaam gerust gestelde gemoeieren, zoo onder Remonstr. als andere ingezetenen. „Met die van de gereform. religie, die zulks in 1578 aan den Aarts-hertog MATTHIAS verklaarden, houden zij dit voor de Republiek zoo schadelijk, dat niets schadelijker bedacht kan worden, als uitlopende op een Epicureïsch, goddeloos wezen, waaruit een verwerpen van alle goddelijke en menschelike rechten ontstaat; terwijl de intentie der Regeering is, de ingezetenen der stad te laten blijven bij de vrijheid van conscientie tot nog toe gemaintineerd, en die zonder vrije oefening van godsdienst niet bestaat. Zij vertrouwen dan ook dat de Heeren besloten zijn te blijven bij de hoogloffelike resolutie hunner voorzaten: „dat zij tot geen religionsdwang in 't klein noch in 't groot, noch tot eenige statuten of decreten daartoe strekkende zouden willen verstaan; te meer daar die van de Geref. religie in den beginne der Reformatie van den Magistraat gevraagd zijnde, wat religie zij begeerden, zeiden: „de Ausborse Confessie, soo die bij MELANCTON was verclaert.” Op grond van dit alles, en zoo veel meer dat om korthedswille niet werd bijgebracht, verzochten zij, „den officier der stad te procureeren dat zij ongemolesteerd mogen blijven.”

Hierop kwam geen antwoord. Vruchteloos beproefde men in appèl bij hooger rechtbank te worden toegelaten, en bij de „aflossing van die van den Gerechte” verklaarden deze bij publicatie van 30 Juli 1633, dat zij geen overtreding van de plakaten zouden gedoogen. Merkwaardig was hierbij, dat de publicatie niet werd aangeplakt, en dat zij met eene verontschuldiging van het harde besluit aanving. Tegen haar trad terstond UYTENB. op met een Eerbiedig — verhoog aan den Magistr. der stad Leiden, belangrijk ook om het uitvoerig verhaal der Leidsche vervolging ¹⁾. Na eene geweldige versterking op 't Rapenburg, den 6 Nov., gelastte het Hof eindelijk Burgemeesteren zulke ongeregeldheden voortaan te beletten; en in 't volgende jaar verleende de Hooge Raad op een request aan den Prins den vervolgenden

---

1) Amst. Pamf. I. 1. 102.

appèl; maar ook nu wees de Vroedschap dit af, als strijdig met de privilegiën der stad ¹⁾).

Het couranten-artikel, waarvan wij gewaagden, is uit een Leidsche Courant van October 1633 bewaard, en om deze bijzonderheid, en vooral om de vrijmoedigheid waarmede in een publiek blad het onrecht en geweld ten toon gesteld en de Remonstranten tot volharding werden aangemaand, deelen wij het in zijn geheel mede.

Leydtsche Courante.

Die de Historie van Samarien leest ende van de Jerusalemsche benaudtheyt hoordt, die mach dencken dat hongher een seer scharp swaerd is, maer die Anno 1574 binnen Leyden ghewoondt heeft, die weet hoe het smaectt, ja dat het een lijden is daer door de cracht vergaet, het merch in de gebeente verteert, ende de ziele ten hoochsten bedroeft wort.

Daerom hebben de oude Leytsche borghers Godt niet alleen hertelick gedanckt, doe hij haer nae zulck een langduyrigen hongersnoot broot verleende, maer de Regenten hebben dien dach tot eene eeuwige ghedachtenisse geheylight, op dat oock hare nakomelinghen alle jare, op den 3. October, bij mal-kanderen souden komen om de goedheyt Gods te gedencken, ende zijnen H. Name daer over te roemen en te prijzen; ende dat is oock van dien tijdt af onderhouden geweest, niet alleen van die den name van gereformeerde dragen, maer oock van alle andere christenen, ja van alle die so veel door de natuerelicke redenen geleert hebben, dat men den ghenen behoort te dancken van den welcken ons wel-daet gheschiedt. Maer dat de Leytsche Regenten het exempel ende vermaeninge haerder Vaderen vergeten hebben, heeft nu op desen 3. Octob. 1633 hier gebleken, en daerom zullen haer ooc alle rechte Hollanders en redelicke Vlaminghen en vrome Brabanders verwonderen als zij dese Courante lesen.

Een goet Heer, genaemt HUGO GAEL, een man die neffens veel trouwe Rotterdammers, vrome Delvenaers, en kloeckmoedighe Leydenaers uit liefde zijn lijf en leven ghewaecht heeft om de benauwde Haerlemsche borgheren te ontsetten, die in 't Leydtsche beleggh menichmael als met een leeuwen

---

1) Men zie het Rott. HS. 170.

moedt op de stads wallen gestaen heeft, die met groot gedult den honger voor de vrijheyf heeft verdragen, die met grooten lof de stadt Leyden als Borgemeester geregeert heeft, die van Prince MAURITS H. M. van zijne goede diensten aen dese stadt bethoont bedanckt is, ende die nu tot den ouderdom van 83 jaren gekomen is, dese goeden Heere (zeg ick) gedenckende, dat hij op den 3. October verjaert, ende wat weldaet Godt Almachtich op den 3. October 1574 aen dese stadt ghedaen heeft, heeft een predicatie in zijn huys laten doen, om Godt te dancken van die weldaet die hij so aen zijn persoon, als aen de gantsche Borgherye deser stede gedaen heeft. Dit en hebben de Leydtsche gerechten niet willen verdragen, maer hebben dien ouden patroon op 't Raethuys ontboden. Die goede Heere, wel wetende dat men (oock selfs de strenghe) Regenten in dinghen die tegens God niet en strijde moet gehoorsame, en door zijne hooge ouderdom hem niet wel machtich en vant om die hooge trappen op te klimmen, sendt zijn zoon in zijn plaetse; maer de Regenten van Leyden wilden dat den ouden Heer zelfs voor haer zal come, waer door hij die Anno 1574, door den honger verswackt sijnde, met groote moeyte op de stads wallen tegens den viand geklommen was, nu oock gedrongen was, door hooge ouderdom verswact zijnde, de hooghe trappen van 't stadhuys op te klimmen. Boven komende, men beschuldicht hem; waer van? dat hij eenige conplotterije in zijn huys hadde gehouden, dat men daer in een cirkel in 't ronde hadde geteeckent? och neen, hoe seer dat dien goeden Heer zulleke conplotterije mishaeft dat weeten zij wel, maer het was dat hij teghens het Placcaet in zijn huys op den 3 October hadde laten predicken, en dat hij daerom soo eene sware geltboete verbeurt hadde. Hoe zij nu met dien ouden patroon handelen zullen, moet ons den tijt leeren.

Op den selfden derden October isser doch gepredickt in een huys dat een NICOLAUS VAN SWANENBURGH in huys hadde, een man die oock in 't Leydts belech geweest heeft, ende wiens vader lang met goeden lof de stadt heeft helpen regheeren. Desen goeden Heer en konden zij niet krijgen, also hij niet in de stadt en was, maer zij hebben haeren boosen moet ghekoelt aen twee eerbare vrouws-persoonen die op de kamer woonden, den eene is ghenaemt REYERTJEN

CORNELIS, ende de andere GRIETJEN KANES; beyde hebben geantwoort met alle beleeftheydt, dat noch de Heeren Borgem., nocte haren Huys-Heere yets over haer te klagen en hadden, dat zij ter goeder name stonden, bij de Borghers wel bekent waren, ende oock dat sij niet en bestelden datter in dat huys ghepreeckt wierdt; het en mocht niet helpen, men wil dat sij tegens den wille van haren huys-heer sullen vertrecken; ende also sij verwachten, dat rechtvaerdige regenten niets tegens recht en souden doen, soo ist buyten haer verwachten gheschiedt, want de Borghemeesters hebben hare schouten met diefleyders ende Helbardiers ghesonden, hebben het goet van dese eerbare vrouws-persoonen uyt het huys ghesleept, ende daerna hebben sij den eene, te weeten REYBERTJEN CORNELIS, aengevat ende de trappen afgesleept ende soo ten huysse uytgestooten. Dit en was noch niet genoeg, maer alsoo den Huys-Heere, SWANENBURGH, yets tot sijn gerijf in 't huys liet maken, soo hebben sij oock selfs den onnoselen timmerman sijn werck belet, sijn gereetschap van hem ghenomen, op dat hij van wercken ophouden souden, so dat hij mede ten huysse uyt moeste sonder sijns meesters werck te volmaken. Die dit ghesien hebben souden beginnen te ghelooven dat die luyden waerheydt segghen, als sij seggen dat sij onnut sijn tot eenigen goede, ende gheneycht tot allen quade, ja van naturen genegen sijn om Godt ende den menschen te haten.

De Borgemeesters die dit gedaen hebben sijn JAN ORLERS, Boeckebinder, GERRIT LANTSCHOT, WILLEM MOERBERGHEN, ende DANIËL SYMONSZ. VAN ALPHEN.

Wat dunckt u Gereformeerde, steeckt daer niet noch van den suyrdesum van 't Pausdom in? wat mij aengaet, ick sie daer niet een beetjen christelickheydt in, ick en sie daer in noch CHRISTI ghebodt, noch exempel, noch aert. Waer heeft CHRISTUS yemant om saecken van Relisie so geboden te tracteren? nergens; vriendelickheydt en sachmoedicheyt gebiet hij selfs teghens den doolende te gebruycken, sachtmoedicheyt en vriendelickheydt heeft hij selfs tegens die in groote doolinge staken gebruyckt. CHRISTUS heeft wel spot, smaet, slagen en banden van de quade gelede, maer niemant heeft zulkx oyt van hem geleden, hij en heeft oock sijne Discipulen niet gesonden om yemant lijden aen te doen, maer wel om 't lijden te verdragen. Ick en twijfel

niet, ofte veele oprechte herten, die noch in die doolinghe van de Predestinatie met haer gevolgen steecken, sullen door dese onrechtvaerdighe proceduere, die sij weeten dat hare predicanten toestaen (ende daerom de Leydtsche Heeren als voorstanders van hare vallende waerheyt roeme), beginnen te dencken: wel sijn dit schaepkens? sijn dit eenvoudighe dufkens? sijn dit soete wijnrancken? sij bijten als wolven, sij sleepen en scheuren als raven, en sij steken als doornen; sijn dit Regenten die in den Haghe beloofden met hare kinderen te handelen, die soo eerbare vrouwen, de dochter van een out Leynaer (die voor de vrijheyt swarten honger gheleden heeft) tegens recht en reden uyt den huysse gestooten, ende de trappen afsleepen.

Ghij Remonstrantsche Borgheren, houdt maer goeden moet; uwe sake is te goet dan dat Godt die soude verlaten. Geschiedt u gheweldt? denckt dat het die siet, die haest verschijne sal om uwe sake te rechtvaerdige en om de verdruckers te verdrucken; laet het doch aen u niet schorte, anders blijft ghij midde in Hollant ellendige slaven, hoe wel uwe ouders en veele van u so veele voor de vrijheyt hebt gheleeden; slaven, sech ick, sult ghij en uwe kinderen blijven, en nadat daer alle stede en dorpe sulcke vrijheyt geniete, 't sij dat gij met christelycke couragie en behoorelike middelen aenvalt, dat is, dat ghij uwe godsdienstige vergaderinghe niet en verlaet, elck even graech sijn huys voor den godtsdienst laet ghebruycken, siende niet soo seer op de dreygementen van de Heeren, als op den segen die PETRUS in sijn netten kreeg doe hij sijn scheepken hadde gheleent om te predicken, Luc. 5. 6. Op sulcken manniere sijn uwe mede Lantsaten en geloofsghenoten teghens alle 't ghewelt van 't Dorptsche Synode doorgedrongen. Al waren de Leydtsche Reghenten so boos als den Coninck van Spanien, al waert ghij van soo veel quade menschen als met eenen ronden cirkel omringt, ghij sulter evenwel door gheraken, en ten letsten noch wel singhen: al waert dat mij veel heyr crachten omringhden etc. Want het eynde daer de Heere van Leyden toe kunnen, dat is te geesselen, te hanghen, te branden; die wille hebben sij wel, maer hoe komen sij daer toe? het is waer sij hebben wel 25 Leydtsche Borgeren gevangen gehadt en door het afdringhen van groote boeten verarmt, waer door sij alreede eene stinckende name

voor hare nakomelingen hebben naghelaten, maer noch noyt en hebben sij bestaen yemant door den Beul te straffen om godsdienst. Kommen sij daer toe, so sullen wij haest victorie hebben, want dan sal de waerheydt, als een vyer dat door stercken wint ghedreven wort, doorbersten. Tot boete, verbiên van neeringe, tot bannen, tot vangen sijn sij al gekomen, lust het haer voort tot gheesselen, tot hanghen, tot het vyer te gaen, daer sullen der noch binnen Leyden ghevonden worden, die sulcx te lijden om CHRISTI waerheydt voor eere en vreugde achten ¹⁾).

De Remonstranten te Leiden hebben volhard. Tot in 1639 bleven zij heimelijk in de Kamp vergaderen. Maar toen nog moesten zij dit opgeven, en in 1640 sloten zij eene formeele vereeniging met Warmond, waar zij sedert tot 1667 ter preeke gingen ²⁾).

Te Haarlem werd de predikant LACHTEROP in April 1633 nog gevangen; maar opmerkelijk was hierbij, dat Schout TRIJLINGEN thans daarvoor de *f* 500 niet meer van de Staten Generaal kon erlangen. Schepenen lieten daarom in Juni den gevangene weder los, doch met verbanning uit de stad. Die handelwijze der Staten mag wel medegewerkt hebben, dat men PASCHIER, die LACHTEROP verving, van den beginne af met vrede liet „ofschoon eenige predikanten van de Hervormden daar wat tegen knorden.” ³⁾

De Broederschap verloor in dit jaar haren Franschen vriend DANIEL TILENUS. Uit een belangrijken brief van de gebannen predikanten aan hem ⁴⁾), waarschijnlijk van 1620, weten wij wat de aanleiding was waardoor men met hem in betrekking kwam. ALB. HUTTENUS was aan de Academie van het thans zoo berucht geworden Sedan met hem Hoogleeraar geweest. Door dezen leerde men hem kennen als een geestverwant, die begeerig was meer van de zaak

---

1) De Requesten, de Publicatie en de Courant zijn bewaard Rott. HSS. 173. Bij de publicatie is nog eene Nota, houdende de namen van 12 personen die op 3 en 4 Jan. 1634 waren geciteerd. Van twee van hen is er bijgevoegd: JAN PIETERSE BAENBOS is met zijne huisvrouw NEELTJE PONSSEN uitgebannen in Jan. 1634, en daarbij hun de neering verboden. Enkele aantekeningen van BRANDT deelen nog beboeting met 300, 36 en 200 Gd. uit 1633 mede.

2) Zie dit een en ander en meer in het belangrijke Rott. HS. 170.

3) PASCHIER, v. VLOTEN 271. 4) Epist. Eccles. 373.

der Remonstranten te vernemen. Hieraan werd allereerst voldaan door het vermelde schrijven, dat een belangrijk overzicht geeft van hun eerste lijden en strijden. Sedert bleef hij vooral met UYTENB. en EPISCOP. in betrekking, en in dit jaar stierf hij, na, gelijk wij vroeger hoorden, een aanzienlijk legaat voor de studiën aan de Broederschap gemaakt te hebben. Het bedroeg eene som van niet minder dan 15 duizend gulden; maar omtrent deze is ook het volgende aangegeekend ¹⁾: Ontvangen 11 duizend, en bij die van Charenton f 848; bekommering over de 11^m. Van dit Testament is na veel haspeling met de weduwe gekomen f 13647 6 St. Dit bij TRESSEL ontvangen zijnde, is bij verloop vermolten.

Uit 1634 voegen wij hierbij het volgende. Te Tiel werd de predikant HOLLINGERUS nog beboet en, zoo als aangegeekend staat, „met den last der burgerlijke wacht en inkwartiering van vier soldaten bezwaard ²⁾.” Te Dokkum nam men den proponent GUERNERUS VORSTIUS, die er drie jaren gepredikt had, gevangen, en bande hem voor 5 jaren uit Friesland; en als hij een maand daarna weder predikte, werd in 1635 zijne ballingschap met nog 5 jaren verlengd. Te Nijmegen werd in 1634 aan 't verlaten van de Geref. kerk het verlies van het burgerschap verbonden ³⁾. In 't eerste begin van 1635 stierf Dom. SAPMA te Hoorn. Ook aan strijdschriften ontbrak het van wederzijde in deze jaren nog niet. Tegen de Arcana Arminianismi van VEDELIUS gaf EPISCOPIUS in 1633 zijn *VEDELIUS Rhapsodus*, „de lapper,” gelijk vertaald is om het onzamenhangend gebruik dat hij van de schriften der Remonstr. maakte als voornamen grond van bedenking tegen zijne voorstelling van zaken uit te drukken; en tegen TRIGLAND's Ware religie trad hij in 1634 op ⁴⁾. PASCHIER deed in 1633 wegens de Leidsche vervolging zijn *Twaalf vragen aan de Leidsche Professoren*, en in 1634 wegens het vangen

---

1) Rott. HSS. 437, uit brieven van UYTENB. en CUPUS en d'Oz die de Rotterd. en ook de Amst. Kerk voor 't meerendeel niet bezit. De geschriften van TILLENUS zijn vermeld Amst. Pamfl. II. 2. 139.

2) Rott. HSS. 437 en 1323 en 217.

3) Rott. HSS. 3. 5. 537.

4) Amst. Pamfl. I. 1. 44 en II. 1. 41. De titel, de War-religie Fr's, kwam later aan EPISCOP. zelve te scherp voor, Rott. HS. 1073.

en bannen van LACHTEROP zijn *Zestien vragen aan de Geref. kerk te Haarlem* ¹⁾ verschijnen. BATELIER schreef 1634 zijn *Examen* van de eerste *Disputatie* met welke VOETIUS zijne werkzaamheid aan het, in Juli 1633 ingewijde, Utrechtsche Atheneum begonnen had, en dat door diens scherpen *Thersites* werd beantwoord, waartegen S. NAERANUS in 1636 weder zijn *Propulsatio calumniarum* gaf ²⁾. Aan den anderen kant waagde UYTENBOGAERT in 1633, te Utrecht een openbare begrafenis met regeerings personen bij te wonen en aan te zitten aan het maal, werd diens Haagsche preek *Cygnecantio*, buiten hem in 't licht verschenen, ongehinderd verkocht, en zijn „Vader onse” nu, 1634, door hem zelve voor de derde maal uitgegeven ³⁾.

1634.

Sociëteits-Vergadering; UYTENB.'s Kerkhistorie.

En daarmede zijn wij reeds het laatste jaar ingetreden, dat de geschiedenis van de stichting der Broederschap omvat. In de aantekeningen van hare Generale vergadering, 19—21 Juli 1634 te Rotterdam gehouden, trekt terstond dit onze aandacht, dat wij met de besluiten der vorige Verg. zien handelen als nog niet voor vast genomen. Bij de resumptie besprak men de zaken weder, en bevestigde zijne resolutiën, of wijzigde die, of hief ze op. Zoo weinig had men zich gehaast om terstond alles voor goed te regelen. Aldus besloot men nu weder omtrent het algemeen bestuur der zaken, niet tot de klassikale directie terug te keeren maar die van gecommiteerden te behouden. Men bleef er drie verlangen en benoemde daarvoor op nieuw UYTENB. EPISCOPIUS en CUPUS, maar om de ernstige bezwaren door hen gemaakt voegde men hun in SAM. LANSBERGEN, die zich daartoe met moeite liet bewegen, een vierden toe, gelijk men ook in 1636 (in 1635 was er geene Gen. verg. gehouden) hen continueerde, ofschoon UYTENB. toen verklaarde, de andere Directeurs op hunne aanvraag wel te

1) PASCHIER, v. VLOTEN 277. 280.

2) Amst. Pamf. I. 1. 135 en 148. II. 1. 43.

3) Intevoegen in de Bibl. d. Rem. Schr. blz. 94.

willen assisteeren, maar geen directie noch ook den naam van directeur meer te willen aannemen. De Ampliatie der Instructie voor de Directeuren van 1633 werd mede bevestigd, en hun daarbij vooral de bezorging der kerken die nog onder 't kruis zitten aanbevolen. De Gen. vergadering besloot men nu ook jaarlijks te houden, op tijd en plaats door de directeurs te bepalen, maar autoriseerde deze tevens bij voorkomende zware zaken zich zoo veel kerkendienaars te assumeeren als zij noodig achtten, die ook gehouden zouden zijn te compareeren waar zij beschreven werden. Het besluit omtrent het drukken van schriften werd bevestigd, maar bij de resumtie der kerkorde „aangaande het beantwoorden van de schriften der partijen” aangemerkt, „dat ook zonderling en noodig en stichtelijk zoude zijn eenige Annotaties uit te geven op het N. T., te meer omdat men bevindt dat hetzelfde door sommige annotaties der wedersprekeren zeer misduid en verdraaid wordt.” De Staten-vertaling, weet men, verscheen eerst in 1637, en thans was haar revisie van het N. T. zelfs nog niet begonnen. Ook meende men dat de broeders „daartoe bekwaam eenige traktaatjes behoorden te stellen tot vordering der godzaligheid.” En getuigt ook dit weder van den ernstigen, op alles bedachten en tevens gemoedelijken ijver waarmede men de schriftelijke werkzaamheid voor de goede zaak behartigde, allermeeft gaf de hoogbejaarde UYTENBOGABRT thans op nieuw van dien ijver het bewijs. Naar 't verlangen der vorige Verg. was hij nog op zijn leeftijd werkelijk begonnen van de Remonstrantsche historie werk te maken, en ofschoon hij verlangde dat men een ander daartoe zou committeeren, beloofde hij op den algemeenen aandrang der broederen „zijn best te zullen doen”, zoo allen, gelijk zij weerkeerig beloofden, hem suppediteerden wat zij konden. En terwijl ook latere Handelingen daaromtrent nog aantekeningen bevatten, is ons de zaak te belangrijk om ze niet, al liggen zij buiten ons bestek, hier op te nemen.

In 1636 „heeft D. UYTENB. de Verg. opening gedaan van 't geen zijne E. gevorderd had in 't stellen van de kerkelijke Historie. De Verg. heeft ZE. te dier oorzaak zeer bedankt en zeer vriendelijk verzocht daarin voort te varen. 't Welk zijne E. mede beloofd heeft te zullen

doen naar vermogen." Twee jaar later deed hij weder zulk eene opening, „niet wetende of hij verder zoude kunnen gaan. Doch indien 't God mochte gelieven hem nog een jaar te sparen en zijn gezicht te laten, dat hij zou hopen nog vrij wat verre daarin te kunnen gaan. Zijne E. is hartelijk bedankt en ernstelijk verzocht daarin te willen voortgaan. Item tot kosten van de Sociëteit daarvan een dubbel te maken." Al woog op zijn leeftijd ieder jaar meer dan dubbel, hij bezweek en vertraagde niet. Met het werk, ook buiten de broeders zeer begeerd, was hij in 1639 reeds tot het vierde Deel gekomen. Maar dit in de Verg. berichtende, moest hij er bijvoegen: „Alzoo hij door gebrek van 't gezicht in 't lezen van zijne papieren, daartoe noodig, niet langer kon behelpen, ook het schrijven door het voorgaande en anders hem zeer bezwaarlijk viel, en daarom zeer vreest daarin niet te zullen kunnen voortgaan, verzocht daarvan gedechargeerd te worden, presenteerende alle zijne papieren daartoe dienende den Broederen in handen te stellen. Maar is D. UYTENB. van al de broederen hartelijk gebeden en verzocht alsnog te willen continueeren, zoo lang God zijne E. eenige genade daartoe zal verleen; en zal RIJCKEWAERT (CAROL.), wanneer hij in het prediken verlicht wordt, zich tot hulp en dienst van D. UYTENBOG. in dezen ten fine als voren laten gebruiken, 't welk ook bij dezen aangenomen is. En is D. UYTENB. dus nog gebeden, dubbel van de Historie en andere Schriften te laten maken tot kosten van de Sociëteit." In 1640 was hij gekomen tot het jaar 1618, tot de Synode. De vriendelijke bede om het werk voort te zetten werd in 1642, en nog in Maart 1644 herhaald; en wij weten dat het in September van dit laatste jaar, bij UYTENB.'s dood, tot in 1619, tot op de dubbele uitzetting naar Waalwijk was afgewerkt, en zoo in 1646 zonder zijnen naam werd uitgegeven met den titel: De kerkelicke historie, vervattende verscheyden gedenkwaardige saecken in de Christenheyt voorgevallen, van het jaer vier hondert af tot in het jaer seshien hondert ende negentien, voornamentlijk in dese gëunieerde provinties."

Dit was het werk van 5 boeken en 745 folio bladzijden van twee kolommen, hetwelk UYTENB. dus nog in zijn 77^e levensjaar ondernam, en van zijn 78^e tot zijn 88^e be-

werkte; een Monument van werkzaamheid en ijver en liefde voor eene levenszaak, zoo als zelden eenig menschenleven heeft tot stand gebracht; en tegelijk een werk van zoo veel omvattende kennis, van zoo veel juist en gematigd oordeel, en van zoo veel geest en leven tevens, dat TRIGLAND zijne Kerkelijke geschiedenissen (Leiden 1650 ¹) noodig achtte, om voor de zaak die hij voorstond den invloed van UYTENB.'s werk te keer te gaan. Denken wij aan den hoogen leeftijd waarin het den uitstekenden man nog gegeven werd zijn werk zoo ver te brengen, dan mogen wij het bijna niet betreuren dat hij zijn verhaal met de Waalwijksche uitzettingen heeft moeten eindigen. Maar denken wij aan het vele belangrijke dat hij, juist van daar af en tot ver over de vestiging der Broederschap, uit zijne kennis en ervaring en eigene werkzaamheid had kunnen mededeelen, dan verblijden wij ons dubbel dat wij, wat dit laatste betreft, eene rijke aanvulling bezitten, tot in Mei 1638, in zijne Autobiographie, J. UYTENB.'s Leven, Kerkelicke Bediening ende Verantwoordinge 1645 ²). En de vijf boeken der Kerkelijke historie, ofschoon haar van de 4de eeuw ophalende, waren geheel aan de zaak der Remonstranten gewijd. Want om deze in het licht der geschiedenis te stellen toonde hij in het eerste boek aan, hoe de oude vaders der kerk over de predestinatie en de verdraagzaamheid dachten; in het tweede doorliep hij met hetzelfde doel de geschiedenis der Reformatie; in het derde de geschiedenis van deze in Nederland tot aan de Remonstrantie, en behandelde van daar af in het 4de en 5de in 't breede de Remonstr. en Contra-remonstr. twisten, tot op de eerste geweldadige handelingen van den staat tot uitroeiing van het door de Synode van Dordrecht uitgesloten Remonstrantisme.

De Broederschap, die in hare begeerte naar zulk een werk van UYTENB.'s hand daarop schier onbescheiden had aangedrongen, waardeerde het en gaf hiervan ook nog verder in hare Generale vergaderingen het bewijs. In de Handel. van deze lezen wij op 30 Juli 1648: Is gesproken van de kerkelijke Historie in 't Latijn over te zetten. Waartoe verzocht zijn Doctor D. SNECANUS en D. J. NAERANUS, die 't

---

1) Vergeten in den Catal. der Amst. Pamfl. II. 1 p. 36.

2) Amst. Pamfl. I. 1. 104.

zelve hebben aangenomen. — Is geresolveerd D. CAROLUS RIJCKEWAERT te verzoeken, dat hij in de continuatie derzelve Historie gelieve voort te gaan, met belofte dat men hem zal suppediteeren al wat hem mocht dienen, zoo veel mogelijk is. Dit laatste werd herhaald 4 Juli 1649 met nadere bepaling van „toezending voor Nieuwjaar van alles wat de broeders of in hunne boeken en papieren vinden, of van 't gepasseerde ten hunnent vernemen kunnen.” SNECANUS berichtte toen, dat hij met de vertaling bijna tot aan het einde van het derde boek gekomen was, terwijl NAERANUS mededeelde „in dit stuk maar een weinig gedaan te hebben, en over zulks verzocht werd toch te willen spoedigen.” Wat RIJCKEWAERT's voortzetting van het werk aangaat, werd 20 Juli 1650, dewijl hij dezer wereld was overleden, geresolveerd, dat men BERNARDUS DWINGLO zal verzoeken dit werk ter hand te nemen en daarin voort te gaan. In April 1651 is goedgevonden, dat D. SNECANUS, die nu al lang de vier boeken van de kerkelijke Historie afgedaan heeft, het vijfde mede zal overzetten, opdat alles een eenparigen stijl moge hebben, en insereeren de stukken die in het Historisch verhaal ¹⁾ en in de Synodale schriften van woord tot woord te vinden zijn. En 6 Aug. 1652 „heeft DANIEL SNECANUS voorgesteld, dat de overzetting van de kerkelijke Historie van D. UYTENBOGAERT zal. van hem nu ten einde was gebracht, en verzocht dat die zelve nu eerstdaags onder de pers mocht komen. De directeuren hebben aangenomen hierover nader te delibereeren, en te zien of zij bij de contribueerende kerken kunnen te weeg brengen, dat 200 Exemplaren of wat meer tot haren last genomen mogen worden, en alzoo eenig boekverkooper of drukker gevonden worden om de gezeide overzetting te drukken.’ Maar hierin schijnen directeuren niet geslaagd te zijn. Althans het werk is niet in druk verschenen, en ook in HS. nog niet teruggevonden. En niet beter is het gegaan met de voortzetting der Historie. Nog leefde DWINGLO, aan wien zij laatstelijk in 1650 was opgedragen, toen zij naar de Handel. van 1651 aan de directeuren werd gerecommandeerd. Of RIJCKEWAERT en DWINGLO werkelijk daaraan

---

1) Van UYTENB. en DWINGLO, uitgeg. 1623. Zie Amst. Pamfl. I. 1. 96.

de hand gelegd hebben weten wij niet, en van geene voortzetting is nog eenig spoor ontdekt.

Wij moesten deze belangrijke zaak in haren geheelen loop volgen, maar keeren thans terug tot de Handelingen dier Gen. verg. van 1634, die ons daartoe de aanleiding gaven. In haar werd, gelijk wij reeds hoorden, ook de geheele, ten vorigen jare aangenomene kerkorde geresumeerd, en hierbij bracht men in haar een paar wijzigingen. De eene betrof in Art. 20 de verkiezing van de helpers of Medeopzieners en Diakenen. „Is verstaan dat de gezeide verkiezing niet zoo preciselijk aan 't nomineeren van een dubbel getal zal zijn gebonden, maar dat elke kerk daarin zal procedeeeren naar hare gelegenheid tot vrede en stichting.” Ten andere, „is nader gelet op het artikel (26) van de discipline. Er is geoordeeld dat, alzoo 't zelve wat te ruim schijnt gesteld ten aanzien van de merkelijke ergernissen, alsof men die zoude laten passeeren vooreerst alleen met eene particuliere vermaning, 't zelve alleen verstaan moet worden van fouten of zonden die nog niet openbaar maar alleen den vermaanden bekend zijn, en dat in openbare anders moet worden geprocedeerd.” In 't eene dus meer, in 't andere minder ruimte. Merkwaardige vereeniging weder van zorg voor de vrijheid aan de eene zijde, en voor het eene noodige, de godzaligheid, aan den anderen kant. Voor dit laatste ontzag men dan ook eene ijdele vrijheidszucht zoo weinig, dat men op het voorgaande terstond een ernstigen aandrang van de visitatie der kerken deed volgen, „want dat Artikel (29) is bij de Broederschap zoo noodig geacht, dat zij tegelijk gebeden hebben, dat hetzelfde toch mocht naarstig worden in 't werk gesteld.” En weder spreekt ons nauwgezetheid in 't ontzien van ieders vrijheid en recht in alle soort van zaken toe, uit het eenige waarin men een besluit der vorige vergadering buiten werking stelde. Het betrof de door ons geroemde edelmoedige beschikking omtrent de weduwen, boven blz. 302. Terwijl door eenige broeders, die destijds in de Verg. niet geweest of daar later gekomen waren, bezwaar werd gemaakt tegen de zaak, „is eindelijk — goedgevonden dat artikel te stellen in statu, totdat op ander bekwamer middel zal zijn gedacht, en zal intusschen dengenen van wier gagie ingehouden is gerestitueerd worden.” Nog eens hield men in de Vergadering met deze zaak zich bezig. En „dat

stak zijne een stuk van ingewandte en zinnelijke be-
naren, diei leven in een staat van gelykheid op te
wijze bedienende zijnde. In zinnelijke en zinnelijke ver-
dragen zijnen zinnen in een staat gelykheid in te stellen
tot armoede in gelykheid met een ander. Het is de
Verg. overleef. In het a. d. d. de de zinnelijke gelykheid
dige en zinnelijke zinnen met zinnelijke zinnen en
vaten gelyk en zinnelijk en het met zinnelijke gelyk
geld te krijgen van de zinnelijke zinnen met zinnelijke
reeds bezitten met zinnelijke zinnen met zinnelijke gelyk en
uitgebreid.

Omtrent de poging welke wij te doen maakten om
als gezonde van de zinnelijke van de zinnelijke en de gely-
zicht, niet te vermelden zinnen zinnen met zinnelijke
wij het zinnelijke zinnen met zinnelijke van de zinnelijke
merklijk te zien zinnen en met zinnelijke van de zinnelijke
scheidene andere zinnen in gelykheid met zinnelijke gelyk
komenlijk in te zinnen en de zinnelijke gelykheid te zinnelijke
door te zinnen zinnelijk in de zinnelijke zinnelijke zinnelijke
dien niet bij zinnelijke zinnen van de zinnelijke zinnelijke zinnelijke
ders van Amsterdam zinnelijke zinnelijke zinnelijke zinnelijke.
Gouda en andere zinnelijke en zinnelijke van de zinnelijke
en goetartigen zinnen te zinnen van de zinnelijke zinnelijke
spectieve de zinnelijke van de zinnelijke en zinnelijke te zinnelijke
nen, en te zien van de zinnelijke zinnelijke zinnelijke zinnelijke
bekomen de zinnelijke van de zinnelijke zinnelijke te zinnelijke
toren zich vinden zinnelijke. Het zinnelijke en zinnelijke zinnelijke
zich voordrende zinnelijke met zinnelijke en zinnelijke zinnelijke
aangewende zinnelijke en zinnelijke te zinnelijke zinnelijke
de Broederschap zinnelijke van zinnelijke met de zinnelijke zinnelijke
inspanning der zinnelijke heeft zinnelijke zinnelijke. Het zinnelijke
ken der zinnelijke en zinnelijke van de zinnelijke zinnelijke met
het oog op de zinnelijke te zinnelijke zinnelijke zinnelijke en zinnelijke
zoo uitgebreid, zinnelijke te zinnelijke. Het zinnelijke zinnelijke
worden zinnelijke te zinnelijke zinnelijke te zinnelijke en zinnelijke
deze zaak aan zinnelijke van zinnelijke te zinnelijke zinnelijke. Het
oo eene zinnelijke zinnelijke van zinnelijke zinnelijke te zinnelijke
naaruit men zinnelijke zinnelijke van zinnelijke en zinnelijke zinnelijke
ervullen." Zeker is het een en ander zinnelijke, en met
inder vrucht zinnelijke; maar zeker ook is men zinnelijke met
t een toereikend fonds zinnelijke. Toen kwam men zinnelijke

importantie van het stuk der weduwen" reeds in de volgende Verg., 1636, hieromtrent tot eene vaste regeling door het besluit: „dat in toekomstige tijden daarin zal worden gevolgd de voet beraamd in de Verg. der Broederschap gehouden in Febr. 1621, Art. XI." Van het toen te Antwerpen toegekende — het sterfkwartaal traktement, het halfjaar gratie, en voorts f 50 sjaars — schijnt men dus sedert afgeweken te zijn. Daartoe kwam men nu terug. Hoe het hiermede later in de Broederschap ging, behoort niet tot ons bestek.

Het Seminarium.

Bij de resumtie der kerk-ordering werd nog „zeer behartigd" de eene zaak met welke wij, als de voltooiing van de vestiging der Broederschap, hier geheel ons werk te besluiten hebben, het Seminarium. Van die behartiging lezen wij in de Handel. alleen, dat de Verg. het vriendelijk en ernstig verzoek deed aan D. Professor EPISCOPIUS en aan de kerk van Amsterdam, „alwaar de studenten die alrede bij de Sociëteit onderhouden worden en alwaar de gezeide EPISCOPIUS nu gaat resideeren, dat het stuk toch in goede ahting genomen, en op de studenten en hun voortgang wel get wordde." Maar veel zegt dit; want het was nu Juli, en wij weten dat in October het Seminarium in Amsterdam geopend en het geregeld onderwijs van EPISCOPIUS aangevangen werd. Het hier gestelde wijst dan ook van zelf terug op hetgeen vroeger voor de zaak was geschied. En gingen wij dit bij 't bespreken der handelingen van de Broederschap in al de vorige jaren met stilzwijgen voorbij, om het aaneengeschalkeld in zijn geheel op te nemen, wij gaan dan nu hiertoe over, voor zoo veel Prof. v. D. HORVEN, door het in zijne jubelrede van 1834 vermeldde en in de aantekeningen bij deze medegedeelde, ons daarvan niet ontslaat.

Het historisch deel dier rede begon hij aldus: „Toen aan de Remonstranten, bij het allengs bekoelen der driften, hier en daar meerdere vrijheid werd vergund tot het houden van geregelde godsdienstoefeningen, zagen zij welhaast de noodzakelijkheid in, om eene kweekschool op te rigten ter vorming van jeugdige Evangeliedienaars, opdat er toen en later geen gebrek aan waardige en geschikte voorgangers bij

de gevestigde gemeenten mogt ontstaan." In de Aanteekening hierop, de eerste van de vele en belangrijke die hij in 1840 aan de toen uitgegevene rede toevoegde, ¹⁾ vermeldde hij met een woord uit de Handelingen der Remonstr. Sociëteit, dat men reeds in 1627 op de stichting eener kweekschool is bedacht geweest, en deelde daarop het een en ander tot de zaak betrekkelijk uit 1630 en 1632 mede. En werkelijk is er in de officieele bescheiden vóór 1627 bepaaldelijk van een Kweekschool of Seminarium geen spraak, maar wel van het een en ander dat voor hetzelfde doel als hare latere oprichting diende. Wij vangen hiermede aan.

Het spreekt van zelf, dat bij de poging van eenige Remonstrantschgezinden om in de gereformeerde kerk zich nauwer aaneen te sluiten, de Nadere unie van 1617 (Deel I bl. 6), geene gedachte aan zoo iets wezen kon. Ook bij de grondlegging der Broederschap in de Rotterdamsche vergadering van Maart 1619 kon zij niet opkomen. Maar, gelijk de geciteerden te Dordrecht voor hun schrijfwerk de hulp van studenten genoten hadden, zoo zijn ook bij de uitgezette predikanten te Waalwijk reeds op den derden dag hunner vergaderingen, Maandag 5 Aug 1619 des namiddags, eenige studenten gekomen, die verklaarden (wij herhalen wat wij Deel I blz. 78 mededeelden) van meening te zijn in 't proponeeren zich te oefenen en mettertijd hun dienst bij de doleerende kerken te laten gebruiken." Men vond goed, dat de president hun aanzeggen zou „dat zulk hun voornemen den broederen aangenaam is, maar alzoo de staat der kerken in 't vaderland althans zeer onzeker is, dat men kwalijk weet, wat te zeggen. Dat zij zich intusschen tot den dienst des H. Evangeliums willen bereiden, en verwachten wat genade de Heer voorts zal verleenen. Want zoo men de vrijheid van publieke vergadering kon behouden, dat men haast hun dienst van doen hebben zal. Dat ook de Broeders, zoo veel in hen is, zullen zorg dragen dat zij van onderhoud mogen voorzien worden, hoe wel men niet zekerlijk alles kan beloven." Men liet zich dus toen reeds in met studenten, kweekelingen die zich in het proponeeren zouden oefenen. Zelf aan

---

1) Het tweede Eeuw. van het Semin. d. Remonstr. enz.

hunne opleiding deel nemen kon men niet; daarop toezicht houden evenmin; maar wat men kon wilde men doen, het bevorderen, het hun verlichten door, zoo men daartoe in staat was, bij te dragen tot hun levensonderhoud. Van vier van hen, die dit moedig bezoek met dat kloek en vroom besluit brachten, kennen wij de namen, JOHANNES ANDREAS KORNERDING, JAN MATTHYSZON, WALEWLN VAN RIJSWIJK, JOHANNES POLYANDER. Zij waren uitgezette bursalen van het Staten collegie te Leiden; en de eerste en de laatste hebben later jaren lang de gemeenten van Zwammerdam en Alkmaar bediend. Zie Biogr. NL. op hunne namen.

Onder de punten over welke UYTENB. uit Antwerpen de Waalwijksche vergadering raadpleegde, en onder die welke hij voor de beschrijving der Antwerp. Verg. van 1619 ontwierp ¹⁾, kwam, zoo ver wij weten, niets over onderhoud of opleiding of gebruik van studenten voor. Maar als men in de laatstgenoemde vergadering des namiddags van 30 Sept. voor de personeele bediening der gemeenten in 't vaderland de eerste schikkingen maakte, besloot men, daarvoor bij 16 predikanten die in 't land en 10 die uitlandig waren, 3 of 4 studenten te voegen, „dewelke dadelijk in 't werk treden en de eerste beurten zouden waarnemen”, alleen, gelijk de predikanten, voor de eerste twee maanden. Zij moeten andere geweest zijn dan de zoo even vermelde, want van deze geldt zeker wat in de Handel. van den volgenden dag, 1 Oct., staat aangeteekend: „Alzoo men verstaat, dat er eenige studenten zijn die in Studiis Theologicis een tamelijken progressum hebben, en van zeer goede apparentie zijn der kerken te zijner tijd goeden dienst te zullen doen, die ter oorzake van onze gemeene christelijke zaak uit het collegio theologiae tot Leiden ~~geest~~ of anderzins van hunne maecenaten verlaten zijn, en ~~van~~ zich zelve geen middel hebben om te leven, zal 't collegie (van directie) te Antwerpen dezelve houden voor ~~g~~ ^{ere-}commandeerd, zoo veel de beurs zal mogen lijden, mit ~~dat~~ ^{ont} den broederen kerkendienaren van deze Sociëteit niet breke.” Nog werd den volgenden dag „gelezen een [—] ~~—~~ ^{brie} van JACOBUS WESTERBAEN met verhaal van 't geen ⁱⁿ collegie te Leiden was gepasseerd ten aanzien van de ^{stu}

1) Deel I. blz. 69 en Brieven II. 1. 115.

denten den Remonstranten toegedaan. Deze brief en stijl van schrijven heeft de Verg. zeer wel behaagd (geen wonder! Hij was de latere Heer van Brandwijk, de bekende dichter), en is 't collegie gelast op hem te letten." Dit laatste evenwel heeft niet tot veel geleid. Want WESTERBAEN heeft nooit dienst gedaan in de Broederschap. 1) Overigens ging men hier natuurlijk in de zaak zelve niet verder dan te Waalwijk. Maar dus reeds bij de oprichting der Broederschap vestigde men het oog op studenten die terstond deelen konden in de bediening der gemeenten, liet men het richten op zulken die later daarvoor konden optreden, en was men geneigd deze hiertoe geldelijk in hunne studiën en levensonderhoud te steunen. En dit laatste deed men bepaaldelijk. In de directie vergaderingen te Antwerpen van 13 Maart 1621 werd van zekere studenten, gewezen „bursalen in 't collegio theologiae der HH. Staten van Holland en West Vriesland", het verzoek gedaan, „mede uit het gemeen geassisteerd te worden." Zij behoorden tot degenen, die zich te Waalwijk hadden aangeboden, en die daarop waarschijnlijk te Antwerpen aan de directie waren aanbevolen. En aan hun verzoek werd op deze wijze voldaan: Eerstelijk zullen JAN MATTHYSSEN voor eens worden toegeleid *f* 25; POLYANDER voor eens *f* 100, waarvan hem *f* 50 gereed en *f* 50 over een halfjaar betaald zullen worden; WALEWIJN, uit het collegie uitgezet en van zijn eigen ouders verstooten, voor eens 5 pond vl.

Waren dit nog enkel gelegenheids- maatregelen, naar aanleiding van een moedig aanbod, een bericht, en een aanzoek genomen, lag daarin nog niets van meer vaste en geregelde voorziening in de latere bediening der gemeenten, wie zou in dezen eersten tijd, bij den onvasten staat der geheele Broederschap en haar even onzekere toekomst, iets meer verwachten? Allerminst kon aan eenige opleiding van aanstaande evangeliedienaars gedacht worden, terwijl de predikanten zich blijvend of af en aan buiten 's lands ophielden, of als gejaagden wegschuilend, rondzwierven door het land. Zelfs getuigt het van buitengewone moed en hoop, dat men in den herfst van 1619, onder het eerste geweld der vervolging, zich voor later met zulke jongelieden

---

1) Zie Gedenkschr. van 't 250-jarig best. der Br., blz. 122.

inliet. En misschien was het de blijkbare invloed der eerste verademing, dat men in Maart 1621 uit de schrale mid-delen hen door ondersteuning voor de Broederschap wenschte te behouden.

Daarna was het noch in 1622 (WITTIUS, Deel I, blz. 215), noch in 1623 (de Conspiratie) een tijd om aan latere behoeften der gemeenten te denken, en in de eerst volgende jaren evenmin om daarvoor te zorgen. Wij hooren dan ook in de Verg. in de schuilplaats 1624, en evenzoo in de klassikale vergaderingen van 1625—1627 daarvan niets. De student KONNERDING had zich intusschen buiten's lands begeven en in Oost-Vriesland te Gronau een werkkring als predikant gevonden. Biogr. NL. 260. POLYANDER zien wij in 1627 committeeren tot de bediening van eenige gemeenten in N.-Holland (Bijl. N°. 12). Van J. MATTHIJSEN weten wij sedert 1621 niets; ook van WALEWJN VAN RIJSWIJK alleen wat weldra uit 1630 zal vermeld worden. Maar in 1627 of 28 hooren wij op eens niet slechts van opleiding van aanstaande predikanten spreken, maar bepaaldelijk over de oprichting van eene eigene kweekschool handelen. 't Is als of ook hiertoe weder het bijzijn van UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en GREVINKHOVEN noodig was, die naar wij weten, in 1626 in 't land wederkeerden. In de aantekeningen van v. d. HOEVEN lezen wij er van: „Uit de geschreven Handelingen der Remonstrantsche Sociëteit is mij gebleken, dat men reeds in 1627 op de stichting eener Kweekschool voor Remonstrantsche leeraars is bedacht geweest, en vervolgens bij verschillende kerken geldelijke bijdragen tot dat einde heeft verzameld.” Wat door hem is bedoeld, komt voor in de *Memorie tot opening van den staat* enz., door mij medegeedeeld Deel I. Bijl. N°. 3, en die tot 1627 schijnt te behooren, maar ook van 1628 wezen kan, en voorts in de Handel. der Verg. bij gedeelten 1629 (hier Bijl. N°. 16.) Nadat in 't eerste stuk der gemeenten was voor oogen gehouden dat de opbrengst op een vasteren voet diende gebracht te worden, besloot de Memorie aldus: „Wijders, alzoo tot continuatie van de Sociëteit overnoodig is dat te zijner tijd op eenig Seminarium te onderhouden gelet worde, zal mede bij dezelve gemeenten dienen overleid, wat middelen daartoe bij iedere gemeente, behalve 't gezeide ordinaire onderhoud, zouden kunnen worden gevonden, en wordt hierop vriendelijk verzocht, dat iedere gemeente

deze zaak behartigende haar advies en meening ter bekwa-
mer gelegenheid gelieve te openen.”

Wel wordt hier de geheele zaak dier kweekschool door de Directie, van welke de Memorie moet uitgegaan zijn, aan 't advies en de meening der gemeenten voorgesteld, maar eigenlijk toch meer alleen de opbrengst voor die stichting, terwijl zij zelve, uit den aard der zaak gevorderd door de voortdurende bediening der gemeenten die men altijd had gewild, als daarin opgesloten stilzwijgend wordt aangenomen als eene van zelf erkende, misschien meermalen besprokene behoefte. In overeenstemming hiermede gingen dan ook de Directeuren weldra voor die stichting aan 't werk en spraken, gelijk voor de overige behoeften der Broederschap, zoo ook voor deze persoonlijk de gemeenten aan. Want in de Sociëteits-verg. bij gedeelten, Juni en Juli 1629, „is bij EPISCOPIUS en BORRIUS rapport gedaan van hun wedervaren in d' aanspraak van verscheidene kerken, dienende tot verrijking van hare weldadigheid, zoo om de benoodigde broederen te secouereen, als om een kweekhof van jonge studenten aan te fokken, die na onzen afgang het heilige werk des dienstes mochten vervolgen. En zijn de DDren gebeden in dat aangevangen noodige werk aan te houden, gelijk ook mede eenige studenten genomineerd zijn, die men in tijd en wijle zoude mogen ten gezeiden einde in de studiën onderhouden.”

Zoo was de zaak aan den gang, maar daarmede nog niet overal op gang. Terwijl de twee genoemde Directeuren reeds in December 1628 onder anderen te Utrecht de verlangde tweevoudige subsidie hadden verzocht, en van de opzieners goede beloften ontvangen, was daarvan bijna een jaar later nog niets gekomen. Persoonlijk wendden zij zich hierom in Nov. 1629 alle drie weder, ook voor dit doel, tot deze gemeente ¹⁾. UYTENBOGAERT bezocht eenige der notabele voorstanders aan hunne huizen, en daarna stelden zij aan eene vergadering van meer dan 70 personen in 't gewoon auditorium der predikatie de zaak met aandrang voor. De opzieners wilden nu van de 200 rijksdaalders de helft voor 't gewone onderhoud aan de Directeuren ter hand stellen, maar de wederhelft zelve besteden tot het onderhoud van eenigen jongen student, en dit per kwartaal met de Direc-

---

1) UYTENB. Kerk. Bed. Cap. 18, blz. 164^b.

teuren verrekenen, aan hen uitreikende wat er overschoot. De Directeuren verklaarden, daarin niet anders te kunnen zien dan eene begeerte om zulk een student voor deze bijzondere gemeente en niet voor de gemeene Broederschap op te leiden, die daarmede in den grond zou worden verstoord. Wij weten (boven, blz. 210, 18), dat Utrecht toen ook in een ander opzicht aan de gemeene orde zich onttrok, en tegen het algemeen belang zich zelve zocht door nu reeds MONACHIUS tot haren vasten predikant te beroepen. Ten aanzien van het Seminarium verkreeg men, terwijl aan v. d. BORRE de *f* 250 voor 't onderhoud der leeraars werd toegeltd, alleen de belofte dat de subsidie van kwartaal tot kwartaal zou uitgereikt worden, zoo haast als er iemand zou aangenomen wezen van wege deze kerk. De Directeuren eindigden met voor te stellen: „alzo de weldadigheid die men tot onderhoud van jonge studenten bij sommige gemeenten al over een jaar had ingegaan, bij andere voor een half jaar, bij eenige eindelijk voor drie maanden, dat dezelve hier ten minste voor drie maanden mocht ingaan, en dat zij opzieners mochten aan de Directeuren recommandeeren een jongman, dien zij daartoe bekwaamst achtten, wel verstaande dat dezelve niet wierd aan deze kerk geaffecteerd, maar tot dienst van de geheele Sociëteit en zake opgekweekt en onderhouden.” Hierna werd „schriftelijk bij de opzieners genomineerd P. TAURINUS om in studiis opgekweekt te worden.” De Directeuren hadden hier niets tegen, alleen mishagde hun dat de opzieners merkbaren afkeer toonden van den zoon van D. ZIJLIUS, tot droefenis beiden van vader en zoon. Maar toen vonden zij goed zulks te laten passeeren. Nog spraken zij op deze visitatie de opzieners van Gouda voor de zaak aan, maar verkregen op 't oogeblik geen bepaalde toezegging. In 1630 geschiedde dit, 29 April, door EPISCOPIUS en v. d. BORRE te Delft (Handel. Direct. Verg. blz. 319) „met dit succes, dat se gekreegen hebben 400 gl. gereet, ende dat voorts elck van de bewinthebbers opgenomen heeft persoonen van sijne kennisse aen te spreken, om daertoe (voor de benooidigde Leeraars, als voor het Seminarium) jaerlyx mildelijk te contribueren, sullende de DD^{ren} adviseren van 'tgeene hier op sal volgen.”

En veertien dagen vroeger had de Generale Vergadering, de eerste, gelijk wij ons herinneren, in het land, mede over de zaak

gehandeld. Nadat men om de oogluiking en den daaruit verwachten en reeds gebleken ijver der gemeenten besloten had (boven, blz. 213 en Bijl. N°. 17), eenige bekende leeraars op nieuw in den dienst te gebruiken, kwam men op het „aenfokken van eenige bequame jonge luyden in studiën om t' sijner tijt tot de verkondinge der waerheyit door de genade des Heeren te mogen worden gevordert, dewijl de Sociëteit ook in conscientie gehouden is sorge te dragen, soo veel mogelijk, dat het heylige werck, daermede deselve van des Heeren wege besig is, geduuriglijk mooge worden vervolgt, ook na den afgang der broederen die nu in de actuële bediening sijn.” Toen werden vermeld, als nu „alreede daartoe genomimeert, VORSTIUS, ZIJLIUS, TAURINUS, ende specialijk WALRWINUS van Leyden die alreede voor desen in de theologie gestudeerd heeft, ende niet dan d' oeffeninge voor eenigen tijt behoeft om tot de bedieninge toegelaten te worden; bij welke occasie ook gewag is gemaect van SYBRANDUS SALSONIUS, student, die voor desen bij de Contra-remonstranten is geweest, ende hem nu bij ons soeckt te voegen, en dat, soo hij verklaert, uyt drang van conscientie, wesende alreede bij de Contra-remonstranten praeparatorie geëxamineert, ende hem publike geoeffent hebbende in verscheyden plaetsen, ook getuygenisse hebbende van eenen eerlyken wandel, soo men verstaet.” Na overweging werd dit geheele stuk aan de zorg der Directeuren bevolen, maar uitdrukkelijk „met die intentie en meeninge, dat alle sulke jonge studenten aen de Societeyt in 't generael sullen geaffecteert ende verbonden wesen, die ook gehouden sullen sijn d' ordre van hare studia van de DD^{ren} te ontfangen, aen deselve te responderen van haren voortgang, ende t' eenemaal haeren raet, advies, ende beleyt te volgen.”

Hoogst belangrijk was dit besluit. Het sneed voor eerst door eene uitdrukkelijke verklaring van de gansche Broederschap in dit opzicht het particularisme der kerken af, dat zich reeds te Utrecht zoo sterk had voorgedaan, dat deze zaak in den grond zou bedorven hebben en door haar bovenal voor 't genootschappelijk bestaan der Broederschap hoogst schadelijk zou geworden sijn, terwijl het gezag der directeurs, hoe hoog ook gesteld, dit in deze zaak bezwaarlijk alleen zou hebben kunnen weren. En tevens bracht het, door den last aan de directeuren gegeven, eene eerste

regeling in het aannemen van studenten en de leiding hunner studiën. Ja hiermede werd daarin die regeling gebracht, welke in 1633 door de kerkorde bevestigd de grondslag werd van hetgeen sedert omtrent het Seminarium in de Broederschap bleef bestaan, maar dat in 1654 in de nieuwe instructie voor de directie meer in bijzonderheden uiteengezet en omschreven, en in 1666 van de directeurs op afzonderlijke daartoe aangestelde Curatores Seminarii werd overgebracht, Biogr. NL. bl. 5—8. Hoe het na deze regeling van 1630 met de opleiding der studenten ging, vernemen wij nu terstond uit eene *Memorie van 't geene bij de DDres is verhandelt na de voorgaande* (Generale Vergadering. Het eerste wat wij daar lezen is: „Den 19den Aprillis gehandelt met D. ZYLIO aengaende het aenneemen van sijnen soone ANTONIUS tot een alumnus onser Societeyt, als ook met ANTONIO selve. De jongman heeft met hantastinge belooft na Leyden te gaen, ende sijne studia eerst in linguïst et philosophia, daerna ook in theologia aen te stellen na der DDres voorschrift en advys, bereyt hem geheel en al tot den kerckendienst onder ons te consacreeren.” Tegen het geval dat de student met zijne schuld zijn studium niet voleindigde, verbond zich de vader met onderteekende akte, dat hij al de penn. „die aen den voorn. sijnen soone uytgereykt souden mogen wesen zou rembourseeren.” In 1632 op 18 Aug. werd besloten dat hij, „van wien men zeer goed getuigenis hoort, en die nu zijne Theses Logicas onder BARLÆUS kloekelijk heeft gedefendeerd, en die voorts van zeer goede apparentie is, niet minder behoort te hebben, dan die van Utrecht (boven blz. 333) den student TAURINUS toeleggen, 250 gulden.” Merkw aardig hiervoor, gelijk ook in andere opzichten, is mede wat weder terstond daarop in die vergadering der directie van 1630 voorviel. Van wege de kerk van Gouda werd voorgesteld „PETRUS THOMBERGEN, zoon van HARBOLDUS sal. ged., aenneemen tot eenen alumnus onser Societeyt, waertoe de gemeente van Gouda, in geheugenisse van des saligen vaders diensten, bereyt waren d'onkosten te fourneren.” Maar de jongman had zijn vroegere studie van de rudimenta der Latijnsche taal laten steken, en de last der directeurs hield in, dat zij niemand zouden aannemen „dan die alreeds cursum studiorum trivialium hadde volbragt,” v. d. HOEVEN

Gedenkschr. Aant. blz. 75. Voorts mishagde ook in hem „dat hij alreede soodanigē grooten opinie van hem selven hadde, dat hij alreeds meende bequaem te wesen tot het prediken, gemerkt hij hadde doen versoecken aen een die-naer omtrent de stad Gouda, om voor hem te moogen predicken; welke opinie hem in den wege soude wesen om wel toe te nemen. Eyntelijk, dat er geen goet gerugte ging van sijn voorgaende comportement in leeven, welke bekent wordende onder 't volck de stigtinge van sijnen dienst soude merckelijk verhinderen. Dat onse partijen hiermede haer profijt soudē doen tot veragtinge van ons, als die alles wat ons voorquam promoveerden sonder opzigt van wetenschap of zeden, ende alsoo toonden, dat wij den h. kerckendienst niet anders agteden als een gemeen ambacht om de kost mede te winnen.”

Van dien „last der directeuren omtrent de studia trivialia,” hoezeer in den aard der zaak gelegen, hoorden wij vroeger niet. Er moeten dus reeds meer bepalingen gemaakt zijn dan wij kennen. Wat THOMBERGEN betreft, hij liet zich door het antwoord niet afschrikken, maar verscheen acht dagen later zelf voor directeuren. Omtrent zijn vroeger „comportement” vernemen wij dan wat directeuren daarvan hadden verstaan. Hij zou zich zoo misdragen hebben, „dat hij gevangen was geweest, en gevaer sijns levens soude hebben geloopt, in gevalle dat er niet goede vrienden waeren tusschen beyden gekoomen die, om de eere sijns saligen vaders ende van den h. dienst bij sijne E. bedient, voor hem hadden geintercedeert.” Hierop antwoordde hij, „dat d'oorsaken van sijne gevangnisse en detentie meer op suspicien waren gegront geweest als op seekere kennisse.” Nog later, 2 Maart en 16 Juli, werd door zijn broeder in den kerkeraad van Gouda op zijne aanneming gedrongen; maar de directeuren bleven er bij dat zij geen belofte doen konden, doch lieten het aan Gouda, of men „zonder verkorting zijner weldadigheid voor 't gemeen” de kosten voor de voorbereidende opleiding van den jongeling over had. Hiervan kwam niet; althans P. THOMBERGEN is niet tot de evangeliëbediening bij de Broederschap gekomen.

Den 4^{den} Mei verscheen bij de directeuren JOHANNES HENRICI OUWENS. Hij verklaarde (Biogr. NL. blz. 365), „dat hij t' eenemaal gesint was sijne paedagogische conditie te laeten, en hem

weder tot de studiën te begeven om die te recoleren, ende hem dan voort in 't proponeeren te oefenen ende in 't verkondigen der goddelijke waerheyt te laeten gebruyken." Dat was hun aangenaam; maar de middelen waren sober; kon hij niet voor eenigen tijd zich zelve onderhouden, alleen somwijlen een kleinen bijstand trekkende? Dit nam hij aan, en men stond hem eenig uitstel toe ten einde door een ander in zijne paedagogie te doen voorzien. Men wilde hem hierin helpen, en zijne conditie deed men SALSON aan de hand.

Omtrent dezen staat nog heel wat aangeteekend, en wij deelen het voornaamste er van mede, niet om zijn persoon, voor wien het met hem verrichtte niet tot den gewenschten uitslag leidde, maar omdat het ons de zorg en bemoeiing der directeuren in dit belangrijk deel van hunne belangrijke taak doet kennen. — Den 24sten Apr. 1630 verscheen SALSON in hunne vergadering: Hij had reeds eenige maanden de vergaderingen der Remonstranten te 's Hage gefrequenteerd met geheele nalating van de Contra-remonstrantsche, en was nu op kondschap van D. MATTHIJSUS gekomen met de verwachting dat hij den volgenden dag publiek zou worden gehoord voor het volk. Dit was misverstand. Men had met hem willen spreken en hem privatim hooren. Bij 't eerste vroeg men allereerst naar 't geen hem bewoog over te gaan van hen bij wie alle voordelen van de wereld waren, tot hen die onder 't kruis, bij bekrompen middelen, alleen eene oogluiking genoten die zij licht niet lang zouden houden? 't Was uit pure consciëntie. Waardoor was die bewogen? Door de gruwelijke leer der predestinatie. Maar de schriften, uit welke hij de meeningen dienaangaande van beide zijden had moeten leeren kennen, had hij niet gelezen, „uytgenomen dat hij in BOOGERMANNI huys de Haegsche conferentie had gelezen, in de welke BOOGERMANNUS hem vermaende alleene het seggen van de Contra-remonstranten te leesen, overslaende en voorbijgaende hetgene de Remonstranten seyden, als hem niet aengaende." Maar hierin weersprak bij zich weder. Men vroeg naar zijn preparatoor examen. 't Was afgelegd bij FÆSTUS, POLYANDER, THYSIUS en COLONIUS. Hoe had hij het daarin gesteld met de predestinatie? Hij had verzocht in die materie niet zeer geperst te worden, en had voldaan

met eene verklaring dat er eene eeuwige verkiezing en verwerping was, maar diè was algemeen en haar vrucht hing af van geloof en ongehoorzaamheid. Dat sloeg hen voor 't hoofd, en hij wist zich niet te corrigeeren, zoodat zij hem helpen moesten, stellende in de plaats van verkiezing genade. Ook van zijne studiën hoorde men niet wat voldeed. Toch liet men hem toe tot eene proefprediking op den volgenden dag. Om die te hooren verscheen men met de predikanten die thans Rotterdam bedienden (daar werd de Verg. gehouden) „in de kleyne loodge”. (Biogr. NL. blz. 44.) Maar die preek, over II. Cor. V. 19, kon den directeuren niet beter voldoen. „Zij dacht hun te wezen confuys, duyster, verwert, overhoop geworpen, ende geensins tot verklaringe van de voorgestelde materie dienende, nog geappropriert tot regte stigtinge.” De ongunstige uitslag van een en ander werd hem medegedeeld. Daarover was hij uiterst verslagen. Had hij zoo iets kunnen voorzien, hij zou bedekter hebben kunnen gaan. Maar nu had hij door het ter preeke gaan bij de Remonstranten zich niet alleen de professoren en predikanten, maar ook zijn eigen vader tegen gemaakt, die weigerde hem in zijn huis te ontvangen. Hierop werd hem voorgehouden dat een dienstknecht van JEZUS CHRISTUS inzonderheid met waarheid omgaan, en geduldig om der consciëntie wille moest lijden. Hij wilde propositiën maken, die hij den Broederen zou overgeven om te verbeteren. Maar hij moest voor alle werk voorzien zijn met kennis en wetenschap in 't stuk van religie, „waeromme hij ook gestadigen arbeyt moeste doen, vergeselschap met heylige gebeden, om de schrifture te ondersoecken. Tot welken eynde hem ook wiert vertoont wat een hoogwigtig en voortreffelijk ampt, wat eene waerdige bedieninge dat het is, in den naeme van den grooten God en des Heeren JEZU CHRISTI tot het volck te spreken, ende mitsdien, met wat eene eerbiedinge, ommesigtigheyt en naerstigheyt sulx moet geschieden.” Terwijl hij zich had voorgesteld, dat hij bij iemand van de geleerdsten onder de broederschap zou worden gevoegd om zich onder diens opzicht te oefenen, werd hij gewezen op den staat van zaken, die vereischt dat de dienaren nu hier dan daar moeten wesen. Nog is hij vermaand over zijne groote gedachte van zich zelve, daar hij aan D. MATTHIJSUS zijn hulp en dienst

voor de openbare predikatie had gepresenteerd, terwijl hij nogtans zoo onervaren en onbekwaam daartoe was. Eindelijk wilde men omhooren naar eenige conditie die voor hem geschikt was, en uit „den soberen ontfang der Dree hem (waarschijnlijk voor reis en verblijfkosten) aantellen eens 25 gulden.” Men deed hem zulk eene conditie aan de hand (boven 338), maar hij was tot haar niet genegen, ook omdat zij hem zou verhinderd hebben zijne studia theologiae te vorderen. In de Generale Vergadering van 1631 werd weder over hem gesproken, en den zeven gecommitteerden tot de voorziening der kerken met eigen leeraars aanbevolen, hem te hooren en met hem te handelen zoo zij best zullen vinden. Dien ten gevolge is den 18den Febr. 1632 nog eens eene propositie van hem gehoord, en men oordeelde dat het nu beter met hem was dan voorheen, maar dat er nog veel aan schortte, zoodat men hem over acht dagen nader wilde hooren, dan over den opgegeven tekst Joh. III. 16. Dit geschiedde, en hem werd aangezeid, dat het wel wat maar niet veel gebeterd was, en men niet wist of men hem zijne gagie voortaan zou kunnen continueeren, weshalve hij naarstig moest studeeren. Den 28sten April verzocht hij dat hij nu voortaan in den dienst, 't zij ordinair 't zij extraordinair, gebruikt mocht worden. Met bedenking tegen zijn jagen en persen gaf men hem nog een tekst op, Rom. V. I., om hem dan finaal bescheid te geven, en 18 Aug. besloot men met de Generale Vergadering, die haast zou moeten gehouden worden, te beraadslagen of men hem zijn traktement zou continueeren of niet. Die vergadering had, gelijk wij weten eerst in 1633 plaats, en de extracten die wij van hare handelingen hebben gewagen van SALSON niet, van wien wij ook later niet meer vernemen.

Beter ging het met VORSTIUS, van wien wij in de vergadering van 1630 in de eerste plaats hoorden als reeds genomineerd; en om de bijzonderheden die zich ook hier weder voordoen gaan wij voort deze, op zich zelve minder belangrijke zaken mede te deelen. Hij was WEBNERUS of GUERNERUS VORSTIUS, zoon van den bekenden hoogleeraar, en presenteerde zich te gelijk met P. THOMBERGEN den 27 April van dat jaar in de vergadering der Directeuren. Hij verklaarde, dat hij „bereid was zich geheel en al tot het studium theologicum te heiligen en daarin standvastig voort te gaan,

al ware 't schoon alzoo dat de Remonstranten met nieuwe verdrukkingen werden bezwaard. Hij had een collegium logicum en daarna een coll. physicum bij prof. BARLAEUS gehad, zich in graecis tamelijk geoefend en ook de rudimenta hebraeae linguae beginnen te leeren. Hij werd vermaand, dan nu naar Leiden te gaan om aldaar zijne studiën ordelijk te vervolgen, maar verzocht daarvoor uitstel tot October om zijne institutie van een zoontje van een eerlijk man te Amsterdam te voltooien. Omdat hij reeds een half jaar traktement genoten had maakte men hiertegen bezwaar, en zeide hem aan, dat hij zich eerst van alle verhandeling moest vrijmaken en dan zich weder adresseeren. Hij bracht daartegen in dat een student niet op f 200 jaarlijks kon leven; doch met de opmerking dat geen alumnus meer had, en zelfs de leeraars die „eenloopig waren” niet, bleef men bij zijn besluit. Den 18^{den} Febr. 1632 deed hij, die nu uit zijne paedagogie gescheiden was, na SALSONIUS eene propositie, hij over I Thess. V: 8, met welke het naar het oordeel der Directeuren „sonderling wel was, daer over sij alle tegelijk God dancken.” Acht dagen later predikte hij weder nu over denzelfden tekst als SALSON. Zijn eerste propositie was met meer aangenaamheid gehoord dan deze; men wees hem een fout twee of drie aan, maar vermaande hem couragie te hebben en naarstig te zijn, en zou hem de hand bieden naar vermogen. Hij was dan ook ondanks die herhaalde prediking en zijn traktement nog niet voor goed als student of alumnus aangenomen; want op 18 Aug. lezen wij, dat hij daartoe zeer werd gerecommandeerd. Maar onmiddelijk gaat bij de dienstregeling vooraf het besluit, „dat VORSTIUS nog zal blijven tot Dockum.” Ofschoon dan nog niet tot alumnus aangenomen, hetwelk tot de Generale Verg. werd uitgesteld, werd hij dus waarschijnlijk reeds in den dienst gebezigd. Want geen andere VORSTIUS was er aan wien bij dien dienst te Dokkum kan gedacht worden; en wij zelve hoorden reeds, blz. 320, dat WERNERUS daar in 1634 en weder in 1635 gevangen genomen en gebannen werd. In 1641 werd hij predikant te Hoorn. Zie Biogr. NL.

Wij behoeven niet te doen opmerken wat uit al deze handelingen omtrent de nauwgezette, de ernstige en toch vrijgevigige zorg der Directie in deze zaak blijkt. Bekwaamheid en vroomheid vorderden zij. Voor de eerste waren zij

met de Broederschap op een goeden grond van literarische en philosophische studie gesteld. En voor de andere zagen zij zorgvuldig toe op zin en wandel. Maar tevens hadden zij veel geduld met nog hoogst gebrekkige oefening, en gaven ruime gelegenheid en aanmoediging om te vorderen.

Wat de Directeurs ten aanzien der betrekking van de alumni tot de gansche Sociëteit in 1629 te Utrecht besproken en gehandhaafd hadden (boven, blz. 209), en dat in 1630 door de Generale Verg. nader was vastgesteld en bepaald (boven, blz. 212), werd in de Vergadering van 1631 nog eens herinnerd. Daarbij werd toen nog meer bijzonder uitgedrukt, (Bijl. N°. 21), „dat de particuliere kercken die daertoe (tot het onderhoud der studenten) contribuieren, deselve penningen sullen brengen ten comptoire van de Societeyt, opdat de studenten, haer onderhoud ontvangende uyt de handen van de Societeyt en 't gemeen, daeruyt mogen verstaen, dat sij niet en sijn geaffecteert in 't particulier aan die kercke die tot haer onderhoud contribueert, maer aen de gemeyne Societeyt, ende daerom te meer luysteren na de directe en de vermaningen derselver, als staende onder derselver opsigt, ende gehouden deselve van haere studien doen ende laten reekenschap te geven.” Tevens werden Directeuren in verband hiermede toen gelast: „alsoo hierin gebreck valt bij de kercke van Utregt ten aenzien van de persone PETRI TAURINI” (aan wien zij zelve, gelijk wij hoorden, f 250 tot onderhoud uitkeerde) „te arbeiden met alle gevoeglycheyt, dat sij haer in desen deele mede voege na de gemeyne orde.” Als de Gecommitteerden voor de vaste bediening der kerken hierna 14 Febr. 1632 een omslag maakten van de lasten die de kerken zouden te dragen hebben, namen zij in deze nevens de onderhouding der dienaren o. a. ook die der weduwen en der alumni op. En toen zij in eene daartoe beschrevene vergadering van eenige gedeputeerden der kerken van Amsterdam, Rotterdam, Delft, Gouda, Hoorn en Utrecht op 29 Sept. van dit jaar aan deze dien omslag mededeelden, en op hun verzoek eene schriftelijke raming gaven van de behoeften en opbrengsten, was hierin voor 't onderhoud der studenten f 1550 uitgetrokken. Daarvan brengen wij van zelf f 250 op elk der beide studenten, TAURINUS en VAN ZIJLL, maar kunnen wij het overige niet verdeelen, omdat wij alleen VORSTIUS nevens hen als gewoon alumnus kennen,

doch niet weten wat aan VAN RIJSWIJK, OUWENS en SALSON werd verstrekt.

Gaandeweg waren zoo de zaken van het Seminarium van 1630 af al meer en meer geregeld. De zorg voor het aannemen van studenten, voor de leiding van hunne studiën en het onderzoek naar hunne bekwaamheid werd door de Directeuren gevoerd. Zij genoten onderhoud van de Sociëteit, en studeerden te Leiden, gelijk wij althans van enkelen met zekerheid weten. Maar de hoofdzaak ontbrak nog, het eigen onderwijs, dat men natuurlijk met de oprichting van eene eigene kweekschool voornamelijk had bedoeld. En toch was er de man die het geven zou, en was hij door ieder daarvoor aangewezen, SIMON EPISCOPIUS, de gewezen Leidsche hoogleeraar in de godgeleerdheid; en hij was om zijn krachten geest en om zijne voorafgegane professie thans op 49-jarigen leeftijd nog niet te oud, maar aan den anderen kant tot een leeftijd gekomen die, in verband met hetgeen hij had doorgestaan, op zijne aanstelling drong. Ook was het bezwaar, zoo het er een was, dat hij te Leiden allerminst zijne kweekschool kon openen, en dat elders geene gelegenheid voor de studia trivialia der studenten bestond, thans door de oprichting van het Amsterdamsche Athenaeum Illustre (1632), met VOSSIUS en BARLAEBUS aan 't hoofd, opgeheven, ja, door eene krachtige aanbeveling van Amsterdam als de plaats der stichting vervangen. En bovendien was nu door de invoering der vaste bediening het gevestigd bestaan der Broederschap aangevangen.

Wij weten dan ook, dat men het er op had aangelegd om omtrent dezen zelfden tijd het onderwijs van EPISCOPIUS te Amsterdam te doen beginnen, en zoo de kweekschool daar te stichten. De Amsterdamsche kerk had reeds van hem de belofte dat hij aldaar zou komen resideeren, en van de Directeuren, dd. 25 Febr., dat dit tegen Mei 1632 zou geschieden; alleen hadden deze later daaromtrent nog een uitstel van eenige maanden verzocht, ten einde de Rotterdamsche kerk, die EPISCOPIUS diende, zich inmiddels van een goed dienaar zou kunnen voorzien. En die van Amsterdam lieten niet na, op eene zaak die ook voor hen van zoo veel beteekenis en waarde was, krachtig aan te dringen. Als het Augustus 1632 geworden was, verscheen eene commissie uit den kerkeraad in de vergadering der Directeuren

te Rotterdam. Men had het voornoemde uitstel niet toegestaan maar er in berust, doch nu onlangs EPISCOPIUS zelven te Amsterdam weder aangesproken en aan UYTENBOGAERT geschreven, en thans hadden RIJKH. GERRITZ. en CAR. NIELLIUS van den kerkeraad in last te verzoeken, „dat de Directeurs wilden ordre stellen ten eynde D. EPISCOPIUS volgens voorgaende beloften metten eersten daer mogte koomen, niet juist om te prediken, als daerom het haer niet voornamelijk en was te doen, van meninge sijnde D. EPISCOPIUM daarmede niet meer te beswaren dan deselve selve soude goetvinden, maer voornamelijk om het Seminarium der Remonstranten ende de Theologische private en publijcke lessen ende oeffeningen, soo noodig als ieder een wist, aldaer aen te stellen, alsoo dat nieuwers bequamer en soude kunnen geschieden als binnen Amsterdam, soo om d'illustre schoole aldaer onlanx opgerecht, als om verscheyden soo magistraten als andere persooenen van qualiteyt, die daertoe seer waren genegen, ook selve om hare kinderen tot het hooren derselver lessen mede te senden; eene saecke (seyden sij) die van velen wiert verwagt ende van soodanig insigt was, dat vele van de geduyrigheyt der Remonstrantsche saecke voornamelijk binnen Amsterdam genoegsaem despereerden ende daerom in hare goede genegentheyt souden komen te verflauwen, ten ware sij saegen dat soo een Seminarium aldaer wierde opgerecht.” RIJKHART GERRITZ kreeg ten antwoord, dat men op de zaak zou letten en EPISCOPIUS zelf hooren, nadat men zou verstaan hebben wat gedeputeerden van den Rotterdamschen kerkeraad, die bij de hand waren, ter zake van hem hadden voor te stellen. Deze verschenen, en bekend is het uit het Gedenkschrift van v. d. HOEVEN, blz. 35 en aant. 81, wat al gewichtige redenen den Rotterdamschen kerkeraad nu en later met al zijn vermogen deden ijveren om den zoo belangrijken man voor de zoo belangrijke gemeente te behouden. Uit de onderhandelingen der Directeuren met die van Amsterdam en Rotterdam en met EPISCOPIUS zelven vermelden wij alleen het volgende. Aan die van Amsterdam verklaarden zij thans, dat de zaak van 't Seminarium nog zoo gereed niet was om zoo terstond aangevangen te worden, en als accommodatie zou EPISCOPIUS, ook naar zijn advies, nog tot Mei 1633 te Rotterdam blijven, maar pan ook zeker te Amsterdam komen. Met de uiterste om-

zichtigheid trachtte men de beide kerken hierin te doen berusten. Bij die onderhandelingen verklaarde Rotterdam, 7 Aug. 1632, „dat zij wel bekenden dat het Seminarium noodig was, en wanneer de zaken waren in termen en gereed om het op te richten, dat in zulk geval die van Rotterdam tegen 't vertrek van EPISCOPIUS naar Amsterdam niet wilden zijn, als wenshende mede het Seminarium te bevorderen naar al hun vermogen als eene noodige zaak; maar nademaal zij hielden dat daartoe geen apparentie was of haast wezen zou, zoo verstonden zij dat EPISCOPIUS buiten de consideratie van 't Seminarium niet naar Amsterdam behoorde te gaan maar te Rotterdam te blijven. Daartegen over bleef Amsterdam (reeds 17 Aug. weder) op de komst van EPISCOPIUS aandringen. Doch Rotterdam scheen maar niet te slagen met zich in de plaats van den overleden GREVINKHOVEN, nevens CUPUS en SAM. V. LANSBERGEN, van een goed dienaar te voorzien. En ook de Directeuren schijnen de belangrijke kerk ontzien te hebben. ALB. HUTTENUS, haar mede in Febr. 1632 toegevoegd, had naar zijn verlangen verlof gekregen om nog eenige maanden te Nijmegen te blijven, en dit duurde tot op 't vertrek van EPISCOPIUS, dat eerst tegen 't eind van 1634 plaats had.

Intusschen had men door UYTENBOGAERT kennis gekregen, 17 Aug. 1632, „van 't notabel legaat tot onderhoud van eenige Remonstrantsche studenten,” dat men van den Remonstrantsgezinden gewezen hoogleeraar van Sedan, DANIEL TILLENUS, te wachten had, en in welks bezit men kwam in 't laatst van 1633, (boven blz. 320). Voorts was bij de kerkorde, 6 April 1633, voor goed aan de Generale directeurs der Broederschap opgelegd, Art. 30, „Zullen ook acht nemen op het Seminarium, of den kweekhof der studenten die tot kosten van de gemeene Sociëteit onderhouden worden, en hunne fundamenten in de philosophie en talen hebben beginnen te leggen, ten einde ze ook in de theologie en leer die naar de godzaligheid is met den eersten opgekweekt en onderwezen mogen worden.” Ook in de Ampliatie, toen aan de Instructie der Gecommitteerden tot de voorziening der kerken, als Instructie der Generale directeurs toegevoegd, werd hun, even als de visitatie en inspectie der kerken, uitdrukkelijk de vordering van het Seminarium der alumni en dezer institutie in de theologie opgelegd. Als de Gen.

vergadering, te Amsterdam gehouden, nu weder tot de directie door drie Directeuren besloten, en UYTENBOGAERT, EPISCOPIUS en CUPUS op nieuw als zoodanig had benoemd, deden eenige opzieners der Amsterdamsche gemeente haar door UYTENBOGAERT waarschuwen, dat bij de Amsterdamsche opzieners zeer kwalijk zoude genomen worden, dat men onder het pretext van deze directie zoude zoeken D. EPISCOPIUS te houden te Rotterdam en te beletten zijne residentie te komen nemen binnen Amsterdam. Het bleek daarbij dat men toen reeds plan had hem nog een jaar te Rotterdam te laten; want UYTENBOGAERT deed aan de Vergadering de vraag, hoe men het maken zou met de directie indien Amsterdam daartoe niet kon bewogen worden? Men vond goed EPISCOPIUS te bidden, in elk geval de directie te continueeren, met vrijheid aan de beide andere Directeurs om een vierden te assumeeren. Zelfs heeft de Rotterdamse predikant LANSBERGEN verzocht „dat, alzo daags te voren was gemoeverd (vermoedelijk door Rotterdam), of het Seminarium nog niet wel een jaar zoude kunnen worden uitgesteld, opdat D. EPISCOPIUS zoo lang tot Rotterdam moge blijven, daarop eene resolutie mocht genomen worden. Maar de Vergadering vond om reden best, dat stuk niet verder te moveeren.”

Ten volgenden jare (1634) werd in de Generale vergadering van 19—21 Juli de directie nog weder aan hetzelfde drietal opgedragen, maar dadelijk LANSBERGEN als vierde hun toegevoegd, want zij heeft eindelijk „het artikel van het Seminarium zeer behartigd, met gansch vriendelijk en ernstig verzoek aan D. professor EPISCOPIUS en de kerk van Amsterdam, alwaar de studenten, die alreede bij de Sociëteit onderhouden worden en alwaar de gezeide EPISCOPIUS nu gaat resideeren, dat dat stuk toch in goede acht genomen, en op de studenten en hunnen voortgang wel gelet worde”.

Zoo werd het nu eindelijk ernst, en den 28sten October ving EPISCOPIUS, gelijk bekend is, te Amsterdam het onderwijs ten zijnen huize ¹⁾ met zeven studenten aan, en werd daarmede

---

1) Brief van hem dd. 27 Oct., Rott. HSS. 1076, v. D. HOEVEN, blz. 84. Het Rott. HS. 1074 is een brief aan UYTENB. van 18 Oct., waarin Episc. meedeelt „hoe hij 't zal moeten aanleggen tot een veilig begin, in stilte aan zijn huis.

het Seminarium geopend — dat Rotterdam nog vóór het eene van 't jaar, om 't klein getal van kweekelingen en vooral om 't dreigen van den Amsterdamschen magistraat, tot zich wilde overbrengen ¹⁾).

B E S L U I T.

Met die opening van de eigene Kweekschool van leeraars voor de Broederschap was hare Vestiging volbracht, die, na eene langdurige voorbereiding, 1619—1631, met de invoering der vaste bediening in 1632 aangevangen, en in 1633 met de aanneming der kerkorde werd voortgezet. En in deze zoo volbrachte vestiging was DE STICHTING DER REMONSTRANTSCHER BROEDERSCHAP voltooid.

Hier stond dus de grens van mijn onderzoek; en bij deze heb ik mijne mededeelingen te eindigen. Want wat anders om den aard van het werk nog eerst kon noodig wezen, den hoofdinhoud in een beknopt overzicht zamen te vatten, is reeds geschied in de uitvoerige inhoudsopgave, die ik tot voorafgaande terechtwijzing beter achtte voor elk Deel te plaatsen. En ook opmerkingen die omtrent hoofdbijzonderheden konden noodig wezen, als over de grondlegging, de Waalwijksche vergaderingen, de schriftelijke werkzaamheid, de vervolging en verdrukking, de conspiratie, de houding van Prins FREDRIK HENDRIK, de waarde der groote voorgangers, der directie, der kerkorde enz., zij zijn te harer plaatse achtereenvolgens aan de vermelding van die zaken zelve toegevoegd.

Maar de lezers, die ik te wenschen heb, zullen hier aan 't einde van mijn verhaal nog ééne zaak nu zeer bepaald zich willen voorstellen, de hoofdzaak die al de medegedeelde bijzonderheden ons moesten doen kennen, de ééne zaak om welke het ons te doen was, de stichting der Broederschap. Terugziende op hetgeen zij vernamen, willen zij

---

1) Brief van UYTENS. aan EPISCOP. 26 Dec. 1634. Rott. HSS. 2106.

daaruit de vraag zich beantwoorden: die stichting, wat was zij nu, van welke gehalte en waarde als oprichting van de afzonderlijke kerkgemeenschap, met andere woorden, hoe hebben wij over haar te oordeelen?

Het spreekt van zelf, dat ik aan die lezers mag en moet overlaten elk voor zich zelve dat oordeel op te maken. Maar wenscht men mij, dien men nu zoo lang volgde, eer wij scheiden, ook daarover nog te hooren, gaarne voldoe ik ook hieraan, en spreek ik, na de opmerkingen die ik bij de grondlegging en de vestiging der Broederschap reeds maakte, ten besluite over deze zaak met enkele woorden mijn gevoelen uit.

Om dit zoo bepaald mogelijk te doen, kies ik daarvoor liefst den vorm van korte stellingen, wier gronden ik natuurlijk niet weder aanvoer maar stilzwigend door het gansche werk gegeven reken, doch voor¹wier toepassing op onzen tijd men hier en daar eene enkele bijgevoegde opmerking wel niet ongepast zal achten.

De stichting der Broederschap was om twee redenen noodzakelijk. Vooreerst zou de goede zaak der Remonstranten zonder hunne verzameling in gemeenten onvermijdelijk zijn verloren gegaan; en ten andere, terwijl afzonderlijke gemeenten, zelfs naar Doopsgezind beginsel, niet buiten allen band van gemeenschap kunnen bestaan, was het bijeen brengen en houden van de met geweld geweerde Remonstrantsche gemeenten onmisbaar.

Voor het beoordeelen van de waarde der Kerkgemeenschap in onze dagen is ook hier te leeren.

Zoo was de stichting der Remonstr. Broederschap eene daad, tot welke men bij de kerkelijke uitsluiting door godsdienstigen nooddwang gedrongen, ook tegen het verbod der wereldlijke overheid, wier bepaald gezag in kerkelijke zaken men erkende, gedrongen was.

Bij het besef hiervan, dat blijkbaar in de Broederschap leefde, was zij eene even geduldig als krachtig volgehoudene daad van stoutmoedigen ijver voor „de godzaligheid,” voor de kerkelijke gemeenschap, en voor de vrije belijdenis van het Christendom in het vrije, hervormde Nederland.

Bij den strijd voor en over die vrijheid ook in ons vaderland kan het dan goed zijn op te merken, hoe zeer de ijver voor haar bij de eerste Remonstranten gepaard ging met niet minder prijsstelling op „de godzaligheid” en de kerkelijke gemeenschap tevens.

De strijd, in welken de Broederschap hiervoor met de kerk en met den staat moest geraken, werd door deze veroorzaakt, en was voor haar meer dan gewettigd, omdat zij inzag, wat voor de oogen van velen harer tegenstanders verborgen was, dat de kerk door de Remonstranten uit te sluiten, en de staat door hen naast die kerk te weren hun recht te buiten gingen, en zich in het heiligste aan het recht van het vrije geweten vergrepen.

Thans kan dit op verre na niet meer in die mate voor de oogen van eenige kerkelijken verborgen zijn, en mag het dus ook bij hunnen strijd in dezelfde mate te minder worden voorbijgezien.

Dat de Broederschap in weerwil van dien fellen en langdurigen strijd gevestigd werd, is toe te schrijven aan de kracht der waarheid, aan de sterkte die deze in CHRISTUS heeft, en aan de macht die God haar verleent in de wereld. Bevorderd werd het bovenal door het bezit dier krachtige, even degelijke als vrome aanvoeders en voorgangers, die meerendeels reeds vóór haar ontstaan wakkere voorstanders van haar beginsel geweest waren, en van wie zij de meesten tot aan hare vestiging mocht behouden.

Een sterk sprekend historisch bewijs van de groote beteekenis en waarde die krachtige persoonlijkheden op het gebied van kerk en godsdienst hebben, mits zij krachtig zijn even zeer door vroomheid, geduldige wijsheid, en zich zelf verloochenende liefde, als door stouten moed.

De middelen waardoor het werd te weeg gebracht waren, in de eerste en voorname plaats de rustige lijdzaamheid en de moedige volharding van leeraars en leden der gemeenten. En daarbij hebben wij te voegen de ijverige prediking, de rijke en schoone schriftelijke werkzaamheid, de gewilligheid om zich te voegen onder wijze en trouwe leiding, de aanhoudende bereidheid tot zware offers van rust en vei-

ligheid, van geld en goed voor de zaak van het vrije Christendom, en de sympathie die de politieke vrijheidsstrijd niet kon nalaten hiervoor bij velen in het land te verwekken.

Die vereenigde machten waren zelfs der vereenigde macht van kerk en staat in 't machtige Nederland van de eerste helft der 17de eeuw te sterk. Maar deze bracht door haren tegenstand dit te weeg, dat de Broederschap, die zoo veel geleden had, en wier leden in maatschappelijke belangen zoo zeer bleven achtergesteld, bij hare vestiging klein van omvang en zwak van vermogen was.

Dit laatste werd natuurlijk ook veroorzaakt door de gewone flauwheid van vele geestverwanten en van niet weinigen in de Broederschap zelve, en door het gebrekkige dat wij af en aan bij haar werkzaam personeel zich zagen voordoen. Maar bovendien had het vooral hierin zijnen grond, dat de Remonstranten gedwongen werden toen reeds in eene kerkelijke vereeniging op te treden voor een beginsel, dat ook in Nederland eerst na herhaalden strijd twee eeuwen later ingang in den volksgeest vinden zou.

Een bewijs (bij vele andere) uit de geschiedenis, dat groote zaken eerst na herhaalde pogingen om zich ingang te verschaffen tot stand komen in de wereld, maar dat dan voor het laatste het vroegere verre van vruchteloos was.

De grondslag en de inrichting der Broederschap, die haar door haar beginsel, en door den toestand waarin zij verkeerde, en door de verlichte wijsheid harer aanvoerders gegeven werden, maken haar tot een voorbeeld, om de vereeniging van vrijheid en gebondenheid welke die grondslag, en van zelfstandigheid en samenwerkende gemeenschap welke die inrichting met zich bracht. Doch als voorbeeld wijst zij er tevens op, dat de Christelijke Kerkgemeenschap, voor een werkzaam en belangrijk bestaan, eene vereeniging van meer en grooter gemeente-kringen dan die der Broederschap behoeft, maar aan den anderen kant zelfstandige vereeniging van niet al te vele en groote gemeente-kringen eischt.

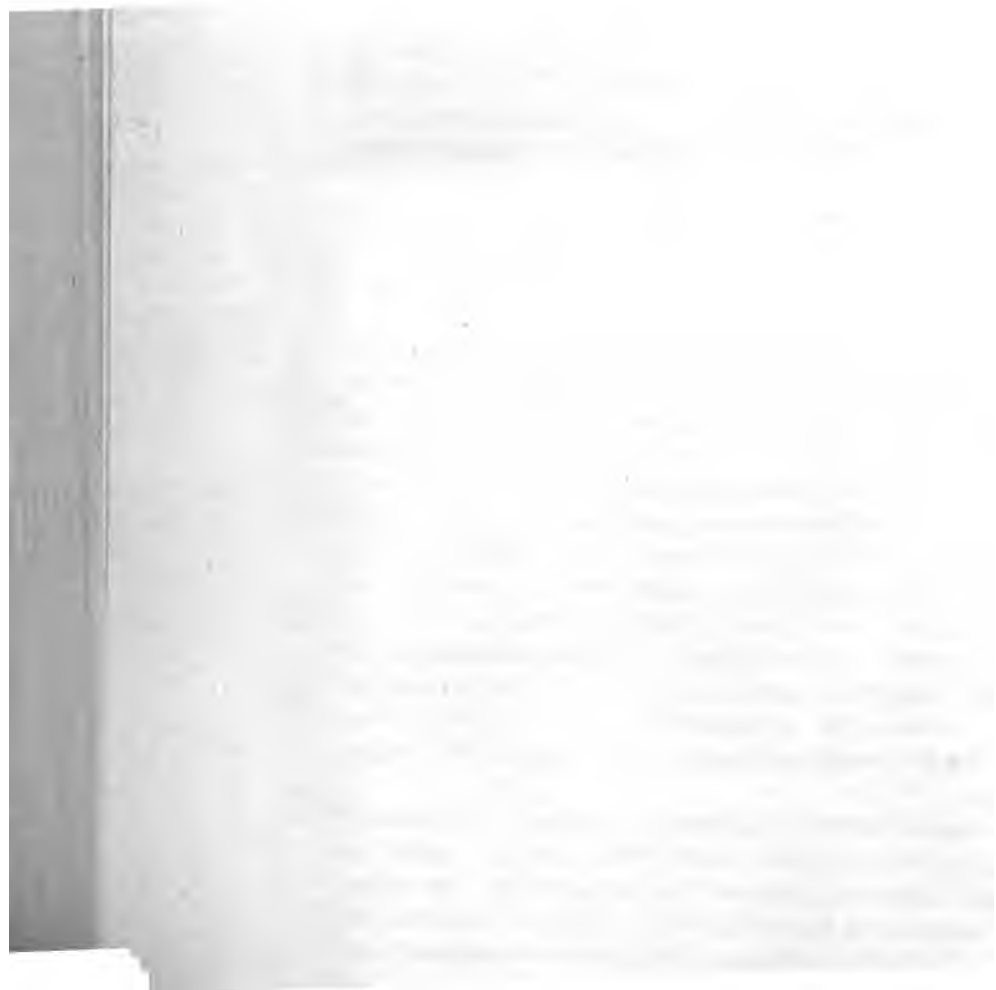
Naar haar beginsel wilde de Broederschap in hare christelijke kerkgemeenschap eene vrijheid, die bepaald zou zijn

door de Schrift en door de gemeene orde welke zij zich zelve stelde. Die eerste bepaling werd door het wezen der Broederschap als Christelijke Kerkgemeenschap gevorderd, en kon om het vaststaand vrije onderzoek der Schriften aan de ware vrijheid niet te kort doen. En door dit laatste werd mede alle schade geweerd die de gemeene orde aan de persoonlijke vrijheid zou hebben kunnen toebrengen, b. v. in leerbepalingen door eene meerderheid vastgesteld (Gedenksch. Aant. blz. 103 volg.). Wij zien dan ook in den tijd van het ontstaan der Broederschap niet anders dan het heilzame van deze aldus bepaalde vrijheid, in het spoedig wijken zoo wel van ongebondenheid in leer en werk en leven, als van te veel gezag van confessie en directie (ald. en blz. 59 en volg.).

Eindelijk; het noodzakelijk kwaad van het ontstaan der afzonderlijke kerkgemeenschap, waartoe de kerkelijke hiërarchie en de verkeerde verhouding van den staat en de kerk in die dagen dwongen, werkte in de gevolgen ook ten goede. Want het bestaan der Remonstrantsche Broederschap heeft het zijne toegebracht om Nederland vóór andere Protestantsche landen van Europa rijp te maken voor de godsdienstige en kerkelijke vrijheid van het Christendom. En door hare Kweekschool, in wier stichting zij ook voor den zwaarsten eisch van haar gedwongen afzonderlijk bestaan niet terugtrad, heeft zij de beoefening eener vrije en verlichte christelijke godgeleerdheid, en de opleiding van welgevormde evangeliëdienaars in Nederland niet weinig bevorderd.

Maar niets ontnemt dit aan de ernstige waarschuwing welke die dwang blijvend geeft. Daarvoor toch heeft het ergerlijke lijden dat deze over zoo velen bracht, het schromelijk onrecht en tergend geweld dat hij met zich voerde, en de jammerlijke vertraging die hij den voortgang der godsdienstige en kerkelijke vrijheid zelfs in Nederland deed ondergaan, heeft dit alles te zeer een oordeel in zich, dat een dreigend „waakt” tot alle volgende geslachten spreekt.

BIJLAGEN.

Bijlage N°. 1, Blz. 5. (Rott. HSS. N°. 75.)

**Renovatie der plakكاتen. Aanteek. uit
de Handel. der Staten van Holl., 19
Mei 1627.**

De adviezen van de leden geresumeerd wezende op 't eenparig executeeren van de resolutiën, zoo wel van den 3^{den} Juli 1626, genomen op 't renoveeren en executeeren van de plakكاتen, in de jaren 1619 en 1620 bij de Ho. Mo. Heeren Staten Gener. gemaakt tegen de uitgebannen predikanten en tegen de aparte en verbodene vergaderingen van de Remonstranten, waarin die van Rotterdam den 7^{den} Juli deszelfden jaars mede hebben bewilligd, mits convenieerende op een eenparigen voet van executie, als die van den 4^{den} dezer maand Mei daarop mede genomen, mitsgaders op de nadere verklaringen van die van Rotterdam, dat voor dezen tijd de voorz. renovatie en prompte executie van dezelve plakكاتen in hunne stad niet is praktikabel dan met grooten ondiens, doch zoo men hun tijd geeft, dat zij verhopē zulke orde te kunnen stellen, dat de insolentie van de aparte vergaderingen der Remonstranten zoude kunnen worden geweerd, mitsgaders ook 't inkomen van de uitgebannen predikanten, en ten laatste mede op de consideratiën, bij ZExc. gemoveerd in de laatste conferentie met hem gehouden, om ten inzichte van de zwaarigheid tot Rotterdam de renovatie van de plakكاتen nog terug te laten en nogmaals orde te stellen, als in den voorgaanden jare den 28sten Juli is geschied, dat bij brieven allen magistraten en officieren ernstelijk zal worden gelast, op de rust van de religie wel te letten en orde te stellen dat de aparte vergaderingen van de Remonstranten en 't inkomen van de uitgebannen predikanten mogen worden geweerd, en de plakكاتen daartegen gemaakt geëxecuteerd naar behooren, en na diverse omvragen daarop gedaan, om die van Rotterdam om redenen voorsch. en eenige andere leden te gemoet te gaan;

is eindelijk verstaan en geresolveerd, dat onverminderd de voorsch. resolutiën, en zonder prejudicie van die, als nog en bij provisie opgehouden zal worden de renovatie van voorsch. plakaten, maar dat, volgende het goedvinden van ZExc., serieuze brieven geschreven zullen worden aan alle de magistraten van de steden tot wering van de voorz. aparte vergaderingen en van 't inkomen van de uitgebannen predikanten, achtervolgende de voorz. plakaten, die men houdt voor eeuwige edicten, met insertie van 't geen bij dezelve brieven werd geschreven. Is goedgevonden, na communicatie daarop gehouden bij hooggemelde ZExc., die brieven (te) zullen doen publiceeren voor de gemeenten opdat niemand daarvan ignorantie pretendeere; dat ook ZExc. verzocht en aangemaand zal worden, van gelijken te schrijven aan de steden, dat met zijn goedvinden de voorz. brieven werden geschreven, en dat Hij dezelve schriftelijk vermaant zich daarnaar te reguleeren; dat mede serieuze brieven geschreven zullen worden aan alle de officieren, ten einde zij goed toezicht nemen tegen het inkomen van de uitgebannen predikanten en het houden van de voornoemde aparte vergaderingen, en de contraventeurs doen straffen en corrigeeren achtervolgende de voorz. publicatie, zonder eenige conniventie of dissimulatie, op poene van te vervallen van hunne staten en officien en dat dezelve voor anderen zullen wezen impetrabel; ook met last, indien zij bemerken dat ten platten lande eenige eenvoudige ingezetenen zouden wezen, die onwetende zouden wezen van de voornoemde publicatiën en van de brieven van deze vergadering, dat om weg te nemen de voorz. ignorantie zij mede zullen aldaer doen publiceeren den brief aan hen in kracht van dezen geschreven.

Handel. als boven van 22 Juni 1627.

Komen in de Vergadering de heeren WITTE en LOENIUS, raden ordinaris van 't Hof van Holland, refererende d'oorzaak van hunne zending naar Woerden, de *opruiming* van de *schuur* tot eene predikplaats daar geordonneerd, de examinatie op de auteurs van dien, en hoe dat dien-niettegenstaande de Remonstranten echter buiten de stad in eene *pannenbakkerij* ten *hinnen aanzien* voor en *na* *noen* hadden gepredikt, met zoo *grooten toeloop* van volk, dat buiten daaromtrent zich hield, dat niet geraden gevonden was daartegen iets feitelijk te doen, omdat de magistraat te Woerden bij zich zelve niet machtig is daarin te voorzien. Dat zij daarna sich daarop hadden geïnformeerd, en bevonden dat die luiden veel verleid worden dat de plakaten tegen de conventikelen, *gemaakt* wezende bij 't leven van ZExc., hoogloffelijke memorie, *met zijns dood krachteloos* zouden zijn geworden. Dat zij daarvan *rappoort*

hebbende gedaan, bij ZExc. en 't Hof goedgevonden is, dat *serieuse brieven* bij ZExc. en 't Hof geschreven zouden worden aan de magistraten, om met de executie van 't plakk. voort te gaan, en de Remonstranten te toonen dat zulks de intentie van ZExc. mede is; en dat bij 't Hof *vier van de Remonstranten*, die tot Woerden voor de Commissarissen niet hadden willen compareeren, hier beschreven zouden worden. Dat de brieven geschreven en gedepêcheerd zijn, en de 4 Remonstr. hier geciteerd, waarvan 3 gekomen en eenige malen geëxamineerd zijn, zonder iets te willen zeggen, en daarom gelast hier te blijven, presenteerende dezelfde heeren kopie van hun verbaal en informatie over te leveren. — Is geresolveerd, dat eenige dagen zullen worden afgewacht, om te zien wat vrucht baren zullen de brieven van ZExc. en van 't Hof, en dat middelertijd de heeren commissarissen aangemaand zullen worden kopie te geven, — ten einde, indien zij zich niet stellen, te voorzien naar behooren.

Bijl. N°. 2, Blz. 17. (Rott. HSS. N°. 73.)

Conferentie van de Staten van Holl.
met den Prins, 19 Maart 1627.

I.

Copie. In de Conferentie op den 19en Martii 1627 met Sijn Exc. gehouden, Edelen in getalle zes, Dordrecht drye, Haerlem drye, Delff vier, Leyden drye, Amsterdam vier, Gouda twee, Rotterdam vijf, Alckmaer drij, Hoorn twee, Enckhuysen een, Edam twee, met den Pensionaris, is verstaen als volgt:

Dat men, bij formele Resolutye te nemen, beloven ende vaststellen soude, dat in de publycke religie hier te lande geoeffent ende aengenomen, nu nocte hier naermaels, geen inbreuck ofte veranderinge toegelaeten sal worden, van wien dat het ook sij, ende van wat qualiteyt de selve soude mogen wesen.

Dat men mede niet toelaten sal, dat de publycke kercken ende plaetsen daer de religie wert geoeffent bij de Remonstranten wert (den) innegenomen, nocte oock gedogen, dat de selve eenige publycke plaetsen tot andre oeffening van religie maecken off bereyden, ende dat men met al de macht van 't lant sal tegenstaen alle diegene, wie het oock sij, die feytelyck daer tegens yet doen ofte voornemen sullen.

Hyrbij is gmoveert, alleen staets-gewijse bij Resolutie dat aen-

nemen ende beloven sal naer te comen ende vastelyck te onderhouden bij de tegenwoordige ende toecoemende gecommiteerde;

Dan off alle de Collegien van regeringe ende Justitye, met de magistraten van de steden die nu sijn, off namaels comen sullen, daertoe niet mede sullen werden verplicht.

II.

Dat men mede de Regeeringe van de Lande in hooge ende laege vaststellen sal ende maintaineren, ende mede de Regeeringe van de steden volgende de rechten ende privilegien van den landen, ende de steden ende leden van dien ende de selve blijvende ende maintencerende de publycke Religie, als boven, Insgelijcx met alle de macht van 't lant sal defenderen tegens alle factien van personen, die daertegen off om de selve te verhinderen in de religie, magistraten, ofte executie van hun ambt yet pogen sullen voor te nemen, onder wat pretext dat het oock sij, al waert van publycke Religie off andere.

Daerbij is gemoveert, of men met eenen yet statuieren sal connen tegen de predicanten, die de wettelycke magistraet off hun ampt in de gelegentheyt als boven soude pogen te wederspreecken.

Item, omme in deliberatie te nemen of men niet eenige middelen soude connen vinden om de verdeelde gemoederen der ingesetenen tot beter enicheyt te brengen.

III.

De Religie en de Regeeringe alsoo vastgesteld wesende, is geoordeelt niet nodich, yet te verclaren ofte resolveren tot gerusticheyt van degene, die bij publycke autoriteyt in eenige saecken tot maintainement van Religie ofte Regeeringe geemploijeert sullen worden.

Doch is daerbij gemoveert van een Amnestie generael van alle 't gepasseerde, sonder infractie van 't gene bij publycke last ende ordre is gedaen, omme daarmede beter te comen tot vereeniging van de verdeelde gemoederen.

IIII.

Is mede verstaen, dat men naerder sal resumeren, dewijle de Religie ende Regeeringe vast ende onveranderlyck gestelt worden, ende daarmede niet en worden vernieticht maer gecorroboereert de placcaeten ende wetten van de lande tot maintainement van de selve gemaect, off de renovatie ende publicatie van 't placcaet tegen de aparte Vergaderinge der Remonstranten oock van nooden wesen sal: te meer omdat gemoveert is, om een besoigne te maecten tot het vereenigen der verdeelde gemoederen.

Bijl. N°. 3, Blz. 21. (Amst. HSS. N°. 133^b.)

**Missive van de Staten Generaal aan de
Vroedschap van Utrecht, beroerende
de appellatie van de Remonstrantsch-
gezinden, 1 (of 4) Febr. 1627.**

Eerentfeste etc.

Gelijk ons van d'eene zijde lief en aengenaem is geweest, uit UL. Missive van 25 Januarij lestleden te verstaen, dat de selve tot nog toe alle devoir en ernstigheyd hebben aengewend, omme onse placcaten, jegens de aparte vergaderingen van de Remonstrantsgesinden geemaneert, te executeeren, zoo hebben wij ook ongaerne aen de andere zijde gehoord, dat UL. in de selve executie menig mael belet en verhindert worden door geïnstrueerde (P) appellatie, zoo an den Hove aldaer, als ook zelfs aen HH. Staten of H. Ed. Mog. Gedeput., waer uit alsoo niet anders en kan volgen, als dat de resp. Partijen gestijft en gemaintineert, UE. autoriteyt gevilipendeert, en onse Placcaten, tot rust en welstand van de Landen alomme gepubliceert, illusoir gemaectt worden. Hebben wij ten dienst van de Landen, en UL. stad in 't particulier, goedgevonden UE. te vermanen, dat de selve in 't executeeren van onse Placcaten met goeden ijver en ernst willen continueeren, zonder te gedoogen dat daarvan geappelleert worde, alsoo wij niet en verstaen, dat de selve placcaten door appellationis Rechters (P) in dispute getrokken, off daer op surcheange (P) mogt werden gegeven, ofte dat ook appellatie in de selve, als wesende een zake rakende de policie en de ruste van uwe stad en den stand der gemeene religie, eenige plaets moge hebben, ofte gedefereert (P) behooren te worden; ten welker eynde wij ook aen de Heeren Gedeputeerden 's Lands van Utrecht schrijven, niet te willen gedoogen dat yemant UL. daer in eenige verhinderinge doe, maer ter contrarie alles te willen helpen aanwenden, wat tot maintenement van onse Placcaten en de ruste van de Religie en tot weeringe van boose geesten daertegen dienstig bevonden zal worden. Actum den 1(4^P) Februarii 1627.

Hierop volgde:

Acte van den Hove van Uitregt, waer bij meester Pr. VAN LEEUWEN, procureur generael van den selven Hove, geordt. werd te procederen tegen Mrs. GERARD VAN WASSENAER en JOBIS VAN NYEVELD, ter cause zij luyden hen in de Remonstrantsche vergaderinge hebben laten vinden.

Alsoo den Hove voorgekoomen is, datter eenige suppoosten van den selven Hove hen L. begeven souden hebben in de Remonstrantsche vergaderinge, namelijk Mrs. GERARD VAN WASSENAER en JOBIS

VAN NYEVELD, advocaten in den selven Hove, soo is 't dat het resp. Hoff geordonneert heeft en ordonneert bij desen Mr. PIETER VAN LEEUWEN, proc^r. gen^l. in den selven Hove, omme jegens de selven en alle andere te procederen in conformité van de placcaten tegens den Remonstrantsgesinden geemaneert. Actum te Uitregt den 8 Februarii 1627. NIC. DE GOLJER.

Bijl. N°. 4, Blz. 31. (Rott. HSS. N°. 198.)

**Extract uit de Officiers Rolle der stad
Alkmaar, gehouden den 29 Juni A^o. 1627.**

HARE SCHAGEN, Schout der stad Alkmaar, ratione officii sui eischt contra IJSBRANT, SIMONSZ. verwer, JAN BARTSEN, zijdekramer, JAKOB JANSZ. DRAECK, timmerman en ADRIAAN JELLEN, gorter; — Alzoo de gedaagden op den 13 Juni ll., Zondag zijnde, zich hebben vervorderd zich te voegen bij zekere aparte en Remonstr. vergadering, en zich weigerig stellen categorice te antwoorden en 't feit te bekennen of ontkennen, gelijk zij zich ook weigerig stellen om te doen nominatie van de personen die aldaar verder present zijn geweest, niettegenstaande daartoe wettelijk geciteerd zijnde, contrarie de plakkaten van de Ed. Mo. H. Staten, mitgaders d'ampliatie en interpretatie van die, zoo concludeert de Eis^r, dat de ged^{en} over de voorz. onwilligheid en weigering gecondemneerd zullen worden elk in een boete van 25 guld. En daarenboven de Eis^r geadmitteerd, de ged^{en} als bespotters van de justitie te mogen detineeren en vast houden, ter tijd en wijle toe zij naar behooren zullen hebben geantwoord, bekend of ontkend; cum expensis, gereserveerd den Eischer zijn verdere actie van boete. Onderst. SCHAGEN.

Defensie, gedaan maken aan mijne H. Schepenen der stede Alkmaar, overgegeven uit naam en van wege IJSBR. SIMONSEN enz., allen wonende binnen de voorz. stede, verweerdters ter andere, op en tegen zekeren impertinenten en absurden eisch, overgegeven bij of van wege H. SCHAGEN, Schout der voorz. stad ter andere zijde.

1. Omme tegen welken eisch te antwoorden, en eerst 't geen de Heer officier de ged. aanzet: dat zij zich den 13 Juni enz., zeggen de ged. dat zulks geschiedt zonder bewijs, zulks dat daarop als een bloot zeggen bij mijne H. Schepenen geen regard mag genomen worden. 2. Dat nu Ged. ten believen van Eis^r. niet hebben categeantwoord, zeggen Ged. dat zulks is conform de goede rechten welke God Almachtig, de natuurlijke reden en 's Lands oude wet-

ten, costumen, privilegiën, vrijheden en gerechtigheden hun gegund en gegeven hebben. 3. Mits welken hierin geen misdaad is gelegen, noch reden om zoodanigen eisch te doen, en de Ged. te noteeren als bespotters van de justitie. 4. Dat ook de Ged. zich weigerig gesteld hebben van nominatie te doen van personen, rust niet alleen op 't voorz. goed recht, maar ook op het defect van wettig en wel gequalificeerd bewijs, 't welk in orde moest hebben voorgegaan. 5. Behalve dat zoodanige nominatie, noch met de goede conscientie van een vroom christen, noch met de goede naam en faam van een eerlijk man bestaan kan; weshalve dezelve ook niemand behoort gevergd te worden.

6. Aangaande de plakaten bij den Eisch^r geallegeerd dient wel aangemerkt, hoe odieus de plak. in 't stuk van religie in deze landen geworden zijn, sinds dat KAREL V, koning PHILIPS en Duc D' ALBA ons lieve vaderland met zoodanige plak. en derzelver wreede executie ontrust, geplaagd, bedroefd en bedorven hebben.

7. Zoo dat bij alle oprechte Hollanders niet schrikkelijkers en ongoddelijkers schijnt te wezen dan inquisitie, dat is plakaten en executie tot verbieding van religie en godsdienst ingesteld, in welker voegen ook de Hollanders altijd verstaan hebben, al ware eenige religie kwaad of kettersch, dat men evenwel tegen dezelve niet met plakaten en executiën moet procedeeeren, gelijk in de Remonstrantie der stad Leiden, a^o 1582 overgeleverd, en menigte van andere schriften, eertijds bij de H. Staten en resp. steden ingesteld, en in de Historien van BOB en MEREKEN doorgaans te zien is.

8. Wijze politieken hebben ook altijd verstaan dat, al ware 't ook kwaad, wanneer eene groote menigte daaraan plichtig is, 't geen de regenten mishaaft moet gedissimuleerd en door de vingers gezien worden tot behoudenis en avancement van 't Gemeenebest.

9. 't Is ook landruchtig en kan mijnen H. den officier, Burgem^r en Schepenen dezer stede zelven niet onbekend zijn, dat de plakaten tegen de Remonstr. geëmaneerd in verscheidene treffelijke steden van Holland, zonder twijfel uit goede, heilzame inzichten, tegenwoordig quiesceeren en niet ter executie gesteld worden. 10. Waarom zoude men dan niet hier zoo wel mogen civiliseeren als elders, tot rust van de vreedzame burgerij en lof der H. Regenten?

11. 't Ware ook wel te wenschen, dat alle Magistraten wel behartigden *ten eerste*, dat de overheden geen absolute macht hebben om de conscientiën van de onderdanen in 't stuk van de religie en godsdienst te bezwaren met plakaten, dewijl God, die aller Heer is, zich zelven de beheersching der conscientiën alleen heeft gereserveerd en voorbehouden, en de Christenen geleerd, hem meer te moeten gehoorzamen dan den menschen. Act. IV en V. Dewijl ook dezelfde God in het Euangelie leert, dat in materie van religie, godsdienst, waarheid en zaligheid de conscientiën der menschen anders

niet moogen worden gehandeld, getogen, geneigd, gebogen, gedwongen of gedrongen dan met vriendelijk onderwijs en liefelijke inductiën van heilige, krachtige redenen, gelijk II Cor. 10 en overal doorgaans te zien is. 12. Gelijk ook de Heer Jezus en de H. Apostelen met hunne praktijken en goede exempelen hebben doen blijken.

13. Men bezie hierop 't plak. van de H. Stat. Gen., waarin zij verklaard hebben den koning van Spanje vervallen te zijn van 't recht, heerschappij en erve dezer landen, gedat. 26 Juli 1581; item, d' Apologie des H. Prinsen van Oranje, mitsgaders de voorn. Leidsche Remonstrantie, behalve andere menigvoudige schriften der oude Regenten.

14. *Ten tweede:* dat zoodanige plakkaatmaking en executieering strijdt tegen dezer landen privilegiën, vrijheden, gerechtigheden, oude handvesten en loffelijke costumen, zoo de H. Staten in vele diverse Plakkaten, Resolutiën, Ordonnantiën, Antwoorden en Missiven sedert de voorn. declaratie tegen den koning van Spanje altijd hebben verklaard en gesustineerd, 't welk ook in de voorschr. prinselijke Apologie en Leidsche Remonstrantie treffelijk wordt geprobeerd.

15. *Ten derde.* Dat het executeeren van zoodanige plak. corrosief en verderfelijk is voor landen en steden, beiden voor overheden en onderdanen, zulks de droevige ervarenis in deze en andere landen in d' oude en onze tijden doorgaans geleerd en betuigd heeft, 't welk ook de Gereform. bij hunne requesten aan den Koning van Spanje in 1566 wel hebben vertoond, gelijk het mede in de geallegerde schriften wel is gededuceerd.

14. *Ten vierde.* Dat de exercitie van diverse religiën en godsdienstige Vergaderingen in een stad en in een land te samen wel kan bestaan, gehouden, geleden worden zonder eenig nadeel, ja met groot profijt en welvaart van landen en steden, gelijk de voorz. Gereform. treffelijk hebben verklaard en bewezen in hunne Requesten aan den Kon. van Spanje en aan de Burgeme^{en} van Antwerpen a^o 1566, alsmede in een ander Request aan den Aartshertog MATTHIAS a^o 1578.

17. *Ten vijfde.* Dat men in deze landen verscheidene andere gezindheden van 't Christendom, ja ook der Joden zelfs, hoewel ze den Heer Jezus verwerpen en lasteren, vrijheid van religie en godsdienst laat genieten, omdat ze 's Lands lasten en gemeene middelen helpen dragen en beneficieeren tot resistentie van den gemeenen vijand.

18. Met wat redenen zoude men dan de Remonstr., zoo groot in getal, zoo rijk en van God gezegend in goederen, zoo willig in gemeene schattingen en contributiën, zoo getrouwe patriotten en liefhebbers van 't vaderland, die deszelfs vrijheid met goed en bloed

hebben helpen verkrijgen en beschermen, en ook nog goed en bloed daarbij te wagen en op te zetten gewillig en bereid zijn, langer bedroeven en vervolgen van wege hunnen ijverigen en consciëntieusen godsdienst?

19. Wat aangaat de pretense ampliatio en interpretatio der plak., bij den Eisch^r geallegeerd, behoort bij de H. Schepenen in geen consideratie te komen om deze navolgende redenen. 20. 1° 't is maar een advies, ergo geen wet. Zijn overzulks de H. Schepenen niet gehouden noch gebonden om dat te volgen ¹⁾. 21. 2° 't Is maar een advies niet van de Staten, wien 't alleen toekomt hunne plak. (zoo 't nood doet) te amplieeren en te interpreteeren. 22. 3° 't Is strijdig tegen de plak. zelve, die spreken van schuldig bevonden en bewezen te zullen worden, en alzoo bevestigen den wet-tigen cours van proceduren naar rechten. 24. 5° 't Strekt tot prejudicie van de H. Staten, wien alleen toekomt hunne plak. te amplieeren en te interpreteeren. 25. 6° 't Is nooit bij de H. Staten geapprobeerd en bevestigd met eenige blijkelyke akte of publicatie, noch met klokgeslag of eenige dergelyke andere manier van doen. 26. 7° Daar is ook geen mentie van gemaakt in de brieven der H. Staten, tot renovatie der plakaten en derzelve executie geëmaneerd den 28 Juli 1626 en den 20 Mei dezes jaars 1627. 27. 8° Bij de voorz. Missiven worden de plak. verklaard voor een eeuwig edict, ergo ook de proceduren in de plak. gestatueerd. Zoo volgt dan onwedersprekelyk, dat de proceduren van de pretense ampliatio en interpretatio daardoor zijn te niet gedaan. 28. 9° De steden van Holland, die eertijds naar dit Advies van den Hove van Holl. hebben begonnen te procedereeren, hebben dien cours al lang verlaten, en wordt die cours nu nieuwers meer geobserveerd. 29. 10° De stijl van de voorz. pretense ampliatio en interpretatio is allieens (?) en conform de stijl en praktijk van de Spaansche Inquisitie, die uit deze landen voor eeuwig is uitgeworpen. 30. En 11° Die nu ditmaal (dikmaals) genoemde ampl. en interpret. is ook van schadelijk gevolg, zoo tot ongoddelyke vergripping van de officieren aan d' eene zijde, als aan d' andere zijde tot ongerechte, jammerlyke verkorting, beschadiging en bedroefing der goede burgeren en ingezetenen. 31. Bij alle welke middelen, en andere (is 't nood) breder in 't proces te deduceeren, de voorn. Ged^{ca} persisteren. En concludeeren ten einde mijn H. den off^r zijn eisch en conclusie zal worden ontzeid, ten minste voor als nog, en tot dat bliken zal, dat de Ged^{ca} uit kracht van de geallegeerde

---

1) Met die ampl. en interpret. kan wel niet anders bedoeld zijn, dan d' orde van procedure tegen de overtreders der plak. van 7 Maart 1620 (BRANDT IV. 255). Maar deze heeft weinig van een advies, waaraan men niet zou gebonden zijn.

plakkaten ter cause als in dezen convenibel (P) zijn, en dat dezelve plak., als mede de geallegeerde nadere declaratie of interpretatie zal in trein wezen; makende eisch van de kosten.

P. EVERDINGEN, }
J. HENSBRÖEK, } procureurs.

Dit antwoord overgeleverd zijnde bij de voorz. procureurs in de vierschaar der HH. Schepenen op Dinsdag den 13 Juli, hebben de Schepenen partijen aangezeid, dat ze 't proces nemen in advies. En te voren, als de eisch was gedaan, verzochten de Gede^m kopie en 14 dagen beraad, 't welk hun geaccordeerd was.

Van een ander proces, tegen CLAAS VERLAAN en 9 anderen met de huisvrouwen, dochters, zusters van eenigen, staat er nog onder:

Nadat VERLAAN nu uit de secretarie was gegaan en op de markt wandelde, werd hij nog eens boven geroepen. Daar komende, gingen hem de Heeren met zoete woorden aan: hij zou zich zelf helpen, en bekennen of ontkennen met expurgatie bij ede, of hij zou worden gecondamneerd en van zijn officie ontzet. Vreemde manier van doen! En alzoo hij persisteerde, las hem de secretaris de sententie nog eens voor, en hij appelleerde nog eens, en ging zijns weegs. Voorts zijn wij bericht, dat de Heeren des avonds een post naar den Haag hebben gezonden met brieven aan Pension. DUYCK, verzoekende dat hij wille teweegbrengen, dat de appellanten in appel bij den Hove niet zullen worden ontvangen.

Bijl. N°. 5, Blz. 65.

Joost van den Vondel.

Zijn gemoedelijke, diep godsdienstige geest kenmerkte zich eerst door het eigenaardige zijner Doopsgezinde belijdenis. Streng genoeg om, als Diaken bij de Amsterdamsche Waterlanders in 1616, tijdelijk zich van de Rederijkers af te sonderen en zelfs van 't beoefenen der dramatische poëzie te onthouden (BRANDT, *Leven v. VONDEL en v. LENNEP*, *VONDELS Werken* I. 316), was tevens, altijd met iets van dat poëtisch mysticisme, dat hem later wel mede naar de Roomsche Katholieke kerk zal hebben heengetrokken, een bescheiden geloof en eene praktische godsvrucht hem eigen. Niet voor 't eerst was het, als hij 1616 in *de Vaderen of ABRAHAM'S offerande* met den auteur BARTAS tegen 't indringen in God raad schreef:

O mensch, d'oordeelen Gods op 't nauwst niet na en spoort.
't Is een te diepe meer, 't en heeft noch grond noch boord.
In sobere wijsheid toch u zelven stel gelaten.

en in CHRISTUS *lijden* boven godgeleerde kennis het leven stelde:

Het leit ook niet aan wetenschap
Hoe God voor u most sterven.
In 't leven leit de kracht en 't sap.

Op zich zelf reeds moest hem dit in den strijd tusschen het Contra-remonstrantisme en Remonstrantisme meer voor het laatste dan voor het eerste doen voelen, hem die in 't jaar der Remonstrantie, 1610, CORACH en CALEB in zijn *Pascha* dus had doen spreken, Vs. 513:

COR. Het goddeloos bestier van een Tyran
(Naar uitwijs van uw reën) daar is God oorzaak van.
CAL. Geenszins, in 't minste niet; 't kwaad dat hij mag verschaffen,
Den goeden strekt tot heil, den kwaden t' sijner straffen.
Niemand en is tot kwaad gedwongen, g'lijk men ziet
Dat alle kwaad door Gods toelating maar geschiedt.

Bovendien boezemden de kerkelijke twisten hem zoo innigen weerzin in, dat dit met zijne „melancoleusheid”, v. L. II. 118, in 1620 mede oorzaak was dat hij den kerkelijken dienst verliet. Van zelf was die weerzin thans gekeerd tegen de partij, die als overheerschende de twisten deed voortbestaan en voedde. En in 1622 hooren wij V. onverholen tegen haar opkomen, om „den nieuwen Sant”, het metalen standbeeld van ERASMUS, tegen wien zij te Rotterdam zoo scherp had geijverd, met zijn lofdicht, en daarin met de bekende regels te eeren:

Die onlange was van steen, nu glinstert van metaal.
En zoo de nijd zich steurt aan 's Helds verdiende praal,
Wij gieten licht van goud den Rotterdamschen Heilig.

In dat zelfde jaar zien wij hem ook den gebannen Leidschen Hoogleeraar, CORN. VORSTIUS, tot in zijn eigen huis behulpzaam wezen om naar Holstein te komen, en na diens kort daarop gevolgd dood zich niet weerhouden van openlijk zijn lof te zingen, en de vervolging aan welke hij had ten doel gestaan te vooordeelen, v. L. II. 147:

Nu rust hij, die versmaad in ballingschap moest leven,
En bonsde van 't altaar den afgod van Geneven.

Nog verscheen in 1623 van hem een klein gedicht van diezelfde strekking, *Misbruik des kerkelijken Bans*; maar anders was het eerst na den dood van Prins MAURITS, dat hij zijne Muze in allerlei wapenrusting tegen de overheerschende partij in staat en

kerk in 't strijdperk deed treden. Toch was dit zeker sedert 1623 niet weinig bevorderd door zijn omgang met den, uit Indië teruggekeerden vriend van OLDENBARNEVELD, discipel en zwager van ARMINIUS, LAURENS REAEL.

Bij het optreden van FREDRIK HENDRIK was het in dit opzicht alleen zijn zucht naar vrede en eendracht die hij hopen uitte, als in zijn *Begroetenis* Vs. 205:

Hij dempt wraakgierigheid, die lange was aan 't bloeden,
En strengelt liefelijk der burgeren gemoeden.

en in de, te Amsterdam door de huizen Vondelhoven thans zoo bekende, regels uit zijn *Princelied*:

Ik wensch de goe gemeent',
En trouwe burgerijen,
Door liefd' te zien vereend.

en in zijn Bijlschrift *Op de beeldtenis* van den vorst:

Al rukte burgertwist den degen uit der schede;
Al stonden (God verhoed's) de steden tegens steên;
Men maakte om zijnentwil op staanden voet weer vrede,
Zoo fluks maar FREDERIK met dit gelaat verscheen.

Maar „het nieuwe regering stelsel, dat men verwachtte”, schreef v. LENNEP II. 313, „had bij de vereerders van OLDENBARNEVELD den moed doen rijzen, om met hetgene zij vroeger elkander slechts in 't oor dorsten fluisteren, meer openlijk voor den dag te komen; en zoo kon VONDEL ook drukkers vinden, die hoe zeer dan ook nog maar naamloos en onder de hand, zich met de verspreiding belasten wilden van wat zijne verontwaardiging hem had ingegeven.” Reeds in 1625 verschenen van hem *Op het stokje van OLDENBARNEVELD*, met dat roerend begin,

O stok en stut, die geen verrader,
Maar's vrijdoms stut en Hollands vader,
Gestut hebt op dat wreed schavot.

Op diens afbeelding, Gesprek op zijn graf, Geuse-Vesper voor de vier en twintig (Rechters):

Had hij Holland dan gedragen,
Onder 't hart,
Tot zijn afgeleefde dagen,
Met veel smart,
Om 't meineedig zwaard te laven,
Met zijn bloed, enz.

Krachteloze Papen blixem (van BOGERMAN), *Op JOHAN UYTENBOGAERT, Op JACOBUS ARMINIUS*, „die het heilloos Noodlot van CALVIN den krak gaf,” en tot de kraamvrouw sprak: God werpt geen

zuigeling in 't eeuwig helsche vuur; *Op SIMON EPISCOPIUS*, „die Leiden vrijen wou van twist en schoolgeleerdheid; wiens tong den lastermond van BOGERMAN kon snoeren, die 't Dordsch besluit met macht geweldig uit moest voeren; *Op de boeten betaald door PETER SCHRIJVER (SCRIVERIUS)*. En nog aan 't eind van datzelfde jaar trad hij, nu met zijn *Palamedes*, op om in 't dramatisch beeld van die Grieksche *vermoorde onnoozelheid*, als in eene politieke allegorie, gelijk v. LENNER het noemt, gansch Nederland het ergerlijk onrecht aan OLDENBARNEVELD gepleegd tot in merg en been te doen voelen. Zijn eigen gevoel bezielde hem daarbij zoo, dat hij in dit Treurspel, naar 't oordeel van denzelfde het voortrefflijkste gaf wat zijn dichtkunst tot daartoe schonk, een meesterstuk, dat voortdurend in gelijken rang met zijn LUCIFER en GJSBRECHT werd geschat. Toch was misschien juist hierom te meer het verschijnen van den Palamedes, naar 't oordeel van bevoegden, (NIELLIUS — STOLKER) voor de Remonstranten meer kwaad dan goed. Hij wekte de allengs ingesluimerde politieke driften der partij weder tegen hen op. Gelukkig, dat wij thans, zonder ons daarover meer te onrusten of te beklagen, ons verkwikken kunnen aan zijn schoone poëzie. Wij herinneren alleen die allereerste verzen:

Die zorgt en waakt en slaaft en draaft en ploegt en zweet,
En tot 'slands oorbaar vast een lastig ambt bekleedt,
En waant de menschen aan zijn vroomheid te verbinden,
Die zal zich jammerlijk in 't eind bedrogen vinden
Van 't wispelturig volk, dat veel te los van hoofd,
Genoten dienst vergeet, en leider! 't kwaad gelooft.

Gelijk te wachten was, brak om dit werk een stortvloed van schimpdichten over den dichter los, en weldra werd hij ernstiger bedreigd. Het gedicht werd opgehaald, en de auteur voor 't gerecht gedaagd. Zoo lang er gevaar bestond dat dit gerecht in den Haag over hem zou gespannen worden, maakte hij zich buiten zijn huis in de woningen van anderen te zoek. Maar, ten deele uit gunst voor VONDEL, ten deele uit naijver op de stads rechten werd dat door den Amsterdamschen magistraat afgewend, en onder diens leiding van 't proces kwam de dichter met eene boete van f 300 er af. En die vervolging, en vooral het ophalen van 't gedicht, had de gewone uitwerking; de eerste druk was binnen eenige dagen uitverkocht, en werd door den eenen na den anderen, men zegt tot dertig toe, gevolgd. Bovendien verschaften nu het heerlijk werk den dichter eene vermaardheid, die dubbele beteekenis gaf aan hetgeen er verder in deze geest en strekking van hem verscheen. En hiervan was thans het eerste, het meest bekend geworden, *Op de weegschaal van Holland*.

GOMMER en ARMIJN te Hoof, dongen om het recht geloof enz.
Daarna volgde *Bede aan d'oppervijanden van de voorstanders der
vrijheid tot Leiden*:

Gewetens beulen, die vermomd in rechters rokken,
d'Eenvoude Godsdienst pleegt met moordgeweer en stokken,
En tegens eed en eer uw grijze keuren scheurt.

en nog in datzelfde jaar 1626, naar aanleiding van de Amsterdamsche beroerte door SMOUT vooral verwekt, en door de afzetting van den gematigden predikant HANEKOP gevolgd, zijn *Rommelpot van 't Hanekot*, door BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in de Gids van 1837 zoo meesterlijk ontleed, en dat, in vorm en inhoud even geestig, de drijvers onder de Amsterdamsche predikanten vreeselijk ten toon stelde.

Moesten die predikanten het altijd meest misgelden, het lag in den aard der zaak. Aanzien des persoons, dat V. hoog geplaatsten in den staat deed ontzien, mengde zich daarin niet. Reeds in 't volgende jaar bleek dit, toen hij op den geduchten Contra-remonstrant, den oud burgemeester, REINIER PAUW, zijn *Reintje de Vos* dichtte. Zoo trad hij ook in 1628 na 't Schutters oproer niet alleen tegen den predikant KLOFFENBURE, maar vooral in zijn *Boeren-Catechismus* op tegen de Leidsche Faculteit,

die 't volk ontsloeg van eeden,
gezworen aan hun overheden.

De hierbij behorende *Haagloopers* en JAN WILLEMSZ BOGAERT gaan wij voorbij, als door VONDEL niet voor 't zijne erkend; ook zijn meer dan hard, wreed *Nieuwjaar voor S(MOUT)*, zijn *Poëten tegen de Consistorie* en OLDENBARNEVELD *in den Nassauschen hemel*, v. L. III. 26, van 1629.

Maar nadat in de schutters zaak ook de dichters, en vooral de Amsterdamsche Academie heftig van den predikstoel waren doorgehaald, uitte VONDEL al wat hij tegen het heerschzuchtig drijven der kerkelijken had in de vraag, door hem voor *de Academie aan alle Poëten en Dichters der Vereenigde Nederlanden, liefhebbers der gouden vrijheid, gesteld*:

Apoll, op Helikon gezeten,
Vraagt al zijn heilige poëten:
Wat beste en slimste tongen zijn?
Of waarheid zalig maakt of schijn?
Of dwang van vrome Christen-zielen
Niet strekt om Holland te vernielen?
Of vrijheid niet en was de schat,
Waarom men eerst in oorlog trad?

Of ook in welbestierde steden,
Een oproermaker wordt geleden?
Of Huizen plondren Vesten sticht?
Of d'eed geen burgerij verplicht?
En of zich Leeraars niet verloopenen,
Wanneer zij dezen band ontknoopen.

Zij lokte een stroom van antwoorden uit, in welke al de politieke en kerkelijke grieven tegen de Remonstranten weder werden opgehaald, en VONDEL natuurlijk te gelijk ruim zijn deel kreeg. Daaronder was ook het meer dan grove schimpdicht van CATS, hetwelk de titel genoeg doet kennen: *Amsterdamsche Kakademie of quitschool, aan alle spelers en dronkaards, liefhebbers van volle kannen*, en dat VONDEL op weinig minder grove wijze beantwoordde met zijn *Amsterdamsche Kukostorie of muitschool, aan alle geestelijke Doelen dronkevaars, liefhebbers van brassende Classen en eeuwigdurende Slempt-Synoden*; totdat — alleen TESSELSCHADE gaf een waardig antwoord — de magistraat al het verder vragen en antwoorden door de Heeren van den gerechte deed verbieden, 12 Apr. 1630.

VONDEL ging evenwel op andere wijs maar in denzelfden geest voort de partij te bestrijden. Tegen haar regenten gaf hij nog in dit jaar zijn *Roskam*, tegen haar kerkelijken zijn *Harpoen*, waarvan het eerste, tot HOOFT gericht, begint:

Hoe komt, doorluchte Drost, dat elk van godsdienst roemt,
En onrecht en geweld met dezen naam verbloemt?
Als waar die zaak in schijn en tongen klank gelegen.
Of zou 't geen godsdienst zijn rechtvaardigheid te plegen,
Maar slinks en rechts te staan na allerhande goed?
God voeren in den mond, de valscheit in 't gemoed?

terwijl in 't andere voorkomt:

Hoe wenschlijk zou het zijn voor landen ende steden,
Indien men nu 't geloof niet na spitsvondigheden,
Die luttel stichten, ging waardeeren, al te bot,
(Verkeerdheid is 't van 't minst te maken 't hoogste lot)
Maar na 't beleven, daar zoo veel is aan gelegen,
Dat niemand zonder dit kan erven CHRISTUS zegen.

Zij werden gevolgd door *Medaille voor den Gomaristen Kettermeester en Inquisiteur te Dordrecht*, dat zelfs zijn geestverwanten hinderde, en HOOFT deed schrijven; „Ik kan den stokkebranden van wederzijden niet vergeven hunne reukeloze dolligheid, daar niet dan verergering onzer kwalen uit komen kan.” Doch VONDEL schijnt zijn weezin te hebben moeten luchten. Hij deed het, altijd nog in 1630, en waarlijk nu weder niet zonder reden, tegen de ver-

volging te Leiden in 't uitvoerig *Papierengeld geafferd op het antaar van de Hollandsche vrijheid*, waarin wij lezen,

Men hoort op 'sGravensteen (de stedelijke gevangenis) de Christen zielen steenen;
Griffoenen slaan hun klauw in 't eerlijk burgers goed;
Men plaagt ze om 'sHeeren woord met ballinschap en boet;
Men dwingt ze tegen 't recht zich zelleve te grieven
Met eed, en leidt ze voort als knevelaars en dieven;
Men geeft ze om een sermoen den plondergeus ten roof
En krijgaliën. Dat's de vrucht van 't Gomarist geloof.
Vergeefs hebt gij gestreën met WILLEM van Oranje,
En voor de borst gehad de monarchy van Spanje.

en de tegenstelling van het toen zoo veel vrijzinniger Amsterdam, met de beroemde regels:

God, God, zei d'Amstelheer, zal elks geweten peilen.
De vrijheid ga zijn gang, en vlieg met volle zeilen
Den IJstroom uit en in, zoo wordt ons Vest gebouwd.

Daaraan voegde hij toe *Uitroepen* (het uitroepen) *der verloren vrijheid tot Leiden*, en, weder naar Amsterdam zich keerende, zijn zangerig volksliedje *een Otter in 't Bolwerk*, tegen den predikant OTTO BADIUS, geboren Duitscher, en met SMOUT heftig tegenstander van alle Poëten, Orateurs en Politieken, v.L. III. 82.

In zijn *Papierengeld* had hij reeds, doelende op het bouwen van de kerk der Remonstranten in die dagen, Amsterdam genoemd,

Wiens Christen tempel rijst met pijlers en pylaren.

Niet vreemd dan ook, dat dit feit, zelfs bij de toegenomene oogluiking in de laatste drie jaren nog zeldzaam en merkwaardig, — het Remonstrantsche Rotterdam kreeg zijn kerk eerst 5 jaren later — dat dit feit VONDEL bezielde. Het schonk ons van hem drie gedichten, *Op den bouw van den Christen-tempel*, *Op 't afbeeldsel derzeleer tempel*, *Op d'invijding van den Christen-tempel*, van welke wij het eerste, een schoon Vers, wel in zijn geheel hier mogen opnemen.

De schaar die niemand doemt, als dien Gods woord afzondert,
En strekt een pilaar aan 't bouwvallig Christendom,
Die eeuwig werd geboeid, vermoord, verdoemd, geplunderd,
En 't opgeleide kruis geduldig droeg alom,
Deez veilge samelplaats verworf ten langen lesten.
Bewaar, o Heer! bewaar d'onnooze lamren kooi.
Bescherm ook d'overheid van d'Amsterdamsche Vesten;
Dat nimmer wrevel-geest haar wijzen raad verstrooi.
Opdat wij heiliglijk, en met een goed geweten,
U na uw heilig woord aanbidden onbelet,

En onzen handel zoo na uw geboden meten,
Dat wij den berg des heils beklimmen zonder smet.
Vergankelijk is de stof van dezen tabernakel;
Dies heffen wij ons hart na 's Hemels hooge kerk,
Van waar een stem ons wees op CHRISTUS, Gods orakel,
Wiens kracht in ons voltooi zijn aangevangen werk.

Maar, — zoo ongewoon was nog dat toegelaten bouwen —
wat de magistraat bij oogluiking gedoogde, wilde hij niet open-
lijk vermeld hebben; en de afbeelding met het vers werd opge-
haald, en de koperen plaat der eerste, thans op de Boekerij der
kerk, berustte jaren lang op het stadhuis.

Ook bij het bezingen van andere onderwerpen deed VONDEL
gedurig zijn stem tegen tweedracht en overheersching voor vrij-
heid en vrede hooren. Zoo, bv., in *Amsterdams weltekost aan FRE-
DRIK HENDRIK* van 1628;

Waar gij komt uw schreden zetten,
Krijgen keuren en Stadswetten
Nieuwe kracht; en haat en twist
Stuiven weg als rook en mist.
En die ongetoemde tongen,
Die zou stout en onbedwongen
Galmden oproer, bloed en moord,
Zwijgen stil aan ieder oord.

zoo ook in 1630 op *Amsterdams welvaren*;

Welvaren blijft haar erf, zoo lang de Priesterschap
Den Raad niet overheert, en blindhokt door de kap.

in 1631 *Triomf-toorts* (toorts) *over de neerlaag der Koninklijke Vloote
op het Slaeck*;

En gij, die hier te land 't gewisse plet,
En doemt uw eigen wet,
En nijpt en grijpt; zie toe — zie toe — zie toe!
Rechtvaardig is Gods roe.

enz. enz. En iedere aanleiding bleef zijn geest nog een wijle, en
niet zelden met hekelenden schimp, tegen het een en voor het
ander opjagen.

Nog uit het in dit opzicht zoo vruchtbare jaar 1630 kennen
wij zijn *Haan Calkoen* (TRIGLAND); uit 1631 *Blizem van 't N. Holl.
Synode*; vooral zijn *Decretum Horribile, Gruwel der verwoesting*, met
den ijslijken aanhef:

God rukt d'onnoozelheid van Moeders borsten af,
En smakt ze in 't eeuwig vuur.

en regels als deze :

En schoon een moeder staakt haar zuigeling te minnen ,
Des Scheppers liefde, die 't onschuldig schepsel kust
En koestert en omarmt, wordt nimmermeer geblust.
Dat staat gelijk een rots, die stormen kan verduren.
Dit Slot beschermt 't geloof met diamanten muren.
Hier siddert niemand voor de bliksems van KALVIJN,
Die door het misbruik krachteloos geworden zijn;
Waarom hij mutserds dient te prachen van de Goden,
Opdat in eere blijf de klapmuts der Synoden.
Want Loevestein, dat slacht de Rotterdamsche kerk,
Die ledig loopt van zelf. Het volk en maakt geen werk
Van deez' verdoemelijke moord-predestinatie,
Al zit zij opgepronkt met Trente's doele-statie,
Al wordt de Bijbel hierom op een nieuw vertaald.
Elk wallegt van dien draf; die wijn is lang verschaald.

het zangerig *Jaargetijde van wijlen den Heer JOAN VAN OLDENBARNEVELD*, *Vader der Vaderlands, Klinkdicht over de verlossing van de zeven Loevesteinsche gevangenen*, op welke hij reeds doelde met het „ledig lopend Loevestein” in zijn Decretum; en eindelijk uit 1634 op Schout DE BONT te Leiden *Aan alle Hondenslayers en Hondenbeulen, bondgenoten van 't hondenkot, liefhebbers van de vrije hondenjacht*.

Uit 1638 vinden wij in zijn eeredicht op CORN. GLISBERTS PLEMP reeds een niet twijfelachtig spoor van neiging tot het „Roomsche autaar.”

Bijl. N°. 6, Blz. 76. (Rott. HSS. N°. 129.)

October.

Den XI August. 1623.

Also door de droevige swaricheden die in dit jaar gevallen zijn de saacke seer verachtert is, ende 't vorder te vreesen stonde, dat, ten ware men tegen aanstaanden winter eenige ordre beraamde om 't vervallene wederom op te richten ende het swacke te verstercken, het quaet inkanckeren ende ongeneslick worden mocht, soo hebben eenige broederen uit liefde van de goede saack, sonder dat sij haar *de minste autoriteyt* over hare medebroederen toemeten, haar bij malcanderen geveucht om gesamentlick te overleggen, bij wat middel 't weder best bij der handt genomen ende voorts ge-dirigeert mochte worden.

Hebben tot dien eynde overgeslagen, hoe veel ende welcke predicanten in 't Landt ofte bij de handt zijn, die sij hopen dat

haar tot bevordering van 't werck des Heeren ende sterkinge der Ghemeenten sullen laten gebruycken, en bevonden dat dese volgende nu te vinden sijn:

A. BOBBIUS.	LANGERACK.	H. WELSINGIUS.
HENRICUS HOLLINGERUS.	R. LIESELIUS.	J. MEYLING.
JOH. RODINGENIUS.	Is. FREDERICI.	A. GREYSTERANUS.
THEOPH. RIJCKWAART.	MATTH. BURGIIUS.	BACK.
P. CUPUS.	MONACHIUS.	LUDINGIUS.
B. VEZEKIUS.	TH. BOOM.	D. WITTIUS.
J. GALENIUS.	NIC. HARTSOECKEE.	STEDUM.
D. SAPMA.	POLLIO.	ZEYST.
S. LANSBERGEN.	R. WALENBURGH.	LEURIUS.
LA FAILLE.	PASCHIER DE FIJNE.	NEDERLAGE.
H. MONTANUS.	SCHOTENUS.	ARN. NEOMAGUS.
A. HUTTENUS.	MOLANUS.	NIC. CAMPEVEEN.
PRAEVOSTIUS.	WOUTER CORNELISZ.	

Van desen is ondersocht, wie buyten reproche sijn en met soodanige gaven 't zij van kennisse, bequaamicheyt in 't leeren, voorsichtich beleydt ende goet leven versiert, dat se de gemeenten met stichtinge souden mogen dienen.

Ende dewijle eenen nagaat een seer quaat geruchte, is raadtzaam gevonden na de gelegentheyt van dien persoon naarstelick te vernemen, 't welck deur D. S. best soude kunnen geschieden. Middeler tijt sal uitgesteld worden hem yewers commissie te geven.

Is mede noodich gevonden den broederen die de directie bevoelen is te doen gedenccken, eenige genoemde personen, soo binnen als buytens Landts zijnde, ernstelick te vermanen, dat sij haar sorchvuldichlicker voor alle ergernissen, die sij gheven met tabacken, lichtvaardige cledinghe, propoosten, gelaat, wachten dan sij wel tot noch toe hebben gedaan, ende eerlicken ende deftelicken, gelijk het luyden die lijden om waarheydt die nae Godzalicheyt is, ende insonderheyt den leeraren ende voorgangeren betaamt, wandelen, opdat sij met haar goet exempel de gemeenten en met name de luyden die haar in hunne huysen ontfangen, mogen voorlichten ende den wech des levens wijsen.

Na D. NEDERLAGEN, die een tijt lang geschuyt heeft, sal mede vernomen worden, of hij willens is sich yewers te laten gebruycken.

Is ondersocht, hoe veel en welcke kercken desen winter te bedienen sullen sijn, en dewijle de gelegeneheyt van verscheyden plaatsen sulcx is dat se niet en kunnen worden bedient t'en zij die selve bij andere plaatsen worden gevoucht, soo is dienstich gevonden dese na beschrevene plaatsen dus te bedienen.

Dewijle het onmogelick is de saacke staande te houden sonder

ordre, beleydt en directie, soo is mede overleydt op wat voet alles voortaan best bestuert soude worden, ende na veel keeren enden wenden is geraden gevonden: *Eerst* dat de gemeenten gedistribueert worden in dese Classen:

1. Van Noort-hollant, waaronder zijn Hoorn, Alcebaar, Medenblich, Vrieslandt.
2. Amsterdam, Haarlem, Campen, Monickendam.
3. T' Sticht van Utrecht.
4. Rotterdam, Delff, Briel, Vlaardingen.
5. Leyden, Haagh, Gouda, Woerden.
6. Gelderlandt, Gorcum.

Ten succeden. Dat de predicanten, in dese ses classen gedistribueert, na gelegentheydt der saacken en den noot van hare kercken vergaderen, om malcanderen met goeden raadt en daat te helpen, ende alle halve jaren eenen uit den haren deputeren, die met de drie broederen (die men de gemeene Inspectie bevelen soude, waarvan fluca) te   ende t' gene t' welck tot welstandt der saacken in 't ghemeyn en der kercken in t' bysonder dienen mach.

Ten drieden. Oordeelt oock noodich te zijn, da (t) drie broederen werden gedeputeert die, geduyrende den tijt die tusschen de bijeenkomsten der Classen loopt, letten op de correspondentien binnen ende buytens Landts, op de voorvallende necessiteyten ende swaricheden.

Een van dese drie opsienders soude alle jare affgaan ende een ander in sijne plaatse worden gestelt bij de classen, die 't evenwel vrij sal zijn, den broeder die af soude mogen gaan te versoecken dat hij in desen arbejdt continuere.

Ende volgens dien is bij de tegentwoordige broeders voorgeslagen, dat een van de broeders die tot Leyden in bedieninge is, Een te Amsterdam en een te Rotterdam dat werck best souden mogen aanvaarden, gelijk oock de selve broederen dien last op het verlangen van de classen of hare gedeputeerden haar hebben laten opleggen, bij provisie voor desen winter.

Dewijle men seer groote defecten bevindt in de contributien der kercken, so dat eenige kercken in een geruymen tijt gantsch niet, andere niet na hare quota hebben opgebracht, Eenige een half jaar ende meer ten achteren zijn, en noch geen middel is om promptelik in te krijgen dat na t' verloop van 't voorgaande nu verschenen is, waar door de comptoiren soo verachtert zijn, dat de milde assistentie van eene plaatse de defecten niet heeft kunnen vullen. Soo is na overlegginge van allen bevonden, dat het onmogelik is den broederen te laten toekomen t' gene hun uit de vrijwillige contributien der kercken toegeleydt was, In voegen dat het noodich sal sijn, dat de Broederen een vierendeel jaars gagie laten staan ende patientie nemen ter tijt toe dat Godt gheve, dat

de mildadicheyt wassen en het vorige achterstal vervullet moge worden.

Ende gemerckt de noot groot is, ende de inkomsten door verscheyden oorsaacken seker vallen, soo wordt den broederen voorgesteld, of het niet behoorlick ende nootwendich en is, dat die ghene die haar met minder fonds kunnen behelpen een gedeelte van haar tractement, t'welck sij hebben t'ontfangen, voor een tijt, en soo lange den noot vereyscht, laten vallen. Ende om hare goede genegentheyt tot de saacke te toonen, en om de broederen voor te gaan, soo hebben de navolgende broederen dat tractement gepresenteert te laten vallen van **A. BORRIUS, LANGERACK** en **A. HUTTENUS** een achtste deel, **CAREL RIJCKWAERT** en **PREVOOST** een vierde part.

Edoch de broederen, die van 't hare willen laten vallen om de gemeene Beurse te verlichten, verstaan dat hetghene sij de gemeene Societeit willen bijsetten, niet en sal strecken om sulcke te bate te komen, die 't hare in desen becommerlicken tijt eenichsins verquisten of niet wel , en dat andere, een yeder na sijne gelegentheyt, desgelijcken doen.

Is oock vorders voorgesteld, of om de grootheyt des noots niet oorbaarlick en ware, dat den broederen die buyten Landt, peryckel en dienst zijn, ende voornamentlick die ghene die haar met het eene off t'ander yet souden kunnen behelpen, of in die plaetsen woonen daar de lijftoch beter coop is, niet meer souden trekken als halve gagie, t'welck haar als een subsidium mocht toegeleyt worden. De tegenwoordige broeders verstaan (onder correctie) volgens d'advys van de buyten-directeurs, dat de ghene die in 't Landt en bedieninge zijn hun volle gagie behoort te volgen, soo 't doenlick ware, ende dat die buyten zijn haar met een subsidio behooren te vergenoegen.

Is oock ghehandelt van de oversettinge van de vertooghen den Staten overgelevert, ende oorbaarlick geoordeelt dat se, in de Latijnsche tale zijnde gebracht, mogen dienen in plaatse van eene justitie tegens alle calumnien, die men tegen ons bij de uit-heemsche heeft uitgestroydt.

Ende nadien de predicanten door een gestelt vertooch en request het hare hebben gedaen, of het niet dienstich en ware dat van wegen de Gemeenten oock wierde gerequestreert om cassatie of moderatie der placaten, en daarom de Gemeenten wierden gedisponeert en geinduceert tot het presenteren van Requesten.

De broederen van dese tegentwoordige vergadering meynen oock, dat het vertooch, ofte anders (P) eene korte instantie mocht worden gesonden aan de Vroetschappen van Hollandt tegen de naastkomende Dachvaart.

Alsoo de gemeene saacke seer gevordert wordt door boecken, en

daar geen apparentie en is dat yemandt de broederen sal willen dienen in 't uytgheven en drucken van de Remonstrantsche Schriften, En dus d' uytghevers gheen profijt mogen genieten voor hare kosten en periculen, so worden de broeders gebeden alomme haar best te doen tot de distributie der uitkomende schriften, en de penningen die daarvan komen sal men bestellen (P) aan de ghene die de Societeyt en de saacke in dat noodich werck dienen.

Doch sullen alle de ghene die yet sullen ofte mogen schrijven vermaant en gebeden worden, dat sij doch mijden alle hevige, bitere en tergende manieren van spreken, insonderheyt waar se de overheyt mochten raacken.

Alles wat hier gestelt is wordt maar gedaan bij provisie en op 't belangen der broederen, tot welkers gerief en dienst alles praeparatoire is gedaan wat in dese vergadering verhandelt is.

Volgt het Adres van December tot aandrang van de beide vroeger ingediende Vertoogen, geteckend door 31 namen. Zie Deel I, blz. 292.

De door een tweede hand verbeterde datum, October, kan alleen de ware zijn, omdat hier sprake is van de Vertoogen, en het tweede eerst in Sept. verscheen. Ook uit het Antwoord op de Consideratie omtrent het Protest der Broeders tegen deze Verg. (boven, blz. 79) blijkt dat zij gehouden is 11 Oct. Het protest is van 11 Nov. en gedaan door de 5 broeders die het Antwoord onderteekenden. Dit laatste is zeer uitvoerig, meer dan 48 f^o, en getuigt van veel opgewondenheid. Het Request is hier slechts door 28 van de 38 broeders, die men hoopte dat zich tot de bediening zouden laten gebruiken, onderteekend.

Van de Gemeenten komen Medemblik en Monnikendam ook op de bedieningslijst van 1621 voor. Deel I. Bijl. 11.

De milde assistentie der eene plaats hier genoemd zal wel van Rotterdam zijn.

Merkwaardig is nog, dat men nu ook de Gemeenten in 't requesteeren wilde betrekken, de waarde aan de boeken en schriften gehecht, en de vermaning tot gematigdheid in deze.

Bijl. N°. 7, Blz. 80. (Amst. Pamfl. I. 2. 59.)

**Acta van de handelinghe der Dienaren,
zijnde by de Broederschap in het Landt
ghenommeert, ende by een gheroepen.
Aenghevanghen den xxvisten Mey 1624.**

Ter vergaderinghe zijn verschenen D. ADRIANUS BOBBEUS, HEN-

RICUS HOLLINGERUS, SAMUEL LANSBERGHE, JOHANNES GALENUS, THEODORIUS BOOMIUS, BERNARDUS PREVOSTIUS, DOMIN(IC)US SAPMA: d' andere mede genomineerde, te weten CAROLUS RIJCKEWAERT, HERMANUS MONTANUS, ende ALBERTUS HUTTENUS, en zijn niet ghecompareert.

Naer aenroepinghe van Godes H. Naem, ende verkiesinghe van Preses ende Scryba, zijn alle de poincten, D. Presidi by den Broederen aen-geschreven, waer op men soude hebben te besoigneren, mitsgaders der selver advijsen daer over, der vergaderinghe gheopent ende voor-ghelesen, ende is daer op vorder articulatum, op het naerder advijs der Broederen, voorgheslagen ende beraemt het ghene volcht.

Cap. 1. *Van Classen ende hare Ghedeputeerden.*

I. Is om merckelicke reden, ende op dat alles met ghemeen advijs ende kennisse der gantscher Broederschap, soo veel doenlick zijn sal, voortaan werde verhandelt, goet ende gheraetsaem ghevonden, dat de Kercken in het Landt sullen werden verdeelt in vier Classen, te weten: Ten eersten Ghelderlandt ende het Sticht van Wtrecht. Ten tweeden, in Zuydt-Hollandt Rotterdam, Delf, Briel, Gorckum, Vlaedingen ende de by-gevoechde Dorpen. Ten derden, noch in Zuydt-Hollandt Leyden, Gouda, Haerlem, Haegh, mede met de by-gevoechde Dorpen. Ten vierden, Noordt-Hollandt, Over-Yssel, Vrieslandt ende Amsterdam.

II. Dat tot elck deser Classen sullen behooren ende gherefereert werden, de Dienaren niet alleen, die daer in actuelen dienst sullen zijn, maer oock die hare huyshoudinghe ofte verblijf-plaetsen onder de selve sullen hebben ghenomen: ende vorder souden moghen aldaer buyten ordinaire bedieninghe zijn.

III. Dat alle de Dienaren, onder elcke Classe sorterende, tweemaal des jaers op de bequaemste tijt ende plaetsae, daer toe bij haer te ramen, naer communicatie met d' Opsienders harer Gemeente respective, sullen by een komen, om op de saken ende bedieninghe der Kercken, mitsgaders oock alles wat tot welstant der selver, soo in 't ghemeen als in het particulier sal moghen dienstich zijn, ghesamentlick te letten.

IIII. Dat voortaan zijn sullen voor (vier) Classicale Ghedeputeerde, yt yeder Classe een, by de selve daer toe te deputeren, dewelcke Ghedeputeerde met haer vieren d' ordinaire directie sullen waerneemen, ende alles neerstelick verrichten, wat voor desen by de ghe-meene Broederschap, den binnen-directeuren, is opgeleyt gheweest, ende haer by de Classen respective sal werden opgheleyt ende bevolen.

V. Dat derhalven dese Ghedeputeerde sullen hebben met mal-kander 1. ordre te stellen op de Commissien ende bedieninghen

der Kercken, ende tot dien eynde, naer gheleghenheyt, soo wel der Kercken als der Predicanten, oock door visitatie (des noodt zijnde) neerstelick vernemen. 2. op den staet, ontfanck ende uytdeeling der Collecten, dat de selve by alle Ghemeenten neerstelick werden inghesamelt, wijselick ghemenegeert, ende in egaliteyt (soo veel doenlick is) onder den Broederen uytghedeelt, sorchvuldlick letten. 3. de Correspondensie binnen en buyten 's Landts, naer occurentie van saken vlijtich te onderhouden. 4. alle brieven ende schriften die aen hare handen komen, houdende aen de gantsche Broederschap, dadelick ende op het spoedichste te communiceren, gaende in alle ghewichtige saken, daer het gheschieden ende de ghelegentheyt lijden kan, met advijs ende communicatie der E. E. Broederen binnen-directeurs: van welck alles goede notitie ende memorie houdende, sy aen hare Classicale vergaderinghe respectieve, t'elckens sullen rapport doen.

VI. Van dese vier Classicale Ghedeputeerde, sullen alle jaren by de Classen verkiesinghe vallen, twee verandert, ende twee ghecontinueert werden, ende sal by d'eerste mael, welcke af-gaen ende blijven sullen, by lotinghe werden gevonden: daerna by ghebeurte van de Classen twee ende twee.

VII. Ende alsoo het apparentelick noch wel eenighe maenden mochte aenloopen, eer de Classen by een gheroepen, ende by de selve Classicale Ghedeputeerden tot de ghemeene directie sullen kunnen ghekoren of uyt-gheloot werden, is raetsaem ende noodich ghevonden, op dat ondertusschen verscheyden ghewichtige ende hoochnoodighe saken tot merckelicken nadeel, ende irreparable schade onser ghemeene Christelicke sake, ende der gantscher Broederschap, niet verder en verloope, ende alles interim niet en blijve staen sonder ordre ofte ghemeene directie, uyt dese vergaderinghe vier Broederen by provisie te committeren, dewelcke, tot dat de Classicale Ghedeputeerde sullen zijn verkoren, waernemen ende verrichten sullen alle het gene by dese Acta ofte provisionele beraminge in het ghemeen, den Classicalen Ghedeputeerden namaels te kiezen, ofte specialick dese Ghecommitteerde sal wesen opgheleyt.

VIII. Ende zijn daer toe by de vergaderinghe uyt-ghelijft D. BORRUS, HOLLINGERUS, SAMUEL LANSBERGHEN en DOMINICUS SAPMA, die haer op 't behagen der gemeene Broederen hebben laten beweghen, de voorschreven last ende commissie, by provisie, ende tot die tijt toe alleenlick te sullen aennemen.

Cap. 2. *Van de Discipline.*

I. Alsoo de ware Godt-zalicheyt, het rechte wit ende ooghemerck onser Leere, niet min en wort bevordert door eenen deftigen ende Godtvruchtighen voor-wandel der gheuer, die anderen het Woort des Heeren voor-draghen, als door hare leere selfs, ende

uyt verscheyden klachten ende rapporten vast wordt vernomen, dat daerinne hier en daer vry wat ghebrecx wordt ghespeurt, waer uyt dan gheen kleyne arghernisse ende verswackinghe der Ghemeente souden zijn ontstaen: Is gantsch noodich ende goet ghevonden, dat by de Classicale Ghedeputeerde, op het leven, handel ende wandel, ende comportement der Dienaren (ist noot) by ondersoecken der Ghemeenten ende persoonen, daer se hebben ghedient ende ghelogeert zijn gheweest, neerstighe acht sal werden ghenomen, op dat sy in tijds ende behoorlick alle soodanige argernissen, waer door vele onse partijen insonderheyt groote stoffe ende occasie wort ghegeven, van ons ende onse Christelicke sake seer leppich ende qualick te spreken, sooveel doenlick zijn sal, mogen gheweert werden: ten eynde een yegelick blijcken mach, dat onse leven of practijcke, oock in dien deele van onse openbare Confessie ofte verklaringhe voor de gantsche weerelt, desen aengaende in het 24 Cap. van de Kerckelicke Discipline ghestelt ende ghedaen, niet en verschilt.

II. Ende dewijle somwijlen wel ghebeurt, ofte ghebeuren kan, dat yemandt met seer sware ende veelvoudige gheruchten, over d'een of d'ander schandelicke daet of daden, in het heymelick bedreven, wordt beswaert, ende nochtans van de selve by niemant als partije, formeelick en wort aengheklacht, noch klaar suffisant bewijs te voorschijn komt: Is goet gevonden, dat men soo een beruchten Dienaer sal oplegghen, tot stut(uit)tinghe van soodanighe gheruchten, goede attestatien, 'tzy dan mondeling of schriftelick, na ghelegentheyt der persoonen ende plaetsen, van syn leven ende wandel te vorderen, by de ghene daer hy verkeert heeft ofte ghelogeert mach zijn geweest, dewelcke, indien hy sulcx weygert te doen, ofte die hem geweygert wort te geven, soo dat hy der Broederschap ofte hare Ghecommitteerde gheen goet ghetuygenisse syns wandels en wil of en kan vertoonen, sullen de Classicale Ghedeputeerde soodanighen buyten d'ordinaire commissie ofte bedieninghe der Kercken moghen laten, tot dat sy daer in met advijs van hare principalen, ende den E. E. Broederen Buyten-directeuren, sullen naerder hebben gheresolveert, hoe men met den selven, tot weeringhe van alle schandelicke blamen onder onse Broederschap, sal hebben te handelen: Wort oock den Ghedeputeerden ghelast, om te ondersoeken na de waerheyt van het gherucht, dat twee buytenlandtsche Broederen nagaet, nopende sekere grove openbare argernisse onlangs (soo gheseyt wort) by de selve ghegeven, ende na bevindt van saken te disponeren naer behooren.

Cap. 3. *Van de palen der Onderlinghe Verdraechsaeemheyt, ende der Vryheyt in propheteren.*

Nademael d'onderlinghe Verdraechsaeemheyt, mitagaders oock de Vryheyt in het propheteren, een stuck is by de Remonstranten

altijt in hooge achtinge ghenomen, ende door verscheyden schriften ende boecken by haer voorgestaen ende verdedicht: oock daerenboven nu een stuck, het welcke de Societeyt der Remonstranten ghelijck als eyghen is, waer door sy van alle precijse ghesintheden in de Christenheyt sijn onderscheyden: oock volghens haer eerste ooghemerck, sonderlinge dienstich tot naerdere onderrichtinghe in de H. Waerheyt, als mede tot verminderingh ende bevredigingh der verscheyden ghesintheden, die onder de Christenen sijn: ende evenwel niet teghenstaende het ghene daer van in onse Confessie, sampt hare Voor ende Nareden daer bij ghestelt is, ghebeurt, dat d'ene meent, dat d'ander dat stuck te seer ende tot al te weynich artijcelen inbindt, makende alsoo van onse Societeyt wederom een nieuwe precijse Secte, als d'andere sijn: d'andere ter contrarie, dat men het te grooten ruymte gheeft, tot drijvinghe van allerhande argerlicke poineten, streckende tot groote confusie ende onsekerheyt der eenvoudigen, in vele notabele stucken de Christelicke Religie aengaende: waer uyt dan gheschapen is eyndelick te ontstaen scheuringhe, ende onderganch van onse Societeyt, ende goede sake; behalven dat oock onse partijen daer uyt occasie nemen, om veel van onse oneenicheden, tot nadeel van onse goede sake der H. Waerheyt, te spreken. Is goet gevonden daer van een expres Capittel en Tijtul, soo wel als op 't stuck van het leven der Dienaren, onder dese Acta te maken, ende tot voorkominghe van alle quaet, 't ghene in de Confessie, sampt hare Voor ende Nareden, op dat stuck in ghenere voorghestelt is, wat naerder ende onderscheydentlicker voor te stellen, ende aan te mercken. Weshalven de ghenomineerde Broederen, om andere mede-Broederen in dienst zijnde, daer op wat naerder te doen dencken, dese navolghende Artijckelen hebben ingestelt, om daer by te doen, af te doen, te veranderen, etc. na bevonden sal werden te behooren.

I. Dat men onderscheyt maken moet tusschen d' Artijckelen, die de H. Schrift als fa(und)amenteel ende nootsakelick ter zalicheyt, om gheloof te werden, voorstelt, ende de gene, daer sy sulcx niet van en getuycht: Item tusschen de substantie en gront van eenich Artijckel selfs, ende tusschen eeniche omstandicheden, ofte oock uytleggingge van eenighe Schriftuer-plaetsen, tot bewijs van eenich Artijckel ofte sake, bygebracht.

II. Dat ghelijck het in alle manieren noodich is, dat men in de nootsakelicke stucken, ende wat de gront ende substantie der selver aengaet, overeenkome, ende eendrachtelick eenes gevoelens zy; alsoo oock in d'andere, niet tegenstaende eenige verscheydenheyt in het ghevoelen, na een yghelick van de waerheyt over de selve in sijn ghemoet sich overtuycht vindt, onderlinghe Christelicke verdraechsaeemheyt plaetse behoort te grijpen.

III. Dat die niet alleen daer in behoort te bestaen, dat des

eenes ghevoelen den anderen gheen mate of regel en zy, maer oock dat men vriendelick, sonder dat men daer over ghesuspendeert, ghekettert, by anderen ghetraduceert, ghescholden, of andersins in woorden ofte wercken bejehent werde, de verscheydenheyt van sijn ghevoelen over soodanighe stucken ende saken sal moghen verklaren en van de selve, tot naerder ondersoeck, ende verklaringhe van de waerheyt, spreken, confereren, etc. na de ghelegenheyt mede brengen sal, ende dat voornemelick by de gene, die men meent sulcx sonder arghernisse te kunnen dragen, ofte andersins gheoeffende sinnen te hebben, tot onderscheydinghe van goet ende quaet, waerheyt ende onwaerheyt.

III. Dan evenwel (dewijle wy nu onse ghevoelen in onse Confessie eenparichlick hebben verklaert over de voornaemste hoofstucken der Christelicke Religie, ende een Corpus niet wel bestaen en kan, noch de Ghemeenten behoorlick ghesticht werden, daer men openbaerlick voor de selve in de vergaderinge daer de swacke neffens ende onder de gheoeffende ende bequame onderscheyders gemengt zijn, alles in twijfel treckt, ende d'een teghen d'ander contrarie verklaringhe doet) dat alle de Leden onser Societeyt, soo lange sy haer van de nootsakelickheyt ende grondt eenich stux in onse Confessie verklaert, niet anders in haer ghemoedt overtuycht vinden, als daer verklaert is, in hare predicatien, publijcke schriften, oock ghemeene discoursen by den eenvoudighen sullen gaen, volghens de verklaringe in de selve onze voorsz Confessie ghedaen: dat is, gheen nieuwe decisie, directelick de selve contrarierende, voornemelick in stucken die sware arghernissen souden mogen gheven, en sullen drijven: niet als of de selve Confessie eenen onfeylbaren regel der waerheyt, of des gheloofs ware, ofte om de waerheyt door de selve den mondt te breyden, maer om dat alsoo de leden onses lichaems niet teghen malkanderen te strijden, d'een te bouwen, d'ander te breken, bevonden en werden: maer eenparichlick eenen, ende den selven mondt der stichtinghe, soo veel moghelick is, ghehouden werde.

V. Dat oock alle hatelicke ende scheurachtighe benaminghen, waer door d'een voor dit, ende d'ander voor dat te zijn, beschreven, ende d'een vorder te gaen als d'andere, gheseyt wort; waer mede onse partijen den eenvoudighen soecken wijs te maken, datter een twee-spallicheyt ende oneenicheyt in de stucken der Religie zy, by ende onder ons niet en sullen ghevoedt werden, dewijle wy nu alle te samen eenparichlick ons ghevoelen even-verre in onse Confessie hebben verklaert.

VI. Dat oock, soo wanneer in yemant achterdencken valt van eenighe vordere verscheydenheyt, als de woorden van de Confessie schijnen mede te brengen, men niet verstaet, den selven daer van beruchticht zijnde, tot eenighe nieuwe decisie, ofte stel-

linghe van eenige nieuwe Arttyckelen, boven het ghene in de Confessie voorsz ghedaen is, en sal perssen: maer door minnelicke aensprake sijn meeninghe sal soecken te verstaen, in 't minnelicke daer over confereren, ymmers de noodt yet vorders schijnende te vereysschen, men niet anders en sal mogen gaen als by accusatie en bewijs, daer ende door de ghene sulcx behoort.

VII. Dat de gene, die over de waerhey van eenich stuck in de Confessie verklaert, noch maer in bedencken staen, haer sul len wachten van (buyten noot) met den eenvoudigen daer van sonder onderscheyt te spreken; ende soo sy, door eenighe gheleghenthey, tot propoosten daer over werden ghebracht, niet soo affirmative en sullen gaen, of men kan verstaen dat sulcx niet haer gevoelen en sy, maer alleenlick haer bedenckinge, met welckers naerder ondersoek sy noch werden opgehouden, sonder aen d'een of d'ander zijde noch gheresolveert te sijn.

VIII. Soo yemandt over eenich point, 'twelck hy tot noch toe voor niet nootsakelick gehouden heeft, by hem selven, door naerder ondersoek, begint te verstaen, dat het contrarie van het ghene in de Confessie verklaert is, nootsakelick zy om ghe-looft, beleeft, ende consequentelick gheleert te werden, dat soodanighe ghedachtich zijnde, dat hy lichtelick, een mensch zijnde, in het gene hy sekerst mynt te hebben, vallen en dwalen kan, en den Christenen altijt best past een kleyn gevoelen van haer selven te hebben, op haer selven niet al te vast te steunen, etc. maer van haer selven te ghevoelen na matichey, eerst ende voor al gelijk de bescheydenhey sulcx selfs leert, daer van met syn mede-Broederen spreken, ende confereren, eer sulcx van hem tot soheuringhe van ons ende de Ghemeente voor den volcke ghedredren wort.

IX. Soo hy vande nootsakelickhey, om sulcx te leeren, niet en kan van andere onderricht werden, maer dat hy daer op persisteert, ende sulcx te moeten leeren by hem selven verstaet, moet soodanich Broeder weten, dat het hem toestaet, voor eerst de nootsakelickhey van soodanich leer-point wel bondich te bewijsen, ende dat als dan niet de Societeit (die sulcx soo niet verstaen en kan) maar soodanich Broeder door sulcx syn verstant afsonderinghe maeckt, ende daer over Godt ende de weerelt van afsonderinghe rekenschap te gheven heeft.

X. Is mede voorghestelt, alsoo eenighe weynighe Broederen, die schijnen swaricheyt te hebben over den kinder-Doop, oock soo verde, datse conscientie maken souden aen jonge kinderen den Doop te bedienen, mede haer benoodicht souden vinden, daerom particulierlick ghevraecht zijnde. het selve haer verstant ende meeninge rondelick te verklaren, hoe men voortaan met soodanighe Broederen sal hebben te handelen: Is na rijpe deliberatie

gheadviseert, ende goet ghevonden, alsoo de selve Broederen mede gheseyt worden, geensins van voornemen te zijn, opentlick in prediciën ofte andersins particulierlick (buyten noodt) het selve haer ghevoelen voor te stellen, oock verstaen, dat se des niet te min andere, van contrarie verstant ofte gevoelen zijnde, ende haer daer inne draghende, mede schuldich zijn, en behooren te draghen, dat men de selve evenwel neffens andere in de bedieninge mede sal laten voortvaren, mits dat den Classicalen Gedeputeerden sal werden gerecommandeert voorsichtich acht te nemen, dat se aen soodanighe plaetsen in de bedieninge werden gecommiteert, alwaer uyt sulcx de minste quetsinghe soude moghen ontstaen: Dat oock middellertijt alle neersticheyt by de selve Broederen sal werden aengewent, om, door minnelicke conferentie, soo veel doenlick is malkander daer inne te brenghen tot eenen sin ende verstant, sonder dat daer over d'een den anderen onvriendelick sal bejeghenen, ofte by de Ghemeente verdacht maken.

Nota. Op den 31sten Mei, na de Acta waren uytgeschreven, in de Revisie heeft THEODORUS BOOMIUS verklaert, dat hy sijn advys ofte bedencken over dit derde Cap. *Van de palen der Onderlinghe Verdraechsaeemheyd, etc.* alsoo het een ghewichtich point is, dat wel rijpelijk dient overwoghen, goet vindt op te schorten, tot d'eerstkomende Classicale ofte andere vergaderinghe der Broederen.

Cap. 4. *Van de Collecten.*

I. Nopende de Collecten: Is goet ghevonden, datter in het landt vier Comptoiren sullen zijn, onder elke classe een, ende dat d'Ontfanghers over de selve jaerlicx eens hare rekeninghe sullen doen aen de Classicale Ghedeputeerde, dewelcke Ghedeputeerde, na hare kennisse van den ontfanck ende uytgeef in het ghemeen, na vermoghen sullen arbeijden, dat de betalinghe van der Broederen tractament moghe ghelijck gaen.

II. Alsoo de Broeders van Rotterdam ende Leyden hebben versocht, dat hare rekeningen moghen opghenomen werden, ende die van Amsterdam oock tot dien eynde hare rekeninghe aen dese vergaderinge hebben ghesonden, is het opnemen der voorsz rekeninghe, ghelijck mede de rekeninghe van Utrecht, de vier op dese vergaderinghe ghecommiteerde Broederen bevolen, om na bevindinghe van den Staet des ghemeenen ontfangs, op de ghemeene uytdeelinghe dies te bequamer ordre te stellen.

III. Belanghende het laten staen van een vierendeeljaars tractament op alle de broederen, overmits de verachteringhe, ende het sober inkomen der collecten; Is gheacordeert, dat het selve voorts in het werck sal werden ghestelt over het laetste vierendeel van het voorleden jaer 1623, mits dat men den Broederen van dat

haer achterstel eens vierendeel jaers gheven sal een renversaël, tot blyck dat sy het selve niet en hebben ontfangen, om by wakeringe van mildadicheyt, waer toe alle devoir sal werden ghe-daen, met dat selve het achterstel te moghen eysschen.

III. Is ghelet op de Broederen die, buyten extraordinairen noodt, haer domicilium buyten 's landts hebben ghetransfereert, ende is gheadviseert, dat de soodanighe, als sich van de perjekelen ende bedieninge binnen 'slandts onttreckende, geen redenen en hebben om van de Societeyt tractament te trecken of te eysschen: Niet te min wort voor billick gheacht, dat soo daer eenighe waren, die haer niet wel en konden gheeneeren, ende van noode hadden om extraordinaire met een subsidio geholpen te werden, dat door de Deputatos Classium daer op sal werden gelet, ende ghedisponeert na bevint van saken, ende van noot, ende ghele-gentheynt van den staet van de Comptoiren: Mits dat de soodaniche haer oock sullen houden, ende kennen voor verobligeert, om, by noot ende ghebreck van arbeyders, ingheroepen zijnde, sonder tergiversatie in het landt te komen, ende de ghemeente te dienen; waer op henluyden oock haer competent ordinaris tractament als dan mede, ghelijck andere, in het lant zijnde, volghen sal.

V. Aengaende die door extraordinaire noodt, ende met advys van de Broederschap hen buyten's landts onthouden, wort gheadviseert, dat een redelick tractament van twee derdendeelen hen by provisie behoort te volgen, mits dat sy oock werden versoecht ende vermaent, om neerstelick om te sien dat se door eenigherhande eerlicke neeringhe of bedrijf, metter tijt haer selfs mochten gheeneeren, om de Societeyt soo veel moghelick is te ontlasten.

VI. Zijn gheroert, ende der vergaderinghe voorghedraghen, verscheyden swaricheden sommigher Broederen, nopende haer achterstel, als MART. HART(1)ING. item MATHIAE BURGII, van over het jaer tractaments, niet wetende waer sy het selve sullen kunnen ontfangen, dewijle het Comptoir, daer hy op gheassigneert is, ten naesten by gantsch is ghefineert. Item NEOMAGI rekeninghe is den provistonelen Ghecommitteerden in last ghegheven, daer op met den alderersten te letten.

Alsoo der vergaderinghe is voorghestelt, dat de Kerckenraedt van Hoorn eenen harer dienaren, om gewichtige redenen by provisie, tot naerder advys der binnen-directeuren, de betalinghe syner gagie, voor soo veel haer comptoir is aengaende, hebben opgheschort: Is goet ghevonden, dat de Deputati ad causas by dese vergaderinghe, op het behaghen der Broederschap gheelingeert, met den ersten behoorlicke ende volkomen kennisse der saken van wederzijden sullen eysschen, ende opnemen, ende eyndelick alles wat ter materie dient, *pro et contra*, wel ondersocht ende

overwoghèn hebbende, doen ende resolveren, met advys van de buytenlandsche directeurs, 'tghene naer exigentie bevonden sal worden te behooren. Ende (dewijl) het ondersoek dier saken misschien langher sal aenloopen, dan men meent, ende ondertusschen, pendente lite, den gheinteresseerden Broeder met sijne familie met redenen niet en mach werden verlaten, tot sijne schade ende prejudicie: Is goet ghevonden dat, by maniere van interim, hem onderhout uyt een ander Comptoir sal werden vergunt, als andere sijns ghelijcken, tot dat eyndelick de sake sal wesen gherevideert: sonder nochtans den voorsz Kerckenraedt in eenigherley wijze hier mede te prejudiceren.

Nota: DOMINICUS SAPMA versoecht, datmen alvoren op dese schorsinge, in merckelicke prejudicie der Kercke van Hoorn, naerder te disponeren, en de selve te annuleren, ten minsten eerst moest hooren, ende verstaen wat ghewichtighe redenen de Kercke van Hoorn daer toe mach hebben gehad: het welck, alsoo hy by dese vergaderingh niet heeft moghen obtineren, verklaert hy SAPMA by desen, dit boven-geschreven goetvinden der Broederen etc.

Cap. 5. *Van de Bedieninghe der Kercken.*

I. Is voorgheslaghen, ende goet ghevonden, dat alle de Broederen onses Societeys buyten's landts zijnde, ende haer domicilium aldaer houdende, als sy by de Classicale Ghedeputeerde tot de bedieninghe der Kercken sullen worden vermaent, ende inghe-roepen, haer mede neffens andere daer toe op het spoedichste sullen laten vinden ende ghebruycken, by aldiense soo neffens andere haer jaerlicx tractament begheeren te ghenieten.

II. Ende op dat de Kercken in het Landt met bequame Dienaren, na elcx geleghenthey, moghen versien blijven; ende die onversien zijn, oock by desen Somertijt des van noode hebbende mede moghen gherieft ende versocht worden: Heeft insghelijcx de vergaderingh noodich ghevonden, by provisie, ende op het naerder behaghen der Broederen order te stellen in manieren als volcht. Van nu voortaan tot den eersten Octob. deses Jaers. 1. Classis, Nieuwemegen DANIEL WITTIUS: Thiel MOLANUS: Bommel vocabit: Herven IOHANNES MELINGIUS: Sticht vā Utrecht ISAACUS FREDERICUS, MONACHIUS, BURGIVS. 2. Classis, Rotterdam, Bleyswijck LIESCHELIUS, PASSCHIER, LANGEBACK.: Delf, Soetermeer PRÆVOSTIUS: Gorckum vacabit: Briel, Vlaerdingh, Maeslandt HARTSOECKER. 3. Classis, Leyden Overrijnsche Dorpen, Warmont ende Noortwijk BORREUS, HUTTENUS, LUDINGIUS, SCHOTENUS: Gouda, Schoonhoven, Woerden, Moordrecht, Wentsveen, Sevenhuysen BOOMIUS, WALLENBURCH: Haerlem RODINGIUS IUNIOR: Haghe LA FAILLE. 4. Clas-

sis, Amsterdam IOHANNES GALENUS: Alokmaer, Wormer, Schorel
HOLLINGERUS, POLLIO: HOORN LANSBERGEN, RODINGENUS, HENRICUS
WELSIUS: Munnickendam, Medenblick BAX: Vrieslandt SAFMA,
WOUTER CORNELISZ: Kampen vacabit.

III. Op dat oock in de bedieninghe der Ghemeente behoorlike
ordre mach worden ghehouden, en alle occasien van miscontente-
ment onder de Broeders mach worden voorgekomen: Is goet ghe-
vonden, dat men den Broederen rontom wederom sal vernieuwen
sekere Resolutie, ghenomen by de Broederschap Anno 1619, en
hernomen Anno 1624, dat niemant der Broederen in eenighe
plaetse der ordinaire Ghecommitteerde, indiense in commissie zijn,
sich onderwinden sal, schoon daer toe van d'een of d'ander par-
ticulierlick versocht zijnde, predicatien of dienst te doen, anders
dan met advys, voor-weten ende kennisse der Beleyders ende
Broederen, aldaer in commissie zijnde: Welcke laetst hernomen
Resolutie, den Kercken in 't Lant, by de E. E. Broederen Buy-
ten-directeuren seer sorschvuldlick is gherecommandeert, ende
aen-gheschreven uyt Antwerpen den 22 Februarij 1621, tot wee-
ringhe van alle confusie.

IIII. Voorghestelt zijnde, of 't niet goet en ware, dat de Ghe-
meenten in 't Landt bedient wierden by continuatie van de Diena-
ren in de selve plaetsen daerse zijn, soo langhe als de stichtinghe
der Ghemeente, ende het peryckel soude kunnen lijden: Is een-
stemmelick gheadviseert, dat men sulcx om verscheyden mercke-
licke redenen ende insichten, soo wel den Kercken als den Die-
naren aengaende, niet en soude kunnen dienstich vinden.

V. Ende alsoo onder de Broederen verscheyden klachten val-
len over het buyten noot stil sitten, ende onlijdelick reysen van
d'een ende d'ander, tot merckelicke schade ende achterdeel van
sommighe Ghemeenten, die hare tegenwoordicheyt ende dienst wel
van noode hadden, oock tot ongheloovelicke moeyelickheit ende
verlegentheyth der blijvende Dienaren, die dan soodanighe last al-
leene moeten draghen: Is nu by dese vergaderinghe gheadviseert
dat niemant der Broederen sal stil sitten of buyten's Landts ver-
trecken, dan met voor-weten ende goet-vinden van de Classicale
Ghedeputeerde.

Cap. 6 *Van het stellen, uytgheven, ende Drucken eenigher Schriften.*

I. Is voorgheslagen, of 't niet noodich en waer, datt er een
Postil, dat is, verscheyden predicatiën over de Zondaechsche
Evangelien werden gestelt en uytgegeven ten dienst vande Re-
monstrantsche Ghemeente? Is verstaen, Ja, ende dat men de
buyten en binnen-directeurs daer toe sal versoecken, dat H.
hare E. E. neffens eenighe andere van de bequaemste der Broe-
derne daer toe, na hare discretie, uyt de gemeene Broederschap

te verkiesen, dat werck metten eersten ghelieven te bevljijghen.

II. Op het voorslach eeniger Broederē, of 't niet noodich en waer, datter oock van weghen der Ghemeente een Request aen d'Overicheyt werde inghestelt, ende overghegheven? Is gheadviseert, dat het selve niet ondienstich en soude zijn, ende goet ghevonden, dat by provisie een sal worden ontworpen by den Praeside, ende dat het selve ontwerp met den E. E. Broederen Buyten-directeuren, ende Broederschap in 't Landt naerder ghecommuniqueert, ende der selver advys daer over verstaen zijnde, men vorder arbeyden sal de Ghemeente tot overleveringhe ende approbatie van 't selve te disponeren.

III. Aengaende het stellen, Drucken, ende uytgheven van noch eenighe andere Tractaten, waer van by sommige Broederen wort vermaen ghedaen, als van Siecken-troost, Formulier van Doop ende Avondmael; eenighe Tractaetjens tot opwekkinghe der Godtzalicheyt: Bewijs dat onse Leere na de Godtzalicheyt is, ende onser partijen de fundamenten der selver ghenoechszaam omstoot: Historien van het ghepasseerde in yeder plaetse, gheduerende onse verdruckinghe: Een Latijnsche oversettinghe des eersten deels van het Historisch verhael, etc. Wordt gherefereert aen de Classicale Ghedeputeerde.

IIII. Alsoo mede gheseyt werden, te vallen versheyden klachten over het uytgheven van eenighe Schriften, op den naem der Remonstranten in het gemeen, dewelcke nochtans van alle de Broederen te voren niet en zijn ghesien, veel min goet ghekent, soo 't wel behoorde: Is goet ghevonden, alle de Broederen te vermanen, dat niemāndt op den ghemeenen naem der Remonstranten yets uyt en gheve, of doe Drucken, dan 't gene by degantsche Broederschap, ofte ten minsten der selver Ghedeputeerden sal wesen ghesien, ende daer toe goet ghekent.

Cap. 7. *Van de Correspondentien.*

I. Is voorgheslagen, of 't niet noodich en waer, datter wat beter ende naerder Correspondentie wiert onderhouden tusschen de Ghemeenten ende de Dienaren in 't Landt? Ende is daer op geadviseert, dat alle de Dienaren in yeder Classe neerstighe Correspondentie sullen houden met hare respective Ghedeputeerde, ende door den Ghedeputeerden met d'andere Classen.

II. Nopende de Correspondentie met de Broederen van buyten, wort het selve gherefereert aen de Classicale Ghedeputeerde.

III. Eyndelick, alsoo vast dagelick gespeurt wort, dat niet alleen hier en daer eenige particuliere Lidtmaten, maer oock, 'twelck alderbeklagelickst en argerlickst is in versheyden onse mede-Broederen, oock selfs die nu eenen langen tijt met ons versheyden swaricheden hebben helpen uytstaen, het kruys (soo 't schijnt) moede geworden zijnde, nu hare bedieninghe niet alleen

hebben gaen verlaten, maer sommige oock verloven, ende onse Societeyt in desen swaren noot begheven, soo datmen byna nauwelix weet, hoemen met malkanderen staet, ende wat wy aen malkanderen hebben: Is voorgheslaghen, of 't niet wel gantsch dienstich ware, dat alle de Broederen, ghelijck in Octob. 1619 te Antwerpen voor het eerste werck gheschiede, rondelick ende oprechtelick malkander en verklaerden, hoese noch gesint zijn, ende door den Heere ontrent dese onse Christelicke sake in voornemen staen? Ende is goet ghevonden, daer toe by desen alle de Broederen te vermanen, die van ons dit voor-uyt ghelieven te weten ende te ghelooven, dat wy door Gods ghenade, als noch by de bekende waerheyt, ende handthavinghe der selve persisteren, zijnde van het selve voornemen, als in aenvanck, dat wij, namelick de goede Ghemeente, soo langhe de selve onsen dienst van noode hebben, ende begheeren te ghebruycken, na onse gheringhe gaven ende vermoghen sullen by-blijven, ende in d'aenghenomen Leere der Hemelscher waerheyt verstercken. Tot welck ons heylich voornemen wy bidden, dat ons de groote Godt ende onse Heere JESUS CHRISTUS met de sterckte sijns Gheestes, lijtsaemheyt, stantrasticheyt, ende andere noodige ende Hemelsche gaven, meer ende meer wil verrijcken: Amen.

III. Dit alles aldus by provisie gheraemt, ende goet ghevonden, op het naerder behaghen ende welghevallen der gantscher Broederschap, dien wy oock tot dien eynde desen hebben voor toe te schicken, met vriendelick ende ernstich versoeck, dat hare E. E. ons by d'eerste ghelegentheyt, (alsóo verscheyden oock ghewichtige, saken daer na sullen moeten blijven opgehouden) van haer meeninghe op alles ghelieven te verwittighen, sonder van desen eenighe Copije te nemen, voor ende al eer wy moghen verstaen hebben, of ende hoe verre dese onse provisonale beraeminghe by den Broederen moghe wesen inghewillicht.

V. Naer heuchlicke dancksegginge tot Godt, voor sijne Goddelicke assistentie, zeghen, ende Vaderlicke protectie, zijn de Broederen deser vergaderinghe in goede minne ende vrientschap van malkanderen ghescheyden. Actum ter Schuyplæetse onder Godts H. protectie, op den 26, 27, 28, ende 29sten Mey. 1624.

Bijl. N°. 8, Blz. 85. (Rott. HSS. N°. 131.)

Acten van de Classicale Vergadering, gehouden binnen Rotterdam den 31 Oct., 1, 4, 6 Novemb. Anno 1624.

Absenten: D. THEOPH. RYCKEWAERT, H. OOSTERHAREN.

Praesenten: SAMUEL LANSBERGEN, DANIEL WITTIVS, CHRISTOPH. LANGERAECK, PASSCHIER DE FINE, NIC. HARTSOECKE.

I.

De name Godts is aengeroepen en verkiesing gedaen van Praeses ende Scriba.

II.

Is de Vergadering voorgedragen dat de Broeders van Utrecht ISAACUS FREDERICI en CAROLUS RYCKEWAERT niet en connen verstaen tot het houden van de Classicale Vergaderingen, om redenen aan de provisionele gedeputeerden overgesonden, en heeft de Vergadering, op alles rijpelijk gelet hebbe nde dat stuck soo ingesien, dat sij oordeelt dat sulcken weygeren seer verre siet en van seer schadelycke gevolgen is. Als waer uyt niet anders met der tijt soude comen te ontstaen, dan dat yeder Broeder sijne saecken buyten gemeene ordre op zich selven doende, de kercken van den anderen vervreemt, den bant van onse Societeyt gebroken en alles t' onder gebracht soude worden. Ende wijders eendrachtig geresolveert, dat den Classicalen gedeputeerden sal worden last gegeven, gelijk se die dese den selven bij desen geeft, dat sij met alle mogelycke middelen de voors. broeders tot het aennemen van de ordre op de classicale bijeenkomsten gestelt, sullen soecken te bewegen. Ende ingevalle sij niet en connen uytrichten, maer dat de broeders bij hare weygering persisteren, soo wort bij dese vergadering alle de leden van de Societeyt in bedenken gegeven, of men alsdan sonder vertreck de kercke van Utrecht met geen andere Leeraers en behoort te voorsien; in allen schijn (?) oft daer geene in actuele bediening en waren. Ende allerley goede middelen aen (te?) wenden om de kercke van Utrecht bij het lichaem van onse Broederschap te behouden.

III.

Is ter Vergaderinge voorgelesen den tweeden articul van het tweede capittel, sprekende van de discipline, luydende: Ende dewijle enz. ¹⁾). Ende is verstaen, dat dien articul sal worden geroeyeert en dat in plaetse van dien den eersten articul des selvigen capittels sal worden geamplieert met dese woorden, Ende indien het gebeurt, dat yemant uyt onse Societeyt van eenige grove sonde daer ende soo het behoort beschuldigt wort, soo sal den beschuldigen tijt gestelt worden om hem in presentie van sijne aenclagers (die wij verstaen dat hem voor oogen sullen gebracht worden) te verantwoorden. Ende in gevalle hij dat niet en can doen, en

---

1) De Acta van de Verg. in de schuilplaats, Mei 1624, handelen in 't 2^e Cap. van de discipline. En 't 2^e art. begint aldus.

voorts volcomelyck blijkt dat hij aen de opgelegde misdaet schuldich is, soo sullen de gedeputeerden tegens hem procederen met dadelicke weeringe uyt den kerckendienst (indien hij te dier tijt eenige heeft). Ende oock buyten bediening laten tot dat de classicale vergaderingen sullen worden gehouden. In de welcke van alles sal worden rapport gedaan. Ende sal aldaer de saecke bij der hant genomen, in de vreesse des Heeren overwogen en een finaal oordeel uytgesproken worden, gelijk sij ten meesten dienste van Godts Kercke en de Societeyt sal vinden te behooren. Ende heeft dese vergadering noch verstaen dat de gedeputeerde voor het houden van de classicale bijeencomste, het stuck daer over geoordeelt sal worden, communiceren sullen met de broeders Buyten Directeurs om hare EE. advys en oordeel daer op te verstaen, ende dat selve ten dage dienende in de classen sullen inbrengen, opdat alles met rijpen rade voorsichtich en eenparich mach worden verricht.

IV.

Gehoord sijnde de lectuur van het XI Articul uit 3 Capittel, en gelet op het provisioneel besluyt in de Vergaderinge van Rotterdam genomen, van dat men die broeders, die over den kinderdoop swaricheyt hebben, oock so verre dat sy conscientie souden maken, aen jonge kinderen den doop te bedienen, ende haer benodicht souden vinden, daerover particulierlijck gevraecht sijnde, het selve haer verstandt ofte meeninge rondelick te verclaren, nevens andere in plaetsen daer sulcx met de minste quetsinge soude connen geschieden in den kerckendienst sal mogen gebruycken; dewijl die broeders verclaren geensins van sinne te sijn, haer gevoelen openlick in predicatien ofte ergens anders buyten noot te openbaren ¹⁾. Is verstaen, dat men de voorsch. broeders in plaetsen en op conditien, als geseyt is, nevens anderen in den kerckendienst sal mogen gebruycken, mits dat de classicale gedeputeerden of selve off door andere personen daertoe bequaem niet en sullen nalaten alle naesticheyt aen te wenden, om die broeders tot ander verstant te brengen; Ende bij so verre sij dat niet en sullen hebben connen doen, dat alsdan de classicale vergaderingen in dat stuck sulcke ordre sullen stellen, als sij ten meesten dienste van Godts Kercke sullen noodich achten.

V.

Op 'tgeen in de bijeencomst der provisionele gedeputeerden goet

---

1) Is niet art. XI maar X van Cap. III der zoo even genoemde Acta. Alleen 't slot, van de Class. Vergaderingen, is hier wat meer afdoende dan 't daar beslotene.

gevonden was, dat men van WITTIO soude vorderen bewijs waer aen hij zekere penningen, weleer bij hem de Societeit in rekeninge gebracht, hadde verstreckt, Is verstaen, dewijle dat al voor enige jaren is gepasseert, en bij den gedeputeerden daer op noyt enige requeste is gedaen ofte enige awaricheyt gemaect, dat sulcx nu op te halen ontijdich en impertinent is, te meer omdat de hoef-ten (P) daer mede hij sijn verschot soude connen bewijsen nevens verscheyde andere sijne papieren hem geweldichlyck onthaelt en afhandig sijn gemaect. Ende is noch bij dese occasie goet gevonden, dat voortaan een yegelijck sijne nodige oncosten sal mogen aen den gedeputeerden overleveren, die deselve oversien en goet gekent hebbende, daerop ordonnantie sullen verleenen ende het voorschot op het spoedigste doen wedergeven.

VI.

Is in de vergadering vermaent, dat D. DWINGLO de Societeit in rekening hadde gebracht 150 gulden die hij tot betalinge van sijne montcosten binnen Rotterdam hadde verstreckt. Ende gevraecht oft die penningen niet tot laste van DWINGLO en behoren te comen: is verstaen, hoewel DWINGLO buyten noot en sonder exempel sodanige oncosten op sijn eygen goetvinden heeft gedaen, ende dat derhalven deselve met geen regt de Societeit connen opgedrongen worden, dat evenwel om enige goede insichten voor dese reyse dat sal worden gepasseert, sonder dat noch bij hem, noch bij yemant anders sulcx sal worden getogen in consequentie.

VII.

Is noch verhaelt, dat DWINGLO aen de Gedeputeerde hadde versocht attestatie van sijn lere ende leven, geduyrende den tijt, dat hij als een lidt der Societeit de kercken onder het cruys nevens andere hadde bedient; Ende is hierop bij alle de broeders geseyt dat sij wat haer aengaet hem geen attestatie en souden connen weygeren, dewijl sij noyt anders van hem hebben verstaen dan dat hij sich eerlijck en stichtelick in sijne bedieninge heeft gedragen. Ende wat belangt sijne presentatie van wederom int lant te willen comen ten dienste van de gemeenten, indien sulcx bij de broederschap goetgevonden en op hem versocht wort; heeft dese vergaderinge niet goet connen vinden, dat men hem soude ontbieden, maer mach wel lijden, dat de gedeputeerde aen hem schrijven dat hij hier inne sijn eygen sinnelijcheyt heeft te volgen, doch met verclaringhe, dat de broeders oordeelen, dat hij niet als beswaerlyck en met extraordinaris pericul int lant sal connen comen en verblijven.

IX.

Dewijl verscheyden broeders, die de kercken goede diensten souden connen doen, buyten extraordinaris noot uyt den lande ver-

trecken en haer elders in ledicheyt onthouden, latende hare medebroeders alleen in de hitte met groot pericul de gemeenten bedienen, ende niettemin alle jaers uyt de vruchten der mildadicheyt, die door het sweet en onverdroten arbeyt der getrouwe dienaers worden voortgebracht, haer subsidium genieten; soo heeft de vergadering geresolveert, dat men die broeders, uyt den naem van de Societeit sal sommeren, om wederom in 't lant te keren ten dienste der kercken, ende indien sij daerinne nalatich ofte weygerich sijn, dat men in sulcken gevalle haer voortaan geen subsidium en sal laten volgen, achtende onredelyck te sijn, dat diegenen die haer selven buyten noot den arbeyt ontrecken van den arbeyt van andere souden leven.

X.

Is nog geresolveert aengaende enige broeders, die haer saecken daer nae schijnen aen te leggen, dat sij haer des somers buytens lants gaen vermaken en tegen den winter wederkeren, ende alsoo bij luten de kercken bedienen; dat de gedeputeerde op die broeders sullen moeten acht slaen, die aanspreken en vermaenen, dat sij haer in voorcomende tijden van sulcx willen onthouden, oft dat tegens haer door afcortinge van haer contingent na rate van den tijt, die sij sullen uytblijven oft andersins, gelijk als men geraden vinden sal, sal worden geprocedeert.

XI.

Is noch goetgevonden, dewijl men bevint dat sommige broeders nadat sij hare commissien op enige kercken hebben ontfangen noch enen geruymen tijt wachten eer dat sij volgende deselve haren dienst aenvangen; dat de classicale gedeputeerde gelaet sullen worden op die broeders te letten en daer tegen behoorlick te vooraien.

XII.

Was voorgeslagen, dat het goet soude sijn dat de Remonstrantsgesinde in de respective steden een request aen haer vroetschappen overgeven, om van deselve te verwerven vrijheyt van de oeffeninge hares godesdienst, en wiert bij de vergadering verstaen, dat het seer geraden was te geschieden. Ende dat om sulcx te vorderen yeder predicant in sijn plaetse de goede gemeente behoorde daertoe te induceren; dat men oock aen D. BORREUM soude schrijven en sijne W. versoecken, dat het de selve het beste gelliefde te doen om dat werck voort te stouwen.

XIII.

Op de vrage, of de broeders die nog ongetrouwt en over sulcx met gene huyshoudinge en sijn beswaert, niet en behooren, met

te laten vallen van haer tractement, de Societeyt wat te ontlasten; Is geantwoort, dat derselver tractement sober genoeg is, dat men daerom in dat stuck geen verandering voor als noch en begeert te maken.

XIV.

Is de vergaderinge te verstaen gegeven, dat de voorkinderen CORNELII GEISTERANI, die haers moeders goet hebben, waerop sij leven, en buyten sijnen last (so men meent) onderhouden worden, jaerlicx van de Societeit trecken t' gene der kinderen der dienaren is toegeleyt; Ende voort gevraecht of sulcx betamelick is; Is daerop verclaert, dat het buyten reden is, ende verstaen, dat noch sijne, noch yemants anders kinderen, die van hare moeders bewesen sijnde, sonder beswaernis van de vaders leven, tot last van de Societeit sullen worden gesubsidieert: Ende dat derhalven de gedeputeerde hierinne so sullen hebben te voorsien, dat de Societeit in desen deele ontlast sal worden en voortsaen blijven.

XV.

De bedienaers en opsienders van de gemeente binnen Hoorn verzochten aen dese vergadering, dat de selve haer wilde dienen van advys in de quaestie die sij hebben tegen ISAACUM WELRINGIUM. Ende is bij de broeders geresolveert, alsoo sij gene grondige kennisse en hebben van haer verschil, en dat selve nu alrede was gebracht aen de provisionele gedeputeerde, dat men de broeders van Hoorn wijzen sal tot de gedeputeerde, die nu alom bij de classen gestelt sijn oft gestelt sullen worden. Ende opdat sij niet sleepende soude gehouden worden is den gedeputeerden volle macht gegeven om die sake te oordeelen behoudens den partijen haer appel tot den classen in cas van beswaernis; Ende indien sij haer te swack off het andersins geraden vinden, een ofte meer broeders tot haer te versoecken om bij deselve hare saeke te vervolgen.

XVI.

Is bij dese vergaderinge in deliberatie geleyt of men niet en behoorde (gelijck voor desen bij enige broeders goet gevonden was) een vierendeel jaers tractement te laten stille staen, tot tijt toe, dat het incomen van de Societeit verrijckt en middelen gevonden mogen worden om dat achterstal te betalen; Ende is bij de broeders afgeslagen en ongeraden gevonden, ende weyders geresolveert, dat het stille staende vierendeel jaers eerst sal worden betaelt, en dat de quitantien die al rede op het eerste goetvinden, een vierendeel jaers verder gegeven waren, door deze resolutie sullen worden verandert ende dat de ontfangers sullen worden vermaent haer uysterste naersticheyt te doen, dat alle de achterstallen worden voldaaen, omme soo veele doenlyck is daer door voor te comen en

te beletten dat de broeders in geene schulden en vervallen, tot verachtinge van haren dienst en oneere van de Societeyt.

XVII.

Is op de broeders versocht, dat sij (gelijk die van de Rotterdamsche Vergaderinge alrede hadden gedaen) haer oprechtelick en rondelick geliefden te verclaren of sij nooh gesint waren de goede saecke bij te blijven en nae alle haer vermogen te helpen bevorderen; Ende hebben alle de broeders hooft voor hooft in alle oprechticheyt, als voor den Heere verclaert, dat sij om lief noch om leet de saecke daer so veel om gedaen en geleden is van meeninge sijn te verlaten, maer dat sij geresolveert sijn, deselve bij te staen tot den eynde toe, sonder haer door enige dreygementen van haer goet voornemen te sullen laten afschricken: met vertrouwen dat de goede gemeenten haren schuldigen plicht oock niet en sullen vergeten, maer die getrouwe Leraers, die voor haer in so grooten gevaer onverdrietich arbeyden en het geestelicke toedienen, van het lichaemelicke tot nooddruft voor haer en de hare blijhartig versorgen. Bidden Godt, dat hij haer en alle haer mede arbeyders met den geest des verstants en van cloeckmoedicheyt, om in den gelove te staen, om sterck te sijn, en haer te houden als mannen, genadichlyck wil verstercken.

XVIII.

Is oock verstaen, dat voortsaeen de verkiesinge van de ontfangers sal staen aen de vier classen die alle jaer elck in den haren enen sullen mogen op nieuws verkiesen, of die het voorgaende jaer gedient heeft, met sijn believen continueren nae dat sij het goet en oorboirlick sullen vinden; gelijk dan volgende dese resolutie de vergadering voor dit jaer tot ontfanger verkoren heeft
D. SAMUELEM LANSBERGIUM.

XIX.

Ende dewijle den tijt van de bedieninge der provisionele Directeurs in de laetste vergaderinge van Rotterdam gestelt op het houden van dese classicale bijeenkomsten is geexspireert, ende derhalven van nooden is, dat men tot nieuwe verciesing come, heeft dese vergadering met eenparige stemmen genomineert en gestelt D. SAMUELEM LANSBERGIUM, om op hare denominatie het aenstaende halve jaer dien dienst te bedienen. Ende syne E. hierover van de broeders aengesproken en versocht sijnde, heeft in die verkiesinge bewillicht.

XX.

Alsoo de weduwe van HENRICUS SLATIUS grote clachte doet over hare armoede, en instantelick versocht heeft nevens andere predi-

cants weduwen getraceert te worden, heeft dese vergadering goet gevonden, dese saecke den gedeputeerden in bedencken te geven, om alles wel overleyt hebbende, te doen, t'gene de christelycke mededogentheyte sal vereysschen.

XXI.

Eyndelick nae aenroepinge van den H. name Godts, ende dancksegginge van dat Hij de Broeders in goede vrede, eendrachticheyt en eenstemmicheyt bij den anderen hadde bewaert, sijn de selve in liefde ende vriendschap gescheyden.

Uyt den naem van de Vergadering
onderteykent,

SAMUEL LANSBERGIUS,
DANIEL WITTIUS.

Bijl. N°. 9, Blz. 86. (Rott. HSS. N°. 132.)

Acta van de Classicale Vergadering,
gehouden binnen Leyden op den 6,
7 Juny 1625.

Praesenten sijn geweest: D. ADRIANUS VAN DEN BORRE, D. ALBERTUS HUTTENUS, D. NICOLAUS LUDINGUS, D. WOUTER CORNELISSEN, D. REINERUS WALENBURCH, D. PASCHER DE FIJNE, D. WITTIUS.

Nadat den H. name Godts was aangeroepen; is de vergaderinge voorgehouden, dat WOUTER CORNELISSEN voor desen meermaals en op verscheyden plaatsen geseyt hadde, dat hij sich van de Societeyt der Remonstranten hadde afgescheyden, dat hij met de selve niet meer en wilde te doen hebben, maer dat hij op hem selven de gemeenten wilde bedienen, daer het gelegen quam, en gelijk hij het geraden soude vinden; dat hij oock al een geruymen tijt binnen der Goude aparte vergaderingen hadde gehouden; ende dat hij om sijn doen te justificeren geallegeert hadde redenen die ongefondeert waren: tot grote ontroeringe van de gemeente aldaer en merkelick nadeel van de goede saecke, daer so veel om gedaen ende geleden is. Ende voorts rapport gedaen van t'gene eenadeels bij twee van de classicale gedeputeerden, anderdeels bij een van de selve geassisteert van D. ALBERTO HUTTENO hier vorens binnen der Goude tot verbetering en redres van t'gepasseerde gehandelt was, op t'behagen en goetvinden van de Classicale Vergadering: Is bij dese classe t'voorschreven verhandelde geaprobeert en geconfirmert ende dienvolgende goet geraden, dat men nochmaals WOUTER

CORNELISSEN daerover ernstelick sal aanspreken en broederlick vermanen, dat sijne E. van t' gene bij de selve aangevangen was wilde afstaan en sich voortaan schicken in de ordre die bij alle de leden van de Societeit goet gekeurt en onderhouden wiert. T' welck van D. Praeside gedaan sijnde, heeft WOUTER CORNELISSEN de goede vermaninge plaatse gegeven en in oprechticheyt (soo sijn E. seyde) verclaart ende bekent *dat hij was verruckt geweest buyten de palen van sijnen schuldigen plicht, soo in de scheuringe als in de reden op de welke de scheuring gefundeert was, ende dat hem sulcx van herten leet was*: versocht op de Broeders, dat sij hem alles wat nu gedaan was wilden ten besten houden; ende beloofde, dat hij in toecommende tijden, als een getrou dienaar JESU CHRISTI en als lidt der Societeit toestaet, de eenicheyt des geestes soude soecken te onderhouden door den bant des vredes; Ende hem na de aengenomen ordre op stuck van de bedieningen en andersins gestelt soude reguleren; Ende is hierop WOUTER CORNELISSEN met handtastinge wederom met de brs versoent.

II.

Alhoewel in de laatstgehouden Classicale Vergadering goet gevonden was, dat de Broeders ten minsten tweemaal des jaers bij den anderen souden vergaderen: soo hebben nochtans de Broeders, dies niet tegenstaande, alles naarder insiende en lettende op t' pericul en costen dat in t' reysen en vergaderen gelegen is en daar op vallen, verstaan; dat het genoech sal sijn voortaan eenmaal des jaars te vergaderen, ten ware enige nodige saacken te verhandelen voorvielen ofte ergens aff daer aan gelegen mocht wesen rapport diende gedaan. In welcken gevalle de Broeders Directeurs gehouden sullen sijn en bij dese gelast worden sonder uytstel de classicale vergaderingen te beroepen.

III.

Gevraegt sijnde, oft niet goet en soude wesen, dat de respective classen successive de ene na de andere gehouden wierden: Is geadviseert, dat men hier op geen regul en behoort te stellen, maer dat men yeder classe moet vrij laten, hare bijeenkomsten te maken nae haar goetdunken, sonder op voor off na te letten.

IV.

Alsoo de Broeders D. H. HOLLINGERUS ende D. SAMUEL LANSEBERGIUS, die gecommiteerd waren over de saecke D. ISAACI WELSIINGII, versocht hebben, dewijl hare E. E. haar te swack kenden om ene saecke van so groten gewichte als de selve is af te handelen, dat haar noch yemant mocht worden bijgevoecht, soo heeft dese vergaderinge daar toe genomineert en gedeputeert D. ABRAHAMUS LA FAILLE en DANIELEM WITTUM.

V.

Is voorgelesen enen brief van de huysvrouw D. GREVI in den welcken sij versoekt betalinge van haar achterstal; ende verstaan, dat haar versoek so haast mogelick sal worden voldaan, maar dat sij alvorens pertinentelick sal doceren (?) hoe lange haar man met consent der Directeuren is absent geweest, boven welcken tijd de vergadering niet en can verstaan, dat sij enige gagie behoort te genieten; Ende dewijle D. POLLIO heeft te kennen gegeven, dat hij daarvan alle bescheyt onder sich heeft, sal de selve aangemaant worden, om dat in de Classicale Vergadering daar sijn E. sal verschijnen over te leggen; wat hare voordere pretensien aangaat die sij soude mogen hebben, die wijsen de Broeders van dese classe aen de gedeputeerde om daarop te letten.

VI.

De schriftelycke clachten D. MATH. BURGII over de quade betalinge van t' gene sijne E. aan de Societeit te achteren is, sijn gehoort; ende op de selve gelet sijnde, is geresolveert, dat de Broeders Directeurs, vermaant en versoekt sullen worden haar beste te doen, om hem te contenteren: Ende voor eerst te arbeyden, dat de respective comptoiren te samen, elck na haar vermogen daar toe contribuieren; ende sonderlinge aan te houden, dat die van Utrecht, daar sijne E. meest in dienste geweest is, dat sij van haar overschot t' gebreck van andere comptoiren in desen deele vervullen. Ende indien bij de gemelde comptoiren de penningen niet en connen worden gevonden, soo presenteren de Broeders van dese vergadering, elck een pont vlaams van haar contingent voor een tijt lang te buyten te staan, om tot de versochte betalinge verstreckt te worden, wel verstaande, indien andere broeders met haar het selfde willen doen.

VII.

Dewijle voor desen gesien is, dat onse partije met quade practijken, bij trappen, eenige Broeders van onse belijdenis, heeft verstrickt, en tot haar getogen; Ende te beduchten staat, dat de selve in toecomende tijden oock aan andere dat sal poogen te doen: soo wort bij de Broeders alhier goet gevonden, malcanderen te vermanen, dat sij haar willen wachten van alle private handelingen; Ende haer met de partije niet te willen inlaten, om yet wat op haar selven te doen, maar haar willen onafscheydelyck aen het geheele lichaem houden ende met het selve (ende anders niet) alles doen en laten, wat te doen en te laten, eensamelick, best te wesen sal worden geoordeelt.

VIII.

Is te bedencken gegeven, of het nu niet den rechten tijt en is,

om een requeste ofte generale remonstrantie van wegen de gemeenten tot afschaffinge van de vervolginge en vrijheit van exercitie der Religie, aen de Hooge Overicheyt te presenteren; Ende is eenstemmich verstaan, dat het noch geen tijd en is, en dat men over sulcx overal de goede gemeenten sal dienen te vermanen, om met gedult eenen anderen tijd te verbeyden, die om sulx te doen, meerder bequamicheyt sal mogen geven.

IX.

Aangaande de attestatie van D. DWINGLO, dewijl het project daar van niet bij der hant is, so wort dat stuck wederom den classicalen gedeputeerden bevolen; Ende belangende sijne demissie, dewijl de Broeders de eygelick en grondige reden daarvan noch niet en connen verstaan, wort oock die saacke gelaten tot naarder ondersoeck en overweginge der selver gedeputeerde.

X.

Aengesien den tijd van de bedieninge der classicale gedeputeerden nu al was geexspireert, soo heeft D. BORRUS ernstelick aan gehouden, dat de Vergaderinge soude willen procederen tot surrogatie van een ander in sijne plaatse: Maar dewijl de Broeders om gewichtige reden niet en condon verstaen dat men sijne E. voor als noch behoorde te ontlasten; soo is sijne E. van de selve vrientlick gebeden en versocht den voorschreven dienst noch het lopende half jaar op haar te nemen, waarin sijne E. eyndelick heeft bewillicht.

XI.

Dewijl uyt de resolutie van 't Noort-Hollantsche classis verstaan wort, dat de Broeders aldaar goet vinden, dat men de vertogen met bijvoeginge van t' driede en expressie van namen sal doen herdrukken; Ende oock verseheyde Broeders sijn, die daerin swaricheyt maken, soo heeft dese vergaderinge geadviseert dat se wel mach lijden, dat de voorschreven schriften gedrukt worden, mits dat de namen worden uytgelaten.

XII.

Is goet gevonden dat men op de Directeurs versoecken sal, dat sij WOUTER CORNELISSEN commissie willen geven op Woerden, Nieucoop etc.

XIII.

Is censura morum gehouden over de praesenten, en er is (Gode sij loff) niet gevonden dat bestraffing waardich was: Ende wat de absenten aangaat, en is oock niet tot haren laeste voortgebracht; maar heeft een yeder aangenomen, de sulcke, die hij mocht oor-

deelen bestraffing waardich te sijn, bij gelegentheyt, broederlyck te vermanen.

XIV.

Nae aanroepinge des naams Godts en dancksegginge, dat het sijne Goddelicke Majesteit belieft hadde, de broeders genadelick te bewaren, sijn de selve met vrientschap van malcander gescheyden.

Is by alle de praesenten onderteyckent.

**Bijl. N°. 10, Blz. 85 en 174. (Soc. Hand. I. 265.
Rott. HSS. N°. 133.)**

Memorie van 't verhandelde binnen Rotterdam den 16 ende 17^{en} Juny 1827.

Alsoo 't fundament van de gansche goede saeke onser Societeijt rust op de gewilligheijt ende genegentheijt der Broederen tot den dienst, wort gepresupponeert, dat de Broederen alle te samen, niet tegenstaende de Continuatie van de vervolginge, ende alle de swarigheden ende perijkelen voor het tegenwoordige alsnog daer toe willig ende bereijt sijn, gelijk dan de Broederen alhier voor haer selven, daer inne gewillig te sijn verklaert hebben, niet twijfelende, of sal ook over 't selve gelijke verklaringe van alle d' andere Broederen onser Societeijt gedaen werden.

Ende aengaende de bedieninge der gemeijnten, is verstaen tot naerder verklaringe ende Interpretatie van 't geene dies aengaende tot Antwerpen gestatueert was, dat die Broederen, dewelke hare eijgene gemeijnten gehad hebben, vooral ende eerst aen de bedieninge derselver verbonden sijn ende voorts verbonden sullen blijven, wel verstaende van sulke gemeijnten, die gestadig bedieninge van nooden hebben, ende soodanige sijn, dat se tot de goede saecke merckelijken contribuieren; mits dat nogtans de Broeders, soodanige eijgene gemeijnten hebbende, haeren dienst bij gelegentheijt ende des noot sijnde, ook in andere gemeijnten, sullen laten gebruikjen. Ende voorts belangende d' andere Broederen, die soodanige eijgene gemeijnten, als nu geseijt is, niet en hebben, is mede verstaen, dat voor als nog in de bedieninge derselver, niet anders en schijnt gepractiseert te kunnen worden, als op den ouden ende gewoonen voet van de Commissien; mits dat in 't geven van de selve wel nauwe gelet worde, dat onder deselve Broederen alle egaliteijt, soo veel na billikheijt ende jeders gelegentheijt doennelijk is, onderhouden worde, ende vooral besorgt, dat niemant aen

d' een sijde buijten sijn goetduncken t' eeniger plaetse booven 't half jaer sijner commissie gelaeten en werde, gelijk ook aen d' andere sijde, dat andere, in andere plaetsen, niet alle tijt tot nadeel, prejudicie ende miscontentement van d' andere Broederen, en werden gecontinueert, om welk alles gevoeglijk te verrigten, de Broederen tijdelijk den directeurs op het veranderen der Commissien van haere gelegentheijt sullen hebben te verwittigen, ten eijnde alles bij de directeurs in billickeijt overwogen sijnde, naer behooren daer inne gedaen mag worden: mits dat dan ook de Broeders soodanigen Commissien niet en difficulteren, maer verklaren deselve gewilliglijk te sullen agtervolgen ende naekomen, gelijk de Broederen alhier tegenwoordig haer gewillig daer toe verklaert hebben.

Dog dewijle het niet genoeg en is, dat de Broederen, die tot nog toe, onaengesien alle haere ongelegentheden, swarigheden ende perijkelen der gemeijnten soo trouwelijk ende stantvastelijk bedient hebben, als nog daer toe tot bevordering van waerheijt, godsaligheijt ende Christelijke vrijheijt, willig ende bereijt sijn, ten seij dat, dat de gemeijnten ook van haere sijde geresolveert sijn der selver dienst, ten eijnde voorsch. voortaan te gebruiken, ende alle noodige ende Christelijke middelen soo veel haer mogelijk ende doelijk sal sijn te emploijeren, ende voornamentlijk eenige vroomende Godsalige persoonen te bewilligen tot versorgers of opsienders in deselve gemeijnten, daer 't bequaemelijk geschieden kan: Is bij de vergadering goet gevonden, 't selve den gemeijnten voor te houden, ende tot dien eijnde seekeren brief aen deselve gemeijnten alomme te senden.

Wat belangt de Collecten, en schijnt voor alsnog daer in geen anderen voet beraemt te kunnen worden, als voor heenen ende tot nog toe gebruikt is geweest, ende sullen de gemeenten van haeren schuldigen pligt in desen, om mildelijk, tot nootsakelijke behoeftigheden, te contribuieren, vermaent worden, gelijk ook in de distributie acht sal genoomen worden, om de Broederen, soo veel doelijk is in de betalinge te egalieren, ende aengaende de geene die merckelijk ten agteren sijn, is voorgeslagen, of de broeders die tot hiertoe betaelt ende niet ten agteren en sijn, souden stille staen van haere betalinge te ontfangen, tot dat d' andere met haer in den ontfang gelijk waren: of dat de penningen tot voldoeninge van het agterstal, bij de gemeenten souden kunnen versogt ende opgebracht worden; sal ook in de reckeninge van den ontfang ende uijtgaef gevolgt worden de ordre daer op beraemt in den jaere 1624

Alsoo op het stuck van de directie, bij allen den Broederen in 't gemeen geresolveert is, dat men daertoe ernstelijk bidden ende versoeken soude de drie Broederen, die voor desen de directie

in handen gehad hadden, is het selve versoeck aen de selve Broederen gedaen, ende hoewel sij alle te samen, ende een jegelijk van dien in 't bijzonder, seer gewigtige redenen van excusen, om daer van ontlast te blijven, voorwendeden, nogtans op het ernstig aenhouden der broederen, ende omme soo veele in haer is, onse goede ende Christelijke saeke te helpen vorderen, hebben sij eijndelijk haer daer toe laeten beweegen, ende verklaert, dat sij haer daertoe, tot beste van de Societeijt, souden laten gebruiken, mits dat door de gestadige sieckte ende ongelegenheit D. NICOLAI, haer nog een vierde D. BOBRIUS tot de gedurige directie soude bijgevoegt werden, die daertoe als d'oudste van ons geselschap, ende voor deesen dien last in alle neerstigheit ende getrouwigheit lange gedragen hebbende, versogt ende gebeden is geworden, ende eijndelijk op het aenhouden der broederen daertoe mede verstaen heeft Dog hebben alle te samen haer voorbehouden, dat indien sij, of jmant van haer, uijt insigte van haere of sijne gelegenheit notelijk dien last niet langer en souden kunnen voldoen, maer daer uijt souden moeten scheijden, sij haere vrijheit t' allen tijden daer inne souden moogen gebruiken: gelijk ook dat de Broederen der Societeijt aen d'andere sijde haere vrijheit sullen behouden, omme in de directie soodanige andere ordre t' allen tijde eensamentlijk te stellen, als haere W. W. noodig ende oorboir sullen bevinden.

Hebben ook de Directeurs wel expresselijk geconditioneert, dat de Broederen der Societeijt de ordre, die nu met haere bewilliginge ende goetvinden geresolveert is, souden willen agtervolgen.

Is ook eijndelijk bij de vergaderinge verstaen ende goet gevonden, dat de directeurs tot naerder correspondentie telkens na de gelegenheit ende occurentien van saeken, met eenige Broederen uijt den classen die 't haere E. E. nodig ende raedsaem sal duncen, sullen moogen in communicatie treden, 't sij schriftelijk, 't sij mondelijk, selfs ook met d'een of d'andere Classis, nadat de noot ende reden 't selve sal vereijtschen.

Bijl. N°. 11, Blz. 87. (Rott. HSS. N°. 134.)

In Rotterd. den 9 Aug. 1627.

De Classen van Leyden en Rotterdam hebben schriftelicke Resolutie overgelevert vervattende haer advies over 't verhandelde tot Rotterdam den 17 Junij 1627.

Is mede gelesen seckeren bryeff, geschreven van D. SAPIA aengaende 't voorseyde gebesogneerde tot Rotterdam, gelyck oock

eenen bryeff van D. HOLLINGERO en WOUTER CORNELISZ over de selve Acten.

Sal door D. SAPMA vernomen worden na de Resolutie over de gesejde Acten, gelijk mede door CAROLUM na de Resolutie der gener die haer voor als noch op deselve in de classe van Utrecht niet verclaert en hebben.

CAROLUS heeft aengedient, dat de classe te Utrecht niet gehouden en is, om moeiten, costen en periculen te schouwen en voornamentlick, om dat het maer op een off ten minste twee aequam die by de hant niet en waren, en welcken de Acten toegesonden sijn off noch toegesonden sullen worden, hebbende sommige van de broeders de selve ten volle geapprobeert, andere aengenomen 't bedencken datse daer op souden hebben te sullen notificeren off niet notificerende de selve voor goet te kennen.

Is gerapporteert door THEOPHILUM dat alle de gemeeynten daer hy (geweest?) was verclaert hebben hare bereyde goetwillicheyd na vermogen tot de versochte extraordinaire collecte, uytgesejt dat die van Nimwegen haer onvermoghden voor het tegenwoordige hebben te kennen gegeven, in conformiteyt van seekeren brief D. WITTIJ die daer op gelesen is; een selve onvermoghden hebben oock die van Schoonhoven geallegeert met toeseegginge van noch naerder dien aengaende haer meeninge schriftelick te ver wittigen, waer op men sal wachten.

Is geresolveert aen die van Nimwegen te schrijven om van de twee hondert gulden.

Item dat men 't zijner sommatie bij brieven sal doen aen de gemeeynten, laet aengesproken, gelijk nu aen de eerst aengesprokene geschijdt.

Noch dat men 't stilstaan van gagien der gener, die betaelt sijn, sal nalaten en arbeyden omme, soo 't mogelijk is, de selve uyt de mildadicheyd der gemeeynten te vinden en daer uyt te voldoen,

De zaecke van de weduwe HERBOLDI zaliger sal nodich uytgestelt dienen, tot dat men de collecte der kercken sal hebben ontfangen, om dan ordre daerop te stellen.

Is goet gevonden d'acta et scripta Remonstrantium door te doen distribueren.

Sal oock aen D. SAPMA geschreven worden dat de exemplaren van de Confessien aen hem door JAN WILLEMSZ sullen worden gesonden, gelijk men oock van hem vernemen sal na de historische verhalen en andere schriften der Societeyt, soo daer noch eenige sijn.

Is mede besloten, de Broeders der Societeyt te adverteren, dat se, soo eenich Schrift van partijen tegen de Societeyt uytcomt, 'tselve den Directeurs terstont willen verwittigen

ten eynde daer op, na sulcx nodich en oorboir gevonden wort, werde geantwoordt.

Noch dat men 't laeste Request der Gemeeynten, die gerefuseert is, mitsgaders oock onse refutatie op der Contra-Rem. Requeste te samen sal soecken int licht te brengen.

Item dat men SAPMA versoecken sal yet te willen stellen tegens 't Request van CLOPPENBURCH tegen de vereeniging en accommodatie, en 't selve den Directeurs te willen communiceren.

Eyndelick, dat yet in 't cort gestelt werde tegen de Mysterien tot ontdekking van 't mysterie der boosheyt daer inne begrepen.

D. UTENB. heeft aen de Vergadering te kennen gegeven sijne beswaerenisse om als Directeur der Societeyt gebruyckt te worden, blijkende by seeckere schriftelicke Acte ten dien einde van zijne E. overgelevert, in forme als volgt:

Mijn Heeren en Broeders.

Naerder overwogen hebbende 't versoeck by de Gedeputeerden der Classen Vergaderinge gehouden den 16 en 17 Juny aen my gedaen, om neffens de twee andere broeders die de Directie voor desen met my in handen gehad hebben, deselve Directie wederomme aen te nemen, vinde ick my benootsaeckt te verclaren dat ick my om gewichtige redenen beswaert vinde, ymmers als noch en voor desen tijdt my derselver directie in eeniger maniere te bemoeijen; dienvolgende ick oock den naem van directeur niet en begeer te dragen off eenige Actie off Daet in die Qualiteyt te exerceren, te vreden sijnde niettemin de Broederschap in 't generael off int particulier des versocht zijnde met mijnen geringen raedt en advies te dienen, soo veel ick sal konnen nae mijn gemoet en conscientie. Actum den 6 Aug. 1627. JOH. UTENB.

Begeert oock dat van dese sijne verclaringe notitie gehouden en den broederen bij goede gelegenheyt en soo veel doenlick bekent gemaect werde.

Doch is dese saecke door instantelick aenhouden van de broederen der vergaderinge soo ver gebracht, dat hy UTENB. voorsz. ingewillicht heeft 't selve voor als noch in bedencken te houden, en sich onder des ten dienste van de Societeyt als voren te laten gebruyken, midts dat D. BOBBIUS omme werck te maecken en malcanderen te gevoechlicker te assisteren hem voor seckeren tijt alhier binnen Rotterdam ten dienste van de gemeeynten soude willen onthouden: en is sulcx van BOBBIO aengenomen, onder conditie dat tot bedieninge van de gemeeynte tot Leyden LUDINGIUS D. HUTTENO soude geassomeert worden; 't welck by de vergadering geapprobeert is.

Is oock geresolveert, omme de meyningen der broederen, die sich noch op de Acten van 16 en 17 Juny niet hebben verclaert,

naerder te verstaen dat tot dien eynde aen deselve met den eersten geschreven sal worden, en in van Utrecht

DD. WITTIUM, WELSINGIUM, MONACHIUM en STEDUM.

In dorso staat: 't verhandelde van
4 August. 1627.

Bijl. N°. 12, Blz. 88. (Rott. HSS. N°. 135.)

Te Rotterdam zijn geassigneert, S. LANSBERGEN, N. LORDINGIUS, W. LOMANNUS, GALENUS of BORRIUS na twee maanden.	
Tot Amsterdam.	PRAEVOSTIUS.
„ Delft, Vlaard. Maaslandt.	R. LIESSELIUS.
„ Leyden en Noortwijk.	WALENBURCH, DE FYNE, BORRIUS.
„ Schoonhoven, Nieuwpoort.	BOOMIUS.
„ Gouda, Moordrecht, Wad- dingsveen, Sevenhuisen.	BURGIUS, MONACHIUS, BACX.
„ Hoorn.	SAPMA, THEOPHILUS, WELSING.
„ Monnikendam, Wormerveer, J. MEILING, POLYANDER. Broeck, Jisp.	
„ Alkmaer.	WOUTER CORNELISZ, STEDOM.
In den Haag.	GALENUS, of BORRIUS.
Te Dockum.	HOLLINGERUS,
„ Kampen.	SCHOTENUS.
In den Briel.	HAETSOECKEER.
Tot Utrecht. Wyck, Beusichem, Busen.	K. RYCKEWAERT, HUTTENUS,
„ Amersfoort, Bunschoten, Woudenberg.	H. HOLLINGERUS.
„ Arnhem.	GIJSBERT (sz, CHRIST. PRAEVOOST?)
„ Thiel.	LACHTROP.
„ Nimwegen.	WITTIUS.

Tot Gorcum en Bommel.	LA FAILLE.
„ Woerden en Swammerdam.	LEURIVS.
„ Haarlem.	LANGERACK.
„ Bleiswijk en Soetermeer.	Nota. (v. D. POLLP)

Bijl. N°. 13, Blz. 97.

De Remonstranten en de Nederlanders te Glückstad.

Toen ik de Privilegiën, eerst die van 1631, vond, boezemde de zaak mij genoeg belangstelling in, om pogingen aan te wenden ten einde van elders wat meer van die Nederlanders in Glückstad te weten te komen. Vooral had ik mij gaarne iemand zien aanwijzen, door wien ik op de plaats zelve het stedelijk archief, zoo het bestaat, kon doen raadplegen, zie Navorscher Mei 1870. Dit bleef tot hiertoe vruchteloos. Maar van onzen MENSINGA te Frederikstad, tot wien ik mij in de eerste plaats wendde, kreeg ik uit diens boeken wat ruimer mededeeling omtrent de stad en hare kerkelijke gemeenten, dan het zeer korte artikel van HÖSSLER in de *Encyclop. van ERSCH en GRÜBER* en het wat bredere in HOOGSTRATEN'S *Woordenboek* mij hadden geleverd. GEBHARD'S *Gesch. d. Konigr. Dänemark u. Norwegen*, die als het 32 en 33ste Deel der *Algem. Welt-Historie* in Engeland uitgegeven in 1768 verscheen, werd voor mij ingezien, maar heeft niets. Andere werken van Deensche geschiedschrijvers, als MÜNTER en ENGELCROFT, kon ik niet machtig worden. Het zeldzame werk van WERDENHAGEN *De rebus publ. Hanseat.*, door HOOGSTRATEN aangehaald, vond ik in de openbare Bibliotheek van Arnhem, maar gaf mij niets. In het daar ook gevondene *Corps Universel diplomat. du droit des gens — Recueil des Traités — de Commerce etc. par DU MONT Baron de Carels-Croon*, Amst. en 's Hage 1728, zijn de Privilegiën niet opgenomen. En onze vaderlandsche historieschrijvers hebben, zoo ver ik weet, van de zaak niet gewaagd. Ruime vergoeding wachtte ik, toen ik door een citaat bekend werd met het bestaan van HOCHÉ, *Histor. Untersuch. ueber die Niederländ. Kolonien in Niederdeutschland 1791*, en door onzen FRED. MULLER met dat van AUG. v. WEREBE *Ueber die Niederl. Colonien im nordlichen Teutschl.* 2 Th. 1815 en 1816; en beide werken, het eerste een klein oct. van 109 s., werd ik meester. Maar — zij han-

delen over de allermerkwaardigste Hollandereiën en andere koloniasaties der Hollanders en Vlamingen in Noord-Duitschland van de 11de en 12de Eeuw, omtrent welke zij, vooral het werk van v. WERSEBE, nauwkeurige en uitvoerige mededeelingen schijnen te geven, die misschien nog wel eens de opzettelijke aandacht van onze geschiedvorschers verdienen.

Dewijl de zaak, om de uitwijking wegens de conspiratie en om onzen DWINGLO; eerst en meest in de geschiedenis der Remonstranten van eenig belang is, neem ik hier het volgende op. 1. Mededeelingen van MENSINGA; 2. de privilegiën van 1624, Rott. HSS. 232; 3. uittreksel uit den gedrukten Brief van DWINGLO van 1625, Rott. HSS. 651, Kerk. Hist. Archief II; diens brief van 1628, Rott. HSS. 952; de privilegiën van 1631, Rott. HSS. 235.

Nog is in mijn bezit de kopie van een reispas, die getuigt dat in 1624 zekere DIRK HENDRIKSZ. van Haarlem zijn domicilium naar Glückstad wilde overbrengen. Zij werd mij door Ds. ROGEE naar een HS. van de Leidsche Academische Bibliotheek verstrekt. Maar, omdat zij als gewone reispas voor ons niets bijzonders bevat, deel ik haar niet mede.

---

1. Ds. MENLINGA. schreef mij: De bouwning van Glückstadt is begonnen in 1616 door den koning van Denemarken, CHRISTIAAN IV, met oogmerk om van hetzelfde, tegen den dreigenden oorlog, eene vesting, naar de toenmalige fortificatie kunst, te maken, waaraan Holstein gebrek had. Met de vestingwerken werd in den zomer 1620 begonnen en dezelve nog vóór den winter voleind. Reeds toen gaf hij der stad privilegiën, bijzonder tot begunstiging des handels, zoo als hij er ook een groote haven aanleggen liet. Daardoor kwam er spoedig eene tamelijke bevolking, deels inlanders, deels van vreemden. Ik vermoed, dat hij ook toen reeds het voorregt van godsdienstvrijheid gegeven heeft, althans Glückstadt wordt in dat opzigt altijd als pendant van Frederikstad genoemd; beide stichtingen van twee rivalen, *Koning* CHRISTIAAN IV en *Hertog* FREDERIK III. 't Voorbeeld van de eene heeft wel tot de andere bijgedragen, 't zij nu dat de Glückstadsche of de Frederikstadsche godsdienstvrijheid de eerste geweest is.

In den dertigjarigen oorlog leed de stad zeer zwaar. De handel hield geheel op, de lasten waren zeer drukkend. Dien ten gevolge trokken de meeste inwoners weder weg. (Dezelfde reden, die den opbloei van Frederikstad verhinderde; meer nog dan de gebeurtenissen in Holland.) De stad was na het vertrek des garnisoens bijna ontvolkt. Ze was echter den koning lief, als eigene schepping, en hij bestond er op, ze in het leven te hou-

den. (Als handelstad had hij eigenlijk het plan, er eene mededingster van Hamburg van te maken, welke stad destijds haar uiterste best deed, om uit de souvereiniteit van Denemarken geheel vrij te komen; ze was den Denen een doorn in 't oog). Tot dat oogmerk gaf hij haar thans nieuwe, grootere privilegiën, daaronder vrijdom van alle lasten over 50 jaren, en volle vrijheid van handel en handwerken (gewerbfreiheit, destijds hier ook nog geheel onbekend). En daarbij ook dit voorregt dat iedere vreemde natie, die zich met 50 of meer familiën in de stad nederzetten wilde, haar eigen regt zou hebben, en daartoe hare eigene rechtbank.

Ten gevolge der verleende godsdienstvrijheid zijn er van ouds verscheidene gemeenten geweest. Gereformeerden worden uitdrukkelijk zóó genoemd, niet Remonstranten (daarom kunnen er deze wel onder geweest zijn). Dat ze niet in kerkelijke gemeenschap met Frederikstad traden, kan ook daaraan gelegen hebben, dat de beide steden onder verschillende Souvereinen stonden, die niet vriendschappelijk jegens elkander gezind waren. De Glückstadse Mennoniten worden uitdrukkelijk „Nederlandsch” genoemd. Deze behoeven echter niet alle Nederlanders geweest te zijn; de Mennoniten waren hier te lande reeds vóór dien tijd talrijk; MENNO SIMONS heeft hier in Holstein, ook in Eiderstadt lang gearbeid, en de eerste Mennoniten in Frederikstad kwamen van de dorpen in het aanliggende Eiderstadt, om vrijen godsdienst te genieten. De Gereformeerden zijn echter, zoo dunkt mij, meest Hollanders geweest; ik weet niet, waar ze anders van daan gekomen zouden zijn. Mennoniten en Gereformeerden hadden eenige stukken gronds met elkander in gemeenschappelijk bezit, ik vermoed den grond voor kerk en kerkhof. Bij het uitsterven der Gereformeerden bleven de Mennoniten in het bezit derzelve. Ook eene R. C. gemeente was er, wier Patres Missionarii dikwijls in teugel gehouden worden moesten en meermaals in de verordeningen en placaten voorkomen.

Sedert wanneer en *tot* wanneer de Gereformeerden er eenen predikant gehad hebben is mij nog niet bekend. Thans zijn er geene meer. Wel nog Roomschen en Joden. Maar ook de eersten hebben er geen eigen Priester meer.

HÖSSLER heeft bij EESCH en GRÜBER aangeteekend, dat er tegenwoordig eene stads kerk — natuurlijk Luthersche — is en eene Roomsche kapel, in 1686 gebouwd; dat de vestingwerken in 1815 gesloopt zijn, en de stad zijn naam gaf aan den hoofdstam van 't huis Holstein, afstammend van koning CHRISTIAAN III, gelijk GOTTORP zijn naam gaf aan den jongeren hoofdstam, van ADOLF, den broeder van CHRISTIAAN III afstammend.

Privilegiën van 1624.

Translaet.

Wij CHRISTIAEN de vierde van Godts genade Coninck van Denemarken, Norwegen, der Wenden en Gotthen, Hertoch van Sleeswijk Holsteyn, Stormaren ende der Ditmarschen, Grave van Oldenborch ende Delmenhorst, doen kondt hiermede voor ons ende onse Erven, Nadien wij in geloofwaerdighe ervarighe gecomen sijn, dat eenighe so cooplieden als anderen van die gheenen, die men in Hollandt Arminianen oft Remonstranten noemt niet ongeneghen souden zijn sich in onse Vorstendom Holsteyn te begeven, ende aldaer haer selven in onse stadt Glückstadt huyselijck neder te setten. so verre wij haer in onse protectie nemen ende met eenighe privilegiën ende vrijheden tot seker voortganck der Commerciën begenadighen wilden, dat wij deshalve uyt sonderlighe Conincklijke genade ende macht als s'landts vorstelijcke Hooghe Overheyte de Naervolgende articulen ende vrijheden, sulx haer Eedtsvast ende onverbreeckelijck gehouden sullen werden, genadichlijck bewillighet en vergunnet hebben.

1. Wij willen die gheenen die sich in voorseyder wijze in onse Stadt Glückstadt nederzetten ende begeven alle te samen ende sonder onderscheydt van Kerckelijcke ofte politijcke personen, om wat oorsaecken sy oock in haren vaderlandt mochten vervolget, ofte daeruyt verdreven sijn (doch die weynighe personen uytgenomen, welke beschuldicht werden, dat sij met hare handt een assassinaet aen den Prins van Orangien enz. verrechten wilden) voor onse onderdanen op ende aennemen, dat sij neffens haere erven ende huysgesinnen, onder onse beschuttinghe ende protectie een eerlijck leven in aller seeckerht leyden moghen: Weshalven wij die selfde dan hiermede, ende in crachte deses onse vrije, seeckere geleyde voor haer persoonen, huysgesinnen, goederen, ende alles wat haer toebehoort, in der bester ende bestendichster forme willen medegedeylt hebben, met ernstighe bevelen, dat niemant van wat natie, qualiteyt ofte conditie hij oock sijn moghe, deselvighe beleedighen, haer qualijck naespreecken, oft eyndelijck op wat wijze het geschieden mochte tegens deselfde iets wats feytelijx altentere oft sich sal gelusten laten. Wij en willen oock niet gedooghen, dat yemandt van dese, welke sich op voorsz wijze te Glückstadt onder onse protectie begeven, buyten onse coninckrijken ende Vorstendommen heymelijck ofte opentlijck weggevoert ende voor vreemde rechters oft overheden gebracht ofte gestelt, nochte oock van onse rechters ende officieren sonder ordentlijcke proces ende rechtmatghe kennisse, onser landen ende steden ontseydt ende uyt denselfden sich wech te maecken gedronghen sullen werden, Maar sullen de gene, welke eenighe in civile

ofte criminele saecken te beclaghen hebben, hare clachten ter plaetsen daer desve woonachtich sijn voor den ordinarischen rechter in 't werck stellen, ende aldaer voor de eerste instantie gebeurlijke uytspreeck verwachten. Ende daarmede niet tevreden sijnde, door Appel de saecke voor de tweede instantie aen het Eedsgerichte, ofte nae importantie der selfder, voor ons, onsen Stadtholder ende Raeden rechtplichtich maecken, ende rechtmatighe uytinghe getroost sijn; ende wij willen haer oock van alle burgerlijke lasten ende schattinghen, hoe die ghenaeamt moghen zyn, voor de eerste thien jaren, ende dan tot onse verdere beëndighinghe ganschelijck bevrijden ende ontheffen.

2. Sal haerlieden vrijstaen alle burgerlijke neeringh te water ende te lande aen alle plaetsen met jaermarkten, opene kasten ende winkelen, gewichte ende maete, gelijk andere onse onderdanen onbelet te drijven, ende voort te planten; doch mits datse van de vercofte waren behoorlijke tolln ende accijnsen beneffens andere hare medeborgeren ende ingesetenen (opdat deselfde haer des aengaende niet hebben te beclaghen) sullen uytreycken ende betalen.

3. Die hare handelinge te water ende te lande drijven sullen, deselve willen wij tot sulcke haer redelijke hanteringhen, op haer onderdanichst aenhouden, onse conincklijke, opene paspoorten op Hispaniën, Portugal, Italiën, Alexandriën, Westindiën, Guinea, Noortlandt, Groenlandt ende andere plaetsen waert haer gelieft, gelijk onse eygene ingeboornen mededeylen. Doch met dit voorbespreck dat sij in schepen, die nae Spagniën ghaen, onder schijn ende naem der Geluckstadtsche ingesetenen gheen onvrije waren noch goederen, noch de geen welcke des Coninghs van Spagniën etc. openbare vijanden sijn voor participanten over ende aennemen ende daer door haer selven ende anderen, die oprechtelijke meynen te handelen, in schade brenghen. Anders buyten desen moghen sij niet alleen met de ingesetenen deser rijcken ende vorstendommen, maer oock met vreemde ende uytheemsche compagnie maecken ende met der selfder gelt ende waren naer haer believen ende als met haer eygene goederen sonder verhinghe haren handel drijven.

4. Bij aldien krijgh ofte oneenicheyt ('t welck Godt genaedichlijk verhoeden wil) tusschen onse Rijcken ende landen ende de overheyte sulcker vreemder participanten quaeme te ontstaen, soo en willen wij geensins gedoogen, dat der selfder vreemden, met onse in der Geluckstadt gesetenen onderdaenen in handelinge sijnde, ingelijde penningen of waeren gearresteert, gesequestreert ofte aengehouden sullen worden, maer sal haer vrijstaen, deselfde sonder bewaeringe en onthoudinge van den onsen te vorderen, ende nae haer believen te gebruijcken, doch soo verre sij haer niet in persoon tegens ons gebruijcken laten.

5. Willen wij de Remonstranten, die sich in onse Geluckstadt enz. nedersetten niet alleenlijk in onse rijcken en vorstendommen beschutten en beschermen, maer oock bij haere Overicheyt, waer onder sij te voren geseten waeren, soo veel gevoechlijk geschieden kan, die voorsieninghe doen dat sij met haeren haven ende goederen nae des landes gerechticheyt uytgelaeten worden.

6. Soo verre daer noch plaetse in onse stadt Geluckstadt overich is, welcke aen anderen noch niet vergeven is, deselve willen wij den- genen, die de selfde te bebouwen resolveren aenweysen ende inruymen laeten, om haeren huysen ende woninghen daer op te bouwen sonder eenige restitutie off betaelinghe voor den gront off plaetse.

7. Wanneer haer niet langer gelieven mocht in de boven gespecificeerde plaetse te verblijven, ende haeren handel aldaer te drijven, sal haer met den haeren ende wat sij daer heen gebracht, veroverft off gewonnen hebben, sonder eenige vergeldinghe wech te trecken ende ter plaetse daer 't haer gelieft sich te begeben, vergunt ende toegelaeten worden.

8. Geven wij haer hiermede noch genaedichst, dat bij aldien haere vergaedinghe sich soo verre quam te stercken dat er bij de hondert oft meer te saemen quaemen, dat sij aladan een eygen consul, welcke in coophandel en alle daer uijt ontstaende treistige saecken onder haer macht sal hebben te rechten, verkie- sen en instellen mogen, doch dat de selfde als hij sal verkoren sijn, van onsen amptman op Steenburch in onser stede geconsi- nueert sal worden.

9. Geven en laeten wij den Remonstranten genaedichst toe, dat sij vrije exercitie haerder religie tot haeren costen sonder eenige verhinderinge *met beslooten deuren* in alle eerbaerheijt ende stilhe- heijt hebben ende oeffenen moghen. Sal haer ooc mits dese toe- gestaen worden wesen, een schole tot haeren costen aen te richten, ende daer inne haere kinderen te onderrechten, *doch verder niet als* in leesen, schrijven en reekenen; het sal haer ooc vrijstaen bij haere dracht van cleederen, ende andere gewoonten in gasterijen en andere bijeenkomsten op hoochtijden, kinderdoopen, begraefe- nisse ende dergelijke te verblijven, ooc anders in spijsse, dranck ende cleedinge wat sij betaelen connen te genieten ende te gebruij- ken: doch 't geene dat door generaele placcaten in 't lant te bren- gen oft daer in te gebruijcken verboden is, uijtgenoomen ¹⁾).

10. Sal haer oock vrijstaen testamenten te maecken ende van haer goederen, roerende ende onroerende te disponeeren; nae haer overlijden sullen de goederen daer geen testament gemaect en is den ingesetenen ²⁾ ervenen, off daer geen voor handen sijn, den-

---

1) Zie Priv. 1631. Art. 18.

2) ingestelden, Priv. van 1631.

genen die ab intestato coomen nae rechte daertoe gerechticht, sij woonen in ofte buijten onse rijcken ende vorstendommen, volgen. In gevalle sich oock geene erven soo haest aengeven, ende de afgestorvene geene voorordeninge gemaect hadde, hoe men met de goederen sal handelen, sal niet de borgemeester ende Raedt off Stadtvoocht sich deselfde aenneemen, maer sullen twee van de voornaemste van die Natie de goederen inventariseeren, Ende den erven, die sich daernaee aengeven mogen ten besten bewaeren.

Dewijl nu onse ernstigen willen ende meijningen is, dat de bovengeschrevene articulen standich ende vaste gehouden worden, soo bevelen wij mits desen dat onse Stadtholder Amptman, ende burgemeesteren, voocht, en allen die in onsen steden te gebieden macht hebben, mits dese genaedichst ende ernstelijck dat se de voorschreven Remonstranten die sich hier op in onse Geluckstadt nedersetten sullen, in generley wijsen hier teghens beswaeren, ofte van anderen beswaeren laeten, maer haer bij dese onse begenaedinge ende vrijheyden tot aen een toe hanthaeven ende beschermen: doch ons en onse naecomelingen, mitsgaeders eenen yegelijcken aen onse ende haeren hoocheijt, recht ende heerlijckheijt onvermindert. t' Oorconden onder onse Conincklijcken hantteijcken ende secrete segel: gegeven op onsen Conincklijcken slodt tot Coppenhaeven den 22 Juli 1624. Was onderteyckent CHRISTIAN.

Uittreksel uit den gedrukten Brief van Dwinglo.

———— Ick hebbe tot noch toe in Eyder-stede tot **TOKNINGE** mij gehouden, maer geen gelegentheyt voor mij daer siende, ben op den 26 January laestleden hier in Glückstadt gecomen, liggende aen de Elbe in 't hertochdom Holsteyn, onder den Coninck van Denemarken, ses mijlen (Hoogstraten 7 mijlen) beneden Hamborch, tegen over Stade, sijnde een nieuwe stadt, voor ses of seven (moet zijn negen) jaeren begonnen te timmeren, alwaer ons vrijheyte en goede verseeckeringe van den Coninck, met goede privilegiën sijn vergunt. Ick werde hier seer versocht den ordinaeren last van predicken onder de onse op mij te neemen, sijnde de vergaederinge eerst voor Kersmisse begonnen, en alrede over de hondert starck; daer sal voor 't eerste niet veel van komen, maer de apparentie is goed van verbeteringe met der tijt. Ondertusschen is hier onder de Hollanders geen notaris, en valt ongerijflijck in 't hoochduyts alles te doen, die onsen stijl niet verstaen; wilde mij daerom in dat stuck wel wat oeffenen, en hope het goet profijst met der tijt geven sal: bidde daerom dat U.E. (zijn broeder **JOHAN DWINGLO**, secretaris van Vlaardinghen) mij in 't voorgien. (Hollandsche instructiën en formulieren die hij

meester commissaris uyt den Haege FERDINAND VAN DEN SPIEGEL. Dus hebben wij begonnen eenige neeringe voor de weduwe op te stellen; 't gaet al redelijck Godt danck! Maer liggen gevallen in 't quaet dat ick tot Embden vluchtete. Twee Hollantsche commissarii waren hier, HOOGENHORECK en HARTMAN. D' eerste wedergekeert nae Hollant sijnde, heeft HARTMAN van den Goeverneur versocht en verkregen mij te mogen gevangen voeren naer Holland, en dede wij door den auditeur haelen bij hem, sonder dat ick wiste waerom; daer examineerde hij mij, wie ick was, en hoe ick soo stout was daer te wonen, wetende wat ban tegen mij gepubliceert was. Ick antwoordde dat die ban so verre niet ging, en sat onder den Coninck van Denemarken, en hadde van dien vrij geley en speciale sauvegarde dat mij niemant mocht van hier vervoeren, noch ergens elders als hier ter eerster instantie te recht stellen sonder 's Coninghs vrij geley te schenden; de Staten hadden hier geen jurisdictie en beriep mij op mijn overheijt waer onder ick stonde; hij geeft daer niet om en sprack hevich, ick stont met bescheijdenheijt mede op mijn recht en dede soo veel dat mij de Auditeur niet darfde overlevcren noch de Commissaris overnemen, maer lieten mij naer huys gaen, en seijden den Goeverneur naeder te willen spreekken, ick moest beloven niet te sullen vertreckken sonder concent, 't welck dede. Ondertusschen ginck ick bij den Auditeur op des Coninx cantselarij die hier is, thoonde de originele privilegien en versocht protectie, en die werde mij toegeseijt als behoorlijck sijnde, en werde door desen die Gouverneur soo geïnformeert dat den Commissaris werde aangeseijt, men vermocht mij niet over te leveren, ten ware de Commissaris bewese dat ick waere een persoon welcke de privilegien niet aenging, anders hadde hij op mij te spreekken, moest mij daer voor de eerste instantie beschuldigen en uytspreeck verwachten; konde hij niet bewijsen, dat ik onder de privilegien niet begrepen ben, soo moest hij bewijsen dat ick met mijn eygen handt den Prince van Orangien hebbe willen vermoorden, 't welck hem onmogelijck en is. Als hem hierop nu recht werde gepresenteert soo hij tegen mij wilde ageren, hadde hij daertoe geen moet, heeft die saecke laeten steecken en eyndelinge verklaert geen verraeder van yemant te willen sijn; daerbij is 't voorts gebleven en heeft men mij 't sedert niet gemoeyt. 't Schijnt de HH. Staten hier de betalinge sullen doen aen 't garnisoen, doch behoudt de Coninck 't gebiedt over de stadt. De gelegentheyt alhier is sulx, dat de plaetse wellicht soude te beschermen sijn, maer oft de noodige ordere en middelen daertoe bij der hant sijn, wete niet. 't Gaet alles met groote desordre, en in sulcke licentie van saecken, dat niemant sich genoeg hoeden kan; nemen opentlijck bij lichte daege op der straeten alles wat men bij sich draecht ongestraft. Hebben mij bij nachte mijn twee

koffers met alle mijne kleederen gestolen, sulx dat ick niet behouden hebbe als daer ick dagelijcx in gae en stae; (e)en koffer hebbe gevonden, maer om den dieff en 't goedt te vinden kan geen recht becomen. De soldaten lijden soo groote armoede en gebreck, dat mij verwondert noch yemant gevonden wort die den Coninck wil dienen. Van 828 huysen sijn geen 300 staende gebleven, de reste afgebroocken en verbrandt bij gebreck van brandinge, 't pd. boter gelt 11 st., 't pd. kaerssen 9 st. en alle andere dingen naer advenant, broot is noch goeden koop en kan men een tonne goede Dantsiger rogge coopen voor een . De roode loop regeert seer en sterven veel borgers en soldaeten; de straeten sijn somwijlen dat men se met geen schoenen kan gaen. Men hoopt den Coninck selfs schijnt nu met ernst te willen aengrijpen, doch die sijn wel gemoedt. De Heere verleene ons een goede uytkomst uyt dese miserien, stercke, segene, bewaere en spaere UE. even gelijk sijne lievste met alle die UE. lieff sijn, voor all dien goeden ouden Heer die ick dienstelijck groete neffens alle vrienden en broeders. Blijft t' samen Godes genaedige protectie bevolen.

UE. dienstw. vrient en broeder

B. DWINGLO.

Gluckstadt den 20 Febr./1 Martii 1628.

Aen Sr. VAN SOEGEN kan UE. best de brieven bestellen.
Die schrijft mij dickwijlen en ick hem.

**Copie van de lofijcke Privilegien bij de
Con. Mt. van Dennemarcken etc. vergunt de
Nederlantsche Natie in der
Glückstadt aen de Elven in 't Hertoch-
dom Holsteyn.**

Wij CHRISTIAN de vierde enz. enz. (als Priv. 1624) doen kont eenen iegelijcken: Naedemael wij voor desen de Nederlandtsche Natie uyt sonderlinge genaede verscheyden privilegien, immunityten en vrijheyden genaedichst medegedeylt hebben om in onse nieu geboude stadt Glückstadt sich vredelijck neder te setten, te negotieren, te handelen, te wandelen ende haere burgerlijcke neeringe te drijven, maer door voorgevallene krijchsberoerten de gemelde Nederlandtsche Natie ten deele verstroyt is ende op andere plaetsen sich geretireert heeft; oock de handelinghe ende neeringe tamelijcker wijse vervallen ende verstoort is. Doch als nu door middel der Goddelijcke assistentie onse vorstandommen, landen ende luyden wederom tot enen vredelijcken standt geraaken; hebben wij vast

raedtsaem, goet ende voor onse nieu gefondeerde stadt Glückstadt hooch dienstelijk te sijn geachtet, dat men die vreemde Natien wederom hier riepe, voor allen de Nederlanderen welke deese stadt op het aensienlijkste met hunne huysen vermeerderd hebben. Dien volgende, ende om sulcx te becomen, hebben wij in onse jongst uytgedeylde Patente van dato Glückstadt den 9 Novembris a^o 1629 onse genaedichste meyninge te kennen gegeven, dat wij niet alleen de vorige Privilegien wilden vernieuwen, confirmeren ende bevestigen; maer oock op der selfder aenhouden de selve met nieuwe Indulsien ende Privilegien, soo veel immer meer gevoegelijk ende met recht geschieden kan, vermeerderen ende verbeteren. Gelijk wij haer dan mits desen uyt Conincklijke autoriteit, macht, geweld ende kracht van des landts Vorstelijcke hooge overicheijt, oock soo wel voor ons, als in den naem van den Hoochgeboren Vorst, onsen vriendelijcken lieven Heren Soon, Heren CHRISTIAEN de vijfde, verkoren Prince van Dennemarken Norwegen Delmenhorst, de naervolgende Privilegien, Immuniteyten ende Vrijheyden genaedichst verordenen, mededeylen ende geven.

Eerstelijck. Willen wij, oock onse Erven naecomelingen en successoren, de Nederlandtsche Natie, die sich in onser Glückstadt huyselijk nederlaeten ende setten, te saemen, ende sonder onderscheyt van geestelijcke oft wereltlijcke personen, coopluyden oft handtwercxluyden, renteniers, schippers oft boeren voor onse onderdaenen op ende aennemen, dat sij neffens haeren erven ende huysgesinnen onder onse beschutting ende protectie een eerbaer leven in aller seeckerheyte leyden mogen: In voegen wij haer dan hiermede, ende in kracht deses onse vrije seeckere geleyde voor haere personen, huysgesinnen, goederen, ende alles wat haer toebehoort in der bester ende bestendichster forme willich medege deylt hebben: met ernstigen beveele, dat niemant, van wat nature, qualiteijt oft conditie hij oock sijn mach, de selve belejdigen, haer qualijck naer spreekken, of 't andersins op wat wijse het geschieden kan, tegens haer yetwes feytelijcx attenteere oft sich gelusten laete; maer veel meer deselve, neffens haeren kinderen ende gesinnen gelijk andere burgers respecteere en houde. Wie daertegen doedt sal naer behooren gestraft worden. Ende soo verre oock in voorvallende vierbrandt, waetervloeden, oft andere ongelegentheden (welcke de lieve Godt genaedichlijk wil afweren ende afwenden) sij eenige hulpe noodich hadden, sal de burgerije schuldich sijn haer soo wel als oock andere vreemde Natien de hulpelijcke ende natuyrlijke handt te bieden ende getrouwelijck bij te staen: 'twelck dan oock den burgeren in 't doen van haeren burgerlijcken eedt sal begrepen ende bevolen worden. Wij en willen oock niet gedoogen, dat yemant van dengenen, die sich op voors. wijse in der Glückstadt onder onse protectie begeven, buyten onse Coninck-

rijcken ende Vorstendommen heymelijck oft openlijck wechgevoert, ende voor vreemde Rechters gebracht oft gestelt sullen worden; noch oock van onsen Rechteren ende officieren, sonder ordentlijck proces ende rechterlijcke erkentnisse onser landen ende steden verwezen, ofte uyt deselve wech te trecken gedrongen sullen worden. Maer sullen degene, welcke gesint sijn yemant in 't civil oft criminel aen te spreeken, haer klaege instellen ter plaetsæ daer sij woonachtig sijn, voor den ordinaris Rechter ende voor de eerste Instantie desselven behoorlijcke uytpraeck verwachten. Ende soo sij daarmede niet tevreden en sijn door Appel de saecke in de tweede Instantie aen het obergerechte ofte nae importantie der selver voor ons, onsen Stadthouder, ende Raeden betrecken, ende rechtmatige uytinge getroost sijn. Mogen oock alle degene die gequalificeert bevonden worden gelijk onse ingeborene, tot publicke bedieningen getogen ende gebruyckt worden.

Ten tweden. Sal haer vrijstaen alle burgerlijcke neeringe te waeter ende te lande met koopmanschap, handtwercken ende andere handteeringe, soo die mach genaemt sijn, in alle plaetsen, in jaermarckten met opene kasten, laeden, winckelen, gewicht ende maete gelijk andere onse onderdaenen ongehindert te drijven en voort te planten. Doch sullen niet schuldich sijn in andere burgeren Stiften, Gilden, Ampten oft Societeijten sich te begeven; maer sullen vrij van selvigen allerwegen gesepareert ende afgesondert blijven; ende een yeder vrij ende toegelaeten sijn, sijn broodt te soecken ende handtteringe te drijven op wat wijze hij selve op 't nuttelijcxste ende bequaemste bevinden sal: doch dat het eerlijcker ende redelijckerwijs geschiede.

Ten derden. Die haere handelinge te waeter ende te lande drijven sullen, dien willen wij tot sulcke haere redelijke handttering op haer onderdaenichst aenhouden mededeylen onse Conincklijcke opene passe op Hispanien, Portugal, Italien, Alexandrien, Indien, Guinea, Noordtlandt, Groenlandt ende andere plaetsen, als het haer gelieft, gelijk onsen eygenen ingeborenen, oock haere personen met haeren commercien te waeter als te lande in onse Conincklijcke protectie ende beschuttinge nemen, alle goede bevorderinge bij uytlandische Potentaten ende heerschappijen bewijzen, ende onse uytterste beste daertoe doen, dat de Nedeplandsche Natie onder denselven ende in haere Heerlijckheyden gelijcke vrijheyte in den commercien als onse ingeboren onderdaenen genieten mogen. Ende vermogen sij niet alleen met den ingesetenen onser Rijcken ende Vorstendommen maer oock met vreemden ende uytlandischen maetschappij te houden ende met derselver geldt ende waeren naer haer believen ende gelijk met haer eygen goederen sonder verhinderinge haere handtteringe te drijven.

Ten vierden (als art. 4 van 1624.)

Ten vijfden. Indien oock buyten verhopen in onse Coninckrijcken ende Vorstendommen aen oorden ende eynden, hoe se genaemt mogen wesen, door ongelucken ende onweder de Nederlandtsche Natie haere schepen, goederen ende waeren bijzonderlijk quamen te stranden, soo verordineeren ende willen wij hier mede voor ons, onse erven ende naecomelingen dat beyde goederen en schepen te samen ende elck bijzonder, waer die aenlanden, haer, gelijk anderen onser onderdaenen, om een lijdelyck ende billijk berchgeld, wederom geleverd ende denselven eygenaren gerestitueerd worden sullen.

Ten sestien. Wij stellen haer, de Nederlandtsche koopluuden ende gansche Natie hiermede liber, los, exemt en vrije van alle ende yegelycke Importen, Hooftegelden en andere diergelycke lasten ende contributien, soo wel de personen als goederen betreffende (doch besonder den Tol, welcke van de uyt en ingaende waeren naer inhoudt van onse Tol-rollen sal geheven worden) oft schoon yets voor desen alrede waere opgesteld, ende geimponeert ende sij selfs jaerlycx sulcx betaelt hadden ofte in toecomstigen tijdt mochte geimponeert worden; van dien en diergelycken Importen ende opleggingen bevrijden wij, oock onse erven naecomelingen ende successoren haer, de Nederlandtsche Natie voor den termijn ende tijdt van vijftwintich jaeren, gelijk wij in onse jongst uytgedeylde Patente van dato Glückstadt den 9 Decembris A^o 1629 genaedichst belooft hebben. Ende nae verloop der vijftwintich jaeren sullen sij in gener wegen meer dan andere Natien en burgeren beswaert worden. Gelijk wij haer even soo wel hier mede los, vrije en quijtsprecken van alle sulcke schulden welcke de Gemeynthe oft het Commuyn der Glückstadt voor desen gemaect heeft, daermede sij in gener wegen sullen noch kunnen gemolesteert werden.

Ten sevenden. In tijden van krijch soo wel als van vreden sullen sij van inquantieringe der soldaten ende andere lasten gansch vrij sijn.

Ten achtsten. Sij sullen oock met den Tol niet hooger als andere onse burgeren, welcken sij in dien deele gelijk sijn, beswaert worden, wat sij aen paeren, kleynodiën, edelgesteenten, goudt ende silver handelwijse in ende weder uytvoeren, oock huysraedt ende andere meubelen, sulx alles is van tolle bevrijdt. Gelijk dan oock wanneer d'een oft d'ander met sijn gansche familie ende huysgesin sich aen vreemde plaetsen buyten onse vorstendom ende jurisdictie ('t welck haer vrij staet) begeven wilde, van alles niets te betaelen schuldich sijn sullen.

Ten negenden. In voorvallende twistsaecken sullen der Nederlandtsche koopluuden boecken, sij sijn dan in Nederlandtsche, Francoysche, Duytsche oft andere spraeken geschreven, gelijk andere bewijsingen, als in Hamburg onder de koopluuden ende elders

gebruyckelijck is, mediantē juramento, door tusschenkomst van den eedt, volcomentlijck bewijsen ende gelden. Oock sullen de getuygenissen der Nederlanderen ende haerder adhaerenten, soo verre het anders onbesproken personen sijn, in ende buyten het gerechte waer sijn ende gelden, even soo wel als van andere onse burgeren.

Ten thienden. Bij soo verre onder hen yemant door een onverhoopten val ende toeslaende ongeluck quame te faelgeren, ende in schulden ofte oock ('t welck Godt genadelijck afkeeren wille) in verderven te geraecken, ende derhalven aen eenige particuliere personen met schulden verbonden bleve, in desen gevalle begeren ende willen wij, dat onse Overicheyt eenen gewissen tijdt sal stellen, binnen welcken haer committenten ende correspondenten haere gepretendeerde recht van eygendom aen de goederen in behoorlijcker voege bewijsen ende uytvoeren sullen, ende middelertijdt sullen de goederen, waeren, en wisselbrieven oft andere haeren committenten ende correspondenten toebehoerende saecken in goeder bewaeringe genomen ende niets daervan gedistraheert worden, eer dan die rekeningen geslechtet sijnde, als door ordinantie ende in gebruyck daerover sal gedisponeert sijn. Doch met voorbehoudinge en reserveringe van onse Conincklijke interest.

Ten elfden. In civile ende koopmansaecken, welke onder haer selfs ontstaen ende voorvallen, hebben haere eygene Rechters ende gedeputeerden (die wij haer vergunnen t'allertijdt van hare Natie te verkiesen) macht op hondert en vijftich Rijcxdaelders definitive te oordeelen ende uytpraeck te doen. Hooger sommen behooren voor onsen Raedt ende Gerechten. Insgelijcx geven wij haeren Gedeputeerden eene gelijcke macht in Testamenten, erffnissen, huwelijcksche saecken ende welke bruydschadt en diergelijcke concerneren, daer eenige strijdt voorvalt, deselve na haere wetten ende gebruycken volcomentlijck ende definitive, sonder eenich appelleren oft revideren, te oordeelen ende te verdraegen. Bij welck oordeel ende uytpraeck het soo stijff ende vast sal bliiven ende berustten als oft onse Magistraet hetselvede uytgesprooken hadde. Ende sullen onse gestelde Overicheden hen luyden telkenmael tot werckelijcke exercitie de hulpelijcke handt bieden.

Ten twaalfden. Maar wanneer sij met eenen van een andere Natie oft uytlandsche te doen hebben sullen sij aen onsen Raedt ende gerechte gewesen worden, welke sonder wijtluftig procederen de simplici et plano, soo 't immer mogelijck is, alle saecken rechten en slechten sullen. Maar bij soo verre sich in haere uytpraeck d'een oft d'ander partije meynt beswaert te sijn, sullen sij macht hebben Immediate aen ons te appelleren, maer voor geen Steden te compareren schuldich sijn.

Ten dertienden. Willen wij de Nederlanderen, welke sich in onse Glückstadt nedersetten, niet alleen in onse Rijken ende Vorstendommen beschutten ende beschermen; maer oock bij haere Overicheyt, waeronder sij te voren geseten waeren, soo veel gevoegelijk geschieden kan, die voorsorge doen, dat se met haere haeve ende goederen nae der landen gerechticheyt uytgelaeten worden.

Ten veertienden. Soo verre daer noch plaetse in Glückstadt overich is, die noch niet aen anderen vergeven is, deselve willen wij dengenen, die geresolveert sijn deselfde te bebouwen aenwysen ende inruymen laeten, om haere huysen en woningen daerop te bouwen, sonder eenige vergoedinge ofte belastinge der fundi ende der plaetse. Gelyck sij oock macht hebben huysen ende andere onbewegelycke goederen in ende om de stadt voor haer ende haeren erven te huyren en koopen ende op steden ende plaetsen die haer voor desen toegedeylt sijn geweest ofte in komstiger tijdt sullen toegedeylt worden, te bouwen. Welcke steden, onbeweechelycke goederen ende liggende gronden sij tot aller tijdt als vaste eygenaers bewonen, behouden, ende naer believen alieneren ende verkoopen mogen. Ende oft oock de bovennoemde plaetsen van anderen ingenomen ende bebouwt waeren, sullen deselve doch henluyden gerestitueerd ende weder ingeruyt werden.

Ten vijftienden. Als art. 7 van 1624.

Ten sestienden. Wij vergunnen oock hiermede den Nederlandschen koopluyden ende haeren adhaerenten, dat sij mogen in onse Glückstadt schepen timmeren ende opbouwen laeten ende het noodige houdt tot den schepen in onse Vorstendommen oft elders inkoopende ende de afbrengen laeten; daeraen haer niemant en sal verhinderen; sullen oock voorts vermogen die opgebouwde schepen wederom selfs te bevrachten ofte nae haer goetduncken te alieneren ende te verkoopen ter stede oft oock in vreemde landen, ongeacht alle rechten, statuten, gebruycken ende gewoonten, die daer tegen sijn en strijden mochten.

Ten seventienden. Sal henluyden oock vrijstaen ende toegelaeten sijn tot opbouwinge van haere huysen ende schepen uyt onse Coninckrijcke Norwegen eycken hout om billijcke betaelinghe afhaelen; tot welcken eynden sij dan een bescheyt van onsen Gouverneur vorderen ende in Norwegen verthoonen sullen, dat se ter Glückstadt geseten sijn. (Op den kant; Dit punt is gecasseert soo veel dat eycken hout betreft.)

Ten achtienden. Geven ende laeten wij, oock onse erven naecomelingen en successoren genaedichst toe, dat sij het vrije exercitium haerder Religie in haere spraecke op haeren kosten sonder eenige verhinderinge in aller eerbaerheyt ende stilte hebben ende drijven mogen. Sal haer oock hiermede toegelaeten sijn

een schole op haeren kosten aen te rechten ende daerin haeren kinderen in lesen ende schrijven, rekenen ende diergelijcken te onderrechten. Sal haer oock vrij staen bij haere dracht van klederen ende andere gewoonten ende gebruycken in hoochtijden, kinderdoopen, begraeffenissen, gasterijen te saemenkomsten ende diergelijcken te verblijven; oock anders in spijsse, dranck, ende kleedinge 'tgene sij betaelen kunnen te genieten ende te gebruycken.

Ten negentienden. Willen wij, oock onse erven ende naecomelingen soodaenige boeren ende huyslynden welcke uyt Hollandt ende andere vreemde plaetsen herwaerts komende, nae haere gelegentheynt in Glükstadt niet bequaemelijck connen geaccommodeert werden, ende sich in onse Wiltenis, Crempfer oft Wilster marsche neder te laeten geresolveerdjt sijn, genaedichst voor onse onderdaenen op ende aennemen, ende gelijk andere onse ingeborene beschutten ende beschermen, sonder yemant in sijne conscientie te perssen oft tot het openbaere exercitie der Religie te dwingen; datse onder onse genaedichste beschuttinge ende protectie vrij, secker ende onverhindert (doch sonder enen privaten Godtsdienst aen te rechten) wonen, in aller stillicheynt een eerlijck ende burgerlijck leven leyden, ende haeren handel ende hantceeringe drijven, ende maer alleen het exercitie haerder Religie in der Glukstadt vrij hebben mogen.

Ten twintichsten. Den genoemden Mennonite, welcke sich in ettelijke saecken beswaert vinden, als in 't eedtswaren, gebruyck der wapenen ende kinderdoopen, willen wij genaedichst toelaeten, opdat sij haere Religie ende conscientie vrij beleven mogen, dat sij met geen eedtswaren, gebruyck van wapenen oft doopen van huume kinderen sullen beswaert werden; maer dat sij in plaetse van den eedt met haer eenvoudich jae ende neen; ende in plaetse van de wapenen te voeren met een behoorlijck jaergeldt, als de noodt sulx vordert, naer een yeders vermogen sullen vrij sijn ende blijven.

Ten een en twintichsten. Wij willen haer aenwijsen een plaetse voor de Stadt van ongevaer twee margen landts tot een kerckhoff, daer sij haere dooden begraeven, oock van andere plaetsen daer henen brengen mogen, sullen oock des halven geen tol noch onplicht geven; ende mogen van deselfde plaetse soo veel tot haere kerckhoff gebruycken als sij noodich achten ende dat beplanten. Het overige konnen sij onder haer deylen, tuynen, huysen ende hoven daer opsetten, sonder eenige grondt-huyr. Doch dat sij eens voor alles vijftich rijexdaelders daer voor uytgeven ende betaelen: daermede sullen sij der possessie, soo lange sij in der Gluckstadt wonen, verseckert sijn.

Ten twee en twintichsten. Als art. 10 van 1624.

Ten drie en twintichsten. In gevalle oock eenige andere vreemde

natiën in onse Gluckstadt wonende, ende specialijk de Portugijsche natie van de Hebraische Religie, enige andere vrijheyden als hierin begrepen sijn (naemelycken van volcomen geleijde ende securityt, Art. 1 en 2 haerder Privilegien van dato Gluckstadt den 19 Junij A^o. 1630 begrepen ende uytgedrukt) die sij al schoon van ons verkregen hebben, ofte in komstigen tijdt noch verkrijgen mochten, voor sich hadden, willen wij henluyden, de Nederlandtsche Natie, oock die te genieten ende te gebruycken vergunt ende in kracht deser toegelaeten hebben, even als oft die ordentlijk alhier gespecificeert ende uytgedrukt waeren.

Ten vier en twintichsten. Gelijk wij dan oock willen dat de bovengenoemde onse Privilegien in allen articulen, clausulen ende punten soo wel van ons, als van onse erven en naecomelingen in onse vorstendommen en landen maer principalijk in onser Gluckstadt den Nederlanderen, oock haeren Adhaerenten ende familien allertijdt stijf, vast ende onbeweechelijk, gelijk wij haer toegeseyt ende beloofd hebben, sullen gehouden worden. Ende indien over 't een oft ander artyckel deser onser Privilegien eenige Interpretatie noodich sal sijn, sal deselve den Nederlanderen, haeren familien ende Adhaerenten tot loflijcken besten van ons, onse erven ende successoren gedaen ende geinsereert worden.

Ten vijf en twintichsten. Gelijk wij dan hiermede ende in kracht deser allen onses Conincklijcken gebiedts onderdaenen ende aengehoorigen, als stadthouderen, amptluyden, gouverneurs, raeden, voochden, overicheden ende voorts allen ende yegelijcken onser amptdraegeren ernstelijk injungeren ende bevelen so wel in krijch als in vredens-tijden dese onse der Nederlandsche Natie medegedeylde Privilegien, soo die hier boven in 't lange gestelt ende begrepen sijn, getrouwelijk en vlijtich in acht te nemen, te maintineren ende in viridi observantia te houden.

Eyndelijk willen wij dat dese der Nederlandsche Natie ende haeren adhaerenten ende medebeschrevenen medegedeylde Privilegien ende Indulsien van ons, onse erven ende naecomelingen in alle clausulen en puncten stijf en vast gehouden worden. Daerom wij dan alle geestelijke en wereltlijke rechten, wetten, statuyten, ordeningen, decreten ende gebruycken, hoe die genaemt mogen sijn, welcke desen onse medegedeylden Privilegien contrarieren oft derogeren mochten, uyt kracht hebbende Conincklijke macht ende gewelt voor ons, oock onsen erven en naecomelingen annihileren, caseeren, annulleren ende hiermede afschaffen, in 't geheel te saemen, ende yeder besonder, gene uytgesondert. Ende blijven haer t'allertijdt met Conincklijke genaede ende geneychden wille wel toegedaen. Gelijk wij ons dan oock tot sulcx genaedichst aanbieden tot vorderingen der commercien, ende op gege-

vene occasie dese onse Privilegien te extendeeren ende te vermeerderen, ende indien het noodich zij in 't een oft ander artykel te adderen. Tot meerder verseckeringe van desen hebben wij dese tegenwoordige Privilegien met onser handt- onderteykeninge ende Conincklijcken segel bekrachtiget.

Gegeven in onser vestinge Gluckstadt den 17 October 1631.

Was onderteykent,

CHRISTIAN.

Extract van eenige punten uyt de Privilegien der Portugij-sche Natie, den Nederlanderen mede vergunt ende geconfirmiert art. 23 haerder Privilegien Artykel 2. Gelijk wij haer dan oock hiermede verseekeren soo lange sij onder ons wonen, dat niemant van wegen enige civile oft criminele saecke, die voor concessie deser Privilegien oft eer sij haer alhier geset hebben ende buyten onse ende des Roomschen Rijcx Heerlijkheyt ontstaen oft begaen is, oft schoon daerover aen andere plaetsen citatie aengesteld oft oock sententie daerin gevellet sijn mochte, haer ende haere familien alhier wijder te vervolgen toegelaeten, veel weyniger enige exercitie tegen haer verhenget worden sal, ten waere dan dat sich d'een oft d'ander onder hen tot wettelijke verantwoordinge vrijwillich offereerde ende aanbode. Gelijk dan oock hierin mede begrepen sijn alle schulden, welcke van haer, haere familien ende gesinnen hinc inde voor dese concessien ofte haer nedersetten in der Gluckstadt buyten onse ende des Roomschen Rijcx heerschappije voor haere aenkomste gemaect sijn: Ende sal oock deshalven geen Rechter Magistraet noch overicheyt macht hebben daerin te erkennen, veel weyniger met der exercitie tegens haer voorttevaeren bij vermijdinge onser ongenaede ende straffen. Ende in gevalle yets daerin gesprocken ende voortgevaeren sijn mocht, dat sulx van gener waerden sijn, noch voor recht erkent worden.

Artyc. 6. Van wegen haere Religie, oft conscientie sullen sij in 't geringste van niemant, onder wat pretext en schijn het geschieden mocht, niet ondervraeget, gemolesteert oft geperturbeert worden etc. maer gelijk andere onse onderdaenen ende burgeren alsoo sullen sij oock seckerlijk wonen, vrij ende vranck handelen ende haer bedrijf ende onderhoudinge hebben.

Artyc. 15. Een misdaeder ende verbreecker van haere Natie van wegen eene bedrevene misdaedt civil oft criminel en sal in geen secrete oft private maer in eene gemeyne opentlijke gevanc-

kenisse gestelt worden, daer uyt hij sich sijner misdaedt halven tegens enen yegelijcken mach verantwoordten. Ende sullen de delinquenten alleen, maer niet de onschuldigen medegestraf worden. Doch naer uytgestaene straffe, soo verre die geen infamie, oft landts ende stadts verhuysinge medebrenghet, mogen die gestrafte verbreeckers onse Privilegien soo voor als naer heylsaem genieten. Heeft oock yemant onder haer d'een oft d'ander het leven verbeurt, sal de selve als andere onse burgeren ende dootd schuldige met straffe te dier plaetse gewoonlijk van leven ter dootd gebracht worden. Ende door sulcke gemelde delicten ende andere verbeurende misdaeden sullen onse Privilegien in gener wegen ende in genen articulen gewackt ofte gevioleert worden.

Artyck 26. Van wegen ongehoorsaemheyt moetwille ende bedreven geweld onder henlyuden hebben haere Oversten ende Oudsten macht den misdaeder naar groote ende gelegentheyte der misdaedt enichsins met ene geltstraffe te doen boeten, oft gansch uyt haere societeyt nae haere wijse te stooten, oft oock door middel van haere wet te bannen. Gelyck sij oock de vagabonden ende landtloopers onder den haeren nae haer goetduncken over dese dingen niet dulden noch lijden mogen; ende sulle onse overicheden henlyuden allerwegen in sulcke gevallen assisteren ende tot exercitie verhelpen.

Bijl. N°. 14, Blz. 112.

Stukken betreffende de zaak van Welsing.

Als UYTENB. van WELSING's gevangenneming, 11 Juni 1621, vernomen had, schreef hij (Brieven II. 1, 185) 3 Juli aan DWINGLO: „Ik heb met D. WELSING nooit familiariteit gehad, maer den man oordeelende uit zijn werk, heb ik Z. E. bij mij zelve in groote eere gehouden en God gedankt dat Hij de Sociëteit zoo een nuttig instrument had toegevoegd, mij ook zonderling verheugende over uw beider eenmoedigheid (zij hadden zamen te Leiden gediend) in 't vorderen van des Heeren werk, en den zegen dien de goede God daarover had beginnen te geven in die stad. — Dewijl het nogtans den Heer geliefd heeft, Z. E. en ons allen in zijn persoon zoo hard te bezoeken, zoo moeten wij — zijne Goddelijke M. grootelijks danken van de zonderlinge kloekmoedigheid, dezen zijnen getrouwen knecht — verleend; waarin persisterende (gelijk ik verrouw) zullen zijne droevige banden buiten allen twijfel Gode en Z. E. zonderling eerlijk en onze geheele Sociëteit, dat is de geheele zaak vorderlijk zijn.” Hij voegde er dan ook een troostbrief voor

WELSING zelven bij (Brieven, ald. 101 verv.), die getuigenis geeft van het hier uitgesproken gevoelen. Van de ergerlijke vermoedens omtrent hem ontstaan hooren wij 't eerst in een Brief van de Buiten-Dir. van Jan. 1622 (Zie Deel I, blz. 242). Hierna doet de verzameling van stukken, Rott. HS. 361, ons den Brief van W. aan zijn kerkeraad kennen, dien wij als N°. 1 laten volgen. In 1624 werd de Broederschap er in gemoeid. De Verg. in de schuilplaats droeg toen, Cap. IV. Art. 6, aan de provisioneele gedeputeerden der klassen een onderzoek op met macht van resolutie, en van onderstand aan W. tijdens 't inhouden van zijne gagie te Hoorn. In de Rotterd. klassik. verg. van ditzelfde jaar werd, art. 15, Hoorn voor deze zaak verwezen naar de gedeputeerden der klassen, en aan deze volmacht gegeven om in de zaak te oordeelen, behoudens appel bij de klassen. HOLLINGERUS en LANSBERGEN hiertoe gecommiteerd verzochten in de Leidsche klass. verg. van 1625, art. IV, om het zware van de zaak versterking, en LA FAILLE en WITTIUS werden hun toegevoegd (Zie onze Bijl. 7, 8, 9, hier N°. 3). Intusschen was over WELSING 7 Oct. 1624 een brief geschreven, waarschijnlijk door den Haagschen advocaat VAN DEN ANDEL aan zijn zwager VAN DE POL, hier N°. 2. Gecommitteerden der klassen brachten daarop 18 Sept. 1625 eene vormelijke sententie uit, die den volgenden zondag na de godsdienstoefening zou worden bekend gemaakt, hier N°. 4. W. schijnt zich daaraan onderworpen te hebben en de afkondiging had plaats, hier N°. 5. Maar WELSING klaagde reeds spoedig over de wijze van handelen te Hoorn, Brief van WITTIUS aan GALENUS op diens schrijven van 3 Oct., hier N°. 6. In Februari 1626 schreven gecommiteerden uit de gemeente van Hoorn in 't belang van WELS. aan WITTIUS hier N°. 7. Voorts kennen wij eene verklaring van Gecomm. der klassen van Maart 1626, hier N°. 8; eene resolutie van de Alkmaarsche klassen van Mei, hier N°. 9; verzoek van Gecommitteerden aan SAPMA 1 Aug. 1626, hier N°. 10; verzoek van 4 predikanten tegen WELSING 12 Aug., hier N°. 11; getuigenis van 3 hunner omtrent dezen met een brief aan hem van Sept., hier N°. 12; Missive van WELS. aan de Soc. Gedeput. van Oct., hier N°. 13; Brief aan LANSBERGEN van denzelfden datum, hier N°. 14; verklaring van Gecomm., hier N°. 15.

Wij laten nu deze stukken in hun geheel of bij extract volgen of deelen den inhoud mede.

N°. 1. *Adres van WELSING.* Aen de E. Br. des Kerker. d. Rem. Gem. tot Hoorn. 2 Maart 1623.

„Vertoont ISACUS WELSINGIUS, Dienaar derselver Gemeente; hoe dat hij hem voor eenige jaeren om sijns Meysters J. C. naem heeft laten bannen — en veel swaricheyt uitgestaan; — dat hij voor jaer ende dagen met verscheyden valsche calumnien — is gerencon-

treert." Het eerste heeft hij met couragie doorgestaan, maar 't laatste heeft hem vleesch en bloed gekost; vooral als die geruchten uitgestrooid zijn in Hoorn, — waarvan auteurs zijn eenige lidmaten en ook kwartiermeesters, ja ouderlingen, zelfs D. SAPMA. — Eerst heeft men 't genomen op het gepretendeerde hoerdom. Hij wilde zich ter purge stellen, maar de partij hield zich schuil. Daarna beschuldigde men hem van gerust te hebben in den zomer; waarover men geene verantwoording naar zijn zin (wel presentatie tot tweemaal van zijne niet aangenomene hand aan D. SAPMA) wilde doen plaats hebben. Daarna weder op 't hoerdom, nevens andere beuzelingen meer en meer ex professo uitgestrooid, en geene kwartieren voor hem willen beleggen, en andere kwartiermeesters die het weigerden niet bestraft. Een ouderling scheldt hem een rabaut, loochent het, bekent weder, geeft hem akte van zijne faut, wil die bekennen voor den magistraat. Een ander ouderling weet van eene vrouw, die W. buiten de stad wilde doen gaan om met haar te converseeren, — maar wil zijn man niet noemen. Een ander vertelt van 't hoerdom, dat zijne huisvrouw de briefjes gelezen heeft; maar ontboden heeft hij niet willen komen. — Nog hebben zij hem zijn traktement onthouden. Dan was het: hij kwam niet in den kerkeraad; dan weder mocht hij daar niet komen noch twee lidmaten medebrengen om 't valsch notuleeren te voorkomen. De buitenpredikanten kende men in alles, hem in niets. Hij presenteerde dat hij en zij elk drie arbiters zouden kiezen en zich daarnaar volkomen reguleeren, of zijn dienst staken, en SAPMA ook zoo. 't Werd ingewilligd maar niet gepractiseerd. Verscheidene goede lidmaten leverden eene remonstrantie over waarop niets volgde. Zoo heeft men (niet de onschuldigen) hem bejegend. Verscheidenen van de vóornaamsten der gemeente hielden hem terug om zijn dienst te staken. Voor 't laatst verwittigt hij hen van dit voornemen, ten zij ze hem reparatie geven, waarop hij binnen 6 dagen finaal antwoord verwacht.

N°. 2. *Extract van eene Miss. van N. N. aan N. N. dd. 7 Oct. 1624*, gecollationeerd door LANSBERGEN, HOLLINGERUS, PRAEVOSTIUS. Deze schrijft van 3 of 5 brieven door W. uit Holstein aan een vriend te Enkhuizen geschreven en aan (ons) 3 advokaten gecommuniceerd om te weten hoe in de zaak te handelen. De sommiere inhoud dier brieven was betuiging van afkeer van de zaak der Remonstranten, begeerte om de akte van stilstand te teekenen, zijn gevoelens te herroepen, te teekenen wat de Staten zouden willen, en de Broederschap en de predikanten te schande te maken, om haar goddelooze leer en veler ergerlijk leven. Die goede Heer wilde dat men de zaak wist maar geen namen noemde.

N°. 3. Onleesbare *Handelingen van Gecommitteerden van de Sociëteit in deze zaak.* — Achter op staat: 1623. 24. 25. 26.

N°. 4. *Sententie van Gecom. der Sociëteit, 18 Sept. 1625*, waarbij zij na alle sententien van den Kerkeraad tegen W. als incompeten^t gecasseerd te hebben — ook dat waarbij men bij provisie zijn tractement opschortte, — en nadat beide partijen dd. 17 Juli 1625 zich aan hen hadden gesubmitteerd, „hebben geoordeelt: dat Is. WELS. schuldich is aan verscheyden seer sware gegevene argernissen, mitsgaders dat hij met seer sware ende onverdraachelicke calumnien ende beschuldigingen de Societeit der Remonstranten heeft beswaart, streckende tot verderf van de gemeene goede saacke waar soo veel om ghedaan en gheleden is, noch om ghedaan ende gheleden wordt Tot reparatie van alle 't welcke Is verstaen ende eendrachtelick besloten, dat I. W. schultbekenninge sal doen In forma ende voegen hem bij de gecommitteerden voor te schrijven. Ende dat hij daarenboven gesuspendeert sal worden van zijnen dienst gelijk deselve hem suspenderen bij desen voor den tijt van een jaar. Ende indien bevonden sal sijn, dat hij sich geduyrenden den tijt sijner suspensie wel ende na behooren heeft gedragen, sal daarna bij de Societeit off derselver gedeputeerden wederom worden opgenomen, ende in den dienst, op derselver commissie ter plaatse daar sij het sullen goetvinden, ende nergens anders dan met haar expres consent sich laten gebruycken.

Ende ingevalle I. W. de opgeleyde schultbekenninge weygart te doen ende sich na den vorderen inhoud van dese sententie niet en wil reguleren ende daarbij obstinatelick persisteert, soo deporteren hem de gecom. van sijnen dienst ende verclaren hem niet ontfaelkelick voor dat hij dese sententie van punt tot punt sal hebben voldaan.

Voorts ordonneren de gecom. beyde partijen na de gedane schultbekennisse malcanderen de handt van broederschap te gheven. Alle hare quaestien onder de voeten te treden ende voortsaan, als broeders toestaat, in rechte liefde ende eenicheyt te leven (zonder verwijt enz.) op pene van daarover als verbreeckers van vrede swaarlick gecensureert te sullen worden.

Ende wat aangaat de particuliere beschuldiging van J. W. tegen Dom. САРМА ingebracht: Als dat hij, S., Menisten grillen onder de ghemeente soude hebben gestrooyt ende hem, W., van meyneedicheyt beschuldicht; Dat hij oock, de Confessie der Remonstranten voor de eerste reyse onder druck sijnde, den Articul van den H. Gheest tot tweemalen uytdoende soude hebben vervalscht, hebben de gecom. geoordeelt, dat I. W. in sijn bewijs te kort blijft. Ende dat hij D. САРМА over 't stuck van de geseyde vervalschingen ten onrechten heeft beschuldicht.

Wat oock aangaat de beschuldiging, daarmede I. WELSHINGITS wordt beswaert van dat hij na sijne ghedane presentatie op 't vrij geleyde der overicheyt niet en is in 't Lant gekomen, om

hem op 't stuk van de grouwelicke conspiratie te verantwoorden, is verstaen, dat W. niet sonder suffisante redenen is achtergebleven.

Ende also W. noch te laste gheleydt wordt ende den gecomm. gebleken is, Dat hij binnen de stadt Hoorn hondert Daalders, spruytende uit seeker legaat heeft ontfangen, seggen de gecomm. dat I. W. die penningen en wat hij ofte sijn huysvrouw meer mocht hebben ontfangen van sijn tractement sullen worden afgekort, ordonneren oock de gecomm. D. SAPMA en die met hem 't bewindt hebben, Dat sij de Duysent gulden die den Remonstranten gemaect en op obligatie wtgeset zijn, met den allereersten sullen oplichten, Ende den Classicale gedeputeerden ter handt stellen, om bij deselve aan de respective comptoiren gedistribueert te worden na behooren.

Om de gemoederen in de gemeente tot rust te brengen hebben gecomm. eindelijk goedgevonden dat de sententie, schuldbekening en verzoening den naasten Zondag na de Godsdienst zal bekend gemaakt worden.

Aldus gedaan en gearresteert binnen Hoorn den 18 Sept. 1625 nieuwen stijl.

De copie heeft de onderteekening van HEYNRICUS HOLLINGERUS, DANIEL WITTIUS, SAMUEL LANSBERGIUS, ABRAHAMUS LAFFAILLE.

N°. 5. *Afkondiging* van het bijleggen der verschillen en de verzoening na de predikatie, geopenbaard in volle vergadering van DAN. WITTIUS op den 21^{en} Sept.

N°. 6. *Brief* van WITTIUS aan GALENUS dd. 13 Oct. 1625. Hij heeft met St. WATERDALE (LANSBERGEN) den brief van GALENUS dd. 3 Oct. besproken. Zij zijn verwonderd over de manier van doen. Zij hebben vooreerst niets dienstiger kunnen vinden dan eene verklaring te doen, dat zijn zwager voor hen niet van 't hoerdom aangeklaagd, veelmin overtuigd is geweest, en daarvan dan ook in de sententie geen sprake is. Zij willen de zaak in de klassik. verg. brengen, van welke zij eene resolutie verwachten „die U.E. swager niet en sal tegen gaan.” Hij geeft in bedenken, dat WELS. een schriftelijk beklag, zonder bittere woorden zende aan de Gecomm., om daarover in de klasse te spreken. Tot zoo lang raadt hij dat W. zich stil houde.

N°. 7. *Brief* van Gecomm. uit de gemeente van Hoorn, 8 Febr. 1626. Zij hebben (voor zooveel leesbaar is) verzocht 1° om W's suspensie van dienst op te heffen, 2° de lasterlijke uitstrooiing omtrent t' gepretendeerde hoerdom, als of die door de sententie niet zoude weerlegd zijn, te stuiten. Zij schrijven aan WITTIUS hem verzoekende op hunne kosten den 9^{en} Maart te Rotterdam te compareeren. HOLLINGERUS hebben zij hiertoe willig gevonden.

N°. 8. *Verklaring* van gecommiteerden in de zaak van SAPMA

en WELSING, op verzoek van eenige Broederen van Hoorn gedaan, dat zij met de generale termen van „sware ghegevene argnissen” niet hebben gezien op het overspel, omdat W. daarvan voor hen niet aangeklaagd noch ook overtuigd was. 12 Maart 1626.

Nº. 9. *Extract* uit de Resol. der Alkm. klassis van 26 en 27 Maart 1626. Dat de sententie, uitgezonderd 't geen de 1000 gl. belangt, der gemeente zal worden voorgelezen. Dat op de intercessie tot opheffing van W's suspensie best gevonden wordt. die suspensie te doen voortduren; maar na het expireeren W. te Hoorn in den dienst te herstellen.

Als dit 11 Juli voorgelezen was aan den kerkeraad te Hoorn en daarna aan W. door de gecomm. der klassis, HOLLINGERUS en LIESSLIUS, heeft W. met de zijnen verklaard nimmermeer in dat voorlezen te bewilligen, en verklaarden gecomm. dat dan ook het andere, zijn herstel in den dienst, niet zou genoten worden.

Nº. 10. *Verzoek* aan SAPMA, die in zijn dienst een tijd lang had stilgestaan, dezen te hervatten, met verklaring dat zij er op aanhouden zouden, dat W. noch te Hoorn noch elders weer in dienst kwam, 1 Aug. 1626, get. LIESSLIUS, MEILING, PASCHIER, WOUTER CORNELISZ, MONTANUS. — Daarbij verzoek van dezelfden, uitgenomen WOUTER CORNELISZ, aan de gedeput. en de gansche Sociëteit, dat WELSING niet weder in dienst worde aangenomen voor dat behoorlijk tegen hem geprocedeerd zal zijn, 12 Aug. 1626. WOUTER CORN. probeerde 20 Sept. dit verzoek. Aandrang van hun verzoek, met verwijzing naar v. d. BORBE, die in de zaak van WELS. gewichtige mededeeling kon doen, 20 Sept., get. MEILING, MONTANUS, WOUTER CORNELISZ.

Nº. 11. 12 Aug. 1626. *Verzoek tegen* Is. WELSING.

Wij onderschreven, Bedienaers des H. Euangel. onder de Remonstrantsche gemeynthe, gemerckt ende verstaen hebbende het vreemt ende comportement Is. WELSINGH, kleynachtinge van de wtgesprokene sententie over hem ende genoechsamen ontkenninge van de schult ende misdaet die hij bij formeele hem opgelegde schultbekenissen voor de 4 gecomm. der Broederschap ende kerckenraedt van Hoorn heeft bekent, blijkende sulcx bij de rectificatie desen annex bij drie onser medebroederen onderteykent; mede gelet hebbende op de groote swaricheden die hier wt in de gemeente van Hoorn, beneffens de tegentwoordige van nieuws aan souden mogen ontstaen, versoecken vrientlick ende te gelijk ernstlick, so aan de gedeputeerde der Societeyt als mede aan de gansche Broederschap, dat de voorsz. I. W. tot de bedieninge der gemeente so tot Hoorn als elders wederom niet en werde op ofte aangenomen voor ende aleeer van alles wat nu sij (n) persoon raackende bedeckt wordt ghehouden voor de gantsche Broederschap naackte openinge sal zijn gedaan, ende na bevindt van saacken bij de selve

broederschap tegens den voornoemden I. W. sal zijn geprocedeert na behooren, want wij sulx verstaan niet alleen in reden gefundeert te zijn, maar oock tot welstant en behoudenisso so van de gemeente tot Hoorn in 't besonder alsmede van onse gantsche Societeyt in 't gemeen op 't Hoochste noodich te zijn. Dezen 12 Augusti 1626. Was onderteykent B. LIESSELIUS, J. MEILINGIUS, P. DE FIJNE, HERMANUS MONTANUS.

N°. 12. *Getuigenis van R. LIESSELIUS, J. MEILINGIUS, PASCHIER DE FIJNE*, dd. 1 Aug., houdende dat zij uit W's eigen mond, „wesende op sijn opcamer,” vernomen hadden verklaringen van zijne onschuld, dat hij de sententie over hem had laten gaan om vredes wille maar die liet liggen voor 't geen zij was, dat hij na den tijd zijner suspensie te Hoorn zou prediken zonder op Sociëteit, Directeuren of Commissie te passen, dat ook de Sociët. uit kracht van de Akte van Antwerpen niet machtig was het te beletten, dat VAN DEN ANDEL met zijn brief hem t' onrechte had beschuldigd (tot waarschuwing aan zijn zwager Poi), dat hij zwaarigheid maakte om den kerkeraad te belooven zich voortaan als een eerlijk predikant te gedragen om den schijn van 't niet gedaan te hebben.

Met eene korte conductoore aan WELSIING, om hem tot verantwoording in staat te stellen (door „UE. dw. Medebroeders,” waarschijnlijk Gecommitteerden), opdat in de zaak zou kunnen gedaan worden wat ten beste der Sociëteit zou behooren, 7 Sept. 1626 n. st. (Rotterdam).

N°. 13. *Miss. van WELS.* „Aan de Gedeput. van de Soc. der Remonstr. dd. Rotterdam 9 Oct. 1626 n. st. Verklaart dat het vertrek van SAPMA, die met hem ontboden was, hem suspect is. Dat hij hem wil nareizen, en daarom nog dezen dag alleen voor 't onderzoek blijven. Nog „presenteert hij te gedoogen dat of het project bij de classen geaprobeert, off de geheele sententie soo die leydt met het project geämplieert (sulcx als wij gisteren aan D. M. EPISCOPIO ende LANSBERGIO hadden gepresenteert) de gemeente worde voorgelesen.” Meer kan hij niet inwilligen om de eer van zijn dienst en de reputatie der Rechters, die voor hun werk van de Broederschap zijn bedankt; protesteerend tegen alle de gevolgen, als zijne partij hiermede niet voldaan is. Was ondert. ISAACUS WELSINGIUS van Diepenbruck.

No. 14. *Brief aan D. S. LANSBERGIUS.*

Waarde Medebroeder. Doe ik de laetste reyse bij de Broeders was, meynde ick te mercken wt de Acte die vast geconcupieert wierdt, dat sij weynich swaricheyt souden maecken om yet te doen in prejuditie van onse sententie, nu all bij den classen geaprobeert. Daarom ick noodich geacht hebbe UE. door daesen te bidden, wel te willen toesien dat sulx niet en geschiede, Ende te beletten dat hare EE. tot complacentie van SAPMA WEL-

SINGIUM boven onse sententie niet en beswaren; Alsoo daar door alle de actiën van SAPMA ende sijne lasteringen tegen ons als Rechters souden worden gejustificeert. Dat oock op de saack van de nieuwe protestanten niet en worde besloten voor dat men ons al vorens ten volle hoore. Indien SAPMA ende WELSING beyde voor sekeren tijt van Hoorn versonden wierden, dat soude mijns bedunckens den naasten wech tot bevredinge van de gemeente wesen, Indien sij niet te bewegen en zijn om, alles wat gepasseert is vergetende, met malcanderen te dienen. Ick vertrouwe dat UE. voor hare en sijner medegecomm. eere sal Sorge dragen. Sijt Godts genade bevolen ende hertlick gegroet. Desen 9 Oct. 1626. N. St. (Zonder onderteekening of plaats. Van WITTIUS?)

Nº. 15. Zonder datum. *Verklaring* van Gecomm. over het geordonneerde omtrent de *f* 1000 van SAPMA in de Sententie, ten einde dit niet in diens nadeel getrokken worde, zijnde propositie van LANSBERGEN op verzoek van SAPMA gesteld. Advies van HOLLINGHEUS daartegen. De sententie is reeds onder 't volk. Het moet niet geschieden, eer de 1000 gl. ter behoorlijker plaatse zijn overgebracht. SAPMA moet rekening doen van den aanvang af. Licht men hiermede de hand, men geeft WELS. reden om 't ook te doen. — De verklaring dienaangaande van WITTIUS, LANSBERGEN, LAFAILLE, met goedvinden van UYTENB., EPISCOP., BORRIUS, praesente CAR. RYCKWAERT. Actum 16 Oct. 1627.

De gebrekkige slotsom die wij uit dit alles alleen kunnen opmaken is deze: WELUSING had zware ergernis gegeven, voegde zich slechts in schijn naar de sententie, bleef in de gemeente, door eene partij gesteund, zijn onschuld beweerden, alsmede dat het overspel in de sententie niet als zijne schuld was erkend. Men deed poging om zijne sententie op te heffen. Daartegen kwamen medebroeders uit de Broederschap op. WITTIUS was een tijd lang meer op de hand van WELS. De zaak bleef onafgedaan; en tot in 1627 moest men SAPMA vrijwaren van ongunstige gevolgtrekkingen uit de geldelijke quaestie die er in gemengd was.

Ook de Brieven van SAPMA Rott. HSS. 1760. 1761 en van WELUSING ald. 1830. 1831, vooral de laatste, doen blijken dat de erkenning of niet erkenning van het overspel in de Sententie een groot punt van geschil was, en ook het prediken van W. in de gemeente, dat SAPMA na de sententie niet gedoogde.

In den Br. van VAN ZIJLL dd. 24 Maart 1629, Rott. HSS. 2141, is geschreven: ik versta ook dat Is. WELSING te Hoorn overleden is.

Bijl. N°. 15, Blz. 192.

De Amsterdamsche Remonstranten in 1628.

Toen de Remonstranten in steden als Rotterdam, Gouda, Hoorn en Alkmaar enz. reeds lang „gestabilieert en in vaste possessie” waren, was hunne gemeente te Amsterdam naar de officieele stukken zelfs van 1630 „nog nieuw en korts eerst aengevanghen.” Uit de vaderlandsche geschiedenis zijn de oorzaken hiervan bekend, en uit de geschiedenis der stad zelve de verschijnselen waarin zij zich openbaarden, zoo als het geweld reeds in 1617 tegen de vergadering op Dwarsboomsloot en tegen het huis van Rem. Bisshop op den Singel bij de Bergstraat gepleegd, de communicatie der 10 aanzienlijke Amsterdamsche Burgers nog op den laatsten dag van 't noodlottig jaar der conspiratie 1623, de tweedaagsche beroerte van 1626, het schuttersoproer van 1629 enz.

Des te belangrijker is het uit 1628, twee jaar nog voor de inwijding hunner (tegenwoordige) kerk (8 Sept. 1630), eene lijst te bezitten met 247 namen van Amsterdamsche Remonstranten. En de waarde van het stuk wordt niet weinig verhoogd door de bedoeling met welke het ontstond. Zij was: bij persoonlijke handteekening eenigen uit hen te machtigen zich met een Adres om vrije exercitie en bevrijding der gevangenen en gebannenen tot den magistraat te wenden. En ook dat Adres is nog aanwezig, even als een voorafgegaan Adres van 8 aanzienlijke burgers en kooplieden.

De Amsterdamsche kerk bezit onder hare Handschriften twee kopieën van de Naamlijst met de Machtiging aan 't hoofd, in de verzamelingen gecatalogiseerd als N°. 154 en N°. 158, en eene van het daarbij behoorend Adres in de laatste verzameling, waar de twee stukken het 65ste en 66ste nummer zijn. Onder de Rotterdamsche HSS. komt een afschrift van de Naamlijst met slechte spelling, 246 namen en zonder de Machtiging aan 't hoofd, als N°. 126, één van 't Adres als N°. 192 voor, en daar ook het laatstgenoemde Adres van aanzienlijken. De eerste stukken volgen hier uit het Amsterd. HS. N°. 158, na het laatste uit het Rotterdamsche HS. 192.

Copia Copiae.

Aan de Ed. Heeren de Burgemeesteren ende
Begeerders der stad Amstelredamme,

Vertoonen met behoorlijke reverentie in aller onderdanigheyt
JAN EGBERTZ BISCOP, ADRIAEN JACOBSZ VAN NOORT, JOOST BRASSER,
REIJNIER SCHAEP, ANTHONY DE LANGE, DR. JAN VAN HARTOGHEVELT,

FRANCHOYS VAN LIMBURGH ende DIRCK JOOSTEN, alle burgeren ende cooplieden deser Stede, voor haer selven, ende uyt den name van de Remonstrantsche Gemeente binnen deser Steede; hoe dat sij Suppl. nu langer jaeren hebben moeten derven de publijcke oeffeningh van haeren Christelijcken Godsdienst, ende de selfde qualijcken anders als bij avont en ontijde kunnen gebruycken; daer over sij oock eenighe reysen van den Heer officier zijñachterhaelt, ende merckelijcke boeten ende breucken hebben moeten betaelen; daerinne de Suppl. gepatienteert hebben, hoopende (als sij nogh doen) dat Godt de Heere een genaedighe uytcomste soude geven, ende dat sijlieden van de Placaten, teghens haere Christelijcke bijeenkomsten geëmaneert, eenmael souden worden verlost. Dogh niet teghenstaende haer groote lijtsaemheyt in 't verdraeghen van hoon, smaet, schade, plonderinghe van huysen ende andere overlasten, den Remonstranten sonder eenighe oorsaeck aengedaen, Soo bevinden sij dat verscheyden personen bij alle middelen de gemeene man ophitsen ende soecken op de been te brengen, omme haer Suppl. (die niet anders voor en hebben als in stilligheyt haeren Godsdienst te pleghen) op het lijff, ende in haere huysen te vallen, ja onderstaen ('t geene voor desen noyt gehoort en is) U. E. te instigeeren omme de placaten tegens de Suppl. te executeeren: Voorgevende als off de Suppl. de onruste in de stadt maeckten; daer van Godt haer getuyghe is, dat sij niet anders als de oeffeninghe van haeren Godtsdienstes ende de ruste van de stadt betraghten. Weshalve sij Suppl. genootsaeckt zijn haer aen U. E. te adresseeren, ende reverentlijck te kennen te geven de swarigheden ende het nadeel dat U. E. Stadt uyt sodanighe executie soude kunnen overkoomen, gemerckt de executie van de placaten oorsaecke soude connen geven, dat veele ende verscheyden treffelijcke cooplieden daer voor souden resolveren haer uyt deser Stede te begeven, ende te gaen wooncn in de een off d'ander Stadt in Hollant daer de Remonstrantschgesinde, niet teghenstaende de placaten, int exerceren van haeren Godsdienst worden geconniveert. Soo is 't dat sij Suppl., die veele in getale zijn, niemand in getrouwigheyt ende affectie tot haere Overheyt wijckende, ende nevens andere borgers alle lasten, soo ordinare als extraordinare willighlijck draeghende, dienstelijck versoecken: Dat U. E. gelieven order te stellen, dat sodanighe swarigheden als voor desen gebeurt zijn, U. E. ende alle de werelt genoeghsaem bekent, worden verhoet, ende der executie van de voorsz. placaten bij provisie worde gesurogeert, ten minsten tot dat op het versoeck van alle de Remonstrantsche Gemeenten deser Provincie, op de naest aenstaende vergaderingh van de Ed. Moogh. Heeren Staeten van Hollant ende Westvrieslant te doen, sal wesen gedisponeert. Vastelijck vertrouwende dat U. E. dat

versoek 't welck Godtlijk, natuerlijk, eerlijk ende billijk is, sult ter herten neemen, ende middelen ramen, dat sij Suppl. die, soo in qualité, als in getaele de minste niet en zijn oock in haere Godsdienst sullen werden getolereert ende gemainteneert. Twelck doende etc.

Ende was bij allen ondertee kent.

Ingelevert den 12^{den} April 1628.

Alzoo het de Edele Grootmogende Heeren, de Staten van Holland ende Westvriesland den 23sten Juli lestleden op de requeste van de Remonstantsgesinde (bij de welcke zij verzoeken onbekomert buiten de publijcke kerken exercitie van hare religie te mogen doen, hare predikanten daer toe vrij in 't Land te mogen komen, ende die gevangen zijn te hebben gerelaxeert) gelieft heeft te apostilleren: Dat deze supplianten, elks in de haren, haer met ondertee kende requesten zullen moeten addresseren aen hare respective Magistraten: Zoo is 't dat wij onderschreven te vreden zijn, dat van onzent wegen aen de EE. Heeren, de Burge-meesteren ende regeerders dezer Stede Amstelredamme, ende daer het verder behooren zal met alle eerbiedige onderdanigheyt, door eenige van de onderschreven perzoonen, het gedaen verzoek van exercitie van religie, inkomen ende relaxatie van predikanten, gevordert zal mogen worden.

JAN EGBERTSZ. BISSCHOP.

ADRIAEN JAKOB VAN NOORT.

JOOST BRASSE.

PIETER MATTHIJSZ.

PIETER CLEUTRING.

PHILIPS TIJSZ.

ABRAHAM GILLON.

DR. ROBBELT VAN DER HOUVE.

ANTHONY DE LANGE.

HENDRIK LENSZ.

PIETER WILLEMS HOOFT.

JAN VALKSZ.

GUILLAUME LINDEMAN.

PAUWELS VAN HEEMSKERK.

LEENAERT VAN SOEGEN, ook voor

zijne Moeder en familie; DIECK GEURTSZ.

CLEMENT VAN SOEGEN.

JAN VAN DE POLL.

ALBERT SCHUIT.

ISAAK VAN GERWEN.

GERAARD BAS.

DR. AEGIDIUS SNOEK.

NICLARS VAN HEUVEL.

JAKOB BIKKER.

G. VAN SCHOONHOVEN.

MR. JAN GERBITZE MELJS.

CORNELIS FELS.

JAN JANSZE CORVER.

DR. H. HERBERTS.

FRANCOIS HARMANS VAN BERGEN.

REINIER SCHARP.

DR. JAN VAN HARTOGVELT.

FRANS VAN LIMBORCH.

ABRAHAM ANTHONISZ.

DIECK GEURTSZ.

HARMAN DE BISSCHOP.

HANS VAN LOON.

LOUIS HAUWEN.

SYMON SALMENT.
JOANNES A STAPEL.
ABRAHAM STOFFELSZ.
DIRK JOOSTEN.
MICHIEL COLIJN.
CHARLES DE LATSEUR.
DIRK HASSELAAR.
STEENHUISEN.
JACOB LAURENSZ.
AUGUSTIJN UITENBOGAERT.
H. VAN BRONKHORST.
NICOLAAS KLOEK NANNINGZ.
J. GILLIS.
LAURENS JACOBSZ. ARMINIUS.
ALBERT BAS.
THYMON JACOBSZ. HINLOPEN.
GLISBERT CONINK.
GERRIT CLAESZ. COP.
JERONYMUS COEMANS.
JACOB WILLEMSZ. HOOFT.
RICHART GERBITZ. TER HORST.
JACOB VAN DEN BERGE.
JAN VAN VLOOSWIJK.
EGBERTUS BODAEUS.
NICOLAAS VAN LOON.
MARTEN VAN HEUVEL.
WILLEM VAN BORSELE.
HENDRIK COLIJN.
JOAN VAN WOUWER.
JOHAN SCHAEP.
CLAES BAS.
NICOLAAS BALESTEL.
GORIS DE WEERT.
JACOB MAYER.
ADOLF FORKENBEEK.
WILLEM KEMP.
AERT CONINCK.
ISAAC BEVELOT.
FRANS DE NÈVE.
PIETER DE LATSEUR.
JAN HAGEN.
JACOB JANSZ. STOUT.
HUIBERT BALTENSZ.
JACOB WIJNKOOP.
ARIS HENDRIK HALEWAT.

PIETER VRIES.
HENDRIK DIRKZ. MOLENAER.
TALIK CATH.
JACOB L. SPAKENBURG.
BARTHOLOMÉ LAURENSZ. REALL.
J. VICTORIN.
CLAES ende ARENT VAN BUIL.
JACOB ENGELSZ. SPITHOFF.
JANGREVEN MELJERVANDEEROOSTEK.
GARBRANT GERBITZ. IJSERENBERGH.
ADRIAN JELLISZ.
EVERARDUS VOSKUIL. M. D.
P. JACOBS. KING.
ABRAHAM VLIET.
HUGO STEUR.
ISAAC BOUDEWIJNS.
HENDRIK JANSEN CRUIWAGEN.
JORIS NAUWIJNK.
ABRAHAM CAMBIER.
DIRK TRUNISZ. BRENGEVOORT.
PHILIP DENIJS.
WILLEM USSELINX.
LAURENTIUS BOR.
JAN BIKKER.
JOOST BAEK.
VALENTIN LAMBERTS.
JACOB ROMBOUTS.
CHRISTOFFEL HELLERUS.
JACQUES DE KLEEK
CORNELIS SPIERING.
JACOB JACOBSZ. JONG.
CLAAS JANSZ.
CLAAS MATTHYSZ.
JAN HASSELAER.
FRANS CLAESZ. HARNASVEGER.
FREDERICK LEEKER.
GRIETGEN DIRKS, Wed. van JAN
HECTORSZ. VAN CHANU.
CORNELIA BITTERS, Wed. van Gi-
DRON FAILLET.
JUDITGHEM DIRCKS, Wed. NICO-
LAES COLIJN.
CORNELIA VAN MRSON, Wed. van
LEENARET DE BEEK (Saallger.)
W. CATS.

SYMEN B. APPELMAN.
JACOP VRIES.
JAN HENDRICKSZ. SOOP.
CORNELIS EVERTSZ. WOLFF.
JAN MARTENZ.
ANTONY GERBITZ.
PETRUS POPPIUS.
DIRK CORNELISZ.
HARMAN TRUNISZ.
JOANNES VAN ALENDORF.
JAN JAUPEN.
ERASMUS FORKENBEEK.
VALK THEUNISZ.
HANS VAN DER ELST DE JONGE.
DIRK DIRKZ. COMANS.
HENDRIK WOUTERSZ.
MARTIN PONCELET.
SAMUEL OLPFERTS.
ANTONIS PROOT.
DAVID PIETERSZ. DE VINDER.
PIETER CLAESZ.
PIETER PR. SCHIPMANS.
JEREMIAS GOVERTZ.
JAN PIETERZ. NEKKEVELT.
PIETER WOLTRINGH.
JACQUES VAN DER HULST.
JEAN OUTGERSZ.
ABRAHAM DE VERWER.
GERHARDT SANTBERG.
DR. EVERAERT MOETSELARE.
JAN D. PUIMS.
JAN VAN HALRWIJN.
JAN WILLEMZ. VAN HARELEM.
ANNA VAN LOON, Wed. VAN ADRIAEN
SPIERING.
DIEUWERTJE DIRKS, Wed. VAN
GERBRANT JANSZ.
MARTEN MARTENSZ.
GIJSBERT CORNELISZ.
NANNINGH CORNELISZ.
SAMUEL COSTER.
MICHIEL DARTOIS.
RUTGERT JANSZ.
BREGT LUKAS DR, Wed. REINIER
KARSTEN.

GERBIT VAN RIJSSEN.
SYMON SYMONSZ.
NICOLAËS CORVER.
FRANCOIS FINSON.
LEENDERT CORNELISZ.
HANS CALUWAERT.
FRANCOIS VAN HEULE.
JAN MATTHEUSZ.
DANIEL DE BREEN.
J. BURGUNDUS.
HARMEN MAERTENS.
LUCAS KEMPER.
HILLEBRANT BENTES.
GRUET DIRCKSZ.
GERBIT BRAND.
ABRAHAM JANZ. DE WEES.
J. C. HOGEBOOM.
JACOB CLAESZ.
JAN GERBITZ. HOOFD.
JOCHEM JANSZ. SCHEEFMAKER.
VENON DE MON.
MICHE BULER.
THOMAS HENDRIKZ. DE KEISER.
ABRAHAM GELEYNZ.
EGBERT JANSZ.
HENDRIK VAN SELDEREN.
HARMAN GORIS DEN OUDEN.
PIETER CORNELISZ. DORTSMAN.
DAVIDT VINKBOONS.
JOAN HUIDEKOPER.
HENDRIK J. DE REIGER.
LAURENS SCHIJN.
NEELTJE REMMER, Wed. VAN JAN
TIJSZ. VLEISHOUWER.
MARIA LAURENS, Wed. JACOB
VRIES.
MARIA JANS, Wed. JAN OLFERTSZ.
LIJNSLAGER.
NICLAËS LEENAERTS.
JOOST MICHELSZ. WISSING.
PIETER DE KLEEK.
MARRITJE BRUNEN, Wed. ANDRIËS
FREDRIKZ.
BETJE JACOBS, Wed. HARMAN
BAKKER.

ARENT JANSZ. CALCOEN.	HENDRIK URLINGS.
GRIET VAN NECK, Wed. JAN CLAES VAN HOORN.	JAN ARENTSZ. DELF.
de Wed. van JAN PIETERSZ., NIETJE CLAES.	JOHAN COOQ.
DIRK JANSZ. VAN BEUNINGEN.	HANS VAN ESSEN.
PIETER VAN DEN BERGH WOL- PHERTSZ.	PIETER OUTGHERSZ.
DIRK CORVER.	JAN GERRITZ.
MICHEL JANSZ.	ADRIAEN CORNELISZ. VAN ZEVEN- BERGEN.
JEAN VAN LIEB.	JACOB JACOBZ.
HENDRIK BERLITZ.	MACHTELT. JANS, Wed. GERRIT WILLEMSZ. (Salr.)
FRANC. VENTANT.	HERMAN JANSZEN.
HANS HERMANS VAN BERGEN.	LIJSBETH PHILIPS, Wed. (Salr.) REM. BISSCHIP.
ADRIAEN DIRKZ. SPERWER.	BREGT RODINGS, Wed. van (Salr.) COENBAAD MATTHIJZ.
FRANCOISE VAN WASSENHOVEN, Wed. ED. POPPIUS.	HAESJEN HENDRIKS, Wed. HEN- DEIK HOOFT.
JAN BETZ RODENBURG.	JAN VAN DALEN.
EVEET HERMANS.	BROEK JANSZ.
WILLEM JANSZ. BLAEUW.	JAN GERRITZ.
JAN WILLEMSZ. BLAEUW.	BENJAMIN PIETERSZ.
PIETER JANSZ. MASTENBROEK.	MARBITJE BENNINX, Wed. PIETER HASSELAER.
HUYGH PIETERSZ. VOSKUIL.	JAN DE BOSCH.
JAN LUDEN.	
ARENT PIETERSZ BRUGMAN.	
WOUTER WOUTERSZ.	

onderstond

gecollationeerd metten principalen, geschreven op papier,
ondertekent als boven, ende daer mede van woord tot woord
bevonden te accorderen, dezen XI December anno XVI¹⁰
en dertig, bij mij te Amsterdam residerende.

en was ondertekent,

I. A. HOGEBOOM not^s.

Overgegeven 10 August. 1628 1).

Aan de Eerentfeste, wijze, voorzienige Heeren,
Mijne Heeren, Burgemeestren ende Regeerders
deser Steede Amsterdam.

Eerentfeste, wijze, voorzienige Heeren!

De Borgeren ende ingezetenen dezer Stad Amsterdam geneygt zijnde tot de vrije exercitie van de Christelijke Religie, naar 't gevoelen der Remonstranten, vinden haar genoodzaakt bij dezen eerbiedelijk te verthoonen, Hoe dat eenigen tijd geleden particulierlijk door eenige Borgeren dezer stede aan UEE., ende daarnaar voor eenige weken ootmoedige Requeste is gepresenteert aan de Ed. Groot Mog. HH. Staten van Holland ende West Vriesland uit name van alle de inwoonderen dezer landen, dezelve vrije Godsdiensd toegedaan zijnde, omme over 't oeffenen van hare Religie in aparte of afgezonderde vergaderingen niet gemolesteert ofte bezwaart te werden, gelijk UEE. breeder connen zien uit het dubbelt van de zelfde Requeste aan dezen geannexeert.

Waar op also hare Ed. Groot Mog. gelieft heeft te apostilleren ofte bij Resolutie te verclaren, dat de Suppten elx in den haren, haar met onderteykende Requesten zullen moeten adresseren aan hare respectieve Magistraten etc., hebben de tegenwoordige vertoonders niet willen of connen nalaten, volgens de zelve apostille ofte resolutie UEE. ootmoedelijk te bidden ende te verzoeken, dat het dezelfde in consideratie van de motiven, in de gezeide generale Requesten gededuceert, gelieven der maten op 't selvige demoedig verzoeken, in 't regard van de voornoemde UEE. Borgeren ende ingezetenen, als UEE. onderdanen supplianten in dezen te disponeren, dat zij Suppten, den Hoogen ende den Laagen Overheden, ende onder dezelve ook UEE. in alle onderdanigheid gevende 't geene dezelve toecomt, gelijk zij alle tijd gedaan hebben, ende vorder te doen willig ende bereyd zijn, niet en werden verhindert ook voor al God den Heer Almachtig te geven dat hem toecomt, met hem te dienen na zijn Woord, ende getuygenissen haarder conscientien, in stilligheid ende opregtigheid alle de dagen hares levens.

Ende also de voorsz. generale requeste ende daar op gevolgde Apostille ofte resolutie ook mentioneert van de dienaren CHRISTI, die nu zo vele jaren gevangen zitten op Louvestein ende andere die ter dezer oorzake zijn geexpatrieert, bidden ende verzoeken de

---

1) Deze datum stemt niet overeen met het schrijven van PRAEVOOST, die in zijn Brief van 1 Sept. spreekt van de onderteekening die nog voortgaat.

Supplten wijders aan UEE. in aller ootmoedigheid, dat de zelve nog gelieven mede in aanzien van de boven verhaalde motiven, om de liefde JESU CHRISTI, ende tot meerder gerustheid aller Inwoonderen deser Landen, met hare intercessie aan de Ed. Groot Mog. Heeren Staten en de particuliere leeden derzelve niet alleen de Concessie van de voorsz. onbecommerde Godsdienst, maar ook de verlossinge ende bevrijdinge der voorsz. gevangen ende geexpatrieerde gunstelijk te recommanderen.

'Twelk doende etc.

was ondertekent,

JAN EGBRETZ. BISSCHOP,
ADRIAAN JACOBSZ. VAN NOORD,

JOOST BRASSEK,
REINIER SCHAEP.

De dagteekening en de onderteekening van 't Adres zijn van dezelfde hand als de Naamlijst, die eene andere is als die van 't Adres.

In de Naaml. vallen van zelf in 't oog: *vooreerst*, de Fransch klinkeende namen als GILLON, LATSEUR, BALESTEL, BEVELOT, VICTORIN, CHANU, PONCELET, DARTOIS, FINSON, VENON DE MON, MICHE BULLER, VENTANT, COCQ. Zij doen denken aan de Waalsche Remonstranten die te Amsterdam, het eerst in 1617 onder de prediking van den Waalschen student in 't Staten Collegie, JACQUES JEAN WATELIER, ten getale van 36, daarna van 60 en van 80 à 90 vergaderden; maar naar eene latere getuigenis, 1623, van hun gewezen Leeraar SIMON GOULART, Epist. Eccles. No. 424, te weinig talrijk waren, dat hij die 't Hollandsch niet sprak om hen alleen zich wagen zou in 't vaderland.

Ten *andere*, de bekende Remonstrantsche namen, als ARMINIUS BISCHOP, VAN SOEGEN, REAELL, HERBERTS, DE BREEN, POPPIUS, VAN LIMBORCH, UJTENBOGAERT (Broeders zoon van JOANNES), VOSKUIL, BRANDT, ANTONISZ., de procureur bij wien GEESTERANUS werd gevangen enz.

Voorts, de namen van aanzienlijke geslachten als BAEK, BRASSEK, BAKKER, BIKKER, VAN BEUNINGEN, HOOFT, HASSELAAR, HUIDEKOPER, V. D. POLL, HARTOGVELD, VAN LOON, LUDEN, REAELL, SPIERING, DE KLERK, CORVEE, BLAEUW.

Eindelijk, de 21 namen van weduwen, die ook niet schroomden op te komen voor de zaak die zij voorstonden.

In 't Adres trekt dit vooral onze aandacht, dat zij hier en zoo ook in hun Request aan de Staten (zie de Machtiging) vereenigden hun verzoek om vrije exercitie en dat om vrijheid van de gevangenen en gebannenen, en dat zij de Remonstranten, zich selve en hunne geestverwanten, kenmerken als „geneygt tot de vrije exer-

citie van de Christelijke Religie naar 't gevoelen der Remonstranten" en „de zelve vrije Godsdienst toegedaan."

Het Adres der aanzienlijke Burgers en Kooplieden van April is belangrijk om de qualiteit der Adressanten, om den daarmede overeenstemmenden toon, en niet het minst om de uitgesprokene gedachte, van bij executie der plakكاتen met hunnen handel Amsterdam voor eene meer vrijzinnige stad van Holland te verlaten. Diezelfde gedachte hooren wij twee jaar vroeger na de woelingen van de Amst. Beroerte (zie boven blz. 39) uiten, en later in een Adres van 1629, Rott. HS. N°. 193.

Bijl. N°. 16, Blz. 208. (Soc. Hand. I. 271.)

Memorie van 't verhandelde in de particuliere vergaderingen bij de DD^{res} uijtgeschreven, met gedeelten van de broederen, den 20^{en} Junij den 3^{en} ende 11^{en} Julij 1629.

In de eerste vergaderinge sijn tegenwoordig geweest neffens de DD^{res} HOLLINGERUS, LANSBERGIUS, SAPMA, FALGIE, PRAEVOSTIUS, HUTTENUS.

In de 2de KULLEMAN, LANGERACK, LORding, BURGIUS, THEOPHILUS, WELSINGIUS, POLLIO, GALENUS, PASSCHIER.

In de 3de LOMANNUS, HARTSOECKER, WALENBURG, BAX, sijnde absenten SCHOTENUS door siekte, WITTIUS en LEURIUS.

Alle dese broeders hebben van selven, ende sonder préjuditie van andere geadviseert, dat men bij desen gelegentheijt van tijden en saeken sal blijven bij de ordre tot nog toe onderhouden, namentlijk, dat men de kercken bij de assignatie van half jaar tot half jaar sal versorgen van Leeraars, met continuatie daer 't selve den DD^{res} om goede rederen raetsaem dunckt; ende dat men arbeijden sal om de manquementen, die na alle apparentie, aen soodanige ambulatoire bedieningen annex sijn te vervullen, dat men in alle kercken opsienders sal stellen, de welcke agt sullen neemen op de gelegtheden van haere kercken respectieve, soo int gemeen als int particulier, ten eijnde de Leeraers met raet van de selvige haere bedieningen ende arbeit moogen rigten.

Ende alsoo in eenige plaetsen van de Broederen, aldaer in bedieninge wesende, wort gearbeijt om haer in de selve vast te setten

tegen de gemeene ordre; is mede bij de presente geadviseert, dat de DD^{res} met alle gevoeglijke middelen sullen arbeijden beïde bij Dienaren ende gemeenten, om d' eene ende d' andere te beweegen, dat se haer na de gemeene ordre willen voegen, het sij dat sulx geschiede of door besendingen ende mondelijke aanspraeke, of t sij door schrijven, na dat het den selven DD^{res} best duncken sal.

Is bij D. EPISCOPIO ende BORRIO raport gedaen van haere weder-varen in d' aanspraeke van verscheijde kercken, dienende tot verrijkinge van haere weldadigheijt soo om de benoodigde broederen te secoureeren als om een queeckhof van jonge studenten aen te focken, die na onsen afgang het heijlige werck des dienstes mogten vervolgen: ende sijn de DD^{res} gebeden in dat aengevangen noodige werck aen te houden: gelijk ook mede eenige studenten genomineert sijn, die men in tijt ende wijlen soude moogen ten geseijden eijnde in de studien onderhouden.

Nadien de Broeders, die de acte van stillestant hebben geteekend, schriftelijk aen de DD^{res} hadden versogt, dat men nog in publike schriften, nog in de predicatien van haer en haer doen niet soude hatelijk spreekken, om haer niet in afsien te brengen bij onse gemeenten: Soo is bij de presente Broeders geadviseert, dat men met alle mogelijke middelen arbeijden sal, dat haer versoek werde nagecoomen, ende dat men aen de selve sulx door schrijven sal laeten weeten, haer E.E. adverterende dat men haer versoek in dese particuliere vergaderingen, tot anderen sine tsamen geroepen, heeft vastgesteld, hebbende alle ende elck van de Broederen belooft haer selven in dat stuck met alle discretie te dragen, om geene nieuwe verbitteringe bij de geseijde broeders tegen onse Broederschap te verwecken.

De DD^{res} hebben versogt van de Directie ontslagen te wesen, ende dat andere in haere plaetsen mogten werden gekoosen, alsoo het niet redelijk is, dat dien moeilijken last op eenderleij ende derselver persoonen hals sal blijven leggen, hebbende elck van de selve sijn particuliere redenen en motiven, om sig daer van te excuseeren. De Broeders van alle dese particuliere vergaderingen hebben belooft, dat stuck in behoorlijke agtinge te neemen, om, als t selve sal dienen, daer inne te doen na reden en billickeijt.

Sijn ook alle de Broeders gebeden, te dencken op bequaeme en gevoeglijke middelen, die daer souden mogen strecken tot soulagement en verlossinge van de gevangene op t huys te Louvesteijn.

Nota. Op dese particuliere vergaderinge was de meninge, nog van den winter tijt deses selvigen jaer, eene generale vergaderinge van de geheele Broederschap te houden: maer alsoo de vijandt

middelertijt op de Veluwe quam, waerdoor het geheele lant in groote ontsteltheit en perplexiteit geraeckte, ende dat mitsdien onse bijeenkomste in sulcke gemeene perplexiteit soude hebben moogen Calumnïe subject wesen: Soo is bij de DD^{res} goet gevonden deselve uijt te stellen tot beeter gelegentheijt.

Bijl. N°. 17, Blz. 212. (Soc. Hand. I. 291.)

'T verhandelde der Remonstrantsche predicanten, vergadert binnen Rotterdam den 16^{en}, 17^{en}, 18^{en} Aprillis 1630.

Sijn op voorgaende versoeck ende verschrijvinge verscheenen binnen Rotterdam den 16^{en} Aprillis na den middag dese navolgende Broeders.

UTENBOGAREDIUS	MONACHIUS
EPISCOPIUS	KULLEMAN
BOBBIUS	LANGERACK
LANSBERGIUS	HARTBOECKER
HUTENUS	PASSCHIER
BURGIUS	WELSING
HOLLINGERUS	LACHTROP
LA FAILGIE	LOEDING
KAROLUS RIJCKWAERT	LEUB
ZIJLIUS	POLLIO
THEOPHILIS RIJCKWAERT	D. DANIEL
MATTHIJSIUS	TRYCKMAKER
PREVOSTIUS	BAX
WALENBURG	WALIG MAERTENS
LOMANNUS	POLYANDER
SCHOTENUS.	

Tot de welke nog bijgekoomen sijn den 17^{en} voormiddag
WITTIUS ende LIESSELIUS.

Na sommiere voorstellinge van pointen alhier te verhandelen, sijn met gemeene stemmen der Broederen versogt D. UTENBOGAREDIUS om t woort te voeren in dese vergaderinge, D. EPISCOPIUS om hem als adessor te helpen, ende BOBBIUS om t geene verhandelt soude werden int korte te beschrijven.

De name Godes aengeropen sijnde, ende rapport gedaen van t geene t voorleden jaer, op eenige preparatoire vergaderingen van

Resolutie der de selve saeken, daervan men nu soude spreken, was verhandelt, Broederen van alleen bij forma van advis sonder eenige resolutie te neemen; mits- bij de goede H. gaders waerom dese vergaderinge aller Broederen, die men al in saek der Remonstrants te blij- die tijt tot resolutie meende bijeen te roepen, tot nog toe was uijt- van. gestelt; is tot een fundament van de volgende handeling gesup- poneert, dat alle de Broeders, een jder na sijn vermoogen ende gelegentheit, geresolveert sijn onse goede heijlige saeke, daer tot hier toe soo veele om gedaen ende geleeden is, nog voortaan te hanthaven: T welkse in dier voegen alle te saemen bejaet hebben.

Alsoo nu sulx niet geschieden kan sonder continuatie van de bedieninge des H. Evangelij met de dependentien van dien bij de gemeenten, ende deselve bedieninge niet kan werden gecontinueert sonder seekere orde, die ons twedeleij voorkomt, de eerste, dat men alle de gemeenten voorsie van eijgene ordinarissche Harders en Leeraers, de andere, dat men die, bij assignatie of commissie,

De bedieninge sal werden ge- van half jaer tot half jaer (gelijk nu in treijn is) versorge: Soo is continuert bij in deliberatie geleijt, welke van beijde die manieren in dese commissie, even- wel sullen de juncture van tijt best diende gevolgt; ende, na lange debat ende DDrs de saek overweginge van alles wat hier op in consideratie konde koomen, prepareeren dat goet gevonden en geresolveert, dat men als nog sal continueeren eicke kerck haer op den voet van assignatie ofte commissie, edog alsoo, dat de DD^{res} hebbe, mits dat sullen beginnen te dispicieeren op gevoeglijke wegen en middelen, niemant apart om de kercken van eijgene ordinarische harders bequaemlijk te voor- handele, t welk van alle wort be- sien, soo haest als se sullen sien dat de tijt sulx sal konne lijden, looft uijtgenoo- ende dat het practicabel sal weesen: beloovende de Broeders elck men een. hoeft voor hoeft, dat se niet sullen apart handelen met eenige gemeente, maer sulx den DD^{res} sullen laeten bevoolen weesen.

Maer alsoo D. MONACHIUS, daerop sijn advijs gevraegt sijnde, verklaerde hem dieshalven niet te kunnen conformeeren met het gevoelen van de andere broeders, gemerckt t selve soude strecken tot prejuditie van de kercke van Utrecht, hem tot dien eijnde be- roepende op seekeren last bij den Kerckeraet aldaer aen D. ZILLIUS gegeven; is D. ZILLIUS na dien last gevraegt geweest: daerop sijne E. verklaerde versogt te sijn, dat hij in dese vergaderinge soude te kennen geven, dat de gemeente van Utrecht D. MONACHIUS voorschr. beroepen hadden ende hielden voor haren ordinarischen dienaar: waerop de broeders, evenwel persisterende bij haeren voorgaende resolutie, goetgevonden hebben dit particuliere incident uijt te stellen, om t selvige, voor het scheijden van de vergaderinge, te neemen in naerder consideratie.

MONACHIUS
maeckt swarig-
heijt, ten opsigt
van Utrecht;
daerop ZILLIUS
sijn last opent.

Nademael door de vrijheijt, die den remonstrants-gesinden in vele plaetsen wort vergunt bij ooglujkinge van de Magistraten, den ijver onder t volck sal toeneemen, ende dat vele gemeentens,

daer voor desen geen bedieninge van onsent wegen is geweest, dagelijx met groote vuurigheid aenhouden om bedient te moogen ^{men van} werden, ende om deselve te voldoen het getal der tegenwoordige ^{isuwē} Leeraers niet genoegsaem is, immers niet soo lange onse getrouwe medebroeders, tot seven toe, te Loevesteijn in detentie worden gehouden, soo is te deser oorsaeken gehandelt van eenige bekende Leeraers op nieuws in den dienst te gebruiken, die haer selven tot de bedieninge des Evangelij met ende onder ons bereijt en gewillig presentereen, als daer sijn onder andere D. GOTFRIDUS tot Arnhem, D. SORINGIUS tot Maurick ende diergelijke: ende is eendragtelijk goetgevonden, dat de DD^{res} een, twee, ofte meer van sulke bekende broeders sullen ondertasten, ende deselve gewillig vindende tot de bedieninge des H. Evangelij onder dese Societeijt, aennemen, nadat se sien dat de noot en gelegentheijt van de gemeenten vereijsschen, ende het incoomen der weldadigheden lijden sal.

Dewijle de Societeijt ook in Conscientie gehouden is sorge te dragen, soo vele mogelijk, dat het heijlige werck, daer mede deselve van des Heeren wegen besig is, geduuriglijk mooge werden vervolgt, ook na den afgang der broederen, die nu in de actuele bedieninge sijn, en derhalven noodig is, dat eenige bequame jonge ^{men} luijden in studien werden aengefoekt, om t sijner tijt tot de verkondiginge der waerheijt door de genade des heeren, te moogen werden gevordert; ende daertoe alreede genomineert sijn, VONSTIUS, ZIJLIUS, TAURINUS ende specialijk WALEWINUS van Leijden, die alreede voor desen in de Theologie gestudeert heeft, ende niet dan d oeffeninge voor eenigen tijt behoeft, om tot de bedieninge toegelaten te worden: bij welcke occasie ook gewag is gemaekt van SIBBRANDUS SALSONIUS student, die voor desen bij de Contra-Remonstranten is geweest, ende hem nu bij ons soeckt te voegen, en dat, soo hij verklaert, uijt drang van Conscientie, wesende alreede bij de Contra-Remonstranten preparatoire geexamineert, ende hem publique geoeffent hebbende in verscheiden plaetsen, ook getuijgenisse hebbende van eenen eerlijken wandel, soo men verstaet, soo ist dat de Broeders na overlegginge deser saeken, dit geheele stuck de sorge van de DD^{res} mede bevoolen hebben, met die intentie en meeninge, dat alle sulke jonge studenten aen de Societeijt in t generael sullen geaffecteert ende verbonden wesen, die ook gehouden sullen sijn d'ordre van haere studia van DD^{res} te ontfangen, aen de selve te responderen van haren voortgang, ende t eenemael haeren raet, advis ende beleid te volgen.

Ende gemerckt de tijden dagelijx kostelijker worden, ende de Tractementen der Broederen, insonderheijt huyshoudende luyden wesende, ende met vrouwe ende kinderen belast, sober sijn, waer

Aengende de tractementen en de subsidie der kerkdienaers. door het wel te wenschen soude wesen, dat er mogte eene generale vermeerderinge van de Tractementen gevonden worden, ten eynde de broeders in desen deele sonder sugten haren dienst betreedden mogten, evenwel nadien de contributie der gemeenten niet konnen voor het tegenwoordige tot sulke generale vermeerderinge uytgestreckt worden, maer alleene tot de meest benoedigde: Soo is oock dit stuck der trouwe en sorge der DD^{res}. bevoolen, om die geenen, die sij weten seer benoedigt te wesen, na vermoogen der burse te helpen, sullen oock andere benoedigde broeders haer aen de selve moogen adresseren, om bij de selve na gelegentheynt van haeren staet ende noot ordinaré geholpen te worden: met beede ende versoeck van de geheele vergaderinge, dat de selve DD^{res}, na alle vermoogen, bearbeyden willen, dat dog de weldadigheden van de gemeenten sulx mogen werden gebeneficeert, dat se metter tijt tot een generale vermeerderinge worden uytgestreckt.

De vergaderinge heeft oock na hare schuldige pligt in hooge agtinge vernoomen, de gelegentheynt van haere trouwe medebroeders, die op Loevesteyn van wegen de verkondinge der waarheyt gevangen wesende, daer vast soo vele jaren aen mal-kanderen blijven sitten, verslijtende haeren besten tijt in die droevige detentie, met groote incommoditeyt van haere familiën; ende insonderheyt met irreparabele schade van hare kinderen, die onder haerer ouderen opsigt en beleyt niet konnen werden gestijleert in eenig hantwerck ofte exercitie om haer schier ofte morgen te geneeren, weshalven haren staet de gemeene broederschap te meer behoort ter herten te gaen, om met den gevangenen te weesen als mede gevangen, na de lesse des Apostels; ende dien volgende alle mogelijke geoorlofde middelen te bedenken die tot haer soulagement ende verlossinge souden moogen dienen. Is daeromme goetgevonden, dat elck broeder van dese vergaderinge bedieninge hebbende in de steeden, weder gekeert sijnde bij sijne gemeente, de notabele der selver sal aanspreeken ende versoeken, dat haerer eenige sig willen vaerdig houden, om, op aenmaninge van DD^{res}. haer te laeten vinden daer se sullen worden bescheyden, ende nu d'een nu d'ander aen te houden bij sulke Collegien der overheden, als goet gevonden sal worden, ende alsoo door gestadige instantien ende aenhoudinge de verlossinge derselver gevangenen, ist moogelijk, te verwerven, dragende int versoecken en vervolgen deser saeke geen ander qualiteyt als van fauteurs vrienden en religions-verwanten derselver gevangenen. Ende wat belangt d'oncosten, die tot dit vervolg sullen moeten gedaen werden, sullen deselve keroken, die haere gedep^d op aenmaningē der DD^{res} als voren sullen amploijeeren, met een versogt worden deselve te dragen.

Versoeck te doen aen de overheijt tot verlossinge van de Loerestojnse gevangenen broeders.

Alsoo men verstaet, dat nu en dan gesproken wort, oock bij groote in de regeringe sijnde, van accommodatie ofte vereeniging deser societeyt met de bedienaers van de publyke kercke, ende dienvolgende d'een of d'ander, insonderheyt den directeuren, te eeniger tijt hier van jet mogte voorkomen: is dit stuck de gemeene broederschap voorgedragen, om yders genegentheyt hierinne te verneemen, ende met een te overleggen hoe men verstaet, dat, ingevalle als vooren, hierinne best en stigtelijkt soude dienen geprocedeert: hebben de broeders, na rijpe overweginge van saeken, eendragtelijk verklaert, dat se na den vrede der kercken ten hoogsten wenschen, ende God bidden dien vrede te moogen sien en genieten, tot sijne eere ende stigtinge der gemeenten in de Godsaligheyt, dienvolgende is verstaen, dat men, daerop gesommeert sijnde, t selve niet en sal afslaen, maer gaerne en met blijdschap aenneemen, op den voet van onderlinge verdraegsaemheyt, van aenbegin ende seedert doorgaens van deser sijde gepresenteert, ende niettemin blijvende bij de regte fundamenten van de reformatie, mitsgaders bij de belijdenisse ofte verklaringe des geloofs der remonstrants-gesinden, ter noot uytgegeven, na dat haere leere bij t synodus nationael van Dordregt, tegen Godts woort was gecondemneert. Dan alzoo in dit stuck niet eendragtig nog bestendig en soude connen werden beslooten, bijzonder niet aengaende den voet hoe dese onderlinge verdraegsaemheyt ten wederzijden stigtelijk soude kunnen werden int werok gestelt, sonder toestemminge en consent van alle de broederschap: is noodig geacht en beslooten, dat, wanneer dit stuck met ernst soude werden gevordert, men eerst en vooral aen de hooge overheyt ootmoedelijk bidden sal ende versoecken dat alle gevangenen en ballingen om deser saeken wille, vooral in vrijheyt mogten werden gestelt, om hierover met malkanderen ende de geheele broederschap in onderlinge communicatie vrijelijk te moogen treden. Tot welken eynde ook de kercken ende broeders alle in 't particulier, haer bij eendragtige resolutie hier op bij desen genoomen, vermaent en verbonden houden, wanneer deselve hier van jet mogte voorkoomen, daerinne niet te doen, dan met gemeyne correspondentie, latende haer wedervaeren desen aengaende terstont gelangen aen de Broederen DD^{ren}. in der tyt, op dat de gemeene communicatie in desen noodig, door deselve behoorlijk bevordert mooge werden.

Is bij de Broederen, die de directie der Christelijke remonstrantsche saeken tot hier toe gehad hebben, de vergaderinge aengedient, in wat manieren de opzienders der remonstrantsche gemeente tot Alkmaer, buyten en tegen d ordre tot nog toe bij de Societeyt onderhouden, ook tegen eenige beloften onlanx te vooren bij eenige alkmaersche gedep.^{de} aen de gesejde DD^{ren}. gedaen, Wout^{ren}

CORNELISS eertijts dienaer tot Nieucoop, als tot ordinaris dienaer aldaer hadden beroepen, ook met verklaringe van geen andere nefens den selven WOUTER, als bedienaren bij Commissie van de DD^{eurs} te senden, toe te laeten dan seekere vijf broederen bij hen luyden genomineert, ofte anders, dat se hun met WOUTER alleen wilde behelpen. Dit stuck, als ook de handeling der gemeente van Utrecht met D. MONACHIO voorgemelt, daer op haer eenige van Alckmaer (soo men verstaet) ten deele beroepen, is van de gemeene broederschap geoordeelt te weesen van soodanige consequentie, dat, ten sij daerinne werde geremedieert, ende deselve kercken werden gebracht tot billijke en behoerlijke onderhoudinge van de gemeene ordre, ligtelijk daer uyt soude kunnen volgen eene geheele ontbindinge van alle ordre onder de gemelde Societeyt, ende volgens van de Societeyt selve. Is daerover ook t stuck van Utrecht voor geroert weder geresumeert, ende na vele communicatie daer over gevallen, eendragtelijk (uytgenooomen de broeders van Utrecht, ook D. MONACHIO, die hierinne niet gaerne en adviseerde) geresolveert D. UTENBOGARDUM, D. EPISCOPIUM ende BOBRIUM te versoeken en te lasten, haer met haere eerste bequame gelegentheynt alle drie te gelijke te transporteeren binnen de geseyde steeden van Utrecht ende Alckmaer, omme met de geseyde respectieve gemeenten, uyt name ende van wegen de gemeene broederschap, soo verre te handelen, dat de voorsch. indragten in de gemeyne ordre op t gevoeglijkste mogen werden geredresseert. Tot welken eynde hunne E. E. E. Credentie daer toe noodig uyt name ende van wegen dese geheele vergaderinge mede gegeven sal worden: t welck ook bij deselve op de begeerte der broederschap aengenoomen is na hunne vermoogen te verrigten.

Last om die weg te nemen.

Om beter ordre in vele saeken tot stigtinge der gemeente noodig te onderhouden, is voorgeleesen seeker geschrift daer toe dienende, daer van een jder des begerende Copie gegeven sal werden, sullen ook de DD^{res}. den dienaren, die hare hulpe hierinne versoecken mogten, de behulplijke hant na vermoogen bieden.

Seeker ordre bij geschrifte ver- vaet.

Ende nadien de vergaderinge verstont, dat het binnen Gouda met het houden van de bijeenkomsten des Kerkenraets niet geheel ordentelijk toeging: Soo sijn de voorn. drie broeders ook galast haer selven mede aldaer in loco te laeten vinden om soodanige disordre, soo vele haer mogelijk is, te rigten.

Gouda.

Is mede goet gevonden dat de onkoste, die gedaen werden in de bedieninge van de gemeenten, van nu voortaan betaelt sullen worden bij de Comptoirs, tot welker repartitie deselve gemeenten behooren.

Eyntlijk is voor de hant genoomen het stuk van de directie, ende niet tegenstaende de gewesene DD^{res} haerselven verscheydentlijk excuseerden, versoekende dat se mogten int toecomptige van

Directeurs.

desen last werden verschoont: Soo sijne al evenwel bij de vergaderinge eenstemmelijk daerinne gecontinueert, dog hebben dien last niet aengenoomen dan tot wederseggens toe: met expresse beding dat se koomende in plaetsen daer dienaren sijnde, diese meenen dat haer souden kunnen in eeniger manieren assisteren, deselve sullen moogen tot haere hulpe assumeren, het welke haer de gesamentlijke broeders hebben toegestaen.

Bijl. N°. 18, Blz. 212. (Soc. Hand. I. 323.)

Sijn voor dit loopende half jaer geassigneert tot bedieninge der gemeenten van

Amsterdam.	KAROLUS RIJCKEWAERT. Monnickendam. BARTHOLOM. PREVOSTIUS. Alckmaer. ook somtijts D. EPISCOPIUS. Woerden.	D. DAN. JANSSEN. WOUTER CORNELISSEN, alleen daer gelaeten. LEURIUS.
Rotterdam.	S. LANSBERGIUM. MATTHEUS BURGJUS Hoorn. bij continuatie, en jmant van Utregt. somsijts ook STEDOM. Vlaerdingen. Maeslant.	neffens D. SAPMA D. LIESSELIUS. NICOL. LACHTEROP. A. POLLIO bij continuatie.
Briel.	THEOPHILUS RIJCKEW. Soetermeer.	
Leyden.	ALBERTUS HUTTENUS. Segwaert. Bleijawijck.	N. HARTSOEKER, bij continuatie.
Delft.	N. LOEDINGIUS bij continuatie. Noortwijck.	PASSCHIER.
'sGravenhage.	ASS. MATTHYSIUS bij continuatie. Warmont.	
Haarlem.	J. POLYANDER. Wijck. bij continuatie. Buren. Benusechem. Venendael.	J. MEILLINGIUS.
Gouda.	CHRISTOF. LANGERACK. Moordregt. JAN COR. KULEMAN. Waddinxveen. beyde bij continuatie. Sevenhuysen.	D. BACX bij continuatie.
Schoonhoven.	B. WALENBURG Haserwoude. bij continuatie. Swammerdam.	LOMANNUS, somwijlen PR. NEEF.
Nieuwpoort.	JEREM. TIJCKMAKER. Arlanderveen.	J. SCHOTENUS.

Gorinchem en som- tijds Bommel.	ABRAH. LA FAILGIE bij continuatie.	Oude Weteringe. Nieuwkoop. Sevenhoven.	SCHOTENUS. WAL. MAERTENS bij con- tinuatie.
Utrecht.	MONACHIUS of ZIJLIUS. BORRIUS.	Thiel.	H. HOLLINGERUS.
Amersfoort.	HENR. WELSINGIUS bij continuatie.	Nieuwmegen.	D. WITTIUS.
Arnhem.	HENRIC. OOSTERHARN.	Dockum.	CHRIST. HENRICI.

Bijl. N°. 19, Blz. 228. (Rott. HS. N°. 303.)

(Van de hand van v. Limborch.)

**Extract uit seker schrijfboek van S.
Episcopus.**

van hem aengeteekent op die tijd als de Remonstranten,
gebannen sijnde, haer t' Antwerpen onthielden.

JONAS SLICHTING is den 22sten Octob. bij mij gekomen en heeft
verklaert, dat hij een soo verre reyse hadde aengenomen, om van
der sijnen wegen ons te komen bezoeken en vernemen of er niet
eenige waren, die in eenige nood waren; dat sij bereyd waren ons
de helpende hand te bieden als Christenen betaemt met alle hare
middelen; en of wij niet en souden willen derwaerts komen, dat
sij bereyd souden sijn ons te ontfangen met alle minnelijkheit en
geen gebreke laten lijden. Item de Geesterano et de Vorstio.
Daegs daer aen den 23sten Octob. hebben wij met ons drieën
hem gesproken en des avonds finaal antwoord gegeven; dat wij hun
bedankten voor hare goede genegentheit en sorg t' onawaerts; 2. dat
wij niet en hadden wel kunnen 't selvige aen alle de Broeders ver-
klaren, ook niet geraden hadden gevonden om redenen, niettemin
dat wij voor onse part verklaerden t selvige altijd te willen ge-
denken als betaemt; 3. dat wij als noch door Godes hulpe in geen
nood waren om andere lastig te vallen, maer de mildsdigheyt van
de gemeente genoten seer redelijk, en hopende datse daer inne
continueren souden; 4. dat wij hierom en om de gemeenten beter
te dienen, nu nabij deselve dienden te blijven en niet verre te
vertrecken; dat wij daerom baden, dat de Broeders geliefden in
dieselvige affectie te volharden en onser te gedenken in hare ge-
beden, gelijk wij harer met dankbaerheit altijd souden gedenken.

Blz. 230. (Rott. HSS. N°. 2173.)

Brief uit naam van de Poolsche Broeders in Maart 1632 aan de Remonstr. Predikanten in Nederland geschreven door Joh. Crellius, Jonas Schlichting en acht anderen, en op hun last overgebracht door Mart. Ruarus.

Cum cogitamus quot quantisque beneficiis vos Ecclesiasque vestras Deus Opt. Max. cumulavit, non possumus facere quin magnas ipsius benignitati gratias agamus, vestrae autem felicitati vehementer gratulemur. Praeclarum illud est Patris hujus benignissimi donum quod uberiorem voluntatis suae notitiam vobis imperiverit, et eam inspiraverit mentem, ut doctrinam illam, quae secundum pietatem est unice sequendam urgendamque censeretis, et dogmata quaedam illi adversa, saluti admodum noxia, quae altas jam in Ecclesia Christi radices egerant, convellere auderetis, nec acerba hominum plurimorum odia nec pericula reveriti, nec persecutionum mole deterriti, aut diurnitate fracti. Nec minus praeclarum et illud est, quod ad libertatem, Christianis Ecclesiis dignam, de rebus sacris non ex hominis cujusquam arbitrio sed ex verbo Dei et conscientiae judicio tum sentiendi, tum loquendi, non vi sed patientia adspiravistis, et spirituali armorum genere eos qui adversarii quam fratres et amici esse maluerant, vicistis. Respexit Ecclesias vestras Deus sub persecutionis onere gementes, et innocentiam vestram gravissime oppugnatam vindicavit. Magistatum animos in odium vestri ab adversariis accensos ad mitiora consilia flexit, et pacem vobis et libertatem diu exoptatam restituere coepit. Qua quidem de re ingentem vobiscum laetitiam capimus, et ut bonum istud vobis sit proprium (si modo christianis hominibus proprium esse potest) optamus. Illud quoque pro insigni Dei munere et vobis cum paucissimis commune agnoscimus quod, quam late Christianae Ecclesiae pateat ambitus, quique ad eam admittendi, qui contra ab illa sint arcendi recte non didicistis modo sed et docuistis. Nihil enim veriti adversariorum invidiam, non tam promptam vobis esse spongiam asseruistis, ut de albo immortalitatis delere audeatis eos qui Deum in filio ejus unigenito colunt et sanctitati verae student, ut et a caeteris Christiani nominis hominibus, qui de rebus in quibus illi vulgo proram et puppim salutis collocant, ita dissentiunt ut et de sententia cae(ce)dere si e Sacris Literis convincantur, et pacem cum iis quorum dogmata minus probant colere sint parati. In horum autem numero cum nos libenter nomina nostra profiteamur, hinc factum est ut, indignantibus adversariis, libellis publice editis docueritis causam vos nondum videre, cur salutem nobis vestra sententia adimere et a

christiana societate nos excludere debeatis. Quae quidem res non sapientiae tantum est divinitus concessae, sed et aequitatis et charitatis cum singulari modestia conjunctae. Quare hunc in vobis animum pacis adeo cupidum et studiosum suspicimus et exopt. Nec dubitamus vos Ecclesiis etiam vestris eandem sententiam, pietatis tam consentaneam, populo christiano tam salutarem accedente Divini muneris ope persuasuros, effecturosque ut idem non verbis tantum profiteantur, sed et re ipsa, si usus tulerit, praesent, et nostros homines, dissensum de quibusdam Religionis capitibus modeste professos, modo pietatis sint amantes, tolerant. Nos quidem, cum aditum nobis ad amicitiam vestram sacratioremque necessitudinem a vobis ipsis vel potius a Deo patefactum esse credamus (?), operam sedulo dabimus ne indigni vestra charitate merito censeamur. Etsi quidquam a nostra tenuitate proficisci queat quod vestris et Ecclesiarum, quibus praestit servire possit, id facere, Deo auxilium ferente, numquam detrectabimus. Deum illum pacis ac Dominum nostrum JESUM CHRISTUM supplices veneramus, ut vos et Ecclesias vestrae curae commissas Spiritu suo sancto regat, gaudio celesti compleat, spe immortalis vitae ad omnem patientiam firmet, et efficiat ut semen pietatis in animis plurimorum ope vestra sparsum uberrime ubique fructus proferat, ad magni nominis divini laudem, vestram et aliorum infinitorum hominum salutem, quam ut vos (nos?) quoque una vobiscum consequamur precibus piis nos assidue quaesumus juvate.

Hieraan is toegevoegd het volgend mandaat aan RUABUS.

• 1. Ubi literas illis nostras exhibuerit, iis significet, postquam viderint fratres scripta ipsorum, quibus ostendunt se ab Ecclesiarum suarum communionem non repellere nostros homines, valde cepisse desiderare, ut ratio iniri queat arctioris cujusdam inter ipsorum nostrasque Ecclesias conjunctionis sancienda. Nolle quidem nos invidiam, quam Ecclesiae Remonstrantes sustinent, intemptiva de Societate ineunda tractatione augere, interim tamen nec diuturniore silentio suo desiderio deesse velle illis considerandum proponere, an non consultum videatur ut amicitia inter utrasque Ecclesias arctior constituatur; atque adeo rogare ut, quam nobis ad amicitiam suam patefecerunt aditum non modo non elaudant, sed et ut conjunctio sanciat operam dare velint; quamquam id ita ut aegre nequaquam sint laturo si Remonstrantes Ecclesiarum suarum salutem ac incolunitatem consilia sua de re sua attemperent.

Sique non displiceat arctiorem amicitiam sancire, eos roget ut rationem ipsi ostendant, qua possit societas ista et constitui et coli.

Si quid ipsi censeant quod a nobis ad pietatem promovendam praestari queat, id ut nobis significant. Nos enim quicquid haec in parte possimus libenter facturos esse.

Caetera quae res tempusque postulabit ipsius prudentiae commit-
tantur.

Onder staat .

Is niet geantwoord.

Bijl. N°. 20, Blz. N°. 256.

LOEVESTEIN.

In de Kronijk van 't Histor. Gen. te Utrecht, Jaarg. 23 Serie I. Dl. III, zijn blz. 465 vv. Requesten van de gevangene Loevestein-
sche predikanten uit het archief van Hilten medegedeeld. De Heer
ROGGE heeft in den volg. Jaarg. bl. 28 den geleide-brief gegeven
die er bij behoort, en uit welken blijkt dat die Requesten zijn van
Febr. 1631. Hij voegde daarbij nog twee soortgelijke Requesten,
het eene naar zijne meening in 1629 of 30, het andere vóór 1
April 1631 door UYTENBOGAERT gesteld.

In het laatstgenoemde spreken de gevangenen van hunne recon-
ciliatie met de kerk, die de Staten Gen. door middel van het Hof
van Gelderland wilden beproeven, en ROGGE deelde de eind-
resolutie der Staten Gen. in deze zaak mede.

Ik laat hier nu volgen uit de HSS. der Amsterd. Rem. Kerk,
N°. 158,

1. Rescript van het Geldersche Hof aan de Staten Generaal
over die reconciliatie, met bijgevoegd
2. Schrijven van Geldersche predikanten over de zaak, beide
in die eind-resolutie vermeld;
3. Den verkorten inhoud van deze laatste;
4. Een brief van EPISCOPUS van 26 April 1631, nadat de laatste
pogingen om de gevangenen door de overheid bevrijd te krijgen
waren mislukt, Rott. HS. 1052;
5. Een brief van NIELLIUS, eenigen tijd na het ontkomen der
gevangenen geschreven, en vooral over belooning van hunne hel-
pers handelend, Rott. HS. 1552.

Rescriptie van 't Hof van Gelderland aende Hog. Mogh. HH. Staten Generael.

Ho. Mo. Heeren.

Nae ontvanck van U. H. Mog. brieven van den ij deser, raec-
kende dat men met de Remonstr. Predicanten op Louvesteyn sit-
tende, bij occasie dat sij versoucken van daer verplaetst te wor-

den, eene proeve sal nemen mogen, of die selve met de kercke te reconcilieren waren op den voet binnen dese Provintie met eenige Predicanten van deselfde gesintheit gehouden, sijn bij ons verschreven de dienaren des Goddelijcken woorts alhier tot die voorsz. reconciliatie voor desen gebruyckt, die uwe Hog. Mogh. goede meeninge voorgehouden sijnde, ons daerop eenige bedencingen hebben te gemoet gevoert van so danige importantie, dat wij nodigh hebben geoordeelt deselve Uwe Ho. Mogh. by desen schriftelijk over te schicken, welke Uwe Hog. Mogh. believeen sal te lesen, 't overweghen ende ons dienaengaende hare naeder Resolutie toe comen te laten, gelijk Uwe Hogh. Mogh. sullen achten den meesten rust ende welstant van de kercken eensamentlijk en dienst van de landen te vereyschen. Ondertusschen hebben wij de voorsz. dienaers voor desenmael veroorlooft wederom nae huys te reysen, altijd bereyt staende volgens haren pligt 't agtervolghen tgeene haer bij ons, op het aenschrijven van Uwe Ho. Mogh. in een en anderen naeder sal moghen worden geoordeelt.

Wij bidden hiermede etc.

Onder stont U. Hogh. Mogh. dienstwillige Cantzelier en Raden des Furstendoms Gelre en Graefschaps Zutphen. Ter ordinantie van de selve, was geteeckent J. SLUYSKENS.

Requeste der beschrevene Geldersche Predikanten aent Ed. Hof van Gelderlant.

Aene Ed. Heren, de Heren Cantzelier en Raden des Vorstendoms Gelder ende Graefschap Zutphen, ons gebiedene Heren.

Edele gebiedende Heren.

Alsoo het Uwe Ed. gelieft heeft den supplianten schriftelijk te laten weten, dat bij de Ho. Mogh. Staten Generael goet gevonden is eene proeve te nemen of men de gevangen Remonstr. Predicanten op Louvesteyn sittende soude mogen reconcilieren met de kercke op een voet en maniere, die tusschen de Predicanten van dese Provincie en eenige Remonstranten hier te voren in sekere reconciliatie is gehouden geweest, met versoeck dat de Predicanten daertoe voor desen gebruyckt ten eersten in den Haghe mochten gevonden werden, om die voorsz. proeve met den gemelten gevangenen te nemen; daer op dan UEd. dese supplianten oock hier heeft ontboden, ten eynde de selve van hier hare reyse nae den Haghe ten spoedichste souden vervorderen. Hebben gemelte supplianten niet willen noch begeren nae te laten volgens

U. Ed. bevel alhier voor eerst haer te presenteren, maer als willigh zijnde (gelijck sij haer oock schuldigh kennen) om 't goede gelieven van hare Ho. Mogh. mede te obedieren, ende tot dienst en ruste van de landen en de kercke Gods te contribuieren alles wat eenighsins in haer vermoghen is. Maer also het werk dat de Suppten voorgelegt wert van seer groote gewichte is in hem selven, en nu noch des te gewichtiger omdat het van hare Ho. Mogh. gurgeert wert, so dat op alles oock het geringste dat in dat werck voorvallen mocht, alle de werelt de ooghen hebben en haer oordeel daer van spreken sal, vinden de Suppten haer genootsaecht eer sij verder reysen, sekere bedenckingen U. Ed. in aller onderdanigheyt voor te stellen.

Tgoet vinden van hare Ho. Mogh. is, dat de gemelte Reconciliatie soude getenteert worden op den voet en maniere, die in dese provincie gehouden is geworden. Dit oordeelen de Suppten, met eerbiedinge gesproken, dat het als noch teenemael onmogelijck is. Want in dese Provincie heeft men met niemant reconciliatie getenteert dan die de Acte van stillicheyt geteekent en naergecomen hadden, die oock verclaerden met ons in eenicheyt en vrede te connen en willen leven. De natuyre van reconciliatie bedinght dese twee stucken voor uyt. Nu werd den Suppten van goeder hant berichtet, dat de Louvesteinsche als noch blijven weygeren te onderteykenen de Acte van stillicheyt. Ende de Remonstranten schrijven uitdruckelijck (Apolog pag. 18 en vervolg.) dat men met de Calvinische kereke, die onlanckx de Canones der Synode van Dordrecht heeft gemaect, geen vrede en eenicheyt houden en can sonder merckelijck peryckel of schade der salicheyt. Dit sijnde en blijvende de meeninge van de Louvesteinsche, en can op de voet in dese Provincie gebruyckt geen reconciliatie met haer getenteert worden. De Suppten behooren oock wel te weten ende in te hebben de swaricheden daer deur de Louvesteinsche so sij reconciliatie versoeken te ruyghe gehouden wierden om in de kercken van de welke sij afgekeert zijn, niet te connen wederkeren. So moesten de Suppten sulcke swaricheden rijpelijck overweghende, redenen en middelen bedencken om de selve bequamelijck wech te nemen. Dien voet is in dese Provincie gehouden.

Ende dewijle de reconciliatie met de Remonstr. Predicanten aengeleyt wort, om haer tot de gemeinschap onser kerken ende so voorts tot het predickamt wederom te bevorderen, en connen ofte en mogen de Suppten niet kerckelycksch met de Louvesteinsche aenvangen eer sij met hare Hoog. Mogh. gereconcilieert en cives boni geworden zijn.

Oock vinden sich de Suppten mede ten hoochste beswaert eenige reconciliatie met dese Louvesteinsche te onderstaen sonder ken-

nisse ende toedoen der Synoden van Hollant en Utrecht, uyt de welke op Louvesteyn vijf Predicanten sitten, tegens twee uyt dese Provincie; vermits te vresen is dat de Suppten anders doende, de goede correspondentie gemelter Synoden met de Geldersche afgesneden ende 't lant met nieuwe onlusten, misverstanden en gedeyltheden vervult soude werden, te meer also de selve Synoden van Hollant en Utrecht hier bevorens oock al eenige afgewekene met de kercke hebben gereconcilieert.

De Suppten bidden over sulckx ootmoedelijck, dat U. Ed. de gewichticheyt deser harer bedenckingen, mondelingh breder verhaelt, examinerende haer gelieven wel voor ditmael gunstelijck bij haer Hog. Mogh. te excuseren, ter tijt toe dat men op de voet in dese Provincie gebruyckt, met goede ordre en apparentie van profijt met de Louvesteynsche zal eenige reconciliatie derven en connen onderstaen, sijnde de Suppten, voor so veel haer aengaet, van herten willigh en bereyt, niet alleen met de Louvesteynsche maer so het haer Ho. Mogh. mochte gelieven, oock op gemelten voet, met toedoen anderer Synoden, een proeve van reconciliatie te nemen met de gansche Societeyt der Remonstranten, of God gave, dat hier deur eene generale herstellinge van vrede in de kercken deser landen, met behoudenis van de waerheyt, mochte bevordert worden.

Dit doende etc.

Onder stont, U. Ed. onderdanige dienaers,

was geteyckent,

JOANNES SMITH.

SEBASTIANUS DAMMAN.

GODESCALCUS AELTIUS. ELLARDUS VAN MESEN.

Resolutie van de Staten Generaal, 1 Apr. 1631.

Is gelesen seeckere Missive van de Cancelier en de Raden des Furstendoms Gelre ende Graefschaps Zutphen in date $\frac{17}{27}$ Martii, geadresseert aen de Ho. Mogh. Heeren Staten Gen., medebren- gende als dat haer Ed. Mog. eenige predikanten uit die kwartie- ren hadden beschreven (enz. als boven), dan dat deselve eenige redenen van beswaernissen hen hadden te gemoet gevoert, naer- der blijkende bij requeste derselver predikanten, in effect mede- brengende, (enz. als boven.)

Waerop zijnde gedelibereert, ende verscheyde leden advise heb- bende verklaert, hare respect. principalen geensins ten besten ge- nomen te hebben, de voorsz. sake soo verre ter generaliteyt be- leyte te sijn, sonder communicatie van dese vergaderinge: Is eynte- lijck verstaen ende geresolveert, dat het voorsz. werck (der recon-

ciliatie) daer sal worden gelaeten, ende dat de gecommiteerden van dese Provincie niet en sullen toestaen derhalven iets vorders ter generaliteyt voorgenomen te werden.

Medegedeeld uit de HSS. van UYTENB.

Brief van EPISCOPIUS.

Seer weerde en hertelijk beminde Broeders, getrouwe dienaers J. CHRISTI.

Siet hier de droevighe uytcomste van allen uwen en onsen arbeyt. Alles scheen na wensch geprepareert, maer 't is al te vergeefs geweest. t Hof is een hoer. t Lacht met de eene ooge, en t weent met de andere. Wat raet? Ick gevoele mijn hert soo ontroert dat ick niet meer schrijven en can. Ick bidde alleenlijk U alte same Broeders, hebt patientie, sterckt malcander met een eenparige resolutie van gedult, en verwacht de uytcomst van den hemel. Mogelijk wil God deur desen wech niet geven daer wij allen soo hertelijk na wenschen en verlangen, maar deur een anderen die meer tot zijne eeren gedijs sal als dese soude hebben gedaen indien se geluckt hadde. Wie weet wat God noch voor heeft met U. EE. en ons allen? Ick houde, gelijk ick altijd hebbe gehouden, dat dat Requesteren 't middel niet en is om Uw WW te helpen; maer datter andere practycquen van node zijn daer opgelet dient voortaan zelve zal moeten weesen. Hout mij dit cort schrijven ten goede. Want ick ben bij nae mijns selfs niet machtich om Uwe sonder impatientie te schrijven, over soo eene groote onbarmharticheyt en wreetheyt als mij dunckt dat in regard van Uwe W. W. personen wert gebruyckt. De Heere rekeno het haer niet toe en sij barmhertich over ons Vaderlant. Uyt de bijgaende cont Ghij BBr. alles verstaen hoet genaen is. Soo dadelijk in den avont spade ontfangh ick dese, en soo dadelijk doe ickse inslyuten ten eynde U. EE. daer uyt verstaen mach de geleghenheyt van alles.

Hiermede.

Weerde Medebbr^m. bevele ick Uw. EE. Gode als een God der verlossinge en hoope, opdat hij U. EE. verstercke en bijstaen met sijnen crachtighen Geest om te hopen tegen hoope en tot der eynde toe te wachten op zijne hulpe. Si forte *α'νὸ μυχᾶνῆς*.
Desen 26 April 1634.

Vester amicissimus,
S. EPISCOPIUS.

Eerweerdighen, Godvruchtighen
voorsienighen seer discreten, PETRUS
CUPUS getrouwen dienaar J. CHRISTI
tegenwoordigh gevangen op Louvesteyn.

Brief van NIELLIUS.

Genade en Saligheyt.

Seer waerde hertelijck beminde Medebroeder.

Ick hebbe U. E. een goede wijle tijds niet geschreven ten deele bij gebreck van sonderlinge stoffe, ten deel oock omdat ick van wegen de gedurige sinckenge op mijn rechter arm seer qualijck de penne gebruycken kan ¹⁾. Om welke oorsaeck oock ick nu te corter sal moeten sijn. Hier is bij mij geweest onse man van Louvesteyn, die ons meest geholpen heeft om aen de wal te geraecken en seckerlijck uyt te komen. Claegde seer dat BRILLENBURG hem uyttermaten vijant was geworden, en hem onverdragelijck hardt viel. Heeft suspicie geschept uyt een van mijn hemden, die ick sijn vrouw voor hem hadde vereert, daer op stonden de eerste letteren van mijn naem, het welke hemdt dese man aen Kos(HES?)TEE hadde verpangelt voor een groter en stercker, en hadde noch een gulden toe becomen. Hier uyt colligeert hij valscheelijck dat dese weldaet tot een verder desseyn heeft gestreckt en valt hem soo hardt, dat hij 't daer qualijck kan houden, moet evenwel blijven, omdat sijn vrouw op het uysterste swanger gaet. Nu seyt hij gans niet voor sijn persoon genoten te hebben, dan 6 rijcksaelders, daer van hij de drye aen sijn swager heeft gegeven. Dese 6 rijcksaelders sijn hem van U. E. huysvrouwten vereert, doe sij van Louvesteyn vertrock. *Hij en sijn swager verwachten met verlangh watter voor haer sal gedestineert worden.* Begeert dat men 't soude bestellen aan BASTIAEN VAN HATTEM wonnende te Bueren. Ick gaff hem drie guldens tot sijn reysgelt en beloofde mijn best voor hem te doen, gelijk reden is. Achtende dat hij wel de vroomste is, en daer het best aen besteet sal sijn. Bidde E. E. met den H. Prof. daer van te spreken, en te beramen 't geene U. U. E. E. sullen billijck en oorbaerelijck achten: en dat hoe eerder hoe liever, gedenckende aen 't spreekwoort, bis dat, qui cito dat. Met Aert hebbe ick te Amsterdam gesproken. Maer het haperde aen de somma, die de man van Gorcum seyt hem toe te comen. Aert meynt niet, dat hij hem boven de 70 guldens schuldigh sij. *Wij hebben hem gepresenteert noch 400 guldens in handen te sullen geen hoeen al dat hij ontfangen heeft en tot Amsterdam is verteert*, mits dat Aert van die selvige 400 guldens ons sal laeten aftrecken 't geene die man van Gorcum sal bij rekeninge doen blijken dat hem toecomt. Hier mede scheen Aert te vreden te sullen wesen, alleen dat hij pretendeert, dat wij belooft souden hebben hem sijn paspoort te doen hebben, van welke beloften ick gans niet en weet. Is oock een saecke buyten onse macht. Vreese oock dat Alphaeus ²⁾

1) Aan 't groote schrift is dit blijkbaar. 2) FREDRIK HENDRIK.

swaerlijck daer toe verstaen sal, dat hij sulcken man expresse paspoort soude geven. Men heeft hem geseyt, dat sulcks in onse handen niet en staet, dat wij metter tijdt onse best sullen mogen daertoe doen. Maer van de uytcomste geen sekerheyt connen geven. Soo heeft hij t mede daer bij gelaeten. Ende dunckt mij onder correctie dat best wesen sal dat men metten eersten met hem affmaecke. Want sijn taeffel (P) tot 7 guldens ter weeck loopt excessivelijcken hoogh. Ende bij hem is weynich oordeels off discretie. Ick achte dat DN. PRÆVOSTIUS ¹⁾ U. E. hier pertinenter van schrijven sal. Ick ben van Amsterdam hier tot Utrecht wederom gecomen, om wat boecken over te senden, die ick nodich van doen sal hebben, want binnen weynich dagen weer derwaerts. Mijn arm laet niet toe meer te schrijven. Blijff seer waerde H. en broeder hertelijck gegroet, met U. E. goede huysvrouw en kinderen, oock U. E. seer waerde Moeder met alle die gansche familie, insonders de H. Profess. met onse lieve suster ²⁾, DN. HUTTENUS, LANSBERG ³⁾ en alle goede bekenden. De Heere zij met U. E., bewaere en segene U. E. tot saligheyt. DN. RIJCKEWAERT doet U. E. mede hertelijck groeten. In haest en met pijn dese Saterdag tot Utrecht daer ick eergisteren van Amsterdam gecomen ben, in meyninge binnen 5 off 6 dagen weer derwaerts te reysen.

(PETRO CUPO 1631.)

UE. gans dienstwillige
Medebr.,
C. NIELLIUS.

Bijl. N°. 21, Blz. 264. (Soc. Hand. I. 400.)

Vergaderinge gehouden binnen Rotterdam den 15 Octobris 1631.

De Broederen die na voorgaende beschrijvinge der directeuren op deese vergaderinge verscheenen sijn sijn dese:

WTENBOGARDUS
EPISCOPIUS
HOLLINGERUS
C. RIJCKEWAERT
CUPUS
SAPMA

NIELLIUS
SIMON LUCAS
LINDENIUS
BOMIUS
DANIEL JOHANNIS
LEUBIUS

1) De schier onleesbare naam doet meest denken aan hem, zie Biogr. NL. 228.

2) De vrouw van EPISCOPIUS, weduwe van NIELLIUS, broeder.

3) Blijkbaar dus was de brief voor Rotterdam bestemd, Biogr. NL. blz. 47.

SILVIUS	BAX
CUILLEMAN	LANGERACK
LUDINGIUS	LA FAILLE
HUTTENUS	TJUCKMAKER
MATTHJJSIUS	HAETSBOECKE
MONACHIUS	POLJANDER
WALICH MAETENS	MELJINGIUS
WOUTER CORNELIS	LIESBELIUS
LACHTROP	POLLIO
BURGIUS	ISFORDING
SOPINGIUS	STEDUM
WALENBURG	SCOTENUS
WELSIINGIUS	JOHANNES OUWENS
	LANSBERGIUS
T. RIJCKEWAERT. WITTIUS.	PASSCHIER.

d' eerste quam den 15 na den middag de andere twee den 16 Octobris voor den middag.

Als de Broederen bij een waren hebben D. WTENBOGARDUS ende D. EPISCOPIUS als directeurs summiere openinge gedaen van de oorsaecken deser vergaderinge, begerende dat de broederen om deselve wel ende met orde te beleijden, wilden procedeeren tot verkiesinge van een preses Assessor ende Scriba, agtnemende dat die niet en wierde verkooren die in de leste vergaderinge had gepresideert.

Hierop sijn uijt de Broederen verkooren D. WTENBOGARDUS om het woort te voeren, D. Professor EPISCOPIUS om sijne E. in desen behulpig te sijn, ende LANSBERGIUS om aen te teekenen het geene sal mogen verhandelt worden. D. WTENBOGARDUS hebbende verklaert dat het was tegen behooren ende goede ordre dat men den last van presideeren ende t woort te voeren, wederom sijne E. hadde opgeleijt, heeft evenwel den selven ter instantie van de Broederschap, ende om met die dispute geen tijt te verliesen aengenoomen, als oock hebben gedaen D. EPISCOPIUS ende LANSBERGIUS.

Na aenroepinge van Godts H. name heeft D. preses beginnen voor te lesen de Acten van de laeste gehoudene Vergad. in April 1630, ter welker oorsake sijne E. de Broederschap in t korte heeft bekent gemaect hoe de broeders directeurs volgens haeren last hadden gehandelt met de gemeijnte van Utrecht ende Alckmaer over de saeke van D. MONACHIUS ende WOUTER CORNELIS in de selve acten gemelt: ende welke d uijtkomst van dese hare handeling was geweest.

NB. Dit rapport sommierlijk sijnde gedaen, ende voor vast ende

hem der gemeijne ordre die beraemt was, of, soo voorgeseijt, beraemt soude worden, gaerne wilde onderwerpen. mits dat de E.E. directeurs souden gedencken dier beloften, die sij voor haere personen, hem tot Alckmaer hadden gedaen, is hij daerop met goet vinden der Broederen blijven sitten; ende is MONACHIUS persistente bij sijne exceptie alleen buiten gegaen.

Na rijpe overweginge der saecken vinden de broeders goet dat men D. MONACHIO sal voorhouden, of hij swarigheid maeckt dese Acte MONACHIO voorgehouden. D. MONACHIO heeft nevens D. ZILLIUS volgende acte toe te staen. D. MONACHIO heeft nevens D. ZILLIUS der vergaderinge voorgedragen, het gene hen aengaende sijn beroep van de gemeente tot Utrecht was in last gegeven: doch evenwel heeft hij om vredes wille verklaert, dat hij willig was hem selven t onderwerpen die ordre die van de broederschap bij meerderheit van stemmen sal mogen gemaect worden. Ende sal daerop gelet worden dat daer in niet en sal worden geresolveert dat der kercke van Utrecht nadelig mogte wesen: maer in het tegendeel sulx, daer aen de Broederen vastelijck hoopen, dat de kercke van Utrecht contentement sal nemen.

Dese acte D. MONACHIO voorgelesen sijnde, ende hij copije van de selve geeijst hebbende om sig te bedencken: is hem deselve copije datelijck behandigt. Ende is MONACHIO voors daer op uijt gegaen, seggende na den middag te sullen wederkoomen, ende sijne antwoordt daerop inbrengen.

De broeders voortgaende tot de principale besoigne hebben in ernstige deliberatie geeijst wat van beijden best ende de kercken ende kerckendienaren bequaemst ende stigtelijckst soude wesen, namelijk de kercken te blijven bedienen bij Commissie ende veranderinge van half jaer tot half jaer of wat langer, soo tot nog toe, principelijck ten respecte van de harde vervolginge, ende de periculen die de dienaren voor desen meer als nu (de Heere sijn gedanckt) onderworpen sijn geweest: ofte dat men sal arbeijden om elcke kercke haer eijgen dienaar of dienaers, ende elcke dienaar sijn eijgen kercke te assigneren ende toe te eijgenen. Hierop Resolutie dat alle de inconuenienten ende swarigheden die in t practiseeren van den eenen ende den anderen voet ten deelen bevonden waren, ten deel nog souden mogen gevonden worden, ende die den Broederen nu tegenwoordelijck in den sinne quamen, wel sijnde gepondereert ende overwoogen, hebben de broederen alle na verscheijden debatten ten wedsijden gevallen, eijntelijck ende eendragtelijck goet gevonden ende geresolveert, dat voortaan de kercken met haer eijgen dienaers ende de dienaers met haer eygen kercken, soo vele mogelijk, voorsien souden worden.

Om dit bequaemelijck in t werck te stellen, alsoo de Broeders

nden
nders
oem. oordeelden dat t selve in dese vergadering niet wel soude kunnen geschieden, sonder vele disputen ende confusien dier daer over mogten vallen onder de broederen, neffens dat de gelegentheijt des tijts ende saken niet toe en laet dat de vergaderinge soude bij een blijven soo langen tijt als daer toe wel soude worden vereijst; heeft de vergaderinge eenpaerlijck goet gevonden, dat bij deselve ende uijt haer midden souden worden gecommiteert seven broeders met last om t geen voorsch. op t alderbequaemste te effectueren, volgens d instructie die van wegen dese vergaderinge soude worden geraemt ende denselven gedeputeerden ter handen gestelt om haer in alles daer na te reguleeren. Daer op voorts D. preses is versogt deselve instructie te ontwerpen, ende de vergad. te vertoonen, t welck sijne E. aengenomen heeft.

bering
ment. Ende alsoo billijck ende noodig is dat het Tractement of Salaris der kercken-dienaren in dese bekommerlijcke tijden worden vermeerdert, sullen de persoonen te committeren tot t geen voorsch. is, met een belast worden, bij de kercken alomme alle vlijt aen te wenden, ten eijnde daer middel sij dat elcke predicant hondert guldens jaerlijx boven het tractement, ordinaris bij deselve tot nog toe genooten, sal mogen genieten, in plaets vant extraordinaris subsidie, d' een ende d' ander extraordinairie uijtgereijckt, seedert eenigen tijt herwaerts; welck extraordinaris subsidie evenwel aen de dienaren die t selve van nooden hebben, sal werden gecontinu-eert, tot dat de geseijde verhooginge als vooren sal sijn in trein gebracht. Ende dit al buijten de vrije hujs huur die elcke plaetse haeren dienaer of dienaers gehouden sal sijn te versorgen.

Den 15 Octobris na den middag.

ren
ende Alsoo de verscheijdentheijt die men verneemt in het bedienen van den Doop ende het H. avondmael, soo deselve hier ende daer geschiet in de Remonstrantsche gemeijnten bij velen gehouden wort aenstootelijck te sijn, is best ende stigtelijcx gevonden, dat t selve voortaan geschiede op eenen eenparigen voet. Ende nadien men verstaet, dat D. Professor EPISCOPUS eenige Agenden dies aengaende heeft ontworpen in geschrifte: is sijne E. gebeden deselve deser vergad. te communicereen, op dat de selve daerop resolve tot gemeene aenneminge van eenparige Agenda of formulieren die bedieninge aengaende.

ken. De vergaderinge agt oock seer stigtelijck te sullen sijn, indien een klein hant-boexken mogt worden gestelt, vervatende de eijgentlijke fundamenten ende leerpointen der Christelijcke Religie noodig ter saligheijt, ende dat soo veel doenlijck met de woorden der H. schrifture selve, op dat soo wel de jonge jeugt, als andere eenvoudige slegte vroomen Christenen in de eijgentlijke gronden der selver

Religie beter onderregt ende onderwesen mogten werden tot meerder bevorderinge der warer Godsaligheijt. Ende is D. JOHANNES UTEN-BOGABET van de vergaderinge versogt ende gebeden soodanig een hantboeckken tot onderwijsinge als voren te willen ontwerpen met sijne eerste bequame gelegentheit, om na voorgaende examinatie ende goetvindinge int ligt gegeven te worden.

Discipline. Opdat alle ongeregeltheden, aenstoot ende ergernis wt de gemeijnte des Heeren, soo vele in dese verdorven tijden, mogelijck is, moge worden geweert, ende de ware stigtinge die in de Godsaligheijt is behoorlijck worde gevordert: hebben de broederen alle te gelijck aengenoomen elck in sijne gemeente die hem geassigneert sal worden daerop behoorlijck te letten ende met alle vlijt daer in te arbeijden, om alsoo den Christelijcken kercke tugt sonder eenige suspicie van heerschinge tot der menschen saligheijt, volgens d'instellinge JESU CHRISTI Matth. 18 allencxkens in oeffeninge te brengen. Ende opdat het selve met alle liefde ende Christelijcke voorsigtigheijt, oock bescheijdentheit tot des sondaers behoudenis ende gemeene stigtinge geschiede, sal bij den directeuren jet ontworpen ende met gelegentheit den broederen gecommuniceert worden.

Druken ende distribueren van boecken. Opdat voortaan op het drucken ende distribueeren der Remonstrantscher boecken beter als voor desen moge worden gelet, ende t selve soo veel mogelijck mag worden gedirigeert tot eenig profijt van de societeijt, sijn na verscheijden discoursen ende debatten daerop gevallen de Broederen D.D. SAPMA, HUTTENUS, ende POLIJANDER van de vergaderinge versogt om te samen eenen goeden bequamen voet t ontwerpen die voortaan hier inne soude moogen gevolgt worden, indien t de vergaderinge alles overwoogen hebbende goet vint.

OOSTERHARN. Is den Broederen eenige openinge gedaen van t geene de directeurs hadden gehandelt met HENRICO OOSTERHARNIO nopende de klagten ende quade gerugten hem nagaende, ende dat sij hem hadden vermaent voor dese vergaderinge te verschijnen, ende te sien of die sijne excusen daer tegen wilde aennemen. Waer op alsoo D. EPISCOPUS verklaerde dat de voornoemde OOSTERHARN aen sijne E. hadde versogt verschoont te moogen worden van de comparitie voor de geheele vergaderinge, biddende alleen voor eenige gedep^{de} deser vergaderinge gehoort te mogen worden, heeft de vergaderinge hem daerin gaerne willen gelieven, ende de seven broederen die gecommiteert sullen worden tot de provisie der kercken, te lasten den voorsch. OOSTERHARN voor haer te ontbieden, ende gehoort hebbende, in sijne saecke finalijk te doen sulx deselve alder-Christelijcxt ende stigtelijcxt sullen vinden. Ende sullen in cas van absentie van jemant der voorsch. broederen, tot haer hulpe in desen

mogen assumeren de kercken dienaren dier plaetse daer die saek verhandelt sal worden.

Is de vergaderinge sommierlijk voorgedragen de gestaltenis van
SIBRANDUS SALSON, soo deselve in voorgaende acte is aengeteekent:
daer op de voorsch. seven gecommⁿ mede sijn versogt SALSON te
hooren, ende met hem te handelen soo sij best vinden sullen.

Den 16 Octobris 1631 voor den middag.

Na t gedaen gebet, is D. MONACHIO die weder in de vergade-
deringe verscheenen was, afgevraegt, hoe hij sig op de voorgemelte
acte hadde bedagt, daerop hij ten antwoord gaf dat hij deselve in-
willigde, ende sig dienvolgende der gemeijne ordre onderwierp;
daer op hij voort in de vergaderinge toegelaeten ende ten eijnde
gebleven is.

Alsoo s daegs te voren goed gevonden was dat elck een van de
broeders apart op een billetken soude stellen de namen van de
seven broeders die in ende van wegen deser vergaderinge souden
worden gecommiteert tot de bestellinge des kerckendienst ende
andere laste hier voor gemelt, heeft elck, oock D. WITTIUS die desen
morgen eerst aengekoomen ende in de vergaderinge verscheenen is,
(gelijck oock daerna onse broeder PASSCHIER DE FLINE) sijn billetken
overgelevert, alle welcke billetten, namen ende stemmen daer in
gegeven, sijnde getelt ende overeen gebracht, is bevonden dat bij
de meeste stemmen tot de voorsch. saeken gekooren sijn. JOHANNES
UTENBOGAERT, SIMON EPISCOOIUS, CAROLUS NIELLIUS, PETRUS CUPUS,
ASSUREBUS MATTHISIUS, CAROLUS RIJCKEWARET, ende SAMUEL LANG-
BERGIUS, die dienvolgende bij de voorsch. Broederschap tot de voor-
sch. saeken sijn gecommiteert, om daerinne te doen ende te be-
soigneren op de instructie die den broederen in de vergad: is voor-
gelesen, ende na lesen ende herlesen van deselve, oock rijpe over-
weginge van elcken artikel derselver instructie, hoeft voor hoeft
eendragtelyck geaprobeert ende gearresteert is, met verklaringe
aller Broederen dat sij deselve geheel ende al goet vonden, ende
haer derselver onderwierpen. Ende is dese instructie lujdende van
woort tot woort sulx als volgt:

Instructie geraemt bij de Remonstrantsche Broederschap,
vergadert binnen Rotterdam den 15^{den} ende 16^{den} Oc-
tobris 1631, na de welke de seven Broeders bij de
selve Broederschap gecommiteert om de Christelijke
Remonstrantsche gemeijnten alomme met eigen dienaren
te voorsien, haer in dat werck sullen hebben te regu-
leren.

Instructie voor de 7 broeders gesommitteert tot de versorginge der kercken.

1. Sullen de voorsch. gecomm^a eerst ende vooral met malkanderen overslaen t getal der gemeijnten die met eijgen dienaren sullen moeten wesen voorsien.

2. Sullen daertegen overleggen t getal der Remonstrantscher Leeraren die den gemeijnten als eijgen dienaers sullen kunnen toegeeijgent worden.

3. Sullen overwegen of niet eenige dorpen of dorp met eenige na gelegene stadt bequamelijck sal kunnen gecombineert worden, om soo te gelijk door de ordinarise dienaren der selver stadt mede bedient te worden. In welcken gevalle de ordinarise derselver stadt sullen gehouden worden oock te sijn ordinarise dienaren van soo, danig gecombineert dorp of dorpen; ter tijt ende wijlen toe, dat de Remonstrantsche Societeijt dienaren ende middelen genoeg sal hebben, om elke stadt ende dorp in t bijsonder met eijgen dienaren te kunnen voorsien.

4. Van gelijcken sullen sij agt nemen, of niet eenige malkanderen nagelegene dorpen gecombineert souden kunnen worden om met een dienaer als denselven gecombineerden plaetsen eijgen, in den woorden Godts bedient te worden, mede ter tijt ende wijle toe als voren.

5. Al voren in de besoigne te treden van dese of die kercke met dese of die dienaer als eijgen te besorgen, sullen de gecommiteerden wel ende rijpelijck letten op de versoeken of aensoeckingen alreede dies aengaende aen dese societeijt of derselver directeuren gedaen, of nog te doen, ende deselve haer behoorlijck gewigt te geven, ende op alles wel te letten in de vreesse Godts.

6. Ende om te beter de gelegentheijt aller kercken in desen wel ende grondelijck te vernemen, sullen de gecomm^a de resolutie bij dese broederschap in dese tegenwoordige vergad. genoomen, nopende de versorginge der kercken met eijgen dienaren, den kercken met den eersten aenschrijven ende notificereen, met bede ende versoeck dat het deselve gelieve den gecomm^a met den eersten te doen verstaen, tgene deselve dies aengaende souden hebben te seggen of te begeren, om daerop bij tijden ende na behooren ten opaien van de selve kercken of gemeijnten gelet te worden.

7. Sullen ten selven eijnde deselve kercken notificereen de plaets ende persooene of persoonen aen dewelcke soodanige gemeijnte haere begeerte mondelijck door besendinge of schriftelijck souden hebben te erlangen, om daerop in de bijeenkomst der geseijder gecomm^a tot dese besoigne, behoorlijcke agtinge, soo geseijt, genoomen te worden.

8. Desen volgende sullen de gecomm^a de gelegtheden ende genegtheden der gemejnten, die alsoo met dese of die dienaer of dienaren souden mogen begeren geprovideert te sijn, wel ende rijpelijk overwegen, ende deselve soo veel als mogelijk is, ende sonder préjuditie van andere kercken die mede gelijcken versoeck mogten koomen te doen ende welckers consideratien mede van groote gewigte mogten sijn, te vergenoegen.

9. Van gelijcken sullen de gecomm^a neerstig letten op de gelegthijt ende genegthijt der dienaren die versogt souden mogen worden, om deselve mede alle mogelijke contentement te doen.

10. De kercken die de gecomm^a bevinden sullen meer als een dienaer noodig te hebben, sullen met meer versogt worden; dog met niet meer als haeren nootdruft vereijst, ter tijt ende wijle toe God de Heer t getal der dienaren, ende de middelen tot onderhoud vereijst ruijmer gelieve te geven.

11. Sullen, alvooren eenig dienaer of dienaren dese of die kercke toe te eijgenen, deselve dienaer of dienaers, sijn dan versogt of niet, sijne genegthijt of gelegthijt tot die plaetse daer men denselven of deselve soude willen assigneren, mede in behoorlijke agtinge neemén.

12. Oock sullen sij behoorlijk letten op de genegthijt des dienaers, ofte der dienaren, die met soodanige op nieuus gesondenen souden moeten dienen, opdat haeren ommevang sij in vrede, ende sij haere bedieninge te samen mogen doen sonder sugten in ruste.

13. Alvooren de kercken in voegen als voorsch. te provideren, sullen de gecomm^a deselve versoecken te willen beloven op t stuck van de Traktementen met de dienaren, die haer sullen toegevoegt worden, niet te handelen in t bijsonder tot nadeel van t gemeijn: maer dat sij de penningen, daer op sij tot het dragen van de gemeijne lasten sullen sijn getaxeert, ende sij sullen hebben na haer vermoogen ingewilligt, sullen laeten koomen ten gemeijnen Comptoire ende haer dienaren daeruijt, bij assignatie of andersins, te doen gageeren op den eenparigen voet daerop bij de Societeijt genomen ende nog te nemen.

14. Van gelijcken sullen de dienaren die met dese ofte die kercke versogt sijn of sullen worden, belooven met de kercken die hun sullen worden geassigneert geene particuliere handelinge, tot nadeel als voren aen te gaen.

15. Ende sullen de gecomm^a in dese versorginge der kercken met eijgen dienaren geen particuliere sugte dragen, maer alle particuliere consideratien ter sijde stellende alleen letten op de meeste stigtinge.

16. Sullende oock de dienaren die met eijgen gemeijnten ge-provideert sullen worden, hun te vreden stellen met haere insigten voor of tegen t geene hun dies aengaende mag bejegenen, simpelijk voor te stellen, ende haer dan daer op voort gelaeten stellen, son-der eenige heijmeleijke onderkruipinge of handelinghe.

17. Die met eijgen kercken voorsien sullen sijn, sullen evenwel verbonden blijven haere beurte mede te dragen in de bedieninge voor een korte tijt van die kercken die van wegen t perijckel of om ander oorsaeken, geen eijgen dienaers en sullen mogen hebben; ende dat op den voet daertoe bij de Societeijt of jnspecteurs ende directeuren derselver te raemen.

18. Is t saek jmant van de seven dienaren tot dese versorginge der kercken gecommiteert, mede van eenige kercke wort versogt, ende oversulx sijn selfs persoon ende dienst comt in debath ende consideratie: Wort verstaen dat deselve in sijn eijgen saeke niet en sal mogen adviseeren of stemmen, maer sullen de andre ses de saeck in billicheijt afdoen, of een ander onpartijdig dienaer in sijne plaetse, is t noot, assumeren, om de saek op t gevoeglijxte af te doen.

19. Om dese saecken gevoegelijck ende tot contentement te ver-rigten soo veel mogelijck, sullen de voorsch. gecommⁿ procederen bij alle gevoeglijke middelen van inductie te gebruijcken aen alle die het aengaet, het sij met mondelinge aenspraeke, aenschrijven of besendingen. Sullen oock, ist noot, ende de gecommⁿ t selve goet vindende, het lot tusschen de contenderende kercken of die-naren in concurrentie komende, mogen gebruijcken tot afdoeninge van de differenten die hierover tusschen d'eene ende d'ander mog-ten rijsen.

Siet d'amplia-
tic. No. 3.

20. Alles gedaen ende beproeft sijnde sal de finale decisie aen de gecommⁿ staen, welcker uijtspraeke een ijder gehouden sal sijn te volgen.

Eijnde van de jnstructie, daer Anno 1633 de Sijnode, in Aprili gecelebreert tot Amsterdam, een ampliatie heeft bijgedaen, te vinden voor in t tweede volu-men, achter de kerckenordering.

Aennemen van
meer leeraers.

Is voort goet gevonden, dat indien de voornoemde seven ge-comm^e Broeders noodig vinden dat nog eenige Leeraers ten dienste der Remonstr. gemeijnten werden aengenoomen, met apparente hope dat de middelen tot onderhoud derselver noodig, soo verre souden kunnen reijcken dat de selve gecommⁿ t selve sullen doen, daertoe voorgeslagen sijn GODEFRIDUS CORNELIJ eertijts dienaer tot

(die verklaert heeft d' onderteeckeninge van de Acte van stilstant, bij hem voor desen gedaen behoorlijk aen den Hove van Gelderland te sullen opseggen, wanneer de broederschap t selve goet vont om hem ten dienste der kercken op gelijke voet als andere soude willen employeren) SAMUEL NAERANUS residerende tot Dantsick ende N. CUENBERDINGIUS; om een of meer van deselve na het goetvinden der voornoemder gedep^a ende den noot te mogen aennemen.

Naer den middag des selven daegs. •

HENRICH. Is der vergadering ter hant gekoomen ende opentlijk voorgelesen seker geschrift HENRICI OOSTERHARN dienende na sijne intentie tot vertooninghe sijner ontschult over de klagten ende gerugten die hem nagingen, ende hiervooren der vergad. summierlijk bij de directeurs waren aengedient. Dit geschrift gelesen ende daerop om vraege gedaen sijnde aen de broeders hoofd voor hoofd of sij meijnden dat de voorsch. OOSTERHARN sig genoeg van de blamen hem nagesijt ende ergernissen bij hem gegeven, hadde gesuijvert; hebben de broeders eendragtelijk verklaert neen, namelijk dat hij sig daer mede in t minste niet en suijerden, maer meer beswaerden. **Beccert.** Oversulx alles wel insiende heeft de vergaderinge geoordeelt onnoodig te sijn dat de voornoemde gecomm^a verders dies aengaende met hem souden handelen, ende verstont dat men hem niet meer ten dienst der Remonstrantscher kercken souden gebruijcken, ofte eenig verder Tractement van de Societeijt laeten genieten. Edog dat men om t verloop sijner saecken ende sijne armoede sijne suster daer hij bij woont soude toeleggen hondert guldens eens, om die te gebruijcken tot sijn onderhout voor het aenstaende jaer, t vorder resterende tot op t eijnde van t selve jaer om dan daerin te continueren of niet, na de gelegentheijt die men als dan soude bevinden.

Volgens t geene hier vooren aen D. EPISCOPIUM was versogt om den broederen te communicereen d' Agenden of formulieren bij sijne **ulier van** E. gestelt tot de bedieninghe des Doops ende des H. Avontmaels; **Avond-** heeft sijne E. de Broederen voorgelesen t gunt dies aengaende was **lesen.** gestelt; t welck de broederen verklaerden hun allen seer wel te behagen; uijtgenoomen dat sij wenschen dat de voorsch. formulieren ende sonderlinge dat van den Doop gecontraheert, ende wat korter (blijvende evenwel deselve substantie) gestelt mogten worden; mitsgaders dat daerbij gedaen wierde een formulier tot het doopen van de bejaerde die den Doop (als dickwijls geschiet) mogten koomen te begeeren. Alle t welck de selve D. EPISCOPIUS gaerne aennam

ni. Is bij de vergadering verstaen dat de Alumni of studenten die ten dienste van de Societeijt der Remonstranten aengenomen sijn ofte sullen worden, sullen staen soo wel in de studien als anders

ter directie van de Societeijt in t gemeijn, of derselver gecommⁿ, oock dat de particuliere kercken die daertoe contribuieren, deselve penningen sullen brengen ten comptoire van de Societeijt; opdat de studenten haer onderhout ontfangende nijt handen van de Societeijt int gemeijn daeruijt mogen verstaen, dat sij niet en sijn geaffecteert in t particulier aen die kercke die tot haer onderhout contribueert, maer aen de gemeijne Societeijt, ende daerom te meer luysteren na de directie ende vermaningen derselver, als staende onder derselver opsigt, ende gehouden deselve van haere studien doen ende laten reekenschap te geven. Ende alsoo hier in gebreck valt bij de kercke van Utrecht ten aensien van de persone PETRI TAURINI student bij hun onderhouden; worden de directeuren gelast bij die van Utrecht te arbeijden met alle gevoeglijkheit dat zij haer in desen deele mede voegen na de gemeijne ordre.

Drucken.

De Broederen SAPMA, HUTTENUS, ende POLJANDER hebben der vergaderinge in geschrift ter hant gestelt haere besoigne op het drucken ende distribueren der Remonstrantscher boecken, dewelcke gelesen sijnde is geleverd in handen van de gecommⁿ om daerop na behooren gelet te worden.

Frederickstadt.

Alsoo die van Frederickstadt door schrijven D. NICOLAI GREVINCKHOVEN aen D. UTENBOGAERT versogt hebben van hier met een bequaem kerckendienaer voorsien te worden, is t selve mede gestelt in handen van de seven gecommⁿ om daerin te doen, soo sij na gelegentheijt best sullen vinden.

Tractementen der weduwen.

Den selven gecommⁿ wort oock belast te arbeijden dat de tractementen van de Remonstrantsche weduwen verhoogt mogen worden.

Directeurs.

De directie is belast den seven gedep^{den} voorsch., die oock of gesamentlijk of door eenige onder hun de kercken nog voor dit half jaer sullen voorsien bij commissie, opdat middelertijt de voet nu geresolveert van elcke kercke te voorsien met eijgen dienaers bequaemelijk, volgens de instructie hiervooren gestelt, int werck gestelt moge worden tegen den aenstaenden soomer.

Ende hier mede sijn de Broeders na gedaene dancksegginge tot God in vrede gescheijden. den 16 Octobris tegens den avont.

Den 17^{en} Octob: 1631.

De seven gecommⁿ sijn bij een gekoomen om den last hun bij de vergaderinge der broederen gegeven, te volvoeren, ende hebben eerst beginnen te besoigneren op de provisie der kercken voor dit half jaer. D. UTENB. en D. EBISCOPIUS hebben aengedient t geen CAROLUS RUCKEWAERT en Doctor HARTOCHVELT volgens haere schrif

ik van telijcke Credentie houdende aen de directeurs hun van wegen de
Amster-kerck van Amsterdam hadden aengedient, namelijk dat sij ver-
soecken dat sij dit aenstaende half jaer mogten genieten den dienst
CAROLI NIELLI, ARNOLDI GREESTERANI ende D. HUTTENI neffens
PREVOSTIUM, vermits D. CAROLUS RIJCKEWAERT, die sij anders geern
hadden gehouden verklaert had uijterlijck geresolveert te sijn na
sijne gemeente van Utrecht te vertrecken. Item dat sij hadden ver-
sogt dat D. EPISCOPIUS tegen de soomer soude komen sijne resi-
dentie ordinarius binnen Amsterdam nemen, ende dat de voorn. drie,
te weten, NIELLIUS, GREESTERANUS ende PREVOSTIUS, of immers HUT-
TENS in de plaetse van een dier drie soude worden geaffecteert
ten eijgen dienst der voorn. kerck van Amsterdam, allegerende
voor reden de groote van haere Gemeinte ende dat deselve meest
contribueerden, oock de vele besoeckingen van krancken ende an-
dere die daer noodig waren, neffens dat sij meer predikation sou-
den moeten aenstellen als voor desen. Waerop D. UTENBOGAERT
ende D. EPISCOPIUS hadden geantwoert, dat de broeders voor als
nog niet en traden in de besoigne van de provisie der kercken
voor altijd, maer eerst souden moeten sorg dragen voor de provisie
der kercken voor dit half jaer, ende dat sij de geseijde begeerte
der broederen van Amsterdam haere mede gecommⁿ souden voor-
dragen, om daerop na behooren te letten.

van die Is oock gelesen seekere besloten missive aen de directeuren
Hage geschreven van wegen D. opsienders der Gemeinte van s' Graven-
directeu- hage, in de welke sij om gewigtige redenen in den brief uijtge-
druckt nog een Leeraer versoecken voor altijd, te weten CAROLUM
NIELLIUM of ARNOLDUM GREESTERANUM, neffens ASSUERUM MATTHI-
SIUM, welckers continuatie sij met eenen versogten. Op alle t
welcke de vergaderinge goet heeft gevonden voor t eerst te letten
in t maken van den overslag der kercken ende der dienaeren tot de
provisionele bedieninge voor 't half jaer.

Den 18^{en} Saturday.

Sijn de Broeders wederom vergadert geweest op de besoigne van
de Commissien met versoeck aen D. UTENB. van tegen maendag te
willen ontwerpen den brief, die men ront om soude senden aen de
kercken, om deselve te notificeren de resolutie in de leste verga-
dering aller broederen genomen.

CRIVIS. Is oock goet gevonden aen die van Utrecht te schrijven, alsoo sij
alrede nu jaer ende dag geleden hadden verklaert JOHANNEM MO-
NACHIUM te houden voor haer ordinarius dienaer neffens RIJCKEWAERT
ende ZILLIUM, dat men hun den selven MONACHIUM tot den ordi-
naris dienst van de kercke aldaer neffens de genoemde twee an-

dere accordeert, mits dat hij, gelijk d' andere, de gemeijne ordre soude volgen, gelijk hij hadde beloofd. D. UTREB. sal den brief ontwerpen.

Den 20^{en} October.

De brieven ontworpen aen alle kercken ende Utrecht zijn gelezen, geapprobeert ende goet gevonden in t net gestelt ende gesonden te worden.

De broeders lang besig geweest sijnde om D. RIJCKEWAERT te perswaderen dat sijn E. sig nog dit aenstaende half jaer soude willen laeten gebruijcken ten dienst van de kercke van Amsterdam, alsoo men anders geen middel en sag deselve tot contentement te voorsien, is eijntelijck daertoe gebracht, dat hij presenteerde Amsterdam nog voor dit halve jaer te bedienen neffens D. ZIJLIUM bij

CAR. RIJCKE-
WAERT.

gebeurte van drie maenden tot drie maenden of anders, soo sij dat met malkanderen best souden vinden, mits dat hij sijne residentie soude nemen ende houden binnen Utrecht, ende dat t selve die van Utrecht souden worden aengeschreven ten eijnde t selve met haer consent geschiede mogte. Dese presentatie is van de broeders danckelijck geaccepteert, ende sal t consent van die van Utrecht daertoe versogt worden. Ende is voorts geresolveert dat Amsterdam dit half jaer bedient sal worden bij D. NIELLIUM (die t selve ter begeerte der broederen heeft geaccepteert) D. PREEVOSTIUM ende D. RIJCKEWAERT met D. ZIJLIO bij gebeurten als een derde.

Alsoo D. UTENBOGAERT den broederen hadde gecommuniceert

Brief D. TI-
LENI.

seeckere brief onlanx aen hem geschreven uijt Parijs van D. DANIELE TILENO eertijts Professor tot Sedan, inhoudende de meeninge des selven TILANI om dese Societeijt bij sijns TILANI aflijvigheijt te legateeren eene merckelijke somme van penn., mits dat deselve D. UTENBOGAERT hem soude adviseren op wat voet t selve aldersekerst souden kunnen geschieden op dat de geseijde penn. na sijne aflijvigheijt mogte koomen in de regte handen, hadde D. UTENBOGAERT daerop ter begeerte van de broederen geconcipeert seeckere antwoord, die den broederen nu sijnde gecommuniceert goet gevonden is metten eersten aen D. TILENUM gesonden te worden, neffens een exemplaeur van de responsie ad professorum specimen etc.

D. LANSBERGIUS geassisteert met twee opsienders der kercke van Rotterdam, hiertoe specialijck gecommiteert, heeft de vergaderinge aengedient ende op t alderernstigste versogt uijt name derselver gemeijnte, dat de broeders daertoe wilden arbeijden, dat D. EPISCOP. sijne residentie voortaan mogte blijven houden alhier tot Rotterdam, alsoo sij deselve in geene manieren en konden nog en be-
Gecomm. van
de Rem. go-
meijnte te Rott.

geerden te missen, als wesende, soo hunne E. E. verklaclden, d' out.

ste kerk, van de meeste contribuerende, ende die meest hadden geleden, oock in verscheijden respecten van seer groote importantie was. Begeerende oock dat hun tot eijgen Dienaren tegen den aenstaenden soomer mogten toegevoegt worden neffens hem, LANSBERGEN, NIELLIUS, HUTTENUS ende GEESTERANUS, ende bij provisie HUTTENUS ende LUDINCK voor dit halve jaer. Wort tot antwoord gegeven dat op de toeijgeninge voor altijd soude worden gelet, als de kercken alom souden sijn gehoort volgende der broederen instructie, ende dat men tot de provisie soude ordre stellen tot haer contentement, soo veel mogelijk. Is eijndelijck goetgevonden dat DD. HUTTENUS ende LUDINCK bij provisie dit winter half jaer tot Rotterdam souden blijven neffens D. LANSBERGIUM, ende die van s' Gravenhagen voors mede voor dit half jaer souden werden bedient met de continuatie D. MATTHISIJ ende de bijvoeginge D. GEESTERANI.

Den 21 Octob. 1631.

ren aen D. UTENBOGAERT heeft den broederen voorgelesen den brief to
Utrecht schrijven aen die van Utrecht aengaende de leeninge van D. CA-
IJCKW: BOLI RIJCKEWAERT ende D. ZIJLL ten dienst van die van Amster-
L. te dam voor dese winter: t welck gevoegt bij t voorgaende van D.
um te MONACHI in een brief goet gevonden is in t net te doen schrij-
ebruij- ven ende over te senden.

78. Alsoo D. WITTIUS door D. UTENBOGAERT had doen aendien
dat hij de vergadering wel eens wilde spreekken om deselve eenige
openinge te doen belangende de K. van Nimmegen, ende te we-
ten waer hij sijne bedieninge voortaan soude hebben, om sijne
huyssaecken daer naer aen te regten, is goet gevonden S. E. te
versoecken bij de broederen te willen verschijnen tegen avond te
vijf uren, ende dat versheyden broeders die tegenwoordig in
dese stadt sijn, souden worden versogt hare handen te leenen tot
uytschrijvinge der brieven, die allom aen de kercken gesonden sul-
len worden.

NARRA- Is D. UTENBOGAERT versogt te ontwerpen een brief aen D. SA-
MUELEM NARRANUM tot DANTZIOK, bij de welke S. E. sal worden
vertoont, dat indien sijne genegentheyt ende gelegentheyt is in t
Lant te koomen, om gelijck andere Leeden der Societeyt de ge-
meijnten te helpen bedienen, dat sijne E. aengenaem sal sijn, en-
de getracteert sal worden als andere.

FRIDUS Is oock goet gevonden dat men D. GODEFRIDO ENGELBERTI re-
BERTI. siderende tot Arnhem sal doen weten; dat de broeders genegen
sijn hem te employeren ten dienst der Societeyt, wanneer hij sijne
teekeninge van de acte van stilstant den Hove van Gelderlant

sal opgeschreven hebben. Ende sal sijne commissie voor eerst hebben tot Wijck te Duyrstadt ende in Venedael.

JAN CORN. CULLEMAN. Wort goet gevonden **JAN CORNELISSEN CULLEMAN** voort aenstaende half jaer commissie te geven op Gorichem, ende dat **D. UTENBOGAERT** een brief ontwerpen sal aen **S. E.** te senden, opdat hij te min deselve commissie difficultere.

Huyslyuden van Maesland. Sijn verscheenen drie huyslyuden van Maesland versoekende met grooten ernst alle agt dagen te mogen hebben eene predicatie, beloovende daer toe op te brengen jaerlijx twee hondert guldens. Sij sijn bedanckt met antwoord dat de broeders sullen doen wat mogelijck is, bijsonder indien **D. VEZEKIUS**, die seer kranck is in t leven blijft.

De brieven aen de kercken alomme te senden, sijn desen naemiddag uytgeschreven ende geteekent.

WITTIO liever in Hollandt als in Gelderlandt nogtans gemenen te Nimmegen te blijven. **D. WITTIO** gecompareert sijnde verklaerde liever te willen gecompareert worden in Hollandt sijn Vaderlant als in Gelderlandt tot Nimmegen, dog siende de affectie tot hem van die van Nimmegen, die oock dies aengaende aen de broeders, soo hij wel wiste, hadden geschreven, ende dat hij daer nu lang gedient oock wel swarigheyt met hun uijtgestaen hadde, was hij wel te vreden daer te blijven, indien de broeders gecommⁿ t selve goet vonden, vorders eenige openinge doende van de gelegentheyd der kercke tot Nimmegen seyde dat sij alle lasten afgetogen niet meer suyver en souden kunnen opbrengen jaerlijx als eens vier hondert guldens. Dit bij de broederen veel te weinig geoordeelt sijnde, sijn daerover met **WITTIO**, ende naedat hij vertogen was, eenige debatten gevallen, over de welcke goet gevonden is, dat **D. UTENBOGAERT**, **D. EPISCOPIUS** ende **D. NIELLIUS** op morgen Woensdag den 22. nader souden sprecken.

Brieven aen D. NERANUS ende **CULLEMAN.** **D. UTENBOGAERT** heeft de vergaderinge in handen gegeven de twee ontwerpen van de brieven aen **D. NERANUS** ende **CULLEMAN**, die beyde goet gevonden sijn om gesonden te worden.

LACHTROP. Van gelijcken heeft **D. EPISCOPIUS** der vergaderinge getoont sijn brief aen **LACHTROP** om de gemeente van Dokkum te bedienen voor de drie aenstaende maenden.

Den 22 Octobris.

D. UTENBOGARDUS, **D. EPISCOPIUS** ende **D. NIELLIUS** hebben gerapporteert t geene hare **E. E.** ten selve dage met **D. WITTIO** gesproken hadden, aengaende de saecke hier voor geroert.

Openinge van voor te dragen was, soude voorgesteld worden. Sijn daer na alle de gelegentheyten de voorsch broeders Directeuren, geassocieerde ende gedepⁿ bij der Rem. Soct. een gekomen, ende is hun bij D. UTENBOGAERT, die versogt was aen de voorsch. gedep. t woort te voeren naer gedaene gebede, de gelegentheyten der Remonstrantschen gemeinten, soo veel aengaet de lasten, die de Directeurs tot de versorginge der kercken hadden te dragen belangende het noodig onderhoud der predicanten, studenten, weduwen ende andere lasten, geopent, mitagaders hoedanig het inkomen daertegen was ende dat t een tegen t ander sijnde gebalanciert ende overwogen, het innekomen op vele na de voorsch. lasten niet en konde esgaleeren, begerende daerover van de voorsch. kercken, als wel de voornaemste, raet ende hulpe.

Het antwoort Dit aldus sijnde voorgesteld, hebben de Directeuren goet geder voorsch. gedepⁿ. op de gedane openinge. gevonden, dat de voorn. gedepⁿ souden apart aftreden om te samen in absentie van de directeurs met malkanderen te sprecken. Dit sijnde geschiet hebben alle de voors. gedepⁿ door monde D. ZIJLJ verklaert dat sij de Directeurs bedanckten van de openinge die hun was geschiet, dan alsoo sij geen last en hadden daerop jet finalijk te segghen of te beslyuten, maer rapport te moeten doen aen hare principale, versogten sij eerst dat de directeurs souden willen verklaren of dat alle de lasten waren, die de Directeurs tegenwoordig hadden te dragen soo veel aenginck de middelen noodig tot onderhoud als vooren, waerop hunne E.E. wiert geantwoort jae, namelijk, soo veel dat point aenginck ende voor het tegenwoordig. Ten tweeden dat de Directeurs hun souden willen bij geschrifte geven de somma van t geene sij verklaert hadden, belangende de lasten ende het inkoomen daer tegen, om t selve in t doen van haer rapport aen haere principalen te vertoonen. Dit wiert den voorn^a gedepⁿ geerne ingewilligt. Ten derden begeerden sij, dat de directeurs een omslag souden doen over de kercken welcker gedepⁿ hier tegenwoordig waren, opdat yder kercke mogte weten hoeveel de directeuren oordeelden dat elcke kercke voortaan jaerlijcx soude behooren op te brengen, om t geen te kort quam te suppleren, dit wiert mede ingewilligt, ende geseyt dat men s'namiddags ten 4 uuren daerop weder bij malkanderen komen soude.

Namiddag.

Omslag bij de gedepn. gecmaect. De directeuren eerst bij malkanderen geweest sijnde, hebben den omslag gemaect aldus (dog op t behagen van der gedepⁿ principalen) dat Amsterdam boven haer voorgaenden taux, bedragende vijf duysent guldens, nog souden opbrengen jaerlijcx duysent guldens, Rotterdam booven de ses en dertig hondert guldens nog ses hondert guldens, Delft boven de duysent nog hon-

dert guldens, Gouda boven de duysent nog twee hondert guldens, Hage boven de twee duysent guld nog vijf hondert, Hoorn boven de sestien hondert nog twee hondert, Utrecht boven de vijf en twintig hondert, nog drie hondert, makende dese verhooginge te samen de somma van twee duysent negen hondert gulden.

om- Dit hebben de directeuren den gedepⁿ voorsⁿ aldus aengedient
en aen met verklaringe dat sij t geen nog resteerde aen t voorsⁿ sup-
ten, plement souden sien te vinden op den ommeslag vorder te doen
gedep- over andere keroken soo in steeden van geringer vermogen, als
nwoor- ten platten lande die hare gedepⁿ hier niet tegenwoordig en had-
re- den. Voorts is den voornⁿ gedepⁿ gegeven op haer begeerte dese
waren. navolgende notul van t gene hunne E. E. was voorgedragen, met
ernstige vermaninge aen de voornⁿ gedepⁿ van hare principalen
alles getrouwelijck te rapporteren ende het beste bij deselve te
doen om neffens den voorgaende taux, de geseide verhooginge in
te willigen. De gedepⁿ hebben beloofd in alles te sullen doen
haer beste, ende den directeuren bescheyt te sullen laten weten
binnen den tijt van thien of twaalf dagen onbegrepen.

De geseide notul luydt aldus.

van de Is. aengedient, dat de Societeyt der Remonstranten tot onder-
nde in- hout der predicanten, die vijftig sijn in t getal, van nooden heeft
daerte. jaerlijcx de somma van twee en twintig duysent agt hondert gul-
dens . . . . „ 22800: —: —

Als dese somma wordt opgebracht en sal evenwel elck predicant niet meer hebben als vier hondert guldens, uytgenoomen de kinderen, jeder van de welcke tot dat sij ten houwelijck sijnegebracht toegeleyt wert jaerlijcx vijf en twintig guldens.

Tot onderhoud van de weduwen, die nu sijn, wort vereyst jaerlijcx de somma van duysent ses hondert vijf en t sestig guldens . . . . „ 1665: —: —

Tot onderhoud der studenten, duysent vijf hondert en vijftig guldens . . . . „ 1550: —: —

Tot extraordinaris subsidie ende onkosten jaerlijcx de somma van twaalf hondert guldens . . . . „ 1200: —: —

Maeckt te samen de somma van seven en twintig duysent twee hondert ende vijftien guldens 27215: —: —

Wanneer de gemeenten hier tegen op brengen de somma daer op deselve sijn getaxeert geweest, of t geen t welck sij vermaent sijn op te brengen en bedraegt t selve in als niet meer als drie en twintig duysent een hondert en vijftig guldens.

Comptoir gene- Evenwel en wort dese somma bij vele kercken nog niet opge-
neraal komt te bragt, daer uyt een jeder ligt heeft te oordeelen van t verloop
kort 4065. der saecken, indien hierinne niet promptelyk en wort voorsien.

Huyshuur voor De particuliere lasten der kercken van huyshuur voor hare pre-
de predicanten. dicanten ende anders, sijn hierin niet gereeckent, ende moet elck
kercke die nemen tot hare sorge.

De gedep^a van s'Gravenhage hebben voor t scheijden der ver-
gadering aen directeuren apart getoont, voorgelesen ende overge-
s'Gravenhage levert seeckere Acte des kerckenraets van s'Gravenhage, bij de
versoeckt mits welke sij haer vonden gelast den Directeuren te versoeken dog
t vertreck D. in aller ernst te willen letten op de versorginge der kercke van
MATTHIJS dat op s'Gravenhage, om weder een ander bequaem kercken dienaer te
haer geliet werde moge bekoomen in de plaetsche ASSUERIJ MATTHIJS, die sijn af-
schoeyt genoomen ende nae Hamburg vertoogen was, op dat de
geseyde kercke die van soodanigen importantie was als de Direc-
teurs wisten door t voors^a vertreck geen schade en leede. De
directeurs hebben verklaert dat stuck in agtinge te sullen neemen.

Is voorts het different tusschen de kercke van Amsterdam ende
Different tus- van Hoorn belangende seecker verschoot bij t Comptoir van Am-
schen Amster- sterdam gedaen, t welck sij verstonden hun bij die van Hoorn
dam ende Hoorn te behooren gerestituert te worden, ten naesten bij vergeleeken.
ten naesten bij
vergeleeken.

Ende is de vergadering daarmede vriendelyk ende vredelyk
gescheyden.

Bijl. N . 23, Blz. 307. (Soc. Hand. 2de Deel.)

Generale Kerken- ordre der Remonstrantsche Societeit.

I.
Inleiding.

Alzoo God een God is, niet van verstoring, maar van vrede,
1 Cor. XIV: 33, en wil, dat een ieder, zonderling een Leeraar,
wete hoe men behoort te verkeerem in sijn huis, 't welk is zijne
gemeente of de Gemeente des levendigen Gods, 1 Tim. III. 15
in de welke, als die ook de Gemeente der Heiligen is, de Apostel
wil, dat alle dingen eerlijk en met orde geschieden. 1 Cor.
XIV 33. 40: Zoo heeft de Christelike Societeit of Broederschap
der Remonstranten, in den name Christi bijeen verzameld, noo-
dig geacht in den vreeze Gods te resumeren of nader te over-
leggen de ordre die tot nog toe in diezelve Societeit naar gele-
genheid der zelve ten beste mogelijk is geweest te onderhouden.
En nademael de ervarenheid leert, dat, gelijk men bij die ordre

die de Heere eens voor al en onveranderlijk in zijn H. Woord heeft ingesteld, vast en onveranderlijk moet blijven, men ook al-zoo in andere dingen iets veranderen moet naar de gelegenheid der omstandigheden van tijd, plaatsen en personen, opdat alles gerigt zij tot stichting der gemeente. Zoo de H. PAULUS leert 1 Cor. XIV 12, 26; zoo is het, dat de gezegde Broederschap na aanroepen van des Heeren naam en rijpe overlegginge der zaken, eendragtelijk goet gevonden heeft te verklaren, gelijk zij verklaart bij deze, als volgt.

leeren
H. Eerst en vooral: Aangezien de leere der waarheid, die naar de Godzaligheid is, zoo en in zulken voege, als de Almagtige God die zelve heeft ingegeven in de H. Schriften, bijzonder des Nieuwen Testaments, vervattende de laatste en volkomendste openbaring van zijnen wil, geschied door JĒZUS CHRISTUS zijnen zoon, Hebr. I: 2, altijd vastgehouden worden en men bij diezelve onveranderlijk blijven moest. Zoo blijft ook diezelfde Societeit en Broederschap der Remonstranten door des Heeren Genade vast en onbeweegelijk geresolveerd, haar aan de H. Schrifture onveranderlijk te houden. Belovende diensvolgende, de Christelijke Gemeente niet voor te dragen, te leeren en te prediken dan dat diezelve H. Schrift, naar haar beste wetenschap geheel en al gelijkvormig is. Nademaal diezelve H. Schrift is een onveranderlijke, onbuiglijke regel van alles wat een mensch weten, gelooven, doen en hopen moet om zalig te worden.

le
te Re-
stische
". Persisteert ook de voorz. Broederschap der Remonstranten eendragtelijk bij hetgeen diezelve in den jare 1620 en 1621 (nadat zij haar met groot onregt van de genaamde Sijnode Nationaal tot Dordrecht vond gecondemneert, uit alle kerkelijke bedieningen uitgesloten, met vele calumniën overvallen, en om de belijdenisse der waarheid, die naar de Godzaligheid is, bijzonder in het leerpunt van Gods eeuwige praedestinatie en den aankleve; mitsgaders om den vrede der kerken door onderlinge verdraagzaamheid naar vermogen betracht te hebben, zwaarlijk geperseequerd en vervolgd) in openbaren druk, beide in de Latijnsche en Duitsche tale uitgegeven en verklaard heeft met den titel van CONFESSIO of DECLARATIO etc., dat is Belijdenis of Verklaring van het gevoelen der Leeraren, die in de geuicēerde Nederlanden Remonstrantsche worden genaamd, over de voornaamste artikelen der Christelijke religie. Bij deze belijdenisse of verklaring zegt de voornoemde Remonstrantsche Broederschap als nog te persisteren. Niet, als of hare meening ware, deze belijdenis te houden of te doen houden voor een regel des geloofs, eerste of tweede (want de gemelde Societeit kan geen andere regel des geloofs, buiten de H. Schrifture des Ouden en Nieuwen Testaments,

zoo boven is gezegd.) Noeh ook als of zij iemand aan dezelve hare Belijdenis of verklaring praeciselijk wilde verbinden, als aan een onbewegelijk rigtsnoer der leere zonder dat geoorloofd zoude zijn een haar breed daarvan te wijken. Geenszins! Maar om met zoodanige verklaring harer gevoelens de Goddelijke waarheid meer aan den dag te brengen, den Vrede der kerken te beter te bevorderen, en tegelijk van haren hals af te weren verscheiden blamen en valsche beschuldigingen, waarmede hare partijen gezocht hebben haar te bezwaren: Somma: De voorzeide Societeit der Remonstranten heeft niet anders voor met deze verklaringe dan de bevordering van de Waarheid, Godzaligheid en Consciëntie vrijheid neffens de regte praktijk van behoorlijke Onderlinge Verdraagzaamheid in het Christendom. En stelt derhalve deze hare verklaringe zeer gaarne tot ieders onderzoek, genegen de naarder waarheid plaats te geven, zoo dat behoort, wanneer dezelve haar zal aangewezen zijn. Houdende ondertusschen het regte middelpad tusschen de nauwe verbindtenis aan menschelijke schriften en regelen in zake van religie aan de ééne, en de ongebonden licentie of ongeregeldheid van alles wat ieder in den zin komt in materie des geloofs onbedachtelijk den volke voor te dragen, aan de andere zijde; gelijk dit zelve in het breede is aangewezen in de voorrede van gezegde belijdenis; bij welke voorrede zoo wel als bij de nu gezeide belijdenis deze gemeene Broederschap der Remonstranten bij deze verklaart mede te persisteren..

IV. Nademaal de H. Waterdoop en het H. Avondmaal zijn H. Teeken en Caeremoniën van onzen Heer en Zaligmaker JESU CHRISTO in den Nieuwen Testamente ingesteld, om in zijne gemeente onderhouden te worden, zoo zullen diezelfde in de Remonstrantsche Gemeenten niet nagelaten, maar met alle aandacht en eerbiedinge, op zulke tijden als iedere Gemeente stichtelijk bevinden zal gebruikt worden.

V. Ende alzoo in de Christelijke Gemeenten gebruikelijk, betamelijk en stichtelijk is, dat in de bediening derzelve H. Ceremoniën, anders Sacramenten genaamd, zekere vermaninge aan den volke en gebeden tot God gebruikt worden bij den Leeraar die diezelve Sacramenten bediend, geaccommodeerd en gepast op diezelve H. Ceremoniën en het einde waartoe diezelve van den Heere zijn ingesteld, en men in de H. Schrift geen speciale formulieren van vermaningen en gebeden, daartoe eigenlijk dienende, vindt; dewijl ook de formulieren in de publieke Gereformeerde Kerken gebruikelijk, om oorzaken naar de gelegenheid der Remonstrantsche Gemeenten niet zoo bekwaam geoordeeld worden, aan de ééne en aan de andere zijde aanetootelijk schijnt te zijn, dat ieder Predikant en Kerke een bijzonder formulier en maniere van doen in deze zoude ge-

bruiken: Is eenstemmig goedgevonden, dat voortaan in alle Remonstrantsche Gemeenten in de bediening der voorgemelde H. Ceremoniën gebruikt zullen worden de formulieren of agenden (zoo men ze noemt) die volgens de last, die de Gemeene Remonstrantsche Broederschap voor dezen daartoe had gegeven, ingesteld nu in deze Vergaderinge wederom gelezen en goedgevonden zijn; waarvan ook ieder Leeraar een kopy of dubbel zal nemen, om die in zijne gemeente stichtelijk te gebruiken.

I. De gemeene Remonstrantsche Broederschap vindt niet stichtelijk noch goed, dat men de zwakken en anderen die hetzelfde om reden begeeren, weigere den H. Doop te bedienen buiten de publieke bijeenkomsten ter predicatie, hetzij in huis, of in eenig bijzonder vertrek. Nademaal daar geen gebod des Heeren is, medebrenkende, dat hetzelfde juist in de openbare vergadering geschieden moet; en men schuldig is de zwakken tot stichting die in den geloove is, zoo veel doenlijk te gemoet te gaan. Wel verstaande, dat zoo wanneer eenig ongedoopte bejaarde den H. Doop zoude mogen komen te begeeren, men dezelve eerstelijk vermane, en daartoe met goede redenen zal zoeken te bewegen, is het mogelijk, dat zij haar openbaarlijk in het aanzien van de geheele Christelijke Gemeente laten doopen, tot openbare betuiging en belijdenis van 't Gelove CHRISTI, en de hoope die in haar is; doch zal men evenwel indien de zoodanigen daartoe niet kunnen bewogen worden en vroom van leven zijn, doende hare Christelijke belijdenis in het bijzonder, hun den H. Doop niet weigeren.

I. Het Heilig Avondmaal, van den Heere CHRISTO ingesteld, ter gedachtenis zijns bitteren lijdens en doods, tot dat Hij kome, zal zoo dikwijls gehouden en op zoodanige tijden des jaars bediend worden, als de Leeraars en Hulpers, of mede Opzieners van iedere gemeente bekwaamst of stichtelijkst zullen vinden, alle tijd na ernstige vermaning uit Gods woord, volgens het formulier voorge-meld, dat een ieder zich zelve eerst wel beproeve en alzo ete van dien broode en drinke van dien drinkbeker; opdat hij onwaardig etende en drinkende, hem zelve niet een oordeel ete en drinke, niet onderscheidende het ligchaam des Heeren, zoo de Apostel ons vermaant en waarschuwt, 1 Cor. X. 28. 29.

II. Zal ook goed, ja noodig zijn, dat niet alleen die het Avondmaal des Heeren gebruikt hebben, maar ook andere vrome Christenen en Liefhebbers der waarheid, die naar de godzaligheid is, eenigen tijd voor het houden des H. Avondmaals daar, en zoo veel het doenlijk is, in hare huizen bezocht, aangesproken, en tot haar schuldige pligt om met het gaan aan des Heeren tafel en gebruik des H. Avondmaals den dood des Heeren CHRISTI mede met andere

Christenen te verkondigen, Christelijk vermaant en aangespoord worden.

IX. Aangaande de verzorgingen der Gemeenten met goede Leeraars en Voorgangers: Nademaal de bestelling derzelve bij Commissie van half Jaar tot half Jaar min of meer voor dezen ter nood gebruikt, nu eenigen tijd herwaarts komt te cesseren in het meeste deel der gemeenten, zoo in steden, als ten platte lande, daar de Remonstrantsche Vergaderingen zijn, die bij Combinatie of anders, zoo 't zelve bij dezen tijd best heeft kunnen vallen, volgens voorgaande resolutie en instructie, daartoe gegeven, zijn voorzien; Is eenpaarlijk goedgevonden, dat men voortaan met deze ordre, van elke Kerk met haar eigen Leeraar of Leeraars te voorzien, zoo veel doenlijk, zal blijven, opdat elke gemeente haar eigen Leeraar of Leeraars en de Leeraar of Leeraars haar eigen gemeenten hebbende, de gemeenten te bekwaamer en stichtelijker met alle wakkerheid, naarstigheid en getrouwigheid in den woorde des Heeren bediend mogen worden; dragende zoo wel de Gemeente tot haren Leeraar zoodanig respect en eerbiedinge, en de Leeraars tot hare Gemeenten zoodanige affectie, liefde en genegenheid, als zij reciprokelyk en ten wederzijde malkanderen schuldig zijn naar des Heeren woord.

X. En zal zich evenwel geen Leeraar aan zijn particuliere gemeente, noch eenige particuliere gemeente aan haren Leeraar zoo vast verpligt of verbonden houden, dat de Leeraar niet zoude mogen, waar het de nood mogt komen te vereischen, voor eenen tijd elders bij leening worden gebruikt, of ook tot een andere gemeente, van diezelve verzocht of beroepen zijnde, getransporteerd worden, indien de nood en de meeste stichting van het gemeene ligchaam (op welker Conservatie zonderling moet worden gelet) 't zelve mogt komen te vereischen, naar het oordeel der broederen, die van de Gemeene Societeit van tijd tot tijd tot zoodanige extraordinarisse voorvallende zaken gecommiteerd worden.

XI. Zoodanige verandering zal evenwel niet geschieden dan met beredwilliging, zoo des Leeraars als der Gemeente die zoodanigen Leeraars, waar aar te voren toegeëigend was: en bij aldien ter zelve oorzaak dit noodig wordt eenige questie of geschil voorviel, het zij tusschen den Leeraar en gevonden, zal een-zijne Kerke of tusachen de respective gemeenten, waarvan de eene gehandeld wor-zoodanigen Leeraar mogt komen te beroepen, en de andere zoodanigen Leeraar begeerde te houden, zal de zake worden gebragt aan het oordeel van de Gecommitteerden der Societeit of der Directeuren, van jaar tot jaar bij de gemeene Broederschap te nomineren en te stellen, om bij de zelve, na verhoor der zaken en behoorlijke overwegingen der redenen ten wederzijde beslecht te worden.

De Leeraars of Predikanten zullen in hare Predicatiën en geheele bediening het regte fundament des geloofs in God en JESUM CHRISTUM wel en grondelijk gelegd hebbende, naar den inhoud van Gods woord alle tijd zonderling drijven en dringen op het betrachten van een regt christelijk, godvruchtig en godzalig leven, zonderling ook tot gedurige onverdrotene oefening der ware Christelijke en regt broederlijke liefde; doende hare gemeenten en toehoorderen bij alle gelegenheid duidelijk en wel verstaan, dat alle de gaven zonder de liefde niets zijn, 1 Cor. XIII. 1, 2, 3. Dat ook niemand zonder heiligheid God zien zal, Hebr. XII. 14, en dat men zich moet houden in de liefde Gods om de barmhartigheid onzes Heeren JESU CHRISTI ten eeuwigen leven te verwachten, Judae 17. 21.

Zullen ook mijden alle hevigheid en scherpheid in het weder-^{sch} spreken der ongezone leeringen en dolingen, wanneer zij noodig ⁱⁿ achten zullen die zelve aan te wijzen en te wederleggen, gedenkende alle tijd aan dezen Apostolischen Canon of regel: „Een „dienstknecht des Heeren moet niet strijden, maar vriendelijk zijn „tot een iegelijk, bekwaam om anderen te leeren en het kwaad te „verdragen; die tegenstaan met alle zachtmoedigheid onderwijzende, „of hun God te eeniger tijd gave, dat zij hen bekeerende de waar- „heid bekenden, en van de banden des Duivels ontwaakten tot „Zijnen wille.”

Zullen hare Kerken zelve zorgvuldig waarnemen en op de be-^{esi-} diening derzelve getrouwelijk passen; en zoo wanneer eenige hare ^{Die-} noodige geschaften of eenige deputatie ten dienste van het gemeen ^{lare} kwam te vereischen, dat zij voor eenigen tijd van hare gemeenten zouden moeten absenteren, zal hetzelfde niet geschieden dan met kennisse harer mede-dienaren of Leeraars, waar meer dan één Leeraar is; of van iemand der hulperen of mede-opzieners (daarvan hierna gesproken zal worden) waar maar één Leeraar is, en indien zijne absentie maar zal vallen voor een korten tijd. Maar indien zijn afwezen wat langer zoude duren, met kennisse van de medeopzienderen. En zal in zulken gevalle tot der absenterenden Leeraars zorge voornamelijk staan, dat hare gemeente gedurende haar absentie wel en stichtelijk waargenomen en bediend worde.

Zullen ook met of zonder de andere hare Medeopzienders, naar ^{visi-} gelegenheid van ieder Gemeente, de kranken, tot dewelke zij ter ^{ran-} bekwamer tijd verzocht of geroepen zullen worden, getrouwelijk bezoeken en vermanen en vertroosten uit des Heeren woord; en in contagieuse of besmettelijke tijden of ziekten haar dezen aangaande dragen naar t'geen met gemeen advys der opzienderen bekwamst en stichtelijkst te zijn zal geoordeeld worden.

XVI. Zullen ook de gezonde Ledematen, daar zij het noodig zullen
Van somtijds achten, dikwijls aanspreken en naar gelegenheid vermanen en on-
ook de gezonden derwijzen, om allengskens tot meerdere kennis van den wille Gods
aan te spreken. gebragt te worden; ook goefende zinnen te mogen bekomen tot
onderscheid van goed en kwaad.

XVII. Zullen ook hare gemeenten doorgaans naarstig vermanen tot ge-
Van de gemeenten te ver hoorzaamheid der Overheden in alles, niet strijdende tegen den wille
manen tot ge Gods, en dat zij alle menschelijke ordonnantie onderdanig zijn om
hoorzaamheid des Heeren wille, opdat zij met weldoen stoppen de onwetendheid
aan de Overheid. der dwaze menschen, als vrijen, maar niet als de vrijheid hebbende
tot een deksel der boosheid, maar als dienstknechten Gods. 1 Petr.
II. 13. 15. 16.

XVIII. Zullen niet alleen op hare kudde, maar ook op haar zelve acht
Hoe de diena geven, Act. XX. 28, naarstigheid doende om haar zelve Gode
ren haar behoo aangenaam voortezetten, en te zijn arbeiders die niet beschaamd
ren te dragen worden, en het woord der waarheid regt snijden. Niet tweetongig,
in haar ambt geen wijnzuipers, geen vuil-gewin-zoekers, niet geldgierig, niet
en leven. kiffachtig; maar redelijk, onstraffelijk, nuchteren, gemanierd, die
haar huisgezin wel regeren, haar onthoudende van alle ligtvaardige
woorden, zeden en manieren, ook van overdaad in spijsze, drank
kleeding, habiten en dergelijken, zoo ten aanzien van hare per-
sonen en die haar aangaan, zooveel eenigzins mogelijk is, geen
ergernis gevende in eenig ding, opdat hare bediening niet gelas-
terd worde. In somma: dat zij den geloovigen zijn een exempel
in den worde, in de wandeling, in den geest, in den geloove,
in de reinigheid, aanhoudende in het lezen, vermanen en leeren,
zoo dit alles staat uitgedrukt in de Apostolische Canons of regelen,
2 Cor. VI. 3, 1 Tims. III. 2. 3. 4 en Cap. IV. 12. 13, en 2 Tim. II.
13 en elders.

XIX. Opdat de Kerkelijke zaken in iedere gemeente dagelijks voorval-
Van de Medc- lende met goede ordre en bekwamigheid ook tot mijdinge van alle
opzieners te stel- heerschinge over de kudde, stichtelijk verhandeld mogen worden,
len. zullen in iedere gemeente zijn zekere mannen, in klein of groot
getal, naar ieders kerke of gemeente's gelegenheid, welke mannen
met of nevens de Leeraar of Leeraars zullen maken een Collegie
van opzieners (gelijk hetzelfde alrede in vele Remonstrantsche ge-
meenten in gebruik is) die gezamentlijk opzigt nemen zullen op
alle kerkelijke zaken, die in haren bedrijve voorvallen, en den
Leeraar of Leeraars goede zorgen helpen dragen dat alles in de
gemeente wel, ordentelijk en stichtelijk toega, gelijk het in den
huize des Heeren betaamt; ook dat de Contributiën der penningen,
die tot onderhoud der Leeraren, des Godsdienstes en verdere be-
hoeften, ook van de Remonstrantsche Societeit in het gemeen,

noodig zijn en waarop iedere gemeente gequotiseerd of gesteld is, of zal worden, bekwamelijk verzameld en ten behoorlijken tijd ten Gemeenen Comptoire gebragt en geteld worden, die met éénen ook verzorgen zullen de andere lasten die iedere kerk voor haar particulier zal hebben te dragen, naar ieders gelegenheid, bijzonder ook de huishuur die iedere gemeente op haar eigen beurt voor haar eigen Leeraar of Leeraars zal gehouden zijn te bestellen.

XX. Deze mannen zullen dragen den naam van *Mede-Opzieners* of Hulpers en zullen verkozen worden uit de aanzienlijksten van iedere gemeente met eenparige of meerdere stemmen van het geheele ligchaam der kerken, of anders naar ieder kerke gelegenheid op het voordragen van dubbeld getal, te nomineren bij het Collegie, dat alrede dient; en zullen daartoe voorgeslagen worden mannen, die godvruchtig, verstandig, rekkelijk, vroom van leven, onbesproken en van goeden name zijn; uit het getal dergenen, die mede ten H. Avondmaal gaan.

XXI. Deze actie van deze mannen te nomineren en te verkiezen en de aandelen des Gods over te verkiezing. stellen zal aangevangen en besloten worden met de aanroeping van den name Gods en gebeden, te doen bij den Leeraar in praesentie zoowel derzelve mannen als der Lidmaten die bij deze handeling zullen tegenwoordig zijn.

XII. Dit Collegie der Leeraren met en neffens de gezeide mede-opzieners of hulpers zal alle acht of veertien dagen eens, min of meer naar ieders gemeente gelegenheid ordinairlijk bijeenkomen, alwaar de Leeraar of Leeraars bij beurten, (waar meer dan één Leeraar is) alle tijd praesideren, ook den naam des Heeren voor en na aanroepen zal, om des Heeren en Zijnes H. Geestes tegenwoordigheid en zegen te verwerven over hetgeen aldaar aangaande de kerkelijke Zaken dier gemeente verhandeld zal worden. En zal een ieder spreken op zijne beurt, met alle zedigheit en bescheidenheit, als in de tegenwoordigheid Gods; en zal voorts 't geen aldaar met eenparige of meerdere stemmen besloten wordt, voor resolutie aangenomen en achtervolgd worden.

XIII. Dit Collegie zal extra ordinairlijk vergaderen op voorgaande insinuatie des Leeraars of der Leeraren, wanneer de nood hetzelve zal mogen vereischen. En zal bij hetzelve goede notitie gehouden worden bij geschrifte van hetgeen te elker vergaderinge gebeesoigneerd of geresolveerd zal zijn.

XIV. Benefens de gezegde mede-opzieners of hulpers, zal men nog in iedere kerke, waar zulks nog niet in gebruik is, en waar dit bekwamelijk gepractiseerd en in het werk gesteld zal kunnen worden, arbeiden te stellen bedienaars, die men Diaconen pleegt te noemen,

of Collecteurs der penningen, die in ieder gemeente verzameld worden tot onderhoud des Godsdienstes en der armen; die mede zullen zijn gequalificeerd, ook genomineerd en verkozen zullen worden gelijk nu van de mede opzieners is gezeid. Welker last zal zijn de penningen gedestineerd tot de godsdienst in te zamelen, te ontvangen en uit te reiken, naar de ordre daarvoor bij het Collegie van Leeraren en mede opzieners met deze Diaconen (die met voorzeide Collegie altijd zullen gaan in goede correspondentie) te maken of te stellen, doende van alles rekening, bewijs en reliqua aan het Collegie der Leeraren en mede-opzieners voor-verhaald.

XXV. In zware en gewigtige kerkelijke zaken naar het oordeel der Leeraren en mede-opzieners, als inzonderheid in het beroepen van eenig Leeraar of Kerkendienaar, daar die bij versterf of anderszins noodig mogt wesen; zullen ook de gezeide Diaconen of bedienaars der armen, als ook andere notabele leden (is 't nood) bijeen geroepen worden om daarop neffens en met het Collegie der Opzieners te helpen raden en adviseren.

XXVI. Is het zake, eenig Leeraar dezer Societeit ('twelk God verhoede!) zich in eenig der fauten, eenen Leeraar onbetamelijk en voor uit de Apostolische Canons of Regulen verhaald, of ook in zwaarder zonden met merkelijke ergernisse kwame te verloopen; zal dezelve eerst bij dengene die daarvan kennisse heeft, eerst in het bijzonder, broederlijk en niet min ernstelijk vermaand en aangesproken worden. Zoo dan de schuldige en vermaande naar zoodanige particuliere vermaning niet wilde luisteren, zal hij bij denzelfden daarna ten tweedemaal broederlijk aangesproken en vermaand worden in het bijwezen van nog twee of drie anderen, opdat zijn woord besta in twee of drie-er getuigen mond. En zoo dan de schuldige en vermaande geen gehoor gave, zal t'zelve het Collegie der opzieners van die gemeente, of ook de gemeene Broederschap, is het nood, aangeduid worden. En zoo hij dan nog echter tegen derzelve vermaning wederhoorig bleve, voortgaande in zijne ergerlijke maniere van doen en leven, zal de zoodanige der gemeene Societeit of Broederschap der Remonstranten onwaardig verklaard worden.

XXVII. Deze zelfde regel zal ook waar het noodig is (doch met discretie en voorzigtigheid) gevolgd worden ten aanzien der mede-opzieners, Armen-bedienaars of ook alle andere leden dezer Societeit of Broederschap; want het is de regel CHRISTI en zijner H. Apostelen over allen, zoo wij lezen Matth. XVIII. 15. 16. 17, Rom. XVI. 17, 1 Cor. V. 11 en elders.

En alzo schijnt onmogelijk te zijn, van wege de verscheiden voorvallen, dat eenig Corpus of Societeit lang staande blijven en bijeen

XIII. gehouden kan worden, zonder eenig generaal opzigt over alle de Leden, zal noodig zijn dat bij de Societeit of Broederschap der Remonstranten telkenmaal als die bijeenkomen of vergaderen zal, uit derzelve midden bij eenparige of meeste stemmen genomineerd, gekozen en gesteld worden drie, vijf of zeven Leeraars, zulke die de gemeene Broederschap daartoe bekwaamst zal oordeelen, die verzocht en gelast zullen worden een jaar lang aan te nemen de generale inspectie, directie of beleid der Remonstrantsche kerken en zaken in het gemeen. Tot dewelken dezen volgende gebragt zullen worden alle zaken van gewigt, die de particuliere bij haar zelve niet zullen hebben kunnen afdoen.

XIX. Deze Directeurs of Inspecteurs zullen het ooge hebben op alle kerken, die zij ook zullen mogen gaan visiteren en doen visiteren door eenigen, die zij daartoe zullen willen committeren, wanneer zij 't zelve noodig of oorbaarlijk zullen achten. Deze zullen last hebben de zwarigheden, die zij zullen vinden, ter plaatse zelve af te doen; of anders dezelve te rapporteren aan het Collegie der generale Directeurs en zulken, die zij daartoe zullen assumeren willen uit de Leeraren dezer Societeit, om bij dezelve daarin voorzien te worden naar des Heeren woord tot stichting. Alles in conformiteit van de Instructie voor dezen en nog in deze Vergaderinge gearresteerd.

XX. Zullen ook acht nemen op het Seminarium of den Kweekhof der Studenten, die tot kosten van de gemeene Societeit onderhouden worden en hare fundamenten in de filosofie en talen hebben beginnen te leggen, ten einde dezelve ook in de Theologie en leere die naar de godzaligheid is, met den eersten opgekweekt en onderwezen mogen worden.

XXI. Zullen ook verzorgen, dat de Schriften die bij de partijen tegen de Goddelijke waarheid worden uitgegeven, bekwamelijk beantwoord en wederleid worden, daar zij zulks noodig achten zullen.

XXII. Zullen ook goede zorg dragen met aanmaning aan de gemeenten en anderszins, dat aan het noodig onderhoud der Leeraren, hare weduwen, Studenten en andere noodlijkheden der Societeit niet ontbreke.

XIII. En opdat ieder kerk wete, waar zij haar contingent zal betalen, zijn geordineerd vier Comptoiren, een te Amsterdam, een te Rotterdam, een te Utrecht en het vierde te 's Gravenhage; welke respective comptoiren bediend zullen worden bij de Leeraar of Leeraars, bij de generale Directeurs daartoe te deputeren, in de gezeide plaatsen residerende.

XXXIV. Op ieder derzelve Comptoiren zullen bij de Generale Directeurs in de tijd geassigneerd worden al zulke Predikanten, weduwen en studenten, als ieder derzelve naar de gelegenheid harer woonplaatsen bekwaamst en best gelegen zal zijn, om hare betaling, huuilieden volgens de gemeene ordre toegelegd, aldaar te consequeren. En zullen de administrateurs van dezelve particuliere Comptoiren niet vermogen te gaan buiten de gezeide gemeene ordre.

XXXV. Deze particuliere comptoiren voornoemd worden verstaan allen te staan onder het generaal beleid en opzigt van de Generale Directeurs; aan dewelke dezelve particuliere comptoiren gehouden zullen zijn alle jaren te doen rekening, bewijs en reliqua van haren ontvang en uitgaaf.

XXXVI. Zullen ook dezelve particuliere comptoiren aan handen van de generale Directeurs overleveren hetgeen hun overschieten zal, toekomende de Leeraars en Leden dezer Societeit, die niet begeeren te trekken; en wat verder bij haren ontvang zoude mogen overschieten; om bij dezelve generale Directeurs geëmployeerd te worden tot de extra ordinariisse lasten der Societeit van subsidiën, reiskosten, briefloon en diergelijke.

XXXVII. Al hetgeen bij testament de gemeene Societeit der Remonstranten of der Remonstrantschen Predikanten in 't gemeen wordt legateerd of gemaakt, zonder specificatie van deze of die kerke, Leeraar of Leeraars in 't particulier; wat ook anderzints in het generaal bij extra ordinariisse giften van iemand de Societeit wordt toegevoegd, zal komen in de generale beurse van de Generale Directeurs om de gezeide extraordinariisse lasten, zoo veel 't zelve strekken kan, daaruit mede te helpen vervallen.

XXXVIII. De generale Directeurs zullen last hebben, alle de predikanten dezer Societeit of Broederschap ten minste eens des jaars bijeen te roepen, gelijk nu eenige jaren vruchtbaarlijk is geschied; daarbij ook eenige gedeputeerden aller of eeniger kerken, indien zij zulks noodig of geraden vinden. En zullen in die Generale Vergadering aller broederen rapport doen van hetgeen zij gedurende hare voorschreven directie zullen hebben gebesoinneerd, volgens den last dien zij daarvan hebben gehad van de gemeene Societeit. Ook om in diezelve Generale Vergadering te verhandelen hetgeen de Leeraars of Societeit der Remonstranten in 't gemeen aangaat. Van gelijken om te zien of in de gezegde ordre der Societeit is iets te resumeren, te corrigeren, vermeederen, verminderen en veranderen naar de gelegenheid van zaken, tijden en personen.

Zullen ook de Generale Directeurs gehouden zijn voor dezelve

XXIX. Generale Vergadering of zulken, die de Vergadering daartoe zal
ening der willen committeren, te doen rekening, bewijs en reliqua van den
de Direc- ontvang en uitgaaf dien zij als voren zullen hebben gehad.

XL. In diezelfde Vergadering Generaal zullen de Directeurs Generaal
andering alle jaar, indien de Vergadering dezelve allen of eenigen niet wil,
Generale of bij weigering niet kan continueren, veranderd, en anderen in
curs. hare plaatsen bij eenparige of meerdere stemmen gesteld worden
tot zoodanig getal, als de Vergadering goed en oorbaar vinden zal.

Deze ordre en Articulen zijn aldus met eenparige stemmen besloten en gearresteerd in de Generale Vergadering der Remonstrantsche Societeit of Broederschap, gehouden binnen de stad Amsterdam den 6 Aprilis 1633.

Blz. 304.

Ampliatie aan de Instructie voor de Generale Directeurs,

die dit aanstaande of nu aangevangen jaar 1633, dat is van het scheiden van deze Generale Vergadering, die nu in Aprili binnen de stad Amsterdam gehouden wordt, af, tot de naaste vergadering toe, die (zoo het de Heere toelaat) in Aprili des toekomenden jaars 1634 of daaromtrent gehouden zal worden, dienen zullen.

I. Vooreerst worden hare E. E. bij dezen verzocht en gelast, met de eerste gelegenheid of zoo haast het hun zal doenlijk zijn, bijeen te komen, om de Kerken en Leeraars, die nog niet met eigen Leeraren en Gemeenten respectivelijk geprovideerd zijn, te voorzien, zoo zij best naar ieders gelegenheid, en zoo hare E. E. na verhoor en overweginge der zaken zullen in goede conscientie verstaan te behooren, tot de meeste stichtinge.

II. Zullen daarin zorgvuldig volgen de Instructie, die den 15 October 1632 ¹⁾ in de Generale Vergadering der Remonstrantsche Broederen, gehouden binnen Rotterdam, is gearresteerd, en nu in

---

1) Moet zijn 16 Oct. 1631. Zie Bijl. No. 21, blz. 364.

deze Vergadering binnen Amsterdam herlezen en op nieuw geconfirmeerd, om in alle punten geobserveerd en gevolgd te worden, met deze tegenwoordige Ampliatie.

III. Specialijk wordt bij deze geréitereerd en nogmaals vastgesteld het laatste Artikel derzelver Instructie, medebrengende dat, *alles gedaan en geproefd zijnde* (te weten aangaande de zwaarigheden en differenten, die over het stuk van de voorziening der kerken en dienaren, waarvan regts te voren in dezelve Instructie gesproken was, zouden mogen rijzen) de finale decisie aan de gecommitteerden of Directeurs zal staan, en dat een ieder gehouden zal wezen derzelver uitspraak te volgen. Hetwelk deze Vergadering verstaat, zoowel van de Kerken of Gemeenten, waarin over dit stuk questie zoude vallen, als de dienaren; en dat die allen gehouden zullen zijn haar de finale decisie der Directeuren in dezen te onderwerpen.

IV. Zullen ook arbeiden, dat van de Dienaars, die nog niet voorzien zijn, eenigen die daartoe gewillig zijn (gelijk sommige Broederen hare gewilligheid in dezen alrede verklaard hebben) als in reserve en opgehouden worden, om hier en daar in de gemeenten, waar als nog geen eigen Leeraars gesteld kunnen worden, en de nood hetzelfde anderzins zoude mogen komen te vereischen, op der Directeuren Commissie als bij leening, en voor een tijd, gebruikt worden.

V. Zullen ook zorg dragen, dat de gemeenten, waar de placaten en persecutiën tegen der Remonstranten godsdienstige Vergaderingen nog zijn in flagrantie of geëxecuteerd worden, niet verlaten, maar nu en dan naar gelegenheid met Gods woord bediend mogen worden door d'een of d'ander dienaar, bij gebeurte. Waartoe ook alle de Leeraars, ook die alrede haar eigen kerken hebben, haar bij dezen verbonden houden, wanneer zij daartoe bij de Directeuren voor een korten tijd verzocht en gesommeerd zullen worden.

VI. Voorts zullen zij bezorgen, dat de Kerken-ordening als nu in deze Amsterdamsche Vergadering gearresteerd, bij alle Leeraren, in alle hare poincten, zoo veel mogelijk is, nagekomen en achtervolgd worde.

VII. Zullen ook met alle gevoeligheid door de respectieve kerkedienaren van elke plaatse, ook door haar zelve met schrijven en bezendinge (waar de nood om eenige zake van importantie hetzelfde mogt vereischen) arbeiden, dat de gemeente en mede-opzienders derzelve tot het bewilligen en aannemen van dezelve ordre, voor zoo veel diezelve orde de gemeenten en mede-opzienders raakt, bewogen worden.

VIII. Is het zake den Directeuren eenige klagten van eenige Kerken of Leeraars toekomen, zullen zij dezelve niet ligtelijk aannemen, bijzonder niet tot nadeel van een Leeraar, maar alvorens wel en zorgvuldiglijk onderzoeken, wat fundament, grond en apparentie dezelve klagten hebben, en of degenen die de klagten doen, spreken in haar particulier of van wege eenige gemeente, als daartoe gelast zijnde, en wat blijk zij hebben van zoodanigen last.

IX. Dit zelve zal ook zorgvuldiglijk achtervolgd worden in alles wat den Directeuren uit den naam van eenige gemeente aangebragt wordt, van wat nature 'tzelve zoude mogen wezen.

X. En zullen in geene zaken iets tot nadeel van eenige gemeente of Leeraar statuieren, zonder eerst partijen gehoord en de zaak wel ondertast te hebben.

XI. Zullen t' allen tijde mogen assumeren tot hare besoignes, bijzonder in gewigtige zaken; twee, vier, zes of meer kerkedienaren der Societeit, naar haar goeddunken en gelegendheid, om derzelve advys op alles te hooren en met diezelve te besluiten. Tot welken einde ook alle Leeraars dezer Societeit haar bij dezen verbonden houden op de beschrijving der Directeuren tot zoodanigen einde te verschijnen, en diezelve naar vermogen te assisteren, ten ware zij op dien tijd, tegen welken zij beschreven of verzocht mogten zijn eenig merkelyk of hoognoodig belet hadden, en overzulks niet komen konden; in welken gevalle zij zullen gehouden zijn van hare beletselen in tijds aan de gezeyde Directeuren advertentie te doen.

XII. Zij zullen niet procederen tot opschorting van dienst, weiniger tot depositie of afstelling van eenig Leeraar, die zijn eigen gemeente heeft; maar zullen, alles gedaan hebbende dat hun zal mogelijk zijn, om de zwarigheden, die zoodanige censuren zouden mogen meriteren, bij zachter wege te remediëren, en dat alles te vergeefs gepoogd hebbende, de zaak uitstellen en refereren tot de eerst aanstaande Generale Vergadering, opdat diezelve alle de gelegenheid verstaan hebbende, daarvan oordeele. Of indien de Directeuren de zaak bevinden van zoodanigen gewigte, dat de noodige remedie tot wering van 't kwaad zoo lang niet zoude mogen uitgesteld worden, zullen de Directeuren vermogen tot haar te roepen en te assumeren twaalf andere Leeraars, met dewelke zij de zaak zullen communiceren, en derzelve advys gehoord hebbende, diezelve alsnog tot de Generale Vergadering uitstellen, indien t' zelve bij alle of meerdere stemmen verstaan wordt zoo te behooren. Of zoo bij eenparige of meerdere stemmen geoordeeld wordt, dat het kwaad prompte censure of remedie noodig heeft, zullen daartoe mogen voortvaren, doch niet dan tot suspensie of opschorting van

dienst, provisioneelijk tot op de eerstvolgende Generale Vergadering. En ditzelve ook niet, zonder dengene of diegenen, die het aangaat, alvorens op alles volkomenlijk gehoord te hebben; als ook zijne gemeente.

XIII. Zullen ook de Directeuren naar vermogen arbeiden te verrigten en uit te voeren die zaken, tot dewelke hare E.E. bij de Kerke-ordering, nu in deze Vergaderinge gearresteerd, zijn gelast: als de Visitatie en inspectie der kerken; de vordering van het Seminarium der Alumnen en de institutie derzelve in de Theologie; de vordering der Schriften, noodig tot verdediging der waarheid tegen de wedersprekers, of andere stichtelijke schriften; de verzorging van het onderhoud der Leeraren, en de opzigt op de Comptoiren, en het bezorgen dat de Generale Vergadering ter behoorlijker tijd, dat is het einde van het jaar of daaromtrent, weder bijeengeroepen worde.

Aldus besloten met eendragtige stemmen in de Generale Vergadering der Remonstrantsche Sociëteit, gehouden binnen Amsterdam den 6 Aprilis 1633.

Bijl. N°. 24, (1ste Deel. Inl. Blz. IX.)

Prospectus van A. Stolker.

Ten allen tyde werd by de Remonstranten van groot belang geoordeeld, dat de geschiedenis der opregting en lotgevallen van hunne Sociëteit werde in geschrift gesteld en uitgegeven. Aanhoudend toonden niet alleen de eerste en voornaamste leden, maar ook de groote Vergadering dier Sociëteit, hun verlangen naar zulk een werk, en deden, wat men van hen kon verwachten, om te bewerken, dat aan dat verlangen voldaan wierde: en echter is hetzelfde nooit, dan slechts gedeeltelyk, vervuld. Reeds op den 29sten van April des Jaars 1619 verzochten de Remonstranten, welke op de Synode van Dordrecht gedaagd waren, by eenen brief, welke nog, door hen allen geteekend, in het oorspronkelyke, onder my berust ¹⁾ den verdienstelyken URTENBOGAART, dat hy, het geen tot hier toe met de Remonstranten was omgegaan, beschryven wilde, en aan dat verzoek was zijnen oorsprong schuldig het boek, het welk hy, ten Jare 1621, uitgaf,

---

1) Bewaard onder de Rott. HSS. N°. 977.

onder den titel van: *Oorsprong en Voortgang der Nederlandsche Kerkelyke Verschillen tot op het Nationaal Synode van Dordrecht, mitgaders Historisch Verhaal van 't geen zich toegedragen heeft binnen Dordrecht, in de Jaren 1618 en 1619*. Men weet, dat hierop de dagen van vervolging en verdrukking der Remonstranten volgden: en het bitterste daar van was, in den Jare 1627, naauwlijks doorgeworsted, toen men denzelfden yverigen en werkzaam Grijsaart opwekte, om eene algemeenere Kerkelyke Geschiedenis, vooral met betrekking tot de Nederlanden, te schrijven, en daar by het, in de laatste Jaren, voorgevallene mede te vereeuwigen; zoo als my dit in een brief van zijnen getrouwen en Godzaligen lotgenoot PETRUS CUPUS, toen nog op Loevestein gevangen, van den 15^{den} November deszelfden jaars, mede by my bewaard, ¹⁾ getuigt. Niet zoo gereed echter nam hy dien arbeid op zich, daar het voornaamste beleid der Remonstrantsche zaken steeds op hem en weinige anderen rustte, en hem aanhoudend ongelooflyk veel werks verschafte, en daar derzelve voorstand hem tot het opstellen van meenig geschrift van minderen omvang verplichtte. Ook schrikten hem zyn toenemende ouderdom en gezichtsverzwakking af. Doch, toen hy, in den jare 1633, door de Grootte Vergadering der Sociëteit zelve, tot dit werk nader verzocht, gebeden en gelast wierd, konde en wilde hy dien aandrang niet wederstaan, en nam den last, by al den overigen, moedig op de schouderen, — te eerder, daar de Sociëteit besloot, hem, ten haren koste, van eenen Amanuensis te voorzien, en daartoe den vromen en geleerden CAROLUS RYKWAART benoemde. Met hulp van dezen ving hy dan zyne bekende *Kerkelyke Historie* aan, en had haar tot op de onthaling van 's Lands advocaat JOAN VAN OLDENBARNEVELD gebragt, toen de dood, in den jare 1644, een einde aan zyn moeitvol en nuttig leven maakte. Dit werk zag twee jaren later het licht: en hy, met wiens bystand het was gesteld, CAROLUS RYKWAART, werd in den jare 1643, door de Sociëteit, verzocht, om het te vervolgen. Doch, reeds op den 1sten van January des jaars 1650, nam God ook dezen mede reeds bejaarden Kruisheld, midden onder zyn heilig Dienstwerk, van den kansel zelve weg, terwijl hy bezig was met de Christen-Schaar te Utrecht te stichten. Nu poogde de Sociëteit dit verlies voor de Geschiedenis op nieuw te herstellen, door aan den bekwaamen BERNHARDUS DWINGLO het werk, nog in dit zelfde jaar, overtedragen; ²⁾. Het herhaald mislukken harer pogingen schrikte echter de Sociëteit niet af, en, met beteren uit-

1) Rott. HSS. N°. 868.

2) Meerdere bijzonderheden omtrent het ontstaan van dit werk zie boven, blz. 321.

slag, verzocht zij, in den jare 1657, den beroemden GERARD BRANDT, dat hy zyne wel versnedene pen wilde leenen, om eindelijk eens de zoo algemeen verlangde geschiedenis te leveren, met belofte, dat zij hem de kosten, welke by tot het vergaderen der stoffen zou moeten doen, vergoeden zou. Het liep echter aan tot in het jaar 1671, eer het eerste deel der keurige en alomgecte *Historie der Reformatie* in het licht verscheen. Zij werd, van tyd tot tyd, van de drie andere deelen gevolgd; doch smoorde, met den helaas weder te vroegen dood dezès altyd hooggeschatten schryvers, in den jare 1685, toen hy met zyn verhaal ter helfte van het jaar 1623 gekomen was. Zijn zoon JOHANNES BRANDT toonde wel den wil te hebben, om het afgebroken werk voortzetten, waartoe de, door zynen Vader verzamelde, bouwstoffen hem den arbeid uitstekend konden verligten; doch hy deed niet meer, dan eene zwakke poging. Gelukkig, dat des Vaders vergaderde schat by hem behouden bleef, en van hem op anderen overging, tot dat dezelve, schoon miskend, in eene veilige bewaarplaats kwam, waarin hy, met des Zoons geringe bydragen, nog voorhanden is. — Schoon nu de geschiedenis der Remonstranten, in het werk van BRANDT, slechts tot in het midden van het voor hen allernoodlottigst jaar 1623 gebragt wierd, en het verlangen naar 't verhaal hunnes verderen stryds en hunner eindelyke overwinninge meer opgewekt scheen te moeten zyn, naar mate men nu tot een voor hen duisterder tydperk gebragt was, vindt men thans echter niet, dat de Sociëteit zoo yverig, als te voren, werkzaam was, om het vervolgen van den gestaakten arbeid te bevorderen. Doch, buiten twyffel, werd zy daarvan, als noodloos, wederhouden, door het vooruitzigt, eerst op het gevolg van J. BRANDTS pogen, en daarna op de onderneming van eenen haren Leeraren, met meer yver aangevangen en voortgezet. Het was namelyk de Eerwaardige SEBASTIANUS CENTEN, bekend door zyne verbeterde uitgave der *Chronyk* van D. VELIUS, en door zyn Vervolg op BRANDTS *Historie van Enkhuizen*, die zich nu ook, tot het vervolgen van zyne *Historie der Reformatie*, aangordde. Werkelyk bragt de arbeidzame man daartoe ook zeer veel te samen, en liet een aantal van met zyne hand geschrevene boekdeelen achter, uit welken hy vermoedelyk, by langer leven, dat vervolg zou hebben opgemaakt en uitgegeven; doch nu zyn wel zyne geschriften bewaard gebleven; maar niets daarvan heeft het licht gezien. Ook zoude alles nadere schifting, schikking en beschaving gevorderd, en in naauwer verband gebragt hebben moeten worden, eer het kon worden ter perse gebragt. Daarenboven was alles te omslagtig behandeld, en de Schryver echter niet in staat geweest, om aan zyn werk eene waarde te geven, eenigzins aan die van dat, hetwelk hy vervol-

gen zou, evenarende. Hy had naamlyk noch kennis gehad aan den reeds gemelden schat der nagelatene papieren van zynen Voorganger, noch eenigen toegang tot andere oude geschreven stukken en bescheiden; buiten welken het echter onmogelyk was, immer iets te leveren, het welk de verwagting, die men er, als vervolg op BRANDT, van hebben moest, eenigzins kon bevredigen. Na hem ondernam evenwel, schoon van dezelfde en nog andere hulpmiddelen verstoken, de, in alle geschriften, welke van, of wegens de Remonstranten, in zyne Moedertaal ooit werden uitgegeven, zeer ervarenene JACOBUS REGENBOOG, om, niet het geheele werk van BRANDT, maar de daarin ten halven weg gebragte geschiedenis der Remonstranten, tot aan het begin der laatst verloopene eeuw, voortzetten. Zyn oogmerk echter was niet, alles zoo breed te verhalen, als BRANDT gedaan had, maar zich te bekorten; en, dewyl, uit hoofde dezer bepaaldere bedoeling en inrigting van zyn werk, hetzelfde niet welvoegelyk, als een vervolg op dat van BRANDT, kon optreden; besloot hy liever een geheel op zich zelve staande en eigene *Remonstrantsche Geschiedenis*, van den beginne af aan, te schryven. Het mogt hem gebeuren dat werk te voltoojen, maar niet het geheel gedrukt te zien. Twee Deelen van hetzelfde zagen, by zyn leven, door wylen den Remonstrantschen Hoogleeraar ABB. AR. VAN DER MEERSCH overzien en verbeterd, in de jaren 1774 en 1776, het licht. Zij brengen het verhaal juist op de hoogte, waarop BRANDT het gelaten had, in het midden des jaars 1623. Verder werd het Handschrift, zoo als het was, (schoon de Schryver al gedaan had, wat van hem gewacht kon worden) voor de uitgave ongeschikt bevonden. Zoo lang hy namelyk het geleide van BRANDT had kunnen volgen, was zyn verhaal ryk van stof, onderhoudend en belangwekkend geweest; maar, nu hy dat geleide miste, en geene andere bronnen had, waaruit hy zyne stof kon putten, dan Nederduitsche Geschriften; (want eene andere, dan zyne moedertaal las hy niet) nu hem voornaamlyk slechts de stukken, welke in en zedert het jaar 1623, tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten werden gewisseld, waarvan hy eene uitmuntende verzameling bezat, ten dienste stonden, was zyn verhaal schraal en dor, en veel meer eene letterkundige geschiedenis dezer laatste stukken, dan eene geschiedenis der Remonstranten geworden. Evenwel was men van gedachten, dat, als iemand de moeite wilde doen, om, wat elders wegens de Remonstranten te vinden was, optesporen, en daar mede het verhaal van den Heer REGENBOOG te verryken, het zelve toch zoo veel zou kunnen winnen, dat men het kon uitgeven. Doch tegen de moeite zag men op. Den Hooggeleerden Uitgever der twee eerste deelen lieten zyne andere bezigheden niet toe, zich daar mede te belasten; doch hy zocht an-

deren aan, om ze op zich te nemen. Meer dan ééne der yverige en kundige Remonstrantsche Leeraren verklaarde zich, de één na den anderen, daar toe niet ongenegen; doch ook de één na den anderen zag er van af, na zich eenigen tyd bedacht, en het werk van alle zyden bezien te hebben; daar zy wanhoopten, om, op eenen afstand van meer, dan anderhalven eeuw, nog byzonderheden genoeg te ontdekken, om een wel aaneenhangend en genoegzaam belangryk verhaal te kunnen vormen. Eindelyk werd ook ik aangezocht, die, uit eigene neiging, hier voor misschien iets meer gevoelende, dan anderen, besloot het gestrengst onderzoek te doen naar alles, wat van den ouden tyd nog voor handen zyn mogt, en my onbekend was, — my den weg te openen, om gebruik te kunnen maken van dat geen, welks aanwezen ik kende, en al het gedrukte te raadplegen hetwelk men tot hier toe nog niet had opgealagen. In dit myn besluit versterkte my nu ook wederom de Grootte Vergadering der Remonstrantsche Broederschap, welke toonde, dat zy dit werk nog even zeer van belang keurde, als het voor dezen geoordeeld was, en het daarom ook even zeer bevorderen wilde. En wat was nu het gevolg? Dat ik, in myn onderzoek naar overblijfsels uit den ouden Remonstrantschen tyd, beter slaagde, dan ik my ooit had kunnen voorstellen, dan iemand had durven verwachten: — daar de Eerwaardige Kerkeraden der Remonstrantsche Gemeenten van Amsterdam en Rotterdam my toestonden de Boekeryen hunner Kerken te doorsnuffelen, en niet alleen van het geen ik daar vond, maar ook van de Handelingen der Remonstrantsche Sociëteit, gebruik te maken; daar een aantal myner Medebroederen, op myn verzoek, by hunne Kerken, onderzoek deden naar het geen daar van oude aantekeningen en geschriften te vinden was, hetzelfde doorliepen. en my hunne berigten deswege deden toekomen; daar sommige, zoo wel Leken als Leeraars, my, het geen sij zelve bezaten, mededeelden, en ik, uit het geen ik, reeds in myne jeugd, door de mildheid van eenen der vroegere Leeraren verkregen had, niet weinig trekken kon. Ik vond dan al spoedig, en haalde, uit zynen donkeren schuilhoek, ten voorschyn de geheel vergeten, en in den staat, waar in hy was, volstrekt onkenbaar geworden schat, waar van ik boven gewaagde, door GERARD BRANDT nagelaten, en door hem zelve wel eer, ten dienste zynner geschiedenis, vergaderd. Dezelve bestond uit eene zeer grootte meenigte van oorspronkelijke brieven en aantekeningen van de eerste en voornaamste Remonstranten, van UITENBOGAART, EPISCOPIUS, GREVINKHOVEN, CUPUS, CORVINUS, BORRIUS, DWINGLO, RYKWAART, NIELLIUS, PASCHIER DE FYNE, WITTIUS, enz., en van andere geleerde en beroemde mannen, als HOGERBEETS, GROTIUS, VOSSIUS, BARLAERUS, REIGERSBEEGEN, enz., allen geschreven in en

na het jaar 1623; voorts van origineelen en Copiën van Remonstrantiën, Requesten, Memoriën, Uittrekzels, en Staats- en Stedelyke Resolutiën in onderscheidenen der Vereenigde Gewesten, uit Schouten-rollen, Confessieboeken enz., en vele geschriften van eenen anderen aart, allen mede tot de geschiedenis betrekking hebbende. Deze rykdom is daarna vermeerderd, door bijvoeging van alles, wat ik elders aantrof en verkreeg, of bezat, en hetwelk, op zich zelf, mede zeer aanzienelyk was. Het laatste behoorde niet alleen tot hetzelfde tydvak, waar uit de stukken van BRANDTS verzameling waren, maar ook tot het daarop volgend. Behalven van dit alles, mogt ik my nu ook bedienen van het voorheen door den Eerwaardigen CENTEN en vlytigen REGENBOOG geschrevene, en stonden my de Handelingen der Eerwaardige Synoden van Zuidholland, Utrecht, Vriesland en Overijssel, benevens eene meenigte van Uittrekzelen uit die van Noordholland en anderen, ten dienste. Ook schafte ik my alles aan, wat gedrukt was, en geacht kon worden my van veel of weinig nut te zullen zyn, waar van ik niet geloof, dat my veel ontbreekt, het welk van eenig belang is te rekenen, 't zy het dan ligt, of moosilyk, voor geringen, of hoogen prys, verkrygbaar ware, en dat alles te samen geene onaanmerkelyke boekery uitmaakte. Alles nu, wat ik heb opgenoemd, heb ik, om éénmaal de zoo zeer verlangde geschiedenis te kunnen leveren, doorlezen, en daar uit het noodige tot myne aanwyzing en myn gebruik opgeteekend. Gedurende mynen halven leeftyd werden daaraan de uren gewyd, welke andere bezigheden niet volstekt vorderden. En waarom is nu van de uitgaaf zelve der geschiedenis nog niets geworden? Om dat nog geen Boekverkooper is te vinden geweest, welke zich genegen heeft verklaard, om ze te drukken, uit vrees, dat het werk geen genoegzaam vertier, en hy dus schade zou vinden.

Zeker is het getal der Remonstranten niet zoo groot, dat men verwachten kan, onder hen alleen, een genoegzaam aantal van Exemplaren te sullen slyten, zoo men alles aan den gewonen loop overlaat: en buiten de Remonstranten schynen slechts weinigen zoo veel belang in hunne geschiedenis te stellen, dat zy zich dezelve willen aanschaffen. De Uitgever van het werk van den Heer REGENBOOG heeft daarvan geen of gering voordeel gehad, en het is dus niet vreemd, dat anderen, in veel ongunstiger tyden, beschroomd zyn, om zich aan het onze te wagen. Zal men het dan nu nimmer zien? — My is, hoe onaangenaam my ook voorheen de herdenking van zoo veel vruchteloos besteden tyd, van een ydel verkwist zeer aanzienlyk deel van myn leven, en van vele nutteloos gespilde kosten zyn mogt, dezelve zoo gemeenzaam geworden, dat my de beantwoording der gedane vraag schier onverachtilig is. Zelfs kan ik niet verbergen, dat het denkbeeld der mogelykheid,

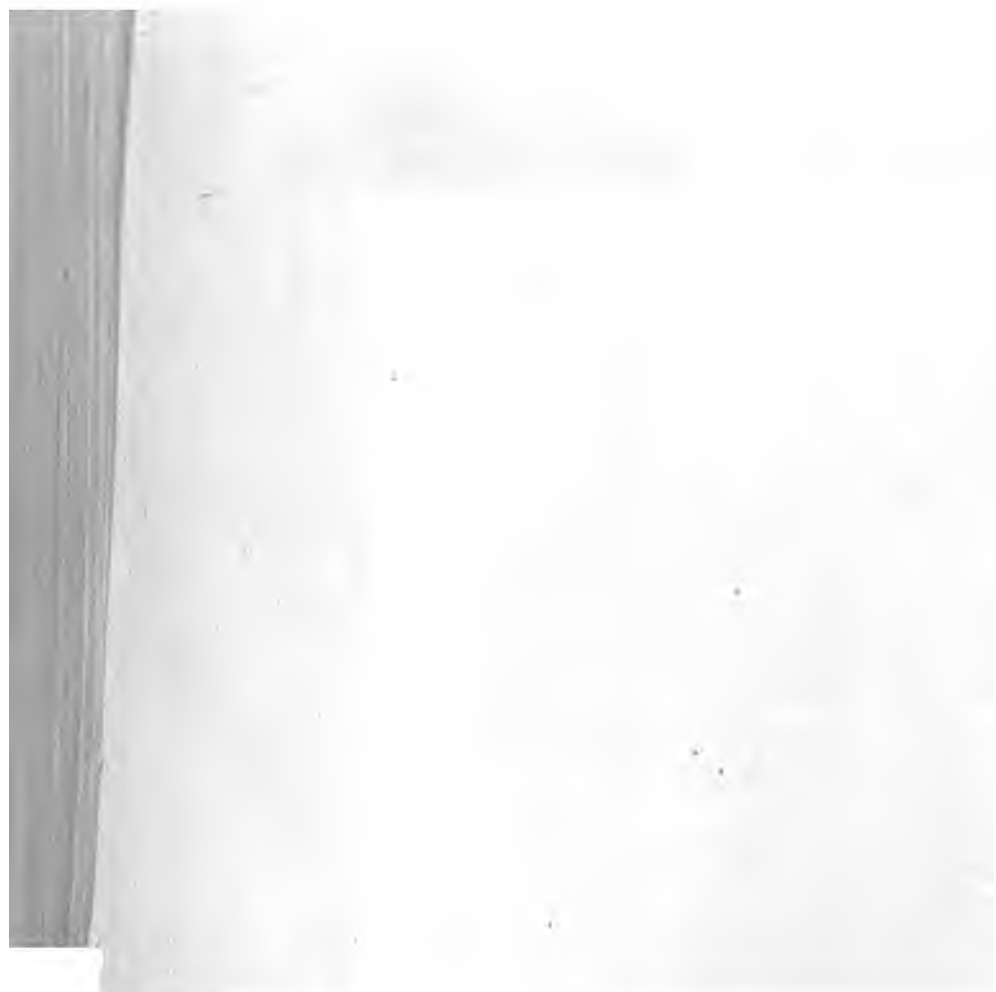
dat zy nog met ja beantwoord zou mogen worden, my, zedert geruimen tyd, als zy wierd voorgesteld, deed huiveren, by het vooruitzicht van den arbeid, welk zulk een antwoord my nu nog, in den avondstond myns levens, op den hals zou zenden; daar ik gewis denzelven niet vergroot, als ik zeg, dat ik honderd duizend bladzijden niet slechts ligt leesbaren druks, maar oud en grootendeels naauwlyks leesbaar schrifts zou moeten herlezen, en, voor het minst, drie of vier jaren zou behoeven, om daaruit myn verhaal op te stellen. Ondertusschen zyn er toch steeds, welke de gedane vraag, van tyd tot tyd, herhalen, en hun verlangen naar de dikwerf gemelde geschiedenis blyven betuigen; terwyl gemeenzame vrienden, welken ik hoog acht, en wier oordeel by my van veel gewigt is, aanhoudend verklaren, dat zy, met my, van hetzelfde gevoelen der oudere Remonstranten, en der Grootte Vergaderingen hunner Sociëteit, in alle tydperken, blyven, dat namelyk dezelfde geschiedenis voor de belangen van Godsdienstige Waarheid en Vryheid en ter vereeuwiging van den roem onzer Vaderen, aan welken wy gewis een gedenkteeken schuldig zyn, niet onverschillig geacht kan worden. Het waren die vrienden, welke, voor eenigen tyd, het denkbeeld deden ontstaan, om te beproeven, of men, door eene Inschryving onder de Remonstranten zelve, zou mogen slagen, om ten minsten zulk eene bydrage tot de vereischte kosten te bekomen, dat iemand gevonden wierde, die den druk des werks, ten zynen bate en schade, ondernemen wilde. Men verlangde, dat ik die proef, van welke men zich een goeden uitalag beloofde, nemen wilde. Ik heb my daarvan, uit hoofde van het reeds gezegde, en van andere bedenkingen daar tegen, getracht te verschoonen; doch heb het, na veel zelfstryd en overweging, tegen den vriendelyken aandrang niet kunnen uithouden. Welverzekerd, dat niemand, na my, zich in staat zal willen stellen, om aan het algemeen verlangen te voldoen, door zulken arbeid, als ik ben doorgeworsted, en als hem, even als my, steeds de ondankbaarste vergelding zou dreigen, heb ik my eindelyk, door het belang der zake, laten overhalen. Ingevolge hiervan stel ik dan, by dezen, de bedoelde inschrijving voor. Al wat ik daartoe te berigten en voortedragen heb, komt hier op neder. — Myn oogmerk is, om, zoo God my leven en gezondheid schenkt, de *Remonstrantsche Geschiedenis, in en zedert het jaar 1623*, te schryven, in drie, of ten hoogsten vier Boekdeeltjes, in groot Octavo, elk van ruim driehonderd tot vierhonderd bladzijden, waarvan ik zal trachten jaarlyks één te leveren, en dus het geheele werk, in drie of vier jaren, te voltoojen. Elk deeltje zal niet meer, dan drie, en dus het geheel niet meer, dan negen of twaalf Guldens, kosten. Wie nu lust heeft, om dit werk, op deze wyze, te bevorderen, gelieve daar toe zyne hardteekening op de bygaande Lyst te plaatsen, en

daar neven te voegen het getal der Exemplaren, waar voor hy inschrijft. Ik heb hier niets meer by te doen, dan dat ik hoop, dat, schoon elk Inschryver aan één Exemplaar voor zich zelve schijne genoeg te hebben, vermogende lieden toch voor meer, dan één, zullen teekenen; dewyl ik anders niet voorzien kan, dat een genoegzaam aantal ingeschreven zal worden. Ik behoef niet te zeggen, dat men met een Exemplaar, dat men te veel heeft ingeschreven, nut kan doen by onvermogenen, die niet in staat zyn, om er zich zelf een aanteschaffen.

Rotterdam. Augustus 1808.

ADE. STOLKER.

REGISTER.

(Wat van zaken, plaatsen, personen reeds in de Inhoudsopgave voor elk der Deelen uitdrukkelijk werd vermeld, is hier niet weder opgenomen.)

Alkmaar. I. 219. II. 209, en verder Cornelisz., Wout.

Allink, A. II. 473.

Amsterd. excommunicatie. I. 281.

Andel, v. d. II. 20. 424. 29.

Anthonisz., A. II. 194.

Antwerpen. I. 330. Plakkaat I. 124.

Arnhem. I. 220.

Arsenius. I. 213.

Assucrus, Joann. I. 274.

Barlaeus, C. II. 63, 110, 194, 216, 99 volg.

Bassecour, Fabr. de II. 61.

Batelier, J. I. 209. II. 283, 84, 91, 321.

Baudart. I. 266.

Bax, D. Jz. I. 292. II. 185, 291, 373, 86, 404, 39, 41, 47, 58.

Bediening der Gemeenten. I. 59, 127.

Bekker, C. I. 77.

Berkel, Gem. van I. 188. II. 292.

Bertius, P. I. 223.

Biel en Biesman. II. 36, 109.

Bisschop, J. Egbz. II. 192, 431, 38.

Bisschop, Rem. I. 214, 81. II. 111.

Bisschop van den Bosch. I. 70 volg.

Blanchaart, A. I. 214.

Blanchaart, J. I. 109. Brieven. 257.

Bocardus. II. 50.

Bodecherus, N. I. 275.

Boekhouder der Broederschap, eerste I. 139.

Bommel. I. 238.

Bontebal, C. M. I. 251.

Boom, Th. I. 21, 35, 63, 292. II. 30, 79, 80, 83, 136, 84, 85,
243, 53, 91, 373, 77, 83, 85, 404, 57.

Bornius, J. I. 274.

Bors, J. J. I. 140, 292.

- Borre, A. v. d. I. 21, 35, 61, 67, 99, 112, 132, 142, 163, 165, 172, 232, 236, 242, 249, 256, 283 volg., 292. II. 32, 71, 80, 83, 85, 144, 174, 181, 182, 216, 252, 333, 34, 73, 76, 78, 85, 95, 98, 401, 403, 40, 28, 30, 41, 46, 48.
- Borre, v. d., Hugo en Laurens. II. 216.
- Bosch, P. I. 274.
- Boskoop, Gem. van I. 188. II. 292.
- Brandt, G. en J. II. 492.
- Brasser, J. II. 24, 192, 431, 38.
- Breen, D. de I. 210.
- Brieven, belangrijke I. 38, 39, 61, 90, 140, 148, 151, 156, 167, 176, aan den Prins (request), 184, 195, 196, 216, 221, 225 volg., 44, 45, 53, 61, 270, 283, 291, 295, 330. II. 56, 103, 132, 150, 164, 199, 204, 206, 245, 54, 74, 449, 55, 56.
- Broekhoven, Jakob van II. 34, 189.
- Burgius, M. I. 98. 292. II. 281, 89, 91, 313, 73, 85, 97, 404, 43, 41, 47, 58, 73.
- Bijsterus, S. Lucae I. 138, 214, 43, 81, 91. II. 457.
- Camphuysen, D. R. I. 77, 166, 210. II. 192.
- Camperveen, N. van I. 225. II. 291, 373.
- Cats, J. II. 12, 226.
- Centen, S. II. 492.
- Cloots, A. II. 27.
- Contributie der Arminianen aan den Spanjaard. I. 25.
- Coornhert, D. V. I. 3.
- Cornelisz., Wouter I. 225, 26, 92. II. 86, 209, 78, 79, 85, 291, 373, 86, 95, 98, 404, 28, 45, 47, 58.
- Cornelisz., Godefridus II. 37, 207, 65, 92, 443. 66, 71.
- Coitsius. I. 22, 67, 274.
- Corvinus, J. A. I. 67, 83, 98, 132, 161, 191, 223, 33, 36. II. 32, 110, 289, 304.
- Crellius, Joh. II. 449.
- Criep, F. I. 220.
- Cupus, P. I. 13, 21, 35, 67, 97, 98, 239, 65, 66, 92. II. 24, 111, 243, 64, 86, 91, 302, 04, 21, 73, 457, 63, 91.
- Dam, van I. 203.
- Dirksz. Corn. I. 24.
- Dongen, van II. 296.
- Doop van kinderen en van bejaarden. II. 305. Huisdoop I. 121. II. 308. Kerkdoop 313, 90.
- Doucher. II. 38.
- Duyn Clz. II. 94.
- Duynen, G. v. II. 473.
- Dussen, A. v. d. I. 251.

- Dwinglo, B. I. 13, 67, 88, 135, 161, 162, 202, 236, 239, 242, 248, 257, 265, 269. II. 9, 86, 325, 91, 98, 411, 12, 91.
- Dwinglo, Joh. II. 99, 411.
- Dijk, A. A. van. I. 251.
- Eenwouts, W. II. 182.
- Engelen, Engelb. van II. 207, 81, 93.
- Engelrave. I. 67, 98, 195, 197.
- Episcopijs, S. I. 67, 82, 97, 98, 157, 166 volg., 209, 226, 256, 264, 275. II. 37, 63, 144, 148, 190, 199, 201 volg. 204, 222, 23, 224, 26, 252, 62, 64, 66, 79, 83, 87, 91, 302, 04, 05, 20, 21, 28, 43, 34, 430, 441, 46, 47, 55, 57, 58, 61, 63, 69.
- Erasmus. II. 22, 365.
- Erpenius. II. 64, 111.
- Essen, van II. 36, 206.
- Fabricius. II. 50.
- Faille, A. la I. 67, 98, 269, 292. II. 79, 136, 281, 82, 92, 373, 85, 96, 405, 27, 30, 39, 41, 48, 58.
- Faukelius, H. II. 149.
- Festus Hommius. II. 204, 56.
- Frederici, Is. I. 22, 66, 67, 97, 98, 132, 233, 240, 268, 270. II. 107, 111, 373, 85, 89.
- Galen, J. van I. 16, 21, 35, 67, 98, 292. II. 80, 83, 373, 77, 386, 404, 27, 39.
- Geiteerden te Dordrecht. I. 38, en leden der Rott. Verg. bedreigd. 61.
- Geesteranus, A. I. 223, 265, 292. II. 24, 68, 243, 50, 62, 63, 266, 87, 88, 91, 373, 469, 71.
- Geesteranus, C. I. 113, 144, 203, 205, 223, 255 volg., 258, 269, 293, 393.
- Geesteranus, J. I. 166, 210, 226.
- Geesteranus, N. I. 16.
- Gerritsz. Rijkh. II. 344.
- Glarges, de. II. 189.
- Gosuinus, Th. I. 63, 85, 103, 270..
- Gothenburg. I. 231.
- Gouda. I. 127.
- Goulart, Jr. I. 294.
- Goulart, S. I. 77, 99, 161, 206. II. 192.
- Graef, de I. 195.
- Graswinkel. II. 270.
- Grevinkhoven, N. I. 13, 21, 23, volg. 43, 45, 48, 69, 96, 98, 157, 166, 173, 182, 198 volg. 206, 207, 256, 275, 289, 359. II. 69, 129, 150, 199, 202, 205, 258, 79, 87, 91, 93, 94 volg. 401.

- Grevius, J. I. 13, 67, 81, 98, 213, 214, 226, 243. II. 397.
 Groot, H. de I. 14, 173, 215, 361. II. 24, 37, 120, 145,
 199, 297.
 Groot, J. de II. 473.
 Groote Vergadering. II. 289.
 Gijsbertse. II. 404.
- Haen, J. de I. 64, 190 volg. 309 volg. II. 192.
 Hamburg. I. 234.
 Handboekje. II. 265, 306, 461.
 Harlingensis, M. I. 169, 235, 248.
 Harlingensis, P. Hermz. I. 247.
 Hartman, II. 413.
 Hartogvelt, Dr. J. van II. 193, 431, 73.
 Hartsoecker, N. I. 292. II. 79, 281, 99, 373, 85, 89, 404,
 439, 41, 47, 458.
 Heinsbeek, G. I. 190. volg.
 Heinsius, D. I. 166. II. 63.
 Hendriksz, H. II. 135.
 Herbers, H. I. 16.
 Hoedt, L. de I. 16, 17.
 Hoven, A. d. A. v. d. II. 328. volg.
 Hogerbeets, A. II. 473.
 Hogerbeets, B. II. 15, 107.
 Hollingerus, H. I. 67, 170, 233. II. 22, 79, 80, 83, 85, 293,
 320, 73, 77, 78, 386, 404, 27, 39, 41, 48, 57.
 Holthenus, H. I. 16, 142, 242.
 Hooft, C. Pz. II. 111.
 Hoogerhoeck. II. 413.
 Hoorn. I. 86, 219.
 Hornhoven. I. 274.
 Horst, v. d. II. 56.
 Hove, W. v. d., Heer van Wedde. I. 189, volg.
 Huttenus, A. I. 63, 67, 142, 171, 292. II. 80, 226, 66, 278,
 280, 82, 87, 91, 93, 319, 73, 85, 95, 403, 04, 39, 41, 47, 58,
 462, 68, 69, 71, 73.
- Isfording, W. II. 265, 80, 82, 91, 458.
- Jacobsz, N. II. 291.
 Joosten, D. II. 193, 432.
 Justificatie. I. 33, 83.
- Kelfken. II. 36.
 Keulen. I. 232, 234.
 Kindergeld. I. 138. II. 475.
 Kloppenburg. II. 40, 51, 155, 403.

- Konerding, I. A. II. 266, 330, 32, 467.
 Korenwinder, D. I. 251.
 Kouwenhoven, J. J. II. 473.
 Kromhout, Pres. van 't Hof. I. 240. II. 8, 106, 263.
 Kuyleman, J. C. I. 109, 231. II. 48, 185, 194, 292, 439, 41, 447, 58, 72.

 Lachterop, N. II. 285, 92, 319, 404, 41, 47, 58, 72.
 Lansbergen, S. I. 21, 23, 35, 67, 98, 134, 135, 144, 233, 269, 292. II. 80, 83, 85, 136, 144, 226, 62, 64, 66, 80, 86, 287, 91, 321, 73, 77, 78, 86, 89, 94, 404, 27, 29, 30, 39, 441, 47, 58, 63, 71.
 Langerack, C. I. 85, 142, 45, 292. II. 210, 77, 92, 373, 85, 389, 405, 39, 41, 47, 58.
 Lange, A. de II. 193.
 Leefdael, v. I. 73, volg.
 Leflerus. I. 22. 274.
 Leiden. II. 3.
 Leo, H. I. 62.
 Leurius, J. I. 265. II. 291, 373, 405, 39, 41, 47, 57.
 Liesselius. I. 292. II. 6, 144, 278, 92, 373, 85, 404, 28, 29, 441, 47, 58.
 Liesveld, v. II. 20.
 Limborch, Fr. v. I. 77, 145, II. 190, 193, 432.
 Linde, Arn. v. d. II. 50, 51.
 Lindenius, P. I. 99, 265. II. 36, 243, 82, 87, 92, 457.
 Livius. I. 274.
 Loeding, N. I. 145, 235. II. 32, 226, 87, 91, 98, 373, 85, 395, 403, 04, 39, 41, 47, 58, 71.
 Loo, van II. 291.
 Loman, W. I. 21, 35, 67, 98, 133, 170, 191 volg. 265, 72. II. 404, 39, 41, 47.
 Lucae, Joh. I. 103, 138, 239, 247.
 Lutherschen. I. 104, 192, 326.
 Lubbertus, S. II. 149.

 Martensz., W. I. 145. II. 291, 441, 48, 58.
 Matthiaius, A. I. 63, 85, 103, 209, 269. II. 226, 64, 91, 441, 47, 58, 63, 69, 71, 76.
 Matthyszoon, J. II. 330, 31.
 Maurits, Prins II. 7, 15.
 Meden, M. v. d. I. 69.
 Meersch, v. d. I. 264. II. 493.
 Meiling, H. I. 274.
 Meiling, J. I. 292. II. 87, 292, 373, 85, 404, 28, 29, 47, 58.
 Mennonieten. I. 193. II. 203, 407, 20.

- Meursius, J. II. 62.
 Moersbergen, v. II. 190.
 Molanus, L. I. 77, 292. II. 373, 85.
 Monachus, I. 292. II. 56, 190, 209, 221, 92, 373, 85, 404,
 442, 46, 48, 58, 63, 69.
 Mijle, v. d. II. 15, 16.
 Monnikendam. II. 188.
 Montanus, H. I. 156, 210, 214, 220, 221, 236, 292. II. 80,
 202, 373, 428, 29.

 Naeranus, Is. I. 13, 67, 99, 142, 242. 324.
 Naeranus, J. II. 324.
 Naeranus, S. I. 67, 99. II. 265, 92, 321, 467.
 Narsius, I. 164, 247, 260.
 Nederlage, J. I. 99, 292. II. 373.
 Neomagus, A. I. 16, 67, 77, 252. II. 19, 373.
 Niellius, C. 66, 82, volg. 98, 132, 166, 171, 191, volg. 220,
 232, 239, 245, 248, 249, 282. II. 66, 71, 191, 231, 243, 52,
 54, 261, 66, 78, 87, 92, 304, 44, 457, 63, 69.
 Niellius de Jonge, C. II. 257.
 Niellius, H. I. 99, 142, 241, 48.
 Nieuwpoort. I. 22.
 Noort, Adr. Jz. van II. 192, 431, 38, 73.
 Notheus, M. I. 225, 368.
 Nozeman. I. 264.
 Nijenrode. II. 50.
 Nijvelt, J. v. II. 359.
 Nijmegen. I. 218.
 Nijmeesch accord. I. 274.

 Oem v. Wijngaarden. II. 53, 69.
 Oldenbarneveld, Joh. van I. 252. II. 19, 366 volg.
 Oldenbarneveld, W. van I. 251.
 Oldenbarneveld, R. van I. 251.
 Oosterharn, H. I. 171, 238. II. 265, 448, 62, 67.
 Oosterharn, N. I. 99, 142, 146. II. 209.
 Or, F. d' I. 110. II. 145.
 Ouwens, C. H. II. 206, 36, 92, 448, 58.
 Ouwens, J. H. II. 337.

 Paats. II. 263.
 Paludanus. I. 103, 202, 239, 269.
 Paschier de Fijne. I. 63, 208, 229. II. 23, 30, 31, 32, 104,
 181, 207, 258, 319, 20, 73, 85, 89, 95, 404, 28, 29, 39, 41,
 447, 58.
 Paraeus, D. I. 19.

- Parthy, W. I. 214.
 Pauw, R. II. 262, 368.
 Pesser, D. I. 23. II. 473.
 Peuschelius, I. 173.
 Philalethius, Iren. II. 59.
 Pietersz. Hillebrand I. 246.
 Plakkaten. Het Antwerp. I. 124. het tweede tegen de Remonstr.
 212, Utrechtsch 252, Geldersch en Friesch II. 19.
 Plecker, S. de I. 109.
 Pollio, A. I. 67, 98, 269, 292. II. 79, 88, 136, 284, 373, 386,
 439, 41, 47, 58.
 Polyander, Joh. II. 330, 31, 32.
 Polyander, J. I. 163. II. 212, 79, 92, 404, 41, 47, 58, 62.
 Polyander, Prof. II. 63.
 Poppius, E. I. 16, 66, 67, 84, 97, 98, 132, 135, 157 158,
 162, 220, 232, 233, 245, 249. II. 107, 111, 210, 63, 98, 304.
 Praevoost, B. I. 99, 142, 45, 292. II. 37, 80, 83, 106, 36,
 144, 93, 217, 92, 373. 77, 85, 404, 39, 41, 47, 69.
 Prince, S. I. 67, 77, 98, 213.
 Przypcovius, S. II. 225.
 Pijnacker, Adr. I. 23, 67, 81, 88.
 Pijnacker, Phil. II. 111, 412.

 Radaeus, A. I. 16, 17.
 Reael, L. II. 366.
 Regenboog, II, 493.
 Reigersbergen, N. II. 15, 37, 120.
 Remonstrantsche gewesten (meer, minder, niet) I. 50.
 Remout. I. 140, 195, 197, 213, 239, 247.
 Rensen. II. 36.
 Reusius. I. 241.
 Riddersbach, W. I. 274.
 Rivetus, II. 223.
 Rodingenus, de jonge. I. 234, 265, 292, 295. II. 373. 85.
 Rodingenus, de oude. I. 239, 92. II. 111, 386.
 Rosaeus. II. 50.
 Rotterdam. II. 334, volg. 355.
 Rouaan. I. 246.
 Rouse, Mr. II. 196.
 Ruarus. II. 230, 449.
 Rijkewaert, Car. I. 21, 22, 35, 63 67, 83, 98, 142, 270, 292.
 II. 35, 52, 55, 80, 144, 202, 22, 64, 80, 86, 87, 92, 323,
 325, 89, 402, 04, 30, 41, 47, 57, 63, 69, 70, 91.
 Rijkewaert, Th. I. 13, 23, 67, 99, 145. II. 292. 373, 402,
 404, 39. 41, 47, 58.
 Rijswijk, W. van II. 330, 31, 35. 443.

- Salsonius, II. 335 volg., 443.
- Sapma, D. I. 23, 67, 99, 132, 163, 214, 233, 242, 267, 292.
II. 80, 83, 85, 271, 78, 87, 89, 92, 373, 77, 78, 85, 86, 402,
403, 404, 25 volg., 39, 47, 57, 62. 68, 73.
- Schaep. II. 193, 431, 38.
- Schlichting, J. II. 448, 49.
- School-onderwijs. I. 105.
- Schotenus. I. 235, 292. II. 285, 373, 85, 404, 39, 41, 47, 58.
- Schotlerus, J. I. 275.
- Schoutsambten, publ. omtrent de II. 19.
- Scriverius, P. I. 249. II. 64.
- Schultetus, A. II. 149.
- Selkart, C. I. 99, 202, 203, 269. II. 212, 93.
- Seystius, Eg. I. 99, 269, 292. II. 31, 192, 373.
- Sieriksz. Fonger I. 24.
- Simonsz. IJsb. c. s. te Alkmaar. II. 360.
- Sixtus, Rup. II. 50, 51, 155.
- Slatius, H. I. 85, 110, 111, 144, 158, 163, 226, 251 volg. II.
298, 394.
- Smout. II. 40.
- Snecanus, D. Dan. Joh. II. 212, 93, 324, 25, 441, 47, 57.
- Sopingius, Chr. I. 13, 270. II. 287, 91, 443, 58.
- Sorgen, v. II. 100, 115, 191, 412.
- Speenhoven, Joh. I. 22, 67, 77, 98, 142, 241.
- Stade. I. 71.
- Stedum, E. I. 99, 145. II. 109, 136, 279, 292, 373, 404, 47, 58.
- Stilstand. Akte van I. 62. Teekenaars van. 106.
- Stolker, A. II. 67, 73, 76.
- Stochius, P. I. 166.
- Strijen, v. II. 191.
- Studenten. I. 78, 106, 146. II. 329 volg.
- Symonsz., A. I. 21, 35, 61, 67, 98, 241, 48, 75.
- Synoden. I. 52, 257, 280, 281.
- Synode Nation. aangedrongen. II. 177.
- Taurinus, F. I. 99, 225, 292.
- Taurinus, P. II. 334 volg., 443, 68, 73.
- Taurinus, Jac. I. 13.
- Teellinck, W. en Ew. II. 59.
- Thombergen, H. I. 13, 16, 21, 22, 35, 67, 135, 45. II. 111, 402.
- Thombergen, P. II. 326.
- Tiel. I. 84, 220.
- Tilenus, D. I. 110, 145. II. 146, 285, 470.
- Torrentius, (Tosselius). II. 260.
- Tractement. Pred. zonder I. 140, 143.
- Tractementen. I. 145, 146. II. 443, 61, 65, 75.

- Tresel, D. II. 8.
 Trigland. I. 266. II. 50.
 Tucht. I. 107. II. 266.
 Tijkmaker. I. 16, 269. II. 279, 91, 441, 58.
- Utrecht. I. 51, 128. II. 85, 87, 209 en verder, Monach. P. Taur.
 en v. Zijd. accoord. I. 274.
- Uytenbogaert, J. I. 3, 13, 15, 38, 44, 48, 61, 69, 87, 90, 96,
 98, 114, 122, 137, 157, 161, 163, 166, 182, 183, 197, 206, 235, 236,
 247, 252, 254, 256, 260, 289, 359. II. 9, 32, 37, 63, 67, 87, 148,
 197, 199, 205, 217, 220, 231, 246, 258, 64, 65, 67, 77, 80, 83, 86,
 90, 99, 300, 02, 03, 04, 06, 21, 33, 403, 23, 30, 41, 46, 56, 62,
 63, 69, 90.
- Uytenb., Jan Gijsb. II. 30.
- Valck, P. I. 16, 17.
 Vedelius, N. II. 236.
 Velsius, G. I. 84, 99, 255 volg., 269.
 Veenendaal en Rhenen. II. 285.
 Verhorst. II. 136.
 Verlaan, Cl. II. 364.
 Vezekius, B. I. 63, 98, 213, 214, 265, 276, 292. II. 24, 111, 243,
 245, 51, 52, 53, 63, 472.
- Voetius. II. 51.
 Volckers, A. I. 142, 146.
 Vorstius, C. I. 3, 107, 139, 142, 146, 164, 173, 200, 201. II. 365.
 Vorstius, G. II. 293, 320, 40 volg. 443.
 Voskuyl, E. I. 98, 195, 270.
 Vossius, G. J. II. 299.
 Vries, A. de. I. 295.
- Waal, A. v. d. I. 202, 330.
 Walaeus. II. 62, 64, 255, 56, 89.
 Walenburg, R. A. I. 240, 292. II. 136, 292, 373, 85, 95, 439,
 441, 47, 58.
- Warmond. II. 11.
 Wassenaar, G. v. II. 35, 359.
 Weduwenpensioen. I. 137.
 Welsing, H. I. 292. II. 281, 92, 373, 86, 439, 41, 48, 58.
 Welsing. Is. I. 13, 143, 214, 242, 265, 270, 368, II. 9, 86, 393,
 396, 404.
- Westerbaen, Jac. I. 110. II. 330.
 Wiggertsz., C. II. 111.
 Willemsz., J. I. 79, 89.
 Witte, A. de. I. 114.

- Wittius, D. I. 13, 16, 17, 138, 214, 216, 292, 360. II. 109, 267,
282, 91, 373, 85, 89, 91, 95, 96, 404, 27, 30, 39, 41, 48, 58, 71, 72.
Wittius, S. I. 80.
Woerden. II. 356.
Wormer. I. 219. II. 386.
- Zevender, O. v. II. 192.
Zwaardekroon. II. 283.
Zijll, R. van I. 22, 67, 77, 270. II. 221, 58, 92, 336, 441, 42, 448,
58, 59, 69, 73.
Zijll, A. van II. 334, 36, 443.

VERBETERINGEN

(buiten de druk- en schrijffouten, die zich zelve verbeteren).

- Blz. 20, reg. 4. Drost van L.
" " " 8. Gelijk gecomm. Raden het waren (zie beneden blz. 110)
die aan Amsterdam.
" 87, " 3 v. o. Joh. Meiling.
" 88, " 12 deelen wij.
" 100, " 7 v. o. tafcreel.
" 111, " 8. C. Pz. Hooft.
" 114, aant. 6, ald. 334.
" 164, reg. 11 v. o. biljetjes.
" 165, " 10. zoo die goed vinden.
" 230, aant. 1. N°. 2173.
" 244, reg. 15. den Heer van Langerack.
" 262, " 9 v. o. benefice.
" 264 en 65. commissoriale.
" 298, reg. 15. vast lokaal in.
" 303, " 19. Amanuensis.
" 304, " 3 v. o. Vorstius.
" 342, " 19. directie.
" 347, " 2. einde van 't jaar.
" 455, " 7 v. o. 1631.
" 488, " beurze.
-

3 2044 038 390 571

